Celjski zbornik 1971
Posebna izdaja

To knjigo
posvečam spominu
na pokojno ženo Sabino,
ki je bila več ko
štirideset let priča
mojega dela
in me je vso to dobo
zvesto spremljala
v sreči in nesreči,
v veselju in žalosti.

Avtor

JANKO OROŽEN

ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE

I. del

OD ZAČETKA DO LETA 1848

CELJE
1971

Prir. knj.
908 Oroten.../1

OSREDNJA KNJIŽNICA CELJE 7

N 1998/49

PREDGOVOR

O celjski zgodovini so izšli doslej naslednji večji sestavni spisi:
Ignac Orožen, Celska kronika 1854;
Andrej Fekonja, Celje in okolica — Dom in svet, VII (1895), IX (1897);
Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909;
Janko Orožen, Zgodovina Celja, trije zvezki, segajoči do 1848, 1927—1930;
Janko Orožen, Kratka zgodovina Celja in okolice, izdalo Olepševalno in Turistično društvo Celje, 1967.

Kratke prikaze celotne zgodovine mesta najdemo v vseh krajevnih vodnikih, v tistih iz avstrijske dobe v nemškem, v tistih iz jugoslovanske dobe v slovenskem jeziku.

Pričujoča Zgodovina Celja in okolice bo obsegala dve knjigi, prva bo prikazovala dogajanje preteklosti mesta in okolice od davnih dni do leta 1848, druga pa odtlej do danes. Čim izide prva knjiga, pojde druga v tiskarno. Pri prikazovanju preteklosti se nisem omejil na mesto samo; kjer sem čutil potrebo in mi je bila dana možnost za to, sem sledil povezavi mesta s širšo okolico, včasih celo s precej oddaljenimi pokrajinami.

Razumljivo je, da se vsak naslednji prikaz loči od predhodnega ne samo po obsegu, ampak tudi po obravnavi snovi. Na novo odkriti in uporabljeni viri širijo pogled v širino in globino, poleg tega se zgodovinsko drevo stalno razrašča. Brez pomena tudi ni dejstvo, da se menjava družbeno okolje, iz katerega pisec motri preteklost, in povzroča, da se spreminja tudi zorni kot. To stvarno ni škodljivo, saj je vsestransko spoznavanje boljše od enostranskega.

Ko odhaja v svet prva knjiga, sem dolžan, da izrečem posebno zahvalo občinski skupščini in njenim zakonitim predstavnikom, ki so omogočili, da spis izide. Zavedali so se, da utegne biti koristen. Četudi življenje od nas zahteva, da gledamo naprej, ne smemo zgubiti stika s preteklostjo. Saj nas njeno spoznavanje tesno povezuje z rodno grudo in vzbuja v nas misel za realnost dvojnega nauka: »Zgodovina je učiteljica« in pa »Najmočnejše je tisto domoljubje in človekoljubje, ki je globoko zakoreninjeno v domačih tleh.«

Janko Orožen

PRAZGODOVINSKA DOBA

MLAJŠI PALEOLITIK IN NEOLITIK

Najstarejše sledove o ljudskem življenju v celjski pokrajini je odkril univ. prof. Srečko Brodar v Potočki zijalki na Olševi pred dobrimi štiridesetimi leti. Olševa je gora v Karavankah ob njihovem stiku s Savinjskimi Alpami.

Potočka zijalka je tik pod vrhom, 1700 m nad morjem, in je nad 100 m dolga. Prof. Brodar je našel v njej kosti najmanj 1500 jamskih medvedov. Na nekaterih kosteh je bilo videti, da je človek živali pobil in meso pojedel. Brodar je zadel tudi na večje število ognjišč, največje je bilo ob vhodu v globini 4,5 m. Izkopal je nad 150 grobo obdelanih kamnov (artefaktov), ki so bili največ iz črnega lidita, deloma tudi iz granita, polopala in celo iz navadnega zrnatega kremena. Poleg kamnitih je našel 136 koščenih artefaktov — nekakih večjih in manjših šil — 28 jih je bilo okrašenih s črtkami, deloma paralelnimi, deloma zavitimi.

Brodar je delal v jami od 1928 do 1935, ko je bil gimnazijski profesor v Celju. Ob prvih odkritjih sta on in dunajski univ. prof. J. Bayer sodila, da spadajo potočke najdbe v tretjo, tj. poslednjo toplo medledenodobno (interglacialno) periodo, in v kulturno stopnjo mlajšega paleolitika, označevano kot aurignacien. Glede na svojevrstno obdelavo kamnov je Bayer menil, da je ta najdba posebna oblika aurignaciena. To obliko je označil kot olševien. Prisodil ji je starost 70 do 80 tisoč let. Pozneje je prof. Brodar pomaknil starost najdbe precej naprej, v toplejši presledek poslednje ledene dobe. Sodil je, da znaša njena starost okrog 34 tisoč let.

Potočka zijalka je bila prva paleolitska postaja na slovenskih tleh. Brodar se pri njej ni ustavil, ampak je odkritja nadaljeval. Leta 1934 je ob gradnji ceste v Njivicah pri Radečah poleg papirnice odkril sledove paleolitske kulture enake starosti s Potočko zijalko. Leta 1936 je prišel do enakih rezultatov v Mornovi zijalki pri Belih vodah nad Šoštanjem. Leta 1937 se je lotil jame Špehovke pri Hudi luknji nad Velenjem. V njej je zadel na daljšo dobo trajajočo naselitev: spodnje plasti so pripadale starejšemu moustérienu, gornje pa mlajšemu aurignacienu in gravetienu. To je še bil mlajši paleolitik. V krovni sigi je pa našel dva koščka enored-

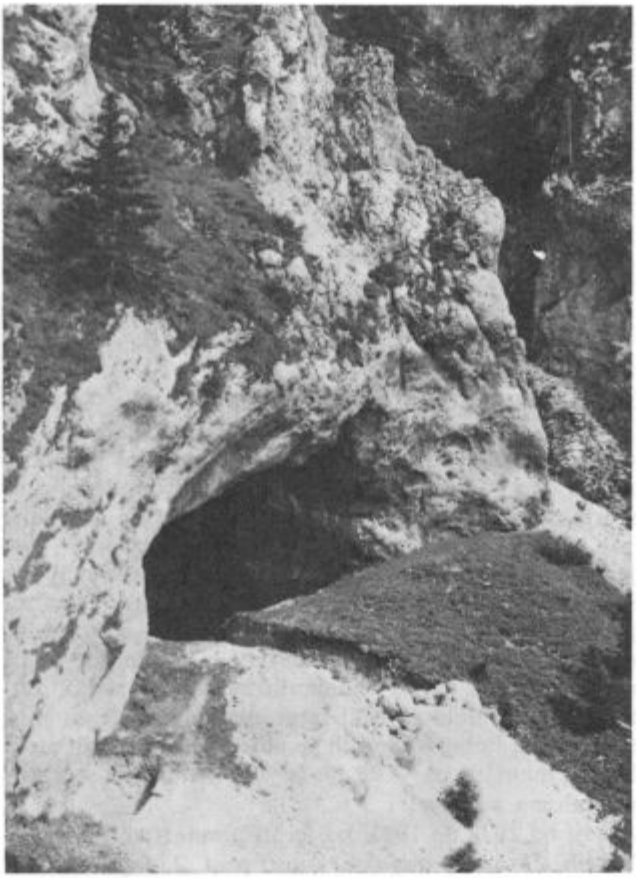

Vhod v Potočko zijalko na Olševi

nih harpun (za ribji lov), ki pripadata že srednji kameni dobi ali mezolitiku, trajajočemu približno od 8000 do 3000 pr. n. št.

V celjski pokrajini je leta 1961 prišla na dan še osamljena paleolitska najdba na Blatnem vrhu pri Jurkloštru. Obsega samo ločno konico moustérienskega tipa.

Mezolitiku sledeča mlajša kamena doba ali neolitik ima že precejšnje število najdišč, vendar predmetno ni bogata. Že daljšo dobo je znanih precejšnje število lepo brušenih kamnitih sekir, kladiv in uteži, ki se čuvajo v celjskem muzeju. Najdišča so: okolica Celja, Vojnik, Vitanje, Slatina pri Ponikvi, Šentjur pri Celju, Žusem, Breze (Št. Rupert), Šmarjeta pri Rimskih Toplicah. Šele najnovejša doba je razširila poznavanje neolitika v celjski pokrajini.

Kustos celjskega muzeja Bolta je leta 1961 ob robu kallstattsko-ilirske naselbine na Rifniku odkril v globini 1,95 m okrog 35 cm debelo neolitsko plast. V njej je našel drobce keramike, žrmlje, kamnito sekiro in dva

kamnita nožiča. Na drobcih keramike so bile kot okras vodoravne in navpične črte. Nekaj takih drobcev keramike je našel tudi v višjih, ilirskih plasteh.

Važna so tudi izkopavanja, ki jih je mariborski muzej pod vodstvom kustosa Stanka Pahiča vršil v Zrečah in njihovi okolici.

Leta 1954 je v samih Zrečah pod prodom v bližini Dravinje našel kamnito sekiro, drobce posod in razpadajoče oglje, opozarjajoče na neolitsko leseno kočo, ki jo je uničil požar. Naslednje leto je razkopaval staroslovenske grobove v Brezju pri Zrečah in je med njimi zadel na štiri globlje vsekane jame z ostanki tlaka in neolitske keramike. Na sedlu med cerkvijo sv. Martina in vrhom Brinjeve gore (630 m) je pod mlajšo bronastodobno gomilo odkril oglje kot ostanek lesene koče iz mlajše kamene dobe.

V istem času je našel podobne ostanke neolitske keramike tudi v Zbelovem vzhodno od Konjic. Kamnito sekiro so v novejši dobi našli v Lipi pri Frankolovem in v Torogu pri Vrhu nad Laškim, kamnito kladivo pa v Tremarju.

BAKRENA IN BRONASTA DOBA

Znatno bogatejši sta bakrena in bronasta doba. Dalj časa so znana razna najdišča v celjski pokrajini. V Završju pri Čermožišah blizu Žetal so našli celo shranilišče. Obsegalo je kose surove bakrene rude, precej slabo izdelanega orodja in orožja: sulične osti, sekire, dleta, dva meča, nož, ovalno dvorezno britev, nekaj zdel in kotličev, okrašeno špiralo in prstan z ostrim robom. Manjše shranilišče so odkrili v Cerovcu pri Rogaški Slatini. V njem so našli srp, srpovo rezilo in plavutasto sekiro. Najdba na Čretu nad Vranskim je dala nekaj srpov, sekir in suličnih osti, najdba v Hudinji pri Vitanju pa sekiro, kladivo in zagvozdo. Te najdbe so znane še iz avstrijske dobe.

Že omenjena gomila, ki jo je Pahič odkril na sedlu pod Brinjevo goro, je po svojem značaju edinstvena v Sloveniji. V njej je bilo pet grobov, eden med njimi je bil raztepen. Grobovi so bili žgani in jih je obdajal skupen kamnit venec. V grobovih so našli dve igli iz srednje bronaste dobe. Leta 1953 načeto ilirsko naselje na sami Brinjevi gori je pod ilirskimi plastmi skrivalo ostanke srednje bronaste dobe: črepinje vrčev z ročaji pod robom vratu in bunčicami na obodu.

Na Bregu pri Celju so našli kos brona, iz Savinje so pa izvlekli bronast nož redke oblike. Skromna je trojanska najdba.

HALLSTATTSKA DOBA — ILIRI

Bronasta doba se je končala okrog leta 1100 pr. n. št. Sledila ji je sorazmerno bogata hallstattska doba. V njej je lepotičje še bronasto, medtem ko je orodje in orožje železno. Tedaj so v naših krajih prebivali Iliri.

Velika ilirska naselbina je bila na R i f n i k u, 507 m visokem hribu na južni strani Šentjurske kotline. Prej ko naselje samo je bilo znano grobišče. Našli so ga na terasi sredi južnega pobočja na posesti kmeta Oseta. Mesto najdišča nosi značilno ime Kaniža. Že leta 1902 in 1903 so tu kopali pod vodstvom ing. Emanuela Riedla, ki je bil duša celjskega muzeja, a je izkopane predmete poslal na Dunaj. Pozneje je lastnik zemljišča prodajal predmete muzejem na Dunaju, v Gradcu, Mariboru in Celju. Grobovi so bili ploski. V nekaterih so bile velike črne žare s svitkom na dolnjem delu trebuha in tremi poševnimi ročaji brez lukenj, v drugih grobovih pa so bile žare čisto majhne. Toda večina je bila razbita.V nekaterih grobovih je bil samo pepel. Mrliče so sežigali na licu mesta.

Groblje je dalo mnogo bronastega nakitja (zaponk, ovratnic, naročnic, uhanov, prstanov, igel), obročkov, dlet, nekaj pločevinastih obojev in več vretenc — eno svinčeno in več glinastih.

Veliko število grobov na pobočju dokaj strmega hriba je zbujalo misel, da morajo biti na vrhu ali pod njim ostanki naselbine. Že profesor Kovačič je mislil nanjo. Med okupacijo je Valter Schmid, graški vseučiliški profesor in ravnatelj arheološkega oddelka Joanneja, začel naselbino odkopavati. Na vrhu Rifnika je odkril obrambni nasip in nekoliko niže temelje štirih hiš, ki jih je pogrešno proglasil za vzhodno-gotsko vas. Schmid se je zavedal, da ima opravka z zelo važnim najdiščem. Pri Svetinovih v Šentjurju, kjer je stanoval, je rekel, da bi imel na Rifniku delo za vse življenje. Vendar je ostal samo na začetku poti. Zato se je kustos celjskega muzeja Alojzij Bolta odločil, da delo nadaljuje. Doslej je kopal v petih poletnih oziroma jesenskih periodah, leta 1958, 1959, 1961, 1962 in 1963. Ker je prišel do prepričanja, da so po Schmidu odkriti temelji hiš v resnici poznorimski, je v četrti periodi pritegnil k delu tudi kustosa istega muzeja, Vero Kolškovo.

Bolta je odkril osem stavb, ki so bolj ali manj pravokotne oblike, ena sama ima na eni strani zaokrožen (apsidalni) zaključek. Vse stavbe imajo po dva prostora, v eni izmed njih je bilo ognjišče. Temelji stavb so iz kamenja, ki ni povezano z malto, gornji del je bil iz brun, prepletenih z vejevjem in ometanih z ilovico. Znotraj in verjetno tudi zunaj so bile stene pobeljene z apnom. Tla so bila iz sphane ilovice. Streha je bila verjetno dvokapna. Tlorisi stavb so bili 30 do 150 cm pod površino.

Naselje je iz prve polovice prvega tisočletja pr. n. št. V drugi polovici tisočletja je naselje propadlo. Bilo je nekoliko niže od rimskega naselja, ki je nastalo proti koncu rimske vladavine.

Izkopanih je bilo tudi mnogo posod: amfor z dvema ročajema, loncev, skled, nekakih pekačev in situl. Posode so bile deloma ornamentirane; mnogo je bilo razbitih, vendar jim je bilo mogoče določiti obliko. Našli so se tudi drobci slikanih posod, na črni podlagi imajo rdeče geometrične ornamente.

Manj je kovinastih predmetov: nekaj bronastih igel in zaponk. Ker so se našli kalupi za ulivanje, lahko sklepamo, da so kovinaste predmete izdelovali doma. Precej številne so glinaste uteži in ribolovne mreže.

Antično in poznoantično naselje na Rifniku: hiša s hipokavstom

Na eni izmed črepinj je ornament iz koncentričnih krogov, ki ga je Bolta označil kot simbol sonca. Najdeni predmeti so sorodni tistim, ki so jih našli tudi drugod na slovenskih in hrvatskih tleh, npr. na Brinjevi gori.

Leta 1967, 1969 in 1970 je Bolta delo nadaljeval. Tokrat se je lotil groblja, ki ga je ugotovil na severovzhodnem pobočju hriba, med vrhom in razvalinami srednjeveškega gradu. Prekopal je veliko grobov, ki pripadajo poznoantični dobi in času preseljevanja narodov. V ženskih grobovih je našel mnogo okraskov, značilnih za vzhodnogotsko in langobardsko kulturo. V moških grobovih ni bilo nikakega orožja, pač pa so bili v njih nekateri noži. Na povezavo rimske kulture s poznejšo spominjajo tudi novci; poleg rimskih se je našel novec langobardskega kralja Klefa (572—574). Vzhodni Goti so gospodarili v naših krajih nekaj desetletij, Langobardi so se pa ustavili samo na prehodu. Enim kot drugim je prijal naseljeni in utrjeni vrh Rifnika, od koder je bilo mogoče obvladati okolni svet.

Pomembno je tudi ilirsko grobišče na pobočju med G r i ž a m i in Š e š č a m i. Tu imajo grobovi obliko gomile. Ko jih je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja celjsko Muzejsko društvo začelo prekopavati, jih je bilo še nad šestdeset, toda večino so jih bili domačini že uničili, ker so jim zemljišča služila za njive. Kustos Bolta je ugotovil, da je na terenu še 52 gomil, med njimi so tudi tiste, ki jih je Muzejsko društvo izpraznilo.

Gomile sestoje iz nasute gline in proda. Muzejsko društvo je ugotovilo, da v nekaterih izmed njih ni bilo žar. Na ploščah je bil pepel. Na njih so mrliče sežigali. Plošče so nalagali tudi na pepel. V drugih gomilah so

bile velike žare iz sive gline, zunaj črno in znotraj rdeče pobarvane ter zaradi velikega pritiska verjetno že ob pokopu zdrobljene. Bile so kaj preproste, le ena je bila bolje izdelana in tudi precej dobro ohranjena: na trebuhu je bila okrašena z belo-rdečimi in prelomljenimi progami, na ožjem vratu je pa imela kovinasto se svetlikajoč pas v obliki meandra. Razen posodja so dale gomile še nekaj bronastega nakitja in precej železnega orodja in orožja (nožev in sulicnih osti).

Razen Celjanov so leta 1895 kopali pri Šeščah tudi dunajski arheologi, ki so izkopane predmete ponesli s seboj.

Leta 1964 je kustos Bolta v imenu celjskega muzeja prekopal gomilo tik ob gozdni cesti, ki se v južni smeri odcepi od ceste Griže-Prebold. Najdbe so v glavnem potrdile rezultate prejšnjih izkopavanj; na kameniti podlagi so bili grobovi z žarami, manjšimi posodicami in okraski v njih. Popolnoma nova je pa ugotovitev, da so z novimi grobovi gomilo povečevali.

Z grobiščem Griže-Šešče sta gotovo v zvezi dve najdbi iz Šentlovrenca pri Preboldu, ki sta dali situlo in kotliček.

Naselje grobišča Griže-Šešče je bilo po mnenju kustosov Bolte in Kolškove na Langerju, kakor se imenuje severni vrh bližnjega Homa. Tu sta z dvema sondama zadela na ilirske črepinje, na južnem vrhu, kjer je cerkev sv. Magdalene, pa nista našla ničesar.

Važno je odkritje ilirske naselbine na B r i n j e v i g o r i pri Konjicah, kjer je mariborski muzej pod Pahičevim vodstvom začel kopati leta 1953. Pod cerkvijo sv. Neže je na južnem pobočju tik pod vrhom gore odkril v treh skupinah sledove ilirskih stavb: obrise tlorisov, jame za kole, gorišča, med njimi pa tudi črepinje in bronaste igle. Naselje je sicer segalo še v poznorimsko dobo.

Tudi v neposredni okolici Celja imamo spomin na hallstattsko ali ilirsko dobo. Na zahodnem vrhu Š m i k l a v š k e g a h r i b a se še vidijo sledovi gradišča, in sicer že močno zabrisan nasip z jarkom jajčaste oblike in dvema terasicama na severni strani. Ostanki črepinj, ki so prišli na dan, ko so obnavljali pot na Šmiklavški hrib, so bili opozorilo na gradišče. Samo gradišče je dolgo 43,80 m in široko 36,60 m.

Nekaj ilirskih črepinj je bilo najdenih tudi v Gaberju, na planoti nad zapadnim delom mestnega parka in na vzhodnem delu te planote na gradbišču stavbe, določene prvotno za sindikalni dom.

Nekaj hallstattskih ilirskih sledov so našli tudi drugod v bližnji in širši okolici, pri Sv. Joštu na Kozjaku, v Gotovljah, na Gradišču pri Dobrni, v Bistrici ob Sotli, v Laškem.

Bolj oddaljene gomile pri Črešnjevcu in na Tinjah segajo preko vseh prazgodovinskih dob.

Negotova je še časovna pripadnost najdišč v Obsotelju: v Golobinjem, Imenem, na Sedlarjevem in naselbine na Gradišču v Vedenovem.

Pomembno utegne postati Praznikovo grobišče v Rečici ob Savinji.

Bližnje Posavje ima ilirske gomile v Blanci pri Sevnici in v Rožnem. Nad Bregom pri Sevnici je prazgodovinsko gradišče, nad Razborjem je prazgodovinski Gradec. Deloma prekopane gomile so na južni strani Save:

okrog Radeč in Žebnika, na Brunku, pri Hotemežu in pri graščini Gomili poleg Šmarčne.

Bližnje Zasavje ima prazgodovinske stavbne ostanke: v Hrastniku, v Trbovljah, Retjah in na Bukovi gori pri Trbovljah.

Vsekakor smemo sklepati, da je bilo okolje Celjske kotline v hallstattski (ilirski) dobi že precej naseljeno in da je tedaj že obstajalo Celje kot naselbina, gradišče na Miklavškem hribu smemo smatrati kot zatočišče v času nevarnosti.

Iliri pri nas in v Alpah sploh so pripadali plemenu Noričanov. Nekaj naših krajevnih imen je gotovo ilirskega porekla.

LATENSKA DOBA — KELTI

Okrog leta 400 so jeli od zapada prihajati Kelti ali Galci, ki so prinesli s seboj čisto železno — latensko kulturo ter so se po plemenih naselili na ozemlju Vzhodnih Alp. Neki njihovi oddelki so šli celo dalje in so preko Balkana dospeli v Malo Azijo. Na tleh današnjega Celja in njegove širše okolice je prebivalo pleme Kolacijanov, katerega središče je bilo v okolici današnjega Slovenjega Gradca. Preko plemenske ureditve so Kelti prešli k ustanovitvi večje države, ki je bila sicer pod vodstvom centralnega plemena Tavriščanov, pa je vendar ohranilo staro noriško ime. Glavno mesto Norejo so iskali poprej v bližini Neumarkta na meji med Koroško in Gornjo Štajersko, odkoder je sorazmerno zložen prehod v dolino koroške Krke. Franc Šmid, naš rojak s Šmarjetne gore pri Kranju, kot Valter Schmid poznejši vseučiliški profesor v Gradcu in ravnatelj arheološkega oddelka Joanneja, je mislil na Kranj. V novejši dobi se je utrdilo prepričanje, da je bila Noreja na Magdalenski gori (Štalenskem vrhu) severno od Gosposvetskega polja. Na bogatih tamkajšnjih spomenikih so našli imena ne samo keltskih bogov, ampak tudi plemen. Ilirsko prebivalstvo in njegovo kulturo so Kelti potisnili v manj ugodne predele, polagoma je pa iz Ilirov in Keltov nastalo precej enotno prebivalstvo. To vsekakor izpričuje že ohranitev noriškega imena.

Latenski keltski kulturi pripada prazgodovinska najdba iz Drešinje vasi med Celjem in Petrovčami. Ko so leta 1889 pripravljali hmeljišče, so odkrili v globini 120 cm ognjišče za sežiganje mrličev. Imelo je glinasto podlago. Na njej je bilo preko sto 16 cm visokih s pepelom in z nepregorelimi kostmi napolnjenih žar, ki pa so jih pri odkopavanju vse uničili. V bližini so nato odkopali 50 cm visoko shrambo, ki je bila zgrajena iz ploščatih prodnih kamnov in je imela slično vsebino. Izmed priloženih keltskih predmetov se jih je nekaj ohranilo: štirje gibki, deloma dobro ohranjeni, vendar od rje močno načeti dolgi meči, zakrivljeni noži, sulične osti z lepo ohranjenimi rebresi, ščitna pripona in verižica, ki je služila za pripenjanje orožja — vsi ti predmeti so iz kovaškega železa — nadalje surov bronast obroč, bronasta zaponka, rimski podobna glinasta oljenka z okraskom na pokrovu, rimska solznica iz zelenega stekla, manjša žara in zdelice iz svetlorjave gline. Podobno samotno žaro so izkopali tudi v Žalcu.

V keltskem času je bilo Celje večje naselje. O tem nam poleg upodobitev keltske ženske noše priča zlasti veliko število keltskih imen na poznejših rimskih spomenikih. Prav tako značilne so bogate najdbe srebrnih in deloma zlatih keltskih novcev, okrašenih na eni strani z dirjajočim (reliefnim) konjem in na drugi z obrito (ali žensko) glavo. Rifnik in Teharje izkazujeta samo poedine keltske novce, Celje samo jih ima več: eden se je našel na dvorišču bivše okrožne sodnije poleg Marijine cerkve, imel je napis *Nemet*, štirinajst pa jih je bilo izkopanih na Lanovžu, tik na severni strani mesta (štirje so veliki, deset je manjših, ki so samo ena dvanajstina velikih). Na enem je bil napis *Congestlus*. Odkar so regulirali Savinjo na neposrednem področju mesta in so njeno obrežje začeli arheološko preiskovati, so najdbe keltskih novcev na tem terenu zelo pogoste. Otroci jih še stalno z uspehom iščejo pod kamenjem v strugi reke.

Zelo bogati sta dve najdbi keltskih novcev iz širše okolice mesta. Dobrnska je iz leta 1829. Kmet Lovrenc Javornik je na njivi v bližini lemberške graščine izoral lonec, v katerem je bilo 500 novcev; med zlatimi in srebrnimi so bili tudi bakreni. Na žalost so se novci po večini raznesli, največ jih je baje dobil lemberški oskrbnik Gasser; posredno so pa vendarle nekateri prišli v javne zbirke, zlasti v Joanneum. Na nekaterih izmed njih, ki so mlajšega datuma, so ohranjena imena: *Conge, Nemet*, medtem ko imamo na drugih samo posamezne črke, kakor *T(inco)*, na številnejših pa najdemo mesto plastičnih upodobitev samo posamezne znake: krogle, kolesca, črte in slično.

Še nekoliko bogatejša je najdba z Dobrne pri Trbovljah. Rudar Jakob Žonta je leta 1868 prekopaval zemljo in zadel na razbit lonec, v katerem je bilo okrog 600 novcev. Tudi ti novci so se deloma razgubili, glavni del je pa vendarle kupil župnik Jožef Hašnik in jih je po arheologu Rihardu Knablu prepustil graškemu deželnemu muzeju. Ti novci imajo na eni strani upodobljenega konja v diru, na drugi pa moško glavo. Na nekaterih izmed njih je rimski monogram *T(inco)*. Ti so mlajši od ostalih.

Imena Conge(stlus), Nemet, Tinco se smatrajo za knežja imena. Nemet naj bi bil noriški, Tinco in morda tudi Congestlus pa savinjski knez.

Ob novem mostu preko Savinje so odkrili 41 skledičastih srebrnih novcev in dele srebrnih ploščic, na katerih so vlivali novce. Iz te najdbe lahko sklepamo na keltsko kovnico v Celju.

Novci pričajo tudi o živahnem prometu na cesti, ki je vodila skozi Celje in Spodnjo Savinjsko dolino z jugovzhodne obale Baltskega morja proti Italiji. Po tej cesti so celo že prej s severa spravljali proti jugu dragoceni jantar, z juga proti severu pa proizvode italske obrti. Cesto danes označujemo kot jantarjevo.

Gorski predeli noriškega kraljestva so sami imeli mnogo bogastva: les, živalske proizvode in rudo, iz katere so izdelovali sloveče noriško železo.

Kakor na Ilire se je moral v našem imenoslovju ohraniti tudi spomin na Kelte. Toda težko je odločiti, katera ohranjena imena so ilirska in katera keltska.

Prej so ime Celeje, ki se v rimski obliki glasi Celeia in v grški Keleia, smatrali za izvedenko iz keltske osnove k e l = utrjen kraj ter opozarjali na to, da spominja na latinsko besedo cella, na nemško Keller, na slovensko celica. Popolnoma odklanjati tudi ne smemo pomenske sorodnosti s slovensko besedo k a l, ki pomenja hrih ali moker svet in lahko tudi lastno ime: Kal. Danes o tem dvomijo, češ da bi beseda utegnila biti ilirska. Negotova so tudi imena rek: Drave, Save, Savinje, Sotle. Trdili so, da so rimska, keltska, ilirska. Ker se najdejo inačice zelo na široko, bi utegnili biti koreni indoevropski. Naši predniki so jih prevzeli preko Rimljanov, ki so jih že uporabljali. V to skupino štejemo tudi imena potokov Voglajne, Ične in Boljske. Ime Voglajna razlagajo iz keltščine (Seidl- -Pichler: vog = počasen, lain = val), iz latinščine (M. Grošelj - K. Oštir: vo + glains, ter Skok: iz *aquanus), ki mu deloma pritrjuje Bezlaj, a tudi iz slovenščine (Josip Brinar: predlog vo + glajna < glina). Ime potoka Ična je nastalo ob naslonitvi na ime vasi Ogeče, pri kateri se potok izliva v Savinjo, in so ga leta 1841 še pisali kot Ogična. Ime Boljske, ki teče mimo Prebolda (Pragwald), je osnovni del besedne sestavljenke.

RIMSKA DOBA

OSVOJITEV VZHODNOALPSKEGA OZEMLJA

Rimska država se je širila nekako koncentrično. Do okrog leta 200 pr. n. št. je bila z Rimom kot središčem združena vsa Italija. Toda že medtem so si Rimljani začeli ustvarjati postojanke v prekomorskih deželah. Nanje so se oprli pri nadaljnjem prodiranju. Tako so leta 181 na vzhodnem koncu Padskega nižavja ustanovili A k v i l e j o (Oglej), ki je bila celinsko izhodišče za stike z notranjostjo Vzhodnih Alp, za zapadni Balkan in Panonijo. Zlasti so bili odtod možni stiki z noriškimi Kelti. Ti stiki so bili od vsega početka miroljubni. Rimljani so s Kelti Noričani trgovali. Zlasti radi so od njih kupovali sloveče noriško železo, a tudi produkte gozda in živinoreje (kože). Podprli so jih tudi v boju z germanskimi Cimbri, ki so iz severne Nemčije preko Alp prodirali proti jugu. V boju s Cimbri so pri N o r e j i doživeli poraz, ki mu je postal žrtev sam rimski konzul (leta 113 pr. n. št.). Sicer so pa tudi Kelti kot bojevniki pomagali Rimljanom. Ko je Julij Cezar osvajal Galijo, mu je noriški kralj Voccio poslal 500 konjenikov v pomoč proti lastnim galskim rojakom.

Po osvojitvi Galije se je pri Rimljanih logično pojavila težnja, da pomaknejo meje svoje države do Donave in Drave ter še preko teh voda. Že Oktavijan Avgust je osvojil ozemlje med Jadranom in Savo. Silno so se mu upirali ilirski Japodi, ki so prebivali na današnjem Dolenjskem in Notranjskem. Njihovo glavno mesto Metulum je do tal porušil in prebivalce uničil.

Naslednja državljanska vojna je osvajanje prekinila za dve desetletji. Ko so leta 16 pr. n. št. Panonci in Noričani vdrli v Istro, so Rimljani takoj priključili Norik svoji državi, ne sicer kot provinco, ampak kot posebno »noriško kraljestvo« *(regnum Noricum)*. V naslednjem letu sta Avgustova pastorka Tiberij in Druz osvojila Recijo in Vindelicijo (današnjo Tirolsko in Švico). V istem letu so dosegli Rimljani tudi mejo ob dolenji Donavi.

Leta 13 pr. n. št. so začeli veliko in divjo vojno s »Panonci«, da bi tudi na njihovem področju pomaknili državno mejo od Save preko Drave do Donave. Šele po triletnih borbah so dosegli svoj namen. Toda upor v Ger-

maniji je leta 6 po n. št. spravil v nevarnost tudi rimske osvojitve v Iliriku in Panoniji. Pod vodstvom dveh Batonov, dalmatinskega in panonskega, je nastal silovit upor, ki so ga Rimljani potlačili šele po triletni kruti borbi.

Osvojeni Ilirik in Panonijo so Rimljani izprva upravljali kot enotno provinco. Toda proti koncu Avgustove vlade so ju ločili in napravili iz njiju dve provinci, Ilirik in Panonijo. Zaradi možnosti novega upora in pri Panoniji obmejne lege so Rimljani v obeh provincah imeli svoje legije, trajno vojsko.

V Noriku je bilo nekoliko drugače. Tam je do cesarja K l a v d i j a (41—58) obstajala še domača uprava, ki se je pa v resnici ravnala po željah in volji dodeljenega rimskega cesarskega upravnika, ki se je imenoval prokurator *(procurator Augusti)*. Bil je civilni uradnik, vendar je imel na razpolago manjše vojaške oddelke *(alae, cohortes)* pomožnih čet *(auxilia)*, ki jih je sestavljala domača noriška mladež *(iuventus Noricorum)*.

V Panoniji kot nemirni provinci je pa imel vso oblast v rokah vojaški poveljnik, imenovan legat *(legatus Augusti pro praetore)*, ki se je opiral na temeljne edinice, legije, številčno enake sedanjim polkom. Pod njegovim poveljstvom je pa bilo tudi nekaj pomožnih oddelkov, sestoječih iz Noričanov in Panoncev. Svoj stan je imel v Carnuntu, mestu ob Donavi, današnjem Petronellu, ki so ga Rimljani ločili od Norika in priključili k Panoniji. Isto so napravili s Petoviono (Ptujem). Tudi Emono (Ljubljano) so pustili pri Panoniji, v drugem stoletju so jo pa priključili k Italiji, ki je tako do konca rimske dobe upravno segala do Trojan.

Da bi bilo ozemlje trajno zavarovano pred napadi germanskih Markomanov in Kvadov, je cesar Mark Avrelij ustanovil II. italsko legijo *(legio II. Italica, tudi Pia Fidelis* imenovana) ter jo dal Noriku kot stalno posadko. Svoje prvo bivališče je imela v vojaškem taborišču v Ločici pri Polzeli. Čez nekaj desetletij so jo premestili k Donavi. Od početka III. stoletja je imela svoje glavno taborišče v Lorchu *(Laureacum)*.

Večji ali manjši oddelek te legije je bil tudi v Celeji. O tem priča sedem tako imenovanih vojaških spomenikov, ki so jih odkopali skupaj s tako imenovanimi prokuratorskimi kameni, in pogostna znamka leg. II. Ital. (ali podobno) pa v mestu in okolici najdene rimske opeke.

Tudi vojaški kameni so votivni spomeniki. Postavili so jih vojaki, ki jim je poveljnik II. italske legije (legat) olajšal službovanje ali jih povišal v podoficirje, in se zato imenujejo: beneficijariji = obdarovanci. Ime poveljnikovo se v napisih ne navaja, bržčas, ker se podeljevanje olajšav ali povišanj ni vršilo posamezno, ampak skupno. Štirim izmed teh spomenikov je določeno leto postavitve (192, 211, 215, 217), a drugi časovno niso daleč od njih. So torej iz prvih časov obstoja legije, ko njeno jedro verjetno še ni bilo na Donavi.

Legat, ki je bil pri jedru legije ob Donavi, je prevzel tudi civilno oblast, ki je s tem prišla na periferijo države.

Mirni časi so minili in blagostanje, ki je bilo zavladalo v naših krajih, je konec II. stoletja prestalo. Ne samo, da so se za daljnimi mejami neprestano nabirali temni oblaki, tudi notranjost so vznemirjali česti boji vojaških poveljnikov za prestol.

Cesar Dioklecijan (284—315) je skušal odpraviti nered in nesigurnost s tem, da je docela preuredil upravo, in njegovi nasledniki, zlasti Konstantin Veliki (313—337), so to delo dopolnili. Norik je bil tedaj razdeljen v dve provinci: Obrežni Norik *(Noricum ripense)* na severu in Sredozemski Norik *(Noricum Mediterraneum)* na jugu. Panonija je bila že izza cesarja Trajana razdeljena v Gornjo Panonijo *(Pannonia superior)* na zapadu in v Spodnjo Panonijo *(Pannonia inferior)* na vzhodu. Dioklecijan je iz Gornje Panonije napravil dve provinci: Prvo Panonijo *(Pannonia Prima)* z glavnim mestom Sabarijo (Sombatelj) in Savsko Panonijo *(Savia)* z glavnim mestom Siscijo (Sisak), iz Spodnje Panonije je pa napravil provinco *Valerijo* z glavnim mestom Aquae Sextiae (Pečuh) in Drugo Panonijo (*Pannonia Secunda)* z glavnim mestom Sirmijem (Mitrovica v Sremu). Obe noriški in štiri panonske province je Konstantin združil v diecezi Zapadni Ilirik *(Illyricum occidentale),* ki mu je bilo glavno mesto v Sirmiju. Z imenom Ilirik so dotlej označevali Dalmacijo in Bosno do Posavine, zdaj pa je njegovo ime zajelo tudi Podonavje in svet Vzhodnih Alp. Provinci je bil na čelu predsednik *(praeses),* ki je imel na razpolago močen štab uradnikov *(officium)* z načelnikom *(princepsom)* kot svojim namestnikom. Diecezo je pa vodil vikar *(vicarius).* Dieceze so bile vključene v prefekture. Bile so v celoti štiri. Zapadni Ilirik je bil del prefekture Italije.

Za Sredozemski Norik se navajajo štirje predsedniki. Eden izmed njih, Martinianus, je postavil v Celju cesarju Konstantinu Velikemu spomenik z napisom: Gospodu našemu Flaviju Konstantinu, najblažjemu in najzmagovitejšemu cesarju, svetemu Božanstvu in Njegovemu Veličanstvu za živa postavil Martinianus, predsednik province Sredozemskega Norika.

Že ti spomeniki izpričujejo, da je bila Celeja važna, čeprav je čast glavnega mesta pripadla Virunu na Gosposvetskem polju. Plinij st. (+ 76 po n. št.) navaja Celejo med drugimi mesti Norika, Ptolomej (+ 147 po n. št.) pa označuje Kelejo kot najstarejše in obmejno mesto Norika. V začetku V. stoletja je zaradi rastoče germanske nevarnosti praeses prestavil svoj sedež v bolj zapadno ležečo Teurnijo.

Dioklecijan je tudi vojaško oblast ločil od civilne ter jo poveril poveljnikom, imenovanim *duces* (vojvodi). Vendar ni imela vsaka provinca vojvode: tako so bile čete Sredozemskega Norika pod poveljnikom sosedne Posavske Panonije. Dioklecijan je tudi pomnožil število legij, vendar so štele poslej manj, samo po 1000 mož. Del čet je bil na meji, druge pa so bile razporejene po notranjosti države in z gardo vred pripravljene, da priskočijo na pomoč, kjer bi bilo treba.

UPRAVA MESTA IN PREBIVALSTVO

V napisih se imenuje mesto *Claudia Celeia* in se navaja kot *municipium.* Iz tega sklepamo, da je dobilo pravice mestne občine od cesarja Klavdija, in sicer ne kot rimska kolonija, ampak je stara keltska naselbina bila dvignjena v položaj občine, imajoče mestno samoupravo po rimskem vzoru.

Meščani *(cives)* in ostali svobodni stalni mestni prebivalci *(incolae)* so imeli vsako leto na mestnem trgu *(foru)* skupščino, na kateri so volili nove samoupravne oblastnike izmed tistih oseb, ki jim jih je najstarejši odstopajočih predlagal na temelju prijavljenih kandidatur; kadar teh ni bilo, pa po lastnem preudarku. Volivci so oddajali glasove po krajevnih skupinah, imenovanih *tribus*. Vsak meščan je imel svoj tribus. Volili so tudi nemeščani (incolae), in sicer v tribu, ki jim ga je odkazal žreb.

Najprej so izvolili navišja dva oblastnika: *duovira* (II viri iure dicundo) in nato še njima podrejena tovariša: *edila* (II viri aediles).

Duovira sta po starostnem redu predsedovala mestni skupščini in občinskemu svetu, vršila civilno in deloma kazensko sodstvo, pod nadzorstvom mestnega sveta pobirala davke, upravljala finance ter klicala prebivalce pod orožje itd. Vsako peto leto je vrh tega nalašč v to svrho izvoljena dvojica duovirov napravila popis in premoženjski seznam mestnih prebivalcev. Na osnovi tega seznama se je sestavljal proračun, a tudi mestni svet. Duovira sta imela na razpolago številno poklicno uradništvo. Edila sta vodila mestno gospodarstvo in vršila policijsko službo. Vsi štirje so uživali posebne časti. Za vodstvo denarnih poslov so imeli na razpolago kvestorje. Vendar so bili ti štirje oblastniki v vseh važnejših zadevah samo izvršilni organ mestnega sveta, ki je dajal nasvete in ukaze, opravljal vrhovno nadzorstvo in sprejemal pritožbe zoper naredbe oblastnikov. Mestni svet *(senatus, decuriones)* je imel navadno 100 dosmrtnih članov. Pri njihovi izbiri so se ravnali po premoženjski stopnji v petletnem seznamu, v prvi vrsti so pa upoštevali odstopajoče oblastnike.

Že v začetku II. stoletja se je izvršila izpremememba: mestna skupščina je bila odpravljena in volitev oblastnikov je prešla na mestni svet z dednimi člani. Tako je nastal poseben višji mestni sloj *(ordo)*, od katerega se je ločilo nižje ljudstvo *(plebs)*. Sinovi mestnih svetnikov so navadno postajali vitezi.

Vse službe mestnih oblastnikov so bile častne, zato so jih lahko opravljali samo bogati, ki so imeli eksistenco zaradi suženjsko-posestnega reda zagotovljeno. Oblastniki so morali jamčiti za reden dotok davkov. Ko je izza konca II. stoletja jela nastopati revščina, so se mnogi začeli otepati častnih služb. V smislu Diokleci jánovih odredb so premožne osebe začeli siliti, da so jih prevzemali. S svojim osebnim premoženjem so jamčile za doseg predpisane davčne vsote.

Sčasoma je nastal še srednji sloj. Občinski svet je volil vsako leto iz vrst premožnih svobodnih in zlasti osvobojencev šest mož *(sexviri Augustales)*, ki so imeli nalogo, vršiti neke obrede (posebno v čast še živečemu cesarju) ter so uživali slične častne predpravice kakor duoviri in edili; zato pa so podprli mestno blagajno in prirejali igre. Ker so jim po dovršenem službovanju častne pravice ostale, se je iz njih razvil poseben sloj *(ordo Augustalium)*, ki je dobil mesto med občinskimi svetniki ter ljudstvom.

V mestu so bili tudi sužnji, ki niso imeli ne javnih ne zasebnih pravic. Na njih je počival dobršen del blagostanja. Kot osvobojenec *(libertinus)* je mogel suženj doseči višjo socialno stopnjo.

Tako je bilo v rimskih municipijih sploh. O enakih uredbah v Celeji priča vrsta imen, ohranjenih na domačih in deloma tudi na tujih spomenikih. Kot duoviri se navajajo:

C. Bellicius Ingenuus (spomenik z Vipote), *Caius Spectatius Priscianus* in njegov sin (Šempeter), *Julius Belicus* (Konjice), *Cn. Pompeius Justinus* in *Maximus* (na izgubljenih spomenikih).

Terentia Procula je bila duovirova hči (na izgubljenem spomeniku).

Neki nagrobnik iz Petrovč je bil postavljen duoviru, a je del z imenom odbit. Čitljivo tudi ni bilo duovirovo ime na izgubljenih nagrobnikih z Dobrne in iz Žalca.

Edili so bili: *Caius Vindonius Succesus* (Šempeter), *Atilius Secundinus* (zdaj v muzeju na Dunaju), *Publius Albinus Antonius* (Trbovlje).

Kvestor je bil *Publius Albinus Finitus*, sin pravkar omenjenega Publija Albina Antonija, znanega s trboveljskega nagrobnika.

Številnejše so navedbe dekurionov: *Terentius, D. Castricus Verus, Antonius Avitus* (izgubljeni spomeniki), *Verpinus* (Sv. Krištof pri Laškem), *C. Maronius Marcellinus* (Podvrh pri Sevnici).

Enkrat se navaja celo ves mestni svet (*ordo Celensium*), ki postavlja mestnemu geniju votivni spomenik, drugič se po sklepu dekurionov s spomenikom, postavljenim na javne stroške, proslavlja Verova hči *Ennia Mara* zaradi njenega izredno čednostnega življenja. Na nekem izgubljenem spomeniku se navaja, da so ga na svoje stroške postavili vsi meščani. Na nekem drugem spomeniku je navedba, da so ga Celjani javno postavili.

V napisih često nastopajo plebejci, vendar brez posebne oznake. Tudi sužnje in osvobojence srečamo. Med drugimi je suženj Efežan *Insequens*, ki je postavil nagrobni spomenik *Euhodiji*. *T. Claudius Favor* se pa sam označuje kot osvobojenec celejanskega mesta. Vendar v napisih ne moremo vedno ločiti sužnjev od osvobojencev, pri enih kakor drugih je v genetivni obliki naveden gospod, ki je lahko sužnjev lastnik ali osvobojenčev patron. Nekolikokrat srečamo sužnje in osvobojence skupno s svobodnimi, in sicer v napisih verskega značaja.

Čim so postali Rimljani gospodarji stare keltske naselbine, so brž najuglednejše in prijateljske domačine uvedli v svoje interese s tem, da so jim podelili rimsko državljanstvo. Tak smisel ima votivni kamen, ki ga je postavil *C. Julius Vepo*. Na njem pravi, da mu je božanstveni Augustus osebno (*viritim*) poklonil rimsko državljanstvo ter davčno prostost.

Ko je potem Klavdij povzdignil naselbino v municipij, je dobilo rimsko državljanstvo tudi ostalo prebivalstvo kraja, medtem ko si ga je podeželsko prebivalstvo še vedno pridobivalo po osebnih podelitvah, najštevilnejših v II. stoletju, dokler ni končno cesar Karakala (211—217) vseh svobodnih prebivalcev širne države imenoval za rimske državljane.

Tako so na celejanskih spomenikih kaj česta keltska imena, ki pa imajo rimsko obliko in nastopajo tako kot osebna imena kakor kot priimki. Večkrat je eno ime keltsko, a drugo rimsko. Med keltskimi imeni bi utegnilo po Katičiću biti ilirsko samo ime *Licovius*.

Enostavna imena so: *Vepo, Surus, Covius, Orgetes, Itto, Mogio*. Z rimskimi priponami so tvorjena: *Suetonius Duronius, Botonon, Cupitianus,*

Carmaeus, Albucius, Ateboduus, Puravius, Boniatus (Boniata), Licovius (Licovia), Finitus (Finita), Dubnia, Veponia, Mogiona, Macena, Sodnia, Volsaria, Vindonius.

Manjšalne pripone imajo: *Castulus, Jantullus (Jantulla), Vetulla, Diastulla, Belicina.*

Sestavljena so imena: *Nertomarus, Macemarus, Leucimara, Maricea, Atemeria.*

Razen imen kažejo na keltski življenj pod zastorom rimske civilizacije tudi pojavi v skulpturi. Tako so ženske često upodobljene v domači noši: na glavi imajo pregrinjalo, slično naši peči, ali kapo, izpod katere viri svitek las, okrog vratu nosijo bronćen, srebrn ali celo zlat obroček, krilo jim je dolgo in speto z zaponkami na plećih in na prsih. In sloveći kip celejanskega »noriškega vojaka« predstavlja pravega barbara z izrazitim obrazom, močnimi brki in košatimi obrvmi. Tudi posamezni prizori so včasih po svoji vsebini keltski: tak je prikaz sedmine na šempetrskem spomeniku.

Na spomenikih, zlasti šempetrskih, srečavamo često tako imenovano noriško voluto: v sredini poglobljeno, na obeh straneh navzgor zavihano.

Prav tako so keltska tudi nekatera imena v Celeji češćenih božanstev.

Zelo verjetno je, da je kakor v imenih tudi med drugimi pojavi keltskega življa nekaj takih, ki so predkeltskega, ilirskega izvora, le da je ločitev keltskega od ilriskega zelo težka.

Mesto je v resnici dobilo rimski značaj zelo hitro, saj so se že takoj izpočetka Rimljani v njem naseljevali. Znana je krilatica: Kjer je Rimljan zmagal, tam je prebival. Že izza prvih desetletij prvega stoletja se na napisih pojavljajo poleg keltskih tudi rimska imena. Nekatera izmed njih so se kmalu zelo razširila. Kažejo nam na številnost posameznih rodbin, bivajočih v mestu, pa tudi na njihovo sorodnost z rodovi v Italiji. Taka imena so: *Aurelius, Vedius, Vibius, Antonius, Ennius, Pompeius, Saturninus, Mamilius, Petronius, Priscianus.*

V splošnem pridejo tri keltska imena na deset rimskih. Gotovo pa to ne podaja pravilnega razmerja med keltskim in rimskim življem. Večina napisov govori namreč o vojakih in družbeno močnejših, ki so bili navadno Rimljani. Nadalje je morala rimska politična in kulturna premoč vplivati tudi na zamenjavo domačih imen z rimskimi; najprej so jih pač zamenjavali tisti domačini, ki so bili v rimski službi ali pa so dosegli vsaj višji družbeni položaj. Kakor vedno je tudi tu prihajal do izraza odnos med družbeno podrejenimi in nadrejenimi.

Med priseljenci iz Italije niso bili samo Italiki. V nekem napisu nastopa duhovnik haruspeks *Aulus Vederna Maximinus* z ožjimi sorodniki. Haruspici, duhovniki prerokovalci, so izvrševali obrede, ki so prišli v Rim iz Etrurije, in so bili sami navadno etruščanskega porekla. Med sorodniki, ki jih srečavamo v napisu, ima vsaj snaha *Tuccia Secundina* keltsko — etruščansko osebno ime.

Bilo je pa priseljencev tudi iz drugih pokrajin države. Tako je *Flavia Valerija* postavila nagrobni spomenik svojemu možu *Aureliju Adiutorju*, trgovcu iz Afrike. Na drugem nagrobnem spomeniku stoji v latinščini, ki po

slogu spominja na grščino, da ga je dal napraviti *Aurelius Bassus* iz *Barathe Aureliju Maximu*, svojemu iz okolice *Zeugme* in vasi *Hennije* v Siriji izhajajočemu bratu, in pa *Sircu Aureliju Sabinu*. Sirca sta bila že omenjena *Insequens* in *Euhodia*. Isto velja o osebah na spomeniku, ki sta ga *Caius Gaianus* in *Aurelius Granus* postavila *Aureliju Gaianu*, državljanu Sirije in dekurijonu mesta Italica v Španiji, ter vnuku *Aureliju Maximu*. Najbrž so vse te osebe izvirale iz Sirije. Sirci so bili navadno trgovci ter so se radi posluževali grškega jezika.

Tudi same Grke srečavamo v Celeji. *Euhodia* je nosila grško ime, prav tako *Aphrodisia*. Grška imena nastopajo tudi v mozaiku rimske bazilike iz konca rimske dobe.

Celeja je bila torej živahno mesto, kjer so se srečavali ljudje iz raznih pokrajin velike države. Prevladoval je seveda rimski živelj, morda niti ne po številu. Toda iz Valerija in Svetonija vemo, da so Rimljani podjarmljene narode silili, naj govorijo rimski. Vsi ukazi in odločbe so bile rimske. Rimljani s podjarmljenimi sploh niso hoteli govoriti v njihovem jeziku.

Napisi govore najčešče o vojakih, kar je zaradi njihovega javnega položaja prav umljivo. Razen (že omenjenih) prokuratorjev in njihovih ter legijskih beneficiarijev srečavamo tudi vojaške doslužence (*veterane*), ki so v Celeji preživljali svoja stara leta ter gotovo tvorili važen del mestnega prebivalstva. Večinoma so pripadali II. italski legiji, saj se je legija rekrutirala v Noriku in je tu tudi služila. En veteranski napis pripada osmi in eden četrti legiji.

Tu in tam se je mudil v Celju tudi vojak kakega drugega oddelka; najbrž je bil tu doma, mogoče je tudi, da je prišel v Celje o priliki kakega pohoda svojega oddelka. Tako je bil skoraj gotovo Celjan tisti *Lucius Cassius Claudia Maximus*, stotnik ali centurio šeste legije, razmeščene v Siriji, ki je postavil v Celeji dva kipa, enega cesarici Juliji in drugega Domitiji. Mudil se je v Celeji tudi *Casius Calcinus Tertianus*, primipilarij (prvi centurio) dvajsete legije. Prav tako *Dindius Respectus*, vojak trinajste legije, in *P. Dindius Speratus*, ki je služil v tehniškem oddelku kopačev in graditeljev jarkov. Isto bi mogli reči o *Enniju Secundianu*, konjeniku VII. kohorte, ki je postavil nagrobni spomenik *Enniju Apolloniju* in *Valeriji Maximilliji*.

Kot trgovec se neposredno označuje že navedeni Afričan *Aurelius Adiutor*, trgovci so pa bili tudi na Merkurjevi plošči imenoma navedeni darovalci. Imamo tudi ploščo, ki so jo bogu Vulkanu darovali imenoma navedeni kovači.

Seveda je tudi Celejane usoda zanašala v širni svet, navadno kot vojake. Izmed vseh krajev Norika in sosedne Panonije se v tujih mestih na spomenikih najčešče omenjajo vojaki iz Celeje, in sicer kakih štiridesetkrat. Srečavamo jih v Ptuju, Vicenci, Ogleju, Génèvi, pri Sv. Juriju ob Dolgem jezeru na Koroškem, v Mainzu in često v Rimu. Eden izmed njih je postavil v Celeji votivni spomenik, ker se je s potovanja srečno vrnil v sveto mesto (Rim), drugi, vojak II. italske legije, se je (brŽčas leta 237) udeležil bojnega pohoda proti Dakom ter je tam padel, tretjega so ubili

Macari (*Mattzari*), sicer neznano pleme. Celjanu in Noričanu *Titu Plotiju Pompilu,* vojaku II. legije, je njegov dedič *Magnus Atticus* postavil spomenik v Akvinku, ko je za cesarja Trajana na pohodu proti Arabcem umrl v Aleksandriji. Gruterus v svojem zborniku rimskih napisov (1707) navaja tri Celejane, ki po postavili nagrobne spomenike z napisi v Rimu.

Nihče izmed njih pa ni dosegel tolikih časti kakor *Titus Varius Clemens,* najslavnejši Celjan starega veka, čigar moška leta padajo v sredo II. stoletja. Izprva je bil oficir, pozneje je pa zavzemal visoka upravna mesta. Iz napisov je razvidno, da je bil po vrsti: poveljnik II. macedonske kohorte Galcev; višji oficir XXX. legije; poveljnik panonskega konjeniškega oddelka; poveljnik pomožnih čet, poslanih iz Španije v Tingitansko Mavretanijo; poveljnik dvojnega oddelka (1000 mož) britanske konjenice; prokurator Cilicije; prokurator Luzitanije; prokurator Mavretanije Caesarensis; prokurator Retije; prokurator Belgije in obeh Germanij; cesarski namestnik v Dakiji, kjer je umrl okrog leta 180.

Zmotna je trditev, da bi bil pokopan v Lipnici (*Flavium Solvense*), kjer naj bi bili za cesarja Mapsimilijana I. našli njegov grob z žaro, kostmi in pepelom ter nagrobni spomenik z njegovim imenom. Da mu je poreklo iz Celeje, je čisto gotovo — v nekem napisu stoji: *T. Vario T. Filio Clementi Claudia Celeia* — in rojstno mesto ga je počastilo s tem, da mu je postavilo več napisnih spomenikov. Pa tudi prebivalci v Germaniji, kjer je bil prokurator, so se mu izkazali hvaležne z napisom in Mavretanci so ga proslavili z dolgim verzificiranim napisom. Kip znanega, že omenjenega »noriškega vojaka« po mnenju mnogih strokovnjakov predstavlja prav tega Tita Varija Klementa.

ČEŠČENJE BOGOV

Rimljani so prinašali v Celejo tudi svoje bogove. Največje češčenje je užival v mestu sam božji poglavar *Jupiter* (*Juppiter*). V napisih se navadno imenuje kot *Optimus Maximus* — Najboljši in Največji. Tuintam pa nosi tudi druge značilne pridevke. Po enkrat se imenuje: Odvračevalec nesreč (*Depulsor*); Arubianski zaščitnik (*Conservator Arubianus*), Arubium je mesto v Trakiji; Gromovnik (*Fulminator*); Car višin (*Culminalis*); Božanstvo Peninskih Alp (*Poeninus*), Peninske Alpe ležijo na sedanji francosko-laški meji. Poleg njega nastopajo še druga božanstva bogatih rimskih nebes: bog ognja in kovaštva *Vulkan,* bog trgovanja *Merkur,* bog voda *Neptun,* bog boja *Mart.* S poslednjim se tudi javljata herojski junak *Herkul in Viktorija,* poosebljena boginja zmage. Niti na poosebljeno stalno srečo, ki se imenuje *Fortuna Stabilis,* niso pozabili. Zatekali so se tudi k vsem bogovom in boginjam (*Diis Deabusque omnibus*). Mrtve so priporočali podzemeljskim bogovom (*Diis Manibus*) in obračali so se za varstvo do hišnih (bogov) duhov (*lari*), do mestnega (*Genius Civitatis*), pa tudi do cesarskega genija (*Genius Augusti*).

Tako v napisih. Pa tudi v sami plastiki se nam javljajo božanska bitja. Prelestna sreča (*Fortuna*), mladostni bogovi ljubezni, *amorji,* božan-

Mitrov napisni kamen z Ladne ravni na Maliču — Vodno božanstvo: bik—človek, Acheloos

stvo meseca *Luna*, in sam bistrovidni sončni bog *Apolon* so v marmorju razveseljevali oko staroveškega Celjana. Napol religioznega značaja so bile tudi mitološke scene, ki jih vidimo upodobljene na nekaterih spomenikih, zlasti na bogatejših šempetrskih.

Vendar domačinom rimski božji rod ni zadostoval. Častili so tudi nekatera božanstva, ki so jih dobili od keltskih dedov in so bila pokrajinskega ali čisto lokalnega značaja. Ta božanstva so prešla popolnoma v krog rimskih bogov in so jih gotovo začeli častiti tudi rimski naseljenci. V napisih čitamo ime *Epone*, ki je bila boginja konj in je imela zlasti v Porenju razširjen kult. Srečavamo tudi Sveto Norejo (*Noreia Sancta*), boginjo pokrajine, in Sveto Božanstveno Celejo (*Celeia Sancta* ali *Augusta*). Božanstvo Save (*Savus*) pa je bilo češčeno vsaj v bližini, prav tako *Adsalluta*, ki jo (glede na besedni koren) smatrajo kot boginjo brzic in slapov, pripisujejo jo pa tudi Savinji. Na Savi više Hrastnika je mnogo brzic in v bližini kraj reke nastopata Sava in Adsalluta v napisih skupno. Vsekakor pa so Savinjo, nemirno in često bregove prestopajočo reko, predstavljali tudi v plastiki: dva mladostna, rogata reliefa, ki sta se ohranila, medtem ko se je tretji izgubil, sta poosebitev njene moči, pa naj je tudi v tem morda mišljen grški vodni bog *Acheloos*. Predrimskega, keltskega porekla je tudi bog sorodstva *Genius Anigemiuls*. Leta 1946 se je božanstvom tega zbora pridružil še panonski bog ognja *Sedatus Augustus*.

Izza konca II. stoletja se je tudi v Celju in celjski pokrajini jel širiti kult orientalskih bogov, zlasti sončnega božanstva *Mitre*. Njemu velja nekaj manjših ohranjenih spomenikov. V velikih težavah, v katerih so se znašli ljudje, so si želeli odrešitve, prinesel naj bi jo Mitra, ki so se mu posvečali ne samo s premišljevanjem in notranjo pokoro, ampak zlasti s tem, da so se puščali krstiti s toplo volovsko krvjo, ki je curljala na nje, ždeče v podzemeljskem prostoru, skozi odprtino v stropu. Poseben širitelj Mitrovega češčenja je bil cesar *Heliogabalus* (218—222), ki ga kot takega označuje že ime: *helios* = sonce. Na Mitrovo češčenje spominjata dva v bližini mesta najdena napisa. Eden, nepopoln, je s severnega pobočja Miklavškega hriba in se glasi: Nepremagljivemu Mitri po ukazu darovala Aemilija. Drugi je bil najden na planoti sredi vzhodnega pobočja Maliča. Na majhnem votivnem spomeniku čitamo: Nepremagljivemu Mitri, Sircu.

Iz Celja ali iz bližine izvira majhen Mitrov relief.

Na češčenju frigijske »božje matere« *Kybele* spominja relief njenega ljubljenca *Atysa*, božanstva porajajoče se pomladi: s plaščem zastrta figura s prekrižanimi nogami se naslanja na pastirsko palico (pedum) ter z roko podpira glavo.

Omenjajo se tudi duhovniki. Tako je bilo čitati na nekem v Žalcu najdenem spomeniku ime celjskega Martovega svečenika: *Mascillus Mascillinus*. In oltarje so postavili: Jupiterju duhovnik *Caius Rufius* in častilci; Merkuru Augustu duhovnik *Julius Lucifer* in častilci; Vulkanu Augustu duhovnik *Gaius Masculinus Lusor* in častilci; *Geniju Anigemiju* častilci. Merkurovi častilci so bili bržkone trgovci, Vulkanovi pa kovači, oboji so bili združeni v udruženju, imenovanem *collegium*.

Prebivalci rimske Celeje so bili, kar je umljivo, tudi v skrbi za svojo bodočnost, ogledujoč živalski drob, jim jo je prerokoval že omenjeni haruspeks *Aulus Vederna Maximus*.

Seveda je moralo biti v mestu več rimskih svetišč. Z večjo ali manjšo gotovostjo je mogoče sklepati na Jupiterjevo, Apolonovo, Martovo in Herkulovo. Morda je Mitras imel svoj tempelj na Maliču in na Miklavškem hribu, kjer so se našli njegovi napisi. Za pripovedko je pa treba smatrati mnenje o Apolonovem svetišču na Gozdniku in o Mitrovem na Vipoti.

KRŠČANSTVO

Istočasno s prodiranjem Mitrovega kulta se je v naših krajih začelo širiti tudi krščanstvo; donašali so ga vojaki in trgovci. O njegovem pojavljanju v rimski Celeji imamo le malo podatkov, za dobo pred Konstantinom Velikim (313—337), ko je dobilo krščanstvo svobodo izpovedovanja in širjenja, celo nikakega. Legenda o sv. Maksimilijanu, krščanskem mučeniku iz Celeje, je iz XIII. stoletja; sestavil jo je najbrž neki pasovski kanonik, ko je tamošnji škof Bernard obnovil češčenje tega svetnika. Po njenem besedilu se je rodil Maksimilijan v Celju, »drugi Troji«, kot sin odličnih in premožnih staršev. Že od otroških let vnet za vse dobro in od duhovnika Oranija poučen v krščanskih naukih, je po rani smrti roditeljev

razdal vse premoženje med uboge. Kmalu je bil poklican na škofovsko stolico v mestu Laureacum ob Donavi, odkoder je za skupne vlade cesarjev Cara Carina in Numeriana (283—284) obiskal svoje rodno mesto, ko je bil v njem cesarski namestnik *(tyrannus, iudex)* Eulasius. Ta je silil kristjane, naj darujejo Martu. Maksimilijan je šel k njemu in mu očital, da vodi ljudstvo v časno in večno pogubo. Razjarjeni namestnik ga je zato postavil pred odločitev, naj tudi sam daruje Martu ali pa pretrpi smrt. Maksimilijan je volil drugo in na njegovem grobu so se potem godili čudeži.*

Za obstoj škofije v Celju že v prvem stoletju krščanske svobode govori v Preboldu v zunanjo steno cerkve sv. Pavla vzidan napis, ki je došel tjakaj iz celjskih ruševin in so postali nanj pozorni pred dobrimi petdesetimi leti. Heksametrski verzi imajo akrostihon Gaudentius, pod njim je vklesano episcop(e?). Ker pravi v zadnjih dveh verzih, naj Gaudentius prosi Boga, da ne pride v njegovo čredo rjoveč lev (»*in tua ne veniat grege fervidus leo*«), je mogoče, da je bil Gaudentius celjski škof tedaj, ko je sredi IV. stoletja arianstvo povzročilo verske zmede v sosedni Panoniji.

Drugi celjski škof, čigar ime je ohranjeno, je bil Ivan, ki ga med drugimi škofi navaja zapisnik gradeške sinode iz leta 579. Sinoda se sicer ni vršila in je zapisnik ponarejen, ali ker so imena nekaterih v njem navedenih škofov historična, je tudi eksistenca celjskega škofa Ivana leta 579 bolj ali manj zagotovljena. Neki škof Ivan se še dvakrat omenja, leta 590 in 599, v prvem letu brez navedbe škofije in drugem kot iz Panonije došli in za Novi grad v Istri imenovani škof. Prav verjetno je, da imamo v vseh treh primerih opravka z isto osebo, s celjskim škofom Ivanom.

V jasnejši luči se nam kaže krščanstvo v Celeji po odkritju starokrščanske bazilike v celjskih tleh. Ko so leta 1897 kopali za temelje novega poštnega poslopja v bližini kolodvora, so zadeli v nasutih tleh 50 do 90 cm globoko na ostanke zidovja, mozaikov in stebrov, opeke in ožganih lesnih drobcev.

Zidovje iz slabega skrilastega apnenca je sestajalo iz dve vzporednih 50 do 60 cm debelih in do 50 cm iz prvotnih tal se dvigajočih zidov: ostanek stare apside. Zunanji, poligonalni zid je tvoril pravo steno, medtem ko je notranji, polkrožni in šibkejši, bržkone služil za podstavek oltarni ograji ali za sedalo duhovščini. Po drugem mnenju je pa navzgor prehajal v steno tudi notranji zid, in prazen prostor med obema je služil duhovščini za posvetovanje; na sredi tega prostora odkrita marmornata plošča naj bi bila ostanek škofovskega sedeža. Iz ostankov stebrov lahko

* Po pobožnem pripovedovanju se je nahajala rojstna hiša Maksimilijanova na planoti, kjer je zdaj kapucinski samostan. Torej tipična srednjeveška legenda brez kakršnegakoli določljivega zgodovinskega jedra. V zgodovinskem pogledu je pa vsaj zanimiva, ker navaja, da so bili v XIII. stoletju še močno vidni ostanki stare Celeje.

Mučeniška kri je baje padla na mesto, kjer je zdaj »studenec obglavljenja sv. Maksimilijana« *(fons decollationis sancti Maximiliani)*, nad katerim je sezidana majhna kapelica. Cerkev na legendarnem mestu obglavljenja je baje zgradil sv. Rupert leta 698; v resnici se pa mora smatrati za ustanovo iz dobe grofov Celjanov.

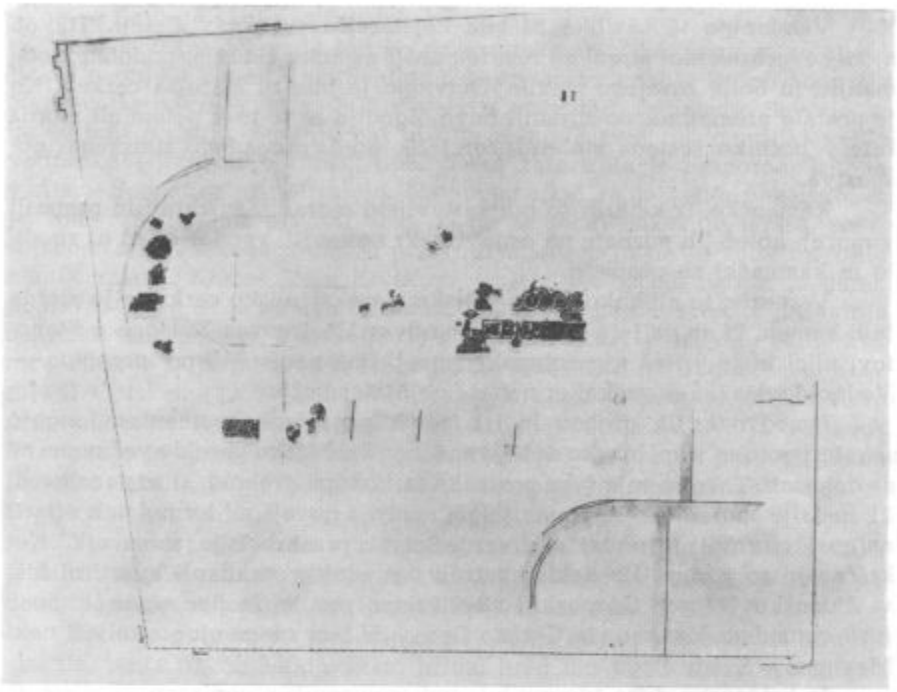

Ostanki temeljev dveh krščanskih rimskih cerkva, odkritih na gradbišču sedanje pošte

sklepamo, da je imela bazilika tri ladje, katerih srednja je bila široka 6 m 40 cm, vsa cerkev pa 13 m. Vendar je bil odkrit samo severni del srednje ladje in še ta ne v celoti, zahodna stran z glavnim vhodom je prav tako kakor južni ladijski del ostala pod zemljo. Dolgost razkrite ladje je z apsido vred znašala nekaj nad 29 m. Orientirana je bila cerkev točno od vzhoda proti zahodu.

V apsidi in v severnem delu glavne ladje najdeni mozaiki so bili pestri in slikoviti, sestavljeni iz rdečih opekastih, črnih in belih apnenčastih, zelenih, rumenih in rjavih andezitnih kock, toda vseskozi dokaj slabo ohranjeni. Prepletali in obdajali so jih geometrični, rastlinski in živalski ornamenti, med drugimi spletki, listi in ptice. V velikih črkah so se pojavljala imena vernikov, ki so dali napraviti navedeno dolžino mozaičnih tal. Imena so bila deloma nečitljiva. Med čitljivimi ni bilo več keltskih, nekatera spominjajo na grščino. Čitljiva so bila imena: *Profungus, Maximinus, Desiderius, Antonianus, Marcelinus, Ursus, Simplicius, Optatianus, Honratus. Ursa, Ursicina, Amantia, Severa, Aurelia, Optatio;* na grščino spominjajo: *Abrahasir, Nonnosa, Beronice.* Posebno pozornost zaslužita imeni dveh cerkvenih oseb: *Justinijana, diakona,* in *Leona,* sholastika.

Vendar pa ta bazilika ni bila najstarejša cerkev v Celeji. Tik ob njeni severozahodni strani so namreč našli ostanke zidovja, podobne, toda manjše in bolje zgrajene stavbe. Očividno je bila tu starejša cerkev. Ko je postala premajhna, so zgradili novo. Zgodilo se je to v petem ali morda šele v početku šestega stoletja, torej tik pred propadom rimskega gospostva.

Kamenčke, iz katerih so bili sestavljeni mozaiki, so zbrali in prenesli v muzej, hoteč jih pozneje na osnovi pavz sestaviti, vendar se to ni zgodilo in kamenčki so propadli.

V zvezi s to ali kako drugo celjsko starokrščansko cerkvijo je morda tudi kamen, ki so ga leta 1907 našli na dvorišču trgovca Kolenca v Stanetovi ulici in je prišel v mariborski muzej. Ima napis: *Virgo perpetua* — Vedno devica, ki se vsekakor nanaša na Mater božjo.

Izmed odkritih grobov in izkopanih nagrobnih spomenikov segajo nekateri gotovo v krščansko dobo, vendar se krščansko poreklo večinoma ne da dokazati. Tako so mlajšega postanka sarkofagni grobovi, ki so pa zelo redki, nadalje sporadično se ponavljajoči napisi z novejšimi formulami: *v(ixit) an(nos), c(uravit) tit(ulum)* — živel je let ... preskrbel je spomenik. Kot krščanski so v starejših delih smatrali naslednji v nekdanji kvartirni hiši v Zidanškovi (prej Gosposki) ulici vzidani napis: *In hoc signo ... haec iacit quamdam Maximus in Christo Deo* — V tem znamenju ... tu leži neki Maximus v Kristu Bogu.

Iz krščanske dobe utegne biti tudi spomenik z napisom: *Petronia P. filia Maximilla hic quescit. L. Petronius il r s a ... Petronius ... Petronius ... an XXII.*

Mogoče je krščanski tudi *Victor fato* na majhni kvadratasti plošči s posodo v sredi.

Iz krščanske dobe je tudi reliefni figuralni fragment: slabo obdelana glava, ki izvira morda še iz dobe preseljevanja narodov.

IZGRADNJA RIMSKE CELEJE

Vprašanje teka reke Savinje

S topografijo rimske Celeje je v neposredni zvezi vprašanje o toku reke Savinje. Marljivi raziskovalec Celeje Gabriel Seidl je menda prvi (leta 1843) izrazil mnenje, da je tekla Savinja v rimski dobi severno od sedanjega in rimskega mesta, nekako med današnjo bolnico in železnico, nekje blizu sedanje Maksimilijanove cerkve je sprejemala Voglajno in se od tod usmerjala v sotesko po strugi, ki jo je pozneje prepustila Voglajni. Do tega prepričanja je Seidla dovedlo dejstvo, da se je našlo tik ob desnem bregu današnje struge in deloma tudi v njej precej rimskih predmetov, tudi težjih spomenikov, o katerih ni mogel soditi, da bi bili spremenili svoj položaj. Pozneje — vsekakor pred nastankom srednjeveškega Celja

— je pa Savinja svoj prejšnji tek zamenjala s sedanjim. Toda tudi v rimski dobi je tekel del vode tod po ozkem rokavu, v katerega so se zlivali tjakaj nagnjeni kanali. Izza Seidlovih časov se to mnenje stalno ponavlja. Najnovejša odkritja, ki so bila v zvezi s poslednjo regulacijo Savinje, so ga še bolj podprla. Savinja naj bi bila menjala svoj tek o priliki velike vodne katastrofe še v rimski dobi. Taka katastrofa je nesporna. Izkopavanja v Šempetru jo potrjujejo. Na spomenikih se je jasno pokazalo, da je voda izpodkopala prvotni breg, ki ga še sedaj nakazuje terasa, pa so se spomeniki velikega grobišča prevrnili v strugo in jih je voda s svojimi nanosi zasula. Kustos Vera Kolškova je leta 1959. celo ugotovila datum poplave. Oprla se je na dva miljnika, ki sta bila najdena v strugi Savinje, nekoliko nad mestom, kjer se je do nedavne regulacije izlivala vanjo Sušnica, eden je pripadal cesarju Heliogabalu (218—222) in drugi cesarju Klavdiju II. Gotskemu (268—270). Miljnika naj bi stala na mestu, kjer je v mesto prihajala cesta. Povodenj je bila torej okrog leta 270, za Klavdija Gotskega. To mnenje je sprejel tudi univ. prof. Klemenc. Na znatno poznejši datum bi težko mislili, ker arheološki značaj šempetrskih spomenikov tega ne dopušča.

Verjetnost, da je reka v rimski dobi tekla severno od mesta in da je bil na mestu sedanje struge mestni del, in sicer važen del, je torej podana, popolnoma prepričljiva pa trditev vendarle ni.

Prvič je gotovo, da je Savinja, potem ko se je po končanem diluviju umirila, tekla tik ob Miklavškem hribu, breg mu je objedala in odlagala ob njem gradivo, na katerem je danes mestni park. K temu jo je silil ovinek, okrog katerega si je ustvarjala pot v prelomno-udorno povprečno dolino. Pri tem je svojo strugo polagoma premikala proti severu. Tako je prav za kolenom in na njem lahko nastal del starega naselja. Če je tudi segalo do sredine sedanje struge, je bilo za reko še dovolj prostora, kajti levi breg je bil daleč, saj ga iztoki rimskih kanalov še danes dobro označujejo. Voda je tu morala teči. Najprirodneje je, držati se mnenja, da je bila to reka sama. Domneva, da je bil tu samo stranski jarek, je samo izhod iz zagate.

Drugič pa na severu sedanjega mesta, kjer naj bi bila reka v rimski dobi tekla, ni nikakega sledu o nekdanji strugi. Sled bi morala biti, kajti še tako burni prirodni dogodki struge ne bi bili mogli popolnoma zabrisati. Vsaj pri gradnji velike ceste bi bili morali zadeti nanjo ali na ostanke kakega mostu, saj je rimska cesta zapuščala mesto prav tam, kakor ga zapušča sedanja. Če so pri gradnji ceste zadeli na miljnike, bi bili prav gotovo odkrili tudi sledove mostu. Nadalje je pa tam, kjer naj bi bila domnevana stara struga, eno izmed najvažnejših najdišč stare Celeje. Mislim na okolico cerkve sv. Maksimilijana in bivše cerkve sv. Duha ter na ves prostor do železnice in še dalje proti severu. Vsekakor bodo morali pri bodočih gradnjah na tem terenu močno paziti na možne najdbe. Značilno je, da se je misel o stari strugi na severni strani mesta zlasti okrepila tedaj, ko je v sedemdesetih letih preteklega stoletja regulacija postala posebno pereča.

Rimska kanalizacija

Rimska mestna kanalizacija sicer ni vidna, vendar je med najzanimivejšimi ostanki rimske Celeje. Sedaj je njen potek dobro znan. Pokojni direktor mestne Uprave za ceste in kanalizacijo Pavel Javornik je v mlajših letih kot tehnični mestni uslužbenec večkrat prehodil vse rimske kanale. Na njegovih podatkih in arheoloških ugotovitvah temelji ta opis.

Ohranjena sta dva kompleksa rimskih kanalov. Eden je služil za čiščenje zapadnega in južnega dela mesta. Razen s svojim začetkom je bil ves na območju poznejšega starega mesta. Drugi je odvajal nečistočo iz severovzhodnega dela mesta. V območju poznejšega starega mesta je bila samo njegova začetna polovica, druga polovica je bila že zunaj.

Prvi kompleks se začenja na dvorišču za sedanjim parnim kopališčem na Šlandrovem trgu. Južno od mestnega gledališča prečka Gledališko ulico in poteka proti vzhodu v ozadju Protasijevega dvorca, nato se obrne za 90° proti jugu in poteka pod vzhodnim delom nove sodne palače, pod Trgom V. kongresa, pod poslopjem trgovine »Usnje« do sredine Zidanškove (prejšnje Gosposke) ulice v višini poprej Kodermanove hiše. Na tem mestu se obrne za 90° proti vzhodu in poteka pod ulico. Kakih 100 m niže se zopet obrne za 90° proti jugu, vendar samo za kratko razdaljo, kajti ponovno se obrne proti vzhodu in poteka najprej pod južnim hodnikom Zidanškove ulice, nato pa pod stavbami bivših lastnikov Korberja, Dobovičnika in Martinija. Na dvorišču sedanje nove hiše št. 13 in 15 se obrne proti Savinji in se končuje nekako pod srednjeveškim obzidjem z odprtim izlivom. Glede na padec celotnega kompleksa smemo smatrati, da je imel izliv tudi ob svojem početku na Šlandrovem trgu.

Drugi kompleks rimskih kanalov se začenja v sedanji (proti severu vodeči) Stanetovi ulici, poteka navpično nanjo po Lilekovi ulici in prečka v diagonalni smeri najprej Gubčevo ulico in nato spodnji ožji del Titovega trga. Od severozapadnega vogla Evrope poteka diagonalno pod Ćuprijsko (bivšo Razlagovo) ulico, pri poprej Borlakovi hiši se ulica obrne proti jugozahodu, kanal pa obdrži prejšnjo smer in se končuje pod zgradbo bivšega javnega skladišča (nedaleč od novega mosta) s prostim iztokom.

Oba kanalska sistema moramo smatrati kot zbirna kanala. Na to misel nas navaja njuna velikost. Notranji prerez varira od 0,60 do 1,00 m širine, višina pa znaša 1,40 do 2 m. Oba sistema sta zidana iz kamenja, tlakovana in pokrita sta s kamnitimi ploščami. Gabriel Seidl nam leta 1829 poroča v zborniku Wiener Jahrbücher der Literatur o odkritju in pomenu rimskih kanalov za Celje njegove dobe. Njegove besede so naslednje: »Župan B. Zweyer se zelo trudi, da bi s pomočjo rimskih kanalov smotrno odvajali nečistočo iz mesta. Njegovo prizadevanje je uspešno, prej se je nesnaga razlivala preko ulic, zdaj pa jo stranski kanali odvajajo v rimske.

Prvič so na rimski kanal zadeli leta 1791. v hiši milarja Klančnika (v kotu zapadne strani Tomšičevega trga), drugič pa leta 1811 v sosednji veliki hiši sedlarja Ichzenthalerja. Povezan sistem je pa odkril šele okrožni inženir Byloff leta 1821 in 1826 ob gradnji novih kanalov.«

»Tudi v Solinu in Petronellu (Salona in Carnuntum),« tako nadaljuje pisec, »so zadeli na rimske kanale. V Celju odkriti kanali imajo pod svojim tlakom dva čevlja debel kamnit zid. Tlak sestoji večinoma iz obdelanih, zelenkastih mehkih plošč iz peščenca, med katerimi je tu in tam tudi katera iz praapnenca. Stranske stene so 2 do 2,5 čevlja debele in zidane iz grobega lomljenega kamna, ki ga veže malta iz živega apna in rečnega peska. Obok je prav tako iz grobega lomljenega kamna in enake malte ter je debel 2 do 2,5 čevlja. Votla notranjost je visoka 5,5 čevlja, od česar odpadeta samo 2 čevlja na suho blato. Podporniki so dobro zidani. Nad obokom je položen 9 palcev debel tlak, ki je narejen iz lomljenega kamna. Vse to je polito in prevlečeno z živo apneno malto. Ti stari zbirni kanali ležijo pod kletmi sedanjih hiš, iz česar se vidi, da je sedanja stavbena zasnova znatno nad rimsko. V najvišjih delih mesta (v Gosposki ulici, na Glavnem trgu) zadenemo 3 čevlje nad oboki teh zbirnih kanalov in 5 čevljev pod sedanjo površino na star, zelo močen tlak, narejen iz kamnitih plošč, kakršne še sedaj lomijo v mestnem gozdu nad Pečovnikom.«

Leta 1827 je Andrej Zorzini narisal načrt starega mesta, v katerega je vrisal leta 1821 in 1826 odkrite in očiščene ter upravičeno domnevane, toda še neočiščene rimske kanale. Načrt se v bistvenih potezah ujema z zgoraj po Javornikovih navedbah opisanim prvim kompleksom. Ima pa tudi nekaj razlik. Severni del z južnim ni povezan. Ob ovinku severno od novega sodnega poslopja, se odceplja v severno smer krak, ki sega še preko obzidja. Nekoliko za zapadnim začetkom kompleksa, se od njega odceplja krak, ki se usmerja proti Ljubljanski cesti. V Zidanškovi ulici se na mestu, kjer se obrne kanal proti svojemu iztoku v Savinjo, odceplja kratek krak tudi v nasprotno smer. S tega mesta se nadaljuje glavni kanal pod Zidanškovo ulico do Tomšičevega trga in nato diagonalno pod vogelno hišo do vrta na južni strani župnišča. Na Tomšičevem trgu se odceplja krak, ki poteka v severno smer mimo glavnega mestnega vodnjaka, pred zožitvijo trga se obrne proti zahodu in se izgublja na dvorišču nekdanje Klančnikove hiše.

Drugega, vzhodnega kompleksa rimskih kanalov tedaj še niso poznali. Ni ga poznal niti inženir Emanuel Riedl, ki je priobčil v Mitteilungen der Zentral Komission skico o rimskih kanalih stare Celeje. Kot posebnost navaja tri iztoke proti Savinji. Eden je tisti, ki ga ugotavljata Zorzini in Javornik, drugi je zahodno in tretji vzhodno od njega — kot povezava s krakom pod Klančnikom. Poseben krak domneva tudi v sedanji Kocenovi (tedanji Špitalski) ulici, ki naj bi se tudi iztekal v Savinjo.

Najbolj realne so Javornikove ugotovitve, ki jih glede zahodno-južnega kompleksa smemo dopolniti z Zorzinijevimi.

Po ohranjenih poročilih so pozneje odkrili sledove rimskega kanala tudi v sedanji Vodnikovi ulici, ponovno so jih za okupacije ugotovili na dvorišču sedanjega Muzeja revolucije, bivšega magistrata. Leta 1968 so na gradbišču podjetja Slovenija-les v Zidanškovi (Gosposki) ulici našli ne samo obsežne temelje hiše s hipokavsti, ampak tudi zidan odvodni kanal, ki je bil pravokotno usmerjen h glavnemu kanalu na južni strani ulice.

Gradbišče je na prostoru nekdanje »svobodne hiše«, znane po mlajših »vratih z antikami«. Hišo, ki je bila med najstarejšimi stavbami mesta, je porušila bomba 14. februarja 1945.

Topografija

Ker je sedanje Celje zgrajeno na ruševinah rimske Celeje, ni bilo nikdar mogoče organizirati kakega enotnega in širokopoteznega razkrivanja. Okrožni inženir Byloff se je v prvi četrti preteklega stoletja za to trudil, vendar ni uspel. V posameznih dobah so se vršila samo manjša odkopavanja, ki so bila večinoma priložnostna in vezana na gradbena dela, često niso bila niti dovolj sistematična. Taka odkopavanja se ponavljajo vsaj že 200 let, posamezne najdbe so pa celo mnogo starejše. Vseh najdb je seveda zelo mnogo. V celoti si lahko iz njih ustvarimo nekako mozaično sliko rimske Celeje.

Na drugi strani so se pa že prvi graditelji novega Celja držali zasnove rimske Celeje, ki je bila v zgornjem srednjem veku še dobro vidna. Zato lahko trdimo, da potekajo nekatere ulice sedanjega starega Celja vsaj delno v smeri celejanskih ulic. Verjetno temelji križanje sedanjih dveh glavnih ulic starega mesta (Prešernove in Stanetove z nadaljevanjem v Tomšičevem trgu) na sličnem križanju rimskih ulic, z drugimi besedami: zasnova sedanjega starega Celja je slika rimske Celeje.

Popolnega ujemanja seveda ni. Saj so npr. pred poslopjem starega okrožnega sodišča (vzhodnega stavbenega prizidka Marijine cerkve) odkrili zidove rimske hiše sredi Trga V. kongresa. Podobno so našli velike stavbne ostanke na Trgu svobode med Narodnim domom in Protasijevim dvorcem ter na prehodu Zidanškove (Gosposke) ulice na Tomšičev (Glavni) trg.

Celje leži na ravnem svetu, vendar v njem lahko opazimo tri rahle vzpetosti. Prva je tam, kjer zdaj Slomškov trg prehaja v Tomšičev trg. Druga je na mestu, kjer stojita spodnji grad (sedanja Šlandrova vojašnica) in Narodni dom, tretja pa označuje mesto, kjer je zdaj pošta, imeti pa je treba pred očmi dejstvo, da so, ko so gradili železnico, nasuli teren, kjer je zdaj postaja in ki je pred njo, pa je bila poprej vzpetost okrog sedanje pošte pošte bolj vidna. Te vzpetosti so danes nekak geološko-geografski temelj mesta, še v večji meri so bile to v rimski dobi. V zvezi z njimi bom poskušal podati topografsko sliko rimske Celeje, kolikor to dopuščajo najdbe.

Slomškov trg in okolje

Slomškov trg obeležuje stara župna cerkev sv. Danijela. Ozek prehod med dvema vogelnima hišama vodi z njega na jugozahodni strani na Tomšičev trg. V bistvu je to trikotnik med Savinjo in staro strugo Voglajne, ki je bila do zgraditve železnice bliže staremu mestu. Ta trikotnik je po pričevanju spomenikov najstarejši del rimske Celeje. Tu se je Celeja naslonila na prejšnje keltsko naselje. Okoli cerkve je bilo izza zgodnjega srednjega veka pa do leta 1784 pokopališče. Zato so tu svet pogosto pre-

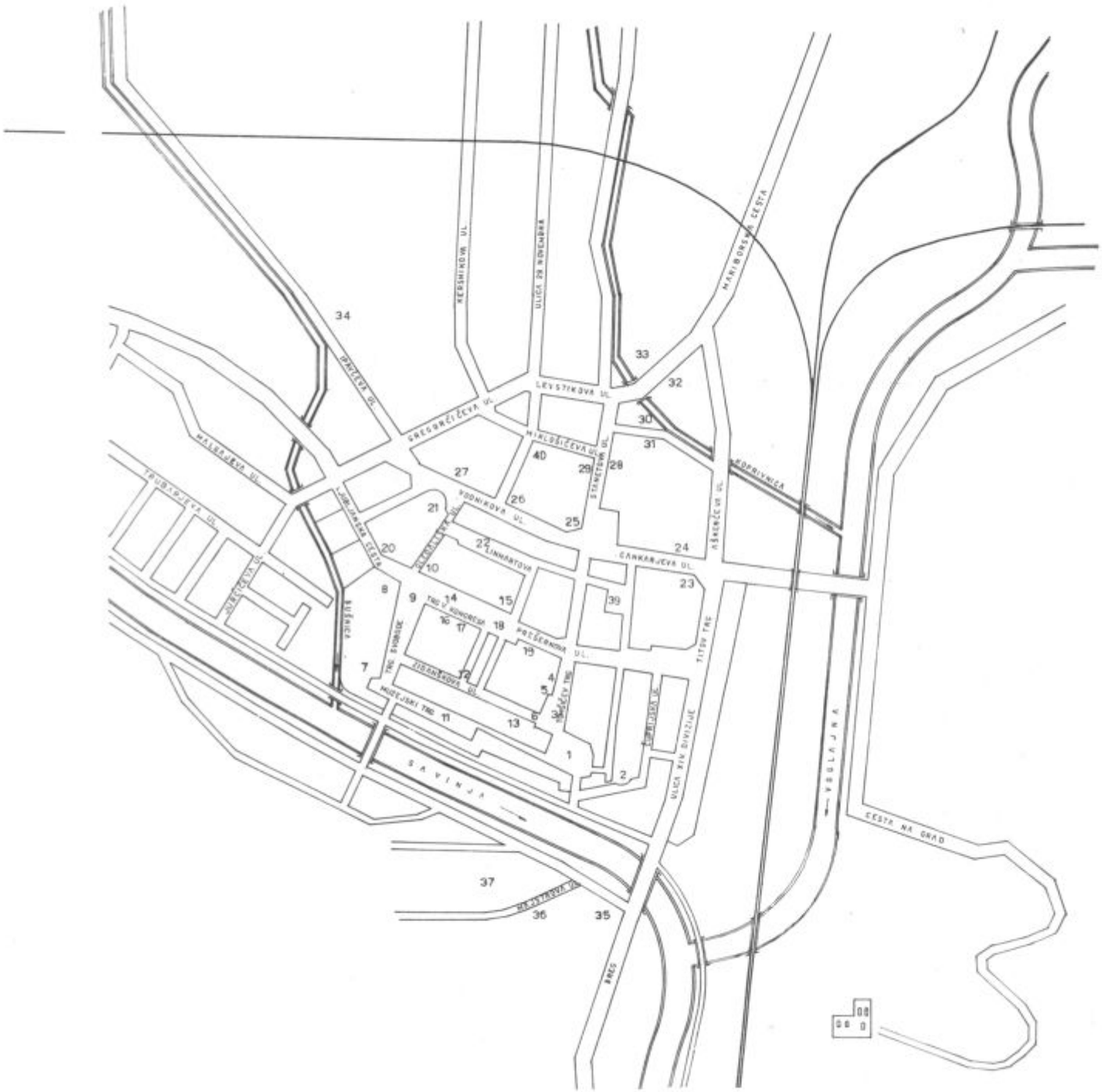

NAJDIŠČA STARE CELEJE

1 SLOMŠKOV TRG, CERKEV SV. DANIJELA, NEKDANJE POKOPALIŠČE, BIVŠA GIMNAZIJA, BIVŠI ŠPITAL
2 VODNI STOLP
3 TOMŠIČEV TRG
4 PRVOTNI MAGISTRAT
5 BIVŠA NOVAKOVA HIŠA
6 NAJDIŠČE VEČJIH STAVB. OSTANKOV
7 SPODNJI GRAD VOJAŠNICA
8 NARODNI DOM
9 TRG SVOBODE / NAJDIŠČE VEČJIH STAVB. OSTANKOV /
10 BIVŠI OKROŽNI URAD
11 MUZEJSKI TRG
12 NEKDANJA VRATA Z ANTIKAMI
13 BIVŠA MESTNA KVARTIRNA HIŠA
14 TRG V. KONGRESA
15 NEKDANJI MINORITSKI SAMOSTAN
16 CELJSKA TISKARNA
17 PREJŠNJI MAGISTRAT
18 OSTANKI VEČJE STAVBE
19 STAVBNI OSTANKI OVEH GRADBENIH PERIOD
20 NEKDANJA LJUBLJANSKA VRATA
21 GLEDALIŠČE
22 LINHARTOVA ULICA
23 POŠTA: OSTANKI STAREJŠE IN MLAJŠE RIMSKE CERKVE
24 PAVŠERJEV DVOR / RIMSKI DVOR /
25 KOMUNALNA BANKA
26 TRETJA OSNOVNA ŠOLA
27 BIVŠI ZAVOD ŠOLSKIH SESTER
28 BIVŠE STALLNARJEVO
29 BIVŠI JELEN
30 BIVŠE LEMAIĆEVO
31 NEKDANJA CERKEV SV. ANDREJA
32 CERKEV SV. MAKSIMILJANA
33 NEKDANJA CERKEV SV. DUHA
34 BOLNICA
35 NAJDIŠČE GROBOV IN VEČJIH STAVB. OSTANKOV
36 KAPUCINSKI SAMOSTAN
37 KAPUNOV DVOR IN HERAKLEJEVO SVETIŠČE
38 CERKEV SV. MIKLAVŽA
39 OSTANKI STAVB, RIMSKI GROB IN CESTA

kopavali. Znova so se ga lotili, ko so leta 1812 in 1820 gradili severni, leta 1851 vzhodni trakt stare gimnazije.

Najpomembnejši spomenik s Slomškovega trga je velika posvetilna ali votivna plošča, ki jo je *Caius Julius Vepo* še za živa postavil sebi, ženi *Boniati*, Antonijevi hčeri, in svojim v zahvalo, ker mu je božanstveni Augustus podelil za njegovo osebo rimsko državljanstvo ter ga osvobodil davkov.[1]

Plošča je najstarejši ohranjeni napisni spomenik iz Celeje in je nastala kmalu po letu 14, ko je umrl cesar Avgust. Leta 1840 so jo našli pod krstnim kamnom župne cerkve. Bili bi jo razbili, da je ni rešil gimnazijski prefekt Harnid Dorfmann. Vzidali so jo v zunanjo steno cerkve poleg velikih vrat. Možev priimek (Vepo) in ženino ime (Boniata) sta keltska.

V oltarju župne cerkve je bil do leta 1893 nagrobnik, ki ga *Publius Vedius Potitus*, sin *Publijev*, postavil sebi, ženi *Vediji*, hčeri Titovi, in tridesetletnemu sinu *P. Vediju Avitu*.[2]

Nagrobnik je lepo delo iz konca I. stoletja. Nad napisom je proga, sestoječa iz kombiniranega akantovega n palmetnega ornamenta. Na podstavkovem polju sta dve bikovi glavi *(bukranija)*, med njima je venec iz bršljana. Zatrep je odklesan.

Na starem cerkvenem stolpu je bil vzidan nagrobnik, ki ga je *T. Vedius Atressus* za živa postavil sebi, ženi *Corneliji P. L. Valentini* in hčeri *Secundini*.[3]

Ko so leta 1968 obnavljali zunanjost cerkve, so pod gotskim podpornikom zadeli na kamen z zmajem *(grifonom)* in delfinom, ki so ga vzidali v cerkveni zid.

Med nekdanjimi pokopališkimi vrati je bil vzidan nagrobnik, ki ga je *Pompeius Agilis* postavil sebi, ženi *Pompeji Primigeniji*, hčerama *Pompeji Spectati* in *Curiji Sextiji Seputi* ter sinu *Vitaliju*.[4]

Štirje nagrobniki so bili na pokopališkem zidu. Postavili so jih: *Sornia Maxima Carmaeju Finitu, Sorniji Secundini in T. Carmaeju Avitu; Q Publicus Lucifer* sebi, ženi *Cominiji* in sinu *Cominiju Maximu*;[5] *Q Publicus Invictor sinu Cominiju; Antonius Felix* in *Sperantia Juliana* hčeri *Antoniji Maruli*.

Leta 1851 so našli pod prižnico štiri odlomke nagrobnika, ki jih niso več mogli sestaviti in so jih zavrgli.

Ko so istega leta (1851) razširjali gimnazijsko poslopje, so našli kos nagrobnika, katerega drugi del je bil vzidan v že omenjeni Klančnikovi hiši na Glavnem trgu. Napisa pa niso mogli sestaviti: *Ei ... lianae*.

Leta 1868 je arheolog Rihard Knabl videl pri župni cerkvi odlomek nagrobnika: *Tiberius Julius ... seve ... Pacci ... Secund ...*[6]

V XVIII. stoletju je bil pri vhodu v župnišče votivni spomenik, ki ga je *P. Aelius Verinus*, konzularni beneficiarij, postavil v čast Božanstveni *Celeji*.[7]

---

[1] O CIL III 5232
[2] O CIL III 13526
[3] + CIL 5275
[4] CIL III 5261, Dunaj
[5] + CIL III 5248 in + CIL III 5264
[6] O CIL III 5273
[7] + CIL III 5154

V župnišču ali na dolnjem gradu je bil v XVI. stoletju vzidan nagrobnik, ki ga je *C. Cassius* postavil *Maricci Atmerijevi.*[8]

V špitalu sv. Elizabete na vzhodni strani župne cerkve je bil že v XVI. stoletju vzidan zanimiv nagrobnik, ki ga je za živa postavil *Tiberius Claudius Favor,* oproščenec municipija *Celeje,* svoji ženi *Juliji Pusilli* in svojcem.[9]

Spomenik je nastal že konec I. stoletja. Nad napisom sta v vdolbini doprsji obeh zakoncev; glavi sta jima močno pokvarjeni. Kamen je masiven, na vrhu ima vdolbino, ki priča o nekdanjem nastavku.

Prav tako je bil v XVI. stoletju v špitalu vzidan nagrobnik, ki sta ga *C. Rufius Apolastus in Julija Succesa* za živa postavila sebi, pozneje pa je bila pod njim pokopana tudi *Julija Firmina.*[10]

Na Slomškovem trgu je bilo izkopano še to in ono: v severni steni župne cerkve je bila precej surovo izdelana ženska glava poznorimskega nastanka (zdaj v muzeju); nad glavnim vhodom v župnišče je spretno izklesan in dobro ohranjen lev, na levi strani vhoda je pa levja noga kot nosilec kamnitega sedala; ob presbiteriju špitalske kapelice je pri tleh levja glava, katere obrisi se še komaj poznajo.

Možno je, da je cerkev starega iz Furlanije izvirajočega svetnika sv. Danijela nastala na ruševinah kakega rimskega svetišča.

V neposredni bližini Slomškovega trga je tako imenovani Vodni stolp ki je bil nekoč sestavni del mestnega obzidja. Vmes je samo staro špitalsko poslopje. Vodni stolp je Gabriel Seidl označil kot »arheološki zemljevid«, v njegovem času je bilo namreč na njem kar sedem rimskih napisnih kamnov. Danes je pa slika bolj skromna. Na stolpu je sedaj razen rimskega arhitektonskega okraska, sestoječega iz proge, ki je kombinacija akantovih listov s palmeto, samo še odlomek nagrobnega spomenika z Meduzino glavo med dvema ptičema v zatrepu, delfinoma v stranskih trikotnikih in nepopolnim napisom, iz katerega je razvidno, da ga je neki T... postavil *Marku Vibiju Dioscuru* in *Juliji Konkordiji.*

Izgubljeni kamni z Vodnega stolpa: dva odlomka, ki sta omenjala *Tita Valerija Clementa;*[11] votivni spomenik, ki ga je *Masculinus* po sklepu dekurionov na javne stroške postavil *Enniji Veri, Marcovi* hčeri, zaradi njene izredne čednosti;[12] nagrobnik, ki sta ga *Antonius* iz Ogleja (iz okrožja Velina) ter *Antonius Respectus* postavila svojemu najboljšemu prijatelju;[13] odlomek nagrobnika, ki ga je postavil *C. Vedius;*[14] odlomek, na katerem je bilo ohranjeno samo keltsko ime *Q Diastulli.*[15]

Med špitalskim poslopjem in Vodnim stolpom se konča od severa prihajajoča K o c e n o v a (nekdanja Špitalska) u l i c a.

V tej ulici so našli ostanke zidov, razne drobce, novce iz III. in IV. stoletja, pokvarjeno glavo levinje in relief z upodobljenimi levjimi glavami.

---

[8] + CIL 5357
[9] O CIL III 5227
[10] + CIL III 5268
[11] + CIL III 5213 in 5214
[12] + CIL III 5229
[13] + CIL III 5217
[14] + CIL III 5276
[15] + CIL III 5250

V tej zvezi je treba navesti tudi votivni spomenik, ki ga je mestni svet Celjanov daroval mestnemu geniju (*Genio civitatis*[16]). Spomenik je plošča ki jo omenja že Duellius in je v drugi polovici XVIII. stoletja prišla na neznan način v Žepino pri Blagovni, kjer jo je leta 1845 kupil od kmeta Jerneja Ojstriška tedanji gospodar gradu Blagovne J. E. Pittoni pl. Dannenfeld ter jo spravil v Celje, kjer je bila dolgo časa vzidana v južni steni župne cerkve.

Tomšičev (Glavni) trg

Na zapadnem voglu prehoda s Slomškovega na Tomšičev trg stoji hiša z lekarno, ki je nastala iz treh beneficiatnih hiš: sv. Barbare, sv. Maksimilijana in Naše ljube Gospe. Druga izmed teh hiš je vogelna. Na strani, kjer je obrnjena proti Tomšičevemu trgu, je ob voglu v višini prvega nadstropja vzidan nagrobnik, ki ga je *Marcellinus* (suženj ali osvobojenec Avitov) za živa postavil sebi, svoji ženi *Aureliji Bassini* in hčeri *Aureliji Potentini*. Nad napisom je doprsje moža, žene in hčere. Kamen je iz tretjega stoletja.[17]

A v desnem voglu tretje delne hiše je ob tleh vzidan velik in masiven votivni kamen z daritvenim vrčem ob boku; napis je skoraj čisto zazidan, toda znan je iz prejšnjih zapiskov.

Kamen je postavil Jupiterju, Najboljšemu in Največjemu, in njegovim častilcem duhovnik *C. Rufius*. Nato slede imena članov bratovščine Jupiterjevih častilcev: *Sentonius Spectatus, Petronius Marcus, Mamilius Respectinius, Antonius Saturnini* (suženj ali osvobojenec), *Helvius Justus, Turravius Castor, Aurelius Ciantullo, Boto Noni* (suženj ali osvobojenec), *Sentonius Albucius, Pompeius Surus, Publicius Callistus, Mamilius Cresces, Petronius Celer, Rufius Herma, Claudius Maximus, Restatus Saturnini* (suženj ali osvobojenec), *Jantullus Orgetei* (suženj ali osvobojenec), *Maximilianus Severi* (suženj ali osvobojenec[18]).

Med navedenimi osebami jih je nekaj s keltskimi imeni: *Turravius . . ., Ciantullo, Boto Noni, Jantullus Orgetei.*

Kamen je iz I. stoletja. Domnevno je bil kakor prvi najden v neposredni bližini.

Arheološko pomembne so tri hiše v zapadni fronti Tomšičevega trga. Srednja izmed njih je trinadstropna in tvori vogel tam, kjer se južni del trga nekoliko razširi. To je ena izmed najstarejših celjskih hiš. Njena prvotna hišna številka je bila 47. Na njeni južni strani je v kotu hiša s prvotno hišno številko 48, v kotu na njeni severni strani pa hiša s prvotno hišno številko 46.

Na dvorišču srednje hiše je bil zelo pomemben nagrobnik, ki ga je *Quartus*, sin *Sire*, za živa postavil sebi, svoji ženi *Licoviji Ingenui*, stari 50 let, hčeri *Leucimari*, stari 10 let, sinu *Finitu*, staremu 6 let, nadalje *Licoviju Sextu*, staremu 20 let, *Ausconiji*, hčeri *Miscionovi*, stari 30 let, hčeri

[16] O CIL III 5195
[17] CIL III 5256
[18] CIL III 5191

Dubni, stari 40 let, *Marcu Licoviju Baru*, staremu ... let, *Marcu Licoviju Boniatu*, staremu 50 let, *Vetulli Buciji*, hčeri *Urbanovi*, stari 50 let, *Marcu Licoviju Ursu, staremu* ... let[19]).

Napisno polje obdajata gladka stebriča z listnatim oglavjem in opletena z bršljanovimi viticami.

Prav tako tudi više se nahajajočo vdolbino, kjer vidimo na desni doprsje moža, na levi žene, med njima spredaj glavo dečka, sina *Finita*, zadaj deklice, hčere *Leucimare*.

Spomenik je imel, po zgoraj ohranjenih vdolbinah sodeč, tudi zatrep, ki sedaj manjka, in na njem morda tudi upodobitve ostalih imenovanih oseb, gotovo sorodnikov. Nastal je okrog leta 100.

Značilna so pretežno keltska imena: *Sira, Licovia, Licovius, Leucimara, Ausco, Muscio, Dubna, Boniatus, Bucija*, ki kažejo, da je bila rodbina keltska, čeprav se je domačim imenom pridružilo nekaj rimskih. Tudi noša matere je keltska: na glavi avba iz debelega blaga in okrog vratu ovratnica s polumesečastim obeskom (*lunulo*).

Nagrobnik je bil lahko prenesen tudi od drugod. Še zdaj je nekoliko nad tlemi na hišnem dvorišču v steno vzidan votivni spomenik, ki so ga našli v Savinji in prenesli sem med 1534 in 1550. Spomenik je posvečen *Martu Herkulu, Viktoriji* in *Noreji* (*Marti Herculi Victoriae Noreiae*[20]).

V tleh teh treh hiš in na njihovih dvoriščih so našli tudi pomembne stavbne ostanke.

Ko so prezidavali južno hišo, so v globini enega metra zadeli na zidovje in rdečo stensko slikarijo, našli pa so tudi stenske okraske v obliki rozete in drobce vaz.

Na dvorišču visoke srednje hiše so odkrili temelje velikega poslopja, mozaik, ostanke podzemeljske kurjave (hipokavste) in kopališča ter stenske slikarije. Poleg tega so tu izkopali odlomek votivnega spomenika, ki so ga meščani postavili na svoje stroške: *de sua pecunia*.[21]

Na dvorišču severne hiše so odkopali temelje rimske hiše in ostanke stenske slikarije.

Dne 14. februarja 1945 je to hišo deloma uničila bomba; ob tej priliki je prišel na dan del arhitrava z upodobitvijo genija smrti, ki drži v roki gorečo bakljo. Omenil sem že odkritje kanala pod južno (v kotu stoječo) hišo.

Lastnik združene srednje in severne hiše je bil izza štiridesetih let preteklega stoletja steklar Jože Novak, hiša v kotu je pa že od početka stoletja pripadala milarski rodbini Klančnikov. Ko govori Gabriel Seidl o teh najdbah, pohvali tako Novaka kakor Klančnika, poleg njiju pa tudi slaščičarja Endresa, ki je bil v dvajsetih letih lastnik hiše Naše ljube Gospe. O njih pravi, da so brižljivo ravnali z rimskimi predmeti. Pri tem pa ostro graja neimenovanega učenega meščana, ki je dal razbiti napisni kamen, na katerem sta se navajala Konstantin in Klaudija Celeja, ter prodati zelo lep

[19] O CIL III 5265
[20] CIL III 5193
[21] + CIL III 5156

Plešoča Menada (Relief na nagrobniku Tiberiju Juliju in njegovi ženi)

relief z upodobljeno smrtjo, nagrobnik (epitaf) in kip, predstavljajoč Adsalluto. Kdo je bil učeni meščan, tega Seidl ne pove.

Severno od navedene dvojne hiše je bil stari mestni magistrat. V njem je bil vzidan nagrobnik, ki ga je dala postaviti *Aelija Candida* — sebi, svojemu zelo pobožnemu možu *Pompeju Fortunatu* in materi *Epiceti*. V vdolbini je doprsje obeh zakoncev. Vendar nagrobnik ni bil najden tu, ampak okrog leta 1830 v Savinji blizu bivšega kapucinskega mosta.[22]

Približno ob istem času so prenesli v stari magistrat nagrobnik, ki je bil najden v Savinji ali blizu nje in prvotno vzidan v neki kapelici ob laški cesti. Prenesli so ga, ko so kapelico porušili.

Nagrobnik je *Campanus*, sin *Atebodua*, postavil sebi, svoji ženi *Quarti* in svojim. V gornjem delu je bilo reliefno doprsje moža in žene.[23]

Stari magistrat je bil na zahodni strani zoženega trga. Na drugi strani trga, prav nasproti, je hiša, ki je bila poprej Josekova. Ko so jo pred prvo vojno prezidavali, so zadeli na mozaik iz apnenčastih kock, sestavljenih tako, da so tvorile bele in črne kvadrate. Že prej so našli tu otroški sarkofag.

V hiši, ki je južno od Klančnikove, so našli kamen, na katerem sta bila upodobljena dva liktorja.

Prav na prehodu Tomšičevega trga v Zidanškovo (Gosposko) ulico so leta 1827 v dolžini 30 sežnjev odkrili ostanke rimske stavbe. Domnevno je stalo tu kako monumentalno rimsko poslopje. Seidl pripoveduje, da so našli tu in v bližini še marsikaj: dvoje rimskih glav, ki sta bili lahko v zvezi s kultom egipčanske boginje Izide, kip večernega božanstva Hespera, Mitrov relief, relief pastirja s frigijsko kapo in palico (*lagobolom*) in relief Psihe.

V celoti lahko rečemo, da so se že konec srednjega veka zanimali za rimske najdbe na področju Slomškovega in Tomšičevega trga. Pa tu je bila stara župna cerkev s pokopališčem, tu je bil najstarejši del mesta.

Spodnji grad in okolje

Drug važen del mesta je imel svoje središče na zahodni, sicer nekoliko manj izraziti vzpetosti. Saj tu je bila glavna posvetna fevdalna postojanka, spodnji grad, nekdaj sedež Celjskih grofov, prikladnejši od starega gradu, pozneje pa središče gospodarske uprave za ozemlje bivše celjske grofije in poznejše celjske četrti.

Že leta 1572 je poleg gradu Jurij Gaisberg na dvorišču svoje hiše sedem laktov pod površino našel rimski mozaik. V pismu, s katerim ga ponuja nadvojvodu Karlu, poroča, da je grof Ludovik Ungnad na istem dvorišču odkopal drug mozaik. Od tedaj pa do najnovejših dni se najdbe na grajskem dvorišču in sosednji okolici neprestano pojavljajo.

Tu so našli več pomembnih plastičnih predmetov: kamen rogatega vodnega božanstva; kamen z daritveno posodo; spomenik spečega Endymiona, ki mu Amor dovaja Luno.

---

[22] ○ CIL III 5263
[23] + CIL III 5247

Samo nekoliko dalje, že v področju Narodnega doma, so našli veliko kodrasto mladeniško glavo z odlomljenim spodnjim delom, zanjo so vedeli že v XVIII. stoletju. V bližini so izkopali orjaški steber, ki je imel v premeru 1,30 m. Morda je služil za podstavek kipu, katerega del je glava. Od stebra so odžagali ploščo, ki je nekdaj v parku služila za orientacijsko tablo, pozneje pa kot miza, ostanek so razcepili v osem stebričev, ki še danes nosijo balkon bivše mestne hiše, sedanjega Muzeja revolucije. Pred sto leti so vedeli tudi za pripadajoče stegno. Ohranjeni sta še dve roki, ki sta verjetno v zvezi s kipom. Gabrijel Seidl je sicer videl ohranjeni steber pred Marijino cerkvijo, toda skoraj gotovo je, da so ga spravili tja, preden so ga razrezali, ko so nekdanji plemiški dvorec prezidavali v magistrat.

Med obema vojnama so izkopali na dvorišču veliko in precej poškodovano ploščo, na kateri je upodobljeno palmovo drevo s petelinom v bojnem stavu na vsaki strani in Panom, ki ju miri, med njima.

Možno je, da so tam ob isti priliki izkopali tudi ploščo, na kateri je egipčanska boginja meseca Izida upodobljena kot rimska boginja miru in ljubezni.

Na dvorišču gradu in v neposredni soseščini so našli tudi nekaj napisnih kamnov.

Najvažnejši je brez dvoma spomenik *Titu Variju Klementu*, T . . . sinu, rojaku iz Claudije Celeje, cesarskemu prokuratorju provinc Retije, Mauretanije Caesarensis, Lusitanije, Cilicije, poveljniku dvojnega oddelka Britancev, poveljniku pomožnih čet, poslanih na ekspedicijo v Tingitansko Mavretanijo, poveljniku II. konjeniškega oddelka Panoncev, tribunu XXX. legije Ulpiae, poveljniku II. kohorte macedonskih Galcev.[24]

Spomenik sta postavila *Valerius Urbanus* in *Licinius Secundinus*, dekuorina vojnih oddelkov Mavretanije. V XVI. stoletju so že vedeli zanj.

Leta 1902 je bil najden na dvorišču gradu odlomek pomanjkljivo ohranjenega napisa, o katerem lahko upravičeno domnevamo, da je prav tako veljal *Titu Variju Klementu*.

Na področju gradu (vojašnice) je bilo najdenih vsaj devet nagrobnikov. Prvih šest nagrobnikov so postavili: *Respectus*, suženj ali osvobojenec *Varija Lucifierja*, sebi, ženi *Fortunati* in hčerama *Respecti* in *Ursini*,[25] v XVI. stoletju, je bil vzidan med vrati gradu; *Cupitus Claudiji Secundi, Corneliju Felixu*, še živečim svojcem in sebi — odkrili so ga okrog l. 1780, ko so razširili grad (vojašnico);[26] *Seccius Secundinus*, veteran II. italske legije, in njegova žena *Peteiula Severia*, hčeri *Secciji Secundini*, vnukoma *Mariju Maximu in Secundu* ter *Juliju Apriciju*, sinu in legionarju — spomenik je bil v XVI. stoletju nad notranjimi vrati gradu;[27] *Secundius, Secundov* suženj ali osvobojenec, in *Atia Ursula* za živa sebi in sinu *Secundu* — v XVI. stoletju je bil vzidan pri mestnih vratih poleg gradu;[28] nečitljiva oseba *C.*

[24] CIL 5211, Dunaj
[25] + CIL III 5267
[26] + CIL III 5228
[27] +
[28] CIL III 5271

Juniju, Nicandrovemu sinu, *Mattiji Verini* in *C. Juniju Isaeju,* veteranu X. oddelka I. kohorte Kontarijcev (Contanorum), in *Praepodisiji;*[29] *P. Petronius Velinus,* P... sin, sebi, ženi *Atiliji Migeliji, sinu Petroniju Severu* in hčeri *Petroniji*[30]. Sedmi nagrobnik je odlomek, ki je bil v XVI. stoletju v hiši nekega čevljarja pri gradu in se v njem omenja *Terentius,* dekurio Claudije Celeje.[31] Osmi nagrobnik je *Respectus Varija Luciferja* suženj ali osvobojenec za živa postavil sebi, predragi ženi *Fortunati* ter hčerama *Respecti* in *Ursini;* v XVI. stoletju je bil vzidan nad vrati gradu.[32] Deveti nagrobnik je *Tiberius Julius Peculiaris* postavil sebi in ženi *Tuliji Primitivi* — bil je najden januarja 1945 v zapadnem dvoriščnem traktu gradu, krasijo ga menandri.[33] Na levi stranici nagrobnika je pomembna reliefna upodobitev plešoče Menade, vesele spremljevalke Bakha, boga vina.

To je veliko, gotovo pa ni vse, kar je v območju gradu prišlo na dan. Med ohranjenimi napisi, katerih kamniti originali so izgubljeni, ne da bi bilo navedeno, kje so bili najdeni, so gotovo nekateri z grajskega prostora. Glede skulpturnih spomenikov bi navedel, da se poroča o marmornati roki z vencem, ki je bila pri prevozu uničena. Na prostoru hiše, ki je nasproti južnemu traktu gradu, so odkrili kamen z nečitljivim napisom. Prostor, kjer stoji zdaj Narodni dom in trg pred njim (zdaj Trg svobode), so nekdaj imenovali Nasutino. Nasutja gotovo niso povzročile nesklenjene hišice, ki so nekdaj stale tu ob obzidju, izvirati je moralo od mogočnih stavb v prejšnji, tj. v rimski dobi.

Ko so v poznem poletju 1844 izravnali sedanji trg, da bi ga tlakovali, so zadeli na zidovje, ki je imelo obliko štirikotnika, njegova dolžina je znašala okrog 25, širina pa okrog 15 sežnjev. Dolžinski zid je bil debel okrog 1,5, širinski pa okrog 2,6 čevlja. Dolžinski hodnik je delil poslopje v dva dela, na vsaki strani je bilo šest prostorov. Bile so vidne vdolbine, v katerih so stali stebri. Zogleneli ostanki so pričali, da je poslopje postalo žrtev požara.

Tolikšno število stavbnih ostankov in spomenikov je že zgodaj rodilo misel, da je bil na področju spodnjega gradu in v okolici nekdaj rimski grad (*arx*). Mogočni ostanki, ki so jih odkrili, ko so leta 1895 na delu »Nasutine« ob bivšem mestnem zidu kopali temelje za Narodni dom, so to misel še podkrepili.

Tedaj so ob srednjeveškem zidu zadeli na močen, iz peščenih kvadrov zgrajen in polnih 6 m debel zid, ki je že sam po sebi vsiljeval misel na ostanek rimskega grajskega obzidja, na nasprotni strani, kjer je zdaj trg, so pa odkopali silno trdo gmoto, o kateri so sklepali, da je bila temelj severovzhodnega stolpa nekdanjega gradu. Spomnili so se, da so na slične sledove zadeli nekaj let poprej tudi na drugi strani trga. Razdalje med debelim zidom ob srednjeveškem obzidju in med to gmoto je znašala okrog

[29] + CIL III 5224
[30] + CIL III 5259
[31] + CIL III 5236
[32] + CIL III 5267
[33] O JLJ 391

30 m. V okviru, ki sta ga nakazovali debeli zid in gmota, so našli ostanke stanovanjskih prostorov na vseh štirih straneh gradbišča, najjasnejši so bili obrisi temeljev na meji proti gradu. Ugotovili so, da prehajajo tam zidovi na grajsko dvorišče. Med zidovi so zadeli na ostanke stenske slikarije, na mozaik in hipokavst. Preko sredine gradbišča (in sedanjega dvorišča) je v smeri severozahod—jugovzhod potekal 136 cm debel zid iz kvadrov, poleg njega so si sledili na opornikih sedeči iz opeke zgrajeni nizki oboki, na katerih je bilo 13 ogromnih do 142 cm dolgih venčnih zidkov, okrašenih z akantnimi listi, ki so imeli v sredini rožo. Ti oboki z okrasom očividno niso bili v prvotnem položaju.

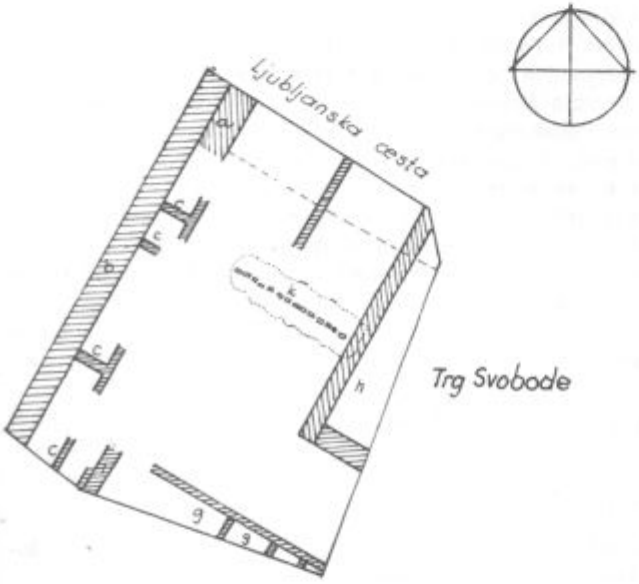

Ostanki stavb, odkriti na gradbišču Narodnega doma

Pojasnilo:
a — rimski zid, 6 m debel,
b — srednjeveški zid,
c — rimski zidovi,
g — ostanki stenskih slikarij,
h — nekaka rimska betonska masa,
k — rimski venčni kamni

Na gradbišču so našli tudi nekaj drugih predmetov: majhnega bronastega Herkula, dva lakta, roko in del lakta, roko, stiskajočo gubo plašča. Poleg tega pa tudi štiri nepopolne nagrobnike: na prvem se omenjata *Philomusos* in *Litanunis* (oba z grškim imenom);[34] od drugega, vzidanega v veži Narodnega doma, je lepo oglavje: med delfinoma Meduzina glava, med dvema psoma proti levi bežeč zajec in napis *Diis Manibus* — Dušam umrlih; tretji sestoji iz treh odlomkov, ki dajejo besedo ... *Adiutor* ...; četrti je ohranjen v dveh odlomkih, iz katerih je vidno, da ga je postavila neka žena sebi in predragemu možu.[35]

[34] O CIL III 14104
[35] CIL III 14368

Zveza med spodnjim gradom in Narodnim domom ter Slomškovim in Tomšičevim trgom

To zvezo tvorijo: Muzejski trg in Ulica na okopih, Zidanškova (Gosposka) ulica in Trg V. kongresa ter zapadni del Prešernove ulice.

Ob teh ulicah (odnosno trgih) imamo mnogo najdišč rimskih predmetov, ki nas opozarjajo na popolnoma sklenjeno tipično mestno naselje.

Muzejski trg in ulica Na okopih

Na tem trgu so našli tri zanimive votivne spomenike.

Prvega je Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu, Prebivalcu višin (*Jovi Optimo Maximo Culminali),* in vsem bogovom in boginjam (*diis deabusque omnibus*) po zaobljubi drage volje in pristojno v svoje in svojih zdravje postavil *T. Mattius Hecato.*[36] Ta spomenik je bil najden leta 1843.

Drugega sta Jupiterju, Najboljšemu in Največjemu, darovala *Lucius Lottius Felix* in žena *Marcia Boniata* za se in za vse svoje. Spomenik je služil za pokrov ozkemu rimskemu kanalu in je bil najden leta 1885.[37]

Tretjega je Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu Gromovniku, vsem bogovom in boginjam v svoje in svojih zdravje postavil *T. Mattius.* Za Seidla je bil vzidan na dvorišču neke hiše na sedanjem Muzejskem trgu.

Ko so poleti 1944 urejali klet grofije (sedanjega muzeja) za zaklonišče, so odkrili tri odlomke marmorja, ostanke mozaika in stenske slikarije. V novejši dobi so poleg poslopja zadeli na tlak in stenski omet.

N a o k o p i h so pa našli 1 m globoko močno rimsko zidovje, bronaste predmete, denar ter dele večjih in manjših rimskih posod za vino (»*lagenae*«).

Nadaljnji najdbi sta bili nečitljiv napisni kamen in kapitel z akantovimi listi.

Zidanškova (Gosposka) ulica

izkazuje obilje lastnih najdb, a v bivših »vratih z *antikami*« tudi precej donesenih spomenikov. Med najdenimi spomeniki so vsaj trije nagrobniki.

Prvega sta *Victor Quadratus* in žena *Julija Veranilla* postavila sinu *Juliju Victoriju Quadratu* in je bil znan že v XVI. stoletju. Izkopali so ga v starinski hiši, ki je na zahodni strani sedanjega trgovskega doma Slovenija-lesa in je bil znan že v XVI. stoletju.

Drugi nagrobnik so našli v hiši na nasprotni strani ulice. Spomenik ima dva napisa. Prvi napis pravi da je *Lucius Cassius Maximus* iz *Claudije Celeje, centurio VI. legije* (Železne), v svojem testamentu naročil, naj postavijo spomenik božanstveni *Juliji,* drugi napis pa navaja, da je isti *Lucius Cassius* postavil spomenik sv. *Domitiji.* Plošča je bila pritrjena na podnožje, ki je nosilo kipa Julije, hčere Titove (umrle leta 90), in Domitije, žene Domitianove (umrle malo pred letom 140). Spomenik je nastal kmalu po

[36] O CIL III 5186
[37] O CIL III 11698

Domitijini smrti sredi II. stoletja. Do leta 1893 je bil ta nagrobnik, ki ima obliko plošče, v oltarju župne cerkve.[38]

V tleh iste hiše so našli tudi močne temeljne zidove in druge stavbne ostanke, črepinje, drobne bronaste predmete in denar.

Tretji nagrobnik je vzidan v zadverju tako imenovane mestne kvartirne hiše, ki je v zgornjem delu ulice na njeni južni strani. Kamen je precej slabo ohranjen, vendar je napis čitljiv: *In hoc signo . . . Haec iacit quamdam Maximus in Christo Deo* — V tem znamenju . . . tu leži neki Maximus v Kristu Bogu.

Kjer stoji izza leta 1969 velika trgovska hiša s prehodom v ozko Zagato, ki vodi na Trg V. kongresa, tam je do 14. februarja 1945, ko jo je uničila letalska bomba, stala hiša, ki je delala Zagato slepo, to je, iz Zidanškove ulice je bilo mogoče priti na Trg V. kongresa samo skozi zadverje te hiše. Ta hiša je bila v drugi polovici XV. stoletja sedež mestnega špitala (sv. Uršule), ki so ga tedaj preselili od sv. Duha (poleg sedanjega hotela Celeia) v mesto, ter mestne šole, pozneje je pa imela položaj tako imenovane svobodne hiše. V prvi polovici XIX. stoletja je bil lastnik hiše profesor Ivan Küttel, vnet ljubitelj starin. On je zadverje in dvorišče ločil z močnimi vrati v obokanih kamnitih podbojih. V zadverju in na dvorišču je ob vratih in nad njimi vzidal več rimskih spomenikov. Tista dva, ki sta bila v samem zadverju, je Küttel že našel, ko je kupil hišo. Bila sta verjetno izkopana na tem mestu. Ostale je pa dobil od drugod, iz mesta in bližnje okolice.

Zaradi spomenikov so ta vrata začeli označevati kot »vrata z antikami«. Celotna slika je bila taka: Na vzhodni steni zadverja je bil že izza XVI. stoletja vzidan nagrobnik, ki ga je *Flavia Valeria* postavila svojemu možu *Adiutorju,* Afrikancu in trgovcu.

Nad vrati je bil na notranji strani vzidan nagrobnik triindvajsetletnemu legionarju. Iz napisa je bilo razvidno, da so ga postavili roditelji, veteran *Aurelius Verinus* in žena *Messia Qartina,* svojemu triindvajsetletnemu sinu *Aureliju Justinu,* vojaku II. italske legije, ki je padel na pohodu proti Dakom, najbrž leta 237. Nad napisom je bil mlad vojak, upodobljen v ploskem reliefu. Bil je gologlav in odet s tuniko, preko levega ramena mu je visel vojaški plašč *(sagum).* Z levico je držal meč, na katerega je polagal stegnjena dva prsta. Za njim je bil na levi ščit, katerega notranja stran je bila vidna, na desni je bilo kopje *(pilum).* Napis je bil znan že v XVIII. stoletju (Duellius).[38a]

Tik ob prehodu skozi »vrata z antikami« je bilo na levi strani zadverja vzidano rogato vodno božanstvo slično tistemu v muzeju, toda manj skrbno izdelano in deloma poškodovano.

Razen prvih dveh spomenikov je Küttel verjetno našel tu tudi tega, a je vse tri na novo namestil, ko je zgradil vrata. Večino spomenikov je Küttel namestil na zunanji (proti Zagati obrnjeni) strani vratnega okvira.

Na zunanji strani »vrat z antikami«:

---

[38] O CIL III 13524
[38a] + CIL III 5248

Nekdanja vrata z antikami

Notranja stran: v sredini nad lokom: orjaška glava, morda Apolonova; levo zgoraj — dva korakajoča moža, desno zgoraj — Amor in Psiha; levo spodaj — spomenik, ki ga je postavil duovir Gaius Bellicus Ingenuus; desno spodaj — spomenik z Meduzino glavo v zatrepu, ki ga je postavil Atiougus, Ittonov osvobojenec

Na desni zgoraj:
relief: *Amor* in *Psyche*. Psychina krila odlomljena.

Na desni spodaj:
nagrobnik z uokvirjenim napisnim poljem, z Meduzino glavo v zatrepu in delfinoma v sklepnih trikotnikih, postavljen vsej rodbini: stoletnemu *Atiogu,* osvobojencu Ittonovemu, in njegovi šestdesetletni ženi Boniati, sinu, Ittonovemu osvobojencu, potem *Genialiji* in *Finiti,* Ittolovima osvobojenkama (sužnjama), in *Saturnini Saturn* . . . Nagrobnik je bil iz I. ali II. stoletja. Imena starejših oseb so keltska (Atiogus, Itto, Boniata, Ittolus).

Na levi zgoraj:
Relief: dva proti desni korakajoča moža tipične nizke in čokate rimske postave; gologlava, prvi oblečen v tuniko in ogrnjen s togo, preko desnega ramena držeč dolgo palico, drugi pa v sami tuniki z rokavoma, do kolen segajoči.

Na levi spodaj:
Votivni spomenik, ki ga je leta 1804 odkril kmet Hudiček na vrhu Vipote, ga spravil domov in obdal z ograjo. Pri njem ga je leta 1815 našel profesor Zupančič. Za svoje in vseh svojcev blaginjo sta ga Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu, Penincu, postavila *Gaius Bellicius Ingenuus,* duovir Claudije Celeje, in žena Aurelija. Ime Poeninus je dobil Jupiter po Peninskih Alpah, ko je prevzel češčenje nekega tamkajšnjega lokalnega boga. Ta spomenik je v svojem času vzbudil v ljubiteljih starin misel, da je bilo na vrhu stožčaste Vipote rimsko svetišče. Njemu naj bi bilo sledilo slovansko. Kmet Hudiček, tako so mislili, je dobil svoje hišno ime po poganskem svetišču. Njegovo malo kmetijico je leta 1883 kupila mestna občina in dala hišo lovcem, ki so jo spremenili v lovsko kočo.

Na sredini vrat je bila na oblogi orjaška glava, domnevno predstavljajoča mladostnega Apolona.

Vzidane rimske spomenike so po končani vojni iz razvalin rešili in so prišli v muzej. Razen starinske hiše je bombardiranje uničilo še sosednji hiši. Prostor so očistili in spremenili v manjši trg.

Leta 1968 je podjetje Slovenijales na tem mestu začelo graditi trgovsko hišo. Ko so kopali temelje, so teren temeljito arheološko preiskali. Pri tem so odkrili temelje dveh rimskih hiš. Med njima je v smeri jug-sever potekala ulica dveh gradbenih period. Ob ulici je bil v globini obokan kanal. Zgornji tlak ulice je bil delno narejen z mnogimi ostanki večje grobne arhitekture. Eden izmed ostankov, podstavek, na katerem je upodobljen delfin, je vogel pepelnice rimske grobnice. V eni izmed hiš so odkrili ostanke hipokavsta z ogrevalnimi opekami v stenah. Med dvema opekama je bil majhen votivni spomenik, ki ga je Rimljan postavil v čast vsem bogovom in boginjam. Ta spomenik pripada starejši gradbeni periodi. Podstavek z delfinom so namestili v prehodu skozi poslopje nove stavbe. Prav posebno pozornost pa zaslužita dva na stavbišču izkopana nagrobna napisna kamna. Napis na njih se začenja s formulo In memoriam = V spomin, ki je ni na nobenem drugem celejanskem spomeniku in je tudi sploh zelo

redka. Posebno zanimivo je to, da je enega izmed njiju postavil *duovir* (župan) *Publius Mattius Belicus* svojemu očetu občinskemu svetovalcu *(dekurijonu) Luciju Mattiju Probu.* Razen tega je bil najden tu tudi odlomek tretjega napisnega kamna, na katerem je ohranjenih samo nekaj črk.

Nasproti bivši »hiši z antikami« je bomba istega dne porušila dve hiši. Ko so na njunem mestu leta 1946 gradili novo hišo, so zadeli na ostanke, ki so potrdili že znani potek rimskega kanala.

Trg V. kongresa

predstavlja arheološko zelo bogat del mesta.

Prav na početku trga stoji diagonalno nasproti Narodnemu domu eno izmed lepših poslopij starega Celja, ki še sicer nosi številko Trga svobode. To je bivši Protasijev dvorec, zgrajen v drugi polovici XVIII. stoletja, poznejši okrožni urad oziroma okrajno glavarstvo (sresko načelstvo) in sodišče. Ker je Protasi dal izkopati zelo globoko klet, so ob gradnji marsikaj odkrili. Tako so zadeli na mogočne zidove, močne stebre, zidne vence, marmornate plošče in mozaična tla. Našli so tudi slabo ohranjen velik nagrobnik *Petronijevcev,* ki mu je manjkal nastavek. Petronijevci so bili mnogoštevilna celejanska rodbina.[39]

Leta 1828 so na dvorišču stavbe izkopali nagrobnik, ki ga je žena *Quinta* postavila sebi in svojemu možu *Mattiju Adiectu,* padlemu v boju z Macari.[40]

Nad napisom je doprsje moža, ki drži v levici svitek, na katerega polaga desne prste, poleg njega je žena, ki ima v desnici jabolko. V zatrepu je Meduzina glava, v gornjih voglih sta delfina. Napis je bil znan že v XVI. stoletju, a se je pozneje izgubil. Ko so ga ponovno našli, so ga vzidali na dvoriščni strani poslopja.

Leta 1831 so našli drugi nagrobnik *Petronijeve rodbine,* ki je verjetno že iz krščanske dobe. Na njem je formula: Tu počiva (*hic quiescit*), o samem I. Petroniju se pa pravi, da so ga odlikovali z grobom na svetem mestu.[41]

Ko so med drugo svetovno vojno brskali po kleti zaradi ureditve protiletalskega zaklonišča, so zopet zadeli na orjaške rimske kamne.

Večkrat so v območju poslopja našli rimski denar.

Vzhodno odtod so 14. februarja 1945 stale štiri hiše, ki jih je porušila letalska bomba. Izza leta 1962 stoji tu sodna palača. Na tleh prve izmed teh hiš so našli rimsko oprsje. Na prostoru zadnje, Kropfičeve (nekako ob vhodu v novo sodno palačo), so zadeli pol metra globoko na mozaik in na zidovje, na katerem je stala hiša.

Marsikaj so odkrili na prostoru Marijine (bivše minoritske) cerkve.

Že sredi XVIII. stoletja so našli tu 36 marmornatih kosov, ki so bili okrog 2 m dolgi in 60 cm debeli ter so jih uporabili za nov obok in nova stranska vrata.

---

[39] O CIL III 5260
[40] O CIL III 5234
[41] + CIL III 5261

Leta 1826 so odkrili mozaik, ki so ga položili pred vznožje glavnega oltarja. Kakih osem let pozneje so našli drug mozaik, ki je propadel. Ko so v začetku tega stoletja polagali cevi za vodovod, so zadeli na kos stebra, ki je imel cel meter v premeru.

S področja cerkve je tudi več napisnih kamnov: votivni spomenik, ki ga je *Statius Saturninus, Titov* sin, iz zaobljube *C. Statija Sejana* posvetil Velikim bogovom;[42] nagrobnik *C. Classija Silvestra,* eksdekuriona IV. od Vespazijana ustanovljene legije, ki je imela svoj sedež v Iliriji;[43] nagrobnik, ki ga je *Secundus, Magimarov* sin, za živa postavil sebi..., svojim staršem *Magimaru, Auctomarovemu* (sužnju ali osvobojencu), in *Curiti, Atevortovi* (hčeri), ter umrlemu vnuku. Spomenik je bil v XVI. stoletju v minoritskem samostanu;[44] votivni spomenik, ki ga je *Martianus,* prezes province Sredozemskega Norika, za živa postavil cesarju *Konstantinu* — spomenik je bil v XVI. stoletju na hodniku samostana.

V zakristiji so še zdaj vzidani trije rimski spomeniki, ki jih je leta 1935 odkril Marjan Marolt, ko je ostrgal omet: odlomek nagrobnika in po en odlomek dveh reliefov.

Nekaj rimskih drobcev so ob zadnji obnovi cerkve vzidali v njeno zunanjo steno.

V bližini cerkve so našli pomemben bronast kipec ženske, sedeče na prestolu in okronane, ki jo je Knabl smatral za upodobitev boginje Celeje, Valter Schmid pa za boga Helija. Kipec je Knabl spravil v graški deželni muzej.

Nekaj manj pomembnih ostankov so našli na področju hiše, ki se na zahodni strani drži cerkve.

Mnogo pomembnejši so bili ostanki stavbe, ki so jih pred 150 leti odkrili pod tlakom vzhodnega dela sedanjega Trga V. kongresa. Bili sta dve sobi, tlakovani z mozaikom, ločil ju je hodnik. Nasproti vhodu v novo sodno palačo, kjer je zdaj Celjska tiskarna, je bila do leta 1871 pošta. Sedanje poslopje je že tretje na istem mestu. Leta 1840 so gradili drugo poslopje. Ko so kopali jamo za kleti, so odkrili votivni spomenik, posvečen Konstanciju, sinu cesarja Konstantina (*Domino nostro Flavio Julio Constantio nobilissimo Caesari Filio domini nostri Constantini Maximi*).[45]

Na področju hiše, ki se na zahodu drži Celjske tiskarne, so našli stisnjeno kamnito rimsko pest.

Drugo poslopje na vzhodni strani bivše pošte je prejšnji magistrat, prvotno plemiški dvorec, ki so ga često označevali kot »generalsko hišo«. Poslopje ima veliko dvorišče, ki so ga večkrat prekopavali. Ob vsakem prekopavanju so odkrivali rimske ostanke: marmornate plošče, stebre, krilate glave, marmornate sklede, stegna, noge, topilne lonce. Omenil sem že rimski kanal, na katerega so leta 1944 ponovno naleteli, pri tem so ugotovili, da je bil usmerjen proti Tomšičevemu (Glavnemu trgu).

---

[42] + — — — — —
[43] + — — — — — —
[44] + — — — — —
[45] + CIL III 5208

Prešernova ulica

V temelju druge hiše na južni strani ulice, ki je bila prej last trgovca Kolbezna, so leta 1936 odkrili odlomek nagrobnika, ki ga je žena — *tia Ursula* postavila v spomin svojemu petdesetletnemu možu. Pozneje, leta 1951, je kustos Bolta odkril temeljno zidovje rimskih stavb dveh gradbenih period z ostanki mozaika, starejše in mlajše stenske slikarije (prva: črna podlaga — svetel ornament, druga: rdeča podlaga — svetel ornament) hipokavsta z žeblji, opeko, drobci posodja (rimskega in tudi srednjeveškega) in oljenk.

Na drugi strani ulice so v bivši Rauchovi in Stermeckega hiši odkrili rimski mozaik.

Manj bogat je vzhodni del Prešernove ulice, vodeče k železniški postaji. V Kramarjevi hiši (poleg gostinskega podjetja Koper) so 190 cm globoko zadeli na zidovje, opeko in oglje.

Notranji del Stanetove ulice

vodi s Tomšičevega trga proti severu in je arheološko bogat.

Že prva hiša na levi strani ima pod seboj rimsko zidovje, med katerim so našli tudi rimski denar.

Ko so leta 1768 prezidavali naslednjo, zdaj z Na-mo združeno hišo, so odkrili 12 velikih marmornatih kamnov.

Na dvorišču nekdanje Teršekove, pozneje Goričarjeve hiše (kjer je zdaj Mladinska knjiga), so odkrili velik mozaik, sestoječ iz raznobarvnih kock, ki je gotovo pripadal večji stavbi.

Drug mozaik so našli na nasprotni strani ulice v območju hiše, v kateri je stara trgovina z železnino.

Izza XVIII. stoletja je znan nagrobnik, ki sta ga A n t o n i u s F e l i x in S e p a r a t i a J u l i a n a postavila svoji triletni hčeri A n t o n i j i M a r u l l i. Vzidan je bil v hiši, kjer je zdaj knjigarna Obzorij[46]. Tam je bil najden tudi Paridov relief.

Področje vogelne hiše, v kateri je trgovina z galanterijo, je najdišče preprosto pletene zlate rimske verižice. Na vogalu med Stanetovo in Cankarjevo ulico je visoka hiša, ki jo je Celjska posojilnica zgradila na mestu, kjer je bila prej (ob nekdanjih Graških ali Spodnjih vratih) majhna hišica. Ko so leta 1908 kopali temelje, so izkopali nekaj rimskih predmetov: glavo, glede katere so menili, da predstavlja cesarja Tita, marmornato otroško roko in denar.

Gubčeva ulica.

Vzporedno s Stanetovo ulico poteka tik ob notranji strani nekdanjega vzhodnega mestnega obzidja Gubčeva ulica, ki veže sedanjo Prešernovo ulico s Cankarjevo. S Stanetovo ulico jo veže Lilekova ulica. Spomladi 1969 so začeli graditi na vogalu obeh ulic veliko trgovsko hišo. Ob začetku gradnje so izkopali in arheološko preiskali obsežen teren. Pri tem so od-

[46] O CIL III 5240

krili temelje štirih rimskih hiš, veliko množino drobcev posod in raznovrstnih drobnih predmetov. Na vzhodni strani gradbišča so zadeli na nasuto rimsko cesto, pod njo pa v večji globini na rimski žgalni grob, v katerem je bilo 19 dobro ohranjenih novcev cesarjev Trajana in Hadrijana.

Začetek Ljubljanske ceste.

Pri Narodnem domu se začenja Ljubljanska cesta. Prvo hišo, ki je bila na vogalu Ljubljanske ceste, je 14. februarja 1945 porušila bomba. Po starejšem sporočilu sta bila na njenem področju najdena dva reliefa, eden je predstavljal dve doprsji, drugi pa jokajočo ženo. Poleg te hiše je bila zelo starinska manjša hiša, naslonjena na srednjeveško obzidje. Za vrati ob vhodu na dvorišče je bil vzidan odlomek nagrobnika, ki ga je *Secundus, Marcelov* sin, za živa postavil dvainpetdesetletnemu možu. Ta odlomek so rešili iz razvalin.[47]

Takoj za to hišo je bila hišica, ki je bila do konca avstrijske dobe sedež ljubljanske mitnice. Porušili so jo 1939, ko je Pokojninski zavod začel graditi veliko trinadstropno hišo z ukrivljeno fronto. Poleg hišice so bila Ljubljanska (ali Gornja) vrata s stolpom. V ta stolp so bili že v XVI. stoletju vzidani trije nagrobniki: *L. Liberalis* in *Curena Juliana*, hči *Q. Mara*, sta ga za živa postavila sebi, sinu *Crescentinu*, vnukinji *Juliani* in sinu *Salutariju;*[49] *Sabina, Quatrova*, ga je za živa postavila sebi, prepobožnemu sinu *Sabinu* in hčeri *Postumiji Litogeni;*[49] *Atilius Secundus* ga je postavil staršem, *C. Atiliju Secundianu*, edilu celejanskemu, in *Veponiji Bellicini*, ter *Calu . . . Tutorini*, prečednostni ženi.[50]

Nekoliko dalje je na vogalu med Ljubljansko cesto in sedanjim Šlandrovim trgom veliko tronadstropno poslopje. Na tem mestu je stal do leta 1929 hotel »Krona«, prvotno pivovarna. Na dvorišču tega poslopja je bila že v XVIII. stoletju vzidana vokvirjena reliefna rogata mladeniška glava z vratom, okrog katerega ima ogrnjeno volovsko kožo. To je predstava človeka — bika, ki je bila starim Grkom dobro znana in so v njenem smislu upodabljali rečnega boga Acheloa. To je tretji celejanski spomenik te vrste. Ob početku Ljubljanske se navpično na Narodni dom pričenja Gledališka ulica, ki vodi do bližnjega gledališča in Vodnikove ulice.

Gledališka in Linhartova ulica

V Gledališki ulici je bil najden nagrobnik, ki ga je *Vindonia Comatilla* postavila sebi in *Satulli.*[51] Tu je bil najden tudi sedeč torzo.

Ko so leta 1953 gledališče obnavljali, je delovodja Maks Kmecl našel tri v obzidni stolp vzidane odlomke nagrobnika, ki so jih sestavili in ugotovili, da ga je postavil *Primus, Finitin sin*, sebi in svoji ženi.[52]

Ob gledališču se začenja L i n h a r t o v a u l i c a , ki vodi v ozadju novega sodnega poslopja in Marijine cerkve proti Stanetovi ulici.

[47] ○ CIL 5270
[48] + CIL 5254
[49] + CIL III 5262
[50] CIL III 5225, Dunaj
[51] ○ CIL III 11705
[52] ○ ILJ 398

V tej ulici so bili najdeni trije nagrobniki, ki so jih postavili: *T... Maximu, duoviru, Julija Maximina, Ti... hči.* Navaja se, da je bil v početku XVII. stoletja pri vodnjaku *(»in puteo«)*[53], a Linhartova ulica se je nekoč imenovala Vodnjaška; *C. Duronius Martialis* sebi, ženi *Proculi Procli* in sinu *C. Duroniju Ursinu;*[54] spomenik je bil znan že v XVI. stoletju; neimenovan patron na svoje stroške tu pokopanemu legijskemu vojaku *Corneliju.*

Področje severno od mestnega jedra

To je precej obširno področje, preko katerega se je moderno mesto razširilo šele izza osemdesetih let preteklega stoletja. Prejšnje mesto je segalo približno do črte: Cankarjeva — Vodnikova ulica, oziroma do mestnega obzidja, ki je bilo pred njima. Tudi prvotno rimsko mesto je v glavnih potezah zavzelo področje, ki smo ga očrtali doslej, to je, skladalo se je približno s poznejšim mestom fevdalne dobe. Toda že v začetku drugega stoletja se je začelo širiti, pri tem je nudil največ možnosti ravni svet na severni strani. Verjetno so tu tudi vode delale manj neprilik kakor na zahodni (savinjski) strani mesta. Navedel sem že, da je svet nekoliko dvignjen in se od sedanje pošte komaj vidno nagiba proti zapadu, proti severu pa nagibanje ni kar nič opazno.

Cankarjeva ulica

Najvišja točka je nekoliko pred pošto, približno v sedanji Cankarjevi ulici. Na tem izrazitem mestu sta nastali obe krščanski cerkvi, o katerih sem govoril v poglavju o verstvu. Cerkvi sta bili tik nad prvotno strugo Voglajne. K tistemu, kar sem že navedel o cerkvah, bi v tej zvezi dodal še to in ono.

Na gradbišču so našli ostanke stebrov in stebričev, opeko, plošče, ostanki zidnih vencev, ornamentov, večinoma rožastih, in stenske slikarije, dva odlomka laktov, zaponke in denar, dve urni in kosa dveh sarkofagov, na prvem je bil napis, ki pravi, da ga je *Cassius Primianus* za živa oskrbel sebi in svoji ženi *Terenciji Juliji,* na drugem se je pa še samo čitalo: *M. Secundina.*

Ugotovili so, da so stebri neposredno nosili streho, da je poslopje zgorelo in bilo dolgo odkrito, da so s pogorišča dobivali gradbeni material za druge stavbe.

Na drugi strani Cankarjeve ulice, torej v neposredni bližini pošte, si je precej sveta pridobil trgovec Dereani, ki je sicer imel svojo trgovino v ožjem delu Prešernove ulice, nasproti sedanji Zvezdi. Tu je posredna Dereanijeva dedinja Julijana pl. Luxem, poročena Pauser, leta 1889 začela graditi dve veliki hiši. Ko so kopali temelje, so odkrili obsežne ostanke velike rimske hiše. Obe hiši so označevali kot P a u s e r j e v d v o r. Zaradi

[53] CIL III 5233
[54] + [55] ○ CIL III 14368[3]

rimskih najdb so jima pa nadeli tudi ime R i m s k i d v o r. Odkrita rimska hiša je imela centralno kurjavo in kopališče. Izvedba je bila zelo vestna. Osem vrst stebričkov, z oboki zvezanih, je nosilo tla, prevlečena z betonom, v katerem so bile vložene ogrevalne cevi kar v šestnajstih vrstah, nato je sledila zopet plast betona z mozaikom na vrhu; v dveh sosednjih stenah pa je bila ena navpična opekasta ogrevalna cev poleg druge. Tako je bilo v večjem prostoru. Podobno je bil urejen manjši, sosednji prostor. Obadva sta služila za potenje (sudatorium). Južno od njiju ležeči za 120 cm globlji betonirani prostor je pa bržčas služil za hladno kopel (caldarium).

Ostanki rimske stavbe, odkriti v Cankarjevi ulici nasproti pošti

Pojasnilo:
a — gorka zračna kopel (sudatorium),
b — gorka zračna kopel (tepidarium),
c — hladna zračna kopel (caldarium),
č — večja soba,
d — hodniki

Da je bil svet tu vse naokrog zazidan, o tem pričajo ostanki zidovja, ki so ga mestoma odkrili v smeri Aškerčeve ulice in proti postaji. Med zidovjem so bili drobci amfor (visokih posod z ozkim vratom in dvojnim ročajem), mlinski kamni, opeka in denar.

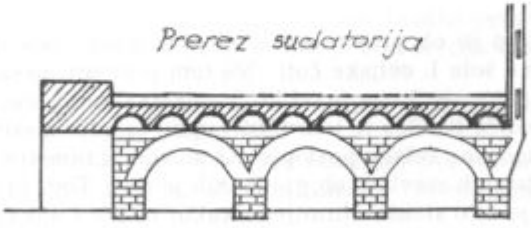

Prerez sudatorija rimske stavbe v Cankarjevi ulici

Na zahodni strani zemljišča, kjer je nastal Rimski dvor, je imel Dereani vrt s skednjem. Na vrtu so že poprej odkrili velik rimski mozaik, v skednju je pa bil vzidan kamen, na katerem je bil upodobljen mož, opirajoč se na palico. Na bivšem vrtu je zdaj veliko poslopje gospodarskih poslovnih organizacij.

Onstran Stanetove se Cankarjeva ulica nadaljuje v V o d n i k o v i, ki poteka ob zasutem mestnem jarku.

Vodnikova ulica

Ob njenem začetku, kjer so bila nekdaj Spodnja ali Graška vrata, so okrog leta 1553 odkrili spomenik, ki so ga znamenitemu Titu Variju Clementu postavili v Retiji bivajoči rimski državljani iz Italije in drugih provinc.

Na vogalu, kjer je zdaj palača Kreditne banke (prejšnje Ljudske posojilnice) je stala do leta 1927 majhna hišica z napisom *AEIOU (Austria erit in orbi ultima* — Avstrija bo med vsemi državami poslednja na svetu). V tej hišici je bila do konca dvojne monarhije graška mitnica. Poleg nje so bili našli relief, okrašen s ščitom, z oklepi, sulicami in bojnimi sekirami.

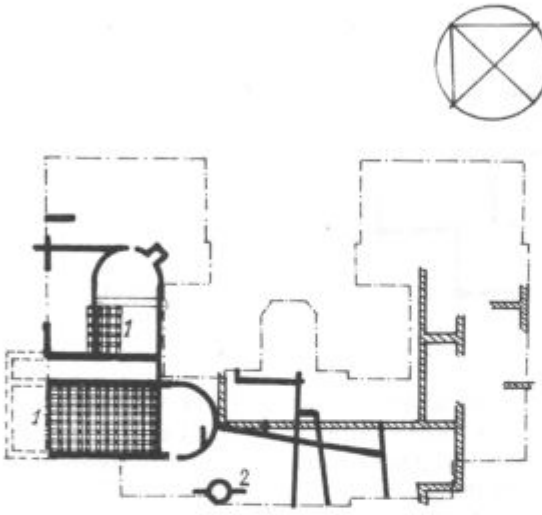

Ostanki rimskih stavb dveh gradbenih period, odkriti na gradbišču sedanje III. osnovne šole

Pojasnilo:
starejši, niže ležeči stavbni ostanki — črtkasti,
mlajši, više ležeči stavbni ostanki — črni,
1 — kopališki prostor,
2 — greznica

Zahodno od tod je ob prostranem dvorišču šolsko poslopje, v katerem je zdaj osnovna šola I. celjske čete. Na tem prostoru je izza leta 1860 stalo večje leseno poslopje, ki ga je od M. Stepišnika kupil Bontempelli. Od Bontempellijeva dediča Blažiča je leta 1905 kupila prostor mestna občina in zgradila na njem moderno šolsko poslopje. Ko so kopali temelje, so zadeli na obsežne ostanke rimskih stavb dveh gradbenih period. Tudi tu so ugotovili kopališče, vendar je bilo slabše ohranjeno kakor ono v Cankarjevi ulici.

V bližini so našli lep torzo Fortune, bronast kipec Silena in majhnega Herkula.[56]

Malo niže v isti ulici je leta 1880 kongregacija šolskih sester iz Maribora gradila poslopje za privatno dekliško šolo, namenjeno predvsem deklicam iz okolice. Ko so kopali za temelje, so odkrili zanimiv nagrobnik, ki ga je *Aurelius Bassus* iz *Barathe* za živa postavil svojemu 25 let staremu bratu *Aureliju Maximu, Sircu* iz vasi *Hennia* in pokrajine *Zeugma,* ter

[56] O

Aureliju Sabinu, Sircu iz pokrajine *Zeugma in vasi* . . .[57] Na podstavku je bila upodobitev, ki je uničena. Napisno polje je obdano z gladkima, na sredi z bršljanovo vitico prepletenima stebroma in nečlenovitim oglavjem.

Od gornje vdolbine s podobama ga loči ozka proga, okrašena z dvema iz srede izhajajočima valovitima vejicama. Tudi vdolbino obdajata stebra. Glavi manjkata. Moža imata v levici svitek, na katerega polagata kazalec in sredinec, medtem ko so drugi prsti skrčeni. Na levih mezincih imata prstan. Vicus Hennia je znan samo iz tega napisa. Spomenik je iz početka tretjega stoletja.

Zunanji del Stanetove ulice

Arheološko zelo pomembne so najdbe ob gornjem delu Stanetove ulice. Glavno najdišče je vrt nekdaj Stallnerjeve, zdaj družbene hiše na vzhodni strani ulice (sedanja hišna številka 18). Na vrtu so kopali v letih 1853, 1854, 1859 in 1863. Tedaj so odkrili tako imenovane prokuratorske kamne, oltarje (arae), ki so jih darovali prokuratorski beneficiariji. Posvečeni so Jupiterju Najboljšemu, Največjemu (*Jovi Optimo Maximo*), samo eden je posvečen Božanstveni *Eponi*. Končujejo se z običajno formulo: *votum solvit libens merito* — izpolnil je drage volje in pristojno svojo zaobljubo.

Zgodovinsko važni so zlasti zato, ker omenjajo prokuratorje imenoma. Nastali so v dobi od leta 100 do 180 našega štetja. Štirioglata osnova prehaja v ožji trup z napisnim poljem, ta pa preko napustka v vodoravno se končujoče ovršje. Ohranjenih prokuratorskih kamnov je 15, navajam jih z imenom darovatelja in prokuratorja.

1. Darovatelj *C. Fuscinius Catullus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Ulpija Victorja*, najden leta 1853 z odlomljenim ovršjem. Na levi bočni strani je upodobljen reliefni vrč, na desni skodela, simbola boginje Junone.[58]

2. Darovatelj *Adnamius Flavinus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Ulpija Victorija*. Na levi bočni strani je bila bržčas skodela, a na desni je bil vrč, ki je tudi izklesan. Najden leta 1859.[59]

3. Darovatelj *Adnamius Flavius*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Usienija Secunda*. Najden leta 1854.[60]

4. Darovatelj *Quintus Kaninius Lucanus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Usena Secunda*, ko sta bila konzula *Tertullus* in *Sacerdos*. Najden leta 1859.[61]

5. Darovatelj *Lucinius Hilarus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Marca Basseja Rufa*. Najden leta 1853. Napis, poprej bolje ohranjen, je postal zaradi drobljivosti kamna in negodnega prostora deloma nečitljiv.[62]

6. Darovatelj *Caius Antonius Valens*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Flavija Titiana*. Najden leta 1853.[63]

[57] O CIL III 5265 in 11701
[58] O CIL III 5169
[59] O CIL III 5161
[60] O CIL III 5162
[61] O CIL III 5166
[62] O CIL III 5171
[63] O CIL III 5164

Prokuratorski kamen
Kvinta Krescentija Marcela.

7. Darovatelj (ime izbrisano), beneficiarij cesarskega prokuratorja *Caecilija Juventiana*, ovršje je razbito, na levi bočni strani je upodobljen vrč, na desni je zdela. Najden leta 1853.[64]

8. Darovatelj *Antonius Maximus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Quinta Caecilija Reddita*. Zadnji del je odbit. Na levi bočni strani je deloma ohranjen in upodobljen vrč in na desni je zdela. Najden leta 1853.[6]

9. Darovatelj *Quintus Crescentius Marcellus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Quinta Lisinija*. Ta je največji in najlepši med vsemi. Jasen in lep napis mu je uokvirjen. Na levi bočni strani je upodobljena na pol zagrnjena žena, držeča v desnici skodelo in z levico dvigajoča neki predmet, verjetno bakljo. Na desni bočni strani je relief Minerve, podan od spredaj; glava, zdaj skoraj v celoti odbita, je bila lahno obrnjena proti levi. Nosila je šlem, katerega zadnji del se še vidi nad levim ramenom. Z levico se opira na ščit, ki sloni na tleh, v desnici pa drži sulico, katere debela os je usmerjena proti tlom. Najden leta 1854.[66]

[64] O CIL III 5182
[65] O CIL III 5163
[66] O CIL III 5167

10. Darovatelj *Titus Flavius Dubitatus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Lisinija Sabina*. Napis je zaradi preperele površine postal težko čitljiv. Najden leta 1853.[67]

11. Darovatelj *Mustius Tettianus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Lisinija Sabina*. Gornji del je odbit, prav tako je deloma odbita desna stran, ki je bila ob času najdbe nepoškodovana. Najden leta 1854.[68]

12. Darovatelj *Mustius Tettianus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Lisinija Sabina*. Ta spomenik je posvečen Božanstveni *Eponi*. Epona je bila boginja konjev. Največ njenih spomenikov se je našlo v Galiji, Germaniji in Podonavju. Na plastičnih upodobitvah vidimo boginjo sredi med konji, osli in mulami, često je samo med dvema, ki jih ali boža ali jima podaja hrano. Najbolj so jo častili vojaki. Njen kip je bil navadno v hlevih v izdolbini (*aedicula*) na tramu pod stropom in so ga ob svečanih prilikah venčali. Kamen je bil najden leta 1853.[69]

13. Darovatelj *Masclinius Successus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Caja Antistija Auspica*. Omenja ga že Duellius; v drugi polovici XVIII. stoletja je prišel na neznan način v Žepino pri Blagovni, kjer ga je leta 1845 kupil od kmeta Jerneja Ojstriška tedanji gospodar Blagovne J. E. Pittoni pl. Dannenfeld ter ga spravil v Celje, kjer je bil dolgo vzidan v južni steni župne cerkve. Prvotno najdišče mu je po vsej priliki skupno z ostalimi prokuratorskimi kamni.[70]

14. Darovatelj *Juconius Primus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Plauta Caesiana*. Gornji del in zadnja stran sta odbita. Ob najdbi je bil napis še čisto ohranjen. Najden leta 1863.[71]

15. Darovatelj *Gemellius Adiutor*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Drusa Prokula*. Kamen je na dveh straneh odlomljen. Na levi bočni strani je ostanek upodobljene zdele, na desni vrča. Najden leta 1853.[72]

Pet prokuratorskih kamnov, najdenih na istem mestu in ob istem času, je pa izgubljenih.

1. Darovatelj *Surus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Memmija Apollinarija*.[73]

2. *Lucillius Finitus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Flavija Titiana*.[74]

3. *Lucius Messius Frontinus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Gaja Censorja Nigra*.[75]

4. *Marcus Ulpius Crescens*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Gaja Censorja Nigra*.[76]

5. *Jaconius Primus*, beneficiarij cesarskega prokuratorja *Plauta Caesiana*.[77]

---

[67] ○ CIL III 5168
[68] ○ CIL III 5175
[69] ○ CIL III 5176
[70] ○ CIL III 5173
[71] ○ CIL III 5177
[72] CIL III 5170
[73] + CIL III 5179
[74] + CIL III 5279
[75] + CIL III 5174
[76] + CIL III 5181
[77] + CIL III 5165

Med darovatelji se javlja dvakrat *Adnamius Flavinus*, med prokuratorji se javljata dvakrat *Ulpius Victor* in *Gaius Censor Niger*, trikrat pa *Lisinus Sabinus*.

Na istem mestu in ob istem času so našli tudi tako imenovane vojaške kamne (v ožjem smislu besede). Postavili so jih, razen enega (a dva sta nedoločljiva), konzularni beneficiariji. Ime legata (druge Italske legije), ki jih je povišal v činu ali jim kako drugače olajšal službovanje (npr. s sprejemom v pisarno), se pa ne omenja, bržčas, ker se je to izvršilo kumulativno. Oltarji so posvečeni Jupiterju, le nekateri tudi drugim bogovom. Nastali so konec drugega ali v začetku tretjega stoletja, po obliki so slični prokuratorskim, le eden je valjast.

Prvega je postavil beneficiarij, čigar ime manjka, ko sta bila konzula *Flaccus* in *Gallus*; to je bilo leta 174.[78]

Drugega je postavil beneficiarij *Quintus Sextius Pulaenius*, ko je bil *Commodus* cesar, eden izmed konzulov pa *Pertinax* (ime drugega konzula manjka). To je bilo leta 192.[79]

Tretjega je *Jupiterju* in *Sveti Celeji* (*Jovi Optimo Maximo et Celeiae Sanctae*) postavil beneficiarij *Licinius Bellicianus*, ko sta bila konzula *Gentianus in Bassus* (leta 211), in sicer na dan 13. decembra (idibus decembris).[80]

Četrtega je *Jupiterju* in *vsem bogovom* in *boginjam* (*Jovi Optimo Maximo et diis deabusque omnibus*) postavil beneficiarij *Marcus Aurelius Justus*, ko sta bila konzula *Praesens* in *Extricatus*. To je bilo leta 217.[81]

Petega je na zdravje gospoda cesarja *Antonina Pija Jupiterju* Ohranjevalcu Arubiancu in Sveti Celeji (*Jovi Optimo Maximo Conservatori Arubiano et Celeiae Sanctae*) postavil beneficiarij *Vibius Cassius Victorinus*, ko sta bila konzula *Leto II* in *Cerialis*. To je bilo leta 215.[82]

Šestega je *Jupiterju*, »*Odvračevalcu nesreč*« (*Jovi Depulsori*), postavil beneficiarij *Aurelius Paterculus*.[83]

Sedmega je Jupiterju, sveti Celeji in sveti Noreji (*Jovi Optimo Maximo et Celeiae et Noreiae Sanctae*) daroval beneficiarij *Rufius Senilis*.[84]

Osmega je Jupiterju daroval beneficiarij *Marcus Ulpius Acilianus*.

Devetega je vsem bogovom in boginjam *d(eabusque) o(mnibus)* darovala *Bellia Sorana*.[85]

Deseti je odlomek, na njem se navaja ime cesarja *Lucija Septimija Severa Pertinaksa*.[86]

Enajsti vojaški kamen ima nekoliko drugačen značaj in tudi ni bil najden na istem mestu, pač pa v bližini, pri gostilni Jelen, skoraj ob istem času, leta 1869. Ta spomenik je Stalni sreči (*Fortunae Stabili*) na zdravje gospodov, naših cesarjev *Lucija Septimija Severa Pertinaksa*, *Marka Aurelija Antonina (Caracalla)* in *P. Septimija Gete*, daroval *Ulpius Valerianus*, centurio X legije Podvojene (Geminae).[87]

---

[78] O CIL III 5200
[79] O CIL III 5178
[80] O CIL III 5187
[81] O CIL III 5189
[82] O CIL III 5185
[83] O CIL III 5160
[84] O CIL III 5188
[85] O CIL III 5180
[86] O CIL III 5204
[87] O CIL III 5161[a]

Meduza

Tolikšno število votivnih spomenikov je bilo gotovo postavljenih na pomembnem mestu, saj so služili ne samo v zahvalo, ampak tudi v počastitev. Stali so lahko v kakem svetišču. Še verjetneje je, da so stali na javnem trgu ali foru. Ako je tako, tedaj je bil na mestu njihovega najdišča javni trg ali forum. Vsekakor je pa čudno, da niso tam našli sledov kakih poslopij, in sicer večjih. Ko so leta 1948 na vrtu zopet nekoliko kopali, so našli odlomek napisa: *Britanicus Mur(um)*, vendar iskanje ni šlo na široko. Ta forum je bil časovno lahko samo drugi, prvi je moral biti v področju starejšega dela mesta.

Sicer je pa dala okolica najdišča prokuratorskih in vojaških kamnov še več spomenikov, ki spadajo med najpomembnejše celejanske.

Pri Jelenu so leta 1869, kakor pravkar omenjeni vojaški kamen, poleg velikih vrat odkopali kvader, na katerem je v reliefni obliki upodobljena glava *Meduze*. Delo je pomembno. Sama glava je uokvirjena. Obraz je lep in hladen, kakor je primerno za Meduzo. Lasje prehajajo zgoraj ob straneh v velike ptičje peruti, izpod katerih se na dolnji strani zopet javljajo. Na vratu sta zapleteni dve kači, njuna vratova segata iznad las in upogibata glavi drugo proti drugi. Relief je bil pritrjen v steno, zgoraj je še ohranjena vdolbina, ki je služila tej svrhi. Meduza je bila ena izmed treh Gorgon, strašnih ženskih bitij, živečih na skrajni meji oceana. Imele so peruti, telo jim je bilo pokrito s kačicami namesto z dlako, prepasane so bile s kačjim pasom, pogled pa jim je bil tak, da je okamenel pred njim vsak smrtnik.

Perseus je Meduzi s pomočjo Herma, Atene in nimf odsekal glavo, ki jo je poslej nosila Atena.[88]

Vrtna ulica in okolica

Samo nekoliko metrov severovzhodno od najdišča prokuratorskih in vojaških kamnov je ob sedanji Vrtni ulici bivša cerkev sv. Andreja, ki je ob prezidavi leta 1962 tudi v zunanjščini izgubila vse gradbene poteze cerkve je postala sestavni del hiše. Pri tej cerkvi so našli od vode močno izlizan ženski kip.

V XVIII. stoletju je bil vzidan v pročelje te cerkve nagrobnik, ki ga je *Magonija Verulova* postavila *L. Braetu,* sinu *Publijevemu,* rojenemu v Veroni, veteranu VIII. legije (*vet. leg. VIII. Aug.*). Ta legija je bila od Avgusta do Nerona v Panoniji, nato v Italiji in izza Galbe v Meziji.

Pri Jelenu se začenja Miklošičeva ulica, ki vodi proti zapadu. Tu je bilo najdenih mnogo rimskih predmetov: kvadratna vaza z napisom *Victor Fator,* postavljena na čast nekemu zmagovitemu cesarju;[90]

votivna plošča *Petronijcev;*

nagrobnik, ki ga je *Septimus,* sin *T. Varija Sirca,* za živa postavil sebi in prepobožni ženi *Quinti* — najden leta 1898.[91]

Takoj za Jelenom so 30 cm globoko našli ostanke venčnih zidkov in hipokavsta;

ob gradnji nekdaj Tepejeve vile so leta 1890 v globini 4 m zadeli na ostanke stenske slikarije;

na nasprotni strani ulice, na stavbišču pokojnega dr. Božiča, so pa zadeli na sphan rimski tlak in grmado zdrobljene opeke.

Na severni strani Vrtne ulice je bilo ob Koprivnici nekaj desetletij protestantovsko pokopališče. Ob vzhodnem voglu bivšega pokopališča, v kotu med Aškerčevo in Vrtno ulico, si je upokojeni oficir Lemaić leta 1927 zgradil vilo. Pri gradnji temeljev so izkopali nekaj rimskih predmetov: korintsko oglavje, odlomek oglavja in vojaški relief. Oglavje ima kot redko posebnost moško glavo, med dvema izmed štirih volut. Lepo delo in fin stil pričata o visoki starosti (konec prvega ali početek drugega stoletja). Relief prikazuje nago vojaško postavo, ki drži v levici kopje, v desnici pa ima neki predmet (morda čelado), medtem ko ji ščit sloni ob desni nogi. Ker je na desni bočni strani okrasek v obliki proge in ker sta zgoraj vidni dve vdolbini, je gotovo da je bil relief pritrjen v kakem voglu. Mogoče je del vojaškega nagrobnega spomenika. Lemaićev posestni naslednik dr. Anton Novačan je korintsko oglavje in vojaški relief prenesel v svojo hišo v Šmarjeti; oglavje je zdaj v pokrajinskem muzeju, relief je še vzidan v šmarjetski hiši. Leta 1970 so podrli Lemaićevo vilo in pripravljali novo gradbišče. Pri tem delu so zadeli na tri votivne spomenike (oltarje - *arae*), posvečene Jupiterju Najboljšemu in Največjemu *(IOM).* Ni čudno, saj smo

[88] O
[89] O CIL III 5222
[90] CIL III 5210, Gradec
[91] O CIL III 14368[b]

tu v soseščini celejanskega najdišča, ki je dalo 31 znamenitih prokuratorskih in vojaških napisnih kamnov in še več drugega, npr. znameniti kip »noriškega vojaka«. Tu lahko pričakujemo še marsikaj.*

Cerkev sv. Maksimilijana

Čeprav leži cerkev sv. Maksimilijana onstran Koprivnice, jo je vendar kot najdišče in shranjevališče rimskih spomenikov treba omeniti v zvezi s tem rimskim mestnim delom.

Na severni cerkveni steni vzidani predmeti: slop, okrašen na ozki strani z eno, na široki z dvema bršljanovima progama, na vrhu z dvema korintskima glavicama;

nagrobnik, ki sta ga *Decimia Quaeta Avia* in *Aurelius Crescentius* postavila srčno ljubljenim staršem, *veteranu Aureliju Saturninu* in *Aureliji Secundini*, ter svojemu bratu; v zatrepu je krilata Meduzina glava, ob gornjih voglih na vsaki strani delfin; spomenik je bil tu že v začetku XVI. stoletja;[92]

nagrobnik, ki sta ga beneficiarij *Flavius Decorationus* in žena *Cupitia Julijana* za živa postavila ženinim staršem, *Cupitiju Cupitianu* in *Baebiji Maximini*; nagrobnik je razdeljen v tri polja: na podstavku sta dva delfina, ki imata glavi spodaj, nad njim je napisno polje, nad poljem je bršljanova proga in nad njo vdolbina s tremi osebami — na desni mož, ki drži v levici svitek, znamenje civilnega uslužbenca, na katerega polaga prve tri prste desnice, druga dva pa ima skrčena, na levi sta dve ženi, prva ima v levici posodo s kadilom, v desnici granatno jabolko (simbol zakona), druga pa drži v levici koraljo in v desnici jabolko;[93]

nagrobnik, ki sta ga užaloščena *Aurelius Secundinus* in žena *Aurelia Valentina* za živa postavila sebi in sinčku *Aureliju Secundianu*; nad napisnim poljem je arhitrav z bršljanovo progo in nad njim vdolbina z doprsji treh oseb — desna je Aurelius Secundinus, ki drži v levici svitek, na katerega polaga prve tri prste desnice, druga dva pa ima skrčena, leva oseba je njegova žena, ki ima rožo v desnici, med obema je sedemletni sinček z odprto knjigo v desnici in pisalom v levici. Nekdaj je bil ta spomenik v pokopališkem zidu, ki ga zdaj ni več.[94]

V XVI. stoletju je bil vzidan v cerkvi votivni spomenik, postavljen v čast cesarju Nervi (*imperatori Divi Nervae f. Nervae Traiani*).[95]

V XVIII. stoletju je bil pri cerkvi nagrobnik, ki sta ga *Respectus* ... in *Postumius Provincialis*, osvobojenec, za živa postavila sebi in staršem *Domenicu* in *Jonici*.[96]

V notranjosti cerkve je pri velikih vratih vzidan majhen arhitektonski okrasek, drug tak okrasek je v bližnji kapelici obglavljenja sv. Maksimilijana.

---

* Podatke o najnovejših najdbah mi je dala ravnateljica pokrajinskega muzeja Vera Kolšek, ki je hkrati kustos rimskega arheološkega oddelka.

[92] CIL III 5219
[93] CIL III 5221
[94] CIL III 5246
[95] CIL III 5201, Dunaj
[96] CIL III 5266

V področje cerkve sv. Maksimilijana spada tudi pomemben kip »noriškega vojaka«. Kip je bil najden v začetku štiridesetih let preteklega stoletja ob tedanjem vzhodnem pokopališkem zidu pri sv. Maksimilijanu v stari, pozneje ob gradnji železnice z novo zamenjani strugi Voglajne. Gotovo se je ob priliki kake povodnji zvalil v potok. Vodni tok je obrusil levico do lakta in sulico. Še več pa je očividno trpel potem, ko je stal pri glavni cesti ob Sepenškovi gostilni nasproti Maksimilijanovi cerkvi. Odpadla mu je glava, obrusila sta se nos in perjanica. Že leta 1843 so ga po prizadevanju Hartnida Dorfmana postavili k župni cerkvi, in sicer k južni strani kora. Tedaj so izvršili tudi potrebno obnovo; pritrdili so glavo in popravili nos; izsekali pa so za 4 cm tudi dolnji rob tunike, ki se je bil ob cesti toliko zamazal, da ga drugače ni bilo mogoče očistiti. Strokovnjaki so po tehniki stavili kip v Konstantinovo ali v tik predidočo dobo, toda če pomislimo, da je nastal v provinci, kjer tehnika ni bila tako dovršena, tedaj ga lahko pomaknemo za 100 ali tudi za več let nazaj. Vsekakor je med najvažnejšimi spomeniki rimsko-provincialne umetnosti v Noriku in Panoniji in največja znamenitost muzeja. Kip vsekakor predstavlja najslavnejšega sina stare Celeje, Tita Varija Clementa. Leta 1872 so našli pred že ponovno navedeno gostilno Jelen odlomek podstavka z le deloma ohranjenim napisom: *... no ... s ... n ... Cat ... o ... us Cornelius Saturninus s ... patroni causarum provinciae Mauretaniae Caesarensis.*[97] Že Mommsen je ta podstavek in napis na njem spravljal v zvezo s kipom, ki po tem takem predstavlja zares Tita Varija (Clementa). Zdi se mi pomembno, da sta kip in podstavek najdena v bližini najdišča prokuratorskih in vojaških kamnov. Rimljani so cenili vojake, sami so pa bili ponosni, zato ni čudno, da so jim spomenike postavljali skupaj in na odličnem mestu. Kip ima zares svoje posebnosti, ni samo tip, ampak je tudi individualna ustvaritev. Naprej nagnjeno mišičasto telo, krepke obrvi in košati brki na polnem obrazu izpričujejo barbarsko-keltski tip, kakor se nam na plastičnih upodobitvah običajno javlja, oprema pa govori o oficirskem činu moža, ki ga kip predstavlja.

Na v spodnjem gradu v XVI. stoletju ugotovljenem spomeniku so navene funkcije, ki jih je Titus Varius Clemens za svojega življenja opravljal. Napis se glasi tako: *Titu Variju Clementu,* T ... sinu, rodom iz *Claudije Celeje,* cesarskemu prokuratorju provinc Retije, Mauretanije Caesarensis, Lusitanije, Cilicije, poveljniku dvojnega oddelka Britancev, poveljniku pomožnih čet, poslanih na ekspedicijo v Tungitansko Mauretanijo, poveljniku II. konjeniškega oddelka Panoncev, tribunu XXX. legije (Ulp) (iae), poveljniku II. kohorte macedonskih Galcev. Postavila *Valerius Urbanus* in *Licinius Secundinus,* dekuriona vojnih oddelkov Mauretanije Caesarensis.

Sličen je prav tako že naveden pred Graškimi vrati okrog leta 1553 najden napis, ki so ga postavili v Retiji bivajoči rimski državljani iz Italije in drugih provinc.

---

[97] O CIL III 5216 in 11690

Titus Varius Clemens, »noriški vojak«

Znani so celo trije napisi iz tujine. Eden je bil najden na Lipniškem polju pri Gradcu. V njem je naslov še razširjen z *novo funkcijo: prokurator Zgornje in Spodnje Germanije*. Postavilo ga je mesto Trier (*civitas Treverorum*) svojemu najboljšemu predsedniku. Z njim so bili baje najdeni tudi telesni ostanki Tita Varija Clementa.

Drugi napis so temu Celejanu postavili meščani Trierja v mestu Metzu.

O tretjem napisu se navaja, da so ga nekje v Panoniji postavili rimski državljani iz Italije in drugih provinc, ki so tam bivali.

Zelo zanimiv je četrti napis. Leta 1866 so ga našli v nekdanji Lambesi v Mauretaniji (današnjem Maroku). Izklesan je na trivoglatem stebru in v številnih verzih pripoveduje o gradnji vodovodnega predora za mesto Saldae, ki ga je po naročilu Tita Varija Clementa, cesarskega prokuratorja, srečno dovršil *librator* (inženir) *Nonius Datus*. Inženir je napis tudi sestavil.

V dobi med obema vojnama se je pojavilo mnenje, da je spomenik nastal šele v srednjem veku in da predstavlja morda sv. Florijana. To mnenje je zastopal profesor Saria. Drugače je pa sodil splitski arheolog Abramić. Niti malo ni dvomil, da je spomenik rimski. Kar se tiče izvedbe, danes, ko so odkrili čudovite freske v kapeli Celjskih grofov pri opatijski cerkvi, ne moremo dvomiti, da bi si bili grofi lahko preskrbeli mojstra, ki bi bil tako delo lahko temeljito opravil. Toda tako izrazit živ in krepek realizem bi pri srednjeveškem mojstru le težko pričakovali. In če naj bi kip predstavljal sv. Florijana, je popolnoma neumljivo, zakaj je oseba podana v poziciji rimskega poveljnika, govorečega vojakom. Sv. Florijan je bil res oficir, toda kot gasilca ognja ga označuje vedro z vodo.

Če pa bi le obveljalo mnenje o srednjeveškem nastanku kipa, tedaj bi morali reči, da je krasil palačo Celjskih grofov, ki je bila poleg cerkvice sv. Andreja, južne sosede cerkve sv. Maksimilijana. Po Celjski kroniki so grofje v palači zelo radi bivali. Okrog palače so bili krasni nasadi. Porušil jo je Jan Vitovec, da bi cesarski vojaki, ki so prišli v Celje zaradi pridobitve dediščine, ne našli v njej opore.

Okolje bivše cerkve sv. Duha

V soseščini sv. Maksimilijana je stala cerkev sv. Duha, pri kateri je prvi Celjski grof Friderik I. ustanovil špital. Cerkev je padla leta 1962, ko so urejali okolje novega hotela Celeje. Okrog cerkve je bilo izza davnih dni pokopališče. Ob pokopališkem zidu je nekoč stal nagrobnik, postavljen v spomin *Ursicini I. Boseicijevi, Maximini* in *Valentini*.[98] Prav tam je bil tudi odlomek nagrobnika, ki ga je postavil Efežan suženj *Insequens*. Med stebričema napisno polje. Na podstavkovem polju morski zmaj.[99] Leta 1942 so nekoliko severneje, pred sedanjo Kovinotehno, bivšim mestnim mlinom, odkrili drug odlomek nagrobnika, na katerem čitamo, da velja *Euhodiji*,

[98] + CIL III 5278
[99] ○ CIL III 5231

ženi *Fructovi*, ki je umrla, ko ji je bilo 40 let.[100] Kustos Kolšekova je ugotovila, da spadata oba odlomka skupaj.

Leta 1946 so odkrili poleg nekdanjega pokopališča pri sv. Duhu iz opeke sestavljen rimski grob z ostanki kosti.

Onstran sedanje Koprivnice je bivša velika Diehlova hiša, ki so ji prizidave uničile oblike nekdanje pristave in dvorca, ki ga je zgradil nekdanji okrožni glavar baron Gallenfels in se v ljudskem govoru označuje kot Žabjek (Krottenhof), v katastrski mapi iz leta 1825 pa kot Rožni dvor (Rosenhof). Verjetno so ob gradnji našli kamen, ki je bil tako velik, da so ga lahko uporabili za podboj vhodnih vrat. Na kamnu je bil reliefno upodobljen mladenič s prekrižanimi nogami, naslanjajoč se na pastirsko palico, v levi roki držeč pastirsko godalo (nekake orglice), za hrbtom so mu rasli cvetovi. Spomenik je Davorin Trstenjak leta 1859 v Novicah mitološko tolmačil.

Teritorialno bi lahko zaključil opis tega področja z navedbo najdb, ki so prišle na dan na dvorišču sedanjega Kuriva (nekdanji Stepišnik-Jarmer-Sodinov lesni prostor): žare, črepi, dva odlomka marmornate vaze, sulična ost, rezili dveh nožev, žebelj, odlomek mlinskega kamna in stebra.

Naselitveni pas okrog sklenjenega mestnega naselja

Breg

Najvažnejši del tega pasu je gotovo Breg s planoto na pobočju Miklavškega hriba in hribom samim. Vsaj Breg sam bi lahko smatrali kot del najstarejšega dela Celja. Kakor sem že omenil v uvodnem poglavju, je bilo obrežje na Bregu znatno večje od sedanjega in tudi tistega, ki smo ga poznali pred sodobno regulacijo (1955—1958). Najdbe govore za to, da je bilo v rimski dobi večje. Breg je že dolgo vzbujal arheološko pozornost. Slučajne najdbe in ljudsko pripovedovanje so rodile domnevo, da je bilo na Bregu rimsko grobišče. Leta 1826 so po Seidlovem sporočilu vedeli za grob, v katerem je po ljudskem pripovedovanju gorela luč, ki pa je ugasnila, ko je prišel zrak do nje.

Nekaj let pozneje, 1832 ali 1834, sta Gabriel Seidl in Hartnid Dorfmann, prefekt gimnazije, zadela na Bregu na rimske novce. Šla sta na izprehod in sta se preko ceste napotila v breg proti opekarni, ki je bila v dolinskem kotu v ozadju Polul. Ko sta prišla do studenčka, ki teče izpod skale in nikdar ne zamrzne, sta opazila otroke, ki so jemali iz vode denar. Nekaj novcev sta od njih dobila. Toda prišli so odrasli in izrinili otroke. Skupno so dobili tedaj iz studenčka okrog 60 novcev, nekaj srebrnih, več pa bakrenih. Gre za studenček s toplo vodo pod mlajšo visoko, rdečo hišo.

Mnogo rimskih predmetov je prišlo na dan, ko so leta 1845 kopali temelje za železnico in most, ki je prečkal reko nekoliko niže od sedanjega cestnega mostu. Tedaj so izkopali mnogo drobnih predmetov: bronaste svetilke, pisala, lasnice, zaponke, strugala za kožo, žlice, ključe, ročne mlinske

[100] O ILJ 395

kamne, figurice, steklene bisere, opeko in denar. Našli so tudi majhen nagrobnik z napisom in okostnjak, položen na opeko.

Na mestu, kjer se je pot cepila proti toplemu studencu, so zadeli na votivni spomenik, s katerim sta *Quintus Rufius*, suženj ali osvobojenec *Tatija Cana*, in *Quintus Rufius Hiero* izpolnila svojo zaobljubo.[101]

Leta 1889 so odkrili na levem bregu Savinje pri bivšem kapucinskem mostu (ki je vodil od opatijske cerkve in Savinjske ulice preko Savinje točno v smeri h kapucinskim stopnicam), odlomek spomenika, na katerem se je dalo čitati Ahilevo ime (*Achilei*).

Ko so med okupacijo leta 1944 kopali novo strugo, so našli več marmornatih kamnov, pripravljenih za obdelavo v oltarje. Domnevno je bila na tem mestu kamnoseška delavnica.

Bogate so bile najdbe, ki so se začele z začetkom regulacije leta 1955. V kolikor so dopuščala gradbena dela in omogočala sredstva, se jim je smotrno posvečal mestni muzej pod vodstvom kustosov, najprej Alojzija Bolte, nato pa Vere Berce-Kolškove. Pri tem se je ugotovilo, da se je v rimski dobi Miklavški hrib ob ovinku zložneje spuščal proti Savinji, kajti skala, na kateri stoji sedaj visoka vili podobna hiša, tedaj še ni bila gola.

Najprej so (leta 1955) odkrili grobišče tik nad ovinkom prejšnje ceste (nasproti sedanjemu mostu) na začetku pobočja. Samo malo pod površjem so zadeli na 12 grobov, eden med njimi je bil sarkofag, za katerega so porabili nagrobnika dveh starejših grobov, v njem je bilo nekaj posodic, zlat uhan in novčič, v dveh grobovih so bili sledovi lesenih krst, ostali so pa bili brez njih.

Enega izmed za sarkofag uporabljenih nagrobnikov sta bila prej postavila *Caius Gaianus* in *Aurelius Granus Aureliju Gaianu*, državljanu Sirije in dekurijonu mesta Italike v Španiji, ki se je mudil v Celeji, ter vnuku *Aureliju Maximu*.[102]

Drugega je pa *Nundinus, sin Respekta*, postavil sebi in še trem sorodnikom. Na tem nagrobniku je zidarski znak.[103] To grobišče gotovo označuje obrobje mesta.

Še istega leta so odkrili ostanke zidovja na treh mestih, deloma še tik nad staro cesto in deloma že pod njo. Naslednje leto so preiskali teren še niže, na vrtu obeh starih hiš, ki so ju zaradi razširitve ceste podrli, in nato tik pred novim mostom.

Nad cesto so bili skromni ostanki zidu skoraj na površju, kajti živa skala je bila že v globini 30 cm. Pod cesto je pa bilo zidovje 75 cm do 1 m globoko. Imelo je pod seboj ostanke še starejšega zidovja, tako da sta bili ugotovljivi dve stavbni periodi. Gornje zidovje je bilo toliko ohranjeno, da je bila vidna zasnova več stavbnih prostorov. Stavba je bila orientirana skoraj paralelno s prejšnjo in sedanjo cesto. Na mestu pred novim mostom je pa bil odkrit močan zid, ki sega tudi na pobočje, tako da lahko njegovo dolžino cenimo na 25 m.

---

[101] + CIL III 5199
[102] + ILJ 389
[103] + ILJ 317

Nagrobnik Avrelija Gajana, Sirca

Kustos Vera Berce-Kolšek smatra ta tretji zid za del mestnega obzidja, ki ga je Celeja domnevno dobila po odbitem navalu Markomanov in Kvadov. Ostanki pod tem zidom izvirajo torej od starejših hiš, ki so jih ob zgraditvi obzidja opustili.

Razen zasnov hiš so na vseh teh mestih našli tudi mnogo drobnih predmetov za okras in vsakdanjo rabo: raznovrstno posodje, zaponke, prstane, ključe, žeblje in novce. Za posodje je bila na Bregu verjetno delavnica.

Struga Savinje

V Savinji so dobivali rimske predmete že konec srednjega veka, spomenik Marta Herkula in svete Noreje že v času od 1534 do 1550. V istem

stoletju so potegnili iz struge dva sarkofaga: v enem je bil pokopan *Antonius Torquatus Secundinus*, v drugem pa *C. Atilius Secundinus*.[104]

Leta 1680 so potegnili iz reke nagrobnik, ki sta ga potrpežljivi materi *Gaviji Viruni* postavila *L. Dindius Respectus*, vojak XIII. podvojene legije (*XIII Geminae*), in *P. Dindius Speratus*, vojak oddelka za kopanje jarkov in utrdb (*specinorum augustalium*).[105]

Neznano kdaj so našli v Savinji ali blizu nje nagrobnik, ki ga je *Campanus*, sin *Atebodua*, postavil sebi, svoji ženi *Quarti* in svojim. V začetku prejšnjega stoletja je bil v neki kapeli ob cesti proti Laškemu, pol ure od mostu. Ko so kapelo podrli, je prišel v stari magistrat.[106]

V začetku prejšnjega stoletja so našli v Savinji blizu kapucinskega mostu nagrobnik, ki ga je postavila *Aelija Candida* sebi, svojemu zelo pobožnemu možu *Pompeju Fortunatu* in materi *Epiceti*. Shranjevali so ga prav tako v starem magistratu.[107] Vsi ti nagrobniki so izgubljeni. Ohranil se je pa votivni spomenik, posvečen cesarju Vespazijanu (*imp. Vespasiano Caesari*). Je iz leta 79.[108] Leta 1870 so našli v Savinji votivno ploščo, ki jo je *Casius Masculinus Luxor* daroval *Vulkanu*, bogu ognja in njegovim častilcem, članom bratovščine, imenovane *collegium Vulcanale*. Plošča se je izgubila, a so jo leta 1892 poškodovano iznova odkrili v nekem groblju. Pod zaglavjem slede imena članov bratovščine, ki jih je več kot petdeset. Nekatera imena so deloma čitljiva. Collegium Vulcanale je očividno združeval kovače in sorodne delavce.[109]

Pozimi 1944 so izkopali za Savinjo novo, skrajšano strugo. Ob tej priliki so odkrili več kamnov, ki so imeli obliko votivnih kamnov (arae). Eden je bil že obdelan, vendar še ni imel napisa. To daje misliti na kamnoseško delavnico. Domnevali so tudi, da so odkrili staro strugo.

Važne ugotovitve je omogočila zadnja regulacija (1955 do 1958). Nasproti grofiji so se prikazali v Savinji stavbni ostanki. Druge so našli nekoliko niže. Segali so z leve strani do srede struge. A nekoliko nad mestom, ki ga prečka novi most, so po pričevanju tehničnega vodje zadeli na sledove, ki so šli preko vse struge in jih je kustos Berce-Kolškova označila kot ostanek rimske ceste. Leta 1958 so našli v strugi več keltskih novcev in potlej jih otroci še vedno vlačijo izpod kamenja. Izvirajo morda iz skupnega shranilišča. Kakor smo že navedli, je dal Breg tudi mnogo rimskih novcev. Vsiljuje se misel na kovnico.

Na Savinjo se gotovo nanaša rogato vodno božanstvo Acheloos; izmed najdenih treh kipov tega božanstva sta ohranjena dva.

Leta 1959 so izvlekli iz struge Savinje nasproti spodnjemu Otoku (nad izlivom Sušnice) dva rimska miljnika z imenoma cesarjev *Elegabale* in *Klavdija II. Gotskega* (iz dobe okrog 268).[110] Kustos Kolškova sodi, da sta bila najdena tam, kjer so ju postavili. To bi bil eden izmed tehtnih dokazov, da v rimski dobi Savinja ni tekla tod. Vendar so njeni valovi tedaj in pozneje ob času velike vode premikali težko kamenje.

---

[104] + CIL III 5239 in + CIL III 5241
[105] + CIL III 5223
[106] + CIL III 5247
[107] + CIL III 5263
[108] CIL III 5201, Dunaj
[109] O CIL III 11699
[110] O

Kapucinski samostan in okolje.

Na severnem pobočju Miklavškega hriba je terasa, ki se začenja nad Bregom in končuje zahodno od Strmškove domačije, ob grapi, ki se spušča nekako do sredine parka. Terasa je nekoliko nagnjena proti severu, njen zahodni skoraj izravnani del je toliko oddaljen od višjega pobočja v ozadju, da dobiva dovolj sonca. Bila je zelo mikavna že za Rimljane, ki so na njej gradili svoje stavbe. Ni čuda, da so njihove razvaline navdihnile srednjeveškega tvorca legende o sv. Maksimilijanu, ki naj bi bil tu doma.

Tik nad Bregom stoji izza leta 1615 kapucinski samostan s cerkvijo sv. Cecilije in Marije.

V zunanji steni samostana sta bila vzidana dva votivna spomenika. Prvega so Celjani na javne stroške (*Celeiani publice*) darovali bogu Neptunu Augustu.[111]

Drugega je postavil cesarju Nervi (*imp. Divi Ner. F. Nervae Traiani*) *Grupius Moderatus Junianus.*[112]

Na samostanskem svetu so odkrili tudi več rimskih grobov in mogočen zid, ki je gotovo ostanek nekdanje utrdbe. Poleg samostana, na njegovi zahodni strani, so leta 1947 kot sindikalni dom zgradili veliko poslopje, v katerem je sedaj nameščen dijaški dom. Ob tisti priliki so podrli starejšo vilo, ki je stala nekoliko v ospredju. Ko so dom gradili, so zadeli na močno zidovje in na ostanke grobišča z zdrobljenimi žarami in bronastim okrasjem. Našli so pa tudi ostanke prazgodovinskega, rimskega in srednjeveškega posodja. S tem je izpričana trajna naseljenost.

Zahodno od dijaškega doma vodi skozi preseko v pobočju pot na planoto in dalje na Miklavški hrib. Onstran poti je večji dom, ki so ga v XVIII. stoletju, ko še ni imel sedanje oblike, označevali kot Kopunov dvor. Bil je nato beneficiatna hiša, zdaj je znan po predzadnjem lastniku Vincencu Janiču in po zadnjem dr. Sadniku. Na spodnji strani se opira dom na veliko podporno zidovje, za katero so očividno uporabljali rimske kamne, ki jih je bilo nekdaj na planoti okrog hiše dovolj. Razen zidnih so bili tudi okrasni kamni: stebri oglavja, deli zidnih vencev in reliefi. Kot ostanek vidimo še danes ob vhodu vzidan del rimskega marmornatega stebra. Nekaj rimskih predmetov so našli še na zapadnem, zdaj Strmškovem delu planote; med njimi lepe bronaste posode.

Na zahodnem delu Sadnikovega vrta je leta 1947 in 1948 v imenu celjskega muzeja kopal kustos prof. Štefan Mlakar. Pomagal mu je muzejski sotrudnik Martin Perc. Tretje leto je vodil izkopavanje kustos prof. dr. Rudolf Bratanič. Leta 1950 je prevzela delo arheološka sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Vodil ga je univ. prof. dr. Josip Klemenc, kopali pa so dijaki in dijakinje višjih razredov celjske gimnazije.

Rezultat štiriletnega izkopavanja je bil pomemben. Na dan so prišli temelji svetišča, ki ga je dr. Klemenc označil kot Herkulovo svetišče, pri čemer se je opiral na najdbo dveh ostankov orjaškega kipa (palca in roke

[111] CIL III 5197, Dunaj
[112] CIL III 5022, Dunaj

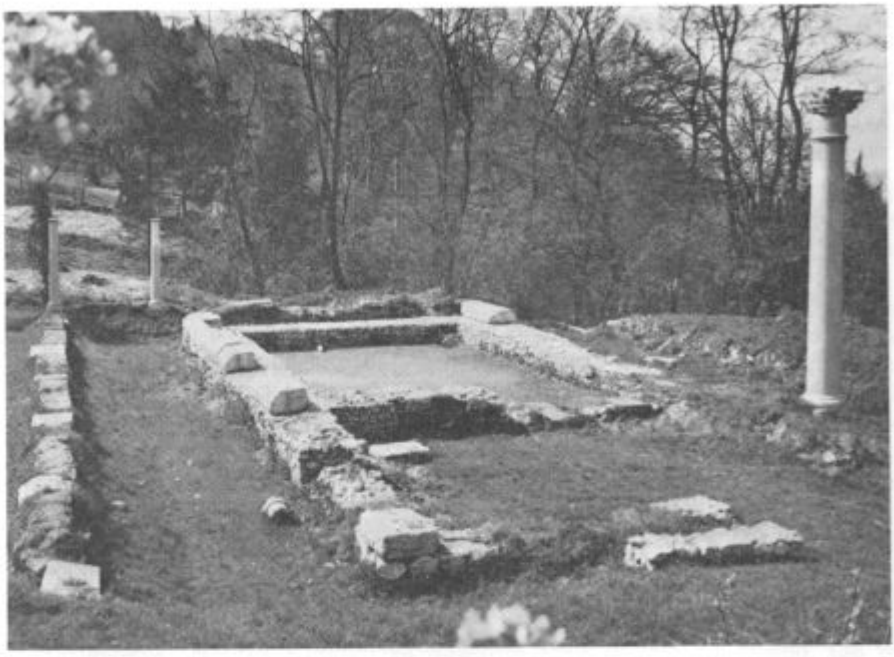

Herkulovo svetišče

s kijem). Kopali so do sterilnih plasti. Na spodnji strani je bila stavba na deloma zasutem svetu in se je opirala na mogočen podporni zid, ki so ga zgradili na vrhu strmine proti parku. Del tega podpornega zidu je v dolžini kakih 5 m leta 1956 zdrčal v park. Svetišče je imelo v notranjščini dva prostora, okrog njiju je bilo dvorišče. Okrog dvorišča je bil na južni in na zahodni strani hodnik, ki je imel na notranji strani stebrišče z vitkimi korintskimi stebri, v južni, zunanji strani hodnika je bila četverooglata apsida z okroglino na levi in desni strani. Na južni strani svetišča so odkopali vodovod (del cevi iz hrasta in del iz mehkega lesa), s katerim je svetišče dobivalo vodo iz 37 m oddaljenega studenca, ki deluje sedaj kot vodnjak.

Na zahodni strani svetišča so odkrili temelje, ki so pripadali drugemu poslopju. Ugotovili so tudi dva gradbena sloja s stavbnimi in drugimi ostanki ter ogljem. Iz tega je bilo mogoče sklepati, da se je na tem mestu ponovno gradilo. Prof. Klemenc trdi, da je tu prvotno stalo predrimsko svetišče, posvečeno domačim bogovom. Bilo je požgano. Najbrž za Antonina Pija so Rimljani zgradili Herkulovo svetišče in še ustrezne stavbe poleg njega. Tudi ta poslopja so zgorela, verjetno jih je uničil kralj Atila.

Po končanem izkopavanju so temelje svetišča pustili nepokrite. Da bi bila vidna prvotna višina, so postavili tri stebre, enega s kapitelom.

Manjši spomeniki na Miklavškem hribu

Odlomek plošče z *Mitrovim* napisom. Na levi gornji strani je še ohranjena vdolbina, na desni pa je dotični del odbit. Pritrjena je bila torej na spomeniku. Ploščo je Mitru darovala *Aemilija*. Najdena je bila leta 1854 z ostanki zidovja na severozahodnem pobočju Miklavškega hriba v vinogradu dr. Štefana Kočevarja, ki je bil tedaj razen tega vinograda lastnik tudi že omenjene starejše vile na gradbišču »sindikalnega doma«.[113]

Pod stolpom cerkve sv. Miklavža sta vzidana rimski votivni spomenik in dva venčna kamna.

Votivni spomenik je bil tu že v XVI. stoletju, njegov napis je močno pokvarjen. Spomenik je po zaobljubi postavil Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu, *Calcinius Tertianus*, rojak iz mesta *Condate* v Britaniji, bivši prvi centurio *(primus pilus)* in poznejši vojaški tribun XX. legije, s svojo ženo *Petronijo Tertio* zase in za otroke. Petronia Tertia je bila najbrž Celjanka, ker je, po čestih napisih sodeč, živela tu rodbina Petronijevcev.[114]

Poleg vrat je na obeh straneh vzidan po en venčni zidek.

Onstran Voglajne in Savinje

Kakor sem že omenil, je bil na Vipoti, onostran Savinje, najden votivni spomenik Jupiterju, Penincu, ki ga je pri kmetu Hudičku našel Zupančič in ga je v *»vrata z antikami«* vzidal prof. Küttel. Točno najdišče ni znano. V prejšnjih časih so mnogo pisali o vrhu Vipote. Tam so baje našli neko jamo; če bi bila v zvezi z obredi, bi bolj ustrezala častitvi boga Mitre. Vipoti skoraj nasproti so na desni strani Savinje na terasi Maliča našli majhen spomenik, ki je bil posvečen »Nepremagljivemu Mitri, Sircu (*Invicto Mithrae Surioni*)«. Poleg spomenika sta bili majhna železna puščična ost in svetilka z napisom: *Cresces*. Sicer pa celjski muzej shranjuje še tretji Mitrov spomenik, majhen daritveni relief.

Na vzhodni strani stare struge Voglajne, blizu njenega izliva, so našli v XVIII. stoletju votivni spomenik, ki so ga božanstvenemu Merkurju (*Mercurio Augusto*) postavili duhovnik *Julius Lucifer* in člani Merkurijeve bratovščine, bržkone trgovci.[115]

V bližini, samo nekoliko više ob potoku (nekako tam, kjer je sedanje postajno tovorno skladišče), so našli votivno ploščo, posvečeno Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu, Eponi in sveti Celeji, ki jo je daroval *Marcus Sillius*.[116] Plošča je bila do leta 1847 vzidana poleg vrat ene izmed treh Tapeinerjevih hiš (predhodnica Celjskega doma, bivša okoliška šola, upravno poslopje bivše Kamnoseške družbe).

Onstran Voglajne, nekje v Zavodni, je bil leta 1891 najden votivni spomenik, ki ga je Jupiterju, Najboljšemu, Največjemu, daroval *Bar-*

[113] O CIL III 5995
[114] CIL III 5184
[115] CIL III 5196
[116] O CIL III 5192

bius Finitus, vojak I. pretorijanske kohorte, ker se je s potovanja srečno vrnil v sveto mesto, tj. Rim.[117]

Na zatrepu četrte kapele na Kalvariji (pod Aljaževim — Jožefovim hribom) je vzidana nagrobna plošča, ki jo je žena *Tertia* za živa postavila svojemu sedemdesetletnemu možu *Mattiju Ursulu* in triindvajsetletnemu sinu *Ursinu.* Plošča je bila najdena kje v bližini.[118]

Najpomembnejše odkritje je rimska vila na Sevcih, kakor se imenuje planota, kjer je mestno pokopališče. Vila je stala nad pobočjem, ki se precej strmo spušča proti cesti, ki vodi skozi Zavodno in Čret na Teharje. Najdišče je bilo zaradi rimske opeke znano že dolgo. Prekopal ga je profesor dr. Lorger med prvo svetovno vojno. Kakor na Miklavškem hribu je tudi tu oporni zid nosil del stavbe nad pobočjem. Vhod je bil na južni strani. Na sredi je bilo dvorišče, od koder so bili dohodi v manjše in večje prostore, med njimi je bila največja dvorana, ki je zavzemala severozahodni kot stavbe. Na severu in vzhodu je bil hodnik. Na levi strani vhoda je bilo mnogo stebričkov, ostanek podzemeljske kurilne naprave. Na odkopanem prostoru so našli mnogo ostankov stenske slikarije, žebljev, obojev in vratnih tečajev.

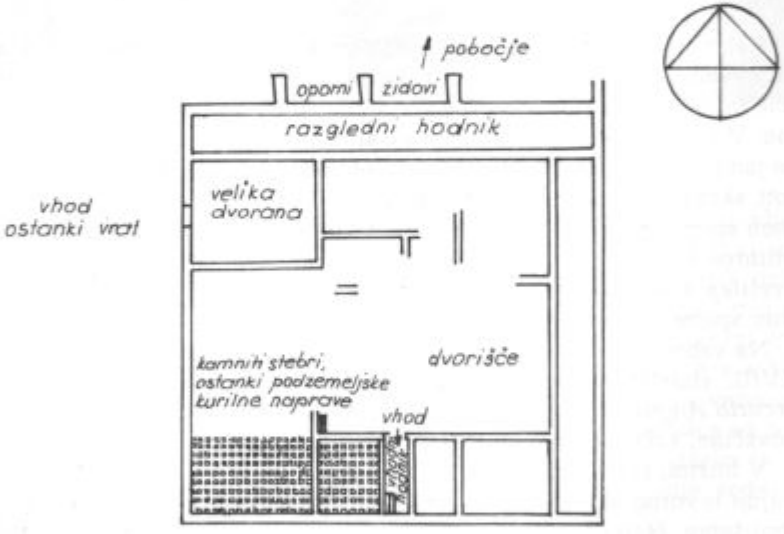

Ostanki rimske vile na Sevcih

Leta 1956 so o priliki obnove Starega gradu pri bivši grajski kapeli med ruševinami našli kip Ikara (z odbitimi nogami), ki se je s privezanimi perutmi hotel vzpeti visoko pod nebo, a je padel v morje. Ni prav jasno, kako je kip prišel na Stari grad. Ali naj mislimo že na spoštovanje starin?

[117] O CIL III 11697
[118] CIL III 5243

Staro in znano najdišče je tudi *Vipota*. Že pred več ko sto leti so domnevali, da je bilo na njenem vrhu rimsko svetišče. Razen že pri opisu »vrat z antikami« navedenega pri kmetiču Hudičku najdenega spomenika so kakih 50 m pod vrhom hriba odkrili v jami rimsko opeko in ostanke napisov, ki so se izgubili, na vrhu pa temelje rimske stavbe. Pozneje so opozarjali na to, da je bilo na drugi strani Savinje, na planoti Ladne ravni na pobočju Maliča, razen stavbnih ostankov odkrit tudi majhen votivni spomenik, posvečen Nepremagljivemu Mitri, Sircu, bogu sonca. — Majhno rimsko najdišče je tudi v Rifengozdu, pri kmetu Majcenu, ki ima svojo domačijo pod vznožjem hriba tik nad Savinjo, ki se malo više z znamenitim »Kotlom« zajeda v svoj levi breg. Ob prezidavi Majcenovega gospodarskega poslopja so zadeli na rimski nagrobnik, ki se je razbil. V bližini je tudi točka, označevana kot Gradišče. V novejšem času je zgodovinar Peisker opozarjal tudi na možno bajeslovno zvezo med Vipoto in Devino skalo na drugi strani Savinje, ki so jo razbili proti koncu stare Jugoslavije zaradi regulacije ceste — po pripovedki je skočilo z nje v Savinjo dekle, ki so ga lovili grofovski zasledovalci.

Gaberje — Spodnja Hudinja

Leta 1912 so na Helclovem v Gaberju odkopali več predmetov, deloma prazgodovinskih in deloma rimskih: črepinaste posode, dva delca topilnika itd.; dva steklena drobca, odlomek bronaste zaponke, odlomke opek in dveh amfor, novec Gallienus. Helcli so bili tedaj na Gorenjčevi kmetiji. Točno se najdišče ne da določiti, ker je bila posest raztresena.

Okrog leta 1933 so pred bivšim mestnim mlinom, sedanjo staro Kovinotehno, pod sedanjim cestnim tlakom v globini 1 m zadeli na rimsko cestišče.

Med okupacijo (leta 1942) so na področju bivšega mestnega mlina in vojašnice izkopali tri rimske nagrobnike.

Prvega je *Mogio, Tritoutov* osvobojenec, za živa postavil sebi in svojima hčerama *Dubni* in *Vetri*. Imena so keltska.[119]

Drugega je *Aulus Veđerna Maximinus* postavil svojim staršem, očetu *Aulu Vederni Maximu*, ki je bil *haruspex*, in materi *Resecti*, sestri *Maximiji* in ženi *Tucciji Secundini*. Rodbina je bila deloma etrurska, sam haruspex (duhovnik — vedeževalec) je vršil verski kult, ki je bil etruščanskega izvora. Ime žene postavitelja spomenika je bilo etruščansko ali keltsko.[120]

Tretji spomeniški odlomek nosi ime Euhodije in sem ga že navedel v zvezi z Efežanom Insekventom.

Nekje v bližini so leta 1943 odkrili še četrti nagrobnik. Tega je svojemu umrlemu možu *Corneliju Jantumaru*, sebi in svojim postavila žena *Aphrodisia*.[121]

Priimek moža je keltski, ženino ime je grško.

[119] O ILJ 396
[120] O ILJ 393
[121] O ILJ 390

Značilno je, da so vsi ti štirje gaberski spomeniki iz starejše dobe, verjetno je, da niso na prvotnem mestu kakor se pravi: *in situ*, ampak jih je sem zanesla velika voda. Končno pa je bil leta 1953 pri graditvi javne tehtnice pred podjetjem »Kurivo« v globini 1,50 do 1,70 m odkrit rimski grob.

Na Spodnji Hudinji, v bivšem grofovskem, poznejšem hrvaškem mlinu, je bil vzidan votivni spomenik, ki so ga *Flaviju Klavdiju Konstantinu*, najplemenitejšemu cesarju, sinu *Konstantina Velikega*, zmagovitega Augusta, vnuku *Marka Avrelija, Maksimiana* in *Flavija Konstantinija* ter pravnuku božanstvenega *Klavdija* darovali Sredozemski Noričani iz vdanosti Njihovemu Božanstvu in Veličanstvu[122].

Leta 1848 so pri mlinu našli nagrobno ploščo, ki jo je *Belicianov* sin dal za živa postaviti sebi in ženi *Statiji Cervi*.[123]

Na mlinu je bil tudi relief: mož drži girlando, na njej orel, pod njim lev. Razen tega je bil tam še sarkofag.

Ob sedanji Ipavčevi ulici

V sedanji Ipavčevi ulici, bivši Šmartinski cesti v predmestju Lava, je v hiši poleg bolnice vzidan odlomek votivnega kamna, ki ga je na svoje stroške *Fortuni* postavil *Caius Vettius*.[124]

Zunanji del Ljubljanske ceste

Ob Ljubljanski cesti je bilo najdenih več pomembnih predmetov. Glavno najdišče je pri vili, ki ji je bil lastnik Stiger. Ko so vilo leta 1884 gradili, so zadeli na rimsko grobišče. V njem je bilo več velikih poškodovanih žar s pepelom, ogljem in ostanki kosti. Na istem mestu so našli zelo velik nagrobnik, ki mu je voda skoraj popolnoma izlizala napis, bolje sta ohranjena podstavek in zatrep. Podstavkovo polje je obdano z dvema listnatima stebroma ter oddeljeno od napisnega s progo, okrašeno s krogovičastim spletkom. Na njem vidimo enega izmed redkih posnetkov slovite skupine: *Menelaos (Ajaks)* rešuje mrtvo truplo *Patroklovo (Ahilovo)*. Proti levi se podajajoči junak drži z desnico mrtvo truplo, z levico, stegnjeno nazaj in navzgor, pa okrogel ščit. Na glavi nosi šlem in na prsih oklep. Stebra, oklepajoča napisno polje, sta korintska in opletena z bršljanovimi viticami. Na njih sloni arhitrav, ki ga ob straneh zaključuje po ena tragična maska, na sredi pa je prekinjen; tam plava med maskama in cveticama genij proti desni. V trikotnem zatrepu, katerega poševna napustka sta znotraj okrašena z listnatim pasom in zgoraj prekinjena, je Meduzina glava z izrazitim obrazom in polnim olasjem. V ovršju je na sredi ženska glava, na vsaki strani je pa na poševnem napustku ležeč lev s košato, vzravnano glavo. Spomenik je nagrobnik vojaka ali igralca. Nastal je okrog leta 100.

V bližini je veliko križišče Ljubljanske ceste in Čopove ulice. Ko so junija 1971 na križišču razkopali cestišče, da bi položili kanalizacijske cevi,

---

[122] O CIL III 5207
[123] O CIL III 5271
[124] O CIL III 5156
[125] O CIL III 11703

Bakhantska maska

so odkopali dele rimskega sarkofagnega groba. V zvezi s prejšnjimi najdbami v bližini mislimo lahko na večje grobišče.

Na *Joštovem mlinu* je profesor Zupančič leta 1812 videl lep rimski relief z dvema upodobljenima osebama, na tleh pa odlomek sarkofaga. Oba predmeta je pred leti dobil iz porušene cerkve sv. Križa, ki je bila ono stran tedanjega levškega broda, baron Gallenfels, lastnik in obnovitelj mlina. Pri omenjeni cerkvi je bilo po Zupančičevih besedah še več rimskih kamnov.

Za Joštovim mlinom stoji starinsko poslopje, *Gozdni dvorec,* ki je znan že iz dobe Celjskih grofov. Pred dvorcem stoji zdaj že močno izlizan rimski lev.

V bližini mlina samega so leta 1883 odkrili zelo pomembno *bakhantsko masko.* Iz brona vlit izmučen obraz predstavlja boga Bakha ali njegovega spremljevalca Silena. Nos ima raven in dolg, brada mu sestoji iz zavitih kodrov. V oči so bili nekdaj vloženi dragi kamni, preko čela je proga z železnim trakom. Lasje se spuščajo na vsaki strani v štirih kodrih na sence in izpod njih gledajo kozja ušesa. Na glavi ima maska venec iz bršljana in mladik vinske trte z listi in grozdi. Delo je izredno lepo in ga arheologi stavijo kot uvozni produkt v dobo do leta 300. Original na Dunaju, v Celju galvano-plastični posnetek. V Levcu so blizu Repenškove domačije v novejši dobi našli tri obdelane marmorne bloke.

Nedaleč odtod, na polju *pri Levcu,* je bila najdena *rimska ženska glava* iz marmorja, globoko občuteno in dobro izvršeno umetniško delo.

Ženska glava

Izgubljeni nagrobniki neznanega najdišča

1. patron *Marcus* osvobojencu *Corneliju Senu.*

2. žena *Troisia Succesa C. Juniju Venustu,* a *M. Pompeius C. Juniju Potentu.*

3. *Aurelius Caudentius,* sin *Aelia Graecca,* materi *Aureliji Claudiji* in bratu *Aureliju Serenianu.*[126]

4. *Duronius Ursinu, Martialis* sebi, ženi *Proculi Procli* in sinu *C. Duroniju Ursinu.*

5. *Cornelius Firmus* in *Volsaria Paula Corneliju Lucullu, Corneliju Tertulijanu* in *Corneliju Proculu.*

6. *Sextilius Publicius Fronto, Batro Celcianus* in *Servantus Celeianus (hic siti sunt* — so tu pokopani).[127]

7. *Candidus . . . Tertianus,* tribun XXX. legije, žena *Petronia Tertia* in . . .

8. *Petronia Maximilla (hic quiescit* — tu počiva). *I. Petronius (in loco religioso sepulchro adsignatus* - pokopan v grobu na svetem mestu).[128]

9. *Lucius Decius Januarius, Lucijev* sin *(in loco hoc situs est* — je na tem mestu pokopan), *Cassia, Viatorjeva* hči. [129]

10. *Ennija* postavila *Secundianu,* konjeniku VII. kohorte, *Enniju Apolloniju* in *Valeriji Maximilli.*

---

[126] CIL **2244**
[127] CIL III 5235
[128] CIL III 5261
[129] CIL III 5249

11. *Terentia Procula*, hči *duovira Claudiae Celeiae.*[130]
12. Sin *Justus* in žena *Respecta Aureliju Justinu.*[131]
13. *Tiberius Exoratus* hčeri *Jannuarjevi* in *Atiliju Victorju.*[132]
14. *Trosius Propincus* in žena *Jantulla* sebi in sinu *Juveniju.*[133]
15. *Cn. Pompeius Justinus, decurio* in *duovir, M. Blandiji.*[134]
16. *T. Vedius Atressus* sebi, ženi *Corneliji P. L. Valentini* in hčeri *Secundini.*[135]
17. Leta 1727 ob gradnji velike ceste najdeni trije okrogli stebri z latinskimi napisi, ki so jih hranili v spodnjem gradu.

Vsekakor moramo reči, da je bilo v tleh rimske Celeje najdenih mnogo ostankov in spomenikov. Večina se jih je ohranila, toda mnogi, zelo mnogi so propadli. Omeniti je treba, da je bilo najdene precej rimske opeke po poljih okrog Bežigrada, Teharja, Trnovelj in Levca. S Teharja je tudi znameniti zlati novec cesarja *Aureliana.*

V a ž n e j š i s p o m e n i k i n e z n a n e g a n a j d i š č a — nahajoči se v celjskem muzeju.

1. nagrobnik, ki ga je *Donata* postavila *patronu Titu;*[136]
2. nagrobnik z bogatim reliefom brez napisa.
3. relief, predstavljajoč *Atysa,* ki se opira na palico.
4. odiomek *Mitrovega* reliefa.

ZUNANJA SLIKA MESTA

V ilirski in keltski dobi so bile stavbe še preproste. Na kamenitem temelju so bile stene, napravljene iz brun in zamazane z ilovico. Streha je bila iz slame ali podobne snovi. Utrjena mesta so čuvali z nasipi in jarki.

Tudi rimska mesta so bila preprosta, lepši so bili samo templji in javne zgradbe. O cesarju Avgustu pripoveduje zgodovina, da je našel mesto iz ilovice, ko je umrl, ga je pa zapustil kamnitega. Po Rimu so se zgledovala druga mesta ne samo po upravi, ampak tudi na zunaj.

Celotna rimska Celeja je stala na tleh sedanjega mesta. Takih primerov je v zgodovini sorazmerno malo. Ob vojaški cesti se je širila zlasti proti severu. Izza arclinskega rojaka, učenega Žiga Popoviča, se ponavlja trditev, da je segala do Šmarjete. To je nekoliko preveč. Res pa je, da so na najlepših in najprimernejših višinah okrog mesta stale rimske vile.

Celejanske hiše so gotovo tudi v tlorisu skušale slediti rimskemu vzorcu. Vseskozi to seveda ni šlo. Saj je bilo v Celeji drugačno podnebje. Centrum rimskih hiš je bil na dvorišču, imenoval se je atrij (atrium), bil je zazidan okrog in okrog, često tudi obkrožen s stebri. Včasih so imele hiše še lepši notranji prostor, peristil, ki je dobil svoje ime po stebrih. Z dvorišča so vodila vrata v posamezne sobe, tja so gledala okna. Hiše niso bile

[130] CIL III 5237
[131] CIL III 5245
[132] CIL III 5252
[133] CIL III 52949
[134] CIL III 5194
[135] CIL III 5275
[136] O CIL III 5251

samo pritlične, ampak tudi nadstropne. Eno kot drugo iz ostankov stavb ni več razvidno.

Za gradnjo so Rimljani večinoma uporabljali kamen, pri nas apnenec, deloma tudi marmor in opeko. Starejše stavbe so bile v splošnem iz boljšega gradiva in skrbneje zidane. Nad 500 let trajajoča rimska doba je zapustila v ruševinah sledove vsaj dveh gradbenih period. Pod zidovi poznejših rimskih stavb so se tu in tam našli sledovi starejših (Pred grofijo, na prostoru Narodnega doma, šole v Vodnikovi ulici, pred novim mostom na Bregu, na dvorišču Zvezde v Prešernovi ulici). Rimska opeka je bolje žgana od sedanje in nosi navadno znamko izdelovalca. V Celju se najčešče najde znamka: Leg. II Ital. (ali podobno), tudi Caius Junius T. (na Sevcih), PG., P. G. R. (na Bregu); zidovje, odkrito na planoti nad parkom, ima opeko brez znamke. Iz znamke je razvidno, da je razen privatnikov žgala opeko tudi vojska.

Tla hišnih poslopij so bila deloma sphana, češče pa mozaična (masivna). Najpreprostejši mozaiki so bili iz dokaj velikih opeknatih (terra — cota) kock, imenitnejši pa so bili raznobarvni, sestavljeni iz rdečih opeknatih, črnkastih in belih apnenčastih, rjavih, rumenih in zelenih andezitnih. Med obrobnimi trakastimi in pleteničastimi pasovi so bili ornamenti, predstavljajoči umetniško izdelane geometrijske like, vaze, cvetlice, ptice in podobne predmete. Tu in tam so bile kocke posteklenjene. V zgodnji dobi so jih vlagali v nekak cement in so tla ostala v ugodnih okolnostih do danes trdna, pozneje pa samo v malto.

Stene so bile često, zlasti pri bogatih, okrašene s stenskimi slikarijami, ki sicer niso kazale bogastva barv (rdeča v raznih odtenkih, rumena, modra) vendar so bile prav živahne. Najdeni ostanki kažejo skoraj izključno rastlinsko, le izjemoma tudi živalsko ornamentacijo, manjka pa bajeslovna. Slikarije so bile deloma prevlečene s steklenino. Važna je bila tudi podlaga barve. V Prešernovi ulici je kustos Bolta ugotovil pri starejših slikarijah črno, pri novejših pa rdečo podlago, sama slikarija je bila v obeh primerih svetla.

Izraz barve je včasih podpirala kaj lepa štukatura; ohranjeni kosi kažejo krasne vtisnjene in barvaste palmete. Stene so včasih krasile tudi marmornate plošče.

Stavbe so bile pokrite s strešno opeko, navzven stoječe robove so ob poševnem stiku prikrivali poluvaljasti žlebniki.

V preprostih hišah so bila še odprta ognjišča, imeli so pa tudi prenosljive peči (v Celju se niso našle) in zlasti svojevrstno centralno kurjavo (hipokavste — podgrejevalnice), ki je bila tudi v Celeji zelo razširjena. Zunaj hiše je bila v zemlji peč, praefurnium, iz katere se je po kanalu sprovajala toplota v izvotlenino, kjer so nizki, iz opeke narejeni stebriči nosili tla. Odtod je šla toplota tudi navzgor po ozkih, v steno vloženih, iz štirioglatih votlih opek sestavljenih ceveh. Po stranskih odprtinah, ki so bile v votli opeki, so si bile cevi v medsebojni zvezi.

Najskrbneje izvedeno centralno kurjavo so imela kopališča. V Celju so jih našli več. Najbolje ohranjeno je bilo tisto v Cankarjevi ulici, bilo je

v zvezi s stanovanjskimi prostori. Druga so bila slabše ohranjena: v Vodnikovi ulici, na Tomšičevem trgu (Klančnikova hiša), na Sevcih.

Na mnogih mestih izkopani deli stebrov pričajo, da je imela Celeja sijajna javna poslopja, zlasti templje. Stebri, med katerimi so bili nekateri naravnost ogromni, so imeli vseskozi korintske kapitele in nosili so nadzidje z lepimi zidnimi venci, okrašenimi z rastlinskimi ornamenti (akantnimi listi, cveti, cvetnimi pasovi) in jajčnimi kitami, kakor kažejo ostanki, najdeni na prostoru Narodnega doma, in ostanki bazilike.

Tudi skulpturna dela so krasila javna poslopja, templje in forum. Izmed ohranjenih (mnoga so izgubljena) so nekatera ogromne velikosti, kakor domnevana Apolonova glava, h kateri spada morda ena izmed ohranjenih orjaških na istem prostoru najdenih rok. To in ono skulpturno delo ima umetniško vrednost. Tako hladna in nekam stilizirana Meduza, ki se je ovijata okrog glave dve kači, kakor monakovski Rondaninski, ostro mladeniško lice rogatega vodnega božanstva in čustvena reliefa: dva genija ter Endymion, ki mu Amor dovaja Luno, ženska glava iz Levca. Ponovno je treba opozoriti na »noriškega vojaka«, svojevrstno delo rimsko provincialne umetnosti, kakor ga označuje Springer. Kip je zares učinkovit. Nekoliko naprej izprožено telo predstavlja krepkega moža v naravni velikosti; pokrito je z do kolen segajočo srajco (tunica), preko katere je oklep (lorica), obdan na dolnji strani z usnjatim robom, ki kakor pas (cingulum) nad njim priča o oficirskem činu s kipom počaščenega. Preko desnega ramena in poševno preko prsi gredoč jermen *(balteus)* je nosil nekdaj meč, ki zdaj manjka prav kakor sulica. S šlemom pokrita glava ima barbarski — keltski obraz s košatimi obrvmi in močnimi brki. Značilen je položaj desne roke: skrčena na prsi in s prsti kot za prisego opozarja na poveljnika, navdušujočega vojake.

Umetniškemu doživetju so služili tudi mnogoštevilni nagrobni spomeniki. Poleg nekaterih enostavnih, ki imajo samo napis na preprosti plošči, so se našli mnogi popolnejši: stebriči ali listnate kite obdajajo napis, na stranskih poljih so upodobljeni zlasti mitološki predmeti (Meduzina glava, hipokampi, delfini, levi itd.), v vdolbinah pa se vidijo doprsja, ki v nekaterih primerih skušajo podati značaj in pravo sliko umrlih.

Umetniškega značaja so tudi nekateri bronasti predmeti, to velja zlasti za bakhantsko masko, o kateri sodijo strokovnjaki, da ni bila izdelana doma, ampak uvožena iz Italije.

Izmed hišnih predmetov jih je najdenih razmeroma malo. V prvi vrsti so preproste glinaste svetilke, ki nosijo deloma znamke: *Atime, Octavi, Fortis, Vibiani, Ursus, Cresces;* izvečine so uvozni produkt, saj se najdejo slične tudi drugod, na primer v Ptuju *(Fortis, Vibiani, Cresces).* K temu je treba pridati še nekoliko ključev, popolne oboje enih vrat iz vile na Sevcih ter nekaj posod in drobcev posodja. Posebnega značaja je nekaj kosov pisal in zdravniških pripomočkov. Kakor da je prebivalstvo pred pobegom ob preseljevanju narodov vse premično vzelo s seboj in pustilo skoraj samo zidovje.

Celeja je imela dobro tlakovane ulice. Vsaj tako pričajo ostanki, najdeni pod današnjo Vodnikovo in zlasti pod Zidanškovo (Gosposko) ulico v

njenem gornjem, vzhodnem delu. Na trdnem dolnjem tlaku je bila debela plast sphanega kamenja, vrhu katerega je bil gornji tlak, sestavljen iz velikih in lepih andezitnih plošč. Če se ulice tudi niso redno ujemale s sedanjimi, so pa vendarle često imele njihovo smer: Zidanškova, Prešernova Vodnikova, Cankarjeva, Stanetova. Zdi se, da se sedanja Stanetova najbolje drži svoje rimske predhodnice, to velja tudi za njeno izhodišče, Tomšičev trg.

O rimskih kanalih je bil že govor v poglavju o topografiji. Tu bodi še posebej omenjeno, da rimski kanalski sistem še danes prav dobro služi. Ko so pred sto in petdesetimi leti začeli misliti na kanalizacijo, so nove kanale zvezali z rimskimi, prav v tisti dobi in deloma celo v ta namen odkritimi. Rimski kanalski sistem leži globlje od današnjih mestnih kleti, dno mu je okrog 6 m pod sedanjo površino. Zato so tudi iztoki pod sedanjim dnom Savinje.

Kakor kažejo ostanki utrdb na Kapucinskem griču, nad cesto in pod cesto na Bregu ter na severovzhodnem vogalu Narodnega doma, je bila Celeja vsaj v poznejši nevarni dobi utrjena, toda o kakem daljšem delu obzidja ni sledu. Glede na sedanje znanje bi bilo le nekoliko drzno domnevati, da srednjeveško obzidje vsaj delno temelji na rimskem.

Prav nobena najdba ne govori o vodovodu. Vsekakor je bila uporaba vode, zlasti zaradi kopališč, prav znatna. Verjetno so imeli Rimljani v Celju samo navadne vodnjake, odkoder so po potrebi napeljali vodo v kopališča. Na terasi Miklavškega hriba je tak kratek vodovod izpričan, vodo je dovajal templju.

Rimljani so imeli svoja groblja večinoma ob cesti, tik pred mesti ali obzidjem. V Celju so se našli grobovi ob treh glavnih izhodih iz mesta: ob Ljubljanski cesti, na Bregu in na začetku Gaberja. Še vedno pa lahko trdimo, da je bilo glavno groblje ob Ljubljanski cesti, kjer so blizu nekdaj Stigerjeve vile našli večje število rimskih skeletnih ostankov in urn, napolnjenih z deloma nepopolnoma sežganimi kostmi. Sledove kosti so našli tudi v grobovih na Bregu in pri bivši cerkvici sv. Duha. Ne smemo pa pozabiti, da so se našli zelo mnogi nagrobni spomeniki v mestu tu pa tam. O kakem večjem groblju pri Celeji ne moremo govoriti, vsaj ne, ako ne omenimo Šempetra.

UPRAVNO OZEMLJE CELJSKEGA MUNICIPIJA

Uprava svetovne rimske države je poznala samo dvoje državnih oblastev: centralno v prestolnici in provincialno v glavnih mestih provinc. Državne posle tretjih instanc pa so poleg svojih lastnih vršila avtonomna mestna oblastva, ki so razen svojega mestnega okoliša obsegala tudi razsežno podeželsko ozemlje. Tako je upravno ozemlje celejanskega municipija segalo na severu na vrh Pohorja, na zahodu visoko na odrastke Karavank in Savinjske Alpe ter njih jugovzhodno predgorje, na jugu verjetno nekoliko preko Save in na vzhodu do okolice današnje Slovenske Bistrice. Sosednje mestne občine so bile: onstran Pohorja *Flavia Solva* (Lipnica), onstran karavanških odrastkov *Juenna* (Globasnica), onstran Savinjskih Alp

in njih predgorja *Emona* (Ljubljana), onstran črte Litija—Brestanica — *Praetorium Latobicorum* (Trebnje) in *Neviodunum* (Drnovo pri Krškem), onstran današnje Slovenske Bistrice *Poetovio* (Ptuj).

Celejansko upravno ozemlje je bilo gosto naseljeno, o tem priča veliko število najdišč, ki jih imamo povsod, v dolinah in po hribovitem svetu. Najvažnejše področje je pas preko Savinjske doline, segajoč do Polzele in še črez z odcepkoma v dolino Pake in Boljske. Merodajna ni bila v tolikšni meri rodovitnost tal kakor njihova prometna pomembnost. Preko doline se je usmerjala velika vojaška in trgovska cesta, ki je vezala Italijo preko Akvileje z vsem Srednjim in deloma celo Spodnjim Podonavjem. Najdbe še danes govore o pomembnosti. Do Levca smo jih že ugotavljali. Segajo pa še dalje in se celo zgoste.

Savinjska dolina

Od Celja do Šempetra

Iz Petrovč je nagrobnik, ki omenja celejanskega duovira, čigar ime je odbito.[137] Za Žalec navaja Valvasor (po Laziju) nagrobnik, ki so ga starši osvobojenci postavili svojim otrokom. Na severni strani zvonika stare župne cerkve je bil relief ženske s spuščenimi kitami. Drobne najdbe imamo tudi iz novejše dobe. Ko so leta 1954 kopali temelje za Hmezadove garaže, so zadeli na rimsko temeljno zidovje in lepo zaponko.

V južnem zidu mlina v Vrbju pri Žalcu, ki je bil nekoč last Hausenbichlerja, pozneje Gorjupa in Nidorferja, končno pa Usmiljenih bratov, je bil že pred sto leti vzidan nagrobnik, ki ima v gornjem ohranjenem delu relief dveh moških oseb in v zatrepu zloveščega orla z razprtimi perutmi. Nagrobnik je prišel v celjski muzej tik pred zadnjo vojno.[138]

Muchar navaja, da se lahko vidijo istotam kapitel in stavbni ostanki. Kapitel z akantovimi listi je še danes v parku hmeljarske šole, sedanje uživalke posestva.

A pravi center najdb je področje Šempetra, Ločice, Zgornjega Grušovlja. Tu je bila rimska naseljenost zgoščena, morda vsaj tako, kakor je danes.

Za Šempeter navaja Valvasor (po Laziju) nagrobnik, ki ga je *C. Nonius Justinus* postavil najdražjemu gojencu, *C. Noniji*, hčerki duhovnika *Ursa* iz kraja *Cabesis* v Albanskih hribih.

Na arheološko bogastvo Šempetra in okolice je opozoril Karel Mayer leta 1782.

Votivni spomenik, v obliki stebra vzidan v prag Volfove hiše v Šempetru (nekdanje pošte), je tik pred drugo svetovno vojno prišel v celjski muzej. Zanj ve že Muchar. Najden je bil po njegovi navedbi v Doberteši vasi. Ob prenosu v muzej je bil že zelo izlizan, vendar se je dalo ugotoviti, da je bil posvečen *Carvoniji Avgusti* v srečo *Eneja Atila Julijana*.[139]

---

[137] CIL III 5161 in 13526
[138] O CIL 5115
[139] O AIJ 17

Prav tako dolgo so kot najdišče rimskih predmetov znane njive »Groblje«, ki leže severozapadno od Gornjih Grušovelj. Na njih je nizka in ploska vzpetina z ostanki zidov, v katerih se še vedno najde rimska opeka z oznako II. italske legije. Zupančič in Schmutz že govorila o tem najdišču. Novice pa poročajo leta 1853:

»Pri Gornjih Grušovljah je majhna višava, plug se je ogiblje, trnje in grmovje rasteta na njej. Nedavno so izruvali trnje in začeli kopati, zadeli so na opeko z oznako Leg. II. Ital. in na krog 16 kvadratnih sežnjev obsegajoč mozaik iz belih, črnih in modrih kamenčkov, na razbito posodo, kosti, orodje iz brona in železa ter na denar.«

Tudi pozneje so našli to in ono skoraj na površju. Med obema vojnama so Terglavovi v bližini izolirali zlatnik cesarja Trajana. Tu smo gotovo na mestu rimskega naselja, ki je utegnilo biti celo večje, kakor je sedanja groblja.

Zapadno odtod, takoj za Ločico, je prof. Lorger med prvo svetovno vojno (1916—1918) delno odkril rimsko vojaško taborišče z ostanki štirih poslopij, ki jih je obdajalo skoraj kvadratno s stolpi ojačeno obzidje. Taborišče je bilo v glavnem na severovzhodni strani ceste in železnice, samo približno petina je bila na jugozahodni strani, po dolgosti je bilo vzporedno sedanji železniški progi. V tem taborišču je nekaj let prebivala II. italska legija, preden je odšla na Donavo.

Po drugi svetovni vojni je sledilo odkritje pomembnega šempeterskega rimskega grobljа. Prvi povod je dal pokojni Martin Perc, ki je leta 1947—1948 kopal ob cesti na žalski strani naselja in odkril več zidovij, ki so jih tedaj smatrali za ostanke rimskega gosposkega domovanja *(villa rustica)*. Neposredno pobudo je pa dal stavbenik Vinko Jordan, ki je leta 1952 z delavci tik ob južni strani naselja zapadno od župne cerkve kopal gramoz. V gramozu so se pokazali ostanki stavb in kip sedeče žene. Jordan je o svojem odkritju takoj obvestil celjski muzej in Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Akademija je poslala strokovnjake na teren. Odločili so se za sistematično izkopavanje. Potrebna sredstva so razen akademije nudili okraj in podjetja.

Dela je prevzel arheološki oddelek akademije pod vodstvom univ. prof. dr. Josipa Klemenca, stalno mu je bil v pomoč celjski muzej (arheologa Lojze Bolta in Vera Bercè-Kolšek). Kopali so zlasti študentje arheološkega seminarja v Ljubljani. Delo je bilo naporno. Odkopani predmeti so bili težki, ležali so globoko, nagajala je tudi talna voda. Kopali so v poletnem času od leta 1952 do 1955. Delo se je redno zavleklo v pozno jesensko dobo.

Napravili so podrobno terensko mrežo in predmete točno katalogizirali. V celoti so spravili na površje nad 600 kosov marmornatih blokov, reliefov, kipov itd. Iz najdenih predmetov so ugotovili, da izvirajo z grobišča. Grobišče je bilo veliko, uporabljali so ga predvsem v dobi blagostanja — do Marka Avrelija, a tudi še nekoliko dalje.

Mnogi spomeniki so ležali v zemlji s celotno čelno stranjo. Grobišče je bilo tik nad tedanjo strugo reke Savinje, katere levi breg še danes označuje dobro vidna terasa. O priliki velike povodnji je voda breg

izpodkopavala, vdirala globlje in globlje in prevračala spomenike. Po dveh miljnikih, ki so ju leta 1952 našli v Savinji blizu vojašnice, so v zvezi s starostjo najmlajšega napisnega spomenika ugotovili, da je morala biti povodenj okrog leta 268 po n. št.

Voda je spomenike spravila očividno precej daleč z mesta, kjer so prvotno stali. Deli posameznih spomenikov so bili često narazen. Ko so jih izkopali, so napravili kopije in posrečilo se je, da so često ugotovili, kateri deli spadajo skupaj. Tako so dobili osnovo za sestavo zelo pomembnih spomenikov. Samo sestavljanje je bilo zamudno. Leta 1959 so bili gotovi in so spomenike postavili na livadi ob najdbišču. Tiste dele, ki jih ni bilo mogoče sestaviti, so postavili po sorodnostnih skupinah.

Grobišče je na južni strani čuvala reka, na ostalih treh straneh je imelo kamnito ograjo. Spomeniki so bili deloma iz pohorskega marmorja. Najbližji kamnolom je bil pri Št. Vidu nad Vitanjem. Tam je v tlaku kapelice nagrobnik rimskega vojaka, o katerem lahko domnevamo, da je pazil na delavce sužnje. Delo z velikimi bloki marmorja je bilo gotovo težko.

Marmornate spomenike so si lahko privoščili bogati ljudje, celejanski meščani, ki so v Šempetru imeli podeželske vile. Njihovi spomeniki so večinoma velike umetniške vrednosti. V grobnih skrinjah je bil pepel več ljudi. Grobne skrinje so služile kot osnova spomenikom. Sarkofag za enega samega človeka so našli samo eden. Razen marmornatih so odkopali tudi grobne skrinje iz peščenjaka, kakršen se danes dobi v bližnjem Zalogu. Take skrinje so si naročali bolj ubogi ljudje. V nekaterih skrinjah so bili sledovi nesežganih mrličev, verjetno kristjanov.

Popolnoma so rekonstruirali štiri monumentalne nagrobnike in jih postavili tako, da pridejo njihove posebnosti do pravega izraza. Nekatere dopolnilne dele so morali napraviti.

Prvi je *Vindonijev* spomenik. Nastal je nekako v času Neronove vlade (54—68). Postavil ga je *edil* Klavdije Celeje *Vindonius Successus* sebi, svoji ženi in hčerki. Spomenik stoji sedaj na tako imenovani Heraklejevi grobni skrinji.

Drugi spomenik je grobnica *Priscianov*. Na veliki grobni skrinji je nameščena grobna kapelica s tremi kipi: ob straneh sta oče in sin, oba celejanska duovira, na sredi je pa žena, oziroma mati. Žal so kipi brez glav, ki jih ni bilo mogoče najti. Grobnica je visoka nad 8 m in je velike umetniške vrednosti.

Tretji spomenik je grobnica *Enijev*. *Ennius Liberalis* jo je postavil sebi, svoji ženi, hčeri in sinu. Tudi ta grobnica ima obliko kapele in je po umetniški izdelavi najlepše, kar je v Srednji Evropi ustvarila rimska kiparska umetnost. Pod baldahinom sta oče in mati, pred njima njuna mladoletna hči. Drugi in tretji spomenik sta nekako iz časa cesarja Antonia Pija (138—141).

Četrti spomenik je navaden nagrobnik brez kapelice, vendar sorazmerno velik. Izdelava je manj popolna; nastal je okrog leta 250. To je spomenik *Sekundianov*. *Gajus Spectatius Secundianus* ga je postavil sebi, svoji ženi, sinu in nečaku. Pozneje so vklesali nanj še imena enega sorodnika in dveh sorodnic. Mož, žena in nečak so nad napisom upodobljeni.

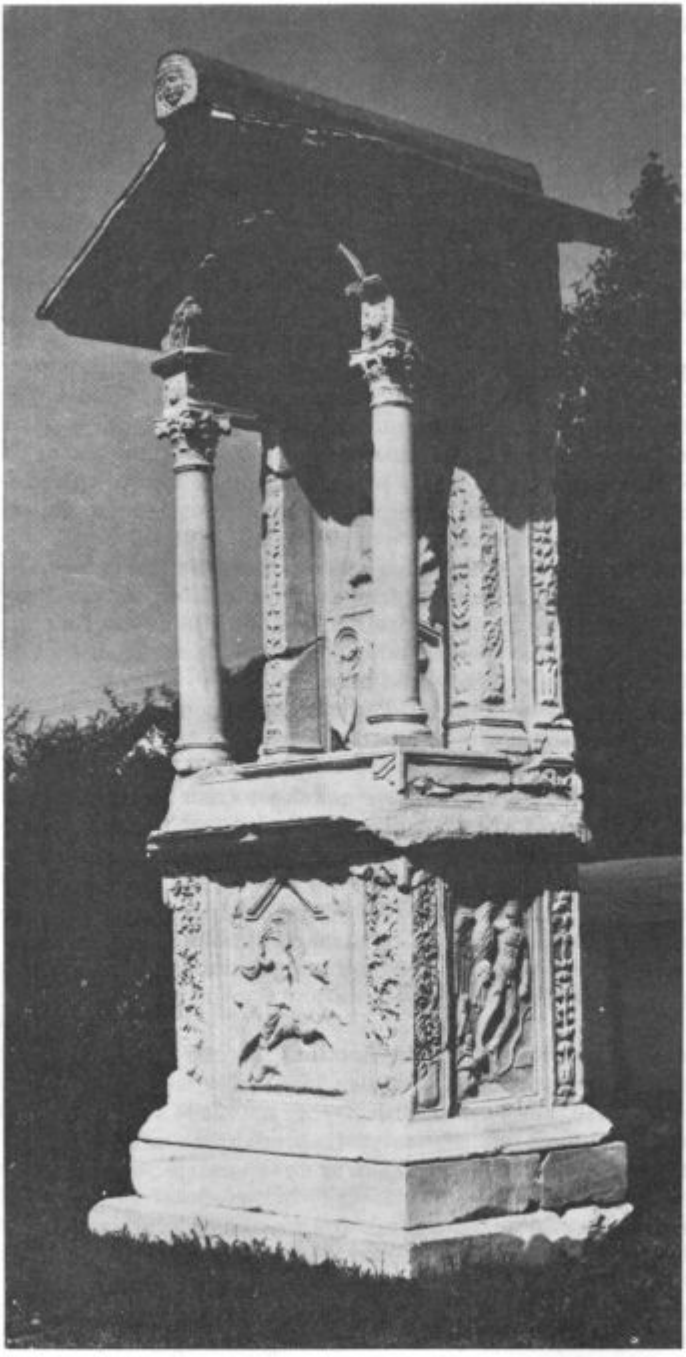

Nagrobna kapela Enijev v Šempetru

Te rimske spomenike, sestavljene in nesestavljene odlomke, krase mnoge lepo izdelane in vsebinsko bogate skulpturne upodobitve. Na njih najdemo pogosto lovske scene, simbolični prikaz letnih časov in mitološke upodobitve: Zevs odnaša Evropo, orel se dviga z Ganimedom proti nebu, Ifigenijino zgodbo. Na nekem odlomku je prikazana keltska sedmina. Grobove je čuvala Meduza, ki jo vidimo na slemenih spomenikov.

Medtem so zapadno od Šempetra, že na področju Dobrteševasi, na dvorišču Agroservisa, odkopali še tri skeletne grobove, v katerih so našli tudi nekaj hišnih in okrasnih predmetov: posodo, zapestnice, železne žeblje. Kmetje so ugotovili, da mestoma pod oralom bobni.

Leta 1964 je celjski muzej pod vodstvom kustosa Vere Kolškove odkril veliko groblje tudi na vzhodni (žalski) strani Šempetra. Tu so bili grobovi preprosti: v jamah raznovrstnih oblik, obloženih in neobloženih s kamenjem, so bili razni drobni predmeti, zlasti posodice. Ob groblju so odkrili tudi široko rimsko cesto. Razlika je očitna: onostran Šempetra sijajni spomeniki brez notranje vsebine, tu notranja vsebina brez spomenikov. Leta 1965 so kopanje nadaljevali in najdišče razširili. Pri tem so ugotovili pod rimskimi grobovi predrimski naselitveni sloj.

Ob južnem obrobju doline

V Šentlovrencu je v neki kašti vzidana grobna skrinja iz peščenca.

V Preboldu je bil najden napisni kamen, ki so ga pri prezidavi cerkve uporabili za zidavo. Še pred 40 leti je bil ob potoku za cerkvijo sarkofag, v katerem so perice namakale perilo, a ga danes ni več. Ob severnem vhodu stare cerkve je bil vzidan relief, na katerem je bil upodobljen Herkul.

Prebold si je ohranil zelo zanimivo in pomembno napisno ploščo, ki je v stari cerkvi sv. Pavla služila za oltarno mizo (menzo), v novi cerkvi (zgrajeni leta 1900) so jo pa vzidali v severno zunanjo steno. Plošča se sestoji iz po prelomu nastalih delov, ki se pa lepo zlagajo, tako da je napis čitljiv, čeprav na desni strani plošče nekoliko manjka. Latinski napis ima obliko heksametrskih verzov in se nanaša na celejanskega škofa Gaudencija. Napis je glasi:

Gaude terra solo et longum laetere per aevum
Accipe pacificum corpus et flore corona
Vatis innocui, sub quo pastore beato
Didicimus domini legem pia voce canente.
En age, si meritus nobis haec munera dedit,
Ne aliud sancti quam balsama corpus inundet.
Tu autem de domino precibus orare memento
In tua ne veniat grege leo fervidus intro!
Episcopi.

Napisna plošča škofa Gavdencija v Preboldu

Nad napisom sta upodobljena dva pevca, ki gledata drug proti drugemu, med njima je bil izklesan krščanski emblem. O napisu so pisali: Valter Schmid, Franc Kovačič, Franc Stelè, Rudolf Egger in Franc Lukman. Najpopolneje ga je raztolmačil Lukman. V prostem prevodu se glasi:

Zemlja, veseli se v temeljih in raduj se v dolge vekove,
sprejmi vase spokojno telo nedolžnega pevca,
spleti venec njemu, ki kot pastir nas je blagi
vadil v božji postavi, pojoč z glasom pobožnim.

S svetim balzamom mu napoji telo.
Saj si to je zaslužil, ko nam je božje darove izročal.
Ti, škof, pa moli in prosi Gospoda,
da se rjoveč lev med tvojo čredo ne bi priplazil.

Napis je gotovo iz Celeje. Akrostih (začetne črke verzov), nam daje ime škofa: *Gaudenti(us)*. Zadnja dva verza se nanašata na močne verske zmede, ki jih je takrat povzročala v sosednji Panoniji verska sekta arianizma, ki je Kristusu priznavala podobnost bogu, odrekala pa mu je božjo osebnost.

Glede T a b o r a navaja Muchar v svoji nemški pisani Zgodovini Štajerske (1844), da so našli tam rimski napisni kamen, ki so ga pri pre-

zidavi cerkve uporabili kot zidni kamen. Pri P r e s e d l u vzhodno od Tabora so odkrili sledove rimske ceste, ki je lahko prišla v traso velike ceste pri Ločici nad Vranskim.

Ob glavni cesti

Naselje G r o b l j a onstran šempetrskega (grobeljskega) mosta že s svojim imenom opozarja na to, da je nastalo na razvalinah, čeprav starejše najdbe s tega mesta niso znane.

Na G o m i l s k e m so na Devpljevem zemljišču blizu župne cerkve odkrili rimsko zidovje, bele marmornate plošče, kamnite stebre, veliko opeko z zavitimi robovi. Ob veliki cesti je pa bila velika gomila »Na gavgah«, ki je krila grob, obložen z marmornatimi ploščami. Ob obnovi ceste (1884) so gomilo skoraj popolnoma izravnali in kamen uporabili za gradbeni material.

V bližnji G r a j s k i v a s i so pri obnovi ceste zadeli na dobro ohranjen rimski kanal, ki se je izlival v Boljsko. Na področju Gomilskega ali Grajske vasi naj bi bila rimska postaja *Ad medias*.

Blizu Gomilskega je na levi strani Boljske zaselek Š m a t e v ž s cerkvijo in graščino Štrovsnek. V cerkvi je bil vzidan napisni kamen, ki ga danes ni več. Na dvorišču graščine je vzidan lev s hipokampi. Poleg graščine so pri kopanju zadeli na zidovje, žgano kamenje, veliko robato opeko in leta 1877 tudi na otroški grob.

T r o j a n e so na razpotju med Boljsko, pritokom Savinje, in Radomljo, ki teče skozi Črni graben in se izliva v Kamniško Bistrico, pritok Save. Trojansko sedlo je najugodnejši prehod iz Savinjske doline v Ljubljansko kotlino. V rimski dobi so se Trojane imenovale *Atrans* (*Adrante*). Pripadale so Emoni in z njo najprej Panoniji, pozneje pa Italiji. Na Trojanah so našli mnogo spominov na rimsko dobo: stavbne ostanke, predmete za domačo uporabo, napisne kamne, denar itd., marsikaj se je pa izgubilo. Sleme, ki poteka od središča Trojan proti severovzhodu, nosi značilno ime Z i d. Bližnji Hrastnik je dal nekaj napisnih kamnov ljubljanskemu muzeju. Ob zadnji veliki obnovi ceste so zadeli na rimsko cesto in ugotovili, da je bila večkrat obnovljena.

Na vzpetosti ob cesti je nekoč stal velik marmornat jezdec, ki je označeval mejo dveh provinc in dveh municipijev. V dobi, ko je zaradi vpadov germanskih in drugih narodov nastala za rimsko državo nevarnost, so trojanski klanec verjetno utrdili.

Naseljen je bil tudi dolinski odcepek, ki se pod trojanskim klancem usmerja proti Kamniku.

V M o t n i k u je bil najden rimski nagrobnik rodbine *Firmianov*.

Ob cesti proti Polzeli in Gornji Savinjski dolini

Na B r e g u je bila najdena napisna plošča, ki se je izgubila. Kmetje pripovedujejo, da so pri pripravi cestišča zadeli na rimski cestni tlak.

Na P o l z e l i je pred Komendo (gradom nekdanjih templarjev — viteškega reda) rimski lev z izrazitimi potezami.

Za Letuš navaja Gruter nagrobnik, ki ga je *Albanus*, Hespanijev suženj, postavil ženi *Sari*. Najden je bil v bližnjem Hrastju in vzidan v kovačnici Spodnjega Hraščana.

V Zgornjih Gorčah pri Braslovčah so našli okrog 300 novcev iz dobe tridesetih tiranov (254—284).

V Žovneku je bil po Valvasorju vzidan nagrobnik, ki sta ga Maximus Antonius in Vercila za živa postavila sebi, hčeri Nundini in Ursu.

Blizu Mozirja so leta 1818 našli lonec z rimskimi novci, ki so ga poslali v graški Joannej. Tja je prišel tudi rimski novec, ki so ga našli leta 1825, ko so pri cerkvi kopali grob. V novejši dobi so na Goličnikovem vrtu v Šmihelu nad Mozirjem zadeli na rimsko poslopje, na njivi V jezeru pa na stensko slikarijo in bakrene cevi.

V Prihovi pri Rečici so v začetku XIX. stoletju našli grob *Agiloa Caja*, ki so ga vzidali v Rakunovi hiši v Spodnji Rečici. Ko so leta 1903 hišo prezidavali, se je nagrobnik delno razbil. V bližini so odkrili tudi ostanke rimske hiše.

V stolp cerkvice v Šentjanžu pri Rečici so vzidali ob prezidavi izkopan nagrobnik in *Mitrov* spomenik. Na nagrobniku se poleg drugih oseb omenja *duovir Metilius Aelianus Victorianus*. Šentjanž je najzahodnejše rimsko najdišče v Savinjski dolini.

Ob severnem obrobju doline

V Šmartnem v Rožni dolini so pod cerkvijo na parceli Groblje za stare Jugoslavije odkrili ostanke stavbe s hipokavstom.

V cerkvi sv. Ožbalta v Pernovem pri Veliki Pirešici je vzidan relief, predstavljajoč ženo, ki drži v desni roki košaro.

V Galiciji so našli relief, ki predstavlja dva genija. Na cerkvi sta vzidana dva rimska napisna kamna.

V Zalogu so odkrili rimski cestni tlak.

V Podlogu so zadeli na mozaične kamenčke.

V graščini Novi klošter je rimski kamen. Tja so bili preneseni nekateri kamni iz šempetrske cerkve.

Ob spodnji Paki

V Šmartnem ob Paki so našli rimske stavbne in kiparske ostanke. Še več jih je bilo v sosednjem Gorenjem. Izkopali so jih za cerkvijo sredi naselja. Prvotno so jih shranjevali v Paški graščini v Šmartnem, pred zadnjo vojno jih je pa graščak baron Warsberg izročil celjskemu muzeju.[140] Med ostanki so bili štirje nagrobniki, dva sta ohranjena. V novejši dobi so na vrtu vaškega kovača izkopali podnožje napisnega kamna, na njivah so pa zadeli na temelje stavb in opeke.

[140] O CIL III 14368, 14368[a] in 11710

Severno od Celja

Podobna, čeprav manj izrazita je bila naseljenost severno od sklenjene Celeje. Predmestno naselje je verjetno segalo do Šmarjete: tu so našli rimske novce in odkopali kamnitega leva, ki so ga vzidali v Balantovo gostilniško hišo. Na bližnjih Vrheh so odkrili temelje večjih rimskih stavb in celo obrise vodnjaka. Na marsikatero najdbo smo vsekakor pozabili, saj je Žiga Popovič napisal, da je rimska Celeja segala do Šmarjete, na slepo te misli ni izrazil.

V Škofji vasi so leta 1953 v Hudinji našli štiri miljnike, prvi je imel napis cesarja Nerve Trajana, drugi cesarja Hadrijana, tretji cesarja Antonina Pija, četrti Konstantinovih naslednikov — navedena razdalja — 3 milje od Celja. Na njivi ob naselju so pa pod tanko plastjo zadeli na ostanke rimske hiše.

Vojnik je bil samostojno naselje. V južni steni cerkvice sv. Florijana je vzidan majhen rimski relief, predstavljajoč medveda, ki trga psa, in pse, ki gonijo srne. Ko so leta 1896 podirali staro župno cerkev sv. Jerneja in gradila novo, so odkrili 13 marmornatih plošč. Dve sta služili za oltarno mizo, njuna gladka stran je bila na vrhu. Na nekaterih so bile reliefne upodobitve. Na eni je bila sedeča žena s posodo v roki, na drugi so bili štirje geniji, stoječi na grudi in obdani s skupnim kolobarnim ornamentom, na tretjem so bili štirje osedlani panterji. Dve nadaljnji reliefni plošči so vzidali v pročelje nove župne cerkve, kjer sta še sedaj. Na levi strani glavnega vhoda je plošča s krilatim zmajem, na desni strani pa plošča z upodobljenim mladim Rimljanom, ki drži na rami drog z dvema košarama, v katerih je sadje. Plošče so pač ostanek nagrobnikov. Na eni je bil cel napis; čeprav je bil pokvarjen, je bilo vendarle mogoče ugotoviti, da je bilo na njem ime nekega edila, ki je ali kamen postavil ali pa so mu ga postavili drugi. Vseh izkopanih kamnov je bilo za okrog deset kubičnih metrov.*

Iz Vojnika je tudi miljnik, ki je bil pozneje v Majdičevem mlinu, odkoder je leta 1947 prišel v celjski muzej; po sporočilu so ga v Vojnik prenesli z Lindeka, na njem navedena razdalja ustreza oddaljenosti Frankolovega od Celja.

Pri graščini Tabor so izkopali odlomek rimskega napisnega kamna in ga leta 1809 na željo nadvojvode Ivana prenesli v Strmec (Novo cerkev), kjer so ga vzidali ob vhodu v cerkev. V napisu se omenja XXX. legija, kamen pa je postavil veteran *Publius Aurelius Valentinus.*

V Polžah pri Strmcu je Rihard Knabl leta 1862 našel nad vrati župnijske zidanice odlomek nagrobnika, ki ga je *Aureliji,* rojakinji iz Dardanije, postavil mož, odlomek je vzidan v opuščenem župnijskem čebelnjaku.

V Lembergu so leta 1865 v grajskem vrtu našli odlomek nagrobnika, ki ga je mož postavil svoji ženi in se končuje s stavkom: Naj ji bo zemlja lahka = *Sit illi terra levis.*

---

* Slovenski gospodar, 3. julija 1896.

V dobrnskem gradu je vzidan kamnit lev, ki tišči s prednjo šapo ovnovo glavo. Tja so ga prinesli z Lanšperka.

Pri dobrnskem župnišču je dr. Karlman Tangl našel napisni kamen, ki je veljal celjskemu duoviru, čigar ime je pa bilo nečitljivo.

V cerkvi sv. Miklavža so leta 1889 pod oltarjem našli in v kapelici vzidali nagrobnik, ki ga je *Aurelija Lupula* postavila v spomin svojemu možu *Viktorju*, vojaku II. italske legije, izginulemu v vojni proti Gotom.[141]

Dobrnski duovir dopušča mnenje, da so že Rimljani izkoriščali te toplice, katerih zdravilno moč je prišel iskat celjski duovir, morda je tu imel celo svojo vilo.

V Vitanju sta v župni cerkvi vzidana dva nagrobnika. Prvega sta postavila *Silvanus, Jantumarjev sin*, in žena *Succesa* sebi in hčeri *Juniji*; drugega pa *Messorus, Caturjev* sin, in žena *Dumba, Silvanova* hči, sebi in hčeri *Lovesti Messori* ter sinu *Ristumaru*.

Prvi kamen je bil najden na Skomarju, drugi v sosednji Hudinji.

Nad Hudinjo pri Vitanju je hrib Sv. Vida z lepim razgledom. Na temenu hriba je majhna kapelica. V njenem tlaku so Kušarjevi (p. d. Bečkovnikovi) tik po prvi vojni vzidali dva nagrobnika. Prvega je dal napraviti *Boniatus*, sin *Bardonijev*, za živa sebi in *Mogiji, Tertijevi* hčeri, *Septimiju Secundianu*, vojaku II. italske legije, ter *Aureliju Ursu*.[142] To je spomenik, pod katerim naj bi med drugimi počival vojak, ki je tu čuval sužnje, delavce v kamnolomu marmorja. Drugega je pa po testamentaričnem naročilu *Silvana, Maksimovega sina*, dala postaviti tudi zase in za hčer žena *Bela*.[143]

Vitanje se smatra kot *Upellae*, vmesna postaja med Celejo in večjim krajem *Colatio*, sedanjim Starim trgom pri Slovenj Gradcu.

V zvezi z Vitanjem bi še navedli nagrobnik, najden leta 1938 v Spodnjem Doliču pri razširitvi ceste. Postavil ga je za živa *Bardo*, sin *Prima*, sebi in . . .[144]

Še več najdb je nudila smer proti Konjicam itd. Tod teče izpod zahodne strani Konjiške gore in izpod Stranic proti Celju Tesnica ali Frankolovski potok, ki se izliva v Hudinjo pri Taboru (Višnji vasi) nad Vojnikom. Izprva tesna dolina se pred Frankolovim nekoliko razširi. Tod je potekala velika rimska cesta, ob njej so bili miljniki.

Po njih je zaslovel zaselek Ivnica (Ivenca), ko so jih 1725 izkopali tu devet. Med njimi jih je imelo čitljive napise pet.

Ti navajajo imena cesarjev in leto, kdaj so bili postavljeni. Cesarji in leta:

1. *Trajan* (leta 101); 2. *Hadrijan* (132); 3. *Antonin Pij* (140 ali 141); 4. *Septimius Severus* in njegov sin *Aurelius Antoninus-Caracalla* (prvi 211, drugi 217 zaradi starosti obnovila propadle miljnike: *Milliaria vetustate conlapsa restitui jusserunt*); 5. *Marcus Opellius Macrinus* in sin *Diadumenus* (218).

---

[141] CIL III 11700
[142] AIJ 13
[143] AIJ 14
[144] O ILJ 367

Nekje pri Frankolovem je verjetno stal že navedeni lindeški-vojniški miljnik. Razen njega je bilo nekoč v lindeškem gradu še več rimskih kamnov.

Važen kraj so morale biti Stranice. Tu so našli kar štiri miljnike. Dva so odkrili leta 1858, ko so pri zaselku Smole, južno od središča naselja, popravljali veliko cesto. Druga dva pa že prej, leta 1839, ko so obnavljali pri cerkvi pokopališki zid. Prva dva miljnika sta prišla v graški muzej, druga dva so pa vzidali ob jugozahodnem voglu župnišča. Nadaljnji, peti miljnik so ob istem času odkrili na Potočanovi njivi južno od nove ceste proti Stranicam. Tudi ta je prišel v Gradec. V župnišču so vzidali tudi odlomke štirih nagrobnikov, ki so jih našli ob isti priliki. Njihovi napisi so le deloma ohranjeni. Enega izmed spomenikov je oče (čigar ime je odbito) postavil sinu, *Noni, Tetucijevi hčeri,* in še drugemu sinu *C. Succesu.* Arhitektonski okrasek, najden ob isti priliki, so vzidali v cerkev poleg glavnih vrat.

Pomembnost Stranic potrjuje najdba votivnih spomenikov, ki so jih leta 1904 našli v Križevcu prav blizu mesta, kjer se od sedanje glavne ceste cepi cesta v Zreče. Na navedenem mestu so odkrili tri Jupiterju posvečene spomenike in enega, na katerem je še samo napis: *Pro salute* (za zdravje). Kamni so se skotalili z visokega in precej strmega brega, kjer so našli raztresene črepinje. Najdba je bila slučajna. Na kamne so zadeli delavci, ki so prekopavali teren za novo opekarno, ki jo je tu, blizu potoka Koprivnice, gradil posestnik Vinter. Domnevamo lahko, da je stal na bregu nekoč Jupiterjev tempelj.

Nadaljnja važna rimska postojanka je bila v Konjicah, ki so še spadale k Celeji. To potrjuje sarkofag, v katerem je počival bivši oficir in celejanski dekurio *Titus Julius Bellicus.*

Preko Konjic je celejanski municipialni teritorij segal do jugovzhodnih pobočij Pohorja. Pod vznožjem Pohorja je na gričevnatem svetu Čadram. Blizu sosednega Malahorna še danes označujejo večjo površino polja kot belo mesto. V čadramski podružnici je vzidan nagrobnik *Ingenija Assedomara.* V Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici so vzidani trije nagrobniki, dva v pokopališkem in eden v cerkvenem zidu. V sosedni laporski cerkvi je vzidan en nagrobnik.

Zelo pomembno je Tinje nad Slovensko Bistrico. V cerkvi sta vzidana nagrobnik in sarkofag, iz bližnje Jurišne vasi so pa odpeljali v Gradec leta 1891 izkopan nagrobnik z dolgim in zelo zanimivim napisom, v katerem so rimska in keltska imena. Omenil sem že, da je blizu Tinja več gradišč. Eno (Ančnikovo) je menda v pozni rimski dobi kot utrjena točka služilo za zavetje ljudem, ki so se hoteli očuvati pred napadi prihajajočih barbarov.

Še bolj zanimiv je bil bližnji Modrič. Prof. Ferk je leta 1893 odkril tu kar šest mitrejev in še nekaj odlomkov, ki je vse spravil v ptujski muzej.

Prav tako pomembno najdišče je Šmartno na Pohorju. Saj so tam poleg mnogih drugih ostankov našli dva votivna spomenika, posvečena

Jupiterju Saxanu, in odlomek nagrobnika z *Orfejevim* reliefom. Saxanus (Skalnati) je bil zaščitnik kamnosekov. Orfej pa mitološki pevec, ki je igral na liro, tako da so ga celo živali začudeno poslušale.

Teharje, Šmarsko

Vzhodno od Celja označuje najgosteje naseljeno ozemlje vrsta terciarnih gričev, ki se razprostirajo med najvzhodnejšimi odrastki Dravske skupine na severu in Savinjskih Alp na jugu. Teharje (zlat novec Aurelian) in Šentjur z Rifnikom (dragocen kip Karakalov) sta najdišči rimskih starin.

Zlasti plodonosna so bila izkopavanja v okolici Šmarja, ki so pri Grobelcah in Mali Pristavi ter vzhodno odtod, pri Mestinju in sosednji Veliki Pristavi, spravila na dan temelje znatnih rimskih stavb.

Sv. Križ pri Rogaški Slatini in Rogatec sta bila tudi naseljena in na lepi Donački gori je bil tempelj sončnega boga *Mitre*, vsaj neki gori najdeni spomenik priča, da je *Aurelius Justinianus* popravil Mitrov tempelj, ki se je že podiral.*

Če so Rimljani že uporabljali Rogaško Slatino, tega ne vemo. Pas ob Sotli, ki se začenja za njo, je že spadal k Panoniji. Bil je gosto naseljen. Najznačilnejša najdba je gotovo lonec z več ko 600 rimskimi srebrniki, najden v Prelaskem.

Ob Spodnji Savinji

V južni smeri so bile naselbine na obeh straneh Savinje. Zdravilni vrelci v Laškem so bili Rimljanom znani, to izpričuje del kopališkega zidu. O pomembnosti naselbine govore še druge najdbe: trije levi, eden zdaj vzidan v cerkvi, drugi, nekdaj vzidan v novem (Valvasorjevem) špitalu, tretji, zdaj izgubljen; mož v togi, ki vodi na traku žival, zdaj vzidan v kaplaniji; Meduzina glava, vzidana na pročelju trgovske hiše na Glavnem trgu; posode, oljenke, manjši predmeti in številni novci v laškem muzeju; izgubljeni nagrobniki, dva iz Laškega, eden iz Rifnigozda, in izgubljen votivni kamen z Gramena (grička s cerkvijo sv. Krištofa), ki navaja celjskega *dekuriona Verpina*; v laškem muzeju čuvani: lepa ženska glava z nagrobnika iz Marija Gradca, odlomek nagrobnika iz Šmiklavža, iz Vodiškega, iz Lahomnega, iz Slatine pri Brezi.

V Vodiškem so našli tudi nagrobnik s keltskimi imeni (Egetumarius, Atecurus, Mitto), ki se ni ohranil, v Malih Gorelcah (med Vrhom in Jurkloštrom) pa majhen sarkofag, ki služi za korito pri stiskalnici.

Mnogo bolj poučna so odkritja v Rimskih Toplicah. Te so Rimljani že močno uporabljali. O tem priča mnogo predmetov, ki so jih našli pred 120 leti, ko so toplice preurejali in prezidavali, deloma pa že tudi prej. Med temi predmeti so ostanki stavb, mozaiki, novci, okraski, posodje in druge raznovrstne priprave za vsakdanjo rabo. Zlasti važna pa je najd-

* Po mnenju I. Mihl-Curkove je spomenik ptujski (II. Ptujski zbornik), Mirko Šoštarič pa pravi, da so na gori Rimljani lomili kamen za žrmlje (Plan. vestnik, 1971/11).

ba enajstih zaobljubnih spomenikov, med njimi petih, ki imajo še dobro ohranjene napise. Štirje izmed njih so posvečeni božanstvenim nimfam (*Nimphae Augustae*), eden pa samo boginji zdravja, imenovani *Valetudo;* darovali so jih gostje, ki so si v toplicah povrnili zdravje. Zaobljubne spomenike dopolnjuje odkritje zidanega dovodnega kanala in dveh trdnih kamnitih bazenov, izmed katerih je eden še danes v temelju današnjega bazena. Na planoti ob Savinji niže kopališča so bile stanovanjske zgradbe; tam so onstran Topliškega potoka tik pod cesto zadeli na večji mozaik.

Zahodno od Rimskih Toplic so v sedlu nad Lurdom Dinje Laze, kjer so našli rimski nagrobnik, ki pa se ni ohranil.

V Laško-zagorski kadunji

Nad Sedražem so našli v bivšem rudniškem gozdu ostanke zidov in opeko. Na Zgornjem Breznem so prišli na sled rimskemu grobišču. Oba kraja sta na severnem krilu kadunje.

V Turju na južnem krilu kadunje je v cerkvi vzidan pred 130 leti v Ložiču pod hruško v meji najden nagrobnik, ki ga je postavil *Baebius Acceptus,* medtem ko se je na istem mestu najdeni sarkofag izgubil. Na Dolu je bil v starem župnišču vzidan kamen z imenom *Fortuna* (— Sreča). Tu in okrog Hrastnika so našli sledove grobov in denar. Na Hrastniku ob Savi je bil na levi strani reke najden votivni kamen *Neptuna Avgusta* (boga vod), na desni strani reke so pa zadeli na štiri kamne, eden je bil posvečen *Adsalluti Augusti,* trije so pa veljali *Adsalluti* in *Savi.* Adsalluta je bila boginja nemirne vode in brzic. Tako na levi kakor na desni strani reke je bilo torej svetišče, kjer so se brodarji zahvaljevali bogovom, ko so prevozili nevarne Bele slapove. Nagrobnik priča, da je moralo biti v bližini tudi naselje. Danes je na tem mestu zaselek Na Savi.

V Krnicah, na terasi nad Savo vzhodno od Hrastnika, so med obema vojnama našli rimski nagrobnik s keltskimi imeni. Vzhodno od tod je prav tako na terasi zaselek Šavna peč. Tu je v maju 1969 posestnik Ačkun odkril poškodovan nagrobnik, ki v samo deloma čitljivem napisu navaja, da ga je postavil Romulus sebi in svojim.

Trbovlje so morale biti važnejše naselje. V župni cerkvi sv. Martina sta vzidana sarkofag in nagrobnik. Sarkofag je postavil veteran *Vibius Secundinus,* nagrobnik pa celejanski edil *Publius Albinus Antonius* svojcem, med njimi je sin Publius Albinus Finitus, celjski kvestor.

Pri podružnici sv. Katarine (na Potoku), sedlu proti Hrastniku, je bilo najdenega marsikaj. V cerkvi je še vzidan nagrobnik, ki ga je *Barbius Cupitus* postavil sebi, ženi in hčerki. V cerkvi sv. Križa v Retju je pa nagrobnik Kelta *Diastumara* in njegovih.

V Posavju od Zidanega mostu do Brestanice

Na Zidanem mostu je bil most preko Save, o tem priča razen denarja podpornik, ki so ga ob nizkem vodnem stanju pred sto leta odkrili in razstrelili. V župni cerkvi v Radečah sta vzidana dva kamna, nagrobnik in votivni spomenik *Savi* in *Adsalluti.*

V Loki je bil do te vojne vzidan nagrobnik, najden v Čelovniku nad Loko, na katerem so bila večinoma keltska imena: *Tator, Condomanus, Acceptus, Vibius, Nertomarus, Exortus, Secundinus* in *Antia, Surova* hči. S Čelovnika je še izgubljeni nagrobnik *Secija Maximija.*

Pri Sv. Juriju (na Polju) pri Bregu sta ob vhodu na pokopališče dva značilna votivna spomenika, eden posvečen *Savi,* drugi pa *Adsalluti* in *Savi.*

Med Bregom in Lisco je graščina Ruda, ki je postala žrtev druge svetovne vojne. V okolici so bili najdeni trije napisni kamni. Najvažnejši je s Polja. *Marku Ulpiju Rutilijanu, Mellajevemu sinu,* ki se je v Perziji za cesarja Aleksandra srečno bojeval, ga je postavila v spomin kohorta Tavriščanov. Spomenik je v Gradcu. Zadnji lastnik Rude, inž. Hugon Uhlíř, ki je napravil iz graščinice umetniško središče in je iz nje kot ustanovitelj in lastnik Umetniške propagande pošiljal med Slovence knjige, je pred graščino postavil obelisk s ploščo, ki je nosila gornji napis.

Najdišče rimskih predmetov je Sevnica. Tudi v gorati okolici so vsevprek rimski predmeti. Najvažnejše najdišče je Uranje pri Podvrhu, kjer so na vrhu utrjenega hriba izkopali ostanke stavb, sarkofage, nagrobne in motivne spomenike, tehtnice, posodje itd. Kakor Tinje na Pohorju je bilo tudi Uranje v zadnji in usodni dobi rimske oblasti zatočišče ljudem, ki so zapustili najbolj ogrožena mesta v dolini. Pri zadnjem izkopavanju, ki je bilo leta 1970, so v Uranju odkrili celo ostanke rimske krščanske cerkve. Tudi to kaže na pozen nastanek naselja.

Med Uranjem in Planino, ki je že na Kozjanskem, so na Žvegličevem svetu sredi prejšnjega stoletja odkrili mnogo rimskih novcev. Po ohranjenem sporočilu jih je bilo okrog 150. Lonec s starimi novci so okrog leta 1864 odkrili na graščinskih njivah ob poti, ki vodi s Planine proti Jurkloštru. Verjetno pa ti novci niso bili rimski, ampak srednjeveški.

Pri Brestanici se navajata kot najdišči Brezje in Stranje, v severni notranjosti so pa najdišča kraji: Podsreda, Kozje, Jurklošter, Breza.

Onstran Brestanice (na dolenjski strani) so bili najdeni miljniki, ki so navajali oddaljenost od Celeje: 35 000 korakov: M (pasus) XXXV.

Kraji na upravnem ozemlju municipija so imeli deloma tudi lastno premoženje, lastne skupščine in uradnike, toda municipalnim oblastvom so bili sodno in davčno podrejeni. Sicer je obstajala živahna zveza med mestom in upravnim ozemljem, o tem pač priča tudi dejstvo, da so se spomeniki (večinoma nagrobni) celejanskih oblastnikov našli na vsem upravnem ozemlju Celeje (v Žalcu, na Dobrni, v Konjicah, v Črešnjevcu, pri Sv. Krištofu nad Laškim, v Trbovljah, v Uranju pri Sevnici).

Posebno značilna predrimska imena:

Pallon, Nemeton, Calandina, Cupita, Nertomara, Bonia, Cotula (Št. Ilj), *Assedomarus Caminus* (Koritno pri Čadramu), *Jantumarus, Messor, Cattareus Ristumarus, Dumba, Loucita* (severna okolica Vitanja), *Trogimarus, Tatucus, Surio, Apro, Boniata, Briga* (Stranice), *Satotogion, Saggon, Bussula* (Laško), *Veponius* (Rimske Toplice), *Suratus* (Šmarjeta pri Rimskih Toplicah), *Baebius* (Turje), *Cupito* (Potok pri Trbovljah).

CELEJA IN RIMSKE CESTE

Celeja je imela pomembno lego glede na rimske ceste. Najvažnejše rimske ceste so služile vojski in trgovini, nekatere izmed njih so označene na rimski karti, ki nosi ime humanista *Peutingerja* (tabula Peutingeriana), v Jeruzalemskem in Antoninovem potopisu (itinerariju).

Z zgodovino rimskih cest na našem terenu severno od Celja se je najprej temeljito bavil Knabl, vendar se je pri študiju ravnal skoraj izključno po Peutingerjevi tabuli in drugih rimskih potokazih ter po rimskih spomenikih, zlasti po miljnikih. V veliki meri je poglobil naše znanje o rimskih cestah Franc Ferk, ki je podrobno preštudiral teren, koder so tekle ceste. Tudi on se je omejil na ozemlje severno od Celja. Izsledki Franca Ferka veljajo delno še danes, glede trase preko Šmarja so jih dopolnila in izpopolnila Lorgerjeva odkritja pri Šmarju, glede na trase skozi Stranice in Konjice pa ugotovitve Stanka Pahiča.

O cestni zvezi proti Emoni so pisali že starejši pisatelji, Schönleben, Linhart, Valentin Vodnik in Peter Hicinger. Razlike v mišljenjih poznejših preiskovalcev se tičejo poteka ceste v osrčju Spodnje Savinjske doline.

Glavna državna, trgovska in vojaška cesta, ki je vodila skozi Celejo in jo najdemo na Peutingerjevi tabuli in v obeh itinerarijih, je vezala Akvilejo (Italijo) preko Emone, Celeje in Petovione s Karnuntom in Vindobono ob Donavi. Kakor njena sedanja cestna naslednica je prekoračila gorsko sleme pri Trojanah. Nekje pred Črnim Grabnom ali v njem (v Podpeči, Blagovici ali Krašnji) je bila postaja *Ad Publicanos*. Tabula in itinerariji navajajo tudi razdaljo v tisočih korakov. Od Emone do Celeje jih je bilo 63 tisoč, kar nekoliko zaostaja za resničnostjo. Celejo je dosegla cesta v bližini gradu in krenila na mestni forum.

Na pol poti med Emono in Celejo, nekako na področju Gomilskega ali Grajske vasi, je bila menjalna postaja *Ad medias* (v sredini). Če vzamemo v poštev neke okrajšave današnje ceste, bi jo mogli staviti v Ločico, kjer je bilo že omenjeno vojaško taborišče, katerega naloga je itak bila obramba ceste. V novejšem času so odkrili sledove ceste pri Taboru in sosednjem Presedlu. Iz tega bi mogli sklepati, da se je cesta tu izognila poplavni dolini same Boljske.

Iz Celja je potekala ta cesta skozi Teharje, na severni strani teharskih Vrhov, skozi Blagovno, Sv. Primož (Brezje), severno od Šentjurja (kjer se je izognila močvirni dolini ob Voglajni), preko potoka Slom južno od Ponikve, skozi Šmarje, Pristavo, preko Mestinščice in skozi Medvedovo selo na Podplat, nato v severni smeri čez Gabernik (med Dolgo goro in Bočem) v Poljčane, odkoder je vodila v Ptuj bodisi čez Studenice, Makole, Majšperk in mimo Ptujske gore, bodisi mimo Polskave in dalje proti vzhodu.

Vsaj tako važna je bila cesta, ki je iz Celeje vodila skozi Škofjo vas, Vojnik, Ivnico in Frankolovo pa skozi sotesko Tesno. Ta soteska se nekoliko razširi v Grabnu, kjer so grobovi žrtev okupatorja iz druge svetovne vojne, malo više se začenja druga, krajša soteska, imenovana Huda luknja. Nad Hudo luknjo je zaselek Smole, kjer se od glavne ceste odcepi stranska, vodeča v jedro Stranic. Pred zaselkom je rimska cesta zapustila pobočje in

vodila nato skozi zaselek prav do Stranic. Tu se je dvignila na zgornji del Križevca, pa se spustila v dolino, ki vodi v Zreče. O tem govore že omenjeni Jupiterju posvečeni spomeniki. Pod bregom ali pa celo severneje, nasproti Zrečam je cesta prekoračila Koprivnico ter jo po nizkem slemenu Konjiške Dobrave in mimo dvorca Dobje dospela v Škalce in do severnega roba Konjic, nato se je preko Dravinjskih goric usmerjala proti Slovenski Bistrici in Polskavi, odkoder je vodila proti Petoviju. Manjši krak se je nekje pri Polskavi odcepil in je vodil proti mestu Flavium Solvense (današnji Lipnici).

V Stranicah se je morala od navedene ceste odcepiti druga, prav tako velika cesta, ki je v zahodni smeri vodila skozi Vitanje (Upellae) in Stari trg pri Slovenjem Gradcu (Colatio) v Globasnico v Podjuni (Juenna) in v Virunum na Gosposvetskem polju.

Proti Vitanju je gotovo vodila iz Celja tudi kaka krajša cesta. Profesor Ferk je menil, da se je od glavne ceste odcepila pod Lindekom in se je preko visokega podolja med Stenico in Kisovco umerjala proti Vitanju. Zdi se mi, da je bila na vitanjski strani za cesto vendar le prehuda strmina. Možna je še druga inačica: skozi Višnjo vas, Strmec (Novo cerkev), Socko in ob Hudinji ali nekoliko nad njo.

Vsekakor je manjša cesta potekala tudi severno od Konjic ob vznožju Pohorja. Pošiljala je posamezne odcepke na Pohorje samo (Tinje, Šmartno).

Manjša cesta je vodila skozi Šmartno v Rožni dolini, povezovala je področje Žalca in Šempetra s področjem Vojnika. Sledove manjše ceste so našli med Basališčem (na Paškem Kozjaku) in Lošperkom (med Vitanjem in Mislinjo), verjetno je, da se je na drugi strani doline nadaljevala na Pohorje.

V južni smeri je imela Celeja cestno zvezo z Laškim in Rimskimi Toplicami. Cesta je gotovo potekala po desni strani reke, neka pot je pa bila tudi po levi strani, saj najdbe v Rifnigozdu govore za to.

Od Rimskih Toplic je šla cesta preko sedla pri Lukovici na Zidani most, kjer so našli sledove mostu, ki je vodil preko Save. Nato je vodila po desnem bregu Save v Neviodunum. Nasproti Brestanici je bil most čez Savo. Preko slemena na severni strani reke je bilo več prevalov; tako med Loko in Jurkloštrom, med Sevnico in Planino.

Od spodnje Savinje sta verjetno dve cesti vodili skozi kadunjo proti zahodu. Ena se je začenjala pri Laškem in je skozi Sedraž vodila na Dol. Druga je imela izhodišče v Rimskih Toplicah in je preko sedla pri Dinih Lazah šlo proti Turju (odnosno proti turskemu Ložiču) in dalje proti Dolu, kjer sta se obe cesti združili. Enotna cesta je nato vodila proti Hrastniku in preko slemen v Trbovlje; v spodnjem delu Pleskega je še ohranjen trden cestni tlak. Gotovo je tudi iz Laškega vodila cesta neposredno v Posavje. Najdbe v zvezi s konfiguracijo tal kažejo, da je najverjetneje potekala skozi Lahomno, mimo Vrha (Sv. Lenarta nad Laškim) skozi Dol v stranskem dolinskem pobočju nad Gračnico in skozi Lahov graben, možna bi pa bila tudi smer iz Lahomnega skozi Lažišče, Vodiško, Lahov graben. Najdba rimskih novcev pri Planini opozarja na možnost, da je potekala rimska cesta v Posavje tudi iz Šentjurja in preko Planine.

PROPAD RIMSKE OBLASTI

Po dialektični logiki, ki se javlja v zgodovini, je bil propad vložen že v samo bistvo rimske države, temelječe na suženjstvu. Že pred našim štetjem so se v uporih sužnjev, ki so bili deloma povezani z odporom tujih narodnih mas, javljale težnje, nasprotujoče ustroju tedanje družbe. V prvih stoletjih našega štetja je pa popustil tudi patriotizem vladajočih krogov, ki so se po prejšnjih naporih začeli vdajati uživanju. Ker ni bilo več vojn, ki bi bile dajale množice sužnjev, in ker lastniki sužnjev samih niso želeli, da bi bili ti sužnji imeli večji naraščaj, je nastala tudi kriza delovne sile in produkcije. To je ustvarjalo notranjo krizo. Poleg tega je pa prihajala nevarnost tudi od zunaj.

Napad Cimbrov in Tevtonov je bil prvo opozorilo na grozečo nevihto. Rimljani so jo še razmeroma lahko odbili. Napad Markomanov in Kvadov je bil drugo, mnogo nevarnejše opozorilo. Tudi tokrat je še šlo. Nastopili so težji časi, ki so postali usodni za rimsko državo. Germani, ki so po odcepitvi od skupnega indoevropskega debla našli začasno domovino s Severni Evropi, so jo začeli zapuščati in siliti proti jugu, deloma naravnost, deloma po ovinku preko sedanje Poljske in Ukrajine. Te prehode germanskih in tudi drugih plemen označujemo kot preseljevanje narodov. Prvo pobudo za usoden pohod v rimski svet so dali Huni, ki so leta 375 pridrli iz Centralne Azije in trčili na germanske Gote v sedanji Ukrajini. Vzhodne Gote so si podvrgli, Zahodni Goti so pa vdrli preko Donave na rimski teritorij in so preko Balkana in Italije prišli v južno Francijo in Španijo. To je bila prva faza. Drugo fazo predstavlja vpad Hunov s podložnimi germanskimi plemeni v Srednjo Podonavje. Odtod so pod silovitim kraljem Atilom delali daljne pohode na vse strani. Za naše kraje je bil najusodnejši pohod v Italijo (452), ki je Hune privedel do vrat Rima. Velika rimska cesta jim je kazala pot. Mesta in selišča ob cesti so uničevali in prebivalce ubijali. Tudi Celeja je mnogo trpela. Pogorišča rimskih stavb, katerih sledove so našli, izvirajo iz tistega časa. Mesto sicer ni popolnoma zamrlo, vendar ni moglo več primerno zaživeti. Neki zemljepisni spis iz tistega časa označuje Celejo kratko kot noriško mesto. Prav tako jo označuje tudi grški pisatelj Prokopij. Nekaj desetletij za Huni je vodila ista pot v Italijo Vzhodne Gote. Ti so postopali blaže. V Italiji so ustanovili državo, ki so ji pripadali tudi naši kraji. Kaj prida zanje niso mogli storiti. Pod pritiskom vzhodno-rimske države je gotska državna tvorba propadla. Njihovo dediščino so delno prevzeli Langobardi, ki so od severa prišli preko srednje Donave. V naših krajih so se verjetno nekaj let zadrževali, preden so — pod vodstvom kralja Alboina — vdrli v Italijo. To je bilo leta 568. Naši kraji so bili brez gospodarja. Poslednji cvetovi rimske kulture so bili uničeni. Tudi cvetoče stare Celeje je bilo konec. Njenega škofa Ivana srečamo kot begunca v Istri in v bližini Ogleja. V bolj oddaljenih krajih so se ohranili ostanki starega prebivalstva, pričakali so prihod slovanskih rodov.

V antični literaturi se omenja Celeja samo pri Pliniju starejšem, Klavdiju Ptolomaju ter v Antoninovem in Jeruzalemskem intinerariju (popotni karti). Zaradi tega si lahko ustvarimo približno sliko o Celeji samo na podlagi izkopanin.

Še v srednjem veku je bilo toliko vidnih spomenikov stare Celeje, da so bili ljudje nanje upravičeno pozorni. Izmed tedanjih virov jih omenja najprej kompilator Kronike, navajan navadno kot Anonymus Leobiensis, vendar samo posredno, pravi namreč, da so Celejo razdejali Huni.

O rimski Celeji govori tudi znana legenda o domnevnem celejanskem mučeniku sv. Maksimilijanu. V njen tekst je vključeno besedilo o rimski Celeji. Prvotna legenda je bila napisana v latinščini. Srednjeveška, v nemškem jeziku pisana Celjska kronika jo uporablja kot uvodno poglavje. Vključeno besedilo o rimski Celeji se glasi tako:

»Celeja je bila nekoč med navedenimi dva in dvajsetimi mesti nadškofije v Laureaku (ob Donavi), ki se je pozneje preselila v Salzburg, resnično najbolj slavno, po bogastvu najpomembnejše, po prebivalcih najštevilnejše, po orožju najmočnejše, po plemenitih plemičih in odličnih meščanih najslavnejše mesto, imela je znamenite stolpe, marmornate palače in dobro izvežbano vojsko, bila je slavna, da bi jo lahko imenovali drugo Trojo. Pozneje so jo barbari popolnoma uničili.

Vsak lahko presodi, kako minljive stvari so posvetna slava, moč in bogastvo. Da je bilo Celje nekdaj tako mogočno mesto, o tem pričajo še danes močni zidovi in veliki marmornati kamni, ki se tu najdejo. Tu so veliki kosi, ki jih ne bi mogel nesti noben leseni voz, nekdaj sta jih spravila sem velika moč in bogastvo. Ljudje so si hoteli zagotoviti večen spomin, zato si je vsak dal z velikimi črkami vklesati svoje ime v trdi marmor. Vendar so ti ljudje zdaj popolnoma pozabljeni, zlasti če so kamni deloma razbiti, a tudi, če se imena še lahko čitajo, nihče ne zve nič o tistih ljudeh.«

Besedilo, prevzeto po legendi, je iz XII. stoletja, ko je legenda nastala. Samo Celjsko kroniko je pa sredi XV. stoletja začel pisati minoritski menih.

Vsekakor je značilna navedba, da ljudi niso zanimali samo mogočni ostanki stavb, ampak tudi rimski napisi.

Skoraj istočasno omenja rimske celejanske ostanke koroški zgodovinar Jakob Unrest v svoji kroniki (Chronicon carinthiacum et austriacum).

O njej govori tudi Aeneas Silvius Piccolomini, poznejši papež Pij II., v svojem zgodovinskem spisu o cesarju Frideriku III. (Historia Friderici III. imperatoris).

Obširneje se je o celejanskih spomenikih razpisal Pavel Santonino, škof in kancelar oglejske patriarške kurije v svojem Itinerariju, v katerem podaja vtise s svojih treh vizitacijskih potovanj (1485, 1486, 1487) po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem.

Santonino je v svojem potopisu objavil 5 celejanskih napisov. Te napise najdemo tudi v rokopisu, ki ga je nekoliko pozneje napisal Anonymus Austriacus in je zdaj v dunajski Narodni knjižnici. Santoninov potopis sta nam predstavila T. Turk v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, 24, 1943, in Angelos Baš v Celjskem zborniku, I., 1951, nemški prevod je izdal Rudolf Egger v Celovcu l. 1947.

V tej knjižnici je tudi rokopis s celejanskimi napisi, ki ga je leta 1507 napisal Avgustin Tiffernus, o katerem sodimo, da je bil morda po rodu Laščan.

Cesar Maksimilijan I., je zabeležil v svojih zapiskih, da se v Celju še vidijo ostanki starega rimskega mesta. Te ostanke je opazil tudi oglejski patriarh Francesco Barbaro, ko je zaradi cerkvene vizitacije prišel v Celje leta 1594; bili so mu priča, da je bilo Celje nekdaj rimska kolonija.

Humanistični pokret, ki mu je kot eden izmed prvih predstavnikov pripadal že Piccolomini, je močno povečal zanimanje za rimske celejanske spomenike. Celjani jih niso več samo radovedno ogledovali, ampak so jih, zlasti če so imeli napise, začeli tudi vzidavati. Že izza konca srednjega veka jih najdemo vzidane na različnih mestih: v cerkvici sv. Maksimilijana, pri Gornjih (Ljubljanskih) vratih, v špitalu sv. Uršule (poznejših »Vratih z antikami«, v sedanji Zidanškovi,

prejšnji Gosposki ulici), v špitalu sv. Elizabete poleg župne cerkve, v Vodnem (jugovzhodnem) obzidnem stolpu, v minoritski in mlajši kapucinski cerkvi, pri sv. Miklavžu, v dolnjem gradu, na starem magistratu in še tu in tam, ne samo v mestu, ampak tudi v širši okolici: v Hrvaškem (novejšem Majdičevem) mlinu, Rožnem dvorcu (Žabjeku), v Balantovi gostilni v Šmarjeti, pri »Pošti« v Šempetru in drugod.

Že iz leta 1572 imamo poročilo o namernem iskanju rimskih spomenikov in ostankov. Jurij Gaisberg ml. je v svoji hiši na Nasutini (sedanji Trg svobode in sosedni del Trga VII. kongresa) 7 laktov globoko zadel na rimski mozaik in ga razkril. Po nasvetu Ludovika Ungnada, vicedoma in grajskega glavarja, ga je ponudil nadvojvodu Karlu. V svoji ponudbi navaja, da je na njegovem dvorišču kopal tudi Ungnad in je prav tako našel mozaik.

Nadaljnja taka poročila so šele iz XVIII. stoletja. Ko so za Karla VI. gradili veliko (komercialno) cesto, so v Ivenci med Vojnikom in Frankolovim odkrili več rimskih miljnikov in jih shranili v spodnjem gradu (1727). Ko je bil naslednje leto cesar Karl VI. v Celju, je naročil, da te miljnike in razen njih tudi veliko črno kamnito mizo, ki je bila vzidana v posvetovalnici mestnega magistrata, prepeljejo na Dunaj, tu so jih vzidali v Dvorsko (sedanjo Narodno) knjižnico.

Leta 1745 so popravljali minoritsko cerkev in samostan. Tedaj so v samostanu izkopali 36 marmornatih kamnov, ki so bili po $2^1/_2$ lakta dolgi in po 3/4 lakta debeli (laket ali vatel = nad 30 cm). Uporabili so jih za stebre, s katerimi so podprli nov obok v cerkvi, in za cerkvena vrata.

Izza teh časov so redno pošiljali novce in druge antične predmete na Dunaj, kjer so jih vzidavali v Dvorsko knjižnico ali pa izročali Novčnemu in antičnemu kabinetu (sedanjemu Narodnemu muzeju). Posebno vesten pošiljatelj je bil tedanji graščak na Blagovni Garellius. Ni pa znano, kam so prišli štirje votivni spomeniki, ki jih je z Vodnega stolpa izbila zdaj neznana oseba in jih poslala v Trst.

V času od 1500 do 1800 je izšlo več zbirk latinskih napisov, med njimi so tudi celejanski.

Celejanske napise najdemo v naslednjih zbirkah:

Bartholomeus Amantius Apianus, Inscriptiones sacrosanctae vetustatis, Ingolstadti, 1534.

Wolfgangus Lazius, Commentariorum rei publicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae libri duodecim, Basilae, 1551.

Augustinus Tyffernus (Laščan): rokopisi, ki nosijo datum 1507 in se čuvajo v dunajski Narodni knjižnici.

J. Gruter, Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in corpus absolutissimum redactae, III., Amsterdami, 1707.

Raymundus Duellius, De variis rebus lucubratio epistolaris ad Joannem Antonium de Boxadors, Norimbergae, 1733.

A tudi v spisih širšega zgodovinskega značaja:

Hieronimus Megiser, Annales Carinthiae, 1612;

Janez Vajkart Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain II, 1689;

Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs, I, 1788;

Stephanus Katancsich, Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine, lingua et litteratura Croatorum simul de Siscia, Audantonii, Nevioduni, Poetoviensis urbium in Pannonia olim celebrum, Zagrabia, 1795.

O celejanskih napisih govore še drugi pisci:

Merian-M. Zeidler, Topographia proviniciarum Austriacarum, 1649;

Montfaucon, Antiquitates, II.

Muratori, Thesaurus inscriptionum, I.

Farlati, Illyricum sacrum.

O rimskih novcih iz Celeje govori med prvimi Joseph Eckhel v spisu: Numi veteres, 1775.

Razmeroma dobro je Celejo poznal arclinski rojak Ivan Sigismund Popovič. V knjigi Untersuchungen vom Meere (1750) navaja, opirajoč se na znane najdbe, da je Celeia na severu segala do Šmarjete.

Na samo Štajersko se nanaša večje število spisov, ki govore o rimskih napisih stare Celeje in njene pokrajine:

Johannes Macher, Sacra naturae prodigia inclyti ducatus Styriae, Graeci, 1700;

Schrott, Steyrische Kronik, 1782;

Karl Mayer, Versuch über steyermärkische Alterthümer, 1782. Starine in napise posameznih krajev navaja v abecednem redu. Celejanskih napisov ima 11. Pri Žalcu navaja po Schönlebnu dva napisna kamna, izmed katerih je eden danes v celjskem muzeju. Glede Šempetra pravi, da ima obilo stebrov in spomenikov, najzanimivejši je napisni kamen, ki ga pozna po Schönlebnu in Laziju, na njem se namreč omenja Ursus sacerdos (Ursus duhovnik) — kamen je pred drugo svetovno vojno prišel v celjski muzej. Mayer pa pogrešno označuje šempetrsko rimsko naselje kot Upellae. Tudi na Žovneku je bilo po njegovem najdenih mnogo rimskih napisov, eden se je še ohranil. Po Schrottu in Schönlebnu pravi, da je bil tu rimski Santicum. Za Motnik navaja rimski nagrobnik. Prav tako pozna miljnike, najdene pri gradnji velike ceste v Ivnici.

Joseph Karl Kindermann, Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichs Einwohner, I.—III., 1790. V III. zvezku ima sestavek, v katerem navaja 42 celejanskih napisov.

Sorazmerno mnogo celejanskih napisov najdemo v I. zvezku velike zgodovine Štajerske, ki je pod naslovom Annales Ducatus Styriae (1768, 1773, 1777) napisal Julius Aquilinus Caesar, menih samostana Voraua na vzhodnem Štajerskem.

V vseh teh spisih so napisi navedeni brez posebne kritičnosti. Posebej bi navedel Katančića, izobraženega arheologa, prvotno profesorja gimnazije v Zagrebu, pozneje profesorja arheologije v Budimpešti, kot zastopnika teorije o avtohtonosti Slovanov. Knabl mu je pozneje očital, da je napačno razlagal ime Charitos, ki ga je bilo mogoče čitati na napisu, vzidanem v staro šolo (bivše župnišče), v Vidmu ob Savi. Katančić je v imenu Charitos videl navedbo staroslovanskega boga Črta (Čart = Črt).

V začetku XIX. stoletja se je to zanimanje še znatno okrepilo. Podpirala ga je tudi vlada. To je skoraj čudno, saj vemo, da je prav v tistem času dopuščala, da so začeli propadati pomembni zgodovinski spomeniki, med njimi kot najizrazitejša primera žički samostan in celjski stari grad. Toda kot nekaka antiteza razumskemu prosvetljenstvu se je porajala čustvena romantika. Nastali so znanstveni časopisi oziroma zborniki, ki so bili namenjeni zgodovini in sorodnim strokam: na Dunaju Jahrbücher der Literatur (1818), v Gradcu Der Aufmerksame (1812—1842, 1856—1857), Styria (1843—1848), Steiermärkische Zeitschrift (1821—1834). V njih najdemo mnogo spisov o Spodnji Štajerski, tudi o Celju in njegovem področju, med njim je dobro zastopana arheologija.

Tudi vlada je začela kazati neko zanimanje za take stvari. Leta 1812 je dvorska komora podrejenim uradom in javnosti poslala poziv, naj bi rimske starine zbirali. Za Celje je bilo pomembno, da je v tem času na gimnaziji služboval nekaj profesorjev, ki so bili vneti arheologi.

Leta 1808 je prišel na zavod Ljubljančan J. Anton Zupančič. Čim je bil ustanovljen graški Joanneum (1811), je stopil z njim v zvezo. Po posredovanju okrožnega glavarja grofa Rajmunda Auersperga je dobil denarno pomoč nadvojvode Ivana, da je mogel potovati po okrožju, ugotavljati, kake starine so na terenu, in zbirati rimske novce. V kratkem času je poslal Joanneju 400 novcev. Leta 1812 je sledil opis poti iz Celja na Vransko, ki podaja večinoma arheološko gradivo. Leta 1820 je bil Zupančič premeščen na gimnazijo v Mariboru, kjer je deloval v podobnem smislu. Toda še vedno se je zanimal za Celje. O rimskih starinah govori v dveh tiskanih potopisih: Ausflug von Cilli nach Sulzbach, 1826, in Ausflug von Cilli nach Lichtenwald, 1818. Čeprav Zupančič ni bil samostojen arheolog v današnjem smislu, je vendar opozoril na mnoge starejše najdbe, ki so bile že deloma pozabljene. Tako je glede na Savinjsko dolino opozoril na relief in del sarkofaga, ki ga je videl pri mlinu na Ložnici, in navedel, da sta prišla tja od cerkve sv. Križa, ki je bila na južni strani sedanjega levškega mosta in je lastnik mlina baron Gallenfels uporabil njeno kamenje za obnovo in povečanje mlina.

glede na pokrajine južno od Celja je pa s svojimi navedbami o najdiščih rimskih spomenikov nakazal smer, v kateri moramo iskati za tedanjo dobo najlažjo cestno zvezo med Celjem in Posavjem, preko Laškega, Lahomnega, mimo Vrha (Št. Lenarta), skozi Dol v stranskem dolinskem pobočju nad Gračnico, skozi Lahov graben in Rudo na Breg ob Savi in soseščino Loke in Sevnice.

Od leta 1822 do 1829 je deloval na celjski gimnaziji profesor Vincenc Ertl, od leta 1826 do 1828 profesor Jožef Bergmann, od leta 1829 do 1840 pesnik profesor Gabriel Seidl. Vsi trije so se zanimali za arheologijo. Zlasti sta bila zanjo vneta Bergmann in Seidl. Oba sta se pozneje kot arheologa povzpela kar visoko. Postala sta najprej kustosa in nato drug za drugim ravnatelja dunajskega Antičnega in novčnega kabineta. Za Celje posebno pomemben je bil Seidl. V svojem obsežnem delu »Epigraphische Excurse, Monumenta Celejana«, ki so izšli v zborniku Jahrbücher der Literatur, zv. 102, 104, 108, 111, 115, 116 v letih 1843—1846, ko je že služboval na Dunaju, je objavil skoraj vse, kar je bilo dotlej znanega o stari Celeji, pri čemer je starine tudi ocenil in popisal, kdaj in kako so prišle na dan. Poleg tega je o Celeji objavil še tri spise: Zur Geschichte der Stadt Cilli, Steiermärkische Zeitschrift, II. 1844; Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde, Arhiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 9. zv., 1853; Beiträge zu einem Namensverzeichnis de römischen Procuratoren in Noricum, Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, XIII, 1854, hist. — phil. Classe.

Nekoliko prej je znatno skromnejšo sliko podal Carl Schmutz v svojem štiri zvezke obsegajočem delu Lexicon des Herzogthums Steiermark (1822—1823).

Mnogo popolnejši prikaz je podal Anton Muchar v prvem zvezku svoje Štajerske zgodovine (Geschichte der Steiermark, 1844). V Schmutzovem delu je nekaj preprostih skic, več sodobno izvedenih je pri Mucharju.

Zaslužno je bilo tudi delo gimnazijskega prefekta Hartnida Dorfmanna. On je zbral veliko rimskih novcev in ustanovil na gimnaziji novčno zbirko, za katero so nabavili posebno železno blagajno. Zbirka je med prvo svetovno vojno propadla.

Veliko pozornost je posvečal rimskim spomenikom tudi okrožni inženir Ludovik Byloff, ki je služboval v Celju v dvajsetih letih. Rimske spomenike je grafično upodabljal ter je napravil celo načrt, na temelju katerega naj bi se preiskala vsa celjska tla, da bi se dobila popolnejša slika rimske Celeje. V tej dobi je bil odkrit sistem rimske kanalizacije (prva odkritja spadajo v devetdeseta leta XVIII. stoletja), nanj so že tedaj naslonili moderno kanalizacijo, nadalje stebrišče na prehodu Zidanškove (Gosposke) ulice na Tomšičev (Glavni) trg, rimski uličnl tlak v tem delu Zidanškove ulice in obširno stavbo v bližini domnevanega gradu na sedanjem Trgu Svobode pred Narodnim domom in Protasijevim dvorcem (posloplem, kjer je zdaj zgodovinski arhiv). Tudi v soseščini so odkrili marsikaj znamenitega: v Rimskih Toplicah rimski kopalni bazen, napise nimf in mnogo manjših predmetov in drugih kamnov, v Gorici med Dobrno in Lembergom pa leta 1829 okrog 500 keltskih novcev na pašniku kmeta Lovrenca Javornika (p. d. Lukeža). Navedeni keltski novci so se sčasoma razgubili, največ jih je imel lemberški grašćinski oskrbnik Gasser, okrog 10 komadov jih je prišlo v dunajski Novčni in antični kabinet.

V tem času se je postavilo na dnevni red tudi vprašanje, kje in kako v Celju shranjevati rimske antike. Najbolje je še bilo poskrbljeno za novce v gimnazijski novčni zbirki. Graški gubernij je leta 1838 preko okrožnega urada izrekel priznanje Hartnidu Dorfmannu in ga je pozval, naj nadaljuje započeto delo. A kam druge spomenike? Zanje so se zavzemale vladne instance. Leta 1831 so želeli, da bi kamne vzidali v bivšo minoritsko cerkev. Ordinariat je pobudo odbil, češ da poganski spomeniki ne spadajo v krščansko svetišče, čeprav je bilo v njegovih zidovih že mnogo rimskih kamnov. Nato so mislili na dvorišče spodnjega gradu in na dvorišče novega magistrata. Iz vsega tega ni bilo nič pomembnega. Samo na magistratu se je nabralo nekaj manj značilnih starin. Čuli so se samo glasovi: Ni denarja!

Mnogo razpravljanja je leta 1835 rodilo odkritje mozaika v hiši barvarja Primožiča na Tomšičevem (Glavnem) trgu. Odkril ga je stavbenik Noest. Primožič je dal napraviti o mozaiku načrt in risbe. Ponudil ga je brezplačno magistratu. Tam niso vedeli, kaj bi z njim počeli. Kar se jim je nabralo novcev in drugih

drobnarij dotlej in pozneje, so jih leta 1855 po konservatorju Hassu poslali v graški muzej. Občina je samo Noesta nagradila za delo. Pri verskem fondu so končno našli toliko denarja, da so mozaične kocke poslali v Gradec, v Joanneum, od katerega naj bi jih prevzela stolna župnija in uporabila za tlak pred oltarjem stolnice.

Po letu 1848 nastopijo v odkrivanju rimske Celeje novi delavci. Prvi med njimi je bil Ignacij Orožen, od 1844 do 1854 najprej kaplan, nato pa vikar v opatijski župniji.

V svoji Celjski kroniki (1854) je v dodatku objavil vse celejanske napise, pozneje je pa v svoji obširni zgodovini posameznih dekanij lavantinske škofije (zbirno delo: Bisthum und Diözese Lavant) v uvodnih poglavjih posameznih dekanij oziroma župnij izčrpno navedel tudi vse tam najdene rimske napise in druge ostanke. Vestno je sledil arheološkim najdbam in je pri odkrivanju pomagal stvarno in z nasvetom. Nekolikokrat je zborniku »Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermarks« napise tudi objavljal. Mitteilungen so začele izhajati leta 1850 in so bile več ko pol stoletja glavni organ za gojitev štajerske zgodovine.

V skladu z Ignacijem Orožnom je delal Ferdinand Uhl, tedanji načelnik železniške postaje, prejšnji magistratni uslužbenec in poznejši najemnik laške gospoščine. V prva leta tega razdobja spada zelo pomembna najdba prokuratorskih in vojaških votivnih spomenikov na vrtu velike hiše trgovca Stallnerja v Stanetovi ulici 18 (Graški cesti 24). V letih 1853, 1854, 1859 in 1863 so odkopali tu 26 takih spomenikov. Leta 1853 so jih spravili na dan 9, leta 1854 pa 3. Obakrat je vodil izkopavanja Ferdinand Uhl. Leta 1859 so jih odkopali 8. Leta 1863 je kupil Stallner sosedno Zakšekovo lončarsko delavnico in s tem omogočil, da so odkopali še 6 votivnih spomenikov. Nekaj let pozneje (1869) so v soseščini (pri gostilni Jelen) odkrili še poslednjega. Enega so bili odkrili že mnogo prej, preko Žepine je leta 1845 prišel k graščini v Blagovni in nato v Celje. O najdbah na Stallnerjevem je obširno poročal graški župnik in arheolog Rihard Knabl v spisih, ki jih je kot »Epigraphische Excurse« periodično objavljal v Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, in sicer v letnikih IV (1853), V (1854), IX (1858) in XIII (1862).

Ko je Knabl prvič razpravljal o teh spomenikih, je smatral prokuratorje za navadne finančne uradnike. Toda Gabriel Seidl je v spisu Beiträge zu einem Namensverzeichnis der römischen Prokuratoren in Noricum, zastopal mnenje, da so bili v napisih imenoma navedeni prokuratorji v resnici provincialni cesarski namestniki in da je bila torej Celeja vsaj v določenem času glavno mesto Norika. To mnenje je sprejel tudi Knabl v spisu »Die Procuratores Augusti an den jüngst entdeckten Cillier Votivsteinen« v Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, V, 1854.

Posameznih celjskih napisnih spomenikov se je Knabl dotaknil tudi Epigrafskih ekskurzih drugih letnikov istega zbornika: II. (1851), III. (1852), VI. (1853),

V letniku XVII. (1869) je obravnaval votivni spomenik, ki je bil posvečen Stalni Sreči (Fortunae Stabili), in značilno glavo Meduze, ki jo je odkril leta 1869 Jakob Valenčak, posestnik in gostilničar pri »Jelenu« v Stanetovi ulici, nasproti najdišču prokuratorskih spomenikov, ko je kopal temelje za novo hišo.

Že prej, v letniku XII. (1861), je Knabl poročal o bronastem ženskem kipcu, ki ga je smatral za upodobitev mestnega božanstva Svete Celeje (Fund einer antiken weiblichen Bronzegestalt in sitzender Stellung aus Cilli). Mnenje, da predstavlja kip boginjo, je Knabl opiral na dejstvo, da oseba sedi na prestolu. Kip je bil najden pred Marijino (bivšo minoritsko) cerkvijo in je prišel Knablu in po njem Zgodovinskemu društvu v roke po posredovanju laškega dekana Antona Žuže.

Pod posebnim naslovom je Knabl v letniku XVI. (1865) poročal o še neobjavljenem rimskem napisnem spomeniku, v letniku XX. (1873) o nekoliko problematični osebnosti Celejana in rimskega državnika Tita Varija Klementa (Ueber das bestrittene und wirkliche Zeitalter, in welchem der Staatsmann Titus Varius Cleemens gelebt hat).

Zelo zanimiva je Knablova razprava »Standort der Wechselstation ad Medias nach dem Hierosolymitanischen Reisbuche« (v letniku XVII. (1866). Po navedenem itinerariju je bila postaja v sredini med Sv. Ožbaltom (Trojanami) in Celjem. To mesto je po Knablovem mnenju na področju med Ločico, Bregom, Polzelo, Zgornjim in Spodnjim Grušovjem. Na to misel ga je privedlo dejstvo, da je leta 1853 okrajni korespondent Zgodovinskega društva za Maribor, profesor Puff, poslal odboru poročilo, da so pri Zgornjih Grušovljah pri oranju z grmovjem obraslega polja odkrili obširne ostanke zidov in mozaik. Odbor je prosil okrajno glavarstvo v Celju in polzelskega učitelja Tomaža Derminča, ki se je za take stvari močno zanimal, naj popazita na odkrito najdbo. Za tisto zimo so jo pokrili z namenom, da bi prihodnje leto kopali. Šlo je za važno, sicer že znano najdišče na Grobljah, kakor še sedaj imenujejo tamkajšnje njivske parcele. O odkritju so pisale tedaj tudi Novice. V luči med prvo svetovno vojno odkritega legijskega taborišča med Ločico in Bregu in v nedavni dobi odkopanega rimskega groblja v Šempetru je Knablovo mnenje še posebno pomembno.

Knabl je dal tudi pobudo za iskanje trase rimske vojaške ceste med Celejo in Poetovijem. Storil je to z razpravo, ki jo je leta 1861 objavil v Arhivu za avstrijsko zgodovino (»Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau,« Archiv für österreischische Geschichte, 1861).

Knabl je bil mnenja, da je bila cesta skozi Štore, Šmarje, Mestinje, Kostrivnico, Gabernik, Pečico, Poljčane edina direktna cestna zveza med Celejo in Poetovijem.

Pomembno je tudi Knablovo opozorilo na najdbo dveh miljnikov v zaselku Smole, kjer se od velike ceste odcepi stranska cesta v Stranice. Miljnika so odkrili ko so v avgustu 1858 morali popravljati zaradi velike vode poškodovan propust. Spis je izšel v Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, III. (1858). Ob isti priliki je opozoril tudi na dva miljnika, ki sta prišla na dan leta 1839 pri popravljanju pokopališkega zidu pri cerkvi v bližnjih Stranicah.

Ti miljniki nas opozarjajo na to, da se je v bližini morala od Knablu še neznane vojaške ceste, ki je domnevno pod Konjiško goro vodila naravnost v Konjice, odcepiti cesta Vitanje (Upellae) — Stari trg pri Slovenjem Gradcu (Colatio) Gosposvetsko polje (Virunum).

Knabl se je zanimal tudi za numizmatiko. Leta 1851 je pri Jožefu Kleinu, posestniku Medvedjega dvora (Bärendorf) v Rakovljah pri Braslovčah, preštudiral rimske novce, ki so bili v času od 1770 do 1780 najdeni v Zgornjih Gorčah pri Braslovčah in so obsegali okrog 500 komadov. Klein, bivši Metternichov privatni tajnik, je dobil denar pri braslovški občini, ki ji ga je bil izročil Foramit, trgovec, predhodnik Pauerjev. Po Knablovem posredovanju je prišel denar v Joannej.

Prav tako se je pozanimal za usodo najdbe keltskih novcev na Dobrni pri Trbovljah (1867). S pomočjo trboveljskega župnika, pesnika in komponista Jožefa Hašnika je nekaj teh novcev dobil za graški muzej. Na predavanju, ki ga je imel na sestanku štajerskega Zgodovinskega društva, je Knabl starejšo lemberško dobrnsko in mlajšo trboveljsko-dobrnsko najdbo označil kot spadajoči v vrsti najpomembnejših redkih večjih najdb keltskih novcev.

V navedeno dobo spada tudi najdba okrog 20 jantarskih kolut, ki jih izkopali pri Gornjem Lanovžu in je odboru graškega Zgodovinskega društva poročal o njih celjski korespondent prof. Ferdinand Gatti.

V tem času so se celjskih najdb literarno dotaknili tudi nekateri drugi zgodovinarji — arheologi. Tako so nastali spisi:

Edvard Pratobevera: Archäologische Beiträge, Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, V (1854).

Aleksander Conze, Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Oesterreich, III, Wien, 1877: o kipu noriškega vojaka, domnevnega Tita Varija Klementa,

Friderik Kenner, Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österr. Monarchie (1859 bis 1861), Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen, XXIX. 1863, in Ueber die römische Militärstadt in Celeja und die Procuratur von Noricum. Mitteilungen der k. k. Central - Commission für Erf. u. Erh. der Kunst — und historischen Denkmäler, 1864.

M. J. Arneth, Die neusten archäologischen Funde in Cilli, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, XXXII., 1959, hist. phil. Classe.

Splošnega značaja je dr. F. Pichlerja spis »Die römischen Grabinschriften des norisch-pannonischen Gebietes,« Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, VIII (1870). V njem pisec objasnjuje formule in kratice v rimskih napisih.

Že v petdesetih letih je Davorin Trstenjak začel objavljati svoja filološka razlaganja rimskih napisov, ki jih znanost ni priznala, ker temelje na hipotezi, da so bili Slovani kot Iliri praprebivalci naših krajev, vendar ne moremo Trstenjaku odrekati domiselnosti in obsežnega znanja. Spise je objavljal v Novicah, Zori in Kresu, v njih se često dotika celjskih in sosednih spomenikov. Izjemoma se je celjskega področja dotaknil tudi Etbin Henrik Costa, razmotrivajoč o rimski cestni zvezi med Ljubljano (Emono) in Celjem (Celejo).

V tem času so v Celju že bolje poskrbeli tudi za lokalno varstvo spomenikov. Noriški vojak je že leta 1843 dobil svoje zavetje v okrilju opatijske cerkve, na južni strani presbiterija. K cerkvi je opat Matija Vodušek sprejel tudi prokuratorske votivne in vojaške spomenike. Zavarovali so jih z omrežjem. Tam je bil odtlej nekaj let lapidarij.

Leta 1881 so ljubitelji starin in zgodovine ustanovili Muzejsko društvo, ki je naslednje leto odprlo muzej v poslopju nekdanje glavne šole, iz katerega se je tedaj izselila vojska. Vodstvo muzeja je prevzel rudarski inženir Emanuel Riedl, vodja revirskega rudarskega urada in velik ljubitelj starin. Riedl je ostal v Celju do prvih let XX. stoletja. Njegovo zadnje večje delo je bilo odkritje poznorimskega utrjenega naselja v Vranju nad Sevnico. Kot upokojenec se je preselil v Leoben. Pri delu so mu pomagali gimnazijski profesorji, ki so po njegovem odhodu v okviru Muzejskega društva sami vodili muzejsko delo: Jurij Schön, Evgen Novotny, Oton Eichler in Evgen Potočnik. Tistemu izmed njih, ki je vršil posle muzejskega kustosa, je učna oblast zmanjšala učno obveznost.

V avstrijski dobi (do 1918) je bilo več odkritij in najdb, ki so v znatni meri osvetlile sliko rimske Celeje, predrimske in rimske okolice. Posebno pomembna odkritja (oziroma najdbe) so bila:

hallstattsko (ilirsko) grobišče v Šeščah med Grižami in Preboldom, hallstattsko grobišče na Rifniku, dva keltska grobova z bogato vsebino na hmeljišču v Drešinji vasi, tako imenovana bakhantska maska med Joštovim mlinom na Ložnici in Levcem, ženska glava pri Levcu, Mitrov relief, najden na terasi na vzhodnem pobočju Maliča, hiša s kopališčem v sedanji Cankarjevi ulici, poslopja dveh gradbenih period na prostoru sedanje osnovne šole I. celjske čete v Vodnikovi ulici, ostanki starejše manjše in mlajše večje cerkve na gradbišču sedanje pošte, stavbni ostanki v gozdnem delu Vrhov, grička nad Šmarjeto, obsežni stavbni ostanki na gradbišču Narodnega doma, ostanki večje rimske stavbe na gradbišču župne cerkve v Vojniku, napis škofa Gavdencija v cerkvi sv. Pavla v Preboldu, temelj rimske vile na Sevcih (Rožnem griču) na robu med teharsko cesto in najnovejšim delom pokopališča, temelji taborišča II. italske legije med Ločico in Bregom pri Polzeli.

Muzejsko društvo je v nemškem časopisju vsako leto poročalo o svojem delovanju. Izdalo je tudi dve obsežnejši poročili, drugo iz leta 1889, je ohranjeno v ponatisu, prinaša pa sestavek o odkopavanju ilirskih grobov v Šeščah.

V muzejsko delo je bila vključena tudi skrb za varstvo spomenikov. Najvažnejši spisi o teh odkritjih oziroma najdbah:

Andreas Gubo, Ein Mithrastein aus der Umgebung von Cilli, Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, XXXVII. (1889).

Emanuel Riedl, Ein La Tène — Fund in Steiermark, Mitteilungen der k. k. Central — Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst — und historischen Denkmäler (1890). O keltski najdbi v Drešinji vasi.

— Ueberreste einer römischen Anlage im Boden der südlichen Steiermark, Mitteilungen der k. k. Central — Commision . . ., 1891. Odkritje rimske hiše s podtalno kurjavo v sedanji Cankarjevi ulici.

— Reste einer alt- christlichen Basilika im Boden Celejas. Mitteilungen der k. k. Central - Commision . . . — 1898.

— Bauerste der Claudia Celeja. Mitteilungen der k. k. Central- Commision . . ., 1900. Odkritje rimskih stavbnih ostankov na gradbišču Narodnega doma.

— Römische Gebäuderste in Cilli. Mitteilungen der k. k. Central — Commission ... 1904. Odkritje stavbnih temeljev na gradbišču sedanje osnovne šole I. celjske čete v Vodnikovi ulici.

Robert Schneider, über eine bakchische Maske aus Cilli, Mitteilungen der Central — Commission ... — 1885.

Georg Schön, Römische Inschriften in Cilli, 1894. Ponatis iz Izvestja državne gimnazije v Celju. Vesten spis in razlaga vseh rimskih napisov, ki so se dotlej ohranili in bili shranjeni v mestnem muzeju.

— Mosaikinschriften in Cilli. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien, I., 1. zvez. 1898. Imena v mozaiku odkrite bazilike.

— Kurze Fundnachrichten über eine altchristliche Basilika in Cilli. Programm des k. k. Staatsgymnasiums in Cilli, 1898.

E. Novotny, Neue norische Inschriften. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes, V, 1902.

Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909.

Franz Lorger, Reste römischer Bauten nächst St. Marein bei Erlachstein. Jahrbuch für Altertumskunde, I., 1907.

— Neue römische Funde nächst St. Marein bei Erlachstein. Jahrbuch für Altertumskunde, III. 1909.

— Vorläufiger Bericht über Ausgrabungen nächst Lotschitz bei Cilli. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes, XIX., XX., 1919. Odkritje taborišča II. italske legije.

Franz Ferk, Vorläufige Mitteilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark. Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, XLI, 1893.

Karl Deschmann, Die jüngstgefundenen Meilensteine aus Unterkrain. Mitteilungen der k. k. Central — Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmäler, 1887.

Andrej Fekonja, O začetkih kristjanstva na slovenski zemlji. Letopis Matice Slovenske, 1883 in 1884.

— Celje in okolica Dom in svet, VII, IX. 1895, 1897.

F. Pajk, Ostanki dveh krščanskih bazilik rimske Celeje. Voditelj v bogoslovnih vedah, II., 1899.

A. Stegenšek, Starokrščanski napis v muzeju Zgodovinskega društva v Mariboru. Voditelj v bogoslovnih vedah XII., 1909. O napisu, najdenem na Kolenčevem v sedanji Stanetovi ulici.

Franc Kovačič, Prazgodovinske izkopine pri Sv. Juriju ob južni železnici, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1905.

Walter Schmid, Das karantanische Gräberfeld in Welischdorf bei Cilli, Blätter für Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer, IV. 1913. — O staroslovenskih izkopaninah v Laški vasi pri Štorah.

Prva svetovna vojna za celjsko zgodovinsko-arheološko dobo ni bila ugodna. Lorger je res tedaj s pomočjo vojnih ujetnikov odkril rimsko legijsko taborišče v Ločici in odkopal tudi vilo na Sevcih (Rožnem griču), toda muzej in njegovo delo so začasno popolnoma zadušili. Muzej je bil dotlej nastanjen v zelo veliki dvojni sobi v drugem nadstropju bivše glavne šole. Ker pa so rabili prostore za vojsko, so njegove zbirke stisnili v južno, od vhoda oddaljeno polovico sobe. Tudi lapidarij na dvorišču so zmetali na kup. V dobi vojne se je vse zanemarilo.

Po prvi svetovni vojni je bilo treba misliti na novo ureditev dela. Muzejsko društvo se je v slovenski obliki obnovilo. Vodstvo je prva leta imel profesor Franc Mravljak, klasični filolog, v jeseni 1924 ga je prevzel profesor Janko Orožen. Oba dva sta vršila delo kustosa muzejskih zbirk. Bila sta sicer obilno zaposlena ne samo s šolskim, ampak tudi z javnim oziroma s književnim delom. Naučna uprava ni pristala na to, da bi za varuštvo priznala zmanjšano učno obveznost.

Izprva so mislili na to, da bi muzej prenesli v kletne in dvoriščne prostore Mestne hranilnice na sedanjem Titovem trgu pred postajo. Iz tega ni bilo nič. Ostal je na starem mestu. Zbirke so zopet zavzele vso veliko sobo, ki je morala hkrati služiti i za razstavo i za shrambo predmetov. S podporo mestne občine so dvorišče tako uredili, da je bilo mogoče na betonskih podstavkih in pod streho

namestiti lapidarij. Predsednik društva in kustos muzeja je v svojem prvem delu kratke zgodovine Celja (1927) dodal arheološki del kot vodnik po muzeju, njegovem lapidariju, po v mestu in okolici vzidanih rimskih napisih, dopolnil ga je pa tudi s pregledom drugam zanesenih in izgubljenih celejanskih napisov. Vsa ureditev je bila zamišljena kot začasna. Kajti zatrdno je bilo mogoče računati na zgradbo novega sodnega poslopja, kar bi bilo omogočilo dati staro grofijo v uporabo Muzejskemu društvu oziroma njegovim zbirkam.

Realizacija je bila tik pred izvedbo, druga svetovna vojna je začetek gradnje in izpraznitev grofije zavlekla.

Kljub neugodnim okolnostim vendar tudi doba med obema vojnama ni bila brez pozitivnih zgodovinsko-arheoloških dognanj.

Prvo med njimi ni stalo nič. Po hudem neurju se je udrl nekoliko metrov dolg zgornji del pobočja nad mestnim parkom. Rimska opeka je bila opozorilo na to, da so Rimljani terasasto planoto Miklavškega hriba nad parkom utrdili s podpornim zidom, ki se je ohranil do današnjih dni, prav na mestu, kjer ga je plaz potegnil v dolino, je nosil po vojni odkopano Herkulovo svetišče.

Na Božičevem ob sedanji Stanetovi ulici so odkrili ostanke rimske stavbe, pri gradnji tedaj Lemaićeve vile v Aškerčevi ulici korintsko oglavje z moško glavo med dvema izmed štirih volut in vojaški relief, pred tedanjim mestnim mlinom (sedanjo Kovinotehno) pa tlak rimske vojaške ceste. S sistematičnim odkritjem vile na gričku nad Šmarjeto se je razširilo poznavanje celejanskega okolja na severni strani mesta. Od starih odkopanj je v tem času dobil muzej:

stavbne ostanke iz Gorenja pri Šmartnem ob Paki, že dolgo znan spomenik z izlizanim napisom iz Šempetra, kot novejše odkritje pa velik kamen z upodobljeno palmo in dvema bojujočima se petelinoma.

Najvažnejše delo, ki se je pod egido Muzejskega društva v tem času vršilo, so bila Brodarjeva izkopavanja v Potočki zijalki na Olševi. Odkopani artefakti (uporabni predmeti) so v znanstvenem pogledu še danes najvažnejši del muzejskih zbirk. Veliko količino izbranih kosti jamskega medveda je bilo treba namestiti v veliki učilnici sosedne stare gimnazije, bomba je 14. februarja 1945 uničila zahodni trakt gimnazije, kjer je bila soba z muzejsko zbirko. S tem je propadla ne sicer najvažnejša, vendar ena izmed najbolj privlačnih zbirk muzeja. Ni se pa tedaj muzeju posrečilo dvigniti večji relief v Rimskih Toplicah, ki je prišel na dan pod cesto zahodno od stare pošte, kjer so podrli manjše gospodarsko poslopje, da bi zgradili hišo. Nestrpnost graditelja je rešitev preprečila.

Literatura iz medvojnega razdobja:

Srečko Brodar — J. Bayer »Die Potočka zijalka« eine Hochstation der Aurignaschwankung in den Ostalpen, Wien, 1928.

J. Bayer, Die Olschewakultur, eine neue facies des Schmalklinger Kulturkreises in Europa, Eiszeit und Urgeschichte, VI. Leipzig, 1930.

Srečko Brodar, Črteži na paleolitskih artefaktih iz Potočke zijalke na Olševi, Etnolog, 1935.

— O stratigrafiji Potočke zijalke, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1939.

Franc Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Zgodovinski opis, 1926.

— Starokrščanski spomenik pri Sv. Pavlu ob Voljski nad Celjem. Časopis za zgodovino in narodoslovje, XX. 1925.

Franc Lukman, K nagrobnemu napisu škofa Gaudencija v Št. Pavlu pri Preboldu. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXI., 1926.

Martin Perc, Celeja antiqua et nova, Celje, 1926.

Janko Orožen, Zgodovina Celja, I. Celje, 1927.

— Ostanki rimske Celeje v okolici sedanjega mesta. Kronika slovenskih mest, 1936.

Rajko Vrečer, Savinjska dolina, 1930.

Balduin Saria, Usoda rimskega vojaka iz Celja, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1935.

Franc Lorger, Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1935.

Arnold Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Sonderschriften des Oesterreichischen archäologischen Institutes in Wien, X., 1923.

Viktor Hoffiler in Balduin Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien I., 1938.

Po drugi svetovni vojni so postali pogoji za delo mnogo ugodnejši. Muzej je leta 1946 postal samostojna ustanova, ki je prevzela zbirke bivšega Muzejskega društva. Muzej se je preselil v postopnjema obnovljeno staro grofijo, kjer je dobil prvo nadstropje za zbirke in nekaj manjših prostorov. Najteže je bilo z lapidarijem. Zanj so bili namenjeni kletni prostori grofije. Muzej jih je dobil šele leta 1962, ko jih je izpraznilo vinsko prodajno podjetje. Dne 1. maja 1963 je bil lapidarij odprt za obiskovalce. S smotrno po strokovnih in estetskih vidikih izvedeno razvrstitvijo spomenikov in s primerno razsvetljavo napravlja lapidarij, ki je že sam po sebi zelo zanimiv, na gledalce velik učinek. Z dograditvijo novega trakta pri grofiji so se muzejski prostori znova razširili, kajti muzeju je pripadlo vse pritličje. Ni se pa še našla možnost ustrezne ureditve in razvrstitve izza Riedlove dobe izvirajoča paleontološka zbirka.

Z namestitvijo potrebnega osebja so bile ustvarjene možnosti za uspešno delo: ravnatelju so leta 1948 dodelili tri kustose (za prazgodovinsko in slovansko ter rimsko arheologijo, za umetnostno zgodovino in narodopis) ter konservatorja poleg pomožnega osebja.

Večja dela:

odkritje rimskih stavbnih ostankov dveh period v Prešernovi ulici, odkritje grobov in stavbnih ostankov na Bregu, odkritje stavbnih ostankov in rimskih miljnikov v strugi Savinje ter miljnikov v strugi Hudinje v Škofji vasi. Pomemben je bil odkop Herkulovega svetišča na Miklavškem hribu, zlasti pa velikega grobišča v Šempetru. Smotrno izvedena so bila tudi druga dela: izkopavanje med Grižami in Šeščami ter na Rifniku, odkritje stavbnih ostankov s hipokavsti v Zidanškovi ulici na novem gradbišču na mestu porušene stare svobodne hiše »z vrati z antikami«, odkritje obsežnih stavbnih ostankov na gradbišču trgovske hiše Tehnomerkatorja v Gubčevi ulici (1969). Zlasti pomembna je obveznost investitorjev, da gradbišč ne zazidajo, dokler jih muzejski strokovnjak ne preišče. — Odkrivanje je spremljalo ustrezno strokovno knjižno delo, ki je ustvarilo že kar znatno literaturo.

Seznam novejših arheoloških spisov

Prazgodovinska doba

Srečko Brodar, O Potočki zijalki in njenem pomenu. Planinski vestnik, 1950.
Prerez paleolitika na slovenskih tleh. Arheološki vestnik, 1, 1950.
Razčlenitev pleistocena. Arheološki vestnik, 1967.

Bibliografija Brodarjevih spisov. Brodarjev zbornik Arheološkega vestnika, 13—14, 1962—1963.

Mitja Brodar, Mokriška jama, nova visoka alpinska aurignaška postaja v Jugoslaviji. Razprave SAZU, IV. razred V.
Osamljena mousterienska ročna konica z Blatnega vrha pri Jurkloštru. Arheološki vestnik, 11—12, 1961.

Franc Osole, Olševien, Arheološki vestnik, 18, 1967.
Paleolitik Slovenije. Arheološki vestnik, 1964—1965.
Oris poselitve Slovenije v pleistocenu. Arheološki vestnik, 18, 1967.

Anton Smodiš, Bronaste depojske najdbe v Črmožišah in severovzhodni Sloveniji. Arheološki vestnik, 6, 1955.

Franc Stare, Prazgodovinsko izkopišče na Rifniku pri Celju. Arheološki vestnik, 1—2, 1950—1951.

Stanko Pahič, Posamezne najdbe z Rifnika. Arheološki vestnik, 7, 1956.
Gradišče Presek pri Črešnjevcu. Arheološki vestnik, 1, 1950.
Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah. Arheološki vestnik, 6, 1955.
Neolitske najdbe v Brezju pri Zrečah. Arheološki vestnik, 7, 1956.
Staroslovenski grobovi v Brezju pri Zrečah. Arheološki vestnik, 13—14, 1956.
Bronasta gomila pod Brinjevo goro. Arheološki vestnik — Brodarjev zbornik, 13—14, 1962—1963.
Staroslovenski grobovi v Brezju pri Zrečah. Arheološki vestnik, 18, 1967.

Lojze Bolta, Gradišče na Miklavškem hribu nad Celjem. Arheološki vestnik, 2, 1951.
Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline. Savinjski zbornik, I., 1959.
Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju, Celjski zbornik, 1959.
Poročilo o dosedanjem delu na Rifniku in pomen tega najdišča za slovensko arheologijo. Celjski zbornik, 1962.
Neolitska naselbina na Rifniku. Arheološki vestnik — Brodarjev zbornik, 13—14, 1962—1963.
Materialni ostanki Keltov v celjski okolici. Arheološki vestnik, 17, 1966.
Ilirsko grobišče v Šentjanžu pri Rečici, Celjski zbornik, 1965.
Rifnik, arheološki izsledki in problematika. Arheološki vestnik, 18, 1967.
Nož iz bronaste dobe v Celju. Celjski zbornik, 1967.
Rifnik, prazgodovinska in poznoantična naselbina in poznoantično grobišče. Celjski zbornik, 1968.

Josip Klemenc, Keltski elementi v Šempetru v Savinjski dolini. Arheološki vestnik, 17, 1966.

Radoslav Katičić, Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji, Arheološki vestnik, 17, 1966.

Stane Gabrovec, Halstatska kultura Slovenije. Arheološki vestnik, 15—16, 1964—1965.
Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. Arheološki vestnik, 17, 1966.

Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, 1958. O novcih, najdenih na Dobrni pri Trbovljah.

Franc Bezlaj, Slovenska vodna imena. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za filološke in literarne vede, 9, 1956 in 1961.

V zborniku Varstvo spomenikov objavljena kratka poročila: Stanko Pahič: o Florjanskem gozdu pri Legnu; o neolitski sekiri v Spodnji Polskavi in pri Zrečah; o prazgodovinski naselbini na Brinjevi gori; Lojze Bolta in Vera Kolšek: o sondiranju na Homu pri Grižah, o prazgodovinskih gomilah na Golobinjeku, Imenem, Sedlarjevem in o prazgodovinskem najdišču na Gradišču v Vodenovem; Vera Kolšek: o najdbi keltskih novcev na Bregu pri Celju; Lojze Bolta: o Rifniku, o Pongracu pri Grižah, o paleolitski najdbi na Blatnem vrhu, o neolitski sekiri v Lipi pri Frankolovem; Tone Knez: o neolitski sekiri v Torogu in neolitskem kladivu v Tremarju.

Opozoriti je treba na problematično ilirsko najdbo s celjskega Starega gradu, o kateri govori Draga Garašanin v Arheološkem vestniku, 5, 1954., Nalaz iz Celja i njegov položaj prema ostacima od skupocenih metala u Panoniji. O ogrlici iz zlatih biserov, zlati ploščici in zlatem uhanu v beograjskem muzeju.

Bernarda Perc, Rimske najdbe v Celju od 1941—1951. Arheološki vestnik, 2, 1951.

Alojzij Bolta, Rimske in srednjeveške najdbe v Prešernovi ulici v Celju. Arheološki vestnik, 3, 1953.
Nova rimska najdba na Mariborski cesti. Arheološki vestnik, 3, 1953.
Rimska miljnika iz Škofje vasi. Arheološki vestnik, 5, 1955.
Nekaj pripomb k miljniku CIL 5737. Arheološki vestnik, 5, 1955.
Rimski sarkofag iz okolice Vojnika. Arheološki vestnik, 5, 1955.
Rimsko grobišče na Bregu v Celju. Arheološki vestnik, 7, 1957.
Srebrni rimski svetilki iz Šentjurja pri Celju. Celjski zbornik, 1951.
Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline. Savinjski zbornik, I., 1959.
Dva nagrobnika z Brega pri Celju. Arheološki vestnik, 6, 1956.

Vera in Tone Kolšek, Ločica v okviru rimske vojaške dejavnosti na našem ozemlju. Celjski zbornik, 1958.

Vera Kolšek, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. Celjski zbornik, 1959.
Savinjska dolina v rimski dobi. Savinjski zbornik, I., 1959.
Rimska nekropola v Šempetru v Savinjski dolini. Celjski zbornik, 1961.
Dolga pot Euhodije. Arheološki vestnik, 13—14, 1962—1963.
Bajeslovni prizori na šempetrskih reliefih. Savinjski zbornik, II., 1965.
Rifnik v antiki, Celjski zbornik, 1965.
Nova rimska nekropola v Šempetru. Savinjski zbornik, II., 1965.
O zgodovini celjskega lapidarija. Celjski zbornik, 1967.
Iz lapidarija celjskega muzeja. Celjski zbornik, 1968.

Anton in Vera Kolšek, Nove rimske najdbe v okolici Vitanja. Arheološki vestnik, 9—10, 1958—1959.

Josip Klemenc, Trije novi napisi iz Celja in okolice. Arheološki vestnik, 2, 1951.
O rimskem spomeniku boga Sedata v Celju. Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani, 1, 1951.
Figuralni fragment poznorimskega reliefa v Celju. Arheološki vestnik, 3, 1952.
Nekaj kronoloških podatkov rimskega pokopališča v Šempetru v Savinjski dolini. Arheološki vestnik, 5, 1954.
Začasno poročilo o izkopavanjih v Šempetru. Arheološki vestnik, 6, 1955.
Ganimedov relief iz Šempetra v Savinjski dolini. Arheološki vestnik, 7, 1956.
Beg Ifigenije s Tauride na šempetrskem reliefu. Arheološki vestnik, 8, 1957.
Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju. Celjski zbornik, 1957.
Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini. Celjski zbornik, 1958.
Rimski spomeniki o lovu v Šempetru. Savinjski zbornik, I., 1959.
Celeia v antiki. Celjski zbornik, 1961.
Rimske izkopanine v Šempetru. Ljubljana, 1961. Knjižica. V njej navaja avtor svoje slovenske in tujejezične spise o šempetrski nekropoli.
Starokrščanska svetišča v Sloveniji. Arheološki vestnik, 18, 1967.

Vinko Jordan, Drobne najdbe iz Savinjske doline. Arheološki vestnik, 6, 1955.

Franc Stare, Grob z bronastim kotličkom iz Sv. Lovrenca. Arheološki vestnik, 6, 1955.
Arheološko topografske novosti s področja Colatio in Atrans. Arheološki vestnik, 5, 1954.

Ivan Mlinar, Zidani most v zgodovini. Kronika slovenskih mest, 1956.

Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, 1958. O rimskih spomenikih v Trbovljah, Hrastniku in Turju.

Stanko Pahič, Doslej neraziskani odsek rimske ceste Celeia—Poetovia. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1969.

Peter Petru, Nekateri problemi provincialne rimske arheologije v Sloveniji. Arheološki vestnik, 15—16, 1964—1965. Z bogato navedbo literature.

V zborniku Varstvo spomenikov objavljena kratka poročila:

Josip Klemenc: o Šempetru (1951—1952 in 1960); Jaroslav Černigoj: o Šempetru (1960); Vera Kolšek: o Bregu, Levcu, Vrbju, Dobrteši vasi (1960), Šmihelu (1960), Breznem, o tlaku in ometu ob muzeju (1962), o Rifniku (1964), o plošči s hipokampom, grifonom in delfinom pri župnijski cerkvi v Celju (1967); Lojze Bolta: o Škofji vasi, o Šmartnem ob Paki (1962); Vera Kolšek in Alojzij Bolta: o Gorenju (1961), o Prihovi (1962); Peter Petru o Sadnikovem vrtu in o Šempetru (1962); Tone Kralj: o Malih Gorelcah (1966); Ivan Stopar: o Škofji vasi (1966).

Ana in Jaro Šašel, *Inscriptiones latinae, quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt.*
V tem zborniku so navedeni napisi iz leta 1940 do 1960.

Starejše napisne najdbe, iz let 1902 do 1938, so objavljene v zborniku

Viktor Hoffiler und Balduin Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien.

Vse napise od početka do 1902 obsega monumentalni zbornik

Theodor Mommsen, Corpus inscriptionum Latinarum. Na naše področje se nanaša III. zvezek z dodatki.

Tri pregledne knjižice:

Vera Kolšek, Celjski lapidarij. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 1967.

Lojze Bolta in Vera Kolšek, Arheološki spomeniki Savinjske doline. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 10, 1967.

Lojze Bolta in Vera Kolšek, Stalna arheološka razstava pokrajinskega muzeja v Celju, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 22, 1970.

*CIL III = Theodor Mommsen, Corpus inscriptionum Latinarum, III. (Zbornik latinskih napisov, III. zvezek).

AIJ = Viktor Hoffiler und Balduin Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien

ILJ = Ana in Jaro Šašel, Inscriptiones latinae, quae in Jugoslavia in annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt (Latinski napisi v Jugoslaviji najdeni in objavljeni od 1940 do 1960).

O = Napis oziroma predmet shranjen v celjskem pokrajinskem muzeju.

+ = Napis oziroma predmet izgubljen.

DOBA STAREJŠEGA IN VISOKEGA FEVDALIZMA

Pregled zgodovinskega razvoja

Po dvestoletni dobi narodne samostojnosti, ko se na osnovi plemenske ureditve pojavijo prve oblike državnega in fevdalno-družbenega življenja, pridejo Slovenci pod tujo frankovsko-nemško oblast. Madžarski naval utrditev te oblasti prekine. Po zmagi nad Madžari se ta oblast utrdi, in sicer v državno-fevdalnem smislu. Celotno, približno petstoletno obdobje izkazuje dva viška, ki se kažeta v koncentraciji fevdalne posestne oblasti. Prvi višek je dosežen okrog leta 1000 pod savinjskimi mejnimi grofi. Nato sledi delitev posesti in oblasti. Za Celjskih grofov se izvede nova koncentracija, ki prvo po teritoriju celo močno preseže.

Že v dobi starejšega fevdalizma se izvrši priključek na krščansko cerkveno organizacijo, ki se za visokega fevdalizma okrepi, pri čemer se poslužuje zveze s posvetno fevdalno oblastjo.

Iz svobodnih in nesvobodnih oseb nastalo plemstvo se sčasoma zlije v edinstven sloj, v katerem se glede na stopnje fevdalne odvisnosti razvijejo vertikalne stopnje plemiškega dostojanstva.

Pri preprostem ljudstvu se prvotne razlike sčasoma strnejo v sloj kmečkih podložnikov, ki se vsaj formalno dele v vrsto najemnih in dednih kmetov. Izjema so samo teharski kmečki plemiči (kosezi), ki so v duhu časa sicer omejeno podložni gospoščini, vendar je njihova fevdalna vezanost samo kolektivna in ne individualna.

Sredi kmečkega sveta se pod zaščito fevdalnega gradu na antičnih temeljih že v dobi starejšega fevdalizma razvije trg, ki ob koncu visokega fevdalizma postane mesto. V njegovi soseščini nastane do konca visokega fevdalizma nekaj trgov, ki ohranijo trški značaj do najnovejših časov.

NASELITEV SLOVENCEV

Praznino, ki je nastala v naših krajih z odhodom Langobardov, so napolnila slovenska plemena, ki so prihajala na alpsko ozemlje od vzhoda, vzdolž Save, Drave in Mure, ter od severovzhoda preko Karpatov. Severna plemena so napolnila Karantanijo in njeno severno soseščino ter so se na področju Donave stikala s plemeni Zapadnih Slovanov.

Južna plemena so se preko Kranjske razširila do Furlanije. Celjska pokrajina je spadala k južnemu področju. Tu se je posebno močno čutil vpliv mongolskih Obrov (Avarov), ki so prišli v Srednje Podonavje za Slovani. Obri so imeli močno plemensko vojaško organizacijo in so se često posluževali v boju tudi slovanskih plemen. Ko so ta, bojujoča se peš, omajala sovražnika, so Obri kot konjeniki pobrali plen. Obrska oblast nad slovenskimi plemeni ni imela trajne organizacije, toda zdaj pa zdaj so Obri posegli preko slovenskega ozemlja tja do Furlanije.

Slovanska plemena so na novem ozemlju rabila desetletja, preden so se mu prilagodila in mogla iz njega dobivati potrebščine za življenje. Izkoriščati so začela predvsem tisti svet, ki so ga obdelovali že staroselci.

Mestoma so nanje celo zadeli in jih vključili v svoj življenjski krog. O tem še danes govore imena nekaterih krajev na ožjem in širšem celjskem področju: Lahovna — pri Vojniku, Laška vas — pri Štorah, Laško, Lahomšek in Lahomno pri Laškem, Lahov graben in Laška vas pri Jurkloštru, Lahovnik pri Sevnici in Zabukovju. O naslonitvi na preteklost pričajo še druga stara zemljepisna imena: Celeja, Trojane, Sava, Savinja, Drava itd. Morda bi se to in ono našlo tudi v ostalem besednem zakladu. Težje bi govorili o antropoloških ostankih, saj so bili novi prišleki iste rase kot staroselci.

Ohranjeno je poročilo, da je konec VIII. stoletja vladal plemenom v slovenskem Posavju knez Vojnomir. Pod njegovo oblastjo je bilo verjetno tudi Posavinje, poznejša doba to nekako potrjuje.

Slovenci so se zaradi prirojene povezanosti in potrebe po varnosti naseljevali v majhnih skupnostih, zlasti na hribčkih in obsežnejših slemenih. Samotne kmečke domačije v goratem svetu so nastajale pozneje, prav do XIX. stoletja.

Na novih tleh je potreba po obrambi na sicer zgodovinsko nepojasnjeni način rodila trajno politično zvezo posameznih slovenskih plemen, karantansko ali koroško kneževino (vojvodstvo). V kolikšni meri so bila povezana z njo savinjska in posavska plemena, ni mogoče ugotoviti.

Kneževska oblast se je razvila iz oblasti plemenskih starešin — županov. To obliko so slovenska plemena prinesla še iz pradomovine. Gotovo so se vsaj začasno plemena združevala že med pohodom.

Po stalni naselitvi je vsako pleme bivalo v prirodno zaokroženem ozemlju, imenovanem župa. Središče župe je bilo gradišče; tu je prebival župan, tu so se rodovni starešine zbirali na posvetovanja, tu so se pripravljali za borbo in napad, tu so ob nevarnostih našli zatočišče žene in otroci, starci in bolniki. Gradišča so nastajala na novo, lahko so se pa naslonila tudi na starejša predslovanska gradišča. Večkrat se je verjetno tudi zgodilo, da je na mestu starejšega predslovenskega ali slovenskega gradišča nastal srednjeveški plemiški grad. Na celjskem področju je zelo mnogo gradišč, iz navedenega vzroka je težko ugotoviti, če je katero izmed njih slovensko. Marsikje razen imena tudi ni nikakih drugih ostankov. Dokazano slovenskega značaja je Štrucljevo gradišče pri Mozirju, ki pa je naslonjeno na starejšo dobo. V izkrivljeni obliki nekoliko privilegiranih gospoščinskih kmetov zaupnikov so se župani marsikje ohranili do XVIII.

stoletja, v priimkih Zupan, Županec, Španc, Župančič pa živi spomin nanje še danes. Ako bi se bila ustanova razvijala nemoteno, bi bilo iz županov — razen knezov — nastalo višje plemstvo.

Do XIX. stoletja se je v izpremenjeni obliki ohranila tudi ustanova, v kateri lahko vidimo zametek nižjega plemstva, koseštvo. Ime so Slovenci prinesli iz pradomovine in je neslovanskega izvora, ne vemo pa točno, od koga so ga prevzeli. V prvotni slovanski obliki se glasi kosęgъ. A pri Rusih, ki še imajo kozake, pomeni bojevnika. O koseštvu imamo že celo literaturo. Najtemeljiteje se lahko o njem poučimo iz spisov univ. prof. dr. Boga Grafenauerja, zlasti iz njegove knjige »Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovenov« (1952). V Karantaniji se je socialni pomen kosezov dvignil. Ustoličevali so kneza in so mu bili spremljevalci. To pravico so si ohranili preko prvih stoletij tujega gospostva. Zadnji vojvoda, ki so ga ustoličevali, je bil Habsburžan Ernest Železni (1414). Ko so Nemci zagospodovali Slovencem, so koseze smatrali kot plemiče in so jih kot take imenovali Edlinge. Vendar jih niso izenačili s svojim plemstvom, čeprav jih popolnoma zatreti niso mogli. Ponekod so se ohranili celo do konca fevdalne dobe kot nekaki kmečki plemiči, drugod so se polagoma izenačili s kmečkimi podložniki. Ta ali oni kosez se je pa povzpel v vrste plemištva. Gotovo je, da so bili kosezi nastajajoč plemiški sloj, ki se je dvignil nad ostalo množico v dobi narodne samostojnosti še svobodnih Slovencev. Bili so hkrati sloj braniteljev; bivajoči v bližini kneza, so trajno skrbeli za njegovo varstvo, za obrambo in napad ter so tvorili njegovo »družino«, podobno tistim, ki jih srečavamo v okolici vladarjev ne samo pri Slovanih, ampak tudi drugod (pri Germanih: Gefolge — comitatus), ako so pa bivali bolj daleč od kneza, so se odzivali njegovemu pozivu, kadar mu sama družina ni zadoščala.

V poznejši dobi srečujemo koseze na vsem slovenskem ozemlju, tudi na ponemčenem. Najbolje so se ohranili na celjskem področju, kjer so na Teharju imeli središče svoje kmečke plemiške občine. Pripadniki te občine so živeli na Teharju in v sosednih naseljih: v Čretu, Bukovžlaku, na Slancih, na Vrheh, v Osenici, Zvodnem in Kresnikah, na Lipi in Pečovju, na Gorici in Jelovem; poleg tega na južnem obrobju Spodnje Savinjske doline: v Kasazah pri Petrovčah, Šeščah, Selu, Kaplji, Grajski vasi in Čepljah, nadalje južno od Velenja in Šoštanja: v Koželju, Lazah, Kovčah, Zabrdom, v Šentilju in Podgorju. V ta krog so spadali tudi kosezi v Zagorju in okolnih naseljih, ki so se pa izgubili v množici ostalih kmetov že pred koncem fevdalne dobe, medtem ko so se teharski kosezi ohranili. V urbarju iz leta 1618 se navaja, da so dobili posebne pravice, ker so se dali naseliti v strelskih dvorcih, da bi zavračali madžarske napade in čuvali mejo. To se lahko prav lepo spravi v sklad z njihovim nastankom iz družnikov, odnosno plemičev.

Za nekatere kraje, vode, gore itd. v novi domovini so slovenski naseljenci ustvarili nova imena, ki so jih v znatni meri prinesli iz pradomovine. Njihova bogata besedna tvornost se je pokazala zlasti pri oblikovanju ledinskih imen, ki jih je na tisoče. Kot priče minulosti so se očuvala tudi tam, kjer že ni več našega življa. Mnoga ledinska imena so postala kra-

jevna. Pridružila so se jim tista krajevna imena, ki izvirajo iz osebnih. Med temi imeni zaslužijo posebno pozornost tista, ki so nastala iz starih slovenskih imen. Na celjskem področju jih je sicer manj kakor v vzhodnih Slovenskih goricah in Prekmurju, nekaj jih je pa vendarle. Braslovče imajo svoje ime po Preslavu, živečem v poznejšem času kot odvetnik grofice Heme. Trbovlje se imenujejo tako po Trebovu, verjetno starešini — ustanovitelju naselja, Limbarje, ki je postalo žrtev trboveljskega rudnika, se leta 1265 označuje kot Ljubomirje v slovensko-latinski lokativni obliki: in Lubomeriach. Radoblje pri Laškem bi utegnilo imeti svoje ime po Radoboju.

V jezikovnem pogledu pripada celjska pokrajina središčnemu štajerskemu narečju. V glasovnem pogledu je bližja dolenjščini, nekatere njene glasoslovne posebnosti pa že pomenjajo prehod k vzhodnemu in severnemu štajerskemu narečju, s katerima jo veže tudi naglas. Kakih večjih zgodovinskih sklepov pa iz tega ne moremo delati. Rekel bi pač, da se v narečju lahko najde še kak slovanski častitljiv arhaizem.

Iz stare slovenske dobe ali vsaj iz naslednjih stoletij je tudi nekaj materialnih ostankov: v Laški vasi pri Štorah so v vinogradu izkopali nekaj starih slovanskih okrasnih predmetov (prstane, naušnice), v Brezju pri Zrečah so odkopali štiri staroslovenske grobove in v Gotovljah osem okostnjakov in tipičen slovanski lonček.

VKLJUČITEV V SREDNJEVEŠKI FEVDALNI RED

Doba slovenske samostojnosti je trajala približno 200 let. Samostojnost je bilo treba braniti na treh straneh: proti Bavarcem, Furlanom in Obrom. Pod zunanjim pritiskom in po nujnosti notranjega razvoja so se med Slovenci pojavili prvi znaki fevdalizma: dednost kneževske oblasti, nastanek družine, početki plemiških rodov, vendar je ogromna večina ljudstva še bila svobodna.

Do popolnega razvitka fevdalizma je med Slovenci prišlo šele potem, ko so podlegli v neenakem boju z Bavarci, oziroma z bavarskimi gospodi Franki. Sredi VIII. stoletja so korotanski Slovenci priznali bavarsko nadoblast in nekaj desetletij pozneje hkrati z Bavarci frankovsko. Vendar so si ohranili domače kneze. Odvisnost je veljala bolj zanje kakor za ljudstvo. Ko je Karel Veliki priključil svoji oblasti langobardsko vojvodstvo v severni Italiji, si je podredil tudi obmejne Slovence. Slovenci bivajoči v Posavju, Posavinju, Podravju in Pomurju, so pa prišli pod frankovsko oblast šele po uspešno končanih bojih z Avari (791—803), v katerih so Karlu pomagala tudi slovenska plemena teh pokrajin (delno pod knezom Vojnomirom). Po teh bojih se v Karantaniji že pojavijo knezi z nemškimi imeni. Kako je bilo v ostalih slovenskih pokrajinah, ne vemo, vsekakor se v družbenem pogledu še ni nič bistveno spremenilo. Kot nadzorno oblast je Karel Veliki določil dva majhna grofa; mejni grof Vzhodne krajine (ob Donavi), ki je še pripadala slovenski naselitveni oblasti, je nadzoroval severni, furlanski mejni grof pa južni del slovenskega ozemlja. Meja med njunima

področjema je bila v glavnem Drava, na vzhodu, v Panoniji, je pa šla celo preko Mure in do Rabe.

Toda časi so bili burni, izpremembe nagle, ko se je Ljudevit, knez Posavske Hrvatske, leta 819 uprl Frankom, so mu pomagali tudi Slovenci.

Ko so Franki po štiriletnem boju in s strašnim pustošenjem Ljudevitovega ozemlja upor potlačili, so Slovencem tako v Karantaniji kakor v južnih pokrajinah vzeli notranjo samostojnost. Njihove pokrajine so smatrali za zavojevano ozemlje. Vendar so jih prva leta še pustili pod nadzorstvom obeh mejnih grofov. Nadzorstveno in upravno oblast so preuredili šele v zvezi bojev z Bolgari, ki so ob Dravi prodrli do korotanskih meja. Ker jim oba mejna grofa nista nudila potrebnega odpora, je Ludovik Nemški, vnuk Karla Velikega, leta 828 razdelil vzhodno obmejno ozemlje na pet mejnih grofij. Izmed teh sta samo furlanska in istrska ostali pod Italijo, medtem ko so mejna grofija ob Savi, Spodnja Panonija — za Dravo, in Gornja Panonija — za Rabo prišle pod Bavarsko. Tako je ostalo do leta 876; tedaj sta mejna grofija ob Savi in Spodnja Panonija prišli pod Karantanijo, ki je dosegla upravni položaj Bavarske. Posavinje je bilo del grofije ob Savi (»marchia iuxta Sowam«).

Leta 838 se že imenuje tudi mejni grof ob Savi. To je bil Salahon, h kateremu se je zatekel bivši slovaški knez Pribina, potem ko je zapustil ozemlje Bolgarov in njihovega panonsko-hrvatskega kneza Ratimira. Salahon ga je izmiril s svojim predstojnikom Ratbodom, prefektom mejnih grofij od Donave do Save, s čimer mu je pripravil pot do gospostva v Dolnji Panoniji.

PRVA FAZA SREDNJEVEŠKEGA FEVDALIZMA

Savinjska marka, grofica Hema in nasledstvo

Fevdalizem na savinjskem področju je kakor drugod na Slovenskem trajal okrog 1000 let. Vso to dobo delimo v tri faze, vsaka izmed njih ima svoj koncentracijski višek in svojo krizo.

Ko so Franki (oziroma izza leta 843 njihovi prevzemniki oblasti na vzhodu — Nemci) postali gospodarji naše zemlje, je ves neobdelan svet, ki ga je bilo še mnogo, po takratnem načelu pripadal vladarju, tj. cesarju oziroma kralju. Po potlačenem uporu Ljudevita Posavskega so pa vladarji po zakonu osvojevalca smatrali sploh vso zemljo za svojo, nenaseljeno in naseljeno. Vso to zemljo so frankovsko-nemški cesarji podeljevali svojim zvestim pomočnikom v upravi in vojski, vazalom (fevdnikom).

To so bili cesarski (kraljevski) vazali. Ti so manjši del zemlje obdelovali neposredno s pomočjo podložniške služinčadi, večji del so pa prepuščali domačim ali tujim naseljenim kmetom kot podložnikom ali tlačanom. Često so cesarski vazali izročali dele svoje posesti vazalom nižje stopnje, ki so z njo ravnali podobno kakor njihovi fevdalni gospodje. Nekateri kmetje so si izprva pač ohranili svobodo, toda kmalu so se tudi oni izpremenili v podložnike, bodisi pod pritiskom ali ker niso mogli prenašati bremen, ki jih je nalagala svoboda, zlasti sodne in vojne dolžnosti na lastne stroške.

O početkih te preobrazbe imamo le osamljene vesti, ki so večinoma v zvezi z ustanovitvijo Savske mejne grofije ali marke. O frankovskem mejnem grofu Salahonu, vemo razen imena samo to, da se je boril s hrvatskim knezom.

Prvo poročilo o obdaritvi vazala na naših tleh imamo iz leta 895; tedaj je kralj Arnulf podelil svojemu fevdniku Waltunu poleg nekaterih posestev na Koroškem in Gornjem Štajerskem tudi tri kraljevske kmetije pri Brestanici (Rajhenburgu) ob Savi ter neko posestvo pri Krškem.

Zaradi tesne zveze, ki so jo savinjski kraji imeli nekaj stoletij s Koroško, je treba navesti še drugo darovnico iz iste dobe, ki se nanaša prav na Koroško, in sicer na njen severni del. Leta 898 je cesar Arnulf podelil plemenitniku S v e t o p o l k u (v listini navedenem kot Zuentibolch = Svetopolk), vazalu svojega sorodnika in mejnega grofa Liutbalda, v popolno last nekatera posestva v Karantaniji v grofiji Liutbaldovi, in sicer dvor, ki se je imenoval Krka (Gurka = Krka) z vsemi pritiklinami, posest v Selčah (in Zulszah) ter vse tisto, kar je bil že prej prejel v Krški dolini od cesarja samega in od Liutbalda.

Druga, sicer nepristna listina istega leta navaja meje darovanega ozemlja, ki je bilo zelo obsežno.

O Svetopolku so mnogo pisali domači in tuji zgodovinarji. Ljudmil Hauptmann ugotavlja, da je bil iz rodu visokega plemenitnika bavarskega porekla, ki je bil v drugi polovici IX. stoletja mejni grof vzhodne krajine in prijatelj veliko-moravskega kneza Svetopolka. Koroški Svetopolk je slovansko ime dobil po velikomoravskem knezu Svetopolku, svojemu botru, oženjen je bil s članico bavarske veje kraljevskega rodu frankovsko-nemških knezov Karolingov. Ni pa izključeno, da je imel Svetopolk za mater Velikomoravko, ki mu je dala ime, običajno v njenem rodu. To sklepanje ni popolnoma pravilno. Oblika Zuentibolch = Sventipolk je korotansko-slovenska. Oče Zuentibolcha, poznejši kralj Arnulf, je bil poprej korotanski vojvoda in je med Korotanci slišal to ime v njihovi obliki. Čehi oziroma Velikomoravci so po Palackem (Dejiny české I.) tedaj že imeli obliko Zuetopluk. Ako bi bil Arnulf za svojega sina sprejel ime od njih, bi ga bil imenoval Svetopluk.

Ta razvoj je okrog leta 900 prekinil madžarski naval, ki je preplavil ne samo srednje slovensko Pomurje in Podravje, ampak tudi Posavinje. Tod so nastale madžarske postojanke. Preko trojanskega klanca so Madžari večkrat prodrli tudi v Zgornje Posavje in Posočje ter preko severne Italije celo do južne Francije. Po zmagi na Leškem polju (955) se je pričelo umikanje Madžarov, ki je trajalo nekako 250 let. Za umikajočimi Madžari se je obnavljala nemška državna in fevdalna oblast. Obnovitev se je izvršila v drugi polovici X. stoletja, in sicer v okviru Velike Karantanije, ko so ji priključili vsa na novo osvojena ozemlja na vzhodu, izvzemši Vzhodno krajino ob srednji Donavi. Ta ozemlja so bila še slovenska.

Zaradi lažje obrambe in osvajanj so v smislu stanja tedanje dobe na vzhodu ustanovili niz mejnih grofij ali krajin, katerih grofje so se na meji samostojno borili. Te krajine so bile: Karantanska krajina, obsegajoča Gornje in Srednje Štajersko, Podravska ali Ptujska krajina, obsegajoča

Ptujsko polje in vzhodne ter jugovzhodne obronke Pohorja, Savinjska krajina, obsegajoča Posavinje in Dolenjsko, ter Kranjska krajina.

Savinjska krajina je delna naslednica nekdanje marke ob Savi. Njeni obrisi se začno javljati konec X. stoletja, z njimi pa se javljajo temelji zemljiško-posestne oblasti njenih mejnih grofov.

Tedaj, leta 980, je rimski cesar Oton II. podelil grofu Viljemu od svoje lastnine 20 kraljevskih kmetij v grofiji grofa Rahvina. Te kmetije so bile po besedilu listine deloma na vzhodni strani gore, ki se imenuje Dobrič, deloma pa na južni in severni strani Paškega Kozjaka, katerega vzhodni del je bila Breznica, in Stenice. Severno od Stenice sta Rahvinova grofija in svet, ki ga je dobil grof Viljem, mejila na področje grofa Markvarda, ki je imelo svoje središče okrog Konjic. Na podeljenem svetu je pozneje severno od Paškega Kozjaka in zahodnega dela Stenice nastala gospoščina Vitanje, južno od obeh gorskih slemen so se pa razvile gospoščine Dobrna, Dobrnica, Rabensberg in Lemberg.

V listini je zamenjana lega Stenice in Breznice. Ignacij Orožen se je tej neskladnosti izognil s tem, da je mesto na Dobrič mislil na Dobričevec, ki je zapadni del Konjiške gore.

Druga darovnica je iz leta 1016. Tedaj je cesar Henrik II. podelil grofu Viljemu II.: 1. neko posestvo, najbrž posestvo Ceste (»cezt), ki je znano iz bolj ko 100 let mlajše listine in je bilo med Babno goro nad Žusmom in Rogaško Slatino; 2. trideset kmetij v Kozjem; 3. vse to, kar je imel sam cesar med rekami Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno v pokrajini Savinjski in njegovi (Viljemovi) grofiji z vsemi pritiklinami, med katerimi je tudi pravica do ribištva, lova in mitnine. Z darovano posestjo lahko grof stori kar hoče, sme jo obdržati, lahko jo tudi proda ali zamenja. Darovnica se nanaša na Posavinje, Posotelje in Kozjansko ter na Mirensko dolino na Dolenjskem.

Listina sama je nepristna, kajti nastala je šele leta 1170 ali 1171 na podlagi neke druge listine. Vsebina je pa točna, kajti potrjuje jo listina Henrikovega naslednika Konrada II. iz leta 1028.

Listina je zanimiva tudi zaradi tega, ker se v njej navaja žena Viljema I. in mati Viljema II., grofica Hema. Cesar pravi, da podeljuje grofu posest, spominjajoč se njegove matere in svoje sorodnice Heme. Tudi ta navedba velja za istinito.

Tretja darovnica je iz leta 1025. Z njo je rimsko-nemški cesar Konrad II. na prošnjo svoje soproge kraljice Gizele ter moguntskega nadškofa Aribona podelil grofu Viljemu II. trideset kraljevskih kmetij v njegovi Savinjski grofiji med rekami Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo. Te kmetije naj si po raznih krajih imenovane marke sam izbere tam, kjer mu je všeč. Tudi mu v večno last daruje med rečenimi rekami vse tiste gore, doline in gozdove, ki so bili dotlej njegova (kraljeva) lastnina.

Ta darovnica se nanaša na svet in naselja med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno. Tu bi utegnila tedaj že biti naselja Gaberje, Spodnja in Zgornja Hudinja, Škofja vas in Dobrova. Število 30 kmetij ustreza tedanji dobi. Celja med temi naselji gotovo ni, kajti če bi bilo, bi morala biti navedena tudi Savinja. Lahko je obsežen tudi del Dobrnskega podolja z Lembergom,

z južneje ležečim Šmartnim v Rožni dolini in Vojnikom. Pač tudi ob Voglajni ležeči Šentjur.

Tem trem darovnicam se pridruži še četrta, toda ta glede celjske pokrajine ne donaša nič novega, ampak samo potrjuje darovnico iz leta 1016. Imenovano četrto darovnico je kakor tretjo izdal cesar Konrad II. leta 1028 na prošnjo soproge Gizele, sorodnice kralja Henrika in oglejskega patriarha Popona.

Te pridobitve privatne (alodialne) posesti so gotovo obsegale vsaj tretji del Savinjske krajine. Oba Viljema sta pa v resnici razpolaga še z mnogo večjo privatno posestjo. Tako je bila njuna last tisto, kar je bil cesar Arnulf leta 895 podelil Waltunu; na naših tleh: Brestanica, (Rajhenburg) in posestvo pri Krškem. Tega pa ni bilo malo. Razen tega je Viljemu I. žena Hema prinesla v zakon kot doto zelo veliko posest. Ta posest je segala zelo na široko. Onostran Trbovelj ji lahko sledimo do Kokre, v severni smeri gredo njeni sledovi preko Vitanja in Slovenjega Gradca, preko Koroške med Labudnico in Krko in preko srednje Gornje Štajerske do izliva Aniže v Donavo, malo vzhodneje pa preko Šentjurja in Maribora ter Podravja nad Mariborom do Lipnice.

Iz katerega rodu so bili savinjski — mejni grofje? Po mnenju Karlmanna Tangla, ki se je prvi sistematično bavil z zgodovino Savinjske marke, je bil Waltun, ki je leta 895 dobil posest pri Brestanici in Krškem, prednik poznejšega rodu savinjskih mejnih grofov. To mnenje so sprejeli tudi naši zgodovinarji, Gruden, Franc in Milko Kos, dopušča ga celo Hans Pirchegger. Ljudmil Hauptmann, ki obširno in temeljito prikazuje razprostranost velike posesti obeh Viljemov, dopolnjuje to mnenje z ugotovitvijo, da je Waltun prišel z Bavarskega kakor vsi ostali velikaši. Hema je bila njegova potomkinja. Njen mož Viljem je pa bil potomec velikaša Svetopolka, ki je leta 898 dobil od kralja Arnulfa velika posestva okrog Brež in Selič na koroški Krki. Ta posestva so se silno pomnožila, vendar listine o podelitvah niso znane. V starejših spisih pravijo o grofici Hemi, da se je rodila na Pilštanju kot hči savinjskega mejnega grofa Engelberta, ki ga pa zgodovina ne pozna.*

Savinjska marka je bila velika. Na severu je segala preko Paškega Kozjaka v Šaleško dolino, vzhodneje odtod preko Stenice, do Konjiške gore, Boča in Rogaške (Donačke) gore, na jugu preko Save do Krke in Suhe krajine. Na zapadu se je naslanjala na Savinjske Alpe, na vzhodu sta jo pa oba Viljema v bojih razširila do Sotle, kjer se je meja ustalila. Vendar se je od zahoda med Savo in Čemšeniško planino kot klin zajedala vanjo Kranjska marka, ki je segala do povprečnega slemena med Zagorjem in Trbovljami.

Grofica Hema je preživela moža in sina. Mož Viljem I. je po pripovedki umrl na Koroškem, ko se je vrnil iz Rima, kamor je šel na božjo pot, sina Viljema II. so pa ubili rudarji, nahujskani od odstavljenega koroškega vojvode Adalberona.

---

* Glej str. 283 zgoraj.

Grofica Hema z nunskim samostanom v Krki. Po sliki v Drobtinicah, 1854

Po smrti moža in sina je ostala grofica Hema sama kot lastnica ogromnega premoženja. Upravljala ga je s pomočjo odvetnikov. Navajajo se trije: Switker za posestva v Krški dolini in pri Brežah, Aribo za Trušenjsko dolino severozahodno od Velikovca, Preslav za Savinjsko dolino.

V duhu časa se je Hema odločila, da velik del svoje posesti podeli cerkvi. Na Koroškem je ustanovila celo vrsto cerkva. Glede njih je sklenila leta 1043 s solnograškim nadškofom Balduinom posebno pogodbo: nadškof se je v korist teh cerkva odrekel pravici namestitve duhovnikov in uprave, podelil jim je krstno in pogrebno pravico ter desetino od svojih posestev na Koroškem, dobil pa je za to Brestanico (Rajhenburg) in posest pri Krškem, tisto, kar si je bil leta 895 pridobil Valtun.

V drugi polovici XI. stoletja je nadškof Konrad kakor ptujski utrdil tudi rajhenburški grad kot obrambo proti Madžarom. Rajhenburški grad je bil nadškofiji izhodišče za pridobitev vsega Brežiškega kota.

V tem času je grofica ustanovila tudi cerkev Matere božje na Krki in poleg nje nunski samostan, v katerega je sama vstopila kot nuna. Dve nepristni listini stavljata ta čin v leto 1043.

Prva se glasi tako, kakor da jo je izdala sama Hema. V njej naznanja, da je po smrti svojega soproga postala vdova in je po zločinskem umoru izgubila tudi svoja sinova, zato je prepustila vsa svoja posestva cerkvam ter na Krki stopila v samostan. Zaključek listine se tiče podložnikov. Ti

se lahko odkupijo sužnosti. Vsak prvorojenec naj v ta namen plača opatici pol talenta in 15 penezov. Drugi sinovi se smejo odkupiti, ako to sklene konvent. Ministeriali, ki jih je podarila omenjeni cerkvi in so take nesvobodne ljudi dobili v fevd, ne smejo nasprotovati tej pravici; dovoliti morajo, da se prvorojenci osvobode, ako plačajo navedeno vsoto, drugi sinovi se pa smejo oproščati, ako se s tem cerkvi ne godi prevelika škoda.

Drugo listino je izdal nadškof Balduin. V njej potrjuje, da je vdova Hema postavila v krškem okraju na Koroškem cerkev v čast Mariji devici ter je po njegovem nasvetu ustanovila tam nunski samostan, on sam je cerkev posvetil. Pri tej priložnosti je Hema v navzočnosti duhovnih in posvetnih gospodov, plemenitašev in neplemenitašev po svojem odvetniku Svitkerju podarila rečeni cerkvi vse, kar je imela na Krki. Nekateri podložniki so bili prisotni, ko jih je Hema podelila cerkvi. Nato je izročila cerkev z vsem, kar ji je že dala in kar ji še hoče dati, v varstvo sv. Petra in sv. Ruperta. Nadškof in njegovi nasledniki naj varujejo nune in samostansko imetje pred nasilniki. Ako bi se v cerkvi kdaj nehala služba božja in ako bi nadškof ali kak njegov naslednik hotel dati cerkvena posestva v fevd svojim ministerialom ali si jih prisvojiti za svojo rabo, tedaj ima njen sorodnik A s k v i n pravico, da za 15 penezov odkupi rečeni samostan z vsemi pritiklinami od škofovske oblasti, mu pripomore do prejšnje svobode ter v njem na novo vpelje božjo službo.

Še isti dan je Hema podelila navedeni cerkvi še več posestev:

po odvetniku Svitkerju z nekaj izjemami vse, kar je še imela v okolici Brež in v Krški dolini;

po odvetniku Aribonu posest v Trušenjski dolini in vse, kar je imela na Bavarskem;

po odvetniku Preslavu vse, kar je imela v Savinjski dolini;

izvzela je pa vasi D r a m l j e , H o t u n j e , K a m e n o in P o n i k v o ter tik Save neko posestvo, ki ga je že odstopila v neki drugi pogodbi (tj. Rajhenburg).

Na koncu je grofica po svojih odvetnikih in naštetih pričah še enkrat potrdila vse tisto, kar je že darovala, in izjavila, da bo rečeni cerkvi po svoji smrti prepustila še vse tisto, česar medtem ne bo dala drugim.

Takih posestev je pa bilo obilo, dobili so jih njeni sorodniki, bodisi po njeni, bodisi po moževi strani. Darovnice niso ohranjene, o njih lahko samo sklepamo v zvezi s posestnim stanjem, kakršno se nam pokaže v naslednjih desetletjih.

Grofica Hema je umrla 29. junija leta 1044 ali 1045. Ko nadškof Balduin (po nepristni listini), razglaša poslednjo voljo grofice, pravi, da je poklicala k sebi svojega sorodnika in samostanskega odvetnika grofa Askvina in je v njegovi (nadškofovi) navzočnosti podelila ženskemu in korarskemu samostanu v Krki še tisto, kar ji je še ostalo.*

* O rodu grofice Heme govori tudi Fran Kovačič v spisu o posestvu »Cezt« (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1915). Njegova genealogija se nekoliko loči od tu navedene — Askvinovi sinovi: Starkhand I., Verinher (Vecil) in Aribo; Starkhanda I. sinovi: Starkhand II., Ulrik, Verigand in Bernard. Prikaz usode je pa isti: vmešavanje v investiturno borbo.

Odvetnik samostana je bil prejšnji Hemin odvetnik Askvin.

Vendar je samostan obstajal komaj 29 let. Kajti leta 1072 je solnograški nadškof Gebhard po odobritvi kralja Henrika IV. in s pristankom mejnega grofa Starchanda ustanovil krško škofijo in kod dotacijo zanjo uporabil Hemin samostan in njegovo posest na Koroškem in v bivši Savinjski marki. S tem je bila njena prihodnost določena za več stoletij.

Kakor rečeno, so mnogo dobili tudi Hemini sorodniki. Med njimi so bili najbolj znani Askvinoviči, potomci že večkrat omenjenega Askvina. Smatra se, da so bili Valtunovega rodu, torej Hemini sorodniki po moževi strani.

Ti sinovi so bili: Starchand I., naveden kot mejni grof in odvetnik samostana v Krki in njegove posestne naslednice, krške škofije, Aribo, Markvart in Verner.

Starchandovi sinovi so bili: Starchand II., namestnik v Sauniji, Ulrik I., Verigand in Majnhard.

Na Askvina grofica Hema pri delitvi posesti ni pozabila. Podelila mu je laško-trboveljsko-radeško pokrajino, Žalec in okolico Zabukovice, Slovenj Gradec in Radlje (Marenberg) v Podravju. Vendar sta Askvinova vnuka Starchand II. in Ulrik prišla v vrtinec strastne investiturne borbe, ki je divjala med papežem Gregorjem VII. in cesarjem Henrikom IV. Brata sta bila na cesarjevi strani in sta mu na svojem področju tudi z orožjem pomagala. Dotlej je bil na nadškofijskem sedežu v Solnogradu cesarjev pristaš Bertold Mosburški, toda papeževi pristaši so ga pregnali in mu leta 1090 izbrali kot naslednika opata Tiemona. Razvila se je krvava borba. Tiemon je bil blizu Solnograda premagan in je pobegnil v Breže na Koroškem, toda brata Starchand II. in Ulrik sta ga ujela in vrgla v temnico. Dolgo je bil zaprt, ko so ga izpustili, je šel na križarsko vojno in izginil. Ko je Henrik IV. leta 1106 umrl, se je položaj popolnoma spremenil. Njegov naslednik Henrik V. se je pomiril s papežem in solnograško nadškofijsko stolico je zasedel papežev pristaš (prav tako škofijsko stolico v Krki). Oba brata je pa z njune posesti v laško — trboveljsko — radeški pokrajini, v Savinjski dolini, v Slovenjem Gradcu in Podravju, izrinil papežev pristaš Bernard Sponheimski, čigar brat je dobrih deset let pozneje zasedel koroški vojvodski prestol.

Ta Bernard je leta 1148 padel v drugi križarski vojni. Vso njegovo bogato posest je podedoval njegov nečak štajerski mejni grof Otokar III., ki ga je bil Bernard pred svojim odhodom na vojno določil za svojega dediča.

S tem je prišla laško-trboveljsko-radeška pokrajina v sestav štajerske dežele.

Ko je leta 1192 umrl Otokar IV. (kot vojvoda Otokar I.), mu je na osnovi dedne pogodbe sledil avstrijski vojvoda Leopold V. S tem je laško — trboveljsko — radeška pokrajina z Žalcem in Zabukovico prišla pod Babenberžane. Isto je bilo s Podravjem, Slovenj Gradec so pa dobili Andechs-Meranijci.

Moč Askvinovičev je bila raztepena. Vendar ne popolnoma. Tretji izmed bratov, Werigand, se tistega usodnega spora ni udeležil. Po posesti

na Gornjem Avstrijskem je nosil predikat Plajenski. Njegovi sinovi so osnovali več plemiških rodbin, med njimi so bili za nas najpomembnejši grofje Višnjegorski, manj znani so bili gospodje Vojniški.

Laško—trboveljsko—radeška pokrajina je bila največja med gospoščinami v sestavu vojvodine Štajerske.

Središče fevdalne posesti je že leta 1182 bilo v Laškem, kjer je bil poseben upravni urad (prepositura), ki je moral imeti svoj sedež v gradu, katerega razvaline še danes z obronka pod Humom gledajo v svet. Ta grad, ki so mu pozneje nadeli ime Tabor, je gotovo nastal že v XII. stoletju. Razen njega so zgodaj zgradili še nekatere druge gradove: Freudeneck — v Rečici, Klausenstein nad Zidanim mostom, za čuvanje prehoda preko Save, Radeče — ob Savi, Rekštajn — (Ruckenstein) — pri Boštanju in Žebnik (Siebeneck) — nad Sopoto. Ti gradovi so imeli obrambni značaj. Za upravo veliko gospoščine same je pa skrbelo šest uradov.

Ko je po smrti zadnjega Babenberžana (1246) Štajerska po večletnih homatijah prišla pod oblast češkega kralja Přemysla II. Otakarja (1261), je tudi v laški gospoščini nastal nov red. Po Otakarjevem urbarju, ki je obsegal vso deželno-knežjo posest na Štajerskem, se je gospoščina delila na štiri urade ali šefonate. Prvi je imel svoj sedež v Širju nad Zidanim mostom, kjer je bila pozneje graščinica z manjšo zemljiško in podložniško posestjo, v Žebniku pri Radečah je pa imel podružnico. Drugi šefonat je imel sedež v Trbovljah, tretji v Belovem pri Sedražu (Sv. Jederti nad Laškim) in četrti v Brezi pri Št. Rupertu, kjer je pozneje tudi bila majhna graščinica.

V bistvu enako je ostalo tudi potem, ko si je gospoščino s svojo zmago nad Otokarjem (1278) pridobil Rudolf Habsburški. Pač pa se je tedaj še bolj utrdila njena deželnoknežja pripadnost. Osrednji del velike Hemine posesti, ki mu je pripadala Spodnja Savinjska dolina, je po smrti bogate grofice Heme prišel v roke drugim bolj oddaljenim sorodnikom, koroškim grofom Vovbržanom, katerih glavni grad Vovbre je bil severno od Velikovca. Središče njihove posesti v Savinjski dolini je bilo prvotno še v kakem dolinskem dvorcu, v XII. stoletju pa že na Gornjem Celju, ki se pojavlja prvič med letom 1122 in 1137. Prvi v Savinjski dolini in na Gornjem Celju znani Vovbržan je bil mejni grof Gunter Hohenwart — Pozzuoli. Pravo vovbrsko ime se tu javlja šele leta 1170—1180. Vovbržani so bili tudi gospodarji v Šaleški dolini. Tu so poleg dveh krških fevdov, Gorice in Šaleka, podedovali tudi obsežno lastno (alodialno) posest, na kateri so nastali mnogi gradovi, najvažnejši med njimi so bili: Velenje, Šoštanj, Turn, Forchteneck, Schaumburg in Katzenstein. Neka posestva so imeli celo v radeški pokrajini, ob južni meji laške gospoščine, saj so nji prvotno pripadali gradovi Svibno, Gomila (Erckenstein) in Boštanj.

Drugi plemiški rod, ki je v Spodnji Savinjski dolini prevzel del posesti umrle sorodnice grofice Heme, so bili gospodje Žovneški. Razvaline gradu, katerega ime so nosili, še danes žde na stožčastem hribu, ki se v ozadju naslanja na Dobrovlje, in gledajo po široki in lepi dolini. Ime gradu, ki ga listine navajajo v različnih oblikah, je očividno v zvezi z reko, ki teče po sredi doline. Žovneškim gospodom so izpočetka pripadali še trije grado-

Grad Pilštanj. Na desni soteska Bistrice, na levi trg

vi: Šenek (Scheineck) — nad Polzelo, Ojstrica — nad Taborom in Liebenstein nad Preboldom.

Žovneški so bili v svaštvu z gospodi Orti, ki so imeli svoja posestva okrog Šmartnega in Rečice ob Paki ter okrog Št. Andraža ob Ložnici nad Polzelo. Njihov rodbinski grad Ort je stal ob Traunskem jezeru na Gornjem Avstrijskem. Kakor Traungavci — so tudi Orti prišli na Štajersko. Bili so tedaj ministeriali. Toda pridobili so si velik ugled in dosegli celo čast deželnega maršala. Na Štajerskem so imeli večjo posest, prav tako tudi na Koroškem, kjer so bili fevdniki na bamberškem Guštanju. Ljudmil Hauptmann navaja isto ime med lastniki Wildona. Po imenu sta znana dva Orta: Hartnid I. in Hartnid II. Orti so imeli v Savinjski dolini svoje viteze, eden izmed njih je bil Markvart Hotunjski, ki je imel svoj dvor pod Goro Oljko ob izlivu Hotunjščice v Ložnico. Drug tak vitez je bil Ušalk iz Prekope pri Vranskem, njemu je Hartnid I. dovolil, da daruje dve kmetiji pri Šentandražu gornjegrajskemu samostanu, a Hartnid II. je to darovnico potrdil. Med svojimi podložniki so imeli Orti koseze (»libertini«); koseški sta bili tudi obe kmetiji.

Okrog Ločice pri Vranskem in okrog Motnika je imel posest in podložnike plemeniti Ceizolf, sorodnik koroških vojvod in rodbine Spanheimovcev.

Kot samostojna posest nastopa Dobrna. Tam so gospodarili grofje Bogenski, ki so imeli posest tudi pri Krškem, pri Preddvoru in Vipavi. Dobili so jo verjetno zelo zgodaj od krške škofije. Krški škofje so posest kupili nazaj in Dobrno leta 1155 priključili Vitanju, središču vse svoje po-

sesti na vzhodu. Kraj se leta 1155 navaja kot Dobrna, leta 1257 kot Domus nova apud s. Mariam, leta 1335 prvič kot Newnhous, leta 1387 kot vest Newhaws.

Na sličen način so od krških škofov dobili posest Vojniški gospodje, saj so tudi ti bili sredi krškega sveta. Vojniški gospodje se prvič javljajo leta 1165 z Liupoldom I. Njemu je sledil sin Verigand, ki s svojim imenom spominja na Askvinoviče. Verigandovi otroci so bili Liupold II., Viljem in Elizabeta. Z Viljemom je rod leta 1241 v moški liniji izumrl. Vojniški gospodje so imeli v grbu mačko kakor vojvode Andechs-Meranijski. Njihov grad je bil na Tomaževem hribu, poznejša cerkvica je bila grajska kapela. Elizabeta nosi pridevek Miltenberška. Grad Miltenberg je bil vzhodno od Vojniškega gradu, po urbarju iz leta 1524 pred Bezovico.* Prav tam pa je sosed Tomaževega hriba hrib Gradišče. Na njem je moral stati Miltenberg, danes ni ostankov ne po enem ne po drugem gradu. Zakon dopušča tudi možnost, da je bil Miltenberg v bližini Lemberga pri Poljčanah, češ, da je bilo okrog Lemberga več manjših gradov in da je posest, ki sta jo Viljem in Elizabeta darovala Žičam, na tem področju: Stranice, Lipa, Sržovica, Debeli potok. Vendar je soglasnost urbarja z imenom Gradišče dovolj močen dokaz. Viljem je za življenja samostanu precej nagajal, pred smrtjo se mu je pa odškodoval in se je v Žičah dal tudi pokopati. Rodbinska posest je verjetno pripadla Elizabeti, drugo je pa dobil deželni knez Babenberžan Friderik II., tudi Vojnik. Kraj (grad) se javlja kot Hoheneke (1165), Honhec (1173) Hochenge (1211), Hohenek (1265), Hohenek in dem Seental (1351). Nemško ime je posneto po slovenskem imenu Vojnik, ki je nastalo iz Hvojnik. Nad Bohinjskim jezerom imamo dolino Voje, pri Kamniku Vojni dol, v Bosni pa Vojnik.

To je bila posvetna posest, nastala iz Hemine dediščine. Gotovo so posamezni pridobitelji imeli že tudi prej svojo lastno posest. Na severnem robu bivše Savinjske krajine se je v širokem pasu širila krška posest od Šaleške doline pa tja do Sotle, zaključila se je šele z Mokronogom v dolini Mirne.

Iz te posesti je nastala cela vrsta gospoščin. Kakor drugod so tudi na teh gospoščin v začetku XII. stoletja utrjeni gradovi začeli nadomeščati prejšnje dvorce, ki so bili razmeščeni niže, sredi ali v bližini kmečkih naselij, in so bili pogosto še leseni in le malo utrjeni. Taki gradovi so bili: Šalek in Gorica (Eckenstein) — na vzhodnem robu Šaleške doline; Soteska (Helfenberg) — nad Sotesko med Veliko Pirešico in Št. Iljem pri Velenju; Lanšperk (Rabensberg) — med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno; Dobrna (pozneje Neuhaus), nato Kačji grad — Schlangenburg in končno zopet (Neuhaus); Dobrnica (Guteneck) — pred vhodom v sotesko Zlodejev graben; Lemberg — med Dobrno in Strmcem (Novo cerkvijo); Socka — v Socki (Soteski) med Strmcem in Vitanjem; Vitanje, Lindek — nad Frankolovim; Blagovna (Reifenstein) in Anderburg na zapadni, Rifnik (Reicheneck) in Ploštajn (Plaustein) — na vzhodni strani Šentjurske kotline; Lemberg — pod južnim vhodom v Gaberniško sotesko med Dolgo goro in Bočem; Pla-

* Ign. Orožen; Bisthum und Diözese Lavant, III., 1880.

nina, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Podčetrtek in Rogatec. Ti gradovi so bili deloma ob zgornjem teku levobrežnih Savinjinih pritokov, deloma pa že v porečju Sotle.

V prvi polovici XIII. stoletja so bile v lastni upravi škofije: zemlja med gornjo Pako in Dravinjo z Vitanjem kot središčem, pokrajina od gornje Voglajne preko Pilštanja do Podčetrka ob Sotli, ozemlje ob Sotli pri Bizeljskem. Kot glavni fevdi se leta 1251 navajajo:

Planina, Kozje, Kunšperk, Rogatec in Lemberg pri Poljčanah. V Kozjem, Pilštanju, Podsredi in Planini domujejo krški ministeriali in vitezi.

Tako se je posestveno razcepila Savinjska krajina. Kar nič ni ostalo, kar bi bilo lahko posestveno podprlo oblast mejnega grofa. Kot taki se omenjaoj še trije Askvinoviči, Askvin, Starchand I. in Starchand II., po daljšem presledku pa okrog leta 1130 še grof G u n t e r , sin Pilgrima pl. Hohenwarta, člana stranske veje Vovbržanov. Gunter se označuje navadno kot savinjski (marchio de Soune), enkrat (1137) pa kot c e l j s k i m e j n i g r o f (marchio de Cylie). Očividno je že prebival v Celju, vsekakor na gradu Gornje Celje, pod katerim je iz rimske Celeje nastala naselbina vaškega značaja. V tem času so nastajali prvi gradovi. Gunterjevi predhodki so imeli svoj glavni dvor sredi Savinjske doline, verjetno nekje pri Šempetru, saj je bilo tu tudi prvo cerkveno središče. Ker so imeli obsežno in razmetano posest, so gotovo imeli več lesenih, toda utrjenih dvorov.

Čeprav po Gunterjevi smrti ni bilo nobenega savinjskega ali celjskega mejnega grofa več, so koroški vojvode vendarle še hoteli obdržati nad dolino vsaj neko sodno oblast. Pirchegger meni, da so po Gunterjevi smrti podelili to oblast Ortom, ki so jo izvrševali po svojih vitezih. Taki vitezi so bili: Vofgang de Soune (1147), Pernhard de Cylie (1185), Oton Polzelski (de Hellenstein) (1229) in Ditrih Guštanjski.

DRUGA FAZA SREDNJEVEŠKEGA FEVDALIZMA: ŽOVNEŠKI GOSPODJE

Njihov rod in rodbinska politika

Žovneški gospodje veljajo za delne dediče (posredne ali neposredne) grofice Heme. Oni so predniki mogočnega rodu grofov Celjskih.

Da bi si pojasnili njihovo poreklo, moramo poseči nazaj do grofice Heme in njenega sorodstva. Zadnji je kritično premotril njeno in njenega rodu zgodovino univ. prof. Ljudmil Hauptmann.

Grofica Hema, žena mejnega grofa Viljema I. in mati njegovega naslednika Viljema II. Bila je Valtunovega rodu. Mož Viljem je bil iz rodu grofov Selško-Breških, Svetopolkovih potomcev. Hemin ožji sorodnik po moževi strani je bil Askvin (Ažvin). Askvinovi sinovi so bili Starchand I., Aribo, Markvart in Verner, Starchanda I. sinovi so bili: Starchand II. Ulrik I. Verigand in Majnhard. Verigand se je po posesti na Gornjem Avstrijskem imenoval Plajenski. Od njega izvira več plemiških rodov, med njimi grofje Višnjegorski.

S podrobno zgodovino Žovneških se je bavilo več zgodovinarjev, med njimi pred dobrimi sto leti zelo natančno Karlmann Tangl.

Kot zadnji je vire za zgodovino Žovneških kritično premotril Franc Krones (1883), ker je upošteval skoraj vse dosegljive vire, je treba njegova dognanja smatrati za dokončna.*

Tudi Krones posega nazaj do grofice Heme in njenega moža. Mnenja je, da je imela grofica Hema razen Viljema II. še drugega sina, Leopolda. Od tega Leopolda naj bi poleg Askvinovičev izvirali tudi gospodje Seliško-Pekaški (izza 1237 grofje Pfannberški) in grofje Vovbrski. Žovneški so po Kronesu verjetno potomci leta 1103 poslednjič v listinah omenjenega drugega sina Starchanda I., Ulrika I.

Graški zgodovinar Pirchegger pa izraža mnenje, da je bil prednik Žovneških Preslav, odvetnik grofice Heme in morda tudi njen sorodnik.

Kot prvi Žovneški se javlja Gebhard I., in sicer s pridevkom »Savinjski« (de Soune, nobilis de Sauna). V tem pridevku je tudi glavni dokaz za njegovo poreklo. Gebhard I. nastopa kot priča v dveh listinah, prva je bila izdana okrog leta 1130, druga pa leta 1144.

Dve leti pozneje (1146) se pojavlja Leopold I. (Liupoldus de Saunia), tudi kot priča, morda Gebharda I. brat ali sin.

Med letom 1173 in 1253 se često navaja med pričami Gebhard II. Žovneški, tako leta 1209 v Mariboru, kjer je vojvoda Leopold Avstrijski in Štajerski obnovil in obdaroval kartuzijo v Jurkloštru (Jurjevo), ustanovo krškega škofa Henrika iz leta 1170, in leta 1224 prav tako v Mariboru, ko je Leopold izdal več naredb o uporabi pravkar zgrajenega Zidanega mostu pri cerkvi sv. Egidija, (ki je bila tik pred današnjo postajo na Zidanem mostu).

Gebhard II. se v listinah vseskozi imenuje Gebhardus (nobilis de Sunek, Suneck, Sonegge, Seunek, Sevnek); ta naslov se je poslej držal rodu. Toda enkrat nastopa tudi s priimekom Lemberški (de Lengenburch), in sicer v listini, s katero okrog leta 1235 dosmrtno zastavlja odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom njegovemu opatu, medtem ko se njegov sin v isti listini imenuje z običajnim pridevkom Žovneški. Iz te listine sledi, da je Gebhard že imel v svoji oblasti krški fevd Lemberg (med Poljčanami in Šmarjem), središče velike posesti, in da je bil odvetnik velikega in bogatega gornjegrajskega samostana. Pridevek Lemberški nosijo potlej člani njegovega rodu do konca XIII. stoletja, nato pa ne več. Gebhard II. je umrl v visoki starosti.

Imel je dva sinova: Konrada I. in Leopolda II. Oba sta se udeležila znamenitega turnirja, ki ga je v Brežah leta 1224 priredil potujoči vitez in »Minnesänger« Ulrik Lichtensteinski.

V svoji pesnitvi »Frauendienst« pravi Ulrik, da je oba na turnirju premagal.

Očetov naslednik je bil Konrad, ki se navaja v listinah že izza leta 1202, deloma skupaj z očetom. Često ga najdemo v spremstvu oglej-

* Glavno delo: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 1887, ki navaja tudi ustrezne listine.

skega patriarha. Leta 1231 je bil s patriarhom v njegovi vili v Rečici; tedaj je patriarh na prošnjo gornjegrajskega opata Adalberta pomilostil brata Lenarta in Ivana iz Vologa, ki sta bila vdrla v samostan, ga oropala in si zaslužila smrtno kazen; po obsodbi sta morala preko morja služit bogu; bila sta očitno ministeriala, služabnika plemiškega značaja. Leta 1247 pa je bil navzoč, ko je patriarh podelil desetino žički kartuziji.

Konrad je bil tudi sam deležen patriarhove milosti: leta 1237 je dobil od njega patronat nad braslovško župnijo, in sicer, ker so priče dokazale, da ima nanj pravo. Imeti pravo pa pomeni biti vsaj soustanovnik. Patron je imel besedo pri nastavitvah, pri upravi posesti in pri sodišču.

Listina iz leta 1237 je ohranjena in nazorno označuje patronova prava:

Konrad in kdorkoli za njim ima patronatske pravice na osnovi dednega prava. Za nagrado naj župnik njega in 24 njegovih spremljevalcev — jezdecev vsako leto enkrat skromno pogosti. Vsaka župnijska kmetija naj mu da na leto navadno merico ovsa, dva kruha in dve kokoški (pullos). Razen tega naj mu vsak kmet po starem običaju dela dvakrat na leto. Žovneški ima nad župljani krvno sodstvo.

Ako bi v izvrševanju svojih pravic napravil župniku škodo, jo mora v enem mesecu popraviti, sicer izgubi patronatske pravice. Tako advokaturo kakor patronat lahko deduje samo en dedič. Ako umrje župnik, si patron ne sme ničesar prilastiti, vso zapuščino mora dobiti župnikov naslednik.

Ob sklonu svojega življenja je dobil Konrad od patriarha več fevdov na Kranjskem: pri Poljanah na Dolenjskem, pri Ribnici in Motniku.

Konrad je »Minnesänger« Konrad Žovneški iz Koroške, čigar tri pesmi so še ohranjene. V eni izmed njih govori o lepoti in ljubkem smehu ženske, ki ga je navdala s hrepenenjem, v dveh pa toži o nesrečni ljubezni po vzoru viteških pesnikov tedanje dobe.

Poročen je bil z imenoma nepoznato hčerjo Ulrika Peckaškega, od leta 1237 grofa Pfannberškega, ki je bil tudi potomec stranske veje starodavnega debla Selško-Breških. Umrl je med letoma 1241 in 1255.

Konrad I. je zapustil sinove: Gebharda III., Konrada II., Leopolda III. in Ulrika I. Gebhard III. je imel za ženo Elizabeto, ki je bila po vsej priliki v direktnem ali indirektnem sorodstvu z gospodi Orti.

Konrad II., ki je zgodaj umrl, je ostal neoženjen, medtem ko sta Leopold III. in Ulrik I. poročila vsak po eno hčer Ulrika II., predzadnjega grofa Vovbrskega, in njegove žene Neže, vdove umrlega koroškega vojvode Ulrika III. Sponheimskega in hčere Babenberžanke Jere in Hermana Badenskega, Marjeto in Katarino. Tudi sestri Zofija in Ana sta sklenili važni zakonski zvezi: prva s Friderikom Ptujskim, druga s Seifriedom Marenberškim, oče in otroci so tako ustvarili najbližjo rodbinsko zvezo z zelo vplivnimi rodbinami tedanje dobe: S Peckach — Pfannberškimi, Vovbrskimi, Ptujskimi, Marenberškimi. Eden izmed bratov — morda Ulrik v prvem zakonu — je bil najbrž poročen z neko potomkinjo leta 1251 izumrle starejše linije Planinsko — Podsredskih, ki se javlja leta 1261 kot gospa Lem-

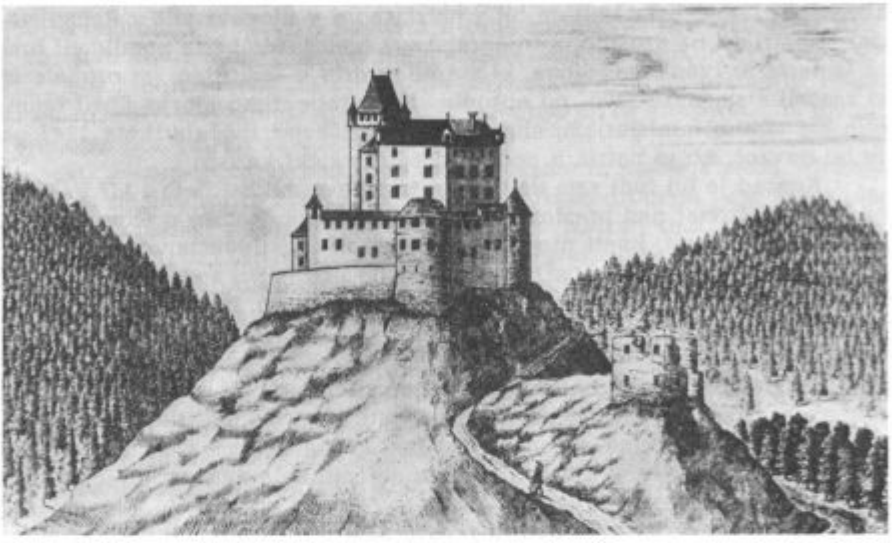

Grad Žovnek okrog leta 1680

berška v sporu, ki ga je zaradi Podsrede imela s svojim sorodnikom Henrikom Ostrovrharjem, novim gospodarjem Planine. Ob očetovi smrti so bili vsi otroci mladoletni, še leta 1255 nastopa prvorojenec Gebhard III. v svojem in svojih bratov imenu kot edini polnoletni član rodbine. Leta 1262 je bil drugi brat Konrad II. že mrtev, najmlajša dva brata, Leopold III. in Ulrik I. sta pa že tudi bila polnoletna.

Trije bratje, Gebhard III., Leopold III. in Ulrik I., nastopajo v vsakem, zlasti pa v gospodarskem oziru silno smotrno in složno, kar je bil za tedanjo dobo, ko so bili tako česti spori in boji za dediščino, kar nenavaden pojav.

Razdajali niso veliko; le leta 1262 so podarili žičkemu samostanu pet kmetij v vasi, katere župan se je imenoval Luba in je bila v bližini samostanske vasi Jarnovec (Srennowiz) pri Dramljah, in eno nad potokom Ložnico pri Žalcu, kjer so imeli v posesti Gotovlje. To so storili v dušni blagor umrlega brata in v svoje ter svojih staršev zveličanje. Ta darovnica nam priča, da se je pozornost Žovneških od gornjegrajske obrnila na žičko stran. Gebhard je leta 1261 podelil hospitalu sv. Antona v Tuhinjski dolini (v Špitaliču) neko gozdno pravico, leta 1276 je pa dal bratom Jamskim (de Antro), kastelanom kamniškim, štiri kmetije v Tuhinju in v bližini Loke (v ozadju Tabora), vendar ne v last, ampak v fevd.

Na drugi strani so Žovneški leta 1262 dobili bogato dediščino gospodov Ortov, koroški vojvodski fevd, ležeč ob Gori Oljki, okrog Šentandraža, Rečice in Paške vasi. Orti so bili v svaštvu z gospodi iz Račja — Cmureka.

Istega leta (1262) so si bratje posest razdelili, ne da bi bili pri tem pozabili misliti na skupno bodočnost svojega rodu. O tem priča rodbinska pogodba, sklenjena 14. maja na Lembergu. Pogodba določa: Bratje so si v primeru, ako ne bi imeli zakonitih moških ali ženskih potomcev, medsebojni dediči vse in kakršnekoli zapuščine. Preživeli izplačajo cerkvi, kjer je umrli pokopan, za zadušnico 100 mark penezov ali dado ustrezni vrednostni predmet še v letu smrti, toda ne več ne manj. S podedovano gotovino lahko preživeli prosto razpolagajo, toda podedovanega posestva ne smejo obremenjavati. Od posestva tudi ne sme nobeden dati za jutrnico (protidoto, poročno darilo) svoji bodoči ženi (mlajša dva sta bila še samska) več ko 100 mark običajnega denarja. Ako bi preminuli umrl na tako oddaljenem kraju, da bi preživeli brez velikih stroškov težko prišli tja, naj od gornjih 100 mark pripade gornjegrajskemu samostanu 50, jurskemu, žičkemu in studeniškemu samostanu ter braslovški in ponikvanski župniji po 10 mark. Le če bi (edini) preživeli brez dedičev pričakoval smrt, tedaj lahko na smrtni postelji ali kadar se mu poljubi, obdaruje cerkve, samostane in duhovne osebe s svojim lastnim in od bratov podedovanim dednim imetjem po svobodnem razsodku »v blagor naših in vseh naših prednikov duš«. Bratje so priznali za medsebojne dediče tudi svoje otroke ter so vse to s prisego potrdili. Same določbe, ki močno omejujejo razpolaganje z deležem posameznega člana rodu. V takem slučaju je bilo vedno treba sporazumnega sklepa; z drugimi besedami: delitev je bila praktična. Ohranjena je sicer samo pogodba med mlajšima dvema bratoma (Leopoldom in Ulrikom), toda nedvomno je sklenil z njima slično pogodbo tudi starejši brat (Gebhard), imetje pa je ostalo skupna rodbinska last.

Ta pogodba še najbrž ne pomenja dokončne praktične razdelitve posesti, ki so jo nekoliko pozneje le izvedli. Saj se je najstarejši brat Gebhard umaknil v Gotovlje, najmlajši brat Ulrik je pa živel na Lembergu, saj se izza leta 1264 imenuje Lemberški, medtem ko srednji brat Leopold nastopa kot gospodar prvotne rodbinske posesti, Žovneka, Šeneka in Liebensteina, s katero je bil najbrž združen majorat (starešinstvo). Gebhard, ki je bil brez otrok ter je vodil zelo burno življenje, je razen Gotovelj dobil morda odškodnino v denarju in kranjska posestva, v Gotovljah je imel kapelo in osebnega kaplana (gospoda Hugona).

Odnos Žovneških bratov do gornjegrajskega samostana

Kakor ostali plemenitaši svojega časa so imeli tudi Žovneški do cerkve dvojni obraz. Bali so se posmrtnega pogubljenja in so bili prepojeni s strahom božjim, toda cerkev je bila tudi lastnica velikih posestev in mno-

* Najtemeljiteje nas o tem pouči spis, Ign. Orožen, Das Benediktiner Stift Oberburg, 1876, nastal na osnovi gornjegrajskih arhivalij. Te so v graškem deželnem arhivu, mlajši del je izza leta 1937 deloma v škofijskem arhivu v Ljubljani, deloma v pokrajinskem arhivu v Mariboru. Knabl se je pri tej snovi ravnal po podatkih Ign. Orožna.

gih podložnikov ter je zato vzbujala v plemiški gospodi prirojeno pohlepnost, ki ni poznala meja.

Žovneški so bili menda že od ustanovitve samostana (leta 1140) njega glavni odvetniki. Toda kot taki in kot sosedje so mu prizadeli sto jadov. O takih zadevah se je že leta 1255 vršila v Marijini cerkvi v Braslovčah razprava, ki jo je vodil škof Oton iz istrskega Pićina (Pedene), patriarhov pooblaščenec. Opat je obtoževal starešino Žovneških Gebharda, da je plenil in pustošil samostanska posestva, da je ubil dva izmed samostanskih ljudi, ki sta se postavila v bran, mnogim drugim je pa močno poškodoval ude in ušesa. Storjena škoda naj bi bila znašala 500 mark penezov. Gebhard je krivico priznal in je sklenil poravnavo v svojem in imenu svojih (še mladoletnih) bratov. Vrača tri posestva, ki si jih je pridobil protipravno in izroča neke desetine. Glede Dobrovelj pristane na to, naj bo meja na njihovi razvodnici: proti Gornjemu gradu nagnjena stran naj bo samostanska, nasprotna pa njegova. Za odškodnino plača 20 mark penezov in obljublja jo tudi za kakršnokoli v bodočnosti storjeno škodo. Po poravnavi so se dogovorili še o ustanovnih mašah: za očetom naj se obhaja vsako leto na praznik sv. Cecilije (22. november); ob tej priliki dobi samostan škaf pšenice, tovor (dva sodčka) vina in eno svinjo, da bi se mogel konvent (meniški zbor) veseliti in da bi s tem večjo pobožnostjo obhajal smrtni dan pokojnega odvetnika. Za praznovanje obletnice pokojni materi obljublja Žovneški, da bo poravnal pogrebne stroške in dal 6 mark penezov za nakup svilene rute, čim bo razdeljena materina ostalina. Glede na dušni blagor sebe, svojih bratov, svojega očeta in svoje matere in prednikov, ki so v Gornjem gradu pokopani, hoče brez vsake zlonamernosti ščititi opata, samostanske brate in ljudi ter posestva, ki jih ima samostan v Savinjski dolini ter v Marki (na Dolenjskem), kakor se to spodobi za dobrega odvetnika, ne da bi jemal več, kakor je svoječasno odredil njegov pokojni oče v sporazumu s svojimi odličnejšimi vazali in ministeriali.

Vendar Gebhard in bratje tudi poslej niso dali samostanu miru, zato so leta 1261, gotovo po pravdoreku oglejskega patriarha, izgubili odvetništvo nad njim. Poslej se kot odvetniki navajajo gospodje Ptujski, grofje Vovbrski, Pfannberški, vendar ni mogoče reči, kdo izmed njih je imel celotno, kdo delno odvetništvo, o Vovbrskih se navaja, da so bili samostanski odvetniki v mozirski pokrajini. Dolžnost odvetnika je bila, da ščiti cerkvene ustanove in njene podložnike, predvsem pa, da v zvezi z javnim redom vrši višje sodstvo, ki ga cerkvene osebe niso mogle opravljati.

Ko so bratje odvetništvo izgubili, so jeli na samostan še silneje pritiskati. Sam Leopold, novi starešina rodu, priznava leta 1278, da je napravil samostanu za 600 mark penezov škode. Da bi jo povrnil, v ta namen odstopa samostanu patronatske pravice nad Braslovčami, »nadejajoč se, da mu bog prizanese pri poslednji sodbi.« Odhajal je namreč na vojno (proti Přemyslu II. Otakarju). Toda prišel je zdrav domov in ni držal besede. Šele v svoji poslednji volji (umrl je leta 1286) je ženi Marjeti naročil, naj obljubo izvrši. Marjeta je storila to še istega leta. S pristankom svojega svaka Ulrika, novega starešine rodu, je izročila samostanu patronat

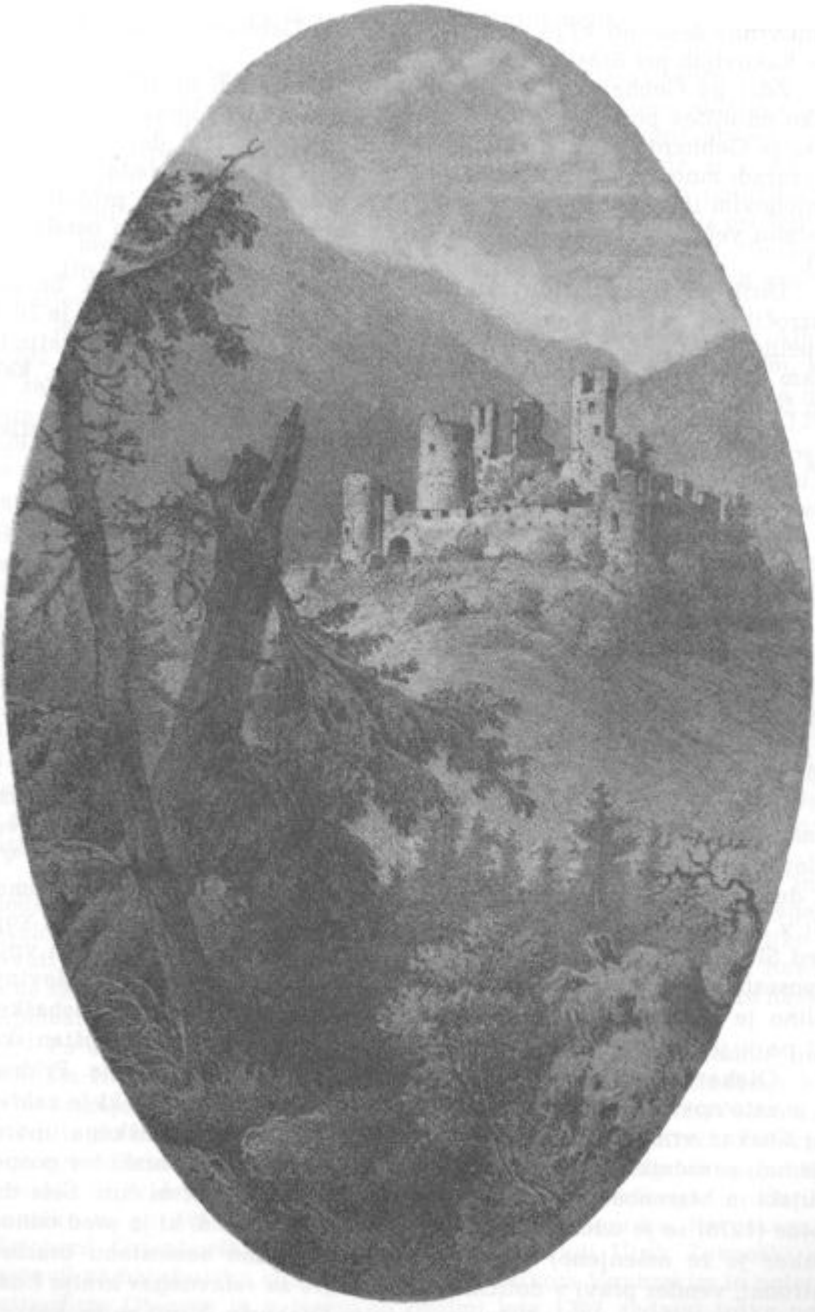

Razvaline Žovneka pred 100 leti

in mu vrnila desetino, ki jo je dal na razpolago Gebhard, ter se odrekla dvoru v Rakovljah pri Braslovčah.

Zdaj pa Gebhard ni maral pristati in Ulrik tudi ni držal besede; za vsako odtujitev posesti in pravic je pa bila potrebna soglasnost vseh. Šele ko se je Gebhardu bližala smrt, je v Gotovljah leta 1291 dal svoje potrdilo: »zaradi mnogih poškodb in žaljenj, ki jih je po krivici zadal samostanu in njegovim ljudem ter jih z ničimer ni popravil.« Zato si je pridobil v samostanu večno prebivališče, prav kakor prej brat Leopold in ostali predniki.

Ulrik pa je ostal trdovraten in sovražen Gornjemu gradu. Braslovč ni izročil niti za ceno pogreba ne, rajši je šel počivat v Žiče, kjer je že več ko petdeset let (izza 1262) spaval brat Konrad. V mladostni burji bratje tudi Žičam niso popolnoma prizanesli, ko pa so Konrada pokopali, so, kakor sem že navedel, samostan obdarovali in ga poslej pustili v miru.

Župnijo Braslovče je izročil samostanu šele Ulrikov sin Friderik I. leta 1328.

Žovneški bratje in politični dogodki

Za življenja treh bratov so se vršili važni in vznemirljivi politični dogodki. Kakor ostali plemiči so se jih udeleževali tudi Žovneški bratje, vodje v njih sicer niso bili, a tudi ne pasivni gledalci.

Leta 1246 je umrl zadnji Babenberžan Friderik II. Bojeviti, vojvoda Avstrije in Štajerske. Avstrijo je dobil češki kralj Přemysl II Otakar, Štajersko ogrski Bela IV. Toda že leta 1260 jo je moral odstopiti Otakarju. S tem je mejila oblast mogočnega češkega kralja na Savinjsko dolino in imela je v njej nekaj posestev (Žalec, Laško). Še devet let in Otakar je leta 1269 po smrti zadnjega Sponheimovca Ulrika III. po pogodbi, sklenjeni leto dni poprej v Podbradih, postal tudi gospodar Koroške in z njo združene Kranjske in Savinjske doline. Ustavljal pa se je brat pokojnega vojvode, oglejski patriarh Filip, ki je bil mnenja, da njemu pripada dediščina. Visoka duhovščina in plemstvo je stalo na strani Otakarjevi; brez dvoma so bili v tej druščini tudi bratje Žovneški. Leta 1270 je prišel kralj z vojsko pred Slovenj Gradec, ga vzel kot dotedanji oglejski fevd koroških vojvod v posest in se napotil nato preko Savinjske doline na Kranjsko. Savinjsko dolino je podredil kranjskemu deželnemu glavarju Ulriku Habsbaškemu, dal pa ji je posebnega deželnega sodnika v osebi Hartnida Guštanjskega.

Otakarjeva stroga in pravična vlada plemstvu ni prijala. Pridružilo se je zato novemu nemškemu kralju Rudolfu Habsburškemu, ki je zahteval, naj Otakar vrne pridobljene dežele. Med kolovodji plemiškega upora so bili tudi sorodniki Žovneških: grofje Pfannberški in Vovbrski ter gospodje Ptujski in Marenberški, da bi bili Žovneški med njimi, ni čuti. Šele druge vojne (1278) se je udeležil eden izmed bratov, Leopold, ki je pred odhodom (kakor je že omenjeno) odstopil gornjegrajskemu samostanu braslovški patronat, vendar pravi v dotični listini, da gre za »slavnega« kralja Rudolfa v boj proti »silnemu in odličnemu« kralju Otakarju. Vrnil se je, kakor vemo. Osem let nato (1286) je brez otrok umrl.

Ulrik I. sam in politični dogodki

Najmlajši izmed bratov, Ulrik, je prevzel starešinstvo. Leopoldova vdova Marjeta mu je dve leti po moževi smrti izročila rodbinsko posest, Žovnek, Šenek, Ojstrico in Liebenstein, ter se nato drugič poročila z grofom Ulrikom Pfannberškim. Gebhard, zlomljen od življenja, se je s tem gotovo strinjal. Morda je on tisti Gebhard, o katerem govori poročilo, da se je leta 1281 na razbojniški način polastil krškega gradu Rifnika pri Šentjurju, a ga je moral vrniti, ker ga je k temu obsodil sam kralj Rudolf. Umrl je leta 1291. Ulrik je poslej sam vodil čolnič Žovneških sredi burnih političnih viharjev.

Kralj Rudolf je izročil Avstrijo in Štajersko svojemu sinu Albrehtu (1282 in 1283), Koroško pa zavezniku Majnhardu Goriškemu (1286), ki mu je za posojen denar zastavil tudi Kranjsko. Toda Albrehtova vlada ni prijala razvajenemu in nemirnemu plemstvu, zato se je uprlo (v letih 1291 do 1293). Glavno vlogo v tem uporu sta imela Žovneškega tast Ulrik Vovbrski in svak Ulrik IV. Pfannberški. Previdni Ulrik Žovneški je kljub temu ostal samo gledalec burnih dogodkov, ki so se končali ugodno za oba deželna kneza.

Vendar Albreht Avstrijski poraženih plemičev ni uničil, ampak jim je pustil njihovo posest. Ulrik Vovbrski je bil po politični pripadnosti Korošec, vendar je bil v pogodbenih odnosih z Albrehtom Habsburškim. K temu ga je navajal tudi položaj njegove žene Neže, rojene Babenberžanke. Leta 1287 je prišlo do medsebojnega dogovora: Ulrik in Neža sta se odrekla vsem narokom na posestva v Avstriji in na Štajerskem, dobila sta pa za to 600 mark in še pravico na 700 mark z imenj v vojvodovih deželah in z gu-štanjskega gradu. Habsburžan je tudi potrdil Ulriku posest Celja, glede katerega je trdil, da mu je fevdni gospod, ker ne omenja drugih posestev v naših krajih, je očitno, da jim je priznaval posebno pravno osnovo: Mozirju oglejsko, Šoštanju krško fevdno pripadnost.

Ulrik Žovneški je leta 1306 spremljal Majnhardovega sina in naslednika Henrika v Prago, kjer se je ta poročil z Ano, sestro zadnjega Přemysloviča Vaclava III. Sredi velikih svečanosti je imel Ulrik priliko opazovati življenje cvetočega mesta. Vračal se je s Henrikom skozi Bavarsko in ne skozi Avstrijo, kajti med Habsburžani in Majnhardovci je že nastajala napetost.

Po smrti Vaclava III. (1306) je zasedel češki prestol Rudolf, najstarejši sin Habsburžana Albrehta. Ta je umrl leta 1307 in za češkega kralja je bil izvoljen Henrik Koroški. Habsburžani so hoteli obdržati češko krono. Prišlo je do hude vojne. Henrik Koroški je bil v veliki stiski. Vojska štajerskega deželnega glavarja Ulrika Walseejskega, solnograškega nadškofa Konrada in Friderika Vovbrskega, svaka Ulrika Žovneškega, je udarila na Koroško in goriški grof Henrik, sicer sorodnik Henrika Koroškega, ter Majnhard Ortenburški sta zasedla Kranjsko. Tudi Ulrik Žovneški se je postavil na habsburško stran. Skupno s Friderikom Vovbrskim in oglejskim patriarhom Otonom je v jeseni in pozimi leta 1307 zadajal težke udarce Henrikovemu glavarju Savinjske doline Hugonu Tauferskemu in opatu

Wulfingu. Hugon Tauferski je bil pregnan, opata so odpeljali ter ga spravili v dominikanski samostan v Pliberku na Koroškem. Ulrik se je gotovo odločno udeleževal borbe, kajti ko je prišel spomladi leta 1308 na bojišče Albrehtov sin Friderik, mu je izročil v varstvo in kot zastavo za vojne stroške vse gradove in vsa mesta, ki si jih je osvojil, ter se nato vrnil v Gradec.

Kmalu je prišel v Gradec tudi sam Ulrik. Tu je bila namreč 22. aprila 1308 izdana znamenita listina, s katere izvemo, da je Ulrik »prostovoljno in neprisiljeno« izročil Frideriku gradove Žovnek, Ojstrico, Šenek in Liebenstein, svojo rodbinsko posest, ter jih je prejel nazaj kot fevd. Obljubil je ob tej priliki zvestobo Albrehtu, vojvodi Frideriku, njegovim bratom in vsem njihovim potomcem. To je prva pogodba, sklenjena med Žovneškimi in Habsburžani, ki so se po zavojevanju smatrali za stalne gospodarje Savinjske doline. Ulrika so najbrž imenovali njenim glavarjem, kajti leta 1310 mu Friderik naroča, naj ščiti žički samostan, njega posestva in prebivalce. Leta 1311 je bilo tudi po posebni pogodbi določeno, naj pripada Savinjska dolina (s Slovensko Bistrico) Štajerski in ne več Koroški (oziroma Kranjski) kakor dotlej. Henrik Koroški je bil medtem (1310) že izgubil češko krono, pridobil si jo je Henrik Luksemburški.

Pogodba iz leta 1308, s katero je Žovneški s svojo posestjo postal fevdnik Habsburžana, vsiljuje misel, da je bila ta posest prvotno fevd koroških vojvod. S tem se pa ne strinja dejstvo, da Žovneški kot »nobiles« redno nastopajo kot popolni gospodarji te posesti in da pravi koroški vojvoda, ko jim z listino potrjuje posest Ortov, da so šele s tem postali njegovi fevdniki.

Ulrik I. kot gospodar, njegova rodbina

Ulrik je tudi pridno skrbel za povzdigo gospodarske moči svojega rodu. Leta 1307 se je v Mariboru poravnal s svojim nečakom Ulrikom Marenberškim in njegovo ženo Vandulo. Marenberška sta se odrekla Lemberga, na katerega sta imela narok po že umrli moževi materi Ani Žovneški, fevdom in posestvom, ki jih je kupil njegov oče od Gebharda III. Žovneškega (v okolici Lemberga in ob Dravinji), od Henrika Zreškega (Freudenberškega) in Valterja Ljutomerskega. Ulrik Žovneški jima je plačal 450 mark srebra, kar priča o veliki vrednosti imenovanih posestev. Tudi od nekega Hugona Tifenskega (von Teuffen — po gradu ob Osojskem jezeru) je kupil Ulrik neka posestva, ki jih je s svojo redno rodbinsko posestjo dobil leta 1308 od Habsburžanov kot fevd.

Ulrik si je pridobil posest tudi v vzhodnem delu nekdanje »marke«, med Savinjo in Sotlo. Leta 1301 je za 700 mark srebra kupil krški fevd Rogatec od Otona II., sina potujočega pevca Ulrika Lichtensteinskega, in njegovih sinov Otona II. in Rudolfa I. Lichtensteinski so bili le kratko dobo gospodarji Rogatcu. Pridobili so ga, ko so izumrli prejšnji gospodarji, gospodje Rogaški, stranska veja ministerialov konjiških. Leta 1304 je krški škof fevd potrdil. Žovneški si je nato od nekega Treunerja pridobil še veliko svobodne posesti v Halozah in visoko sodišče.

Leta 1303 je Ulrik IV. Pfannberški prepustil Ulriku Žovneškemu oglejsko fevdno desetino v pražupnijah sv. Križa in Ponikve. Oglejski patriarh mu jo je naslednje leto podelil v Huminu na Furlanskem »z robom patriarhovskega plašča.« (»per fimbriam chlamydis). To so bile prve postojanke na tem ozemlju.

Končno si je Ulrik pridobil še 30 kmetij v Kotljah na Koroškem. Kupil jih je leta 1314 za 30 mark srebra do bratov »Sunnelberških«. S tem si je pripravil prvo postojanko na Koroškem, v bližini Slovenj Gradca, oglejskega fevda, ki je bil tedaj v posesti koroških vojvod. Ulrik Žovneški je umrl med letom 1314 in 1318. Pokopati se je dal v Žičah, ki jim je v ta namen poklonil deset kmetij, osem v Dramljah pri potoku (Dräming) in dve v Tišovi (Dieschaw) v bližini Žič. Tudi žena Katarina si je za večno počivališče izbrala Žiče. Ob njeni smrti je prejel samostan drugih 10 kmetij v Žabljeku pri Poljčanah in na Paki v Šaleški dolini. Katarina je bila mnogo mlajša od svojega moža, toda umrla je tudi ona pred letom 1318, zapustivši mladoletnega sina Friderika in mladoletno hčer Ano (morda je imela več hčera). Varuh otrokoma je bil stric Herman Vovbrski (brat in naslednik Friderikov ter zadnji svojega rodu), ki je leta 1318 zaročil svojo nečakinjo »devico« Ano z Rudolfom Lichtensteinskim, mlajšim vnukom pesnikovim. Za doto ji je dal 100 mark srebra, prav toliko, kolikor dopušča pogodba iz leta 1262.

Za Ulrika Žovneškega so se pojavljale razne nadloge, med njimi kuga in kobilice. Koroški zgodovinar Ivan Vetrinjski pripoveduje, da se je Ulrikov hlapec (služabnik) pognal s konjem v trumo kobilic, te so pa njega in konja obžrle do kosti.

Posest Žovneških gospodov

Žovneški gospodje so imeli že ob svojem nastopu v zgodovini precej veliko posest, ki se je pa pozneje še močno povečala. Bili so alodialni (samostojni) posestniki Žovneka, Seneka, Liebensteina in Ojstrice. K tem gradovom je spadalo vse vzhodno pobočje Dobrovelj, južno gorsko ozadje ter del doline pod njima. Zgodaj so si pridobili tudi Gotovlje in okolico. Ker je bilo gotoveljsko deželsko sodišče sredi celjskega, je gotovo, da so si Žovneški pridobili Gotovlje od Vovbržanov, morda po ženitvi s kako članico vovbrskega rodu.

Gradove so si Žovneški zgradili sami. Ime glavnega gradu se navaja v različnih oblikah, kot Sonekke Sonhec, Sanhek, Seunekke, Seunek, Sewnek Sawnek. Brez dvoma je v zvezi s Savno — Savinjo. Danes je Savinja precej oddaljena od gradu, tedaj je morda tekla bliže, domnevo potrjujeta tradicija in oblika tal. Ker se prva dva Žovneška še ne imenujeta po gradu, je verjetno, da ga tedaj še ni bilo. Prvič se navaja leta 1173 v zvezi z Gebhardom II. To se itak ujema s splošno zgodovino nastanka gradov; pri nas grade prve gradove v XII. stoletju, prej je gospoda prebivala bolj ali manj v utrjenih dvorih.

Grad so zgradili na gorskem obronku, ki ga na severozahodu ozko sleme veže z maso Dobrovelj.* Grad se je dal odlično braniti in je bil dobro

utrjen. Na slemenu, kjer je bil najbolj ranljiv, so ga čuvali trije približno 9 m široki jarki, preko katerih so vodili pridvižni mostovi. Preko njih se je prišlo do stranskega vhoda v grad, ki je imel kot celota obliko nepravilnega trapeca s krajšo vzporednico na vzhodu. Stranski vhod je čuval dvonadstropni stolp, ki se je dvigal nad prvotno manjšim romanskim, pozneje pa večjim poznogotskim portalom. Stranski vhod je vodil na podolgovato dvorišče, ki je na jugu segalo do nasipa z obzidjem, na severu do grajskega jedra in na vzhodu do gospodarskih poslopij.

Grajsko jedro je večinoma porušeno, vendar ga še lahko ločimo od obzidja, ki je bilo za njim. Glavno poslopje je bilo prostorno, vendar skromno. Imelo je tri trakte, ki so skupaj z obzidjem na severni strani oklepali majhno notranje dvorišče, opremljeno z arkadskimi hodniki.

V jugozahodnem vogalu grajskega jedra je bil »Bergfried«, mogočen okrogel stolp, s 3,27 m debelimi zidovi, ki še stoje na živi skali. Skupaj z obzidjem pred seboj je učinkovito ščitil glavni vhod v grad. Od vznožja stolpa so vodile strme kamnite stopnice v globoko dolino pod gradom. Pritlična vrata stolpa so mlajša, gornja, ki so v višini prvega nadstropja, pa starejša. Ob spodnjem vhodu v stolp se še vidijo ostanki kanala, s katerim so osuševali stolp. V stolpnem zidu so tudi še vidni ostanki stopničastih kanalov, ki so povezovali posamezna nadstropja. Razen glavnega stolpa so še precej dobro ohranjeni ostanki palasa.

Sredi notranjega dvorišča je bil vodnjak ali cisterna, v katerega je pritekala voda s severovzhodne strani. Iz nekega nizkega stavbnega ostanka vzhodno od palasa drži precej dolg podzemni hodnik na plano. Na Vischerjevi sliki iz leta 1681 je vidna vzhodna stran gradu z glavnim vhodom.

Iz Celjske kronike vemo, da je bil v hribu nad Žovnekom stolp, ki so ga leta 1439 porušili in je doslej popolnoma izginil. Služil je verjetno kot opazovalnica.

Za Žovneških je bil grad še bolj preprost. Poznejšo obliko je dobil po požaru leta 1532. Opustili so ga leta 1816. Tedaj si je novi lastnik Čokl pl. Ruhetal zgradil v dolini nov klasicistični dvorec, Novi Žovnek, za katerega je jemal gradivo tudi iz starega gradu.

Ostali trije gradovi, Šenek, Liebenstein in Ojstrica, so poleg Žovneka prvič navajajo v pogodbi, s katero je Marjeta, vdova po Leopoldu II., leta 1288 izročila rodbinsko posest svaku Ulriku I.

Šenek je bil razdejan v celjsko-habsburški vojni leta 1439. Ignacij Orožen domneva, da je stal na planoti Miklavškega hriba nad Podvinom. Konservator Jože Curk se s tem ne strinja, češ da je cerkev sv. Miklavža nastala prej, preden je bil grad porušen, in domneva, da je bil prvotni Šenek na griču nad sedanjo graščino istega imena. Ignacij Orožen sicer ne trdi izrečno, da bi bila cerkvica nastala prav na mestu prejšnjega gradu.

Liebenstein je bil predhodnik Prebolda in je stal na pobočju Tolstega vrha na Rihtarjevem posestvu, kjer so bili še konec XIX. stoletja vidni ostanki razvalin. Liebenstein je v XVI. stoletju izpodrinila graščina Pre-

* Opis sedanjega stanja in rekonstrukcija prvotne oblike: Jože Curk.

bold. Cerkev sv. Pavla se je dotlej imenovala »prope Liebenstein«, potlej pa »prope Pragwald«.

Ojstrica je stala nad Loko v ozadju Tabora na griču, imenovanem »Stari grad« ali »Kukenberg«. V XVII. stoletju jo je izpodrinila graščina Spodnja Ojstrica.

Gotovlje se navajajo prvič leta 1291. Tu se je Gebhard III. leta 1291 odpovedal patronatu nad braslovško župnijo v korist gornjegrajskega samostana. Mesto, kjer je stal grad, nam ni znano, morda je bil na griču Gradišče severno od vasi, morda na tleh sedanjega župnišča, ki ima na vzhodni strani nenavadno debele zidove, morda v bližini Žalca. Najverjetnejša je prva domneva.

Najpomembnejši sosed Žovneških je bil gornjegrajski samostan, skupna meja posesti je potekala po slemenu Dobrovelj. Pozneje si je samostan pridobil precej posesti tudi okrog Braslovč (od neznanih darovateljev, morda od samih Žovneških), pa tudi pri Šentandražu pod Goro Oljko, od gospodov Ortov po njihovem ministerialu Ušalku iz Prekope (leta 1229).

Leto 1262 so Žovneški podedovali vso posest Ortov na južni in vzhodni strani Gore Oljke in je vsekakor obsegala tudi Goro samo. S tem so postali Žovneški fevdniki koroških vojvod.

Leta 1241 so postali fevdniki oglejskih patriarhov — posestva okrog Motnika in v Tuhinjski dolini, pri Ribnici in pri Poljanah na Dolenjskem.

Obsežni so bili njihovi krški fevdi: Lemberg med Šmarjem in Poljčanami (že v prvi polovici XIII. stoletja), Rogatec (1301, 1304). Oba gradova sta bila središče zelo obsežne posesti.

Žovneški so bili torej že trdni zemljiški gospodje. Svoje posesti niso v celoti upravljali sami, kajti imeli so vazale in ministeriale. Neki ministeriali so znani po imenu: dva Richerja, Bolfenk, dva Logarja (Owe, Aue), Henrik in Friderik, ki se navajata leta 1288. Kot Žovneški vazal se navaja tudi Friderik Gaberniški.

Leta 1314 so si Žovneški pridobili veliko posest v Kotljah na Koroškem.

Od svoje posesti so Žovneški tudi darovali, ne da bi bili razmetavali: žičkemu samostanu leta 1262 pri Dramljah in na Ložnici, okrog leta 1314 v Dramljah, v Žičah, v Žabjeku in na Paki v Šaleški dolini, hospitalu sv. Antona v Špitaliču leta 1261 v gozdni okolici in bratom Jamskim leta 1276 v Tuhinjski dolini.

Dejstvo, da je Ulrik I. leta 1308 priznal fevdno odvisnost od Habsburžanov, rodu ni bilo v škodo, ampak v korist, omogočila je izkoriščanje nove zveze.

Srednjeveško plemstvo se je delilo v več slojev. Najviše so bili (razen vladajočih rodbin) grofje, srednje mesto so zavzemali svobodni gospodje (nobiles), a najniže so bili služni ministeriali in vitezi. Med posameznimi sloji so bili še odtenki. Žovneški gospodje so spadali k srednji skupini, toda rodbinske zveze z rodbinami najvišjega sloja kažejo, da so silili navzgor.

Rod gospodov Žovneških in Lemberških (po Kronesu)

Gebhard I. (javlja se od 1130—1144),
Leopold (javlja se 1146),
Gebhard II. (javlja se od 1173—1237)

Konrad I. (javlja se 1222—1241), Leopold II. (1224)
žena iz rodbine Peckach-Pfannberških

Gebhard III. (javlja se od 1256—1291) žena Elizabeta-Ort?	Konrad II. († 1262)	Ulrik (javlja se 1255—1314) 1. žena morda iz rodu Podsredskih 2. žena Katarina Vovbrska	Leopold III. († 1286) žena Marjeta Vovbrska	Sofija mož Friderik Ptujski	Ana mož Seifried Marenberški

---

Friderik (1318 še mladoleten, † 1360 kot grof Celjski)	Ana mož Rudolf Lichtensteinski

---

Drug rodovnik je sestavil profesor Pirchegger. V glavnih predstavnikih roda se v bistvu ujemata, samo da ima Pirchegger dva Ulrika. Ulrik I. je po njegovem rodovniku umrl pred letom 1272, sledil mu je sin Ulrik II. Ako bi to obveljalo, bi bilo pač treba politična in vojaška dejanja Ulrika I. pripisati Ulriku II, sicer bi se pa slika ne izpremenila. Pircheggerju se je očividno zdelo, da bi bil Ulrik I. Kronesovega rodovnika živel predolgo.

TRETJA FAZA SREDNJEVEŠKEGA FEVDALIZMA: CELJSKI GROFJE

Razen v dodatku navedene literature sem se pri spisovanju tega poglavja v prvi vrsti posluževal regestov, zbranih v rokopisni knjigi regestov, ki jo hrani zdaj celjski zgodovinski arhiv. Regesti so izbrani po XXV., XXIV., I. in XIV. repertoriju dunajskega državnega arhiva.

Repertorij XXV., I. del. Regesti 750 listin, ki se nanašajo na Celjske grofe in segajo od 15. septembra 1314 do 13. decembra 1546.

Repertorij XXIV., II. del. Regesti 155 celjskih listin, ki jih je leta 1752 dvorni svetnik pl. Rosenthal iz graške »obokane zakladnice« prenesel v dunajski hišni, dvorski in državni arhiv. Segajo pa od 16. aprila 1341 do 3. julija 1469.

Repertorij I. Regesti 292 celjskih listin, segajočih od 12. junija 1287 do 8. maja 1591.

Repertorij XIV. Regesti 73 ortenburških listin, ki segajo od 6. januarja 1436 do 10. februrja 1612.

Regesti so tako natančni, da podajajo vso bistveno vsebino listin, deloma celo s podrobnostmi. Nanašajo se pa: na zaroke in poroke, na posestne dogovore

in dedne pogodbe, na razsodništvo, povišanja, spore in oprostitve storjenih krivic, neprijetnosti in ponižanja. Na visoko politiko se posredno nanašajo samo nekateri. Regesti listin, prenesenih leta 1752 iz Gradca na Dunaj, so večinoma na višji fevdalni ravni, saj govore o odnosih z vladajočimi in grofovskimi rodbinami, s papežem, patriarhom in škofi.

Regesti iz različnih repertorijev se deloma ujemajo med seboj, deloma se pa dopolnjujejo.

Rodbinske zadeve

Rodbina Friderika I.

Friderik, zadnji Žovneški gospod in prvi Celjski grof, je bil prvič poročen z Ano, hčerjo vojvode Ivana Saškega, drugič pa z Dimuto Walseejsko, ki se že leta 1330 javlja kot njegova žena.

Obe ženski sta dvignili njegov ugled. Tudi Walseejka, kajti Walseejci, sicer plemiči viteškega porekla, so bili tedaj že zelo pomemben rod, ki se je ponašal z velikim bogastvom in imel je mnogo posestev: na Vzhodnem in Zahodnem Štajerskem — Riegersburg, Gleichenberg, Ivnico, na Spodnjem Štajerskem (v pravi posesti ali zastavi) — Konjice, Zreški grad (Freudenberg), trg Žalec, Vojnik, na Kranjskem — Ribnico, Cerknico. Pozneje jih srečavamo kot gospodarje Ptuja in ustanovnike tamkajšnjega minoritskega samostana, Ulrik III. je bil deželni glavar štajerski (1330—1359), nekateri člani roda so pa bili štajerski deželni komorniki.

Dimuta (Dymout) je bila podjetna ženska (saj je celo sama nakupovala posestva).

S prvo ženo Ano Saško je imel Friderik dve hčeri Ano in Katarino. Ana se je poročila z grofom Otonom Ortenburškim, Katarina pa prvič (1353) z grofom Albertom IV. Goriškim, ki je umrl leta 1347, in drugič (1377) s komornikom Ivanom Waldburškim.

Druga žena Dimuta je pa rodila Frideriku sina Ulrika I. in Hermana I.

Grofje Ortenburški so bili pomemben plemiški rod na Koroškem in Kranjskem. Še pomembnejši so bili grofje Goriški, ki so uživali doma skoraj vladarski ugled, ne glede na to, da je druga veja njihovega rodu vladala na Koroškem in Kranjskem (do leta 1335) in na Tirolskem (do leta 1362).

Ana je ob poroki z Otonom dobila za doto 1200 goldinarjev (1348). Mož ji je na ime jutrnice in preskrbovalnine vpisal na nekatera fevdna posestva v Ribnici ustrezno vsoto. Vojvoda Rudolf IV., fevdni gospod teh posestev, je vpis potrdil (1363).

Več vemo o zadevah Anine sestre Katarine. Ko se je ta poročila z Albertom IV. Goriškim, je dobila za doto 1600 mark oglejskih fenigov. V Pazinu se je skupaj s svojim možem s posebnim pismom svojemu očetu in bratu odrekla vsem pravicam na očetovske in materinske »dežele«.

Albert ji je v oporoki volil 1200 funtov dunajskih in graških fenigov (1374), vsekakor kot jutrnico in preskrbovalnino. Izplačilo bi bil moral iz-

vršiti brat Herman I., ki je imel neke obveznosti do umrlega Goriškega grofa in tudi dote še ni bil v celoti izplačal. Glede vsega tega je prišlo do spora med njim in sestro. O tem govori naročilo vojvode Albrehta III. grofu Hermanu, naj se drži razsodbe, ki so jo njegovi svetovalci izrekli glede dote, jutrnice in drugih zahtevkov sestri Katarini, tedaj že ženi komornika Ivana Waldburškega (1377). Spor se je vlekel še nekaj let. Iz potrdil, izdanih leta 1380 in 1383, je razvidno, da je grof Herman I. izplačal sestri v celoti 3200 funtov dunajskih in graških fenigov.

Katarina je poleg svojih mož nastopala tudi na gospodarskem področju. To dokazujeta dve listini iz leta 1386. Prva pravi, da je dal vojvoda Rudolf IV. grofu Albertu Goriškemu in njegovi ženi Katarini v uživanju več gradov in mest, ki jih je Katarina obdržala še po Albertovi smrti, ko je postala komornica Waldburška, druga pa navaja, da sta Katarina in njen drugi mož Ivan Waldburški imela od Rudolfovega brata Leopolda III. v zastavi gradove in naselja v Slovenski marki: Kostanjevico, Štatenberk, Rudolfovo (Novo mesto) in Višnjo goro, a sta jih za denar odstopila tridentinskemu škofu Albrehtu in Katarininemu »svaku« Frideriku Ortenburškemu.

Friderik I. je sklenil svoje življenje, ko je bil star okrog 60 let. Dne 24. junija 1359 je bil še med živimi, dne 13. februarja 1360 pa že ne več. Drugi datum nosi reverz, s katerim prior ptujskih dominikancev Jakob Mirenski potrjuje 50 mark graških fenigov, ki jih je prejel, da bi v svojem samostanu večno obhajali obletnico za grofa Friderika, ženo in otroke. Za večno počivališče si je Friderik izbral minoritsko cerkev v Celju. Žena Dimuta je umrla nekoliko let pred možem; v začetku leta 1353 je še živela, v novembru pa ne več.

Po Friderikovi smrti nastopata skupno sinova Ulrik I. in Herman I.

Rodbina Ulrika I in Hermana I.

Starejši sin Friderika I., Ulrik I., je bil poročen z A d e l a j d o Ortenburško, ovdovelo Oetingensko.

Ulrik I. se (poleg brata Hermana I.) zadnjič javlja v listini 24. junija 1368, dne 8. septembra 1368 nastopa že sam brat Herman. Ulrik I. je zapustil sina V i l j e m a.

Vdova Adelajda je preživela svojega moža za 20 let. Ko ji je ta umrl (1368), je zahteval od svaka Hermana I., da ji vrne doto in izplača dogovorjeno jutrnico v iznosu 10.000 goldinarjev. Herman ji je začasno dal v uživanje dohodke mesta (Slovenske) Bistrice in tamkajšnjega gospoščinskega urbarja. Ker ji je Herman leta 1371 izplačal večji del pripadajoče ji vsote, se je zastavljenim dohodkom v Bistrici odpovedala, za ostanek 1000 funtov dunajskih denarjev je tri tedne pozneje (1. aprila 1371) dobila v zastavo 100 naseljenih kmetij urbarjev Mozirje in Vrbovec, ki jih je vrnila, čim ji je Herman ostanek izplačal.

Pozneje je Adelajda Hermanu posodila 80 mark dunajskih in graških denarjev in je dobila zanje v zastavo 8 kmetij na Gornjem Remšniku na Kozjaku (1385). Tudi to vsoto je Herman kmalu vrnil.

Po bratovi smrti sta Herman I. in nečak Viljem nastopala skupno kot predstavnika svojega rodu.

Prva žena Viljema, s katero je živel le kratko dobo, je bila Elizabeta, hči palatinskega grofa Majnharda Koroškega, grofa Goriškega, Tirolskega itd.

V listini iz leta 1373 obljublja Majnhard hčerki za doto 3000 mark oglejskih denarjev. Poroka se je vršila še istega leta. Nekoliko pozneje (1374) potrjuje grof Herman, da je od grofa Majnharda prejel 432 goldinarjev beneških denarjev. V drugi listini iz leta 1376 grof Herman nastopa kot razsodnik med svakom Majnhardom in njegovim pokojnim bratom grofom Henrikom glede gradu Waydenberg in nekih drugih zastavljenih posestev.

Po smrti prve žene je Viljem poročil Ano, hčer Kazimirja Velikega, zadnjega Piastoviča na poljskem prestolu.

Ana se je rodila leta 1366. Mati ji je bila Jadviga Glogovska, četrta žena Kazimirjeva. Kralj je Jadvigo poročil, ko je še živela tretja žena, Adelajda Hesenska. Vendar je Adelajda kmalu nato umrla. Papež Urban V. je zakon Kazimirja Velikega z Jadvigo legitimiral šele po rojstvu druge hčerke, Jadvige, 26. maja 1368. Ano so še kot otroka zaročili z Vaclavom, sinom češkega kralja in rimskega cesarja Karla IV. Ženin je bil tedaj star šele osem let. Toda leta 1370 so zaroko razvezali in Vaclava zaročili z Ivano, hčerjo Albrehta Bavarskega. V tem letu je umrl Anin oče Kazimir Veliki. V testamentu ji je volil bogate obleke in dragocenosti. Njena mati, vdova Jadviga, je vzela pripadajočo ji doto in je odšla na Šlesko, kjer se je takoj drugič poročila. Poljski prestol je zasedel Ludovik Anžuvinec, ogrsko-hrvatski kralj, ki je imel za ženo Elizabeto Bosansko, sestro Katarine, žene Hermana I. Celjskega. Ludovik in Elizabeta sta se morala v smislu oporoke zavzeti za vzgojo kraljičin, Ane in Jadvige. Obe sta bili prisotni pri Ludovikovem kronanju. Leta 1371 ju je Elizabeta hkrati z doto odpeljala v Budim, na kraljevski dvor, kjer so ju vzgajali skupaj z njenima hčerkama, Marijo in Jadvigo. Za stalno se nista več vrnili na Poljsko. Zgodovinarji menijo, da sta Ludovik in Elizabeta hotela preprečiti, da ne bi Ana in Jadviga morda zahtevali poljski prestol, ko bi postali polnoletni. Ludovik je pri papežu Gregorju XI. dosegel, da je Ano legitimiral, toda s pridržkom, da nima pravice na poljski prestol, saj je bila rojena, ko zakon njunih staršev, Kazimirja in Jadvige, še ni bil legitimiran. Nato jo je omožil daleč v tujino. Za moža ji je izbral Viljema Celjskega. Poroka se je vršila 6. aprila 1380. Ludovik ji je še poskrbel za zelo veliko doto: 20.000 zlatih forintov. Leta 1382 je Ludovik odredil, da pripade ta vsota Hermanu II., Viljemovemu bratrancu, ako bi Viljem in Ana umrla brez potomcev.

Grof Herman I. in nečak Viljem sta z dovoljenjem habsburškega vojvode Leopolda III. leto dni po poroki (1383) zavarovala Anino doto na Metliki, ki sta jo za 19200 goldinarjev dobila od Habsburžana v zastavo.

Viljem se je bavil z vojskovanjem, turnirji in lovom, in je le malo časa posvečal svoji ženi, ki mu je rodila hčerko Ano. Leta 1392 je na povratku z bojnega pohoda proti Turkom na Dunaju umrl. Vdova Ana je še nekaj časa živela v Celju. Ko se je leta 1394 poročila z Ulrikom Teckom, knezom na Virtemberškem, je zapustila Celje. Tedaj je pogodbeno potrdila,

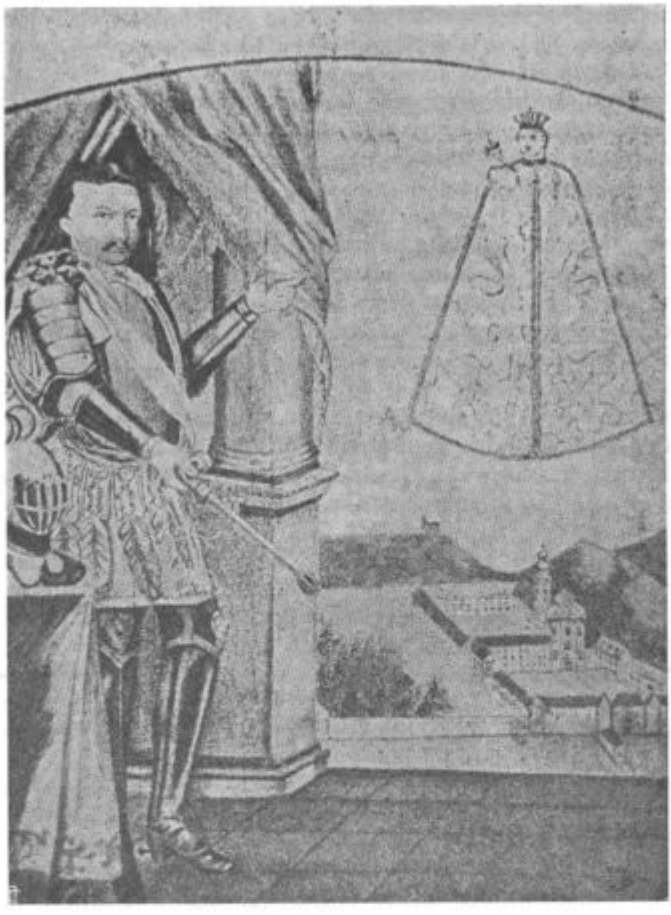

Herman II.
Poznejša slika
iz samostana
v Lepoglavi

da je v ime dote, jutrnice in protidote prejela 16.000 goldinarjev v zlatu, in izjavila, da ničesar več ne zahteva. Knez Teck je bil po Ortenburžanih v sorodu s Celjani. Čeprav Ana v drugem zakonu ni imela otrok, se ni prav nič brigala za hčerko Ano, dokler ta ni postala poljska kraljica.

Herman I. je bil izza leta 1361 oženjen s K a t a r i n o, hčerjo bosanskega vladarja bana Štefana II. Kotromanića (1319—1355) in sestro Elizabete, žene ogrsko-hrvatskega kralja Ludovika. Ker je bil Štefan Kotromanić po materi vnuk srbskega kralja Štefana Dragutina, je v žilah Bosanke Katarine tekla kri srbskih Nemanjićev.

O Katarinini doti in jutrnici govorita dve listini. Prva iz leta 1374 pravi, da ji je kralj Ludovik dal za doto 10.000 goldinarjev, druga, prav tako iz leta 1374, pa pravi, da ji je mož Herman nakazal kot jutrnico 5000 goldinarjev. Prvo vsoto je Herman kot prevzemnik zapisal na Gornjo Vipavo, drugo pa kot obveznik na Krško.

Herman I. je imel s Katarino Bosanko dva sina, Ivana in Hermana II. Umrl je leta 1385.

Ivan se je leta 1368 poročil z grofico Marjeto Pfannberško. Ker je bil z njo v sorodu v četrtem kolenu (po ženi Konrada I. Žovneškega) je bilo za to treba dobiti papeško dispenzo. Poroko je kot komisar izvršil oglejski patriarh Markvard. O tem imamo dve listini (z dne 9. maja 1368 in z dne 26. marca 1369). Vendar je Ivan umrl že leta 1372.

Leta 1373 je avstrijski vojvoda Albreht III. odločil v sporu glede Marjetine jutrnice in protidote. Marjeta se je obema odpovedala, dobila pa je za to kot vojvodski fevd gradove Peggau (ob Muri), Luginsland (pri kraju Semriach), Kaisersberg (pri Leobnu), Grünenberg (na Pohorju pri Mariboru) in Makole, ki jih je imel dotlej grof Herman I. Nato se je Marjeta drugič poročila z grofom Viljemom Montfortskim, njena hči, prav tako Marjeta, pa s Haugom Montfortskim.

Herman II. se je poročil z Ano Schaumberško.
Po Viljemovi smrti je v celoti nanj prešla skrb za bodočnost rodu.

Rodbina grofa Hermana II.

Hermana II. žena grofica Ana Schaumberška je umrla pred letom 1396, mati Katarina Bosanka je bila tedaj še živa, umrla je pred letom 1408. Ana je Hermanu rodila sinove Friderika II., Hermana III. in Ludovika ter hčere Elizabeto, Ano in Barbaro. K njegovi družini je spadala tudi varovanka Ana, hči umrlega bratranca Viljema in Poljakinje Ane. Herman je pa imel tudi nezakonske otroke, vsaj enega sina, Hermana, in eno hčer neznanega imena (Valburgo?).

Herman je svoje otroke dobro poženil, imajoč pred očmi politične cilje. Najstarejšega sina Friderika je še kot dečka zaročil z Elizabeto, hčerjo odličnega hrvatskega kneza Štefana Frankopanskega-Modruško-Krškega in njegove žene Katarine Carrarske, ki je bila hči gospodarja Padove.

Poročna pogodba, ki sta jo nevestina roditelja grof Štefan Modruško — Krški in Katarina, njegova žena, sklenila s hčerjo Elizabeto in grofom Friderikom Celjskim, določa kot doto 20.000 zlatih goldinarjev (30. septembra 1388).

Modruško — Krški so bili bogati. Tako se ne smemo čuditi, da sta si grofa Herman in Viljem 23. junija 1390 izposodila od grofice Katarine Modruške — Krške, tedaj že vdove, 5000 dobrih goldinarjev in ji zanje zastavila gospoščino Planino. Poroka se je zaradi mladoletnosti neveste in ženina vršila mnogo kasneje — pred letom 1406.

Potomec tega zakona je bil Ulrik II. Kot bodočega poglavarja vsega rodu ga je Herman II. oženil tako, kakor so zahtevali interesi proti jugovzhodu usmerjene politike Celjanov: s Katarino, hčerjo srbskega despota Jurija Brankovića.

Svojega drugega sina Hermana je oče poročil z grofico Elizabeto, rojeno Abensberško, ovdovelo Schaumberško, ko mu je ta umrla, pa s princezinjo Beatrico, hčerjo vojvode Ernesta Bavarskega.

Ohranjena je ženitna pogodba z vdovo Elizabeto Abensberško — Schaumberško.

V njej Elizabeta obljublja, da bo do binkošti poročila njegovega sina Hermana in mu prinesla doto, 16.000 zlatih goldinarjev. Herman starejši se pa obvezuje, da ji bo izplačal v štirih tednih 32.000 goldinarjev, tj. doto in protidoto, ako bi se zaroka razdrla (7. februarja 1401).

Ohranjena je tudi ženitna pogodba glede Beatrice (9. februarja 1404). Renski palatinski grof in bavarski vojvoda Ernest zaroča hčerko Beatrico s Hermanom Celjskim mlajšim in obljublja, da bo v štirih tednih v solnograškem nadškofijskem gradu Rastattu izplačal za doto 12.000 goldinarjev; ako bi rok zamudil, plača za kazen še enkrat toliko.

Herman III. je imel hčer M a r j e t o (s prvo ali drugo ženo), ki se je leta 1430 poročila z grofom Montfort-Pfannberškim. Oče ji je bil tedaj že štiri leta mrtev. Ded Herman II. ji je dal za doto 4000 goldinarjeiv. Ona se je s tem zadovoljila, vendar si je izgovorila pravico, da dobi, ako bi moški rod Celjskih grofov izumrl, enak delež ko njene tete.

Po smrti prvega moža se je Marjeta poročila z vojvodom Vladislavom Těšinsko-Glogovskim, enim izmed vladarjev poljskih oddelnih vojvodstev v Šleziji. Vladislav in Marjeta sta imela sina Przemyśla, ki je umrl leta 1477 kot glogovski knez in kanonik. Marjeta je bila tedaj že vdova. Ker se je njen nečak in možni dedič vojvoda Kazimir dogovoril s kraljem Kazimirom, da mu odstopi Těšinsko-Glogovsko, čim ga prevzame, je vojvoda Ivan Saganski Glogov zasedel, kajti zbal se je, da dobi v sosešči v kraljevi osebi premočnega soseda (1480). Vojvodinji so sicer prišli na pomoč Těšinci, katerih vojvoda je imel v posesti drugo polovico Glogova. Vendar brez uspeha. Marjeta se je umaknila v Goro (Góra), kjer je umrla še istega leta. Preživela je ves celjski rod.*

Najmlajšega sina Hermana II., L u d o v i k a, je adoptiral grof Friderik Ortenburški in si ga določil za dediča. Toda Ludovik je umrl v cvetu mladosti (leta 1414 ali 1420), vendar dediščina ni prišla v nevarnost, kajti Celjanom jo je zagotavljala dedna pogodba.

Hermanov nezakonski in pozneje po papežu legitimirani sin Herman je bil šibkega zdravja pa zelo nadarjen, zato je bil določen za duhovniški poklic. Ko je imel šele trideset let, ga je papež Ivan posvetil za brižinskega škofa. Ko je potoval zaradi potrditve v Rim, mu je oče posodil 1000 zlatnikov, zato je prejel od njega v zastavo brižinsko Škofjo Loko in Klevevž na Dolenjskem. Škof Herman je nekaj let pozneje dobil škofijo v Tridentu; mesta pa ni nastopil, ker je prej umrl v Celju za kilo (1421). V župni cerkvi sv. Danijela je še danes njegov spomenik.

Da je imel Herman II. vsaj eno nezakonsko hčer, se sklepa iz zgodovinskih portretov na oltarni sliki na Ptujski gori. Bila je bržčas soproga Bernarda Ptujskega in se je po neki legendi imenovala Valburga.

Prej kakor svoje hčere je Herman II. oženil varovanko A n o.

---

* Grünhagen, Geschichte Schlesiens, Gotha, 1884, I., Książęta szlązcy z domu Piastów, Warszawa, 1874.

Postala je poljska kraljica. Na Poljskem je po smrti Ludovika Anžuvinca prevzela prestol njegova hči Jadviga, ki se je poročila z litvanskim knezom Jagiełłom. Ta je s tem postal poljski kralj. Pri krstu je dobil poljsko ime Vladislav.

Jadviga je kmalu umrla. Na smrtni postelji je možu svetovala, naj vzame za drugo ženo Ano Celjsko. Vladislav se je na Poljskem kot Litvanec slabo počutil in mikalo ga je, da bi se vrnil v svojo Litvo. Jadvigi se je zdelo, da si bo svoj položaj na Poljskem utrdil, ako bi imel za ženo potomkinjo starega poljskega vladarskega rodu. Taka potomkinja je bila Ana. Tudi najožji politični svetovalci so kralju to ženitev priporočali: Peter Wysz, krakovski škof, Jan s Tęczyna in več malopoljskih gospodov. Z različnimi intrigami sta skušala ta načrt preprečiti avstrijski vojvoda Viljem, nekdanji zaročenec Jadvigin, ki si je z njo želel pridobiti poljski prestol, in Ulrik pl. Jungingen, mojster Nemškega viteškega reda, ki se je želel, da bi se Litva in Poljska razšli.

Vladislav je poslušal nasvete umrle Jadvige in poljskih svetovalcev. V Celje je odšlo odposlanstvo, da izprosi od Hermana II. roko varovanke. Herman je bil tako ganjen, da se je od veselja razjokal. Poljskemu odposlanstvu je dodal v spremstvo še nekaj svojih ljudi: Ulrika, točaja Ostroviškega, Alberta Kozjanskega, Andreja Puxerja, Konrada Pernerja, Friderika Landekarja, Ludovika Schasza in Nikolaja Volckerja. Kralj je s spremstvom šel nevesti naproti. Krakovsko ljudstvo jo je navdušeno pozdravljalo kot vnukinjo Kazimirja Velikega. Vladislav pa je bil razočaran. Ana ni bila lepa. Baje jo je hotel zavrniti. Vendar so ga gospodje iz spremstva pregovorili. Poroka se je vseeno zavlekla za osem mesecev. Poljski zgodovinar Długosz, ki o vsem tem pripoveduje, pravi, da je Ana govorila samo nemški jezik. Očitno je, da v Celju ni prišla med ljudi, videla pa tudi ni tujega sveta. V osmih mesecih se je naučila poljski in spoznala preteklost nove domovine.

Slavnostna zaroka se je vršila v Bieczu 4. novembra 1401, a poroka 29. januarja 1402 v Krakovu. V Krakov je prišlo tedaj mnogo knezov in mogočnih gospodov. Še večji je bil zbor poljske gospode o priliki kronanja 25. februarja 1403. Udeležila se ga je tudi kraljičina mati kneginja Ana Teck. Odzvala se je Vladislavovemu pozivu. V Krakovu se je nekaj časa zadržala. Ko je odhajala, jo je kralj bogato obdaroval. Leta 1410 je še prišla v Korzynsko Nowe Miasto, kjer se je videla z Jagiełłom, odhajajočim na vojno proti Nemškemu viteškemu redu, ki je stegoval svoje prste po poljski zemlji. Več se o Ani Teckovi ne ve. Umrla je leta 1425 in so jo pokopali v cerkvi v Mindelheimu poleg drugega moža.

Hči Ana je bila poštena žena in dobra soproga. Vladislav jo je znal ceniti. Često ga je spremljala na njegovih potih po Poljski, dvakrat je bila z njim v Litvi. Po bitki pri Grunewaldu je poslal kralj k njej brzega sla, ki ji je prinesel list s poročilom o zmagi. Z velikim spremstvom je šla možu naproti. Leta 1412 je bila z njim na sestanku s Sigmundom Luksemburškim v Lublovu. Med sestankom je potovala v Kežmark, da obišče kraljico Barbaro, svojo polteto. Bližnje sorodstvo z Barbaro je bil eden vzrokov, da so si mnogi ogrski velikaši želeli, naj bi Vladislav za Sigmundom zasedel pre-

stol krone sv. Štefana. Ana je umrla 21. maja 1416 po večmesečni bolezni. Pokopali so jo v kapeli kraljice Zofije v krakovski katedrali. Nagrobna plošča se ne vidi več, danes je tam spomenik grofa Potockega. Ana je rodila samo hčerko Jadvigo, ki je umrla mlada, leta 1430, in so jo položili v grob poleg matere.*

Najstarejša hči Hermana II., Elizabeta, je prišla na vrsto takoj za Ano. Oče jo je omožil z grofom Henrikom IV. Goriškim. Za doto je prejela 12.000 zlatnikov, vrhu tega še grad Kamen nad Dravo v Podjunski dolini z deželnim sodiščem.

Ženitni dogovor je bil sklenjen v Beljaku 31. januarja 1400. Herman je obljubil svoji hčeri doto 12.000 goldinarjev v zlatu, vendar je odbil od tega 6268 goldinarjev, s katerimi je poravnal dolg ženina; rok za plačilo dolga je bil praznik Janeza Krstnika. Henrik in njegov brat Ivan Majnhard sta se pol leta pozneje obvezala, da vrneta to vsoto, ako bi ženin ali nevesta umrla pred poroko.

Poroka se je vršila nekoliko kasneje, kajti leta 1404 sta se grof Henrik in njegov brat Ivan Majnhard v Lienzu v Pustriški dolini, ki je tedaj spadala h Koroški, dogovorila, da bo prvi zapisal jutrnico 600 dukatov svoji ženi Elizabeti na grad Rabenstein, drugi pa enako jutrnico ženi Magdaleni Bavarski na grad Rihenberk v Vipavski dolini.

Na Rabensteinu sta imela Goriška grofa vazale, kajti leta 1399 je grof Herman Celjski s svojo razsodbo poravnal spor med šentpavelskim samostanom v Labotski dolini na Koroškem in vitezoma Bernardom in Viljemom z Rabensteina.

Elizabeta je imela z možem velik križ. Često je bil pijan in se je tedaj rajši družil s kmeti ko z gospodo, hodil je zamazan in z razgaljenimi prsmi, oči so se mu od pijače vedno solzile. Včasih je o polnoči zbudil svoje otroke in jih silil piti, da ne bi žejni spali. Elizabeta je umrla leta 1421.

Ohranjena je listina iz leta 1426, izdana v Vovbrah, s katero predstojnik »božje hiše« sv. Mihaela v Junski dolini potrjuje, da je pokojna Elizabeta Goriška in Tirolska izročila cerkvi posestvo in mlin, spadajoča h gradu Kamen, in se obvezuje, da bodo v cerkvi zanjo in za rod grofov Celjskih in Goriških vse večne čase po sv. Bricu (14. novembra) obhajali spominski dan z vigilijo in dvema mašama.

Razen Kamna je grofica Elizabeta dobila od očeta tudi dolnji grad v Vipavi.

Vendar se Elizabeta nikakor ni dala zavreči. Ohranjena je oporoka iz leta 1412, v kateri je grof Henrik vpisal na svoje posesti 32.000 goldidarjev kot ženino doto in pa to, da ima ona pravico, skrbeti za otroke in upravljati njegove dežele.

Po Elizabetini smrti se je grof Henrik še dvakrat poročil, drugič s Katarino Gorjansko, Elizabetino nečakinjo. Varuštvo nad Henrikovimi otroki je prevzel Ulrik II. Celjski. Katarina je gledala na grofe Celjske postrani. Tudi z možem se ni razumela. Iz leta 1443 je poročilo o sporu med njima

* Długosz — izvleček: Krones, Beiträge; Slovnik Biograficzny, Krystina Pieradzka, geslo: Ana Cyleyska.

Grad Krapina
Rekonstrukcija. Ohranjeno je glavno poslopje na spodnji strani, v njem je zdaj muzej. Napis »Kolievka svih Slavjanah« spominja na Ljudevita Gaja knjižico o krapinskih gradovih, v kateri pripoveduje, da so iz Krapine odšli v poznejšo domovino praočetje treh slovanskih rodov, Čeh, Leh in Meh.

in o razsodbi, ki so jo izrekli briksenški škof Jurij, Ulrik Celjski, komornik Ivan Ungnad in koroški vicedom Anton Hymmelberger.

Ulrik Celjski je bil tedaj še vedno varuh Henrikovih otrok. Kot tak je 30. novembra 1443 v svojem in očetovem imenu izdal ustrezno listino. Ohranjeno je tudi pritrdilno pismo Goriškega grofa.

Ulrik je izprva nameraval poročiti svojo hčerko Elizabeto z mladim Ivanom Goriškim. Grof Henrik je poročno pogodbo podpisal. Istega dne je Ulrik Celjski zase in za svojega očeta izročil Henriku Goriškemu reverz, da bosta kot varuha pomagala njegovim otrokom do njihove polnoletnosti, vladala njihovi deželi in njihovim ljudem ter sina Ivana primerno (redno) vzgajala.

Nekaj dni pozneje (18. decembra 1443) se je grof Henrik pismeno obvezal, da bo celjskima grofoma izročil sina Ivana. V zvezi s temi dogovori sta Friderik in Ulrik Celjski izročila goriškim grofom neke svoje posesti in pravice. Vsi ti sporazumi so nastali v Lienzu. Ker do poroke ni prišlo, je grof Ulrik svojo hčer iz močnejših političnih razlogov namenil sinu Ivana Hunjadija, Matiji Korvinu.

Ivan Goriški je bil še vedno pod varuštvom grofa Ulrika Celjskega. Leta 1451 ga je oče skušal dobiti nazaj. Friderik in Ulrik mu odgovarjata

vsak zase, da bo Ulrik Ivana vrnil, ako bo dobil nazaj prepisane posesti in pravice. Grofa mu tudi sporočata, da mu pošljeta na njegovo zahtevo Ivana in nekaj svojih svetovalcev, da bi se o podrobnostih dogovorili.

Dve leti pozneje (15. aprila 1453) se palatinski grof Ivan odreka vsemu, kar je grof Ulrik dal prepisati v korist njegovemu očetu Henriku. Gotovo ni bil več v varuštvu.

Tedaj je bil grof Ivan sprt s svojo mačeho in je želel, da v sporu posredujeta grofa Friderik in Ulrik. Na to se nanaša pismo, ki ga je 4. maja 1454 Friderik pisal z Žovneka Ivanu. Sporoča mu, da bo v ta namen v 14 dneh prišel v Belo peč on sam ali njegov sin.

Druga Hermanova hči Ana, je tudi šla na jug, vzela je Nikolo Gorjanskega, ogrskega palatina in za Hermanom najvplivnejšega moža v Sigmundovi okolici.

O tej poroki govori pogodba z dne 1. avgusta 1405. V njej se grofica Ana, žena Nikole Gorjanskega, velikega grofa ogrskega kraljestva, v korist svojega očeta in njegovih moških potomcev odpoveduje dediščini 6000 zlatih goldinarjev, pač pa si pridržuje pravico, da ji pripade enak delež kakor njenim sestram, ako celjski rod ne bi imel moških potomcev.

Herman II. hči Barbara in cesar Sigmund

Izrednega pomena je bila rodbinska zveza s Sigmundom, sinom rimskega cesarja in češkega kralja Karla Luksemburškega, ki je imel po očetu češki, po tastu Ludoviku Anžuvinskem ogrski prestol in je leta 1410 postal tudi rimsko-nemški cesar. Sigmundu je leta 1395 umrla prva žena Marija. Kot ogrski kralj je prihodnje leto (1396) šel na bojni pohod proti Turkom, ki so po bitki na Kosovem polju bolj in bolj ogrožali Ogrsko in Hrvatsko. V bitki pri Nikopolju mu je Celjski grof Herman II. rešil življenje. Po povratku na Ogrsko je našel uporno plemstvo, ki ga je ujelo in zaprlo (1401), Herman II. ga je rešil iz ujetništva. Po osvoboditvi se je Sigmund zaročil z Barbaro, najmlajšo Hermanovo hčerjo.

Točen datum poroke ni znan. Vekoslav Klaić navaja, da je bilo to okoli božiča 1405, gotovo pred 28. decembrom. Ta dan je namreč kralj izdal povelje slovaškim Čakom s pristankom in odobravanjem »prejasne kneginje gospe Barbare, po božji milosti kraljice navedenih kraljevin, naše predrage soproge«. Kralj je bil na svatbo povabil tudi Dubrovčane. Oni se je sicer niso mogli udeležiti, vendar so mu radostno čestitali.*

Aeneas Silvius Piccolomini, tržaški škof in poznejši papež Pij II., tajnik in zgodovinar cesarja Friderika III. in strasten nasprotnik Celjanov, Barbaro kot žensko takole označuje: Bila je sijajnega telesa, vitka in belopolta, samo obraz so ji kvarili neki madeži. Mnogo se je brigala za svojo lepoto. Tako sta se našla dva zelo lepa zakonca, ker se je Sigmund vnemal še za druge, je tudi ona začela ljubiti druge moške. Nezvesti mož napravi nezvesto soprogo.

* Povjest Hrvata, II 1., str. 329. V tem zvezku in v zvezku II 2, 3 Klaić izčrpno govori o deležu Celjanov v hrvatski zgodovini.

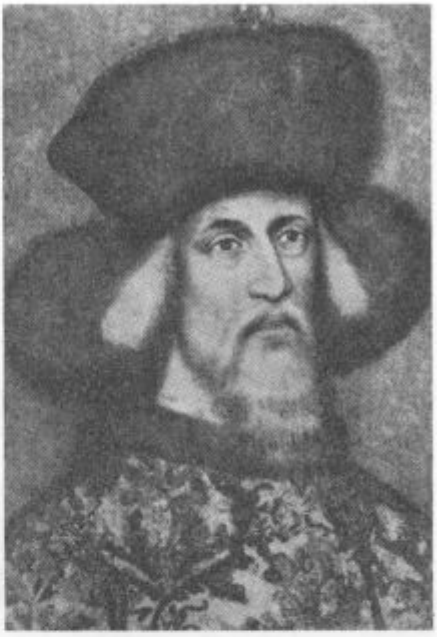

Kralj in cesar Sigmund

Kraljeva poroka z Barbaro ni ustvarila samo koristne rodbinske zveze z bistrim in delavnim grofom Hermanom II., ampak tudi z drugimi sorodniki, s palatinom Nikolom Gorjanskim, knezom Nikolo Frankopanom, s knezi Blagajskimi in preko Frankopanov z Zrinjskimi in Kurjakovići. Temu krogu se je priključil tudi Ivan Nelipić. To je bilo važno, kajti Slavonija in Hrvatska sta potrebovali mir. V kraljevem imenu je skrbel zanj Herman II. kot slavonski ban (1406—1407, 1421—1435), kot zagorski grof ter gospodar Varaždina in Medjimurja. Mir je bil samo relativen, kajti plemstvo je bilo neposlušno. Zlasti v Bosni, nad katero so si ogrsko-hrvatski kralji lastili vrhovno oblast. V Bosni je Sigmund izbojeval zmago pri Doboru (1408) in je v nagli jezi mnogo upornega plemstva uničil.

Po tej zmagi je Sigmund priredil veliko slavje v Budimu. Pritegnil je tudi kraljico Barbaro. Med slavjem sta ustanovila Zmajev red, s katerim sta odlikovala tiste, ki so se posebno odlikovali v obrambi vere, kraljevskih in zemeljskih pravic. Člani reda so se delili v viteze I. in II. reda. Vitezi I. reda so bili lahko samo domačini, vitezi II. reda tudi tujci. Med prvimi so bili tudi srbski despot Štefan Lazarević in Celjana Herman II. in Friderik. Barbara je še naslednja leta pomagala svojemu možu v težkih poslih obrambe kraljestva. Protikralj Ladislav Napuljski je prodal Zadar in del Dalmacije Benečanom, za ostali del so se pa borili. Bosna je bila bolj in bolj nemirna. Barbaro srečamo na bojnem pohodu proti Bosni v Sigmundovem spremstvu in na božič 1410 v Djakovu, kjer pri bosanskem škofu obhajata božične praznike.

Leta 1411 je postal Sigmund nemški kralj, a privlačila sta ga tudi Češka in Moravska, v prvi je vladal brat in bivši cesar Vaclav, v drugi bratranec Jodok (Jošt). Široka politika je vodila tudi stike s poljskim kraljem Vladislavom Jagiełłom. Sigmund se je izprva zavzemal za Nemški viteški red, ki je ogrožal Poljsko in pobaltiške dežele. Nato sta pa kralja v Lublovu (v Spišu) pogodila in priredila velik kongres v Budimu, ki so se ga poleg obeh kraljic, Barbare in Ane, udeležili sosedni vladarji in prvi velikaši z vitezi in borci, skupno okrog 5000 mož.

Medtem so se razvijale borbe z Benečani v Dalmaciji in Furlaniji, bosanski velikaši so pa že iskali pomoči pri Turkih. Najvažnejši med njimi, herceg Hrvoje Vukčić, boter Sigmundovi in Barbarini hčeri Elizabeti, je hotel od sebe odvrniti sum, da je povezan s Turki in je pisal Barbari: »Prosim Vas, blaga kraljica, ne dajte, da v starosti umrem v poganskem obredu in neveri (bogomilstvu), saj sem komaj čakal, da se od poganskega obreda vrnem h katoliški veri in da zvesto služim svojemu kralju. Znajte, da sem član Zmajevega reda, katerega noben član se ne sme obsoditi brez sveta, znanja in sodbe ostalih članov, spomnite se pri ljubem svetem Ivanu, da sem vam kum . . . Dozdaj nisem iskal zaščite drugje, zatekel sem se samo v varstvo kralja, ako pa bo dalje tako, kakor zdaj, bom iskal zaščito, kjer bom mogel. Pa naj propadem ali ostanem.« Barbara mu ni mogla pomagati. Dubrovčani so v tem času javljali Barbari, kaka nevarnost prihaja preko Bosne.

Izza leta 1412 je bil Sigmund stalno v zapadni tujini. Leta 1414 sta bila v Aachenu Sigismund in Barbara kronana z rimsko cesarsko krono.

Pri velikem cerkvenem zboru v Kostnici je bila nekaj časa s spremstvom tudi Barbara, a kmalu se je vrnila domov v spremstvu palatina Nikola Gorjanskega. Sodobni nemški pesnik Tomaž Prischuh v svoji »Pesmi o Kostnici« slavi njeno lepoto, modrost in dostojanstvenost.*

Barbara je poslej, kakor dotlej, najrajši živela na Hrvatskem in na Ogrskem. Tu so velikaši povzročali nered in krvave spopade. Tudi Barbara je svojim kastelanom dovolila, da so napadali posest zagrebškega kapitlja. Ta se je pritožil pri Sigmundu v Kostnici. Kralj jo je zato preko palatina grajal.

Bil je pa še drug vzrok za njegovo nezadovoljstvo. Čeprav je bil sam v odnosu do žensk prav lahek, je Barbari zelo zameril, da je v njegovi odsotnosti imela razmerje z vitezom Nemškega viteškega reda Walmerodom. Ko se je leta 1419 vrnil na Ogrsko, je že v Bratislavi izdal odločbo, da mora Barbara zapustiti budimski kraljevski grad in oditi s hčerko v okolico Velikega Varadina. Tu je živela v največji bedi, dali ji niso najpotrebnejšega in često je s hčerjo in služinčadjo stradala. Ko je kralj nekoč prišel v Veliki Varadin, so kraljico in hčerko poslali v Malič na Slovaškem. Pasovski škof in grofa Hohenlohe — Oettingen sta kralja omehčala. V Maliču, odkoder se je kralj odpravljal v Vratislav, sta se zopet videla. Barbara je padla pred kraljem na kolena.**

* Izvleček: Krones, Beiträge.
** Eberhard pl. Windeck — izvleček: Krones, Beiträge.

Barbara
kot Venera

Kmalu je zopet postala njegova spremljevalka in pomočnica v letih, ki so bila predvsem namenjena Češki in drugim deželam krone sv. Vaclava. Sigismund je po smrti brata Vaclava postal češki kralj, toda Čehi so mu silno zamerili, ker je pristal na to, da so v Kostnici na smrt obsodili in sežgali Jana Husa, velikega verskega in narodnega revolucionarja. Pripravili so se na odločen odpor. Začele so se velike husitske vojne, v Pragi in po deželi so bili prvi boji že v novembru 1419. Meseca maja 1420 so Pražani, Taborjani in Žatčani sklenili dogovor o skupni obrambi proti Sigmundu.

Sigmund je medtem zbiral svojo vojsko na Kutni gori, pripravljal se je na boj in pričakoval križarje, ki jih je poklical na pomoč iz sosednih dežel. Sam je v spremstvu Barbare in Zofije, vdove po umrlem bratu Vaclavu,

in papeškega legata Ferdinanda in vsega dvora odšel iz Stare Boleslave in obiskoval mesta in gradove v praški okolici. Dne 27. maja je bil v Mělníku. Potem je nadaljeval svojo pot skozi Litoměřice, Slane, Křivoklat, Točnik, Žabrek, Karlštejn, Zbraslav, Nový hrad pri Kunraticah. Povsod je zbiral nove borce, da bi osvobodil Vyšehrad, ki so ga oblegali husiti. Tu je prišlo 31. oktobra 1420 do bitke, ki se je končala s ponovnim Sigmundovim porazom. Sigmund je naslednje leto zopet odšel iz dežele, pripravljal se je na nove borbe, a se je kot vladar mnogih dežel bavil tudi z drugimi posli.

Ovdovela kraljica Zofija in kraljica Barbara sta se umaknili na Slovaško. Zofija je umrla v Bratislavi leta 1425. Aeneas Silvius Piccolomini jo je dolžil prijateljstva s husiti. Barbara je pa šla bolj na vzhod, kjer ji je Sigmund podaril več gradov in mest. Že leta 1424 je dobila od njega Zvolensko stolico z mestom Zvolenom in tamkajšnjo kraljevo rezidenco, kakor tudi Brezno in Krupino, gradove Dobuvnivo, Slovensko Lupčo, Viglaš, Šasov, Kremnico s sedmimi rudarskimi kraji. Približno ob istem času je dobila v posest tudi Likavo in grad v Budimu. Barbara je živela na svojih posestvih in skrbela zanje. Ko so leta 1428 husiti vpadli na zapadno Slovensko, je v skrbi, da ne bi prekoračili Vah, iz Zvolena pisala Kremničanom, da bi se pripravili na obrambo. Ko je kralj opazil to skrb, ji je 27. novembra 1929 dal še več gradov na Slovaškem, in sicer na moravsko-slovaškem obmejnem področju in ob Vahu: grad Trenčin in trenčiansko stolico, gradove Sučo, Vršatec, Bystrico ob Vahu, Hričev, Strečno, Starhrad in Budatin. Znova ji je potrdil posest iz leta 1424. Ko se je poravnal s husiti, se je Barbara trudila, da slovaške husite dobi na svojo stran, sicer je pa šla k Sigmundu, ki se je z dogovorom v Jihlavi leta 1436 pomiril s husiti. Iz Jihlave ga je spremljala v Prago. Tam je bila 11. februarja 1437 kronana tudi ona kot češka kraljica. Obred je opravil nadškof Filibert. Pri tej priliki je prejela od Sigmunda z znanjem češkega sejma običajno doto čeških kraljic, namreč več mest, gradov, gospoščin in drugih dohodkov. Hkrati jo je Sigmund določil za svojo namestnico..

Sigmund in Barbara sta imela edino hčer E l i z a b e t o, ki se je rodila okoli leta 1408. Leta 1422 jo je oče poročil z avstrijskim vojvodom A l b r e h t o m I V. Še pred poroko je leta 1421 izdal odločbo, s katero je Elizabeto in Albrehta določil za svoja naslednika na Ogrskem in Češkem, ako sam ne bi imel moških potomcev. Albreht se je pa obvezal, da bo svojega prvorojenega sina izročil Sigmundu v vzgojo, ako kralj ne bi bil več živ, bi ga izročil Barbari, grofu Hermanu in palatinu Nikoli Gorjanskemu. Elizabeta se je po poroki odrekla vsem bodočim dednim pravicam do gospoščin svojega starega očeta, strica in bratranca (grofov Celjskih).

Sigmund je poskrbel tudi za to, da je bil Albreht določen za njegovega naslednika na rimsko-nemškem kraljevskem (cesarskem) prestolu.

Barbara Albrehta ni marala. Bil ji je prenadut. Nemški avtorji navajajo, da je Nemce sploh sovražila. Tudi Čehi ga niso imeli radi, ker je kot Sigmundov pomočnik v vojni dajal ujete husite ubijati. Radi ga niso imeli niti Madžari, bil jim je tujec, ki ni znal njihovega jezika, pač pa so imeli radi Elizabeto, s katero so se lahko pogovorili v domačem jeziku. Kmalu

Kraljica Elizabeta

po Sigmundovi smrti so Madžari v Budimu napravili nad Nemci celo pokol, da maščujejo enega izmed svojih, ki so ga Nemci mučili in vrgli v Donavo.

Tudi Sigmunda so radi preteklih protihusitskih bojnih pohodov na Češkem mrzeli. Kmalu po kronanju je zvedel, da hoče Barbara Albrehtu Avstrijskemu oteti češki prestol in da se je v ta namen začela tajno dogovarjati z vodilnimi češkimi gospodi, ki jim je bil na čelu slavni Hynek Ptáček s Pirkštejna. Sigmund, že močno bolan, je z Barbaro naglo zapustil Prago (11. novembra 1437) in odšel v Znojmo. Tam jo je dal že prvo noč zapreti, Albrehtu in prisotnim gospodom, češkim in ogrskim, je naročil, naj pazijo nanjo. Barbara se niti ni mogla udeležiti moževega pogreba.

Ko je bil po Sigmundovi smrti (9. decembra 1437) Albreht izvoljen za češkega kralja, je dovolil, da so Barbaro izpustili na svobodo (1438). Bil je tedaj v Jihlavi. Toda gospodje pripadniki Ptáčkove stranke, ki je zagovarjala utrakvizem (obhajilo pod obema podobama), so sklenili, da pošljejo k Albrehtu odposlanstvo z zahtevo, da se sporazume z njimi, preden vkoraka na Češko. Albreht je to odklonil, češ da ga je za kralja izvolila večina. Gospodje so zato sklenili, da izvolijo za kralja Kazimirja, še mladoletnega brata poljskega kralja Vladislava. Barbara se je bala, da jo zaradi zvez s Ptáčkovo stranko znova začno preganjati, zato je v jeseni 1438 z Ogrskega odšla na Poljsko s 500 jezdeci, vendar so jo nekje v Karpatih napadli, precej njenih ljudi pobili ali ujeli, njen denar in dragocenosti pa pobrali. Sama je ušla. Kralj Vladislav jo je primerno oskrbel in ji dal za bivanje Sandomir.

Na Poljskem so tedaj silno poudarjali slovansko misel. Poljska ne sme dovoliti, da bi dvema slovanskima državama vladal Nemec, na Češkem grozi nevarnost ne samo Čehom, ampak vsemu Slovanstvu.

V Frankfurtu je bil Albreht izvoljen za nemškega kralja. To je njegov položaj še utrdilo. Tudi med Nemci so se pojavili polemični spisi. Ena izmed pesmi Češko slika kot gozd, kjer so si ptiči izvolili za kralja pava (Albrehta). Tega je bil vesel golob (Elizabeta). Stara vrana (Barbara) je zavidala izvoljenemu kralju za prestol, izpraznjen po umrlem orlu (Sigmundu). Njej so se pridružile hinavske ptice (poljski kralj in plemiči), a kralju so prišli na pomoč pobožni ptiči.

Leta 1440 je češki sejem poslal ogrskim gospodom »mirni list«, s katerim jih je prosil, da bi Barbari ne storili nič hudega, in sporočil, da ji češki sejem prizna vse, kar ji pripada. Barbara se je julija 1441 vrnila s Poljskega, do češke meje so jo spremljali ogrski gospodje, odtod do Chrudima šlezijski plemiči in gospod Krušina z Lichtenberka, od Chrudima dalje pa Hynek Ptáček, Aleš Holický, Jurij Poděbradský in nekateri vitezi iz časlavskega in boleslavskega kraja. Ustavili so se na Mělníku, ki je bil določen zanjo in njen dvor kot stalni dvorski sedež. Tu jo je z vso svojo stranko ščitil najprej Hynek Ptáček s Pirkštajna, nato pa gospod Jurij Poděbradský.

Medtem ko je bila Barbara na Poljskem, so Poljaki udarili v Šlezijo, utrakvisti so jih podprli, vendar je bil Albreht močnejši. Medtem ko je šel v Šlezijo proti Poljakom, je ostal na Češkem Ulrik Celjski kot namestnik. V Pragi je tedaj nastal spor med Starim in Novim mestom, šlo je za stari odnosno novi red. Obe stranki sta poslali svoje zastopnike v Vratislav k Albrehtu. Ta je dal Ulriku polnomočje, da napravi red. Ulrik je pozval pridigarje, naj ljudi ne vznemirjajo. V resnici je uspel. V začetku leta 1439 je prišlo do premirja. Poljski kralj se je v njem zavzel tudi za Barbaro in ji je tako s svoje strani pomogel, da se je mogla vrniti na Češko, ki ji je postala prava domovina.

Nekaj nasprotnikov je na Češkem imela v katoliški stranki, ki ji je zanikala pravico do Mělníka. Vendar so bili Barbarini zaščitniki močnejši. Tudi z Rožmberki, glavnimi voditelji katoličanov, je bila v osebnih stikih.

Mělnik je zdaj oživel in postal pomemben. Tu so se zbirali Barbarini vitezi in vršili mnogi važni posveti. Mestu je to močno koristilo, že 28. julija 1441 je gospod Ptáček pozval Pražane, naj pridejo takoj na Mělník, da bi se dogovorili glede njene preskrbe. Pozivu sta se odzvala župana Starega in Novega mesta, ki sta vzela seboj nekaj svetovalcev (konzulov). Z Barbaro so se popolnoma sporazumeli, samo na to niso mogli pristati, da bi lahko bivala v praških dvorih, boječ se, da bi z njeno pomočjo v mestu prevladala Ptáčkova stranka.

Barbarin zet Albreht je leta 1439 na pohodu proti Turkom v Vojvodini zbolel za grižo in je na povratku proti Ostrogonu umrl. Madžari so ga na pohodu slabo podpirali. Ženi Elizabeti je očital, da drži z njimi. V Višehradu na Donavi ga je zapustila in se ni več vrnila k njemu. Približevala se je liniji svoje matere, a tudi grofom Celjskim. Frideriku in Ulriku je dala Kostajnico na Uni, ko Ulrik že ni bil več namestnik na Češkem. Albreht ga je bil pred svojim pohodom proti Turkom zamenjal z dvema češkima gospodoma iz katoliške stranke, ki ji je bila moč Celjana neprijetna.

Barbara je z Mělníka na vso moč podpirala Elizabeto in njenega po očetovi smrti rojenega sina Ladislava Postuma (Posmrtnika) glede njunih pravic na češki prestol. Vidno je, da so prav posvetovanja na Mělníku bistveno pripomogla k uspehu.

Barbara je bila zelo izobražena ženska. Govorila je nemški, madžarski, češki, francoski in tudi latinski. Gotovo je, da ji tudi hrvaški (slovinski) in poljski govor nista bila tuja. Spoznala se je tudi v prirodnih vedah, bavila se je vneto z alkimijo. Njeni podložniki so ji morali pravo zlato in srebro dajati za neke kamenine, podobne zlatu in srebru.

V pogledu vere in nravnosti je bila Barbara svobodnih nazorov. Ker je imela v družbi zelo viden položaj, so o njej mnogo pisali sodobni in poznejši pisci. Mnogi so jo hvalili, nekateri tudi deloma grajali. Najbolj črno je pisal o njej Aeneas Silvius Piccolomini. Označuje jo kot brezverko in prešuštnico. Seveda, ob neki priliki so mu ušle tudi pohvalne besede. V nravstvenem oziru Barbara gotovo ni bila slabša od mnogih svojih visokorodnih sodobnic. Ni se pa mogla brezskrbno vdajati lahkemu življenju, saj je tolikrat morala opravljati važne vladarske in gospodarske posle. Humanistična svoboda je bila že v zraku. Sam njen najostrejši kritik jo je obilno izkoriščal. Simpatično sliko o Barbari je podal veliki češki zgodovinar František Palacký.

Kraljica Barbara je zadnja leta živela na svojem zavetišču pod zaščito Jurija Poděbradskega, ki ga je v začetku leta 1445 sprejela kot izvršitelja vseh njenih pravic. Jurij Poděbradský je prihajal na Mělník in v njenem imenu nastavljal mestne svetnike (konzule). To je delal tudi v tistih njenih mestih, ki jih je bila dobila za doto ob kronanju za češko kraljico. Po njeni smrti je Jurij obdržal Mělník in druga mesta.

Barbara Mělníka ni rada zapuščala. Umrla je 11. julija 1451 za kugo, ki je tedaj tam razsajala. Njeno truplo so prepeljali v Prago. Pokopali so jo z velikimi častmi v kraljevskem grobu v kapeli sv. Andreja in Silvestra. Cerkveni obred so opravili utrakvistični duhovniki. Njen grob je prav ob zidu, ki deli kapelo sv. Andreja od kapele sv. Vaclava. Tam je bila še leta

Mělník,
vdovsko bivališče
kraljice Barbare

1858 lesena spominska plošča z Barbarinim imenom, ki pa je izginila o priliki obnove katedrale proti koncu XIX. stoletja.

Nekateri zgodovinarji trde po Eneju Silviju, da je Barbara umrla v Hradcu Královem, stari češki letopisi govore o Mělníku kot mestu smrti. Oni navajajo:

»Leta Božicho M⁰CCCC⁰ /⁰ byl mor (kuga) veliký v České zemi. A tu nedeli (11. julija, pred svatu Marketu umrěla jest cesařova Barbara, žena ciesaře Zigmunda, na Mělnice a pochovana jest na hradě pražkém v kostele svatého Vacslava.«

To mnenje je sprejela večina čeških zgodovinarjev, tudi vodilni med njimi — Urbánek.*

Elizabeta, kraljica poljska (1436—1505).

V srednjem veku je bil običaj, da so politične akcije vezali z rodbinskimi. Ko je zdravstveno stanje kralja Sigmunda prišlo v kritično stanje, je Barbara začela resno misliti na tesnejše stike s Poljsko. Možno je, da so ji pri tem misli uhajale tudi na novo osebno rodbinsko zvezo. Bila je tedaj sredi štiridesetih let. To je dvomljivo. Verjetno je, da je mislila na poroko svoje vnukinje Elizabete, ki se je bila šele rodila, s poljskim kraljevičem Kazimirom, ki je še tudi bil otrok. Ko pa se je po smrti kralja Albrehta

* O Barbari in sodobnih dogodkih na Češkem in Slovaškem: Novotný-Urbánek, České dějiny; Varsik, Husitske revolučne hnutie a Slovensko; Ludovik Janeta, Slovenské hrady; Lud. Böhm (= B. Romanovský), Kralovské věnné mesto Melnik; Chilian, Barbara von Cilli, — Podatke o njenem grobu mi je poslal zgodovinar Jaroslav Panek

pojavil načrt o poroki ovdovele Elizabete, njene hčerke, s poljskim Vladislavom, mu gotovo ni nasprotovala. Toda rojstvo Ladislava Postuma in Elizabetina smrt sta politični dejavnosti dali vsaj začasno drugo smer. Končno se je načrt o rodbinski zvezi z Jagiełłonci vendarle uresničil, in sicer po vnukinji Elizabeti, ki je bila ob materini smrti stara šele 7 let. Hkrati s svojim bratcem Ladislavom je prišla na dvor Friderika III. Habsburškega, očetovega sorodnika, kjer so otroka vzgajali zelo strogo in skoraj v pomanjkanju. Starejša sestra Ana je že bila poročena s saškim vojvodom. Pozneje je z bratom prišla na celjski dvor, kjer sta uživala večjo svobodo. Habsburžan jo je bil zaročil s saškim vojvodom Friderikom, a ta je umrl. Zopet je prišla na dnevni red poroka s K a z i m i r o m P o l j s k i m, ki je po nesrečni smrti brata Vladislava pri Varni (1444) postal poljski kralj. Celjski dvor je to zamisel vneto podpiral. Vodilnim poljskim ljudem je bila simpatična, saj je bila Elizabeta po svoji prababici Elizabeti, ženi cesarja in kralja Karla IV., potomkinja poljskih Piastov. Na dvoru Friderika III. in Celjskega grofa Ulrika II. so bile močne poljske tradicije. Poroka in kronanje sta se vršili zelo slovesno v Krakovu leta 1454.

Zakon Elizabete in Kazimira je trajal 37 let. Elizabeta je moža preživela za 14 let. Elizabeta je imela zelo velik vpliv na svojega moža, ki ga je presegala z izobrazbo in vsaj dosegala s politično uvidevnostjo. Rodila je 12 otrok. Hčerke je vzgajala sama, sinovom je pa priskrbela dobre vzgojitelje, med njimi je bil tudi znani zgodovinar Długosz. V splošnem se je potegovala za dednost kraljevske krone. Na tej osnovi je sinu Vladislavu po smrti Jurija Poděbradskega pridobila češki prestol. Zaničevala je pa ogrskega kralja Matija Korvina, ki ga je smatrala za oskrbnika krone po nesrečnemu Vladislavu Varnenčiku. Po Matijevi smrti je pripadala sinu Vladislavu tudi ogrska krona; svojim hčeram je našla može na dvorih od Baltika do Bavarske, kajti s tem je hotela okrepiti poljske pozicije na Češkem in Ogrskem. Ni se pa mogla spoprijazniti s tem, da se je sin Aleksander poročil s pravoslavno Heleno Ivanovno.

Čeprav je bila Elizabeta zelo varčna, je bil njen dvor zbirališče poljskih pisateljev, pesnikov in umetnikov. Umrla je v visoki starosti in so jo pokopali poleg njenega moža v kapeli sv. Križa na Wavelu.*

Herman II. in Friderika II. rodbinsko življenje

Mnogo je Hermanu koristila rodbina (zlasti njeni ženski člani) pri uresničevanju njegovih visokih ciljev in pri poveličevanju njegovega rodu, toda zelo mnogo mu je prinesla tudi bridkosti, ki jih je veliki in mogočni mož prenašal s pravim heroizmom. Najtežje udarce mu je zadajalo rodbinsko življenje prvorojenca Friderika II., ki je grozilo uničiti to, kar je zgradila silna energija očetova.

Friderika je oče še kot dečka zaročil z E l i z a b e t o, edinko kneza Štefana I. Frankopanskega-Krško-Modruškega in njegove žene Katarine Carrarske (1388). Poročila sta se šele okoli leta 1405.

* Slownik Biograficzny, Józef Garbacik, geslo: Elizabeta Rakuszanka.

Veliki Tabor. Grad zahodno od Desenića. V njem je soba, v kateri naj bi bili mučili Veroniko Deseniško

Nevestinega očeta tedaj ni bilo več med živimi in starosta rodu je bil njegov brat knez Nikolaj. Svoji nečakinji bi bil moral izplačati za doto 32.000 zlatnikov. Ker menda ni imel tolikšne vsote, je prepustil mladima zakoncema v zastavo polovico Krka ter gradove Trsat, Bakar in Bribir v Vinodolu. Tako je dobil mladi Celjan v svoje roke nekaj frankopanskih posestev, oče pa je izročil mlademu paru na uživanje gradove Steničnjak in Samobor na Hrvatskem, Krško, Kostanjevico, Novo mesto in Mehovo na Kranjskem.

Frideriku se je kmalu rodil sin Ulrik II. (1406). S svojo ženo je redno prebival v Krškem. Leta 1412 je potreboval denar in je Benetkam ponudil v zastavo svojo polovico Krka, Trsat, Bakar in Bribir, toda beneška občina je prošnjo odbila.

Tudi sestra Barbara mu je leta 1417 posodila 4000 ogrskih dukatov in si jih dala zapisati na Mehovo. Z važnejšimi političnimi posli se Friderik ni bavil. Pač ga leta 1415 srečamo v Kostnici v očetovem in v Sigmundovem spremstvu. Vojvoda Friderik Tirolski je priredil svečan turnir, na katerem se je bil z mladim Celjanom, ki ga je premagal in si priboril darilo. To je bil turnir, ki ga je za pobeg izrabil papež Ivan XXIII.

Ob tem času Friderik že ni več živel s svojo ženo Elizabeto. Bil je strastna natura kakor Celjani sploh. Med dvorjanicami svoje žene je brž-kone spoznal hčer ubogega hrvatskega plemiča, Veroniko Deseniško. Celjska kronika pravi o njej, da je bila lepa in plemenita, medtem ko jo kronist Windeck in Aeneas Sylvius črnita in označujeta kot priležnico, ki je Friderika tako omamila, da je zavrgel svojo pravo ženo in vzljubil njo.

Osem let je že bilo razdora med Friderikom in Elizabeto. Oče Herman in obojestranski sorodniki so se silno trudili, da ju izmirijo. Leta 1422 sta se zopet sestala v Krapini. Izmirjenje je bilo samo navidezno. Elizabeta je slutila, da ne bo dobro. Tisti večer po spravi je baje rekla svojim ljudem: »Ljubi gospodje in prijatelji, kaka je to sprava, ko pa dobro vem, da me boste našli jutri mrtvo pri mojem gospodu!«

Drugo jutro je baje Friderik velel dvorjanici, naj pogleda, kako je gospe. Ko je dvorjanica prišla v sobo, jo je našla mrtvo. Nesrečno grofico so odpeljali v Celje in jo tam pokopali.*

Celjska kronika pravi, da se je Friderik poročil z Veroniko tri leta po Elizabetini smrti, verjetno je to storil že poprej. Pri Kočevju si je zgradil grad Friedrichstein in baje užival tam z Veroniko srečne dni. S tem si je šele nakopal pravo jezo svojega očeta. Do poroke z Veroniko se še ni nič zgodilo.

Pred poroko z Veroniko je mnogo živel v Zagrebu in v imenu svojega očeta nastopal kot slavonski ban. Tudi po poroki se tej svoji službi ni odpovedal. Bil pa je tako strog, da ga je hrvatska gospoda obtožila pri Sigmundu kot nasilneža. Zlasti je razburil grofe Blagajske, ni jim dovolil, da vzamejo v posest Kostajnico in še druge kraje med Uno in Glino, ki jim jih je daroval sam kralj. Proti njemu je nastal pravi vihar.

Nekako 1424 je Friderik pobegnil v Budim, da bi našel zavetje pri Barbari. V tem času je ugledni poglavar frankopanskega rodu knez Nikola zasedel tisto posest, ki jo imel Friderik v zastavi za neizplačano doto prve žene Elizabete. Razen tega je Nikola poslal na budimski dvor svojega prvorojenca Ivana, da obtoži Friderika za umor. Najbrž pa Frankopanski vendarle niso imeli pravega dokaza za Friderikovo krivdo, kajti sicer z obtožbo ne bi bili čakali dve leti.

Na dvoru sta se našla Friderik in Ivan. Slednji je prvega pozval na dvoboj. Rekel je, da hoče pokazati, »kako zna pošten knez z roko dokazati krivico sramotnemu ubijalcu, čeprav ga ne smatra vrednega, da se bori z njim.« Sigmund je dvoboj zabranil ter odločil, naj razsodi v sporu danski kralj Erih VII., ki se je na potovanju v Sveto deželo prav tedaj mudil na njegovem dvoru.

Kako se je razsodba glasila, ni znano. Toda posledice za Friderika niso bile blage. Sigmund ga je poslal razjarjenemu očetu. Aeneas Sylvius zadovoljno pripominja, da ga je kralj obsodil na smrt in poslal očetu, »ki pa mu je dobrohotno ostavil življenje, mnogim v propast«.

Oče Herman ga je dal vkovati v železje in z vozom prepeljati na Ojstrico, kjer so ga zaprli v stolp in dobro zastražili. Z Ojstrice so ga spravili v Gornje Celje, kjer ga je čuval vitez Jošt Soteški. Oče mu je vzel vsa posestva in porušil grad Friedrichstein. Nameraval ga je tudi razdediniti in izročiti vso dediščino drugorojencu Hermanu III. Ta je po smrti svoje prve žene Elizabete Abensberške pravkar (1424) sklenil z Beatrico Bavarsko nov zakon, ki je obetal nasledstvo. Toda usoda je preganjala njegov rod. Her-

* Celjska kronika, poglavje 10, Eberhard pl. Windeck in Aeneas Sylvius — izvleček: Krones, Beiträge.

man III. je pri Radovljici padel s konja in se ubil (1426). Zapustil je samo hčer Marjeto.

Ta nesreča je pomirljivo vplivala na starega grofa, saj sta bila Friderik II. in njegov sin Ulrik II. edina moška člana rodu, ki ga je zaradi brž nato sklenjene pogodbe s Tvrtkom II. verjetno čakala tudi bosanska krona; Friderik je še ostal zaprt. Morda je stari grof mislil celo na to, da določi za dediča vse posesti svojega vnuka Ulrika, ki prav tedaj (1428) prvič nastopa v javnosti: najljubši dedovi ustanovi kartuziji v Pleterjah daruje vas Vranoviče (Wraslasdorf«) pri Metliki. Ta vas je bila dediščina po Ulrikovi materi in jo je samostanu odmenil že njegov oče.

Čim težje so bile skrbi za bodočnost rodu, tem hujša je bila jeza na Veroniko, ki jo je Herman II. smatral za povzročiteljico vsega zla. Ko je oče zaplenil vse sinove gradove, ni imela, kamor bi glavo položila. Z majhnim spremstvom je blodila po grofiji ter se po gozdovih skrivala pred Hermanovimi ogleduhi. Prijatelji so jo končno skrili v vurberškem stolpu pri Ptuju. Ogleduhi so jo našli. Na Ojstrici so jo zaprli v temen stolp.

Herman ji je namenil najhujše: umre naj kot čarovnica. Izročil jo je celjskemu trškemu sodišču. Toda zagovornik jo je tako odlično zagovarjal, da so jo sodniki proglasili za nedolžno, čeprav je bil Herman njihov in trški gospod. Celjska kronika pravi, da so sodniki pravično sodili, in celo brezobzirni Aenaes Silvius Veroniko opravičuje, češ, »da je kot priležnica grešila zaradi slabosti spola in morda prisiljena.«

Herman II. ji je namenil nasilno smrt. Znova so jo spravili na Ojstrico. Glad in žeja naj bi jo umorila. Njena natura se je upirala. Zato je Herman poslal dva viteza, ki sta jo utopila, po Celjski kroniki v kadi, po Aeneju Silviju v potoku. Eden vitezov je bil Jošt Soteški, čuvar Friderikov. Aeneas Silvius se nad kaznijo prav nič ne zgraža: to je pravica knezov. Friderika pa zopet oblati. Po očetovi smrti se je, tako piše, sramotno razpasel nad podložniki, tem je jemal žene, drugim hčere, tretjim sestre.*

Veroniko so pokopali v Braslovčah, pozneje je Friderik dal prenesti njeno telo v Jurklošter. V mrliški knjigi nekdanjega samostana stoji, da je »grofica Veronika« umrla 28. oktobra, bržkone leta 1428. Veronika je bila morda mati Friderikovega sina Ivana, ki je menda kot menih umrl v Žičah, kjer so ga tudi pokopali.

Veronikina smrt je šele potolažila Hermanovo jezo do Friderika, ki je v ječi težko zbolel. Bržkone sta tudi Sigmund in Barbara delala za spravo med očetom in sinom. Odprla so se mu vrata ječe, prišel je najprej v zdravniško oskrbo. Ko je ozdravel, se je napotil k Sigmundu, ki mu je bil namenil namestništvo na daljnem Sedmograškem. Toda mesto je bilo že oddano, ko je prišel na dvor. Spomladi leta 1429 se je mudil pri kralju v Bratislavi.

* O Veroniki in Frideriku: Celjska kronika, poglavje 10—13, Eberhard pl. Windeck in Aeneas Sylvius — izvleček: Krones, Beiträge. — Windeck navaja, da je bila Veronika plemenitega rodu. Tomić pa pravi, da je bila hči kneza Blagajskega, najprej kastelana, nato lastnika Desenic. Predvojni poizkus, prikazati jo kot knežjo hčer iz Šlezije, je bil neutemljen. — Jože Koropec je ugotovil, da se je Veronika zatekla k mlademu Frideriku IX. Ptujskemu, ki jo je izročil v varstvo dolgoletnemu vurberškemu oskrbniku Pankracu Reispergerju (ČZN, 1968).

Nato je prišel domov. Oče mu ni takoj vrnil odvzetih posestev in gradov, ampak ga je poprej za dve leti poslal v Radovljico v prognanstvo.

Ko je bil dve leti na svobodi, se je napotil v Rim. Kot božjepotnika ga je ujel mejni grof Ferrarski, ki je mrzel Celjane, ker so se vmešavali v italijanske zadeve. Osvobodil ga je svak goriški grof Henrik. Ko se je z božje poti vrnil v Radovljico, je zgradil na novo grad Belo peč na Gorenjskem in obnovil Friedrichstein pri Kočevju.

Hermana II značaj in smrt

Grof Herman je po izmiritvi s sinom živel samo še malo let; v tem času je mnogo storil za cerkve in samostane. Kot osemdesetletnik se je še enkrat napotil na dvor svojega zeta; po Celjski kroniki bi bil moral dobiti knežji naslov. Toda še preden se je to zgodilo, ga je pri zetu v Bratislavi vzela smrt (13. oktobra 1435). Njegovo truplo so pokopali v Pleterjah, ki so mu bile najdražja ustanova.*

Grof Herman II. je bil velik mož; to je čutil tudi pisatelj znamenite Celjske kronike, vsekakor menih celjskega minoritskega samostana, ki mu je posvetil svoje delo. Bil je neutrudljiv delavec in neuklonljiv, imel je pred očmi bolj moč in bodočnost svojega rodu ko trenutno srečo njegovih članov. V sredstvih za dosego svojega cilja ni bil vedno izbirčen, čustva običajnega človeka so mu bila vsaj na videz tuja; imel je cilje in bližal se jim je z energičnimi koraki, zavračajoč misel, da bi usoda utegnila pokopati njegov rod in njegovo delo. V Hermanovi osebi je bilo mnogo lastnosti, ki jih srečavamo pri renesančnih knezih: volja in moč, brezobzirnost, a tudi strpnost — privolil je, da se je njegov vnuk oženil s pravoslavno princezinjo. Po zunanjosti je bil lep mož, velik in močan.

Naslednik Friderik II. je bil ob njegovi smrti že prileten mož, vnuk Ulrik II. pa se je bližal najlepši moški dobi.

Ulrik II. in njegova rodbina

Ulrik II. se je poročil s Katarino Brankovićevo, hčerjo srbskega despota Jurija Brankovića. Ker je bila njena sestra Mara najdražja žena sultanu Muratu II., je bil v ožji rodbinski zvezi s carigrajskim dvorom. Po Celjski kroniki je bil Murat II. velik prijatelj Celjanov; ko je bil na smrtni postelji, je baje svetoval svojim sinovom, naj ne delajo škodo njihovi deželi in njihovim ljudem. Sina (Mohameda II., poznejšega sultana) je poslal k Celjanom, da bi jim ponudil vojsko za pomoč.

Katarina je tudi po poroki ostala pravoslavne vere in je imela pri sebi »duhovnike in kapelane« svoje vere.

---

* Celjska kronika, poglavje 14, navaja, da je umrl leta 1434. Krones je datum popravil. Imel je prav. Saj je Herman II. še 17. julija 1435 obdaroval samostan Millstatt (listina izdana v Bratislavi). Leta 1436 pa že izdaja listine sin Friderik II.

Škof Herman

Slika Marijinega varstva v oltarju cerkve na Ptujski gori.
Na desni strani Marije: okronani osebi sta kralj Sigmund in kraljica Barbara, med njima je Herman II., za njimi so drugi Hermanovi otroci in sorodniki

Izprva je vladala med njo in možem prava ljubezen; rodila mu je sinova Hermana in Jurija ter hčer Elizabeto, ki jo je tudi vzgajala v pravoslavju. Toda otroci so jima zgodaj pomrli. Herman IV. leta 1452, Jurij leta 1453 in Elizabeta leta 1455. Elizabeto, še otroka, je leta 1443 oče zaročil s palatinskim grofom Ivanom, sinom Henrika, palatinskega grofa Koroškega, grofa Goriškega in Tirolskega itd., ki naj bi dobila kot doto in protidarilo 24.000 goldinarjev. Vendar do poroke ni prišlo. Elizabeti je Ulrik II. namenil važno politično vlogo in jo je v ta namen zaročil z Matijo Korvinom, poznejšim ogrskim kraljem Matijo. Elizabeta je kot mladenka odšla na Erdeljsko, kjer je bila pod varstvom Korvinove matere. Čez nekaj mesecev je umrla. Ni popolnoma znano, ali je že bila poročena ali ne.* Nesreča z otroki je skalila razmerje med Ulrikom in Katarino. Ulrik se je zagledal v ženo nekega dunajskega trgovca, kar mu je oče zelo zameril. Sin ga je po pripovedovanju Aeneja Silvija spomnil na Veroniko. Ob drugi priliki mu je oče baje rekel, naj živi kakor hoče, toda vedeti mora, da bo z njim izumrla celjska kri in stari celjski dom bo po njegovi krivdi propadel.**

* Celjska kronika, poglavje 19.
** Historia Friderici imperatoris — izvleček: Krones, Beiträge.

Rod knezov in grofov Celjanov

Friderik I. († 1360, žena Dimuta Wallseejska)

Ulrik I. († 1368) žena Adelajda Ortenburška ovdovela Oetingenska I Viljem († 1392) prva žena Elizabeta Goriška, druga žena Ana Poljska I Ana mož Vladislav poljski kralj	Herman I. († 1385) žena Katarina Bosanka			Katarina prvi mož Albert IV. Goriški, drugi mož komornik Ivan Waldburški					Ana mož Oton Ortenburški
	Ivan († 1372) žena Marjeta Pfannberška				Herman II. (1435) žena Ana Schaumberška,				
	Friderik II. († 1454) prva žena Elizabeta Frankopansko- Modruška, druga žena Veronika Deseniška	Herman III., († 1426) prva žena Elizabeta Abensberška vdova, druga žena Beatrica Bavarska	Ludovik († ali 1414 ali 1420)	Herman († 1421) nezak., legit., škof brižinski in tridentinski	Elizabeta mož Henrik IV. Goriški	Ana mož Nikolaj Gorjanski	Barbara, mož cesar Sigmund	Valburga (?) nezak. (?), mož gospod Ptujski	
					Elizabeta mož kralj Albreht II. Habsburški				
Ulrik II. († 1456) žena Katarina Brankovićeva	Ivan nezak. legit.	Marjeta († 1480) prvi mož Herman Montfort-Pfannberški, drugi mož Vladislav Tešinsko-Glogovski			Elizabeta mož Kazimir kralj Poljski	Ana mož Viljem vojvoda Saški	kralj Ladislav Posmrtnik		
Herman IV. († 1452)	Jurij († 1443)	Elizabeta († 1455) zaročenka ali žena Matije Korvina							

Posestni in družbeni vzpon rodu

Temeljni vir za posestno zgodovino je bila na strani 136 navedena knjiga regestov. Za dobo 1436 do 1456 jo izdatno dopolnjuje fevdna knjiga Celjskih grofov. To knjigo sem uporabljal v Mravljakovem prepisu, vendar sem izpiske primerjal z avtentičnim prepisom dr. Puschnigga, ki je v graškem deželnem arhivu, medtem ko je original v dunajskem državnem arhivu. Gradivo fevdne knjige je nastalo na osnovi prvotnih listin, ki so deloma ohranjene, ima pa svoj refleks tudi v regestih. Fevdno knjigo je prvi izčrpneje uporabljal H. Pirchegger v knjigi »Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte in Märkte«, 1962. Meni so za lokalizacijo po potrebi služila naslednja dela: Krajevni leksikon dravske banovine, 1937; Pavle Blaznik, Urbarji freisinške škofije, zlasti v njih objavljen urbar klevevškega gospostva s skico in pojasnili, 1963; Milko Kos, Salzburški urbarji; Ivan Vajkart Valvasor, Ehre des Herzgothums Krain, II., 1689, in Das Erz-Herzogthum Kärndten, 1682; Franc X. Kohla, Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten, 1953.

Pridobitev vovbrske dediščine: Mozirja, Šoštanja in Celja

Kmalu potem ko je Friderik Žovneški postal polnoleten, se je izvršil dogodek, ki je bil za njegov rod velepomemben. Umrl je njegov mlajši stric Herman kot poslednji član rodu grofov Vovbrskih (1322). Zapustil je ogromno dediščino. Iz nje je bilo vdovi umrlega, Elizabeti Goriški, treba izplačati 400 mark srebra, medtem ko je vse ostalo premoženje pripadlo trem dedičem: najstarejši sestri umrlega, Elizabeti, poročeni grofici Hohenlohe, grofu Ulriku IV. Pfannberškemu, sinu Marjete, že umrle srednje sestre pokojnika iz njenega drugega zakona (prvi mož je bil Leopold III. Žovneški), Frideriku Žovneškemu, sinu Katarine, že tudi umrle najmlajše sestre pokojnika. Delitvena pogodba ni ohranjena. Vendar je znano, da je v glavnem dobila Elizabeta posestva ob Muri in Murici, Dravograd in Smernik pri Lučanah, Pfannberški na Koroškem in Friderik v Savinjski in Šaleški dolini ter na Kranjskem.

Toda Frideriku so delali ovire. Mozirje in Šoštanj si je pridobil brez težkoč. Prav tako Forhtenek, ki je bil fevd šentpavelskega samostana v Labotski dolini. Gladko je šlo tudi pri Turnu. Za Žamberk (Schönberg) pri Zavodnjah se je razvil spor s plemenitnikom Wulfingom. Zelo kočljiva je postala zadeva glede Celja, ki sta ga 30. januarja 1323 pokojnikova vdova Elizabeta Goriška in Ulrik IV. Pfannberški zastavila deželnemu maršalu koroškemu Konradu Auffensteinskemu za 500 mark srebra. Zastavna listina, izdana 30. januarja 1323, navaja, da velja zastava za vso »njuno lastnino« za grad Celje, trg in stolp pod njim, plemenite in neplemenite ljudi za vse pritikline.

Zastava se začne o sv. Juriju istega leta (24. aprila) in traja tri leta. V tem času lahko Elizabeta in Ulrik zastavljeno posest odkupita, ne smeta je pa medtem odtujiti ali znova zastaviti.

Pogodba ni bila v skladu s poslednjo voljo zadnjega Vovbržana. Vdova Elizabeta bržčas še ni bila dobila vdovnine, ki se ji je zdaj izplačala iz zastavnine, sicer bi ne bila mogla priti v pogodbo, ker prava dedinja ni bila; Konrad Auffensteinski je morda tudi imel kake terjatve pri Vovbržanih, ki si jih je s tem skušal poravnati. V listini o zastavi izrečno govori o

celotni gospoščini in ne o polovični. To se tudi najbolj ujema s poravnavo od 27. septembra 1331 in pogodbo od 28. februarja 1333.

Friderika Žovneškega so nekako skušali opehariti za Celje in moral se je zanj boriti. Verjetno ni takoj zgrabil za meč, ampak se je najprej pogajal z Ulrikom Pfannberškim, da bi dobil Celje po poteku triletne dobe (24. aprila 1926). Konrad Auffensteinski pa Celja ni hotel dati iz rok. Moralo je priti do vojne (1327 do 1331). Konradu se je pridružil sin kranjskega deželnega glavarja, grof Herman Ortenburški, medtem ko si je Friderik Žovneški pridobil štajerskega deželnega glavarja Ulrika Walseejskega in njegova dva brata. Poročil se je z njihovo mlajšo sestro Dimuto in med vojno (29. decembra 1330) sklenil z njimi važno pogodbo: za visoko vsoto 8000 mark srebra jima je s pravico odkupitve zastavil svoje glavne gradove: Žovnek in Ojstrico, Lemberg in Rogatec; Šoštanj in Mozirje; Kostrivnico in Smlednik. Izmed teh gradov spadata Žovnek in Ojstrica med staro dedno posest, Lemberg je starejši in Rogatec mlajši krški fevd, Šoštanj in Mozirje sta dediščina po Vovbržanih, Kostrivnica in Smlednik sta novejši pridobitvi.

S to pogodbo si je Friderik hotel pridobiti za vojskovanje potreben denar, obenem pa tesneje prikleniti nase in na vojno svoje svake Walseejce. Verjetno gradov sploh ni izročil, ker ni nikakega poročila o tem. Služili so pač za jamstvo.

Vojvoda Henrik Koroški je že leta 1328 skušal posredovati, prav tako vojvoda Albreht II. Avstrijsko-štajerski februarja 1331, toda brezuspešno. Šele 27. septembra 1331 so opolnomočenci avstrijsko-štajerskega vojvode Otona dosegli poravnavo. Konrad Auffensteinski je odstopil polovico gospoščine Celje Frideriku Žovneškemu za 250 mark srebra, drugo polovico je pa še obdržal. Podložniki, ki so bili za Auffensteinskega in so zdaj prišli pod Žovneškega, so bili po pogodbi prosti vsake kazni.

Toda Frideriku nikakor ni bila po volji deljena posest tako važnega gradu in tolikšne gospoščine. Zato se je požuril s pridobitvijo še druge polovice. Pri tem so mu bržčas koristile tudi denarne zadrege, v katerih je bil Konrad Auffensteinski. Že 28. februarja 1333 je slednji pristal na pogodbo, s katero je Frideriku Žovneškemu odstopil še drugo polovico Celja (gradu in gospoščine); dobil je v zameno 200 mark srebra in polovico posesti v Kotljah v Mežiški dolini (pridobitev Ulrika I. iz leta 1314). Ali je prišlo do kakega dogovora tudi z Ulrikom Pfannberškim in Elizabeto Goriško, ni znano.

Odslej je bilo Gornje Celje središče Friderikove posesti, gospodje Žovneški so postali gospodje Celjski. Žovneški grb so zamenjali z grbom svojih celjskih prednikov, grofov Vovbrskih, ali bolje, dopolnili so ga z njim, kajti na pečatih navadno nastopa kombinacija obeh. Tudi pesnik Peter Suchenwirt ju skupno opisuje, ko govori o grbih in šlemu. Prvi grb mu je bogato lesketajoč se rubinasti ščit, na njem sta dve progi, beli kot srebrnina. Drugi grb ima na ščitu, modrem kakor nebo, tri kot zlato se lesketajoče zvezde; dve sta v isti višini, tretji je niže. Na šlemu nosijo petelinja peresa sobolje barve, z belim nojevim peresom na sredi. Drugi opisi pravijo o žovneškem grbu, da ima na belem (srebrnem) polju dve rdeči progi.

Pridobitev nadaljnje posesti v Celju in Spodnji Savinjski dolini

Ko so Žovneški gospodje pridobili Celje, so bili stvarni lastniki skoraj vse Savinjske doline, zlasti na severni strani Savinje, kjer je celjska gospoščina segala preko Polzele in se neposredno povezala z Žovneško. To in ono je bilo seveda še treba pridobiti. Na severu je zahodno od Celja segala preko Šmartnega v Rožni dolini krška posest v bližino Savinje. Nekoliko zahodneje se je preko Maliča in Šmohorja spuščala v dolino laška gospoščina, ki je zajemala celo Žalec in njegovo severno okolje. Marsikaj je že bilo prešlo v cerkveno last: južno od Dobrovelj je imel precej posesti gornjegrajski samostan, na Polzeli onstran Savinje je v tem času nastala komenda malteškega reda. Med tistimi, ki so dotlej in pozneje darovali cerkvi, so bili tudi Žovneški gospodje, oziroma Celjski grofje.

Vsekakor je kazalo posest še zaokrožiti in jo v fevdalnem smislu smotrno organizirati. To so novi lastniki Celja delali.

V samem Celju so si pridobili nekaj posesti. Vendar so o tem poročila skromna. Leta 1387 sta grofa Herman I. in Viljem kupila od bratov Ivana in Rudolfa Grasla (Gresel, Kresel) s t o l p , t. j. utrjeno manjšo stavbo, ki je stala zunaj trga, nasproti sv. Maksimilijanu, s š t i r i m i d v o r c i , s a d o v n j a k i i n n j i v a m i ter pritiklinami za 390 mark dobrih starih graških denarjev. Posest je torej bila znatna. Stolp so prezidali in spremenili v palačo. Paolo Santonino ga leta 1487 omenja v svojem Potopisu. Bil je tedaj že porušen. Santonino navaja, da je bil porušen zato, da bi se sovražnik ne mogel v njem utrditi. Po Celjski kroniki so Celjski grofje zelo radi bivali v tej palači. Kronika tudi navaja, da jo je (v borbi za celjsko dediščino) porušil Jan Vitovec, hoteč preprečiti, da ne bi služila za oporišče cesarskim. Okrog leta 1400 so Celjski grofje ob tedanjem sotočju Ložnice in Savinje, kjer je že leta 1323 stal stolp, zgradili s p o d n j i c e l j s k i g r a d , ki je bil udobnejši od gornjega. Bil je v zasnovi tak, kakor je danes, ko služi za vojašnico, imel pa je lastno obzidje, saj naselje kot trg tedaj še ni bilo utrjeno. Poleg spodnjega gradu so na mestu poznejše grofije zgradili upravno poslopje s pisarnami, shrambami in hlevi. Omenja se prvič leta 1414 kot »pisarna« (»Shreibhauz«). V trgu so grofje imeli tudi nekaj hiš.

Na severnozahodni strani mesta so imeli grofje »d v o r n a L a v i «. Leta 1436 ga je grof Friderik podelil (morda ponovno) Jakobu Haydlerju iz Kamnika hkrati z dvema kmetijama v Lahovni, petimi kmetijami v Gorici pod Šentjungertjo in ribarsko pravico na Ložnici. Dvor je sedanji Zgornji Lanovž.

Nekoliko zahodneje je bil blizu Ložnice g o z d n i d v o r , kjer je bilo tudi pozneje središče deželno-knežje gozdne uprave, kajti tod mimo se je širil gozd od cerkve sv. Duha pred mestom proti Šentjungerti. Med Ložnico in glavno cesto ležeči travnik se še sedaj imenuje »T i r g u t « (Tiergarten — zverinjak). Gozd je bil najbližje grofovsko lovišče, v ograjenem »Tirgutu« so gojili divjačino.

Med gozdnim dvorom in Tirgutom je bil ob L o ž n i c i m l i n , ki ga je grof Friderik poleg mnogih kmetij in gorskih pravic leta 1436 podelil Joštu Soteškemu, ki ga tedaj že označuje kot »ljubega in zvestega«. Na-

vedba je določna in ne dopušča nobenega dvoma: ein müll ob dem tiergarten bei den Awen gelegen (mlin nad zverinjakom, ležeč pri Logu — logu). — V zvezi s to podelitvijo se omenja »Črna luknja«, kjer se je dotikal grajski sodni okoliš z žalskim. »Črna luknja« je gotovo jama Pekel.

Drug mlin so grofje imeli na Hudinji na Spodnji Hudinji. Leta 1436 ga je grof Friderik II. podelil svojemu kuhinjskemu mojstru Ulriku Ayrerju. Mlin se v fevdalnih knjigah izrečno označuje kot dvorski mlin. Ulrik Ayrer je dobil mlin dosmrtno, moral se je pri tem obvezati, da bo mlel za grofovske potrebe, kakor je delal poprej pokojni grofov sodnik Henrik Erlauer. Friderik II. je obljubil, da bodo njegovi ljudje pomagali, ako bi voda mlin znatno poškodavala ali uničila, kakor so pomagali tudi Erlauerju. Iz te navedbe vidimo, da je Hudinja že poplavljala in delala škodo.

Do druge polovice XIX. stoletja se ta mlin označuje kot »hrvaški mlin«. Oznaka sega v dobo Celjskih grofov. Z listino, izdane na Žovneku 29. septembra 1447, je grof Friderik II. mlin ob Hudinji podelil Štefanu Hrvatu (Krabatt) s pravico, da ga obnovi in ga lahko tudi da v najem, ne da bi s tem škodoval ostalim mlinom na Hudinji. Štefan Hrvat je leta 1453 od Ivana Kramerja za $14^1/_2$ marke denarjev kupil travnik ob Hudinji v mestnem ogradju.

Važna je bila pridobitev Žalca in okolice kot dela laške gospoščine. Friderik I. je gospoščino dobil v začasno zastavo leta 1336, trajna je zastava postala leta 1363.

Žalska pokrajina je segala od obronkov Maliča in Javornika (Šmohorja) preko Zabukovice in trga samega do Galicije. Žalec se navaja prvič leta 1182 kot sedež deželnoknežjega urada, leta 1260 kot sedež župnije, leta 1265—1267 kot sedež sodišča (iudicium) in leta 1279 prvič neposredno kot trg (forum), vendar je pa moral imeti pravice trga že poprej.

Tudi za Celjanov je bilo v trgu grofovsko sodišče, ki ga moramo ločiti od trškega. Leta 1436 je bil grofovski sodnik Henrik Krewks, ki ga je grof rad imel, saj je njemu in ženi Marjeti podelil v bližnjih krajih $15^1/_2$ kmetije. Grof je bil v Žalcu hišni posestnik. Imel je v trgu tudi uradno hišo, enkrat se govori celo o gradu. Nekajkrat se Žalec označuje kot mesto. Viri omenjajo tudi vas Stari Žalec, ki je morala biti severno od trga, kajti leta 1258 se govori o vinogradih v Žalcu.

K žalskemu delu laške gospoščine je spadal tudi grad Sachsenwart, ki je stal na Kanclerjevem griču nad Šeščami. Grofje se zanj niso brigali in je propadel. Poslednjič se omenja leta 1453. Danes so v gozdu vidni le prav skromni ostanki. Po stanovalcih Sachsenwarta je stari Žalec gotovo dobil svoje nemško ime. Delni naslednik Sachsenwarta je moral biti dvor v Šentlovrencu, ki ga je imel grofov pisar Gašper Radovljiški (Radmannsdorfer) in ga je leta 1436 grof Friderik podelil njegovim trem sinovom. Tudi bližnji Liebenstein, eden izmed prvotnih gradov rodbine, je opustel; ko že grofov ni bilo več, je stopil na njegovo mesto Prebold, cerkev »sv. Pavla« je svoj prejšnji pridevek »pri Liebensteinu« zamenjala z novim: »pri Preboldu«. Bolje se je držala Ojstrica.

Na področju teh gradov so bili razen Zabukovice še Britna sela, Matke, Grajska vas in Selo, ki so po laškem urbarju še spadali k žalski pokra-

jini. Tod je bilo tudi precej kosezov. Celjski grofje (Friderik II.) so kosezom, ki so imeli glavno središče na Teharju, sicer potrdili posebne pravice, vendar je Friderik II. leta 1436 podelil Ivanu Kolencu (Golienzu) 6 koseških kmetij v Selu in Čepljah, ki jih je imel dotlej v fevdu Ivan Snaer.

Podgrad pri Gornjem gradu so Celjski grofje pustili Debeljakom (Vaistom), gornjegrajskim vazalom, saj so bili kot grofje s samostanom stalno v dobrih odnošajih. Uperili pa so svoj pogled na Stopniški grad (Heckenberg), ki je imel za gospodarje najprej viteze Hekenberške, nato Kunšperške in njihove sorodnike Ptujske gospode. Od Ptujčanov so leta 1441 priženili grad Stubenbergi, ki so ga že naslednje leto 1442 prodali Frideriku. Pri gradu je bila manjša gospoščina.

Omenjenim Debeljakom (Faistom) je grof Friderik II. podelil svoj dvor na Vranskem in mnogo posestev med Vranskim in Preboldom.

Žovnek, svoj prvotni rodbinski grad, so Celjski grofje budno čuvali in ohranjevali njegovo veliko gospoščino.

Manj pozornosti so dajali Šeneku, kjer so prepustili gospodarstvo vazalnim Raumschüsselom. Po Celjski kroniki so grofje sami razdejali grad, ker so se jim menda Raumschüsseli izneverili. Ko so grofje izumrli, so se Raumschüsseli preselili v dolino, na novi polzelski Šenek. Sicer so Raumschüsseli dobili od Celjskih grofov še več kmetij v Savinjski dolini, vzhodno od Vojnika in pri Rogatcu. Leopold Raumschüssel je precej te posesti prodal Ivanu Ulriku in Juriju iz Rogatca. Leopoldovega brata Ivana hči Wendlein se je pa poročila z Ivanom Meusenreuterjem in mu je za doto prinesla toliko posestev, da se je z njimi močno opomogel.

Strovsnek pri Gomilskem je bil grofovski lovski dvor. V Braslovčah so grofje imeli manjši dvor »Legant«, kjer je prebival grofovski strelec, vedno pripravljen, da se odzove njihovemu pozivu.

Strelski dvor Legant sega morda še v dobo bojev z Madžari. Podobnih strelskih dvorov je bilo več v vzhodnih Slovenskih goricah, ki so bile obmejno ozemlje, ko so se Madžari umaknili iz naših krajev.

Na prehodu Savinjske doline v paški odcepek je na ozemlju, ki je nekdaj pripadalo Ortom, nastal majhen Paški grad (Packenstein), ki ga je Friderik Žovneški leta 1339 kupil od bratov Konrada in Ortolfa Horneškega. Kot vazali so nato na njem gospodarili Apfatrerni. Njim je sledil Jošt Soteški. Od njega ga je kupil kancler grofa Hermana II. Ivan Meusenreuter. Grof mu ga je z mnogimi posestvi, gorskimi pravicami in desetinami leta 1419 podelil v fevd.

Sicer je pa bil Meusenreuter deležen posebne grofovske milosti. Leta 1428 ga je grof obdaroval s tremi nadaljnjimi kmetijami v Gorenji vasi in Žalcu in leta 1437 s posestvi in pravicami pri Žovneku, med posestvi se posebej navaja pol gozda.

Nekoliko sporna je lega dvora v Logu, ki so ga imeli Loški (Awerji). Leta 1445 ga je Friderik II. Joštu Loškemu vzel, ker se mu je ta v vojni s kraljem Friderikom izneveril, in ga je dal Petru Obračanu. Kmetje so bili v raznih krajih: Podlogu, Rojah, Gotovljah, Dobrteši vasi. Ta dvor naj bi bil nekje v bližini Žalca, morda v Podlogu. Skoraj istočasno se navaja tudi drug dvor v Logu, o njem se pravi, da je v Logu pod Polzelo. Ta dvor sta

Herman iz Gorice (v ozadju Zaloga) in njegova žena leta 1433 prodala grofu Hermanu. Leta 1436 je umrl Ulrik Toppenauer in grof Friderik II. je »stolp« v Logu (turm zu der Awen) poleg drugih posestev podelil Ivanu pl. Lichtenbergu.

Fevdne knjige Celjskih grofov in posamezne listine navajajo še razne manj značilne podelitve preko vse doline.

Tako je Perahlit, vdova Žalčana Henrika Lugela, dobila leta 1351 od Friderika I. za preživnino 12 njiv v Žabjeku (Froschenheim — Golče).

Friderik II. je močno posegel v svojo posest, ko je leta 1451 v Založah pri Polzeli ustanovil samostan Novi klošter in ga bogato založil s posestvi ne samo v soseščini — med temi posestvi so bili tudi fevdi Podloškega in Obračana, ampak tudi drugod, okrog Šoštanja in Kostrivnice.

V Savinjski dolini je bilo še več dvorov, ki jih je Friderik II. po fevdnih knjigah leta 1436 hkrati z večjim ali manjšim številom drugih posestev podelil v fevd.

Dvor v Levcu je dobil že omenjeni Peter Obračan.

Drugi dvor v Levcu, dvor na Brdu pod Kamnikom pri Preboldu in dvor v Glinju pri Braslovčah sta dobila Jošt in Ivan Fürchtenecker.

Dvor v Gorici pri Preboldu sta dobili Marjeta in Elsa, sestri Pavla Lugela. Ta dvor je vsekakor predhodnik še obstoječe graščinice.

V Latkovi vasi se navajajo kar trije dvori, enega je imel prej Latkovčan, a ga je leta 1436 dobil Friderik Weksler, naslednja dva dvorca je pa Friderik II. podelil Juriju Roknitzerju.

Jeronim Vogtländer je dobil dvorec na Vimperku nad Podvinom (med vinogradi) in mlin. Mislim, da je bil mlin ob tako imenovani Strugi, ki se začenja pri Podvinu in konča pod Žalcem. To bi bila najstarejša omemba Struge.

Dvor na Bregu pri Čepljah, kjer se začenja jezdna pot za Gornji grad, je dobil Henrik, sin Henrika Zehentwera.

V Braslovčah je bil razen že navedenega Leganta še dvor, ki ga je leta 1436 dobil Jurij Topold. Nadaljnji dvor je bil v Goricah pri Braslovčah. Dvor v Rakovljah so pa že Žovneški odstopili gornjegrajskemu samostanu, bil je najbrž sedež njihovega braslovškega urada.

Pri Brasovčah (pod Žovnekom) sta bila še dva dvora, »Rutzing in Eckreich«, ki sta ju leta 1436 dobila Franc Mausenreuter in žena Wendel s Paškega gradu.

Dvor na Polzeli je dobil Ivan Werburger, dvor v Spodnjih Grušovljah pa Gašper iz Radovljice (Radmannsdorfer), grofovski pisar.

Fevdniki na teh dvorih so bili ali grofovski služabniki ali zaupniki.

Državno grofovstvo

Frideriku Celjskemu je bila posest krških fevdov vzhodno od Celja močno pri srcu. Morda zato, ker je z njimi zelo razširil svojo posest. Prav na to posest je vezal visoko čast državnega grofa, ki mu jo je podelil cesar Ludovik Bavarec in potrdil z diplomo, izdano v Monakovem 16. aprila 1341.

V uvodu diplome pravi cesar, da je prišel k njemu plemenitnik Friderik ter ga zaprosil, naj bi njemu in njegovim potomcem iz posebne milosti podelil grofovsko čast in naslov grofov Celjskih. Ker so Friderik in njegovi predniki storili za državo mnogo koristnega, da bi tako še nadalje delali in ker imajo dovolj veliko posest, je cesar njihovo prošnjo uslišal.

V nadaljnjem odstavku listina omejuje ozemlje nove grofije. Pravi, da se meja začenja pri vasi »Seeluck«, nato poteka v dolgosti štirih milj do kraja Gaberck, kjer meji na rogaško gospoščino; odtod gre do vasi »Grablitz«, kjer se začenjajo zemljišča gospoščine v Podčetrtku, končno pride do vasi »Sabiach«.

Po listini pripada omenjeno ozemlje lemberški gospoščini, ki naj ji Friderik in njegovi potomci bodo grofje. V zaključku navaja listina vse tiste podeljene pravice, svoboščine in časti, ki jih imajo ostali državni grofje; izrečno navaja krvno sodstvo.

Mejne točke so sicer navedene v pokvarjeni obliki, vendar je jasno, na katere kraje se nanašajo: Seeluck = Zalog pri Dramljah; Gaberck = Gabrnik nad Kostrivnico; Grablitz = Grobelce pri Sv. Štefanu; Sabiach = Žabjek med Slovensko Bistrico in Poljčanami.

Mejne točke so tako določne, da ni dvoma, da je bila podelitev grofovstva vezana na Lemberg med Šmarjem in Poljčanami; na Lemberg pri Dobrni, ki niti ni bil celjski, sploh ni mogoče misliti. Naznačeno mejo je imelo lemberško deželsko sodišče do leta 1479, ko je bilo združeno z zbelovskim, odnosno do leta 1850, ko je prestala fevdalna sodna oblast. Tudi urbar iz leta 1498, ki temelji na nekem starejšem urbarju, se giblje v teh mejah. Posest je bila velika, saj so bili podložniki v 91 vaseh in zaselkih.

Kakor sem že navedel, so Lemberg imeli Žovneški gospodje vsaj že leta 1235. Na severu, ob Dravinji, je bila prvotna lemberška posest manjša od poznejše, saj je Poljčane, Ljubečno, Staro vas, Marketovce, Pekel in Spodnjo Breznico dobil šele Ulrik Žovneški, ko se je pogodil z nečakom Ulrikom Marenberškim.

Tudi južno od Dolge gore in Boča gospoščina ni bila popolnoma sklenjena, kajti od krških škofov so dobili tu posest tudi drugi, npr. Vojniški. Od take posesti so Viljem Vojniški, sestra Elizabeta Mildenberška in Viljemova hči ali nečakinja Jera Ljutomerska kmetije v Srževici darovali Žičam. Nekatere fevde so tu krški škofje podeljevali še pozneje, tako je leta 1429 Andrej Čelsnik dobil od njih tri kmetije v Ješovcu in Dragoselu. V krških listinah se označuje pokrajina kot »marka«; bila je za škofe v resnici na meji.

Razdajali so tudi Celjski grofje. Tako je Herman II. leta 1419 dal v lemberški gospoščini več posestev, dvorcev, vinskih pravic itd. svojemu kanclerju Ivanu Meusenreuterju, ki sem ga pod istim letom navedel že pri Paškem gradu.

Na lemberškem področju sta živela tudi brata Rudolf Ivan in Martin, ki sta leta 1368 obljubila grofoma Ulriku in Hermanu, da jima bosta vedno zvesto služila, jima kadarkoli dala na razpolago svoja gradova in žrtvovala za njiju imetje in kri.

Celjske fevdne knjige navajajo še več takih primerov. Dali so: Kellerbergerjem v trgu in okolici 48 imenovanih posestev; Frideriku Klecherju dvor v Lembergu, 12 posestev, gorsko pravico, žitno desetino ter koplevnik ob Dramlji v ponikvenski župniji; Antonu Graslu dvor v Poljčanah, 20 kmetij tu in v okolici, 25 posestev na Grobelnem, v Mlačah in Bodežu pri Št. Vidu pri Grobelnem — v marki, Antonu Hesiberju iz Loža desetino v trgu in severno od njega; Erazmu Hollenegerju 5 posestev; Jakobu Leiderju 2 posestvi; Erazmu Reichenbergerju 3 posestva pri Šentvidu in desetino, Juriju Mindorferju 2 posestvi v Lembergu in prazen dvor pri upravnem poslopju v Šmarju, Jakobu Stermolerju 32 posestev južno in jugovzhodno od Šmarja v Pogledu, Koretnem, Dragomilu, Dolu itd.; Janezu Werburgerju 5 posestev, med njimi 3 v Tekačevu, Erazmu Lichtenbergu 44 posestev, med njimi 8 v Frajštajnu pri Dramljah in 4 v Lembergu.

Ta posestva so bila ponovno ali na novo podeljena leta 1436.

Samo nekaj let pozneje (1444) je grof Friderik podelil žičkemu samostanu »župo« in eno kmetijo v Kopinici pri drameljskem Razborju, da bi tam napravil ribnike, hiše (dvorce) in tri kmetije v samem Razborju. Opat in konvent so ga za to posest lepo prosili, češ da jima manjka zelenih in svežih rib in bi na svojem svetu težko napravili ribnike. Še danes vedo v Lembergu za mesta v okolici, kjer so bili ribniki.

Fevdalna slika Lemberga in njegove okolice je bila torej kaj pestra. Sam tržič Lemberg sega v tedanje dni. V zavetju gradu je nastal ob važni cesti, ki je na eni strani prihajala od Celja in na drugi od Rogatca ter je na severu skozi ozko Gaberniško sotesko mimo Poljčan vodila proti Mariboru in Gradcu ter proti Ptuju.

Lemberški grad je stal zahodno od trga na znatni strmini. Vsaj že dvesto let je porušen; zidovje je rastlinje popolnoma preraslo, le jarek se še pozna. Med trgom in razvalinami ležeča cerkvica sv. Pankracija je bila menda grajska kapela.

V lemberški okolici je na točkah, ki po višini presegajo vrh z lemberškim gradom, še več sledov, ki presenetljivo spominjajo na osnovo gradov. Vrhovi so valovito izravnani, pod površino je kamenje in se še vidijo obrisi jarkov. Narodno izročilo, ki v tem primeru nikakor ni slepo, govori o petih, sedmih, celo o dvanajstih gradovih. Sledovi se poznajo na Veterniku, Sevniku in Figožarju, ni jih pa na Verti, ki jo narodno izročilo prav tako omenja med utrjenimi vrhovi. Tudi na Osojnici, ki je nad Mestinjem, jih ni več, tam je zdaj kmetija. Ti gradovi so bili majhni, v njih so prebivali v predhodnem odstavku navedeni vazali. K njim bi lahko šteli tudi J e l š e pri Šmarju in domnevani grad na gozdnati Janini nad Rogaško Slatino.

Značilno je, da podelitev grofovskega dostojanstva ni bila vezana na stara dedna posestva rodu (Žovnek, Ojstrico, Šenek, Liebenstein) in ne na Celje, ampak na krški fevd Lemberg. Toda prva so bila izza leta 1308 pod vrhovnim gospostvom Habsburžanov, medtem ko so bili krški fevdi čisto izven njihovega vladarskega in fevdalno-pravnega območja. Odtod omejitev grofovskega teritorija na posest, pripadajočo krškemu vladarskemu in fevdnemu območju, kajti Habsburžani ne bi bili zadovoljni, če bi se bila s povišanjem Celjanov kršila njihova prava. Vendar se je podeljeni naslov

glasil »grofje Celjski«. Temu pa Habsburžani le niso nasprotovali. Leta 1365 je vojvoda Albreht v svojem in v brata Leopolda imenu celo izdal fevdno pismo grofoma Ulriku in Hermanu glede krvnega sodstva v celjski grofiji.

Ob Voglajni (krški fevdi)

Na krških posestvih so skoraj brez izjeme sedeli fevdniki. Grofom se je bilo treba pogoditi z njimi. Krški škofje s priznanjem niso skoparili. Grofje so si posestva pridobivali za denar, navadno so prejšnje posestnike pustili na gradovih kot svoje služabnike oziroma fevdnike.

Najbližji in zato najbolj mikavni so bili gradovi z gospoščinami v dolini Voglajne. Teh gradov je bilo več, bili so v posestni zvezi med seboj ne le po fevdnem gospodu, krškem škofu, ampak tudi po fevdnikih. Nad Kompolami (Št. Lovrencem) je stal na mestu sedanje cerkvice sv. Janeza grad P r e ž i n , samotno stoječi zvonik je baje grajski stolp. Južno od Šentjurja je hrib Rifnik, ki nosi svoje ime po gradu R i f n i k u (Reichenegg), katerega razvaline se še danes vidijo na majhni vzpetini severovzhodno od glavnega vrha. Grad so uporni kmetje razdejali leta 1635 in ga niso več obnavljali. Na vznožju grajskega hriba je nastala naslednica graščinica G r a d i č. Na vzhodni strani teče mimo Rifnika Voglajna, ki se kmalu nato obrne proti zahodu, na zahodni pa njen pritok Kozarica. Onstran Voglajne je višji hrib Gradišče z izrazito kopo in elipsoidnim jarkom. Onstran Kozarice je pa hrib Šibenik. Na njem je kmetija Plavštajner, katere ime je očividno v zvezi z gradom B l u m e n s t e i n. Južno od nje je hrib Gradišče. Na severni strani Voglajne je hrib Lipica. Na njem je stal nekoč grad A n d e r b u r g. Pod njim je nastalo naselje Podgrad. Celjani so ga za vojne s Habsburžani razdejali. Nadomestila ga je v dolini skromna graščinica Anderburg.

V ozadju Šentjurja stoji ob cesti, ki vodi v Vojnik in v Celje, na nizkem gričku B l a g o v n a (Reifenstein). O njej se prvič govori v XVI. stoletju, lepo sedanje poslopje je pa staro šele pičlih 100 let.

Južno od Šentjurja sta bila v nekoliko večji oddaljenosti po ljudskem izročilu še dva gradova. Eden je bil tam, kjer je zdaj slivniška kaplanija, drugi, imenovan T u r n , je pa bil vzhodno od Slivnice na majhnem gričku, kjer je zdaj cerkev sv. Helene. Vidijo se še skromni ostanki.

Jugovzhodno od Šentjurja je ob Slomu P o n i k v a. O gradu Ponikva se govori že v XII. stoletju. Prvotni grad je zamenjala mlajša graščina. V Srževici so še skromni ostanki starega gradu.

Že grof Friderik je posegel po krških gradovih ob Voglajni. Najbliže je bil Prežin. Za posest gradu je bil družinski prepir med Prežinskimi in Safnerji, ki so bili z njimi v svaštvu in so imeli svoje bivališče na enem izmed sosednih gradov.

Še preden so se prepirajoči sorodniki med seboj pogodili, je Friderik Celjski dal Ivanu Rifniškemu neko drugo posest za del Prežina. S tem si je ustvaril prvi narok (1341). Sorodniki so si posest razdelili. S tem pa je izgubila svojo trdnost. Eden izmed delnih lastnikov, Eberhard Prežinski, je svoj del leta 1342 prodal grofu Frideriku Celjskemu, in sicer s pristankom žene Adelajde, ki je bila ob poroki za jutrnico dobila sopravico na ta del. Od

Celjskega grofa sta to polovico leta 1344 kupila rifniška brata Ivan, župnik v Ljubljani, in Martin, a sta mu jo takoj vrnila za 600 mark starih graških fenigov. Šlo je torej za veliko posest.

Oba brata sta šla k škofu s svojim varuhom Rudolfom Žovneškim (gotovo grofovskim plemiškim služabnikom) in ga prosila, naj dogovor s Celjanom potrdi. Škof je to rad storil in je posest po fevdnem pravu izročil Celjskemu grofu (1344).

Skoraj istočasno sta Ivan in Martin Rifniška prodala grofu Hermanu tudi gozd, imenovan P l a n i n a (na Svetini), ki je bil kot del laške gosposčine fevd vojvode Albrehta Habsburškega. Brata sta Albrehtu fevd vrnila, on je prodajo odobril (1344) nato so prodali grofu Frideriku svoj del Prežina tudi Adam Bistriški (von Vaustritz) in Konrad ter Greiff Safner. Dobili so 300 mark starih graških fenigov. Konrad je po posebni pogodbi dobil še 220 mark enakih fenigov. Krški škof Ulrik je prodajo odobril (1345).

Isti Konrad Safner, Adelajda, vdova Ebenharda Prežinskega, in sin Eberhard Prežinski so prodali grofu Frideriku še 7 kmetij z vsemi pritiklinami za 54 mark starih graških fenigov (1346).

Ulriku Rifniškemu, ki si je izposodil 2000 mark, so bili poroki krški škof Ulrik, grof Friderik Celjski, grof Oton Ortenburski in Ivan Kamniški (1351).

Trauta, vdova pokojnega Konrada Safnerja, je prodala grofu Frideriku Celjskemu 8 kmetij zemlje na Planini, okrog Prežina in nad njim, ki jih je dobila za doto, za 34 mark graških denarjev (1351).

Eberhard, Henrik, Adelajda in Jera Safner, brata in sestri, so prodali grofici Dimuti Celjski nekaj kmetij in pol mlina v T o p l i c i z vsemi pritiklinami za 33 mark graških fenigov (1353). Eberhard, Henrik, Adelajda in Jera so bili očividno otroci Konrada Safnerja in Traute, rojene Prežinske. Toplica sta potoček in dolinica nad sedanjimi Štorami med Kompolami in Laško vasjo, skozi dolinico se vije cesta, ki vodi proti Prežinu in Svetini.*

Sam Eberhard je prodal grofici Dimuti desetino od tretjine vina in prediva, ki jo je prejemal v P r e ž i n s k i v a s i od 15 hiš (1353).

Neki Wulfrath Lugel je pa prodal Dimuti 5 kmetij z vsemi pritiklinami za 40 mark graških denarjev (1453).

Grof Friderik Celjski je bil porok Bertoldu Rifniškemu za 40 mark dobrih oglejskih denarjev, ki si jih je ta izposodil pri židu Mušu (1353).

Martin Rifniški je plemenitemu gospodu grofu Frideriku Celjskemu in njegovim dedičem obljubil večno zvestobo in sotrudništvo (1359).

Brata Konrad in Henrik Lesskau sta prodala grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima trdnjavo B l u m e n s t e i n z vsemi pritiklinami za 600 dobrih goldinarjev (1366).

Tako so Celjski grofje postali gospodarji Prežinu, Rifniku in Blumensteinu. Na B l a g o v n i je bila tedaj rifniška pristava (»Blagovinemb«).

Drobne krške fevdne posesti je pa še ostalo naokrog.

Leta 1426 je grof Herman II. podelil Rifnik Erazmu Lichtenbergerju, svojemu dvornemu mojstru. Njegov rod je tudi gospodaril do leta 1541, ko je izumrl. Nasledniki Wagni so prenesli sedež in deželno sodišče na Blagovno (Reifenstein).

Kozjansko (krški fevdi)

Dve važni točki so si Celjani pridobili že kot Žovneški gospodje (Lemberg in Rogatec). Koristilo jim je zlasti to, da je bila škofovska oblast v teh oddaljenih krajih, ki so jih zaradi obmejne lege označevali kot »marko«, močno zrahljana.

Prva pridobitev je bila K o s t r i v n i c a pod Bočem. Friderik (še gospod Žovneški) jo je kupil leta 1322 od Friderika Podsredskega in njegove žene Ane, ki je bila iz rodu grofov Sternbergov, za 30 mark penezov in 40 mark srebra. Krški škof je kot fevdni gospod pristal na izpremembo posesti.

Brez pomena tudi ni bilo, da so se bili glavni krški fevdniki v teh krajih, Ostrovrharji, razcepili v več vej in so preživljali gospodarsko krizo. Pri tem so mogli najti pomoč samo pri Celjskih grofih, s katerimi so bili vsekakor v svaštvu.

Ostrovrharje srečamo najprej na Koroškem in pozneje na Svibnem (Schärfenberg) pri Radečah kot fevdnike deželnega kneza. Posebno znan je Viljem Ostrovrhar. On je po pripovedki dobil od gozdne vile čudežni prstan, ki ga je ščitil, dokler ni prelomil zvestobe. To se je zgodilo, ko je pomagal Ulriku II. Vovbrskemu v njegovem uporu proti Majnhardu Koroškemu; padel je v bližini Grebinja, ko je hotel osvoboditi Ulrika, ki je bil v obleganem gradu (1293). Ta motiv je obdelal Anton Medved v drami Viljem Ostrovrhar.

Henrik Ostrovrhar je že pred Viljemom utemeljil stransko vejo Planinsko-Podsredskih Ostrovrharjev. Njihovi predhodniki na Planini so bili iz rodu Trušenjskih. Zadnji tega rodu se je imenoval Ortolf, žena mu je bila Geburga. Gospodaril je tudi na Podsredi. S hčerko Herado se je oženil Friderik Ptujski. Umrl je pred letom 1250 brez moških potomcev, kajti leta 1251 je krški škof podelil Planino in Podsredo v fevd Henriku Ostrovrharju, verjetno Ortolfovemu nečaku.

Izmed Henrikovih sinov je Henrik II. dobil Planino, Friderik pa Podsredo in Kostrivnico. K o s t r i v n i c o je Friderik Ostrovrhar že leta 1322 prodal Frideriku Žovneškemu. Ta si je leta 1338 pridobil tudi večji del Podsrede, in sicer od Friderikovega dediča Seifrieda iz Račja in leta 1339 manjši del od drugih dedičev, Sperenberških, lastnikov spodnjega rajhenburškega gradu.

Nekaj posestev je staremu rodu Podsredskih le še ostalo. Saj je Jurij Podsredski leta 1359 še mogel prodati grofu Frideriku svoja posestva v Peclju, Prelaskem in Lastniču (zu Pezolach, zu Boligras zu Aserstorf) in še več drugih imenj za 33 $^1/_2$ marke.

Mnogo dalje se je vleklo vprašanje P l a n i n e, ki so jo iz neznanega vzroka označevali z najbrž ladinskim imenom kot Mons Paridis — Montpreis = Paridova gora.

Henrik II. in njegova žena Elizabeta, ki je bila verjetno Žovneškega rodu, morda grofa Friderika Celjskega sestra, tako da beseda svak ni bila brez pomena, sta jo dala Celjanom v roke. Ne neposredno.

Dva Celjska grofa klečita pred Marijo. Gotski relief nad vrati v zakristijo Marijine cerkve

Prva vest o medsebojni povezavi je poročilo, da si je Henrik Planinski izposodil pri svaku grofu Frideriku 100 goldinarjev (1343).

Dve leti pozneje (1345) že izjavljata Henrik Planinski in Elizabeta, da pripade po njuni smrti grad Planina z vsemi ljudmi in posestmi, z odvetništvom in sodnijo s trgom, gozdovi in vodami, s travniki in logi ter vsemi pritiklinami »ljubemu svaku« grofu Frideriku Celjskemu in njegovim dedičem.

Naslednjega leta (1346) je grof Friderik posodil Henriku Planinskemu, njegovi materi Potentiani in Rudolfu Pišečkemu 76 mark oglejskih denarjev. Rudolf Pišečki je bil s svojim Pišečkim gradom solnograški vazal, vendar je bil iz rodu Ostrovrharjev in ožji sorodnik Henrika Planinskega.

Odločitev glede Planine je padla šele leta 1363. Tedaj je Henrikova vdova Elizabeta v svoji oporoki svoja »strica« grofa Ulrika in Hermana določila kot dediča Planine in vsega, kar je k njej spadalo in je že imel njen mož. Nekaj mesecev pozneje je grad izročila proti zagotovilu, da bo iz urbarja prejemala letno kot preživnino od vsake marke funt graških fenigov in od davka 40 graških denarjev. Dva meseca pozneje se je preživnini odpovedala, ker je bila odškodovana na drug način. Še istega leta (1363) je umrla in njen zastopnik Nikolaj Gall je izjavil, da bo iz njenih imenj vrnjeno vse, kar je prejela iz planinskega urbarja. Krški škof je prenos

posesti na Celjske grofe potrdil. Bila je trdno in trajno v njihovih rokah. Leta 1390 sta jo grofa Herman in Viljem zastavila Katarini, vdovi po Štefanu Modruškemu, materi zaročenke grofa Friderika II., za posojenih 5000 dukatov.

Med Planino in Podsredo leži K o z j e. Na Kozjem je pod fevdalno oblastjo krškega škofa gospodaril drug rod, ki je porajal mnogo otrok in cepil svojo posest. Precej te posesti, ki je na jugu deloma že segala na fevdno področje solnograških nadškofov, so si pridobili Celjski grofje, celote pa ne.

Tako je Albreht Kozjanski leta 1347 prodal grofu Frideriku tretjino svojih posestev in okolišev v Ješovcu in Cerju (Gelsowitz, Tscherm) severovzhodno od Kozjanskega, v Toplici (Kochbrunn) pod Veternikom tja do Bohorja (Wechenstein) in po pobočju hriba do solnograške meje, izvzemši grad »Wechenstein«, ki se pa pozneje več ne omenja.

Leopold Kozjanski nastopa istega leta dvakrat kot prodajalec. Prvič je prodal grofu Frideriku svet med Podsredo, Bistrico in Babno goro, drugič pa tretjino posesti pri gradu in njive pri Mirju (na vznožju Vetrnika).

Leta 1349 je Leopold zopet prodal grofu Frideriku del svoje kozjanske posesti: v Ješovcu, Cerju, Toplici, na Bohorju, Podsredi itd.

Že leta 1347 je prodal del svoje posesti tudi Oton Kozjanski: 6 kmetij v Spodnjih Bučah (an der niedern Feutsch) s pripadajočimi gorskimi pravicami, ljudmi, njivami, gozdovi in travniki.

Leta 1350 se javlja še četrti Kozjanski kot prodajalec: Ringel. On in žena sta prodala Celjskemu grofu tretjino svojih posestev in okolišev. Prodani svet je bil na jugu, kajti prodajo je potrdil solnograški nadškof. Leta 1377 je Ringel posodil Hermanu Celjskemu 200 mark graških in dunajskih fenigov in dobil tako v zastavo nekaj posestev v obliki fevdov.

Čisto brez trenj v bodočnosti ni šlo, saj je moral leta 1409 v sporu med Celjskim grofom in Ivanom Kozjanskim razsoditi vojvoda Ernest Avstrijski.

Že mnogo prej, leta 1347, je prišlo tudi do spora s Kunšperškimi zaradi meja med podsredskim in kunšperškim okolišem. Na Kunšpergu je tedaj gospodaril Ivan Kunšperški, spor, ki se je razvil v majhno vojno, je rešil krški škof Ulrik, ki se navaja kot svak grofa Friderika.

Tudi Ivan Kunšperški je v gospodarskem pogledu slabo stal in se je zadolžil pri mariborskem židu Hanaku. To izvemo iz listine, s katero žid potrjuje grofoma Hermanu in Viljemu, da so mu plačani vsi Ivanovi dolgovi. Grofa sta bila varuha Ivanovega sina Andreja in sta dolgove očividno poravnala ona.

Dne 10. maja 1391 sta grofa Herman in Viljem kot varuha Andreja Kunšperškega kupila od bratov Ivana, Hartneyda in Jurija Liechtensteinskega grad Schönau za 1800 funtov dunajskih fenigov.

Andrej je leta 1395 napravil oporoko, v kateri je z dovoljenjem krškega škofa volil K u n š p e r k in drugo svojo posest Celjskima grofoma, z dostavkom, da jima ob njegovi smrti pripada tudi 10.000 funtov dobrih graških in dunajskih dukatov. Andrej je kmalu nato umrl, kajti še istega leta (1395) je krški škof Hermanu Kunšperk definitivno podelil.

Andrejeva sestra Neža, žena Jurija Pottendorferja, se je v korist grofa Hermana odrekla vsem pravicam do Kunšperga in njegovih pritiklin (1397). Grof Herman je leta 1401 izročil Juriju Pottendorferju in njegovi ženi Neži, roj. Kunšperški, pet kupnih in zastavnih pisem z naročilom, naj dolgove izterjata in polovico prineseta njemu.

Medtem je postal celjski tudi Ž u s e m. Ivan Žusemski (Hänsel Sussenheimer) je izročil grad grofoma Ulriku in Hermanu in ga vzel nazaj kot fevd (1364).

Pozneje je Andrej Žusemski obljubil, da bo s svojim gradom in pripadajočimi posestvi grofu Frideriku Celjskemu vedno na uslugo in bo njega in njegove naslednike priznaval kot svoje zakonite fevdne gospode. Nato je dobil od grofa Hermana II. 2000 funtov in šel v Maribor, kjer je pri Tomaževem oltarju v župnijski cerkvi ustanovil beneficij. Njegovi nasledniki so se pozneje vrnili na žusemski grad.

Tudi na Kozjanskem je bilo poleg velikih gospoščin več manjših imenj, ki so bila v lasti vitezov (ministerialov) in celo tržanov. Znaten del teh posestev so si pridobili Celjani. Med zemljišči se v kupnih pogodbah večkrat navajajo sadovnjaki.

Herman iz Dobrinja in njegova žena sta prodala grofu Frideriku desetino v rogaški okolici za 42 mark starih graških fenigov (1341).

Rudolf Raudibold in žena z dediči so se obvezali, da bodo grofu Frideriku, njegovi ženi in dedičem s svojo hišo v Rogatcu vedno na uslugo, da je brez njihovega znanja ne bodo zapustili, prodali ali zastavili (1344).

Pavel Esel (iz Oslice) objavlja zase in za dediče, da bo s svojo hišo v Rogatcu grofu Frideriku večno zvest in uslužen, da bo z oklepom oborožen branil mesto in grad; za to je dobil neko desetino (1346).

Eberhard Obrarenski (iz Gorenja) in žena Marjeta sta izročila grofu Frideriku več kmetij v okolici Žetal in prejela zanje neko drugo posestvo (1347).

Ulle Aigel in žena sta prodala grofu Frideriku $6^1/_2$ kmetije na Gornji Jelševici (an der obern Tanne) v rogaškem urbarju za 16 mark starih graških denarjev (1347). Sicer je pa Aigel dobil nekaj posestev že od Hermana Vovbrskega in pozneje tudi od Friderika Žovneškega v rogaškem urbarju.

Marjeta, Konradova vdova, in njen sin Nikolaj sta se za $15^1/_2$ mark starih graških fenigov odrekla vsem pravicam do vasi Vranje (Rabenspach) pri Podsredi in gorski pravici istotam v korist grofu Frideriku (1349).

Lovrenc Speuel je prodal grofu Frideriku nekaj posestev in kmetij v Žetalah in Dobrini za 21 mark fenigov (1357).

Ivan Cerkvenjak (Hans von Kirchheim) je prodal grofoma Ulriku in Hermanu svojo kamnito hišo na Planini ob grajskem jarku ter dvor na Dobju (Aycheth) — pred trgom (1363).

Erchinger Studnick in žena sta prodala grofoma Ulriku in Hermanu naseljeno kmetijo v Slatini (Sulz) in 5 pustih kmetij (auf dem Muckenfelde) za 38 mark graških funtov (1368).

Ivan Raumschissel je prodal grofu Hermanu mlin v Peklu pri Planini in prejel neko drugo posestvo (1375).

Posest Celjskih grofov na Slovenskem in v Hrvatskem Zagorju. Podčrtana so imena krajev, ki niso bili celjski in so vrisani samo zaradi orientacije.

Grof Herman je dal svojemu pisarju Ivanu z Vinske gore (Weinwerch) v fevd hišo v Rogatcu, ki jo je poprej imel neki Lichtenberger (1413).

Posebej je treba opozoriti na neke navedbe v fevdnih knjigah celjskih grofov:

Jakobu Stermolerju je grof Friderik II. podelil v fevd stolp pri Rogatcu z mnogimi posestvi (med njimi dvor v Gaberniku), ki so segala od Rogatca do Polčan. Nekaj let pozneje je to posest podelil Henriku Stermolerju. To je pričetek gospoščine Stermol; grad je bil tik ob starem Rogatcu, danes še stoji v gornjem trgu, medtem ko je stari Rogatec na hribu v razvalinah.

Ivan Winter je dobil dvor v Olimju in posestva okrog Olimja, Nezbiš in Pristove. To je pričetek gospoščine Olimje, poznejšega samostana pavlincev, ki hrani v stolpu znano lekarno.

Mnogo posestev okrog Lemberga in Rogatca je dobil tedaj Ahac Eckensteiner (z Gorice pri Šaleku).

Prav tako je dobil mnogo kmetij, žitne in vinske desetine Sigmund Acz — okrog Dolge gore, Šmarja in Ostrožnega.

Spodnje Posavinje in Posavje

Kakor že poprej Babenberžani so si tudi Celjani preko Posavinja in Posavja odpirali pot na zahod in jugovzhod.

Na severni strani Save sta bila dotlej samo dva gospodarja. Posavinje in sosedno Posavje sta bili v rokah deželnega kneza kot lastnika laške gospoščine, ki je na jugu segala do Sevničine. Onstran Savničine je bila fevdna posest solnograškega nadškofa, ki je zavzemala ves Brežiški kot. Njena severna meja je bila na vrheh Bohorja, Veternika, Orlice in Preske, na jugu je vsaj začasno segala preko Save in na vzhodu do Sotle.

Na južni strani Save je bilo več gospodarjev. Radeče z okolico so še spadale pod laško gospoščino. Njena posest se je s Kumljanskega spuščala v dolino spodnje Sopote, se dvignila na Jatno in končala na severni strani Mirne. Drugi gospodarji so bili: krški škofje (Boštanj, Mokronog, Krško), brižinski škofje (na delnem ozemlju med Mirno in Krko, Novim mestom in Krškim, in deželni knezi — prej Majnhardovci, izza 1335 Habsburžani. Bilo je pa tudi mnogo drobne ministerialske posesti. Med ministeriali so bili na tem področju gotovo najpomembnejši Ostrovrharji, ki so se poleg Svibnega (kakor sem že omenil) utrdili zlasti na Krškem.

Posavinje so si Celjani pridobili že zelo zgodaj, in sicer zaradi dobrih zvez s Habsburžani.

Tako sta januarja 1336 Habsburžana Albreht II. Modri in Oton Veseli zastavila Frideriku I. svoje gradove Laško, Freudeneck, Klausenstein in Radeče, in sicer za 870 mark srebra in 900 mark oglejskih penezov, kolikor sta mu jih bila dolžna na vojnih stroških, (z drugimi posestvi, med katerimi so bili na slovenskih tleh Žalec, Sachenwart in Vojnik).

Grad Laško je za Celjskih grofov stal na Gorici pod Humom; ko je po smrti zadnjega Celjana zopet prišel v posest Habsburžanov, se ti niso brigali zanj, upravo so prenesli v hišo v trgu; grad so tržani in kmetje v času turške nevarnosti začeli uporabljati za zavetje, zato je dobil ime Tabor.

Lega Freudenecka je nekoliko problematična. Ignacij Orožen ga je stavil v Gornjo Rečico, kjer je bila na mestu hiše kmeta Grešaka (z domačim imenom Na gradu) gotovo neka fevdalna postojanka.

Tudi zgodovinski viri posredno govore o obstoju fevdalne postojanke v Rečici. Leta 1342 so Ivan Rifniški, arhidiakon v Savinjski dolini, in njegova nečaka Martin, župnik v Ljubljani, in Ivan prodali Ivanu, župniku v Žalcu, in njegovim sorodnikom v Širju in pod Kamnikom pri Žalcu svojo desetino v laškem urbarju v sredi med Brnico (Vernitz) in Savo (Sawa). Leta 1346 je Celjski grof Friderik podelil v fevd Ivanu Širskemu, zdaj župniku na Ponikvi, desetino v Rečici v laškem urbarju, ki jo je ta kupil od Ivana Strazberškega, ter njegovim širskim bratom v popolno razpolaganje. Leta 1347 sta Martin in Ivan Rifniški po volji in nasvetu Celjskega grofa prodala Ivanu, zdaj župniku v Šmarju, in njegovim širskim bratom desetino med Laškim in Tirom (zwischen Tajwer und Tyerberch) v sodnikovem uradu (schepf Ambt) in svoj del v Rečici v laškem urbarju v popolno posest. Leta 1348 sta Peter Širski in žena Katarina od župnika Ivana prevzela to posest na osnovi neke terjatve. Leta 1349 sta s pristankom svojih štirih bratov Witl Širski in žena Katarina prodala župniku Ivanu tri zemljišča v Sušici (Schusicz) v laškem urbarju. Leta 1391 sta Riedel Meffrid in njegova žena Wendel, bivajoča v Rečici, prodala Ulriku Širskemu, njegovi ženi in dedičem zemljišče v »Wepriach« v Rečici v laškem urbarju.

Fevdne knjige Celjskih grofov pa navajajo pod številko 271, da je grof odkupil od laškega tržana Martina Slunczerja in dal svojemu zvestemu služabniku Petru Obračanu: 4 kmetije pri Sv. Jakobu in Freudenecku (na prvi je bil Matejko, na drugi Jure, na tretji Matej Rigelj — najbrž Rifelj, na četrti Gregor), 5 domcev v trgu in mlin na Lahomnici.

Pirchegger je v fevdni knjigi čital: St. Jakob und (er) freudeneck, pa je prišel tako do mnenja, da je bil freudeneck nad Sv. Jakobom (= Dolom) na kakem pripravnem mestu Pod Kovkom. Toda tam ni sledu o kakem gradu. Dva kilometra vzhodno od Dola so na dolinskem prevalu pri Marnski kapeli okrog 1900 še bili stari zidovi, toda lega prav nič ne kaže na srednjeveški grad. V fedni knjigi navedena Brnica je pa res pri Dolu. Popolnoma okleniti Pircheggerjevega mnenja ne moremo, čeprav je mnenje Ign. Orožna bolj utemeljeno. Računati pa smemo z manjšo plemiško postojanko tu in tam. — Sprejeti je torej Ign. Orožna mnenje o legi na Grešakovem gradišču ali Na gradu v Gornji Rečici.

Klausenstein so sezidali Babenberžani v skalovju nad sedanjo postajo na Zidanem mostu, da je čuval most preko Save.

Freudenek in Klausenstein so Celjani razdejali v vojni proti kralju Frideriku.

Radeški grad je bil še do konca XV. stoletja neposredno pod upravo v Laškem, potlej pa ne več. Tudi njega je nadomestila graščina v trgu.

Med odstopljenimi gradovi se pa tedaj ne navaja Žebnik, ki je stal na vzpetini ob Sopoti zahodno od Radeč. Na njem je kot vojvodski ministerial gospodaril Ivan Kamniški iz rodu Ostrovrharjev. On se je leta 1366 z grofom Ulrikom in Hermanom dogovoril v tem smislu, da jim je za letno preživnino 70 mark beneških šilingov prepustil Žebnik. Vojvodi Albreht in Leopold sta na to pristala.

Na področju laške gospoščine je nastalo več dvorcev, ki so se na osnovi podaritev spremenili v središča gospoščinic.

V samem Laškem sega v dobo Celjskih grofov Weixelbergerjev dvor na gornji strani Glavnega trga. Kot njega začetek lahko smatramo leto 1437. Tedaj je Friderik II. podelil Nikolaju Behaimu, svojemu laškemu upravitelju, in njegovi ženi Uršuli 7 posestev v Rečici. Ta posestva je leta 1482 dobil Viljem Dollacher in njegova vdova jih je leta 1506 prodala Sigmundu Weixelbergerju. V dvorcu je sedaj zdravstveni dom.

Ohranjen je tudi dvorec Gradec, ki je nekoliko nad izlivom ob Lahomnici pod gričkom za marijagraško cerkvijo. Leta 1428 je Herman II. podelil svojemu kancelarju Ivanu Meusenreuterju s Paškega gradu in njegovi ženi Wendelein stolp in hišo Gradec (Graz) pod Laškim, osem domcev, gorsko pravo, dvor Paradič, mlin in še drugo posest.

Po Meusenreuterjevi smrti je leta 1444 grof Friderik poklonil jurkloštrskemu samostanu dvor Gradec ter še marsikaj drugega: gorsko pravo, pet domcev, mlin poleg dvora in drugega v trgu, eno kmetijo pod Gornjim Laškim in eno, imenovano Žale (Gotsacker),* v Spodnji Rečici, vas imenovano Loko s 7 kmetijami, $7^1/_2$ kmetije na Planini (Svetinski) ter posestva pri Št. Juriju in Krškem.

Od vdove navedenega kancelarja Ivana Meusenreuterja je laški sodnik Matija kupil dvor v Cerovcu (najbrž šentjurskem) in še drugo posest. Najbrž nobenega svojega služabnika celjski grofje niso tako obdarovali kakor večkrat navedenega Ivana Meusenreuterja.

Pri Št. Rupertu (v Veliki Brezi) je bil dvor, ki je gotovo nastal iz doma, kjer je v Otokarjevem času prebival šefon, upravnik večjega gospoščinskega področja. Leta 1436 je grof Friderik podelil Ivanu Valkchu (najbrž Volku) 7 kmetij v Gornji Brezi pri Št. Rupertu.

Že leta 1337 se javlja dvor v Širju nad Zidanim mostom, kjer so gospodarili vitezi Širski. Tudi tu je bil prej sedež šefona.

Med Henino in Gračnico je bil na strmi vzpetini grad Vranja peč (Rabenstein) čigar lastnik Burkhart se je leta 1366 proglasil za vedno zvestega vazala Celjanov.

V Loki se prvič javlja dvor leta 1365. Bil je v lasti Friderika Širskega. Leta 1437 so ga Celjani podelili Gašperju Lambergarju iz Boštanja.

Bližnja Ruda se za Celjskih grofov še ne javlja in nič znanega ni o zelo skromnih ostankih razvalin med Razborjem in Lisco.

---

* Z imenom Žale kmetje še danes označujejo tamkajšnje polje. V bližini je na začetku pobočja kužno znamenje. Ime Žale in znamenje sta spomin na kugo, ki je bila že pred letom 1344.

Predhodnik graščine Novi Dvor (Weixelstein) pri Radečah se je v prvotni obliki imenoval Weixelbergerjev stolp, ime nas opozarja na zvezo z laškim dvorom istega imena.

V Trbovljah je še danes stara hiša, ki jo označujejo kot grofovsko lovsko hišo. Tradicija utegne biti točna. Ni pa nikakega poročila, da bi bil kdaj tu sedež samostojnega imenja.

Težji in manj uspešen je bil poseg na solnograško področje. Najprej je Friderik I. poskusil dobiti Sperenberg, po sodbi prof. Milka Kosa Spodnji Rajhenburg, ki je zapiral savsko vodno pot.* Sperenberški so bili nasledniki ministerialov Rajhenburških. Leta 1342 je Reinprecht II. prodal grad in 6 vasi grofu Frideriku Celjskemu za $202^1/_2$ marke. Vendar nadškof prodaje ni dovolil. Sam je od Sperenberških odkupil vso posest in jim jo je vrnil v uživanje.

Glede posesti v bližini Podsrede je bil nadškof manj občutljiv. Navedel sem že, da je Ringel Podsredski leta 1350 prodal več solnograških posestev Celjskemu grofu. Leta 1355 je pa grof Friderik dobil neposredno od nadškofa v fevd lep kos sveta. Dve listini navajata mejne točke: Orlico, Železno (Eysenperg), Drenovec (Trenabitz), pod šapoljskim hribom (Schapelperch), Sv. Duh na Gorici (Heiligenstat), jame »Laffarice«, potok Brestanico (Viernitz), »Gruennpruenn« in Leskovec (Lezzkabitz) pri Koprivnici. Na tem ozemlju so bila naselja Pečice (ze der Obern in ze der Nidern Petschitz), Rušno (Ober u. Nider Rouzzen), Križe (Creutz), Kostanjek (Chestanichk), Leskovec (Lezkabitz) Gabrška dolina (Gerhartztal) in »Jegautz.«

Na solnograško področje se je nanašala tudi pogodba, s katero sta Klara Sperenberška in njen sin Viljem leta 1378 prodala Celjskim grofom tretjino dohodkov svojega gorskega sodišča za 10 mark starih oglejskih denarjev.

Leta 1391 je Seibot iz Rožnega (Rossbach) pri Blanci za 100 mark beneških šilingov prodal grofoma Hermanu in Viljemu 5 kmetij s pritiklinami.

Jurij Vivniški v Prikrancah pri Blanci (Weisseneck), brat Hauga Tibenskega, je leta 1377 prodal grofu Hermanu svoje solnograške fevde v »marki« pri Pišecah in drugod z vsemi pravicami in pritiklinami.

Zelo uspešen je bil prodor preko Save.

Največ so koristile zveze z Ostrovrharji, fevdalnimi posestniki treh večjih gradov, Svibnega, Lanšpreža in Krškega, ter mnogo drugih posestev. Ostrovrharjev je bilo mnogo. Kakor sorodniki na Kozjanskem so tudi oni često občutili neprijetnosti gospodarske krize in so rabili denar, zdaj se ta in oni označuje tudi kot sorodnik Celjskih.

Najbliže celjskemu področju je bilo Svibno (Schärfenberg). Nemško ime ima gotovo po svoji prvotni legi vrh strmega, zelo slikovitega hriba nad dolino Sopote.

V odnose s Celjani je po ohranjenih listinah prvi stopil Ulrik Ostrovrhar, gospodar enega dela Svibnega. Ulrik je leta 1343 obljubil, da brez znanja in pristanka grofa Friderika Celjskega in Henrika Viltuškega svojega dela gradu ne bi ne zastavil ne prodal. Zakaj je to obljubil, tega ni

* Milko Kos, Salzburški urbarji.

dal zapisati. Pač pa zvemo, da je bil grof Friderik I. leta 1349 Viljemu Ostrovrharju porok za 200 mark oglejskih fenigov, ki si jih je ta izposodil pri Frideriku Ptujskem, tedanjem maršalu Štajerske. Leta 1351 mu je bil zopet porok za izposojenih 30 mark dobrih oglejskih denarjev.

Ta Viljem Ostrovrhar je bil tudi ministerialni solastnik krškega gradu, ki je imel za seboj daljšo zgodovino. Prvi fevdalni lastnik mu je bil (kakor Rajhenburgu) Valtun. Poznejši gospodarji so mu bili savinjski mejni grofje. Grofica Hema ga je izročila sorodnim Bogenskim. Od njih so ga dobili krški škofje in od teh solnograški nadškofje. Nadškofje so dali grad v fevd Ostrovrharjem.

Leta 1351 je Viljem Ostrovrhar svoj del z mnogimi pripadajočimi posestvi prodal grofu Frideriku za 300 mark oglejskih denarjev.

Leta 1354 je Viljem prodal Frideriku Celjskemu 45 kmetij.

Leta 1358 mu je v družbi s Kolonom in Rudolfom, svojima bratoma, prodal več obdelanih in pustih kmetij v raznih krajih.

Nekoliko pozneje (1361) je med Viljemom Ostrovrharjem in Celjskima grofoma Ulrikom I. in Hermanom I. nastal spor zaradi raznih medsebojnih obveznosti. Rešili so ga posredniki Friderik Walseejski, Friderik Lipniški, Henrik Planinski in Ivan Kunšperški.

Zveze so ostale. Leta 1366 je Viljem Ostrovrhar obljubil Celjskima grofoma, da jima ne bo v ničemer nasprotoval, ampak jima bo vedno pomagal, razen proti deželnemu knezu, grofa pa sta obljubila, da ga bosta kot milostljiva gospoda vedno podpirala in ščitila.

Medtem so tudi drugi Ostrovrharji sklepali pogodbe s Celjani.

Hertneid Ostrovrhar je leta 1353 potrdil, da pripada pravica ribolova v lavi, imenovani »Kossizcewitz«, ki so jo dotlej imeli Ostrovrharji, grofu Frideriku Celjskemu. Kje je bila ta lava, ni mogoče določiti, vsekakor na Savi, ki pa je često menjavala svojo strugo, lave zasipala in si delala nove. Navedeno lavo najdemo tudi v brežiškem urbarju iz leta 1309.

Isti Hertneid je leta 1353 prodal grofu Frideriku svojo tretjino krškega gradu z vsemi kmetijami, domci, ribolovi, sodnijami, odvetništvi in posestjo na grajskem hribu. Konec istega leta mu je prodal tudi 3 kmetije v Mrtvicah (Mertavitz) med Krškim in Krško vasjo.

Jurij Ostrovrhar in žena Kunigunda sta leta 1358 prodala grofu Frideriku za 220 goldinarjev dobre teže 10 kmetij, Kunigundino jutrnico. Naslednje leto mu je Jurij prodal več posestev v Malenski vasi (Mätzleinsdorf) pri Mirni Peči, v Radulji (Radul) pri Trebelnem, Petrovi vasi (Petersdorf) pri Črnomlju itd.

Nekaj let pozneje (1367) je Jurij Ostrovrhar prodal grofu Ulriku in Hermanu grad L a n š p r e ž (Landpreis) pri Trebnjem, svojo pravo last in očetovo dediščino, z vsemi pritiklinami in posestvi.

Kolon (Hol) Ostrovrhar se leta 1359 priznava za fevdnika grofa Friderika, ki mu je dal v fevd več imenj in posestev.

Leta 1364 je Kolon Ostrovrhar prodal grofoma Ulriku in Hermanu dvor pri Krškem z vsemi pritiklinami, leta 1365 pa deželsko sodišče v Tihaboju pri Mirni (Techowoy in der Windischen Mark) z vsemi pritiklinami proti izročitvi nekega drugega posestva.

Leta 1366 je Kolon obljubil Celjskima grofoma, da jima bo z imetjem in krvjo zvesto služil proti vsem sovražnikom. Še istega leta sta Kolon in žena prodala grofoma več kmetij v različnih krajih.

Leta 1368 so bratje Ostrovrharji prodali Celjskima grofoma delež, ki so ga še imeli na gradu Kršk e m z grajskim hribom, s stavbami, z gozdovi, s pašniki in sadovnjaki, z dvori, domci, gorskimi pravicami desetinami, odvetništvi, sodišči in vsemi drugimi pritiklinami.

Po vsem tem je Viljem Ostrovrhar, verjetno najstarejši med brati, leta 1372 izjavil, da je postal zvest služabnik plemenitega gospoda grofa Hermana Celjskega, in mu je obljubil, da bo s svojim lastnim gradom Svibnim Celjanom vedno na uslugo.

Grof Herman I. je njegovi obljubi verjel in mu je še istega leta izročil v fevd gradova Lanšperež in Trebnje (Landpreis und Truen) z vsemi pritiklinami, pričakujoč da mu zvest vazal.

Leta 1378 sta Rudolf in Viljem Ostrovrhar zastavila grofoma Hermanu in Viljemu domec in svobodno hišo v trgu Otoku-Dobravi (Freyung zu Gutenwerth in dem Markte) z vsemi pritiklinami za 18 funtov dunajskih denarjev.

Še istega leta sta imenovana brata obema grofoma zastavila s pravico odkupa v treh letih 25 veder gorske pravice in vinsko desetino 14 vinogradov v gorici, imenovani »Plasseneck« — najbrž Zaplaz pri litijskem Čatežu — za 20 mark graških penezov.

Leta 1386 sta grofa Herman in Viljem od Viljema Ostrovrharja proti odkupnini dobila nazaj stolp v Trebnem, stavbišče v trgu, več kmetij in odvetništvo.

Viljem Ostrovrhar je leta 1388 priporočil grofoma svojega sina Viljema in je prosil, da bi skrbela za njegovo posest.

To je bilo v času, ko je bil Viljem s sinom v hudi stiski, kajti Habsburžan ju je pregnal s Svibnega in ju skušal odškodovati pri Mariboru. Ker sta kljubovala, sta posest celo izgubila. Tudi Celjanom so Habsburžani Svibno odrekali. Vendar ne docela, kajti vojvoda Friderik mlajši je leta 1434 izjavil zase in za ostale avstrijske kneze, da lahko nekatere svibenske kmetije dajejo v fevd samo grof Herman in njegovi nasledniki.

Ostrovrharji so bili tudi fevdalni posestniki nekdaj zelo pomembne vojvodske K o s t a n j e v i c e (Landtrost — Landstrass), ki jo je treba ločiti od cisterijanskega samostana. Grad sta imela v zastavi Ivan komornik Waldburški in žena Katarina Celjska. Leta 1388 sta ga odkupila grofa Herman I. in Viljem.

Ostrovrharji so bili tudi posestniki Rekštajna (Ruckensteina), ki je stal zapadno od Boštanja na vzpetini južno od Mirne. O tem priča posredno poročilo. Leta 1425 ga je imel v zastavi Herbart Turjaški (Auersperger). Dobil ga je od Ostrovrharjev. Herbart je grad za isto vsoto zastavno prepustil Ivanu Perneškemu. V zastavni pogodbi je bilo rečeno, da lahko Ostrovrharji grad odkupijo. To so napravili oni sami ali pa zanje Friderik I. Celjski. Kajti leta 1436 ga je grof dal v fevd gospodu Čušperškemu.

Precej številni so bili stiki z Ostroviškimi, ki so bili v sorodu z Ostrovrharji. Prva omemba je iz leta 1352. Tedaj sta Ivan Kostanjeviški in žena

s privoljenjem svojega prijatelja Reinerja-Strašnega Ostroviškega (Reiner Schrecken von Osterwitz) prodala grofu Frideriku več tostran Krke ležečih kmetij proti izročitvi drugih posestev. Ostroviški so bili v sorodu z Ostroviškimi na srednjem Koroškem. Njihov glavni grad na Kranjskem je bil Šenkov turen pri Skaručini.

Istega leta (1352) je Eberhard Ostroviški dobil od grofa Friderika za preživnino kmetijo pri Žabjeku (Froschenheim) pri Tržiču ali Sv. Križu in mu je svečano obljubil vazalsko zvestobo.

Leta 1355 sta brata Herman, Ivan in Nikolaj, sinova točaja z Ostrovice, prodala grofu Frideriku dva mlina z jezovoma med Babno goro pri Žužemberku in njihovim gradom (stolpom), travnike, gozdove in ribolove ter dobila zato druga posestva.

Leta 1383 je Konrad, točaj Ostroviški, izjavil da so njemu in njegovim prednikom Celjski grofje Herman starejši, Herman mlajši in Viljem storili toliko dobrega, da jim bo vedno zvesto služil.

A leta 1399 je Jera, vdova točaja Ivana Ostroviškega, prodala grofu Hermanu več mlinov, kmetij, gorskih pravic in vinogradov za 400 funtov dobrih dunajskih fenigov.

Ob gorenji Mirni stoji starodavni grad M i r n ā (Neideck), katerega prvi lastniki so bili vojvode, naslednji pa oglejski patriarhi. Sredi XIV.

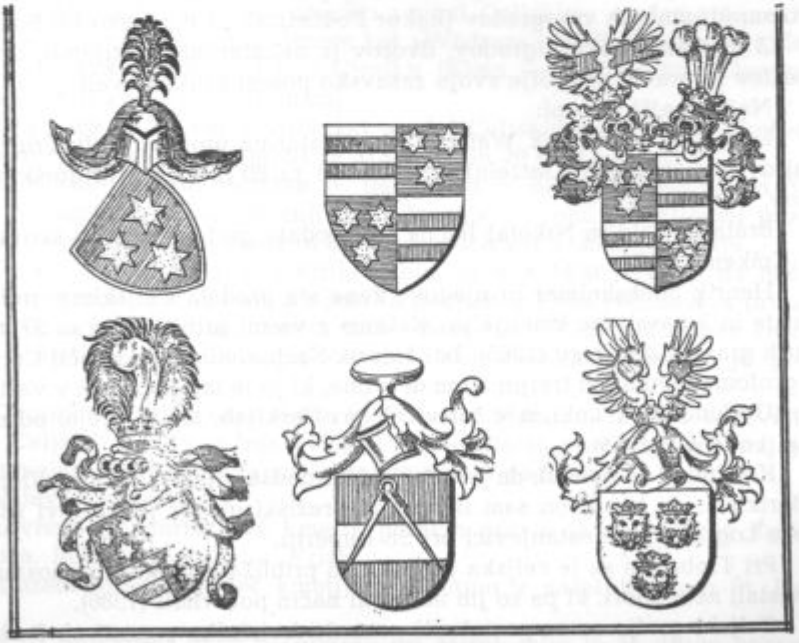

Različne oblike grba Celjskih grofov

stoletja so bili na njem fevdniki dveh rodov. Gradnekerji in Mirenski: Gottfried Gradneker in njegova brata Ivan in Konrad so leta 1362 prodali grofoma Ulriku in Hermanu svoj del gradu, dvor, mlin in druge pritikline za 500 dobrih dunajskih fenigov. Leta 1365 sta tudi Otel Mirenski (Ottel Neudecker) in žena prodala grofoma svoj del gradu z grajskim hribom, tremi dvori na hribu, s pripadajočimi okoliši in vsemi pritiklinami in sta za prodano posest dobila neke druge realitete. Patriarh je prodajo odobril.

Patriarh je bil tudi fevdni lastnik Črteža (Reutenberga) ki je stal nad Laknicami pri Mokronogu. V začetku XV. stoletja je tudi ta grad prišel v posest Celjanov.

Nad izlivom Mirne v Savo je stal nasproti Sevnici grad Stari Boštanj, ki so ga od grofov Bogenskih kupili krški škofje. Na gradu so škofje imeli ministeriale, najprej viteze Boštanjske, ko so ti izumrli, pa Katzensteine s Katzensteina pri Šoštanju.

Leta 1379 sta se grof Herman in Rudolf Katzensteinski dogovorila glede prodaje. V pogodbi iz leta 1381 je poleg Rudolfa kot prodajalec naveden tudi brat Dipold. Prodajna vsota je znašala 800 mark oglejskih fenigov. Brata sta odstopila kupcu vso posest s sodnimi in odvetniškimi pravicami, s palico in vislicami, z okoliši, ribarskimi pravicami in drugimi pritiklinami. Dobila sta še nadalnjih 900 funtov dobrih dunajskih fenigov in ostala na gradu. Krški škof je prodajo odobril. Škofje so pa trdno držali v svojih rokah prav tako od Bogenskih kupljeni Mokronog (Nassenfuss) gotovo zaradi mnogih vinogradov (kakor Podčetrtek in Bizeljsko ob Sotli).

Z manjšimi nakupi gradov, dvorov (z nekaterimi kmetijami), drugih posestev in pravic so grofje svojo zasavsko posest zaokroževali.

Najvažnejši nakupi:

Leta 1346 sta Henrik Watzt in žena Katarina prodala grofu Frideriku svoj dvor v Hrnjicah (Getzein) pri Krmelju za 80 mark starih graških penezov.

Brata Bertold in Nikolaj Fuchs sta prodala grofu Frideriku svoj dvor pri Krškem (1357.)

Henrik Sachsheimer in njegova žena sta prodala Celjskima grofoma 3 puste in 3 naseljene kmetije pri Krškem z vsemi pritiklinami za 37 mark dobrih graških denarjev (1365). Isti Henrik Sachscheimer je izročil Celjskima grofoma fevd dveh tretjin žitne desetine, ki jo je imel ob Krki v vasi Gabrje (Grafenach), v Loki in v Mrtvicah pri Cerkljah, ter jo prejel od njiju nazaj kot fevd (1365).

Končno bi še omenil, da je solnograški nadškof leta 1356 dovolil grofu Frideriku I., da kakor on sam in njegov brežiški glavar lahko lovi ribe v jezeru Log (Lug) v Kostanjevici pri Št. Rupertu.

Pri Trebnjem se je celjska posest zelo približala stiški. S samostanom so nastali neki spori, ki pa so jih na mirni način poravnali (1386).

Celjski grofje so se pomaknili prav do freisinške posesti ob Radulji. Tam sta Friderik z Dobrave in njegova žena Ana leta 1383 prodala grofoma Hermanu in Viljemu 4 kmetije za 66 funtov dobrih dunajskih fenigov.

Tudi s samim freisinškim škofom Bertoldom je grof Herman stopil v stik, leta 1384 je dobil od njega dvor Hochenau pod Gorjanci, ki ga je vrnil Oton Pleterski (Sichersteinski).

Sam grad P l e t e r j e (Sicherstein) sta grofa Herman in Viljem kupila 12. septembra 1374 od Henrika in Otona Pleterskega (Sichersteinskega). Z gradom sta dobila vse pritikline. V kupni pogodbi se navaja tudi grad Kravjek, vendar brez posesti tostran Polja (der Welde). Kupna vsota je bila 1000 funtov graških ali dunajskih fenigov.

Leta 1377 sta Rechwein z Iga in žena Klara prodala grofoma Hermanu I. in Viljemu 3 kmetije v Ševcu (verjetno Ševnica pri Trebnjem).

Tri leta pozneje (1377) je grof Herman kupil od Bolfenka Debeljaka (Wolfgang Faist) njegove kmetije v Zapužah pri Pleterjah (Suppat bei Sicherstein) za 10 mark beneških šilingov. Leta 1384 je Jurij Brežiški (von Rain) prodal grofu Hermanu vinsko desetino na Gori pri Pleterjah in gorsko pravico na raznih posestvih za 150 dobrih goldinarjev. To desetino in pravico je Herman za isti denar odstopil svakinji Adelajdi, vdovi po bratu Ulriku.

Leta 1407 je grof Herman II. napravil zamenjavo: od dedičev Dipolda in Herbarta Turjaškega je pri Pleterjah dobil dvor in vinsko pravo na 186 veder, sam jim je pa izročil v Gori pri Vačah 4 kmetije v dolini in 3 na Brezju ter vinsko pravo na 193 veder. To je storil, da bi samostanci imeli vino v bližini.

Leta 1389 je Viljem Stražberški prodal Celjskima grofoma žitno in vinsko desetino v kraju, navedenem kot »Wadras« (pač Breška vas pri Hotemežu), in dva dvora v Malem Cirniku (Klein — Tschernik), v šentrupertski župniji z vsemi pritiklinami.

Leta 1389 je Viljem Stražberški prodal Celjskima grofoma v Trebelnem in njegovi okolici 13 kmetij za 313 mark in 20 goldinarjev.

Leta 1433 je grof Herman II. dal Ivanu iz Brezja (Fresach) pri Št. Janžu v dosmrtno upravo bližnji grad Breznik z vsemi pritiklinami proti obljubi, da mu bo vedno zvest in bo grad vzdrževal v dobrem stanju.

Suzana Weixelberg, roj. E(r)kenstein, je leta 1430 izjavila, da hoče biti grofu Frideriku s svojim stolpom in domom v Kotu (Winkel), s pripadajočimi posestvi in domci, kakor tudi s posestjo v Radečah, zvesta vazalinja. — Stolp je Novi dvor pri Radečah, Kot, zaselek Svibnega, je pod Jatno.

Ohranjene listine nam vsega ne povedo. Marsikaj izvemo iz fevdne knjige Celjskih grofov iz leta 1436, ki pri nekaterih navedbah spominjajo na nepopolne urbarje. Navajam nekaj značilnih podatkov.

V fevd so prejeli:

Lovrenc Mindorfer več kmetij, gorskih pravic in mlin okrog Rake, Studenca, Bele cerkve in Sv. Križa.

Erazem Mindorfer več kmetij in desetino v naseljih okrog Št. Ruperta.

Jurij Mindorfer dvor v Zapužah pri Mirni, mlin in še drugo posest, razen tega, kakor sem že navedel, prazen dvor v Lembergu in dom poleg uradne hiše v Lembergu.

Marko Mindorfer v Slepšeku pri Mokronogu (Plinten bach) 12 in pol kmetije in gorsko pravico v raznih krajih med Trebnjem in Novim mestom.

Herman Kozjak in žena — Stari (ali Pusti) grad (Erkenstein) na hribčku med Vrhovim in Goreljcami.

Pongrac Turjaški (Awersperger) dvor v Kamnju, dva dvora in dva mlina v Podulcah pri Raki.

Ivan Šrabas (Schrabass) grad K o s t e l ali Gravenwart (Grawenwart, das man auch Kostel nennet) v oskrbo z vsemi pritiklinami proti obvezi, da bo z njim grofu vedno na razpolago.

Gašper Apfaltrer več kmetij in žitno desetino okrog Polšnika (Pilichberg).

Pečat grofa Hermana II., z listine v državnem arhivu v Ljubljani

Herman, sin Blaža Mertleina, dvor Zalog pri Prečni (Breitenau) in več sosednih kmetij.

Ivan Hohnwarter vas Kameni potok pri Trebelnem in mlin.

Herman Kozjak (Hosyakyer) grad Mirno, mlin pod njim, dvor v Kotu (Winkchel), dva dvora pri Sv. Martinu (pač Šmartnem pri Litiji), dvor v Gabrovki pri Sv. Križu in celo gospoščino, ki je tedaj štela 57 kmetij.

Boltažar Ložar (Loser) dvor Novo goro (Neusberg) pri Trebelnem in 71 kmetij v mokronoški župniji.

Jošt Sauer celotno desetino okrog mokronoškega trga in delno desetino še drugod.

Martin Mlinar (Malyner) dvor v Črešnjevcu pri Trebelnem z dvema kmetijama in desetino v sosednih vaseh.

Pongac Turjaški (Awerperger) mnogo kmetij in desetin v okolici Št. Ruperta, dvor v Kamenju, dva dvora in dva mlina v Podulcah (Longer) pri Raki.

Volkart Turjaški (Awersperger) 9 kmetij v Spodnji Ševnici pri Mirni; pri Mirni peči pa: pri Zagorici 5 kmetij; ob Dobri 5 kmetij, v Dnu mlin, v Gornjem Globodolu (Ober Prampach) 6 kmetij in še žitno in vinsko desetino ter gorsko pravo tu in tam.

Jošt Turinski dvor v Žabji luži (Froschendorf) pri Novem mestu.

Ivan Hohenwarter — 11 in pol kmetije in mlin v Kamenem potoku pri Trebnjem.

Herman, sin pok. Martina Blazla, stolp v Prečni (Breitenau) in precej posesti.

Bernard Sakchs stolp v Trebnjem z gradom in stavbiščem, trg, odvetništvo tamkajšnje župnije, 2 mlina in nad 400 kmetij okrog Trebnega, Trebelnega, Št. Ruperta, Žužemberka, a tudi okrog Vuzenice in pri Kozjem.

Boltažar Rottenberger več kmetij okrog Ribnice, Trbonj, Št. Janža, Pernice in Sobote.

Friderik Čušperski (Zobelsperger) grad B o š t a n j s celotno gospoščino, sodstvom s palico in vislicami, z ribarsko pravico, z gradom Rukkensteinom, nad 100 kmetij, več mlinov, bogato vinsko desetino in gorske pravice.

Ivan Waldhauser hišo v Radečah in zemljišča, ki jih je grof vzel Pavlu Artu, radeškemu tržanu zaradi nezvestobe.

Ahac Eckensteiner (Goriški) hišo v Krškem (oproščeno vseh davkov), ki jo je prej imel Krug.

Ivan Kumer dvor pri Svibnem. Nanj še spominja Cumrova domačija.

Laški župnik Martin, rojak iz Krškega, razno zemljiško posest pri Krškem in drugod (tudi pri Sevnici in Laškem), razen tega je pa kupil od Friderika Čušperškega na Boštanju razno žitno in vinsko desetino z malimi služnostmi, namenjeno za dotacijo kaplanije, ki jo je ustanovil pri laški kostnici, oziroma za župnika.

Ivan Šrabas (Schrabas) grad Kostel ali Gravenwart (Gravenwart, das man auch Kostel nennet) v oskrbo z vsemi pritiklinami proti obvezi, da bo ž njim grofu vedno na razpolago.

Nadalje dvor v Kočnem pri Krškem, Lukŋjo (Lueg) nad Savo, župo (dvojno, županske kmetijo) v Jezeru pri Trebnjem in posamezne kmetije v vaseh okrog Krškega, Ribnice, Trebnega in Kostela.

Andrej Šrabas stolp pri Dobravi, 3 dvore na bregu pri župniji v Leskovcu, mnogo kmetij in mlin, dvor v Drnovem (Doren), razne desetine in gorske pravice.

Doroteja, Gresleinova žena, gradič T u r n na D o b r a v i (am Hart) ter zelo mnogo podložniških posestev okrog Krškega in Kamnika. Turn je Turnska graščina (Turn na Vrhu ali Šrajbarjev turn).

Ivan iz Drnovega (v. d. Dürr) dvor v Leskovcu, gozd v Puščavi in kmetije v soseščini.

Celjska posest v Posavju na južni strani reke je bila za tedanjo dobo nenavadno sklenjena. V njej so bili samo trije večji cerkveni posestni otoki (enklave): krška Mokronog in Škrljevo pri Št. Rupertu, v Kostanjevici (samostan) in samostan v Pleterju, ki so ga grofje sami ustanovili.

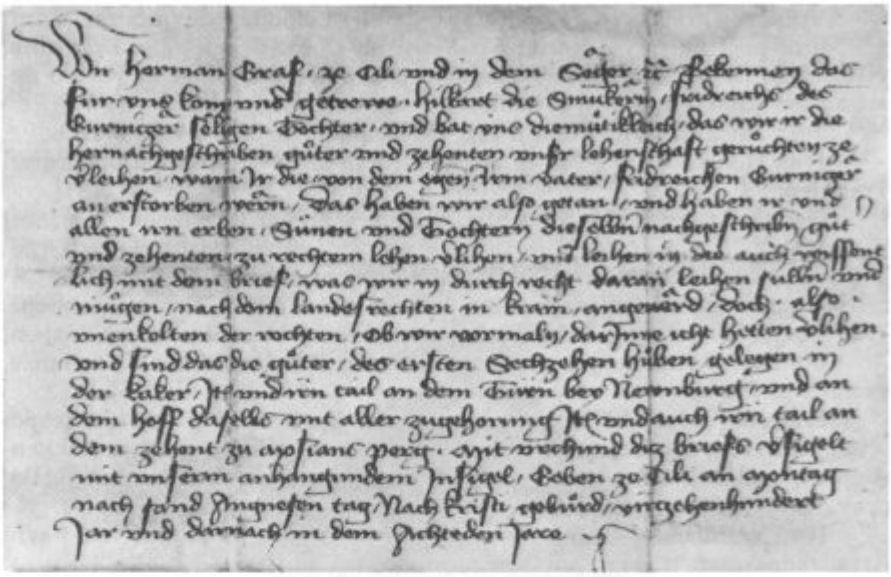

Listina grofa Hermana II. iz leta 1408. Original v zgodovinske arhivu v Celju. — Grof podeljuje Hilkarti Smuker fevde njenega pokojnega očeta Friderika Gurnigerja (Gornikarja), obsegajoče 16 kmetij ob Kokri in pri Predvoru in še neko gordesetino

Pridobitve deželnoknežje posesti in ortenburške dediščine so privedle grofe še globlje v Slovensko Marko ter preko nje celo na Notranjsko — pred vrata Trsta; tu je bila posest sicer manj sklenjena, vendar tudi močna.

Gorenjska

Skoraj istočasno ko na Dolenjsko so Celjski grofje posestno prodirali na Gorenjsko. Tudi tu so se predvsem naslonili na Ostrovrharje. Ta plodni rod je že zgodaj poslal na Gorenjsko tri veje. Ena je zgradila grad Gamberk (Gallenberg), s katerega je nadzorovala stransko pot iz Ljubljane proti Celju — vodila je skozi Moravče in Medijo, pod Gamberkom, preko Št. Lenarta in Marija Reke v Savinjsko dolino.

Druga je prevzela prvotno Andechs-Meranijski kamniški Stari grad, tretji je prišla z Gamberka na Polhov Gradec, četrta veja so bili planinski Ostrovrharji na Smledniku. Vsi ti Ostrovrharji so se navadno označevali po svojih gradovih.

Na Gamberku so bili Galli ali Gallenbergarji. Celotne posesti sicer niso odstopili Celjanom, pač pa posamezne dele.

Prvo tako poročilo je iz leta 1353. Tedaj je Gall Gamberški prodal grofu Frideriku dve kmetiji pri Vodicah za 20 mark dobrih oglejskih denarjev. Še istega leta mu je prodal 4 kmetije za 31 mark oglejskih denarjev.

Leta 1368 je Konrad Gall prodal grofu Hermanu kmetijo z ribarsko pravico v Klečah pri Goričanah na Savi za 45 dobrih goldinarjev. Leta 1369 mu je zastavil več kmetij za 10 mark beneških šilingov. Istega leta sta Konrad in Ivan Gall sprejela od grofa Hermana za bivališče grad Rožek (Rudolfseck) pri Moravčah in sta mu obljubila, da ga bosta zvesto čuvala in grofu vedno pomagala.

Dve leti nato je grof Herman dal Nikolaju Gamberškemu v fevd več kmetij v različnih krajih (1371). Ta posest je bila na polju. V bližini so grofje že več desetletij imeli važno oporišče, grad Smlednik. Leta 1328 je Friderik Žovneški kupil prvo polovico te gospoščine od Henrika Planinskega za 1012 mark srebra in štiri leta pozneje (1332) je dobil od njegovega brata Ulrika v zastavo drugo polovico za 2000 mark, s tem pa mu je gospoščina tudi za stalno ostala. Visoka vsota priča o njeni pomembnosti.

Tudi kamniški Ostrovrharji s Starega gradu so odstopali Celjanom svojo posest. Tako je Ivan Kamniški prodal grofu Frideriku 5 kmetij s pritiklinami za 200 mark oglejskih denarjev (1351). Temu Ivanu je bil grof Friderik porok za 64 mark oglejskih denarjev (1353). On je leta 1359 vrnil grofu Frideriku in njegovima sinovoma več kmetij ter ju sprejel nazaj kot fevd (1359).

Leta 1365 je ta Ivan Kamniški izjavil, da bo grofoma Ulriku in Hermanu vedno zvesto pomagal proti vsem sovražnikom. Leto dni pozneje sta mu grofa Ulrik in Herman za odstopljeno hišo (grad ali dvor) priznala letno preživnino 70 mark benečanskih šilingov. Leta 1369 je Ivan Kamniški prodal Celjskima grofoma 2 kmetiji v Okrogu (pri Motniku) in 2 na Urhovi gori (St. Ulrichsberg) za 40 mark beneških šilingov. Naslednjega leta mu je grof Herman posodil 200 dobrih goldinarjev.

Leta 1361 so Konrad Leupacher in sinova Konrad in Gerlach sklenili z grofom Friderikom fevdno pogodbo glede obeh gradov »Feuerberg«. Sinova sta obljubila grofoma Ulriku in Hermanu, da bosta pogodbo držala. Kje sta bila gradova Feuerberg, ni prav jasno. Domnevam, da je treba misliti na Krumperk pri Dobu.

Polhograjski grad je bil kot fevd deželnega kneza najprej v posesti ministerialov Polhograjskih, nato Ostrovrharjev in končno zopet Polhograjskih.

Leta 1351 je Herman Polhograjski prodal Frideriku ribarstvo na Savi pri Gameljnah z vsemi pravicami in pritiklinami.

Leta 1364 je Ulrik Polhograjski prodal Celjskima grofoma grad Polhov Gradec z vsemi pravicami in pritiklinami ter možnostjo odkupa za 7000 dobrih goldinarjev; Ivan Gall, Ulrikov nečak, se je s prodajo strinjal.

Leta 1367 sta Uršula, vdova Henrika Polhograjskega, in sin Konrad prodala Celjskim grofom svoj stolp v Polhovem Gradcu za 150 mark beneških šilingov.

Pozneje so si Celjani pridobili tudi Sonek pri Igu. To nam potrjuje listina iz leta 1427, iz katere izvemo, da je grof Herman dal Viljemu Sinzenpaumerju »iz posebne milosti in zaradi zvestega službovanja« v fevd svoj stolp Sonek in vsa pripadajoča posestva pri Igu.

Še pozneje so si Celjani kupili grad K a m e n (Stein) pri Radovljici. Grof Herman je dal zanj 305 mark šilingov in še vsako leto po 50 mark (1442).

Smlednik, Polhov gradec, Sonek in Kamen so bile torej postojanke Celjskih na Gorenjskem. Z nadaljnjim nakupom so to posest utrjevali in izpopolnjevali. Leta 1337 sta Henrik Gralant in mati Elizabeta z bratom Ulrikom prodala Frideriku Žovneškemu, deželnemu glavarju, 6 in pol kmetije v Šenčurju, Srednji vasi, Olševku in Preserju (Prerezzel).

Od Friderika s Kolovca (Gerlachstein) je grof Friderik kupil njegovo ribarsko pravico na Savi pri Gameljnah za 15 mark oglejskih dukatov (1342)*

Od Marka, kamniškega meščana, je kupil grof Friderik 4 kmetije pri Smledniku z vsemi pravicami in pritiklinami za 18 mark oglejskih fenigov (1344).

Od Gorica Zanedla je kupil 3 kmetije v Vodicah (1349).

Od Jurija Zanedla in od bratov Ivana in Gregorja, sinov pokojnega Henrika Plaffleina, sta grofa Ulrik in Herman kupila 2 blizu Kamnika ležeči kmetiji (1361).

Ljubljanska meščana Tomaž Agler in njegov brat Lenart sta grofoma prodala 7 kmetij za 70 mark oglejskih denarjev (1362).

Ljubljanskemu meščanu Ivan Bischofu je dal grof Herman v fevd 3 in pol kmetije (1371).

Kunz Oertlein, njegova mati in žena so zastavili svoj dvor v Gornji Hrušici (Oberbirnbaum) grofoma Hermanu in Viljemu za 3 in pol marke graških denarjev (1374).

Doroteja Weissenberška je dobila od grofa Hermana v fevd 8 kmetij v Dolenji vasi pri Polhovem Gradcu (135).

Oton Pleterski (Sicherstein) je prodal grofu Hermanu 3 in pol kmetije v Brezju (Pirch) nad Črnelom (Tscherdorf) za 32 mark beneških šilingov (1376).

Pirs Črnelski (Pirss) je vrnil grofu Hermanu svoj dvor in 4 kmetije v Črnelem in jih dobil nazaj kot fevd (1395).

Herman II. je leta 1408 podelil Hilkarti Smuker fevde njenega pokojnega očeta Friderika Gurnigerja (Gornikarja): 16 kmetij v Kokri in pri Preddvoru ter neko desetino.

Uršula Loška (Auerin), roj. Polhograjska, je prodala grofu Hermanu več posestev in kmetij za 176 mark oglejskih šilingov (1412).

Grof Herman je dal Gregorju in Jakobu iz Bele (Velach) pri Motniku v fevd: njivo pod mlinom, pol pašnika (Schwaig) na Slopniku (Slampitz), 12 in pol orala njiv pri mostu preko Bele tostran mlina (1421).

Značilnejša posest, ki so jo po fevdni knjigi dobili v fevd:

Ivan Kolenc (Colyenz) dvor v Podgori (pri Šmartnem ob Paki), posestva v Pirešici, na Kolovratu (pri Trojanah), okrog Motnika.

---

* Listina, ki jo je objavil Otorepec (Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku) navaja poleg ribarske pravice tudi del žage (?), ceno 12 mark in 18. oktober 1338.

Brata Nikolaj Sigfrid in Ivan Gallenberger posestva okrog Smlednika, Pšate, Vodic, Podpeči, Suhega dola, Most in Stične.

Jurij Lambergar posestva okrog Smlednika, Podrečja, Most, Cerkelj, Vodic in Predoselj,

Jakob Lambergar dvor Črnelo pri Dobu (poznejši grad) in posestva okrog Doba, Domžal in Cerkelj,

Kuhinjski mojster Simon Radovljičan je leta 1441 od grofa Friderika II. dobil v fevd hišo v Radovljici, ki jo je poprej imel Prešeren. V tej listini je prvič navedeno Prešernovo ime.

Boltažar Lambergar mnogo posestev okrog Smlednika.

Viljem, sin Jurija Heriča, dvor Brdo, poznejši grad.

Matej Češeniški (Szelnperger) stolp Krumperk (Krautperg) pri Dobu in obilno posest okrog sosedne Krtine s hribčkom, »na katerem počiva sv. Kunigunda« (v vasi Goričica). Češenik je stari grad pri Dobu.

Friderik Schrott 2 tretjini stolpa in del dvora na Kokri in mnogo posestev okrog Predoselj, Bele, Luž, Srednje vasi, Tupalič, Šentjurske gore, Kokre, Možan in Lučan.

Vdova Lindleina Iškega posestva okrog Mengša in Volčjega potoka, Erhart Hohenwarter v Lahovčah pri Cerkljah na Gorenjskem več kmetij, kupljenih od dvornega mojstra Erazma Lichtenbergerja.

Andrej Eulenschmied (E w l e n s m i d), puškar, dosmrtno gradič Belco pri Polhovem gradcu.

Seifried Mutzen, oskrbnik v Polhovem gradcu, dvor Klanec v soseščini in dve kmetiji.

Nekoliko pozneje (1445) je grof Friderik II. dal Ivanu Brodarju (Prücklerju) v fevd 2 kmetiji, domec in travnik v Begunjah.

A grof Ulrik II. je Ivanu Seepacherju prodal in izročil v fevd grad Kamen pri Begunjah (Haus und Feste mit dem Purkstall).

Tako sklenjena kot na Dolenjskem sicer na Gorenjskem celjska posest ni bila, vendar je omogočala tekmovanje celo z deželnim knezom.

Zanimivo je, da so kot lastniki fevdalnih kmetij javljajo tudi meščani.

Ljubljana

Grofje so se udomačili tudi v L j u b l j a n i. Leta 1339 je vojvoda Albreht Avstrijski podelil tu Frideriku Žovneškemu hišo in dvor. Hiša je stala ob jarku na Novem trgu. Z njo je bila združena posest travnika, njiv in drugih pritiklin. Hkrati je vojvoda podelil Frideriku posestva okrog Ljubljane, ki so bila poprej last Herwordovega sina iz Gradca, in sicer za to, ker je ta kot oskrbnik izročil Metliko Goriškemu grofu in s tem postal Celjanu nezvest. To ali neko drugo hišo je grof Herman II. leta 1409 izročil v fevd kranjskemu vicedomu. V listini se navaja, da je stala hiša pri mostu, vodečem na Stari trg.

Friderik Žovneški je bil tudi v stiku z ljubljanskimi židi. Saj Bonaventura, Bonhum, Pilgrim in drugi ljubljanski židje leta 1338 potrjujejo, da jim je Friderik poravnal vse svoje dolgove.

Grofa Ulrik I. in Herman I. sta pa imela denarne stike z Danchwartom Cellbergerjem, ki je imel velik mlin na Poljanah. Grofa sta mu posodila leta 1366 37 mark šilingov in 56 goldinarjev in Danchwart potrjuje to z zadolžnico.

Grofa Ulrik I. in Herman I. sta posodila vojvodoma Albrehtu III. in Leopoldu III. 4000 goldinarjev. Vojvoda sta mu najprej zastavila dohodke ljubljanskega sodišča in mestnega davka, nato pa gradova Landskron (pri Leobnu) in Himmelberg ter odvetništvo v Landkirchenu.

Zveze Celjanov z Ljubljano je utrjevala tudi visoka služba v deželni upravi. Vojvoda Albreht III. je leta 1367 naročil Ulriku Celjskemu kot deželnemu glavarju, naj gleda na to, da bodo plačevali davke vsi, ki bivajo v ljubljanskem pomirju, oproščeni so samo tisti, ki imajo oprostilne listine. Leta 1393 so se proti grofu Hermanu kot deželnemu glavarju ljubljanski meščani pritožili pri vojvodu Albrehtu, češ da jih kliče pred plemiško sodišče. Vojvoda naroča Hermanu, naj tega ne dela več. Leta 1397 naroča vojvoda Viljem grofu Hermanu, naj pusti ljubljanskim meščanom dobivati drva v mestnih gozdovih, kakor je bila to dotlej navada in kakor je on sam odredil, ko je bil zadnjič v Ljubljani. Leta 1406 obljublja grof Herman, da bo v smislu vojvodovega opozorila ukazal mitničarju pri Landolu, naj se glede mitnine Ljubljančanov ravna po stari navadi.

Zadrečka in Gornja Savinjska dolina

Predor v Zadrečko in Gornjo Savinjsko dolino je olajševalo troje okolnosti:

Grofje so se lahko oprli na Mozirje, ki so ga podedovali po Vovbržanih. Koristila jim je naklonjenost oglejskega patriarha. Nič manj jim niso bili v prospeh dobri odnosi z gorjegrajskim samostanom.

Neprijetnosti iz dobe Žovneških so bile pozabljene. Grof Friderik I. se je z uspehom potrudil, da si zopet pridobi odvetništvo. Kunšperški in Ptujski, delni odvetniški nasledniki Žovneških v Savinjski dolini, niso bili nič boljši od Žovneških. Bolj so se brigali za samostan Vobrski, ki so bili odvetniki za mozirsko področje, od njih so podedovali odvetniško Pfannberški, ki so ga prodali Frideriku Žovneškemu. To je bilo opatu in konventu všeč in leta 1337 so samostanci izvolili Friderika za svojega edinega odvetnika. Izvolitev je držala. Tri listine iz leta 1352 to indirektno potrjujejo. Prvi dve pravita, da je grof Friderik dal samostanu 50 mark oglejskih denarjev, pridržal si je samo krvno sodstvo (1352). Tretja pa navaja, da je konvent odstavil opata Ivana, ker je zapravljal samostansko premoženje, in določa, naj grof Ulrik Celjski poskrbi za njegovo preživljanje.

Leta 1361 se je avstrijski vojvoda Rudolf IV. na povratku s Krasa ustavil v gornjegrajskem samostanu. Ob tej priliki je pregovoril opata, da ga je kot deželnega kneza priznal za dednega odvetnika. Toda že leta

1361 prosita opat in konvent nova avstrijska vojvoda, naj grofa Ulrika in Hermana potrdita kot odvetnika in zavetnika božje hiše.

Cesar Karel IV. je leta 1372 priznal grofoma Hermanu in Viljemu odvetništvo nad samostanom.

Tudi patriarh Filip de Alençonio je grofa Hermana potrdil kot pravega in resničnega odvetnika gornjegrajskega samostana in cerkve (1384). Ponovno je to storil leta 1404 patriarh Antonij.

Prav tako ga je potrdil cesar Sigmund z listino, izdano leta 1415 v Kostnici.

Celjski grofje so samostanu skrbno pomagali v pravnih in gospodarskih težavah. Leta 1430 je grof Herman II. na Dunaju vložil tožbo, da vojvodski kranjski podložniki na Tuhinjski ali Menini planini posegajo v pravice samostana.

Nižje sodstvo je samostan opravljal sam. Zločince so tri dni imeli zaprte v Gornjem gradu in jim je sodbo izrekel samostanski sodnik, toda zaradi izvršitve sodbe so jih pri eni izmed lip, ki so stale ob potočku pri Prihovi vzhodno od Vrbovca, izročali celjskim služabnikom. Premoženje obtožencev je ostalo Gornjemu gradu. Friderik je svojim ljudem prepovedal da bi na kakršen koli način kršili pravice samostancev. Posebno je samostanu pomagal, da so mu vinogradniki dajali vinsko desetino od vinogradov od Gornjega grada do Radmirja, od Ljubnega do Prihove (1439). Te desetine je bilo mnogo, kajti samostanci so se prostovoljno obvezali, da bodo za zahvalo dajali grofu vsako leto 200 veder vina. Grof je pozneje to vino poklonil samostanu v Novem kloštru.

V soseščini samostana so si Celjski grofje na osnovi fevdnega prava želeli pridobiti vso oglejsko posest. V prvi vrsti jim je šlo za V r b o v e c (Altenburg) ob sotočju Drete in Savinje in za G o r n j i g r a d (Oberburg).

Na Vrbovcu so imeli patriarhi izprva kastelane, leta 1286 so ga pa dali v fevd gospodom Vrbovskim, ki so bili prej ministeriali Vovbrskih in Žovneških.

Vovbrski so bili nemirni vitezi. Spoprijeli so se celo s samostanom. Leta 1339 je prišlo do ostre borbe. Šlo je za veliko posest: 90 in pol kmetije, 9 domcev, za mline, vinograde, travnike in njive. Kje je bila ta posest, ni znano. Spor je končala razsodba Friderika Žovneškega in Konrada Horneškega.

Eno polovico posestev je dobil samostan, druga polovica je pripadla Vrbovskim kot samostanski fevd.

Med spornimi posestvi so bila tudi taka, ki so bila last Friderika Žovneškega. Ta posestva so dobili v fevd Vrbovski, razen osmih kmetij, ki jih je vzel samostan.

Stranka, ki se te razsodbe ne bi držala, plača Frideriku Žovneškemu ali njegovemu svaku Ulriku Walseejskemu 200 mark srebra.

Na sličen način so patriarhi upravljali Gornji grad. Tudi tu so bili prvotno kastelani, izza početka XIV. stoletja pa Vrbovski kot ministeriali. Grad sam je stal na Gradišču nad Dreto vzhodno od sedanjega mesta.

Leta 1349, na praznik sv. Lucije, sta Eberhard Vrbovski in njegova žena prodala grofu Frideriku svojo tretjino Gornjega grada.

V soboto po Vnebovzetju leta 1350 je Friderik Celjski kupil drugo tretjino od Friderika Vrbovskega za 800 mark graških fenigov in tretjo tretjino od Ortenburžanov Friderika in Viljema (hkrati z vsemi ostalimi njunimi posestvi nad Celjem).

Nekaj let pozneje (1355) slišimo tudi o Jostelu Vrbovskem, ki je bil očividno bolj reven, njemu je Friderik dal v zastavo kmetijo v vasi Stranje (Stranech), verjetno pri Kamniški Bistrici.

Zaokroženju posesti je služila kmetija v Brezju (Pirch), ki jo je za 7 mark graških denarjev na 10 let Katarina iz Mozirja (Pressberg) zastavila grofu Frideriku.

Deset let za Gornjim gradom je prišel na vrsto V r b o v e c. Brata Eberhard in Burghard sta svojo polovico gradu prodala grofoma Ulriku in Hermanu za vedno. Kupnina je znašala 521 mark in 53 dobrih oglejskih fenigov (1360).

Dve leti pozneje (1362) sta brata Nikolaj in Friderik izdala listino, s katero sta Celjskima grofoma omogočila, da sta si pridobila posest še druge polovice Vrbovca. Stvar je bila nekako taka. Brata sta svojo polovico Vrbovca prodala gornjegrajskemu opatu Ulriku in Otonu ter Ivanu Bistriškemu za 350 mark oglejskih fenigov. Brata sta grofoma obljubila, da bosta za to vsoto dobila posest nazaj in jo izročila njima. Ako tega ne bi mogla napraviti, imata grofa pravico, da jo za isti denar odkupita.

Vrbovski so si severno od Rečice zgradili manjši grad R u d e n e k (razvaline se zdaj imenujejo tudi Lekšetov grad). Gornjegrajski samostan se je čutil ogroženega, misleč, da bodo Vrbovski z Rudeneka začeli osvajati samostansko posest. Zaradi tega gradu je nastala prava vojna. Samostance so pri tem potisnili v stran. Na eni strani so se bojevali Ptujski, na drugi pa Celjski in njihovi zavezniki. Menda so Vrbovski skušali grad prodati, a so kolebali med Ptujskimi in Celjskimi. Mir je nastal po posredovanju štajerskega vojvode (1345). Tu so se Vrbovski obdržali skoraj 100 let. Leta 1447 je Ivan Vrbovski volil Rudenek Celjskim grofom.

Visoko v hribih, na Tiru, so Vrbovski zgradili T i r s k i ali N e g o j n i š k i g r a d, ki so ga imenovali Rudenberg. Ta grad (Rudenberg samt dem Pirehberge,* worauf solche gelegen ist) je Ivan Vrbovski leta 1364 izročil Celjskima grofoma in ga vzel od njiju v fevd. Pripadajoča posestva zaradi prejšnjih borb, močno opustošena, so bila v Kapli, Brezju, Rečici, Lučah, Šempetru itd.

Med temi posestvi je bil tudi dvor v Brezju, poznejša graščinica.

Omenja se tudi grad Rudenstein, zadnjič leta 1350 v listini, s katero je Friderik Vrbovski prodal grofu Frideriku kmetijo za Rudensteinom.

Drobna graščinska posest nas spominja na 100 ministerialov, ki so jih patriarhi dobili od Kagerja.

Pri vseh pridobitvah so bili oglejski patriarhi na strani Celjskih grofov. Ko sta si leta 1360 grofa Ulrik in Herman pridobila prvo polovico Vrbovca, jima jo je patriarh dal v fevd in je dobil zato od njiju prisego vazalske zvestobe (15. marca 1360).

---

* Treba je čitati Tirchberg.

Z drugo listino je patriarh Ludovik podelil grofoma polno oblast čez vsa posestva, prava in sodne pravice oglejske cerkve, dovolil jim je, da lahko rešujejo vse posestne in podložniške spore, da razsojajo v vseh procesih, da drže podložnike v pokorščini, skratka, da jim pripada ugled, kakršnega ima patriarh sam (23. marca 1360).

Istega dne (23. marca 1360) daje patriarh grofoma še naslednje pravice: vsa posestva, posesti in dohodke, ki so na Kranjskem in v Marki, ter neposredno pripadajo oglejski cerkvi, a jih je njegov prednik, patriarh Bertrand, začasno izročil plemičem Črteškim (Reuterberg), daje v fevd grofoma Celjskima, toda samo dosmrtno. Ako bi eden izmed njiju umrl, prevzame posest drugi, ako bi umrl tudi ta, jih dobi nazaj patriarh oziroma njegov naslednik.

Oglejski patriarhi so pa tudi sicer bili Celjskim grofom naklonjeni, kar so izpričali z darovnicami in potrditvami.

Patriarh Otobonus je grofu Frideriku zaradi zaslug za oglejsko cerkev podelil desetino v Laškem, ki jo je bil vrnil Ivan Širski (1341) in še drugo, ki sta jo vrnila Martin in Ivan, rifniška brata (1347).

Patriarh Markvard je obnovil zase in za svoje naslednike fevde, podeljene Celjskim grofom, v nadi, da bo grof Herman vedno dober oglejski cerkvi (1369).

Patriarh Filip de Alençoni je potrdil grofu Hermanu vsa posestva, ki so jih on in njegovi predniki dobili v fevd od oglejske cerkve (1384).

Patriarh Ivan je potrdil grofu Viljemu in Hermanu fevd gradov Gornji grad, Vrbovec in Mirna, desetine v Lembergu pri Novi cerkvi, v Šempetru v Savinjski dolini, v Braslovčah in v Šaleški dolini, ter vseh posestev in gradov, ki so jih grofje dobili od grofov Vovbrskih, stricev po materini strani (1389).

Patriarh Antonij je podelil grofu Hermanu desetine v okolici Vuzenice, ki so jih dotlej uživali Vuzeniški (1405).

Na spodnji del Gornje Savinjske doline se večinoma nanaša navedba v fevdni knjigi, ki pravi da je Ožbalt, sin pokojnega Jošta Perla, dobil dvor v Gornji Okonini (Ober Weingarten) in kmetije okrog starih Braslovč in Mozirja.

Šaleška dolina in Dobrnsko Podolje

V Šaleški dolini so Žovneški prevzeli po Vovbrskih Šoštanj (1322), ki jim je bil izhodna postojanka.

Šoštanjska gospoščina je bila velika. Že Vovbrski so od nje dali v soseščini 16 kmetij gornjegrajskemu samostanu.

Iz fevdnih knjig Celjskih grofov pa razvidimo, da so od nje razdali še več. Tako sta leta 1437 Doroteja Kolenc (Golienz) in njen sin Ivan dobila dvor v Podgorju (preko hriba južno od Pesjega), 31 kmetij in 5 domcev v 16 različnih krajih.

Herman iz Podgorja je leta 1437 dobil posestvo ob Pirešnici.

Andrej Grimschitzer je ob istem času dobil dve hiši v Logu in na polju dvor, 23 $^1/_3$ kmetije v 14 krajih in dvor v Podvinu pri Polzeli.

Ivan Vogtländer iz Šoštanja je dobil v dedni fevd 10 kmetij v 10 krajih, Jeronim Vogtländer pa stolp pri Šoštanju, dve hiši v trgu, hišo in pristavo na grajskem hribu in dvor v Podvinu.

Po Celjski kroniki je Jan Vitovec šoštanjski grad razdejal, toda v naslednjih letih se poroča o šoštanjskih kastelanih.

Poslednji celjski kastelan je bil Andrej Tribenegger. On izprva gradu ni hotel izročiti cesarskim, končno se je pa vdal in ostal kastelan še nadalje.

Gospoščina je bila še vedno velika. Po urbarju iz leta 1498 je štel urad Šoštanj 130 posestev, priključena sta mu bila urad katzensteinski in urad kotljanski, prvi je štel 130 in drugi 60 posestev.

Nad Šoštanjem je na hribčku pri Zavodnjem zgodaj nastal gradič Šamberk (Schönburg), katerega mesto je komaj še opazno. Ko je Friderik Žovneški prevzel vovbrsko dediščino, mu ga je neki vitez Wulfing Schönburg osporaval. Med njima je razsodil vojvoda Oton. Razsodba ni znana. Vsekakor je gradič tedaj ali pozneje postal celjski, kajti leta 1436 je grof Friderik II. podelil Ivanu Forhtenekerju v fevd neko desetino pri Šamberku. Leta 1608 so škofu Hrenu poročali o grajskih razvalinah pri Zavodnjah.

Bržkone je v tistem času obstajal že tudi gradič Marof (Gutenbichl) v dolini, kjer se začne cesta vzpenjati proti Zavodnjemu, v njem lahko vidimo prvotni šoštanjski dvor.

Nad Šoštanjem pri cerkvici sv. Florijana so ostanki gradu Katzenstein. Glede njega so imeli Celjski grofje spore s Ptujskimi (kakor glede Rudeneka). Na Katzensteinu so gospodarili vitezi, ki so bili vazali Ptujskih gospodov. V začetku XIV. stoletja se je od Katzensteinske odcepila stranska linija Poljanskih. Obe liniji sta se ločili po politiki, Poljanski so ostali na strani Ptujskih, Katzensteinski so pa potegnili s Celjani. Nastala je vojna. Končala se je leta 1351 z razsodbo Friderika Walseejskega. Sam grad je ostal Katzensteinskim kot celjskim fevdnikom. Poljanski pa so dobili »jastrebji stolp« in 24 kmetij. Ptujski so svoj delež odstopili Habsburžanom, ki so po izumrtju Celjanov dobili tudi grad in ostali del posesti. Upravno so jo priključili Šoštanju.

O tem govore deloma listine.

Rudolf in Dipold Katzensteinski sta bila grofu Frideriku poroka za 550 mark starih graških denarjev (1351).

Grof Friderik in še drugi so bratoma Rudolfu in Ayzeltu Katzensteinskemu jamčili za 231 dobrih goldinarjev.

Na najbližjo soseščino se nanaša tudi listina, s katero Ulrik Piltz iz Metleč (Etlyschach) potrjuje, da je prodal grofu Frideriku dve prosti kmetiji in dobil zato drugo posestvo (1351).

Od Vovbrskih so Celjski grofje dobili tudi grad Turn v ozadju Velenja.

Turnski so bili, tako se navaja, svobodnega rodu. Stopili so pa v vazalno razmerje s Ptujčani, gospodi na Velenju. Bili so celo zavetniki škalske župnije, a so leta 1291 odstopili zavetništvo gornjegrajskemu samostanu, ki mu je bila župnija od leta 1261 inkorporirana. Ker so pa prišli v

gospodarsko stisko, so leta 1296 grad prodali Vovbržanom, a so ostali na njem kot vazali. Izjavljali so celo, da so njihovi nejevoljniki. Ko so za Vovbržani prišli pod oblast Celjanov, je glede tega nastal spor, vendar so se vdali in nekolikokrat izjavili, da so nejevoljniki Celjskih grofov, ki so jim dan in noč s svojim imetjem na razpolago (1358, 1359).

Turn še stoji, Šalek je izza 1770 razvalina. Šalek je bil krški fevd. Šaleški ministeriali so bili odvetniki šmartinske cerkve. Škalski župnik in samostan sta bila proti temu, vendar sta v sporu propadla. Leta 1335 sta Nikolaj in Oton Šaleški prodala Šalek Frideriku Celjskemu. Pozneje so grofje imeli na gradu različne fevdnike.

Tudi sosedna Gorica (Eckenstein) je bila krški fevd. Imeli so jo v posesti Vovbrski, njim so leta 1322 sledili Žovneški, krški škof jim jo je potrdil kot fevd leta 1335. Na gradu samem so gospodarili Mertingerji, leta 1357 je grof Friderik potrdil kot svoja vazala brata Ulrika in Ahaca Mertingerja.

Velenje je bilo v posesti Kunšperških, sorodnikov Ptujskih, izza leta 1323 samih Ptujskih. Ko se je Ana Ptujska poročila z Ivanom Lichtensteinskim, je dobila Velenje kot doto. Herman II. Celjski se ga je polastil, toda po razsodbi vojvode Albrehta se mu je moral odpovedati (1393).

Še za Celjskih grofov si je Velenje z ženitvijo z neko Lichtensteinsko pridobil Friderik Stubenberški, nato so se lastniki hitro menjavali.

Da bi se bili Celjski grofje potegovali tudi za stari Lilijski grad (Lilienberg), ki je stal na Gradišču v bližini cerkvice sv. Jakoba, o tem ni nobene vesti. Lilienberg so kmetje leta 1635 oplenili in porušili. Novi Lilienberg je pod hribom na terasi nad Pesjem.

Pač pa so imeli Forhtenek pri Ravnah. Grad je bil fevd koroškega šentpavelskega samostana in je pripadel Celjanom kot dediščina po Vovbržanih. Celjani so upravljali Forhtenek deloma s kastelani, deloma z zakupniki. Med njimi so bili: Ivan Rogaški, Martin Rifniški, Andrej z Gorenja (Obrerenski), Sigmund Dobrnski, brata Jošt in Ivan Forhteneški. Ostanki Forhteneka na vzpetini nad Velunjo se še vidijo, čeprav so tudi ta grad porušili kmetje leta 1635.

V celjske roke sta prišla tudi oba grada v gričevju med Šaleško in Savinjsko dolino, Gradič (Schwarzenstein) pri Šentilju in Soteska (Helfenberg) med Gornjo Ponikvo in gornjim delom soteske pod Šentiljem. Oba gradova sta bila krška fevda.

Gradič so Celjani dobili od Schwarzensteinskih. Leta 1436 so ga dali v fevd Andreju Triebeneggerju (Trebniku — Tribniku), leta 1441 pa Ulriku Moshaimerju. Vendar so bili pozneje na gradu zopet Triebeneggerji. Eden izmed Moshaimerjev, Nikolaj, je imel neki dvor na Vinski gori.

Na Soteski so gospodarili Soteški gospodje. Za Bertoldom je dobil polovico gradu Ringel Kozjanski. On je to polovico leta 1330 prodal Frideriku Žovneškemu, ki je kmalu nato kupil še drugo polovico. Vendar je Friderik pustil na gradu še stari rod Soteških.

Eden izmed njih je bil Jošt Soteški, čuvar nesrečne Veronike Deseniške. Vsekakor mu je Friderik čuvarstvo odpustil, kajti leta 1436 mu je po fevdnih knjigah dal v fevd zelo veliko kmetij, raztresenih od gradu do

celjske okolice, med njimi tudi mlin na Ložnici (pri Gozdnem dvorcu). V borbi proti Habsburžanom je dal Friderik iz jeze grad porušiti. Pod Habsburžani je bil obnovljen. Uporni kmetje so ga leta 1635 izropali in poškodovali. Pozneje so malo niže zgradili drug grad, ki pa je pogorel.

Celjski grofje so imeli razen Velenja in Lilijskega gradu celotno Šaleško dolino in njeno gričevnato okolico.

Vzhodno od Šaleške doline je bilo ob gornji Hudinji in Dobrnici središče krške posesti na našem področju. V i t a n j e je bilo pravo jedro, tu je bilo do leta 1783, ko so škofje to posest prodali, upravno sodišče za celotno posest, ki so si jo še ohranili, tudi za tisto v Posotlju in ob Mirni, kjer so bili samo še vinogradi.

Nad Dobrnico sta bila v dobi Celjskih grofov dva gradova, D o b r n a in L e m b e r g. Dobrno so krški škofje kupili leta 1147 od grofa Hartwiga Bogenskega, čigar predniki so bili morda iz rodu grofice Heme. Izza leta 1224 se javljajo v listinah vitezi Dobrnski (Castrum Novum, Domus nova, Newhaus), poslednji izmed njih, Franc, je umrl leta 1605.

Celjski grofje D o b r n e niso imeli, pač pa so si pridobili v njeni okolici 44 raztresenih kmetij. Leta 1436 je Friderik II. dal Sigmundu Dobrnskemu mnogo kmetij v okolici Dobrne.

V smeri proti Vojniku je nad Dobrnico še ohranjen grad L e m b e r g. Krški škofje so se še v drugi polovici XVIII. stoletja smatrali za fevdne gospode tega gradu. Na gradu so bili lemberški ministeriali, izza leta 1279 Ptujčani. Tem so leta 1483 sledili grofje Schaumberški. Ti so bili v borbi proti Habsburžanu Frideriku nasprotniki Celjskih grofov. Jan Vitovec je zato Lemberg razdejal, vendar so ga posestniki po izumrtju grofov obnovili.

Z Lembergom je bil posestno povezan L a n š p e r k (Rabensberg), stoječ južno od Dobrne nad vasjo Lanšperk. Tudi ta grad je Vitovec razdejal. Pozneje so v naselju pod hribom zgradili nov grad, ki je danes tudi skromna razvalina.

Dobrna, Lemberg in Rabensberg so bili predmet zanimanja Celjskih grofov. Iz leta 1436 je ohranjena listina, v kateri krški škof Ivan navaja posestva, ki sta jih vrnila njegova bratranca Hertl Ptujski in Hertneid Ormoški ter so bila podeljena v fevd Celjskim grofom. Ta posestva so bila: Rabensberg, Lemberg, Dobrna, Kebelj na Pohorju in Gorica.

Škof Ivan je leta 1452 izdal drugo listino, s katero daje svojemu izredno dobremu prijatelju grofu Frideriku Celjskemu in njegovim potomcem v fevd gradova Rabensberg in Lemberg z vsemi pritiklinami.

Verjetno je, da so Celjski grofje dobili Rabensberg in Lemberg (brez Dobrne), toda šele tik pred smrtjo Ulrika II.

Nedaleč od Rabensberga, v ozadju Šmartnega v Rožni dolini, je R o ž n i v r h, o katerem govori ljudski spomin. Na Rožnem vrhu so gospodarili Rosenbergerji, ki so bili fevdniki Celjskih. Leta 1437 je grof Friderik podelil Rožni vrh v fevd bratom Ivanu, Juriju in Ulriku Rosenbergerju. Prvotni gradič je stal najbrž na griču Gradišče, sledil mu je dvorec na Rožnem vrhu. Majhna gospoščina je obsegala tri domce in 12 kmetij. Z a l o g in Prešnik sta bila v dobi Celjskih grofov najbrž rabenberški pri-

stavi. Verjetno bi se isto moglo reči tudi o Freienbergu, ki je bil na Liscah tik nad Savinjo nasproti poznejšemu Freienbergu — Medlogu, sedanji vrtnarski šoli.

Ob Pohorju, v Podravju in Pomurju

Odnosi s Habsburžani so Celjske grofe usmerjali proti severu, kamor so jih vlekle deloma tudi osebne zveze. Vendar so bile na tej strani pridobitve manj številne kakor na jugu. Kronološki red pridobitev in dejstev, ki so z njimi v zvezi bi bil naslednji:

Leta 1365 sta Henrik Viltuški in žena Katarina prepustila grofoma Ulriku in Hermanu gradove K o n j i c e in Z r e š k i grad Freudenberg na Brinjevi gori, Štatenberg in Ivnico (Eybeswald) in jim dovolila, da lahko z njimi prosto razpolagata.

Leta 1376 se Adelajda, vdova po Ivanu Debeljaku (Veizt), in njen sin Ivan odpovedujeta vsem pravicam na fevd v F r a j š t a j n u (pri Zgornji Polskavi) v korist grofa Hermana.

Leta 1376 se je Viljem iz Gline (Glaneck) mirno poravnal glede gradu in gospoščine V u z e n i c a , Viljem je za Vuzenico dobil druga posestva.

Grofa Herman in Viljem sta poravnala židom Mušu, sinu Kadšimu in njegovemu bratrancu Šeblu vse dolgove, ki so jih bili pri njih napravili Vuzeniški (1377).

Prav tako je grof Herman poravnal dolgove, ki jih je bil pri Pervaldu Klevevškemu (Klingenfurter) napravil pokojni Kolon (Colo) Vuzeniški.

Zadnji Vuzeniški, Kolon VIII., je bil brez otrok. Glede bodočnosti posesti se ni mogel prav odločiti. Najprej je sklenil dedno pogodbo z bratrancem Viljemom Glinskim. Nato jo je proti svoji volji obljubil Rudolfu IV. Končno je kot dediča določil svoja strica, grofa Ulrika in Hermana, ki sta prevzela dolgove. Kolon je umrl leta 1374. Celjani so mu sledili, sodediči, Walseejski in Viljem Glinski, so jim odstopili svoje pravice.

Vdova Elizabeta Toppauer je pri Vuzenici (v »Zanried«) prodala grofu Hermanu tri kmetije (1381).

Grof Herman je za 200 funtov dobrih dunajskih denarjev od Marjete, vdove pokojnega Andreja Chrymbergerja in žene Jurija Reispergerja, odkupil desetino nad Vuzenico, ki jo je bila dobila kot jutrnico (1417).

Po fevdni knjigi so leta 1436 na vuzeniškem področju dobili v fevd: Neža Dankl dvor nad vuzeniško cerkvijo in mnogo posestev okrog Vuzenice in Mute; Anton Holnecker dvor v Czekarnu in mnogo posestev okrog Vuzenice. Vrat in Gortina; Demuta, hči Ivana Holneckerja in žena Reinprechta Gleinzerja, dvor Brezno (Wesenitz) in kmetije okrog Vuzenice, Radelj, sv. Danijela in Vrat; Jurij Leysser dvor Trbonje in mnogo posestev okrog Trbonj in Vuzenice, ki jih je vrnil Gašper Schürgel, razen tega pa še graščinsko mitnico na Vuzenici, ki jo je prej imel umrli oskrbnik Ulrik; Elizabeta, vdova ptujskega meščana Nikolaja Štorerja, dvor v Trbonjah pri vuzeniškem brodu.

Vuzenica je bila delno fevd šentpavelskega samostana v Labotski dolini in važna postojanka ob Dravi.

Leta 1393 je Nikolaj Gall Puchensteinski (po rodu Ostrovrhar) grofu Hermanu trdno obljubil, da svojega gradu, ako bo potreba, ne bo nikomur drugemu prodal kakor grofu Hermanu. Grof Herman ga je tedaj že moral imeti v posesti, kajti že 1389 ga je z grofom Viljemom zastavil Ulriku Kelchu za 196 funtov dobrih dunajskih denarjev.

Buchenstein je ob Dravi v področju Slovenjega Gradca, zelo pomembnega srednjeveškega mesta, za katerega so se za Audechs-Meranijskimi potegovali tako patriarh kakor koroški in štajerski vojvode.

V Mežiški dolini so imeli Celjski grofje v svoji posesti Kotlje že izza leta 1314. Nadaljnjo posest so si tu pridobili leta 1355. Tedaj je Kunigunda iz Slovenjega Gradca, vdova pokojnega Ivana Koteljskega, prodala grofu Frideriku posest, ki jo je bila dobila mesto dote, za 18 mark graških denarjev.

Leta 1386 sta Henrik iz Račja in žena Barbara prodala grofoma Hermanu in Viljemu za 8500 funtov dobrih dunajskih denarjev svojo gospoščino in grad Cmurek (Mureck) z grajskim hribom in trgom ter stolp Truzenau z vsemi pripadajočimi posestvi in pravicami.

Ker so si Celjani razen tega od Habsburžanov pridobili Radgono, mesto in grad, so se utrdili tudi ob dolenji Muri. Mesti Cmurek in Radgona sta bila na avstrijski, gradova Gornji Cmurek in Gornja Radgona na jugoslovanski strani.

Kdaj so si Celjani pridobili Limbuš (Lembach) pri Mariboru, ni znano. Vemo, da so ga dali v fevd Frankopanom. Ena izmed frankopanskih hčera, Doroteja, ga je leta 1436 dobila za doto.

Vina so imeli Celjski grofje kolikor so hoteli, saj je bilo tedaj zelo mnogo vinogradov. Leta 1353 so prodrli tudi v Slovenske gorice. Grof Friderik je kupil na Streliškem hribu (Schützenberg) pri Ljutomeru vinograd od Albrehta Viltuškega.*

Avstrijska Koroška in Štajerska, Avstrija, Tirolska

Leta 1358 sta Oton z Reberce (Rechberški) in žena za 1070 mark dobrih oglejskih fenigov zastavila grofu Frideriku grad Kamen v Podjuni, ki je imel zelo veliko gospoščino.

Grof Herman II. je Kamen dal svoji hčeri Elizabeti kot del dote, ko se je poročila z Henrikom Goriškim. Po Elizabetini smrti so ga Celjani dobili nazaj. Leta 1451 je Friderik II. priznal Kamen in Žinek (Sonneck) na Koroškem Ivanu Ungnadu, ki ga sicer ni imel rad.

Leta 1359 je grof Friderik s pristankom Rudolfa IV. plačal vojvodov dolg 8000 goldinarjev Rudolfu in Dipoldu Katzensteinskemu in dobil zato njima zastavljeni grad Spodnji Strechau v Aniški dolini.

Leta 1363 sta si grofa Herman in Ulrik pridobila (skupaj z Vojnikom, Žalcem, Sachsenwartom in Jbelbachom) Waldstein (med Gradcem in Bruckom) ter Vivšnik (Weisseneck) in Hertneidstein v Labotski dolini na Koroškem, in sicer na osnovi volila Eberharda Walseejskega.

* Fr. Kovačič imenuje hrib Stročji vrh (Ljutomer, zgodovina trga in sreza).

Ker so bili ti gradovi vojvodski fevd, je moral dati svoj pristanek Rudolf IV. Za Herneidstein je vojvoda kmalu nato izdal še drugo fevdno pismo (30. decembra 1363).

Leta 1374 je Dipold od Sv. Mihaela, deželni sodnik v Labotski dolini, izročil dve kmetiji v Mangesdorfu in še več drugih posestev v Labotski dolini grofu Hermanu in jih dobil nazaj kot fevd.

Leta 1371 je grof Herman dal Tomažu iz Wildona v fevd pol dvora v Mitterecku in pol domca na Padelu, naslednje leto pa Venclju Wimmerju več zemljišč, spadajočih k dvoru v Wolfsbergu.

Na severno Koroško in sosedno severno Štajersko se nanaša zastavno pismo grofa Hermana II. iz leta 1429: z njim je Henriku, opatu samostana v Sv. Lamprechtu, za 550 dobrih dunajskih funtov dal v zastavo deželsko sodišče pri Neumarktu in za 232 dukatov deželsko sodišče okrog Brež.

Leta 1384 sta grofa Herman in Viljem posodila Ivanu Staveškemu, 5000 funtov dobrih dunajskih fenigov in dobila za jamstvo grad Liechtenstein »v Avstriji« (ne pri Judenburgu).

Celjana sta prevzela tudi Liechtenstein. Habsburžani so prenos odobrili. Leta 1404 vojvoda Viljem v neki listini govori o možnem odkupu. Liechtensteinci z Mikulaševa na Dyji so leta 1395 prenos posredno potrdili.

Leta 1377 je bamberški škof Lambreht z listino, izdano v Beljaku, dovolil Frideriku, grofu Ortenburškemu, da lahko grad Pregrad (Predgarten) in še druga bamberški škofiji fevdna posestva voli svojemu stricu, grofu Celjskemu. Leta 1423 je grof Herman grad Pregrad dosmrtno izročil v upravo Andreju Grabenskemu (von Graben).

Leta 1415 je Herman II. dobil v fevd grad Pliberk z gospoščino.

Leta 1419 si je grof Herman II. pridobil grad Sommereck na Koroškem s tem, da je Neži, vdovi po Frideriku Ortenburškem in ženi Pongraca Ungnada, plačal 4000 goldinarjev, za katere je bila zavarovana na ta grad.

Leta 1425 je Herman II. grad Hertenstein v Labotski dolini odstopil bamberškemu škofu Frideriku in vojvoda Friderik Avstrijski mu je zato (ponovno) dal v fevd Waldstein.

Leta 1425 je Herman II. grad Hertenstein v Labotski dolini odstopil 10.500 goldinarjev za mesto Vratislav in njegove meščane in je dobil zato v zastavo Liechtenstein pri Mödlingu.

Istega leta (1425) je Nikolaj, opat v Melku, priznal grofu Hermanu in njegovim vinsko in žitno desetino, ki ju je že dotlej pobirala gospoščina Liechtenstein.

Leta 1440 sta opat Lienhart in konvent samostana v Melku potrdila Hermanu isto desetino, ki je bila v krajih »Brunn, Enzersdorf, Mödling in Newndorf.«

Leta 1438 sta Friderik II. in Ulrik prodala Liechtenstein pri Mödlingu vdovi Štefana Ludmannstorferja. Leta 1453 je Ožbalt Štefan Ludmannstorfer odstopil Ulriku pet vinogradov za liechtensteinskim gradom.

Leta 1428 je grof Herman dal Otonu Flemmingu v fevd grad in gospoščino Schwarzenberg.

Leta 1437 je grof Ulrik dal Sigmundu Roseckerju v dosmrtno upravo grad in gospoščino Hohenberg.

Leta 1437 je Viljem Perneški grad Waldstein s pripadajočimi posestvi izročil grofoma Hermanu in Ivanu Montfortskima, gospodoma Bregenza.

Leta 1438 je vojvoda Friderik mlajši Avstrijski od grofov Friderika in Ulrika odkupil grad Waldstein za svojega komornika Viljema Perneškega (Pernegg).

Leta 1438 je Sikst Zwitar dobil posestva na Koroškem.

Leta 1449 je grof Ulrik Marjeti Ellinger za posojenih 3000 funtov fenigov dal v zastavo grad Jochenstein in dvor (Sitz) Sparbach.

Leta 1454 sta grofa Friderik in Ulrik plačala Haugu, grajskemu grofu v Lienzu, 2600 goldinarjev, dolg Ortenburških.

Leta 1455 je grof Ulrik kupil od Daniela Cholnitzerja in njegove žene Doroteje deželsko sodišče, segajoče od Nennsteina v Dravski dolini nad Beljakom preko Kanalske doline do Pontablja (fevd goriških grofov) za 1600 goldinarjev in dukatov dobre težine.

Nekaj listin priča, da so si Celjski grofje že zgodaj poskrbeli tako za domovanje v Gradcu kakor na Dunaju.

V Gradcu je grof Herman leta 1380 kupil od Jakoba Gaymerja vrt in gospodarsko poslopje, kar predpostavlja hišo, imel je torej tam že hišo.

Tri leta pozneje (1383) je od žida Hitzla in njegove žene kupil tudi hišo ob Grabnu za Novo ulico.

Na Dunaju je kupil hišo že Friderik I. leta 1341, in sicer od Konrada, tedaj župnika v Radgoni. Hiša je stala za starim župniščem cerkve sv. Mihaela in je stala s pritiklinami 69 funtov fenigov.

Leta 1356 je kupil na Dunaju še drugo, mnogo večjo hišo, ki je stala 400 funtov dunajskih fenigov. Prejšnji lastnik je bil grof Ivan Pfannberški. Dovoljenje za prodajo je dal vojvoda Albreht. Hiša je stala na voglu ulice, imenovane Schauflergasse. Habsburžani so na tem mestu v XVI. stoletju zgradili Amalijin dvor, ki je sosed traktu, kjer je zdaj predsedstvo Zvezne republike.

Leta 1404 sta Ulrik Dachsberški in Albreht Ottenstainski osporavala grofa Hermana dunajsko hišno posest, toda vojvodski bratje Viljem, Leopold in Ernest so s svojo razsodbo priznali Hermanovo posest — in der Scheuffellucken.

Nadaljnjo hišo na Dunaju so dobili Celjani po Frideriku Ortenburškem. Bila je v Schewffelucken. Okrog leta 1445 sta jo dala v popolno last Ivanu pl. Neydperg, posebno ljubljenemu.

Cerkev sv. Mihaela in Schauflergasse (Schewffelucken) sta v središču starega Dunaja v ozadju dvora.

Hrvatsko Zagorje, prvi stik

Friderik I. je bil prvi svojega rodu, ki je posegel preko Sotle. Po Celjski kroniki si je pridobil grad Belec, ležeč v Zagorju južno od Ivanščice. Prav tedaj so se bili vrnili v Hrvatsko Zagorje močni in nasilni Güs-

singovci. Uporabili so notranje težave, ki so vladale na Hrvatskem za Karla Roberta. Friderik se je moral pred njimi umakniti in prepustiti Belec »magistru« Petru, sinu Henrika Güssingovca. Kakor v Zagorje so se nemški plemiči vrinili tudi v Medjimurje, glede katerega pravi zgodovinar Rudolf Horvat, da je pripadalo tedaj k Štajerski.

Dedne pogodbe in testamenti (razen tistih, ki se nanašajo na Habsburžane)

Skrb za posest izražajo tudi razne pogodbe in testamenti, ki se javljajo pogosteje izza grofa Hermana I. Ko je Herman I. s svojim sinom Hermanom II. odhajal na bojni pohod proti Prusom, je 19. maja 1377 napravil skupni testament, v katerem odloča, da dobi celjsko in druge gospoščine, ako ne bi zapustili potomcev, grof Henrik Ortenburški.

Istega leta so Ortenburški in Celjani sklenili medsebojno dedno pogodbo. To izvemo iz pristanka, ki ga je nanjo dal tridentinski škof Albreht, sam Ortenburžan (23. novembra 1377). Pogodba se je realizirala, ko so 1418 grofje Ortenburški izumrli.

Bamberški škof Lampreht je Frideriku Ortenburškemu dovolil, da lahko zapusti trdnjavo Pregrad in druge bamberške fevde svojim stricem grofom Celjskim kot škofijske fevde (1377).

Viljem Ostrovrhar starejši in njegov sin Viljem mlajši, sta izjavila, da dobita po njuni smrti vso njuno posest grofa Herman in Viljem (1388).

Brata Bolfenk in Reinprecht Walseejski sta leta 1451 izjavila v svoji oporoki, da dobe Celjski grofje njuna gradova Konjice in Statenberk z gospoščinama ter mesto Št. Vid na Glini z vsemi pritiklinami, ako bi sama umrla brez moških potomcev (13. decembra 1451).

Istega dne sta grofa Friderik in Ulrik Celjski na enak način izjavila, da dobita Walseejska (oziroma njuni moški potomci) gradova Dravograd in Vuzenico z gospoščinama in pripadajočimi trgi, gradovi, mitnicami in uradi, ako bi ona umrla brez potomcev.

Peter Marenberški je glede svojih fevdov izjavil, da preidejo, ako bi sam umrl brez dedičev, vsi njegovi fevdi na grofa Hermana oziroma njegove dediče (1406).

Grof Ivan Schaumberški je volil Hermanu, njegovim sinovom in moškim naslednikom gradove Schaumberg, Neuhauss, Stauff, Peuerbach z gospoščinami ter mesto Everding, ako bi sam ostal brez moških naslednikov (vendar morajo dediči izplačati vsaki Schaumbergovi hčeri za doto 4000 goldinarjev (1412). Dve leti pozneje (1414) je Ivan Schaumberški oporoko dopolnil v tem smislu, da pripadajo Hermanu Celjskemu (zetu) vse njegove gospoščine, ako bi umrl brez moških potomcev.

Bosanski kralj Tvrdko II. je izdal 2. septembra 1427 v svojem gradu Bobovcu listino, v kateri pravi, da daruje Hermanu in njegovim moškim potomcem celokupno bosansko kraljestvo, ako bi sam ostal brez zakonskih potomcev. To stori iz več vzrokov: celjski in zagorski grof ter slavonski ban je njegov sorodnik, ki je vedno izkazoval ljubezen in vernost njemu in bosanskemu kraljestvu ter je pri kralju Sigmundu veliko storil za Bosno

Grad Ortenburg

in njene prebivalce. Vendar ta pogodba ni rodila sadu. Bosansko plemstvo za kralja ni hotela imeti moža, ki ga je smatralo za tujca.

Grof Herman II. je testamentarično izjavil, da se vrnejo krškemu škofu in krški cerkvi vsi gradovi, ljudje in posestva, ki jih je imel od krške cerkve v fevd, ako bi umrl brez moških potomcev (1428).

Leta 1437 je grof Henrik Goriški v Dravogradu (Gornjem) napravil oporoko, s katero je grofa Friderika in Ulrika določil za dediča svojih posestev, ako bi umrl brez moških potomcev, in sicer pod pogojem, da grofa napravita ustrezno oporoko glede svojih posestev. Hkrati poziva svoje uslužbence, naj bodo Celjanom pokorni, ako bi se izpolnili pogoji za izvedbo oporoke. Ustrezno oporoko in poziv svojim uslužbencem sta izdala tudi Celjska grofa.

Leta 1449 je Nikolaj Liechtensteinski (štajerski) v oporoki določil, da pripadeta Celjskima grofoma Frideriku in Ulriku ter njegovim moškim potomcem grad Murau in grad Grumennfels, ako bi sam umrl brez moških potomcev.

Istega leta je grajski grof Mihael Maidburski in Hardeški ter državni dvorski sodnik v svoji oporoki določil za dediča vseh svojih mest, gradov, gospoščin in dveh deželskih sodnij Friderika in Ulrika ter njune moške potomce, ako bi sam umrl brez moških potomcev.

Jurij Glaner izjavlja v svojem in v imenu svojih dedičev, da pripade, ako bi umrli brez potomcev, vsa njihova posest Celjskim grofom, njihovim velikim dobrotnikom (1454).

Ortenburška dediščina

Pomembna za Celjane je postala samo medsebojna dedna pogodba s sorodniki Ortenburžani. Ta je stopila v veljavo, ko je leta 1418 umrl zadnji Ortenburžan Friderik.

Že 26. junija 1418 je cesar Sigmund v Stassburgu izdal pismo, s katerim dovoljuje Hermanu, da do nadaljnjega pravno prevzame ortenburške fevde.

Dne 24. aprila 1419 je Sigmund potrdil grofu Hermanu posest vseh ortenburških gradov in posestev, ki so bili fevd bamberške škofije.

Dne 20. februarja 1420 je v Vratislavu s pristankom volilnih knezov in knezov podelil grofu Hermanu in njegovim moškim potomcem vse s Fri-

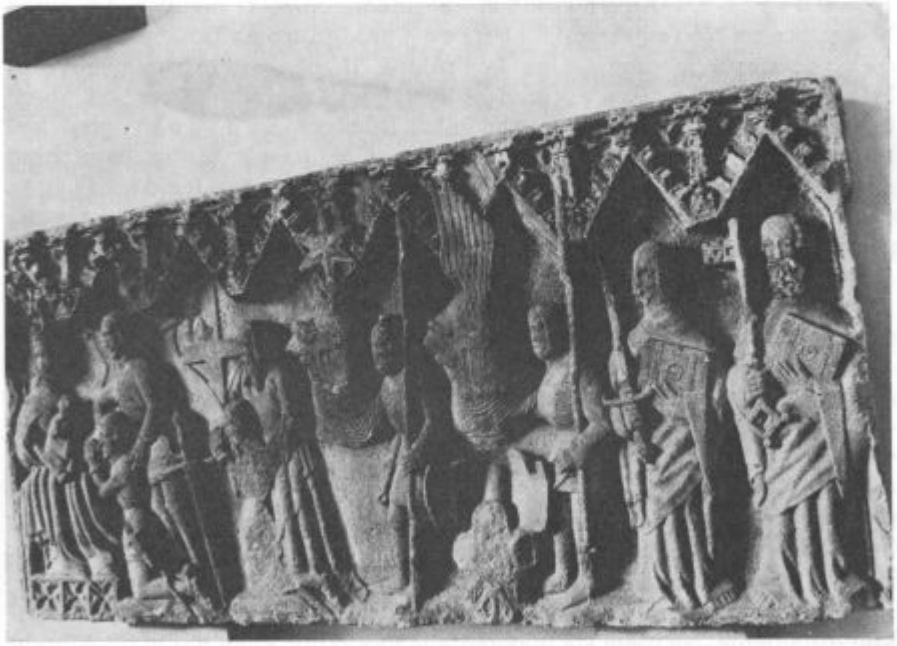

Ohranjena stranska stena sarkofaga v župni cerkvi v Spittalu ob Dravi na Koroškem.

Na levi Marija z Detetom v naročju, pred njo grof Herman II. s sinoma Friderikom II. in Hermanom III., ob Hermanu III. menih, za njim dva oboroženca, na desni apostol Pavel (z mečem) in apostol Peter (s ključem). V isti cerkvi je še slabše ohranjen relief, ki prikazuje Marijino oznanjenje in razen neugotovljivih oseb še dva škofa: tridentinskega Albrehta Ortenburškega in brižinskega Hermana Celjskega.

derikovo smrtjo zapadle fevde ortenburške grofije, z vsemi pripadajočimi gospoščinami, zemljišči in ljudmi, in sicer v navzočnosti mnogih nadškofov in škofov ter drugih knezov. Ortenburška posest je bila skoraj v celoti na Koroškem in Kranjskem (na Štajerskem sta bili samo dve deželski sodniji pri Neumarktu).

Posest na Koroškem: Ortenburg, po tem gradu je dobil rod, ki je bil sicer veja prvotno v Labotski dolini naseljenih Sponheimovcev, ki so pozneje postali koroški vojvode, svoje ime, pod njim trg Spital na Dravi; Strmec (Sternberg) pri Kostanju med Vrbskim in Osojskim jezerom; Paternion, grad in trg, ležeča ob Dravi nad Beljakom; Sommereck, med Gmündom ob Dravi in Millstattom; Hohenberg, ležeč nad Dravo med Velikovcem in Celovcem; Kellerberg, grad v Dravski dolini južno od Paterniona; Schwarzenek, grad neznane lege; Steierberg, grad nad Trgom (Feldkirchen); Pregrad, grad med Osojami in Trgom; Gornji Kamen, grad med Saxenburgom in Gornjim Dravogradom; Spodnji Kamen, v Labotski dolini; dve deželski sodniji v Ziljski dolini.

Posest na Kranjskem (večinoma oglejski fevd): Lož, grad in mestece na Notranjskem; Ribnica, grad in trg na Dolenjskem; Kočevje, mesto in grad, ki ga je Friderik II. obnovil in preimenoval v Friedrichstein; Poljane, grad ob Kolpi pri Pregradu; Kostel, grad in trg na Kolpi; Ortnek, grad blizu Ribnice; Kravjek, grad nad Muljavo blizu Stične; Ig, grad pri Igu; Čušperk (Zobelsberg) grad pri Ribnici; Goričane, grad v sotočju Sore in Save; Radovljica, mesto in grad v njem; Bela peč, grad, ki ga je na ortenburški posesti menda zgradil grof Friderik II.; Kamen, grad pri Begunjah.

V tej posesti je vključena posest nekaterih gradov in gospoščin, ki so jih bili Ortenburžani podedovali od grofov Šternberških, katerih naslov so često dodajali svojemu.*

Cesar Sigmund je 27. marca 1431 izdal v Nürnbergu posebno pismo, s katerim je grofu Hermanu podelil vse rudnike (Erzgruben), ki bi se našli v šternberški grofiji ali na drugih njegovih posestvih.

Iz hvaležnosti je dal grof Herman II. v Marijini kapeli župne cerkve v Špitalu postaviti spomenik v obliki sarkofaga (tumba). Reliefni del sarkofaga, ki ponazarja počastitev Matere božje, je še ohranjen. Mati božja drži dete v naročju, klanjajo se ji Herman II. in sinova Friderik II. in Herman III., za katerimi stojita sv. Peter s ključem in sv. Pavel z mečem.

V zunanjo steno cerkve so pa vzidali spomenik, predstavljajoč Marijino oznanjenje. Na njem sta upodobljena dva škofa, eden naj bi bil Albreht Ortenburški, škof tridentinski, drugi pa Herman Celjski, škof brižinski. Iz dodanega šlemskega okrasa, zvezde in letečega orla, je mogoče sklepati o njunem rodu.

* Ortenburška posest: Dr. Erich Nussbaumer, Vom Markt zur Stadt, Ferstschrift der Stadt Spittal zum Kärntner Gedenkjahr 1960; Franz Türk, Spittal an der Drau, eine Chronik, 1959.

Odnos do Habsburžanov

Odnos do Habsburžanov je bil za Celjske grofe zelo pomemben. Prva desetletja po pridobitvi Celja jim je tudi zelo koristil, pozneje so nastajali nesporazumi, ki pa grofov na njihovi poti niso zaustavili, čeprav so jih kdaj pa kdaj ovirali.

Kot sem že navedel, je že Ulrik Žovneški leta 1308 priznal Friderika Habsburškega za svojega fevdnega gospoda, in sicer za staro rodbinsko posest rodu. S tem in s poznejšimi uslugami je bilo pridobljeno popolno zaupanje, ki je donašalo korist.

Že izza pomladi leta 1334 srečavamo Friderika Žovneškega kot deželnega glavarja na Kranjskem in v Marki. Tedaj je tu še vladal Majnhardov sin Henrik. Ko je leta 1335 umrl, sta v sporazumu s cesarjem Ludovikom Bavarcem zasedla Koroško in Kranjsko (z Marko) Albrehta I. sinova Albreht II. in Oton Veseli. Friderik je stopil na njuno stran ter jima je pomagal v obrambi zavzetih dežel proti Luksemburžanom in njihovem zavezniku ogrskemu kralju Ludoviku (1335—1336).* Za to pomoč je prejel dobro plačilo. Že v januarju 1336 sta mu oba vojvoda zastavila svoje gradove Laško, Freudeneck, Klausenstein in Radeče, in sicer za vsoto 870 mark srebra in 900 mark oglejskih penezov, kolikor sta mu dolgovala na vojnih stroških. Ti gradovi so bili poslej stalno v posesti Celjanov, četudi pod naslovom zastavitve.

Friderik je pa tudi še pozneje užival vojvodsko naklonjenost. Tako mu je Albreht leta 1339 podelil tisto posest v Ljubljani in v okolici, ki jo je dotlej imel sin nekega Herwarta iz Gradca pa jo je izgubil zaradi nezvestobe. S tem si je Friderik pripravil dom v Ljubljani.

Odtlej je preteklo precej let, preden je prišlo do ponovnih tesnejših gospodarskih stikov med Friderikom in Habsburžani. Šele leta 1357 je prineslo znamenito zastavitveno pogodbo glede važne in velike V i p a v e.

Ko je vojvoda dobil Vipavo od oglejskega patriarha, jo je najprej zastavil Hartnidu Belopeškemu, ki mu je pomagal v boju z oglejskim patriarhom Nikolajem za ohranitev oglejskega fevda Pordenone, ki je bil že dolgo v posesti avstrijsko-štajerskih vojvod. Zastavna vsota je znašala celih 6000 goldinarjev. Ko je Hartnid umrl, je Friderik Celjski njegovim dedičem plačal to vsoto, zraven pa je še vojvodi posodil 1000 goldinarjev. Za skupno vsoto 7000 goldinarjev je Albreht II. prepisal Vipavo na njega.

Leta 1386 je grof Herman I. vipavsko posest razširil s tem, da je za 340 mark oglejskih denarjev od Härtela Krautbergerja in njegove žene kupil s t o l p v S p o d n j i V i p a v i z raznimi posestvi.

Še leta 1357 je napravil vojvoda Albreht II. v zvezi s tirolskim deželnim knezom Ludovikom pri Frideriku nov dolg. Albreht in Ludovik sta ga namreč poslala v diplomatski misiji v Avignon k papežu Inocencu IV., da bi pri njem izposloval dispenz za poroko Ludovika in Marjete, hčere umrlega vojvode Henrika Koroškega, Kranjskega in Tirolskega. Na poti je potrošil 1000 goldinarjev. Nato je Albreht potreboval denar za doto svoji teti

* Janez Vetrinjski, Chronikon — izvleček: Krones Beiträge.

Marjeti Bavarski, ki se je omožila z ogrsko-hrvatskim kraljem Ludovikom I. V ta namen sta mu posodila Rudolf in Dipold s Katzensteina 8000 goldinarjev. V zastavo sta dobila grad Dolnji Strechau v Aniški dolini na Gornjem Štajerskem. S pristankom Albrehtovega sina Rudolfa IV. je Friderik leta 1359 izplačal obema bratoma omenjeno vsoto in dobil od njiju dolnjestrehavski grad. Vrhu tega mu je bilo obljubljeno, da bo vsako četrtletje prejemal od vojvodskega urada v Ausseeju po 200 goldinarjev na račun obresti.

Novec
grofa Ulrika II.

Medtem ko se je prvi Celjski grof največ bavil z gospodarskimi posli in s političnimi prilikami svoje ožje domovine, sta imela njegova sinova, Ulrik I. in Herman, že širši pogled in višje težnje. Starejši, Ulrik, je bil nemirna natura, drzen vojaški duh, medtem ko je bil mlajši, Herman, previdnejši in bolj diplomat. Vezala sta svoje delovanje sicer še pretežno na Habsburžane, silila sta pa tudi že preko njih. Komaj je Ulrik odrastel — rodil se je kmalu po letu 1330 — ko ga je že bil poln ves svet. Tako je leta 1345 z ogrsko-hrvatskim kraljem Ludovikom I. pred benečanskim Zadrom, takoj nato (1346) se bojuje na Tirolskem proti upornemu vitezu Engelmarju Villanderskemu in leto pozneje (1347) se bije v službi istega gospoda (Ludovika Braniborskega) proti samozvanemu Valdemarju, pri čemer se tako odlikuje, da vzklikajo sovražniki: »Joj in groza!« Niti ne strpi, da ne bi šel na pogansko Prusko in Litavsko (1350), kjer prejme viteški udarec. Brž nato se udeležuje bojev med avstrijskimi Walseejci in češkimi gospodi z Novih Hradov (Nové Hrady južno od Třeboňa).

Leta 1354 spremlja po naročilu Habsburžanov cesarja Karla IV. na pohodu v Rim. V naslednjem letu (1355) pa je že zopet z vojsko ogrsko-hrvatskega kralja Ludovika v boju z Benečani. Tudi k dolnji Donavi mu sledi in se odlikuje pri zavzetju bolgarskega Vidina (1365).*

* Pesmi Petra Suchenwirta — izvleček: Krones, Beiträge.

Brat Herman se mu je pridružil šele po očetovi smrti (1360). Skupno sta podpirala Habsburžana Rudolfa IV. v njegovem prizadevanju, pridobiti si Tirolsko, in v njegovi borbi z oglejskim patriarhom. Dajala sta mu znatne vsote. Ko se je vojna obnovila, je bil Herman celo vrhovni poveljnik vojvodskih čet na Furlanskem.

Rudolf IV. ni imel sredstev, da bi se bil Celjanom neposredno oddolžil z denarjem, pomagal si je s posestvi.

Leta 1363 je Eberhard Walseejski volil Celjskima grofoma svoje gradove in svoja posestva, zlasti Waldstein (pri Leobnu) Vivšnik (Weisseneck) in Hartneidstein (na Koroškem), ki so bili vojvodski fevdi, in druge gradove in posestva, ki jih je imel v zastavi, namreč Vojnik (»im Seunthale«), Sachsenwart, Žalec, Ibelbach (na Srednjem Štajerskem) itd. z vsemi pritiklinami in z določbo, da prevzameta in uživata ta posestva po njegovi smrti.

Prav na te gradove je Rudolf IV. 11. aprila 1364 zapisal 2150 goldinarjev za pomoč, ki sta jo Celjska grofa Ulrik in Herman nudila v boju proti Bavarski, a 14 dni pozneje je izdal fevdno pismo, s katerim jih je izročil Celjskima grofoma v fevd.

Konec leta 1363 je Rudolf zastavil Celjskima grofoma mesto Kamnik z vsemi pritiklinami in dohodki za dolžnih 500 goldinarjev, ki sta mu jih deloma posodila, deloma si jih zaslužila s tem, da sta ga podpirala v njegovi protibavarski politiki, katere cilj je bila uspela pridobitev Tirolske (1363).

Še to in ono opozarja na stike Rudolfa IV. s Celjani.

Tako je leta 1362 podelil grofoma Ulriku in Hermanu zaradi njunih zvestih služb žida Hačima z ženo in sinom, dokler bodo živeli.

Istega leta je obljubil, da bo odškodoval Ulrika Celjskega za izdatke, ki jih je imel kot kranjski deželni glavar.

Leta 1363 je Rudolf naročil Ulriku, naj se kot deželni glavar začne pogajati s tržaško občino in njenim svetom, da bi se odpravilli medsebojni nesporazumi.

Istega leta je Rudolf odobril, da se jutrnica in dota žene Otona Ortenburškega, ki je bila rojena Celjska, zapišeta na neka fevdna posestva v Ribnici.

Rudolf je moral tako ravnati, ker je bil vedno v gospodarskih stiskah, čeprav mu ni bilo všeč napredovanje celjskega rodu.

Leta 1368 se je cesar Karel IV. pripravljal na ponovni pohod v Italijo. Avstrijska vojvoda Albrehta III. in Leopolda IIII. je pozval, da mu dasta primerno spremstvo. Vojvoda sta se odločila, da bo do Celja spremljal cesarja Albreht.

Glede nadaljnega spremstva sta se pogodila z grofoma Ulrikom in Hermanom Celjskima. Grof Herman bo spremljal cesarja s 490 čestitimi in dobrimi jezdeci, in sicer 6 mesecev, za vsakega jezdeca prejme mesečno 10 goldinarjev, v celoti 5000 goldinarjev; polovico vsote dobi izplačane v denarju, polovica se pa zapiše na mesto R a d g o n o. Dogovor je bil podpisan 20. aprila 1368. Dne 23. ali 24. julija pa že izdajata oba vojvoda zastavno pismo, s katerim izjavljata, da sta ostala grofoma dolžna 900 goldinarjev, ki se izplačajo iz dohodkov mesta S l o v e n s k a B i s t r i c a.

Slovenska Bistrica je bila poslej v posesti Celjskih. Mesto je bilo dobro utrjeno, en naseljen obzidni stolp je bil pri cerkvi Naše ljube gospe in drugi v gornjem zidu pri kapeli sv. Ane. Celjani so poskrbeli za obrambo važnega mesta. Stolpa z ustrezno posestjo so v ta namen dajali v fevd.

Dne 20. marca 1369 vojvoda izjavljata, da sta grofu Hermanu za pohod v Lombardijo dolžna še 1300 goldinarjev, za katere mu zastavljata grad Žebnik.

Medtem sta vojvoda Albreht in Leopold zapisala dolžnih 1000 goldinarjev tudi na grad in urbar Laško, ko so ga imeli Celjani v zastavi že nad 30 let (24. junija 1368).

Ponovna pridobitev državnega grofovstva

Celjani so bili grofi izza leta 1341. Bilo je nenavadno, da je bila grofovska čast vezana na teritorij, ki je bil stvarno krški fevd. Poleg tega je Karel IV. ob nastopu svoje vlade (1348) proglasil za ničnostne vse tiste odredbe svojega prednika, ki bi utegnile škodovati Habsburžanom.

Kot tako je bilo mogoče smatrati tudi podelitev grofovske časti bivšim Žovneškim gospodom. Ti pa so si pridobili toliko zaslug tako za Habsburžane kakor za cesarja samega, da jim grofovstva ni bilo mogoče odrekati. Treba jim ga je bilo ponovno podeliti. Za Rudolfa IV. to ni šlo. Tak čin bi bil v nasprotju z njegovimi načrti o razširitvi in okrepitvi lastne oblasti. Tedaj je pač nastalo besedilo diplome, ki pa je ostalo samo osnutek.

Rudolfova naslednika Albreht III. in Leopold III. pa podelitvi nista nasprotovala, ampak sta jo podpirala. Sama sta 6. decembra 1365 na Dunaju izdala fevdno pismo, s katerim sta Ulriku in Hermanu podelila krvno sodstvo v celjski grofiji. To je bil glavni znak grofovske oblasti. Nato pa sta po besedah diplome same dala za ponovno podelitev grofovstva svojo pobudo.

Karel IV. je leta 1372 na novo povzdignil Hermana in Viljema (kot zastopnika mlajše linije) v čast grofov Celjskih ter je pri tem razširil meje grofije na vse ozemlje reke Savinje.

Listina je ohranjena v dveh izvodih, ki nosita kot datum 30. september. V njenem uvodu se cesar spominja služb, ki sta jih cesarstvu izkazala Herman in Viljem, ter priporočila habsburških vojvod. Nato ju proglaša s potomci vred za grofa svete rimske države in jima daje naslov grofov Celjskih.

Glede meje določa listina naslednje: Začenja se pri Žovneku in poteka v eni smeri proti Gornjemu gradu in v drugi proti Šoštanju, odtod gre proti Zalogu pri Dramljah in Gabrniku, kjer se dotika rogaške gospoščine; tu se obrne zopet nazaj in preko gradu Ojstrica dospe do Žovneka. Celotna dolgost znaša 10 milj. Širina znaša med Grobelcami in Žabjekom pri Slovenski Bistrici 4 milje, drugod pa 3 milje. Na gospoščinah, gradovih in ozemljih, ki si jih grofje pridobe drugje v cesarstvu, uživajo enake pravice ko v celjski grofiji.

Oba izvoda listine se ločita v navedbi meje.*

Habsburška vojvoda sta 7. novembra 1372 povišanje potrdila in pri tem izrazila svoje zadovoljstvo, pristavila sta pa, da je cesar sam močno prosil za njun pristanek, in obšla sta oznako, da so Celjani državni grofje (»reichsfrei«).

Značilno je, da je gornjegrajski benediktinski samostan prav tedaj prosil cesarja, naj potrdi grofe kot odvetnike samostana. Potrditev nosi v resnici isti datum ko diploma (30. september 1372).

Nadaljevanje stikov s Habsburžani

Habsburški vojvode so pomoč Celjanov še vedno potrebovali.

Leta 1371 je vojvoda Albreht grofa Hermana prosil, naj pregovori Ivana Stagberškega, da ne bi svojega posojila zapisal na dohodke iz Ljubljane, ampak naj si v ta namen izbere kako drugo posest v deželi. Če pa tega ne bi hotel, naj mu da grof na razpolago kako svojo posest in mu obljubi, da bo posojilo kmalu vrnjeno.

Še istega leta, 2. decembra 1371, sta Albreht in Leopold zastavila grofoma Hermanu in Viljemu 44 kmetij, spadajočih h gospoščini Postojna za 68 mark šilingov, 250 funtov dunajskih denarjev in 1000 težkih florentinskih goldinarjev. Posojilo vsekakor ni bilo vrnjeno in je posest, znaten del postojnske gospoščine, ostala v rokah Celjskih. Kmetije so bile v krajih: Fürtsch, Warwitz in Kassau.

Leta 1377 so vsi trije tedaj živeči Celjski grofje (Herman I., sin Herman II. in nečak Viljem) spremljali vojvoda Albrehta III. na njegovem pohodu proti poganskim Prusom. Preko Moravske je dospela križarska vojska v Vratislav in odtod skozi Torun v Marienburg, kjer je bil sedež Nemškega viteškega reda. Iz Marienburga so se križarji prepeljali po Visli in morju do izliva Njemena. Vožnja je bila zelo nevarna. Še nevarnejši so bili boji z junaškimi prebivalci Samogitije (pokrajine ob Njemenu), ki so se borili za svojo svobodo in zastavljali pot prodirajoči krščanski vojski. Grofiča sta si tedaj pridobila prve vojaške izkušnje in grof se je zelo odlikoval. Kak ugledje užival v vojski, priča to, da je samemu vojvodi Albretu III. podelil viteški udarec. Na povratku je Herman I. v Rdeči Rusiji (»Russenia«) pogostil vojvodo in dvainosemdeset mladih vitezov. Pri pojedini se je penil ljutomerčan in žarela je rebula z vipavcem. Skozi Malo Poljsko, Moravsko in Avstrijo so se vrnili trije Celjani domov.*

Iz nekoliko mlajših spisov vidimo, da so Habsburžani v teh letih izročili Celjanom v zastavo tudi več gradov v Slovenski marki (na Dolenjskem): Mehovo, Kostanjevico, Višnjo goro, Statenberg (pri Mirni) in Novo mesto.

---

* Celjska kronika, poglavje 6, navaja napačno letnico: 1362. V dodatku ima besedilo celotne cesarjeve listine kakor tudi pridobitvene izjave habsburških vojvod Albrehta in Leopolda. Tudi tu je ista napačna letnica.

* Peter Suchenwirt — izvleček: Krones, Beiträge.

Glede Mehova sta vojvoda Albreht III. in Viljem dovolila, da ga prevzame v fevd grofica Katarina Padovanska, vdova grofa Štefana Krškega in Modruškega, za 1800 funtov fenigov (1393).

Leta 1387 je dal vojvoda Albreht III. celjskemu grofu Viljemu v fevd grad in gospoščino D r a v o g r a d.

Herman II., izza leta Viljemove smrti (1392) edini predstavnik rodu, si je kmalu pridobil velik ugled. Ponovno ga kličejo za razsodnika v važnih političnih zadevah. Tako so ga leta 1389 povabili na Furlansko, kjer ga je tamkašnji patricijski parlament izbral, da razreši težko krizo, nastalo zaradi političnega umora odličnega strankinega voditelja Friderika Savorgnana. Dve leti pozneje ga vidimo na istem mestu: pripadla mu je naloga, da ustavi borbo med Vidmom in Čedadom. Na severu isti posel: že leta 1389 je razsodil na Dunaju v obmejnem sporu med vojvodom Albrehtom III. in kraljem Sigmundom, kmalu nato v posestnem sporu med vojvodo in Ivanom Ehrenfelškim.

Habsburžani, ki so izza leta 1379 večkrat delili posest, so živeli v večnih sporih in ponovno so klicali Hermana za razsodnika.

Habsburžani so mu izročili tudi mesto deželnega glavarja Kranjske, kot tak nastopa izza leta 1390.

O nadaljevanju stikov pričajo še posamezne pogodbe:

Vojvoda Viljem je dovolil svojemu bratrancu Albrehtu Avstrijskemu, da sme kupiti od grofa Hermana Celjskega grad Liechtenstein v Spodnji Avstriji in žitno desetino v Mödlingu pri Dunaju (1404).

Vojvoda Viljem je grofu Hermanu in njegovim dedičem prepustil svoj del desetine pri Badenu (1404).

Vojvoda Viljem in Ernest sta razsodila, da pripada neka sporna hiša na Dunaju grofu Hermanu.

Vojvoda Leopold daje grofu Hermanu zadoščenje, češ da so ga po krivem sumničili, da je hotel preprečiti poroko Viljema Avstrijskega s kneginjo Ivano Draško.

Vojvoda Ernest je pristal na to, da grof razsodi glede medsebojnih terjatev, ki so jih imeli on in brata Albreht ter Leopold (1407).

Ker je bil na drugi strani Leopoldu dolžan vojvoda Albreht, je Herman razsodil v tem smislu, da Leopoldov dolg bratu Ernestu izplača vojvoda Albreht (1407).

Vojvoda Leopold je grofa Hermana določil, naj poravna spor med mestoma Wiener Neustadt in Neukirchen (1407).

Jošt Hofkircher poziva vojvoda Ernesta in grofa Hermana Celjskega, naj razsodita v njegovih zahtevah do Habsburžanov in Walseejskih (1407).

Oton Peggauski prosi vojvoda Ernesta in grofa Hermana Celjskega, naj posredujeta, da bi uspešno rešil svoj spor z Reinprechtom in Friderikom Walseejskim ter šentpavelskim opatom.

Grof Herman Celjski je v skupini najodličnejših mož, ki z deželani obeh Avstrij pozivajo vojvodo Ernesta, naj k sporazumu, ki ga je sklenil v korist mladega vojvoda Albrehta pritegne tudi kralja Sigmunda, solnograškega nadškofa Eberharda in druge gospode (1407).

Celjska grofa Herman in Friderik ter Friderikova žena Elizabeta Frankopanska so pozvali vojvoda Ernesta, naj bo razsodnik v nekem sporu (1409).

Prijazni odnos med Celjani in Habsburžani je prenehaval, sledilo je obdobje, v katerem se je napetost stopnjevala do vojnega spopada, ki je presegal značaj borbe med vladarjem in neposlušnim fevdalcem, pri čemer si Habsburžani niso bili enotni, posamezni predstavniki so se s Celjani celo vezali. Borba se je vodila v bistvu med Celjani in štajerskim (v drugi fazi) tudi avstrijskim vojvodom Friderikom V., ki je pozneje kot kralj in cesar bil Friderik III.

Habsburžani so čutili, da gre pot Celjanov k izločitvi iz zveze njihovih dežel in k državni samostojnosti. Herman je pri tem našel podporo pri kralju in poznejšem cesarju Sigmundu.

Grof Herman II. in kralj Sigmund

Do skupnega sodelovanja Hermana s Sigmundom je prišlo najprej leta 1396. Kralj Sigmund se je pripravljal na veliko vojno proti Turkom, vso Zapadno Evropo je prevzel vojni vrvež. O binkoštih so se zbirale na Dunaju vojne čete, hotele so udariti proti jugu.

Burgundci so prišli pod vodstvom svojega kralja Ivana Neustrašnega in tudi številni Francozi so jim sledili. Herman II. se je pridružil s svojimi ljudmi. Preden je šel na bojišče, je napisal še ohranjeno oporoko. Vsa velika in pestra vojska je bila v jeseni pri Nikopolju ob dolenji Donavi in je komaj pričakovala trenutka, ko se bo merila s sovražnikom. Toda krščanska vojska je utrpela težak poraz in sam Sigmund bi bil izgubil življenje ali svobodo, da ga niso rešili. Med glavnimi rešitelji je bil Herman II. Kralja so spravili na ladjo in Herman ga je spremljal na dolgi poti po Donavi navzdol k Paleologom v Carigrad in v Dalmacijo domov.*

S tem si je pridobil hvaležnost kralja, ki ga je nagrajeval s prav knežjo velikodušnostjo. Herman pa je postal stalen kraljev pomočnik in sotrudnik. Že leta 1401 ga je Herman znova rešil. Sigmunda so ujeli večno nemirni plemiči. Zaprli so ga na gradu Šiklošu, čuvanje njegovo so poverili sinovom bivšega palatina Gorjanskega. Gorjanski so morda bili tajni kraljevi prijatelji. Toda naj bo že kakorkoli, glavno zaslugo pri osvoboditvi je imel Herman, ki je pri tej priči zaročil hčer Ano z Nikolo Gorjanskim. Cesar Sigmund je pa sklenil poročiti Hermanovo hčer Barbaro, vendar sta se zaradi nevestine mladosti poročila mnogo kasneje. Celjska kronika pravi, da je grof Herman ob tej priliki rešil kralja gotove smrti.

Zdaj je postalo sodelovanje še prisrčnejše. Prilika se je že nudila. Sigmund si je na moč želel, da bi si pridobil tudi Češko, kjer je vladal njegov starejši brat Vaclav.

V začetku leta 1402 je bil Herman z obema bratoma v Kutni gori (auf dem Berge zu Chutten). Razpravljali so o pohodu v Italijo, kamor naj bi šel Sigmund kot ogrski kralj in vikar rimskega cesarstva. Hermana sta po-

* Janez Schiltberger, Reisebuch — izvleček: Krones, Beiträge.

oblastila, naj se dogovori s Friderikom Ortenburškim in Henrikom ter Ivanom Goriškim glede prehoda Sigmundovih čet v Italijo proti »Lampartom« in glede pomoči v ljudstvu, ki bi mu jo mogli nuditi. Toda s pohodom tedaj ni bilo nič. Nastal je spor med luksemburškima bratoma. Češki velikaši, ki so bili na Sigmundovi strani, so Vaclava ujeli in odpeljali na Dunaj, kjer so ga izročili v varstvo Albrehtu IV., ki je bil v sporazumu s Sigmundom.

Bilo je to v letu, ko je začela divjati po Ogrski in Hrvatski surova vojna za prestol. Herman je Sigmunda med vojno izdatno podpiral in je mnogo pripomogel do zmage, izvojevane leta 1403.

Med to vojno sta Sigmund in Herman sklenila dogovor glede pomoči proti Ludoviku Bavarskemu in vsem nasprotnikom, izvzela sta samo habsburške vojvode in grofa Friderika Ortenburškega.

Dve važni politični nalogi je Sigmund poveril grofu Hermanu leta 1409. Najprej ga je kot vikar svete rimske države in gubernator češkega kraljestva poslal v Italijo, da v njegovem imenu razpravlja s krščanskim vojskovodjo de Savorgnanom. Nato ga je kot svojega zaupnika napotil na Poljsko, da bi posredoval med nemškim viteškim redom in kraljem Vladislavom Jageloncem. Zadeva se tedaj ni mogla definitivno rešiti, nekaj let pozneje je prišlo celo do velike napetosti med obema kraljema, polegla se je šele leta 1412 na sestanku obeh kraljev. Ogrsko-hrvatski kralj je svojega poljskega tovariša odlikoval z velikim sijajem, pri čemer mu je bil Herman stalno ob strani. Poljski kralj se je lahko ponašal s sijajno zmago, ki si jo je pridobil nad Nemškim viteškim redom v bitki pri Grunevaldu (1410).

Sigmund je bil tedaj že dve leti rimsko-nemški cesar in se je kot tak in pa kot vladar Hrvatske pripravljal na vojno z Benečani, ki so se na njegovo in državno škodo širili po Dalmaciji, Furlaniji in Lombardiji. Preko Zagreba, Ljubljane in Trsta je vodil kralj 40.000 mož proti Benečanom. Z njim je bil Herman, ki je nastopal kot diplomat. Večkrat je posredoval in končno privedel do premirja, sklenjenega v Trstu (1413). Sigmund je bil v tem času tudi v napetih odnosih s Habsburžanoma Ernestom in Friderikom. Grof Herman in sinova Herman in Ludovik so mu obljubili, da mu bodo v tem sporu pomagali (pogodba je bila podpisana pred krajem Aries na Furlanskem).

Nastopil je kritičen čas. Sigmund se je spravljal v Kostnico na cerkveni zbor, dospel je tjakaj o božiču 1414. V njegovem in njegove žene spremstvu je bil tudi Herman s sinom Friderikom in devetindvajsetimi jezdeci.* Tam je bil tudi brižinski škof Herman, njegov nezakonski sin, ki ga je papež legitimiral, sicer ne bi bil mogel postati duhovnik in škof. V Kostnici je škof Herman 19. junija 1415 podpisal listino, da bo služil nadvojvodi Ernestu z ljudmi in gradovi, ki jih je imel v nadvojvodovih deželah, in sicer zato, ker je nadvojvoda njega in njegovo božjo hišo vzel v varstvo. Kako dolgo je ostal grof Herman v Kostnici, ni znano. Nikakor ne bi mogli reči, da je posegel v tragično usodo Jana Husa. Dve leti pozneje (1417) so se vršile priprave za novo vojno z Benečani; vodila sta jih Herman in Sig-

* Tomaž Prischuh, Ticht von Konstanz (pesem) — izvleček: Krones, Beiträge.

mundov vojskovodja Pipo Solari, grof Ozorski; toda do vojne razen v Dalmaciji ni prišlo.

V naslednjih letih je bila Sigmundova pozornost bolj obrnjena na Češko in na husitske vojne. Herman se jih nikakor ni udeleževal, njegov interes je bil na jugu, zlasti na Hrvatskem in v sosednih deželah.

Pridobitev Varaždina, Hrvatskega Zagorja in Medjimurja

Zveza s Sigmundom je silno dvignila Hermanov ugled ter njegovo gospodarsko in politično moč. Medtem ko so bili Habsburžani skopi, je bila glavna lastnost Luksemburžanov hvaležnost. Sigmund je Hermanu po knežje plačeval velike usluge.

Po povratku iz turške vojne mu je podaril za vse čase V a r a ž d i n. Daritveno listino je kralj izdal v Križevcih 14. avgusta 1397. V njej našteva zasluge, ki sta si jih pridobila za njegovo krono Herman I. in Ulrik I., posebno poudarja pomoč, ki mu jo je Herman II. nudil pri Nikopolju in na povratku domov. Z Varaždinom poklanja kralj Hermanu vse, kar pripada njemu samemu glede tega mesta: vse pravice in dohodke, zlasti tiste, ki jih donašajo mestni davki in brodarina na Dravi.*

Varaždin ej bil že dolgo pomemben kraj. Pravice kraljevskega svobodnega mesta mu je podelil kralj — Andrej II. leta 1209. Temeljne pravice obsegajo določbe glede sodstva, uprave, davščin in mestnega teritorija. Listina označuje meščane kot goste (hospites). Mišljeni so tuji naseljenci, ki so se vsekakor že v početku pomešali z domačini. Meščanom ne more soditi ne grof (c o m e s) ne njegov grajski grof, sami si iz svojih vrst izvolijo sodnika, ki ga imenujejo rihtarja. Noben meščan ni obvezan, da plačuje davek in tridesetino, razen če gre s svojim blagom v Nemčijo, v tem primeru plača od naloženega voza tri denarje, od vsakega za prodajo določenega dva denarja, od dveh volov en denar, od treh svinj en denar, v pristanišču ob Dravi od vsakega voza en denar. Razen tega mora vsak meščan (h o s p e s) dati grajskemu grofu o sv. Martinu od vsakega dvora (tj. hiše) XII denarjev, ki jih pobere sodnik, če se popravlja grad pa mu mora dati XX posod vina, sto hlebov in enega vola. Ako kdo umrje brez dedičev, svobodno razpolaga z njegovim premoženjem bodisi cerkev, bodisi kdo njegovih sorodnikov. Če hoče kdo oditi iz mesta po prodaji vseh svojih poslopij, lahko svobodno gre. Ako tujec napravi kako škodo meščanu in ga ta prepozna, mu sodi mestni sodnik. Obsežne in natančne so določbe glede mestnega teritorija.

Kralj Štefan V. je leta 1272 potrdil od Andreja II. podeljene mestne pravice, Ludovik I. je leta 1357 sodne pravice dopolnil v tem smislu, da so meščani izvzeti iz sodne oblasti župana varaždinske županije, hkrati jih je pa tudi oprostil sejmnine.

---

* Celjska kronika, poglavje 8 in 9. Nekaj še neuporabljenih listin z regesti v državnem arhivu Hrvatske. — Klaić, Povjest Hrvata, Laszowski, Hrvatske povjesne građevine; Gjuro Szabo, Kroz Hrv. Zagorje; Kozina, Krapina i okolica kroz stolječa; Zlatko Tanodi, Poviesni spomenici slobodnog grada Varaždina; Horvat, Povjest Međimurja. (Natančnejši naslov v dodatnem pregledu literature.)

Poznejši vladarji so mestne pravice potrjevali.

Nekateri izmed njih so pravice glede trgovine še natančneje določili: mesto Varaždin je podvrženo samo sodni oblasti palatina in otrogonskega nadškofa (kralj Ladislav V., 1457). Mestu Varaždinu lahko sodi samo kralj ali njegov dvorski sodnik (kralj Matija Korvin, 1458). Varaždinci svobodno trgujejo po vseh kraljevinah kralja Sigmunda in ne spadajo pod nobeno sodišče, razen pod svoje, varaždinsko.

Kot lastniki gradu in gospoščine, a periodično tudi kot slavonski bani so Celjski grofi kljub mestni avtonomiji včasih vendarle posegli v zadeve mesta, ne glede na davčne pravice, ki so jim pripadale.

Tako je Herman II. leta 1411 odločal v dolgem sporu med meščani in nekimi plemiči radi Kneginca, po njegovi razsodbi naj bi pripadli meščanom dve tretjini, a plemičem ena tretjina posesti, ako to pravno dokažejo.

Leta 1435 je ban Herman Celjski potrdil, da so po izjavi zastopnika mesta Varaždina zgoreli neki dokumenti v hiši varaždinskega prisežnika in notarja Danijela.

Leta 1438 so se neki plemiči z gradu Greben pritožili pri čazmanskem kapitlju, da so si Celjski grofje in Varaždinci prilastili Kneginec.

Leta 1443 je Ulrik Celjski z listino, izdano v Krapini, potrdil, da so njegovi odposlanci vrnili mestu Varaždinu posesti, ki so mu iz davnine pripadale, a so jim jih odvzeli neki sosedni plemiči. Odposlanci so bili: Jurij Sauer (Sawr), dvorski mojster, Bernard Kaks, kastelan na Vinici, in Jurij Dienstel, dvorski družabnik.

Leta 1448 je Ulrik, po božji milosti grof Celjski, Ortenburški in Zagorski ter ban kraljestva Slavonije, natančneje določil trgovske in sejmske privilegije mesta Varaždina: teden dni pred sejmom sv. Jakoba in teden dni za njim imajo popolno svobodno trgovanje vsi trgovci, ki ta sejem obiščejo.

Grad ob mestu je bil za Celjskih grofov utrjen, mesto je pa še bilo odprto. Grad je vsekakor nudil mestu potrebno zaščito.

Značilno je, da proti Celjskim grofom s strani mesta ni bilo pritožbe.

Tri dni za Varaždinom (17. avgusta 1397) je Sigmund daroval Hermanu II. V i n i c o in V r b o v e c. Vinica je bila lep grad v rodovitni Podravini med Središčem in Varaždinom. Okrog 100 let po smrti zadnjega Celjskega grofa je živel tu Nikola Isthuanffi, pisec zgodovine Ogrov in Hrvatov v dobi od 1490 do 1608. Danes se vidijo samo še zelo skromni ostanki gradu. Vrbovec je bil ob Sotli južno od Rogatca blizu Malega Tabora, kjer se na obraslem gričku poleg cerkve sv. Vida v Klenovcu še vidijo prav skromni ostanki zelo pomembnega srednjeveškega gradu.

Najbogatejša obdaritev je pa sledila 27. januarja 1399. Tedaj je Sigmund podelil Hermanu II. vso z a g o r s k o g r o f i j o z njenimi gradovi: C e s a r g r a d o m, K o s t e l o m, K r a p i n o, O š t r c e m, L o b o r o m, B e l c e m, T r a k o š č a n o m in L e p o g l a v o.

Cesargrad je bil ob Sotli, nasproti Kunšperku, med Kumrovcem in Klanjcem. Kostel je bil vzhodno od Podčetrtka v srcu Kostelske gore. Krapina je bila na bregu nad Krapino, ki je pod Strahinjščico v lepi odprti do-

lini, skozi katero teče Krapinščica, ki se nekoliko južneje (pri Zaboku) izliva v večjo Krapino, glavni zagorski pritok Save. Oštrc, Lobor in Belec so bili na južni strani Ivanščice na vzpetinah nad pritoki, ob katerih so bili skozi gozdnato goro prehodi iz Podravja v Posavje. Ivanščica, gorsko nadaljevanje Boča, Donačke (Rogaške) gore in Macelja, je dobila svoje ime po viteškem redu templarjev in njihovih naslednikov Ivanovcev.

Trakoščan in Lepoglava sta na severni strani Ivanščice, prvi nad izvirom, drugi nad dolino Bednje, ki teče v Dravo pri Varaždinu.

Staro Lepoglavo, ki je stala na Gorici, je pa grof Herman II. leta 1420 opustil in njeno posest izročil samostanu pavlincev (belih menihov), ki ga je ustanovil v dolini. Vzhodno odtod ležeče mestece Ivanec ima prav tako ime po Ivanovcih.

Vsi gradovi na južni strani slemena: Kostelske gore, Strahinjščice, Ivanščice, so porušeni, od njih so ostale samo skromne razvaline. Najvažnejši med njimi je bila K r a p i n a. Kako je izgledal stari krapinski grad, se da danes samo približno določiti. Zavzemal je znaten del razgibanega bregovitega pobočja vzhodno od mesteca Krapine. V notranjosti obzidja je bilo več stavb, ki so jih čuvali obrambni stolpi. V zgornjem delu gradu je bila celo z zidom zavarovana votlina, ki je služila kot klet. Spodnjo grajsko stavbo je dala zadnja fevdalna lastnica Krapine, grofica Ottenfels-Geschwind, v dvomljivem zgodovinskem slogu obnoviti. Danes sta v njej muzej in zgodovinski arhiv.

Krapina je staro trgovsko naselje, srednjeveška Krapina se je razvila nekje v bližini rimskega naselja, ki je bilo ob cesti, vežoči Petovijo z dolino Save. Kralj Ludovik I. je dal naselju leta 1347 obsežne trške pravice. Grof Herman II. je leta 1416 na prošnjo tržanov te pravice potrdil. Dve leti pozneje, 1418, je dovolil tudi letni sejem na dan sv. Mihaela. Sejmske pravice so bile enake celjskim. Da bi trgovina čim bolje uspevala, je oprostil obiskovalce sejmov za 10 let plačevanja sejmnine.

Krapina je bila zelo priljubljeno bivališče celjske grofovske rodbine. O krapinskih gradovih je pisal krapinski rojak Ljudevit Gaj še kot dijak leta 1826. On navaja v svojem spisu zanimivo pripovedko o treh bratih, ki so v rimskem času gospodarili v treh krapinskih gradovih, Krapini, Josipovcu in Šabcu. Ker je bil rimski namestnik zelo krut, so sklenili, da se mu upro. Njihova sestra Vilma jih je izdala. Vendar so bratje namestnika ubili. Ker so se bali rimske osvete, so s svojimi ljudmi odšli: Čeh na Češko, Leh na Poljsko, Meh na Rusko. Postali so očetje treh velikih slovanskih narodov.

Južno stran Zagorja tvori Sleme (Zagrebačka gora). Bilo je v Zagorju še nekaj gradov, ki jih ne obsega darovnica iz leta 1397; V e l i k i T a b o r nad Desinićem vzhodno od Podčetrtka, ki še stoji in velja za najlepši zagorski grad, G r e b e n g r a d na južni, K a m e n i c a in K l e n o v n i k na severni strani Ivanščice. Posestniki teh gradov so bili močno odvisni od Celjskih grofov. Pač pa je bil v poznejši dobi celjski važen M e d v e d g r a d na Slemenu pred Zagrebom.

Kralj Sigmund je naročil stolnemu kapitlju v Zagrebu, da po običaju kraljevstva uvede Celjske grofe v posest grofije in gradov.

Poslej so se Celjani podpisovali kot grofje Celjski in Zagorski, temu naslovu se je kmalu pridružil še tretji: grofje Ortenburški.

Tudi Sigmundov brat Vaclav je Hermana II. v tej dobi odlikoval: podelil mu je (leta 1400) grad Rohrau ob Litvi na Dolnjem Avstrijskem z mnogimi posestvi in pravicami. Vendar grad tedaj ni bil brez gospodarja. Leta 1405 je namreč Gutta, grofica Montfortska, rojena Stadeška, napravila testament, v katerem je določila, naj bo njen stric grof Herman s potomci dedič njenih dveh gradov Rohraua in Kranichsberga, vendar s pogojem, da grad Rohrau dosmrtno uživata njen mož, grof Ulrik Montfortski, in njen oče grof Haug. Fevdno pismo kralja Vaclava pravi, da dobe Herman in njegovi potomci Rohrau po smrti Ivana Stadeckerja in njegovih moških potomcev. Grad Rohrau je bila važna postojanka na Litvi.

Nekaj let pozneje je Herman Celjski zopet prišel v položaj, da prav izdatno pomaga Sigmundu. Nemirni plemiči na Ogrskem in tudi na Hrvatskem niso bili zadovoljni z njim. V glavnem so se vnemali za njegovega protikralja Ladislava Napoljskega. Ko se je Sigmund 28. aprila 1401 vrnil iz Češke v Budim, so ga plemiči zarotniki prijeli in zaprli v Višegradu. Vendar so ga njegovi pristaši osvobodili. Pri tem so si pridobili največ zaslug: erdeljski pristaši vojvoda Ščibor Ščiborović, hrvatski ban Ivan Morović, zagrebški škof Eberhard, celjski grof Herman in Nikola Gorjanski.

Sigmund je v zahvalo menoval Nikola Gorjanskega za ogrskega palatina, Hermana je pa poplačal s tem, da se je zaročil z njegovo devetletno hčerko Barbaro. Prva žena Marija, kot hčerka kralja Ludovika I. in Bosanke Elizabete Hermanova sestrična, je umrla 6 let poprej.

Borba s pristaši Ladislava Napoljskega je trajala dalje. Med njimi je bil najmočnejši bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Za borbo proti tem svojim nasprotnikom je Zigmund potreboval denar. Herman mu je posodil 48.000 dukatov, kot poroštvo je dobil v zastavo Čakovec z Medjimurjem. To je bilo 24. maja 1405. Ker Sigmund denarja ni vrnil, je Čakovec z Međimurjem ostal v posesti Celjanov.

Dne 15. decembra 1405 se je Sigmund v Krapini poročil z Barbaro. S tem je stopil v sorodstveno zvezo z najodličnejšimi hrvatskimi rodbinami, saj je bila Barbarina sestra Elizabeta žena Nikole Gorjanskega, njen brat pa mož Elizabete Frankopanske. Te sorodstvene zveze so Sigmundu v nadaljnjih letih zelo koristile. Leta 1408 se mu je pokoril Hrvoje Vukčić. Ladislav se je pa izmotal iz težav s tem, da je leta 1409 svoj narok na Dalmacijo prodal Benečanom za 100.000 dukatov.

Herman kot slavonski ban

Herman Celjski je bil kot zagorski grof izvzet iz županijske oblasti. Dvakrat, od 1406 do 1408 in od 1420 do 1435, je pa bil slavonski ban. Da bi mogel laže opravljati to odgovorno in težko službo, mu je Sigmund leta 1425 prepustil dohodek iz kunovine. Vendar ni šlo, kakor bi bilo treba. Tako je Sigmund leta 1432 iz tujine opozoril Hermana, naj napravi red in

odstrani krivičnosti, češ da je že star in mu je treba misliti na boga: »Ker leta našega in vašega življenja kažejo, da bomo prej umrli ko mladeniči, zato smemo manj ko oni izzivati jezo božjo. Nasprotno, naša dolžnost je, da smo vedno pravični,« tako mu je pisal.

Res je Herman na dan 1. maja 1432 sklical sabor. Poročilo o njem govori o težkem stanju, ki je tedaj vladalo v kraljestvu. »Po odhodu preblagega gospoda našega kralja Sigmunda so nastali razni prepiri, spori, ubijstva, razbojništva, tatvine, požigi in poneverbe; nešteti odvzemi posesti podnevi in ponoči, izgoni plemičev iz njihovih lastnih domov, uničevanje listin, ropi v cerkvah in samostanih, razen tega še druge vrste hudobij.« Vse to so delali neki »mogočniki«, in sicer v škodo ubogih plemičev in drugih posestnikov. Zaradi tega je kazalo, da nastane v tej kraljevini Slavoniji največja vojna, sicer je pa že nastala. Zato žele plemiči, da »izroče v banove roke svoje trdnjave, mesta, hiše, posesti in dediščine.«

Zgodovinar dr. Rudolf Horvat pristavlja k temu: »Vsekakor je moral biti Herman Celjski pravičen človek, ko so mu tako zaupali hrvatski plemiči. No, zgodovina nam dokazuje, da je bil Herman tudi zelo pobožen.« Nato navaja njegovo skrb za cerkve in ustanovitev samostana v Lepoglavi.

Sicer mu je pa bil Sigmund stalno naklonjen. Že leta 1415 je potrdil njegovo in njegovih potomcev pravico do krvnega sodstva v celjski grofiji. Leta 1430 je v Bratislavi imenoval za ogrskega državnega barona njega, njegovega sina Friderika II. in vnuka Ulrika II. Leta 1431 je dal njemu in njegovim potomcem pravico, kopati drage kovine in druge zemeljske proizvode na svojih posestvih.

Leta 1430 je Sigmund izdal celo listino, v kateri je, sklicujoč se na svojega očeta Karla II., poknežil Hermana in njegov rod. Listina je v dunajskem državnem arhivu in je pristna. Vendar se pokneženje tedaj še ni javno izvedlo. Morda so mislili na reakcijo s habsburške strani.

V tem času je veljal Herman za dediča bosanske krone. Tedanji bosanski kralj Štefan Tvrtko II. je bil neprestano v velikih težkočah: z ene strani mu je grozil Radivoj, drugi pretendent na prestol, z druge so ga pa ogrožali Turki. Da se reši, je sklenil obrambno zvezo s Sigmundom (1423), Hermana je pa štiri leta pozneje proglasil za naslednika prestola.

V listini, ki jo je izdal Tvrtka II. dne 2. septembra 1427 v svojem gradu Bobovcu, pravi, da daruje Hermanu II. in njegovim moškim potomcem celokupno bosansko kraljestvo, ako bi sam ostal brez zakonskih potomcev. To pa stori iz več vzrokov: celjski in zagorski grof ter slavonski ban je njegov sorodnik, ki je vedno izkazoval prijateljstvo, ljubezen in vernost njemu in bosanskemu kraljestvu ter je pri kralju Sigmundu zelo veliko storil za Bosno in njene prebivalce.

Toda pogodba za Celjane ni rodila sadu. Bosansko plemstvo, nemirno in nedisciplinirano, se je borilo med seboj, proti banu in sosedom, vezalo se je s komerkoli, tudi s Turki, ki so se tedaj že zašli v Bosno, in nikakor ni hotelo imeti za vladarja moža, ki ga je smatralo za tujca.

Prestol je bil izpraznjen leta 1443. Toda Celjani se zanj zaradi mnogostranske vojno-politične zaposlenosti niso mogli potegniti. Razen tega

jim je nasprotoval Ivan Hunjadi. Pa tudi na Hrvatskem in v Slavoniji jih je bilo mnogo, ki so zavidali Celjanom tolik uspeh. Herman je kot ban nastopal ostro, tudi svojevoljno, in je imel vedno pred očmi interese svojega rodu, s čimer je vzbujal odpor pri mogočnih rodbinah, zlasti pri knezih Frankopanskih, katerih poglavar Nikola je bil tedaj hrvatski ban, in pri knezih Blagajskih. Tudi velikaški nasprotniki so bili sebičneži, često večji od Hermana II., ki je vendar imel v sebi občutek dolžnosti do kralja, svojega tasta. Velikaši so bili deloma za Celjane, deloma za Frankopane. Osobito nižje plemstvo je mnogo trpelo, ker je bilo izročeno velikašem v milost in nemilost, in sredi občega bojevanja se je razširilo tolovajstvo.

Herman II. izpraznitve bosanskega prestola ni dočakal. Bilo mu je že osemdeset let, ko se je še enkrat napotil na dvor svojega zeta; po Celjski kroniki bi bil moral dobiti knežji naslov. Še preden se je to zgodilo, ga je pri zetu v Bratislavi vzela smrt (13. oktobra 1435). Njegovo truplo so pokopali v Pleterjah pod Gorjanci, ki so mu bile najdražja ustanova.

Friderik II. kot zagorski grof in slavonski ban

Že za očetovega življenja nastopa — vsekakor v očetovem imenu — kot slavonski ban. Tako naroča leta 1423 zagrebškemu kapitlju, naj uvede v posest Švarčo rodbino Švarčanskih. Herman, Friderikov oče, je pozneje to uvedbo v posest potrdil.

Sicer pa je Friderika II. tlačila rodbinska nesreča in mu krnila ugled in energijo. Brž ko so se mu po Veronikini tragediji odprla vrata ječe in je ozdravel, se je napotil k Sigmundu, ki mu je bil namenil namestništvo na dalnjem Sedmograškem. Toda prišel je prepozno in mesto je bilo že oddano. Pomladi leta 1429 se je mudil pri kralju v Bratislavi, kjer je dobil od njega v dedno last grad K r u p o v Slavoniji »zaradi obilih zaslug, pridobljenih za krono.«

Nato se je vrnil domov, vendar mu oče ni takoj vrnil odvzetih posestev in gradov, ampak ga je poprej za dve leti poslal v Radovljico v pregnanstvo.

Dve leti po svoji osvoboditvi je šel Friderik na božjo pot v Rim. Pri tem je prišel v ujetništvo mejnega grofa Ferrarskega, ki je bil sovražen Celjanom zaradi njihovega vmešavanja v italijanske prilike.

Osvobodil ga je njegov svak goriški grof Henrik. Ko se je vrnil z božje poti v Radovljico, je zgradil na novo B e l o p e č na Gorenjskem in obnovil Friedrichstein pri Kočevju.

Leta 1436 mu pa že kralj Sigmund naroča, kot grofu Zagorskemu, naj ne vrši več nasilja proti Jakobu Bribirskemu in drugim članom Šubićevega rodu, proti njihovim podložnikom in gradu Perni.

Leta 1438 Friderik in sin Ulrik podeljujeta meščanom mesta Zagreba (Griča) in podložnikom zagrebškega kapitlja pravo svobodnega prehoda preko svojih posesti v okolici Medvedgrada.

Vendar se medvedgradski kapitan Withalm te naredbe ni držal, kajti že istega leta (1438) odreja ban Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, Matko

Talovec, čazmanskemu kapitlju, da ugotovi, če je Withalm res izvršil kaka nasilja nad zagrebškimi trgovci. Preiskavo so, vsekakor s sporazumu s kapitljem, takoj izvedli župan zagrebške županije Nikola, sin Gregorja de Gepen, in plemiški sodniki županije. Ugotovili so, da je Withalm v resnici vršil nasilja nad zagrebškimi trgovci in kmeti iz vasi Gračani.

O tem je bil obveščen kralj Albreht, ki potrjuje v listini iz istega leta (1438), da so prišli k njemu Ulrik grof Celjski ter predstavniki čazmanskega kapitlja in mesta Zagreba in so izjavili, da pristanejo na to, naj se spor o Withalmovih nasiljih izroči banskemu stolu.

Nadaljnja listina je iz leta 1443. Z njo Friderik Celjski, čeprav tedaj ni bil ban, naroča Juriju, sinu Herka od Zajezda, župana varaždinske županije, in sodnikom te županije, da odgode razpravo o tožbi, ki jo je županijskemu stolu predložil Ladislav Herkoljev proti Klementu Thapanu, od oktave sv. Mihaela do oktave sv. Treh kraljev.

Sicer se pa Friderik I. bolj in bolj odteguje javnemu delu, na njegovo mesto stopi sin Ulrik II., ki je bil po energiji podoben svojemu dedu, toda bolj nagel in manj prevdaren od njega. Prvič nastopa Ulrik v javnosti leta 1428, ko podeljuje kartuziji v Pleterjah vas »Wraslasdorf« pri Metliki, ki je bila dediščina po materi in jo je samostanu odmenil že oče.

Ulrik II. kot slavonski ban

Pred Ulrikom Celjskim, banom Slavonije, pooblaščata Jakob, vojvoda z Brestovca, in njegov sin Emerik Štefana z Obreža, da ju zastopa v tožbi proti Ladislavu, sinu Štefana z Bočke (1449).

Ulrik Celjski, ban Slavonije, potrjuje da so »literat« Klement, sin pokojnega Vokca z Budrove, njegovi bratje in nečaki, dobili od literata Jurija, sina pokojnega Nikole s Topolovca, njihovi posestvi Belovec in Potok v županiji križevački, ki ju je imel v zastavi (1449).

Župan zagorske županije javlja banu Ulriku, da je pregledal tožbo vdove Jurija Bakšića s Puhića glede posestva Brilić in da je sodišče to posestvo s pripadajočimi seli prisodilo vdovi, odbilo pa je zahtevo Hansa Syhynberga (1449).

Zagrebški kapitelj obvešča bana Ulrika Celjskega, da je poslal svojega prebendarja Mirka od Sv. Mihalja, da pozove Ivana, sina Gregorja de Gepena, na sodno razpravo proti Elizabeti, vdovi po Štefanu, sinu Benedikta z Gepena, zaradi zemljišča, pripadajočega posesti Preseka v križevski županiji (1450).

Benedikt Thuroczy z Ludberga, župan varaždinske županije, javlja banu Ulriku Celjskemu, da je po njegovem nalogu dodelil posesti Szent Jacob in Szent Helxe v varaždinski županiji otrokom Klementa Thapana de Haraszt, Ivanu, Luciji, Suzani in Veroniki (1453).

Ulrik Celjski, ban Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, naroča zagrebškemu kapitlju, da pozove Mihajla Bakšića iz Pribića, Stefana in Mateja Greguroczija in druge plemiče iz Pribića k sodišču v Zagreb (1456).

Te listinske navedbe nam izpričujejo, da je Ulrik Celjski, kot ban namestnik Ladislava Postuma, poleg mnogih političnih poslov, vendar le še našel čas za sorazmerno drobne posle fevdalne uprave.

Za svojo politiko je Ulrik rabil izdatna sredstva. Iz leta 1429 je ohranjeno dolžno pismo za 32.000 dukatov, ki mu jih je posodil oče Friderik proti zastavi vseh njegovih, tudi po materi pridobljenih posestev. A leta 1430 mu je teta Barbara po Sigmundovem naročilu posodila 5000 goldinarjev.

Leta 1429 je šel Ulrik na dolgo potovanje.

Brž se je pobrigal za materino doto. Leta 1435 je v Bratislavi v Sigmundovi navzočnosti zahteval od knezov Frankopanskih, da mu povrnejo polovico Krka, Trsat, Bakar in Bribir, vsekakor v denarju kot nadomestilo za doto, ki je mati ni prejela, češ da on ne more biti kriv za zločin svojega očeta. Pravdo je dobil, le zahteva po pravici do odškodnine mu je bila odbita.*

V naslednjih letih se je menjaval odnos do frankopanskih sorodnikov. O tem pričata pogodbi:

Štefan Frankopanski, grof Krški, Modruški, Senjski itd., in Ulrik, grof Celjski, Ortenbufrški itd., sta se dogovorila, da si bosta v vseh zadevah v napadu in obrambi medsebojno pomagala proti vsakomur, samo ne proti rimskemu in ogrskemu kralju (29. septembra 1444).

Reinprecht Walssejski, maršal štajerski, najvišji strežnik Štajerski, glavar gornjeavstrijski, in Ulrik, grof Celjski, Ortenburški itd., sta sklenila pogodbo proti vsem »hrvatskim bratom«, namreč proti sinovom pokojnega grofa Nikolaja Krškega in Modruškega, v tem smislu, da si bosta pomagala, ako bi oni začeli vojno, vpadali ali na kakršenkoli način vznemirjali obojne podložnike (7. decembra 1444).

Razmere na Hrvatskem so pač bile neurejene, kakor povsod in vsekdar, kjer in kadar je gospodarilo plemstvo. To je bilo tem neprijetneje, ker so v Zadru že bili Benečani, ki so od tam podpihovali in prežali, kje bi mogli povečati svoj plen.

Spremenjeno razmerje do Habsburžanov

Pokneženje

Zveza s kraljem in cesarjem Sigmundom je silno dvignila moč in ugled Celjskih grofov. Poslabšal se je pa zaradi tega odnos do Habsburžanov.* Začelo se je s posestnimi spori: avstrijski Habsburžan Albreht IV. je bil pri tem navadno razsodnik.

Tako so Celjani leta 1430 v prepiru z bamberškim škofom poškodovali tudi posest še mladoletnega Habsburžana Friderika V. (štajerskega, koroškega in kranjskega vojvodo). Albreht V. je razsodil, naj se zaradi cesarja Sigmunda Hermanu krivica spregleda. Kmalu na to je nastal spor zaradi dveh kraških vasi v postojnski gospoščini (»Camay«—Komen) in zaradi stolpa v Kranju. Obe vasi je razsodnik priznal habsburškemu vojvodi Frideriku, stolp pa Celjanom. Pogodili so se v tem smislu, da i eno i drugo pripade Celjanom, ti pa morajo odstopiti Frideriku gradove Kostanjevico,

Višnjo goro, Stetenberk in Novo mesto, ki so jih prej imeli Ortenburžani kot habsburski fevd (1430). V sporu o ribarski pravici na Cerkniškem jezeru se je glasila razsodba, da pripada vsaki stranki polovica. Vojvoda je osporaval Celjanom štiri kmetije pri Moravčah (»Krizant«), poldrugo v Sebiču in polovično v Seličah pri Vačah, ki jih je Herman dal v fevd vazalu Pernekerju; Herman jih je imel daljšo dobo v posesti, treba mu je pa bilo dokazati, da jih ima že trideset let. Celjanu ni bilo prav, da so meščani mesta Kranja jemali les njegovim podložnikom z ortenburških posestev, da so pasli na njihovem in kopali tam prst. Pravde pa ni dobil. Propadel je tudi s pritožbo, da vojvodski sodnik s Svibnega posega v pravice njegove sodnije v Radečah in na Žebniku. Spor je bil tudi o uporabi planine na Menini; Herman je zastopal pri tem gornjegrajski samostan proti vojvodskemu uradu v Kamniku; razsodba nam ni znana.

Tokrat so se torej še vsi spori rešili na miren način. Prišlo je celo do prijateljske poravnave. Herman je bil dogovorno določen za varuha še mladoletnemu Frideriku. Leta 1432 je izjavil, da dobita brata Friderik in Albreht Avstrijska nazaj Bistrico, Vojnik, Laško in Žebnik, ako bi umrl on, sin Friderik in vnuk Ulrik. Leta 1433 je pa za ta primer volil Habsburžanom vso ortenburško dediščino.

To je bil zares mir pred viharjem. Herman II. je vihar očividno zadrževal. Friderik II. je bil pasiven, Ulrik II. se pa viharja najbrž nikakor ni bal. V korist svojega strica Sigmunda je pa nastopil kot pomirjevalec s tem, da je sposredoval sporazum s češkimi husiti. Pospešilo je spor tudi dejstvo, da je štajersko Habsburžan Friderik V. postal polnoleten in je začel ljubosumno gledati na svoje pravice, medtem ko sta bila avstrijski Habsburžan Albreht IV., tirolska Habsburžana Friderik IV. in njegov sin Sigmund ter Friderika V. brat Albreht VI. manj občutljivi in celo pripravljeni za posredovanje. Avstrijski vojvoda Albreht V. je bil kot mož Sigmundove in Barbarine hčerke Elizabete celo njegov polsvak.

Vihar je nastal, ko je Ulrik II. dosegel zase in za svoj rod veliko čast: Sigmund je kot rimski cesar poknežil Friderika II. Ulrika II. in njegove potomce.

Diploma o pokneževanju je bila objavljena 30. novembra 1436 v praškem Starem mestu v navzočnosti Ulrika samega in grofov ter knezov češkega kraljestva.* V diplomi se spominja Sigmund zvestih služb, ki so jih Celjani vršili zanj in za cesarstvo. Ugotavlja, da je njihova posest izza časa, ko je povedel Barbaro na svoj dvor, silno narasla. Bistveni del diplome se glasi: Pokneżili smo in povzdignili v pokneżene grofe Friderika Celjskega, našega dragega svaka, njegovega sina Ulrika in in vse njune dediče in dedičev dediče; tudi smo jim podelili vse njihove fevde kot prave fevde in Ulrik, sin našega ljubega svaka in kneza, visokorodnega grofa Celjskega, Ortenburškega in Sternberškega, jih je prejel iz naše cesarske roke s posredstvom dveh razvitih zastavic, kakor se to spodobi za kneze. Grofijo

* Celjska kronika ima v dodatku besedilo celotne cesarjeve diplome. Celjski zgodovinski arhiv hrani zelo dobro fotokopijo listine iz leta 1430 o pokneženju, ki se ni izvedla.

celjsko, ortenburško in sternberško z vsemi gospoščinami, zemljišči, sodišči in pritiklinami ter vse druge gospoščine, ki jih imata Friderik in Ulrik v sveti rimski državi povzdigujemo v pravo in resnično kneževino. Friderik, Ulrik in njuni potomci naj se za večne čase imenujejo knezi in pokneženi grofje; celjsko, ortenburško in šternberško ter druge gospoščine naj kot kneževino svete rimske države od nas in naših potomcev prejemajo z razvitimi zastavami kakor drugi naši in državni knezi; posedujejo naj jo brez vseh ovir. Dajemo jim tudi popolno sodstvo, kakor ga imajo drugi grofje in pokneženi grofje svete rimske države: podrejeni so jim tudi vsi plemiči, ki bivajo v grofijah in na njihovih gospoščinah. Podeljujemo jim pravico, da lahko kujejo svoj lasten zlat in drugačen denar, ki ga smejo opremljati s svojimi lastnimi znaki; ukazujemo, da njihov denar sprejemajo po njegovi vrednosti vsi prebivalci njihovih grofij in gospoščin ter »inozemci«. Kjerkoli v svojih grofijah in na svojih gospoščinah najdejo kako rudo, naj že bo zlato, srebro, železo, svinec ali kaj drugega, jo lahko kopljejo in predelavajo, ne da bi jih mi in drugi pri tem ovirali. S svojo cesarsko močjo ukazujemo vsem knezom države, posvetnim in cerkvenim, vsem grofom, baronom, plemičem in drugim podanikom ter vazalom države, da Friderika in Ulrika, grofa Celjska, Ortenburška in Sternberška, ter njune potomce za večno imenujejo in smatrajo kot naše in državne kneze in pokneženе grofe. Kdor bi se proti temu pregrešil, naj vsakokrat plača 200 mark zlata, ki zapadejo do polovice naši državni blagajni, drugo polovico pa naj dobe imenovana grofa in njuni dediči. Mi in naši nasledniki bomo pomagali, ako bi nas v tej zadevi klicali na pomoč.

S tem so Celjani postali nezavisni od Habsburžanov, klicali so se »po božji milosti.« Ker je bil najbolj prizadeti Habsburžan Friderik V. Štajerski tedaj v Palestini, je preteklo pet mesecev, preden so Habsburžani proti pokneženju protestirali. Šele 1. maja 1437 so storili to v pismu, ki so ga poslali Sigmundu Friderik V. in njegov brat Albreht VI., ter njun bratranec Albreht V. (Sigmundov in Barbarin zet), češ da sta gospoščini Celje in Ortenburg, na kateri se je izvršilo pokneženje v oblasti vojvode in so bile zato kršene svoboščine avstrijske vladarske hiše. Sigmund je 31. maja pismeno odgovoril s pozivom, naj Habsburžani priznajo Celjane kot nove državne kneze in naj zahteve, ki jih morda imajo do njih, predlože njemu.

Ulrik II. kot diplomat Albrehta V.

Še v letu 1437 je Sigmund umrl. Ulrik II. je bil tedaj na njegovem dvoru. Da bi pa bil udeležen pri načrtu tete Barbare glede njene poroke z mladim poljskim kraljem Vladislavom, je dvomljivo, kajti že naslednje leto (1438) dobi važno politično misijo na Češkem, kjer je imel že izza prejšnjih dni prijateljev, ki so mu nudili priliko, seznaniti se z razmerami v kraljestvu. Albreht ga je namreč imenoval za svojega namestnika in mu poveril nalogo, pridobiti zanj tisti del husitov, ki ni maral habsburškega kralja*. Ulrik je nastopal diplomatično pa tudi s silo: udaril je na Tabor,

* Češki letopis. Taborska kronika, Długosz, Aeneas Sylvius (Historia Bohemiae) — izvlečki: Krones, Beiträge.

toda ni ga mogel zavzeti. Nato ga je Albreht poklical na Šlesko, kjer se je sam mudil, Ulrik se je vrnil z dalekosežnim pooblastilom (februarja 1439) in Pražani so ga sprejeli na najslovesnejši način, ker so pričakovali, da prinaša mir. Res je dosegel premirje, ki naj bi trajalo do Jurjevega dne. Toda Albreht ga je odpoklical, čim je prišel na Dunaj (maja 1439). Verjetno je, da je hotel preskrbeti krono Barbari. Aeneas Silvius pravi, da se je hotel Ulrik polastiti češke krone, kar pa je čisto neverjetno. Namestništvo v kraljestvu je prepustil dvema domačima velikašema, a še tistega leta je bil Albreht med pokojnimi.

Vojna med Celjanoma in Friderikom V. (III) zaradi pokneženja

Dokler je živel Sigmund, vojvoda Friderik V. zaradi pokneženja Celjskih grofov ni ničesar ukrenil, čeprav je Sigmund skupni protest Habsburžanov vljudno zavrnil. Ozirati se je moral na Sigmunda in tudi na svojega bratranca, Sigmundovega zeta Albrehta V.

Ker je po njegovi vrnitvi Sigmund skupno pritožbo zavrnil, je začel misliti na odločitev z orožjem.* Iskal si je zaveznikov. Prvega si je dobil v goriškem grofu Henriku, bivšem soprogu Ulrikove tete. Toda to zavezništvo je bilo kratkotrajno. Ulrik in Henrik sta sklenila dedno pogodbo in Ulrik je bil tedaj določen za varuha Henrikovim otrokom. Zato pa se je Friderik zvezal s Štefanom Frankopanskim, ki je bil tedaj kranjski deželni glavar, in nato še z njegovimi brati. Frankopanski so se obvezali, da bodo poslali 1000 mož na bojišče, ako bi bile napadene Friderikove in njegovega brata (Albrehta VI.) dežele. Friderik je v nekaterih praktičnih primerih zahteval, naj Celjani upoštevajo višjo sodno pravico. Tako se je skliceval nanjo, ko sta Celjana vzela svojemu fevdniku Joštu Loškemu (Auer) dvor in posest. Dobil je odgovor, da sta to napravila kot državna kneza, odgovorna samo cesarju. Sličen je bil odgovor v drugih primerih.

Albreht V. se je pa s svoje strani potrudil, da bi pomiril nasprotujoči si stranki. Pogajanja, ki so se na njegovo pobudo vršila leta 1438, so ostala brezuspešna.

Razburjenje na obeh straneh je naraščalo in prišlo je do prvih spopadov, katere so povzročili vazali, ne da bi se bila že začela prava vojna. Tako je Jošt Fürtenegher oblegal grad Ozalj ob Kolpi, ki je bil last kranjskega deželnega glavarja Štefana Frankopanskega in je pri tem oplenil vojvodska posestva v Kostanjevici in nekaj sosednih vasi (1438). Pri plenjenju se je odlikoval zlasti Jurij Gall, ki so mu bili Celjani zelo naklonjeni. Istodobno so ljudje iz celjskega gradu oropali in umorili Henrika Apfaltrerja, čigar brat Jurij, vojvodski oskrbnik v Kostanjevici, je poslal Frideriku pritožbo in pričel boj s Celjani. Sklenjeno je bilo sicer premirje, toda neprijazno razmerje je ostalo.

Vojno med obema strankama — Habsburžanom Friderikim in Celjanom Ulrikom — je izzval šele posestni spor, ki so ga imeli Celjani s krškim

* Celjska kronika, poglavje 15—18. Aeneas Sylvius, Eberhard pl. Windeck, Tomaž Ebendorfer — izvlečki: Krones, Beiträge.

škofom Ivanom Šalermanom (Scholdermann 1439). Dokler je živel Albreht V., je Friderik škofa samo tajno podpiral pri oboroževanju; po Albrehtovi smrti je stopil iz rezerve in začela se je odkrita vojna. Velikaši so se delili: nekateri so se pridružili Frideriku, drugi so pa podpirali Celjane, med njimi celo sam Friderikov brat Albreht VI.

Celjani so tedaj imeli odličnega vojskovodjo Čeha Jana Vitovca, ki se je bil izšolal v vojni umetnosti kot husitski borec. Bil je verjetno z Moravskega. Tam je bil doma rod plemičev Vitoviških in Zlínskih (z Vitovic a ze Zlína). Neki Peter Roman Vitoviški se je leta 1440 udeležil moravskega deželnega miru, leta 1442 je pa bil v službi kraljice Elizabete, Barbarine hčere. Ulrik ga je verjetno poznal že izza časa svojega bivanja na Češkem. Vitovec je dospel v Celje s tremi konji in Celjana sta ga vzela v službo proti visoki plači, pozneje je dobil od njiju tudi grad Strmec (Sternberg) na Koroškem in od njega osvojeni Greben v Zagorju. Novi vojskovodja je takoj napadel tiste sovražne gradove, ki so bili preblizu Celja. Tako Anderburg pri Šentjurju, ki ga je do tal porušil, Sotesko, tedaj posest Jošta Soteškega, ki je bil celjski vazal in čuvar ujetega Friderika, a je bil zdaj nezvest, in krški grad Vitanje. Celjska vojska je razdejala gradove tudi še nekaterim drugim sovražnim plemičem, vojvodovim in škofovim pristašem, tako Mirenskim Stari grad (Erkenstein) pri Radečah, Lindenškim Lindek pri Frankolovem, Grefleinov stolp pri Poljčanah in Schrattov Turn ob Kokri. Vitovec je zavzel tudi vojvodski grad Zbelovo pri Poljčanah, toda ni ga podrl, ampak ga je vrnil gospodarju. Zato pa je dal po Celjski kroniki grof Friderik porušil lastne gradove; Vojnik, Šoštanj in Katzenstein v Šaleški dolini, ker se mu je zdelo, da so preblizu Celju in bi se jih sovražnik lahko poslužil kot operacijska izhodišča, ako bi se jih polastil.

Malo pozneje je poslal Friderik Vitovca iz Krapine na Dolenjsko, kjer naj bi zavzel krški Mokronog. Posadko, ki mu je prišla naproti, je popolnoma potolkel, samega poveljnika Dirnbacherja je pa neki Bosanec težko ranil. Ujetnike so zaprli v krapinskem stolpu, kjer so ostali tri leta. Vojvodske čete pa niso imele nikakih uspehov. Edino Lož na Notranjskem so zavzele po drugem napadu, izgubile pa so pri tem svojega poveljnika Krištofa Flednitzerja, ki ga je ubil neki trški čevljar. Iz jeze so trg zažgale.

Medtem so se izvršili dogodki, ki so na obeh straneh obudili potrebo za mirom. Friderik je z izvolitvijo za nemškega kralja 1440 prevzel mnogo novih skrbi, brat Albreht je vedno sitneje zahteval delitev dežel in posestev in smrt Albrehta V. Avstrijskega, Ogrskega in Češkega je tako Frideriku (in Albrehtu) kakor tudi Celjanom zadala mnogo skrbi in opravkov. Zato sta se pogodila najprej oba habsburška brata, nato pa je bilo med kraljem Friderikom in Celjanoma sklenjeno premirje (v Hainburgu 23. avgusta 1440), ki je veljalo tudi za krškega škofa, grofe Frankopanske in vazale. Premirje naj bi veljalo do 24. junija 1441, vendar so ga pozneje podaljšali do 1. aprila 1442. Krški škof je odstopil Frideriku II. grad Rogatec kot odškodnino — v popolno last (dotlej je bil fevd).

Ulrik II. je zdaj celo spremljal Friderika h kronanju za kralja (marca 1442). Toda kmalu nato sta Celjana zopet sklenila obrambno in napadalno

zvezo s kraljevim bratom Albrehtom (maja 1442). Vojskovanje se je obnovilo.

Albreht in Ulrik II. sta udarila na Gorenjsko in zavzela Kranj. Nato sta jo mahnila proti Ljubljani, ki se je dobro držala pod vodstvom Jurija Apfaltrerja, čigar stolp pred mestom (današnji Tivoli) sta zaveznika osvojila in ga zažgala. Medtem so prišle preko Savinjske doline kraljeve čete na pomoč. Poveljnik jim je bil Hartman Turn. »Nad Žalcem«, pri »pri kamnitem križu« (najbrž pri odcepku poti v Gotovlje), so bili zadeli njegovi vojaki na voz, s katerim je grof Friderik poslal z Žovneka v Celje del svoje gotovine in svojih dragocenosti. Vojaki so planili po vozu in ga izropali, spremstvo pa so pustili pri miru. Ko se je Turn približal Ljubljani, sta jo Albreht in Ulrik nehala oblegati; odšla sta proti Novemu mestu, toda tudi tu nista imela sreče. Turn pa je medtem šel nad Kranj in ga dobil nazaj.

Po teh dogodkih je bil sklenjen mir; najprej med kraljem in bratom, nato (16. avgusta 1443 v Dunajskem Novem mestu) med kraljem in Celjanom. Sklenjeno je bilo, da se vsa med vojskovanjem zavzeta posestva vrnejo lastniku. Friderik obljublja Celjanoma svojo pomoč proti vsem sovražnikom, izvzemši cesarstvo in cerkev. Potrjuje jima na novo dostojanstvo državnih knezov z vsemi pravicami, ki sta jih bila sprejela od Sigmunda, ne da bi bile oškodovane pravice Habsburžanov. Poč pa sta se Celjana obvezala, da bodo njihovi potomci ogovarjali Habsburžane kot »naši milostljivi gospodje«, ona še smeta uporabljati stari naslov: »naši ljubi gospodje«.

Istodobno je bila sklenjena tudi dedna pogodba med Friderikom in Celjanoma. Ako izumro Habsburžani, tedaj dobe Celjani habsburško Istro s Pazinom, Metliko, Mehovo, Novo mesto, Kostanjevico, Laško, Vojnik, Žalec, Vipavo in Postojno, (ki so jih deloma že imeli v zastavni lasti); ako pa izumre moška linija Celjanov, tedaj postanejo Habsburžani dediči vseh njihovih posestev, ležečih v območju rimsko-nemškega cesarstva. Mesec dni pozneje (21. septembra 1443) je bila v Gradcu obnovljena »večna« zveza, ki naj bi veljala proti vsem sovražnikom, izvzemši cerkev, cesarstvo in ogrsko krono. Ulrik, ki je pri vseh teh pogajanjih zastopal očeta.

Celjana (zlasti Ulrik II.) v veliki politiki in borbi

*V borbi za pravo Ladislava Posmrtnika**

Čudno je, da sta se Celjana v tej borbi zadovoljila s kompromisnim uspehom. To je bilo v zvezi z dogodki, ki so se medtem odigravali na ozemlju ogrsko-hrvatske krone, kamor je Celjane bolj vleklo. Tam je na nameravanem bojnem pohodu proti Turkom umrl Albreht, Sigmundov naslednik, zapustivši vdovo Elizabeto z dvema hčerama, Elizabeto in Ano (1439).

Vdova Elizabeta je bila v blagoslovljenem stanju. V svoji oporoki je Albreht odredil: ako bi se mu rodil sin, naj mu bo varuh najstarejši Habs-

* Celjska kronika, poglavje 21—24; Spomini Helene Kottaner, Aeneas Sylvius, Thuróczy, Bonfin, Długosz, Ebendorfer — izvlečki: Krones, Beiträge.

buržan, to je štajerski vojvoda Friderik V.. Vrhu tega je določil, kako naj bo sestavljena začasna vlada. Toda za oporoko se ni nihče brigal, ne Elizabeta ne stanovi. Elizabeta je sama nastopala kot vladarica vseh dežel (Avstrije, Češke, Ogrsko-Hrvatske), izjavljala je, da jih je pravzaprav ona podedovala po svojem očetu (Sigmundu) in ne njen mož. Pri tem so ji bili vneti svetovalci njeni sorodniki, Celjana Friderik in Ulrik in Ladislav Gorjanski, poleg nekaterih drugih, zlasti znamenitega češkega vojskovodje Jana Jiskre z Brandýsa, ki se je kakor Vitovec izvežbal pri husitih.

Toda ogrsko-hrvatsko plemstvo se je balo, da bi svetovalstvo doseglo prevelik vpliv, zato je začelo siliti, da bi se kraljica na novo omožila z možem, ki bi ga potem lahko izbrali za kralja. Predlagali so ji Lazarja, sina despota Jurija Brankovića, toda Elizabeta ga je odklonila kot heretika. Nato so se spomnili na šestnajstletnega poljskega kralja Vladislava, za katerega se je pred dvema letoma zanimala njena mati Barbara. Tudi njega je odbijala.

Kralj Ladislav Postumus

Tedaj je prišel k njej (v Višegrad ob Donavi) Ulrik Celjski. Videč plemiško nestrpljivost, je Elizabeti nasvetoval, naj se navidezno vda, kadar bo ugodna prilika, pa naj svoj pristanek prekliče. Tako je storila. Ulrika je za dober nasvet poplačala s tem, da mu je darovala K o s t a j n i c o n a U n i. Posebno odposlanstvo je odšlo na Poljsko, da ponudi Vladislavu krono in — Elizabeto.

Toda Elizabeta, krepka in odločna žena, prava Celjanka, je samo mislila na dete, ki ga je nosila pod srcem. Za vsak slučaj je hotela biti v posesti krone, s katero so kronali ogrsko-hrvatske kralje. Čuvali so jo na kraljevskem gradu v Višegradu. Zvesta dojilja njene hčere, Helena Kottaner, jo je s pomočjo nekega Ogra izmaknila iz zaklenjene in zapečatene sobe ter jo zašito v blazino na saneh spravila v Komárno, kjer se je tedaj mudila

njena gospa, potujoča v Bratislavo, da bi bila bliže Avstriji. Baš ko je kraljica hotela zapustiti Komárno, je povila sina (22. februarja 1440), ki je pri krstu dobil ime Ladislav (Postumus ali Posmrtnik), ker se je bila mati zaobljubila kralju in svetniku tega imena. Krst je opravil ostřihomski nadškof, pri tem je bil navzoč tudi Ulrik Celjski.

Čim je imela Elizabeta krono in sina, je takoj sporočila poslancem v Krakov, da se ne mara možiti, češ da je na to pristala samo, če ne bi dobila sina.

Poslanci pa so se kljub temu dogovorili z Vladislavom, da sprejme krono in vzame Elizabeto za ženo. Ko so se vrnili na Ogrsko in pohiteli v Komárno, sta dva zmed njih, slavonski ban Matko Talovec in Emerik Marczali, prišla v ječo. Ban je kmalu zbežal, Marczali je pa v ječi dolgo sedel.

Ko je Elizabet zvedela, da je Vladislav že zapustil Poljsko in je na potu v Budim, ga je hotela prehiteti. Z detetom in sijajnim spremstvom se je napotila v Stolni Beograd, da svojega sina okrona. Zvesta Helena Kottaner je ponesla Ladislava v cerkev, kjer ga je nadškof ostřihomski mazilil, držeč nad njim krono, medtem ko je mati izrekla prisego; med mašo je ležalo dete na suknu s hermelinom, a Ulrik Celjski je držal krono nad njim. Potem je Nikola Iloški proglasil dete za viteza. Toda kralj novorojenček je ves čas plakal in mati je prelivala solze žalosti in skrbi (15. maja 1440).

Iz Stolnega Beograda je hotel Ulrik Celjski s pet sto konjeniki pred Budim, da zabrani bližajočemu se Vladislavu vhod v mesto; toda prišel je prepozno in umaknil se je v Gjur, kjer so ga napadle sovražne čete pod škofom Jurijem Rozgonom. Ker je imel premalo vojske, je skušal zbežati. Toda sovražniki so ga zalotili in Vladislav ga je imel v Budimu nekaj časa zaprtega. Šele ko mu je dal štiri in dvajset talcev in se zavezal, da mu bo povrnil Trenčin in gradove ob ogrsko-štajerski meji, ki so se jih polastili Elizabeta in njeni prijatelji, je dobil svobodo (1. novembra 1440).

Medtem je divjala borba že vsepovsod. Na Slovaškem je hrabri Jan Jiskra z Brandýsa branil pravo mladega Ladislava in njegove matere. Ob ogrsko-štajerski meji je gonil Vladislavove privržence celjski kapitan Jan Vitovec. Zlasti obsežno je bilo njegovo delovanje v Slavoniji, kjer je spravil v težko stisko bana Matka Talovca, ki je moral tudi na jugu pomagati svojem bratu Petru, hrvatskemu banu, v borbi z velikim bosanskim vojvodom Štefanom Vukčićem. Celjan Friderik — sin je bil še ujet — je lahko poslal v boj znatne sile, ker je bil (23. avgusta 1440) sklenil (že omenjeno habsburško) pogodbo s Friderikom III. Prav tedaj se je pogodila s kraljem tudi Elizabeta. Priznala je njegovo varuštvo nad svojim sinom, česar poprej ni hotela storiti, in dobivala je od njega gotove novce, da je lahko plačevala Jiskro in njegove češke najemnike. V Hainburgu se je pomiril tudi nadvojvoda Albreht z bratom Friderikom in Frankopanski s Celjanom Friderikom. Frankopanski so z južne strani spravili v težko stisko Matka Talovca in brata Petra. Le eden izmed Elizabetinih pristašev je bil čisto poražen: Ladislav Gorjanski, ki je ob desni obali Donave hotel prodirati proti Budimu. To vse se je vršilo leta 1440.

Naslednje leto je šel sam Vladislav z močnimi četami proti ogrsko-štajerski meji, kjer je bilo veliko pristašev kraljice Elizabete in obeh Ce-

ljanov in kjer so stali gradovi, ki jih Ulrik kljub dani besedi ni hotel vrniti. Kot predhodnico je Vladislav poslal v Slavonijo Štefana Banića iz Dolnje Lendave z delom vojske. Banić je prodrl do Samobora, kjer se je na pepelnični dan (1441) udaril z Janom Vitovcem. Razvila se je ostra borba, v kateri je bil Štefan Banić docela poražen. Celjska kronika ne more dovolj nahvaliti slavne zmage Jana Vitovca, ki je ujel samega Banića. Izbrani praški škof Nikolaj piše Ulriku z Rožmberka z Dunaja: »Celjski knez je tako potolkel Poljake in Ogre, da jih je ostalo tisoč in pol na mestu mrtvih. Razen tega je zaplenil vozove, polne pušk, in dobil mnogo ujetnikov. Eden se želi odkupiti za 40.000 zlatnikov. Pa tudi Jiskra je iz Košic premagoval Poljake in Ogre cela dva tedna, tako da jih je na tisoče poginilo in prišlo v robstvo. In tako gre slabo i Poljakom i Ogrom.«

Vitovec je po slavni zmagi prekoračil Dravo in potisnil Vladislava od Kermedina do Subotišča. Kaj se je tam dogajalo, ne vemo, znano je le, da sta Celjana sklenila mir s kraljem Vladislavom. Pri pogajanjih sta ju zastopala župnik Martin Aprecher iz Laškega trga, njihov kancelar, in Ivan Meusenreuter s Paškega gradu. Celjana sta kot posestnika imetja na Hrvatskem in Ogrskem priznala Vladislava za svojega kralja in gospodarja ter mu prisegla večno pozornost in pokornost; razen tega sta pustila na svobodo ujetega Štefana Banića in njegove tovariše ter obljubila vrniti vse gradove, ki sta jih za preteklih nemirnih dogodkov osvojila. Kralj Vladislav se je pa zavezal s prisego, da bo Frideriku in Ulriku vedno naklonjen, da ju bo branil pred vsemi sovražniki in protivniki. Izpustil je tudi tiste talce, ki mu jih je bil dal Ulrik, zadržal je samo njih desetorico dotlej, dokler mu Celjana ne vrneta obljubljenih gradov.

Celjana sta se s kraljem pogodila, ker sta videla, da ga vzhodni in srednji del kraljevine priznava, in je bilo verjetno, da si končno vendarle pridobi priznavanje tudi v tistih delih države, kjer sta imela svojo posest. Stari Friderik je tudi osebno vzljubil mladega in dobrosrčnega Poljaka. Gotovo je pa vplivala zlasti na Ulrika skrb za tasta Jurija Brankovića, ki je moral pred Turki zapustiti svojo srbsko domovino in iskati pomoči severno od Donave.

Tudi Jurij Branković je bil pristaš Elizabete in njenega sina, ker pa zaradi razdrapanih razmer na Ogrskem ni mogel pričakovati pomoči, se je, potujoč skozi celjsko grofijo, napotil v Zeto (Črno goro), odkoder je nameraval prodirati v notranjost države. Toda v Zeti je našel tako žalostne razmere, da se je vrnil nazaj na Ogrsko in se podredil Vladislavu, kakor sta to storila oba Celjana.

Friderik in Ulrik sta se dolgo trudila, da dosežeta sporazum med Elizabeto in Vladislavom; Friderik se ji je zaradi tega celo močno zameril. Na pomoč jima je prišel papežev legat Julijan Cesarini, ki je deloval za mir zaradi tega, da bi bilo mogoče potem udariti na Turke.

Končno se je Elizabeta vdala in se v Bratislavi sestala z Vladislavom. Mladi kralj, ki se sicer telesno ni odlikoval, je s svojim plemenitim in viteškim nastopom napravil nanjo velik vtis, premagala je odpor, ki ga je prej čutila do njega, in ga pričela spoštovati. Da ji je bila usoda mila, bi bilo prišlo še do tesnejšega zbližanja. Pogodila sta se tudi politično. Decembra

leta 1442 je bil v stolni cerkvi v Bratislavi svečano proglašen mir med obema strankama. Mirovne določbe nam niso znane, samo toliko je gotovo, da Elizabeta ni trajno žrtvovala prava svojega sina. Premočno sta bila v njej materinska ljubezen in zavest, da mu krona dedno pripada. Sredi obče radosti se je razširila žalostna vest: kraljica je nenadoma umrla. Ako motrimo nanjo skozi meglo, ki zastira njen čas, moramo reči, da Elizabeta ni bila samo odločna, ampak tudi plemenita žena.

Zdaj so Vladislava splošno priznavali za kralja. Že v naslednjem letu (1443) je z vojsko pomogel Juriju Brankoviću, da se je zopet vrnil v domovino. Po zmagoviti vojni je sklenil mir. Toda dal se je pregovoriti papeškemu legatu in ogrskim velikašem, zlasti Ivanu Hunjadiju, da je naslednje leto (1444) nadaljeval vojno. Prodirajoč ob Črnem morju, je hotel zagrabiti Turke v njihovem evropskem središču, ki je bilo tedaj še v Drinopolju. Toda nasproti mu je prišla močna turška vojska, ki ji je pri Varni kljub izredni osebni hrabrosti podlegel. Ubili so ga s svojimi strelami janičarji, ki so mu odsekali glavo in jo poslali sultanu.

Vojna Celjanov z Ivanom Hunjadijem in ponovna ekspanzija na Hrvatskem

Zdaj so Ogri priznali Ladislava za svojega kralja (1446), toda na istem državnem zboru so določili Ivana Hunjadija, junaka iz turških vojn, za bodočega gubernatorja; hkrati so mu naročili, naj vodi vojsko nad slavonska bana, Friderika in Ulrika Celjskega.* Bansko čast sta si Celjana prilastila, ko je leta 1445 umrl dotedanji ban Matko Talovec. Dasi so še živeli trije Talovčevi bratje (Peter in Franjo kot hrvatsko-dalmatinska bana, Ivan kot prior vranski), sta se Celjana vendarle polastila njihovih bogatih rodbinskih posestev v Slavoniji, nadalje mnogih gradov zagrebške škofije, ki ji je bil pokojni Matko (posvetni upravnik), in vranskega priorata.

Tudi v teh bojih je žela uspehe vojna sposobnost Jana Vitovca. Trd oreh mu je bil Djurdjevac v Podravini, ki ga je moral daljšo dobo oblegati, z lahkoto se je polastil Gumnika ali Bosiljeva, Garića, Hrastovice, obeh Pakracev, Rače in Gore. Pri naskoku na Hrastovico mu je bilo prestreljeno eno oko, tako da se je odslej bojeval enook, slično ko husitski vodja Jan Žižka.

Silno je zopet narasel vpliv Celjanov na zagrebško škofijo, ki jo je znova zasedel njihov varovanec Benedikt de Zolio (pri Celovcu), ki ga je bil kralj Vladislav pregnal.

Ivan Hunjadi je povedel na Celjane okrog 15.000 mož ter je iz okolice Stolnega Beograda korakal proti Dravi. Ko jo je prekoračil, je v naskoku zavzel trdnjavo Djurdjevac in pokončal vso okolico. Nato je krenil proti Varaždinu. Mesto ni bilo obzidano; zavzel ga je in požgal, na trdnjavi si je pa polomil zobe. Po južni strani Drave je prodiral na Štajersko, kjer je najprej osvojil gradič Borl v Halozah in se spravil nato nad Slovensko Bistrico, ki jo je že bil zasedel Vitovec s svojimi četami. Hunjadi se je zaman

* Celjska kronika, poglavje 23; Thuróczy, Bonfin — izvlečki: Krones, Beiträge.

zaganjal v mesto, vsakokrat je bil odbit. Niti požar, ki ga je zanetil v mestu neki ogrski najemnik, mu ni pomogel; Vitovec ga je pogasil. Razdraženi Hunjadi je poslal svojega sestriča Ivana Sekelja z manjšim oddelkom proti Celju. Toda prišel je samo do Lindeka pri Frankolovem; tam ga je zgrabil stari Friderik in ga vrgel nazaj. Sekelj je požgal nekaj vasi in se vrnil k svojemu ujcu, ki je sklenil z Vitovcem kratko premirje.

Še pred njegovim potekom je Hunjadi pohitel proti Dravi. Ko jo je prekoračil, je zadel na čete štajerskega vojvode (in rimsko-nemškega kralja) Friderika, ki so mu prizadele mnogo jada. Umaknil se jim je proti Ptuju, ki ga je hotel zavzeti. Pa že je bil tu Vitovec, pred katerim se je umikal Hunjadi v celjsko Medjimurje, kjer je brezuspešno naskočil Čakovec, toda osvojil Legrad. Ko je popalil mnogo vasi v Medjimurju, je prestopil Dravo in zavzel Koprivnico.

Medtem sta zbrala Celjana še več čet in jih poslala Vitovcu, ki se je Hunjadiju po robu postavil pri trgu Rači poleg Koprivnice. Še preden se je vnel boj, sta se stranki sporazumeli. Celjana sta obdržala bansko čast in svojo posest, to je razen podedovanega Zagorja še vso županijo varaždinsko in velik del zagrebške (z nedavno zavojevanimi gradovi in kraji). Vrnila sta samo vransko priorijo, ki jo je Ivan Hunjadi izročil v upravo svojemu sestriču Ivanu Sekelju, katerega je še istega leta imenoval za svojega namestnika v vsej Slavoniji in Hrvatski, podelivši mu čast slavonskega in dalmatinsko-hrvatskega bana.

Ivan Sekelj je do Celjskih grofov, ki sta mu bila kot slavonska bana formalno podrejena, hotel uveljaviti svojo avtoriteto, a ni uspel; odločno sta se mu uprla, čeprav do pravega bojevanja ni prišlo. Še več: oba grofa sta stremela tudi po dalmatinsko-hrvatski banovini, ki jo je še imel v rokah Peter Talovec, Matkov brat — Peter, ki so nanj pritisnili tudi Frankopanska od severa in poznejši herceg Štefan Vukčić od juga, je celo beneško republiko prosil za pomoč, češ, mnogi se pripravljajo, da ga iztirajo iz domovine (1447). Znatne pomoči Talovac ni dobil od nikoder, vendar se je držal prilično do svoje smrti (1453).

Ko se je Ivan Hunjadi vrnil s pohoda proti Celjanom domov, ga je novi državni zbor proglasil za gubernatorja kraljevine, medtem ko je od Friderika zahteval, naj vrne Ladislava in trdnjavo Gjur, ki jo je držal še izza časa kraljice Elizabete. Ker diplomatično posredovanje ni pomoglo, je Ivan Hunjadi z vojsko vdrl v Avstrijo in na Štajersko. Dosegel je lepe uspehe, le na celjsko ozemlje ni mogel prodreti. Ulriku Celjskemu in papeževemu legatu Ivanu Carvajalu se je končno posrečilo, da je bilo sklenjeno dveletno premirje v Radgoni (1. junija 1447).

V naslednjem letu so se vršila pogajanja za definitivni mir, ki pa niso dovedla do uspeha, čeprav se je Ivan Hunjadi pripravljal na vojno s Turki (1448): neprestano je namreč mislil na to, kako bi maščeval smrt junaškega kralja Vladislava.

Prej je hotel udariti po Turkih. Svoje čete je povedel proti jugu skozi državo Jurija Brankovića, ki ni hotel porušiti leta 1443 s Turki sklenjenega miru. Toda na Kosovem polju je bil strahovito poražen. Komaj se je z begom rešil, a prišel je v ujetništvo Jurija Brankovića, kateremu je bil na

pohodu opustošil deželo. Rešil se je šele, ko se mu je bil med drugim obvezal, da mu bo povrnil odvzete gradove, nagradil storjeno škodo in poročil svojega prvorojenca Ladislava z Elizabeto, Jurijevo vnukinjo in hčerjo Ulrika Celjskega. Sin njegov Ladislav je kot talec in zaročenec ostal v Jurijevem glavnem mestu Smederevu.

Toda Ivan Hunjadi po svojem povratku ni držal dane besede. Na njegovo željo ga je sam papež odvezal prisege. Celo v Srbijo je vdrl (1450). Vendar je kmalu došlo do pomirjenja. Ivan Hunjadi je najprej pribavil povratek svojemu sinu Ladislavu (1450), nato pa je bil sklenjen definitivni mir (1451), s katerim se je obnovila ženitna pogodba, ali starejši sin Ladislav je bil zamenjan z mlajšim Matijem, poznejšim kraljem Matjažem. Elizabeta se je tedaj nahajala na despotovem dvoru. Ker ji je bilo tedaj šele deset let, je bilo določeno ,naj se vrši poroka na dan sv. Nikolaja, to je 6. decembra 1453. Ako bi despot prej umrl, jo morajo izvršiti tisti, ki za njim ostanejo. Zelo značilna je despotova odredba: ako bi prišla imenovana devica po volji božji kdaj v hišo gospoda gubernatorja, tedaj hočemo, da ostane v svoji grški veri (in ritu fidei Grecorum) in da bodo vedno pri njej in v njeni družini svečeniki grškega obreda, plemiči, gospe in device, ki jih bomo mi ali naši sinovi izbrali.

S tem n bilo ustvarjeno samo boljše razmerje med Ivanom Hunjadijem in Jurijem Brankovićem, ampak tudi med Hunjadijem in Celjanoma. Pa ne za dolgo. Ulrik Celjski je hotel priti do čim večje politične moči. To pa je bilo najlaže mogoče doseči preko njegovega mladega sorodnika Ladislava Postuma, ki se je še vedno nahajal v Friderikovih rokah. Ako si pridobi varuštvo nad njim, si pridobi tudi politično moč in vse tisto, kar je z njo v zvezi. Ta težnja ga je v svojih posledicah mogla privesti v nasprotje s Hunjadijem in Ogri, ki so težili po istem — rodila je konflikt, ki je donesel Ulriku smrt in njegovemu rodu izumrtje, smrt pa tudi Ladislavu — prvemu zaročencu Ulrikove hčere.

Avstrijske zadeve: Ulrik v zvezi proti Frideriku III.

Takoj v početku te politike se je Ulrik srečal z enakim stremljenjem avstrijskih stanov in njihovega voditelja Ulrika Eizingerja.*

Ko je Friderik zaslutil nevarnost, se je zvezal z obema gubernatorjema, ivanom Hunjadijem in Jurijem Poděbradskim: on obdrži varuštvo še nadalje, do dopolnjenega Ladislavovega osemnajstega leta, Hunjadiju pa naj ostane gubernatorstvo na Ogrskem in Juriju na Češkem. Oba moža sta videla v takšni zvezi boljšo zaščito svojih interesov kakor pa v svojem plemstvu, ki se je vsaj deloma pridružilo avstrijskemu. Pritisk ogrskega plemstva je bil tolik, da se je moral tudi Hunjadi hočeš nočeš v odločilnem trenutku prilagoditi njegovi politiki (1452).

Friderik je bil o namerah svojih nasprotnikov poučen že izza oktobra 1452. Zlasti se je trudil, da bi Ulrika Celjskega pridobil na svojo stran, a

* Celjska kronika, poglavje 26 in 27; Aeneas Sylvius, Ebendorfer, Češki letopis — izvlečki: Krones, Beiträge.

se mu ni posrečilo. Vendar se je konec leta 1451 napotil v Rim, da se poroči z Eleonoro Portugalsko in prejme iz papeževih rok cesarsko krono. Še na potu se je pogajal z dvema celjskima poslanstvoma, s prvim v Št. Vidu na Koroškem, z drugim (januarja 1452) v Florenci. Uvideti je moral, da je Celjan trden v svoji politiki, grožnje, ki jih je naslovil nanj kot na državnega kneza, so ostale brez slehernega učinka. Ladislav je tedaj dopolnil dvanajsto leto, to je, dosegel je starost, s katero bi po očetovem testamentu moralo prestati varuštvo in provizorna vlada, medtem ko je po habsburškem hišnem redu za polnoletnost bilo potrebno dovršeno osemnajsto leto. Ob tem času (marca 1452) je sklenil Ulrik dve pogodbi za osvoboditev mladega Ladislava, prvo z avstrijskimi stanovi in drugo z Eizingerjem. Malo poprej so dali svoj pristanek Ogri in velikega pobratimljenja na Dunaju se je udeležil celo del češkega plemstva (5. marca 1452).

Uporni zavezniki so poslali kar dvoje poslanstev v Rim. Prvo je pred papežem neupravičeno trdilo, da je Friderik zato vzel mladega Ladislava s seboj, ker si je želel, da bi ga uničili napori potovanja in drugačno podnebje, drugo je papežu pogumno odgovorilo, naj se briga bolj za duhovne stvari, cesarju, ki ga je že na povratku dohitelo v Florenci, je pa stavilo zahtevo, naj vrne Ladislava, sicer mu grozi strašen boj. Toda cesar se ni vdal. Zanašal se je na to, da bodo učinkovale papeževe pretnje s cerkvenim prokletstvom, naslovljene na uporne avstrijske stanove, in opomini, ki jih je papež poslal Ivanu Hunjadiju in Ulriku Celjskemu.

V maju 1452 se je cesar vrnil ter se z mladim Ladislavom napotil v utrjeno Dunajsko Novo mesto. Čeprav je imel na svoji strani Jurija Poděbradskega in del avstrijskega plemstva in čeprav je razpolagal z najemniško vojsko, ki je štela 400 jezdecev in mnogo pešcev, ni vendar ničesar pametnega ukrenil. Večji del vojske je razpustil — skoraj je imelo poteči dotlej podaljšano premirje — in razglašal je papeževe bule. Niti računal ni na to, da bi mogli nasprotniki zbrati dovolj vojske. Silno se je prevaril.

Konec avgusta sta Ulrik Celjski in Ulrik Eizinger začela z vojskovanjem s tem, da sta začela oblegati grad Ort na Moravskem polju. Ko sta z naskokom osvojila ta grad, se jima je pridružilo 500 Moravcev in mnogo čeških čet pod Henrikom Rožmberskim, tako da je bilo zbranih 400 konjenikov, 12000 pešcev in mnogo topov. S to vojsko sta Ulrik Celjski in Eizinger nenadoma napadla Dunajsko Novo mesto. Cesarske vojake, ki so stražili pri vhodu, so potisnili in napadalci bi bili vdrli v samo mesto, da jih ni zadržal velikan Andrej Baumkircher tako dolgo, dokler niso zaprli vrat za bežečimi branitelji.

Cesar ni imel v Dunajskem Novem mestu nič več ko samo 800 konjenikov in prav toliko pešcev, pač pa mu je prihajalo na pomoč 6000 Štajercev. In pa na poti je bil tudi Jurij Poděbradský s 17.000 vojaki. Še preden so ti dospeli, je upadel pogum meščanom in samemu cesarju. S posredovanjem solnograškega nadškofa in nekaterih škofov je bilo sklenjeno premirje. Ulrik Celjski je prišel k cesarju v mesto in poldrugo uro sta se pogajala. Izprva brezuspešno.

Šele ponovna pogajanja so rodila uspeh: cesar je izročil Ladislava Ulriku Celjskemu. Uporni zavezniki so se dogovorili, naj ostane mladi

kralj pri Ulriku Celjskem, in določili so, da se sestanejo na Dunaju na Martinovo, da bi razpravljali o zahtevah poedinih strank in o tem, kako naj se uredi bodoča skrbniška vlada nedoraslega kralja.

Toda Ulrik Celjski jih je prehitel.

Že 13. septembra se je pojavil z Ladislavom na Dunaju. S silnim navdušenjem so sprejeli Dunajčani mladega kralja, ki je bil takoj proglašen za vladarja, čeprav mu je bilo šele dvanajst let. Takoj so izdajali listine v njegovem imenu. Pravi vladar pa je bil Ladislavov varuh grof Ulrik, ki se je resno trudil, da povzdigne ugled in oblast svojega varovanca. Z njemu lastno spretnostjo si je znal pridobiti Jurija Poděbradskega s tem, da mu je podaljšal gubernatorsko čast za nadaljnjih šest let (1453). In tudi Ivana Hunjadija je uzadovoljil. Sicer je moral odložiti naslov gubernatorja, pač pa je dobil naslov vrhovnega kapitana in obdržal vso oblast (1453).

Ivan Hunjadi je tedaj resno mislil na to, da bi izvedel poroko svojega sina Matije z Elizabeto Celjsko, kakor se je bil pred dvema letoma pogovoril s srbskim despotom. V Benetke je poslal poslance, da bi nakupili dragocenosti in drugih darov za mlado nevesto. Naročeno jim je bilo, naj kupijo teh darov za 8000 dukatov, toda prekoračili so to vsoto za daljnih 5000 dukatov in sama beneška občina je na Hunjadijevo prošnjo jamčila svojim trgovcem za to vsoto.

Za dobro razmerje med Ulrikom in Hunjadijem priča tudi dejstvo, da je Ulrik često poslal pomoč Hunjadijevemu sinu Ladislavu, ki se je na Slovaškem boril z nekaterimi češkimi najemniki, ki niso hoteli mirovati niti potem, ko je Jan Jiskra z Brandýsa razpustil svojo vojsko in se zadovoljil z novim stanjem. Ladislav ogovarja Ulrika v nekem pismu: presvetli knez, preodlični naš gospod (illustrissime princeps, domine noster prestantissime).

Ulrik pa je bil nezadovoljen s tem, da je bil v kraljevem svetovalstvu tudi Eizinger, ki je kot homo novus užival velik ugled pri meščanih in nižjih plemičih, medtem ko mu velikaši niso bili naklonjeni; vrhu tega bi Eizinger po svojih sposobnostih in zaslugah, ki jih je imel za kraljevo osvoboditev, mogel biti nevaren prevladujočemu Ulrikovemu vplivu v vladanju Avstrije. Zato je Ulrik storil vse, da je kralj Eizingerja odpustil. Še več: po Ulrikovem prigovarjanju je zahteval, naj vrne vse tiste vojvodske gradove in posestva v Avstriji, ki jih je v letih prejel (avgusta 1453).

Čim je Ulrik Celjski odstranil Eizingerja, je napravil previden naskok na Hunjadijev položaj na Ogrskem. Po njegovem nasvetu je kralj sicer obdaroval Hunjadija in njegova sinova z novimi posestvi, zato pa je tudi sklenil zvezo z najodličnejšimi njegovimi nasprotniki. Ti so ponovno obljubili vernost in pokornost kralju Ladislavu in »presvetlemu gospodu Ulriku, knezu Celjskemu, sorodniku imenovanega kralja in upravitelju njegovih zadev«, proti vsem nepokornežem in odmetnikom kateregakoli dostojanstva in staleža ter so se zavezali, da bodo »življenje in čast svojega kralja in imenovanega kneza Ulrika ščitili in branili v vsakem primeru, četudi bi prišli v nevarnost zase in za svoje zadeve« (13. septembra 1453).

Ulrik se je približeval višku svoje moči. Ni čudno, da so sodobniki o njem mnogo pisali. Njihovi opisi zaslužijo še danes polno pozornost.*

Aeneas Silvius Picollomini, ki, kakor vemo, Celjanom ni bil prijazen, ga je leta 1445 označil kar ugodno, ko pravi: da je mlad človek velikega srca in zrelega razuma, pameten in bistroumen. Leta 1458 ga pa primerja z očetom, pišoč, da mu je sicer podoben, toda po razumu in zgovornosti ga močno prekaša.

Papeški legat Karvajal ga je označil tako: »Nihče ni bolj častihlepen, skop in razuzdan od njega, sam hoče imeti vse časti vso moč in oblast, enakega ne trpi poleg sebe, poglej samo v njegov dom, koliko služabnikov ga spremlja. Njegova metresa ima več služabništva, kakor ga je imela kdaj mati Ladislavova, njegova miza stane dvakrat več ko Ladislavova ... Lasti si vse knežje dohodke, saj ima zelo veliko družino, konje in pse, preživljati mora metrese ...«

Madžarski zgodovinar Thuróczy je napisal o njem: »... bolj je slavohlepen kakor kdorkoli, ošaben in ponosen je preko mere.«

Mladega Ladislava je vzgajal popolnoma svobodno in nudil mu je vse užitke. To je neugodno vplivalo na dečka, zlasti zato, ker so poprej na dvoru kralja Friderika njega in obe sestri (Elizabeto in Ano) držali silno strogo, jih slabo hranili, skromno oblačili in navajali k pobožnosti.

Med navedenmi zgodovinarji je Ulrika najtemeljiteje označil Urbánek. O njem je napisal naslednje stavke: Je petdesetletnik, vitkega in lepo razvitega telesa, tankih nog, koščenega obraza in nekoliko suh, vedno bled in nasmejan, velikih, zakrvavljenih oči, urejenih las in brez brade, da bi ženskam izgledal bolj mlad, mož ostrega glasu, hraber, bistrega duha, neumoren pri delu in brez umerjenosti v razkošju, vedno pripravljen na besedo in dejanje, sicer pa spremenljiv in nestalen, svoji besedi malo zvest, zapravljiv in nasilen. Njegov ponos in slavohlepnost nista trpela tekmeca. Bil je pripravljen, da materialno zadovolji Eizingerja in njegove brate, političnega vpliva jim pa ni privoščil.

Ulrika izrinejo iz Ladislavovega svetovalstva in avstrijske vlade; njegovo ponovno napredovanje na Hrvatskem

Tokrat se je bil Ulrik nekoliko prehitel, kajti v Avstriji njegov položaj še ni bil dovolj trden, nikar pa, da bi bil že mogel misliti na izpodrinjenje tudi Ivana Hunjadija. Avstrijski stanovi z njim niso bili zadovoljni, češ da nastopa absolutistično in slabo gospodari z denarjem. To nezadovoljnost je izkoristil Eizinger. Kralj Ladislav je namreč dobil poziv, naj pride v deželo, sicer da si bodo Čehi izbrali drugega kralja. Ker so bile blagajne prazne, je sklical avstrijske deželne stanove na deželini zbor v Korneuburg, kjer naj bi mu dovolili potrebna sredstva (18. septembra 1453). Zboru sta se udeležila tudi Ulrik in Ladislav. Na zvijačen način so spravili Ulrika z njegovim spremstvom iz dvorane, kralj pa je ostal notri. Tedaj je nastopil Eizinger; silno je udarjal po Celjanu, njegovem absolutizmu in njegovi

* Supan, Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrichs II. von Cilli.

zapravljivosti in povzpel se je do trditve, da stremi Ulrik sam po kraljevski kroni. Končno je zagrozil s splošnim uporom, ako kralj ne odstrani Celjana iz vlade.*

Kralj se je vdal, saj je bil deček. Toda zaradi nenavadne vzgoje se je že bil navadil zvijačnosti in zahrbtnosti in Ulriku o tem, kaj se je zgodilo na zboru, ni nič izdal, ko je šel z njim na Dunaj, da vzame slovo od meščanov, kakor je rekel. V resnici je pa bil Dunaj Celjanu sovražen in zato posebno pripraven za Ulrikovo odstranitev. Za izvedbo je poskrbel Eizinger. Ko je šel Ulrik neke noči iz kraljevega gradu, ga je Eizinger zasedel z vernimi mu Dunajčani. Zjutraj se je vrnil najprej Ulrikov zvesti spremljevalec, plemeniti Lamberg. Niso ga spustili h kralju. Nato je prišel Ulrik, toda vrata so bila zaklenjena. Začel je razbijati po njih in zahtevati, da mu jih odpro. Ko so mu jih končno odprli, je ugledal pri kralju Eizingerja in zarotnike. Eizinger mu je vzkliknil: »Znajte, da od tega trenutka nimate nikagega posla več ne v državi ne na dvoru; idite, kamor Vas je volja, a da se ne nazivate več ne za namestnika ne za kraljevega svetovalca.« Ulrik se ni dal prestrašiti ter je pogumno odgovoril, da takih besed ne zasluži, da je mnogo žrtvoval za kraljeve starše in za njega samega, ko se še ni niti rodil, da ga je Einzinger po krivici očrnil in da pričakuje od kralja drugačne hvaležnosti. Vtis teh besed na kralja ni izostal. Toda Eizinger je hitro od kralja zahteval, naj izjavi, če ni govoril po njegovi volji. Nato Ladislav: Eizinger je govoril, kakor sem jaz menil, želel in ukazal.« Celjan je zapustil dvor in odšel z Dunaja samo s štirimi vitezi — drugi so že bili pobegnili. Ko je odhajal iz mesta, je nerazsodno ljudstvo metalo kamenje za njim in morda bi ga bilo hotelo ubiti, da ga ni branil braniborski mejni grof Albreht. Ulrik je ostal nekaj časa na svojem posestvu v Berchtoldsdorfu (pri Dunaju), nato je bil v Krumlovu na Moravskem, odkoder se je povrnil v svojo domovino na jugu.

Ko je Ulrik povedal svojemu priletnemu očetu Frideriku o sramoti, ki ga je doletela, je ta postal tako ljut, da je napadel gradova Lemberg in Rabensberg in ju razdejal. Bila sta tedaj v posesti grofa Ulrika Schaumberškega, pristaša Eizingerjeva, vrhu tega sta mu bila Celju preblizu. Porušenih gradov pa Schaumberškemu ni vrnil.

Ulrik ni mogel mirovati. Najprej je ponudil svojo pomoč beneški republiki, ki je bila v težkem boju z Milanom. Obljubil je, da pride na pomoč z veliko četo najemnikov. Toda sporazumeti se niso mogli glede plačila. Nato je hotel udariti z najemniško vojsko na Avstrijsko. Toda stanovi so pravočasno zvedeli za njegovo namero in jo preprečili.

Tedaj se je Ulrik usmeril na Hrvatsko, kjer je v delu in borbi prebil več kot eno leto. Tudi žena Katarina mu je živela tu: prebivala je mnogo v Gradcu pri Zagrebu in na Medvedgradu.

Za Ulrika so bila tedaj tla kakor nalašč. Pravkar je bil umrl hrvatski ban Peter Talovac; kralj je sicer podelil njegovo banovino Hunjadijevemu sinu Ladislavu, toda ta Hrvatske ni nikoli videl. Zato se je pa Ulrik hotel

* Celjska kronika, poglavje 28; Aeneas Sylvius, Ebendorfer — izvleček: Krones, Beiträge.

polastiti tudi te banovine in okitil se je s popolnim naslovom dalmatinsko-hrvatskega in slavonskega bana.

Seveda je pri tem zadel na oster odpor hrvatskega plemstva, ki je samo hotelo pograbiti Talovčevo dediščino. Zlasti Gregor Kurjaković in njegov oče Tomaž sta mu dala mnogo opravka. Bilo je pa tudi drugih, ki so se bali Ulrikovega prodiranja v to oblast. Med temi je bil na prvem mestu bosanski kralj Štefan Tomaž, ki je bil nekdaj odvzel Celjanoma bosansko dediščino, a tudi Benetkam in Dubrovniku bližina Celjanov ni bila pogodu. Zato pa je imel Ulrik zaveznika v hercegu Štefanu Vukčiću, o katerem je bil po svoji materi celo v sorodstvu.

Vsi sovražniki niso mogli preprečiti Ulrikovega napredovanja. Njegov vojskovodja Vitovec je bil sicer v prvem spopadu s Kurjakovići (junija 1454) poražen, toda kmalu nato se je vrnil s svežimi silami ter je Kurjakoviće prisilil, da so mu odstopili Ostrovico (v Dalmaciji) in še en grad na Hrvatskem. Še več: mladi krbavski knez Gregor je vzljubil Ulrika ter mu je bil odslej veren spremljevalec; Vitovec pa je nadaljeval borbo z ostalimi nasprotniki.

Friderika II. starost in smrt

Sredi teh dogodkov je zatisnil svoje oči Friderik. V vseh osemnajstih letih, ki so potekala po očetovi smrti, se je za pestre politične dogodke pobrigal le tedaj, če so razbičali njegov temperament, usmerjen bolj na privatno in gospodarsko življenje, tako leta 1440, ko mu je bil sin na Ogrskem ujet, in leta 1453, ko mu je sin moral zapustiti vlado na Dunaju. Zdrav in krepak pa je ostal vsikdar. Le včasih ga je prijel kes zaradi mladostnih grehov. Iz tega vzroka je bržkone na stara leta še enkrat poromal v Rim, da bi se udeležil svečanosti jubilejnega leta 1450. Stari sovražnik rodu, Aeneas Silvius, pripominja k temu, da se je vrnil domov, ne da bi se bil v duši spremenil. Na vprašanje, ali mu je romanje koristilo ali ne, je baje odgovoril: »Moj čevljar je delal čevlje pred romanjem in jih dela tudi sedaj.«

Vendar je Friderik po povratku začel resno misliti na smrt. Vzel je k sebi nekega meniha dominikanca iz Novega kloštra, ki ga je pripravljal na smrtno uro.

Umrl je Friderik na Žovneku dne 13. julija 1454. Dosegel je visoko starost osemdesetih let. Po pripovedovanju Celjske kronike so ga pri minoritih položili k večnemu počitku. Sin Ulrik je našel baje po njegovi smrti na Žovneku velikanski zaklad, ki ga je dal peljati v Celje. Med prevozom je baje nastal strašen vihar, ki je podiral drevesa in odnašal strehe: kronistu predznak grozne nesreče.

Aeneas Silvius tudi pripoveduje, da si je Friderik dal napraviti latinski nagrobni napis z naslednjo vsebino: »Skozi ta vrata odhajam v podzemlje. Kaj najdem tam, tega ne vem. Vem pa, kaj zapuščam, vsega sem imel dovolj, seboj pa jemljem samo tisto, kar sem pojedel in popil.« — To pripovedovanje je neverjetno. Ne ujema se s Friderikovim podpiranjem cerkva in samostanov. Bil je pač svobodoumnejši in strpnejši mož, nanj

je verjetno že nekoliko vplival duh nastopajoče renesance. Bil je svetovnjak tedanjega tipa; toda živel je še tudi v duhu preteklosti, ki je bila močno povezana s cerkvijo in njenimi ustanovami; strastnost, ki je tedanja doba ni mogla dovolj krotiti, ga je seveda spremljala v stara leta.*

Po Friderikovi smrti je bodočnost rodu počivala na Ulriku, na njem samem.

Ulrikov povratek na Ladislavov dvor in povečanje njegovega vpliva na Ogrskem

Medtem so na Ladislavovem dvoru dozorevale prilike Celjanu v prilog. Eizinger si s svojo ošabnostjo in sebičnostjo ni mogel ohraniti naklonjenosti mladega in čustvenega kralja, ki je bil nezadovoljen tudi s plemiči, katerim je Eizinger preskrbel visoka in udobna mesta. Ponosni novi velikaš si je zapravil tudi simpatije meščanov. Tla za Ulrikov povratek na dvor so bila pripravljena. Medtem ko je Vitovec nadaljeval bojevanje na Hrvatskem, je Ulrik še kot »ban kraljevine Dalmacije, Hrvatske in Slavonije« samo še vodil razprave banskega sodišča v Križevcih (27. januarja 1455), nato v Zagrebu (1. februarja 1455), štirinajst dni pozneje je pa že bil v Varaždinu, odkoder je skozi Ogrsko žurno hitel na Dunaj.

S sijajnim spremstvom tisoč konjenikov je 20. februarja vkorakal v mesto, kjer ga je navdušeno pozdravljal tisti narod, ki je pred dvema letoma metal kamenje za njim. Eizinger se je užaljen umaknil na svojo posest.

Čim se je Ulrik vrnil na kraljev dvor, je takoj začel izvajati svojo prejšnjo politiko, s katero si je hotel pridobiti oblast tudi na Ogrskem. V ta namen je ohranil dobro razmerje z Jurijem Poděbradskim.

Na Ogrskem je bil treba izpodriniti mogočnega Ivana Hunjadija, na katerega je bil nevoljen, ker je smatral, da je bil on kot Einzingerjev zaveznik največ kriv njegovega prejšnjega padca. Vrhu tega se mu je zdelo sumljivo zavlačevanje dogovorjene poroke Hunjadijevega sina Matija z njegovo hčerjo Elizabeto. Hoteč si pridobiti oporo v ogrskem plemstvu, je Ulrik sklenil zvezo s palatinom Ladislavom Gorjanskim in erdeljskim vojvode Nikolo Iločkim; dogovorili so se, da se bodo vzajemno branili in složno nastopali v ogrskih zadevah.

Ulrik je gotovo tudi kralja Ladislava navdal z nezaupanjem do Hunjadija. Aeneas Silvius pripoveduje, da so Hunjadija poklicali na Dunaj na zagovor; ni si upal v mesto, ampak je ostal v bližini, čeprav je imel seboj veliko četo oborožencev. Bal se je baje, da bi ga Ulrik spravil s pota. To je bolj obrekovanje ko točen prikaz dejstev.

Ulrik, ki je istočasno s svojim kraljem nastopal tudi proti cesarju Frideriku, se je celo povrnil k drugi poti, ko jo je tudi uporabljal v svoji politiki do Hunjadija: sklenil je z njim zvezo za medsebojno obrambo, tudi z orožjem, ako bi bilo treba; tisti, ki bi pogazil dogovor, naj se smatra za izdajalca; istočasno je bila obnovljena zaroka med Matijo in Elizabeto, pri

* Celjska kronika, poglavje 30; Aeneas Sylvius — izvleček: Krones Beiträge;

tem se je Hunjadi zavezal, da ne on ne sin ne bosta zahtevala nikake dote, ampak bosta njeno velikost docela prepustila Ulrikovi volji in uvidevnosti.

Poroka se je vsekakor izvršila. Takoj na to so poslali Elizabeto, ki je imela šele trinajst let, v grad Hunjadija Erdeljskem, k tašči, medtem ko je mladi soprog odšel na Ladislavov dvor, kjer je postal komornik. Toda Elizabeta je takoj po prihodu v grad zbolela za neko neozdravljivo boleznijo, ki ji je kmalu podlegla (1455). Komaj tri mesece je menda bila Matijeva žena. Ulrik je morda Matijo kot moža svoje hčere hotel proglasiti za svojega naslednika. Z Elizabetino smrtjo so se pa pretrgale vezi.

Vendar do preloma še ni prišlo.

Grozila je vojna s Turki. Sultan Mohamed II. je bil izza padca Carigrada (1453) osvojil velik del Brankovićeve Srbije. Nesrečni despot je prišel na Dunaj, prosil je kralja in Ulrika Celjskega za pomoč. Ker sta se prav tedaj pripravljala da udarita na Friderika, ki Ladislavu ni hotel vrniti ne ogrske krone ne gradov, mu je Ulrik najbrž svetoval, naj se s Turki pogodi. Despot je to storil, utrpel je velike žrtve (1455).

Toda vojna s Turki je bila za Ogrsko neizogibna, čim je sultan začel oblegati Beograd, ki je bil tedaj v ogrskih rokah. Ladislav in Ulrik sta prišla v Budim na državni zbor, ki je sklepal o korakih, potrebnih za obrambo. Ob tej priliki je bil sklenjen formalni sporazum med Hunjadijem in kraljem in obnovljen dogovor med Ulrikom Celjskim in Hunjadijem. Navzoč je bil tudi Hunjadijev starejši sin Ladislav. Ko je Jan Vitez prečital prisego, je Ladislav iz jeze in sovraštva trdno stisnil ročaj svojega meča. Ivan Hunjadi je nato odhitel na pomoč Beogradu. Z njim je bil pridigar Ivan Kapistran. Ulrik in kralj sta se pa vrnila na Dunaj, menda zato, da preprečita spletke, ki jih je spletal zviti Eizinger. Hunjadi in Kapistran sta dosegla nepričakovano sijajen uspeh. S težkimi borbami na vodi in na kopnem sta osvobodila Beograd in nato potolkla še sultana, ki je privedel novo vojsko (23. julija 1456). Toda kmalu nato sta oba umrla za kugo.

*Ladislav in Ulrik pripravljata bojni pohod proti Turkom, Ulrik vrhovni kapitan Ogrske**

Zdaj je bila Ulriku odprta pot. Dobil je tudi veselje, da sam nadaljuje vojno proti Turkom. Nemške in avstrijske ter češke čete (z Janom Rožmberškim na čelu) so mu prihajale na pomoč. Na Moravi se je sestal še s češkim gubernatorjem Jurijem Poděbradskim in sklenil je z njim zvezo za medsebojno pomoč in zaščito (3. septembra 1456).

Kralj je z večjim delom vojske odšel naprej in Ulrik mu je sledil. Tudi Jan Jiskra z Brandýsa še ni prispel s svojimi četami; naročeno mu je bilo, naj jih pozneje privede na bojišče.

V početku novembra je vojska s kraljem Ladislavom in Ulrikom Celjskim dospela v Futok pri Petrovaradinu, kamor je bil sklican državni zbor.

---

* Celjska kronika, poglavje 31 in 32, Mihael Behaim (pesem), Tomaž Ebendorfer, dvorske priče« Ladislavova pisma in njegova okrožnica, pismo Ladislavovega oskrbnika Holzlerja — izvlečki: Krones, Beiträge.

Na njem naj bi sklepali o vojni proti Turkom, njegova resnična naloga je pa bila, prisiliti Hunjadijeva sinova k pokornosti in dati Ulriku oblast na Ogrskem. Zgodilo se je tako. Ulrik je bil izvoljen za vrhovnega kapitana Ogrske (kar je bil prej Ivan Hunjadi), Ladislav Hunjadi se je s prisego zavezal, da bo vrnil kralju v določenem roku vse kraljeve gradove in trdnjave (zlasti Beograd), katere je imel v svoji upravi njegov pokojni oče, in moral je obnoviti prijateljski dogovor z Ulrikom Celjskim ter se s svečano prisego zavezati, da ga bo držal. Ulrik je celo poskusil adoptirati Ladislava Hunjadija, pa se mu ni posrečilo.

Umor Ulrika Celjskega v Beogradu

Ladislav Hunjadi se je po Futogu čutil silno užaljenega in varanega v svoji nadi, da postane očetov naslednik kot generalni kapitan. Vrnil se je v Beograd, da pripravi vse potrebno za sprejem kralja in Ulrika, ki sta se tudi tja napotila z vojsko. Posadka v Beogradu je bila čisto ogrska in Hunjadovcem zvesto vdana, poveljeval ji je Ladislavov ujec Mihael Silagji. Takoj po Ladislavovem povratku se je morala roditi strašna misel, da se Ulrik Celjski z ubijstvom spravi s sveta in s pota; začetnik ji je menda bil — Mihael Silagji. V Beogradu se je stvorila proti Celjanu popolna zarota, ki so jo opazili tudi nekateri Ulrikovi prijatelji. Svetovali so mu zato, naj ne hodi v Beograd, tako kaloški nadškof Rajnhold Razgon. Ulrik je poslal v mesto svojega svetovalca Friderika Lambergarja z naročilom, naj se prepriča, da li v njem ni kake nevarnosti. Lambergar se je vrnil, ne da bi bil opazil kaj sumljivega, in Ulrik se je s kraljem in nemškimi ter češkimi četami napotil proti mestu.

Dne 8. novembra 1456 se je vršil prehod iz Zemuna v Beograd. Vsa vojska je brez ovire prispela v mesto. Toda v trdnjavo ni mogla. Pri vhodu jo je pričakoval Ladislav Hunjadi. Čim sta stopila preko mostu kralj Lavislav in Ulrik z majhnim spremstvom, so ga dvignili in vrata zaprli. V trdnjavi je bilo polno Hunjadijevih vojakov, vsa kraljeva vojska je pa bila v mestu.

Kakor pripoveduje neki neimenovani kronist, je Ladislav Hunjadi po večerji prišel h kralju in Ulriku, ju tolažil in se jima laskal. Po besedah nekega pesnika (Mihaela Beheima) so se že ponoči plazili Ogri okoli dvorane, kjer so ležali kralj in svetovalci, toda vrata so bila dobro zaprta. Ulrik ni mogel spati in kesal se je, da se je dal v trdnjavo speljati. Sluteč najhujše, si je že ponoči oblekel železno srajco. Ni pa hotel iti z nekim Ogrom, ki se mu je že ponoči ponudil, da ga reši iz trdnjave, češ da svojega kralja ne mara zapustiti.

Drugega jutra (bilo je v torek 9. novembra) sta kralj in Ulrik bila pri rani maši, med katero je prišel v cerkev Hunjadijev človek, ki je Ulrika pozval, naj gre takoj k njegovemu gospodarju na važen pogovor. Celjan je ostal v cerkvi do konca maše in se je šele nato odzval pozivu.

Pri Hunjadiju je našel več ogrske gospode, tako Mihaela Silagijija, Ladislava Kanižaja in druge. Čim je vstopil, mu je Ladislav Hunjadi začel očitati neprijateljsko postopanje do njegovega pokojnega očeta in do njega

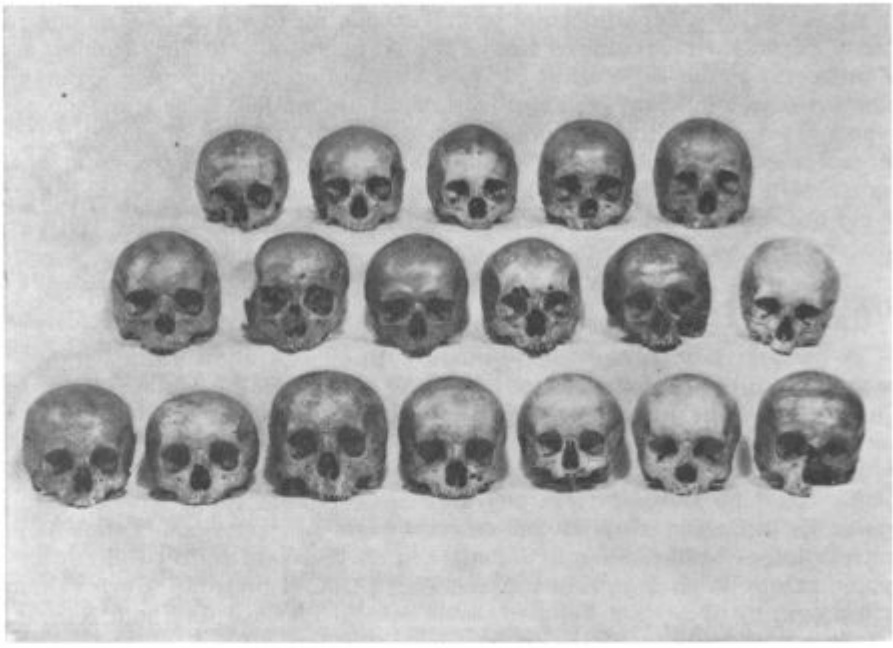

Lobanje Celjskih grofov, iz minoritske cerkve prenesene v celjski pokrajinski muzej

samega in vpraševal ga je, da li nima doma dovolj posestev in čemu jih išče še na Ogrskem. Ulrik je odgovoril, da mu dela krivico, kdor tako trdi, in da je prišel samo vršit službo za svojega kralja in krščansko vero. Hunjadi je prvi potegnil orožje in je po Celjski kroniki pozval navzoče, da isto store: »Udarite na Celjana!«. Potegnil je meč tudi Ulrik. Bil je oblečen v železno srajco in je hrabro odbijal napade. Hunjadija je celo ranil na roki in glavi in Silagjija na ramenu. Tedaj je planila po Celjanu Hunjadijeva oborožena družina, ki je bila dotlej skrita v sosedni sobi; Ulriku je ranila noge, ga pobila in mu (po Celjski kroniki na mizi) odsekala glavo.

Zaradi velike hrupa so Ulriku sicer pritekli na pomoč nekateri njegovi spremljevalci, tako krbavski knez Gregor Kurjaković in šestnajstletni Kepler, toda niso mu mogli pomoči ter so si sami komaj rešili življenje.

Tudi ostalo spremstvo je bilo v hudi stiski. Ogri so mu zaplenili vse orožje in imetje, nekatere so slekli do srajce. Tako se je zgodilo bavarskemu vojvodi Otonu, češkim velikašem Pernsteinskemu, Rožmberškemu, Sternberškemu, Hynku Lichtenberškemu in mnogim drugim.

Sam kralj Ladislav je bil v veliki nevarnosti, vendar si ga zarotniki niso upali umoriti.

Ko je zvedela vojska v mestu o teh dogodkih, je hotela napasti grad. Kralj Ladislav se je moral zatajiti in ji je po velikašema Rožmberškemu in

Sternberškemu naročil, naj miruje. Še več. Z izgovorom, da je zima blizu, je čete pod vodstvom Viljema Lichtensteinskega poslal domov, svojemu vernemu Janu Jiskri je pa ukazal, naj zbranih najemnikov ne vodi na jug, ker vojne ne bo.

Kralj Ladislav je zatajeval svoj srd, dokler ni prišel v Budim, kjer je imel dovolj pristašev. Tu je Ladislava Hunjadija dal ubiti, brata njegovega Matijo je pa vrgel v ječo.

Sodobni ogrski pisatelji so grdo izobličili ta krvavi dogodek. Preokrenili so stvar tako, kakor da bi bil Ulrik z Jurijem Brankovićem koval zaroto proti Hunjadovcem. V resnici je bil Ulrik odkrit in iskren, Ogri so pa postopali zahrbtno in zvijačno; poleg drugega je zlasti značilno, da niso pustili vojske v trdnjavo in da so bili skriti vojaki v sobi, sosedni tisti, v kateri se je vršil pogovor. Zlasti težko je Ulrikova smrt zadela tasta njegovega, starega despota Jurija Brankovića. Gotovo je neprestano mislil na to, kako bi svojega zeta osvetil. Nekega dne sta se beograjski kapitan Mihael Silagji in njegov brat Ladislav peljala na vozu proti Smederevu, da bi pregledala neke utrdbe, ki so jih gotovo gradili proti Turkom. Nenadoma so ju napadli despotovi ljudje. Mihael Silagji je še imel toliko časa, da je skočil z voza, zasedel konja in zbežal, njegovega brata so pa ubili. Nekaj dni pozneje je bil despot zopet ob obali kraj Donave. Ko je Mihael Silagji to zvedel, je pohitel s svojo četo in udaril na Jurija. V borbi sta bila despotu odsekana dva prsta na desni roki in bil je ujet ter odveden v Beograd. Po posredovanju kralja Ladislava so starega Jurija sicer izpustili, toda rane na roki se niso hotele zaceliti. Zdravniki niso mogli ustaviti krvi in umrl je dan pred božičem (24. decembra 1456). Tako je smrt zadnjega odličnega srednjeveškega srbskega vladarja v zvezi s smrtjo zadnjega Celjana.

Ulrikov pogreb

Mrtvo truplo Ulrikovo so morali Ogri izročiti vojski, ki ga je preteče zahtevala. Glavo so bili medtem že poslali ali Turkom ali Jurijevemu tastu Juriju Brankoviću. Toda dobiti so jo morali nazaj in so jo vojski naknadno izročili.

Mrtvega Ulrika so položili v rakev in prepeljali v Celje, kjer ga je sprejela z veliko žalostjo plemenita kneginja Katarina in z njo gospodje, vitezi, hlapci in služabniki. V minoritski cerkvi so ga položili v grobnico. Ko je napočil trideseti dan, se je vršila velika pogrebna svečanost.*

Sredi cerkve je bil postavljen oder, pokrit z dragocenim suknom, in na njem je ležal mrtvi Celjan. Okoli odra je gorelo mnogo velikih sveč, ki so dajale svetlo luč. Med njimi je stalo okrog odra dvanajst ubožcev, ki so držali v rokah goreče sveče. Pred odrom je bil oltar, kjer se je brala dolga mrtvaška maša. Ko se je začelo darovanje, je pristopila k oltarju Katarina in položila je nanj svoj dar, isto so storili za njo mnogi vitezi in služabniki rajnega grofa. Nato so prinesli vitezi in služabniki pet zastav pred oder in oltar ter so jih darovali. Zastave so bile: celjska, ortenburška,

* Celjska kronika, poglavje 33.

žovneška, zagorska in majhna žalna. Z zastavami vred so prinesli in darovali tudi pripadajoče štiri ščite in pozlačene šleme. Za njimi je prihajalo pred oder in oltar dvanajst lepo črno oblečenih dečkov na dvanajstih črno ogrnjenih konjih; konje so darovali. Zdaj je stopil naprej silen mož, ves v oklepu, ter se vrgel na tla. In nekdo je zavpil nad tem možem s silnim glasom: Danes grofje Celjski in nikoli več! Ta vzklik je še dvakrat ponovil. Nato je še raztrgal celjsko zastavo nad seboj. Tedaj je nastalo v cerkvi tako jokanje in žalovanje moških in žensk, da ni moči popisati. Po končanem obredu so položili grofovo truplo v cerkveno grobnico k njegovim prednikom.

Tako je v Celjski kroniki. Jedro obreda je brez dvoma zadeto. Navadno se pa obred opisuje nekoliko izpremenjeno: mrtvo truplo so položili najprej v kapelo dolnjega gradu; mesto dvanajstih dečkov oprod na konjih jih pride isto število peš z insignijami celjskega rodu; glasnik v oklepu vrže na tla ščit; šlem in grb Celjanov ter zavpije: Danes grofje ... nato raztrga zastavo in zlomi grb.

Leta 1813 so pri prenavljanju minoritske cerkve vzeli glave iz grobnice ter jih shranili v stekleni omari za velikim oltarjem, medtem ko so ostale kosti na barbarski način raznesli.

Novo počivališče je opremil s primernim latinskim napisom Ivan Anton Zupančič, pisatelj in tedanji učitelj latinskih šol. Ulrikovo lobanjo, ki se loči od ostalih po dveh ranah, je označil s posebnim lističem.

Po zadnji svetovni vojni so prenesli glave v celjski muzej.

Razmerje Celjskih grofov do cerkve in njenih ustanov*

Samostani

O razmerju do benediktinskega samostana v Gornjem gradu sem na prikladnih mestih že govoril. Vendar moram glede na celoto povedano ponoviti in dopolniti.

Že Žovneški gospodje so bili v najtesnejših odnosih z gornjegrajskim samostanom. Kot njegovi odvetniki so bili tesno povezani s samostanskim fevdalno-pravnim stanjem. Ker so svoj položaj izkoriščali, so morali samostanu prepustiti patronat nad braslovško župnijo in odreči so se morali patronatu samemu. Toda kot Celjski grofje so dobili patronat nazaj in so ga izvrševali samostanu v korist in, kakor so menili, v svoj in svojega rodu dušni blagor. Samostan in njegovi predstojniki so se tega dobro zavedali in so se sami potegovali za to, da so habsburški vojvode, cesar Karel IV., oglejski patriarh in papež priznali Celjske grofe kot samostanske odvetnike. Posebno tesno se je povezal s samostanom grof Friderik II., ki mu je šel v nenavadni meri na roko. Leta 1439 je samostanu priznal gorsko pravico nad vinogradi pri Gornjem gradu, Ljubnem, Radmirju, Rečici in Pri-

* Največ podatkov o tem: Ign. Orožen, Bisthum und Diözese Lavant. II.—VIII., Franc Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije (1928), in fevdne knjige Celjskih grofov.

hovi, ker so se ljudje ustavljali, jih je k dajatvi prisilil. Vinogradov je bilo mnogo, saj se je samostan prostovoljno obvezal, da bo vsako leto kot darilo izročil grofovskemu uradu v Mozirju 200 veder vina. To obveznost je Friderik II. sprejel, vendar je pozneje izjavil, da velja samo napram njemu, ne pa tudi napram njegovim potomcem. Končno je pa to vino sploh poklonil svoji ustanovi, samostanu v Novem kloštru. Samostan se je zahvalil na duhovni način s spominskimi obredi za pokojne člane celjskega rodu, ki so jih v samostanu obhajali po vsakem Marijinem prazniku in so se jih morali udeleževati vsi duhovniki, ne samo samostanski, ampak tudi tisti, ki so bili na župnijah, podrejenih samostanu.

Pravnega značaja so bile odločbe grofa Friderika II., da se njegovi uradniki in sorodniki ne smejo vmešavati v samostanske sodne pravice razen v primerih, ki so se kaznovali s smrtjo, da pripada samostanu ribarska pravica v vseh vodah gornjegrajske gospoščine, da je samostanska hiša pri župni cerkvi v Celju oproščena vseh davščin, dolžni so jih plačevati samo tisti stanovalci, ki se bavijo s trgovino in obrtjo.

Samostanska zahvala je bila zopet duhovnega značaja; vsak dan se bo za Celjske grofe vršila božja služba v Marijini kapelici, ki so jo grofje sami dali zgraditi v Gornjem gradu, vsako nedeljo se bo v samostanski cerkvi pela zanje maša in vsake kvatre bo zanje spominska slavnost, ki se je bodo udeleževali vsi duhovniki v samostanu in na župnijah.

Pozneje je Friderik II. še enkrat zabičal svojim uslužbencem, naj ne kršijo samostanskih pravic. Samostan se je pa obvezal, da bodo v njem obhajali poseben spominski dan, ki se ga bodo udeleževali vsi redovniki in duhovniki na župnijah. Ta dan so obhajali v samostanu, ko grofov že ni bilo več, v zvezi z letno sinodo še potem, ko je samostan prevzela ljubljanska škofija.

Poseben je bil odnos Celjskih grofov do kartuzijanskih samostanov.

Z Žičami so bili v dobrih odnosih že Žovneški gospodje. Večkrat so jih obdarovali s posestvi in ko so bili v sporu z Gornjim gradom, so se tudi dali pokopavati v njihovi cerkvi. Ti odnosi so ostali prisrčni še pozneje. Grof Friderik I. je Žičam leta 1334 podaril svojo posest v Senovici (»Saversobitz«) pri Šmarju. Grof Herman jim je podaril dve kmetiji v Hotinji vasi pri Hočah in dva dvora s travnikom v Radečah. Grofa Herman I. in Herman II. sta samostanu potrdila vse, kar so mu bili darovali njuni predniki (1377 oziroma 1401).

Friderik II. je Žičkim dovolil, da so si napravili ribnik na lemberškem zemljišču, ker sami niso imeli primernega sveta, ribe so pa bile važne za njihovo prehrano ob mnogih postnih dneh. Ustregel je tudi njihovi prošnji, naj svojim ljudem zabiča, da spoštujejo samostanske nižje sodne pravice. Leta 1443 so prevzeli Celjski grofje zaščito žičke kartuzije. Bogato so jo obdarovali. Z ustanovo iz leta 1444 so kartuzijanci začeli prezidavati kartuzijo. Redovni bratje so se iz Špitaliča lahko preselili v nova poslopja, zgrajena zapadno od cerkve kot zunanji obod celotnega samostana. Začeli so graditi tudi obzidje.

Zato sta prior Ivan in konvent izjavila, da bodo za grofa Hermana in Viljema ter njune naslednike moškega in ženskega spola večno obhajali obletnico tako v samostanu sv. Janeza v Žičah kakor v samostanih sv. Mavricija v Jurkloštru in v Bistri.

Tudi na jurkloštrski samostan so grofje mislili. Z darovnicami za posamezne kmetije so ga privedli do Toplice (Rimskih Toplic) in Laškega.

Iz fevdnih knjig zvemo, da je grof Friderik I. samostanu podelil dvor Gradec pri Laškem z mlinom, dvema mlinoma v Laškem in raznimi posestvi, večinoma v okolici. Potrdil jim je tudi pridobitev hiše v Laškem in ribarsko pravico v vseh potokih samostanskega gospoščinskega področja.

Leta 1368 so prior Andrej, oskrbnik Nikolaj in ves konvent obljubili grofu Hermanu I., da bodo zanj, za očeta Friderika, mater Dimuto, grofa Ulrika in vse dediče obhajali vsako leto na Markovo obletnico z vigilijo in 30 mašami, ker jim je podaril vso vrečno desetino na posestvih v okolici Jurkloštra in prosno desetino v župniji sv. Ruperta na Vidmu, ki je dotlej pripadala planinski gospoščini.

Prior Andrej in konvent zagotavljata leta 1372 grofici Katarini, ženi Hermana I., da jo bodo v samostanu vključevali v svojo službo božjo in jo napravili deležno vseh dobrih del, naj bo živa ali mrtva, po njeni smrti pa bodo vsako leto zanjo obhajali obletnico po običaju svojega reda z mašo in vigilijo.

Leta 1373 se prior in konvent obvezujeta, da bodo v samostanu tako za žive kakor mrtve Celjske grofe vsako nedeljo brali mašo in bodo v kapeli na samostanskem pokopališču stalno vzdrževali gorečo svečo, kajti samostan je v ta namen od Celjskih dobil desetino v Vodružu in 30 mark graških denarjev.

Nadalje se prior Mihael in ves konvent obvezujeta, da bodo za gospo grofico (Katarino) kot ustanovnico, za njenega pokojnega soproga (Hermana I.), za vse prednike in potomce v blagor in tolažbo njihovih duš nad oltarjem, ki so ga v križnem hodniku na novo postavili, vzdrževali večno luč in brali tu zanje mašo.

Leta 1444 potrjujeta opat Lenart in konvent, da je grof Friderik dal sredstva za zgraditev štirih novih celic, v katerih bodo prebivali štirje novi menihi, in obljubljata, da bosta naročilo kmalu izvršila.

Friderik je podaril samostanu cerkev sv. Egidija na Zidanem mostu z znatnimi dohodki.

Grof Friderik je dal v samostanu pokopati Veroniko Deseniško, pač v pokopališki kapeli ali pred oltarjem na hodniku. Ko so leta 1856 obnavljali cerkev, je škof Slomšek dal iskati v cerkvi Veronikin grob, a niso ga našli.

Niti na Bistro pri Vrhniki Celjski grofje niso pozabili. Zanimivo je, da so jim Habsburžani v začetku XV. stoletja večkrat (1403, 1404, 1412) naročali, naj samostan (Freudnitz—Vallis iocosa = Vesela dolina) čuvajo.

Poseben prijatelj kartuzijanskega reda je bil grof Herman II. To so v Veliki kartuziji Chartreuse dobro vedeli. Tako je njen prior leta 1391

ukazal, da morajo starejši samostani Žiče, Jurklošter in Bistra na večne čase obhajati spominski dan grofov Hermana II. in Viljema.

Leta 1374 je zadolženi Henrik Pleterski (Sichersteinski) prodal grad Sicherstein pri Št. Jerneju ob Krki na Dolenjskem Celjskemu grofu Hermanu. Herman II. se je odločil, da uporabi kupljeno posest za ustanovitev kartuzijanskega samostana. Leta 1400 je sporočil to svojo odločbo generalnemu kapitlju, ki se je tedaj sestal v Žičah. Zbor je sprejel ponudbo. Glede raznih formalnosti in zidave se je Herman leta 1401 posvetoval z očetom Mihaelom, vizitatorjem avstrijskih kartuzij. Leta 1403 je general kartuzijanskega reda sporočil generalnemu kapitlju v Žičah, da bo grof ustanovil kartuzijo z imenom Prestol presvete Trojice, in poslal je iz Žič očeta Hartmana, Angleža, da bi začel zidati. Pod Hartmanovim vodstvom so zidali od leta 1403 do 1406. Herman je leta 1405 odločil, da se za zidavo proti letnemu obračunu uporabljajo dohodki gospoščin Smilinburg in Vuzenica. Od prvotne stavbe sta še ohranjena refektorij in nekdaj krasna gotska cerkev, s pozneje zazidanim okroglim oknom. Leta 1406 so prišli iz Žič prvi menihi. Dne 3. junija 1407 je Herman sklenil s turjaškima bratrancema Dipoldom in Heriborom menjalno pogodbo: Herman je Turjaškima izročil gorsko pravico na 193 veder v Gori pri Vačah, dobil pa je zato dvor, vinograd in gorsko pravico na 186 veder vina, 4 kmetije v Dolini (Tal) in 3 kmetije v Brezi (Perkh). Dobljeno posest je Herman določil za samostan. Dne 10. julija 1407 je Herman izdal ustanovitveno listino, s katero je v župniji sv. Jerneja v Slovenski krajini (in der windischen Mark) ustanovil kartuzijo, imenovano »Pri prestolu sv. Trojice« (zum Thron der heiligen Dreifaltigkeit), in ji podelil gospoščino.

Viljem, prior in ves konvent kartuzijanskega samostana v Pleterjah se obvezujeta, da bosta za ustanovnika grofa Hermana na njegov smrtni dan vsako leto obhajala spomin s 24 svečami in zadušnicami, da bodo v samostanu ta dan ubogim darovali obleko in da se bodo nato ustanovnika 30 dni zaporedoma spominjali pri maši (1429).

V samostanu je bilo 13 celic za 13 menihov.

Dne 15. junija 1433 so grofje Herman, Friderik in Ulrik darovali samostanu več posestev, da bi mogli v njem živeti štirje nadaljnji duhovniki, to so storili za to, da bi se ohranil spomin na Friderika Ortenburškega.

Grofa Friderik in Ulrik sta leta 1447 v Celju potrdila vso posest, vse gospoščine in vsa imenja, ki jih je daroval samostanu njun oče in se v tej listini podrobno navajajo z vsemi pripadnostmi, desetinami in posestvi.

Avstrijska vojvoda Leopold in Ernest sta kot deželna kneza dala Pleterjam privilegije, kakršne so imele druge kartuzije. Patriarhov delegat Bartolo Ceci, škof v Piacenzi, je leta 1413 posvetil oltarje in podelil odpustke, cerkev samo je pa leta 1420 posvetil briksenski škof Herman, grofa Hermana II. legitimirani sin.

Leta 1428 je grof Ulrik II. podelil Pleterjam vas »Wraslasdorf« pri Metliki z devetimi kmetijami, gorskim pravom in desetino. Istega leta je patriarh ustanovo potrdil in dovolil, da se nekatera samostanska posestva v Vipavi zamenjajo z bližjimi.

Stara cerkev v Pleterjah

Herman II. si je izbral Pleterje za večno počivališče. Pogrebne svečanosti so trajale 8 dni. Obletnica se je vršila vsako leto, po odredbi generalnega kapitlja ob dvanajstih svečah. Ob tej priliki so vsako leto podarili obleko dvanajstim siromakom. Pozneje so baje obletnico prenesli v Celje.

Leta 1469 so Turki porušili samostan, ne pa cerkve. Nato so ga obnovili in utrdili. Za reformacije je v samostanu popustila disciplina. Znano je, da je bil Trubar župnik v Št. Jerneju. Menihi so odšli. Od 1596—1773 je

bil samostan v posesti ljubljanskih jezuitov. Od 1773—1839 je bil v državnih, nato v privatnih rokah. Leta 1899 so kupili posest francoski kartuzijanci in leta 1904 samostan na novo zgradili. Znano je, da je v narodnoosvobodilni borbi igral samostan zelo pozitivno vlogo.

Grof Friderik II. je ustanovil dva samostana: frančiškanskega v Enzersdorfu na Nižjem Avstrijskem in dominikanskega v Novem kloštru pri Polzeli.

Leta 1449 se je pri Polzeli začela gradnja in leta 1451 je papež ustanovo potrdil. Friderik je podaril samostanu posestva v Paški vasi, Rečici, pri Šentandražu in na Šmarskem, poklonil mu je od gornjegrajskega samostana prejemanih 200 veder vina, podelil mu je sodstvo, izvzemši krvavo, in osvobodil ga je vseh davščin.

Čim je Herman postal zagorski grof, je ustanovil ter bogato obdaroval pozneje tako važen pavlinski samostan v Lepoglavi v hrvatskem Zagorju. Vikar in ves konvent bratov sv. Pavla sta se obvezala, da bodo v samostanu za svojega ustanovnika grofa Celjskega, Ortenburškega in Zagorskega opravili vsako soboto, razen o Veliki noči, večerno peto mašo v čast Matere božje, in sicer v tolažbo in zveličanje ustanovnika, njegove žene, njegovih prednikov in potomcev.

Tudi drugim samostanom je Herman II. šel na roko.

Redovnicam v Studenicah pri Poljčanah je dal pravico, da so na praznik po Veliki noči prodajale kakršnokoli blago med stanovanjskim obzidjem, ne da bi bilo treba plačati kako davščino kot zaščitnino.

Nikolaju, priorju na Muti, je za njegov avguštinski samostan odobril letnih 6 mernikov pšenice in šest mernikov ovsa. V zahvalo so v samostanu zanj molili.

Koroški samostani so bili deležni njegove darežljivosti po pridobitvi ortenburške dediščine.

Najbolj je to občutil samostan v Millstattu. Leta 1422 mu je Herman odpustil dajanje lesa, k čemur so bili obvezni tako samostan kakor podložniki, a te dajatve že dolgo tudi Ortenburžani niso zahtevali. Leta 1426 je potrdil samostanu pravico sodstva na posestvih njegovih deželskih sodišč v Millstattu in Hirchheimu v obsegu, v kakršnem mu ga je podelil že pokojni stric Friderik Ortenburški, t. j. z izjemo štirih glavnih zločinov. Leta 1433 je dovolil samostanu zapreti vse gostilne in odpreti točilnico v samostanu, poleg tega mu je dal gornje in dolnje jezero ter ribolov v vseh bližnjih potokih, a grof Ulrik II. je leta 1447 prodal samostanu svoja posestva in ljudi na gori »Lauensperg« in v Dobrijah (zu Dobriach) v millstattskem sodišču za 496 dunajskih funtov in 5 šilingov.

Vetrinjski samostan je Herman I. leta 1435 osvobodil plačevanja carine v Mautendorfu; zato se je samostan za vse večne čase obobvezal obhajati spominske maše in molitve.

Leta 1447 je Friderik II. podelil isto pravico za Mautenberg in Dravograd šentpavelskem samostanu.

---

* Fevdna knjiga ...

Avguštinci v štajerskem Fürstenfeldu so dobili neka darila že prej (1374), opat in konvent sta se za to obvezala, da bodo v samostanu obhajali za Celjskega grofa in njegove naslednike obletnico.

V Spodnji Avstriji je bil deležen Hermanove in njegovih dveh naslednikov pozornosti tudi benediktinski samostan v Melku, in sicer potem, ko je prišel v celjsko zastavno posest grad Liechtenstein.

Prirodno je, da so Celjski grofje posvečali posebno pozornost samostanu malih bratov ali minoritov v Celju, ustanovi svojih vovbrskih prednikov. Grof Friderik I. je leta 1348 zgradil pri samostanu kapelo Vseh svetnikov. Grof Herman je leta 1369 samostan bogato obdaroval z desetinami in 200 vedri vina in denarjem. Zato je brat Tomaž, general minoritskih bratov, pod prisego izjavil, da bodo on in njegovi bratje zaradi mnogih prejetih dobrot molili za grofa Hermana in njegovo ženo in ju vključevali v svoja duhovna opravila za njun časni in večni blagor (1370).

Med darovalci je bil tudi Herman II. General minoritskega reda brat Angelis de Senis je leta 1422 dovolil, da sme Herman stalno imeti dva minorita za svoja kaplana in enega izmed njiju lahko po potrebi imenuje za gvardijana celjskega samostana. Tudi grof Friderik II. je bil samostanski dobrotnik.

Pod velikim oltarjem minoritske cerkve so imeli Celjski grofje svojo grobnico.

Celjski špital

Ena izmed prvih ustanov Celjskih grofov je bil špital sv. Duha na severni strani mesta. Ime je imel po cerkvi sv. Duha, ki je stala poleg samostana. Špital sta okrog leta 1350 ustanovila grof Friderik I. in njegova žena Dimuta ter ga dobro založila s podložnimi kmetijami, desetinami in posestvi. Sinova Ulrik I. in Herman I. sta leta 1364 s posebnim privilegijem osvobodila špital vseh dajatev od njegovih podložnih kmetij, njiv, domcev, vinogradov, vrtov in travnikov s pristavkom, da je treba špitalsko posest smatrali kot svobodno plemiško posest, kajti za uboge ljudi v špitalu je treba dobro in primerno skrbeti.

Grof Herman II. je špitalu v mestu podaril neko hišo, zelo verjetno poznejšo »svobodno hišo«, ki jo je kot hišo z »vrati z antikami« porušila bomba 14. februarja 1945.

Cerkve, beneficiji, župnije

Celjski grofje so gotovo ustanovili mnogo cerkva, o tem manjkajo zapiski, govori pa v tem smislu pozneje zapisana tradicija, ki za nekatere gotske cerkve gotovo velja, glede drugih pa smemo verjeti, da so nastale v dobi Celjskih grofov. V Celju in okolici je več takih cerkva: že omenjenega sv. Duha, cerkev sv. Maksimilijana, Sv. Andreja, sv. Nikolaja. V župni cerkvi so grofje zgradili kapelo Treh kraljev (ali Celjskih grofov), pozneje označevano kot kapelo Matere božje sedem žalosti, in jo okrasili s freskami velike umetniške vrednosti.

Za ustanovo Celjskih grofov velja tudi cerkev Matere božje na Svetini. Teharska cerkev sv. Ane je pa nekoliko mlajša, zgraditi jo je dal Habsburžan Friderik III.

Ohranjenih je tudi nekaj mlajših sporočil: Grof Herman I. je v župni cerkvi v Rogatcu pri oltarju Matere božje ustanovil beneficij, ki ga je sam podeljeval, kaplan je pa moral zanj in njegove naslednike poleti brati mašo ob sončnem vzhodu in pozimi pred vzhodom, izvzemši na spominski dan posvetitve oltarja, ko je bral mašo po svoji želji (1371).

Grof Herman I. in župnik Ulrik v Vuzenici sta v kapeli Matere božje ustanovila beneficij, grof je kaplana predlagal, a župnik ga je potrjeval, kaplan se je moral vsak dan pri maši spominjati grofa Hermana, njegove žene in potomcev, pa tudi strica Hola Vuzeniškega in ustanovnika Nikolaja Schaissbacherja (1383). Herman II. je novi cerkvi na Ptujski gori oskrbel najlepše ohranjeni oltar in ga obdaroval z vinogradi pod Barbaro pri Slovenskih Konjicah. Nato so Celjski obdarovali oltar še s preko 20 kmetijami.

Grof Friderik II. je podaril cerkvi Matere božje v Solčavi tri kmetije na Gornji Dobravi (Hart) v gospoščini in uradu Planina za vzdrževanje večne luči.

Pri petrovški cerkvi je grof Ulrik ustanovil kaplanijo, oče mu je dal mlin na Ložnici, da ga lahko uporabi v ta namen (1442).

Zanimiva je zadeva župnika Jurija Werdeckerja, rektorja župne cerkve v Ložu. Župnik se je bolj bavil s posvetnimi kakor s cerkvenimi zadevami, protipravno se je vmešaval v zadeve gradu in gospoščine, z denarjem je podpihoval svoje pomočnike in je počenjal različne nedostojnosti. Ulrik, sekovski škof, je kot inkvizitor in apostolski komisar proglasil župnika za infamnega, vzel mu je vsa dostojanstva in časti ter vse funkcije in dohodke cerkve (1430).

Vsekakor je značilno da je Friderik II. pozidal cerkev v medjimurski Štrigovi in nastavil pri njej duhovnike glagoljaše.

Škofje

S škofi so Celjani živeli v slogi, dokler njihova moč še ni bila prevelika. Vendar so tudi pozneje nastali spori bili v bistvu posestnega značaja.

Malenkosten je bil spor z b r i ž i n s k i m š k o f o m glede meje na Dolenjskem. Tam so si bili škofje od prejšnje večje posesti ohranili samo še Klevevž. Sin grofa Hermana II., Herman, je postal celo brižinski škof. Oče je sinu škofu posodil 10.000 goldinarjev, ki jih je ta potreboval, da si je pri kuriji pridobil potrditev za tridentinskega škofa. Škof je očetu kot poroštvo zastavil vsa škofijska posestva. Ko je na poti v Rim nenadoma umrl v Celju, Herman II. ni hotel vrniti loškega gospostva. To je bilo posebno pomembno zaradi tega, ker so Celjani tedaj (1418) podedovali ortenburško posest na Kranjskem in so poslej s svojo staro in novo posestjo popolnoma oklepali Škofjo Loko. To je bilo za škofijo zelo neprijetno, nastal je težek spor. Tedanji Habsburžan Ernest Železni je bil na brižinski strani.

Na Kranjskem se je sam boril za to, da mu Celjski grof vrne tisto posest, ki so jo poprej imeli Ortenburžani v fevdu: Kostanjevico, Višnjo goro, Novo mesto, Litijo. Vojvoda je pregovoril pleterskega priorja, da je posredoval v sporu. Za priorja je bilo to neprijetno, kajti s svojim posredovanjem si je nakopal Hermanovo jezo. Vendar je bil po dolgotrajnih pogajanjih sklenjen dogovor, pri katerem je vsaka stran nekaj popustila. Tedaj je bila Škofja Loka vrnjena škofiji.

S krškimi škofi so bili Celjani dolgo v slogi. Škofje so jim radi potrjevali pridobljene fevde. Leta 1428 je grof Herman II. v oporoki določil, da se vsi krški fevdi vrnejo škofiji, ako bi izumrl njegov moški rod.

Težek spor s škofom Ivanom Šalermannom je nastal šele konec tridesetih let XV. stoletja. Tedaj se je škof povezal s Habsburžanom Friderikom, ki je bil istočasno v vojni s Celjani. Šlo je za posest na Dolenjskem in severno od Celja. Misliti moramo na Lemberg, Rabensberg, Dobrno. Nikakor ni samo slučaj, da je škof izdal Celjanoma pismo za Lemberg in Rabensberg, ko sta se ona pogodila s Friderikom V. (III.).

Tudi z bamberškim škofom so bili odnosi zelo dobri. Saj je leta 1415 cesar Sigmund izdal v Kostnici pismo, s katerim naroča grofu Hermanu, naj zaščiti bamberškega škofa Albrehta, njegova posestva in njegove ljudi na Štajerskem in Koroškem. Teden dni pozneje (23. marca) je Sigmund prav tako izročil v Kostnici grofu Hermanu v varstvo tista posestva, ki jih je bil škof Herman zaupal v varstvo cesarju samemu.

Ko je Herman dobil ortenburška posestva na Koroškem, je nastal hud spor, ki je rodil vojno.

Celjska vojska oblega bamberški Beljak. Do miru je prišlo po cesarjevem posredovanju šele leta 1425. Herman II. je škofu odstopil Hartnidstein in Vivšnik (Weisenstein), ki ga je imel od malo prej izumrlih Vivšniških, dobil pa je Mautendorf. Ker je bil Mautendorf vojvodski fevd, so v samostanu molili za Celjane.

Zagrebški stolni kapitelj je bil nejevoljen, ker so Celjski grofje dobili pravico, pobirati desetino med Savo in Dravo. Tudi mu ni bilo prav, da so se udomili na Medvedgradu in da je po ukazu kralja Sigmunda moral grofu Frideriku II. prepustiti Steničnjak.

Vendar so se končno sporazumeli, ves škofijski kapitelj je sprejel grofa Hermana II. v svoje občestvo kot brata in ga napravil deležnega vseh molitev (verskih vaj in svetih opravil, 1424).

Patriarhi in papež

Konrad Burkard, infulirani vikar oglejskega partriarha, daje štiridesetdnevni odpustek vsem pravovernim kristjanom, ki se skesano spovedo svojih grehov v celjski kapeli in se z resnično pobožnostjo udeleže tam velikih maš na dan Naše ljube gospe, Vseh svetnikov, sv. Križa, sv. Janeza Krstnika itd.

Kot papeževo in patriarhovo priznanje je treba smatrati razne olajšave glede maše in spovedi.

Tako papež Ivan XXIII. dovoljuje grofu Frideriku II. prenosni oltar, ki se mora shranjevati na primernem in častnem mestu, a lahko na njem vsak lastni ali tuji duhovnik čita mašo, naj bo grof prisoten ali ne, in opravlja tudi druge svete obrede (1413).

V drugi buli iz istega leta papež daje grofu Frideriku milost, da mu lahko, ako se popolnoma skesa, vsaki dve leti vsak spovednik da odpust vseh grehov. Ako bi bil v smrtni nevarnosti, pa kadarkoli.

Nadaljnja bula pravi, da se na gornji način lahko čita maša tudi pred sončnim vzhodom.

Pozneje (1433) je papež Evgen IV. podelil grofu Frideriku II. še večjo milost, da mu namreč lahko vsak spovednik kadarkoli odpusti vse grehe, ako mu jih s skesanim srcem prizna.

Oglejski patriarh Ludovik mu daje podobno milost. Kot odposlanec sv. sinode v Bazlu mu potrjuje, da lahko po vsaki spovedi dobi odpustek 100 dni, da lahko kjerkoli, tudi v krajih, ki so pod prekletstvom, postavi prenosni oltar in da tam tudi pri zaprtih vratih čitati mašo ali opraviti kako drugo sveto opravilo (1439).

Istega leta daje škof prenestinski grofu Ulriku dovoljenje, da grof Herman II. napravi oporoko v tem smislu, da dobita škof in krška cerkev nazaj vse gradove, ljudi in posestva, ako bi on ali njegovi potomci umrli brez moških naslednikov.

Oglejski patriarhi so pa tudi neposredno poklanjali Celjskim grofom desetino v raznih krajih in nekajkrat so jim potrdili patronat nad župnijskimi cerkvami: sv. Martina v Laškem, sv. Martina na Ponikvi, Blažene device Marije v Krškem, sv. Marjete v Vodicah, sv. Križa pri Rogatcu in sv. Ruperta pri Mokronogu.

Grof Herman II. in patriarh Ludovik sta si bila prijatelja. Ko se je patriarh leta 1425 vračal s svojega Slovenjega Gradca domov, se je ustavil v Celju ter je Hermana potrdil v posesti fevdov, podedovanih od Ortenburžanov (Ortneka, Kočevja, Poljan, Kostela). Dovolil je tudi, da lahko grof sam z desetimi ljudmi, ki so z njim pri mizi, v času štiridesetdnevnega posta uživa meso, mleko in jajca.

Papež Nikolaj V. je dal grofu Frideriku II. slično bulo glede grehov: enkrat v življenju in pri slovesu mu lahko vsak duhovnik odpusti tudi tiste grehe, ki si jih je pridržal papež sam (1447).

Leta 1447 je papež Nikolaj V. izdal tudi bulo, s katero je dovolil, da lahko Ivan, nezakonski sin Friderika Celjskega, podeduje Ribnico, Friedrichstein, Poljane, Ortnek, Čušperk in še drugo posest, ako bi zakonski sin Ulrik umrl brez moških potomcev.

Glede posta je dal Nikolaj V. grofu Frideriku II. dovoljenje, da lahko vse postne dni uživa mesne, jajčne in mlečne jedi (1447), a grofu Ulriku II. je dovolil, da mu lahko vsak duhovnik, kateremu se tajno ali javno izpove, odpusti tudi tiste grehe, ki si jih je papež pridržal (1453).

Spredaj (pri rodbini) sem že navedel, da je v smislu cerkvenega prava nezakonski sin Hermana II., imenovan tudi Herman, samo zato lahko postal duhovnik in škof, ker ga je papež legitimiral.

Kak ugled so pri cerkvi uživali Celjski grofje, o tem dobro priča papeško naročilo šentpavelskemu opatu Konradu iz leta 1375:

Opat se je pritožil proti Celjskim grofom in njihovim fevdnikom Ostrovrharjem in Devinskim (Tybeinom). Papež Gregor XI. je glede tega iz Avignona naročal krškemu proštu Albertu, da lahko glede na samostansko pritožbo uporablja cerkvene kazni, toda nad posestvi Celjskih grofov in njegovimi ljudmi jih sme uporabljati samo z izrečnim dovoljenjem rimskega stola.

Odnos do Italije

Tu je mesto da se na kratko dotaknem tudi odnosa Celjskih grofov do Italije, kajti ta je bil rezultanta vseh njihovih stikov s posvetnimi in cerkvenimi činitelji.*

Odnos je vzporedno z rastočim vplivom Celjanov postajal čedalje pomembnejši.

V početku je usmerjala Celjane proti Italiji zveza s Habsburžani. Ti so imeli v Furlaniji Pordenone, kot staro posest, prevzeto po Babenberžanih. Razen tega so leta 1382 postali gospodarji Trsta, kar je še povečalo težnjo po prodiranju proti Italiji. Benečija, preko katere je šla pot, je bila tedaj še v posesti oglejskih patriarhov. Celjani so bili v habsburških vrstah. To jim je prineslo posest Vipave in Postojne, kar pa ni škodovalo odnosom Celjanov do patriarha, čeprav je bila ta posest prvotno oglejska.

Cesarji Karel IV., Vaclav in Sigmund so branili s svojimi pohodi v Italijo ostanek tamkajšnjih cesarskih pravic. Ogrsko-hrvatska kralja Ludovik in Sigmund sta se tudi upirala prodiranju Benečanov v Kvarner in Dalmacijo. Tudi v njunih vrstah so bili Celjani. Sigmund se je v svoji italijanski politiki zavzel tudi za oglejskih patriarhat, ki so ga ogrožali in končno zavzeli Benečani. Celjani so mu pomagali z vojsko, a tudi s politiko. V Benečiji je bil Čedad na strani patriarhov, Videm pa na strani Benečanov.

Leta 1412 je bil beneški odposlanec v Celju, a leta 1413 je Sigmund poslal Hermana na Poljsko, da bi pridobil kralja Sigmunda za to, da bi posredoval med njim in Benetkami. Mir je bil res sklenjen, Herman je bil zlasti pripraven za posredovalca, ker se sam tedaj ni vojskoval.

Ko se je pozneje vojna v korist oglejskega patriarha Ludovika Tecka obnovila, je imel poglavar Milana Filip Marija Visconti zveze s Hermanom II. Ta je poslal odposlance v Čedad, ki so zahtevali od senata, da sprejmejo v mesto celjski oddelek s kapitanom. Benečani so odgovorili s tem, da so preko Goriške poslali svoje čete na celjsko področje. To je bilo v času, ko so Celjani računali na to, da si pridobe Goriško. Elizabeta Goriška, rojena Celjska, je namreč leta 1421 umrla, njen mož je pa bil nesposoben za kaj pametnega.

Med vojno je patriarh celo pribežal v Celje. Poglavar Milana Francesco Sforza se je pogovarjal s Celjanom o zavezništvu. Vendar se je Sig-

* Glavni spis: Fabio Cusin, Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, I, II, Milano, 1437. Ustrezna poglavja: Vjekoslav Klaić.

mund naveličal in je žrtvoval patriarha. Leta 1433 je sklenil mir. V njegovem imenu sta ga 24. maja v Benetkah podpisala celjska odposlanca Krištof s Smlednika in Maynhard. P o g o j i : Obojestransko dobro sosedstvo; povrnitev škode, ako bi jo slučajno povzročil kak privatni nasilni akt; ako bi hotela kaka vojska korakati proti Benetkam, se ji ne sme dovoliti prehod in dati hrana; ta obveznost velja tudi za naslednika.

V tej svoji politiki so Celjani večinoma korakali z roko v roki z Ortenburžani (dokler jih niso podedovali), z Devinskimi in Walseejskimi, ki so kot bližnji sosedje beneške republike imel sličen interes. Naravno je bilo tudi sodelovanje s Krško-Modruškimi, saj je tem še posebno pretila beneška nevarnost, toda sodelovanje je motila nesrečna zadeva z Veroniko Deseniško.

Še bolj naravno je bilo sodelovanje z Goriškimi.

Druga žena grofa Henrika, Katarina Gorjanska, kljub ožjemu sorodstvu Celjanov ni imela rada in bi se bila rada oprla proti njim na Benetke, toda mož Henrik je leta 1437 sklenil z njimi zvezo proti vsem razen proti cesarju.

Smrt Sigmundova je Celjanom škodovala. Vojna, ki je kmalu nato nastala med njimi in kraljem Friderikom Habsburškim, je imela širši pomen. Bojevali so se tudi na Notranjskem. Goriški so bili na celjski, Štefan Modruški, sorodnik nesrečne Elizabete Frankopanke, je bil na cesarski strani, Walseejci, gospodarji Reke, so bili zaradi skrbi za svojo trgovino nevtralni. Trst je bil habsburški. Tržaški kapitan Francesco Strassoldo je prosil Benečane za pomoč. Dobil je samo kositer. Pač pa so bili celjski odposlanci pri Francescu Sforzi v Milanu zaradi zavezništva. Ni bilo potrebno, ker je bil sklenjen mir.

V naslednjih letih se je močno čutil vpliv Celjskih na Goriškem, kar je v Benetkah povzročalo nelagodnost in strah. Niti tedaj se niso pomirili, ko je moral Ulrik Celjski leta 1453 zapustiti Dunaj in oditi domov. Nasprotno. Leta 1454 je pisal Carvajal v nekem pismu, da sedi Celjan doma, se pogaja zdaj z Benečani, zdaj z drugimi, bati se je, da se ne bo pridružil Turkom, ako ga vsi zapuste. To se seveda ni zgodilo. Celjan si je našel primernejši izhod.

Pregled gospodarsko-politične rasti

Vidne so tri faze:

Prva faza je žovneška doba. Fevdalno gospodarsko udejstvovanje je vezano na Spodnjo Savinjsko dolino. Izprva na njen zapadni obrobni del. Nato poseže proti središču doline in končno na Šmarsko.

Druga faza je doba XIV. stoletja. S pridobitvijo vovbrske dediščine postanejo Celjani najmočnejši gospodarji Spodnje Savinjske in Šaleške doline. Prav tako zagospodarijo na Kozjanskem in na področju Krškega. Zveze s Habsburžani jim dado važne prometne točke Vojnik, Žalec in Laško ter jih privedejo tudi v bolj oddaljene dele Štajerske, Kranjske in Koroške. Zveze z oglejskimi patriarhi jim omogočijo prodor v Zadrečko in Gornjo Savinjsko dolino ter utrditev na Dolenjskem in celo v Beli Krajini.

Tretja faza se začenja okrog leta 1400. Označuje jo pridobitev obsežnih posestev v Hrvatskem Zagorju in Medjimurju ter celo v Slavoniji in Hrvatskem Primorju. Pri tem jim zlasti služi zveza z Luksemburžani, ki jih privede v najvišje vladajoče kroge Evrope, zlasti centralne. Sorodstveni in pogodbeni stiki z Ortenburžani jim omogočijo, da postanejo najmočnejši fevdalci na Koroškem in Kranjskem.

Oblika gospodarjenja je seveda fevdalno-kmetiška. Ima pa že rahle priznake zgodnjega kapitalizma. Po pridobitvi ortenburške dediščine postanejo Celjani tudi posestniki rudnikov na Koroškem in na Gorenjskem: pod Jelovico (Kropa, Kamna gorica) in pri Jesenicah (Sava, Planina). Kralj Sigmund jim je 27. marca 1431 izdal posebno pismo, s katerim jim podeljuje vse rudnike, ki so bili v grofiji šternberški ali kje drugje na njihovih posestvih.

Izza leta 1436 so imeli Celjani tudi pravico, kovati svoj denar.* Te pravice so se vsaj delno posluževali. Novce so kovali po vzoru dunajskih fenigov. Ne moremo pa določno reči, kje jim je bila kovnica.

Ulrika II. novci so imeli v sredini njegov zvezdnati grb, okrog grba pa črke VLR (ali samo VL), obkrožene s tremi loki. Vendar se je ohranilo le malo celjskih novcev. Sicer je bila tedaj slika krožečih novcev kaj pestra, kajti mnogi posvetni in cerkveni gospodje so si od cesarja pridobili pravico, kovati novce.

Na celjskem področju se je našlo mnogo srednjeveških novcev. Tu slede najdišča z navedbo števila najdenih novcev in časa najdbe: Celje (o. 460, 1896), Žalec (o. 1300, 1893), Virštanj (nad 100, 1914), Petričkovo na Liscah, zdaj gostišče na Gričku (97, 1915), Šentjungert (o. 1789, 1891). Najdeni novci so breškega, graškega in dunajskega izvora.

Uprava posestev

Središča posesti so bili gradovi, ki so gospodarili nad podložniki podrejenih gospoščin. Posamezne gospoščine so imele po več sto podložnih kmetov, ki so imeli svoje domačije po vaseh, zaselkih in samotah. V sestavu gospoščin so bili tudi mlini, vaški obrtniki, gostilničarji itd. Celjanom oziroma njihovim gospoščinam je bilo podložnih tudi večje število trgov: Celje, Laško, Vojnik, Žalec, Braslovče, Mozirje, Šoštanj, Rogatec, Podčetrtek, Kunšperk, Podsreda, Kozje, Pilštanj, Radeče itd. Vsaka gospoščina je imela tudi svojo neposredno posest, ako je bila ta velika, je bila vsaj deloma dodeljena posameznim pristavam.

Na gradovih so imeli grofje oskrbnike, na važnejših tudi kastelane ali grajske grofe, prvi so bili gospodarski, drugi pa vojaški nameščenci, eni kakor drugi so imeli pod svojim vodstvom ustrezno število ljudi, upravljalcev, služabnikov in delavcev, moških in ženskih, oziroma oborožencev.

* Luschin pl. Ebengreuth, Die Münzen des Grafen v. Cilli, Numismatische Zeitschrift, 1878; Dr. Vladimir Travner ter Egon Baumgartner, ČZN, XXI, 1930.

Na marsikaterem gradu je pa bil grofovski vazal. Mnogi so postali vazali tako, da so svojo posest izročili grofom in jo pogodbeno prevzeli od njih v fevd. Grofje so pa tudi neposredno ustvarjali vazalno posest iz dotlej sebi neposredno podrejenih podložniških naselij in domačij, pravic in zemljišč.

Podrobno sliko o fevdništvu Celjskih grofov nam daje tako imenovana fevdna knjiga Celjskih grofov. Po smrti svojega očeta Hermana II. je Friderik II. dne 8. maja 1436 (am Eritag sc. Floriani) na novo podelil vse fevde. Podelitve so navedene v imenovani knjigi. V resnici sta dve knjigi: prva obsega celjske, druga pa ortenburške fevde. Izjemoma so posebej navedene dolžnosti fevdnikov. Zelo izrazit je primer fevdnika Krištofa Hornpekcha in njegovega sina Lenarta, ki sta bila že ortenburška vazala. Friderik II. jima je potrdil fevd za grad Hohenwart na Koroškem (pri Kostanju med Vrbskim in Osojskim jezerom) z vsemi pritiklinami, s pristavo, z mnogimi kmetijami, desetinami, odvetništvom nad župnijo v Kostanju in nad dvema odvetniškima kmetijama.

Podelitelj fevda, govoreč v prvi osebi, nalaga prejemniku naslednje obveznosti:

»Ako bi mi (Celjani) imeli vojno, mora biti trdnjava (vesste) Hohenwart odprta nam in našim dedičem noč in dan, mi lahko pridemo noter in gremo ven, lahko se v njej zadržujemo tolikokrat in tako dolgo, kakor bi bilo potreba, vendar njima ali njihovim dedičem ne smemo napraviti znatnejše škode.

Naša in naših dedičev naklonjenost in volja tudi zahtevata, da iz navedene trdnjave (prejemnika fevda) ne delata škode ne naseljenim ne po cesti potujočim ljudem, da nimata v trdnjavi nikogar, ki bi nam v tem smislu hotel škodovati, kajti mi ne smemo trpeti nikake škode na trdnjavi in v zvezi z njo.

Razen v zapuščinskih zadevah, ki se tičejo dedičev, lahko po potrebi nastopita proti svojim sovražnikom in jih napadeta. Ako bi se pripetila kaka nesreča ali neprijetnost nam ali našim dedičem, našim služabnikom ali podložnikom, morata nastopiti tako, kakor zahtevamo mi in naši dediči.

Navedene trdnjave ne smeta izročiti v tuje roke, ne smeta je ne prodati ne zastaviti. Ako bi prišla v stisko, naj nam javita, v pol leta jima bomo dali 500 goldinarjev ali drug denar iste vrednosti. Tako bomo docela zakonito od njih kupili trdnjavo z vsemi pritiklinami ter ne bomo imeli nobenih obveznosti več do njih in njihovih dedičev. Potem pa naj nam brez kakršnega koli oklevanja izročita imenovano trdnjavo z vsemi navedenimi ali pozneje pripisanimi pritiklinami.

Ako bi, kar bog ne daj, imenovani Krištof in njegov sin Lenart umrla brez moških potomcev in ako bi ostala kaka hči, tedaj za 500 goldinarjev ali ustrezen denar, ki bo tedaj v deželi v rabi, odkupimo od nje trdnjavo z vsemi pritiklinami. Ona pa nam jo brez oklevanja izroči.« Podobne obveznosti so gotovo prevzemali tudi drugi fevdniki, vendar v fevdnih knjigah sicer v nobenem primeru niso tako natančno nakazane.

Dogajalo se je seveda, da fevdniki svojih obveznosti niso držali, saj so bili otroci svoje dobe. Izrazit primer je Jošt Soteški, krvnik Veronike

Deseniške. Friderik II. ga v fevdnih knjigah označuje kot zvestega vazala, vendar je bil v vojni med Celjanom in Habsburžanoma Friderikom Jošt na habsburški strani. Celjana sta mu za to porušila grad. Tudi na ostalih gradovih, ki so jih celjski ljudje porušili, so morali biti nezvesti ali vsaj nezanesljivi vazali.

Priljubljena bivališča

Kje so Celjski grofje najčešče prebivali? Ko so si pridobili Celje, jim je bil grad Gornje Celje gotovo stalno bivališče. Grad so si razširili, znameniti Friderikov stolp (donjon, bergfrid) so gotovo zgradili oni.

Okrog leta 1400 so si poleg naselja, ki je bilo tedaj še trg, zgradili spodnji grad. V njem so poslej stalno prebivali. Poleg spodnjega gradu je bilo drugo poslopje, predhodnik poznejše grofije, sedanjega muzeja, ki je bržkone združevalo grofovske upravne in gospodarske prostore (pisarne, shrambe, hlev). Na severni strani trga je bila poleg cerkvice sv. Andreja »palača« (palatium), s krasnimi nasadi, ki so jo grofje uporabljali za oddih sebi in svoji družini.

Radi so vedno bivali na Žovneku. Priljubljeno bivališče jim je bilo Krško, odkar so si pridobili Hrvatsko Zagorje, tudi Krapina, še pozneje Medvedgrad. To velja posebno za družino, žene in otroke. Samih grofov je pa itak bil poln tedanji srednjeevropski svet.*

Dvor

Razen oborožencev, kastelanov in upravnega osebja so imeli grofje tudi pravi dvor.** Večkrat se v listinah omenjajo posamezni dvorjani, ki so dobivali od grofov bogate fevdalne nagrade. Kot kuhinjski mojster se navaja Ulrik Ayrer, ki je imel v upravi grofovski mlin na Hudinji. Isto službo je na dvoru vršil tudi Simon Radovljiški (Simon von Radmannsdorf), o katerem pravi fevdna knjiga, da je zase in za svoje krvne naslednike dobil v Radovljici hišo z njivami in drugimi prinadležnostmi, ki je bila poprej Prešernova. Kot tretji grofovski kuhar je znan Andrej Greyner, ki je imel posestva in vinsko pravico pri Kunšperku ob Sotli. Drug Radovljičan Gašpar Radmannsdorfer je bil grofovski pisar. Od grofov je dobil v fevd dvorec v Šentlovrencu pri Preboldu. Osebe z njegovim imenom najdemo še pozneje v teh krajih in celo v Celju. Nekoliko pozneje, leta 1450, govori fevdna knjiga o pisarju Ivanu Reichmuttu, ki je dobil v fevd dvor pri Štrigovi, in vinograd, ki ga je Reichmutt kupil od Erazma iz Priloke, razen tega mu je grof dovolil, da proda dve hiši v Žalcu, osvobodil ga je tudi žitne in vinske desetine od dvora pri Štrigovi in nekaterih tamkajšnjih kmetij.

---

* Posest je seveda bila deloma labilna. Celjska kronika navaja v poglavju 44—47 seznam celjskih gradov, tistih, ki so jih imeli in tistih, ki so jih odstopili Habsburžanom ali podarili. — Vlado Habjan, Knežja prestolnica Celje sredi XV. stoletja, Kronika, 1967.

** Skoraj vse osebe navedene v fevdni knjigi. Kuharja Greynerja navaja Ignacij Orožen v B. u. D. Lavant, VI. (Kozje), str. 406.

Za kancelarje so grofje nameščali ljudi, ki so jim prav posebno zaupali. Kot kancelar se najčešče omenja Ivan Meusenreuther, ki je v znak naklonjenosti in priznanja dobil v fevd dvorec v Šmartnem ob Paki (Paški grad), dvorec Gradec pri Laškem in mnogo posestev na Šmarskem. Grofovski kancelarji so bili tudi: Ahacij Petschacher, laški župnik Martin Aprecher in njegov brat Friderik, prav tako župnik, najprej na Ponikvi, nato pa v Laškem.

Sodniki so bili: Henrik Erlauer (v Celju), Ivan Frank (v Šoštanju) in Henrik Krewks (v Žalcu).

Kot dvorski mojstri se navajajo Erazem Lichtenberger, Franc pl. Strassaw in Ivan Lichtenberger. Že prej, 1389, je imel to dostojanstvo Egidij s Sostrega (Osterberg), ki je izhajal iz rodbine Gallenberške, stranske veje Ostrovrharjev. Pozneje je bil ta Egidij grajski grof (kastelan) na Hasbergu pri Planini. Kot grajski grofje so znane še druge osebe: Boltežar Dürrer v Ložu, Jurij Glaner na Steničnjaku, Peter Tušer v Trenčinu — listina ga označuje kot stotnika. Često srečavamo kot grajske grofe razne metliške Hohenwarte. Ena veja se je v celjski pokrajini celo udomačila in je pozneje dala Habsburžanom več visokih služabnikov.

Odnos do ljudstva

Glede ugotovitve odnosa do ljudstva smo navezani samo na analogijo. Bilo je gotovo tako kakor pri drugih fevdalcih, pozitivnih poročil o tem sploh nimamo. Aeneas Silvius pač na enem mestu omenja, da je Friderik II. kmete tlačil in jim zapeljeval in posiljeval žene, hčere in sestre. Sicer pa sam Aeneas ni bil prenatančen v odnosu do žensk. Grofje so naše ljudi sprejemali v službo in jim omogočali, da so napredovali. Imena nekaterih grofovskih služabnikov potrjujejo to: Prešeren, Kolenc, Zwitar, Horvat.

O nacionalno-političnem značaju Celjskih grofov

Poreklo Žovneških gospodov oziroma Celjskih grofov nam ni popolnoma znano. Zelo verjetno je, da so bili potomci karantanskih slovenskih prednikov. Ko so kot rod odraščali, so živeli v območju rimsko-nemške države. To je gotovo oblikovalo njihov značaj. O stari slovenski državnosti je ostala samo še sled »sence zarje«: ustoličenje na Gosposvetskem polju (do 1414), posamezne slovenske fevdne prisege, nižja samouprava in nižje sodstvo kosezov in drugih kmetov na celjskem področju: Teharje s pripadniki v Savinjski dolini in v gričevju med Savinjsko in Šaleško dolino, Trnovlje, Kotlje, samouprava gornikov vinogradnikov; župani — sicer gospoščinski poverjeniki. Iz vrst podložnega ljudstva je vendar ta in oni prišel na višji socialni položaj.

Jezik, ki je v srednjem veku užival najvišji javni ugled, je bil jezik cerkve, latinščina. V latinskem jeziku so se pisale listine do okrog 1300, nato pa šele v nemščini. Slovenski je govorilo preprosto ljudstvo. Toda poznejše stanje nam dokazuje, da višji sloji tudi v srednjem veku niso mogli izhajati

brez slovenščine. V XVI. stoletju je vlada zahtevala od poveljnika Vojne Krajine, da razume slovenski jezik. Narodna zavest se je pri nas začela prebujati šele pod vplivom humanizma in reformacije, iz ozkega kroga je že prehajala v širši slovenski okvir.

Celjski grofje so imeli prvotno temelj svoje moči na slovenskem področju. Njihov poseg do Mure, na Koroško in Goriško je še vedno bil na slovenski tleh. Tipalnice je seveda pošiljal preko njih: do Donave in na Benečansko.*

Že sredi XIV. stoletja se začenja njihova rast proti vzhodu. Ne zaradi tega, ker bi bil tu manjši odpor. Geografska osnova njihove rasti jih je tja usmerjala. Rodbinske zveze, gospodarske težnje in fevdalna — državniška politika so imele enoten cilj. Na Hrvatskem in v Slavoniji ter na Ogrskem so pisali listine v latinskem jeziku. V občevanju, tudi višjih slojev, je pa gotovo prevladoval ljudski jezik (hrvatski-slovinski) na Hrvatskem, madžarski, slovaški in rumunski na Ogrskem, kjer se je pojavljala tudi nemščina kot jezik kolonistov.

Na Hrvatskem so se Celjski grofje tesno povezali z domačim plemstvom in v splošnem niso več veljali za tujce, kot taki se niso niti čutili. Delni odpor, ki se je tu in tam javljal — zlasti pozneje — se prav nič ni ločil od nasprotja, ki se je pogosto porajalo med starimi hrvatskimi rodbinami. Z rodbinskimi zvezami so grofje imeli stike tudi z bosansko in srbsko vladarsko rodbino. Značilno je gotovo, da je žena zadnjega Celjskega grofa, Katarina Brankovićeva, imela v Celju pravoslavnega duhovnika in srbske družabnice, da je Herman II. ustanovil pavlinski samostan v Lepoglavi, ki je postal žarišče kulturnega dela, da je Friderik II. vzel za prvo ženo hrvatsko Primorko, za drugo pa zagorsko nižjo plemkinjo, da je v Medjimurje uvedel glagoljaštvo, da je svoj grofovski mlin na Hudinji pri Celju izročil Hrvatu itd. Praktična politika Celjanov je dobivala — gledano z današnjega zornega kota, jugoslovanske poteze, četudi ni bila zavestna.

Sicer pa, kdor trdi, da tedaj v svetu, kamor so prihajali Celjani, ni bilo nacionalizma, se močno moti, bil je, imel je samo posebno barvo. Iz nacionalizma so Madžari po smrti Sigmundovi v Budimu udarili po Nemcih, husitske vojne niso bile samo verske, ampak tudi nacionalne. Poljaki so odbijali Nemški viteški red ne samo kot branitelji svoje samostojnosti, ampak tudi kot Poljaki in Slovani. Slovansko čustvo je nje in Čehe zbliževalo. Zlasti ženske članice celjskega rodu so zrasle v ta svet. Lahko mirno rečemo: Barbara je med Slovaki in Čehi postala Čehinja. Ana in Elizabeta ml. sta postali Poljakinji, Elizabeta st. je bila bliže Madjarom in Čehom kakor Nemcem. — Končno še to opozorilo: Nemila usoda je zadnjemu Celjskemu grofu pobrala tri otroke, tudi Elizabeto, ki je bila vsaj zaročenka, verjetno pa že žena mladoletnemu Matiji Korvinu. Ako bi jima bila usoda mila, bi bil Matija Korvin postal naslednik Ulriku II. Celjskemu, gro-

* Kontraverza Milko Kos — Dragan Šanda o priliki Kosovega predavanja »Zgodovinska podoba Celjskih grofov«: kratko poročilo v Jutru, 1937, št. 12, obširnejši Šandov sestavek »Slovenstvo grofov Celjskih« v mariborskem pokrajinskem arhivu.

fu in knezu. Zaradi krute usode je prišlo do tega, da je zgodovina terjala dva mučenika: Ulrika II. Celjskega (pri nas) in Ladislava Hunjadija (v Budimu). Oba sta pripadala rodovoma, ki sta nekako s periferije prihajala v središče ogrske politike: Celjan kot zastopnik deželnega kneza, ki sam še ni bil sposoben prevzeti oblast, Hunjadovec kot branilec plemiških pravic. Pri obeh so pa bile močne osebne težnje, ki so v naglem izbruhu rodile dve rodbinski nesreči.

BORBA ZA CELJSKO DEDIŠČINO*

Mnogo dedičev se je oglasilo za bogato dediščino. Na sorodstvo z izumrlim rodom so opirali svoje zahteve:

1. Katarina, vdova po Ulriku. Sicer ji je kot vdovi pripadala samo knežja preskrbnina, toda ker so že pomrli vsi njeni otroci, ki bi morali biti pravi dediči, je nastopila kot dedinja svojih otrok.

2. goriški grof Ivan. Mati njegova je bila Celjanka (Hermana II. hči Elizabeta), vrhu tega je bilo med rodoma starejše sorodstvo in medsebojna dedna pogodba med Celjani in Goriškimi, ki pa se je nanašala samo na ortenburško posest.

3. grof Ivan Montfort-Pfannberški kot sin Marjete, hčere Hermana III.

4. vojvoda Vladislav Těšinsko-Glogovski, drugi soprog imenovane Marjete, in po Vladislavovi smrti (1459) češki kralj Jurij Poděbradský, ki mu je vdova Marjeta odstopila narok na dediščino s pogodbo, podpisano v Pragi 28. septembra 1460.

5. vojvoda Viljem Saško-Devinski kot soprog Ane, sestre Vladislava Posmrtnika in vnukinje Celjanke kraljice Barbare.

6. kralj Ladislav Posmrtnik, ki je kot ogrsko-hrvatski kralj že itak imel pravico na ogrsko-hrvatsko posest; ker je bil Ulrikov ljubljenec, ni dvoma, da bi ga bil ta določil za glavnega dediča, ako bi že bil mislil na svojo smrt.

7. knezi Modruški-Frankopanski, bratranci in nečaki Ulrikove matere Elizabete. Zahtevali so povrnitev gradov in posesti, ki so kot zastavnina za Elizabetino doto prišli v posest celjskega rodu, in so jih tudi dobili.

Na dedno pogodbo iz leta 1443 se je skliceval cesar in vojvoda Friderik III. (V.), na čigar dvoru po pričevanju Aeneja Silvija ob smrti zadnjega Celjana ni bilo mnogo žalovanja (hic non multum lamenta fuit super morte domini comiti a Ciliae). Na isto pogodbo sta pa opirala svoje zahteve tudi cesarjev brat Albreht VI. in njun sorodnik vojvoda Sigmund Tirolski.

Manjše zahteve, temelječe na posebnih pogodbah, sta imela grof Ulrik Schaumberški in Mihael Maidburški, grofa z Retza (na Dolnjem Avstrijskem).

Vseh, ki so stegovali svoje roke po dediščini, je bilo po Celjski kroniki kar dvajset; resno so seveda prihajali v poštev samo nekateri, predvsem Katarina, Friderik in Ladislav.

---

* Celjska kronika, poglavje 34, 35, 37, 38, 39, 40. Andreas Gubo, Der Cillier Erbstreit, Program drž. gimn. v Gradcu, 1893.

Na Katarinini strani so bili kastelani, oskrbniki, blagajniki, dvorni uradniki in služabniki pokojnega soproga. Prišli so takoj po Ulrikovi smrti k njej ter so ji soglasno obljubili, da nikomur ne izroče grofije, oblasti in gradov, dokler ne bo Katarini zagotovljeno knežje vzdrževanje in dokler ne bodo vsakemu nameščencu izplačane vse prinadležnosti. Ako zadeve ne bo mogoče rešiti drugače, jo bodo predložili kolegiju državnih knezov v razsojo. Istočasno so izvolili izkušenega Jana Vitovca za svojega vrhovnega poveljnika in zvestobo ter pokornost so prisegli Katarini ter njenim.

Toda tudi Friderik je postopal nenavadno brzo. V Gradec je sklical deželne stanove Štajerske, Koroške, Kranjske in Slovenske marke ter jim naročil, naj razsodijo v tej zadevi, čeravno k temu niso bili upravičeni, ker celjska dediščina ni bila več del dežel, ki so jim ti stanovi pripadali. Razsodba se je glasila: Dedič je cesar in kdor ima kake zahteve in terjatve, naj se obrne naravnost na cesarja.

Tako je storil goriški grof Ivan, toda cesar mu ni dal veljati. Zato je Ivan kratkomalo iz Lienza v Pustriški dolini vdrl na Koroško, razdejal nekatere gradove (Greifenburg, Goldenstein, Rifenstein in druge), zasedel Gornji Dravograd, Kamen in Breznik (ob Zili), Falkenstein (ob Gornji Beli), trg Špital, naskočil Ortenburg ter prodrl do Landskrona pri Beljaku. Toda preko Kranjske mu ni bilo mogoče prodreti v celjsko grofijo, ker je imel kranjski deželni glavar strogi nalog, da zabrani prehod. Ivan je sklenil mir (5. februarja 1457); zadovoljil se je z odškodnino letnih 1000 mark penezov in izročil cesarskim gradove, urade, sodišča itd., ki jih je bil prevzel po smrti Celjana Ulrika.

Friderik se je tako odkrižal enega nasprotnika. Toda oglašali so se drugi: Albreht in Sigmund. Zlasti pa je Ladislav pošiljal v Celje naročila nameščencem, naj mu bodo zvesti in naj začasno slušajo Katarino, ki je imela z njim skupne interese. Dne 1. februarja 1457 je bil v Celju in je od nameščencev zahteval obračun o Ulrikovi zapuščini. Katarina je z Žovneka 24. februarja poslala pismo grajskim grofom in zahtevala, naj hitro odgovore. Da izvede protiudarec, je Friderik odposlance njemu zvestih celjskih nameščencev obdaroval z mnogimi uslugami in obljubami in šest dni pozneje (16. februarja) je dal kot cesar po svojem kanclerju, krškem škofu Ulriku Lambergerju, in štiriintridesetih prisednikih izreči sodbo, da pripada dediščina njemu. To naj bi nadomeščalo razsodbo državnih knezov, kakor so jo zahtevali nameščenci s Katarino v Celju.

V začetku marca je bil Friderik že na poti v Celje; s seboj je imel oddelek najemnikov. Zasedel je Slovensko Bistrico in nekaj gradov. Ko je dospel v Celje, se je nastanil v spodnjem gradu in se začel pogajati z Vitovcem. Obljubil mu je (24. marca) grad Sternberg pri Beljaku, letno plačo 500 mark penezov, lepo vsoto denarja in neodvisnost od deželnega sodišča. Vitovec je pristal. Tudi mnogo kastelanov je stopilo na cesarjevo stran, med njimi Tomaž Pfaffoitscher, ki je bil poveljnik na gornjem celjskem gradu. Toda kastelani na Ojstrici, Vrbovcu, Forhteneku, v Podsredi, na Kraljevcu, v Rogatcu, Mehovem, na Kostelu, Žovneku, Sternbergu, Žebniku, v Radovljici in Naklem so ostali zvesti Ladislavu in Katarini. Cesarja so podpirali tudi koroški deželani, ki so prišli z njim v Celje. Odtod

so 12. marca 1457 napovedali borbo Ivanu Lichtenbergerju, ki ni hotel stopiti na cesarjevo stran.

Tudi Vitovec je prekinil pogajanja in se odločil, da se bori dalje; Katarina in Ladislav sta mu podelila čast slavonskega bana. Nanagloma je zapustil Celje in se napotil v Hrvatsko Zagorje, kjer je v svojem gradu Grebenu zbral vojsko, s katero je po povratku neopazno od savinjske strani skozi Vodna vrata vdrl v Celje in ga zasedel. Hotel je ujeti cesarja, ta pa se je bil prejšnji večer s svojimi dvorjani iz previdnosti umaknil v gornji celjski grad in se s tem rešil.

O cesarjevi rešitvi je nastala pripovedka legendarnega značaja. V prejšnji noči se je cesarju v spanju prikazal sv. Maksimilijan in ga opozoril na nevarnost. Rešil se bo, ako napravi zaobljubo, da bo sinu, čigar rojstvo je pričakoval, dal ime Maksimilijan.

Cesar se je res rešil. Toda v Vitovčeve roke so prišli kancler, krški škof Ulrik, cesarska svetovalca Ivan in Jurij Ungnad ter del spremstva. Morali so na Greben. Odkupili so se šele za drag denar. Škof se je moral obvezati na plačilo 6300 ogrskih cekinov, dokler jih ne bi plačal, ima Vitovec v zastavi vse njegove gradove in urade. Vitovec je v spodnjem gradu našel tudi cesarjevo pisarno s pečatom, zlatnino, srebrnino in orožje. Njegovo strogost so občutili tudi meščani, ki so se bili pridružili cesarju. Zdaj se je Vitovec vrgel na gornji celjski grad in oblegal v njem cesarja osem dni. Ker mu obleganje ni šlo od rok, je iz nejevolje porušil tisto palačo Celjskih grofov, ki je stala zunaj mestnega obzidja. Ko je zvedel, da prihaja cesarju večja vojska na pomoč, je odšel z ujetniki in zakladi. Pred odhodom je ponoči še mesto obstreljeval. Gosta jutranja megla je prikrivala njegov odhod v hrvatsko Zagorje.

Cesar se je kmalu nato napotil na Kranjsko. V Ljubljani je zbral vojsko. Večina celjskih gradov in krajev se mu je zlepa vdala. Radovljico pa je osvojil. S Kranjskega ga je vodila pot na Koroško, kjer je porušil Vitovčev Sternberg. Iz Velikovca je 9. novembra 1457 naročal celjskemu župniku, naj na izpraznjeno kaplansko mesto imenuje Jakoba Dochauerja, oglejskega klerika. Toda Vitovec je bil že blizu. Z močno vojsko je iz Hrvatske mimo Celja in skozi Savinjsko dolino prodrl na Kranjsko. Osvojil in zažgal je brižinsko škofijo Loko ter osvobodil Radovljico; cesarski poveljnik Gašper Lamberg si je ni upal držati in zbežal je, čim je čul o Vitovčevem prihodu. Zdaj so cesarski plemiči jeli zbirati svoje čete in ga hoteli dobiti v past. Spretno se jim je umaknil proti Savinjski dolini, Cesarski so pa zavzeli Radovljico, pobili Vitovčevo posadko, porušili obzidje in opustošili mesto.

Vitovec je na umiku zavzel Kranj. Ko je bil v Črnem grabnu, so ga med Blagovico in Trojanami iz zasede napadli kmetje, toda Vitovec jih je nekaj pobil in nekaj razgnal, čeprav je tudi sam imel precejšnje izgube.

Po teh dogodkih je za kugo nenadoma umrl Ladislav Postumus (23. novembra 1457) in borba za celjsko dediščino se je približala svojemu koncu. V gradu sta (15. decembra 1457) Katarinina pooblaščenca Andrej Baumkircher in Friderik Lambergar sklenila s cesarjem spravo. Katarina sama je podpisala pogodbo dne 7. marca 1458 v Varaždinu. Cesarju je pre-

pustila vse gradove, ki so se še držali (Žovnek, Ojstrico itd.). Cesar ji je pa v dosmrtno uživanje odstopil grad Krško z vsemi pritiklinami in obljubil ji je 2000 mark penezov letne rente in še nekatere druge dohodke. Dne 29. aprila je v Varaždinu z listino potrdila, da se ji renta izplačuje. Vendar je Katarina živela v Krškem le nekoliko let, želela si je na jug k svojim ljudem. Tako je v jeseni leta 1461 skozi Benetke prispela v Dubrovnik, tu se je dalj časa zadrževala, nato se je z mestno ladjo odpeljala na Krf. Leta 1463 je skupaj s svojim bratom, bivšim despotom Štefanom, od grofa Lenarta Goriškega kupila mračni grad Beli grad ob Tilmentu. Celotne vsote pa ni plačala, kajti iz leta 1465 je zastavno pismo, s katerim je grofica Katarina zastavila grofu Lenartu Goriškemu grad in gospoščino Beli grad za dolgujočih mu 5179 goldinarjev.

Šest let pozneje (1469) je bila zopet v Dubrovniku, tedaj se je bila proti enkratni odpravnini odpovedala Krškemu. Meščani so si jo ohranili v spominu kot dobrotnico njihovemu špitalu. Temu špitalu je naklonil več posestev že njen tast grof Friderik. Cesar Friderik III. je leta 1478 potrdil špitalu vso posest, ki so mu jo bili darovali grof Friderik, grofica Katarina in laški župnik Martin, po rodu Krčan.

Ko se je odrekla Krškemu, se je Katarina napotila k svoji sestri Mari, bivši sultanovi soprogi, živeči v Ježevu pri Seru v Makedoniji. Odtod je z bratom despotom Štefanom skušala goriškemu grofu Lenartu nazaj prodati Beli grad za 4500 dukatov. Grof pa ni imel denarja in prodaja se ni mogla izvesti, čeprav je sam sultan Mohamed II. v ta namen poslal grofu Lenartu priporočilno pismo. Tedaj je Katarina pisala grofu, ki ga je poznala od otroških let in ga je oslavljala kot sina, da jo je zelo ganilo, ko je zvedela, da je bil žalosten, ko so mu povedali, da so slabo ravnali z njo, jo mučili in tepli; proč hoče iz Turčije, in ker ji je sultan dovolil, da lahko gre, kamor hoče, bo prišla h goriškemu grofu, da pri njem zatisne svoje oči (1480). To slabo ravnanje je zakrivila njena nečakinja, bivša bosanska kraljica Jelena, ki jo je pri sultanu obrekovala. Sestra Mara je očividno ni mogla ščititi.

Še iz tega leta (23. novembra 1480) je pismo, s katerim Ivan Grebelian, glavar Belega grada kot opolnomočenec gospe Angeline, despotinje v Srbiji, zastavlja palatinskemu grofu Lenartu mlin v Belem gradu za 240 goldinarjev, ki jih je bil posodil grofici Katarini. Ko je nastopil vlado sultan Bajezid (1481), so nastali tudi za njo lepši časi. Ostala je v Makedoniji pri svoji sestri ter je Beli grad od Tilmentu podarila svojemu sorodniku, vitezu in palatinskemu grofu Mateju Spandinu, ko ni našla nobenega kupca.

Bila je še leta 1490 med živimi. K večnemu počitku so jo položili v Konjedu, štiri ure zapadno od Strumice.

Cesar se je spravil tudi z Janom Vitovcem (8. marca 1459). Ta mu je nato pomagal ukrotiti goriškega grofa Ivana, ki ni vrnil posestev na Koroškem in zasedel še druga.

Moral se je pokoriti in sprejeti celo Gorico kot fevd. Za plačilo je Vitovec dobil tirolsko mesto Lienz in grad Bruck, ki ju je iztrgal Goriškemu. Malo prej (1459) mu je cesar kot pretendent na ogrsko-hrvatski prestol izročil Krapino in leto dni pozneje (1460) je njega in sinova povzdignil

v čast »grofov Zagorskih«. Nato je Vitovec poročil svojo hčer z grofom Ivanom Montfortskim, sinom grofa Hermana Montfortskega in grofice Marjete Celjske, sestrične grofa Ulrika II., ter je skupno z dvema gospodoma Višprijskima kupil od Katarine tista celjska posestva, ki jih je še imela na Hrvatskem (Medvedgrad, Samobor, Koprivnico, Kalnik, Varaždin itd.); kupna vsota je znašala 62.000 cekinov. Žena Vitovčeva je bila iz rodu gospodov Višprijskih v Ziljski dolini. Njegov grb je bil sestavljen iz sternberškega in celjskega. Umrl je leta 1468. Sledili so mu sinovi Jurij, Ivan in Viljem kot grofje Zagorski. Okrog leta 1485 jim je kralj Matija odvzel vso posest.

Naselje Celje

Prva poročila o Celju

V prvi polovici XII. stoletja se dvigne zavesa nad v dobi preseljevanja narodov propadlim krajem, ki so mu dali novo življenje slovenski prišleci; ker pa je plemiška gospoda v prvih dveh stoletjih tuje fevdalizacije še živela v dvorih med podložniki in cerkev še ni imela trdne organizacije, se Celje dolgo v nobeni listini ne omenja. Šele zakasneli mejni grof Gunter (Guntherus), sin Pilgrima Vovbrskega, ki se po svojih gradovih navaja kot Pilgrin Hohenwart — Pozzuolo, se v listini, izdani med letoma 1122 in 1137, označuje kot celjski mejni grof (»marchio de Cylie«). Svoj pridevek ima gotovo po celjskem Starem gradu (Gornjem Celju). Petdeset let pozneje (okrog 1185) se ime kraja vnovič pojavlja: v neki admontski listini nastopa »Bernardus de Cylie«, ki je bil vsekakor vazal Vovbrskih.

Iz naslednjega stoletja (1287) se nam poroča, da so Vovbrčani zastavili neka svoja posestva v Celju (»de bonis in Cylia«).

V literaturi srednjega veka srečamo Celje prvič leta 1137: neimenovan pisec Leobenske kronike (Anonymus Leobiensis) pripoveduje, da je Atila, prodirajoč v Italijo, porušil tudi več mest na Štajerskem, med njimi popolnoma Celje; Atyla ... in uia (in Italiam) ciuitates. uastauit, inter quas in Stiria ... alia nomine Cylia funditus destructa.« Pristavlja tudi, da se sledovi požara še danes jasno vidijo: pirames ahuc dodie evidenter apparent.

Leta 1212 viteški pesnik Wolfram Eschenbach v svojem Parzivalu dvakrat navaja Celje. Prvič pravi, da se je iz »Sibilje« ob morju peljal proti Celju, drugič pa, da je jahal iz Celja proti Rogatcu.*

V vseh teh poročilih se govori o kraju na bolj indirekten način, kajti tudi grad nad njim so označevali z istim imenom. Ni pa nobenega dvoma, da je bil kraj pred gradom, saj je on nujno posredoval prevzem rimskega imena.

---

* Dotični mesti se glasita:
Ich four von Sibilje das mer alumb gein Zilje« ... »Uz Zilje ich für Rohas reit ...« (Zahn, Ortsnamensbuch der Herzogtums Steiermark; Franc Kos, Gradivo, V.).

Neposredno se Celje navaja v listini leta 1323, in sicer kot trg. Gotovo je dobilo tržne pravice sto ali dvesto let poprej — od Vovbržanov. Navaja se v tisti znameniti listini, iz katere izvemo, da sta vdova zadnjega Vovbržana Elizabeta Goriška in Ulrik Pfannberški zastavila Konradu Auffensteinskemu grad Celje (= Gornje Celje), trg pod njim in stolp v trgu (Cylie die purch und den marcht drunter und den turm der in dem marchte liet«). Stolp je gotovo predhodnik poznejšega spodnjega gradu, zgradili so ga že Vovbržani.

Zunanja slika Celja

Prvotno trško naselje je bilo gotovo na sedanjem Tomšičevem (Glavnem) trgu; hiše so obdajale trg. Zunaj trga sta že zgodaj nastali dve drugi naselitveni jedri: jugovzhodno ob župni cerkvi sv. Danijela in severozahodno ob minoritskem samostanu. Župna cerkev je kot podružnica pražupnije v Šempetru v prvotni romanski obliki nastala že zelo zgodaj, gotovo prej kakor Gornje Celje, saj je gotovo, da so se ustanovitelji, oglejski patriarhi, morali zanimati za kraj, ki so se ga še oklepale rimske tradicije. Po njihovi odločitvi je cerkev dobila za patrona furlanskega svetnika in zaščitnika rudarjev, zidali so jo pa furlanski zidarji.* Samostan malih bratov (minoritov) je pa precej mlajši, nastal je sredi XIII. stoletja, ustanovili so ga Vovbržani. Okrog leta 1400 je na mestu stolpa, omenjenega leta 1323 že stal spodnji grad kot novo bivališče zadnjih Celjskih grofov.

Poleg stolpov se v trgu omenjajo tudi hiše in dvori. Tako je leta 1341 Jurij Zbelovski prodal Henriku Pöbingerju štiri kmetije v Zavodni ter del vinograda, ki je spadal k hiši v Celju. Katarina, vdova po Petru iz Fürstenfelda, je leta 1417 zapustila v oporoki svojemu bratrancu Boltežarju Laserju stolp, hišo in dvor v Celju.

Tudi Celjski grofje so si razen navedenega stolpa kmalu pridobili v trgu znatno posest. Saj imamo že iz leta 1352 poročilo, da je grof Friderik podelil svojemu »zvestemu« (= vazalu) Rudolfu Žovneškemu stolp, ki je bil nekdaj v posesti gospoda Zbelovskega, in še pet dvorov v celjskem trgu.« Leta 1387 sta brata Ivan in Rudolf Grasel (Gräsel, Kresel) prodala Celjskima grofoma Hermanu II. in Viljemu svoj stolp v Celju, ležeč nasproti sv. Maksimilijanu, štiri dvore, sadne vrtove in še druge pritekline, za 390 graških penezov.**

Grofje so imeli vsaj eno hišo na »trgu«. Skoro so prenesli v trg tudi svoj sedež: stolpu v jugozapadnem delu trga so prizidali grad, ki se je sicer spremenjen po poznejših prezidavah, ohranil v današnji vojašnici Slavka Šlandra. V gradu je bila tudi kapela, posvečena Materi božji. Vzhodno od gradu je stalo kot predhodnica današnje »grofije« poslopje, ki je služilo za upravo, služinčad in morda tudi za oborožence in se leta 1414 navaja kot »pisarna« (schreibhauzz), poleg njega so bili tudi hlevi.

Med glavnim trgom, župno cerkvijo, spodnjim gradom in minoritskim samostanom so nastale hiše tržanov, med njimi je bilo še toliko trat in

* Matija Ljubša.
** Franc Kos, Doneski za krajevne kronike. ČZN, 1919.

vrtov, da naselje ni bilo čisto sklenjeno. Vendar sta se v trgu izoblikovali vsaj že dve ulici. Od župne cerkve in »trga«, je vodila proti spodnjemu gradu Spodnja ali Dolga, poznejša Gosposka, sedanja Zidanškova ulica, ki se omenja prvič leta 1444, od spodnjega grada pa skozi Mlinska vrata k Savinji in mlinu Mlinska ulica, navedena prvič leta 1445; ime kaže, da je ob njej že takrat stal mlin, ki ji je dovajala vodo posebna struga Voglajne.

Okoli župne cerkve je bilo pokopališče, ki je bilo gotovo obzidano. Z obzidjem je bil utrjen spodnji grad. Trg sam je pa bil obdan z jarkom, nasipom in lesenim plotom. Verjetno je razen prvotnega jedra oklepal že kaj več, ne vemo pa, če tudi župno cerkev in samostan. Leta 1448 je trg doletela katastrofa, uničil ga je požar. To mu ni bilo na škodo. Hiše so na novo pozidali in konec leta 1450 je grof Friderik II. ukazal, da se trg obda s kamnitim obzidjem. Začeli so ga graditi. Gotovo je pa bilo šele po zatonu celjskega rodu, leta 1473. Kako je izgledalo, ne moremo prav vedeti, kajti po požaru leta 1687 je bilo obnovljeno in spremenjeno. Toliko pa lahko rečemo, da svojega poteka ni spremenilo. Ko je grof Friderik II. ukazal, naj tržani zgrade kamnito obzidje, je gotovo že mislil na to, da naselje povzdigne v mesto.

Celje postane mesto

Friderik je trgu podelil mestne pravice z listino, izdano 11. aprila 1551 (na nedeljo »judica« v postu).*

V prvi točki listine je navedeno, da je celjsko meščanstvo prosilo grofa Friderika, naj bi mu dal svobodo in tiste pravice, ki jih imajo druga mesta v (sosedni) deželi štajerski. Ker grof pričakuje, da bo mesto raslo po prebivalstvu, posesti in hišah, daje meščanom popolno svobodo, tako da brez vsake prepreke lahko uživajo vse tiste svoboščine in pravice, ki jih imajo mesta na Štajerskem.

V drugi točki omejuje grof mestni sodni okoliš. Meja se mu začenja ob Ložnici pri mostu, nato gre tostran Zverinjaka ob travniku pri gozdu, ki sega do cerkvice sv. Duha. Odtod poteka v severovzhodni smeri do Trnovelj (zu dem düren Piehl), kjer stoje mestne vislice. Nato se obrne nazaj proti Hudinji (Khöding), pa zopet naprej, da prestopi Voglajno (Agley) in dospe do teharskih mejnikov (der Etlinger Pimerkh). Potem pride do križa, mimo katerega drži jahalna pot na gornji grad. Odtod dalje poteka meja ob Savinji do dvora, ki je bil nekdaj Prukherjeva (Brodarjeva) last; ko prestopi Savinjo, se ob studencu (Jungkhbrunn) (na Južni strani Miklavžkega hriba) preko vinogradov (v Košnici) povzpne na Lisco (Leiss); spuščajoč se z nje, doseže Savinjo pri dvoru Pobrežje (Peresinz, Pobersniz), ki je bil poprej last Konrada Saurauerja; od tod se preko Savinje v ravni smeri povrača do svojega izhodišča.

V tretji točki oprašča grof točilnice meščanov vseh vinskih davkov.

---

* Podelitvena listina se je v poslednji vojni izgubila. — Glej str. 337. Vsebina je navedena tako v Gubovi kakor v Orožnovi Zgodovini Celja.

V četrti točki oprašča meščane vsake robote, samo pri pravkar začetem obzidju mora vsakdo opravljati odkazano mu delo, dokler ne bo popolnoma gotovo.

V peti točki oprašča Friderik meščane dajanja dvorskega vina, le gorski davek morajo še nadalje plačevati.

V šesti točki pravi grof, da se meščani pritožujejo, češ da jih je v mestu mnogo, ki trdijo, da so njihove hiše svobodne in nočejo plačevati nikakih davkov. Friderik določa, da imajo svobodne hiše in uživajo te od prednikov in od njega pridobljene pravice samo tisti, ki se ne bavijo v njih ne s trgovino ne z obrtjo; hiše tistih pa, ki se bavijo v njih s trgovino ali z obrtjo, niso svobodne in lastniki so dolžni plačevati splošne davščine.

V sedmi točki izjavlja grof Friderik, da daruje meščanom svojo hišo na trgu, ki je bila nekdaj last Henrika Erlauerja in ki jo je grof doslej rabil kot orožarnico. Meščani naj jo predelajo in uporabljajo za mestno hišo, vendar si grof pridrži v njej eno sobo za shranjevanje orožja.

Grof Ulrik II. je 6. oktobra 1455 (v ponedeljek po sv. Frančišku) potrdil vse pravice, ki jih je njegov oče podelil mestu.

Tozadevna listina v prvi točki dosledno navaja očetovo diplomo, v drugi točki izreka Ulrik meščanom zahvalo za pomoč, ki so jo njemu in njegovim prednikom izkazovali z zvestobo, pobožnostjo, pokorščino itd.

V tretji točki se Ulrik odreka pravu na tisto sobo v mestni hiši, ki si jo je pridržal njegov oče, ker hoče za shranjevanje orožja najti drug prostor.

V četrti točki daje končno meščanom pravico, da si lahko vsako leto svobodno izmed sebe volijo župana, sodnika in mestni svet, in sicer po redu in običaju, kakor je to v navadi po drugih mestih (štajerske dežele).

Že Friderikovo sklicevanje na štajerska mesta govori za to, da so bili celjske mestne pravice prikrojene po vzorcu njihovih pravic. Neposreden vir so pa bile ptujske mestne pravice. Ulrikova potrditev dopolnjuje očetovo podelitev s svojo četrto točko, v kateri določa kako je treba voliti župana, sodnika in mestni svet — čeprav se ločeno govori o sodniku in županu, so stvarno volili samo sodnika. Dotlej je bilo trško in mestno sodstvo v rokah grofov, ki so ga poverjali odličnejšim meščanom, kakor kaže proces proti Veroniki Deseniški, ki je imela celo zagovornika, da jo je zagovarjal pred trškim sodnim dvorom.

Ne v eni ne v drugi listini ni govora o velikem gozdu v Pečovniku in neobdelanem svetu (gmajni) okrog naselja; gotovo sta bila že poprej v trški posesti.

Prebivalstvo

Celje je moralo biti za Celjanov že razmeroma velik kraj. Leta 1446 je bilo v njem 545 obhajancev. Temu številu ustreza 700 do 800 prebivalcev. Če računamo na okolico kakih štirideset kmetij, moramo sicer od tega odbiti kakih 300 oseb. Več kot polovica nam še vedno ostane za trg (oziroma mesto).

Iz listin so nam znani tudi nekateri tržani oziroma meščani. Tržan Prukler (Brodar) je imel svoj dvor ob Savinji pod gornjim gradom in je ver-

jetno skrbel za prevoz preko reke. Nikolaj Prukler (1393), Seifried (1391), Jurij in Ivan (oba leta 1392) se navajajo kot očetje novomašnikov. Konrad Saurauer je bil lastnik dvora Podbrežje ob Savinji pod Lisco. Brata Ivan in Henrik sta leta 1326 zastavila več kmetij Frideriku Žovneškemu, ker jima je posodil 100 goldinarjev. Tržan Hertlein Reschlein je bil mož Katarine, ki je leta 1420 prodala Ivanu Meusenreiterju vinograd za 33 mark dunajskih penezov. Grof Friderik II. je dal zvestemu Ivanu Listu in ženi hišo v Celju, ki je bila poleg hiše Ivana Scheera nasproti samostanu. To hišo je bil grof kupil od Erazma Lichtenberga, svojega dvornega mojstra. Isti grof si je pridobil po pokojnem Wolfleinu Czeltingerju s pristankom Ivana Swaben vrt, ki je bil med hišo grofovega kuharja Boltažarja in tržana Hofnérja v Dolgi ulici. Ni ga pa pridržal zase, ampak ga je dal zaradi zveste službe svojemu celjskemu tržanu Fabijanu Kabattu, njegovi ženi Katri ter njunima dedičema.

V listinah se večkrat omenjajo obrtniki. Mesar in tržan je bil Eberwein, čigar žena Kunigunda je po moževi smrti leta 1375 prodala grofu Hermanu neki travnik in poleg njega ležeči gozd v Gaberju (»in Hagenbuch«) za 34 mark graških penezov. Sedlar je bil Walden. Njegova žena Katarina je leta 1389 prodala Hanzu, Waltherjevemu sinu iz Brežic, neki vinograd nad Savo za 7 mark dunajskih penezov. Kolar je bil Siegel in Štefan krojač. Prvi je leta 1414 prodal drugemu svojo hišo v Celju za 35 mark dunajskih penezov. Po teh navedbah sodeč so bile že v celjskem trgu zastopane nekatere izmed glavnih obrti: mesarstvo, sedlarstvo, kolarstvo, krojaštvo, gotovo tudi ni manjkalo drugih, enako potrebnih. Zanimiva je odločitev grofa Friderika II. glede mesarjev. V številki 668 svoje fevdne knjige pripoveduje, da so prišli k njemu celjski mesarji in so ga prosili, naj jim določi mesto, kjer bi lahko prodajali meso in opravljali mesarsko obrt. Grof jim je ustregel. Mesarjem, ki so že bili v Celju ali se bodo v njem naselili, in pa tistim, ki bi skozi mesto potovali, je dovolil, da lahko postavijo stojnice na gmajni poleg Stefflinove hiše v Mlinski ulici, kjer so že stale dotlej. Stojnice se lahko dedujejo. Od vsake stojnice je treba o sv. Mihaelu izročiti za dvor 60 funtov loja, in sicer brez vsakršnega razgovarjanja. Mesarji pa morajo klati živino ob Savinji, tam živali oderejo in meso očistijo, potem ga pa prenesejo na stojnico in ga tam prodajajo. Mlinska ulica je bila za spodnjim gradom in je vodila k Savinji, kjer je moral v ozadju morda tedaj že stoječe predhodnice poznejše grofije biti grajski mlin. Trgovec je bil meščan Kramer, ki je leta 1452 prodal Štefanu Hrovatu neka zemljišča v bližini hudinjskega grajskega mlina. Ne sme nas motiti, da so imena večinoma nemška. Deloma res označujejo nemške naseljence, deloma pa so prevodi iz slovenščine, pri nekaterih osebah priimkov še sploh ni. Iz spiskov poznejših stoletij vidimo, da je bila večina imen slovenskih, sicer so pa v tem času zapisi imen še bolj slučajni, omejujejo se na bolj vidne ljudi, ki so bili gotovo češče Nemci kakor Slovenci.

Stanovali so v Celju tedanje dobe že tudi dokaj številni plemiči. Tiste svobodne hiše, katerih gospodarji so ob podelitvi mestnih pravic zahtevali davčno svobodo, so bile plemiška ali cerkvena last. Nekoliko plemičev se nam v listinah tudi imenoma navaja. Tako je treba šteti med nje

Henrika Wanhauerja, kateremu sta leta 1314 vovbrska brata grofa Friderik in Herman zaradi njegovega zvestega službovanja dala v fevd eno kmetijo in mu zagotovila svoje varstvo. Za plemiče je treba smatrati tudi že prej omenjene osebe: brata Grasla, Jurija Zbelovskega in Rudolfa Žovneškega, ki so bili posestniki stolpov v trgu. Bili so gotovo fevdniki grajskih gospodov, prej Vovbrskih, nato Žovneških. Z grofi v zvezi ali v njihovi službi so bili tudi Nikolaj Prukler, Konrad Saurauer in Ivan Meusenreiter. Isto velja za brata Jošta in Ivana Furchteneggerja, ki sta dobila razen gradu v Šaleški dolini v fevd tudi dvorec v Levcu, razna posestva v Savinjski dolini in hišo v Celju. Neki Henrik je pa dosegel, da mu je grof Herman II. leta 1407 osvobodil hišo in dvor v Celju vseh davkov.

Židje

Zelo veliko poročil imamo o židih, čeprav se v glavnem omenja samo ena celjska židovska rodbina; vzrok je pač ta, da so bili židje kot finančniki v stalni zvezi z grajsko gospodo.*

Na početku te rodbine je Isserlein, ki se je večinoma mudil v Mariboru, njegov sin Scheblein je pa že živel v Celju. Leta 1340 si je pri njem izposodil Henrik Planinski 131 mark penezov, pri čemer mu je bil za poroka bratranec Ulrik Svibenski. Schebleinova sinova sta bila Muš in Kadšim, najznamenitejša izmed celjskih židov. Muševi ženi je bilo ime Puntl, svaku pa Hakim, Mušev sin je bil mogoče Jüdel.

Muš in Kadšim sta živela burno ter nevarno življenje ter se v listinah često omenjata. Leta 1351 sta se pri Mušu, Kadžimu (in Slömleinu ter Joedlu) nameravala zadolžiti brata Rudolf in Diepolt s Katzensteina, za poroka sta najavila Friderika Celjskega. Muš je leta 1333 posodil Bertoldu Čreteškemu (Čretež — grad pri Mokronogu) 45 mark oglejskih penezov, pri čemer je bil zopet porok Friderik Celjski. Pri Muša in Kadšimu sta se zadolžila Gradčana Marstaler in Nikolaj leta 1375 za znatno vsoto, prvi za 28, drugi za 116 goldinarjev, nadalje Herman, Pavel in Friderik iz Kindsberga za 575 goldinarjev, Lenart Porgel iz Ljubljane za 5 goldinarjev. Tudi Celjski grofje so si včasih pri obeh bratih izposodili kako vsoto. Tako sta Muš in Kadšim leta 1360 izjavila, da so poravnani vsi dolgovi, ki so jih pri njih naredili, rajni Friderik I. in njegova sinova Ulrik in Herman I.

Brata Muš in Kadšim sta imela služinčad svoje vere. Muševa uslužbenca Pezzacha, ki se je imenoval tudi Scheizzen Pascul, in Didija sta ujela goriška grofa Majnhard in Henrik, ju zaprla in jima vzela konja ter 52 goldinarjev. Vendar je Kadšim, ki je prav tedaj (1360) bival v Trstu v svojem in v imenu svojega brata izjavil, da zaradi tega dogodka ne bosta gojila sovraštva do obeh grofov.

Pravica nad židi je tedaj pripadala deželnemu knezu, ki pa jo je lahko podelil tudi komu drugemu. Muš in Kadšim sta bila vojvodova l a s t, toda leta 1362 ju je Rudolf IV. z Muševo ženo in sinom podelil Celjskima grofoma Ulriku I. in Hermanu I. V tem času (1364) je Mušu poravnal svoje dolgove Konrad Vuzeniški, Henrik Planinski si je izposodil pri Kadšimu

* Franc Kos, l. c.

100 goldinarjev (1363), stari žalski sodnik Wulet pri obeh bratih 6 mark oglejskih penezov (1364) in nekateri prebivalci Slovenske Bistrice so dolgovali Mušu 130 goldinarjev.

Sredi živahnega denarnega poslovanja sta se morala Muš in Kadšim težje pregrešiti, kajti konec leta 1364 sta nekam pobegnila. Zato sta utrpela finančne izgube. Tako je leta 1365 vojvoda Rudolf razveljavil vsa dolžna pisma, ki jih je Muš dobil od Friderika Walseejskega. Vojvoda Albreht je zaradi njunega pobega dovolil, da sta se korneuburška žida Jona in Isserl polastila njunega imetja razen tistega, ki ga je od njiju imel Celjski grof. Vojvoda Albreht in njegov brat Leopold sta se pogodila z dunajskimi židi, da so ti za ubegla žida prevzeli poroštvo v znesku 20.000 goldinarjev. Očividno se je moralo delovanje obeh bratov raztezati zelo na široko.

V domovini pa je Celjski grof Ulrik nastopal kot razsodnik. Že leta 1366 sta grof Ulrik Celjski in Viljem Svibenski zaradi dolgov razsodila med Gottfriedom iz Maribora in Mušem. Naslednjega leta (1367) je vojvoda Albreht grofa Ulrika, svojega deželnega glavarja na Kranjskem, naravnost določil, da razsodi o terjatvah, ki sta jih Muš in Kadšim imela pri raznih osebah. Tako se je zgodilo. Grof Ulrik je izjavil, da Friderik »von Topplach« imenovanima Židoma ni nič dolžan, ker je Hugon Devinski poplačal njegove dolgove. Potrdil je tudi, da je Gottfried iz Maribora vrnil Mušu in Kadšimu tistih 100 funtov graških penezov, ki si jih je od njiju izposodil Mariborčan Oton. Za Otona Lungauerja pa je židoma dolžnih 48 mark oglejskih penezov Eberhard Schürr poravnal Celjskemu grofu Ulriku.

Nekatere terjatve sta razsodnika spoznala za neveljavne, npr. do Otona Geblerja v Mariboru in Nikolaja ter Hermana, točajev z Ostrovice na Koroškem, znašajoče 40 mark oglejskih penezov. Na drugi strani pa sta (leta 1368) Friderik iz Maribora in Oton Wolfauer prevzela poroštvo za Friderika iz Lipnice, ki se je pri Mušu zadolžil za 900 goldinarjev.

Medtem ko sta bila brata na pobegu, so drugi mariborski in celjski židje izkoristili ugodno priliko za posojevanje denarja raznim osebam. Celo brižinski škof Ivan je pri njih zadolžil sebe in cerkev za 780 goldinarjev. Celjski grof Ulrik in Rudolf Žovneški (vazal Celjskih) sta prevzela poroštvo.

Muš in Kadšim pa vendar nista predolgo begala po svetu, ampak sta se kmalu vrnila v Celje oziroma v Maribor, kjer je bila večja židovska naselbina. Kadšim je v začetku leta 1368 izjavil, da je pobegnil, ker si je marsikaj prilastil in tako prelomil svoje obljube in pismene pogodbe. Leta 1370 sta se Muš in Kadšim poravnala z dvema drugima židoma. Muš je posodil Ivanu z Rebernice (Pri Železni Kapli — na Koroškem), 7000 goldinarjev in je to svojo terjatev odstopil Celjskemu grofu Hermanu. Istega leta mu je Gottfried iz Maribora poravnal dolgove. Naslednjega leta (1371) so se z Mušem in Kadšimom poravnali Hartnid z Vivšnika (pri Velikovcu na Koroškem), zaradi 120 mark oglejskih penezov, vdova po Henriku z Viltuša (pri Mariboru) ter brata Diepold in Rudel s Katzensteina (pri Šoštanju). Vendar denarne zadeve med Mušem in Kadšimom ter Gottfriedom iz Maribora še leta 1372 niso bile poravnane in je zato moral večkrat posredovati Herman Celjski. Tudi Gottfriedova soproga se je podvrgla Hermanovi razsodbi.

V tem času (1372) sta se Muš in Kadšim sprla, tako da sta morala posredovati med njima grof Herman I. in žid Izzerl iz Neuburga. Naslednjega leta je Hugon Devinski poravnal svoj dolg pri Mušu, dve leti pozneje je pa Hugon posodil Mušu in njegovi ženi Puntl 500 goldinarjev; za to vsoto sta mu zastavila svojo hišo v Mariboru za tako dolgo, dokler ne vrneta dolga. Leta 1376 je potrdil Kadšim, da so se z njim poravnali Žalčani Dietmar, sin župana Wuleta, in njegovi dediči. Naslednjega leta sta njemu in bratrancu Scheblu grofa Herman in Viljem poplačala vse dolgove, ki so jih napravili pri njih gospodje Vuzeniški. Leta 1379 je Muš potrdil, da so poravnana vsa dolžna pisma, ki sta jih on in njegova žena imela od Hugona Devinskega in Hartnida z Vivšnika.

Leta 1380 sta se znova sprla Muš in Kadšim zaradi raznih terjatev, ki sta jih imela med seboj. Izjavila sta, da se hočeta podvreči razsodbi grofa Hermana.

Istega leta si je Henrik »von Helzen« izposodil od Kadšima 370 goldinarjev, pri čemer sta bila Hugon Devinski in Rudolf Wallseejski poroka. Leta 1384 je izjavil Muš, da so mu Celjski grofje poravnali vse dolgove. Tri leta pozneje sta se z njim pogodila tudi Nikolaj, točaj z Ostrovice, in njegov bratranec Jurij.

V Celju so bivali v XIV. stoletju še židje, ki ne stopajo toliko v ospredje. Nekateri mariborski in celjski židje so posodili Bertoldu Čreteškemu 730 mark dobrih oglejskih penezov. Ta dolg je leta 1358 prevzel grof Friderik I. V tej dobi je živel v Celju tudi žid Hinc Baroh (Waroch), ki je leta 1367 posodil Ivanu in Nikolaju iz Guštanja 440 goldinarjev, za katere so poroštvo prevzeli Ulrik s Turna, Herman Celjski in Rudolf Plankenwarter. Pri Barohu sta se zadolžila tudi Nikolaj, točaj z Ostrovice, in njegov bratranec Ivan, ki sta leta 1382 poplačala pri njem vse dolgove. Posojala je denar tudi židinja Plümlein. Otonu z Sichersteina (Pletarjev) na Dolenjskem je posodila 130 funtov dobrih dunajskih penezov. Ta dolg so potem prevzeli Herman I., Herman II. in Viljem. Zato jim je imenovani odstopil vse pravice, ki jih je imel na nekaterih kmetijah v Mehovem, Njivicah na Javorovici, pri Sv. Ožbaltu, vaseh, ležečih blizu Št. Jerneja na Dolenjskem in drugod. Plümlein je posodila 1500 goldinarjev tudi bratoma Ulriku in Otonu Liechtensteinskemu, za katera je Simon Rudnauer prevzel poroštvo. O Muševem sinu Jüdlu je znano samo, da si je leta 1390 izposodil pri grofu Hermanu in Viljemu 380 goldinarjev ter je obljubil, da jih bo v določenem času vrnil. Žid Herman je posodil Ivanu s Kolovca (pri Kamniku), županiku v Cerkljah, 7 in pol marke šilingov, ki mu jih je ta vrnil leta 1393.

Židje so posojali denar na varen način: na zadolžnice in proti porokom. Kolikšne obresti so zahtevali, tega zadolžna pisma ne navajajo. Jemalci posojil so bili večinoma gospoda z gradov, redkeje meščani. Tu in tam so si židje pri njih, zlasti pri Celjskih grofih, tudi sami kaj izposodili, da so lahko naprej posodili.

Celjskih židov ni bilo mnogo: poleg Schebleinovih sinov in njunih pripadnikov še nekaj posameznikov — Hinc Baroh, ženska Plümlein, Herman. Celjski židje so bili povezani z mariborskimi in so deloma v Mariboru tudi

prebivali. V Celju se leta 1407 navaja Židovska ulica (»Judengasse«), kje je bila, ni povedano, misliti moramo na eno izmed uličic, ki so vezale tedanjo Dolgo ulico s prostorom pred minoritsko cerkvijo.

Toda doba židovskega življenja v Celju je pri kraju. Grof Herman II. jih je izgnal iz vseh svojih grofij. Bil je gospodarsko močan in ni več rabil njihove finančne pomoči. V sosednih avstrijskih deželah so ostali židje še skoraj 100 let; izgnal jih je šele cesar Maksimilijan.

V srednjem veku so žide marsikje hudo preganjali, vzrok so bile verska nestrpnost, vraževerje in zavist. Da bi se bilo to dogajalo pod Celjskimi grofi, o tem ni nobenih poročil; videli smo, da Muša in Kadšima zaradi njunih prestopkov niso preganjali, vsekakor so rabili njuno finančno uvidevnost in pomoč, židje so bili bankirji svojega časa.

Kulturne razmere v dobi Celjskih grofov

O šolstvu v tej dobi nimamo točnih poročil. Brez dvoma so imeli minoriti notranjo šolo za vzgojo svojega naraščaja in zunanjo za druge otroke. Grofovske otroke je poučeval grajski kapelan ali kak uslužbenec v pisarni. Prav verjetno je, da je mesto (trg) že v tej dobi ustanovilo svojo mestno šolo. Toda prvo poročilo o njej je nekaj let mlajše. Šele leta 1460 se namreč navaja Pavel Pildhawer kot šolski vodja.*

Da so Celjski grofje skrbeli za vzgojo nadarjenih mladih tržanov (meščanov) je gotovo; vsaj oglejski zapisniki izpričujejo, da so nekatere mlade celjske rojake grofje oziroma njihove žene priporočili pri patriarhu. Sami so jim določili vzdrževalnino (»titulum mensae«) in so jih vsekakor tudi že pri študiju podpirali. Tako je leta 1391 gospa Adelajda, vdova po Ulriku I., priporočala Ivana, Seifriedovega sina (Johannes Sevefridi de Cilia). Naslednjega leta sta Herman in Viljem predložila Ivana, sina Nikolaja Pruklerja (Jahannes quandam Nicolai Prukler). Istega leta in dne sta bila posvečena Martin, sin Jurijev, in Peter, sin Ivanov (Martinus natus Georgii de Cilia; Petrus natus Johannis de Cillia), ki ju je oba predložila gospa Katarina, žena Hermana I.**

Izmed celjskih rojakov, ki so si pridobili sloves na polju učenosti, je treba omeniti Tomaža Prelokarja, ki je bil kot dunajski stolni prošt učitelj poznejšega cesarja Maksimiljana in je leta 1496 umrl kot škof v Kostnici ob Bodenskem jezeru. Svoja mlada leta je preživel v Celju še za dobe Celjskih grofov.

Da tudi Celje ni bilo čisto brez duševnega delovanja, o tem priča že večkrat omenjena Celjska kronika.

---

* Sodnijska knjiga mesta Celja v graškem deželnem arhivu.

** Izčrpen vir: Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, III, Das Archidiakonat Saunien. Das Dekanat Cilli, 1880, in VIII, Das Dekanat Neukirchen, 1893. Pregleden spis: Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije.

Potek vključitve v krščansko cerkveno organizacijo

Proces vključitve v krščansko cerkveno organizacijo je bil povezan z vključitvijo v zapadni fevdalni red. V celjski pokrajini se je ta vključitev vršila preko oglejskega patriarhata. Njegova misionarska dejavnost se je začela že pred prihodom slovenskih rodov. Nimamo pa o njej nikakih konkretnih poročil. Nekakšen odsev utegne biti samo legenda o sv. Mohorju. Misionarski poizkusi so se vršili tudi po prihodu slovenskih rodov. Zgodovina o njih molči. Patriarhat si je iz te dejavnosti lastil določene predpravice.

Uspešnejše je postalo širjenje krščanstva, ko so slovenske pokrajine prišle v sestav nemške države. Tedaj je med oglejsko in solnograško (salzburško) cerkvijo nastal spor glede razdelitve vplivnega področja. Karel Veliki ga je leta 811 rešil s tem, da je kot mejo med oglejskim patriarhatom in solnograško nadškofijo določil reko Dravo. Oglejski patriarhat je še naprej uporabljal misionarski način širjenja vere, medtem ko je solnograška nadškofija na svojem področju že uvajala stalno cerkveno organizacijo in gradila preproste cerkve. Obojestransko versko delo je prekinil madžarski naval. Po zavrnitvi Madžarov je v zvezi z njihovim umikom proti vzhodu to delo dobilo oblike trajne cerkvene organizacije. Osnove so bile župnije. Na našem ozemlju se pojavljajo v XIII. stoletju, nastajale so pa vsaj sto let poprej, v XII. stoletju. Trajne župnije so rabile trajne, zidane cerkve, prve izmed njih so gradili istočasno z gradovi.

Področje patriarhata je bilo zelo veliko. Naši kraji so bili od rok in prometne razmere so bile neugodne. Patriarhi in njihovi zastopniki so včasih sicer prišli v naše kraje, toda neposrednega nadzorstva nad njimi niso mogli imeti. Kot posebno nadzorstveno ustanovo so uvedli arhidiakonat (nadduhovništvo), to so bili posamezni ugledni župniki. V naših krajih je bilo več arhidiakonatskih področij. Savinjsko dolino in njeno okolje je zavzemal s a v i n j s k i a r c h i d i a k o n a t (archidiaconatus Seunie). Prvi znani arhidiakon je bil Pertold, ki ga leta 1173 navaja neka žička listina. Letnica potrjuje istočasno obstoj župnij. Arhidiakonat je na severu segal do Drave, izvzet je bil samo slovenjegraški okoliš. Na jugu je segal savinjski arhidiakonat preko Save v okolico Radeč, Svibnega in Dobovca.

Poleg oznake arhidiaconatus Seuniae (Sauniae) srečavamo pozneje tudi oznako: archidiaconatus vallis Savinae et campi Dravi (arhidiakonat savinjske doline in Dravskega polja), izza 1715, ko je bil celjski župnik hkrati arhidiakon, tudi ime archidiaconatus Cilliensis (celjski arhidiakonat).

Izza srede XV. do početka XVII. stoletja je bil savinjski arhidiakonat večkrat razdeljen v dva dela: v savinjski in podravski arhidiakonat. Izza konca XV. do početka XVII. stoletja je bil včasih savinjskemu priključen podjunski arhidiakonat, skupna oznaka je bila archidiaconatus vallis Savinae et vallis Junonis (arhidiakonat Savinjske in Podjunske doline.)

Vendar se je oblast arhidiakona znatno skrčila tudi v notranjosti samega arhidiakonatskega ozemlja; papež je namreč posamezne župnije vtelovil (inkorporiral) posameznim, tudi odaljenim samostanom in škofijskim kolegialnim kapitljem ter jih je s tem izvzel iz oblasti arhidiakonov.

Celjska župnija sv. Danijela

Na savinjskem ozemlju se nam celjska župnija javlja kot prva (leta 1229), vendar ni najstarejša in ne spada v vrsto prvotnih ali tako imenovanih pražupnij. Za to ni bila dovolj velika, saj je razen Celja samega tudi prvotno obsegala samo ozemlje poznejših okoliških davčnih ali katastrskih občin.

Prava savinjska pražupnija je nastala v osrčju same doline, vsekakor v Šempetru, a je pozneje njeno mesto prevzela župnija sv. Nikolaja v Žalcu. Glavni dokaz za to trditev je podal Ignacij Orožen. Ugotovil je, da je teharska župnija prvotno spadala k šempetrsko-žalski in vmesno celjsko področje ni moglo biti izvzeto.

Pogoj za sorazmerno zgoden nastanek samostojne celjske župnije je bil političnega značaja. Ko je fevdalni gospod doline svoj sedež prenesel iz njenega osrčja na grad Gornje Celje, je nastal pogoj, da dobi Celje tudi ustrezno cerkveno oblast, župnijo. To je bilo vsekakor za savinjskega mejnega grofa Gunterja, sina Pilgrima Hohenwart-Pozzuola iz rodbine koroških Vovbržanov.

Župnijo je ustanovil patriarh ob sodelovanju Gunterjevem, zato je umevno, da so bili Vovbržani zavetniki celjske župnije. Od njih so prevzeli to čast grofje Celjani, od teh pa Habsburžani.

O tesni idejni povezanosti Celja z Oglejem, oziroma s Furlanijo, govori patron celjske župne cerkve sv. Danijel, ki je bil kot predhodnik sv. Barbare patron rudarjev.

To vlogo mu je pripravila svetopisemska povest: Danijel v levji jami. Na Slovenskem je več Danijelovih cerkva, celjska je nastala najbrž na temeljih rimskega svetišča in utegne biti prva med njimi.

Župna cerkev in njene podružnice. Župna cerkev sv. Danijela je v svoji prvotni obliki gotovo nastala istočasno z ustanovitvijo župnije. Zgradil jo je najbrž furlanski mojster, ki ga je poslal v Celje oglejski patriarh. Namesto prvotne cerkvice so Vovbrski v XIII. stoletju zgradili novo in znatno večjo cerkev. Nova cerkev je zavzemala sedanjo glavno cerkveno ladjo in je imela v višini, kjer se sedaj začenjajo svodna rebresa, raven leseni strop. Sto let pozneje so se Celjski grofje lotili prezidave cerkve v novem proti nebu kipečem gotskem slogu s šiljastimi loki in kamnitimi okraski. Prezidava se je začela v drugi polovici XIV. stoletja in se je zavlekla v XV. stoletje. Srednjo ladjo so dvignili in njen leseni strop nadomestili z lepim več polj obsegajočim gotskim obokom. Ob straneh so pozidali stranski ladji. Zvezo med njima in glavno ladjo so napravili tako, da so na ustreznih mestih prebili stranski steni prejšnje cerkve in pustili samo v stebre kot nosilce spremenjene dele. Konec stoletja so v podaljšavi severne stranske ladje zgradili kapelo Treh kraljev, ki so jo imenovali tudi grofovsko kapelo. Grofje so dali kapelo okrasiti s čudovi-

* Prvi celjski župniki: Rupert (Rubperus, 1229), Wluingus (1252), Otto (1286), Henricus (1318), Federik (1377), Simon Groinski (1444, 1451), Janez Herdmannsdorfer (1486), Jurij Rosenauer (vikar — 1483), Lenart Mendech (1487), Andrej (vikar — 1496, 1497).

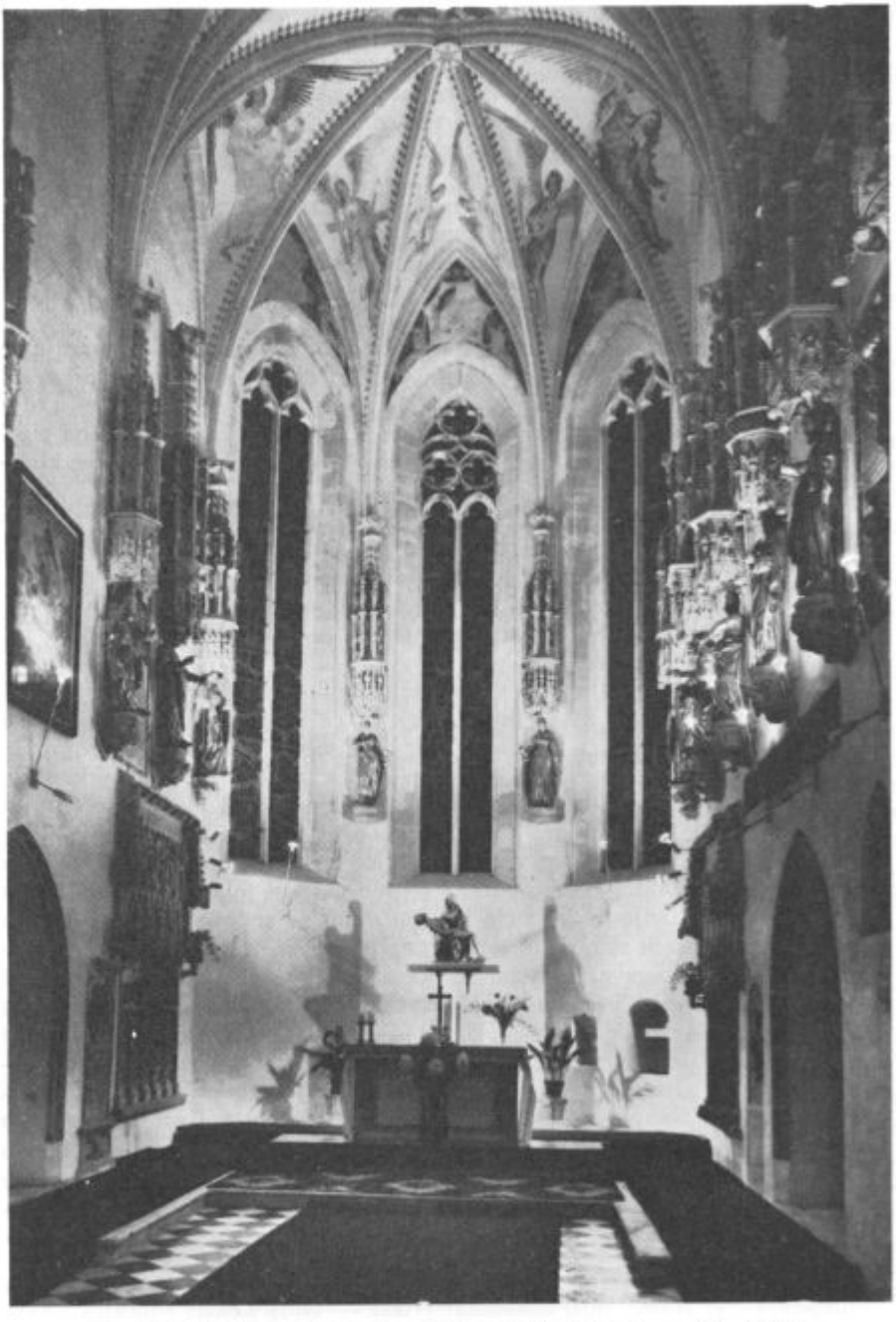

Kapela Celjskih grofov v župnijski cerkvi (obnovljena leta 1969).

timi freskami, ki spadajo med najlepše, kar jih je pri nas nastalo ob prehodu gotike v zgodnjo renesanso. Okrog prestola sv. Trojice na temenu oboka se vrstijo apostoli in cerkveni očetje. Izraznost osebnih figur povečujejo lepo oblikovani ornamenti rastlinskega in geometričnega značaja. Od prvotnega okrasja so v kapeli ohranjene še tudi gotske konzole z baldahini, sedile in plošče z neokrnjenimi tremi gotskimi napisi iz srednjeveškega Fiziologa, ki govore o noju, ki mu sonce izvali jajca, o Scili, napol devici na pol morski pošasti, o Janezu Evangelistu in o spremembi vode v vino. Kapela je znana kot kapela Žalostne matere božje. Izza konca XVI. stoletja je bila sedež zelo razširjene bratovščine tega imena, ki je v tistem času prenesla vodstvo iz Konjic v Celje. Njen prvi celjski kaplan je bil Tomaž Hren, poznejši ljubljanski škof. Možna je domneva, da je bil prvotno v kapeli oltar Treh kraljev, ki so ga pa prav kmalu zamenjali z oltarjem Matere božje, ki ima mrtvega Kristusa v naročju. Leta 1613 so začeli kapelo obnavljati in leta 1623 jo je škof Montopoli, cesarski dvorski pridigar, na novo posvetil. Posvetitve se je najbrž udeležil tudi sam škof Tomaž Hren. Ob tej obnovi so na konzole mesto prejšnjih gotskih postavili baročne kipe. Leta 1658 so kapelo zopet obnavljali, o tem priča kamen z latinskim napisom, ki so ga našli pri glavnem oltarju sv. Danijela. Župnik je bil tedaj M. Bernardus Maurisich. V cerkvi je iz dobe Celjskih grofov spomenik škofa Hermana, nezakonskega sina grofa Hermana II., ki je leta 1421 umrl v Celju za vnetjem slepiča. Poteze obraza, upodobljenega z reliefom, kažejo, da je škof umrl še kot mlad človek.

Župna cerkev je že v dobi Celjskih grofov dobila štiri podružnice. Na severni strani mesta so bile kar tri. Izmed njih stoji še samo cerkev sv. Maksimilijana, posvečena legendarnemu celjskemu škofu. Cerkev sv. Andreja, ki jo je od nje ločil potok Koprivnica in je bila verjetno kapela grofovske palače, je prestala biti cerkev v dobi cesarja Jožefa II. in je zdaj del stanovanjske hiše. Cerkev sv. Duha je pa bila v sestavu okrog leta 1350 od grofa Friderika I. ustanovljenega celjskega špitala in so jo porušili leta 1960, ko so začeli graditi hotel Celejo. Četrta cerkev, posvečena sv. Nikolaju, še stoji na Miklavškem hribu na južni strani mesta. Sv. Miklavž je bil zaščitnik proti vodam.

Okoli cerkve sv. Danijela je bilo pokopališče, obdano z zidom. Na pokopališču je bila kapelica sv. Mihaela, ki je v početku gotovo služila kot kostnica. Staro pokopališče je bilo tudi okoli cerkve sv. Duha.

Župnija sv. Martina na Teharju

Tudi ta župnija je nastala v sestavu pražupnije sv. Nikolaja v Žalcu. Samostojna župnija je bila že v XIV. stoletju. Kakor žalska pražupnija je bila inkorporirana stiškemu samostanu. Kot prvi župnik se javlja Henrik (1362). Izmed njegovih naslednikov so iz srednjega veka znani samo trije: Janez (1405), Jurij Rosenauer (do 1466), Lenart Berneker (izza 1466).

V sestavu teharske župnije so v srednjem veku nastale tri podružnice: sv. Lovrenca v Kompolah, ki so jo v XIV. stoletju zgradili plemiči

Safnerji, delni posestniki prežinskega gradu, sv. Janeza, ki je nastala na mestu bivšega prežinskega gradu, in sv. Ane na Vrheh, ki jo je ustanovil cesar Friderik III., posestni naslednik celjske grofovske rodbine.

Pražupnija v Strmcu (pri Novi cerkvi)

Strmška pražupnija je bila zelo velika. Na vzhodu je zajemala Vojniško hribovje, na jugu se je ob Hudinji na okrog 4 km približala Celju, na severu je segala do slemena Paškega Kozjaka in Stenice, na zapadu do razvodja med Dobrnico in Pako in preko gornjih pritokov Pirešnice.

Ustanovnik in patron pražupnije je bil oglejski patriarh. Ta si je pridržal tudi cerkveno desetino, ki jo je leta 1334 podelil Celjskemu grofu Frideriku I.

Župnija se prvič javlja letą 1236. Tedaj in še večkrat se v listinah označuje kot župnija sv. Lenarta pri Novi cerkvi v Puščavi (parochia st. Leonardi in Neukirchen — tudi Nova ecclesia in der Einöd). To ime predpostavlja neko starejšo cerkev. Gotovo je, da ob nastanku župnijske cerkve naselja okrog nje še ni bilo, saj je dobilo svoje ime po cerkvi. Morala so pa biti redka naselja v okolici, saj zaradi njih je bila cerkev potrebna. Ime Einöd je pozneje prešlo na graščino ob vhodu v Sotesko (Socko), ki vodi ob Hudinji proti Vitanju.

Leta 1455 je papež Nikolaj V. izdal odlok o inkoporaciji župnije kolegiatnemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem. Preden je odlok obveljal, je papež umrl. Pij II. je leta 1459 odlok obnovil, toda tudi on je umrl, preden je odlok stopil v življenje. Definitiven je postal šele odlok Pavla II. iz leta 1468.

Kolegiatni kapitelj je kot župnika redno namestil kakega svojega kanonika, ki je moral kapitlju oddajati del dohodkov.

Župnijska cerkev sv. Lenarta je bila prvotno zgrajena v romanskem slogu. Za turških pohodov v drugi polovici XV. stoletja je bila močno poškodovana. Ko so jo obnovili, so ji dodali lep gotski prezbiterij in ob njem sezidali stolp. Okrog cerkve so napravili utrjen tabor z jarkom. Na severozahodnem voglu so bila utrjena vrata s pridvižnim mostom, nad vrati je bilo stanovanje za kaplana. To mesto so dolgo imenovali »Na pruki«. Stanovalci hiš nad mostom so še pred desetletji nosili ime »nadprukovci«, oni pod mostom pa »podprukovci«. Okrog cerkve je bilo pokopališče. Na južni strani je bil gotski karnerij, ki je imel v pritličju kostnico, v nadstropju pa krstilnico. Ko so pozneje krstitve prenesli h krstnemu kamnu v cerkev, so v krstilnici namestili oltar sv. Mihaela.

Podružnice

Pražupnija sv. Lenarta je imela mnogo podružnic. Na njenem poznejšem teritoriju so bile tri. Najstarejša je bila gotovo podružnica sv. Katarine v Lembergu. Omenja se že leta 1262. Tedaj so se v njej sestali Leopold Žovneški, njegov brat Ulrik Lemberški in mnoge plemiške priče zaradi dedne pogodbe, ki sta jo sklenila med seboj oba žovneška brata. Podruž-

nica sv. Janeza je bila v Vizorah, podružnica sv. Tomaža pa nad Landekom. Vse tri cerkve so podrli za Jožefa II., cerkev v Lembergu so pozneje Lemberžani obnovili, o ostalih dveh je pa izginila vsaka sled.

Cerkev Matere božje na Dobrni je bila tedaj še podružnica. Verjetno je predhodnica sedanje cerkve nastala že v XII. stoletju. O cerkvi sv. Nikolaja na bližnji Vrbi se prvič govori v vizitacijskem poročilu iz leta 1567. Na Paškem Kozjaku je domnevno že v XIII. ali XIV. stoletju stala kapelica, posvečena puščavniku Jošt u (*Judocus*).

Predhodnica sedanje župne cerkve sv. Martina v Šmartnem v Rožni dolini se prav tako omenja v vizitacijskem protokolu iz leta 1567.

Frankolovo v srednjem veku ni imelo nikake cerkve. Pač pa govori ljudska tradicija o cerkvi, ki naj bi bila stala na planotici nad Višnjo vasjo.

Župnija sv. Jerneja v Vojniku

se je od novocerkovske pražupnije odcepila že v srednjem veku. Leto odcepitve ni znano. Vsekakor se 1273 javlja neki Henrik iz Gradca kot bivši vojniški duhovnik, leta 1464 pa neki Ivan kot vojniški vikar. V urbarju vojniške gospoščine iz leta 1524 se navaja, da mora vojniški župnik v grajski kapeli brati mašo vsake tri tedne. Od poznejših vojniških podružnic so stale ob koncu srednjega veka štiri. Prva je bila cerkev sv. Florijana tik nad Vojnikom. V bližini je bila kapelica Sv. groba. Na hribu Sv. Tomaža stoječa cerkvica je bila pravzaprav grajska kapela. Cerkvica sv. Nikolaja je bila v naselju Šmiklavž. Cerkev sv. Marjete je bila v naselju Šmarjeta ob veliki cesti. Cerkvica sv. Tomaža se omenja v urbarju iz leta 1524, ostale tri pa v vizitacijskem protokolu iz leta 1567. Ohranila se je samo cerkev sv. Florijana, ostale tri so postale žrtev odloka cesarja Jožefa II.

Samostanske in podobne ustanove

Celjski špital

sta okrog leta 1350 ustanovila grof Friderik I. in žena Dimuta na severni strani mesta. Poleg samostana sta zgradila cerkev sv. Duha, kakor je bila takrat navada. Grof je špital založil s kmetijami in zemljišči. Sinova Ulrik I. in Herman I. sta darovnico potrdila in oprostila špital vseh fevdalnih dajatev. Podeljena posest s podložnimi kmetijami je bila v Šibeniku pri Hrastniku, v Retjah, na Pleskem, na Dobrni, v Lakonci, na Limbarju in na Vodah pri Trbovljah, v Arji vasi, v Košnici, na Zgornji Hudinji, na Dobrovi, Prekorju in Mozirju, gorsko pravo je pa imel špital na Prekorju in v Kostrivnici. Podelitvena listina ni ohranjena. Možno je, da se je prvotna podelitev pozneje dopolnjevala. Špital je bil hkrati ubožnica in bolnica.

Minoritski samostan

je nastal kot samotna stavba zunaj prvotnega naselja na sedanjem Trgu V. kongresa. S patriarhovim dovoljenjem so ga ustanovili grofje Vovbržani. Do 1850 je bil v nekdanji samostanski (Marijini) cerkvi latinski napis,

ki je pričal, da so leta 1241 cerkev zgradili grofje celjski — mišljeni so lahko samo Vovbržani. Prvotno cerkev so pozneje povečali ali vsaj nadomestili z novo in večjo. Oglejski patriarh je leta 1310 dovolil krškemu škofu, da cerkev posveti. Navedena letnica je točna, saj jo izpričuje listina. Celjski grofje so se že v početku z minoritskim samostanom tesno povezali. Zato govorim o stikih med njimi in samostanom v zvezi z njimi (Glej str. 244).

O samostanu sv. Klare

govori testament cesarice Elizabete, vdove Friderika Lepega ,iz leta 1329. V njem Elizabeta voli temu samostanu večji denarni znesek. Ker pa ni o samostanu nobenega drugega poročila, njegov obstoj ni zanesljivo izpričan. Morda je bil samo namen, da ga ustanovijo za plemiške hčere, ki se ne bi poročile.

KNJIŽEVNOST O CELJSKIH GROFIH

Za zgodovino Celjskih grofov imamo skoraj sodoben vir, v nemškem jeziku pisano Celjsko kroniko. Pisec, neznani menih celjskega minoritskega samostana, jo je začel spisovati po smrti grofa Hermana II., odločil se je za pisanje iz spoštovanja do velikega človeka. Razmere na celjskem dvoru je prav dobro poznal in se je trudil, da bi jih prikazal objektivno, čeprav ni mogel zatajiti simpatij, ki jih je imel za celjski rod. Tudi v sodobni politiki se je dobro spoznal, vir zanjo so mu bile — poleg pripovedovanja oseb — ki so jo same doživljale — pripovedke, imenovane »Hofmären«. Gotovo se je poslužil tudi nekaterih listin. Slovenski prevajalec Celjske kronike Metod Golia sodi, da je Kronika nastajala prav v celjski pisarni. Franc Krones jo je prvič kot sodobni vir objavil v studiji »Die zeitgenössischen Quellen der steierm. Geschichte in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts leta 1870 v zborniku Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen, VIII., drugič že kritično v razpravi »Die zeitgenössichen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli mit Einschluss der sogenannten Cillier Chronik 1341—1456 »v istem zborniku leta 1871, tretjič leta 1873 pod naslovom Die Cillier Chronik v 50. zvezku, J. H. Archiv für österr. Geschichte in četrtič v knjigi »Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli,« ki je izšla v Gradcu leta 1887.

Krones je v celoti ugotovil in uporabil 17 prepisov celjske kronike, original sam se pa ni ohranil. Po starosti in vsebini deli rokopise v štiri skupine. Prva je nastala v XVI. stoletju, druga konec XVI. in v XVII. stoletju, tretja konec XVI. in v XVII. ter XVIII. stoletju, četrta v XVIII. in XVIII. stoletju.

Vsi rokopisi imajo za uvod prevod konec XIII. stoletja na področju bavarskega Pasaua nastale legende o sv. Maksimilijanu (»Vita S. Maximiliani archiepiscopi Laureacensis et Martyris«).

Zgodovina grofov od Friderika I. do Hermana II. je obdelana na kratko, naslednje razdobje do smrti in pogreba grofa Ulrika II. zelo obsežno. Zaključna poglavja govore o borbi za celjsko dediščino, o Janu Vitovcu, o tem, kako je Ladislav Postumus maščeval smrt svojega polstrica, o Ladislavovi smrti, o Juriju Poděbradskem in Matiji Korvinu.

Mlajši izvodi se ločijo od starejših v tem, da imajo prvič mnogo vložkov od sodobnih zgodovinarjev, Eneja Silvija, Hartmanna Schedla, Thuróczyja in Bonfina, drugič pa tudi letopisne podatke za poznejše dogodke; čim mlajši je izvod, tem obilnejši so taki podatki, nanašajoči se predvsem na Celje, deloma pa tudi na Ljubljano ter na Ptuj in vso Štajersko (zlasti v rokopisih 4 skupine).

Podatke o Celjskih grofih imajo tudi sodobni pisci in zgodovinarji: Korošec Jakob Unrest, Dunajčan Tomaž Ebendorfer, Aeneas Silvius Piccolomini, že ome-

njeni Hartmann Schedel, Čeh Jan Lukovec, pisec Taboritske Kronike in drugi češki letopisci, Poljak Długosz, Madžara Thuróczy in Bonfin, pesnik Suchenwirt. Posamezne podatke navajajo tudi drugi. Ni čudno, saj so Celjski grofje izza konca XIV. stoletja močno posegali v zgodovino Srednje Evrope, Balkana in obmejnih področij Apeninskega polotoka.

V sredi XVII. stoletja se začenja zgodovinopisje o Celjskih grofih, ki posega že globlje v dogajanje in vsebino Celjske kronike bistveno že dopolnjuje z navedbami v listinah.

Prvo tako delo je napisal za svojo dobo zelo znamenit zgodovinar Erasmus Froelich SJ. Izšlo je leta 1755 na Dunaju pod naslovom: Genealogiae Sounekiorum comitum Celejae et comitum de Heunburg specimina duo. Delo je obsežno, vendar se Froelich v njem omejuje na genealogijo, navajajoč prednike Žovneških, gre nazaj do mejnega grofa Starchanda II., o katerem trdi, da je bil identičen z mejnim grofom Popponom, sinom mejnega grofa Ulrika. Starchand naj bi bil samo Popponov pridevek: Poppo Močnoroki.

Froelichu je sledilo nekoliko piscev:

Med njimi je bil Celjan Franc Ferdinand Killau pl. Ehrenstein (umrl leta 1778 kot nadžupnik v Vuzenici). Napisal je spis Genealogia comitum Cilliensium (Rodoslovje Celjskih grofov), ki pa je ostal v rokopisu.

Samo dobrih deset let za Froelichovim spisom je izšel Letopis zgodovine vojvodine Štajerske: Annales ducatus Styriae (Gradec, I. 1768, II. 1773, III. 1777), delo benediktinskega opata Caja Aquilina Caesarja, ki je na isti stopinji znanosti ko Froelich.

Nekoliko bolj že upošteva listniško gradivo K. Schmutz v svojem Zgodovinsko-topografskem leksikonu Štajersko: Historisch-topograpisches Lexicon von Steyemark I.—IV. 1822—1823.

Znaten napredek pomenja obravnava v Mucharjevi Zgodovini vojvodine Štajerske: Albert Muchar, Geschichte des Herzogtums Steiermark, I—VIII, 1841—1867, segajoči do leta 1558. V njej sta poleg genealogije v večji meri upoštevana gospodarska in politična zgodovina, sama obravnava je pa v bistvu letopisna.

Kritično je obravnaval zgodovino Žovneških gospodov in njihovih predhodnikov graški vseučiliščni profesor Karlmann Tangl.

Šest njegovih obsežnejših spisov, od katerih so trije izšli v zborniku Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark in trije v zborniku Archiv für österreichische Geschichte, se bolj ali manj bavi s tem predmetom.

Mitteilungen:

Ueber den angeblichen Markgrafen Poppo Starchand von Soune, IV. 1853.

Günther, der letzte Markgraf von Soune, IV, 1855.

Die Freien von Sauneck, Ahnen der Grafen von Cilli, X.—XIII., 1859—1862.

Archiv:

Die Grafen, Markgrafen und Herzoge aus dem Hause Eppenstein I/4, II/6, III/11, IV/12, 1850—1854.

Die Grafen von Heunburg, I/19, II/25, 1858—1860.

Tangl izhaja iz kritike Froelichove trditve, da sta Poppo in Starchand ena oseba. Zaradi Froelichovega ugleda so to trditev sprejemali zgodovinarji sto let, ne da bi bili podvomili v njeno upravičenost. Tangl z analizo listin in vzporejanjem oseb dokaže, da sta bila Poppo in njun oče, izhajajoča iz bavarske rodbine Wimmer (Weimar), mejna grofa Istrije, medtem ko je bil Starchand II., sin Starchanda I., mejni grof Savinjske marke in zavetnik krške škofije. V nadaljnjem razlaganju ugotavlja, da je Starchand II. pripadnik rodbine Seliško-Breških grofov, ki ima za prednika nekega Gerona, navaja genealogijo rodu, kakor jo poznamo še danes: mejna grofa Viljem I. in Viljem II., žena oziroma mati grofica Hema, sorodnik in krški zavetnik Askuin, Askuinovi sinovi Starkhand I., Verinher ali Vecil in Aribo; Starhanda I. sinovi Starhand II. Ulrik, Verigand in Bernard; Bernardov sin Lotar. Celotno rodbino izza Askuina označuje Tangl kot grofe Plajenske (po gradu v Gornji Avstriji), linija Plajenskih se končno omeji na Veriganda in njegovo potomstvo.

Askvinoviči so bili v investiturni borbi pristaši cesarja in nasprotniki salzburškega nadškofa Gebharda, kakor njihovi nadrejeni fevdalni gospodarji koroški

vojvode iz rodu Eppensteinovcev. Ko je okrog leta 1120 prišla na površje papeška stranka, so na Koroškem vojvodskem prestolu Eppensteinovce izrinili Sponheimovci, v Savinjski marki je pa mesto mejnega grofa za Starkhandom II. prevzel mejni grof Gunter (Guntherus), sin grofa Pilgrima, ki se je po svojih gradovih Hohenwart na srednjem Koroškem in Puzzuolo na Furlanskem imenuje Pilgrim Puzzuolo Hohenwartski. Z vzporeditvijo imen glede na čas in posest Tangl dokaže, da sta Pilgrim in Gunter pripadala grofom Vovbrskim, posestnim predhodnikom Celjskih grofov v Celju, Mozirju in Šaleški dolini, ki jih ne smatra za potomce Selško-Breških in sorodnike grofice Heme. Gunter se javlja v času od 1122 do 1140. Tangl je prvotno menil, da mu je kot mejni grof sledil Bernard Sponheimski, ki si je v tem času pridobil tudi Ptujsko mejno grofijo, pozneje je pa ugotovil, da se je z Gunterjem savinjska mejna grofija končala in je njeno ozemlje prišlo h kranjski marki, da je z njo vred še nadalje pripadala Koroški in ne Štajerski.

Askvinovci ob izgubi mejne grofije niso bili popolnoma uničeni (ex fundito contriti), kakor so trdili do Tangla, ampak so ohranili svojo posest v Savinjski dolini. Ker se Starkhand II. označuje kot marchio do Soune, prvi iz vrste Žovneški kot Gebhardus de Soune in drugi kot Liupoldus de Saunisa, sklepa Tangl, da je bil Gebhard rodovni in posestni naslednik (najbrž sin) Starkhanda II. Tretji izmed Žovneških, Gebhard II., se pa že označuje po medtem nastalem gradu kot gospod Žovneški (nobilis de Sunek). V nadaljnjem razmotrivanju podaja sliko Žovneških (do leta 1341), ko so postali grofje, v obliki, kakor jo poznamo danes, samo da vanjo vpleta še Riherja I. in II., ki so ju pozneje spoznali kot ministeriala Žovneških, medsebojni odnos članov rodu, njihovo posest in njeno rast, njihov odnos do braslovške pražupnije in gornjegrajskega samostana, do oglejskega patriarhata in žičkega samostana ter (za leta po borbi med Otakarjem Češkim in Rudolfom Habsburškim (njihovo politično dejavnost. Skratka, slika, ki jo imamo o Žovneških gospodih še danes. Tangl je prišel do svojih rezultatov z brižljivo analizo virov. Zelo mnogo listin, predvsem tistih, ki so v zvezi z gornjegrajskim samostanom, mu je v prepisu preskrbel Ignacij Orožen, zato ni čudno, da se Tanglov prikaz tudi v dikciji zelo pogosto ujema z Orožnovim v spisih: das Benediktinerstift Oberburg, Das Dekanat Oberburg in Das Dekanat Frasslau.

Iste snovi se je pozneje lotil Franc Krones, za Tanglom profesor zgodovine na graški univerzi. Ker se je naslonil predvsem na kritični pretres Celjske kronike, sem navedel njegove spise že prej. Tu bi še dodal, da je v prvih dveh spisih o Celjski kroniki podal tudi kratko sliko zgodovine Celjskih grofov.

Krones v glavnem delu svojega najvažnejšega spisa Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli podaja o Žovneških v bistvu sliko, ki jo je oblikoval že Tangl. Vsebinsko se malo loči od nje: izloča oba Riherja, glede Ortov je mnenja, da so bili Žovneški v sorodu z njimi, glede politične pripadnosti k Koroški oziroma k Štajerski je mnenja, da je bila nedoločena, Žovneški so bili vezani na obe strani, saj so razen koroško-kranjskih obiskovali tudi zbore štajerskih vojvod, leta 1311 so šele definitivno formalnopravno prišli k Štajerski. Po metodi se Krones loči od Tangla. Ker je Tangl že izvršil analizo virov, Kronesu ni bila več potrebna. Zato je lahko podajal snov bolj kondenzirano. Drugi del knjige (Celjsko kroniko) je pa dopolnil z mnogimi opozorili na literaturo, z regesti iz listin, ki jih hrani graški deželni arhiv (deloma v originalu, deloma kot prepise dunajskih listin).

Tanglova in Kronesova dognanja o predzgodovini Žovneških gospodov in Celjskih grofov je v novejši dobi znatno dopolnil profesor Ljudmil Hauptmann. Glede teh vprašanj prihajajo v poštev naslednji njegovi spisi:

Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, 36, 1915.

Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II., 1920.

Mejna grofija spodnjepanonska. Razprave, I, Izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, 1923.

Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 243, 1932.

Grofovi Višnjegorski. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 250, 1935.

Hema i Svetopuk, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 255, 1936.

V prvih štirih razpravah govori Hauptmann o nastajanju slovanskih držav v Vzhodnih Alpah in v Podonavju v VIII. in IX. stoletju in o njihovih usodnih borbah s prodirajočimi Nemci pred prihodom Madžarov. V zadnjih dveh pa razpravlja o rodu grofice Heme in o potomcih njenega sorodnika Askuina v odlični hrvaščini in na svojstven, na matematično eksaktnost spominjajoči način.

Hemin rod izvaja Hauptmann od velikaša Waltunija, ki je leta 895 dobil od karolinškega kralja Arnulfa obširna posestva na Štajerskem, v Trušnjah in Djekšah na Koroškem (v Svinških planinah), v Brestanici (Rajhenburgu) in v Krškem. Med Waltunijevimi predniki sta bila poleg nekaterih oseb z nemškimi imeni en Mojmir in dva Svetopolka. Hemin mož Viljem I. je pa bil potomec Svetopolka, navedenega kot »Zwentibolch« = Svetopolk, ki je dobil leta 903 od zadnjega Karolinga Ludovika Otroka velika posestva v Seličah in Brežah na Zgornjem Koroškem.

Hemin sorodnik in zaščitnik od nje ustanovljenega krškega samostana je imel po Hauptmannu mnogo več potomcev, kakor jih navajata Tangl in Krones. Askvinov vnuk Werigand, grof Plajenski, je oče Majnhalma, prvega grofa Višnjegorskega. Ne načenja pa Hauptmann vprašanja o rodbinskem poreklu Žovneških od Askvinovičev, ki sta ga zagovarjala Tangl in Krones.

Njuno mnenje se je obdržalo.

Pač pa je graški vseučiliški profesor Pirchegger postavil nekoliko drugačno domnevo, češ da Žovneški izvirajo od Heminega odvetnika v Savinjski dolini, Preslava, čigar ime nosijo Braslovče.

Za zgodovino samih Celjskih grofov je razen Celjske kronike še nekaj sodobnih spisov, ki se jih v nekaterih poglavjih vsaj dotikajo. Tako pišeta o njih v svojih kronikah Dunajčan Tomaž Ebendorfer in Korošec Janez Vetrinjski.

V svojih pesmih se jih spominja Peter Suchenwirt. Pišejo pa o njih tudi: Aeneas Silvius Piccolomini:

Zgodovina cesarja Friderika III. (Historia Friderici III. imperatoris, izdal leta 1702 Schilter v zbirki Scriptores rerum Germanicarum).

Zgodovina Češke (Historia Bohemiae).

Poljak Długosz: Historia Poloniae.

Madžarja Thurócy: Chronika Hungarorom, in Bonfin: Chronikon.

O njih najdemo podatke tudi v mnogih listinah, katerih vsebina je že večinoma strnjena v regeste. V dunajskem Državnem arhivu je celjskih in z njimi povezanih ortenburških listin okrog 1300.

Veliko jih je v graškem deželnem arhivu, deloma originalnih, deloma prepisanih z dunajskih. Nekaj jih je tudi drugod, v Celovcu, Ljubljani, Zagrebu, Budimpešti in Třeboňu.

Listine žovneške dobe lahko najdemo v Kosovem Gradivu za zgodovino Slovencev in v Zahnovi zbirki listin »Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark«. (I.—III. 1875—1903, IV. zv. obdelal J. Pferschy 1960.

Regeste pa najdemo razen v Kronesovi knjigi: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli v raznih zbirkah, med katerimi navajam:

Clavis Landabilium antiquitatum in Caesareo Aulae Graecensis Archivo, iz leta 1731. Zbirka nosi ime Petra pl. Apostolena in je nastala iz službene potrebe.

Geschichte des Hauses Habsburg. Quellenbelege und Regesten, VIII, 8 zvezkov, 1836—1844.

Muchar, Archiv f. österr. Geschichtsquellen.

Prof. Dr. G. Göth, Urkunder-Regesten von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580. Izhajale so v Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark, 1861, 1862.

F. Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels in Salzburg.

Pisec te knjige si je preskrbel pri dunajskem Državnem arhivu okrog 1300 regest, listin Celjanov in Ortenburžanov, ki jih zdaj čuva celjski pokrajinski arhiv.

Pri početku zgodovine Celjskih grofov se je Tangl ustavil. Krones je v prvi in drugi izdaji Kronike (1870 in 1871) dodal tudi kratko zgodovino Celjskih grofov, v tretji izdaji se je pa omejil na samo Kroniko.

V posebnem spisu je Krones podrobneje obdelal samo zgodovino grofa Hermana II: Dr. Franz Krones, Graf Herman II. von Cilli. Eine geschichtliche Lebensskizze. Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark, XXI, 1873.

Med Kronesovimi sodobniki je samo naš rojak Aleksander Jurij Supan, sicer geograf, v mlajših letih posegel v jedro zadnjega razdobja zgodovine Celjskih grofov s spisom: Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli mit besonderer Berücksichtigung der Stände-revolution in Oesterreich. Wien 1868.

J. Pirchegger je v svoji Zgodovini Štajerske (Geschichte von Steiermark) obdelal Celjske grofe v II. zvezku, 1931.

Kot novosti moramo smatrati ugotovitev, da se je podelitev grofovstva leta 1346 nanašala na Lemberg pri Šmarju in da je Friderik II. dobil svobodo šele potem, ko je bila Veronika že uničena.

Najnatančneje je zgodovino Celjskih grofov obravnaval Andrej Gubo. V Izvestjih celjske gimnazije za leta 1888—1890 je orisal usodo grofa Friderika II., v Izvestju I. državne gimnazije v Gradcu za leto 1893 je pa podal sliko borbe za celjsko dediščino. Celotno je Celjske grofe obravnaval v svoji knjigi »Geschichte der Stadt Cilli,« 1909, vendar v prikriti in precej težko prebavni letopisni obliki.

Pri nas je Celjskim grofom posvetil sorazmerno veliko pozornost Ignacij Orožen v svoji Celjski kroniki (1854).

V primernem obsegu se je z njimi bavil Andrej Fekonja v spisu Celje in okolica, Dom in svet, VIII, 1895, X., 1897.

Dr. Karel Verstovšek je na osnovi predavanja Celjski grofje in jugoslovansko ozemlje objavil o njih spis v Ilustrovanem narodnem koledarju, XVII, 1906, Celje.

Ob določenih prilikah so priobčevali o njih krajše sestavke vsi slovenski listi, izhajajoči na slovenskem Štajerskem.

Ustrezna poglavja o Celjskih grofih najdemo v delih:

Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 2. zvezek, Celovec 1912.

Franc Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, 1926.

Milko Kos, Zgodovina Slovencev, I. izdaja, 1933, II. izdaja, 1955.

Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek 1965.

Kot sinove svoje dobe je Celjske grofe predstavil Franjo Baš v spisu Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik, 1951.

Bolj obrobnih strani se dotikajo spisi:

Hans Chilian, Barbara von Cilli, Inaugural Dissertation, Leipzig, 1908.

Anton Luschin, Ritter von Ebengreuth, Die Münzen der Grafen von Cilli, Numismatische Zeitschrift, 10, Wien, 1878.

Mor. Wertner, Zur Genealogie der Cilli. 1. Die Vermählung der Kaiserin und Königin Barbara.

2. Die zweite Vermählung Friedrichs von Cilli, Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler, 4. Wien 1896.

Max Zawadszky, Die Cillier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigismund und König Albrecht, Inaugur. Dissertation, Halle, 1911.

Carlman Tangl, Zwei Votivsteine der Grafen von Cilli an der Pfarrkirche zu Spital in Oberkärnten, Mitteilungen der Zentralkommission für die Erfolschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler, 1861—1864.

O plemiških rodbinah, s katerimi so Celjani imeli začasne ali trajne odnose najdemo podatke v delih:

Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark, I.—IV., 1822.

Joseph Janisch, Topographisch statistisches Lexicon der Steiermark, I.—III., 1878—

Franz Krones, Landesfürst, Behörden und Stände im Herzogtume Steiermark, 1283—1411. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV., 1, 1900.

Hans Pirchegger, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, Forschungen zur Verfassung und Vervaltungsgeschichte der Steiermark, 12., 13. in 16. zvezek.

Tangl, Die Grafen von Pfannberg, Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark I/11, II/18, 1857.

J. Göth, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten, Archiv für österr. Geschichte, XXX/1, 1864—1866, Wien, Akademie der Wissenschaften.

Drugi spisi pojasnjujejo odnose z neavstrijskimi deželami:

S Hrvatsko, Bosno in Srbijo:

Klaić, Povjest Hrvata, II/1, 2, 1900—1901. Zelo natančna obravnava, ki posega tudi v splošno zgodovino Celjskih grofov.

E. Łaszowski, Hrvatske povjesne građevine, I, 1902.

Gjuro Szabo, Kroz Zagorje, 1939.

Antun Kozina, Krapina i okolica kroz stoljeća, 1960.

Zlatko Tanodi, Poviestni spomenici slobodnega kraljevskoga grada Varaždina, I, Zbornik isprava 1209—1526 iz arhiva grada Varaždina, 1942.

Dr. Rudolf Horvat, Povjest Medjimurja, 1907.

Constantin Jireček, Geschichte der Serben, II/1, Gotha, 1918.

Z Ogrsko:

Ladislaus v. Szalay, Geschichte Ungarns (v nemščino prevedel Heinrich Wögerer), III/1. Das Zeitalter der Hunyaden, 1437—1490, Budapest, 1847.

S Češko:

Hermenegild Jireček, Jan Vitovec, válečník český, Časopis musea království českého, 1867.

Palacký, Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě, 1876—1878.

Václav Novotný, České dejiny, III/1, 2 — napisal Rudolf Urbánek, Praha, 1915, 1918.

Branislav Varsik, Husitské revolučne hnutie a Slovensko. Vydavatelstvo slovenskej akademie vied v Bratislave, 1965.

Ludovit Janeta, Slovenské hrady, I—III, Bratislava, 1935.

Lud. Böhm (B. Romanovský), Kralovské věnné město Mělník, 1892.

Lud. Böhm (B. Romanovský, Královské věnné město Mělník, 1892.

Polski Slownik Biograficzny, Kraków, tom. I, 1935: Ana Cyyleyska, (autor Krystina Pieradzka); tom V., 1947: Elžbieta Rakuszanka (1436—1505), kralova polska i wielka księżna litewska; (autor Jozef Garbacik).

Grünhagen, Geschichte Schlesiens, Gotha, 1884, tom. I. in Książeta szlązcy z domu Piastów, Warszawa, 1874.

Značilne so pripovedke o Veroniki Deseniški. Ena izmed njih pripoveduje, da so jo nad Ojstrico za Taborom vrgli preko skale. Še dandanajšnjih dni hodi ob mesečnih nočeh na skale sedet. Po njeni nemili usodi se imenuje tista gora Krvavica. Po drugi pripovedki je skočila Veronika v potok Kozarico s skale za Ferleževim mlinom pri Šentjurju, po tretji se je pognala v Savo s strmine pri krškem gradu.

Sličen motiv imamo v pripovedki o deklici, ki je, bežeč pred grofovskimi zasledovalci, skočila v Savinjo z Devino peči, skale, ki je bila ob izlivu Košnice nasproti Vipoti in so jo razstrelili ob regulaciji okrajne ceste tik pred drugo svetovno vojno.

Na Srednjem Štajerskem je hči pekaškega graščaka s skale skočila v Muro, ker ji je drag mladenič padel v dvoboju s tekmecem, ki ga ni ljubila. Profesor Peisker je ta motiv razlagal kot ostanek starega indoevropskega običaja o žrtvovanju deklet.

Kolikor je bilo teh pripovedk dobiti med ljudstvom še pred dobrimi tridesetimi leti, jih je moči čitati v moji knjigi »Gradovi in graščine v narodnem izročilu«, I, Celje, 1936.

Ali Celjani so postali tudi predmet umetni književnosti. Umevno najprej pri Nemcih. Izprva so se naslonili na narodno pesem. Že v dobi romantike je izšla v zbirki »Steirische Volkssagen«, nova vrsta X.: Pripovedka o poplemenitvi

Teharčanov. Leta 1867 je Johann Wolf izdal v Gradcu tragedijo Veronike von Teschnitz.

Šele leta 1881 je Südsteirische Post, nemški pisan organ Slovencev, objavil zgodbo o Veroniki pod naslovom: Gräfin Veronika, Steiermärkische Sage.

Konec XVIII. stoletja je zgodovinska usoda Celjskih grofov vzpodbudila tedaj najbolj znanega avstrijskega pesnika in dramatika Ivana viteza Kalchberga, da je napisal o njih dve karakterni tragediji. Izšli sta leta 1791. Prva se imenuje: Friedrich Graf von Cilli, druga Ulrich Graf von Cilli.

V obeh nastopa kraljica Barbara kot hudi duh, ki v prvi z intrigami privede do smrti Veroniko Deseniško, v drugi pa odnos med Ulrikom Celjskim in Ladislavom Hunjadijem zlonamerno tako zapleta, da privede to do Ulrikove tragične smrti.

V času, ko je Krones s svojimi spisi okrepil zanimanje za Celjane, je med avstrijskimi nemškimi pisatelji znova oživela težnja po pesniškem oblikovanju njihove usode. Sam Krones je kot Jean Litahovsky napisal tragedijo Veronika von Teschenitz in kot Frank novelo Veronika von Teschenitz und das Grafenhaus der Cillier.

M. G. Bombelles je napisal dramo »Der Graf von Cilli« in celjski rojak L. Smolle, povest Der letzte Graf von Cilli.

Najpomembnejše v nemščini pisano delo je ustvarila med Slovenci odrasla in zgodaj umrla pisateljica Ana Wambrechtsamer z romanom: »Heut Grafen von Cilli und nimmermehr«, v katerem je obširno prikazala okolje in družbo, v kateri se je odigrala usoda Celjanov od poroke Friderika II. z Elizabeto Frankopansko do borbe za celjsko dediščino. Prva izdaja je izšla leta 1933, druga 1942. Knjigo je prevedel v slovenščino dr. Niko Kuret. Izšle so štiri izdaje: leta 1940, 1957, 1962, 1963.

Najpomembnejše pesniške obdelave zgodovine Celjskih grofov imamo pa vsekakor v slovenski književnosti.

Prav na početku je ljudska drama Ulrik Zellski, ki je nastala v Kanalski dolini na Koroškem in jo navajata zgodovinarja našega gledališča Anton Trstenjak in Fedor Gradišnik.

V življenje Celjskih grofov je posegla tudi Josipina Urbančičeva Turnogradska. V povesti »Nedolžnost in sila« (1851) je popisala usodo Veronike Deseniške.

Ljudski pesnik Jožef Iskrač-Frankolski je napisal ep Veronika Deseniška (1863).

Josip Jurčič je kot svoje zadnje delo na smrtni postelji napisal epsko oblikovano tragedijo v prozi Veroniko Deseniško, ki je izšla šele leta 1886.

Žalski rojak Ferdo Kočevar se je dotaknil zgodovine Celjanov v povesti »Mlinarjev Janez«, (1859), v kateri je govoril o plemenitvi Teharčanov, Anton Funtek pa v spevoigri »Teharski plemiči«, ki jo je komponiral Gustav Ipavic.

Pesnik Anton Aškerc je v Celjski romanci (1890) obdelal motiv o poplemenitvi Teharčanov, v baladi »Skala v Savinji« (1896) skok pregnanega dekleta v valove bistre reke, v epu Poslednji Celjan pa usodo Ulrika II.

Fran Detela je napisal roman o Ulriku II. Veliki grof (1885) in roman o borbi za celjsko dediščino Pegam in Lambergar (1891).

Otona Župančiča v verzih napisana tragedija Veronika Deseniška (1924) je psihološka ljubezenska drama.

Dramatska pesnitev Antona Novačana Herman Celjski (1928), prvi del zamišljene, toda ne do konca izvedene trilogije Celjska kronika, je v jugoslovanskem duhu napisan pesniški prikaz teženj velikega Celjana.

Bratka Krefta Celjski grofje (1932) so pa realistična slika sebičnih fevdalcev. V obeh tragedijah je v osredju usoda Veronike Deseniške.

V bistvu liričnega značaja je deloma v verzih, deloma v prozi napisana tragedija Josipa Eugena Tomića (1914). V njej se usoda Friderika in Veronike Deseniške zaplete z znanjem in pristankom kraljice Barbare, ki doživlja sporeden razburljiv, vendar manj tragičen ljubezenski doživljaj.

Kot zadnji med Slovenci se je lotil pesniške obravnave Celjskih grofov Franček Rudolf v drami Celjski grof na žrebcu. V njej je vklenil usodo Veronike Deseniške med veličje in propast celjskega rodu. Drama je izšla leta 1968 v Sodobnosti, nato pa še v posebni knjigi.

Tudi pri Čehih so pesniško obravnavali usodo članov celjskega rodu.

František Kanka je po R. Puffu priredil in v časopisu Česká Včela leta 1838 priobčil povest Veronika z Desenic.

Josef Jiří Kolár je leta 1887 v Pragi izdal tragedijo o kraljici Barbari: Královna Barbara, historická tragedie o čtyrech jednanich. Barbara hoče po smrti kralja Albrehta s pomočjo katoliške stranke in njenega vodje prevzeti kraljevsko oblast. Ker državni zbor izvoli mladega Jurija Poděbradskega za upravnika države do polnoletnosti dediča prestola Ladislava Postuma, hoče Barbara vzeti Jurija za moža in skupno z njim zavzeti prestol. Poděbradský jo zavrne, ona ga hoče z vinom zastrupiti, ker ji to ne uspe, si sama vzame življenje. Drama je polna ostrih dramatskih efektov, ki močno nasprotujejo zgodovinski resnici.

Kot drugi je vzel Barbaro za predmet v svoji drami Václav Renč. Pod naslovom Barbara Celjska, drama ljubezni in kuge, je izšla na Vyšehradu leta 1944. Barbara živi na Mělníku. Med prikazom vinske zabave meščanov v uvodu in med kugo ob zaključku, ki ji poleg mnogih meščanov podleže tudi Barbara, se na gradu razvija ljubezensko uživanje kraljice, ki veruje samo v življenje na svetu in je mnenja, da ga je treba v polni meri izpiti.

Obe drami sta pisani v verzih, prva v težjih, druga v lažjih.

Pisatelj Bohumil Müller je pod psevdonimom Jan Greža leta 1941 v Pragi objavil roman Barbara Cellska, ki so ga leta 1946 dramatizirali. Zaradi razuzdanosti in neznačajnosti moža, kralja Sigmunda, se Barbara prepusti ljubezenskim avanturam, ki jo naposled uničijo. Vse življenje jo spremlja lik Jana Husa in jo končno privede v naročje zmerne husitske stranke utrakvistov.

POZNA FEVDALNA DOBA: HABSBURŽANI KOT PREVZEMNIKI CELJSKE DEDIŠČINE

Pregled zgodovinskega razvoja

Družba ima še vedno fevdalni značaj, toda oblast deželnega kneza se v bistvu okrepi. K temu pripomore tudi pridobitev celjskih posestev.

Deželni knez se izprva opre na celjski grad. Njegov zastopnik grajski glavar ima na razpolago manjšo oboroženo silo in nekako vojaško nadzorstvo nad vso grofijo. Področje grofije se polagoma celo razširi in zanjo začno uporabljati tudi ime celjske četrti.* V časih vojnih stisk oborožena moč grajskega glavarja često ne zadošča več, poleg njega se pojavi četrtinski glavar kot poveljnik čet, ki se zbirajo in oborožujejo po potrebi. I eden i drugi izhajata iz plemiških vrst, vendar sta služabnika Njegovega Veličanstva. Na zemljiški posesti v grofiji deželni knez v smislu razvoja dogodkov, a tudi zaradi trenutnih potreb izgublja interes. Izprva jih še upravlja na stari način: z oskrbniki, zakupniki, nato jih pa začne prodajati. Vendar deželni knez še ohranja kontrolo tudi nad posestjo, ki je že odtujena. To kontrolo vrši vicedom z vicedomskim uradom. Poleg kontrole nad posestjo začne posegati tudi v druge panoge življenja. To dela sicer previdno in v smislu okoliščin, vendar čedalje bolj učinkovito.

---

* Graški deželni arhiv: Viertel Cilli, 1640—1648, in 1705—1711, dve škatli (Gesamtinventar, 113).

Vladarjevo oblast krepe tudi druge porajajoče in razvijajoče se organizacije: sodna, gozdna, cestna, poštna uprava. Vendar, ko pride zadnja gospoščina, celjska, v tuje roke, izgine tudi vicedomski urad. Na drugi strani si tudi plemstvo četrti ustanavlja nekako skupno organizacijo, ki nastopa v dobi reformacije zaradi zaščite verskih pravic, pozneje pa v vprašanjih obdavčitve. Vendar moč deželnega kneza narašča v večji meri.

Na mesto vicedomskega urada pride okrožni urad kot znanilec zadnje periode fevdalne dobe. Na trdnejša tla stopa moderna.

Početna uprava celotne grofije:

Vicedomski urad*

Razen na grad je moral Friderik III. misliti tudi na gospoščino in celotno posest v bivši grofiji. Polagoma jo je urejal. Kar je bilo celjske posesti v drugih deželah, je itak prešla pod upravo tamkajšnjih deželnokneževih gospodarskih (vicedomskih) uradov.

Tudi za celjsko grofijo je Friderik III. ustanovil vicedomski urad.* Njegov vodja, vicedom, je bil podrejen neposredno nižjeavstrijski komori. Friderikov naslednik Maksimilijan I. ga je leta 1494 podredil graškemu vicedomu, s čimer je bila celjska grofija pritelovljena štajerski deželi. Marca 1498 je Maksimilijan celjski vicedomski urad zaradi »varčnosti« in drugih vzrokov združil s štajerskim vicedomskim uradom v Gradcu (vicedom pl. Ernau), vendar je bila združitev samo kratkotrajna; obnovljeni samostojni celjski vicedomski urad je obstajal do leta 1747, ko so ga definitivno združili z graškim, ukinjenim tri leta pozneje (1750); po Ernauu je imel celjski vicedomski urad zopet lastne vicedome. Vicedomu je pomagal voditi posle poseben upravnik. Celjskemu vicedomskemu uradu je bila izprva podrejena tudi prevzeta posest na Kranjskem. Cesar Maksimilijan jo je izločil in podredil kranjskemu vicedomu. Sedež vicedomske uprave je bil v dolnjem gradu.

---

* O upravi, ki so jo Habsburžani uvedli v celjski grofiji, je precej listin v dunajskem državnem arhivu, ki so jih vse zgodovinarji že uporabili. Spisi celjskega vicedomskega urada so se večinoma izgubili, kar je ohranjenih, so v graškem deželnem arhivu.

Za poglavje o drobitvi celjske posesti za Habsburžanov sem uporabil v dodatku navedeno ustrezno literaturo, v prvi vrsti naslednja dela:

Ignac Orožen, Bisthum und Diözese Lavant, zvezek II. (Oberburg), zvezek III. (Archidiakonat Saunien), zvezek IV. (Frasslau und Tüffer), zvezek V. (Schallthal), zvezek VI. (Drachenburg), zvezek VII. (Rohitsch), zvezek VIII. (Neukirchen) ter Benediktinerstift Oberburg;

Avgust Stegenšek, Dekanija konjiška;

Bachoffen-Echt und Hoffer, Jagdgeschichte Steiermarks;

Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte.

Nadalje sem uporabil urbarje:

Celje (1498, 1751), Laško (1524, 1582), Vojnik (1524), Nova cerkev (1712), Dobrna (1643), Gornji grad (1524), Žalec—Forhtenek (1618);

po potrebi sem se poslužil tudi štajerske deželne deske, starejše in novejše zemljiške knjige, prav tako terezijanskega katastra.

Glavna naloga vicedomskega urada je bilo nadzorstvo nad deželnoknežjo posestjo, tudi zastavljeno, dano v zakup in prodano. Za vse gospoščine so pod vodstvom vicedomskega urada sestavili temeljne urbarje. Posebni komisarji so hodili po posameznih gospoščinah, zasliševali ljudi in ugotavljali dejansko stanje; urbarje je potrjeval vladar sam. Bili so spisani v treh izvodih, eden je bil pri najemniku (pozneje lastniku) gospoščine, drugi pri vicedomskem uradu in tretji pri vicedomu v Gradcu. Te urbarje so imenovali štok-urbarje. Na njihovi podlagi niso odmerjali samo obveznosti podložnikov do gospoščin, služili so tudi vicedomskemu uradu za kontrolo in za pravilno odmero zakupnine.

Posebna je bila skrb za gozdove. Teh je bilo mnogo, kajti ob prodaji gospoščin so jih često delno ali v znatnem obsegu zadrževali. Pod vicedomovim nadzorstvom je vodil upravo gozdni mojster, ki je imel svoj sedež v gozdnem dvoru (Forsthof) poleg mlina na Ložnici ali v Logu, ki nosi v novejši dobi Joštovo ime. Gozdni mojster je opravljal svoje delo s pomočjo gozdarjev — »gozdnih hlapcev«. Iz ohranjenih poročil je razvidno, da se je vicedom brigal še za druge zadeve: za obrambo (kmečki upori, Turki), za zdravstvo (česta kuga), za vzdrževanje cest, za obrambna dela proti poplavam Savinje in pritokov. Nekoč so vicedomu naročili, naj poskrbi za popravo mestnega obzidja, drugič je pa moral obsoditi na smrt pred njega pripeljanega upornika.

Akti, ki so jih po ukinitvi vicedomskega urada prenesli v Gradec, so poleg gospodarskih (»c a m e r a l i a«) tudi negospodarski (»s p i r i t u a l i a«).

V celoti pa finančni učinek vicedomskeda urada ni bil vedno najboljši. O tem bi utegnilo pričati dejstvo, da je bilo leta 1564 izdatkov 3008 goldinarjev, katerih znaten del je vicedom porabil za plačilo obresti in sličnih plačil, medtem ko so dohodki znašali samo 1.024 goldinarjev. Mislim, da je pri tem treba misliti samo na upravo v ožjem smislu besede. Dohodki celjske in drugih gospoščin, ki še niso bile prodane, v gornji vsoti gotovo niso obseženi. Uradu so pač namenili manj, kakor je potreboval.

Dokler je obstajal vicedomski urad, je še živel tudi pojem celjske grofije in Habsburžani se smatrajo za njene grofe. Znano je, da si je Erazem Tattenbach izvolil celjsko grofijo za plačilo, ko je stopil na stran knezov Zrinjskega in Frankopanskega.

V XVI. stoletju je prišel v rabo tudi naziv c e l j s k a č e t r t (kot del Štajerske), in sicer so se ga posluževali najprej v vojne, nato pa tudi v druge (zlasti v sodne) namene. Celjska četrt je bila večja od celjske grofije, ker je obsegala vse ozemlje do Drave. Značilno je tudi, da se še v XVIII. stoletju slovenska Štajerska južno od Drave stavi v opreko s Štajersko, ki se deli v Gornje in Dolnjo, pri čemer je Dolnja predvojna Srednja Štajerska. Ko je bila za Marije Terezije uvedena enotna deželna upravna organizacija, se je bivša celjska grofija kot celjsko okrožje docela stopila s Štajersko, vendar tako, da je napram Mariboru v dolnjem delu dežele vsaj v sodnem oziru Celje obdržalo prvenstvo (1750).

Nekako slično je bilo z grajskim glavarstvom. Izprva je bil tu neki paralelizem, saj za časa kmečkega upora (1573), poleg grajskega nastopa tudi četrtinski glavar, in sicer kot poveljnik vseh v naglici zbranih čet celjske četrti. Ker tedaj še ni bilo stalne vojske v modernem smislu besede, je bila njegova oblast samo začasna.

Sodstvo

Že za Celjskih grofov deloma koncentrirana, deloma poedinim gospoščinam prepuščena sodna uprava se je po nastopu Habsburžanov izravnala s štajersko. Na ozemlju grofije so določneje organizirali več deželskih sodišč, ki so jih pridali odličnejšim gospoščinam, celjski, šoštanjski, velenjski, mozirski, gornjegrajski, žovneški, ojstriški, gotoveljski, laški, radeški, vojniški, vitanjski, blagovensko-rifniški, podčetrški, pilštanjski, kunšperski, podsredski, ki so imele tudi krvno sodstvo. Samo nižje sodstvo so imele manjše gospoščine, posvetne in cerkvene. Mesto Celje je imelo krvno sodstvo. Vojničani so kot tržani imeli nižje sodstvo. Imeli so ga pa tudi Teharčani, združeni v svoji kmečki plemiški občini. Ni pa popolnoma jasno, kakega značaja je bilo nižje sodstvo sosednih Trnoveljčanov.

Lastniki oziroma posestniki deželskih sodnij so svojo sodno oblast zaradi prevelikih stroškov često vršili kaj površno, tako da se je poleg mnogih hudodelstev razvilo zlasti razbojništvo. Tako je bilo v vsej deželi. Deželni knez je bil prisiljen, da poseže vmes.

Že leta 1483 se omenja poseben krvni sodnik (Bannrichter). Cesar Maksimilijan I. je pa za Štajersko imenoval stalnega krvnega sodnika, ki je, potujoč od ene deželske sodnije do druge, s svojim pomočnikom in rabljem opravljal težek sodni posel. Na ozemlje celjske grofije (oziroma preko Drave) se pa njegova oblast ni raztezala. Le redko, npr. leta 1508, čujemo o njegovem poslovanju v celjski grofiji (oziroma v Celju). Tudi štajerski deželni profos, t. j. pomočnik krvnega sodnika, prosluli Jakob Bittner, se je nekoč pojavil v grofiji. Leta 1589 so ga vanjo povabili, da bi čarovnice navdal s strahom in s svojo navzočnostjo preprečil mnoga zla. Leta 1592 se omenja poseben rabelj za celjsko četrt. Prav tako se govori o posebnih oskrbovalcih (procuratores), ki so pazili na zločince (malefične osebe).

To pa ni zadoščalo. Na deželnih zborih leta 1612 in 1613 so po daljših razpravah sklenili, da se ustanovi posebno mesto za krvnega sodnika v celjski grofiji. Leta 1614 so ga podelili Ivanu Andreju Zartu, dotlej javnemu notarju in mestnemu tajniku v Slovenski Bistrici. Zaradi prepičlih dohodkov se je Zart leta 1628 mestu odpovedal in postal bolje plačan poštar v Slovenski Bistrici. Pri izbiri njegovih naslednikov so se često javljale težave. Zdaj ni bilo slovenščine zmožnega kandidata, zdaj so bili poedinci preveč grabežljivi ali nesposobni. Konec XVIII. stoletja se je stanje zboljšalo zaradi tega, ker so odtlej nameščali le juridično usposobljene kandidate. Še vedno so zahtevali od njih, da so znali slovenski.

Plačo je dobival krvni sodnik deloma od vlade, deloma od deželnih stanov, sodni gospod je pa moral njemu in pisarju dajati hrano in stanovanje, oziroma dnevnice, kadar sta prišla poslovat. Stanovanje in potne stroške je moral sodni gospod dati tudi prisednikom, ki jih je sam poklical k razpravi. Stalno bivališče je imel krvni sodnik v Celju. Tam je imel redno pri rokah krvnika, bivajočega v majhni hišici, ki je stala na prostoru sedanjega glavnega gledališkega trakta, medtem ko je poleg hišice stoječi obzidni stolp bil opremljen z mučilnimi pripravami in je služil za mučilnico. Iz tega časa je znan vsaj en celjski krvni sodnik, dr Ivan Matevž Pop (o. 1700), ki se pa navaja tudi kot sekretar vicedomskega urada, možno je, da je vršil obe funkciji.

Sodno preiskavo je vršil sam sodni gospod s svojimi ljudmi, krvni sodnik s pisarjem in krvnikom je prišel na lice mesta, ko je bilo treba sodbo izreči in izvršiti. Obsojencu so jo prikazali s tem, da so pred njim zlomili palico. Bil je predpis, da sta pri izvršitvi sodbe sodelovala dva kirurga (ranocelnika). V poznejši dobi so sodbe često izvrševali v Celju, kamor so vodili obsojence.

Štajerska instrukcija za deželske sodnike je izšla leta 1762. V njej je navedeno, da so lahko deželski sodniki tudi odvetniki. Toda ta instrukcija je veljala samo za Gradec in Leoben. Za Celje je leta 1742 izšla posebna instrukcija. Tedaj je vse stroške za krvnega sodnika prevzela dežela, kajti gospoščine so trdile, da jih ne zmorejo.

Gornje Celje

Uprava

Ko je Friderik III. prevzel celjsko posest, so bili časi zelo nemirni. Niso še pojenjali krvavi medsebojni plemiški spori, a že so se začenjali boji s četami kralja Matjaža, približevala se doba turških napadov in kmečkih uporov.

Tako je bila prva skrb novih gospodarjev posvečena obrambni sposobnosti Gornjega Celja, kjer se je bil sam cesar rešil pred Janom Vitovcem. To skrb je vladar poverjal posebnim oskrbnikom.*

Kot prvi cesarski oskrbnik Gornjega Celja se nam leta 1461 javlja Krištof pl. Ungnad in kot drugi leta 1463 Jurij pl. Apfaltrer. Leta 1470 je prevzel Stari grad v oskrbo Andrej pl. Hohenwart. Iz dohodkov celjskega deželnoknežjega (vicedomskega) urada je prejemal na leto kot plačo 350 funtov penezov. Ob prevzemu je Hohenwart obljubil, da bo za grad lepo skrbel in ga vzdrževal, da bo z njim svojemu gospodu vedno na uslugo in mu ga bo takoj vrnil, ako bi ga od njega zahteval. Hohenwart je ostal v službi do svoje smrti leta 1503. Leta 1476 mu je cesar zmanjšal plačo za 100 funtov dukatov, s čim mu je izgubo nadomestil, ni znano. Leta 1478 se navaja kot grajski grof in leta 1482 kot grajski glavar, in sicer v zadolžnici Viljema Dolacherja: ta je ostal na najemnini dolžan in

* Franc Kos, Doneski za krajevne kronike, ČZN, 1919, iz spisov v dunajskem državnem arhivu.

je obljubil, da jo bo do sv. Martina v kancelariji poravnal v roke grajskega glavarja Hohenwarterja. Sicer je pa bil Hohenwart tudi najvišji komornik na Kranjskem in v Slovenski marki. Leta 1492 je dobil od cesarja v zastavo še celjski vicedomski urad, druge urade v Celju in avstrijskem Štajerju, v Vojniku, Žalcu, Ribnici, Motniku itd. Pobiral je vse dohodke, moral je pa vsako leto odriniti 800 funtov dobrega denarja, plačljivih v trimesečnih obrokih. Leta 1493 je cesar izdal v Radgoni pismo, v katerem je izjavil, da Hohenwart ne more biti odstavljen, dokler mu ne vrne dolžnih 1000 renskih in 1200 ogrskih goldinarjev. Hohenwart je bil že glavar, ko je leta 1478 pri Brežicah prišel v turško ujetništvo. Odkupili so ga z vsoto 600 goldinarjev. Ko je umrl, so ga pokopali v celjski župni cerkvi, kjer je že od leta 1486 počivala njegova prva žena Suzana, roj. pl. Auersperg (Turjaška). V cerkev so ga prenesli iz velike in stare trinadstropne hiše na zapadni strani Tomšičevega (bivšega Glavnega) trga. V času, ko je bil Hohenwart v ujetništvu, je oskrboval Gornje Celje vicedom Ivan pl. Soteški (Helfenberg).

Celje z Aljaževega hriba okrog leta 1850

Hohenwartu je kot grajski glavar sledil Jakob pl. Landau, sicer vladarjev upravnik na Gornjem in Spodnjem Švabskem. Cesar Maksimilijan mu je izročil glavarstvo leta 1506, ker mu je Landauski posodil 10.000 goldinarjev, in sicer 8000 na glavarstvo in 2000 na urbarialni (gospoščinski) urad. Še leta 1513 dolg ni bil plačan, ampak je še znašal 2000 renskih goldinarjev in je Landauski dobil zanje v zastavo gospoščino Wolkersdorf. Leta 1514 je bil Landauski še grajski glavar, kajti iz tega leta sta dva njegova obračuna.

Medtem je prejemal iz celjskega urbarja povračilo za posojenih 1000 renskih goldinarjev tudi Nikolaj pl. Thurn.

Leta 1516 je bil začasni glavar Bernard Raunacher. Njemu naroča cesar Maksimilijan iz Innsbrucka, da mora takoj izročiti celjsko glavarstvo Gašperju Herbstu in se zadovoljiti z uživanjem dohodkov Novega mesta (Rudolfswert).

Herbst gospod iz Loža, drugi mož Thurnove vdove, cesarski svetnik in komornik, je bil hkrati vicedom, prevzemnik mesta in gospoščine z vsemi dolžnostmi in pravicami proti obveznosti, da bo dajal vsako leto ob določenem roku obračun deželnemu dvornemu mojstru, maršalom, kanclerjem, namestnikom in svetovalcem ter bo prejemal plačo iz vicedomskega urada.

Nadaljnji nasledniki so bili: Ahac pl. Lindeški, prav tako hkrati glavar, vicedom in upravnik celjske posesti (1523), Ivan baron Ungnad z Žineka (Soneka na Koroškem), cesarski prikrojevalec, pozneje kraljevski svetnik in štajerski deželni glavar, hkrati vicedom (1527), izza leta 1546 tudi upravnik celjskega gospoščinskega urada, ki ga je po smrt dolgoletnega lastnika Jošta Lilijskega (Lilienberg) za 1000 renskih goldinarjev od njegovih dedičev prevzel v dosmrtno zastavo (1546), Anton grof Gaisruck (1571), Ludovik baron Ungnad (1573), Jožef baron Thurn, ki se navaja kot zastavni lastnik gospoščine, a je bil verjetno tudi glavar (1578), Maks pl. Schrattenbach (1588—1591), Ivan baron Ungnad z Žineka (1646), Ivan Friderik Schrottenbach (1646), Ivan Maks Herberstein (1650), Rudolf grof Wagensberg (1652), Matija Mosseger (1659), Sigmund grof Wagensberg (1713). Vrsta vsekakor ni popolna.

Večina grajskih glavarjev je opravljala dolžnosti vicedoma in oskrbnika gospoščine, ki so jo nekateri imeli tudi v zastavi. Polagoma stopa v ozadje obrambna funkcija, v ospredje prihaja gospodarska. O Ludoviku baronu Ungnadu se poroča, da so mu leta 1588 s celjskega gradu pobrali vso živino, konje in goveda, vso zlatnino in srebrnino, da bi s tem delno poplačali dolgove, ki jih je njegov oče Ivan napravil v runskem samostanu.

*Gornjeceljski grad**

je bil med najpomembnejšimi gradovi ne samo pri nas, ampak v vseh Vzhodnih Alpah. Stal je na triadnem hribu ob zunanji strani ovinka, ki ga dela Savinja pred vhodom v laško povprečno dolino. Grad je bil na dveh kopah hriba. Zapadna kopa, ki se z navpičnimi stenami spušča proti Savinji, ima planotico, ki so jo izravnali ob gradnji. Precej široko sedlo, ki ima skoraj oblike dolinice, jo loči od vzhodne kope, katere pobočje na nasprotni strani spušča v plitko sedlo in nato v sleme, spremljajoče Voglajno na njeni južni strani.

---

* Piper Otto, Oesterreichische Burgen, VI. 1908. Novejši opis na razvojni podlagi: Jože Curk, grad Gornje Celje, Celjski zbornik, 1957, izčrpno delo z bogato navedbo literature.

Prvotni grad je stal na zapadni kopi. Javlja se prvič med letoma 1125 in 1137 in ga je verjetno zgradil mejni grof Gunter. Grad je bil majhen in je najbrž obsegal samo stolp za obrambo in stanovanje. Ta prvotni grad je verjetno zgorel in propadel v bojih, ki so jih imeli Žovneški gospodje z Aufensteinovci, preden so mogli prevzeti vovbrsko dediščino.

Grof Friderik I. je sezidal nov grad, ki je bil že večji, vendar mu je bilo jedro še vedno na zapadni kopi. Friderikovi nasledniki so gradnjo nadaljevali preko vsega XIV. stoletja, najimpozantnejši del gradu, tako imenovani Friderikov stolp, ki blizu in daleč ni imel tekmeca, je najbrž nastal šele okrog leta 1400.

Celotni grad je zavzemal okrog 5500 m² površine. Iz razvalin in iz ohranjenih upodobitev (Ivan Clobuccarich, J. M. Vischer, freska v celjskem muzeju) si je mogoče ustvariti popolno sliko gradu.

Na vzhodni in južni strani je bilo dvojno, na severni strani enojno obzidje, tik nad navpično skalo pa obzidja deloma niti ni bilo. Okrog obzidja je bil globok, suh jarek. Glavni vhod je bil na vzhodu. Do njega je bilo mogoče priti preko pridvižnega mostu. V obzidju so bile strelne line, učinkovitost obrambe je povečevalo šest obrambnih stolpov, eden izmed njih je bil nad glavnim vhodom.

Okrog Friderikovega stolpa je bila predgradje. Od stolpa je proti jugozahodu segal do obzidja zid, ki je delil predgradje v dva dela. Večji je bil drugi del, ki je zavzemal sedlo med obema kopama, v njem so bile gospodarske stavbe in poslopja za uslužbence. Starejši del gradu na zahodnem koncu je bil posebej utrjen. Iz navedenega predgradja se je prišlo do njega po pridvižnem mostu, ki je vodil preko globokega jarka. Nad jarkom je bil obrambni zid s stolpom na obeh koncih. To je bil pravi grad. Imel je tri manjša predgradja, dve ob obzidju in eno nad skalo ter dvorišče na sredini stavbnega kompleksa. Na vzhodni strani dvorišča je bil velik trinadstropni stanovanjski stolp, za Friderikovim stolpom najbolje ohranjeni del gradu. Na zapadni strani dvorišča je bila prava stanovanjska stavba, *palas*, kjer so bile sobe za ženske (*kemenate*). Ta del se je končal ob ozkem predgradju nad skalo in je slabo ohranjen. Na južni strani je bil na palas prizidan tako imenovani Andrejev stolp, ki je imel v nadstropju kapelico sv. Andreja.

Grad je imel dva vodnjaka, eden je bil v glavnem predgradju, in drugi na notranjem dvorišču. Oba sta bila zelo globoka.

Grad je bil s srednjeveškim orožjem nezavzeten, kvečjemu bi ga bilo mogoče sestradati. A še to težko, kajti na zahodu je bil ob skalni steni skriven izhod k nekaki žičnici, ki se je spuščala ob steni.

Že Celjski grofje so okrog leta 1400 nehali stalno bivati na Gornjem gradu. Imeli so na njem kastelana z oboroženci. Za Habsburžanov je prebival gori oskrbnik — kastelan.

Friderik se je izprva nekoliko brigal za Gornje Celje. Leta 1469 je njegova graška komora morala preskrbeti denar za popravila, izvršena na gradu in na mostu, ki ga je bilo treba usposobiti za prevoz velikih kamnov na stari grad. Tedanji vicedom Gregor Dienstl je dobil naročilo, naj plača

najemnike, ki jih je pripeljal v Celje Erazem Predjamski (Lueger), za plačilo samemu Predjamskemu pa naj naloži podložnikom vicedomskega urada posebno doklado. Nekoliko pozneje je moral Dienstl dati letno plačo iz dohodkov urada dvema v Celje poslanima puškarjema. Nemirni časi: turški napadi, Matija Korvin — ogrski kralj, upor Andreja Baumkircherja. Ko je najhujša nevarnost minila, so grad zanemarili, sredi naslednjega stoletja je bil že v takem stanju, da je postala obnova nujna. Deželni knez je poveril obnovitveno delo ljubljanskemu stavbeniku Francescu de Lugano in celjskemu mojstru Danielu Nastingerju. Delali so 20 let (1566—1586). Potreben les so dobivali iz gornjegrajskih škofijskih gozdov — deželnoknežji gozdovi v okolici Celja so bili močno izčrpani in ga niso imeli dovolj. Opeko so žgali v opekarni, ki so jo postavili pod gradom in so jo pozneje spremenili v hlev. Obširen in zelo težko čitljiv zvezek v graškem deželnem arhivu nam govori o teh delih.

Konec XVIII. stoletja je bil grad že zopet zanemarjen. V Vischerjevi upodobitvi (1681) Friderikov stolp nima več strehe, ko je Gaisruck leta 1750 kupil gospoščino, grad ni bil več primeren za bivanje. Grof si je med Petrovčami in Žalcem zgradil graščino Novo Celje. Gornje Celje mu je za gradnjo nudilo dragocen kamen, a tudi les, ki so ga dobili iz snetega ostrešja. Že prej (leta 1748) so s strešniki z gradu prekrivali spodnji grad. Gornje Čelje se je spreminjalo v pravo razvalino, vendar je izgubilo poslednje prebivalce šele leta 1795. Ko so leta 1802 grofu Vincencu Gaisrucku posest prodali na dražbi, je razvaline kupil kmet Andrej Gorišek Gornje Celje se je spreminjalo v pravo razvalino, vendar je izgubilo ponovo hišo. Kamen je tudi prodajal. Posebno škoda je dragocenih kamnoseško obdelanih kamnov, ki so jih dobivali iz voglov Friderikovega stolpa. Leta 1846 je kupil razvaline štajerski guverner grof Wickenburg in jih je dal deželi v last. Niso jih več ropali, vendar so propadale še nadalje. Leta 1871 se je začelo zanje zanimati Olepševalno društvo, leta 1882 je prevzelo zanje skrb Muzejsko društvo. Opravljala se je konservacija razvalin, na restavracijo seveda ni bilo mogoče misliti. Za stare Jugoslavije je mariborska oblast prepustila razvaline mestni občini. Občina je mnogo storila za njihovo ohranitev. V Friderikovem stolpu je premestila vhod k tlom in v notranjosti zgradila stopnice do vrha. Prejšnja muzejska uprava je bila napravila vhod visoko nad tlemi, tako da je bilo treba od zunaj namestiti primerne stopnice. Med drugo vojno so bile razvaline zapuščene. Po vojni je skrb zanje prevzelo Olepševalno društvo, ki jih je obnovilo, kjerkoli je bilo potrebno. V vogle Friderikovega stolpa je vzidalo cementne bloke kot imitacijo nekdanjih kamnitih blokov. V tistem delu gradu, ki je nad strmo skalo, je uredilo izletniško restavracijo. Kot dopolnilo restavracije je društvo ob glavnem vhodu odstranilo na kopcu stoječo bivšo Grajšekovo kmečko hišo, ki je bila nazadnje last šolskih sester. Pred vhodom je tudi uredilo primeren parkirni prostor. Na severni strani je društvo predrlo obzidje in napravilo nov stranski vhod. Ob njem se konča nova Pelikanova pot, ki vodi od Savinje po pobočju v ovinkih navzgor.

Gospoščina Celjski grad in njena naslednica Novo Celje

Med gospoščinami, ki so jih Habsburžani dobili po Celjskih grofih, je bila na prvem mestu celjska. Njeno starejše stanje je popisano v temeljnam urbarju iz leta 1498.* Ta urbar obsega poleg urada v Celju (za celjsko gospoščino) še urade za Mozirje in Vrbovec ter Vransko (Frantskh), mitnico v Celju in na Vranskem (ne pa v Žalcu in Vojniku, kjer mitnic vsekakor še ni bilo) ter urbarje za gospoščine Forhtenek, Gorico pri Velenju in Ojstrico. Ta posest je tedaj vsekakor še bila deželnoknežja.

V celoti so živeli tedaj podložniki gospoščine v 55 vaseh in zaselkih, in sicer na 107 celih, 16 polovičnih in 1 četrtinski kmetiji ter v 45 domcih (hišah brez znatnejših posesti — kočah). Kar 69 kmetij je bilo nezasedenih ali pustih, prav tako 11 domcev. Veliko število pustih kmetij je gotovo v zvezi z nedavnimi turškimi napadi.

Celje je plačevalo na leto 37 funtov 80 fenigov črnega denarja, mitnica v Celju je nosila na leto 332 funtov črnega denarja, mitnica na Vranskem 154 funtov, 5 šilingov in 10 fenigov.

Teharski plemiči so oddajali svojo desetino o sv. Juriju.

Gospoščina je imela ribolov: na Savinji od Šempetra do kamnitega križa pod Tremarjem (v laškem urbarju se kot meja navaja vrtinec Kotel — kar je isto), na Voglajni od Št. Lovrenca do Celja, na Ložnici nad Žalcem, kjer pa je bil ribolov prepuščen menihom v Novem kloštru.

Gozdovi gospoščine so segali po hribih od Rifnika do potoka med Pečovnikom in Vipoto.

Dva dvorska travnika pri Gozdu (t. j. pri Joštovem mlinu) sta dajala okrog 32 voz *(Madern)*, pol Gornjemu Celju in pol gradu *(halb zu Ober Cily, halb zu Burg Cily)* — t. j. vicedomu. Drug travnik je bil pri Logovici (v Medlogu), dajal je okrog 30 voz in je pripadal vicedomskemu uradu.

V naslednjih dveh stoletjih je celjska gospoščina marsikaj utrpela in se zmanjšala. Končno jo je pa Marija Terezija prodala Antonu grofu Gaisrucku, svojemu tajnemu svetniku in prezidentu.

Razen cesarice so prodajno pogodbo 23. decembra 1750 podpisali še dva dvorna kancelarja in en dvorni svetnik. Na listino so privesili velik c. kr. in nadvojvodski pečat. Originalno listino so shranjevali v Novem Celju. Ob času, ko so pogodbo sklenili, je gospoščino upravljala ministerialna banka — deputacija, kajti vicedomskega urada že ni bilo več.

Pogodba izrečno pravi, da prodaja cesarica vsa zemljišča in njihove pritikline, vse podložnike, navadne in gorske, vse dohodke in vse pravice, izvirajoče iz posesti. Grof Gaisruck pa kupuje gospoščino v svojem in v imenu svojih naslednikov kot svobodno in nepreklicno posest ter pristaja na to, da se zaradi varnosti podložnikov sestavi poseben urbar.**

Urbar je sestavila komisija pod vodstvom Ivana Antona Führerja pl. Führenberga, c. kr. svetnika in okrožnega glavarja celjskega okrožnega

* Prej so ga stavili v leto 1480. Pirchegger je na osnovi vsebine ugotovil letnico 1498. Hrani se v graškem deželnem arhivu.

** Zelo lepo spisan in dobro ohranjen urbar v graškem deželnem arhivu.

urada, ki se je, preden je urbarju dal dokončno obliko, posvetoval z vsemi tistimi, ki bi utegnili biti prizadeti. Preko štajerske reprezentance in komore, kakor se je tedaj imenovala cesarska deželna vlada, je prišel urbar v državno pisarno, kjer so ga podpisali, opremili z velikim pečatom in predložili cesarici v podpis. Cesarica ga je podpisala 18. decembra 1751. Enega izmed originalov je dobil kupec, ki ga je hranil na novem sedežu svoje posesti, v Novem Celju.

Urbar nam prikazuje posest celjske gospoščine, ki je številčno nekoliko močnejša ko po urbarju iz leta 1498, saj navaja 277 rednih in 589 gorskih (vinogradniških) podložnikov.

Redni podložniki so pripadali raznim uradom.

Urad Medlog je obsegal Medlog, Lavo, Ložnico, Lokrovec, Koprivnico, Dobrovo, Hudinjo.

Pod urad Celje so spadali: Zavodna, Zagrad, Leskovec, Ljubečna in Čret.

Urad Košnica je obsegal: Košnico, Vipoto, Tremarje, Pečovnik, Spodnji Prežin, Kompole, Stražo, Ogorevc, Brezje, Št. Lovrenc in Toplico.

Gospoščina je imela nekdaj tri pristave. Ena je bilo na Svetini. Ta je bila pri sestavi urbarja že razdeljena med 7 kmetov. Pristava za gradom je dala zemljo šestim in pristava na Ostrožnem trem kmetom.

Vinske gorice so bile razsejane na široko — segale so do Konjic in do Sotle.

Gospoščini so bili podložni nekateri mlini: eden je bil na Hudinji, eden na Voglajni, eden na Ložnici (v Arji vasi), dva sta bila poleg Celja na Savinji in eden ob strugi med Dobrtešo vasjo in Ločico.

Urbar še določa tudi davščine teharske občine kosezov. O njih govori tudi terezijanski kataster. Besedilo se glasi:

Plemenita občina Teharje je dolžna v smislu ohranjenih privilegijev dajati celjski gospoščini letno 18 funtov, 4 šilinge in 8 in pol fenigov črnega denarja, t. j. 24 goldinarjev 42 krajcarjev sedaj veljavnega denarja, razen tega 2 meri pšenice, t. j. 8 celjskih škafov, 20 mer ovsa, t. j. 80 celjskih škafov, 335 jajc in 50 veder vina.

Leta 1498 in 1751 so torej Teharje pripadale celjski gospoščini. Vmes so (izza 1535) kakor Žalec po prodaji spadale pod Forhtenek.

V prodajo pa ni bil vključen spodnji celjski grad. Cesarica si ga je pridržala in ga prezidala v vojašnico, prvo v mestu.

Gospoščina je s tem izgubila primerno upravno središče. Dve leti pozneje, 1752, je umrl cesarski maršal baron Franc Miglio, lastnik sosednih dveh gospoščin, Plumberka (Brumberga) in Lepega griča (Schönbichla). Pokopali so ga v rodbinski grobnici v Petrovški cerkvi. Bil je brez dedičev in grof Gaisruck si je pridobil obe gospoščini.

Gaisrucki so bili po rodu Švicarji. Prvi štajerski Gaisruck je bil Ortolf. Leta 1638 so postali Gaisrucki baroni, a leta 1679 grofi. Udeleževali so se bojev proti Turkom in Madžarom. Jurij Sigmund je bil leta 1704 pri Radgoni v boju z Ogri ranjen in je pokopan v celjski župni cerkvi. Sigmund Franc je bil generalfeldmaršal in poveljujoči general v Slavoniji.

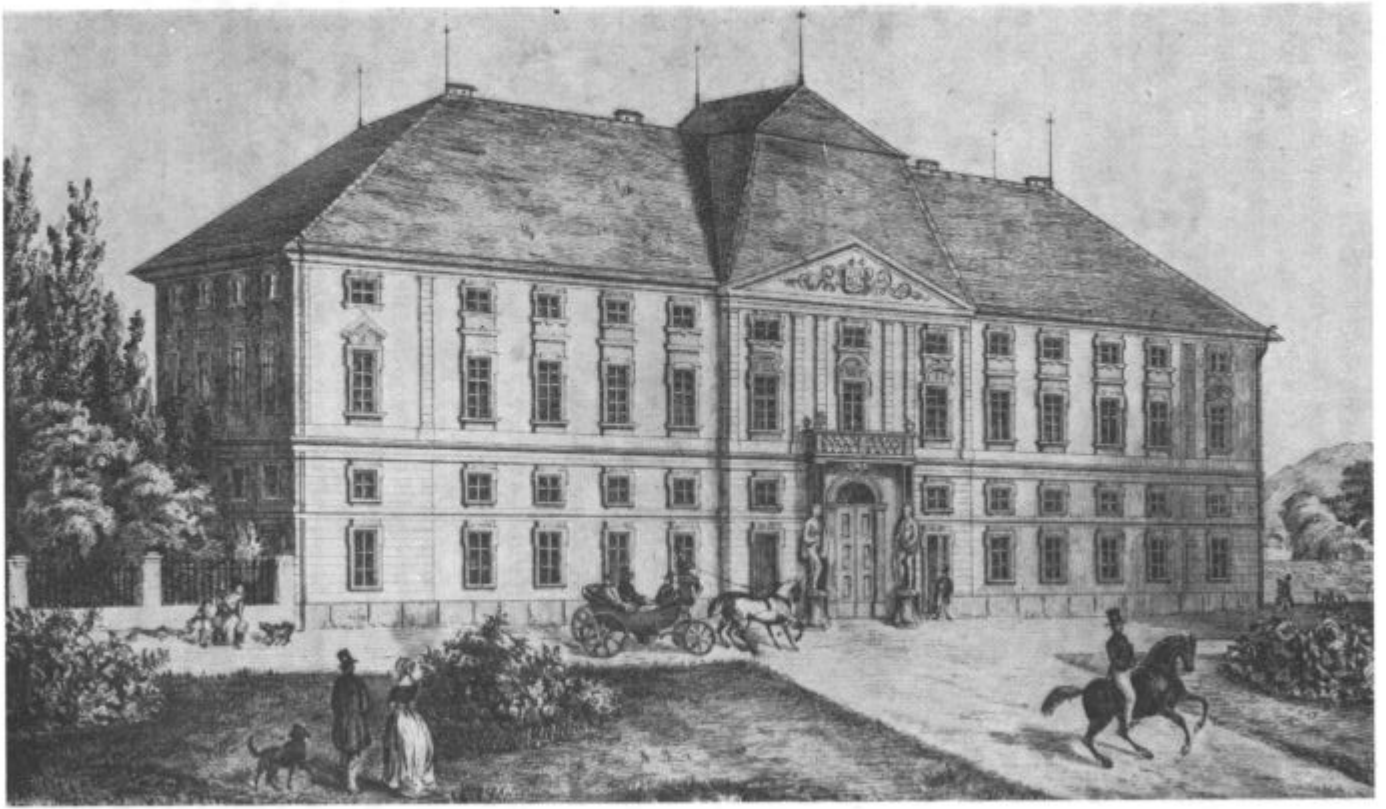

Novo Celje z glavnim vhodom na severni strani

Schönbichl je bil tedaj že zanemarjen in je začel razpadati, Brumberg je bil pa v dobrem stanju, vendar se je novi lastnik odločil, da ga podre in samo malo zapadneje po vzorcu dunajskega Schönbrunna zgradi graščino, kakršne ni bilo daleč na okrog. Graščino so gradili v letih 1754 do 1760. Gaisruck jo je imenoval Novo Celje, a tudi gospoščina se je imenovala po njej. Domačini so pa za graščino še dolgo uporabljali ime Brumberg. Še danes ni popolnoma ugasnil spomin na njo, a tudi ne na barone Miglio.

Poleg graščine je Anton Gaisruck postavil veliko gospodarsko poslopje in veliko sodnijsko poslopje ter zasadil park. Poleg tega je v Žalcu zgradil tako imnovano svobodno hišo (*Freihaus*) in pristavo.

S samim Celjem in Brumbergom pa Anton Gaisruck še ni bil zadovoljen. Pridobil si je tudi majhno cerkveno gospoščino (imenje) Marije Magdalene, ki je pripadala dotlej škofijski cerkvi v Ljubljani, nekaj kmetij v Savinjski dolini in v Šavni peči (nad Savo — med Zidanim mostom in Hrastnikom), ki so pripadale dotlej majhni gospoščini v Širju nad Zidanim mostom, gorski (vinogradniški) urad Grmovje ter dominikalno posestvo Gozdni dvorec z mlinom na Ložnici, ki je bilo kot pristava nekdaj sedež celjskega gozdnega urada, a je bilo pozneje prodano, zopet kupljeno, a ponovno prodano.

Pomembno je grof Anton Gaisruck razširil svojo posest s tem, da si je leta 1759 pridobil celjsko špitalsko gospoščino, ki je imela svoje podložnike v južnem delu trboveljske župnije (med hrastniškim Bobnom in Trboveljščico), v Arji vasi (pri Petrovčah), v Košnici, na Zgornji Hudinji, Dobrovi in na Prekorju (pri Celju) ter v Mozirju. Grof se je obvezal, da bo dajal minoritom določeno davščino v denarju, izza leta 1783 po dodatnem dogovoru večinoma v naturi.

S tem, da je grof v svojih gozdovih v Končnem selu pod Mrzlo Planino (na vzhodni strani Svetine) ustanovil veliko steklarno, je posegel na industrijsko področje. V steklarni je bilo toliko delavcev, da je grof zanje zgradil cerkvico sv. Florijana, na kateri je proslavil svoje dejanje s pesniškim latinskim napisom, ki se glasi v slovenskem prevodu:*

Postoj, popotnik, ustavi svoj korak! Čemu se čudiš? Ali te je strah, da si v tej gorski soteski zašel v Volkanov svet? Toda ne boj se! Prišel si namreč med kiklope, ki ne izdelujejo bliskov, ampak v ognju proizvajajo steklo. Stopi bliže in občuduj neverjetno hitrost in spretnost delavcev. Pred šestimi meseci je prišel v to neprijazno samoto preodlični in preslavni gospod Anton Gaisruck, svetega Rimskega cesarstva grof, lastnik gospoščin Neukirchen na Steinfeldu, Turnišča in Celja, njegovega Cesarskega in Kraljevskega Veličanstva pravi svetnik in komornik, slavnega revizijskega zbora Dolnje Avstrije v deželnoknežjih in verskih zadevah predsednik, in komaj je nekaj videl, pa ga je v svojem smislu izpremenil.

---

* Latinski original: Ign. Orožen, Bisthum und die Diözese Lavant, IV. (Laško), str. 257—258.

Da bi se očuval nesmrten spomin, je postavil ta spomenik njegov visoke Vzvišenosti najponižnejši služabnik. Jezus naš gospod. Leta Gospodovega 1753.

Vsekakor podložniki z grofom Antonom Gaisruckum niso bili docela zadovoljni, kajti zaradi njihove pritožbe je vlada leta 1757 poslala v njegovo gospoščino komisijo, ki je preiskala vzroke nezadovoljstva. Odkod je nezadovoljstvo izviralo, ni mogoče ugotoviti, glede na izplačilo komisijskih stroškov, bi mogli sklepati na lovske prekrške. Možno je pa, da so bile vmes tudi druge zadeve, kajti razkošna gradnja in oprema Novega Celja je zelo mnogo stala.

Grofu Antonu Gaisrucku je leta 1761 sledil brat Ivan Karol, deželni predsednik na Koroškem, a temu sin Vincenc.

Grof Vincenc Gaisruck je izprva svojo novoceljsko posest še pomnožil s tem, da je leta 1783 kupil imenje tedaj ukinjenega beneficija Žalostne Matere pri celjski župni cerkvi. Poleg tega je dokupil še gospoščino Grmovje (*Hofrain*) pri Žalcu z vsemi pripadajočimi imenji. Vendar ni uspešno gospodaril. To je gotovo vzrok, da je leta 1813 dal novoceljsko gospoščino za 10 let v najem Jakobu Peršetu in njegovi ženi Jožefi za letno najemnino 1200 goldinarjev. V pogodbi se navajajo sestavni deli gospoščine: gospoščina grad Celje, gospoščina Brumberg (z imenjem Schönbüchl), špitalska gospoščina (sestoječa iz več imenj), beneficiatno imenje Marije Magdalene v ljubljanski stolnici.

Drugo svojo posest (navajajo se gospoščine Faarach, Eggenstein in Weissenthurn) je dal za isti čas v najem Jožefu Vincencu Pogačniku za 5100 goldinarjev.

Te tri gospoščine so bile tudi novejša pridobitev, kajti na plošči stene cerkve sv. Florijana pod Svetino se ne omenjajo. Znaten del posesti si je grof gotovo pridržal v lastni upravi, kajti leta 1817 je imenoval Franca Ksaverja Udeta za inšpektorja svojih posesti s plačo letnih 800 goldinarjev in pravico do pokojnine. Sicer so dobivali pokojnino tudi drugi uslužbenci. Več imenj je imel že leta 1800 v zakupu Ivan Nep. Kircher.

Vendar je grof moral leta 1825 prodati na dražbi združeno novoceljsko gospoščino.* Kupil jo je tedanji lastnik Novega Žovneka in bivši upravnik podržavljene gospoščine žičkega samostana, Anton Čokl, pl. Ruhetal. Vendar njegovo posestvovanje Novega Celja v deželni deski ni vpisano. Od Čokla jo je leta 1835 kupil Jožef Ludovik Hausmann, ki je bil njen poslednji fevdalni gospodar.

Hausmann, neplemič, rojak iz okolice Leobna na Gornjem Štajerskem, oče slovenske pesnice Fani Hausmanove, je gospoščino še povečal. Kupil je posestvo Plevno, služno Spodnjemu Lanovžu pri Celju. Majhen dvorec je stal blizu cerkve sv. Jederti nad Gotovljami. Poleg njega je Hausmann uredil velike nasade murve in uvedel rejo sviloprejke, vendar v tem ni uspel. Kupil je tudi Golče ali Apnarjev dvor, v katerega bližini so bili skromni ostanki luteranske molilnice, porušene leta 1600.

*Inventar, sestavljen ob predaji, deloma v državnem arhivu v Ljubljani.

Podjetni Hausmann je skušal gospodarstvo čim bolj modernizirati, olepšal je park in vrt, postavil ob cesti ogromen križ, ki se vidi daleč na obe strani, zgradil je poleg graščine tovarno za špirit, imel je dva kamnoloma, dve opekarni (eno na Plevni in eno v Kasazah), več premogovnikov (poedinih rovov) — v Pečovniku, Libojah, Zabukovici, Grižah, Taboru, železni rudnik — v Zagrabnu blizu istega Tabora, svinčeni rudnik v Lokavcu — blizu Rimskih Toplic.

Vpis v deželni deski navaja za Novo Celje 14 posestnih delov: 1. grad, 2. grmoveljska imenja, 3. Brumberg in imenje Schönbüchl, 4. Robidova ali širska imenja, 5. pristavo v Žalcu, 6. svobodno hišo v Žalcu, 7. celjska špitalska imenja, 8. beneficij Žalostne matere božje v Celju, 9. kaplanijo Marije Magdalene v ljubljanski stolnici, 10. beneficiatno hišo Žalostne matere božje v Celju, 11. tovarno špirita s kuhinjsko lastnino (Kucheleigen), 12. kuhinjsko lastnino pri celjskem gradu, 13. kuhinjsko lastnino pri mlinu, 14. kuhinjsko lastnino pri posestvu Gozdni dvorec.

Združena gospoščina je bila zelo velika, saj je štela 3125 podložniških kmetij z domačijami in vrh tega še 1475 zemljišč, ki niso bila povezana z določenimi hišami in so se lahko tudi samostojno odtujevala (Ueberlandgründe). Glede na pravni odnos do gospoščine je bilo na njenem območju 984 pravih kmetov ali rustikalistov, ki so imeli že od nekdaj kmečko zemljo, 902 gornika, ki so posedovali vinske gorice, 1815 gospoščinskih kmetov ali dominikalistov, ki so obdelovali zemljo, ki je šele po terezijanskem katastru prišla v kmečke roke, 299 rustikalnih in 600 dominikalnih nekmečkih posestnikov (Zulehner). Združena gospoščina je torej štela 4600 deloma popolnih in deloma delnih podložnikov.

Podložniki z domačijami so bili v tridesetih župnijah, nepovezana zemljišča v nadaljnjih dvanajstih župnijah. Jedro novoceljske gospoščine je seveda bilo v vzhodni polovici Spodnje Savinjske doline. Vendar je bivša celjska gospoščina tvorila samo manjši del. V najnovejšem urbarju (starejši zemljiški knjigi) so nekdaj njej pripadajoče kmetije označene s pridevkom: grajska urbarialna številka.

V bolj oddaljenih krajih je gospoščina imela često samo posamezne podložnike, odnosno samo delne davščine, vinsko ali žitno desetino — poslednjo v snopih ali v vreči.

Novoceljska gospoščina je upravljala svojo posest s pomočjo dvajsetih uradov, ki so bili v naslednjih krajih: v Arji vasi, Celju, Kotečniku, Laškem, Lokavcu, Medlogu, Mozirju, Pečovniku in Petrovčah, na Poljani in na Polzeli, v Šeščah, Šmarju, Št. Ilju, Št. Jungerti, Šempetru, Trbovljah, Tremerju in Turju.

Ti uradi seveda niso imeli stalnih uslužbencev: bili so knjigovodskega in zbiralnega značaja.

Po zakonu o kmetiški odvezi, ki je bil sprejet 7. septembra 1848, so priznali lastniku Jožefu Ludoviku Hausmannu 147.592 goldinarjev konv. veljave kot odškodnino.

Natančno navaja razširjene meje celjskega gospoščinskega deželnega sodišča urbar iz leta 1751. Deželno sodišče omenja tudi urbar iz leta

1498, vendar meje ne navaja. Brez dvoma so se te meje izoblikovale že za Celjskih grofov, verjetno pa še prej — za Vovbržanov.

Označeno z glavnimi točkami bi bile meje celjskega gospoščinskega deželnega sodišča: bivša cerkev sv. Marjete v Šmarjeti, trnoveljska gmajna, ljubečenska gmajna, Žepina, Spodnje Brezje, Ogorevc, Opoka (med Štorami in Šentjurjem), Gaj, Moste, vznožje Resevne, Javornik, Svetina, Polšnica, Tovst, Kotel ob Savinji pri Tremarju in Skrlovje na drugi strani reke, Malič, Šmohor, Slomnik, potok Brnica, bivša cerkev sv. Križa, sedanji levški most, Savinja od Levca do Podvina pri Polzeli, Vimperk, sotočje Hotunje in Ložnice, Zgornja Ponikva, Podloška gmajna — Fervega na Pirešici, Gorica za Zalogom, Št. Jungert, izvir Resenice — Koprivnice, Šmartno v Rožni dolini, gmajna Prekorja, cerkev v Šmarjeti.

V obsegu tega sodišča je nastalo nekaj gospoščin (dominijev), ki so dobili svojo zemljo od celjske gospoščine. Razen tega je bilo tu tudi nekaj delno samostojnih sodnih okolišev: dva krvna (mestni celjski in gotoveljski) ter nekaj nižjih (žalski, trnoveljski, teharski).

Celjsko gospoščinsko deželno sodišče je bilo privilegirano, t. j. po urbarju Marije Terezije ni plačevalo posebne deželskosodne pristojbine Dunder-Straschetzki navaja v svoji knjigi, kako so postopali z zločinci:

Ako se pojavi na ozemlju deželske sodnije zločinec, ga morajo gospoščinski ljudje prijeti ter ga odvesti do celjskih mestnih vrat, kjer ga izroče mestnim ljudem, ki ga zapro. Gospoščinski uradnik ga v mestni posvetovalnici po treh dneh izroče mestnemu svetu — *ad ulterius processandum,* da izvrši zadnji del procesa. Za tri dni mora gospoščina plačati vzdrževalnino, po 12 krajcarjev na dan. V posebnih slučajih je bilo treba mestnemu sodniku plačati še 30 krajcarjev in sodnemu slugi prav tako.

Seveda si je gospoščina v Novem Celju zgradila posebno sodnijsko poslopje. Izza leta 1835 je imela posebnega kriminalnega sodnika.*

Nižja sodišča so celjskemu gospoščinskemu sodišču izročala svoje zločince, ki jih je potem izročalo mestu Celju. Morala so povrniti tudi vse stroške, ne samo za tridnevno vzdrževalnino, ampak tudi za justifikacijo. Do grofa Vincenca so morala skrbeti za pokop samomorilcev ali na njihovem teritoriju najdenih mrličev.

V pogledu krvavega sodstva so bila torej nižja sodišča okoliša podrejene celjskemu gospoščinskemu deželskemu sodišču. Ta odnos je gotovo segal v dobo Celjskih grofov. Značilen je običaj, da je morala gospoščina Prebold — kot sodna naslednica deželskega sodišča v Žalcu izročati smrti zapadle zločince deželskemu sodišču v Celju, to se je vsekakor dogajalo izza leta 1363, ko je deželni knez Žalec zastavil Celjskim grofom.

Teritorialno je celjsko deželsko sodišče obsegalo 2 in pol kvadrani milji. Po štetju leta 1834 je imelo 1 trg (Žalec), 53 vasi, 1522 hiš in 7817 duš. Za leto 1847 računa Dunder okrog 10.000 duš.

Kakor zadnji Gaisruck je tudi Hausmann težko gospodaril, naložil si je preveliko breme, industrijska in rudarska podjetnost ga ni mogla rešiti.**

---

* Stiriens Eden (= Novo Celje z okolico), 1847.

** Grazer Zeitung, leta 1850—1856. Krajše vesti v Novicah, 1850—1857.

Močno se je zadolžil, celo za tisto obveznost, ki jo je imel do bivšega minoritskega samostana so ga morali neprestano terjati. Še Gaisrucku so leta 1850 dovolili eksekucijo za ostanek kupne vsote. V nekaterih primerih je jamčila za očeta hčerka.

Dne 25. junija 1849 je za 210.000 goldinarjev kupil Novo Celje in Landskron Karel princ Salm v imenu svojega rodbinskega upravnega sveta.

Vendar so se pojavile težkoče. Hausmanna so obdolžili prevare in ga zaprli. Sodišče ga je oprostilo. Toda kmalu so ga znova zaprli. Umrl je v zaporu celjskega okrožnega sodišča in opat Vodušek ga je kot »gospoda« pokopal pri sv. Maksimilijanu (1857). Postal je žrtev izpremembe lastniškega sistema. Njegova hčerka Fanika, prva slovenska pesnica, je pokopana v petrovški cerkvi. Medtem je leta 1854 posest na dražbi definitivno kupil princ Salm. Leta 1871 so vpisali kot lastnika kneza in starega grofa Jurija Salm-Reiferscheidta. Leta 1919 je Hrvatsko-Slavonska kolonizacijska banka kupila gospoščino za barona Turkovića. Baron jo je leta 1930 prodal banovini, ki je v graščini uredila umobolnico. Nova Jugoslavija je graščino določila za zdravljenje bolnikov s pljučnimi boleznimi, leta 1970 jo je pa spremenila v dom onemoglih. Dolga je pot od prvotnega starega gradu na skali nad Savinjo do doma, ki služi starim in onemoglim ljudem.*

Starejše in novejše gospoščine v ožji soseščini Celja

Starejše in v dobi Celjskih grofov nastale gospoščine (in imenja) so Habsburžani uporabili za to, da so povečali svoje dohodke, često celo za to, da so se izvlekli iz trenutne zadrege.

Tiste, ki so že bile v fevdu, so dalje podeljevali, ostale so pa izprva dajali v najem, jih zastavljali, navadno so jih pa prej ali slej prodali. Za fevd ali prodajo so ustanovili tudi nekaj novih gospoščin (imenj).

V urbarju iz leta 1498 navedene gospoščine Mozirje, Vrbovec, Forhtenek, Gorica in Ojstrica niso ostale dolgo pod neposredno habsburško upravo.

Mozirje, Vrbovec, Forhtenek, Gorica in Ojstrica

M o z i r j e (s trgom) je sicer še dobilo tri urbarje (iz leta 1524, 1550 in (1572), pozneje je pa prišlo pod Žovnek. Vendar sta bila odcepljena — 2 majhna fevda s kmetijami (1472 odnosno 1542). V r b o v e c so Habsburžani dajali v fevd, a leta 1615 ga je kupil ljubljanski škof Hren in ga priključil škofijski gornjegrajski posesti. Že prej (1578) je ljubljanski škof kupil Rudenek in ga priključil Gornjemu gradu.

Forhtenek je bil leta 1498 pač samo prehodno neposredno deželnoknežji, sicer je bil vedno deželnoknežji fevd. Leta 1537 ga je z Žalcem in

* Razen v dodatku navedene literature sem za celotno poglavje o posesti uporabljal tudi deželno desko in novejšo zemljiško knjigo. — Vse gospoščine so bile skupna posest Habsburžanov. V Celjskem fondu dunajskega državnega arhiva (repertorij XI) o listine, s katerimi članu rodu dajejo svoje soglasje k prodaji.

Grad Ojstrica nad Taborom. Zgoraj razvaline starega gradu, spodaj novejši grad, nastal okrog 1600, porušen v začetku XIX. stoletja

Teharjem dobil v fevd pl. Wagen. Leta 1620 ga je deželni knez prodal, toda brez Žalca in Teharja. Leta 1635 so kmetje grad razdejali in nihče ga ni obnovil. Gorico (Eckenstein) so Habsburžani že leta 1500 prodali kot fevd.

O j s t r i c o so Habsburžani več desetletij zdaj upravljali neposredno z oskrbniki, zdaj dajali v fevd. Leta 1566 jo je kupil Maks pl. Schrottenbach. Leta 1767 je kupil gospoščino Ivan grof Gaisruck, od 1791—1837 jo je imela v last rodbina Robida, od 1837—1846 Julijana Vogl in Regina Kircher, od 1846—1908 baroni Wittenbach, potlej rodbina Piussi. Poznejši urbar iz leta 1585, davčna knjiga iz leta 1602.

Gornji in Spodnji Lanovž

Tik na severozapadni strani Celja stoječi G o r n j i L a n o v ž (dvorec na Lavi) je leta 1437, še za grofov, dobil v fevd Jakob Herdel, od njega ga je leta 1486 prevzela hči Magdalena, žena Andreja Freisteinerja, Gašperjevega sina. Leta 1521 se navaja kot lastnik Jurij Paradeiser, leta 1542 pa meščan Jakob Freiberger. Njega sin Maksimilijan je dvorec ponudil deželnim stanovom, da bi pri njem zgradil luteransko cerkev; ker je bil dvorec deželnoknežja last, stanovi ponudbe niso sprejeli (1579). Leta 1688 so bili lastniki dediči Straubovi. Župnik Sewarz je imel na Koroškem Kollhof, ki ga je od njegovih dedičev kupil arhidiakon v Tinjah, in Lanovž pri Celju (grad Lava), ki ga je od Sewarza dedovala Liza Gilčvert, in prodala grofu Andreju Ludoviku Thurnu Vallesassina (1684), za njim je imel dvorec

Rudolf F. grof Reisig, ki ga je prezidal v italijanskem renesančnem slogu, leta 1790 Elizabeta Robida, leta 1804 Franc baron Dienersberg, za njim pl. Gadolla, Vincenc Karnitschnig, E. Warthol in dediči, nato Konrad Vasić, dvorni svetnik in upokojeni generalni konzul, ter žena Regina, za njima Avgust Sušnik in žena Katarina (1902), končno rodbina Rakusch (1916). Po zakonu iz leta 1848 so bile kmečke služnosti odkupljene za 1632 goldinarjev.

Sosedni S p o d n j i L a n o v ž se navaja za Celjskih grofov kot dvor. Leta 1750 mu je bil lastnik J. B. Pilpach. Njemu so sledili: J. Skobl, S. Kožuh, (Koschu, 1801), F. Forstner (1810), J. Novak (1812), J. Hauswirth, Friderik baron Bruck (1864), mestna občina (1904). Graščina se je prvotno imenovala Skoblov dvor, nazadnje Bruckovo (ali baron Bruck). Imela je 12 podložnikov, odkupnina je znašala samo 94 goldinarjev 35 krajcarjev.

Plumberk (Brumberg) in Lepi grič (Schönbüchl)

V zvezi z Novem Celjem omenjeni P l u m b e r k je stal med Dobrišo vasjo pri Petrovčah in državno cesto. Prvič se javlja leta 1580 kot last Sigmunda pl. Schrottenbacha. Nadaljni lastniki: Jurij Leysser (1593), rodbina Regall (ki je imela daljšo dobo tudi Račje), Ivan Stich (1620), M. Quallandro (1638), gospa Cordon, por. Seyfried, baron Miglio (izza 1666). Že gospa Cordon je dobila krško fevdno pismo, baroni Miglio so prejeli leta 1714 in 1730 več krških posestev v okolici. Ignacij Orožen je domneval da je bila graščina Brumberg prvotno na hribčku nad Ostrožnim, k čemur sta ga navedlo nemško določilno ime in misel, da je glede na osnovno ime prvotni grad moral biti na hribu. Vendar ljudsko izročilo Novo Celje veže z Plumberkom. Poleg tega je pa znano, da je bila na Ostroženskem hribu celjska grajska pristava.

Plumberk se je povezal z L e p i m g r i č e m. Prvotno ime je bilo »dvorec v Šeščah«. Temu je bil prvi znani lastnik Gašpar pl. Saurau. On ga je leta 1619 prodal Matiji Grafu. Ta je posest pomnožil s tem, da je dokupil več posestev od Ivana Sigmunda Wagena. Dvorcu je dal ime Schönbichl (= Lepi grič). Njegov sin Ivan Adam je posest prodal Mihaelu Moffrinu. Od tega jo je kupil Oton pl. H. Schrottenbach iz Zaloga. Leta 1694 je prišel Lepi grič v roke Ivana A. Schwaigerja z Grmovja, od njega so ga kupili Thurni in leta 1727 baron Miglio, ki ga je zružil z Plumberkom in je pustil, da je začel propadati. Schönbichl bi glede na lego mogli smatrati kot delnega naslednika Sachsenwarta.

Združena gospoščina Brumberg in Schönbichl je štela 137 podložnih domačij. Po združitvi z Novim Celjem je še vedno tvorila poseben urad. Manjši del sachsenwartske posesti je pripadal dvorcu v Št. Lovrencu, ki ga je leta 1438 imel Gašpar Ratmanndorfer, grofovski pisar. Dvorec so imenovali Thurn ali Štok — stal je blizu cerkve. Posest je bržkone prišla k Preboldu. Isto se je zgodilo s širskimi kmetijami okrog Kamnika na Humu (s cerkvijo sv. Magdalene), okrog Griž, v Megojnici in Zabukovici.

Prebold, Grajska vas, Gorica, Podgrad, Brodi, Stopnik ali Marof (Heckenberg) in Žovnek

Prebold sam je bil naslednik Liebensteina. Javlja se prvič leta 1493. ko je prebival na njem Ladislav Prager, oskrbnik tu, na Žovneku in Mozirju. Prvi pravi lastnik je bil Koloman Windischgrätzer (1519). Njemu so sledili: Wagni, (1571), Schrottenbachi (1628), Vogli (1807), Hackelbergi (1865) grof Fünfkirchen (1908), Jakše (1910), Hudoverniki (1946).

Urbar iz leta 1585. Gospoščini je pripadlo nekdanje žalsko (sachsenwartsko) deželsko sodišče, ki je segalo od Brnice pri Celju (južna stran Savinje) do potoka Reke, na severu pa v ozkem pasu preko Žalca do Galicije.

V Grajski vasi je bil dvorec, ki je bil včasih samostojna posest. Leta 1613 se prvič javlja Gorica z manjšo podložniško posestjo. Do leta 1759 je bila deželnoknežji fevd, nato pa prava lastnina.

Graščina Podgrad pri Vranskem je bila deželnoknežja in gornjegrajska fevdna podložniška posest. Leta 1542 je pa že bila v popolnoma privatni posesti. Med menjajočimi se lastniki so bili v prvi polovici XVII. stoletja grofje Schrottenbachi.

Bližnja graščina Brodi se javlja — kot privatna posest — izza leta 1754.

Stopnik (Heckenberg) so Habsburžani prodali okrog leta 1500. Med lastniki so bili tudi Schrottenbachi (1554—1794). Razvaline označujejo tudi kot Beli grad.

Žovnek in Strovsnek

Žovnek so Habsburžani prva desetletja upravljali z oskrbniki in najemniki. V prvi polovici XVI. stoletja so ga prodali Adamu Schrattu. Lastniki so se hitro menjali. Leta 1635 so kmetje grad razdejali. Jožef Čokl je v začetku XIX. stoletja zgradil v dolini Novi Žovnek. Urbarji: 1524, 1550, 1572.

Bližnji Strovsnek, nekdanji lovski grad Celjskih grofov, je leta 1578 dobil v last dr. Jakob Strauss, deželni fizik, pokopan v celjski župni cerkvi, njegovi sinovi so ga prodali Andreju Tavčarju, sorodniku ljubljanskega škofa. Med novejšimi lastniki znan posebno stotnik pl. Haupt kot pospeševatelj konjereje in hmeljarstva. Gospoščina je bila manjša.

Šenek, Hotunjski dvor in Gotovlje

Na zapadnem obrobju je bil še Šenek kot naslednik nekdanjega »Scheinecka«. Zgradil ga je verjetno ojstriški oskrbnik Lenart Raumschüssel, čigar predniki so bili kastelani na Scheinecku, leta 1493. Gospoščina je bila manjša.

Hotunjski dvor se javlja še leta 1622, pozneje pa izgine.

V neposrednem območju Žalca se nahajajočo gospoščino Gotovlje je cesar leta 1456 združil z Žovnekom kot poseben urad. Podložniki so bili

tudi v Frengi tik Žalca. Leta 1674 je prišel južni del z deželskim sodiščem k Zalogu, medtem ko je severni del pripadel Gradiču (Schwarzenstein) pri Št. Ilju.

Zalog, Freienberg, Vojnik, Soteska (Helfenberg), Golče, Brinovče in Grmovje

Zalog se nam javlja prvič leta 1479 kot nekaka pristava severneje (med Šmartnim in Dobrno) ležečega Rabensberga (Lanšperka). Tedaj je bil lastnik Štefan Hohenwarter. Ker je bil Rabensberg krški fevd, je bil to tudi Zalog. Isto velja za Freienberg, ki je imel svojo posest pri Celju na obeh straneh Savinje, starejši sedež na rtu na Liscah tik nad domačijo, označevano zdaj kot Na gričku, kjer se še vidijo skromni ostanki razvalin, mlajši sedež pa na levem bregu Savinje — sedanje glavno poslopje vrtnarske šole. Tu je torej krška posest — kot dediščina grofice Heme segala še preko Savinje. Leta 1673 je krški škof podelil Zalog in Freienberg v fevd Ivanu grofu Schrottenbachu. Leta 1674 so Schrottenbachi Zalogu priključili del gotoveljske gospoščine z deželskim sodiščem.

Schrottenbachi v Savinjski dolini tedaj že niso bili tujci, kajti od 1588 do 1767 so bili gospodarji na Ojstrici, od 1628—1807 tudi na Preboldu.

Leta 1629 so si pridobili tudi deželnoknežji urad v Vojniku z deželskim sodiščem (označevanim navadno kot arclinsko), ki so ga pozneje priključili Zalogu.

Leta 1720 so Schrottenbachi Zalogu priključili tudi Sotesko (Helfenberg) pri Zgornji Ponikvi, prvotno krški fevd, izza 1330 celjski, izza 1456 habsburški. Že grof Friderik II. je dal grad podreti, a so ga pozneje obnovili. Ponovno so ga porušili kmetje leta 1635. Novo graščino so zgradili nekoliko niže. Ta je leta 1800 pogorela in je niso več obnovili. Na njenem mestu si je kmet Škerlin postavil domačijo.

Schrottenbachi so si pridobili tudi Golče ali Apnarjev dvor (Scharfenau), ki se javlja prvič leta 1499 kot sedež Andreja pl. Lilienberga. Leta 1582 je prišel v last deželnih stanov, ki so tu zgradili luteransko cerkev in poslopje za predikanta s šolo. Nadvojvodova reformacijska komisija je leta 1600 cerkev in hišo porušila. Čas, kdaj je prišla v posest k Zalogu, še ni znan.

Nadalje je prišlo k Zalogu imenje sv. Andreja. To je najbrž Brinovčevo imenje, imenovano tako po celjskem meščanu Brinovcu, ki je leta 1527 imel enega podložnika v Arji vasi in dva v Spodnjih Grušovljah.

Posest Schrottenbachov je bila torej znatna.

Niso pa še dolgo več imeli Freienberga. Že sredi XVIII. stoletja ga je kupil od njih Sattelberg, lastnik dveh mlinov v bližini na Savinji. Od Sattelberga je kupil mlina in imenje Neuhardt. Mlina sta nehala delati. Imenje so pa podedovali drug za drugim: poštar Anton Gurnik, njegova vdova Kristina (1807), Kristinin drugi mož upok. stotnik Anton Jožef Patozka (1833), Ferdinand pl. Schickh in Adela, roj. Pferdmann, pl. Eichtal (1844) Vencelj Blesnowie in Ana, roj. grofica Klebelsberg (1850), Ivan Moric

Ehrenreich (1851), Franc Miller ml. (1855), Leopoldina Miller (1868), Franc August in Ana Maurer, Jakob Leskošek, Slavko Kvaternik, mestna občina.

Sam Zalog s Sotesko, Golčami in Brinovčevim imenjem in Vojnikom so Schrottenbachi leta 1793 prodali tedanjemu lastniku Novega Celja, Antonu grofu Gaisrucku. Nadaljnji lastniki: Kristijan pl. Leitner in Ivan Steinmetz, Anton Jaut (1831), Herman Schnitzer pl. Lindenstamm (1864), A. Maurer (1864), baron Puthon (1871), Puthonovi nasledniki.

Po zakonu o kmetiški odvezi je prejel Herman Schnitzer za Zalog in Vojnik 57.662, za Sotesko pa 15.565 goldinarjev.

Ostala mu je primerna graščinska posest (pri Zalogu in Soteski — Vojnik je ni imel); 22 in pol orala obdelovalne zemlje, 121 in pol orala travnikov, 7 in dve tretjini orala vinogradov in 426 oralov gozdov, skupaj 586 oralov.

Začasno je prišla k Zalogu tudi manjša gospoščina G r m o v j e (Hofrain). Priključil jo je Vincenc grof Gaisruck leta 1793. Dvorec sam utegne biti naslednik pernovskega gradiča, o katerem se domneva, da je stal na griču, kjer so pozneje zgradili cerkev. Podložniška posest je bila precej velika, vendar je Barbara pl. Proslin (po 1750) polovico prodala Novemu Celju, odkupil se je tudi mlinar Fervega. Kljub temu je še ostalo gospoščini 75 kmetij v 7 uradih. Bili so v Pernovem, Železnem, Veliki Pirešici, na Ponikvici, v Stopniku in Ločici pri Vranskem. Po zakonu o kmetiški odvezi iz leta 1848 je znašala odkupnina 11.807 goldinarjev. Izza leta 1874 je bilo Grmovje v posesti rodbine Ježovnik (p. d. Fervega). Ježovniki so kupili leta 1888 tisti del soteške posesti, ki je bil pri Zalogu.

Lemberg in Lanšperk (Rabensberg)

Lemberg je star krški fevd. Prvotni grad še vedno stoji na skalnem slemenu nad potokom Dobrnico in majhnim trgom Lembergom. Porušen je samo del severne fronte, kjer so bile nekoč pisarne. Ta Lemberg često zamenjavajo z Lembergom med Poljčanami in Šmarjem, vendar ju stari viri ločijo, prvi Lemberg označujejo kot Löwenberg, Leumberg in podobno, drugega pa kot Lengenberg, Lengenburch (v bližini je Dolga gora).

Leta 1214 navaja listina Eberharda, leta 1248 Nikolaja Lemberškega, drugi Lemberški je bil pristaš izvoljenega »solnograškega nadškofa Filipa« in eden izmed odličnih krških ministerialov, ki kot »Lancelot« nastopa v omizju Ulrika Lichtensteinskega. Pozneje je bil v posesti Lemberga Otokarjev deželski sodnik v Savinjski dolini Hartnid Guštanjski. Leta 1279 se je Hartnid odrekel Lembergu v korist Friderika Ptujskega in njegovih sinov. Ptujski so Lemberg trajno obdržali kot krški fevd. Tako Herdegen Ptujski okrog leta 1320 izpričuje, da ima od škofa ne samo posest, ampak tudi sodišče in pravico krvnega sodstva, vendar ne sme soditi o fevdih svojih služabnikov. Toda leta 1404 je škof podelil Bernardu Ptujskemu v fevd ne samo Lemberg, ampak tudi Rabensberg, Gorico pri Velenju in Dobrno ter tudi sodstvo in krvno sodstvo nad svojimi služabniki v območju teh posestev in v »Savinjski dolini.«

Grad Lemberg. Spodaj del trga s cerkvico sv. Katarine

Zadnji Ptujčan, Friderik, je umrl leta 1438. Lemberg in Rabensberg je prevzel Ivan grof Schaumberg, ki je bil poročen z Ano Ptujsko. Ivan je bil zaveznik Habsburžanov in nasprotnik Celjskih grofov. Ti so zato leta 1453 porušili oba grada. Celjska kronika pravi, da sta bila grofu Frideriku preblizu.

Listina iz leta 1452, s katero je krški škof Ivan v Vitanju dal v fevd Lemberg grofu Frideriku, dokazuje vsaj, da so Celjani želeli dobiti v posest ta grad. Schaumberški so gradova obnovili. Leta 1468 so Lemberg (in Rabensberg) kot krški fevd zastavili Štefanu in Andreju Hohenwarterju. Leta 1487 sta Hohenwarterja Lemberg in Rabensberg kupila. Ko sta pozneje posest razdelila, je Lemberg pripadal Andreju. Njegova hči Neža se je poročila s Krištofom Welzerjem s Svinca — Eberstein na Koroškem in mu prinesla Lemberg za doto. Krištofov naslednik Viktor je grad leta 1584 prezidal.

Nadaljnji lastniki: neka gospa pl. Pohlheim (okrog 1610), Ivan Friderik pl. Schrottenbach, lastnik Heggenberga, Ojstrice, Prebolda, Vojnika in Lemberga, glavar in vicedom celjski, najvišji komisar za borbo proti kugi (okrog leta 1640), Ivan Boltažar grof Schrottenbach (okrog 1720), Jožefa vdova grofa Schrottenbacha (do okrog 1766), Ludovik in Karel Erman grofa Gross (prvi do 1758, drugi do 1788), Karel grof Gross (do 1811), Ignacij baron Reinisch (do 1855), Vincenc Langer, dr. Edmund Langer, odvetnik v Celju in solastnik Rimskih Toplic (do 1904), Hubert Galle.

O posesti nas pouče davčni spiski iz leta 1527, cenilni spisek iz leta 1542 in urbar iz leta 1687.

Pri gospoščini je bilo deželsko sodišče. Bilo je 108 podložnikov v 36 krajih in 8 planinskih kmetij (na Paškem Kozjaku). Leta 1754 je imela gospoščina 150 hiš. Leta 1766 je Karel Gross od grofice Terezije Wurmbrand prikupil imenje Novi Štekelj in Rusovo imenje nad Landekom pri Strmcu (Novi cerkvi). Prvo je imelo leta 1754 27, drugo pa 24 hiš.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil baron Reinisch odškodnine za Lemberg 42.011, za Novi Štekelj 6108 in za Rusovo imenje 3131 in pol goldinarjev.

Gospoščina je imela zavetništvo nad župno cerkvijo sv. Lenarta v Novi cerkvi in nad cerkvijo sv. Jošta na Kozjaku.

Po uvedbi kmečke odveze je graščini ostalo 272 in pol orala zemlje, od tega je bilo blizu 200 oralov gozdov, poznejši lastniki so na Brdcah pri Dobrni kupili nekaj kmetij.

Z Lembergom tesno povezani *Rabensberg* je bil prav tako star krški fevd, ležeč južneje, na področju šmartinskega naselja Rupe, na hribu nad zaselkom, ki se po gradu imenuje Lanšperk.

Leta 1212 se prvič javlja neki Uscalcus de Rabensberg, naslednje leto čitamo njegovo ime drugič z navedbo, da je bil brat Eberharda Lemberškega. Leta 1262 se javljata Uskalkova sinova Eberhard in Henrik. Nato slede: Berthold (1263, 1270), Henrik (1345), Ortel (1345), Ulrik in Friderik — zadnja moška potomca rodu. Za njima si je pridobil grad neki Heinezel pl. Vrezzner. On ga je leta 1355 prodal Frideriku Ptujskemu, ki je imel že sosedni Lemberg. Friderik je bil zadnji moški potomec Ptujskih. Ena njegovih hčera, Ana, je poročila Ivana pl. Schaumberga, druga, Neža, pa Leopolda Stubenberškega. Ana je prevzela poleg Lemberga in še nekaterih drugih gradov (Borla, Ormoža, Arnovža, Gleichenberga in Weitersberga) tudi Rabensberg. Kakor Lemberg so Celjski leta 1453 razdejali tudi Rabensberg. Po pripovedki grof Friderik ni mogel trpeti, da mu je Rabensberški gledal v skledo. Po drugi pripovedki je pa vznemirjal grofa Friderika z zvezdo, ki je z njegovega gradu metala žarke v grofovo čumnato. Gradu niso obnovili. Na hribu, imenovanem Gradišče, se še vidijo prav skromni ostanki.

Brata Štefan in Andrej pl. Hohenwart sta leta 1468 poleg Lemberga vzela v zakup tudi Rabensberg, leta 1487 sta ga pa oba grada kupila. Ob delitvi je Štefan razen Kolovca pri Kamniku (Gerlachstein) dobil Rabensberg, Andrej pa Lemberg in dva dela Mengša (Ravbarjev ali Gornji grad). Štefan je pod hribom zgradil nov grad. Po davčnem spisku iz leta 1542 je imela rabensberška gospoščina upravno poslopje in vrt v Lembergu (trg). Štefan in Andrej sta bila sinova celjskega grajskega grofa. Hohenwarti so bili lastniki Rabensberga še okrog 100 let. Sledili so jim Führenbergi: Ivan Krištof Erazem in Ivan Anton ter hčeri Marija Rozalija in Marija Elizabeta, Bolfenk (do 1702), Alfonz Leopold (do 1731), Ivan Anton (do 1770), Franc Anton (do 1800). Franc Anton pl. Führenberg je kot zadnji moški potomec rodu volil gospoščino svojemu bratrancu Francu Ksav. Avguštinu baronu Dienersbergu, lastniku Dobrne. Za Dienersbergom ga je leta 1815 podedovala Terezija pl. Resingen, roj. Dienersberg. Resingeni so bili tedaj lastniki

Tabora in so tjakaj prenesli tudi upravo rabensberške gospoščine. Na Radoviču je imela gospoščina vislice.

Med ljudmi se je ohranil spomin na zadnjega Führenberga. Pred smrtjo je mnogo graščinske zemlje razdelil potrebnim ljudem. To potrjuje zemljiška knjiga, navajajočo mnogo dominikalnih kmetij in njenih delov.

Gospoščina je bila prvotno velika, potem se je zmanjšala: leta 1542 je štela 164 posestev v 36 krajih (med njimi je bilo 16 planinskih kmetij) in 155 gorskih pravic. Leta 1754 je imela 38, a leta 1822 — 55 hiš. Odkupnina po zakonu o kmetiški odvezi je znašala 17.636 goldinarjev.

Prešnik (Mayerberg), Zelenodolski in Friškovčev dvorec

Gospoščina Rabensberg se je pač zmanjšala s tem, da sta se od nje odcepili dve novi gospoščini. Izmed njiju sem že navedel Zalog pri Petrovčah, ki se je sicer okoristil tudi s podložniškimi kmetijami bivše gotoveljske gospoščine. Druga nova gospoščina je bil Prešnik. Že nemško ime, »Mayerberg« nam pove, da je gospoščina nastala iz bivše pristave. Leta 1542 je imel Rabensberg po davčnem spisku na Prešniku 6 kmetij. Te kmetije in pa na novo zgrajeno pristavo je leta 1668 dobil Ivan Pavel Adamayr, poplemeniten s pridevnikom »Mayerberški«, stotnik v Vitanju, ki si je pridobil se druge krške zajme in neko imenje žičkega samostana. Ivana Adamayerja žena je bila Marija Magdalena, roj. pl. Runkenstein, Ivan P. Adamayr je povečal cerkev sv. Kunigunde na bližnji gori s tem, da ji je prizidal kapelo sv. Trojice (ss. Trinitatis).

Ivanu Pavlu Adamayrju je sledil sin istega imena. Z njegovo hčerjo Marijo se je poročil zdravnik dr. Franc Pogačar, ki si je pridobil še nekaj krških imenj.

Naslednji znani lastnik Prešnika je bil Rudolf Feliks grof Reissig, ki je umrl leta 1756.

Z Jožefo, grofico Reissigovo, je bil poročen Karel Anton grof Gross in Villanova. Ženi je pripadel del gospoščine, ostale dele je pa mož odkupil. Toda umrl je že leta 1758 in zapustil nosečo ženo z dvema otrokoma. Skrb zanje je prevzel pokojnega brat Karel, ki se ni oženil in je umrl leta 1778. Oba brata sta se odlikovala v bojih s Turki in sta postala cesarska podmaršala. Pokopana sta v celjski opatijski cerkvi, kjer spominja nanje latinski napis v verzih. Enak napis je v grajski kapeli na Prešniku. V napisu se opisuje življenjska pot obeh bratov, ki sta se po burnih vojnih letih zatekla v mirno zatišje celjske okolice. Prvi brat je umrl leta 1758 star 60, drugi leta 1778 star 88 let. Prvi je bil vojak 41, drugi pa 71 let. V zaključku napisa prosita brata pobožnega čitalca, da bi molil za njiju.

Od Grossov je leta 1763 kupil Prešnik Jožef Danijel Novak, tedaj že lastnik steklarne v Rakovcu nad Vitanjem. Njemu je leta 1788 sledil Franc Ksaver Novak. Grossi so si ob prodaji Prešnika pridržali urad Slivnico pri Šentjurju.

Leta 1805 je kupil gospoščino Franc Anton Šebek (Sebegg), ki je bil leta 1807—1808 tudi lastnik Frankolovega. Bil je strog graščinski gospod. Čez nekaj let je prodal gospoščino in se je z ženo in hčerjo umaknil v Gradec. Odtod se je docela obubožan vrnil k svojim prejšnjim podložnikom.

Od Šebeka je kupil Prešnik Simon Bartol (Warthol), lastnik Zgornjega Lanovža, za okrog 12000 goldinarjev. On je umrl leta 1828 in je zapustil posest svojim otrokom.

Gospoščina je imela samo 13 podložnikov, v Gorici, Lipi, Ločah, na Rakovi stezi in v Brezovi in na Lopati.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil Edvard Bartol (z brati in sestrami) 7504 goldinarjev odškodnine.

Ostalo mu je pa graščinske posesti: 22 oralov obdelovalne zemlje, 19 oralov pašnikov in 39 oralov gozdov, skupaj 96 oralov.

Prvotno je bilo neposredne posesti več, toda konec XVIII. stoletja so Novaki prodali kmetom mnogo zemljišč na Lopati, kjer je bila graščinska pristava Zeleni dol (Grüntal).

Leta 1864 je kupil Prešnik grof Maksimilijan Montecuccoli s Polinaga. Ker mu posestvo ni dovolj neslo, si je skušal pomagati z opekarno, v kateri je izdeloval nepregorljivo kvarcitno opeko. Zaradi nesrečne tožbe za dediščino je zapadal v dolgove in graščino so prodali na dražbi. Kupila jo je celjska Mestna hranilnica. Od nje jo je leta 1882 kupil Karel Strücker, tovarnar in izdelovalec galanterijskega usnja. Strücker je dokupil štiri sosedne kmetije in več posameznih parcel. Leta 1885 je prezidal graščino in ji dal sedanjo psevdogotsko-renesančno obliko. Zgradil je tudi nova gospodarska poslopja. Nekaj časa je bil tudi lastnik Bežigrada pri Teharju in Pristave na Rožnem griču pri Šmartnem. Nazadnje se mu je zmešalo. V ljudskem spominu se je ohranil kot tipičen graščak. Poznejši lastniki: Ana Strücker (1900), 7 članov rodbine Marschal (1908), Ferdinand Ladislav Fery (1911), Evgen Jarc in Marija (1907), Janko Tumpa in Kamila (1920), Martin Amsz (1924), Karel Kubeš (1929), ing. Mirko Müller (1939); okupatorjeva zasežba, splošno ljudsko premoženje.

Omenjeni Zelenodolski dvorec (Grüntalhof) na Lopati se javlja prvič v drugi polovici XVIII. stoletja kot last Ivana pl. Širskega. Leta 1667 ga je kupila Ana Marjeta Deleja pl. Lebenburg, rojena Gabelkoven. Leto nato se javljata drug za drugim kot lastnika: Franc Ks. pl. Renzenberg in njegova vdova Frančiška, rojena pl. Führenberg. Leta 1749 so vzeli posest v najem: Jakob Sudar, Boštjan Štampe in Blaž Nevkus. Leta 1752 je kupil posestvo Franc Ks. Friedrich. Njegova vdova ga je prodala Danijelu Novaku, čigar sin Franc je leta 1788 pripisal posest k Prešniku. Imenje je imelo tri kmetije in v neposredni posesti štiri ribnike za krape, ob katerih je bil ob združitvi s Prešnikom eden že opuščen.

V bližini Prešnika je bil na galicijskem pobočju Šentjungerti Friškovčev dvorec, ki se prvič omenja leta 1676. Leta 1695 mu je bil lastnik Simon Müller. Leta 1713 ga je krški škof dal v fevd vdovi Mariji Robida in njenim otrokom. Starejše listine so zgorele v Robidovem Zgornjem Lanovžu. Imenje je imelo samo dve podložni kmetiji. Leta 1756 jih je bilo pet. Leta 1765 ga je Jožef Novak združil s Prešnikom.

Vojnik — grad in gospoščina

Stari zgodovini vojniške gospoščine smo v pregledu sledili do izumrtja grofov Celjanov (1456). Za Celjani so ji deželni knezi zopet postali lastniki. Tedaj stari grad na Tomaževem hribu že ni več stal. Celjani so ga v vojni s Habsburžani iz previdnosti porušili. V trgu je ostalo upravno poslopje, a se zanj niso dosti brigali, kajti leta 1524 je bilo popolnoma propadlo.

Habsburžani niti Vojnika niso upravljali neposredno. Dajali so ga v najem ali zastavo: Štefanu Vidmarju (Widmer — 1478), Martinu Duelacherju Juriju Lindeškemu (1510), Ivanu Ungnadu (1552), Lenartu pl. Ditrichsteinu (1567), Viktoriju Welzerju (1576), ki je gospoščino leta 1585 kupil. Welzerji so jo leta 1629 prodali Schrottenbachom, tedaj že lastnikom Ojstrice in Prebolda v Savinjski dolini. Schrottenbachi so pozneje vojniško gospoščino priključili zaloški in so jo iz Zaloga upravljali. Očuvali so pa posebno vojniško krvno sodišče, ki je poslovalo v Arclinu. Leta 1719 je v zastavo dobil gospoščino Jožef Gaisruck.

Najstarejši ohranjeni urbar je iz leta 1524. Ves urad je imel tedaj okrog 200 podložnikov v 61 krajih; v trgu je bilo 31 hiš. Drugi urbar je iz leta 1585.

Grofica Marija E. Schrottenbach je dobila vojniško gospoščino kot vdovsko odpravnino na osnovi testamenta svojega pokojnega soproga (1637). Tudi trg je bil gospoščinski, moral je dajati določene davščine in tržani so opravljali tudi neko tlako. Leta 1641 je od grofice tlako odkupil za 27 funtov.

Z vojniško je bila že izza druge polovice XIII. stoletja združena gospoščina miltenberška, katere lastniki so bili v svaštvu s starimi vojniškimi gospodi, vzhodni del miltenberških posestev (okrog Dramelj in Ponikve) je bil žički. Še prej ko vojniški je izginil miltenberški grad na hribu, ki ga potok Ložnica loči od vojniškega (Tomaževega) grajskega hriba. Ime Miltenberg (sedanje Gradišče) še srečamo v vojniških urbarjih iz leta 1524 in 1585.

Vojniško (imenovano arclinsko) deželsko sodišče so proti koncu fevdalne dobe upravljali v Zalogu, vendar je v Arclinu (na terasi nad Hudinjo) domačija Gradišče, ki je bila vsekakor v zvezi z graščinsko upravo.

Oba rokopisa navajata meje deželskega sodišča in se v tem docela ujemata, samo imena so deloma nekoliko različno zapisana.

Glede meje je prišlo do sporov s sosedi: okrog leta 1577 z gospodom Schrattom (ki je zastopal Lindeške) in Erazmom Tumbergerjem (gospodarjem na Blagovni).

Schratt je trdil, da sega njegov sodni okoliš od Belega potoka pod Lindekom do izliva Tesnice v Hudinjo, da za njegovega očeta in starega gospoda Schratta ni bilo nesporazumov; misli torej, da bi bil potreben obhod.

Tumberger je hotel vojniškemu deželskemu sodišču odtrgati svet od Lichtenbergerjevega ribnika do gostilne Cerovec.

Z žičkim samostanom so bili starejši spori za ozemlje okrog gastoža (gostilne) pred vhodom v samostan.

Sicer je bil sodni okoliš celovit, v njegovem območju je bilo le ograd-je vojniškega trškega sodišča, ki je imelo samo nižje sodstvo.

Ob južnovzhodnem obrobju je pa bil okoliš nižjega trnoveljskega va-škega sodišča.

Prvotno je bila vojniška posest mnogo večja, kakor je bila pozneje, ko je bila v sestavu zaloške gospoščine.

Po združitvi v zaloško je imela vojniška gospoščina podložnike v štirih uradih:

V e l i k e D o l e s podložniki v Velikih in Malih Dolah ter Bezovici;

I v n i c a s podložniki v Višnji vasi, na Dolgi rebri, v Malih Dolah, Črešnjevcu, na Ilovici, na Slemenih, v Št. Ilju, Razgorju, Želčah, pri Sv. Tomažu, na Jankovi, v Pristavi, Hrastniku in v okolici (vojniški);

G a b r o v e c s podložniki v Dobju pri Dramljah, pri Sv. Miklavžu, v Gabrovcu, Bovšah, na Slemenih, v Hrastniku, Bezovici, na Straži pri Št. Ilju, v Razgorju in Vojniku:

A r c l i n s podložniki pri Sv. Miklavžu, na Kobleku, pri Sv. Tomažu, v Arclinu, na Konjskem, v Ločju, na Lopati, na Šturmah.

Kmetije okrog Ponikve in Dramelj so leta 1604 prišle pod oblast nove gospoščine v Ponikvi, Moric Welzer, Viktorjev sin, jih je leta 1604 prodal Danielu Kocijanoviču, ki je s tem ustanovil posebno gospoščino v Ponikvi. Ostal pa je pod gospoščino trg Vojnik.

Blagovna (Reifenstein)

Naselja in kmetije jugozapadno odtod so pa prišle pod prav tako novo gospoščino v Blagovni. Tu je bila najprej pristava, ki sta jo leta 1460 in 1469 dobila dva brata Lichtenbergerja, Ivan in Sigmund, sinova Erazma Lichtenbergerja, dvornega mojstra celjskega grofa Friderika II. in njegovega vazala na Rifniku, ki je bil sicer fevd krškega škofa. Lichtenbergerji so položili temelj velikemu ribniku pri Blagovni, ki obstaja še danes. Poznejši lastnik Albreht pl. Dietrichstein je zgradil večjo graščino in jo imenoval Reifenstein (1624) Po priženitvi so jo kmalu nato dobili grofje Gaisrucki. Ko so ti leta 1719 kupili Vojnik, so naslednje leto prodali Blagovno grofu Leopoldu Wurmbrandu, z njo tudi sosedna naselja, ki so dotlej pripadala Vojniku. Lastniki Blagovne so si postopoma pridobili tudi posest, ki je poprej pripadala Rifniku in Anderburgu, vendar sta se ohranila poseben rifniški in anderburški urad. Ob ukinitvi fevdalnih razmerij je bila Blagovna zelo velika gospoščina — štela je 392 hiš. Urbar iz leta 1728.

Škofja vas in Šmarjeta

Vsaj del Škofje vasi je leta 1503 deželni knez dal v posest Ivanu Kacijanarju (skupno s Šoštanjem in Katzensteinom pri Šoštanju). Toda v Škofji vasi je bilo tudi imenje, ki sta ga leta 1604 Wolf Friedrich in Gotthart Tattenbeck prodala Štefanu Zibeničkemu skupaj z njihovim vitanjskim imenjem. Očividno se iz tega zrcali še odvisnost od krške škofije, ki je na področju svoje vitanjske posesti ustanovila več imenj. Leta 1754 je bila Škofja vas (po terezijanskem katastru) že v sestavu konjiške gospoščine.

O početni pripadnosti Šmarjete nimamo poročil. Pozneje je postala imenje tamkajšnje cerkve. Bila je pa prodana verjetno zato, ker ni bil plačan davek. Kupil jo je ženski samostan v Mekinjah pri Kamniku. Od samostana ga je skupaj z gorsko posestjo na Konjskem kupil dekan pri Novi cerkvi Jožef pl Jacomini. Ta je obojno posest leta 1828 prodal konjiški gospoščini. Oba kraja sta pripadala vojniškemu deželskemu sodišču, prvotno najbrž tudi vojniški gospoščini.

Lindek

Severno od vojniške je bila lindeška gospoščina, ki je zavzemala svet na obeh straneh Tesnice in zapadno od nje. Središče gospoščine je bil grad Lindek na izraziti vzpetini. Stik med vojniško in lindeško gospoščino na vzhodni strani Tesnice je prekinjalo posestvo Rove (z Rovami in Črešnjicami), ki ga je neki krški ministerial okrog leta 1185 podaril žičkemu samostanu. Sam Lindek je bil krški fevd. Prvi znani lastniki Lindeka so bili Lindeški gospodje, ki se prvič omenjajo leta 1258: Albert (1293), Merchlin (1296), Wülfing (1307, 1317), Ortleni in Wülfing (1329), Henrik in Ortolf (1363), Marchel (1367), Friderik (1378), Friderik (1405), Ivan (1414) Ivan in Viljem (1423), Ludovik (1444, 1446, 1461, Jurij (1510), Ahac (1412), Krištof in Ahac (1533), Ivan Ludovik, zadnji svojega rodu. Okrog leta 1580 je dobil Lindek Ivan pl. Seidl. Leta 1613 mu je sledila hči Katarina. por. Strassberger. Njen sin Adam Seifried se je zadolžil in je moral posest zastaviti deželnim stanovom. Ivan Strassberger jo je prodal svojemu svaku Krištofu pl. Führenbergu (1720). Nadaljnji lastniki: Ivan Jereb (1730), Franc Wolf (1737—1756), Marija A in Ivan pl. Conti (1771), Ferdinand Verhovšek (1792—1875) — oba zadnja dva lastnika dvorca v Celju, in Jožef Steinauer, ki je Lindek združil z Vitanjem. Leta 1876 so bile razvaline že v sestavu kmetije Volčič —Pavič. Leta 1913 jih je kupil Urban Operčkal in leta 1932 učitelj Franc Ramšak, ki je mislil na turistično preureditev.

Lindeški gospodje so dolgo gospodarili in so se tudi sicer precej uveljavljali. Eden izmed njih, Albreht, je postal leta 1403 stiški opat, vendar se je slabo izkazal in so ga odstavili. Jurij je dobil leta 1510 v zastavo urad Vojnik, ki mu je bil pozneje oskrbnik.

Ahac Lindeški je po svoji sestri, vdovi Ivana Rogaškega, leta 1512 dobil v zastavo Rogatec. Ivan Ludovik si je zapisal v spomin v rodbinsko knjigo: »Vina čaša je moja ljubica.«

Gospoščina je bila izprva precej velika (okrog 1467: okrog 60 posestev). Potem se je pa manjšala: ob kmečki osvoboditvi leta 1848 je štela 11 hiš. Odkupnina je znašala 2558 goldinarjev 30 krajcarjev. Njeno posest sta večinoma dobili dve novejši gospoščini: Tabor in Frankolovo. Lindek je bil še v XVIII. stoletju naseljen, ko je imel že majhno posest.

Tabor (Weichselstätten)

Graščina T a b o r leži ob sotočju Tesnice in Hudinje na nekakem otoku, kajti od Hudinje je izpeljan poseben rokav v Tesnico. Tabor se javlja prvič leta 1467, ne še sicer s pravim imenom, tedaj je namreč krški škof

podelil Ludoviku Lindeškemu 5 kmetij in 1 mlin v Višnji vasi ter 2 kmetiji v sosedni Kaplji. Njegov naslednik istega imena je odkupil žičkemu samostanu zastavljeno imenje v Višnji vasi. Sigmund Lindeški je prodal posest Ivanu pl. Dietrichsteinu, tega brat Jurij jo je leta 1579 dobil od škofa v fevd. Leta 1601 je kupil posest Moric Welzer s sosednega Lemberga. Leta 1608 pa Štefan Sibenički, čigar hči Marjeta se je poročila z Matijo Gačnikom. Matija je dobil fevdno pismo leta 1619. Matijev naslednik Ivan Matija Gačnik je bil poročen z Evo Katarino pl. Gabelkoven, njuna hči Rozina je poročila Dietricha pl. Dienersberga. Njima je sledil najprej Donat Alojzij baron Dienersberg, nato pa Marija Jožef baron Dienersberg (1775). Leta 1802 je kupil posest Ignacij Pavel pl. Resingen, ki je izhajal od teharskih Resnikov in bil leta 1808 poplemeniten. Nasledniki: Ivan Nep. pl. Resingen, neki Gyergey, Gaston pl. Britto, Ivan pl. Britto, Jožef Friderik baron Šokčević (bivši hrvatski ban), Leon Zvege pl. Manteuffel, rojen v Estlandiji, in žena Sidonija. Leta 1898 je kupil graščino Friderik Berdajs (s Save). Leta 1907 jo je prodal družini državnih grofov Neuhaus in St. Mauro.

Graščino so zgradili Lindeški. Vojničani jih niso imeli radi. V urbarju iz leta 1525 stoji, da so se proti Lindeškemu pritožili, ker je vozil iz njihovega trga kamenje za svoj Tabor in se je polastil nekega trškega zemljišča, ne da bi bil voljan plačevati običajni davek. Sedanjo obliko so graščini dali Resingeni.

Urbar iz leta 1579 ima 51 podložnikov, med njimi jih je bilo nekaj, ki so prej pripadali samostanom v Pleterju, Jurkloštru, Žičam, celjskim minoritom.

Posebno pozornost zaslužijo T r n o v l j e z L e s k o v c e m, oba kraja sta južno od Vojnika — kakor Škofja vas in Šmarjeta in sta spadala pod vojniško deželsko sodišče. Ni izključeno, da sta bila nekoč podložna krški škofiji, kajti pod Celjskimi grofi nista bila. Sredi XVI. stoletja sta bila v posesti žene Bolfenka Dobrnskega. Po Bolfenkovi smrti sta si Ivan Lenart in Konkordija pl. Himmelberg podelila prevzeto dediščino — urad v Trnovljah in urad v Rudeniku pri Rečici v Gornji Savinjski dolini, (kar bi govorilo o deželnoknežji fevdalni lasti). Pozneje sta obe naselji prišli v sestav taborske gospoščine v Višnji vasi. Kakega značaja je bilo nižje sodišče v Trnovljah, ni prav jasno — ali je bilo gospoščinsko ali kmečko, slično teharskemu ali kakemu trškemu.

Odškodnina, ki jo je Tabor dobil na osnovi zakona o kmetiški odvezi, je znašala 38.827 goldinarjev.

Frankolovo (Sternstein)

Na Frankolovem je bila prvotno gotovo lindeška pristava. Leta 1580 se nam prvič javlja kot d v o r v V e r p e t a h (*Rephenhof*), bil je last Ivana Seitla. Leta 1604 je bila lastnica njegova hči Elizabeta pl. Gaisruck. Nato je prišel dvorec v posest žičkega samostana. Leta 1615 ga je kupil dr. Collin, župnik v Brucku. On je dvorec prezidal tako, da je dobil obliko zvezde. S cesarjevim dovoljenjem mu je dal ime »Sternstein«. Nadaljnji lastniki: njegov brat in bratovi sinovi, Katarina J. pl. Teufenbach — Mauer-

burg, Sigmund pl. Jabornegg in duhovnik Jereb, Katarina Stragge, roj. Führenberg (1725), Af. pl. Filipič (1760), A. Reichhold (1790), Ignacij pl. Resingen (1815). Karel Henn (1856) Luka Notar (1857), Kamilo grof Aichelburg (1876), Anica in Frančiška Faber, roj. Krup (1881), Jurij Sydnej Faber. Leta 1754 je imela gospoščina 33 podložniških hiš. Odkupnina leta 1848 je znašala 8685 1/3 goldinarjev. Slovensko ime Frankolovo izvira od županske rodbine Franko, ki je v svojem okolišu združevala tamkajšnje kraje. Dokler na Frankolovem ni bilo župnije, so imeli frankolski graščaki v Novi cerkvi hišico, kjer so se zadrževali, kadar so prišli tja k maši.

Dobrna (Kačji grad — Schlangenburg, pozneje Neuhauss)

O Dobrni sem že navedel, da so jo od grofov Bogenskih kupili krški škofje, saj je bila sredi njihovih posesti. Ko se je grof Hartwig odpravljal leta 1147 na drugo križarsko vojno, je Dobrno kot alodialno posest prodal škofu Romanu. Toda Harwigov brat Berhtold je pogodbi nasprotoval, češ da je on sam dobil Dobrno od njene prave lastnice, svoje tete (*amita*), in se je pri tem skliceval na plemenitega Ratolda iz Sunenbrechtesdorfa. Ko je Ratold to izjavo pod prisego potrdil, je škof dal še Berhtoldu 100 mark. Pogodba je bila podpisana v Regensburgu na dvoru cesarja Konrada. Berhtold je naročil Ratoldu, naj izroči Dobrno škofovemu zastopniku grofu Rapotu Ortenburškem. Posest naj bi na večne čase služila cerkvi.

Posest je bila velika, ne navaja se pa grad, uprava je še bila v kakem preprostem dvorcu na Dobrni.

Škofje Dobrne niso upravljali neposredno, kajti že leta 1227 in 1252 se v krških listinah javljata Henrik in Bertold iz Nove hiše (*de novo castro*).

Leta 1322 je bil lastnik Dobrne (Nove hiše) Eberhard, ki je imel v grbu krokarja (kakor Rabensberški). On je Dobrno in svoj delež Rabensberga prodal Frideriku Ptujskemu, ki je že imel Lemberg in si je pozneje pridobil še ostanek Rabensberga.

Vendar Dobrne Ptujski niso sami upravljali, ampak so jo podeljevali kot fevd. Seveda so krški škofje ostali še nadalje pravi fevdni gospodje.

Leta 1403 je stolni prošt Eberhard Dobrnski (iz Nove hiše) postal nadškof, njegova brata Sigmund in Andrej sta v letih 1404, 1413, 1424 dobila na Dobrni in okrog nje 57 kmetij in gorske pravice — med kraji najdemo Toplico in Dobrno (Töfer), sam grad se pa ne navaja. Eden izmed naslednikov, Ivan Franc, je bil poročen s Cecilijo baronico Saurau. Umrl je brez otrok in je gospoščino ter dolgove zapustil vdovi Ceciliji, ki se je vnovič poročila z nekim pl. Slivniškim (Schleinitz). Glavni upnik je bila Rozina, sestra pokojnega Ivana Franca, prvič poročena kot pl. Pannavitz, drugič kot pl. Putterer, tretjič kot baronica Saurau. Rozina je zahtevala od svakinje, da ji vrne dolg, ker svakinja tega ni zmogla, je po sodnijski odločbi pripadla Rozini Dobrna (Neuhaus) s Toplico (1605). Rozina in njen mož Rudolf baron Saurau, sicer lastnik Rifnika in Šešč (poznejšega Schönbüchla), sta leta 1613 prodala Dobrno (s toplicami) Ivanu Gačniku. Ta je prodal posest bratu Matiji, ki se je poročil z Marjeto, hčerjo Štefana Sibeničkega, lastnika Tabora. Ko je Štefan Sibenički umrl, je dobil zet Matija Gačnik tudi to gospoščino.

Dobrna — Kačji grad
Na levi grad, na desni zdravilišče, v sredi cerkvica. V ozadju za gradom cerkev na Vinski gori

Matija je imel sina Ivana Matijo in Jurija Matijo ter hčer Rozino. Ivanu Matiji je leta 1643 prepustil Dobrno s toplicami, Juriju Matiji pa Schrotteneck, ležeč med Guštanjem in Uršljo goro na Koroškem. Hči Rozina je dobila Tabor in se je poročila z Ditrihom Dienerjem pl. Dienersbergom. Ivan Matija je umrl leta 1647 in leži v dobrnski cerkvi.

Ivan Matija je bil poročen z Evo Katarino pl. Gabelkoven. Leta 1666 je cesar njega in brata poplemenitil s pridevkom »von Schlangenburg« (s Kačjega gradu); tako se je poslej navadno imenoval tudi prejšnji »Neuhaus.«

Ivan Matija je imel tri sinove in štiri hčere. Dobrno je prevzel Karel Evzebij, poročen prvič z Marijo Sidonijo pl. Gabelkoven in drugič s Katarino Rozalijo pl. Sattelberg. Z drugo ženo je imel šest sinov in tri hčere. Dobrno je prevzel Volfgang Maksimilijan leta 1707. Njemu je leta 1729 sledil nečak Ivan Gašpar Brandner pl. Brandenau, sin sestre Klare Terezije. Leta 1769 je izdražbila zadolženo gospoščino Ivana Gašparja sestra Kleofa Terezija, žena Donata Alojzija pl. Dienersberg s Tabora (1769). Že naslednje leto jo je izročila nečaku Francu Ks. Avguštinu pl. Dienersberg.*

Neke noči leta 1772 je začelo v gradu pokati. Lastnik je z družino in služinčadjo zbežal, grad se je porušil in je še danes v razvalinah. Lastnik si je na griču v dolini zgradil graščino. Spomladi 1774 se je v njej že naselil.

* Deželni arhiv v Gradcu: konvolut Neuhaus-Dienersberg (Gesamtinventar 27 in 52).

Nadaljnji lastniki: Franc Ks. Kajetan baron Dienersberg, poročen z Antonijo baronico Adelstein (do 1847; on je toplice prodal zetu Ivanu grofu Hoyosu); Ferdinand baron Dienersberg (do 1851); Franc grof Kolovrat Liebesteinski (do leta 1864), Ivan pl. Resingen, prej lastnik Tabora (do 1868); Adolf pl. Leyritz (do 1882), Adolf Kogan (do 1887), Adolf Dub (do 1890), Ivan Frohner (do 1916), Herman Goll (do 1920), Irma Komposch (do osvoboditve).

O zgodovini dobrnske gospoščine govori več listin. Leta 1542 je imela 65 podložnikov. Urbar iz leta 1643 navaja 53 podložnikov v 20 krajih. Leta 1754 je imela gospoščina 95 podložnikov, leta 1820 pa 62 v štirih uradih. Po zakonu o kmetiški odvezi je znašala odškodnina 19.193 goldinarjev.

V urbarju določene meje grajskega (nižjega) sodišča: Cigonca, potoček, hrib Dobnik, potoček Ponikva, potoček Lopatnik, vas Lopatnik, kmetija Voduškova, kamnita pot na pobočju sredi Radoviča (Radauitsch), Ramšakova gmajna do Volčje jame, izvir Dobrnice, Dobrnica, Cigonca.

Pri Spodnjem Podvinskem Brodu so si medsebojno izročali zločince Dobrnski in Velenjski, pri Zgornjem Podvinskem Brodu Dobrnski in Vitanjski, vendar se je izmenjava z Vitanjskimi najčešče vršila kar preko Dobrnice pri kmetiji na Groblji (Na Groble).

Po urbarju iz leta 1643 so bili dobrnski podložniki v naseljih: Dobrna, Toplica, Jelšje, Drebačnik, Srebotno, Brecl, Lokovo, (Lokovina), Zavrh, Prelsko, Št. Janž (na Peči, Vinski gori), Kamnito brdo (Camene Werda), Črešnjevec (Kherschpach), Lopatnik, Loka, Kristanje (Crisennitz), Dol (Duell), Vodušek (Wagenberg), Koš, p. d. Kozjak, Plat, Dupla.

Graščak je bil zavetnik domače cerkve Matere božje. Mitniški mlini so bili trije: na Dobrnici, pri Dobrni in na Ponikvi (za Kačjekom).

Gospoščina je imela tudi 30 dominikalnih kmetov.

Dobrnica

Dobrnica (Guttenegg) ob vhodu v sotesko Dobrnice se javlja leta 1650, vendar se je že v srednjem odcepila od Dobrne.

Leopold Raumschüssel s Šeneka jo je od Ehrenreicha pl. Hohenwarta kupil in jo prodal ptujskemu trgovcu Gabrielu Caccia. Po letu 1675 jo je dobila v fevd Maksimilijana pl. Ehrenfried, roj. baronica Prank, ki jo je prepustila bratoma Wolfu Ferdinandu in Juriju Ferdinandu baronoma Adelstein (1690).

Wolf Ferdinand je kupil od žičkega samostana urad Trebuhino, krški fevd pri Vitanju, od deželnih stanov je pa dobil Steinhof pri Vitanju, last Antona Tavčarja, ki so ga deželni stanovi zasegli zaradi dolgov (1705). Nadaljnji lastniki: Ivan Karel baron Adelstein, lastnik mnogih gospoščin (do 1754), Karel Anton baron Adelstein (1784), Franc Jožef baron Adelstein (do 1767), Anton Karel baron Adelstein (do 1790), Franc Ks. Kajetan baron Dienersberg, mož Antonije baronice Adelstein, hkrati lastnik Dobrne (do 1847), Ferdinand baron Dienersberg (do 1851), Franc Anton grof Kolovrat Liebensteinski (do 1864), Ivan vitez Resingen (do 1866), Kajetana grofica

Hoyos, roj. Dienersberg (1868), Ivan vitez Resingen (do 1870), Prokop pl. Zeidler (do 1886), baron Codeli (do 1886), Maksimilijan baron Kraut (do 1891), Otmar Mietke.

Grof Kolovrat je na Dobrnici ustanovil pivovarno in zanjo izkopal v skalo klet. Leta 1754 je imela Dobrnica v 4 uradih 103 kmetije in 19 vinogradniških posestev. Leta 1820 je bilo vseh posestev 95. Odškodnina po zakonu o kmetiški odvezi je znašala 27.493 in pol goldinarjev.

Soteska (Einoed)

Severno od Nove cerkve (Strmca) ob vhodu v sotesko Hudinje, Prvič se navaja leta 1404 kot dvor z 12 kmetijami, dvema hišama in petimi vinogradi, ki so ga kot krški fevd skupno dobili trije: Popel Vitanjski, Ivan Slovenjegraški in njegov brat Kunz Winther. Leta 1428 si ga je pridobil Henrik Vitanjski, a leta 1438 Sigmund Söbriacher. Pripadalo mu je 92 posestev v 39 krajih in več vinskih pravic. Söbriacher je bil tudi lastnik Šaleka.

Leta 1534 in 1539 je podedoval obojno posest Anton Kienberger. Leta 1542 je pa že bila lastnica Apolonija, žena Jurija Altenhausa: priznala je 62 kmečkih podložnikov in 18 vinogradov; tudi Erazem Širski se je v tem času označeval kot »Soteški«.

Gospe Altenhaus so sledili štirje dediči, od njih je to posest in Šalek kupil Sigmund Schrott s Kindberga. Leta 1579 sta bila lastnika Soteske in Šaleka Adam in Maksimilijan Schrott. Leta 1601 je kupil celotno posest Maksimilijan Freiberger. Njegov sin istega imena jo je zapustil hčerama Elizabeti, por. Raumschüssel, in Mariji, por. Gabelkoven; Erazem Raumschüssel je združil oba deleža: njegov sin Julijan je zapustil posest hčeri, por. pl. Jabornigg. Njen sin Ernst jo je dobil v fevd leta 1722.

Leta 1754 je imel urad Soteska 52, urad Šalek pa 13 podložniških hiš.

Leta 1756 je kupila Sotesko Marija Terezija pl. Dienersberg, naslednik ji je bil sin Marija Jožef baron Dienersberg (1798). Nadaljnji lastniki: Ignacij Pavel pl. Resingen, Ivan Nep. pl. Resingen, Arthur grof Mensdorff-Pouilly (1864), Gustav Walther (1885), Edvard Maksimilijan Röthlisberger (1841), Jožef Lucharipa (1894—1898), Ivan baron Rüling (1899).

Podložniki so bili v naseljih: Dol, Globoče, Klanec, Loka, Rakova steza, Razdel, Zabukovje, Selce, Zlateče, Socka, Straže, Trnovlje, Čreskova, Velika ravan — torej bližini; razen tega v Gornjem Šaleku in Cirkovcah. Odkupnina po zakonu o kmetiški odvezi je znašala 14. 066 goldinarjev.

Imenje *Reinhof* ali *Polže*, dvorec z mlinom v Polžal pri Novi Cerkvi. Lastniki so bili: Pongrac Weierpacher, krški strelni fevdnik, ki je v primeru potrebe moral dati škofu na razpolago s samostrelom oboroženega moža (okrog 1500), Ivan Scheit, celjski meščan, Krištof Landorfer iz Vitanja, Ožbold Rambaldt, Jakob Gilčvert in njegov sin Ivan, vikar v Vitanju, ki je imenje spremenil v vikarijatni beneficij Nove cerkve (okro (1743). Pozneje v kmečkih rokah.

Vinski grič

Imenje, imenovano tudi Tutenpas — Tuttenpass, Šenpigel — Schönbüchel (Lepi grič), majhen dominij v Vinah nad Lembergom, prvotno last celjskih minoritev. Po ukinitvi samostana ga je kupil Maks Pilc (1791), leta 1808 pa dr. Andree (1811). Jožef Steinauer je združil Vinski grič z vitanjsko gospoščino (1846). Neposredna posest je merila samo 19 $^{2}/_{5}$ orala. V novejši dobi so bili lastniki: Blaž Kamenšek in Terezija (1919), Ana Piščanec (1922), Elda Piščanec (1934).

Gradiči in imenja v Rožni dolini

Kar štirje taki gradiči so bili na področju Šmartnega v Rožni dolini. Eden je bil na Rožnem vrhu.

Sredi XIII. stoletja se v listinah štirikrat omenja Henrik Rosenberški. Leta 1335 sta dobila Wulfing iz Lembaha in žena Klara od krškega škofa dvorec in stolp s 16 kmetijami v Šmartnem pri Rabensbergu v fevd, zase in za sina, Leta 1437 je Celjski grof podelil Ivanu, Juriju in Ulriku Rosenbergerju gradič Rosenberg, dvorec pod njim, tri hiše, 12 posestev ter vas Dramlje. Leta 1533 je bil lastnik Jurij Triebenegger z Gorice (pri Št. Ilju). Leta 1666 sta imela Rožni vrh kot deželnoknežji fevd Sigmund in Sigmund Ludovik pl. Gaisruck. Do leta 1805 je bil Rožni vrh pri Gorici. Tedaj je Ferdinand baron Dienersberg Gorico prodal, obdržal pa je Rožni vrh. Poznejši lastniki: celjska trgovska rodbina Sunko, Karel Strücker (posestnik Prešnika in Bežigrada, 1887). Za Strückerja je s slamo krito graščinsko poslopje zgorelo, kamenje je Strücker porabil za obnovo Prešnika.

Pod Rožnim vrhom je naselje istega imena, na drugi (zapadni) strani je hribček Gradišče z opaznimi ostanki gradiča. Nekoliko bolj proti zapadu je na najvišji točki naselja Pepelno (Avženberk) kup razvalin, tako imenovani Štok, ostanek večje stavbe. Lastnik se še imenuje Štokovnik. Pobliže ni znanega ne o enem ne o drugem.

V trgu Lembergu je bila svobodna hiša kot rabensberški fevd. Navaja se, da sta jo Franc in Jurij pl. Schüner prodala Andreju Sewarzu, župniku pri Novi cerkvi (konec XVII. stol.), ki jo je izročil cerkvi kot vikariatni beneficij.

Landek

V bližini, nad naseljem Landek, je bil dvorec ali gradič Landek. Ignacij Orožen navaja dva dokaza iz krstne knjige, ki govorita za to, da je bil dvorec Landek zares nad naseljem istega imena, in domneva, da je stal v bližini cerkve sv. Tomaža, ki je danes tudi ni več. Pol ure proč, nad naseljem Homec, so na njivi kmeta Žuraja zadeli na zidove, ki bi tudi mogli biti ostanek gradiča. Na Landeku je živel rod Ruess, ki ga sicer najdemo tudi na Vodrižu in Forhteneku.

Gozdovi in lov

Gozdni in lovski okoliši

Gozdovom so že v srednjem veku posvečali veliko pozornost, ne toliko zato, ker so dajali les za kurjavo in gradnjo, ampak zlasti zaradi lova, ki je bil gospodi poleg vojn glavno opravilo in zabava. Čim več je bilo v gozdu divjačine, tem mileje ji je bilo. Kmetom so številni gozdni prebivalci delali veliko škodo, toda lov jim je bil prepovedan. Zakonito so se ga udeleževali samo kot pomagači gospode, kot gonjači, a po potrebi tudi kot strelci. Posebne določbe urbarjev govore o lovski obveznosti. V tej obliki je bil lov za kmete breme. Nezakoniti lov je pa bil zanje nevaren, čeprav lovskih strasti niso mogli vedno krotiti.

Sorazmerno dobro ohranjena poročila o lovu govore tudi o gozdovih.

Obširen popis lovov in gozdov nam nudi že Lovska knjiga (Geiaydpuech — Jagdbuch), ki jo je za cesarja Maksimilijana I., zadnjega viteza in velikega lovca, sestavil njegov dvorni lovski mojster Viljem pl. Greyss.

Gozdove v celjski grofiji je oskrboval tedaj gozdni mojster Krištof Schwarzmayer s svojimi gozdarji (gozdnimi hlapci), ki so pazili tudi na divjačino.*

Dvorski mojster Greyss priporoča cesarju kot enotne revirje naslednje skupine hribov in gozdov:

1. Pečovnik—Vipoto—Svetino—Balič—Stenico—Brnico—Vodruž;
2. Veliko Kozje—Lisco—Lipo;
3. Hrib Rudenek pri Jurkloštru — Bohor pri Planini;
4. Ložnico pri Žusmu;
5. Gozd pri Št. Lovrencu—gozd pri Sv. Tomažu—Suhi hrib—gozd pri Lichtenbergerju (Blagovni)—gozd na Jabrovici pri Sv. Miklavžu na škofovem svetu;
6. Hrib Studenec nad Pirešico—Št. Jungert;
7. Hrib Kjumberk nad Galicijo—Resenik in Rožni gozd nad Šmartnim v Rožni dolini;
8. Gozd Trebež pri Št. Ilju in Gradiču ter sosedne gozdove;
9. Hriba Sevčnik in Dobrič;
10. Hrib Skorno pri Sv. Antonu;
11. Štibernikovo planino, Gornjegrajsko planino in planino pri Sv. Joštu;
12. Hrib za Žovnekom (Dobrovlje) in hrib Marija Reko nad Preboldom.
13. Hrib Trojane—hrib Ojstrico—Gamberško planino (Veliko ali Čemšeniško planino);
14. Hrib Kamnik—Kriško planino pod Mrzlico—Gozdnik—Govško Brdo;

---

* Franz Martin Mayer, Zur Geschichte der Jagd und des Forstwesens Steiermarks . . .
Bachofen — Echt und Hofer, Jagdgeschichte Steiermarks.
V. Thiel, Steirische Land- und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert.
Deželni arhiv v Gradcu: Cilli, Forstamt, 1877—1660.

15. Hrib Malič—Hum—Slomnik;
16. Hrib Turje pri Toplici (nad Rimskimi Toplicami).

Pri vseh loviščih lovski mojster posebej navaja jelene. Poleg tega v posebnem odstavku poudarja, da živi v območju celjske grofije tudi rdeča in črna divjad (zajci in srne ter divje svinje), so pa tu tudi medvedi. Poleg tega se najdejo v okolišu čaplje in race, zlasti ob Savinji nad Celjem, v Žičkem ali Konjiškem gozdu (Siezpergerwald) in Žepini je mnogo mest s čapljami, ki bi utegnila biti »njegovemu cesarskemu Veličanstvu« v posebno veselje.

Spisek lovskih revirjev je zanimiv tudi zaradi tega, ker nam kaže, da se imena hribov in gozdov, krajev in rek do današnjih dni skoraj niso spremenila. Izjem je le malo: Dobrič = Gora Oljka, Toplica = Rimske Toplice. Zapisana oblika imen je seveda zelo potvorjena. Zapisovalec in poznejši prepisovalec gotovo nista znala slovenski in sta bila tudi sicer nespretna v rabi jezika in grafike.

Last deželnega kneza (preje celjskega grofa) so bili torej vsi hribi od Kjumberka ob gornji Pirešnici (med Velenjem in Dobrno), od Skorna (med Mozirjem in Šoštanjem) in Dobrovelj ter Gornjega grada do Žusma. Vendar popis ne zajema vseh tedanjih deželnoknežjih gozdov v celjski grofiji (četrti). Bili so tudi drugod, zlasti v okolici Slovenjega Gradca in Slovenske Bistrice.

Cesar Maksimilijan se je prav posebno brigal za zverinjak (ob cesti med mlinom v Medlogu in Levcem) in Ostroženski gozd. Zverinjak je bil ograjen. V njem so po cesarjevem naročilu gojili čaplje.

Še konec XVI. stoletja so jih kot dragocenost pošiljali na Dunaj. Potlej je pa reja čapelj močno upadla. Gozdni mojster Hohenwart je leta 1597 gojišče celo zmanjšal.

Cesarju se je sicer zdelo, da vsi gradovi v grofiji niso pripravni za lovske podvige. Tako je naročil trem svojim uslužbencem, naj vse gradove pregledajo in ugotovijo, kateri izmed njih so posebno pripravni za lov, ostale pa naj prodajo ali dado v zakup in denar porabijo za odkup zastavljenih gradov z odličnim lovom, zlasti Šalek in Ojstrico. Zanimivo je, da Maksimilijan istočasno naroča slikarju Kolderju, naj naslika pokrajino celjske grofije, Furlanije in Istre. Glede samega Celja pa pravi, da so mu povedali, da je v mestu mnogo starih kamnitih spomenikov.

Leta 1500 je Maksimilijan poslal lovsko družbo iz Avstrije na Štajersko. V okolici Gradca je ustrelila samo enega jelena, v okolici Celja bi jih bila morala ustreliti šest, od teh na bi bil eden pripadal celjskemu grajskemu oskrbniku.

Bil je znak posebne naklonjenosti, ko je cesar Krištofu Ravbarju, ljubljanskemu škofu in upravniku samostana v Admontu, podelil nekaj lovov v celjski pokrajini in na Kranjskem (1501).

Sicer je pa prav tedaj vsa samostanska posestva smatral za kameralna, trdil je, da lahko z njimi razpolaga brez papeškega pristanka ali dovoljenja. Bil je pod vplivom rimskega prava, ki je tedaj prevladovalo v teoriji pravnikov humanistov in vplivalo tudi že na prakso. V celjski grofiji je bilo več samostanov, ki so imeli velike gozdove: Žice, Jurklošter, Stu-

denice, Novi Klošter, Gornji grad (tedaj že last ljubljanske škofije) in še drugi.

Cesar je bil prisiljen, da daje gospoščine v zakup, toda pri tem si je vedno pridržal pravo na visoki, črni in rdeči lov, na ribolov, a tudi na rudnike.

Kakor rečeno so gozdove in lov upravljali gozdni (lovski) mojstri. Eden izmed njih. Benko pl. Dolski (Lustal), je znan že iz dobe cesarja Friderika III. Za Maksimilijana I. je že navedenemu Krištofu Schwarzmayerju sledil Lenart Niedorfer (1498). On se je obvezal, da bo varoval cesarske gozdove okrog Celja in lovil tam divjačino. Za svoje delo je razen obleke dobival tedensko po pol goldinarja.

Poznejši gozdni mojstri so bili: Lenart Ehrnau (1499), Henrik Scheppach (1500), Wölfein (1508), Krištof Schwarzmayer (o. 1520), Ivan Sengenwein (1565), Krištof Traiter ali Trentler (1570, 1582—1587), Vid pl. Hohenwart (1522, 1597), Embser, Metnitz (1595), Martin pl. Saurau (1597), Jurij Goldschmeditisch (1601—1605), Abramah Taberzhofer (1605), Boštjan Hauer (1609), Ivan Sattelberger (1613—1617), Jurij Sigmund Paradeiser (1618), Matija Cranig — Kranich (1619), Dietrich pl. Dienersperg (1634—1660), Franc de Apostolis, naveden kot upravnik (1661), Ludovik Perscholler jun., sicer upravnik mitninskega urada na Vranskem (1676), Urban Kullmayer-Kugelmayer (1676—1681), Boltažar grof Wagensperg (1682), Ivan Gerhard Vernier (1683, 1684—1696), Peter Lukrecij de Apostolis (1696), Ivan Franc Heinrichs-Heinricher (1696), Ivan Lenard Schnellin.

V drugi polovici XVI. stoletja je bil gozdni dvorec v zelo slabem stanju. Eden izmed gozdarskih mojstrov celo ni hotel stanovati v njem in se je rajši umaknil v svoj grad. Začela so se pogajanja za zgraditev novega dvorca. Močno so se zavlekla. Četudi ni izrečnega poročila, smemo vendar sklepati, da so tedaj zgradili novi dvorec, ki se je kot stanovanjski objekt ohranil do današnjega dne.

Gozdni urad je imel svoj lasten urbar. Leta 1621 so znašali njegovi dohodki 754 goldinarjev 25 krajcarjev, tvorili so jih gozdne davščine, odkupnine za tlako, drobne davščine, polhovina itd. Že zgodaj je imel gozdni urad tudi dva podložna kmeta, bila sta na vzhodnem robu Ostroženskega gozda, na konfini (meji) gaberskega sveta.

Gozdarski mojster je imel za tedanjo dobo znatno plačo. Leta 1682 je dobil od podložnikov 600 goldinarjev in od višjega mitninskega urada na Vranskem 300 goldinarjev. Imel je tedaj v službi 9 gozdnih hlapcev (gozdarjev) in 2 gozdna čuvaja. Njim je dal 299 goldinarjev, ves ostanek je zadržal zase. Ako gozdni mojster ni bil plemič, je lahko pričakoval, da bo to postal, če je zvesto služil. Sicer je pa njegova služba bila take vrste, da se je ob njej dalo kaj pripraviti. Primerjamo jo lahko samo s tedanjo službo poštarja najemnika ali cestnega upravnika. Gozdni hlapci so bili oboroženi. Leta 1499 so dobili 14 jeklenih lokov, ki jih je izdelal Peter Krabbat (= Hrvat) v Knittelfeldu.

Na deželnoknežje gozdove se je pa vendarle že zgodaj vršil določen pritisk. Že za dobe Celjskih grofov sta na robu gozdnega sveta nastala vsaj dva dvorca, prvotno gotovo pristavi, Zgornji in Spodnji Lanovž, pozneje

sta se pridružila še dva druga, Gallenfelsov Rožni dvorec (po ribniku na mestu bivšega glinokopa za opekarno imenovan tudi Žabjek, Krottenhof) in dvorec barona Contija. V neposredni okolici Celja je marsikaj odščipnil še ta ali oni Celjan. Tudi mesto je še vedno kaj dobilo. O tem so ohranjene posamezne pogodbe. So med deželnoknežjimi fevdalnimi spisi graškega deželnega arhiva.

Leta 1589 je nadvojvoda Karel prepustil meščanu Viktoriju Kralniku in njegovim dedičem zemljišča, ki jih je Kralnik ob mestnem gozdu nedavno izsekal in ogradil, obvezal jih je pa, da vsako leto plačajo zanje vicedomskemu uradu 24 krajcarjev kot najemnino in davek.

Leta 1590 je nadvojvoda Karel naročil gozdarskemu mojstru, naj izroči meščanu Maksu Freiburgerju, ki je bil tedaj lastnik Gornjega Lanovža, dva travnika pri celjskem gozdu in naj ju vpiše v gozdni urbar z določitvijo običajnih dajatev. Oba travnika sta morala biti nasproti cerkvi sv. Duha ob poti na Dobravo. Tu je namreč Freiburger leto dni pozneje postavil znamenje s kipom Matere božje na visokem podstavku.

Istega leta (1590) je nadvojvodova komora poslala vicedomu kupno pismo meščana Matevža Pucherja za zemljišča pri Ostroženskem gozdu in mu naročila, naj jih izroči kupcu proti kupnini 26 goldinarjev in naj jih vpiše v vicedomski urbar z letno davščino 30 krajcarjev.

Tudi meščan Lenart Knific si je v istem času pridobil travnik poleg Ostroženskega gozda. Poleg tega travnika je bilo zemljišče, ki ga je leta 1591 kupil od komore meščan Ulrik Kacijanovič, ga izsekal in ogradil, zanje se je obvezal, da bo letno dajal vicedomskemu uradu odmerjeni davek.

Leta 1593 je nadvojvoda Ernest dal kupno pismo meščanu Erazmu Winterju in dedičem za travnik, ki ga je Winter nekoliko prej dobil tako, da je izsekal nekaj gozda; Winter je moral letno plačevati vicedomskemu uradu 30 krajcarjev kot fevdalno davščino in davek.

Leta 1607 je nadvojvoda Ferdinand II. naročil gozdarskemu oskrbniku celjske gospoščine, naj obvesti gospoščinske podložnike in celjske meščane Ivana Khünsbergerja, Maksa Strehovca (Strekhovez) in Ivana Tauberja, da so potrjene pogodbe glede travnikov poleg gozda, ki so jih kupili.

Leta 1609 je nadvojvoda Ferdinand II. podaril Adamu Wolfu, vicedomskemu sekretarju, pusto mesto v gozdu (trato), kot nagrado za zvesto službovanje.

Leta 1610 je nadvojvoda prodal meščanu Pavlu Zupančiču, da si napravi travnik, zemljišče poleg gozda proti obveznosti, da plačuje vicedomskemu uradu letno 40 krajcarjev kot gospoščinsko davščino in deželnoknežji davek.

Ohranjenih je tudi več spisov o nakazilih dreves iz deželnoknežjega gozda.

Leta 1588 je nadvojvoda Karel naročil gozdarskemu mojstru, da dá mestu vsako leto 10 do 15 hrastov brez vršičkov ali podrtih za popravljanje in vzdrževanje mostov.

Leta 1606 je nadvojvoda v sporazumu z gozdarskim mojstrom Jurijem Goldschmeditzem dovolil Ivanu Ambrožu grofu Thurnu in njegovemu bratrancu posekati 18 dreves za drva, da bi mogla ogrevati svoje bivališče

(tj. grofijo), toda dreves ne smeta dobiti iz gozda v neposredni bližini mesta, ki je že močno izsekan, ampak iz kakega drugega deželnoknežjega gozda pri Celju.

Istega leta je nadvojvoda ukazal izročiti mestu 17 hrastov za mostove in špitalu prav toliko hrastov, toda ne iz gozda poleg mesta, ampak od drugod.

Težave je nadvojvodi delal Vid Hohenwarter, ki je bil nekoliko prej sam gozdarski mojster. Ta je kupil od vladarja mlin ob Ložnici. Leta 1592 mu je nadvojvoda Ernest, zastopnik svojega brata Ferdinanda, deželnega kneza, na priporočilo najvišjega lovskega mojstra dovolil posekati potreben les za popravilo žlebovja pri starem mlinu; glavar in vicedom naj Hohenwarterju določita višino letnega davka, on pa se mora v svojem in v imenu svojih dedičev obvezati, da bo vsakokratnemu gozdarskemu mojstru priznal predkupno pravico. Hohenwarter je postopal svojevoljno. Leta 1606 je komora poročala nadvojvodi Ferdinandu, da je brez dovoljenja napeljal vodovod do mlina, da lovi ribe, seka v gozdu najlepša drevesa, da sam prodaja v travnike spremenjene dele gozda, da skuša v gozdu loviti, da še ni plačal vseh zaostankov. Ferdinand je po Goldschmeditschu izrekel Hohenwarterju ukor. Ta je pa reagiral tako, da mu je sporočil, naj mlin odkupi (1607).

Tudi glede lova v tem času ni bilo vse v redu. Izgleda, da so proti primernemu plačilu in roboti smeli, sicer omejeno, loviti divjačino tudi posamezni podložniki gozdnega urada. Vsaj naročilo, ki ga je leta 1578 nadvojvoda po glavarju sporočil gozdarskemu mojstru, govori za to.

Leta 1605 je nadvojvodov pooblaščenec Abraham Tabenshofer poročal o stanju gozdov, divjadi in čapelj. Gozd poleg mesta, tako poroča, je do polovice izsekan, v zverinjaku je 60 čapelj, v hrastovju pri Pristavi nad Podčetrtkom jih je 30, pri Rogatcu je precej divjačine. Stanje se ne more popraviti, ker nekateri plemiči preveč streljajo. Tako delajo: Ivan Sigmund Wagen, deželnoknežji oskrbnik Šoštanja, Vid Hohenwarter, bivši gozdarski mojster, Krištof Tattenbeck, zakupnik Podčetrtka, Martin Saurau, gospodar Pilštajna in Anderburga, ki sta last krške škofije, in Ivan Schneeweiss na Kozjem.

Takih tožb je bilo še več. Leta 1612 so nadvojvodovi komisarji poročali vladarju o objestnosti gospodov in deželanov, ki si laste lov v določenih gozdovih. Ferdinand je zahteval od njih, naj dokažejo, če imajo za to pravico.

Ferdinand je tu in tam dal kako izjemno lovsko dovoljenje. Tako je lastniku vojniškega urada dovolil, da lahko letno ustreli enega jelena (1612).

Samovolja pa ni prestala. Vladarjev svetovalec, komornik in nižji lovski mojster na Štajerskem Ivan Jurij Zoller je leta 1628 nasvetoval vladarju, naj prepove lov v Celjskem gozdu vsem sosednim plemičem.

V zvezi s preprečitvijo gozdnih in lovskih prestopkov so bili ponovni obhodi na konjih ob mejah deželnoknežjih gozdov. Umljivo je, da je bilo takih obhodov največ okrog Ostroženskega (Celjskega) gozda, vršili so se

pa tudi drugod. Taki obhodi se navajajo za leta: 1605, 1609, 1611—1615, 1617, 1620, 1628, 1658—1660.

Vladar in dvorska komora sta bila končno sita neprilik, ki sta jih imela s celjskimi gozdovi in lovom v njih. V drugi polovici XVII. stoletja sta ugotovila, da cesarski gozdovi celjske četrti nimajo za vladarja nobenega gospodarskega pomena. Uprava požre mnogo. Gozdarski mojster Dietrich pl. Dinersperg ima 9 gozdarjev in 2 gozdna čuvaja. Kar ljudje pomnijo, ti gozdovi cesarju niso napravili nobenega veselja, zato se lahko brez škode prodajo. Pridržati je treba samo gozd, ki spada k celjski trdnjavi (Gornjemu Celju), prikljuci naj se vicedomskemu uradu.

Divjačine ni nič kaj dosti, razen tega posegajo mejaši po celjski lovski posesti. Iz drugih aktov je razvidno, da so cenili tedaj lov v vseh deželnoknežjih gozdovih celjske četrti na 6000 do 8000 goldinarjev. Grof Wagensberg se je javil kot kupec, vendar do pogodbe ni prišlo. Porodila se je misel, da bi poleg lova prodali tudi gozdove. To bi šlo laže. Da bi dvorna komora točno vedela, koliko bi lahko zahtevala za gozdove z lovom, jih je leta 1681 obšla posebna komisija. Pogajati so se začeli z interesenti. Uspeha ni bilo. Leta 1682 je šla na lice mesta še druga komisija. Ko se je vrnila, so 10. oktobra 1682 izdali ukaz, da se gozdovi prodajo. Pogajanja zopet niso imela nobenega uspeha. Tedaj je dvorna komora poslala v Celje knjigovodskega adjunkta Antona Canduzija, naj kot »komisar za prodajo lova« ugotovi, kako je na licu mesta stanje, in naj o tem poroča dvorni komori.

Tedaj so posamezni gozdarji upravljali naslednje gozdove:

1. Urban Irminšek — gozdove nad Mislinjo in na Uršlji gori;
2. Gregor Razpotnik — gozdove v okolici Žovneka;
3. Jurij Pečnik — gozdove na Gradišču, Tolstem vrhu, Veliki Planini, Gornji Ojstrici, Kozjici in Mehovnici;
4. Blaž Gozdnikar gozdove na Kotečniku, Gozdniku, Srednjem hribu, Mrzlici, »Vinoški«, Goljavi, Kamniku in Štrbenklu;
5. Lovre Starc — gozdove na Maliču, na »Khanyerju«, Arti, Kalu, Zavratah in Govškem hribu;
6. Boštjan Dvornik (zdaj Dornik v Čreti pod Turjem), župan — gozdove na Turskem hribu;
7. Nikolaj Putrih — gozdove na Lipniku in Lokavškem hribu;
8. Gašper Perc — gozdove na Podgorju, Konjiškem, Končnem selu, Javornici, na Humu, Borovcu in Rifengozdu;
9. Matevž Štormas — gozdove na Bohorju;
10. Ahac Mežnar — gozdove na Žusemski gori, Planinici, Jesenicah in Žusemski gozd;
11. Filip Rihter — gozdove na Boču, Rogaški ali Donački gori, Malem in Velikem Maclju, Duplovcu, »Hermu«, Trški gori, Krčah, v Pruški grapi, na gori »Planzeckh«, Trliški gozd in gozd Ženčaj;
12. Matija Pastor — gozdove na Št. Jungerti;
13. Jakob Plevnik — Ostroženski gozd in Zverinjak.

V 14. točki se navaja gozd na Pohorju, segajoč od Sv. Treh kraljev do Maribora. Pri tem gozdu upravnik ni naveden.

Iz imen lahko sklepamo, da so vsaj veliko večino gozdov upravljali ali nadzorovali domačini, vsekakor ugledni kmetje. Nekatera njihova imena so se na kmečkih domačijah ohranila do današnjega dne: Gozdnikar, Dornik, Starc.

V tem popisu su navedeni tudi možni kupci — bližnji graščaki.

Prodaja in krčenje gozdov

Na osnovi tega popisa je vlada napravila seznam gozdov, ki naj bi se prodali. Med njimi je bil celo »velik hrastov gozd pred mestom«. Iz teh podatkov je tudi razvidno, da je vladar prvotno prodajal samo gospoščine s podložniki, ne pa tudi gozdov. Vsekakor so se pa gospoščine proti dajatvam gozdov že posluževale. Po letu 1683 so pa prišli v prodajo tudi gozdovi z lovsko pravico.

Nekateri, ne vsi, kajti celjska gospoščina si jih je precej pridržala. Pogodbe o prodaji manjkajo. Videti pa je, da je laška gospoščina, leta 1621 kupljena od deželnoknežje uprave, leta 1715 že imela svoje gozdove. Baron Moscon si je kupil ves visoki lov v deželnoknežjih gozdovih, razen tega pa tudi gozdove v okolici Rogatca in na Boču.

Pogodbe o odstopu gozdov niso znane. Pač pa je razvidno iz spisa, priloženega terezijanskemu katastru, da je gozdna uprava več gozdnih okolišev razdelila med uboge ljudi — kmete. Ali se je zgodilo brezplačno, ali proti plačilu, iz spisa ni razvidno. Spis je izvleček iz posebnega gozdnega urbarja, ki ga je vodila gozdna uprava. Urbar je nosil ime sv. Marjete. V njem sta bila zabeležena tudi dva kmeta, ki sta očividno dobila svojo posest že zelo zgodaj.

Kakor sem že navedel, so manjše obrobne dele Ostroženskega (Celjskega) gozda dobili tudi posamezni Celjani. Med tistimi, ki so dobili zemljišča, so bili tudi trije gospodje, lastniki gospoščin: grof Thurn (grofija), Pilpach (Spodnji Lanovž), Reisig (Gornji Lanovž).

Gotovo že v prvi polovici XVIII. stoletja je dobilo gozdno ozemlje mnogo kmetov. To je navedeno v terezijanskem katastru. Tedaj je nastalo gozdnih kmetijic: v Lokavcu (v stranski dolini Gračnice in njenih pobočjih, ki se v ozadju vzpenjajo proti vrhu Velikega Kozjega nad Loko in Zidanim mostom) — 34, v Turskem lesu nad Turjem in Rimskimi Toplicami — 33, na Svetini — 12, na Maliču (med Laškim in Tremarjem) — 22, na Kamniku (pod Mrzlico nad Grižami) — 19, na Reški planini (nad Preboldom) — 12, na Št. Jungerti (med Šmartnim v Rožni dolini in Galicijo) — 21, na Ostrožnem (severno od Celja) — 16.

Vendar so pa ostale še znatne gozdne površine, ki jih je v smislu kupne pogodbe iz leta 1750 dobila celjska (novoceljska gospoščina). Na vzhodni strani Savinje so segali prevzeti gozdovi od Resevne do Reke. Zavzemali so Resevno, Plešivec in Gradišče, Veliki in Mali Bojanski vrh, severno in južno pobočje Svetine, Veliki vrh, Balič, Peč in Pečovnik ter vrh Tovsta, kjer je bil mejnik, imenovan Babe (Wabe). Na Tovstu se je gospoščinski gozd stikal z mestnim gozdom, ki je zavzemal vso južno stran pečovniškega udolja ter se je nad Planinico preko grička Smeček spuščal proti Savinji,

ki jo je dosegel pri Hlačarju. Na zahodni strani Savinje je bilo središče gospoščinske gozdne posesti na severnem pobočju Gozdnika. Dunder pripoveduje v svojem opisu novoceljske gospoščine, da so bile tam mogočne smreke, ki so tvorile pravi pragozd, v katerem so po ljudskem pripovedovanju prebivale vile. Ta gozd je dajal odličen les za visoke ladijske jambore.

Tudi po prodaji gospoščine so se gozdovi polagoma krčili. Pod Svetino je 20 let delovala gospoščinska steklarna. Ko so jo opustili je na izsekanem svetu nastalo majhno naselje Glažuta. Tedaj je bilo po kmečkih naseljih mnogo lačnih ljudi, ki so potrebovali kruha. Z dovoljenjem gosposke so trebili gozdove in si ustvarjali kmetijice in kočarije. Tako se je naselil ves Pečovnik (izvzemši mestni gozd). Domačijice so se pojavile celo pod vrhom Tovsta. V tem času so začeli trebiti tudi Ostroženski gozd in se naseljevati v njem. Tako nastale kmetijice označuje najnovejši urbar kot naseljene svobodne podložniške kmetije (behauste Freyholdschaften).

S preostalimi gozdovi je ob razpustitvi gozdnega gospodarstva tudi gozdni dvorec z mlinom na Ložnici prišel v sestav novoceljske gospoščine. Vendar ne za dolgo, čeprav so ga v deželni deski pripisali k njej. Celotnega seznama lastnikov dvorca zaradi tega nimamo. Leta 1754. se navaja kot njegov lastnik Franc Ks. Friedrich, sledil mu je baron Anton Moscon. Od tega je kupil dvorec Jožef baron Gallenfels, ki je pridruženemu mlinu na Ložnici dal tisto zunanjo obliko, ki jo je imel do novejših dni. Gallenfels je pri mlinu ustanovil nekako tkalsko podjetje in celo tkalsko šolo. Okrog leta 1850 sta bila dvorec in mlin last Franca Pišela. Poznejši lastniki so bili: Friderik Martin Buttner, Friderik baron Bruck, Mihael Buttner (1872, dražba), Fric Seybalt in žena Karolina (1882), Ana Lasz (1899), Jožef Kirbiš (1913), Adolf Sablja, žena Beti ter Julijana Hirjam (1919), Avgust Rückl (1928), Carmen Jakčin (1932), Julijana Starec (1934) okupatorjeva zasežba, vrnitev posesti, Marjeta Strupi (1946).

Mlin se je medtem odcepil od dvorca. Njegovi lastniki: Jožef Reif in Gizela (1917), Jožef Kirbiš (1918), Adolf Sabljak in Beti ter Julijana Hirjam (1919), Franc Smole (1920), Anton Jošt in Martina (1921), Mihael Jošt in Frančiška (1925), okupatorjeva zasežba, vrnitev posesti, Melhijor Jošt (1946), splošno ljudsko premoženje, po zakonu o podjetjih. V mlinu sestanek vodij komunistične partije na Silvestrovo 1940.

Gmajne

Gozdove so dopolnjevale gmajne in se z njimi prepletale. V dolini je spremljal pas gmajne Savinjo od Celja pa do Podvina nad Polzelo. Na severni strani reke je bil skoraj neprekinjen. Podoben pas je spremljal Voglajno, vzhodno Ložnico in Hudinjo, sicer pa so bile gmajne pri vseh naseljih. Gospoščina si je lastila njihovo posest, čeprav so jih kmetje uporabljali.

Kakor gozdove je gospoščina pričela deliti tudi gmajne. To je delala deloma iz lastnega nagiba, saj je izgradnja Novega Celja zahtevala mnogo denarja. Posebno pobudo je pa dala tudi Marija Terezija s patentom z dne

7. decembra 1768. V tem patentu odreja, naj se v enem letu razmerijo vsi velik pašniki, ki jih uporabljajo ali gospoščine ali podložniki ali oboji skupaj, in naj se razdele med podložnike glede na velikost njihovih kmetij; podložniki jih morajo v dveh letih spremeniti v njive ali travnike, za katere deset let ne plačujejo davka, ako tega ne store, izgube pravico nanje. Cesaričin patent se je opiral na mnenje, da bodo posamezniki bolje skrbeli za svoje deleže, kakor je soseska skrbela za celotno gmajno. Tožb o zanemarjanju gmajn je bilo namreč več ko dovolj. Živali so morale često iskati travo med grmovjem in trnjem.

Vendar patent ni imel pravega učinka. Zato so novi patenti in ukazi hitro sledili drug drugemu.*

Ukaz z dne 26. maja 1769 odreja, naj bodo obdelani deli gmajn 30 let brez desetine in naj postanejo neločljiv del starih posestev.

Ukaza z dne 24. marca in 23. avgusta 1770 dajeta podrobno navodilo, kako naj se vrši delitev gmajn.

Ukaz z dne 4. januarja 1780 odreja, da se morajo gmajne razdeliti do konca aprila 1780, ako gospoščine tega ne store, bodo to delo opravile kresije na stroške obveznikov.

Patent z dne 14. aprila 1784 ponavlja obljubo, da bodo kultivirani deli gmajn 30 let prosti desetine.

Vendar se je razdeljevanje gmajn vršilo le počasi, gosposke od brezplačne delitve niso imele nobene koristi, kmetje so pa bili konservativni in so rajši pasli na bornih pašnikih, kakor pa da bi se bili trudili z njihovim kultiviranjem.

Tudi vlada je izgubila svojo vnemo. To pričata dvorni dekret z dne 14. oktobra 1808 in z dne 26. decembra 1811, ki odrejata, naj se opusti nasilno razdeljevanje gmajn, ljudstvo naj se nasprotno poučuje, da bi od tega imelo znatne koristi.

Nato prestanejo odredbe in navodila.

Šele provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849 se gmajn zopet spomni in govori o njih kot o občinski lastnini; občina jih lahko upravlja, deli in prodaja samo z dovoljenjem deželnega zbora.

Novi občinski zakon z dne 17. februarja 1866, je dal ponovno pobudo. Posamezni deželni zbori so v njegovih okvirih izdelali deželne zakone. Iz delitve so bile izvzete tako imenovane bikovnice — deli gmajn, ki so jih uživali rejci bikov — in pa planinski pašniki. V naslednjih desetletjih je bilo zares prodana večina gmajn, nekatere so pa dočakale staro Jugoslavijo, posamezne celo današnje dni.

Novoceljska gospoščina je veliko gmajn prodala v štiridesetih letih preteklega stoletja, večina jih je pa ostala, zlasti tiste ob Savinji, in so leta 1848 postale prava last sosesk.

---

* Deželni arhiv v Gradcu, spisi celjskega okrožja. O razdelitvi gmajn so Novice večkrat navajale zgodovinske podatke. Janko Orožen, Gmajne na področju srednje Savinje...

Divjačina in lov proti koncu fevdalne dobe

V tistih časih je bilo v gozdovih največ tako imenovane rdeče divjačine: zajcev, srn, jelenov. Bilo je tudi črne divjačine: divjih svinj. Razen tega so živeli po gozdovih: lisice, kune, dihurji, divje mačke, risi, volkovi, medvedi. Iz konca XIX. stoletja imamo službeno poročilo, da je v Konjiški gori ris raztrgal deklico, in poziv, naj ga graščinski lovci zaslede in uničijo. O volkovih in medvedih je še vedela mnogo povedati generacija, ki se je rodila sredi XIX. stoletja, deloma iz pripovedovanja starejših ljudi, deloma iz lastnega doživetja. Aškerčeva »Godčeva balada« ima prav realno ozadje. Srditega risa so se ljudje tako bali, da je prešel v ljudsko izrazoslovje. Divje svinje pa še do danes niso popolnoma izginile iz naših gozdov.

Mnogo je bilo polhov, ki so jih lovili zaradi kožuhov in mesa. Ta lov so prepuščali kmetom in moral je biti precej izdaten, saj so ponekod še v XVIII. stoletju plačevali polšji davek. O polhih poročila z jurkloštrskega področja. Tik pod Svetino se še danes neko naselje imenuje Polšnica.

Že v srednjem veku so razlikovali visoki in nizki lov. Visoki lov je veljal zverem, nizki manjšim živalim, med katerimi so bile tudi razne ptice.

Kakor gozdove si je deželnoknežja oblast izprva pridrževala tudi lov. Potreba denarja in upadanja lovske vneme v oddaljenih loviščih sta pa povzročili, da ga je pričela oddajati, izprva v zakup, pozneje trajno, včasih tudi kot nagrado.

Poročila so sicer redka. Po vojniškem temeljnem urbarju iz leta 1585 je bil ves visoki lov (Wildban und gejaider) v vojniškem deželnem sodišču pridržan deželnemu knezu, vendar je smel dosmrtni zakupnik gospoščine Viktor Welzer vsako leto ustreliti enega jelena, to pravico je vladar priznal tudi dedičem in jo je razširil tudi na divjo svinjo. Rabensberški in lemberški visoki lov je bil izrečno pridržan deželnem knezu, vendar je imel taborski graščak pl. Führenberg leta 1612 pravico, da lovi na rabensberškem gospoščinskem področju. Sčasoma so si novi lastniki gospoščin pridobili trajno lovsko pravico. Tudi tisti, ki so dobili svojo posest iz celjske gospoščine. Ker pa so se gospoščinska zemljišča prepletala, je moralo priti do medsebojnih dogovorov glede lovskih pravic. Tak dogovor je leta 1808 sklenil novoceljski graščak Vincenc Gaisruck z grofom Karlom Grossom, lastnikom Lemberga, z baronico Antonijo Adelstein, lastnico Dobrnice, in baronom Avgustom Dienerspergom, lastnikom Rabensperga. Ta pogodba temelji gotovo na starejšem običaju in jo natančneje pojasnjuje poznejše poročilo novoceljskega zgodovinarja Dunderja, ki pravi, da je novoceljski gospoščini na levem bregu Savinje pripadal celotni lov med reko in cesto od Celja do Šempetra, na desni strani Savinje pa do razvodja na Mrzlici, Kalu, Gozdniku, Maliču, vendar so imele tri gospoščine pravico solova na področju tik ob reki.

Mesto Celje je od nekdaj imelo na svojem ozemlju samo omejeno lovsko pravico. Njegovi meščani so smeli loviti samo majhne ptice razen škrjancev. Gornjegrajski samostan je v priznanje deželnoknežje lovske in ribolovske pravice moral vsako leto poslati celjski gospoščini enega skobca in 30 postrvi.

Ribolov

Na odstopljenih ozemljih je celjska gospoščina polagoma izgubila tudi ribolovske pravice. Obdržala jih je pa na ožjem področju. Vode, kjer si jo je ohranila, so bile naslednje:

Savinja s stranskimi rokavi od izliva Bolske do Tremarja, in sicer do mesta, kjer se je od ceste vzdolž reke cepila ob križu, stoječem na na skali, stranska pot v Skrlovje; prvotno se je kot meja smatral vrtinec Kotel, zajedajoč se v levi breg reke, južno od vrtinca je bil ribolov pripadal laški gospoščini.

Hudinja od Šmarjete do izliva v Voglajno, nato pa Voglajna do izliva v Savinjo.

Ložnica od Celja do konfine (meje) žalskega trškega sodišča.

Pirešnica od izliva v Ložnico pa navzgor.

Poleg tega je smela celjska gospoščina ribariti v vseh ostalih velikih in malih potokih, v vseh lavah in mlinskih strugah na vsem ozemlju celjskega deželskega sodišča.

Zakon o kmetiški odvezi je vzel gospoščinam lovsko pravico, dobile so jo občine. Sledeči cesarski patent o lovu (1849) jo je izjemno podelil tudi posestnikom, ki so imeli dovolj veliko sklenjeno zemljiško posest (200 oralov), med njimi so bili tudi mnogi graščaki. Na ribolov je pa zakon pozabil, ostal je pri graščinah, njihovi lastniki so ga deloma ohranjali, deloma so ga pozneje, celo v stari jugoslovanski dobi, dajali v najem ali ga prodajali.

Upravne reforme Marije Terezije

Reforme so imele namen, ustvariti večjo enotnost upravne organizacije in učinkovitejše poslovanje deželnoknežje vlade v upravnem in socialnem oziru.

Že poprej zastavljeno celjsko gospoščino je Marija Terezija prodala državnemu grofu Antonu Gaisrucku, ki je sedež gospodarskega urada in deželskega sodišča premestil v na novo zgrajeno graščino Novo Celje, nahajajočo se tik ob Dobriši vasi med Petrovčami in Žalcem. S tem je bil odtujen zadnji ostanek po Celjskih grofih prevzete deželnoknežje posesti ter izgubljena poslednja podlaga vicedomskemu uradu.

Na njegovo mesto je stopil okrožni urad kot središče okrožja, ki je bilo nekoliko manjše od dotedanje celjske četrti, ker mu je ozemlje od slemena Pohorja do Haloz odvzelo mariborsko okrožje. Okrožni urad je nadziral ravnanje zemljiške gosposke s kmeti, vršil je v drugi stopnji policijsko službo, skrbel za ceste in šolstvo, kratko, njegovo delovanje se je občutilo prav vsepovsod. Akti celjskega občinskega urada so jasna priča, da je bil po okrožnem uradu nadziran pri vsakem koraku in pri slehernem činu. Državna oblast je s svoje strani po nujnosti zgodovinskega razvoja — često proti svoji volji — povezovala svoje delovanje s potrebami, ki so jo na drugi strani povzročale gospodarsko-socialne težnje.

Celjsko okrožje je bilo najjužnejši sestavni del štajerske dežele. Severno od njega je bilo mariborsko okrožje, ki je razen našega Podravja zavzemalo tudi dele sedanjega avstrijskega obmejnega področja z delno slovenskim prebivalstvom. Na sedanjem avstrijskem Štajerskem so bila graško, burško in judenburško okrožje.

Celjsko okrožje je po navedbi jožefinskega davčnega katastra merilo okrog 535.000 kvadratnih oralov (oral = 0.56 ha). Kulturne površine so si po velikosti sledile: gozdovi, njive, travniki, vinogradi, vrtovi. Skoraj enako površino kakor gozdovi so zavzemali pašniki, ki so bili v veliki meri zelo malo produktivni, sicer so pa predstavljali rezervo, iz katere je nastajal kulturni svet.

Glede na socialni položaj lastnikov je bila na najvišji stopnji privilegirana posest, ki je bila posvetna ali cerkvena in izza dobe Marije Terezije vpisana v deželni deski. Velika posestva so bila večinoma graščinska, z njimi je bilo združena gospoščinska (nižja) sodna oblast, manjša posestva so bila imenja (Gülten), ta niso imela lastnega sodstva, njim je pripadala večina cerkvenih posesti. Včasih je kaka gospoščina zdrknila na stopnjo imenja. To se je zgodilo npr. z lindeško in (v soseščini) z radeško.

Svobodna posest je pripadala meščanom in tržanom, ki so tudi imeli svoje sodstvo, trgi nižje, mesta, vsaj do Marije Terezije, tudi višje.

Med svobodne posestnike moramo šteti koseze teharske kmečke plemiške občine. Njim so bili blizu Trnoveljčani. Oboji so imeli nižje sodstvo.

Najnižjo stopnjo je zavzemala posvetnim in cerkvenim gospodom podložna kmečka posest. Bila je ali stara, rustikalna ali kmečka v ožjem smislu besede, oziroma gospoščinska ali dominikalna, nastala na poprej gospoščinsik zemlji. Najnižjo stopnjo je zavzemala tako imenovana svobodna podložniška posest (Freiholdschaften), imenovana tako, ker je gospod z njo še svobodno razpolagal. Pravni položaj svobodne podložniške posesti, ki je bila zelo poznega postanka, še ob koncu fevdalne dobe ni bil točno določen in sodobni pravni spisi o njej ne razpravljajo. Svobodna in nesvobodna posest je bila izprva vpisana v urbarjih, izza dobe Marije Terezije pa v zemljiški knjigi. Na osnovi stare je okrog leta 1880 nastala nova zemljiška knjiga, ki v zaglavju vsake posamezne tedaj že obstoječe posesti navaja urbarialno ali dominikalno ali tekočo številko stare.

Posest je v teku časa izgubila svoj prvotni značaj, takoj je lahko končno tudi neplemič postal gospodar graščinske (gosposke ali dominikalne) posesti, nasprotno so si pa tudi meščani in plemiči po potrebi in želji kupovali ali na drug način dobivali nesvobodno posest.

Leta 1820 je imelo okrožje 166.554 prebivalcev, med njimi je bilo nekoliko več žensk kakor moških. Schmutz, ki navaja to število v svojem Leksikonu, poudarja, da so bili razen priseljencev sami katoliški Slovenci.

Že od prej obstoječa d e ž e l s k a s o d i š č a pri gospoščinah so ostala. Na vsem področju okrožja jih je bilo 35. Krvavo sodstvo je prevzelo k r v n o s o d i š č e v Celju (Banngericht, Halsgericht), priprava sodne obravnave jim je pa ostala.

Na področju sedanje celjske občine so bila tri taka sodišča: mesto Celje, Novo Celje (delno), Arclin (kot naslednik vojniške gospoščine, ki je postala sestavni del zaloške) in Lemberg.

Zaradi kontrole vojaških obveznikov so leta 1771 tudi področje celjskega okrožja razdelili na popisne ali konskripcijske občine (v današnjem smislu naselja ali statistične enote) in oštevilčili hiše v njih.

V celjskem okrožju so dobili s tem 1123 popisnih občin, med njimi je bilo 1092 vasi, 25 trgov, 2 predmestji in 4 mesta (Celje, Brežice, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec).

Cesar Jožef II. je leta 1784 zaradi ureditve splošnega obdavčenja izdal uredbo o ustanovitvi davčnih občin in v letih 1786 do 1789 so se vršila potrebna merjenja. Po potrebi so že obstoječe popisne občine združevali v večjih davčnih občinah.

Znatna sprememba je nastala leta 1825, ko so vsa zemljišča premerili, da bi napravili kataster, potreben zaradi ureditve davkov. Ob tej priliki so nadaljevali z združevanjem prejšnjih popisnih oziroma davčnih občin. Nove občine so imenovali katastrske ali davčne. Na področju celjskega okrožja je nastalo tako 558 katastrskih (davčnih) občin.

Višja upravna organizacijska oblika, ki se je sicer že naslanjala na gospoščinsko upravo, je nastala na osnovi patenta, ki ga je Jožef II. izdal 26. novembra 1781. Z njim je uvedel tako imenovane naborne okraje. Služili so potrebam novačenja. Pozneje so jih uporabljali tudi za davčne posle ter so se imenovali naborni ali davčni okraji. Seveda jih je često vlada uporabljala še za druge posle, ceste, javno varnost, šole. Na področju vsega okrožja je bilo štirideset takih okrajev, na področju sedanje celjske občine trije: Celje mesto, Novo Celje (delno) in Tabor pri Vojniku. Trg Vojnik je bil podrejen Taboru, čeprav je ohranil svojo trško privilegijsko samoupravo.

Na čelu uprave okrožja je bil okrožni glavar, ki je izza leta 1760 imel redno naslov gubernialnega svetnika.

Okrožnim glavarjem je pomagalo opravljati delo več komisarjev, tudi nekateri glavarji so prvotno delali v uradu kot komisarji. Med njimi je bil posebno znan baron Anton Conti, ki je služboval na okrožju dolga leta in je za Führenberga kot pridruženi (adjungirani) okrajni glavar bil njegov pomočnik. Tajnika sta iz spisov znana dva: Peer (sedemdeseta leta) in Anton Smole (trideseta in štirideseta leta). Okrog leta 1770 je imelo okrožje svojega cestnega komisarja: znanega Gašperja Antona Jakominija, tedanjega lastnika Anderburga in Blagovne pri Šentjurju. Sicer je pa bila v Celju po-

* Prvi okrožni glavar je bil grof Franc Jožef Sauer (1750), ki je izhajal iz vrst visokega plemstva. Njegovi nasledniki so bili: Jožef Anton pl. Führenberg (1751—1770), baron Jožef Gallenfels (1771—1775), Franc pl. Weingarten (1775—1777), baron Kajetan Langenmantel (1777—1782), baron Jožef Marija Dienersberg (1783—1786), Karel Schmid pl. Ehrenburg (1787—1796), baron Ivan Dienersberg (1797—1808), baron Franc Jurič (1808—1810), baron Anton Marenzi (1810—1811), grof Reichard Auersberg (1812—1813), Boltažar pl. Zierenfeld (1817—1836), Anton Schürer pl. Waldheim (1837—1848), Ivan Schmelzer (1848—1850).

sebna direkcija potov, katere znana direktorja tistih časov sta bila pl. Polan in Simon Aleksander. Pri okrožju je bil vsaj v prvi dobi tudi komercialni komisar, ki se je bavil s posameznimi panogami gospodarstva. Konec šestdesetih let je zavzemal to mesto Anton Fuhrman. Leta 1768 je dobil naročilo, naj sestavi uredbo o pitanju živine, o bikoreji in mlekarstvu ter o številu bikov, potrebnih v občini.

V Celju je bil zbor meščanov, na katerem naj bi se bilo odločilo, kdo bi vzel v rejo bika ali merjasca. Nihče se ni javil. Leta 1804 je okrožje vprašal, kdo bi hotel vzeti v rejo plemensko kobilo. Gotovo so okrožje zanimale tudi ostale panoge kmetijstva, zlasti gojitev krompirja in koruze, toda o tem nam manjkajo poročila. Lepo je tiskano navodilo, kako se iz krompirjeve moke peče kruh. Skrb za ostale panoge gospodarstva se je javljala v odnosu do mestne občine, njene obrti in trgovine ter do početkov industrije. Gledano z današnjega stališča so bile to samo skromne zadeve, toda tak je bil še tedaj čas.

V sedemdesetih in osemdesetih letih srečavamo tudi funkcijo socialnovarstvenega komisarja in od nje ločeno funkcijo poddelegata dobrodelnih ustanov. Prva se je nanašala na premoženje otrok brez staršev, druga zlasti na dobrodelne in cerkvene ustanove. Obe funkciji je navadno opravljal glavar sam.

Od drugih uslužbencev okrožja se omenja okrožni adjunkt Pelinzarolli (1779).

Stalno skrb je okrožje posvečalo tehničnim in zdravstvenim zadevam. Vrsta inženirjev je skoraj popolna: Jernejc (Jernitz), Ignacij Krez (Kröf — v XVIII. stoletju), Friderik Byloff (1825), Pavel Possener in Jožef Braunader. Inženirji so imeli mnogo dela. Največjo skrb so posvečali Celju samemu, cestam, Savinji. Često so pritiskali na magistrat in so bili zato z njim v slabih odnosih. To velja zlasti za Bylloffa, ki je znan sicer tudi kot ljubitelj in odkrivatelj rimskih starin na celjskih tleh. Ko je imel leta 1825 hkrati nadzorstvo nad obnovo Prothasijevega dvorca za namene okrožnega urada in nad gradnjo zidanega mostu na Zidanem mostu, se je v stranskem traktu dvorišča sesul obokani strop pritličnega prostora na glavo zidarskega mojstra Grajna in ga pokopal. Bylloff je bil tedaj na Zidanem mostu. Vendar je moral odgovarjati za nesrečo. Premestilo so ga v Gradec h guberniju, kjer so mu dali višje mesto. Težave z magistratom je imel tudi Possener, Braunader pa ne več.

Še popolnejša je vrsta okrožnih zdravnikov (fizikov). Čim je bilo okrožje ustanovljeno, so sprejeli v službo prejšnjega stanovskega fizika dr. Karla Jožefa Bischofa. Bil je že prileten in kot pomočnika so mu dodelili dr. Ignacija Freyja pl. Freudenfelda. Ta je pozneje postal njegov naslednik. Umrl je leta 1783. Zadnja leta mu je bil namestnik dr. Plusky. Leta 1781 so ga premestili v Slovenj Gradec. Magistrat je poslal guberniju predstavko in ga prosil, naj Pluskega pusti v Celju, ker bi ga zelo pogrešali ubogi ljudje, za katere se je tako požrtvovalno brigal; Slovenj Gradec ni daleč in bo lahko službo vršil tudi tam (saj okrožje je bilo isto). Zaradi tega je magistrat dobil od gubernija oster ukor in opomin, naj podobnih posredovanj ne dela več. V Celju je iz Mürzzschlaga prišel dr. Mulej, ki se označuje

zdaj kot okrožni, zdaj kot drugi mestni fizik. Pozneje najdemo na mestu celjskega okrožnega fizika grofa Ludovika Grossa, dr. Vara (Wahr, 1842) in dr. Dolarja (1848).

Pri okrožju so imeli tudi kirurga, ki je bil zdravnikov pomočnik. Leta 1781 se kot okrožni kirurg (chyrurgus Provinciae) navaja Anton Beck. Proti koncu dobe je pa bil okrožni kirurg Rudolf Neckermann, oče poznejšega prvega vodje Gizeline bolnice. Okrožni fiziki so skrbeli za zdravstveno preventivo. Že izza začetka XIX. stoletja so po Jennerjevi metodi redno cepili, poleg tega so pa tudi zdravili.

Okrožni glavarji in večinoma tudi drugi uradniki so bili domačini, le Jurič je bil iz Vojne krajine. Nekateri so imeli prej ali tudi tedaj posest v bližini: Führenberg je bil z Rabensberga, Dienersbergov rod je gospodaril na Dobrni, Taboru in Rabensbergu. Gallenfels je bil gospodar mlina v Medlogu in Rožnega dvorca ali Žabjeka na Dolgem polju, ki ga je najbrž zgradil sam. Nekateri so se udomili celo v Celju: Führenberg si je kupil hišo v Gosposki ulici. To hišo so za njim prevzeli Dienersbergi, ki so si kupili hišo tudi na Glavnem trgu, baron Conti je bil Dienersbergov posestni predhodnik na Glavnem trgu, nato si je pa zgradil dvorec (»štok«) na Dolgem polju nasproti sedanji I. osnovni šoli. Dr. Frey je kupil večjo posest na Miklavškem hribu, iz katere je nastal po njem imenovan beneficij. Vendar posest ni bila trajna, kajti lastniki so imeli gibljiv uradniški značaj.

Kje je bil okrožni urad izprva nastanjen, ni znano, leta 1825 se je preselil v bivši Prothasijev dvorec nasproti sedanjemu Narodnemu domu. Dvorec se je tedaj obnovil in bil je vsaj šest desetletij najpomembnejše posvetno poslopje v Celju.

Višja upravna instanca je bil izza leta 1750 directorium in publicis et cameralibus (direktorij za javne in finančne zadeve), naslednik še delno stanovske vlade za notranjeavstrijske zadeve, ki je imel svoj sedež v Gradcu, leta 1760 je direktoriju sledil gubernij.

Navedem naj, da je bila v Celju tobačna administracija, ki je imela za preganjanje tihotapcev na razpolago oborožene ljudi, poseben oddelek je bil nameščen v Vojniku.

Odkar so minuli burni časi, v Celju (in na gradu) ni bilo rednega vojaškega poveljnika, toda česte zunanje vojne so v mesto večkrat privedle vojaško posadko, katere poveljnik je bil začasni komandant mesta, večinoma svoje veljave ni niti skrival. Nekdanji spodnji grad grofov Celjanov so (okrog leta 1750) predelali v vojašnico, ker pa je bila navadno v slabem stanju, je moralo mesto pomagati s svojo staro in precej veliko kvartirno hišo v Gosposki ulici; kljub temu pa so meščani še često morali sprejemati vojake (in ujetnike) proti razmeroma dokaj skromni nagradi na hrano in stanovanje. V Gledališki ulici je imelo mesto majhno vojaško bolnico, ki jo je prodalo, ko je vojna uprava zgradila večjo bolnico na sedanjem Šlandrovem trgu.

Institucija krvnega sodnika je ostala še nadalje, ne glede na to, da je doba prosvetljenega absolutizma uvedla ali vsaj projektirala nove

glementacije. Ni pa imel pravih uradnih prostorov. Kolikor je bil službeno navezan na Celje, je imel oporo v magistratu, ki je poleg svojega upravnega poslopja zgradil večji trakt z zapori. Znani so 4 krvni sodniki te dobe: dr. Dimič (okrog 1770), Franc Gašper pl. Heilinger (okrog 1780), dr. Nikolaj Lipič, ki je znan kot pobornik za ustanovitev celjske gimnazije, Pavel Kopper, poslednji med njimi, ki je po revoluciji leta 1848—1849 pripravil predloge za reorganizacijo sodne uprave na področju celjske krvne sodnije.*

Pripominja se, da se je celjsko sodišče do kraja označevalo kot sodišče celjske četrti.

Višje sodišče je bilo v Gradcu, a apelacijsko za vse bivše notranje avstrijske dežele izza leta 1780 v Celovcu.

Celje je že v XV. stoletju postalo član stanovskega deželnega zbora (z enim odposlancem) in za njegov ugled in važnost priča dejstvo, da se je leta 1556 vršil v njem celo skupni stanovski sestanek treh notranjeavstrijskih dežel, ki je sklepal o varnostnih odredbah v Hrvatski in Slavonski granici in v Gradcu kakor na Dunaju je imelo Celje svojega pravnega zastopnika, ki je po potrebi poročal in posredoval pri oblasteh, v Gradcu tudi plačeval za občino davke in takse. Sindik graškega mesta je pa v Gradcu po potrebi skupno brezplačno zastopal koristi vseh mest dežele.

Razumljivo je, da je za malomestnih razmer teh stoletij bilo v mestu vedno mnogo razburjenja in vzhičenja, kadar je prišlo v položaj, da je moglo nuditi gostoljubno streho kaki kronani glavi; to se je konec XV. stoletja često dogajalo in je tja do konca naše dobe služilo meščanom v ponos, o čemer pričajo ohranjena poročila, oziroma ode gimnazijskih učiteljev (iz prve polovice XIX. stoletja).

Mestna uprava

Mestne pravice

K cesarju Karlu VI. so se zatekli sodniki, mestno svetovalstvo in meščani v deželi Štajerski in četrti celjski ležečega mesta Celja in so ga najpokorneje prosili, naj jim potrdi pravice in svoboščine, podeljene jim od grofov Celjanov in potrjevane od njegovih predhodnikov. Ker pa je nedavni požar uničil stare originale, zato naj jim jih potrdi v verodostojnih prepisih zgorelih originalov in po listinah, nahajajočih se v dvorni pisarni. Tako pripoveduje cesar v uvodu obširne listine, ki jo, odzivajoč se njihovi želji, potrjuje s svojim podpisom 18. septembra 1717. leta.

Historična listina obsega prepise vseh dotlej izdanih podelitev, oziroma potrditev mestnih pravic. Temelj tvorita listini grofov Friderika II. in Ulrika II., nato pa slede listine: cesarja Friderika III. od 11. aprila 1458, istega cesarja 1. maja 1459, istega cesarja od 10. marca 1461, istega cesarja od 11. marca 1461 (dvakrat), istega cesarja od 2. julija 1478, istega cesarja od 3. julija 1478, istega cesarja od 23. maja 1483, cesarja Maksimilijana od

* Obsežen elaborat v celjskem zgodovinskem arhivu v fondu sodnih spisov.

8. decembra 1493, istega cesarja od 15. julija 1495, istega cesarja od 22. marca 1512, nadvojvode Ferdinanda I. od 8. novembra 1521, istega nadvojvode od 23. marca 1524, istega andvojvode od 7. marca 1533, istega nadvojvode od 8. novembra 1533, kralja Ferdinanda III. od 13. aprila 1639, istega kralja od 14. aprila 1640, cesarja Leopolda od 10. januarja 1671, istega cesarja od 30. januarja 1700, cesarja Jožefa I. od 22. oktobra 1707, cesarja Karla VI. sklepno potrdilo.

Pozneje je mesto dobilo še tri listine: Marije Terezije od 14. aprila 1759, cesarja Jožefa II. od 16. maja 1782 in cesarja Franca I. od 24. novembra 1811.*

Naj sledi vsebinski pregled teh listin, na katerih temelje mestne pravice:

Cesar Friderik III. potrjuje (11. aprila 1458) vsem meščanom od svojih dveh grofovskih prednikov podeljene pravice in svoboščine, tako omejuje mestni teritorij v istem obsegu, potrjuje pravico volitve župana, sodnika in mestnega sveta, podarja na novo hišo na trgu za svetovalnico, oprašča od vinskega davka, izvzemši gorski davek, daje davčno svobodo samo tistem (plemiškim) hišam, v katerih se ne vrši nikaka obrt.

K temu Friderik III. dovoljuje vsakoletno proščenje na praznik sv. Vida, sejem na dan sv. Danijela, sejem na dan sv. Uršule, mesto Martinovega, ki ga vrača Laškemu, in soboto kot tržni dan.

Nadalje (1. maja 1459), dovoljuje meščanom, da lahko špital sv. Duha po lastni volji ali puste na starem mestu, ali pa zgrade novega v mestu, da bi se stari ljudje lahko bolje preskrbovali, špitalu poklanja svoje posebno varstvo ter ga izroča v upravo mestnemu sodniku, mestnemu svetu in špitalskemu mojstru.

Nadalje (10. marca 1461) ukazuje Krištofu Ungnadu, oskrbniku Gornjega Celja, Frideriku Aprecherju, župniku v Laškem, in Gregorju Dinestlu, vicedomu v Celju, naj odpravijo protipravno obstoječe točilnice na kmetih, ker so v škodo meščanom in tržanom, ki itak trpe vsled slabe trgovine, in pa ker se trgovci rajši ustavljajo v kmetskih točilnicah ko v mestu, ker tam lahko plačujejo vino z žitom (»za lonec vina tri lonce žita«); nadalje (11. marca 1461) ukazuje istim trem osebam, da puste meščanom že od nekdaj jim pripadajoče ribarjenje v vseh potokih in vodah.

Nadalje (11. marca 1461) ukazuje oskrbniku Krištofu Ungnadu, naj jim dopusti, da vsepovsod lovijo ptice kakor dotlej, in ne samo na lastnih njivah, kakor je on dopuščal.

Nadalje (2. julija 1478), podeljuje mestu pravo, da se mora trgovsko blago, izvzemši pšenica, vino in sol, prevažati po cesti skozi mesto, ne pa

* Avtoriziran prepis mestnih pravic je leta 1909 mestna občina z drugimi starejšimi spisi izročila deželnemu arhivu v Gradcu. Leta 1923 je bil akt vrnjen in izročen v hrambo celjskemu mestnemu muzeju. Po zadnji vojni akta v njem ni mogoče najti. Vsebino pravic je prikazal Zahn v Mitteilungen der Zentralkommission.

V strnjeni obliki objavlja vsebino akta Gubo (Geschichte der Stadt Cilli), obsežneje in pregledneje sem storil jaz v Zgodovini Celja, III. Po teh virih sem se ravnal pri sestavi te knjige.

po stranskih potih, v mestu pa se mora odlagati preko noči, k temu znova prepoveduje vse gostilne v okolici, eno miljo na široko.

Nadalje (13. julija 1478) ukazuje Andreju Hohenwartu, svojemu svetovalcu in glavarju Gornjega Celja, prav tako sodniku in mestnemu svetu, naj pazijo, da naselijo z ljudmi svoji hiše tisti prelati in plemiči, ki jih imajo v mestu puste in nezasedene, sicer naj jim jih meščani odvzamejo.

Nadalje (23. maja 1483) naroča Andreju Hohenwartu, naj pazi, da se ne propušča stara cesta, ker bi sicer trpela mitnica v Zbelovem;

cesar Maksimilijan I. potrjuje (8. decembra 1493) mestne privilegije v dotedanjem obsegu, nato (15. julija 1945) meščanom priznava že dovoljeno pravo raztovarjanja blaga, ki se vozi skozi mesto, in nato znova (22. marca 1512) ukazuje, da se mora pri tovarjenju dodrževati cesta skozi Celje, ker bi sicer preveč trpeli celjski tržni dnevi;

nadvojvoda Ferdinand I. (8. novembra 1521) potrjuje mestne pravice v dotedanjem obsegu, nato (8. novembra 1521) tudi pravo raztovarjanja blaga, ki je na potu skozi mesto, nadvojvodovi komisarji pa prepovedujejo (23. marca 1524) pri trgovanju s Kranjsko cesto, katere uporaba bi bila v škodo Ptuju in Celju, sam nadvojvoda (7. marca 1533) potrjuje Friderika III. listino, s katero se dovoljuje prestavitev špitala v mesto, nato (8. novembra 1533) dovoljuje še javni letni sejem na sv. Andreja dan;

cesar Ferdinand III. potrjuje (13. aprila 1638) meščanom vse njihove pravice in svoboščine, nadalje (14. aprila 1640) jim za škodo, utrpeno vsled vojaške nastanitve o priliki zadnjega kmetskega upora, dovoljuje nadaljnji sejem na nedeljo Laetare v postu;

cesar Leopold I. potrjuje (10. jan. 1671) meščanom njihove pravice, nato (30. jan. 1700) dovoljuje mestu praznovanje dveh proščenj na leto (tretjo nedeljo po veliki noči in na praznik sv. Jakoba) pri zaradi kuge leta 1679 zgrajeni cerkvi sv. Jožefa;

cesar Jožef I. potrjuje (22. oktobra 1707) mestu dotedanje pravice;

in končno sledi splošno potrdilo cesarja Karla VI. (18. septembra 1717), nanašajoče se na vse predhodno navedene listine.

Marija Terezija je (14. aprila 1759) znova potrdila meščanom njihove pravice, posebej poudarjajoč pravo na mitnino (od živine in tovorov) ter splavarino.

Jožef II. pa potrjuje (16. maja 1782) to, kar je že potrdila njegova mati, dočim listina Franca I. (28. novembra 1811) potrjuje sejme oziroma jih dopolnjuje: navadni sejem v postu, na sv. Danijela, sv. Uršule in sv. Andreja dan; živinske sejme o sv. Filipu, sv. Lovrencu in sv. Andreju.

Na teh privilegijih je bilo zasnovano mestno življenje tedanjega Celja.

Mestni pečat

Izdelal ga je leta 1465 neki kovač. Pečat je bil precej kompliciran. Na pečatni vosek so vtisnili veliko ploskev okrogle oblike, obrobljeno z jajčastim vencem. V notranjosti tega venca je bil nekak razgrnjen cvet, sestoječ iz štirih enako obrobljenih venčnih listov. V sredini cveta je bil kvadrat. V

kvadratu je pa bil grb s tremi zvezdami. V gornjem venčnem listu je bila doprsna postava sv. Lovrenca s sijem na glavi, držeča v levi roki trak s črkama SL = Sanctus Laurentius. Na obeh stranskih in na spodnjem venčnem listu je bil upodobljen lev. Na prostoru med venčnimi listi in obrobnim vencem je bil napis: »*Sigillum Civitatis Cilie a. d. 1465*« = Pečat mesta Celja v letu Gospodovem 1465. Pozneje so pečat poenostavili s tem, da so izpustili cvetno in venčno obrobje.

Mestni pečat z grbom

Upravni organi in njih funkcije

Celotno obravnavanje notranje zgodovine mesta Celja temelji na ohranjenih mestnih arhivalijah. Starejše, začenjajoče se z letom 1407, so v deželnem arhivu v Gradcu. Najstarejši del, tako imenovana sodna knjiga, sega do leta 1515 in je v bistvu računska knjiga, vendar se v zvezi z navedbo izdatkov podajajo tudi druga dejstva. Mlajši del tvorijo posamezni svežnji aktov. Sodno knjigo je izčrpno pregledal že Gubo. Od leta 1693 do 1850 sega mestoma prekinjena vrsta zapisnikov sej občinskega sveta. Pridružujejo se jim zemljiške knjige, knjige dopolnilnih listin, davčne in finančne knjige. Zapisnike sej je pregledal Gubo in je o tem pisal (glej navedbo v sistematičnem pregledu literature), vendar nekaterih letnikov ni imel v rokah. — Podatke splošnega značaja najdemo v Pircheggerjevi Geschichte der Steiermark, II. in III.

Na čelu ji je s o d n i k (župan) z o b č i n s k i m s v e t o m. Čeprav govorita dve temeljni listini (Ulrikova in cesarja Friderika III.) o županu in sodniku, moramo vendar smatrati oba dva izraza kot sinonima, ker se v praksi javlja le eden (navadno sodnik imenovan).

Občinske svetovalce so volili vsi meščani ob koncu ali v začetku leta za dobo enega leta. Konec XVII. in v početku XVIII. stoletja se je občinski svet delil v d v a n a j s t a s e s o r j e v (prisednikov) in v »š e s t o r i c o«.

Občinski svet je iz svoje srede volil sodnika. Izvoljeni volitve ni mogel odkloniti, ako se občinski svet z obrazložitvijo ni strinjal. Ali njegova

izvolitev je bila že od početka habsburške vlade polnoveljavna šele tedaj, ko je v Gradcu po osebni predstavitvi dobil sodniško pismo. Občinski svet mu je za tako potovanje stroške redno plačal. V Gradcu je prisegel in tudi občinskemu svetu se je zaobljubil. Za svoje poslovanje je bil odgovoren na obe strani; polagati je moral račune pred občinskim svetom pa tudi pred notranjeavstrijsko vlado v Gradcu. Vlada ga je lahko odslovila, ali pa mu je vsaj zadržala plačo. Odkar je bil ustanovljen okrožni urad, je prešla potrditev nanj, pri tem je bil včasih tako rigorozen, da je njegovo postopanje že izgledalo kot šikaniranje. Izvolitev so navadno obhajali s pojedino, ki so jo prirejali na mestne stroške. Prav tako so zaključevali letne obračune. Tako je l. 1500 sodnik zaračunal za kosilo pri izvolitvi 3 marke 60 penezov (1 marka = 8 šilingov = 240 penezov, penez = 14 predvojnih par) in za četrtinko malvazijca 1 marko, za kosilo pri letnem obračunu pa 1 marko 8 penezov in k temu še za četrtinko malvazijca.

Občinski svet se je sestajal k sejam kaj često, toda manjkalo je navadno precej svetovalcev, včasih tudi sodnik, ki ga je tedaj zastopal eden izmed svetovalcev.

Po osnovnih listinah je pripadalo mestnemu svetu krvno sodstvo, ki ga je v 15. stoletju res izvrševal. Krvavi posel je opravljal mestni krvnik, ki je vešal ljudi na trnoveljski gmajni. Z uvedbo deželskega, oziroma pozneje grofijskega (četrtinskega) krvnega sodnika pa je mestni svet pri krvavih slučajih vodil samo početno preiskavo, končno postopanje in izvršitev pa je prenesel na krvnega sodnika in njegovega krvnika. Tudi vislice so se preselile s trnoveljske gmajne na bližnji Golovec (1729), ki se je jel imenovati Visliški hrib. Ko pa je v početku preteklega stoletja na mestu, kjer so prej stale vislice, nastala smodnišnica, ki se je tja preselila iz bivše cerkve sv. Andreja, tedaj je krvnik opravljal svoje delo na še bližji Glaziji, tedaj še pašniku, ležečem zapadno od severozapadnega obzidnega stolpa in rabljeve hišice, ki so mu tedaj rekali Jarmenče in kjer se je nahajalo znamenje, ki so ga potem prenesli na sedanji Trg svobode pred Narodnim domom. V mestnih knjigah so pa poročila o krvavih slučajih redka, kar priča o prilično visoki morali.

Zato pa je imel mestni svet v svojih sejah zelo mnogo opravka z žaljenjem časti, tudi s tepeži ter s premoženjskimi pravdami in zapuščinskimi zadevami. Sicer pa so pri sejah čitali vladne odloke, sprejemali nove meščane, podeljevali podpore, odrejali potrebna dela, dajali mestna zemljišča v najem, dodeljevali les iz mestnega gozda, mirili obrtnike in razne cehe, gledajoč pri tem tudi na ceno produktov ter jo regulirajoč.

Poleg tega pa je mestni svet v glavnem iz svoje srede volil tudi strokovne vršilce raznih javnih poslov. Takih strokovnih vršilcev je bilo razmeroma mnogo. Tako je blagajnik in davkar vodil mestno blagajno in pobiral davke. Skladiščnik je pazil na to, da se je skozi mesto prevažano blago razkladalo, in pobiral je predpisano razkladnino. Stavbni mojster je nadziral mestno obzidje in jarek, v katerem je vedno morala biti voda, in vodil je nadzorstvo nad mestnimi stavbami in nad streliščem. Mesto je bilo razdeljeno izprva v dve in od leta 1781 v štiri četrtine, ki so jim bili na čelu četrtinski mojstri, katerih naloga je bila, skrbeti za to, da je bilo vse pripra-

ljeno za slučaj požara ali kuge. Poseben komisar je nadziral in pobiral mestin užitninski davek, krušni komisar pa je vodil nadzorstvo nad peki. Tako z mesarji kakor s peki je imel mestni svet sicer mnogo opraviti; včasih je pri tem zadostovalo mirno prigovarjanje, pogosto pa so bile potrebne tudi denarne ali druge (včasih sramotilne) kazni. Tudi trgovci so bili pod nadzorstvom, ki ga je izvrševala posebna komisija. Važna je bila tudi naloga kvartirnega mojstra, ki je skrbel za čestokrat potrebno nastanitev vojakov (tudi vojnih ujetnikov) v meščanskih hišah. Da je spričo tako številnih poslov ta ali oni svetnik moral izvrševati po več funkcij, je umevno. Bilo pa še ni organiziranega magistrata in tako so občinski svetniki izvrševali večji del tistega dela, ki ga vršijo sedaj magistratni uradniki.

Iz vrst meščanov je mestni svet določal varuhe mladoletnim, imenoval je cerkvene ključarje ter špitalskega mojstra, ki je vodil gospodarstvo mestnega špitala in njegovega posestva.

Mestni svet je tudi vsako leto nameščal po štiri vratarje mestnih vrat, njihove ključarje in stražnike, nočne in požarne čuvarje. V službi je imel tudi nekaj vojakov — najemnikov, ki so morali biti zlasti v viharnih časih, da bi zavarovali obzidje in vhod v mesto, precej številni, v mirnih časih jih pa ni bilo treba mnogo.

Velika gozdna posest celjskega mesta je bila pod nadzorstvom voljenega gozdnega mojstra, ki je imel na razpolago nekaj gozdnih hlapcev.

Izredna cestna dela na mestnem sodnem območju, ob Savinji in pritokih so morali opravljati vsi meščani, zdaj pa zdaj je mestni svet najel tudi delavce, ki jih je plačeval z denarjem.

Pisarniške posle je opravljal in sejne zapisnike je vodil tajnik, ki je imel že izza srede XV. stoletja često pomočnika. Deloma ohranjeni zapisniki pričajo, da je imel tajnik za tedanji čas ustrezno šolsko izobrazbo. Nemško besedilo prepletajo latinski izrazi in fraze pravniškega značaja.

Iz dobe pred Marijo Terezijo poznamo po imenu več tajnikov: Henrika (1474/75), Štefana Kosarja (Cossar, 1528), Jurija Kinspergerja (1662), Janeza Andreja Mossekarja (1669), Bartholottija (Bartholoth, 1725) in Štefana Fuxa (1726). Fux je vodil veliko pravdo z mestnim svetnikom trmastim Andrejem Wolfom. Spor je nastal zaradi neke manjše varstvene zadeve in je tajnik spravil svetnika celo v zapor, dokler ni škode poravnal.

Tudi sicer ni šlo vse gladko. Nastajali so spori med občinskim vodstvom in občani. Vemo vsaj za dva, ki je v njih morala posredovati višja oblast. Leta 1650 je Ferdinand III. v ta namen poslal v Celje posebno komisijo. Komisija je poklicala na posvet Ludvika Haydmana, sodnika, in Danijela Freya, občinskega uslužbenca, ter 6 odbornikov (izmed 24). Iz spisa o sestanku izvemo*, da so predstavniki mestne uprave zahtevali od občanov »dolžni respekt«, občani bi pa bili radi, da bi bili ljudje pri upravi vljudni, da bi redno polagali račun o svojem denarnem poslovanju, da bi se sploh ravnali v smislu instrukcije iz leta 1639, ki je dajala občanom tudi pravico do pritožbe. Sporazumeli so se. Glede računov so posebej določili, da ima en ključ od blagajne (skrinje z denarjem) sodnik, drugega pa blagajnik, da

* Spis je v zgodovinskem arhivu v Celju.

se odpira blagajna v navzočnosti vsega občinskega zastopstva (magistrata) in da pisar o tem napravi zapisnik. V razgovor in sklepni zapisnik so pa prišle še druge reči:

Sodnik s tremi ali štirimi prisedniki sodi v sodni hiši (Gerichtshaus — mišljena je pač sodna soba) in ne v posvetovalnici (Rathaus).

Cesar naj odpusti davčni dolg 16.000 goldinarjev, meščani pa bodo poslej davke redno plačevali.

Kdor ima v zakupu užitnino od mesa, naj zakupnino redno plačuje. Mestna uprava naj poskrbi za to, da se bo plačevala odškodnina za nastanitev vojakov in rekrutov.

Nezapriseženi meščani in tisti, ki še niso dolgo v mestu, ne smejo izvrševati obrti, gostilništva in trgovine.

Samo meščani lahko gredo z blagom iz mesta brez mitnine in nikakor ne smejo s tem kriti tujih trgovcev.

Iz gozda se ne sme jemati les brez znanja magistrata.

Sodnik naj nadzoruje tovornike soli in prodajalce žita, da ne bi dražili in prekupčevali.

Na bastijah (vratnih stolpih) in v jarkih ne smejo biti zeljniki. V jarkih mora biti voda, noter se ne sme nič metati, spodnja bastija (pri Graških vratih) je nova, na njej je dišavni vrt stavbenika Molana.

Vrniti je treba orožje, ki je bilo za kmečkega spora izposojeno z Brumberga in od drugod.

Izterjati je treba neke dolgove.

Večji spor je nastal, ko je bil Wolf drugič sodnik (1754—1858). Šlo je za odnos med njim in meščani. Bistva spora ni mogoče ugotoviti, ker manjkajo zapisniki tistih let. Wolf je vsekakor proti meščanom nastopal preveč despotsko. Šel je tako daleč, da ga je okrožni glavar Führenberg, ki ni poznal šale, za nekaj dni strpal v — mestni zapor.

Sicer so se pa za Marije Terezije in Jožefa II. postopoma izvršile važne izpremembe: mestna uprava se je morala prilagajati zahtevam prosvetljenega absolutizma. Mestno zastopstvo je dobilo bolj določeno obliko, sestavljali so ga župan, ki vrši funkcijo sodnika, svetovalstvo in odbor. Kadar je šlo za kako važno zadevo materialnega značaja, so sklicali na posvet vse meščane, tu in tam se taka posvetovanja kratko označujejo kot gospodarska. Nadzorstvo nad mestno upravo so zelo poostrili. Vršil jo je v glavnem okrožni urad, nad finančnim poslovanjem so pa bdeli tudi v Gradcu. Za občinskega tajnika, ki so ga jeli označevati kot sindika, so predpisali posebno pravno izobrazbo. Leta 1782 je izšla uredba, katera je zahtevala od župana in tistih mestnih svetnikov, ki so se bavili s civilnim in kazenskim sodstvom, posebne študije in izpit pred apelacijskim sodiščem, ki jih je po izvolitvi tudi potrjevalo. Preden se je ta predpis mogel popolnoma izvesti, je pa preteklo precej let.

Najlaže je to šlo pri sindikih, saj so se glede njih lahko naslonili na že obstoječo prakso. Iz tega časa so znani nekateri sindiki. Prvi med njimi je Ignacij Anton Wagner (1673), drugi je Joanes Jodok de Clee (1767) s katerim je gotovo istoveten Ivan Jošt Eller (okrog 1770). Ko je Eller po prejšnji odpovedi prosil za podaljšanje službe, so ga ponovno sprejeli, vendar so mu

dali nekaj značilnih naukov: biti mora pridnejši, kakor je bil dotlej; hoditi mora k vsem sejam; sodne posle mora vestno opravljati; drugim mestnim uslužbencem mora iti na roko; svetovalcev ne sme zmerjati in žaliti. Njegov naslednik je bil Franc Wurzer. Ko je leta 1776 šel v škofijsko gospoščinsko službo v Gornji grad, je pustil za seboj pet nedovršenih kriminalnih preiskav. Njegov naslednik Jožef Puchmayer, dotlej sindik v Brežicah, je bil v težkem položaju, gubernij mu je ustavil celo plačo, dokler ne bi bile kriminalne preiskave gotove. Iz Ptuja so mu poklicali na pomoč Ivana Nepomuka Fuxa. Ko je bilo to delo opravljeno, je dobil za pomočnika Franca Zemljiča, ki ga je priporočil gubernij. Leta 1782 so mesto sindika na novo zasedli. Poverili so ga zopet Wurzerju, ki se je vrnil iz Gornjega grada, čeprav so mu morali očitati prejšnji nered.

Iz Zemljičeve prošnje za mesto sindikovega pomočnika izvemo, da je imel izpit iz civilnega in kazenskega prava in da hoče še v tekočem letu napraviti izpit iz privatnega, občega, javnega, meddržavnega in fevdnega prava (po besedilu spisa: theoria iuris civilis et criminalis, ius universale, publicum universale, gentium et feudale). V dopisu, ki ga je ob tej priliki mestni svet poslal guberniju, je posebno poudarjena važnost znanja slovenščine; Zemljič jo je govorno gotovo obvladal. Okrajni sekretar Peer dve leti pozneje zato ni dobil službe sindika, ker ni imel izpita iz kazenskega prava, ki ga v upravni službi praktično ni potreboval.

Značilno je da se je sindik Puchmayer Zemljiča nekoliko bal, češ da ga zaradi svoje izobrazbe ne bo hotel poslušati, njemu pa je potreben samo pisar.

Za dela, ki so jih v pisarni opravili za stranke, so zahtevali ne samo pristojbine, ampak tudi nagrade. Da ne bi bilo v tem pogledu samovoljnosti sindika in drugih uslužbencev, je po višjem nalogu zbor občanov (gospodarski zbor) sprejel taksni red, katerega kopijo je dobil vsak meščan.

Do leta 1770 je bilo v veljavi staro kazensko pravo, ki je temeljilo še na kodeksu Karla V. (Majestas Carolina). Ob novem letu 1771 so uvedli kazenski zakon Marije Terezije (Codex Theresianus criminalis). Stare civilnopravne predpise in običaje je leta 1811 izpodrinil nov državljanski zakon. Leta 1770 so vsa sodišča dobila nalog, da si nabavijo Terezijanski zakonik. Leta 1781 je stopil v veljavo tudi nov sodni red.

Okrožni urad in gubernij sta s še večjo skrbjo gledala na osebo mestnega sodnika (župana) in sestav občinskega sveta. Volitve so se precej dolgo vršile še vsako leto. Včasih so potekale burno. Pri volitvah leta 1770 je okrožni glavar Führenberg dal usnjarja Jurija Herzoga zapreti, že drugič za sodnika izvoljenega izdelovalca orgel Janečka je gubernij izkraja odklonil in ga je šele naknadno potrdil. Janeček je kljub temu odstopil mesto za njim izvoljenemu organistu in bivšemu učitelju Jožefu Andreeju. Sodnik (župan) je izprva še hodil v Gradec k zaprisegi in k prevzemu sodne pravice (Bann und Acht), kasneje sta pa gubernij in apelacijsko sodišče pravico podeljevala pismeno. Čim dalje bolj sta zahtevala usposobljenost.

Leta 1787 in 1788 je vlada izdala odredbo, ki predpisuje za deželna mesta urejen magistrat, sestoječ (kot sodni senat) iz izprašanih članov: župana (sodnika), tajnika (sindika) in dveh ali treh svetovalcev. V Celju se

je novi red prilično uveljavil šele leta 1802. Tedaj je bil župan Franc Schliesselberger, pivovarnar (1800—1805). Njegov predhodnik, bivši okrožni glavar baron Jožef Gallenfels, je itak moral imeti dovolj pravnega znanja. Razen Schliesselbergerja sta bila v sodnem senatu še Ivan Schein kot prvi in Lovrenc Fohn kot drugi izprašani mestni svetnik. Schein je bil hkrati sindik, tedaj je bil še justični referent ali justiciar, pozneje si je pridobil še doktorski naslov. Na Scheinov predlog so na prvi seji sklenili, da bodo seje vsak teden (v torek ali petek), da bi se mogli uvesti v sodne posle tudi tisti neizprašani svetniki, ki so se udeleževali sej. Glede drugega izprašanega svetnika je bila stvar težja. Zbor meščanov ga je izvolil, ni pa določil kritja za njegovo plačo. Gubernij je zahteval soglasno obvezo meščanov, da bodo dali potrebna sredstva. Oni na to niso pristali. Fohn je na zboru ogorčeno protestiral, češ da ga lahko odstavita samo gubernij in apelacija, ki sta ga kot izprašanega svetovalca potrdila. Nič ni pomagalo. Schliesselberger se redno označuje kot župan, pri sejah je pa sodnik (iudex).

Leta 1802 so tudi določili plače: štirim svetovalcem so določili kar po 500 goldinarjev na leto, kar ni bilo malo. Koliko je bilo določeno za župana, iz zapisnika ni prav razvidno, zapisana vsota 100 goldinarjev gotovo ne more biti točna. Za prvega kanclista so določili 250, za drugega 200, za tretjega 160 in za slugo 100 goldinarjev na leto. Mislili so že tudi na neizprašane svetovalce, verjetno pa tedaj plače niso redno prejemali, saj še za izprašanega Fohna ni bilo denarja. Prvi kanclist, Šalej, se leta 1802 označuje kot tajnik (sekretar).

Leta 1815 so občinski upravi dali stalno obliko, ki se je ohranila do konca dobe (1850). Kot celota se je imenovala magistrat. Župan in dva svetovalca so morali biti izprašani. Volitev je bila torej že kar formalna, ali je pa sploh izpadla, za svetovalce je načeloma veljala dosmrtno, za župana pa štiri leta. Redno so volili neizprašane svetovalce in odbornike. Njihovo število je kolebalo. Leta 1825 je bilo poleg treh neizprašanih svetovalcev 14, leta 1832 pa 12 odbornikov. Sindik se označuje kot tajnik (sekretar). Podrejeni uradniki so avskultanti, aktuarji, adjunkti, registratorji, pisarji. Sejne zapisnike le redko piše tajnik, navadno so to delo poverjali kakemu podrejenemu, vendar pravno izšolanemu uradniku.

Prvi župan reformiranega magistrata je bil Julij Menzinger (1815—1817), ki se včasih navaja kot doktor, njegov tajnik je bil dr. Schein. Župan in tajnik sta morala zagrešiti neke finančne nerednosti. Župana so celo strpali v zapor. Ker se je v njem slabo počutil, je prosil, naj mu dovole, da bi smel v spremstvu okrožnega zdravnika iti kdaj na sprehod. Izpustili so ga sicer, vendar so mu premoženje razprodali. Imel je precej dragocenosti. Dr. Schein je odšel iz Celja. Leta 1817 je bil začasni vršilec županske dolžnosti Ignacij Uhl, poznejši znani najemnik laške gospoščine. Od leta 1818—1825 je bil Andrej Zweyer vršilec županske dolžnosti, od leta 1826 do smrti leta 1844 pa župan. Od leta 1844 do 1850 je bil župan Ivan Kastelic.

Prvi svetovalec je bil za Scheinom Wolf Anselm Pramberger, drugi svetovalec je bil bivši oskrbnik velenjske graščine justiciar Ivan Kastelic. Ko je Pramberger leta 1828 umrl, je prišel na njegovo mesto Kastelic. Drugo

mesto je, izprva začasno, nato pa trajno zasedel justični referent in sekretar Jurij Kocbek. Leta 1845 je Kastelic postal župan, njegovo svetovalsko mesto je pa zavzel Franc Repolust.

Jurij Kocbek je umrl leta 1848, kot svetovalec je bil še nekaj let sekretar, leta 1843 je pa prepustil sekretarske posle Alojziju Čampi.

Glede drugih uslužbencev je večinoma nemogoče določiti dobo služboVanja. Znani so kot sejni zapisnikarji. Nekateri so službovali dolga leta. Po pojavu v zapisnikih je njihov vrstni red glede na nastop službe približno naslednji: Franc Stibenegg, Alojzij Jaut, Jožef pl. Reinhofen, Ernest Pramberger, Jožef Čampa, Franc Wokaun, Karel Anger, Franc Schukliz, Peter Golob, Ignacij Oblak, Viljem Uhl, Karel Geyer, Franc Anger, Mihael Koch, Ignacij baron Buschamann, Jakob Marovt, Wahrmund Karničnik, Raimund Neuner, Edvard Herzmann, Jurij Reberšek, Andrej Kovačič, Jožef Lichtenegger, Florjan Konšek, Ivan Križan, Rajmund Novak, Franc Grohmann, Barthol, Pirkmayer, Wagner, del Cott, Ferdinand Schmid, Jožef Kocbek, Jožef Macun, Malej (Malle).

Iz tega seznama vidimo, da so silili v magistratno službo člani znanih družin iz mesta in soseščine. Nekatera teh imen se pojavljajo pozneje med znanimi ljudmi naše družbe, npr. Konšek, Macun, Pirkmajer, Reinhofen. Nekateri izmed njih so imeli juridične študije, drugi so bili neizprašani. Posebej bi navedel svetovalca Franca Repolusta v značilni zadevi. Leta 1846 je slovenjebistriški sindik Sirk sporočil višjemu sodišču v Gradcu, da so v žusemskem krajevnem sodišču nerednosti in je zlasti sirotinski (pupilni) denar v nevarnosti. Višje sodišče je naročilo Repolustu, naj gre v Žusem in naj likvidira sirotinsko in depozitno upravo. O tem naj poroča, pozneje naj vsake štiri mesece sodišče nadzoruje. Niti po preteku enega leta ni poslal v Gradec poročila. Višje sodišče mu je v korekcijsko knjigo vpisalo ukor in naročilo, naj vse zadevne akte izroči krvnemu sodniku Koperju. Kljub temu pa je Repolust bil leta 1848 oseba, ki ji je gubernij poverjal zaupne posle.

Mestni svet je imel mnogo dela. Vse se je zgrinjalo na njegovih ramenih, gospodarsko-politični posli, ki jih je porajal zgodnji, sicer meščanski kapitalizem, so se kupičili: ulice in ceste, kanalizacija, izgledi za širjenje mesta preko porušenega obzidja in zasutih jarkov itd.

Prizadevanja privatnikov v malomeščanski in sebični družbi so potrebovala regulativ, ki ga je nujno nudil mestni svet — magistrat. V tesnem mestu so se stavbe zadevale druga v drugo. Nastajali so spori, miril in razsejal je mestni svet. Okrožni urad je po svojem inženirju stalno drezal. Posest se je sorazmerno hitro menjavala. Vse prodaje so se smele vršiti z znanjem mestnega sveta, ki je odobraval prenos posesti le na osebe, ki so bile v mestu pridobitno zaposlene. Ob smrti so bile obsežne zapuščinske razprave, večkrat so v takem primeru proglasili zaporo zapuščine. Poseben oddelek magistrata, kameralni urad, je posloval v depozitnih in pupilarnih zadevah, shranjeni denar je tudi posojal. Obrestna mera je bila nizka: 3 in pol % pri vseh kreditnih blagajnah, 4 % pri privatnikih, celo pupilarni denar so posojali zanesljivim privatnikom. Meščani so si često izposojali denar iz mestne blagajne (komore) ali celo iz blagajne kake cerkve, npr. sv.

Jožefa, saj kake prave hranilnice in posojilnice ni bilo na razpolago. Najčešče pa so ljudje posojali denar medsebojno. To je rodilo mnoge pravde. Često so se pravdali med seboj tudi kupčijski ljudje. Vsekakor je prednjačil veliki trgovec del Negro (Schwarz), ki je imel žitne pravde celo z Varaždinom in Zagrebom. Pogoste so bile javne cenitve, konkurzne in sodne, izvrševane po želji strank. Stečaji (kride) niso bili redki. Posebna gubernialna uredba iz leta 1762 določa, da izgubi javno službo oseba, ki pride pod stečaj.

Delali so pa razliko med neplemiči in plemiči. Neka odločba iz leta 1781 priča, da so zapuščinske razprave po smrti prvih vodili pri mestnem sodišču, medtem ko so se po smrti drugih vršile pred ustrezno plemiško instanco v Gradcu.

Ker so pa plemiči imeli gospodarske, zlasti finančne stike z neplemiči, meščani in drugimi, so tudi njihove zadeve često obravnavali pred mestnim sodiščem. Celo o grofu Gaisrucku in njegovih obveznostih so pred njim često govorili. Kar čudno izgleda, da so se leta 1762 po dr. Pribolniku iz Gradca pri mestnem svetu zanimali za Gaisruckov škandal. Šlo je za sicer nejasno zadevo, ki je povzročila manjši kmečki odpor.

Po višjem navodilu je mestni svet ponovno opozarjal, da je beračenje v mestu prepovedano. Določena je bila oseba, ki je zbirala prostovoljne prispevke in so berači iz tega dobivali podporo, tuje berače so izganjali iz mesta. Mestni svet je nadzoroval upravo cerkvenega premoženja in beneficijev. Tudi cehe: razsojal je prepire, pregledoval račune, s svojim predstavnikom nadzoroval izvršitev mojstrskih del. Skratka — ni je bilo dejavnosti, v katero mestni svet ne bi bil posegel. Z njegovimi odločitvami niso bili vedno zadovoljni. Odtod mnogi rekurzi. Posamezniki so šli celo do cesarja. Prišla je odločba: Cesar ima rad, ako se podložniki zaupno obračajo nanj, toda mestni svet naj sklepa, če je pritožba sploh dopustna. Ako bi zadel na nepokorščino, naj kaznuje.

Nekoliko manj je bilo kazenskih zadev. Vseeno več, kakor je bilo zaželeno. Višja sodna instanca, okrožje in gubernij so mestni svet večkrat delegirali kot sodišče za zadeve tujih okoliševv. Mestni zapori so pa morali služiti še krvnemu sodišču, tobačni administraciji (tihotapci), vojski (rekruti in vojaški begunci) in še nekaterim tujim gospoščinam: celjski opatijski in cerkveni gospoščini sv. Danijela, minoritski gospoščini, Novemu kloštru, Novemu Celju, laški gospoščini, laškemu trgu, laški župniji, Weichselbergerjevemu dvoru v Laškem, škofijskemu imenju v Laškem, imenju grofa Rajspa v Jurkloštru, loški gospoščini, posestvu v Širju.

Celjani tistega časa so bili zelo razdražljivi in prepirljivi. Pred mestnim svetom so bile tožbe o osebnih žalitvah, tako imenovane verbalne injurije, na dnevnem redu. Posebno značilna je primer Andreja Udeta, ki je bil kantor (cerkveni pevec) in pomožni učitelj, a je moral biti v resnici mežnar. Ko je leta 1771 prišla pred njegovo bivališče v razpadajoči koči poleg cerkve komisija mestnega sveta, da bi pregledala poslopje glede na požarno varnost, je Ude ozmerjal samega sodnika in ves mestni svet (magistrat). Župan in mestni svet sta ga hotela zapreti za 14 dni ob kruhu in vodi, toda mestni župnik, arhidiakon, je pristal samo na 10 dni. Ude je iz za-

pora pobegnil, trdeč, da so grdo z njim ravnali. Ker arhidiakon ni pristal na strožje kaznovanje, se je mestni svet obrnil na goriškega nadškofa, tedanjega višjega cerkvenega poglavarja. Odziva ni bilo in zadeva je zvodenela. Prišel je pač v Celje nov mežnar. Zapisniki navajajo posamezne tožbe za priznanje očetovstva, nekaj detomorov in ločitev od mize in postelje. Svojevrsten grešnik je bil neki mizarski mojster. Bil je pijanec in družil se je s krvnikom. Stanovski tovariši so ga vrgli iz svoje družbe, občevanje s krvnikom je bilo prepovedano in sramotno, mojster je pred sodiščem izjavil, da mu ne bo več dajal hrane in se ne bo z njim družil, zlostavljal in pretepal žene, ki je sicer izjavila, da noče več živeti z njim. Zaprli so ga, obljubil je poboljšanje, stara pesem, dali so ga k vojakom, komisija ga je spoznala za nesposobnega, sodišče mu ni več dovolilo bivanja v Celju, moral se je izseliti.

Kak je bil pravni duh, ki je vladal v Celju, še po izidu Terezijanskega kodeksa, naj povedo nekateri primeri.

Leta 1768 so poslali v Celje 14 uporniih (renitentnih) ojstriških podložnikov z naročilom, naj jih mestni svet obsodi na javna dela (opera publica) v železju.

Leta 1779 so poslali v Celje planinskega podložnika Miha Šturbeja na štiritedensko javno delo z naročilom, da mu morajo pri prihodu in odhodu brez usmiljenja dati po 10 udarcev.

Mestni svet je moral prevzeti lemberške podložnike, da delajo pri njem 8 dni v železju (1779).

Leta 1781 se je pri celjskem mestnem in deželnem sodišču vršila razprava, ki jo je vodil krvni sodnik Heilinger. Pred sodiščem so bili uporni podložniki Novega kloštra pri Polzeli: Matevž Klade, Pavel Čmak, Matevž Perfant, Miklavž Novak, Jakob Vasle, Nikolaj Artviga, Vrban Vasle, Jurij Pušnik, po d. Jug, in Tomaž Štos. Ko je bila razprava gotova, so obsojenim kmetom prečitali robotni patent, izdan 1. septembra 1781. Nato so jih poslali v Novi klošter, da tam izdrže kazen.

Žensko, ki je bila obdolžena krvoskrunstva in zakonolomstva (incestus, adulterium), so obsodili na šest mesecev z enim železjem, preden so jo izpustili, so ji dali 6 udarcev s korobačem (1779).

Sodni sluga je pozabil zapreti vrata in iz zapora sta pobegnila dva rekruta. Sluga je dobil za svojo pozabljivost in povzročeno sramoto 15 udarcev (1802).

Klepetavo ženo so zaprli za 24 ur.

Glede treh hčera nekega mizarja so sklenili, da jih pošljejo na javno delo, ako se v dveh tednih ne zaposle.

Ker trgovec Pichler ni hotel plačati zaslužka zidarjem, je sam okrajni komisar poslal vojake, da so ga privedli v zapor, potem ko štirje meščani niso nič opravili (1764).

Nasprotno so pa nekega mojstra, ki je žalil predstavnike sodišča, poslali domov, ker mu je bila žena noseča.

Manjše kazni so obsojenci prestajali doma. Tiste, ki so jih obsodili za zločin, so vkovane v železje in verige pošiljali v graško kaznilnico. Pred Terezijanskim kodeksom in za njim je izšlo nekoliko višjih opozoril, naj ne

pošiljajo več obsojencev na beneške galere, ampak v gornjeogrske (slovaške) rudnike. Eno opozorilo pravi, naj jih ne obsojajo več za kopanje jarkov, češ da še niso potrebni. V zapisniku je samo ena smrtna obsodba z obešenjem. Ali je bil pri sodbi navzoč tudi krvni sodnik, ni razvidno. Ne omenja se. Višje sodišče je pa smrtno kazen zamenjalo z osemletnim zaporom in težkim delom v verigah.

Smrtne obsodbe sicer gotovo niso bile redke. Toda v mestnih zapisnikih o njih ni govora, ker so se obravnave vršile pred krvnim sodiščem, njegovih spisov pa ni nikjer. Ignacij Orožen v svoji »Celski kroniki« navaja nekaj posameznih obsodb.

Da bi meščani videli, kaj pomeni biti državi nezvest, je gubernij leta 1762 poročal mestnemu svetu o tem, da je Kajetan grof Galler kot stotnik zbežal k Prusom; zato je postal nečasten. Krvnik je nabil njegovo ime na vislice, čim pride cesarskim v roke, ga bodo obesili.

Obravnava pred sodiščem se je vršila ustno. Kot dokazno sredstvo so se poleg priznanja posluževali prič. V skrajnem slučaju so se poslužili očiščevalne prisege, npr. pri vprašanju očetovstva, a tudi pri gospodarsko-finančnih sporih.

Po posebni višji naredbi so sodiščem pripadala izrekanja kazni in criminalibus (za zločinska dejanja), medtem ko je za javne in politične prestopke (in publicis et politicis) bil pristojen okrožni urad.

Mestni sodniki (župani)

Martin Sneider (1457—1458), Ivan Pewtler (1459), Ivan Goldschmid (1460), Bolfenk Scherer (1461), Pankracij Fenndel (1462), Ivan Bokalič (1463), Kašpar Sneider (1464), Henrik Tengler (1465), Urban Rittenschlag (1466), Andrej Sattler (1467), Pankracij Fenndel (1468), Mihael Swab (1469), Pankracij Fenndel (1470), Lovrenc Schörtl (1471—1472), Štefan Strasser (1473—1474), Klement Khrenestokh (1475), Viljem Sachsenfelder (1476), Marinko Fünfzehen (1477), Mihael Swab (1478), Štefan Strasser (1479), Lovrenc Schörtl (1480), Marinko Fünfzehen (1481), Štefan Vidmar (1482), Marinko Fünfzehen (1483), Boltažar Rösell (1484), Štefan Strasser (1485—1486), Martin Duelacher (1487—1489), Klaus Scheps (1490), Nikolaj Presperger (1491), Štefan Strasser (1492), Urban Gassner (1493), Ivan Marchburger (1494—1495). Nikolaj Presperger (1496), Martin Duelacher (1497— 1500), Nikolaj Presperger ali Nikolaj Salinger (1501), Krištof Werder (1502), Ivan Marchburger (1503—1506), Jurij Graff (1507), Jakob Freiburger (1508—1510), Lenart Walnestorffer (1511), Andrej Huster (1512), Benedikt Goldperger (1513), Jakob Radmannsdorfer (1527), Ivan Radmannsdorfer (1528), Daniel Nästinger (1573), Viktor Kralnik (1592), Bernard Maier (1597), Lenart Knific (1601), Marko Stuakory (1608), Lenart Knific (1619), Boltažar Graff (1618), Blaž Senis (1622—1627), Boltažar Graff (1627—1628), Marko Stergovec (1631), Aleksander Lichtstock (1646), Blaž Rinnar (1648), Ludovik Haidman (1650—1658), Ivan Dolinger (1687), Adam Renz (1688), Ivan Plemb (1690—1691), Ivan Dolinger (1692—1693), Nikolaj Urban Boset ali Busetti, zvonar (1694—1695), Blaž Losecker (1697), Reichard Baumgartner (1701), Nikolaj Urban Boset (1705), Adam Hamerl, kositrar (1706), Ivan Benedikt Huster, slikar (1709—1711), Matej Gajšek (1713—1714), Konrad Schneider, zvonar (1717), Ivan Benedikt Huster (1718—1720), Kašpar Kočevar, barvar (1721—1724), Konrad Schneider (1725—1726), Ivan Benedikt Huster (1728), Ivan Jurij Bartholotti, medičar (1729—1732), Jakob Westermacher, lekarnar (1733—1736), Andrej Wolf, trgovec (1737—1741), Andrej Barbolan, trgovec (1742—1744), Anton Schifferl, medičar (1745—1747), Ivan Jurij Cik, trgovec (1748—

1750), Lenart Barbolan (1751—1753), Andrej Wolf (1754—1758), Ivan Janeček, graditelj orgel (1759—1761), Ivan Rath, sodar (1762), Ivan Sebastijan Tuček, lekarnar (1763—1764), Anton Schifferl (1768), Ivan Janeček (1769), Jožef Andree (1771—1774), Ivan Fr. Schlisselberger, medičar (1775—1777), Ivan Honnsteiner, sedlar (1778—1781), Ivan Jurij Fröhlich, jermenar (1782—1787), Franc Jožef Jenko, tiskar (1788), Jožef Andree (1789), Franc Jožef Jenko (1790—1791), Jožef Andree (1792—1793), Severin Pergtold, vrvar (1794—1795), baron Jožef Gallenfels, bivši okrožni glavar (1796—1799), Franc Schlisselberger (1800—1805), Jurij Nikl, urar (1805—1809), Jožef Siebenbürger, irhar (1810—1815), Ivan Julij Merzinger (1815—1817), Ignacij Uhl, začasni vodja (1817), Andrej Zweyer (1818—1826 vršilec dolžnosti, 1826—1844 župan), Ivan Kastleic (1844—1850).

Odvetniki

Odvetništvo spada med zelo stare ustanove. Že v zgodnjem srednjem veku so se velikaši posluževali odvetnikov kot izvršiteljev njihovih pravnih poslov. Pravo spada poleg teologije in medicine med najstarejše študijske predmete univerz. Čim se je razvil mestni živelj, so se pravniške pomoči jeli posluževati tudi meščani.

Kot prvi znani celjski odvetnik (advokatus) se v drugi polovici XVII. stoletja javljata dr. Peter Lucretius de Apostolis in Herman Popp. Popp si je leta 1692 s poroko hčere Janeza Jožefa Brateca pridobil pragersko gosposčino.*

V prvi polovici XVIII. stoletja so v Celju delovati odvetniki dr. Marocutti (Markhuti), dr. Ferdinand Killau (Khülau) pl. Ehrenstein in dr. Jožek Karel Ernest Killau pl. Ehrenstein. Sredi XVIII. stoletja srečamo v Celju kot odvetnika dr. Ivana Ferdinanda Pogačnika. Domnevam, da je bil doma iz okolice Podnarta. Nato nekaj časa v Celju ni bilo nobenega odvetnika.

Leta 1779 se kot odvetnik sporedično pojavlja pl. Renzenberg. Konec XVIII. stoletja nastopa dr. Maks Andree, sin bivšega organista in sodnika. V začetku XIX. stoletja se mu pridružujeta dr. Venedikter in dr. Pohl. Ker se je dr. Andree začel v večjem obsegu baviti z gospodarstvom (steklarstvom, trgovino), je moral izjaviti, katerega poklica se hoče držati. Odločil se je za trgovino (1818). Kot nov odvetnik je prišel v Celje dr. Franc Ks. Avsec, ki ga v tridesetih letih srečamo kot sindika na Teharju, po letu 1848 je bil predsednik okrožnega sodišča v Trstu. Avsec se je izkazal tudi kot pisec s spisom o deželni deski in fevdnih kmetiških odnosih. V dvajsetih in tridesetih letih često nastopa kot odvetnik dr. Krušič. V tridesetih in štiridesetih letih pa dr. Jakob Traun, ki mu je v študentskih letih Prešeren napisal »Preroško tolažbo«. V dvajsetih letih srečamo tudi dr. Perica, sina celjskega trgovca, vendar kot odvetnik ni dolgo ostal v Celju. V štiridesetih letih je dr. Traun odšel v Maribor. V Celju sta se naselila Matija Foregger (Porekar), dvorni in sodni odvetnik, in dr. Jožef Mörtl.

Poleg odvetnikov srečamo konec XVIII. in v prvi polovici XIX. stoletja tudi justiciarje, ljudi, ki so si pridobili temeljno znanje v praksi in so pozneje napravili izpit iz posameznih strok prava. Justiciarji so bili po-

* Jože Koropec, Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1663. ČZN, 1965.

trebni tudi pri gospoščinah, ki so imele sodstvo in so vršile okrajne funkcije. Često so zavzemali mesto oskrbnikov. Nekateri so v mestu opravljali posle, slične odvetniškim. Tudi mnogi magistratni uslužbenci so bili po študiju justiciarji. Zato ni čudno, ko jih vidimo, kako prehajajo iz svobodnega poklica in magistratne službe v gospoščinsko ter obratno. Kot justiciarji se (razen magistratnih) navajajo: Matija Sajovic, Karel Ipavic, Jožef Novak, Ignacij Uhl, Vizjak .

Državna oblast je že za Marije Terezije zahtevala, da morajo imeti spisi na višja oblastva (sodna in upravna) podpis kakega odvetnika. Za številne posle v Gradcu in manj številne na Dunaju so kot zastopniki mestnega sveta redno poslovali agenti, ki jih srečavamo do konca dobe.

Včasih pa nastopajo v zadevah Celja oziroma njegovih meščanov tudi odvetniki iz drugih mest: dr. Gollmayer (umrl 1826), nekoliko pozneje dr. Rupnik v Mariboru in drugi. Brez odvetnikov ni šlo, pravni posli so bili v času, ko je zgodnji in malomeščanski kapitalizem polagoma izpodrival fevdalizem, zelo zapleteni. Višja oblast sicer odvetnikom ni zaupala. Leta 1822 je dobil mestni svet cesarsko naročilo, da je treba paziti na odvetnike. To je ustrezalo duhu tedanjega političnega režima.

Mestni teritorij

V osnovni listini navedeni teritorij je veljal do leta 1750. Tedaj je Marija Terezija prodala celjsko gospoščino in deželsko sodišče grofu Gaisrucku. Grof je pristal na to, da se je mestni teritorij na severu toliko povečal, da je vključeval Spodnjo in Zgornjo Hudinjo, Prekorje in Šmarjeto.

Urbar celjske gospoščine iz leta 1751 opisuje mejo tako:

Začenja se pri Ložnici, tam, kjer je nekdaj stal most, od katerega je zdaj vidnih samo nekoliko ostankov, odtod poteka naravnost k mejniku, stoječemu pri gozdnem dvoru (za Joštovim mlinom — ob Ložnici), potem do koče, ki leži samo napol v celjskem okolišu, nato do hrasta, ki stoji ob nekdaj vicedomskih travnikih, in sicer tik ob plotu, na katerem je vsekan križ, potem preko teh travnikov, sredi katerih stoji s križem zaznamovan hrast. Odtod gre meja do mejnika, ki stoji poleg kamnite ograje pod Dobrovo, pa naravnost preko gore posredi polja do padajoče pregraje, kjer se zopet nahaja s križem označen hrast, odtod ob cesti skozi gozd do Lahovne, potem navzdol ob plotu in navzgor do ceste na gričku Prekorje, kjer se nahaja mejnik, ki označuje skupno mejo deželskega sodišča celjske in vojniške gospoščine ter celjskega mesta. Potem se vzpne naravnost v breg do drugega kamna, ki stoji v mestnem okolišu, in na grič, Verhnik imenovan, kjer stoji mejnik ob plotu. Potem se spusti navzdol po kolovozu do koče, stoječe ob cesti, odtod gre naravnost preko ceste do vode, imenovane Hudinja, ob njej navzdol do poslednje koče, ki se nahaja nad Šmarjeto, tu naravnost preko ceste in travnika do mejnika za hišo pa do kamena, ki stoji ob hiši Simona Gradišnika pri Šmarjeti. Odtod poteka naravnost do trnoveljskega pašnika, kjer so nekdaj stale celjske mestne vislice, potem ob kolovozu do mejnika, nato navzdol ob stari cesti do mesta, kjer se je

nekdaj nahajal tako imenovani Koštomajev most,* pa preko potoka Voglajne do travnika, ki službuje mestnemu župniku, kjer stoji mejnik, potem ob polju preko griča do meje, Baba imenovane. Odtod poteka do križa za cerkvijo sv. Jožefa, odkoder se jezdi proti Gornjemu Celju, in potem pod goro ob Savinji navzdol do mesta, kjer je nekdaj stal dvor, last Prukerjeva = Brodarjeva, pa preko Savinje do skale, kjer so vsekane zvezde, in nato preko vinogradov na Liscah in navzdol do dvora Pobrežje, ki je bil nekdaj last Konrada Saurauerja, potem pa preko Savinje do Ložnice, kjer je poprej stal most.

Ta pogodbena določba o mejah mestnega sodnega okoliša gre sicer preko določb mestnih privilegijev, vendar pravi, da se v očrtanem ozemlju izločijo iz vsakršne mestne jurisdikcije vsa zemljišča gospoščine same kakor tudi podložniki s svojimi zemljišči ter vse, kar si gospoščina ali podložniki pridobe »titulo quocumque« (pod katerimkoli naslovom).

Te meje so ostale do leta 1850, ko so od mestne občine oddelili okoliško. Pri tem so se oprli na leta 1782 uvedene davčne (izza 1825 katastrske) občine, ki pa so nastale na osnovi župnijskih in ne mestnih meja. Teh katastrskih občin je bilo osem: Celje mesto, Spodnja Hudinja, Ostrožno, Medlog, Lisce, Breg in Zagrad. Nova celjska občina je dobila samo prvo katastrsko občino, medtem ko je ostalih sedem pripadlo okoliški občini.

Celje je leta 1782 postalo tudi osnova za ureditev okraja, ki je razen vseh navedenih katastrskih občin (mestne in okoliških) obsegal tudi katastrske občine teharskega področja: Bukovžlak, Teharje in Kresnike. Kot okrajna oblast je mestni svet imel predvsem opravka z davčnimi in nabornimi zadevami.

Leta 1835 je celjska okrajna oblast prestala, dotlej segajo namreč zapiski v davčnih knjigah.

Obhodi meje

Kakor drugod (npr. v Laškem) je bil tudi v Celju v navadi obhod meje. Zadnji trije obhodi so bili leta 1760, 1779, 1817. Leta 1760 so ugotovili, da je meja med celjskim mestnim, novoceljskim in arclinskim sodiščem na Lahovni in ne na Prekorju, da spada Šmarjeta k celjskemu mestnemu sodnemu okolišu, da so v Trnovljah premestili mejnike v škodo Celju. Leta 1779 je taborski graščak Dienersberg kot gospoščinski gospodar Trnovelj zahteval mejo, ki bi bila v škodo Celju, čeprav so nekdaj na trnoveljski gmajni stale mestne vislice. Meščani so trdili, da so njihove pravice starejše od Dienersbergovih in so se obrnili na gubernij. Obhoda se je poleg komisarjev okrožnega urada udeležil tudi kak zastopnik te ali one sosedne gospoščine. Večkrat je pri tem prišlo do neprijetnih dogodkov, npr. leta 1760 ob Ložnici z novoceljskimi kmeti iz Levca. Po obhodu je mestni zastopnik navadno priredil pojedino. Leta 1779 so mu naročili, da ne sme za to jemati denarja iz cassa publica (iz mestne blagajne), bili so slabi časi.

* Tako se most — pred izlivom Hudinje v Voglajno — še vedno imenuje.

Mestna posest

Hiše

Izmed stavb, ki so bile mestna last, je bila najvažnejša mestna hiša, ki jo je občina dobila od grofa Friderika II. Ta hiša (sedanja št. 14) je bila poprej orožarna Celjskih grofov. Grof Friderik jo je Celjanom podaril kot mestno hišo, pridržal si je v njej samo prostor za shrambo orožja, toda tudi ta prostor je Ulrik II. pozneje dal meščanom.

Tu je imel občinski urad svoj sedež blizu 300 let. Ob požaru leta 1798 je mestna hiša mnogo trpela. Le za silo so jo popravili. Zidarski mojster Leopold Dushinger je sicer leta 1803 napravil načrt za obnovo, vendar mnogo niso napravili. Ob vhodu so pač uredili prostor za vojaško stražo, v samem poslopju je pa bila nekaj let pozneje za pisarno uporabna samo ena soba. Tudi dvoriščni del, kjer so bili zapori, je bil v slabem stanju. Južna stran, kjer slučajno ni bil nihče zaprt, se je celo ponoči podrla in jetniki v severni strani so od strahu trepetali. Hiša je bila tudi skrita med višjimi stavbami in ne bi več mogla mesta dostojno predstavljati, če bi jo tudi bili popravili. Zato je hišo mestni svet leta 1830 prodal na javni dražbi. Kupil jo je Vital Jožef Rakusch za 3500 goldinarjev. Leta 1832 sta si jo pridobila Jakob in Viktor Schneider. Leta 1841 jo je kupil Ivan Stallner ml., leta 1862 jo je prevzela Marija Stallner. Leta 1875 sta jo na polovico kupila Gustav Stiger in Karel Traun, leta 1903 jo je prevzel sam Karel Traun, a leta 1914 jo je dobila Natalija pl. Geramb, vdova po podpolkovniku. Leta 1946 je postala hiša SLP.

Ko je prišla hiša v privatne roke, so jo popravili. V njej je bila redno trgovina. Izza leta 1931 je v njej prodajalna tovarne čevljev v Borovem.

Leta 1830 si je magistrat kupil za svoje uradne potrebe plemiško (»generalsko«) hišo, sedanji Trg V. kongresa št. 1. To hišo je leta 1709 kupil grof Schrottenbach z Ojstrice in Prebolda. Konec XVIII. stoletja je bil lastnik te hiše grof Gros.* Leta 1782 je prenočeval v njej papež Pij VI., ko je potoval na Dunaj, da bi cesarja Jožefa II. pregovoril, naj opusti svoje reforme. V začetku XIX. stoletja je bil lastnik hiše Vincenc Langer, lastnik lemberške graščine. Po daljših pogajanjih jo je 4. junija 1830 kupil mestni občinski svet, da bi v njej namestil mestno upravo (magistrat). Cena je bila 6500 goldinarjev.

Takratno obliko so hiši dali Schrottenbachi. Bila je dvonadstropna, kakor po navadi so bili prednji prostori obokani, pod njimi so bile kleti. Vzhodno stran dvorišča je zavzemalo zidano gospodarsko poslopje, spodaj so bili hlevi, v obeh nadstropjih je bila shramba za žito, v ozadju dvorišča so bile drvarnice in ledena jama, glavni del dvorišča je pa zavzemal vrt.

Mesto je hišo takoj začelo preurejati, dvoriščno poslopje so povezali s hišo, pritlični del so pripravili za stanovanje sodnega sluge in za kuhinjo za kaznjence, eno nadstropje so preuredili za zapore tihotapcev, drugo pa za zapore kaznjencev. Hoteli so dodati poslopju še tretje nadstropje, toda sosedje so nasprotovali, češ da ne bi bilo varno zaradi strele.

---

* Schrottenbach in Gros(s)i so bili generali.

V hiši sami so v pritličju pripravili prostore za glavno stražo, mestni davčni in finančni urad in stanovanje policijskega stražnika. I. nadstropje so preuredili za pisarne, za stanovanje župana in enega neoženjenega uradnika. Mestni svet je hotel imeti reprezentativen dom. Zato so odstranili prejšnjo streho nad vhodom in jo nadomestili z balkonom, ki so ga naslonili na osem stebričev, urezanih iz orjaškega rimskega stebra. Nad balkonom so napravili trikotni arhitrav, sicer so pa pročelje okrasili s polstebri. Ker vhod ni bil v sredi poslopja, so desno od njega zaradi simetrije okviru enega okna dali obliko vhoda. Fasado so dobesedno prilepili na prejšnjo prednjo steno. Ker ta ni bila ravna, so jo morali mestoma z zidom okrepiti. Nad arhitravom so napravili stolpič, v katerem je bila ura. V splošnem so dali fasadi klasicistični videz.

Pri prezidavi Langerjeve hiše v magistratno poslopje so bili zaposleni naslednji mojstri: zidar Ivan Nöst, tesar Franc Pak, mizar Ivan Erhardt, ključavničar Alojzij Eichberger, steklar Friderik Trautvetter, slikar in pozlatar Franc Debelak, kovač za bakrene izdelke Simon Primožič, kamnosek Jurij Fürnthrath.

Ob nakupu in prezidavi je prišlo do hudega spora z okrožnim inženirjem Byloffom, ki je vsemu nasprotoval, vendar je bil deželni stavbni urad na strani mesta. Leta 1848 je moral Nöst fasado popravljati, a med prvo svetovno vojno je občinski odbor dal odstraniti stolpič s fasade, kar je deželni konservator hudo grajal.

Čeprav sta imela občinski odbor in magistrat svoj dom, vendar nista mogla trajno v njem bivati. Leta 1850 sta sprejela vanj okrožno sodišče, ki se je izselilo šele leta 1871, ko mu je mesto preskrbelo nov dom. Sama sta pa bila v tuji hiši, najprej pri Kuntari (na pošti), nato pa v Pallosovi (hiša z »antičnimi vrati«). Ko sta prišla zopet v svoj dom, se je bilo ponovno treba omejiti, kajti v drugem nadstropju je bilo treba dati prostor privilegiranemu okrajnemu sodišču. Ker je magistratu postalo pretesno, so leta 1902 vzeli v najem prvo in drugo nadstropje sosedne Radakovičeve hiše in ju notranje spojili z magistratnim poslopjem. Leta 1922 so prvo in drugo nadstropje dvoriščnega trakta nehali uporabljati za sodne zapore. Po osvoboditvi je bil v poslopju Mestni ljudski odbor. Leta 1953 se je v njem naselila Narodna milica, le gasilci so še ostali v pritličju, bivše zapore so pa nekoliko preuredili, tako da služijo za stanovanja.

V stari Jugoslaviji je mestni svet zgradil nov trakt na zahodni strani dvorišča in ga povezal z bivšo hišo na južni strani, ki so jo kupili. S tem je celotna zgradba dobila obliko sklenjenega četverokotnika. V novem zahodnem traktu so namestili vojaške urade, v južnem traktu pa stanovanjsko upravo s podrejenimi oddelki. Gasilsko shrambo na dvorišču so v stari Jugoslaviji obnovili in leseni gasilski stolp nadomestili z zidanim (1939), v shrambi so uredili tudi delavnice.

V vzorni preureditvi, izvršeni leta 1962, je to zgodovinsko poslopje s svojim prednjim starim delom postalo Muzej revolucije.

Mestna last je bila tudi starinska hiša v sedanji Zidanškovi ulici št. 3. Kakor kaže vsekana letnica, je bila zgrajena ali že prenovljena leta 1573, kot m e s t n a k v a r t i r n a h i š a je služila za nastanitev vojaštva, ki

je zdaj pa zdaj prihajalo v Celje, po preureditvi dolnjega gradu v vojašnico, je postala kvartirna hiša nepotrebna in mesto jo je leta 1785 prodalo. Kupil jo je Ivan Zima (Sima). Leta 1814 jo je podedovala Terezija Zima, roj. Klobučar. Leta 1832 jo je prevzel Jožef Zima, ki je leta 1843 sprejel ženo Jožefo kot solastnico. Za njim sta prevzela posest Alojzij Zima in sestra Karolina, por. Ahn, sestra je leta 1864 svoj del odstopila bratu. Leta 1875 je Alojziju sledila žena Helena. Leta 1879 je bila na zahtevo Mestne hranilnice hiša prodana na dražbi. Kupila sta jo inž. Mihael Vošnjak in žena Henrieta. Nadaljnji lastniki: Ivan Peter pl. Reininghaus (1887), Terezija pl. Reininghaus (1903), Robert Zangger (1903), Ivan in Julijana Krošelj (1932). Okupator je hišo zasegel, po osvoboditvi je bila vrnjena lastniku.

Izza prvih Zimov je v hiši pekarna. V prehodu na dvorišče je na levi strani vzidana nagrobna plošča nekemu Maksimu, ki jo smatrajo za starokrščanski spomenik, nastal nekoliko pred prihodom Slovencev.

Hiša je lep primer starejše mestne hiše. Na okrogoločnih podbojih so tri celjske zvezde. Danes služi obrti, nadstropje pa za stanovanje.

Mestna hiša je bila tudi v o j a š k a b o l n i c a v sedanji Gledališki ulici.

V začetku XIX. stoletja jo je kot dediščino prevzel Tomaž Krainer, leta 1814 jo je podedovala Marija Krainer, leta 1852 sta jo kupila Lovrenc in Terezija Mugič, leta 1853 je ostala žena sama. Leta 1869 sta jo kupila Ignacij in Marija Oblak. Leta 1891 sta materin delež podedovala Ignacij (Vatroslav) Oblak ml. in Rozalija, leta 1897 sta Vatroslavov delež podedovala oče Ignacij in sestra Rozalija, por. Volovšek. Leta 1914 je kupil hišo Martin Pernovšek, a leta 1942 jo je prevzela Marija Pernovšek.

Hiša, prejšnja koča, je bila prezidana in nadzidana z nadstropjem leta 1870.

Prav tako je bila mestna last obzidje s stolpi (bastijami) in hišicami za vratarja in stražnika. Vratarjevi hiši pri Ljubljanskih in Kapucinskih vratih je mestni svet prodal, tiste pri Graških vratih pa ne.

Zemljišča

Mestna zemljiška posest je bila velika. Izgleda, da so jo celjski tržani dobili od Vovbržanov.

Znaten del te posesti je zavzemal g o z d v P e č o v n i k u*, ki ga je upravljal poseben komunalni odbor meščanov. Leta 1812 so se že dogovorili glede razdelitve med 158 meščanov. Toda stroški, ki so nastali z novo organizacijo magistrata, so to preprečili.

V ta in še v druge namene so rabili letno vsoto 1644 goldinarjev. Niso si mogli drugače pomagati kakor tako, da so uvedli poseben gozdni davek za vse hišne posestnike, skupne lastnike gozda. Za gornjo vsoto so bile potrebne 5 %ne obresti od glavnice 32.880 goldinarjev.

Hišni posestniki so se leta 1815 obvezali, da to glavnico zbero, nekateri so dali v mestno (kameralno) blagajno denar, drugi so za pripadajoči

* Konvolut o gozdu v zgodovinskem arhivu v Celju.

delež glavnice dovolili vknjižbe na svoje hiše in so za to vsoto plačevali obresti. I eni i drugi so obresti kot davek žrtvovali, na povrnitev glavnice so pa imeli pravico. Ker so gozd izkoriščali, se je končno nabralo toliko denarja, da so leta 1831 ukinili gozdni davek in začeli posojila vračati. V mestno blagajno je prihajal denar tudi od drugod in leta 1846 je znašala njena denarna zaloga — s terjatvami — 106.200 goldinarjev. Gozd je pa nehal donašati koristi, ker je bil močno izsekan in ni obetal, da bodo kmalu imeli od njega kak poseben dobiček: hitro rastoče smreke, ki pa so bile zelo malo cenjene, v kakih 30, bolj cenjene bukve pa šele v kakih 90 letih. Leta 1844 je odbor meščanov znova prosil, da se gozd razdeli in je v naslednjem letu dal izdelati razdelitveni načrt. Vendar se je vprašanje zavleklo, prišlo je revolucijsko leto 1848.

Leta 1796 je posebna komisija, sestoječa iz meščanov in zastopnikov celjske ter laške gospoščine, radi čestega presekavanja mejo pregledala in jo je ugotovila, kakor sledi:

Pričenja se ob potoku »Šmečič« (danes Pečovniški potok) v bližini njegovega izliva v Savinjo pri (tedaj) novi žrebljarni in poznejši gostilni »Pri dveh golobih«, nato poteka ob tem potoku mimo bivših (tedaj novih) Zabukovšekovih stop in (zdaj že tudi opuščenega) Rogolovega mlina do izliva potoka Gabrovke, ki tvori mejo med Pečovnikom in Vipoto. Dalje gre meja po Šmečiču (tj. Pečovniškem potoku) do izliva Hudega in Velikega grabna, kjer zapusti »Šmečič« (Pečovniški potok) in se vleče od bukve z vsekanim križem ob Štolakovem grabnu do njega izvira in do gornjega kolovoza. Odtod gre dalje do prvega mejnika (ob sedanji Celjski koči) in potem proti slemenu, tu se kolovoz spušča navzdol do točke, kjer se pri skupnem mejniku stika s posestjo novoceljske in laške gospoščine. Nadalje poteka meja po gorskem slemenu, kjer je označena po bukvah in mejnikih, do točke, kjer se pričenja novoceljska posest. Odtod je ob Vipoti navzdol do Šmečiča (Pečovniškega potoka) označena meja z drevesi, kamni (mejniki) in skalnimi grebeni.*

Ta meja danes ne velja več, ker je mestna občina v novejši dobi k prejšnjemu gozdnemu posestvu v svrho arondacije prikupila še Kumrovo (1900 in 1903), Solarikovo (1926) in Hudičevo posestvo (1888) v Pečovniku in nekaj zemljišča na desnem bregu Pečovniškega potoka (»Pri dveh dolobih«) ter gozd vrh Tovsta.

Gmajne

V notranjosti nekdanjega mestnega obzidja niso bile samo hiše s trgovskimi in obrtnimi poslopji, ampak (na dvoriščni strani hiš) tudi gospodarske stavbe in vrtovi. Ti vrtovi so bili prvotna hišam pripadajoča posest. Tudi v širšem mestnem področju je bilo mnogo mestnega sveta.** Nekaj ga je gotovo pripadalo poznejšim meščanom, ko so še bili tržani. Nekaj je bilo tam tudi kmetij, ki so pripadale raznim gospoščinam: celjski (izza leta 1750

* Okrog leta 1830 pritožbe proti kmetom laške gospoščine, češ, da pasejo v mestnem gozdu.

** Zapisniki sej mestnega sveta in ločeni spisi v zgodovinskem arhivu v Celju.

novoceljski), celjski minoritski, špitalski, opatijski, cerkveni Danijelovi, lanšperški (rabensberški). Prevladovale so seveda kmetije celjske gospoščine, ki je pozneje (kot novoceljska gospoščina) pritegnila nase tudi špitalsko in minoritsko. Ves ostali svet, ki ga ni bilo malo, je pa pripadal mestu; občinski svet, izza konca XVIII. stoletja njegov organizirani magistrat, je upravljal ta svet, a veljal je kot gospoščina tudi za vso posest, ki so jo imeli meščani, bodisi hišno, bodisi zemljiško, in za njihove pravice, obrtne in trgovske. Kdaj je kraj dobil ta svet, ne moremo ugotoviti, morda ga je imel že kot trg, morda ga je vsaj deloma dobil šele po pridobitvi mestnih pravic. Bilo ga je okrog in okrog mesta. V oddaljenem Pečovniku pa je bil med nižjo Vipoto (ob Savinji) in višjim Tolstim vrhom (zahodno od Svetine) velik mestni gozd, ki je meril okrog 300 oralov. Vse to je bila mestna gospoščinska ali dominikalna posest. Iz nje je mestni svet podeljeval zemljišča meščanom. Ta zemljišča so hkrati s prejšnjo privatno posestjo tvorila tako imenovano zunanjo posest (Ueberlandgrund), ki je bila neločljivo povezana s hišno posestjo. Kolikor je prešla v roke privatnikov pred letom 1542, so jo označevali kot urbarialno, kolikor se je to zgodilo po letu 1542, pa kot dominikalno. Torej isto razlikovanje kot pri pristnih zemljiško-podložniških gospoščinah. Dokler so bila zemljišča v mestnih rokah, so bila neobdelana in so služila kot pašniki, deloma so pa bila obrasla z gozdom ali grmovjem. Ob Ljubljanski cesti in Savinji se je širila mestna posest do Ložnice in ob njej na levem bregu še preko mlajšega mlina ob Ložnici. V severni smeri se je preko Dolgega polja razprostirala do Golovca (kjer je v novejši dobi nastalo okoliško pokopališče) ter je zajela njegova pobočja in široko teme. V vzhodni smeri je preko Voglajne prehajala na Zavodenski hrib (s poznejšo zvonarno, predhodnico gosposke domačije Krisperjeve-Maceljskega) in na Jožefov hrib, ki mu prvotnega imena še ne moremo vedeti. Na južni strani Savinje je mestna posest preko sedanjega parka segala po bregu navzgor proti slemenu, ki veže Miklavški hrib z Anskim vrhom.

Ta svet ni služil za pašnik samo meščanom, ampak so ga uporabljali tudi na širnem mestnem področju bivajoči kmetje, pa naj so bili mestni ali tuji podložniki. S tem da je ta svet prehajal v last meščanov in kmetov, se je njegova zunanjost izpreminjala. Privatnim posestnikom je bila zemlja dragocena, tik ob mestnem jarku so napravljali na njej vrtove in zeljnike, v večji oddaljenosti so jo pa spreminjali v njive in travnike. Često so jo obdajali s plotom in zidali na njej gospodarska poslopja, v posameznih primerih tudi dvorce.

Mestna zemljiška posest je bila torej za meščane dragocen vir. Odtod pomembnost obhodov mestne meje, ki so jih prirejali zdaj pa zdaj in se jih je udeleževalo staro in mlado. Bili so navadno precej burni, kajti njihov namen je bil tudi ta, da so zemlje lačnim sosedom pokazali, kje so meje celjskega ozemlja in mestne posesti.

Konec XVIII. stoletja še neoddano mestno ozemlje splošno označujejo kot gmajno. Glede nje je obveljalo načelo, da se ne sme prodati. S prejšnjimi delitvami se je mestni svet močno skrčil, zlasti na Otoku in Dolgem polju, toda bilo ga je še dovolj, celo v bližini mesta, največji gmajni sta pa bili: Gornja Gmajna, ki je ob pritoku Ložnice nad sedanjim (Jošto-

vim) mlinom mejila na levško, in gmajna na Golovcu in okrog njega. O levški gmajni je bilo mnogo govora in dovolj razburjenja konec XVIII. stoletja. Leta 1692 so se meščani lotili regulacijskih del pri Ložnici: zgradili so deloma novo strugo, deloma so pa staro zavarovali s plastjem. Levčanom je bilo to početje všeč in so celo pomagali. Toda grof Schrattenbach s Prebolda in Ojstrice in tedanji lastnik freienberškega marofa se je držal osorno in Celjani so razmišljali o tem, ali ne bi kazalo hoditi na delo z orožjem v roki (»armata manu«).

Sloga z Levčani pa le ni bila trajna. Ko so leta 1722 Levčani in Ložničani na mestni gmajni sekali grmovje, je mestni svet naročil gozdnemu hlapcu in sodnemu slugi, naj vsak dan dobro pazita. Če bi koga našla, ki bi hotel sekati in voziti z mestne gmajne, naj mu vzameta voz in sekiro. Leta 1760 so se pri obhodu Levčani in Celjani celo spopadli.

Po patentu cesarice Marije Terezije (1768) so tudi Celjani začeli razmišljati o delitvi svoje gmajne. Sicer so tudi v preteklih desetletjih dali košček zdaj temu zdaj onemu, celotne gmajne pa le niso načeli. Že leta 1769 je mestni svet hotel gmajno dokončno razdeliti. Ker so nasprotovali okoliški kmetje, lastni in tuji podložniki ter Levčani, se je rešitev vprašanja zavlekla. Stvar je prišla v tek, ko so se 7. junija 1776 pogodili z Levčani. Pri tem so ravnali kar velikodušno. Ker so vedeli, da kmetje pašo posebno rabijo, niso bili sebični. Meščanom, ki so imeli od poprej dele gmajne ob levški meji, so jo, da bi jo dali Levčanom, celo zamenjali.

Da bi razdelitev smotrno izvedli in zaključili, je mestni svet dne 18. marca 1777 izbral posebno komisijo, ki so jo tvorili: organist Jožef Andree kot predsednik, Severin Pergdolt in Lovrenc Vodopivec kot člana. Komisiji so obljubili nagrado in ji naročili, naj ob lepem vremenu gmajne obhodi in predloži razdelilni načrt. Pri sestavi načrta se je komisija ozirala na višino davka, ki ga je plačal ta ali oni meščan, in na zasluge pri delu za meščane in mesto, upoštevala je deloma tudi kmete in kočarje, ki so bili mestni podložniki, niti na šestorico Brežanov niso pozabili, čeprav so bili opatijski in ne mestni podložniki.

Razdelitev ni vseh meščanov zadovoljila in jo je bilo v nekaterih primerih treba popraviti. Med tistimi, ki sta kasneje dobila svoj delež, sta bila oba mestna kirurga, Christianelli in Peckh. Upoštevali so ju, ker sta pazila na zdravje meščanov in sta jetnike v mestnem zaporu zdravila celo zastonj, samo za zdravila sta terjala denar.

Brez uspeha pa je bila pritožba grofice Petazzi, lastnice Gornjega Lanovža, ki je menila, da sta ona in njen podložnik Matevž Novak z Lave dobila premalo. Grofica je poslala pritožbo na okrožni urad, ki mu je bil že leto dni poprej njen mož predložil posebno spomenico. Ker tedaj ni bilo uspeha, se je grofica sama javila.

Bilo je že dve leti po delitvi. Okrožni urad je nekoliko omahoval, vendar je o pritožbi obvestil mestni svet in zahteval, naj zadevo takoj uredi oziroma naj sporoči, iz katerih vzrokov grofica in njen podložnik nista dobila večjega deleža.

Odgovor je bil jasen. Petazzi je bil pred dvema letoma z delitvijo popolnoma zadovoljen in prejšnji lastnik Gornjega Lanovža, grof Reissig, je

z neko starejšo razdelitvijo soglašal. Grofica je dobila za Gornji Lanovž 2900 kvadratnih sežnjev, podložnik Novak pa 1300. Ako hočejo imeti na Lanovžu več živine, naj zahtevajo od Novaka, ki je samo kočar in prej ni imel nikake zemlje.

Delitev se je tikala predvsem Gornje Gmajne ob Ložnici. Razdelili so tudi znaten del gmajne ob Golovcu. Zahodno od Golovca so nastale na obeh straneh Sušnice čisto ozke parcele, značilne za razdeljene gmajne, ki so bile večinoma last kmetov in so jih še nedavno označevali kot celjsko gmajno. Tu se pojavlja tudi značilno ime Bozne, ki ga kot oznako za gmajno v širši celjski okolici vsaj še dvakrat srečamo (v Škofji vasi in med Ljubečno in Blagovno). Vendar je tu ostalo precej sveta nerazdeljenega. Mesto si je pridržalo tudi gmajno pred Ljubljanskimi vrati. Del te gmajne je dobil ime Jarmenče, saj je postal mesto vzdihovanja, odkar so sem z Golovca premestili vislice. Ker so se tu urili vojaki, se je kmalu udomačilo ime »vojaško vežbališče« (»prostor za ekserciranje«). Končno je prišlo v veljavo sedanje ime »Glazija«. Bili sta dve Glaziji. »Velika Glazija« je bila na južni strani ceste, kjer je zdaj plinarna. Mestu je ostala tudi gmajna na Zavodenskem in sosednjem Jožefovem hribu. Na Jožefovem hribu je mesto že 100 let poprej odstopilo del gmajne za Jožefovo cerkev, kasneje je še večkrat dodalo po manjši kos: za pašo, za beneficiatovo hišo in vrt, za romarsko hišo. Leta 1847 so meščani posadili pred cerkvijo sv. Jožefa kostanjeva drevesa, ki še danes stoje. Zavodenski hrib je mesto pozneje prodalo, na Jožefovem hribu so pa pasli do leta 1853, naslednje leto ga je po naročilu mestnega sveta Jožef Wokaun zasadil s smrekami.

Prav tako niso razdelili gmajne, kjer je pozneje nastal park. Zgornji del te gmajne, tako imenovano Stadlerjevo njivo, je mesto nekoliko pozneje s sosednim pobočjem vred vendarle prodalo kirurgu Matiji Ipavcu, sorodniku šentjurskih Ipavcev. Ta del so od Ipavcev podedovali Reiterji, od njih ga je mesto leta 1883 dobilo nazaj. Spodnji del sedanjega parka je mesto leta 1844 preuredilo v travnik, manjši del pod Kapunovim dvorom je pa izročilo podružnici Kmetijske družbe, ki je z Jožefovega hriba premestila sem drevesnico. Sedanji park so tedaj označevali kot Vodno Glazijo in travnik kot Savinjski travnik. Ko so leta 1858 vzdolž Savinje zasadili kostanjev drevored, je bila zaključena pašniška preteklost sedanjega parka.

Ako ni bilo posebnih ovir, so preostali deli gmajne meščanom še nadalje služili skupnemu namenu, paši. Uporabljali so jih tudi kmetje sosednjih naselij, čeprav niso bili mestni podložniki. Kmalu po delitvi je nastala zanimiva pritožba. Opat cerkve sv. Danijela jo je poslal na okrožje. V njej pravi, da magistrat župnijskim podložnikom ne pusti pasti na pašnikih, ki so še ostali: na Jarmenčah, na Visliškem hribu (Golovcu) in na Jožefovem hribu, četudi so tu pasli dalje, kakor kdor koli pomni (»ab immemoriali«), zdaj pa so jih nasilno odgnali (»via furti«). Magistrat je odgovoril okrožju, da temelji opatova pritožba na napačnih podatkih. Mesto nikakor ne nasprotuje skupni mestni in nadžupnijski podložniški paši. Ako so kdaj odgnali živino nadžupnijskih podložnikov, so to storili samo zaradi reda. Okrožni urad naj upošteva naslednje: na Jarmenčah niti meščani ne smejo pasti, ker tega vojska ne pusti. Komisija za razdelitev gmajne je določila,

naj se v bodoče pri opekarni (na vzhodni strani Golovca) pasejo samo konji, na Visliškem hribu (Golovcu) in na Jožefovem hribu se pa sme pasti samo goveja živina. Kmetje s Spodnje Hudinje in iz Gaberja lahko pasejo pri opekarni in na Golovcu, kmetje iz Zavodne pa na Jožefovem hribu. Pri opekarni se torej smejo pasti samo konji, toda kmetje s Spodnje Hudinje in Gaberja so nagnali tja na pašo svojo živino in svinje. Ker večkratno opominjanje ni nič pomagalo, so pet krav odgnali, seveda so jih zopet izpustili, čim so kmetom stvar pojasnili. Na Jožefov hrib so pa gonili tudi konje, čeprav je bil določen za pašo goveje živine. Konji so večkrat preko hriba prišli do strelišča in so delali škodo. Zato so jih nekaj odpeljali, a so jih kakor krave dali nazaj. Kmetje naj se le držijo reda, tako je pisal magistrat, pa bodo lahko pasli.

Meščani na gmajnah niso pasli posamezno, ampak skupno. Imeli so skupnega, mestnega pastirja. Njegova koča je stala zunaj Ljubljanskih vrat, ob sedanji Ipavčevi ulici, na njeni vzhodni strani, nekoliko od mesta, kjer se ta ulica zdaj cepi od Šlandrovega trga. Ali je mestni pastir zjutraj z rogom klical živino na pašo, kakor so to delali po čisto kmečkih naseljih, o tem nimamo nobenih poročil. Kar verjetno je, da je tako bilo. V drugi polovici preteklega stoletja, ko pastir že ni bil več potreben, je v koči prebival nočni čuvaj, v enem oddelku so pa hranili olje za razsvetljevanje ulic. Leta 1873 so morali mestu plačevati za pašo posebno davščino, ki je bila za meščane pol manjša kakor za druge.

Mestna last je bila tudi opekarna na Spodnji Hudinji, ki pa so jo v začetku XIX. stoletja prodali. Prav tako je bilo mestno podjetje meščanski špital z gospoščino. Ko je mesto leta 1759 špitalsko gospoščino prodalo graščaku na Novem Celju, je samo prevzelo skrb za špital in ubožce ter bolnike v njem.

Mestni dohodki in izdatki

Mestni dohodki so se v manjši meri stekali iz donosa zemljišč, v večji meri pa iz raznih davščin. Zemljišča so dajala najemnino, kolikor so še bila mestna, in davek, kolikor so že bila last meščanov. Med drugimi davki sta zavzemala odlično mesto obrtni in hišni davek, toda plemiške in duhovniške hiše, ki jih je bilo precej, so bile hišnega davka proste in siromakom so ga često morali odpisati. Da bi pri davkih ne bili prikrajšani, mestni svet ni dajal meščanskih pravic ljudem, ki niso imeli v mestu kake hiše in se niso bavili z obrtjo, trgovino, gostilničarstvom in podobno. Navedeni davek je direktno pobiral mestni finančni (kameralni) urad, ki ga je pod nadzorstvom sodnika (župana) in mestnega sveta vodil eden izmed svetnikov ali odbornikov.

Bilo je še več drugih davščin. Skladiščnina se je pobirala od blaga, ki se je prevažalo skozi mesto in je ostajalo tu preko noči. Stojnina se je pobirala ob tržnih in sejemskih dneh in ob priliki proščenj, ko je mestni svet dovoljeval postavljati šotore in stojnice v mestu pa tudi zunaj obzidja ob okopih. Mostnino so pobirali od mostu preko Savinje in Voglajne in splavarino od splavov na Savinji. Sodno poslovanje je pa donašalo sodne takse in globe. Mestni svet se je trudil, da iztisne kak prispevek tudi od tistih, ki

so mu poslali obdolženca ali obsojenca v sojenje ali kaznovanje. Takso 10 goldinarjev so izza konca XVIII. stoletja pobirali za podelitev meščanstva. Samo za častno meščanstvo takse ni bilo. Nekaj dohodkov je donašala tudi taksa za godbo in ples., ki so jo pobirali že v XVIII. stoletju.

Posebnega značaja je bila mitnina, ki so jo pobirali pri mestnih vratih.

Mitnico so ustanovili v Celju že konec srednjega veka. V Žalcu in Vojniku je imela podružnico, kajti tam so se cepile stranske poti, po katerih je bilo mogoče obiti glavno cesto. Mitnina je v resnici pripadala deželnemu knezu. Leta 1478 je mitnino v Celju in na Vranskem dal v zakup privatniku Ilju Pratnerju. Izza leta 1523 jo je redno dajal v zakup mestu za dogovorjeno letno vsoto. Toda mestni svet je le malokdaj mitnino pobiral, navadno jo je dal v zakup kakemu premožnejšemu meščanu za eno ali več let. Kadar jo je pobiral neposredno, je pripadalo svetovalcu ali odborniku pobiralcu 10 % nabranega zneska, leta 1778 se je ta znesek na predlog vlade delil tako, da je od njega sodnik (župan) dobil 2 %, s čimer je bila izražena njegova odgovornost za pravilno poslovanje.

V času od 1760 do 1780 so mitnino nekolikokrat povečali, vlada je pristala na to, da bi se mesto laže izkopalo iz finančnih težav in moglo najprej tlakovati ulico od Graških do Ljubljanskih vrat, ki je bila del velike komercialne ceste Dunaj—Trst, nato zgraditi in urediti še druge ceste, ki so potekale iz mesta, končno pa poskrbeti še za druge potrebe. To je rodilo hudo kri. Pred mestnimi vrati je prišlo večkrat do prepira in celo do nasilnosti. Zlasti so bili nejevoljni vozniki s praznimi vozovi. Vratarju — pobiralcu so naročili, naj prestopnike javi sodniku, da bi jih kaznoval. Mitnine prosto je bilo samo blago, ki je šlo v Trst in na Reko ali obratno. Hudo je bilo v Žalcu, zlasti pa v Vojniku. Ko je bil v Vojniku sejem, je prišel tja najemnik, da bi osebno pobiral povečano mitnino. Ni uspel. Naslednjih sejmov kratko malo niso imeli na sejmišču, ampak so se kmetje zbirali z živino na gmajni, zdaj severno, zdaj južno od trga. Višja oblast je grozila celo z vojaško eksekucijo. Žalčani so zahtevali, naj se mitnina sploh ukine. Končno so se morali sprijazniti z novim stanjem. Od mesa in pijače, od vina in tudi od piva je bilo treba plačati užitnino. Tudi to je mesto dajalo v zakup, vendar je pripadala državi.

Izdatki so bili razmeroma veliki, tako da se je le s težavo ustvarjalo finančno ravnotežje, kljub temu, da so meščani morali brezplačno opravljati nekatera javna dela. Glavno breme so tvorile plače mestnih nameščencev in v viharnem XV. in XVI. stoletju zlasti zidanje in popravljanje obzidja ter vzdrževanje zdaj pa zdaj potrebnih vojakov — najemnikov.

Temu so se pridružile težave, ki so jih povzročale poplave, požari, kuga; popravljati je bilo treba mostove, graditi nasipe, nabavljati gasilske potrebščine, kopati vodnjake itd. Konec XVIII. stoletja se je že jela izvajati kanalizacija, ki so jo takoj naslonili na stari rimski kanalski sistem, začeli so tlakovati ceste itd.

Tudi šolstvo je zahtevalo denarne žrtve od mesta, od gospoščin in kmetov v okolici, od meščanov in cerkve.

V XVIII. in v začetku XIX. stoletja so prišle še druge težave: prezidave in vzdrževanje velike vojašnice, nastanjevanje vojakov proti mali

odškodnini (kar je bilo deloma v breme občini, deloma meščanom), prevažanje provianta vojski in končno (v francoski dobi) tudi znatne vojne kontribucije.

Nekateri vojaki so bili oženjeni. Ko so odhajali iz mesta, so ostajale tu njihove žene. Zanje je bilo treba skrbeti. Stanovale so pri privatnikih ali v vojni bolnici, dobivale so majhno denarno podporo, mestnemu svetu so pa naročali, naj jim čimprej preskrbi kak zaslužek. To se je dogajalo tako v vojni kakor v miru. Še za leto 1805 navaja Ignacij Orožen v Celjski kroniki, da se je na cesti med Koprivnico in cerkvijo sv. Maksimilijana prevrnil vojaški proviantni voz, pri tem pa sta padla v vodo neki godec Jelačićevega regimenta in njegova žena. Žena je utonila, mož se je pa oprijel nekega drevesa in so ga srečno rešili.

V sedemletni vojni (1756—1763) so poslali v Celje tudi več pruskih vojnih ujetnikov (enkrat 100, enkrat 60, verjetno pa še mnogo več). Ljudje so jih morali imeti pod streho. Niso pa smeli z njimi občevati in odpošiljati njihovih pisem. Mnogo ujetnikov je moral sprejeti posestnik »hrvaškega mlina« na Hudinji. Prodajal jim je vino. To so mu strogo prepovedali.

Manjše izdatke so tvorile potnine sodnikov v Gradec, pristojbine za potrditvene listine sodnikom, nagrade potnim slom ob raznih prilikah, ki jih je bilo zaradi pomankljive javne poštne zveze mnogo.

Stroške so povzročale tudi pojedine ob izvolitvi župana in o priliki polaganja računov po vršilcih raznih javnih funkcij.

Pridružilo se je pogoščevanje na dan proščenja pri sv. Jožefu, prvotno je nosil stroške zanje mestni župnik, pozneje jih je pa prevzel sodnik (župan). Bili so tudi izredni izdatki, med njimi se javljajo: darila vladarju, okrožnemu glavarju in drugim važnim osebam, pristojbine za potrditev mestnih pravic, darila cerkvam in samostanom, podpiranje revežev itd.

Brž od početka habsburškega gospostva se javljajo tudi deželnoknežji davki, ki se jim zdaj pa zdaj pridružijo tudi stanovski. Praviloma so se določali pavšalno, mestni svet jih je sam pobiral po svojih blagajniških uslužbencih in po svojem agentu izročal deželnoknežji komori. Hkrati je komori oddajal tudi dajatve cerkvenih ustanov v mestu.

V času velikih vojn za Marije Terezije in za njo so uvedli posebne vojne davščine: splošni vojni prispevek, vojaško prevoznino, vojaški režijski spalni krajcar. To je razvidno iz mestnih davčnih knjig iz dobe, ko je bil mestni magistrat okrajno oblastvo.

Prebivalstvo po številu, rodu in sloju

Kakor v drugih mestih je tudi v Celju v vsej tej dobi zaradi vezanega in le polagoma napredujočega gospodarskega življenja le počasi naraščalo: v štiristo letih se je komaj podvojilo. Ko je prišlo mesto pod Habsburžane, ni imelo niti 1000 prebivalcev. Ob velikem požaru leta 1798 je bilo v mestu 192 hiš, kar da okrog 1400 prebivalcev. Okrog leta 1820 je štelo mesto s štirimi okolicami, Jarmenčami, Dolgim poljem, sv. Duhom in sv. Andrejem, 220 hiš in 1635 prebivalcev. Leta 1834 je bilo v mestu 207 hiš in 1511 prebi-

valcev, 698 moških in 813 žensk. Na hišo je prišlo 7 in pol prebivalcev. Tokrat so že govorili o predmestjih, ki so bila tik ob obzidju; imenovala so se Vodno, Ljubljansko in Graško predmestje. Predmestja v navedenem številu niso obsežena. Tudi Breg manjka, čeprav se je mesta skoraj držal in je bil del mestne občine, so ga vendar smatrali kot posebno naselje. Imel je okrog leta 1820 26 hiš, 29 strank in 136 ljudi.*

Bolj izrazite številke imamo iz leta 1840. Samo mesto je štelo tedaj 203 hiše, 382 strank in 1793 ljudi. Mestni magistrat je bil tedaj okrajna oblast, ki so mu razen katastrskih občin Spodnje Hudinje, Ostrožnega, Medloga, Lisc, Košnice in Zagrada, ki so bile itak del celjske občine, pripadale še katastrske občine Teharje, Bukovžlak in Kresnike, ki so sicer tvorile plemiško občino Teharje. V posameznih nemestnih katastrskih občinah je bilo tedaj prebivalcev: na Spodnji Hudinji — 357, na Ostrožnem — 433, v Medlogu — 426, na Liscah — 377, v Zagradu — 517, na Teharju — 334, v Bukovem žlaku — 320 in na Kresnikah — 248. Celotni mestni okraj je torej štel 5070 prebivalcev. V primeri z drugimi južnoštajerskimi mesti je bilo Celje šele tretje: Maribor je štel leta 1834 — 4578 in Ptuj 1630 duš. Vse celjsko okrožje je štelo leta 1800 — 173.533, leta 1834 pa 202.405 prebivalcev.

Mestno prebivalstvo je v največji meri izhajalo iz slovenske okolice, precej jih je bilo tudi iz drugih slovenskih pokrajin, verjetno največ s Koroškega, npr. trgovec Čik, brata trgovca Žerjava, gostilničar Mörtl in njegov sin odvetnik. Precej je bilo nemških naseljencev iz raznih krajev bivše Avstrije, deloma celo iz Nemčije. Po letu 1600 se je naselilo v mestu tudi mnogo Italijanov, najdemo jih v vseh poklicih, med intelektualci, a največ med obrtniki, njihov dotok se je nekoliko zmanjšal šele v XIX. stoletju. Precej je bilo tudi naseljencev iz Sudetskih dežel, Čehe je po imenu včasih težko ločiti od sudetskih Nemcev. Bila je doba, ko so zlasti mladi obrtni ljudje mnogo potovali, potreba po strokovni izobrazbi in po doživljajih jih je gnala v svet. Ko so postali starejši, so se naselili, kjer je bila prilika za to: najdeno stalno delo, poroka z osebo, ki je omogočila pridobitev obrtne pravice. V krstni knjigi (ki je ohranjena izza leta 1618)** se navajajo prebivalci že večinoma po priimkih, večkrat pa priimek manjka in za krstnim imenom sledi kar navedba poklica (do srede XVIII. stoletja v latinskem jeziku). Priimki dostikrat nimajo prave oblike, v duhu latinskega jezika izšolani in na nemški pravopis navajeni duhovniki so jih često potvarjali. Včasih se je to delalo kar zavestno — tako pomembnega italijanskega trgovca del Negro često označujejo z obliko Schwarz, čeprav je ob neki priliki pred sodiščem prosil, da mu dado tolmača, češ da se slabo izraža v nemščini.

Posebnost celjskega prebivalstva tedanje dobe so bile številne plemiške rodbine. Najpomembnejša med njimi je bila rodbina italijanskega

* Deželni arhiv v Gradcu: spisi o popisih hiš in ljudi v drugi polovici XVIII. stoletja (Gesamtinventar, str. 179) in v prvi polovici XIX. stoletja (Gesamtinventar, str. 99), za leto 1840 številke v obsežnejšem poročilu magistrata graškemu Joanneju. Razen tega navaja za svoj čas statistične podatke tudi Schmutzev Lexikon des Herzogthums Steiermark.

** Zdaj v državnem arhivu v Ljubljani.

porekla Thurn Valsassina, katere predstavniki so trajno bivali v Celju, kjer so si leta 1587 skupno z gospoščino Zbelovo pri Poljčanah pridobili stransko poslopje spodnjega gradu in na njegovih temeljih zgradili znano grofijo. Razen njih so pripadale visokemu plemstvu še druge rodbine, ki so imele svojo posest v okolici, a so si tudi v Celju pridobile ali zgradile domove, v katerih so večkrat prebivali: grofje Reisig-Schrottenbachi, Gross-Villanuova. Sicer se pa navaja še mnogo plemiških rodov, ki so se v mestu udomili. Imena nekaterih izmed njih najdemo na nagrobnih spomenikih v celjski župni cerkvi. Mnoge izmed njih bomo srečali v poglavju o posestni in gradbeni preteklosti tedanjega Celja. Vendar pa v celotnem okrožju ni bilo toliko plemstva kakor v ostalih delih štajerske dežele; tako je tu leta 1834 prišel na 803 prebivalce samo en plemič, drugod jih je bilo več: čeprav je plemstvo izgubljalo svoj pomen, so plebejski sinovi še vedno silili v njegove vrste: graščinska služba in pridobitev kake pomembnejše fevdalne posesti, služba v vojski in v uradniških vrstah je odpirala vrata vsem nekoliko ambicioznim.

Pretežna večina meščanov se je bavila z obrtjo in trgovino, v precejšnji meri nujno tudi s poljedelstvom, zlasti drobnim, in živinorejo.

Posebno v okolici je bilo mnogo ljudi, ki so se pri meščanih in drugod že delali kot dninarji.

Ker so jih izkoriščali, so delavci grozili, da ne bodo več delali (1762). Tedaj je mestni svet na osnovi statuta o delu iz leta 1757 izdal predpis o delu in dnini.*

Njegove določbe so naslednje: od sv. Jurija do sv. Mihaela traja delovni dan od 6. ure zjutraj do sončnega zahoda, zaslužijo pa: moški brez hrane 9 krajcarjev, s kosilom brez vina 7 krajcarjev, ženske brez hrane 5 krajcarjev, s kosilom brez vina 3 krajcarje.

Od sv. Mihaela do sv. Jurija se dela od 6. ure zjutraj do večernega zvonjenja. Moški zaslužijo brez hrane 8, a s kosilom brez vina 4 krajcarje, ženske brez hrane 5 krajcarjev, s kosilom brez vina 3 krajcarje.

Poleti sta med delom dve prosti uri, pozimi je samo ena.

Če bi delavec ali delavka zahtevala večjo plačo, sedita en dan v zaporu ob kruhu in vodi, delodajalec, ki bi dal večjo dnino, plača kazen v dvakratnem iznosu dnine.

Ako bi delavci ustavili delo in šli iz mesta, je treba poklicati na pomoč okrožni urad.

Delavci so res nehali delati in šli iz mesta. Tedaj je okrožni urad poslal mestnemu svetu graški delavski red, na katerega podlagi je moral mestni svet sestaviti svoj delavski red. Po tem redu zaslužijo brez hrane poleti moški 9, ženske 7, s kosilom moški 7, ženske 5, pozimi brez hrane moški 7, ženske 6, s kosilom moški 6, ženske 4 krajcarje.

Ob kopi v vinogradu, ob košnji in žetvi pripada opoldne moškemu polič, ženski pa čaša vina.

---

* O stavkovnem gibanju: zapisnik sej mestnega sveta.

Ako bi delavec hotel imeti še več, sedi prvikrat 3 dni ob kruhu in vodi, drugič 6 dni, tretjič pa ga vtaknejo v »kletko za norce«. Delodajalec, ki bi plačal več, plača za vsak primer 1 goldinar.

To je bila doba sedemletne vojne, ko so se cene zelo dvignile in je stal funt govedine (56 dkg) 3 in pol krajcarja. Sicer se je pa meso težko dobilo.

Stavke, čeprav bolj skromne, niso bile redke niti pri obrtnikih. Tako so leta 1769 zaprli tesarskega mojstra Kruherja, ker je svetoval pomočnikom, naj ne delajo, ker so bili preslabo plačani. Medsebojni odnosi med ljudmi često niso bili blagi.

Prebivalstvo se je kaj hitro menjavalo, le malo je bilo rodov, ki so se držali preko enega stoletja. Po prvi svetovni vojni ni bilo v Celju nikakih starejših rodbin, celo tistih, ki so se naselile v mestu v početku XIX. stoletja, je bilo že malo. Mesto je manj privezovalo nase ljudi kakor kmečka gruda.

Popolne pravice so uživali v mestu pravi meščani. Mestni svet je zdaj pa zdaj podelil meščanstvo ljudem, ki so se v mestu uveljavili. Ljudi, ki bi utegnili postati mestu v breme, je odklanjal. Prav zaslužnim možem je podeljeval častno meščanstvo, in sicer šele v prvi polovici XIX. stoletja.

Tedaj so postali častni meščani*: Karel Lipič, protokolist okrožnega urada za mestu storjene usluge (1823), Karel Köppel, organist in učitelj za učinkovito glasbeno vzgojo na glasbeni in glavni šoli; Simon Rudmaš, ravnatelj glavne šole, za uspešno šolsko delo (1831); Vencelj Lanz in Ivan Gabriel Seidl, profesorja, za požrtvovalno delo v Društvu za podpiranje ubogih (1831); Ivan Jeretin, večletni občinski blagajnik (komornik), za zasluge pri ureditvi mestnih financ in mestne ekonomije; Andrej Babler, učitelj risanja na c. kr. sirotišnici na Dunaju, ker je kot učitelj leta 1821 provizorično ustanovljenega 4. razreda glavne šole tri leta poleg 1. letnika brezplačno poučeval tudi 2. letnik in je tako omogočil, da je postal 4. razred (poznejša dvoletna realka) definitiven.

Obrt

Cehi

Njihova pravila in organizacija

Že v dobi Celjskih grofov se nam javljajo nekateri celjski obrtniki. Grof Friderik II. v listini, s katero je prejšnjemu trgu podelil mestne pravice, omenja obrt in trgovino.

Na priroden način je celjska obrt kmalu dosegla lepo stopnjo: naraslo je število obrtnih panog in zastopnikov posameznih skupin. Kakor drugod po Evropi so se tudi v Celju obrtniki radi čuvanja svojih poklicnih interesov združili v cehih. V tistih časih je bila državna oblast še slaba in obrtniki so morali sami zase skrbeti.

* Ločeni spisi magistrata v zgodovinskem arhivu v Celju.

Cehi so si dajali posebna pravila, ki so uravnavala vse žitje in bitje njihovih pripadnikov. Pravila celjskih cehov so v ohranjeni obliki razmeroma mlada. Nekatera so iz XVIII. stoletja, druga so nam pa znana samo s potrditvami XVII. stoletja. Vsekakor pa so zametki celjskih cehovskih organizacij dokaj starejši, kajti le polagoma so se izoblikovala točna pravila, ki jim seveda tujih vzrokov ni bilo težko iskati: najti jih je bilo mogoče pri cehih vseh večjih in starejših mest.

V početku XIX. stoletja in gotovo že prej je bilo v Celju dvanajst sledečih različnih obrtnih cehov: pekov, mesarjev, usnjarjev, čevljarjev, tkalcev, barvarjev, krojačev, klobučarjev, lončarjev, kovačev in kolarjev, zidarjev, kamnosekov in tesarjev, mizarjev, ključavničarjev, veleurarjev in puškarjev.

Ohranjena so cehovska pravila pekov, mesarjev, usnjarjev, tkalcev, barvarjev, klobučarjev, lončarjev, kovačev in kolarjev, mizarjev, ključavničarjev, veleurarjev in puškarjev; izgubljena pa so pravila čevljarjev, krojačev, zidarjev, kamnosekov in tesarjev.

Iz ohranjenih cehovskih pravil si je mogoče napraviti sliko o celotnem delu in pomenu cehov, ki so bili po svojem bistvu in postanku organizacije prisilnega značaja.

Cehi so prvič služili verskim svrham. Mnogi so mnenja, da so radi njih sploh nastali. Celjski cehi so imeli večinoma svoje določene cerkvene patrone: peki so se zatekali k sv. Florijanu, usnjarji k sv. Nikolaju, klobučarji k sv. Mihaelu, kovači in kolarji k sv. Evlogiju, mizarji, ključavničarji, veleurarji in puškarji k sv. Maksimilijanu. Na praznik svojega patrona je vsak ceh imel službo božjo, ki je bila obvezna. Prav tako so se morali vsi pripadniki ceha udeležiti procesije in službe božje na Telovo in maš, ki so se ob kvatrah čitale za umrle člane ceha. Peki so imeli v župni cerkvi sv. Danijela svojo zastavo (na kateri je bila slika sv. Florijana), prav tako barvarji in klobučarji. Pekovski ceh je na osnovi svojih pravil iz leta 1701 daroval cerkvi sv. Danijela sliko sv. Florijana, ki iz golide vliva vodo na celjsko mesto, mesarski ceh je pa za isto cerkev nabavil viseč svetilnik s šestimi svečami, ki so jih zažigali ob svetih časih.

---

* Glavni arhivski vir je poleg navedenih cehovskih pravil kataster celjskih obrti, segajoč od dobe Marije Terezije do okrog leta 1870. Dopolnjuje ga sveženj občinskih obrtnih spisov, ki se zaključuje z letom 1850. Obrtni kataster je povodenj leta 1954 tako zdelala, da je skoraj popolnoma neuporaben. Vendar sem ga leta 1935, ko sem napisal obsežnejšo razpravo o zgodovini celjske obrti, v glavnem izčrpal. Za prikaz splošnega razvoja obrti sem uporabil I. del obsežnega in zelo dobrega spisa o avstrijskem obrtnem pravu: dr. Maks Kulisch, System des österreichischen Gewerberechtes. Knjiga je bila tedaj pri magistratnem obrtnem referatu, med zadnjo vojno se je izgubila. Sporadično se pojavljajo navedbe o celjskih obrtnikih tudi v drugih občinskih spisih in v matičnih knjigah. Graški deželni arhiv ima o lokalnih celjskih obrtih le prav malo podatkov, več gradiva hrani graški umetnostno-obrtni muzej, zlasti o strokah, ki so imele svoje središče v Gradcu. — Modest Golia je v Celjskem zborniku leta 1951 objavil spis Obrtniško življenje v preteklosti, a na celjsko obrt se je le malo oziral.

Druga cehovska svrha je bila strogo obrtnega značaja. Pravila redno obsegajo določbe glede vzgoje vajencev in pomočnikov, glede podelitve obrti in njenega izvrševanja, glede kvarljivcev in šušmarjev. V uk so smeli sprejemati samo dečke poštenih staršev; pekovska pravila izrečno izključujejo sinove ciganov, konjedercev in krvnikov. Zabranjeno je bilo sprejeti v uk dečka, ki je pobegnil od kakega drugega mojstra. Učna doba v večini obrti je bila triletna, samo pekovski vajenci so se učili tri do štiri leta. Sprejemanje in opraščanje vajencev se je vedno vršilo v cehovski skupščini. Obrtniški pomočniki so bili v obče jako pokretljivi ljudje. Delali so v svojem rodnem mestu, ali mnogo so tudi potovali in delali pri tujih mojstrih. Pravila nekaterih cehov to izrečno zahtevajo: glede mesarskih pomočnikov se pravi, da morajo potovati, ako hočejo postati mojstri, in glede barvarskih pomočnikov se je za pridobitev tega prava zahtevalo celo triletno potovanje, samo pomočnikom, ki so bili sinovi barvarskih mojstrov, je zadostovalo dvoletno potovanje. Mojster postati nikakor ni bilo lahko. Ako je pomočnik zadostil pogojem glede potovanja, se je moral podvreči še posebni preizkušnji, obstoječi v izdelavi mojstrskega dela, ki ga je moralo cehovsko predstojništvo odobriti. Klobučarskim pomočnikom, ki so hoteli postati mojstri, je bilo naročeno, da v teku enega leta napravijo klobučevinaste nogavice, do pasu segajoče, in pet različnih na določen način izvršenih klobukov; kdor mojstrskega dela ni dobro opravil, je moral še eno leto na potovanje, nakar mu je ceh izvršitev poslednjih dveh del lahko odpustil. Kovaški pomočnik pa je moral v dokaz svoje sposobnosti za mojstra brezhibno podkovati konja kakega gospoda ali mestnega sodnika, pri čemer je za vsak izkrivljeni žebelj moral plačati en funt voska, nadalje je moral napraviti košno omrežje za okno ter vinogradno motiko, pri kateri je moral biti uhelj tako skovan, »da se na njem ne vidi nikak znoj«. Domačini so imeli v obče prednost pred tujci. Klobučarska pravila pravijo, da mora delati mojstrsko delo celo mojster iz drugega kraja, ki se hoče naseliti v Celju in celjski četrti, »da se ne bi tu nabralo preveč nesposobnih mojstrov«. Od učencev in pomočnikov je ceh zahteval tudi denarne žrtve. Tako je nastopajoči pekovski vajenec moral dati cehu dva funta voska, vrhu tega je ob nastopu in zaključku učne dobe poskrbel za južino pomočnikom in mojstru. Tkalski deček, ki je nastopil svojo vajeniško dobo, je pa plačal dva goldinarja, ista vsota se je poleg enega funta voska zahtevala od njega, ko je bil proglašen za izučenega. Pomočniki so morali redno prispevati za cehovsko blagajno in ko jim je bilo potrjeno mojstrsko delo, so globoko posegli v žep, kajti mojstre so morali dobro pogostiti ali pa vplačati v blagajno večjo vsoto. Sinovi mojstrov so uživali tudi znatne gmotne olajšave: pristojbine, ki so jih plačevali, so bile veliko manjše, včasih so jih bili celo oproščeni. Pri nekaterih obrtih se od mojstrovih sinov niti ni zahtevalo mojstrsko delo. Vdova je po moževi smrti lahko nadaljevala obrt in olajšav je bil deležen tisti, ki jo je poročil. Kakor kažejo razna pravila, so tudi celjski cehi gledali na to, da se v mestu ni preveč pomnožilo število mojstrov, njihovih pomočnikov in vajencev, kajti bali so se, da bi nastopila nadprodukcija, ki bi povzročila padec cen in obubožanje mojstrskih družin. Nekatera pravila izrečno omejujejo število mojstrov, pomočnikov in vajencev: tako so smeli biti

v mestu največ štirje tkalci, mesarski mojster je smel imeti samo dva hlapca (pomočnika) in enega vajenca, vdova po mesarskem mojstru je lahko nadaljevala obrt z dvema pomočnikoma, ni pa smela imeti vajencev. Strogo je bilo zabranjeno kvariti drugim mojstrom posel z odjemanjem strank, prav tako se tudi pomočnikom ni smela dajati previsoka plača. Delo v delavnicah, ki pač niso bile zračne in zdrave, je bilo vsekakor dokaj mučno. Lončarski pomočnik je moral prihajati na delo ob petih zjutraj in zapuščal ga je ob sedmih zvečer. Ostre in pogoste so določbe cehovskih pravil, ki govore o šušmarjih. Bilo jih je mnogo, kajti ustvarjala jih je domača obrt na kmetih, toda tudi marsikateri pomočnik je zašel mednje, saj radi omejitve števila mojstrov drugače ni moglo biti.

Cehi so pa bili tudi zajednice moralno-vzgojnega značaja. Mojstri so morali budno paziti na življenje svojih vajencev in pomočnikov, ki so stanovali pri njih, cehovsko predstojništvo pa je vrhu tega nadziralo tudi življenje mojstrov samih. Strogo zabranjeno je bilo prešuštvovanje, pijančevanje, preklinjanje, pretepanje, kvartanje in obrekovanje. Lončarski mojster, ki je zapustil svojo ženo, je moral tako dolgo prestati z obrtjo, dokler se ni k njej povrnil. V pravilih srečavamo tudi določbo, da se k cehovskim skupščinam in k cehovskemu predstojništvu ne sme hoditi z orožjem, kar je zanimiva opozoritev na običaje preteklih stoletij. Seveda so bile nravi še tako preproste, da so se težji in lažji prestopki često dogajali; krivci so v takih slučajih plačevali svoje prestopke s kaznimi v vosku ali denarju, ki so polnile cehovsko blagajno.

Nič manjši ni bil socialni pomen cehov. Njihovo socialno delo pomenja sploh pravi pričetek organiziranega socialnega skrbstva. Iz cehovske blagajne so se dajale podpore obolelim vajencem, pomočnikom in mojstrom, včasih tudi njihovim zaostalim svojcem. V nekaterih pravilih se govori o čuvanju pri bolniški postelji in o straženju pri odru umrlih stanovskih tovarišev, v vseh cehih pa so morali vajenci, pomočniki in mojstri spremljati na poslednji poti umrlega druga. V navadi je bilo tudi podpiranje pomočnikov, ki so na svojem potovanju prispeli v Celje. O tem govore mesarska pravila, ali iz običajev, ki so vladali v prvi polovici XIX. stoletja, lahko sklepamo, da se je tudi pri drugih cehih redno vršilo. Tujim pomočnikom je bilo treba nuditi tudi prenočišče. Barvarska pravila določajo: Ako prosi kak pomočnik za prenočišče, mu ga mora mojster gostoljubno dati; ako ga sam nima, naj mu ga proti plačilu preskrbi pri kakem drugem mojstru ali gospodarju (gostilničarju). Klobučarska pravila pa govore o zavetišču: Potujoči pomočnik naj gre najprej v zavetišče, nato mu dva službujoča pomočnika (vedno se po dva in dva vrstita) preskrbita delo. Svoje zavetišče so imeli v mestu tudi kovači.

Mojstri in pomočniki so na letnih skupščinah volili cehovsko predstojništvo, ki ga je tvoril cehovski mojster. Mnogi cehi so imeli predstojništvo, sestoječe iz starejšega in mlajšega cehovskega mojstra. Mesarskemu cehu so načelovali kar štirje cehovski mojstri, dva iz mesta in dva iz okrožja, ki so bili voljeni na dve leti. Poseben je bil tudi položaj barvarskega ceha, ki je bil samo podružnica graške vsedeželske centrale. Na čelu mu

je bil četrtinski mojster, ki so ga volili na skupščini vsako tretje leto ter ga je potrjevalo osrednje cehovsko vodstvo v Gradcu.

Cehovska blagajna ali skrinja se je odpirala z dvema ključema, izmed katerih je enega shranjeval starejši (pri mesarjih najstarejši), drugega pa mlajši (pri mesarjih najmlajši) cehovski mojster. Pri cehih, ki jim je predstojništvo tvoril samo en cehovski mojster, sta ključe čuvala dva na skupščini izbrana mojstra, ki sta ju, kadar je bilo treba, prinesla cehovskemu mojstru, da je skrinjo v njuni navzočnosti odprl in vložil ali dvignil denar. Tako se je vršila kontrola, sicer pa je predstojništvo polagalo račun o svojem delu in gospodarjenju na letnih skupščinah. Skrinjo samo je čuval cehovski mojster; mizarski, ključavničarski, veleurarski in puškarski ceh pa jo je imel shranjeno na magistratu.

Mojstri in pomočniki so imeli večinoma skupno skrinjo, pri mesarjih in lončarjih so se pa doprinosi pomočnikov stekali v posebni pomočniški blagajni, iz katere so dobivali podporo oboleli in potujoči pomočniki; ključa mesarske pomočniške skrinje sta imela na skupščini izvoljeni mojster in najstarejši pomočnik, ključa lončarske pomočniške blagajne sta pa čuvala starejši in mlajši pomočnik.

Sprejemanje in opraščanje vajencev, potrditev mojstrskih del in sprejemanje novih mojstrov se je vršilo na cehovski skupščini. Na njej so se reševale tudi vse važnejše strokovne obrtne zadeve. Skupščino je sklicevalo cehovsko predstojništvo bodisi po lastni volji, bodisi po želji kakega cehovskega pripadnika. Često so se na skupščinah reševali medsebojni spori mojstrov in pomočnikov, večkrat so se na njej izrekale tudi obsodbe raznih prestopkov. Manjše spore je poravnalo predstojništvo samo. Pogosto pa niti cehovska skupščina kake zadeve ni mogla rešiti in je v takem slučaju kot prva instanca odločal mestni svet, v drugi pa deželna vlada v Gradcu.

Teritorialno celjski cehi niso bili omejeni na mesto samo; bilo je v njem za močnejše organizacijske skupine premalo mojstrov, pomočnikov in vajencev, vrhu tega je pa brez dvoma obrtniška organizacijska in obrambna ideja iz mesta kot svojega prirodnega središča prodirala tudi v podeželje, kjer si je znala pritegniti v svoj krog obrtnike večjih krajev. To teritorialno širjenje cehovskega območja je v pravilih le tu in tam naznačeno. Pač pa nam ohranjene listine iz prve polovice XIX. stoletja podajajo zaključno teritorialno stanje (vsaj v prilični popolnosti glede navedbe krajev).

V obče se lahko reče, da so celjski cehi teritorialno segali od južnih ogrankov Pohorja do Save, od gornje Savinje do Sotle, ali s krajevno označitvijo: od Slovenjega Gradca, Slovenske Bistrice in Rogatca do Trbovelj, Sevnice in Brežic.

Ta teritorialna razsežnost pa očividno ne more veljati za pekovski ceh, kajti v njem je bilo včlanjenih le malo mojstrov. Jasen je vzrok, zakaj je bilo tako: kruh so pač tedaj tudi v znatnejših krajih pekli samo v domačih krušnih pečeh. Teritorialno omejen je bil vsekakor tudi tkalski ceh, kajti poleg cehovske je še vedno obstajala prosta tkalska obrt, ki je slu-

žila velikim potrebam kmetiškega prebivalstva. Okrog leta 1830 je pa bil celjski tkalski ceh sploh ukinjen.

Glede števila pripadnikov posameznih cehov je težko reči določeno besedo. V prvi polovici XIX. stoletja sta bila zlasti močna krojaški in čevljarski ceh, ki sta prodrla prav do gorskih vasi ter sta združevala v svojem okrilju vsaj po 150 mojstrov. Šibkejši, toda še vedno močni so bili usnjarski, lončarski, mesarski, kovaški in kolarski, zidarski in kamnoseški in tesarski, mizarski, ključavničarski, veleurarski in puškarski ceh. Poleg pekovskega in tkalskega ceha sta bila razmeroma maloštevilna, ali vsekakor nekoliko močnejša, barvarski in klobučarski ceh.

Cehi so bili izraz avtonomnega stanovskega stremljenja. S svojimi težnjami so pa kmalu trčili na dve drugi organizirani sili. Prva izmed njiju je bil občinski svet in izza dobe Marije Terezije na novo urejeni magistrat. Glede Celja samega o kaki znatni medsebojni borbi ne moremo govoriti. Saj srečavamo često posamezne obrtnike na najvišjih mestih občinske uprave; bili so župani ali sodniki ter občinski svetovalci. Izza Marije Terezije pa za obrtnike županska ali sodniška čast ni bila več dosegljiva. Vsekakor si je celjski občinski svet zelo zgodaj pridobil nadzorstveno oblast nad cehi. V pravilih, potrjenih v XVIII. stoletju, je določba, da se mora udeleževati cehovskih skupščin občinski komisar, ki naj pazi na zakonitost poslovanj cehovskega predstojništva in na pravilno uporabo denarnih sredstev.

Omejitev cehovskih pravic

V svoji težnji, da si obdrži cehe trajno pod svojim nadzorstvom, je imela občinska oblast krepko oporo v vzporednem prizadevanju deželnega kneza, ki mu avtonomni razvoj cehovske uprave nikakor ni mogel biti po volji. Opažamo, da posega deželni knez v cehovske zadeve že v srednjem veku. Ali občutneje je postalo to poseganje šele v XVI. stoletju, ko so se v novem deželnoknežjem uradništvu in vojaštvu jeli razvijati temelji moderne solidno in centralistično razvite države. Te deželnoknežje težnje je še podkrepil merkantilistični gospodarski nauk, ki je v početku XVIII. stoletja iz Francije nastopil svojo pot tudi preko dežel habsburških vladarjev. Ta nauk državi izrečno predpisuje nalogo, da regulirajoče vpliva na proces gospodarskega dogajanja. Merkantilistični gospodarski nauk je proti koncu XVIII. stoletja dopolnil fiziokratizem, po katerem naj država ustvari okvir, v katerega notranjosti se mora gospodarstvu dovoliti svobodni razvoj.

V takem ozračju je bilo cehom seveda težko živeti. Jožef II. je njihovim pravilom sploh odrekel potrditev. Vendar je bilo v cehih toliko življenjske sile, da so se ohranili do leta 1859, ko je izšel nov obrtni red.

Toda cehovska pravila so doživela izredno velike omejitve. Trem velikim obrtnim patentom, ki jih je leta 1731 in 1732 izdal Karel IV., je za njegovih naslednikov, Marije Terezije, Jožefa II., Leopolda II. in Franca I., do konca stoletja sledila dolga vrsta odredb, ki v svoji celoti ustvarjajo obsežen sistem obrtnega prava, segajočega tudi na sorodna področja (trgovine, rudarstva in industrije).

Novo obrtno pravo uzakonja na prirodnem razvoju temelječo razdelitev obrtnega dela na proste in na cehovske obrti. Prve se izvršujejo, ne da bi bil potreben kak dokaz usposobljenosti, in sicer pri nekaterih panogah brez vsakega oblastvenega dovoljenja, pri drugih pa po oblastveni podelitvi (koncesiji). Število prostih obrti je bilo po nekem dekretu dvorne pisarne iz leta 1776 zelo veliko, pozneje se je pa prilično zmanjšalo v korist cehovskim strokam, pri katerih se je še nadalje zahtevala na običajni način izpričana mojstrska usposobljenost.

Toda tudi take obrti so se jele razvijati preko cehovskega okvira in nova zakonodaja je za vse obrti z usposobljenostjo uvedla novo delitev: v skupino policijskih in komercialnih obrti. Pri prvih se je pri podelitvi gledalo na lokalno potrebo, pri drugih pa samo na usposobljenost, ako je bila hkrati zagotovoljena uporaba domačih surovin.

Dovolitev novih obrti je pa popolnoma izpadla iz kompetence cehov, kajti prešla je v mestih na magistrate in na podeželju na nove okrajne urade. Prvo nadzorstveno (oziroma prizivno) instanco pa so tvorile deželne vlade. Tako je tudi v Celju pravo za podelitev izvrševanja obrti prešlo na v strokovnem smislu reorganiziran magistrat.

Vrhu tega so padle vse omejitve glede števila mojstrov: veljavna je bila samo na konkretnih činjenicah lokalne potrebe (pri policijskih obrtih), in usposobljenosti temelječa odločba javne oblasti. Mojstri sami so pa tudi lahko uporabljali poljubno število vajencev in pomočnikov.

Nove odredbe tudi močno posegajo v obrtno vzgojo. Glede vajencev določajo, da morajo ob vstopu v obrt izpričati vsaj dveletni šolski obisk, tekom vse učne dobe pa so dolžni obiskovati verouk ter hoditi v nedeljsko nadaljevalno šolo, ako ista v kraju obstaja. Tako je nova zakonodaja stremela po izboljšanju obče izobrazbe obrtnega stanu.

Nove odredbe posezajo tudi v gospodarsko poslovanje cehov. Kontrola občinskih komisarjev pri skupščinah jim ne zadostuje več, radi tega določajo, da morajo magistratni komisarji voditi vse denarno in pismeno poslovanje enotno: bilo je v rokah izvoljenega višjega predstojnika, ki mu je kot namestnik bil izbran v pomoč še nižji predstojnik.

Komisarji so bili meščani ali člani občinskega sveta, običajno pa magistratni nameščenci. V Celju je navadno ista oseba poslovala kot komisar pri večjem številu cehov.

Cehi so torej ostali še nadalje, toda njihova pravila so veljala samo, v kolikor niso nasprotovala novi obrtni zakonodaji. Okrožni urad je po mestnem magistratu vršil nad njimi strogo kontrolo. Vendar vidimo, da se obrtniki in cehi niso mogli zlepa vživeti v nove razmere. Kajti še po desetletjih je moral celjski okrožni urad napeti vse strune, da jih je navadil na poslušnost in red. Začelo se je 13. aprila 1827. Tedaj sta gubernialni svetnik in okrožni glavar Boltažar Ziernfeld ter okrožni sekretar Edvard Ritter izdala okrožnico za vse okrajne urade (med njimi je bil tudi mestni magistrat), v kateri na osnovi obstoječih državnih zakonov izdajata stroge predpise glede polaganja računov, ki so bili v zaostanku še za leto 1825.

V teh predpisih pravita, da mora ceh štirinajst dni po letni skupščini predložiti letni obračun magistratu, ki ga revidiranega in eventualno po-

pravljenega do konca leta predloži okrožnemu uradu. V posebni točki zabičujeta, da se ne morejo potrjevati izdatki za maše, voščene sveče, za cerkovnika kot nagrado za shranjevanje cehovske zastave, za darovanje v cerkvi in za cerkvene stole; ako se taki izdatki ne opuste, se morajo poravnati iz prostovoljnih prispevkov cehovskih pripadnikov.

Okrožnica dovoljuje iz cehovske blagajne samo sledeče izdatke:

letno nagrado za komisarja (8 % vseh dohodkov);

za višjega in nižjega predstojnika (4 % vseh dohodkov);

za kolke in pisarniške potrebščine;

za miloščino potujočim in potrebnim članom ceha;

za sirotiščnico in bolnico kot vzdrževalnino za bolne obrtniške drugove;

za nagrado nositelju zastave na Telovo, in sicer največ 1 gld. kovanega denarja;

za izklicatelje skupščin po običaju, ki se ga drže oblastva (oziroma magistrat).

Obrtniškemu komisarju naroča okrožnica vestnost v izvrševanju poslov in odreja, da pripada en ključ od blagajne njemu in drugi predstojnikoma; vsi trije pa jamčijo za pravilnost poslovanja in računov.

Glede sestave računov se posebej naroča, da morajo biti iz njih natančno razvidni vsi dohodki iz vpisnine, oprostnine, pristopnine in članarine, vse aktivno in pasivno premoženje poleg vseh zaostankov.

Tej okrožnici je sledilo živahno delo mestnega magistrata, kajti preteklo je mnogo časa, preden so imeli vsi cehi svoje račune pravilno in pravočasno rešene. Potrebne so bile grožnje s kaznijo, tako s strani okrožnega urada kakor mestnega magistrata.

Držeč se okrožnice, okrožni urad npr. ni potrdil potnih stroškov za komisarja Čampo in višjega kovaškega predstojnika, ki sta bila odšla v Gradec pritoževat se radi škodljivega šušmarstva, češ da se je za odpravo tega pojava treba samo pismeno obrniti na oblast, ki bo že vedela, kaj je treba ukreniti, in ako prva instanca ne zadostuje, pa naj se vloži pritožba na višjo.

Dve leti pozneje (1829) izjavlja okrožni urad o komisarju in predstojništvu istega ceha, da se odlikujeta po čudoviti površnosti in nepokornosti napram višjim odredbam in da ju bo treba odstraniti, ako se ne bosta popravila.

Istega leta zabičuje okrožni urad, da se podpore potujočim pomočnikom ne smejo dajati neposredno, ampak, da mora cehovsko predstojništvo zdaj pa zdaj izročiti primerno vsoto mestnemu »ubožnemu očetu«, ki pa daje podpore po nakazilu cehovskemu predstojništvu.

Najbolj nerodno je bilo cehovskim gospodarjem to, da iz blagajne niso smeli dajati denarja za maše, sveče in cerkovnika kot čuvarja zastav. Proti temu so protestirali in se sklicevali na potrjena cehovska pravila. Ali dobili so odgovor, da bi pravila veljala samo tedaj, ako bi jih potrdil vladajoči cesar.

Po štirih letih so računi bili do neke mere urejeni, tako da je l. 1831 po nalogu dvorne pisarne okrožni urad njihovo pregledovanje pre-

pustil okrajnim oblastvom (oziroma magistratom), kakor je bil običaj v vseh drugih deželah, češ da imajo okrožni uradi itak obilico drugega posla.

Pa še vedno so bile neskladnosti. Glede podpiranja potujočih pomočnikov je še šlo, predstojništvo se je navadilo na to, da je odvajalo potrebni denar »ubožnemu očetu«. Toda kupovanju sveč, plačevanju maš in obdarovanju cerkovnika se cehi niso mogli odreči, še več, vedno so kupovali smodnik za cerkveno streljanje na Telovo. Barvarji so pa (z magistratnim dovoljenjem) leta 1834 kupili doma izdelano bandero in krojači pet let pozneje prispevali 4 gld. za nakup Maksimilijanove slike, namenjene obnovljeni cerkvici sv. Maksimilijana.

Še to in ono zanimivost izvemo iz računov. Tako so cehi plačevali mestnemu špitalu vzdrževalnino za svoje bolne člane in pri lekarnarju Baumbachu so plačevali zanje izdana zdravila. Okrožni zdravnik ali fizik in okrožni kirurg pa sta bila dolžna zdraviti brezplačno siromašne rokodelske nameščence.

Zanimiva je ugotovitev, da je bila pokretnost obrtniških pomočnikov še vedno zelo velika, tako je samo leta 1834 potovalo skozi Celje 265 krojaških pomočnikov, ki so prejeli 44 gld. 10 kr. podpore.

Obrtni cehi so bili tudi med vzdrževatelji šole, katere vrednost za stanovsko izobrazbo so močno cenili. Brezdvomno so podpirali že staro šolo, ki je obstajala v mestu izza XV. stoletja, ali podrobnosti o tem nam niso znane. Mnogo so tudi pripomogli, da se je l. 1777 otvorila v Celju trirazredna glavna šola. Ker je imela preveč jezikovno-formalni značaj, je bilo cehom mnogo do tega, da se šoli pridruži še četrti razred, ki je imel v načrtu tudi realne predmete: risanje, geometrijo in prirodoslovje. Ta razred se je otvoril l. 1826 in se je l. 1830 razdelil v dva letnika, ki sta pozneje tvorila tako zvano nižjo realko. Za vzdrževanje učitelja četrtega razreda so cehi leto za letom mnogo prispevali. Tako so plačevali zanj: krojači in lončarji po 8 gld., mizarji, ključavničarji, veleurarji in puškarji 6 gld., čevljarji in mesarji po 4 gld., usnjarji 3 gld., peki in barvarji po 2 gld.

Obrti v korist je bilo dejstvo, da so jo na dekliški šoli, ki se je leta 1831 osamosvojila, namestili posebno industrijsko učiteljico, ki je poučevala deklice v ročnih delih.

Zdaj pa zdaj so cehi poklonili kak dar tudi nedeljski ponavljalni šoli, ki jim je izobraževala vajence.

Iz računov zvemo, da so cehi o priliki podprli tudi svoje sodruge iz drugih krajev, ako jih je zadela kaka nesreča: tako je leta 1840 ceh mizarjev in ključavničarjev, veleurarjev in puškarjev izročil 20 gold. svojim tovarišem v Laškem, ki jim je požar uničil premoženje.

Ker za kredit v prvi polovici XIX. stoletja še ni bilo prav nič preskrbljeno, je ceh iz svojih nakopičenih denarnih sredstev svojim članom dajal obrtna posojila. Prav isto je delal tudi mestni svet; vsaj občinski zapisniki petdesetih let poročajo o obrtnikom posojenih kapitalih.

Časi so bili pravzaprav še nekako idilični. Skoraj vsak obrtnik je bil hkrati hišni posestnik, tako da je plačeval i obrtni i hišni davek, ki ju je takrat pobiral magistrat. Večina obrtnikov je imela tudi po nekoliko zemlje. Pripadala jim je bodisi od davna, deloma pa jim je bila podeljena v drugi

polovici XVIII. stoletja, ko je občina mnogo svojih pašnikov v mestni okolici razdelila med meščane in okoličane.

Po novi zakonodaji so bile obrti celjskih obrtnikov osebne. Taka obrt je mogla preiti samo na ženo, otroci pa so po očetovi smrti kvečjemu uživali neko prednost pred tujimi ljudmi.

Poleg osebne obrti je nova zakonodaja uvedla tudi tako zvano realno ali prodajno obrt, ki se je lahko dedovala, darovala ali prodala. Toda tak značaj je po dekretu dvorne komore iz leta 1814 pripadal samo tistim obrtim, ki so obstajale že pred letom 1775.

Še bolj trdnega značaja so bile tiste obrti, ki so bile združene s kakim poslopjem. Rekali so jim radicirane obrti. Glede njih pa odloča neka dvorska resolucija iz leta 1796, da veljajo kot take samo, ako so bile že leta 1756 vpisane v davčni knjigi.

Ipak je bila večini celjskih obrti v štiridesetih in petdesetih letih XIX. stoletja z dovoljenjem deželne vlade priznana realnost ali prodajnost. To pa se ni izvršilo po skupnem odloku, ampak individualno.

Kakor vedno tako so tudi v tem času celjskim mojstrom povzročali veliko skrb in jezo šušmarji, ki jih je moralo biti prav obilo. Budno so jih zasledovali. Pri tem jim je moral pomagati mestni magistrat. Včasih pa je zasledovanje izgledalo precej nerodno. Dokaj slabo se je izteklo leta 1839 krojačema Vaclavu Jeleneku in Jakobu Turnerju, ki sta s privoljenjem mestnega magistrata in s pomočjo občinskega stražnika Antona Pirca lovila šušmarjenja obdolženega pomočnika Florijana Segerchmieda. Ta je šušmaril najprej pri konjedercu Permozerju pod Golovcem in nato v Šmarjeti na ozemlju okrajnega urada Tabor, kjer ga je ščitil vojniški krojač Wambrechtsammer. Z dovoljenejm okrajnega komisarja Ribiča v Taboru sta oba celjska krojača s pomočjo stražnika Pirca in šmarjetskega občinskega sodnika Musija Segerschmieda s silo spravila iz Balantove gostilne ter ga prepeljala v Celje. Pri tem sta s stražnikom postopala tako trdo, da so se nato vsi trije morali zagovarjati pred magistratom.

Navedeni cehi so združevali obrtnike Celja, deloma tudi četrti (okrožja). Če pa je bilo v mestu (četrti, okrožju), premalo mojstrov za samostojen ceh, tedaj so se ti vključili v deželski ceh ali deželsko organizacijo cehovskega značaja.

Pekovstvo

Pekovske cehovske pravice (privilegij) starejšega datuma jo potrdil cesar Leopold I. (1701) in za njim njegov sin Jožef I., pravice mlajšega datuma je potrdila cesarica Marija Terezija. Obojna pravila hrani celjski zgodovinski arhiv.

Pekovska obrt se je morala močno braniti proti svobodni, za domače potrebe itak vedno in povsod splošno dovoljeni peki. Ali v mestu so ipak peki očuvali svoje pravo, da smejo oni edini peči kruh za prodajo, le revnim ženam (vdovam) je bilo to tudi dovoljeno. Kdor bi se bil proti temu pregrešil, tistemu bi bili pecivo zaplenili in ga razdelili med ubožce v špitalu.

Spričo življenjske važnosti obrti in spričo obče bede, ki je često tlačila prebivalstvo, je občinski svet nadziral prodajo kruha in često maksimiral tudi ceno. Včasih je bilo treba uporabiti tudi kazni. Tako so ženske postavljali na sramotilni steber, ki je bil poleg prodajnega prostora, moške pa so z vzprožno desko gledalcem v zasmeh metali v Savinjo in jih potem lovili iz hladne kopeli. V drugi polovici XVIII. stoletja pa te kazni že ni bilo več: na Glavnem trgu se je tedaj nahajala železna kletka, imenovana »hišica za norce«, v katero so zapirali peke, ki so pekli premajhne hlebce.

V XVIII. stoletju je pa tudi deželnoknežja vlada izdala celo vrsto odredb, ki so podajale okvirne in tudi podrobne določbe glede cen in teže peciva ter glede mešanja moke.

Peki so pekli takrat bele in črne hlebce, štruce, žemlje, oblatno pecivo, v pustni dobi »že izza dnevnih časov« preste, ob drugih praznikih pa razno rahlo pecivo, katerega peka je bila sicer znatno omejena. Po novejši odredbi je moral biti na vsakem pečenem komadu pekov pečat.

Kruh so že od nekdaj smele peči in prodajati tudi meščanske ženske, zlasti siromašne vdove. Pekle so samo boljše in drobno pecivo. Prodajati so ga pa smele samo v krušni sobici na magistratu, kjer je prodajo kontroliral krušni komisar. Pekom ta prodaja sicer ni bila všeč, toda mestni svet je menil, da je to stara navada, ki je ženskam ni mogoče vzeti.

Ker mlinarstvo še ni bilo industrializirano, so si peki navadno sami kupovali žito, ki so ga potem dajali v mlin. Po neki vladni odredbi iz leta 1788 peki svojih mlinov niso smeli imeti. Sicer jim pa v mlin ni bilo treba daleč nositi. V celjski okolici je bilo mlinov večje število. Mlin na Hudinji in mlin na Ložnici sta nastala že v dobi Celjskih grofov, dva mlina sta bila na strugi med mestnim obzidjem in Savinjo. Mlinov niso prištevali k navadnim obrtim in bo o njih govor pri poglavju o posesti. Kakor kmečka in vinogradniška posest so bili vsaj večji, tako imenovani mitninski mlini popisani v posebnih knjigah.

Glede nakupa žita peki niso bili docela svobodni. Tako je mestni svet leta 1700 določil, da morajo peki najprej pokupiti žito pri špitalu sv. Elizabete, izvirajoče iz desetine in kolekture, nato šele od meščanov. Za Marije Terezije je vicedomu pripadalo pravo regulirati nakup žita, pozneje je pa imel o tem besedo okrožni urad. Po urbarju gospoščine Novo Celje (1751) so peki, ki so kupovali žito zunaj mesta, morali to najprej vzeti od gosposke same, in sicer po ceni, vladajoči v mestu, nato šele so ga smeli kupovati pri njenih kmetih.

Sicer je pa bila večkrat stiska za žito. Bile so slabe letine, žito je rabila vojska, z Ogrskega, odkoder bi bilo lahko prihajalo, so ga vozili na Dunaj. Celjsko okrožje je pošiljalo žito v Gradec. Zato se ne smemo čuditi, ako leta 1760 mestni svet toži, da blagovniški podložniki vozijo omlačeno žito h kmetoma Simonu Gradišniku in Jožefu Povšetu v Šmarjeto. Tu se žito zbira, ponj pa prihajajo Kranjci (verjetno večinoma Kočevarji) in ga vozijo proti Ljubljani in Trstu. Graščinski oskrbnik jim tega ne more prepovedati.

Neko olajšanje je pomenjalo žito, ki so ga vozili na celjski trg hrvaški kmetje. Na Hrvatskem (v Zagrebu in Varaždinu) ga je nakupoval tudi trgovec Del Negro. Ne vem, ali smemo verjeti celjskim pekom, ki so trdili,

da je to žito slabše od domačega. Verjetno so s tem hoteli zniževati njegovo ceno.

V drugi polovici XVIII. stoletja je bilo v Celju blizu 40 pekov, toda komaj petina se je bavila s pekovstvom samim, ostali so imeli hkrati gostilne in nekateri še celo druge obrti.

To veliko število se je kmalu skrčilo, kajti v prvi polovici XIX. stoletja je bilo v Celju samo 6 pekarn, ki jim je bila priznana realnost ali prodajnost; samo te pekarne so imele približno trajnost. V tem času so gostilne večinoma ločili od pekarn. Še v petdesetih letih ima občinski svet sicer često opravka s prošnjami, naj bi dovolil, da bi se smelo v pekovskih prodajalnah prodajati žganje, toda običajno jih je odklanjal.

Sredi XVIII. stoletja in še desetletja pozneje so bili znani celjski peki Ivan Kastelic, Jožef Lukežič in Jakob Šimic.

Najpomembnejši pekovski rod iz konca XVIII. in prve polovice XIX. stoletja so bili Sime (Zime). Prvo pekarno so otvorili v bivši mestni kvartirni hiši v sedanji Zidanškovi ulici. Ko se je vdova Terezija odločila, da to pekarno izroči sinu Jožefu, je za drugega sina Karla kupila hišo v sedanji Stanetovi ulici in mu tam uredila pekarno (1828). Prva pekarna je delovala še v začetku nove Jugoslavije, druga pekarna je pa danes Merxova centralna prodajalna kruha. Tretjo pekarno so otvorili Zime na Tomšičevem trgu št. 7, kjer je še bila pekarna v dobi stare Jugoslavije. Deutschmanni — Dečmani so imeli najprej pekarno v Stanetovi ulici 9, nato pa malo više, v hiši št. 13, kjer so njihovi nasledniki Vošnjaki prodajali kruh do nove Jugoslavije (zdaj zelenjavna trgovina na vogalu Stanetove in Linhartove ulice).

Werli so že konec XVIII. stoletja imeli pekarno na vogalu med Trgom svobode in Trgom V. kongresa, kjer je zdaj dom Narodne banke.

Silbernaglovo pekarno v Zidanškovi ulici 19 so prevzeli Wokauni. Ko so ti pozneje obogateli, so pekarno opustili.

Mesarstvo

Že za Celjskih grofov smo srečali v Celju mesarje. Grof Friderik II. jim je na njihovo prošnjo dovolil, da si postavijo stojnice v Mlinski ulici, ki je bila tedaj med spodnjim gradom in Savinjo. Po mesarjih je dobila ime Mesarska ulica. Iz naslednjih stoletij je znano nekaj novih mesarskih imen: Janže, Kristijan in Kalister (1481), Poscherl, Vid in Schmeidler (1679).

Kdaj so si mesarji ustanovili svoj ceh, tega ne vemo. Ohranjene so mesarske cehovske pravice, ki sta jih potrdila cesar Karel VI. (1718) in njegova hči Marija Terezija prvič leta 1760 in drugič leta 1770. Ta pravila hrani celjski zgodovinski arhiv.

Položaj mesarske obrti je bil sličen pekovski. Tudi ona se je morala trdo boriti. Na to, da bi se prepovedalo klati doma, sicer nikdar ni bilo mogoče misliti, toda proti neobrtnemu prodajanju mesa in proti šušmarstvu se je vodila trda borba. V tem oziru določajo že cehovska pravila: Vse gosposke in jurisdikcije vsega celjskega okroga in distrikta naj javijo celjskemu mesarskemu cehu, koliko mojstrov lahko v trgu ali v okolišu juris-

dikcije obstaja. Ti naj se priključijo celjskemu cehu. Ostali pa morajo prestati klati, sicer jim vsak mojster lahko odvzame zaklano živino. Tudi imajo mojstri prvenstveno nakupno pravico na vseh javnih mestih in na kmetih.

Sicer pa tudi poseben dekret dvorne pisarne iz leta 1790 prepoveduje neobrtno in šušmarsko klanje ter zelo omejuje prekupčevanje z živino, ki meso samo po nepotrebnem podražuje.

Državna oblast je tudi v lastnem interesu zabranjevala neobrtno klanje. V početku XVIII. stoletja je namreč uvedla na meso posebno trošarino (ki so jo mesarji plačevali poleg obrtnega davka). Sto let pozneje jo je sicer odstopila štajerskim deželnim stanovom, toda prejela je zanjo druge dohodke. Leta 1824 je izšla odredba, da se mora mesna trošarina v mestu plačevati od vsakogar, pa naj se meso uporablja tudi za dom, glede podeželja pa je bila sledeče leto omejena samo na meso, določeno za prodajo.

Glede cen je imel mestni svet z mesarji morda še več opravka ko s peki. V vseh zapisnikih občinskega sveta (počenši z letom 1693) je polno sledov o tem. Vršila se je borba za cene. Istočasno so se pa ponavljale tudi pritožbe o slabem mesu. Mesarji so morali zalagati meščane tudi z lojem za sveče, ki se jih je tedaj mnogo rabilo. Prav tako so z lojem zalagali milarje.

Take in slične pritožbe so se vršile brez konca in kraja. Za Marije Terezije so mesarji celo grozili, da bodo prestali klati. Tedaj je posegel v zadevo okrožni urad in ukazal postaviti dva sramotilna stebra za mesarje: enega pri Ljubljanskih in drugega pri Kapucinskih vratih. Stvar se je vendar poravnala, ali s povišanjem cene. Tedaj je mestni kirurg dobil nalogo, da proti plačilu 1 goldinarja za vsak slučaj zaklano živino pregleda.

Celjski mesarji so imeli svoje stojnice v ozki ulici, ki vodi s sedanjega Trga svobode k Savinji, in pa blizu Kapucinskega mostu na prostoru, kjer je zdaj vzhodni trakt stare gimnazije.

V začetku XVIII. stoletja je bil v Celju mesar Andrej Pozlak. Sredi stoletja so opravljali mesarsko obrt vdova Ana Mahne, Matija Peklar in Matija Müllwasser, nekoliko pozneje pa Jernej Kastelic in Fröhlich in Unger.

Konec XVIII. in v početku XIX. stoletja so bili Klobučarji vodilni celjski mesarski rod. Martin Klobučar je imel svoj dom v Zidanškovi ulici 30 in stojnico pred Ljubljanskimi vrati. Bila je tam še ena stojnica. Okrog leta 1800 sta obe pogoreli in magistrat je odredil, naj se novi stojnici postavita za Ložnico, ki je tedaj še tekla v Savinjo za Spodnjim gradom, češ da se ob njih, ki ožita cesto, plašijo konji in nastajajo nesreče. Klobučarjeva vdova Ana, že drugič poročena Ferlič, se je temu uprla in začela graditi mesnico na starem mestu in brez načrta. Okrožni urad je dal magistratu prav. Ferličeva je morala sprejeti prostor za Ložnico, kjer je zgradila hišico in v njej odprla gostilno, predhodnico sedanje Ojstrice.

Druga Klobučarjeva mesnica je bila za Savinjo, nasproti novi študijski knjižnici. Tu so prej izvrševali mesarsko obrt Fröhlich, Zidanški in Jurišiči. Leta 1809 si jo je z domom vred kupil Franc Klobučar.

Čisto v kotu sta bili za vojašnico dve mesnici last Simona Klančnika. Njegova naslednika sta bila Franc Pak in Ivan Steinmetz.

Tretja Klobučarjeva mesnica je bila v hiši poleg vogelnega stolpa na sedanjem poštnem dvorišču. Tu je za Francem Schliesselbergerjem in Jurijem Lukežičem mesaril Jožef Klobučar.

Za Klobučarji so bili po krajšem presledku najpomembnejši mesarski rod Balanti (Wallandi). Jurij Balant je prevzel sedanjo Ojstrico (1841) in zgradil novo in lepše poslopje. Simon Balant je že prej (1828) kupil dom in mesnico v kotu za vojašnico. Koserji so si pridobili dom in mesnico nasproti novi študijski knjižnici, medtem ko si je hišo poleg poštnega obzidnega stolpa kot nov mesarski podjetnik pridobil Jožef Senica s Spodnje Hudinje, kjer je imel opekarno in še to in ono.

Usnjarstvo in sorodne stroke

Usnjarska pravila so bila izdana leta 1649 in potrjena leta 1706 po cesarju Jožefu I.

Zelo važna je bila v prejšnjih časih usnjarska obrt, kajti produkcija usnja se je vršila samo na obrtniški način. Zato so se usnjarne nahajale tudi v manjših krajih.

V Celju jih je bilo mnogo. Prva se javlja leta 1679 na Nasutini, kjer je zdaj Narodni dom. Izprva so bile usnjarne bolj majhne, v prvi polovici XIX. stoletja so postale prav močne in dr. Josip Vošnjak govori o celjskih usnjarnah kot o »celjskem usnjarskem četverokotu«. Z usnjarji so bili v istem cehu njim skoraj istovetni strojarji.

V drugi polovici XVIII stoletja je bilo v Celju 7 usnjarn in 2 strojarni. Isto število je zabeleženo za prvo polovico XIX. stoletja. Velika večina celjskih usnjarn se je nahajala v središču mesta, na najbolj prometnih točkah.

Usnjarske delavnice so bile ob Koprivnici pred cerkvijo sv. Maksimilijana, večinoma na mestni strani potoka. Kdaj so nastale na tem mestu prve izmed njih, je težko reči, vsekakor še ne v dobi Celjskih grofov. Kajti ti so radi bivali v palači pri sv. Andreju in gotovo ne bi bili voljni prenašati smradu usnjarskih delavnic.

O prvih znanih celjskih usnjarjih v splošnem ne vemo mnogo. Med njimi so bili: Tomaž Bračič (1727), Jožef Kranich (1728), Anton Matko (1750), Rudolf Dimnik (1778), Jožef Jurečič.

V XVIII. stoletju se pa pojavljajo znani celjski usnjarski rodovi. Na prvem mestu so Zabukošeki. Po listinah, ki so obstajale pred prvo svetovno vojno, naj bi bila njihova delavnica v Zidanškovi ulici št. 25. Toda to hišo so si pridobili šele konec XVIII. stoletja po Karlu pl. Adelsteinu. Pač pa so že sredi XVIII. stoletja imeli delavnico ob Koprivnici in hišo v Stanetovi ulici št. 8.

Poleg tega so imeli Zabukošeki ob Koprivnici tudi delavnico, ki jo je Jakob Zabukovšek leta 1805 kupil od usnjarske rodbine Herzogov. Vendar so se Herzogi in za njimi Jamniki ter Spanni še nadalje udejstvovali kot usnjarji. Njih dom je sedanja prodajalna podjetja »Mesnine«.

Obe delavnici in hišo št. 8 so Zabukošeki l. 1822 prodali Karlu Lazniku (Lassnig).

Okrog leta 1800 so bili pomembni usnjarji tudi Spreizenbarti. V Stanetovi ulici so imeli hišo št. 10 (zdaj v njej knjigarna Obzorja) in hišo št. 6 (zdaj severni del stavbe, v kateri je trgovina »Železnina«), poleg pa tri usnjarske delavnice. Prva je bila na Maksimilijanovi, druga na Andrejevi strani Koprivnice, tretja pa zunaj Graških vrat ob deželski cesti. Prvo so imeli Spreitzenbarti že od prej, drugo so kupili leta 1800, tretjo je pa Elizabeta Spreitzenbart leta 1792 na Plešnikovi dražbi izdražbila za sina Karla.

Leta 1817 je Karel Spreizenbart prodal Francu Ludoviku Herzmannu delavnico ob Graški cesti. Ta je leta 1824 kupil tudi bivšo Gomilšekovo pristavo na vogalu Stanetove in Levstikove ulice, ki jo je uporabil za potrebe usnjarske obrti.

Delavnico na Maksimilijanovi strani potoka in hišo št. 10 je pa kupil Zabukošek, še preden je staro Zabukošekovo in Herzogovo delavnico prodal Lazniku (1821). Ko jo je leta 1861 Teharčan Jožef Pečnak kupil od Zabukošekovih dedičev, se je končala vloga tega rodu v usnjarski obrti. Od Pečnaka je kupil delavnico Anton Laznik leta 1869. Bila je velika, kajti tedaj so cenili poslopje na 27.050, naprave pa na 10.309 goldinarjev.

Že prej (leta 1848) je Karel Laznik kupil tretjo, zadnjo Spreitzenbartovo delavnico.

Tako je Anton Laznik imel v svoji posesti tri usnjarske delavnice (urb st. 361, 336, 365) na desni, eno, največjo (urb. st. 264), pa na levi strani potoka. Toda zašel je v denarne težkoče, leta 1877 je Mestna hranilnica pognala podjetje na dražbo in je posest zdražbila sama (1880). To je bil konec velike usnjarske delavnice. Danes služi poslopje podjetju Elektro Celje. Delavnice na desni strani potoka so pa popolnoma izginile.

Poleg tega je pa bila ob potoku še peta usnjarska delavnica (urb. st. 362). To je konec XVIII. stoletja kupil Anton Nasko. Za njim jo je dobil gostilničar (pri poznejšem Jelenu) in posestnik Valentin Jeretin. Leta 1831 jo je kupil Franc Herzmann. Ko je Laznik že dogospodarjal, je njegovo hišo v Stanetovi ulici 8 kupil Franc Herzmann. Njegov rod je ostal v njej do leta 1948.

Na drugi strani mesta, na Bregu ob Savinji, so imeli že leta 1783 usnjarsko delavnico Dimniki, in za njimi Herbsti, ki so jim leta 1808 sledili Siebenbürgerji. Hišo so imeli na Tomšičevem trgu št. 11.

Franz Ludovik Herzmann je kupil delavnico leta 1840 po posredovanju urarja Niggla, a dve leti pozneje je kupil še hišo. Ta delavnica je delala do leta 1895. Z njo se je končala blesteča doba celjskega usnjarstva.

Znani celjski strojarji (irharji) so bili: Matija Kopl (1727), Ivan Riser (1727) in njegovi nasledniki, Jakob Heilinger (1770).

Njihovo delo so pa vršili tudi usnjarji.

V drugi polovici XVIII. in v prvi polovici XIX. stoletja so bile v Celju zastopane še razne usnjarstvu sorodne stroke: jermenarstvo, rokavičarstvo, sedlarstvo in krznarstvo. Zanje v Celju ni bilo cehov, pripadale so posebno vsedeželski cehovski organizaciji, Obrtni uniji, ki je nastala na osnovi sta-

rejših pravil (usnjarskih iz leta 1706 in strojarskih ter predelovalnih iz leta 1713).

Jermenarji so bili Fröhlichi, za njimi Uršiči, rokavičarji Štefan Kovačič, pozneje Reiterji, sedlarji in krznarji Hanžiči in Ebnerji, med njimi posebno znan Franc Ks. Ebner.

Znana osebnost je bil jermenar Ivan Jurij Fröhlich, sodnik od 1782—1787. Bil je lastnik najvišje hiše na sedanjem Tomšičevem trgu in je z njo združil še južno sosedo.

Hkrati z usnjarstvom so pripadale te obrtne stroke skupini komercialnih obrti.

Čevljarstvo

Najstarejša znana celjska čevljarja sta bila Luka Rojker in Jurij Wagner. Leta 1573 sta morala napraviti 52 parov čevljev za ujete kmete, ki so jih odpeljali na sodbo v Gradec.*

Čevljarska pravila, slična usnjarskim, izvirajo kakor usnjarska iz leta 1469, niso pa ohranjena.

Med usnjarji in čevljarji so bili večni spori; večinoma so se pritoževali čevljarji radi slabe kakovosti usnja, nepravilnega rezanja in neprimernih cen. Število čevljarjev v mestu je bilo navadno preveliko; v XVIII. stoletju so se radi tega nekateri izselili in omejilo se je sprejemanje novih mojstrov. Toda pozneje je zopet nastopila preobilica čevljarjev in mestni svet je v petdesetih letih XIX. stoletja radi tega zavračal nove prijave.

Sredi XVIII. stoletja so čevljarili Gašper Vihar, Boštjan Sever in Andrej Fecher.

Napram usnjarjem so bili čevljarji pravi siromaki. Zaradi tega so se večinoma ogibali središča mesta in so imeli svoje delavnice v manjših ulicah. Iz istega vzroka se v posameznih rodovih ni mogla razviti prava obrtniška tradicija.

Sebastijan Sever je čevljaril v Celju okrog leta 1750. Nato sta začela delati Severjev naslednik Bernard Seitl in mojster Andrej Eiserle.

V vrstah čevljarjev je bilo izza početka XIX. stoletja nekaj članov rodu Bianchijev in en Kreiner, ki so oboji imeli delavnico v sedanji Gledališki ulici št. 3, oziroma 5. Približno tedaj je začel v Zidanškovi ulici št. 18 čevljariti Ivan Mayerhörmann, ki so mu sledili Winklerji.

Prava čevljarska tradicija je bila v hišici, ki so jo pred leti podrli, da so razširili vhod iz Prešernove ulice v Gubčevo. Tu so čevljarili mojstri: Martin Šanter (v drugi polovici XVIII. stoletja), Franc Ks. Herzog, Pavel Kolar, Ivan Verninšek, Jurij Sluga (1849).

Nekoliko čevljarjev je dal tudi rod Goriškov.

Čevljarska obrt se je po novi zakonodaji štela med policijske obrti, saj je delala samo za lokalne potrebe.

* Ign. Orožen, Bisthum und Diözese Lavant, VI (Kozje), 1887, str. 18—19.

Tkalstvo

Pravila celjskih tkalcev so iz leta 1729. Nahajajo se v celjskem zgodovinskem arhivu v izvodu, ki je opremljen s potrdilom mestnega sveta in njegovim velikim pečatom.

Tkalska obrt je bila silno važna, toda v Celju nikakor ni bila posebno močna. Velikim potrebam kmečkega prebivalstva so v znatni meri zadoščali vaški svobodni tkalci in meščani, vsaj premožnejši, so v XVIII. in početku XIX. stoletja že večinoma nosili uvoženo blago.

Tkalci so tkali deloma laneno platno, deloma volnene tkanine (rašević), ali pa oboje.

Matija Orešnik je prvi po imenu znani celjski tkalec (1680). Leta 1725 srečamo Jurija Nagliča, za njim pa Jakoba Nagliča. Leta 1729 se omenja Jernej Trupej. Iz XVIII. stoletja segata v XIX. stoletje rod Topolšekov in Stöcklerjev. Stöcklerjem so sledili Goriški.

Ugledna tkalska obrt je bila v smislu nove obrtne zakonodaje komercialnega značaja.

Barvarstvo

Barvarska pravila je potrdila Marija Terezija leta 1760 in so v celjskem zgodovinskem arhivu.

Obrt je bila tesno povezana s tkalsko, ugledna in po novi zakonodaji komercialnega značaja.

V prvi polovici XVIII. stoletja je barval tkanine (platno) Primož Dragar, v drugi polovici se javljajo: Karel Gross, Hočevarji in Gašper Appoth; v prvi polovici sledečega stoletja se je utrdilo nekaj barvarskih rodov: Jeretini, Eichbergerji in Nendli.

Krojaštvo in sorodne stroke

Iz leta 1573 sta znani imeni krojačev Jurija Žličnika in Mihaela Wolgemueta. Naročili so jima, da napravita 28 suknjičev in 5 parov nogavic za kmete, ki so jih odpeljali na sodbo v Gradec.

Krojaška pravila niso ohranjena.

Krojaška obrt je bila za spoznanje na boljšem ko čevljarska. Tolikšne prenapolnjenosti v njej najbrž ni bilo, toda v petdesetih letih XIX. stoletja je mestni svet pri dovolitvah novih obrti z njo že moral računati. Kako rodbinsko tradicijo je pri krojačih še težje ugotoviti ko pri čevljarjih, delavnice so šle iz rok v roke. Znano je ime mojstra Lovrenca Vodopivca (1753). Najbolje se je v prvi polovici XIX. stoletja držal rod Englertov. Proti koncu XVIII. stoletja se javlja tudi šivilja: Katarina Strimpfl. Zanimivo poročilo imamo iz leta 1802. Mestni svet je dovolil krojaču Klopferju, da dela in prodaja gotove obleke in da ima lahko pomočnika in učenca. Ceh se je proti temu pritožil, toda ni uspel, kajti tudi okrožni urad je menil, da je tako krojaštvo potrebno.

Izza XVIII. stoletja se javljajo še druge, krojaštvu sorodne stroke: pletilstvo in nogavičarstvo, odejarstvo, vrvarstvo in vrvičarstvo. S pletilstvom

in nogavičarstvom so se bavili Forstnerji. Odeje sta izdelovala Jakob Janiš in Jožef Kavšek. Pomembno je bilo vrvarstvo. V prvi polovici XVIII. stoletja so se bavili s to obrtjo Leopold Mežnar (Messner), Sebastijan Fröhlich in Matija Košak. V Košakovem rodu se je razvila obrtna tradicija. Za pletenje vrvi je bila potrebna dolga in ozka delavnica. Imeli so jo ob obzidju pred prehodom Linhartove ulice v Stanetovo (zdaj Dolžan, prodajalna mesnin in bivša trgovina Ravnikar). Leta 1825 jo je prevzel Jožef Hohfeld. Nekoliko pozneje si je Hohfeld zgradil drugo delavnico na obzidju poleg Vodnega stolpa. Večjo vrvarno so imeli tedaj tudi Perki. Njihova delavnica je bila na obzidju v ozadju sedanje trgovine Merkur (bivši Jagodič).

Klobučarstvo

Najstarejši znani klobučar tega razdobja je Ivan Haidman. Leta 1573 je moral napraviti 26 klobukov za ujete kmete, ki so jih odpeljali na sodbo v Gradec.*

Klobučarska pravila za mesto in vso četrt so iz dobe cesarja Ferdinanda III. Potrdil jih je Karel VI. (1718). Nahajajo se v celjskem zgodovinskem arhivu v lepem izvodu s potrditvijo cesarice Marije Terezije (1750).

Celjska klobučarska obrt je bila donosna in dobro razvita. Izvrševalo jo je izza prve polovice XVIII. stoletja nekaj trdnih klobučarskih rodov. Najpomembnejši so bili Perki, ki so imeli dve klobučarni. Pridružujejo se jim najprej Auchmani in Wirti, nato pa Hechti. Še kasneje se pojavljajo rodovi: Burja, Wambrechtsamer in Chiba (1861).

Kakor usnjarji so se tudi klobučarji držali sredine mesta; tudi njihova obrt je bila komercialna.

Lončarstvo

Lončarska pravila so bila prvič izdana za Ferdinanda II. (1605), nato potrjena za Ferdinanda III. (1649) in za Marije Terezije (1746). Izvod s cesaričino potrditvijo je v celjskem zgodovinskem arhivu.

Lončarji so uživali dobre čase. V prejšnjih časih je bila namreč uporaba lončenih posod zelo velika, ne samo na kmetih, ampak tudi v mestih, kjer jih še ni popolnoma izpodrinila kovinasta posoda. V nasprotju s tkalstvom se je tako mestno lončarstvo znalo vzdržati ob konkurenci kmetskih lončarskih izdelkov, ki se v mestu niso smeli prodajati. Leta 1775 se navaja kot lončar Ivan Jurij Rojko. Iz XVII. stoletja segata v XIX stoletje dva trdna lončarska rodova: Gorinški in Dolmeči. Za njimi so bili Gorjanci najtrdnejši celjski lončarji. Nekaj časa so posedovali vse celjske lončarne, ki se kot realne obrti navajajo za prvo polovico XIX. stoletja.

Kovaštvo in kolarstvo

Prvo in neprijazno poročilo o celjskih kovačih je iz leta 1573.* Za 42 ujetih kmetov, ki so jih pripravljali za odgon v Gradec, je moral kovač Ivan Winkler napraviti 41 obročev, ki so jih kmetom dali okrog vratu. Pavel

* Ign. Orožen, l. c.

Schmid je pa moral skovati 24 sežnjev dolgo, iz 900 členov sestavljeno verigo, na katero so priklenili vrsto kmetov, preden so jih odgnali v Gradec.*

Za velike kuge leta 1697 so vršili kovaško obrt Luka Drežnik na Bregu, Stadtler in Robida pa v mestu.

Skupna pravila kovačev in kolarjev je potrdil cesar Leopold I. leta 1671. Zgorela so o priliki požara, ohranjeni ostanek je revidiral mestni svet leta 1672 in 1814, danes pa tudi tega ni več.

Kovači tiste dobe so se delili v izdelovalce sekir in nožev, v žebljarje in podkovske kovače. Vse te različne panoge so bile združene v kovaškem cehu, ki so mu pripadali tudi kolarji.

V začetku XVII. stoletja srečamo kot podkovskega kovača Jožefa Antauerja.

Izza XVIII. stoletja so do sredine XIX. stoletja izvrševali v Celju obrt Theiserji. Za njimi so jo za kratko dobo prevzeli Šmagovci, ki so jim kasneje (1864) sledili Žimnjaki. Nekako istodobno s Theiserji so se začeli Westermayerji udejstvovali kot celjski kovači; ker so se ohranili do novejših dni, tvorijo po dolgem izvrševanju isté obrti edinstveno izjemo med celjskimi obrtnimi rodovi.

Kolarsko obrt je izvrševal Anton Draksler (1778) izza XVIII. stoletja že tudi Sorglechnerji, ki so se jim pozneje pridružili Treuni.

Med kovači so bili na prvem mestu podkovski kovači, ki se včasih označujejo tudi kot živinozdravniki.

Zidarstvo, kamnoseštvo in tesarstvo

Pravila teh strok, ki so bile združene v istem cehu, je potrdil najprej Karel VI. (1739) in nato Marija Terezija (1753). Prvi kakor drugi potrjeni izvod se nahaja v celjskem zgodovinskem arhivu.

Prvi znani celjski zidarski mojster je bil neki Vogler, ki je živel okrog leta 1500, drugi je bil Peter Saltar, ki je konec XVII. stoletja popravljal streho na luteranski cerkvi v Golčah pri Žalcu. Cerkev samo je zgradil italijanski mojster Pietro Antonio Pigrato. Istočasno sta delala v Celju dva pomembnejša mojstra: Danijel Nastinger in Francesco de Lugano. Oba sta v letih 1567—1579 obnavljala stari celjski grad. Francesko de Lugano je pa verjetno zgradil »grofijo«. Leta 1707 je mojster Domenico Orsolino, dobil naročilo, naj napravi proračun za proviantno hišo, vendar do zidave ni prišlo.

V tem času (okrog 1600) so mnogo gradili pri zdravilišču na Dobrni. Med mnogimi delavci graditelji spis sicer navaja dva mizarja, Ivana iz Celja in Tobija iz Vitanja, ter steklarja Jurija iz Celja, pozabil je pa opozoriti na zidarje, ki so vendar polagali temelj zdraviliški stavbi.

Po novi zakonodaji so vse tri stroke pripadale skupini policijskih obrti.

Konec XVII. stoletja srečamo v Celju zidarskega mojstra Tomaža Pavšeka, v začetku XVIII. stoletja Jurija Stropnika, Matijo Pečovnika, v drugi polovici Linharta (Lienhard), Andreja Smrekarja, Karla Pipuša in Matijo

* Ign. Orožen, l. c.

Pušnika, ob koncu XVIII. in v začetku XIX. stoletja pa Leopolda Dušingerja in Gregorja Teržana. V začetku XIX. stoletja je imel obrt v Celju Jakob Grajn, sicer zidarski mojster v Vojniku, več desetletij je izvrševal zidarska dela Ivan Nöst, sredi stoletja pa že nastopa Anton Fellner, prav tako upoštevan mojster. V prvi polovici stoletja srečamo, toda bolj redko, tudi Jožefa Krena. Kot sobni polir se omenja sredi stoletja Valentin Zöllner.

Zidarski mojstri so uživali znaten ugled. Mestni svet je pa nanje tudi pazil, leta 1768 se pojavlja v mestnih zapisnikih tožba, da so tudi zidarji krivi za mnoge spore med hišnimi lastniki, češ da pogosto vede zidajo tam, kjer mejaštvo zidanja ne bi dovoljevalo, tako npr. zidajo, opirajoč zid na tujo osnovo. Bili so tudi spori med naročniki del in zidarskimi mojstri; okrog leta 1800 so mojstri vsaj deloma že zidali po načrtih.

Prva znana celjska tesarska mojstra sta bila Leopold Košir in Ožbalt Mandelc, ki sta delala pri luteranski cerkvi v Golčah. V drugi polovici XVII. stoletja je v Celju tesaril mojster Grimec. Iz konca XVII. stoletja so nam znani tesarski mojstri Janez Kruhar, Blaž Gobec in Jurij Schleicher.

Okrog leta 1800 je razen teh še tesaril Nidorfer. Nekoliko pozneje nastopajo znani tesarski mojstri Franc Pak, Franc Schmid in Jurij Stepišnik.

Najstarejši znani celjski kamnosek Jurij Lenz se je udejstvoval v XVII. stoletju, konec XVIII. stoletja je izvrševal kamnoseško obrt Peter Muhovič, v začetku XIX. stoletja srečamo kot kamnoseka Jurija Finratha, sredi stoletja pa Valentina Hoferja.

Mizarstvo, ključavničarstvo, ostrogarstvo, urarstvo, puškarstvo

Tem združenim strokam je dal cehovske pravice Karel VI., potrdila in dopolnila jih je Marija Terezija, pri čemer je vključila v ceh tudi mojstre v Brežicah in Slovenjem Gradcu (1756). Izvod cesaričinih potrjenih pravil je v celjskem zgodovinskem arhivu.

Močnejši in starejši skupini sta bili mizarska in ključavničarska. Mizarsko obrt so izza XVIII. stoletja izvrševali Potočniki, Županovo istodobno delavnico je pozneje najprej prevzel Henrik Guttmann in nato Janez Hedl, Haringovo pa najprej Jožef Krein in za njim Ferdinand Zabukošek. Pridružila se jim je delavnica Eckartova. Istodobni dve ključavničarski delavnici sta hitro prehajali iz rok v roke.

Veleurarstvo je bilo v Celju udomačeno vsaj že v drugi polovici XVIII. stoletja, ko ga je izvrševal Blaž Okrogelnik. Potreba po velikih urah je bila tolikšna, da je nastala v mestu še druga delavnica, Lamprehtova, ki so jo pozneje posedovali Goriški. Z izdelovanjem in popravljanjem majhnih ur pa so se za Jožefom Knöblom dolgo bavili Niggli. Celjsko puškarstvo je pa še starejše: sega že v XV. stoletje. Proti koncu XVIII. stoletja se je bavil z njim Urban Dornik, nato pa so nad 40 let puškarili Poschingerji.

Nekoč je bilo v celjskem cehu mizarjev, ključavničarjev, veleurarjev in puškarjev zastopano tudi ostrogarstvo; Jurači so bili poslednji, ki so se bavili s to obrtjo.

Kotlarstvo

Dobro zastopano je bilo v Celju kotlarstvo in izdelovanje drugih kovinastih predmetov. Tako je (o. 1771) postal kotlarski mojster Franc Kubic, ko je napravil mojstrsko delo v navzočnosti dveh občinskih svetnikov in vplačal ustrezni denarni znesek.

Nejevoljo domačih mojstrov so izzivali potujoči italijanski kotlarji, ki so prodajali na trgu in tudi po hišah cenejše blago. V začetku XIX. stoletja se je začel uveljavljati domači kotlarski rod Primožičev. S to obrtno stroko so se bavili tudi že omenjeni Theiserji in Westermayerji.

Kositrarstvo

Kositarji so izdelovali cinaste posode, ki so bile precej drage in so v manjših mestih nadomeščale srebrne in zlate* Prvi znani celjski izdelovalec cinastih posod je bil Benedikt Zingieser, ki je živel v Celju okrog leta 1550 ter je bil hkrati zvonar. Priložnostno so ulivali cinaste posode tudi poznejši zvonarji Busettiji. Ti so bili v Celju trajno naseljeni. Bili so italijanskega rodu. V mesto so pa prihajali s svojim blagom tudi potujoči italijanski kositrarji. Domači kositrar Adam Hammer se je proti njim leta 1699 pritožil. Adamov sin Anton Hammer je užival v mestu tolikšen ugled, da so ga leta 1706 izvolili za mestnega sodnika. Njegovo delavnico sta drug za drugim prevzela Jožef Gek (Gok) in sin Anton. Antonov naslednik je bil najbrž Ivan Baptist Stretti, ki se tu in tam v Celju, vedno pa v Gradcu označuje kot kositrar. Domačega rodu je bil mojster Lovrenc Gozdnikar. On je po doktorju Morocuttiju proti potujočim italijanskim kositrarjem pri magistratu vložil pritožbo. Magistrat je sklenil, naj se, ker je vendar potreba, pokličejo pošteni mojstri iz Gradca, potujoči Italijani pa naj dotlej svoje blago prodajajo, saj imajo itak pri sodišču (magistratu) položenih po 25 goldinarjev. Strettije so očividno imeli za domačine, sicer je bil vendar italijanskega porekla tudi odvetnik Morocutti.

Kot izdelovalec pil se v XVIII. stoletju javlja Martin Hupaner. Pozneje so se bavili s tem poslom najprej Stögerji in nato Permozerji.

Celo izdelovanje tesarskih spojk je bilo nekako specializirano. V XVIII. stoletju je take spojke izdeloval neki Ivan Schratter.

Slikarstvo in kiparstvo

Tudi slikarje in kiparje so smatrali za obrtnike, včlanjene pri deželski bratovščini v Gradcu. Celjske slikarje poznamo iz navedb v matičnih knjigah, vendar pa iz njih ni razvidno, ali so bili umetniki. Prvi med njimi je Dominik Cranich, ki se je leta 1694 poročil s hčerko zlatarja Janeza Franca. V začetku naslednjega stoletja je deloval v Celju »krajevni slikar Boštjan

* Georg Wolfbauer, Die steirischen Zinngiesser und ihre Marken, izdal muzej za umetno obrt v Gradcu, 1934. — Branko Korošec, Kositrarska obrt na Slovenskem Štajerskem, Kronika, 1966.

Menhart«. Samo nekoliko pozneje se javlja slikar Janez Benedikt Huster, ki je bil leta 1709, 1710, 1711 in 1728 mestni sodnik, sicer pa mestni svetovalec. Sledil mu je sin Janez Benedikt ml., ki je umrl leta 1760. Menhartovo delavnico je najbrž prevzel Korošec Lenart Petrovčnik. Njemu je sledil sin Jurij, zet zdravnika dr. Bischoffa. Umrl je na Miklavškem hribu v hiši, ki je za dr. Freyem postala last posebnega beneficija. V početku XIX. stoletja je slikal v Celju mojster Franc Maidinger.

Manj številni so kiparji. Med njimi srečamo Matijo Brinovca, ki se je poročil v Celju leta 1737. Pravi umetnik je bil Ferdinand Gallo, ki je slovel kot izdelovalec oltarjev in podob. Umrl je leta 1788. Kipar je bil tudi sin Matija, ki se je pa naselil v Ptuju in kot umetnik ni dosegel svojega očeta.*

Zlatarstvo in draguljarstvo

Prvi znani celjski zlatar je bil gotovo Ivan Goldschmid, ki je bil leta 1460 mestni sodnik. Pomemben in znan zlatar Celja in celjske četrti je bil Andrej Cvikl.** Javlja se leta 1654 kot prvi predstavnik na Štajerskem razširjene zlatarske rodbine. Leta 1694 se nam javlja kot zlatar Janez Franc. Leta 1775 je umrl v Celju zlatar Franc Klopsperger, ki si je okrog leta 1750 pridobil na Lopati kmetijo, ki je dobila domače ime Goldšmid. Leta 1783 se navaja v celjskih davčnih knjigah zlatar Dekrinis, po rodu Italijan, čigar potomci so se pozneje preselili v Gradec. Istočasno z Dekrinisom je bil v Celju zlatar Janez Jurij Rojc. Njegovo delavnico, ki je bila najbrž že na Glavnem trgu, je leta 1784 kupil Mihael Kopf. Od njega jo je leta 1828 podedovala Barbara Trautvetter. Trautvetterjeva jo je že leta 1829 prodala Ivanu Frideriku Schmidu. Od tega jo je leta 1834 kupil Italijan Jožef Tamborini, a jo je že leta 1844 prodal Italijanu Ivanu Pacciaffu. Ta je obrat toliko dvignil, da je zaposloval nad 20 delavcev. Daljnja naslednica je sedanje Zlatarna.

Sodarstvo

Sodarstvo je v začetku XVIII. izvrševal Jakob Modrič, proti koncu istega stoletja se je bavil s to obrtjo Andrej Lachenmayer, za njim so jo za dolgo dobo prevzeli Tauschli. Ob koncu XVIII. stoletja so imeli sodarsko delavnico tudi grofje Thurni, bila je najbrž v zvezi z njihovimi vinogradi.

Strugarstvo

V XVIII. stoletju se nam javlja Wagnerjeva strugarska obrt, ki se je ohranila do sredine XIX. stoletja.

---

* Okrog leta 1750 je bratovščina graških slikarjev in kiparjev (med njimi je bil tudi Gornjegrajčan Sokotnik) vodila hudo borbo proti šušmarjem, med njimi je bil Celjan samo Anton Zeit, dvorni mojster barona Moscona. (Graški deželni arhiv: Die priv. Maler und Bildhauer in Steiermark gegen ihre Fretter im Lande, 1750—1757, fasc. 131).

** Podatki o Cviklih v knjižici: Georg Wolfbauer, Meisterverzeichnis der steirischen Goldschmiede, Gradec, 1935. Ostali podatki o zlatarjih iz celjskih virov.

Pasarstvo

Tudi pasarji so imeli v Celju posla dovolj že v XVIII. stoletju.

Kot pasarji se javljajo Jakob Frank (1725), Ivan Sammwöler (1771), Anton Stepišnik (1777), še v XIX. stoletju so pasarsko obrt izvrševali Kreinerji, ki jih srečamo v Celju že leta 1760.

Glavničarstvo

Glavničarsko obrt so proti koncu XVIII. stoletja izvrševali Diensteli; leta 1841 pa jo je priženil Jožef Gojevič.

Lasuljarstvo

Znak časa je bilo izdelovanje lasulj. Proti koncu XVIII. in v začetku XIX. stoletja je izdeloval lasulje Lovrenc Stüger, za njim Molz in končno Ludovik Egger.

Pivovarništvo

Zanimiv je pojav pivovarništva. V prejšnjih časih so pivo radi pili, toda izdelovanje je bilo še v tolikšni meri obrtnega značaja, da je nova zakonodaja pivovarništvo proglasila za policijsko obrt. Vendar so bili pivovarnarji magnati med obrtniki.*

Kot prvi znani pivovarnik se javlja sredi XVIII. stoletja Jožef Ainschütz. Proti koncu stoletja sta varila pivo lecetar Ivan Jakob Spreizenbart in gostilničar Fischer.

Tudi medičar in lecetar Anton Schifferl si je pridobil pivovarniško pravico. Ko je leta 1768 umrl, je mestni svet vdovi odobril to pravico z naročilom, naj gleda, da bo občinstvo zadovoljila z dobrim pivom, v ta namen naj si pridobi dobrega pivovarniškega pomočnika, najbolje bi pa bilo, ako bi se s takim pomočnikom poročila. Schifferl je bil bogat mož, saj je razen ženi in sorodnikom volil kapucinom 4000 fl, za dijaške ustanove pa 3000 fl.

Spreizenbart je Pod gradom zgradil pivnico Skalno klet, kjer je shranjeval pivo v skali. Verjetno je imel blizu tudi delavnico. Njegova naslednika sta bila drug za drugim Anton in Franc Zabukošek. Leta 1816 je kupil podjetje Joahim Pavel Jaut (Jauth), ki si je že dve leti poprej pridobil hišo v sedanji Zidanškovi ulici št. 7. To hišo je po nakupu popolnoma na novo zgradil in ji dal v bistvu sedanjo obliko. Iz sodobnega opisa posnamemo naslednje:**

Pod prednjim delom hiše so bile na levo in desno velike vinske kleti, za njimi je bila pod varilnico velika klet za pivo, v kateri je bilo prostora za 150 sodov po 80 sodčkov (mer). V prizemlju je bil na sredi velik prevoz na dvorišče. Na eni strani prevoza sta bili dve veliki pivski sobi s kuhinjo in sobo za služinčad, na drugi strani in ob dvorišču so bili obratni prostori: kuhinja z žganjarno, klet za žganje, varilnica in hladilnica piva, skedenj,

* Spisa bolj splošnega značaja: Fr. Pichler, Das Steinbierbrauen in der Steiermark, Zeitschrift d. hist. Vereins f. Steiermark, 1962. — Vladislav Fabjanič, Procvit pivovarništva v Ljubljani, Kronika, 1958.

** Knjiga magistratnih posestnih spisov v zgodovinskem arhivu v Celju.

greznica in dve drvarnici. V prvem in drugem nadstropju je bilo stebrišče, iz katerega je bil dohod v mnoge sobe, in sušilnica za slad. Okrog drugega dvorišča so bili navadni gospodarski prostori, hlev za 10 glav rogate živine in 6 konj, svinjak, kolarnica in klet za surova in vložena živila, v prvem nadstropju shramba za seno in slamo, orodjarna, v drugem nadstropju stebrišče in sobe za sušenje in shrambo žita. Podstrešje je bilo deloma tlakovano, deloma pa pokrito z deskami in urejeno za sušenje in shrambo žita. Hodniki, obratni prostori, kuhinja in shrambi so bili obokani, stopnice so bile kamenite.

Od Alojzija Jauta sta leta 1834 kupila podjetje Ivan Tappeiner in žena Jožefa. Tappeiner je bil bogat človek, nasproti sedanji avtobusni postaji si je zgradil tri hiše: poznejše kamnoseško poslopje, okoliško šolo in predhodnico Celjskega doma; kupil je tudi Rožni dvor na Dolgem polju (poznejše Diehlovo). Leta 1860 je prevzel pivovarno Friderik Mathes. Njegov sin jo je prenesel na sedanji Šlandrov trg v predhodnico trinadstropnice.

Tudi tu je bila večja pivovarna. Leta 1800 jo je kupil Ivan Jurij Steinmetz, znan tudi kot zvonar.

Leta 1835 je prevzel podjetje zet Alojzij Jaut, ki je prodal podjetje v Zidanškovi ulici. Leta 1846 ga je kupil Maks Kink. Ta je prišel leta 1876 v konkurz, podjetje je kupila Ana Kranjc, od nje pa Karel Mathes (1873). Podjetje v Zidanškovi ulici je Mathes prodal in spremenilo se je v hotel. Mathes je glavno poslopje kupljene pivovarne spremenil v hotel »Krono«, pivo je pa varil v prizidanem poslopju. Leta 1889 sta kupila posest Ivan Peter pl. Reinighaus in žena Terezija, lastnika graške pivovarne. Celjsko pivovarništvo je umrlo, pri Kroni je bila poslej zaloga graškega piva.

Za vse štajerske pivovarne je bil sedež ceha izprva v Leobnu, kjer segajo pivovarniške tradicije do današnjega dne. Leta 1808 so pa za graško, mariborsko in celjsko okrožje ustanovili poseben ceh v Gradcu.

Milarstvo, lecetarstvo, medičarstvo

Že leta 1726 se javlja kot milar Ivan Leopold Merzel. Kmalu nato nastopajo kot milarji Mazurji. Njim so sledili iz Ljubljane došli Klančniki. Imeli so hišo in podjetje na sedanjem Tomšičevem trgu št. 12.

Milarji so izdelovali tudi sveče, glede dobave loja so pa bili često v sporu z mesarji, ki so loj rajši prodajali npr. v Mariboru, če je bila tam višja cena. Često so se milarji pritoževali tudi glede kakovosti loja, češ da je od tega odvisna tudi kakovost sveč. Vendar so kakor prvotno še v XVIII. stoletju mnogo sveč napravile ženske same. Najbrž je odtod izviral običaj, da so prodajali sveče v krušni sobici na magistratu. Varjenje mila je na trgu povzročalo neprijeten duh. Nadležni pa niso bili lectarji in medičarji.

Izdelovanje orgel

V tej zvezi je treba omeniti za Celje XVIII. in prve polovice XIX. stoletja značilno izdelovanje orgel. Prvi je v Celju izvrševal to obrt rod Janečkov, ki so prišli s Češkega. Prvi izmed njih, Franc Janeček, ki se javlja izza leta 1721, ni delal samo za bližnjo okolico, ampak npr. tudi za Zagreb.

Njemu je sledil Ivan Janeček. Leta 1783 je bila posestnica obrti Katarina Janeček, vdova menda po Ivanu. Sedem let pozneje se pa že Anton Scholz omenja kot izdelovalec orgel. Po Scholzevi smrti leta 1808 je prevzela obrt vdova Elizabeta, ki se je znova poročila z Vaclavom Markelom, ki je bil gotovo tudi iz Češke. Vaclav Markel je umrl leta 1826 in vdova Elizabeta je sama vodila obrt do leta 1832, ko jo je od nje kupil Avguštin Queiser. Na slednjega prošnjo je bila obrt leta 1884 izbrisana. Medtem se je v Celju bavil z isto obrtjo Alojzij Hörbiger, čigar delo so orgle v opatijski cerkvi, izgotovljene leta 1842.

Knjigovezništvo, knjigotrštvo in tiskarstvo

Proti koncu XVIII. stoletja je v Celju tudi knjiga jela dobivati svojo veljavo. Prvi znak za to je pojav knjigovezov. V drugi polovici XVIII. stoletja se navajata mojstra Jakob Schleicher in Ivan Strohmayer. Tedaj so knjigovezi prodajali tudi knjige.

Strohmayerju je magistrat prepovedal prodajati kolke in načrtan papir, pridržal si je sam to pravico in poveril prodajanje Jožefu Bianchiju. Strohmayer se je pritožil in gubernij je odločil, da lahko kolke in načrtan papir prodaja i Strohmayer i magistrat po Bianchiju. Leta 1806 so jima to sicer prepovedali, toda istočasno so jima znova dovolili, da smeta trgovati s šolskimi knjigami, molitveniki in koledarj. V praksi so knjigovezi šli celo preko teh predpisov, kar je bilo tem laže, ker so se s prodajo knjig bavili tudi navadni trgovci. V prvi polovici XIX. stoletja so bili veljavni celjski knjigovezi iz Teple na Češkem došli Geigerji.

Kot prvi celjski knjigotržec se leta 1785 navaja Franc Jožef Jenko. Leta 1826 je dobil koncesijo Karel Renz pl. Renzenburg. Dobro je pa šele bil celjski knjižni trg preskrbljen, ko je Jožef Geiger po letu 1850 opustil knjigovezništvo in se ves posvetil prodaji knjig.

Za prvega celjskega tiskarja velja Franc Anton Schütz, ki je deloval v Celju od leta 1788—1792. Leta 1788 je dobil tiskarniško koncesijo tudi omenjeni Franc Jožef Jenko. Njegov naslednik je bil Sebastijan Kaiser. Po njegovi smrti je vdova Terezija, roj. Novakova, sama vodila tiskarno. Leta 1810 se je znova poročila z Jožefom Bacho de Deser, ki je tiskal do konca tridesetih let, nakar mu je sledil rod Jeretinov, ki je obdržal tiskarno v svojih rokah do leta 1881.

Knjigovezi, knjigotržci in tiskarji so imeli svoje cehe v Gradcu.

Opomba: V smislu zakonodaje fevdalne dobe so smatrali za obrtno tudi zdravniško in lekarniško delo. V tej knjigi govorim o tem v posebnem poglavju o telesni kulturi.

Necehovske obrti

Topilnica z livalnico topov

Značilen je pojav topilnice z livalnico topov, ki jo je Ferdinand I. vsaj začasno uredil v Celju. Leta 1522 je poslal sem svojega višjega strelnega mojstra Ulrika Leysserja in puškarskega mojstra Ivana Düringa z na-

logo, da bi tu ulivala topove. Glavar in vicedom Kaspar Herbst je moral preskrbeti potreben denar in rudo — tudi stari topovi so se prelivali; kmetje pa so opravljali vozno tlako. Po prvem poizkusu ulivanja je bilo preizkusno streljanje pred novim glavarjem in vicedomom Ahacem Lindeškim, ki pa je slabo izpadlo, vendar se je ulivanje še nekaj časa nadaljevalo.

Zvonarstvo

Enako značilen za pomen mesta je pojav zvonarjev. Sredi XVI. stoletja je v Celju ulival zvonove Benedikt Zingiesser, ki je prišel iz Ljubljane. Daljšo dobo je gojil to obrt rod Boset (Buset, Busetti), ki je bil očividno laškega porekla; tako se javlja Nikolaj Boset nekako v dobi 1670—1705. Pozneje so bili zvonarji v Celju Schneiderji, med njimi Konrad Schneider (1715); in končno, ob sklonu 18. in v prvi polovici 19. stoletja, patricijsko bogati in širokopotezni Steinmetzi (med njimi Ivan). Zvonarna je bila na stranskem vrhu Jožefovega hriba (Zavodenjski hrib). Nehala je delati leta 1857, ko je posest kupil trgovec Jožef Krisper. Zadnji Steinmetz je umrl kot siromašen sluga.

Opekarništvo

Opekarništvo v Celju je zelo staro. Saj že v starem gradu najdemo v zidu opeko med kamenjem. Prvič se omenja opekarna na Hudinji v celjskem župnijskem urbarju iz leta 1542. Vrban je imel svoj vinograd pri opečnem dvoru (am Ziglhoff). Iz poznejših zapisov izvemo, da jo je mesto imelo v lastni režiji. Mestni svet je sprejemal v službo opekarje pod točno določenimi pogoji.

Tako se je leta 1721 službo nastopajoči Jakob Hornik obvezal, da bo naenkrat nažgal 1400 kosov zidne opeke, 100 kosov po en goldinar, 8000 kosov strešne opeke, 1000 kosov po dva goldinarja, 100 votlih opek, kos po dva peneza, in tlakovne opeke, po 3 peneze kos. V naslednjem letu (1722) je bila sklenjena pogodba z opekarjem Jelenom, ki naj naenkrat vloži 1300 zidnih, 8000 strešnih in 100 votlih opek za skupno vsoto 18 goldinarjev; ako se bo posebno odlikoval, dobi povrh še en goldinar. V stalno podjetje se je hudinjska opekarna spremenila v začetku XIX. stoletja, ko ji je bil lastnik Jožef Senica. Njegova velika hiša ob vzhodnem koncu naselja Cigonce je bila leta 1970 porušena. Hudinjska opekarna se je ohranila do današnjega dne. Bilo je pa tudi nekaj priložnostnih in začasnih. Priložnostna je gotovo bila opekarna pod gradom, ki so jo v XVI. stoletju uredili za potrebe pri popravilu starega gradu. V drugi polovici XVIII. stoletja je imel opekarno bivši okrožni glavar in mestni župan Jožef pl. Gallenfels. Bil je lastnik Žabjeka, dvorca na Dolgem polju, ki je bil v stari Jugoslaviji Diehlova last. Prvotno ime dvorca se je nanašalo na mlako pred njim: mlaka je skoraj gotovo nastala na opekarniškem izkopu. V prvi polovici XIX. stoletja čitamo o opekarni v Polulah, navaja se pa tudi opekarna Blaža Koželja (pač na Ljubečni) in Jurija Steinmetza (v Arji vasi oziroma Zalogu).

Proti koncu XVIII. stoletja je postala pa težnja po žganju opeke že kar močna. Tako je tudi Anton Cerar, lastnik hrvaškega na Hudinji, prosil magistrat, da mu dodeli mesto, kjer bi mogel dobivati glino in žgati opeko.

Apneništvo in kamnolomstvo

Kakih stalnih apnenic še ni bilo. Po potrebi so napravljali začasno gozdne apnenine. V bližini Celja je sorazmerno blizu apnenec v Pečovniku. Verjetno so tam apno najčešče žgali. Iz leta 1777 imamo poročilo, da sta mestna stavbna mojstra Štefan Kovačič in Resnik prosila magistrat, naj jima dovoli zgraditi apnenico v Pečovniku. Dovoljenje sta seveda dobila, vendar sta morala določeni del proizvedenega apna izročiti magistratu.

Kamen za stavbe so dobivali zlasti na pobočjih nad Liscami (deloma nad sedanjim parkom), in nad Šmarsko cesto. To je cepljiv skriljavec, ki razmeroma hitro prepereva. Ko so zgradili cesto, že vsakomur niso dovolili, da bi bil tam lomil kamen, češ da se pobočje zaradi ceste ne sme rahljati.

Fužina (kovačnica na vodni pogon) ob Savinji in v Pečovniku

Prva fužina je bila ob Savinji nasproti grofiji. Leta 1775 jo je Anton Neuhart premestil v Pečovnik. Ker se pri tem ni ravnal po fužinskem redu je moral plačati globo 100 goldinarjev. Fužina je izdelovala žeblje. Bila je ob vhodu v ozko dolino Pečovniškega potoka. Sorazmerno veliko poslopje še stoji. Okrog 1820 je koval tu žeblje Bertoncelj. Pozneje je bila v stavbi gostilna »Pri dveh golobih«.

Soliter, pepelika

Že proti koncu dobe je na gornjehudinjski gmajni nastala majhna izdelovalnica solitra.

Kmetje so pa izrabljali svoje gozdove za to, da so v posebnih kolibicah iz pepela kuhali pepeliko, ki je bila potrebna v steklarnah.

Steklarstvo

Prvi po imenu znani celjski steklar je bil Krištof Skhazoll (Christoforo Szacolli), ki je deloval konec XVII. stoletja. Kot drugi se javlja Mihael Škrget (Skhörggeth) leta 1751, izza konca XVII. stoletja srečavamo kot steklarje Kendlerje. Manjši obrat je imel Ivan Heckel, ki je leta 1821 podedoval obrt po svojih starših in je moral biti odličen steklar in graver. Med steklarji se navajata tudi Ignacij Novak in za njim Jožef Wokaun. Toda Ignacij Novak, sicer gospodar na Spodnjem Lanovžu, in Jožef Wokaun, obogateli pek, sta bila lastnika večje steklarne v Rakovici ob Hudinji nad Vitanjem. Celjski steklarji so imeli gotovo zveze s steklarnami, ki jih je mnogo nastalo v širši okolici Celja. V isti vrsti najdemo tudi dr. Maksa Andreeja, ki se je odrekel odvetništvu, da se je mogel ukvarjati z gospodarstvom, zlasti s steklarstvom v južnem ozadju Savinjske doline in na Pohorju.

Premogovništvo

V začetku XIX. stoletja se je v okolici začelo razvijati tudi rudarstvo, zlasti premogovništvo. Več Celjanov ga je hotelo pridobitno uporabiti, med njimi najdemo Tomaža Grilca, Vincenca Gurnika in druge. A tudi tuji rudarski podjetniki so se radi v Celju naseljevali in nadaljevali tu delo, ki je bilo sorodno s prejšnjim. Franc Maurer, trboveljski steklarnar in ustanovitelj rudnika, je postal celo celjski župan. V tem času se je Celje v rudarstvu toliko uveljavilo, da je bilo v naslednji dobi okrog 70 let središče rudarske uprave in sodstva v svoji pokrajini.

Gostilničarstvo

Gostilničarstvo celjsko je tako staro kot mesto. Osnovo mu tvori odredba Friderika III. iz leta 1461, ki določa, naj se odpravijo vse gostilne v vaseh okrog Celja in v Savinjski dolini, češ da njih obstoj nasprotuje stanovskim pravilom in so mesta in trgi oškodovani, ker da se trgovci rajši ustavljajo v kmečkih gostilnah ko v mestnih, saj dobe tam lahko vino za žito (1 lonec vina, 3 lonci žita); dopolnilo tvori odlok iz leta 1478, ki pravi, da ne sme biti nobene gostilne eno miljo okrog Celja.

Prvotno so bile gostilne večinoma združene s kako drugo obrtjo, zlasti pekovsko. V početku XIX. stoletja je pa ta združitev večinoma prestala. Nekatere izmed teh gostiln so bile navadne točilnice in okrepčevalnice, druge pa so služile tudi kot »hoteli«.

V početku XIX. stoletja se je podeljujoča oblast (magistrat) po novi obrtni zakonodaji začela ozirati na lokalno potrebo, na lokal in na prošnjikovo osebnost. Gostilniška pravica je bila v najstrožjem smislu besede popolnoma osebnega značaja.

Bremena, ki so jih nosili gostilničarji, nikakor niso bila lahka. Poleg obrtnega davka so že izza davnih časih plačevali trošarino na pijačo (»tac«), ki jo je deželnoknežja oblast prodajala privatnikom. Često je deželnoknežja oblast razpisala kako doklado (»akcizo«) in ob dovozu v mesto je bilo treba plačati užitnino. Tudi uporaba godbe v gostilni je bila združena s posebnim davkom.

V gostilnah je bilo pač včasih prav veselo. Da bi odpravila razne nerednosti, je vlada izdala več odredb. Tako je leta 1811 regulirala življenje v gostilnah. Določila je 11. uro kot poslednjo, ko se gostu sme prinesti pijača, opolnoči se morajo gostilne zapreti, samo okrajna oblast (magistrat) lahko dovoli izjemo. Ples in godba sta se smela pričeti šele po 4. uri. Gostje se z godbo niso smeli spremljati na ulico. Ob določenih praznikih, zlasti pa v adventu in velikem postu, godba in ples nista bila dovoljena. Prav tako so bile prepovedane hazardne igre; dovoljene igre so se pa tudi smele igrati samo po 4. uri in ob nesvetih dneh; isto je veljalo za kegljanje. Tudi Pusta so obhajali. Vendar so po odredbi iz leta 1762 morali biti udeleženci v dostojni navadni ali pustni obleki brez mask na glavi.

V prejšnjih časih je bilo za promet dokaj slabo preskrbljeno in so boljši gostilničarji sami imeli vozove za prevoz potnikov. Vendar so za ne-

omejeni prevoz potrebovali posebne dovolitve, brez nje so smeli voziti samo po cestah, kjer ni bilo pošte in nobenega upravičenega voznika.

Gostilne so prvotno nastajale kar neomejeno. Sredi druge polovice XVIII. stoletja jih je bilo v samem mestu devet. Leta 1762 je mestni svet njihovo število omejil na šest. Pri nekaterih gostilnah opažamo trdno tradicijo. Posamezne poznejše gostilne so obstajale že v XVIII. stoletju: »Pri zlatem angelu« (na prostoru sedanje sodne palače na Trgu V. kongresa) »Pri zvezdi« (na Trgu V. kongresa, kjer je zdaj trgovina s steklom), »Pri belem volu« (v Stanetovi ulici, kjer je zdaj Mladinska knjiga), »Pri jelenu« (v Stanetovi ulici — že izven prvotnega mesta). Že v začetku XIX. stoletja je obstajala gostilna »Pri zamorcu«, sedanja »Ojstrica«, a tik za njo se leta 1838 javlja gostilna »Pri soncu«, ki je bila v pritlični hiši poleg mosta preko Sušnice.

Proti koncu XVIII. stoletja je tudi opat Sampichler trgoval z vinom. Mestni svet ga je posvaril in mu sporočil, da ga bo javil njegovemu predstojniku, »goriškemu nadškofu«, ako tega ne opusti.

Tudi v okolici je bilo tedaj več gostiln, ki so jih meščani pridno obiskovali.

Glede poznejše gostilne »Pri mostu« na začetku Brega izjavlja magistrat leta 1825, da obstaja že izza davnih dni, Gospodarič na Bregu je pa imel obrtni list za vinotoč in peko kruha iz leta 1765. Leta 1777 je magistrat dovolil tudi Ivanu Grašinu na Bregu, da lahko začasno toči vino.

Leta 1777 so na seji mestnega sveta ugotovili, da imajo gostilne v okolici naslednji gospodarji: Ignacij Haring in Jurij Steinmetz (na Bregu), Polanderica (pri Kalvariji), mežnar pri cerkvi sv. Jožefa, Škrabar na Lavi, Matija v Zavodni, Florjan v Gaberju, Andrej Jeretin na Babnem, Vaš pri deželski (veliki) cesti.

Nekaterih med navedenimi glede na hišo ni mogoče določiti, bili so vsekakor najemniki. Polanderica pri Kalvariji je najbrž točila pivo v pivovarniški »Skalni kleti«, Škrabar na Lavi je bil sedanji Gaberšček (p. d. Jur). Florjan v Gaberju najbrž Gaberšček (sedanji Dom Partizana), Andrej Jeretin poznejši Janič.

Tedaj ali kmalu nato je gotovo nastalo še več znanih gostiln. Mihelakovo gostilno »Pri kamniti klopi« v Čretu je gotovo rodila Šmarska cesta. Ob mostu preko Ložnice je bil že okrog leta 1820 »Kramarjev birt« Matija Vidmar, predhodnik poznejših Samcev. Ime Grenadir, ki ga je pozneje nosila znana gostilna na Bregu se posredno javlja že leta 1843. Krčma pri strelišču, kjer je leta 1779 krčmaril Turk, je verjetno »Skalna klet«.

V Celju srečamo že v drugi polovici XVII. stoletja kavarne. Kavo so pa kuhali tudi gostilničarji in peki ter siromašne ženske. Leta 1760 se kot kavarnar navaja Anton Vareli, ki je poleg kave kuhal tudi »rosoglio«. Le malo pozneje (1770) se kot kavarnarja navajata organist Jožef Andree in kirurg Ivan Christianelli. Slednjega je okrožni urad celo kaznoval, ker je v svoji kavarni sodeloval pri prepovedani »dvanajsti igri«. Leta 1835 je Karel Endres otvoril pravo kavarno z biljardom, svojih trideset let je bil brez enakovrstne konkurence.

Leta 1802 je Benedikt Sluga, bivši ravnatelj glavne šole, prosil, da mu odobre kavarno, pri tem se je skliceval na več kot dvajsetletno delo v šoli. Mestni svet je prošnjo zavrnil, pač pa je kavarno odobril Jožefu Paulyju. Leta 1826 je imel kavarno tudi Ivan Grasseli.

Trgovina

Trgovci so vsekakor uživali večji ugled kakor obrtniki. To spričujejo grobovi. Medtem ko so obrtniški grobovi popolnoma izginili, so se pri celjski župni cerkvi ohranili nagrobniki vsaj treh trgovcev iz prejšnjih stoletij: Jožefa Hofsteterja, Wolffa Pauernfeindta († 1592) in Antona Platzerja († 1641).

Osnovo celjski trgovini tvorijo privilegiji, s katerimi se podeljujejo tržni dnevi (sobota, od leta 1847 tudi sreda) in razni sejmi (navadni v postu, na dan sv. Danijela, sv. Uršule, sv. Andreja, živinski na dan sv. Filipa, sv. Lovrenca in sv. Andreja), končno pa zlasti privilegij cesarja Friderika III. iz leta 1478, s katerim se daje mestu skladiščna pravica in uvaja v njega korist cestna prisilnost.

Privilegij določa:

Blago, ki se vozi ali goni skozi Celje, mora tu ostati preko noči, izvzemši žito, vino in sol, torej za življenje potrebno blago, ki ga tovorniki prevažajo za zaslužek ali svojo lastno potrebo. Da bi bilo to skladiščno pravo čim donosnejše, v ta namen naj celjski meščani nadzorujejo ceste okoli Celja in blago, ki se zaloti na nepravih cestah, v svojo korist zaplenjajo. Ta cesarjeva določba je bila obnovljena leta 1511.

Kmalu nato (1543) je postalo Celje središče za trgovino z morsko soljo, ki se je po določbi iz tega leta smela prodajati samo do črte Šoštanj, Velenje, Konjice, Zbelovo, Studenice, Makole, Ptujska gora, Št. Vid, Ptuj, onostran se je prodajala kamena sol iz Salzkammerguta. V Celju se je vsa sol, preden se je razdelila v razprodajo, vskladiščala in plačalo se je sodniku za državnoknežjo komoro po 24 krajcarjev od tovora. Celjski gozdar je s svojimi gozdnimi hlapci nadzoroval demarkacijsko črto. Tihotapljenje je pa kmalu prestalo mikati, ker so ceno izenačili.

Leta 1725 se navaja kot trgovec v Celju Antonio de Tamborin.

Izza sredine XVIII. stoletja lahko nekatere trgovine lokaliziramo in razvrstimo:

Franc del Negro (Schwarz) — dr. Maks Andree — Jožef Skribe (manufakturna in špecerijska trgovina ob prehodu Tomšičevega na Slomškov trg); Franc Poschky — rod Šunkov (trgovina z »belim blagom« ali perilom na južni strani Prešernove ulice ob njenem prehodu na trg V. kongresa);

De Nicolo — Dereani, (špecerijska in materialna trgovina na voglu Prešernove in Risto Savinove ulice);

Zorzini na Trgu V. kongresa;

Pichler (že 1754) — Lininger — Ripšl (špecerijska, materialna in železna trgovina, prej Rudolf Stermecki, zdaj Ljudski magazin);

Costa — trgovina »Pri škofu« na voglu Prešernove ulice in Tomšičevega trga, zdaj poslovalnica »Volna«;

Vital Jožef Rakusch — Jakob in Viktor Schneider — Ivan Stallner (na Tomšičevem trgu v bivšem magistratu);

Mulej — Gomilšek — Čik — Žerjav — Rakusch (trgovina s suknom, pozneje z železjem v Stanetovi ulici, sedanji Železninar);

Mihael Patriarh v Stanetovi ulici, kjer je zdaj knjigarna Obzorja.

Iz življenja trgovine kaže navesti še to in ono posebnost. Trgovci in mestni svet so se borili proti temu, da bi se blago prodajalo pred mestnimi vrati. Kdo bi se proti temu pregrešil, plača 2 goldinarja kazni. Prav tako je bilo prepovedano prodajati po hišah.

Izjema so bili »Kranjci« (Kočevarji), ki jim je tako prodajo dovoljeval dvajsetletni kramarski patent. V Celju so prodajali: kavo, sladkor, južno sadje (pomaranče, limone, smokve, mandeljne, rozine), krstače, morske ribe, oštrige, školjke in rožmarin.

Proti temu so ostro nastopili trgovci. Mestni svet je menil, da prodajajo »Kranjci« ceneje od trgovcev, tehtajo s tehtnico pa itak navadno kupci. Vendar so trgovci uspeli, da je gubernij leta 1772 prepovedal Kranjcem trgovati s kavo in sladkorjem.

Pač je vlada ukinila odredbo, da morajo tuji trgovci, ki potujejo z blagom, preko noči ostati v mestu.

Trgovanje s soljo je bilo še vedno zelo važno. Vsak teden so jo tovorniki prinašali iz Ljubljane v Celje. Mestni svet je želel, naj bi se ukinili solni sejmi v Žalcu, Braslovčah, Vojniku, Slovenski Bistrici in Konjicah, vendar je Celje ostalo solna centrala. Ko je gubernij vprašal mestni svet ali ne bi kazali reorganizirati prodajo soli v tem smislu, da bi se v ta namen osnovala posebna družba za vso deželo, je mestni svet odgovoril, da bi bilo to napačno.

V Celju je bila tudi tobačna centrala s posebnim inšpektoratom in oborožen ci (»iblajtarji«) za preganjanje tihotapcev.

V skladu z vladino skrbjo za napredek kmetijstva je bila uvedba posebnih konjskih sejmov v Celju (1781).

Važno je bilo trgovanje z moko. Stisko, ki je v preskrbi z njo često zavladala, so oblaževali Hrvati, ki so prihajali v mesto z vozmi, obloženimi z moko. Trgovci so moko tudi naročali pri trgovcih v Varaždinu in Zagrebu.

Marsičesa seveda ni bilo treba kupiti, saj je vsak meščan obdeloval zemljišča, v teku časa pridobljena od mestne posesti, imel je vsaj zeljnik in vrt, če že ne več.

Mučno je bilo, da je graščinska gospoda često še v XVIII. stoletju zahtevala, da podložniki ponudijo svoje proizvode njej, preden bi jih nesli na trg.

Cene*

Cene blaga izkazujejo naslednji primeri:

Na sklonu 15. stoletja je stal: 1 funt govejega mesa 1 do 2 krajcarja (od 4 do 8 penezov), 1 seženj drv 1 marko (= 240 penezov); 1 funt sveč 4

* Po Ignaciju Orožnu (Celjska kronika) in Gubu (Geschichte der Stadt Cilli).

do 6 krajcarjev, stanovanje z dvema sobama in kuhinjo s pritiklinami 6 do 10 mark.

V letih (draginje) 1780—1782:

Pol vagana pšenice 2 goldinarja (= 120 krajcarjev), rži 65 krajcarjev, ajde 48 krajcarjev, ovsa 24 krajcarjev, vedro vina 2 goldinarja 36 krajcarjev, čevlji 1 goldinar 30 krajcarjev, klobuk 57 krajcarjev, irhaste hlače 1 goldinar.

Leta 1805: vagan pšenice 6 goldinarjev, rži okrog 5 goldinarjev, ječmena okrog 3 goldinarje 40 krajcarjev, seženj drv okrog 4 goldinarje.

V naslednjih letih je draginja silno narasla; tako je stal vagan pšenice povprečno okrog 9 goldinarjev (1808), 12 goldinarjev (1809) 9 goldinarjev (1810), 28 goldinarjev (1811); nato je cena zopet padla: 1 vagan pšenice okrog 6 goldinarjev (1812), 6 goldinarjev (1813); v naslednjih letih pa se je gibala približno tako: 12 goldinarjev (1814) 24 goldinarjev (1815), 28 goldinarjev (1816), 25 goldinarjev (1817), 10 goldinarjev (1818), 25 goldinarjev (1819), 9 goldinarjev (1822), 6 in pol goldinarja (1823—1824), 5 goldinarjev (1825—1826), 6 in pol goldinarja (1827), 3 in pol goldinarja (1828—1835), 2 in tri četrt goldinarja (1836—1838), 3 in četrt goldinarja (1839—1842), 5 in pol goldinarja (1847),

Vlada je okrožni urad uporabljala tudi za to, da je nadzorovala cene najvažnejših življenjskih potrebščin. V času okrog leta 1780 je poskrbela tudi za to, da so se uredile mere, pri tem so se deželske in krajevne mere morale prilagoditi avstrijskim (dunajskim).

Zunanja slika mesta*

Obzidje

Prvotna oblika obzidja ni točno znana. Dne 2. julija 1687 je mesto pogorelo in prizadeto je bilo tudi obzidje. Da bi ga meščani lahko obnovili, jih je cesar Leopold osvobodil vse robote, ki so mu jo morali dotlej kot zemljiškemu gospodu delati. Popravljeno obzidje je imelo na notranji strani hodnik in je bilo po besedah dostavka k Celjski kroniki okrašeno z lepimi stolpi, tako da »v petih deželah nisi videl tako lepega obzidja«.

Temeljni deli obzidja so pa gotovo še od prej, saj so bili iz močnega kamenja in niso mogli zgoreti. Prvotno so bila v obzidju najbrž samo troja večja vrata: Spodnja ali Graška — ob severnem, Zgornja ali Ljubljanska — ob zahodnem in Vodna, poznejša Kapucinska — ob južnem izhodu. Manjša Mala ali Vodna vrata so bila ob izhodu proti Savinji med spodnjim gradom

* Pri pisanju tega poglavja sem se poslužil nove in stare zemljiške knjige ter ustreznih posestnih knjig. Namesto terezijanskega katastra, ki za Celje mesto manjka, sem uporabil davčne knjige iz XVIII. stoletja in seznam hišnih in zemljiških posestnikov iz dobe cesarja Jožefa II. Jožefinski kataster sem uporabil samo mestoma, ima namreč drugačne številke za zemljiške in stavbne parcele in njegovih navedb ni vedno mogoče vključiti v vrsto ostalih dejstev.

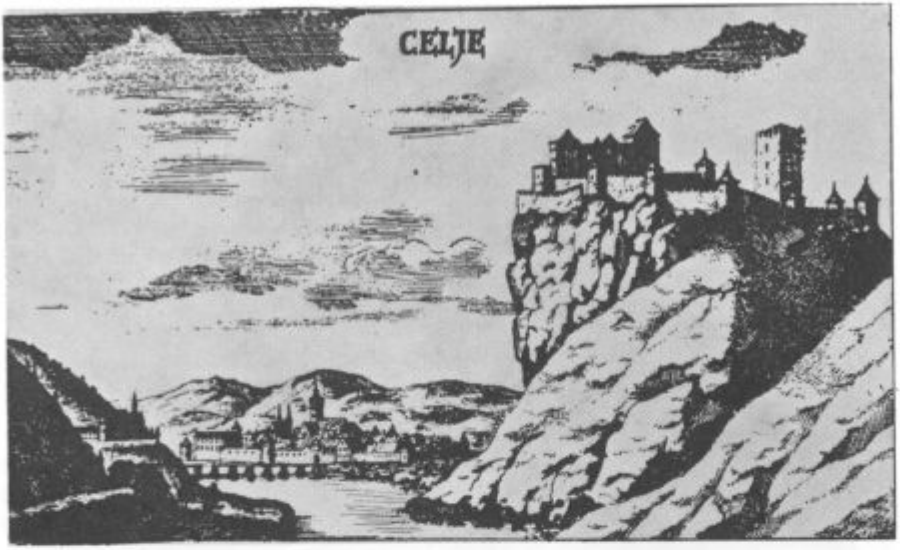

Celje s Starim gradom okrog leta 1680

in grofijo. Tako imenovna Nova vrata — pred sedanjim hotelom Evropo so pa morala nastati pozneje, kajti na slikah mesta iz prve polovice XVIII. stoletja jih še ni. Večja vrata so imela po dve hišici, notranjo za vratarja in zunanjo za stražarja. Oba varuha sta imela dvojno nalogo; da pazita na tiste, ki so prihajali v mesto, in pobirata mitnino.

Prvotno obzidje je verjetno imelo tri vogelne stolpe, ki so jih ob popravilu morda povečali. Vogelni stolpi so bili zares mogočni, eden je bil v severozahodnem, eden v severovzhodnem in eden v jugovzhodnem voglu. Jugozahodni vogel stolpa ni potreboval, kajti tam je bil trden spodnji grad, ki je imel lastno obzidje tudi na mestni strani. Ob popravilu so dogradili še tri vmesne stolpe, enega v vzhodnem zidu, enega nad Vodnimi vrati in enega v južnem zidu.

V času nevarnosti, je moralo mesto vzdrževati primeren vojaški oddelek za čuvanje obzidja. Posebno je bilo treba paziti na vrata, ki so jih kot »bastije« posebej utrdili s topovi. V jarku je bila voda, ki so jo napeljali iz Voglajne. Ob jarku je bil še zunanji okop, ki je bil še posebno močan pred vrati. Ko je nevarnost minila in obzidje ne bi bilo več moglo kljubovati strelnemu orožju, so ga začeli občutiti kot oviro in moralo je pasti. Leta 1785, ko je bilo mesto v finančni stiski, je mestni svet s cesarskim dovoljenjem prodal na dražbi tako obzidje kakor jarke, in sicer obzidje za 1181 goldinarjev 53 krajcarjev, jarke pa za 901 goldinar. Tedaj se je pričelo podiranje in izravnavanje, toda še dolgo je trajalo, preden je bilo vse podrto in izravnano. Zanimivo je, da je pozneje mesto zaradi graddenj izravnani svet celo kupovalo nazaj. Slična je bila usoda mestnih vrat.

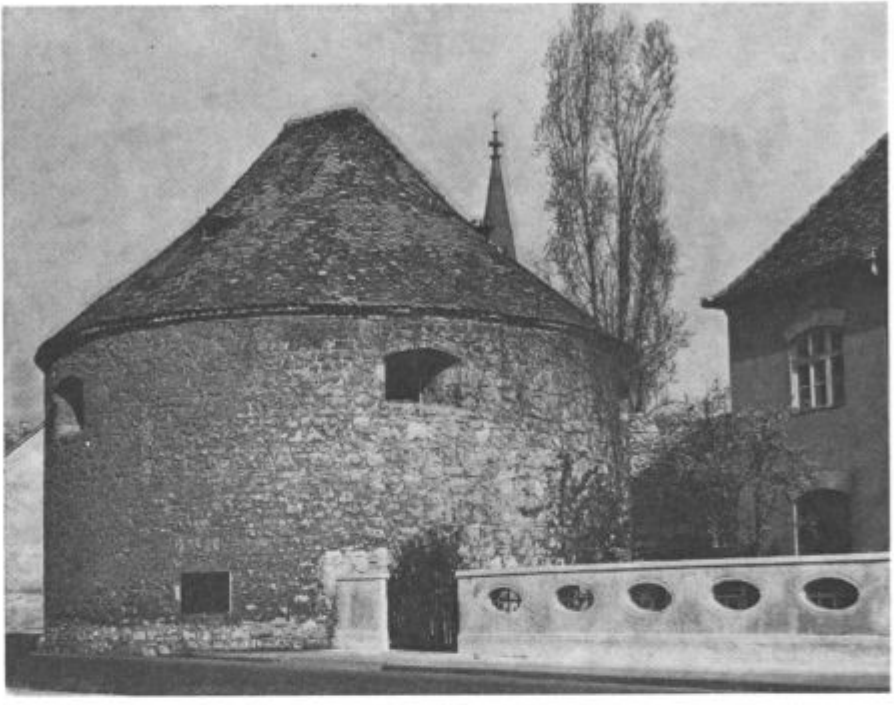

Vodni stolp

Ljubljanska vrata so hoteli podreti že leta 1790, ker se je protivil okrožni urad, so storili to šele leta 1795. Bilo je potrebno, ker so močno ovirala promet. Leta 1934, ko je bivši Pokojninski zavod gradil veliko stanovanjsko hišo, so podrli tudi bivšo stražnico (mitnico), hišico z vzidano ploščo, na kateri so bile tri zvezde na modrem polju in letnica 1540. Ploščo so vzidali ob vratih nove stavbe.

Pred Graškimi vrati je bil onostran jarka okop, na katerega je bila naslonjena stražna (mitniška) hišica. Tu je cesta delala ovinek, kar je promet zelo oviralo. Okop in del hišice so leta 1775 odstranili, ostanek hišice so porušili leta 1927, ko so se pripravljali na gradnjo palače Ljudske posojilnice, sedanje Ljubljanske banke. Rešili so ploščo, ki je bila vzidana nad vrati, na njej so črke A(ustria) E(rit) I(n), O(rbi) U(ltima) in letnica 1530 = Avstrija Bo na Svetu Poslednja.

Leta 1804 so odstranili tudi majhno stražno (mitniško) hišico ob Vodnih vratih, ki je stala preko sedanje ulice med bivšim špitalom in staro gimnazijo, in sicer zato, ker je močno ovirala promet in ker so se bali požara. Vodna vrata sama so izginila šele leta 1851, vratarjeva hišica poleg njih še stoji. Ob sosednji špitalski kapelici sv. Elizabete sloni plošča z letnico, ki je bila poprej na stražni hišici. Leta 1804 so podrli tudi obzidje okrog gradu (sedanje vojašnice) in zasuli jarek pred njim.

Vendar se še danes vidijo neki ostanki starega obzidja, na katerega so naslonjene novejše hiše: v Vodnikovi ulici (kjer so najlepši in tvorijo ozadje Aškerčevemu spomeniku), vzdolž Savinje. Ohranjeni so še vsi trije vogelni stolpi: severozahodni je sestavni del gledališča, severovzhodni stoji ob zunanji strani poštnega dvorišča in je prizidana nanj stanovanjska hiša, jugozahodni, imenovan tudi Vodni stolp, ki je dolgo služil kot trgovsko skladišče, je prešel v upravo muzeja. Izmed vmesnih stolpov, ki so bili mnogo bolj skromni, sta ohranjena dva, prvi, stoječ v Ćuprijski ulici kot del vzhodnega obzidnega zida, služi še kot trgovsko skladišče, drugi, del južnega obzidnega zida, se je združil s stanovanjsko stavbo, tisti nad Vodnimi vrati je pa s svojo osnovo vred izginil.

Ulice

Še preden je dobilo mesto svoje obzidje, je bil na terenu potek glavnih ulic že stvarno nakazan. Najvažnejša izmed njih je bila tista, ki je prihajala od severa, od Graških vrat, in je z Glavnim trgom, na severu ožjim, na jugu širšim, tvorila enotno prometno žilo. Z Glavnega trga je šel promet preko pokopališča na Cerkvenem trgu ob župni cerkvi na most preko Savinje, ki je nastal že v srednjem veku. Kar čudno je, da najdemo za ulico med Graškimi vrati in Glavnim trgom ime Graške ulice šele na mapi iz leta 1825. Sicer se pa dotlej tudi Glavni trg označuje kratkomalo samo kot »Trg«. Zidanškova ulica, ki se pojavlja okrog leta 1440 kot Dolga in nekaj let pozneje kot Spodnja ulica, se leta 1711 označuje kot Gosposka ali Grajska ulica (ker je vodila proti gradu). Trg pred Spodnjim gradom in pred sedanjim Narodnim domom se izza leta 1711 dolgo označuje kot Nasutina (Schütt«). Iz seznama hiš v davčnih spiskih je razvidno, da so kot Nasutino verjetno označevali tudi sedanji Trg V. kongresa.

Leta 1825 se pa že ločeno navajata Grajski in Minoritski trg. Slednjega načrt iz leta 1827 označuje kot Poštno ulico. Tudi ulica, ki je kot nadaljevanje Poštne ulice vodila proti Novim vratom, se nam javlja z imenom šele leta 1825 kot Ulica Novih vrat. Srečamo tudi naziv Blatna ulica. Pri izrazu »Nasutina« ne smemo misliti samo na rimske razvaline, čeprav so bile mestoma opazne še globoko v srednji vek, morda še celo pozneje, saj so se tudi poznejše hiše in hišice pogosto spreminjale v razvaline.

Oblika mestnega obzidja in potek glavnih ulic daje mestni zasnovi nekako podobo rimskega vojaškega tabora. Vendar je ta sličnost lahko samo slučajna. Skoraj kvadratna oblika je lahko nastala zaradi terena. Obe križajoči se prometni žili bi mogli biti samo posledica kvadratne oblike mestne zasnove, toda del žile zahod—vzhod (Ulica Novih vrat) je gotovo nekoliko mlajšega postanka, saj so mlajša tudi Nova vrata. Vendar se obe žili zaradi že obstoječega Glavnega trga, župne cerkve in minoritskega samostana nista križali v geometrijski sredini, ampak precej severovzhodneje.

Ulice ob obzidju so nastale šele po obnovitvi leta 1687. Tedaj je obzidje že začelo izgubljati svoj obrambni značaj, saj že nadaljevatelj Celjske kronike govori o njegovi lepoti, ne o trdnosti. Tako so lahko nastale manjše

Sv. Florijan, zaščitnik pekovskega ceha in gasilstva, vliva vodo na celjsko mesto

ulice tudi ob obzidju. Ulica, ki je od prvotnega pokopališča okrog župne cerkve ob mežnariji in ob južnem delu obzidja vodila proti grofiji, se leta 1711 označuje kot Mežnarska, a konec stoletja kot Šolska. Ime Šolske ulice je leta 1825 nosil tudi del pred »grofijo«, kjer tedaj še ni bilo trga, a leta 1827 najdemo za ta del ime Grajska ulica. Z Grajskega trga (prejšnje »Nasutine«) je tedaj vodila proti Savinji kratka ulica, ki se je okrog leta 1440 imenovala Mlinska, pozneje pa kot Mesarska. Ulica, vodeča z Grajskega trga ob obzidju proti severu, se je prvotno označevala kot Rabljeva ulica, po zgraditvi prvotnega gledališča se leta 1825 pojavlja zanjo ime Gledališka ulica. Ulica, ki se je naslanja ob severni zid, je za svoj zahodni del leta 1711 imela ime Nova ulica. Srečavamo pa tudi oznaki Vodnjaška in Pasja ulica. Vzhodni del, ki se je začenjal pri takratni Graški cesti, se leta 1825 upravičeno označuje kot Kovaška ulica. Ta se je ob severovzhodnem vogelnem stolpu obrnila proti jugu ter je do sedanje Prešernove ulice spremljala vzhodno obzidje. Danes se ta del imenuje Gubčeva ulica. Onostran sedanje Prešernove ulice se je začenjala Mlinska ulica, ki jo je treba ločiti od uličice, ki je v XV. stoletju vodila od Spodnjega gradu do Savinje. Obe ulici istega imena pa imata nekaj skupnega. Ena je vodila do gornjega, druga pa do spodnjega mlina ob Savinji. Ob špitalu je nastala majhna Špitalska uličica, ki se je končala severno od Vodnega stolpa, kjer je prehajala v Mlinsko ulico. Javlja se šele leta 1825, saj so šele v tem času zgradili hišice ob obzidju. Leta 1825 in 1827 srečamo že tudi imena štirih zveznih uličic. Med Poštno in Gosposko ulico sta bili dve: Ulica prehoda, ki je vodila skozi vrata »svo-

bodne hiše«, pozneje označevana »kot vrata z antikami«, in Tranča. Prva ulica se danes imenuje Zagata, druga pa Ozka ulica. Tedanjo Gosposko in Šolsko ulico sta vezali Vodnjaška in Kanalska ulica. Dodatek k jožefinskemu katastru navaja tudi Ulico samostanskih vrat (porte), ki je vodila s sedanjega Trga V. kongresa v ozadje tedanjega samostana, t. j. na sedanji tržni prostor. Isti dodatek navaja tudi dve uličici pred Ljubljanskimi vrati: Gorico in Iztočno ulico. Prva je bila verjetno ob poznejšem hotelu Krona, druga pa na severni strani sedanjega Šlandrovega trga, kjer se je voda mestnega jarka spajala z Ložnico, oziroma pozneje s Sušnico.

Ulice nikakor niso bile lepe. Bile so polne blata in nesnage in po njih so se podile svinje. Vodo so meščani dobivali iz vodnjakov. Glavni vodnjak je bil sredi Glavnega trga, drugi vodnjaki so pa bili na prikladnih mestih, na ulicah pa tudi na dvoriščih. Ponoči je bila v mestu tema. Stražarji in nočni čuvaji so hodili po ulicah z brlečimi svetilkami in oboroženi s helebardami.

Domačije

Število hiš v tesnem obzidnem okviru nikakor ni bilo majhno. Ob požaru leta 1687 jih je bilo nad 130. Davčni spisek iz leta 1711 jih navaja 177, a spisek iz leta 1783 že 182. Ob velikem požaru leta 1798 je bilo v mestu 192 hiš. Dodatni spisek k jožefinskemu katastru navaja znotraj mestnega obzidja točno 200 hiš. Leta 1834 jih je bilo v mestu 207. Toda po štetju leta 1840 jih je bilo manj: samo 203. Hiše so bile večinoma majhne, le nekaj je bilo večjih, enonadstropnih, dvonadstropne so bile redkost. Slike iz tistih časov večinoma napravljajo varljiv vtis.* Še leta 1768 je ključavničarski mojster Janez Pirnat na Graški cesti (sedanji notranji Stanetovi ulici) podrl leseno hišo klobučarja Perka in sezidal novo.

Do leta 1771 se navajajo hiše kar z imeni lastnikov. Tega leta je izšel patent cesarice Marije Terezije, ki določa, da se morajo hiše označiti s hišnimi številkami. V ta namen so uvedli števne (popisne, konskripcijske) občine. Celjsko mesto je z delno okolico tvorilo posebno števno občino, medtem ko so ostala naselja na širšem mestnem okolišu dobila lastne števne občine, pri čemer so pa upoštevali župnijski in ne mestni samoupravnosodni okvir; ko je leta 1825 nastal franciscejski kataster, so davčne občine jeli označevati tudi kot katastrske. S pretvorbo ali z združitvijo katastrskih občin so na osnovi zakona iz leta 1849 osnovali nove politične občine. Po vaseh se je prvotno oštevilčenje ohranilo deloma do leta 1956. V Celju so številke spremenili večkrat, prvič (v celoti) leta 1816.

---

* Leta 1818 je potoval skozi Slovenijo virtemberški prirodoslovec Jurij pl. Martens. V Celju so mu rekli, da ima mesto 246 hiš in 1818 prebivalcev. Glede Ljubljane je ugotovil, da ima 966 hiš in 10.000 prebivalcev. Mesto mu je bilo všeč, zdelo se mu je, da je lepo zgrajeno. Ni pa v njem videl nič posebnega, samo na kavarni je opazil dva rimska napisa. Iskal je slovensko slovnico. V okrožni tiskarni je ni našel, dobil jo je pa pri nekem trgovskem pomočniku. Bila je Šmigovčeva. Ni mu bila všeč, ker je ugotovil, da je bila napisana po zgledu Meidingerjeve francoske slovnice. (ČZN, 1918).

Hiše so večinoma gradili iz malo odpornega in lahkega peščenca, ki so ga lomili v Zavodni na pobočju nad Teharsko (Šmarsko) cesto na več mestih. Gotovo so pa lomili kamenje tudi drugje, na primer na Liscah in v Mestnem gozdu v Pečovniku. Izgleda, da je bil kamen v Zavodni za Celjane dragocen, bil je pač blizu in prevoz ni bil težak. Iz sedemdesetih let XVIII. stoletja imamo poročilo, da ga je mestni svet dovolil lomiti pl. Contiju, uradniku okrožnega urada, ki je prezidaval tedaj svojo hišo (poznejši Jožefov dvor na Dolgem polju) nasproti sedanji I. osnovni šoli, prepovedal ga je pa dobivati kmetom. Voz kamenja so tedaj zaračunali z enim krajcarjem. S prepovedjo kmetov niso mogli spraviti v zadrego. Saj so lahko dobivali enak kamen tudi v bližnjem Čretu, kjer so ga v teharskem gozdu lomili zdaj tu, zdaj tam. Iz tega kamna so starejše kmečke hiše ne samo v Čretu, ampak tudi na Teharju in v Bukovem žlaku. Mesta, kjer so bili kamnolomi, so vsaj v obliki pobočja še deloma ugotovljiva.

Za zidanje so meščani imeli na razpolago tudi opeko. O opekarni na spodnjehudinjski gmajni imamo poročila že iz početka novega veka, opekarne začasnega značaja so pa nastajale tudi drugod. Apno so pač žgali, kjer je bil na razpolago apnenec, v Pečovniku, v mestnem gozdu in drugje.

Za delanje malte so se posluževali presejanega proda iz Savinje.

Ob glavnih ulicah in na trgu so bila pročelja hiš sklenjena, čim so celotno fronto zazidali. V ozadju posameznih hiš so bile parcele, kjer so bila dvorišča utesnjena zaradi gospodarskih poslopij, vrtovi in tudi še trate. Te parcele so bile v splošnem dolge, ker ob obzidju še dolgo ni bilo hiš. Od zadaj so imele tako imenovane gospodarske ulice, v resnici pota, ki so razbremenjevala ulice na sprednji strani hiš. Najmanj možnosti, da se razširijo, so pa imele parcele na notranji strani Gosposke in Poštne ulice, kajti v sredini med obema ulicama so se stikale in druga drugo zadrževale v razponu. Ko obzidje že ni bilo več potrebno za obrambo, so manjše hiše nastajale tudi ob njem, vendar tu še v začetku XIX. stoletja, ko je obzidje že padlo, vse parcele še niso bile zazidane, največ vrzeli je bilo v Špitalski ulici. Sicer so pa bile v teh ulicah hiše večinoma samo na obzidni strani, kajti nasprotna stran je pripadala domačijam ob glavnih ulicah. Polagoma se je to seveda spremenilo in zazidavali sta se obe strani, najprej v Novi (sedanji Linhartovi) ulici. Hiše v teh ulicah so bile navadno brez dvorišč in vrtov, saj se niso imele kod širiti.

Meščanske hiše so bile vedno podložne mestnemu svetu. Od njih so meščani plačevali hišni davek. Na hiše je bila pogosto navezana (reducirana) obrt, od nje je bilo treba plačevati obrtni davek. Seveda pa taka navezanost ni bila nujna. Mestni svet je hotel imeti kontrolo nad prodajo in posestjo hiš in si je ob prehodu posesti v druge roke lastil pravico potrditve. Bal se je namreč, da bi hiše prehajale v last ljudi, ki niso bili obrtniki, saj je s tem propadal obrtni davek. Sorazmerno težko breme hišnih posestnikov je bilo nastanjevanje vojaštva, ki je bilo često na pohodu. V določenih hišah so morale biti na razpolago sobe za oficirje in moštvo, v hlevih je pa bilo treba domačo živino stisniti, da so lahko vanje spravili vojaške konje. Mesto je sicer imelo v Gosposki ulici za vojaštvo posebno kvartirno hišo,

Pogled na Celje leta 1750

Na severni strani spodaj Rožni dvorec ali Žabjek, za njim Marijino znamenje na visokem podstavku, zahodno odtod najprej Spodnji Lanovž in nato pred Sušnico Zgornji Lanovž. Ravnica, kjer je zdaj park, na sliki ni označena. Ložnica teče v ovinkih preko Otoka in se tik pod spodnjim gradom združuje v Savinjo. Sušnica se izliva v Ložnico takoj pod mostom preko velike ali komercialne ceste. Južno od Rožnega dvorca na drugi strani Koprivnice cerkev sv. Duha s pokopališčem. Jugovzhodno od nje najprej cerkev sv. Maksimilijana in nato sv. Andreja, loči ju Koprivnica. Vrsta manjših stavb na zahodni strani Koprivnice pristave ali gospodarska poslopja bogatejših meščanov, ki so imeli tu, na Dolgem polju, svoje vrtove, zeljnike in njive. Največje izmed teh poslopij, sedanji Labod, je nekoliko poznejša Herzmannova usnjarna. Tri majhna poslopja na drugi strani ceste, stoječa za Koprivnico, so najbrž usnjarske kolibice. Poslopje sedanjih državnih elektrarn, prvotna usnjarna, še ne stoji. Velika cesta vodi v mesto skozi Graška ali Spodnja vrata. Ob cesti stojita na zahodni strani sedanji Branibor in Jelen. Vzhodno od mesta se vije Voglajna, ki se izliva v Savinjo tam, kjer se reka pravokotno obrne proti jugu. Na vzhodni strani ima Voglajna mlinsko strugo, ob kateri stoji poznejši Zimov mlin. Nad mlinom kapelice in Kalvarija, nad njimi dvostolpna cerkev sv. Jožefa. Pobočje pod cerkvijo je še pašnik brez gozda. Južno od cerkve Stari grad, ki še ima streho. V ozadju Tovst in Vipota. Nasproti Staremu gradu cerkev sv. Miklavža. Na planoti pod njo kapucinski samostan, do katerega vodijo prvotne pokrite stopnice. Vzhodno od stopnic Kapunov dvorec ob poti, ki onstran mosta vodi na Miklavški hrib, med kapucinskim samostanom in strugo Savinje Breg. Glavni trg je prikazan v prevelikem obsegu. Sedanje Prešernove ulice tedaj še ni bilo. Mnoge hiše so na sliki previsoke. Okrog mestnega obzidja je še jarek. Spodnji grad ima svoje lastno obzidje. Minoritski samostan sredi mesta tvori s cerkvijo pravokotnik, ki mu pa zahodna stran manjka.

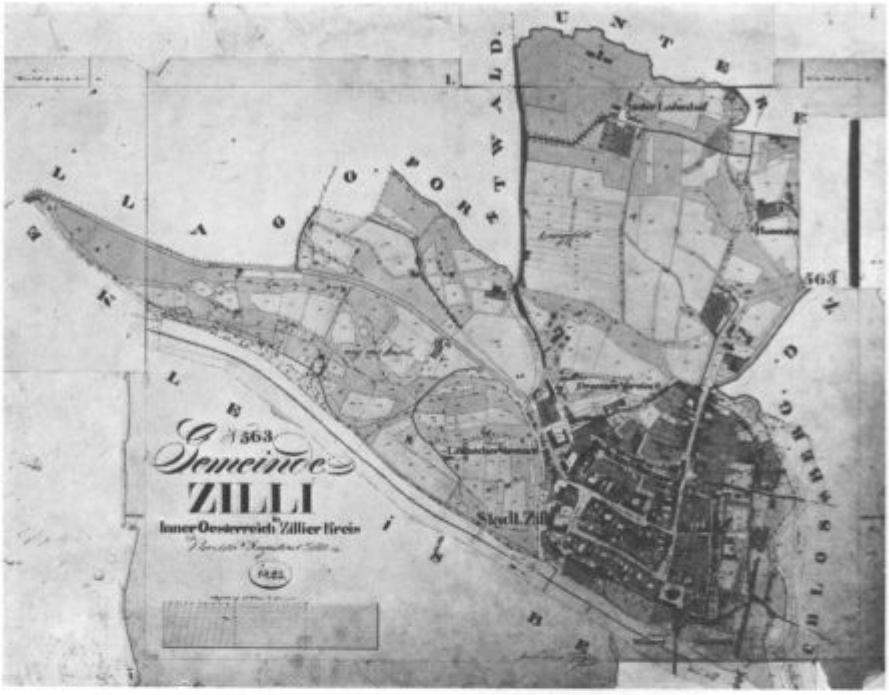

Načrt Celja iz leta 1825. Po franciscejskem katastru

toda ta ni nikdar zadostovala. Nekoliko bolje je bilo, ko so leta 1750 spodnji grad spremenili v vojašnico, toda bil je mnogokrat v slabem stanju, tako da je vojska silila v privatne hiše. Posebno hudo je bilo v drugi polovici XVIII. stoletja — za terezijanskih vojn, tedaj je videlo mesto tudi pruske ujetnike — in konec stoletja, ko so se začenjale vojne z Napoleonom. Nekatere hiše so bile izjemoma proste nastanjevanja vojske, označevali so jih kot laudemialne.

Svobodne hiše in dvorci

Sicer so bile v mestu hiše, ki so bile proste tako hišnega davka kakor tudi (razen v prav izjemnih prilikah) bremena nastanjevanja vojaštva. To so bile tako imenovane »svobodne hiše«. Bile so podložne deželnim stanovom in so jih za Marije Terezije zaradi večje kontrole posesti začeli vpisovati v deželno desko.

Plemiških svobodnih hiš je moralo biti prvotno več. Saj so se že za Celjskih grofov v trgu (oziroma mestu) naseljevali ljudje, ki so jim grofje priznavali posebne pravice. Tržanom (meščanom) njihov izjemni položaj ni bil všeč. Ko so jim bile priznane mestne pravice, so dosegli, da je prišla vanje tudi odločba, da se mora davek plačevati tudi od takih hiš, če se je v njih vršilo obrtno ali trgovsko delo. Vendar so plemiške načeloma ostale

svobodne še nadalje. Toda morale so biti plemiške po svojem nastanku. Ostale so pa svobodne, ako so prišle v roke neplemiških lastnikov. V drugi polovici XVIII. stoletja in pozneje je bilo več mestnih hiš v rokah plemičev, v glavnem uradnikov, pa niso bile svobodne. Leta 1771 so bile v samem mestu svobodne samo tri plemiške hiše: »generalska« hiša (poznejši novi magistrat, sedanji Muzej revolucije), grofov Thurnov fidejkomisna rodbinska posest — grofija, in tedaj Husterjeva hiša (bivši špital sv. Uršule, poznejša »vrata z antikami«), ki je stala tam, kjer je sedaj zapadna polovica trgovske hiše podjetja »Slovenija-les«. Razume se, da sta bila svobodna tudi mestna hiša na Glavnem trgu in špital, ki je do leta 1759 itak imel trdno gospoščino.

Položaj svobodnih hiš so imele tudi cerkvene stanovanjske stavbe: poleg minoritskega in pozneje (izza 1615) kapucinskega samostana ter župnišča je bilo v mestu pet beneficiatnih hiš (štiri celjske in ena rogaška), ki so konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja prišle v privatne roke. V drugi polovici XVIII. stoletja je nastala tudi beneficiatna hiša pri sv. Jožefu, nad katero si je pa mestni svet lastil višjo posestno pravico.

V mestni okolici je nastalo precej stavb, ki so po obliki in službi imele izjemen položaj, imenovali so jih dvore (dvorce), ali tudi marofe. Kakor hiše so bila lahko zapisana v deželno desko tudi zemljišča. Ako je dvorec ali marof nastal na svobodnem zemljišču, je bil sam svoboden. Dvorce in marofe so večinoma zgradili plemiči, toda ne vseh, pač pa so jih prodajali in so vsi prej ali slej prišli v neplemiške roke, Nekateri med njimi, zlasti mlajši, že niso več bili vpisani v deželni deski. Nastali so pač na nesvobodnem zemljišču. Še danes so ohranjeni: Zeleni dvor (Grünhof — Grinof), sedanji Detičkov dom v Zavodni ob odcepku nove ceste na mestno pokopališče, Smrečni dvor (»Fichtenhof«) — že v Šmarjeti tik ob celjski meji, poštarski dvor na Spodnji Hudinji (poznejša tovarna mila), Lanovž, Spodnji in Zgornji (Unter — oziroma Ober-Lahnhof), Rožni dvor ali Žabjek (»Rosenhof«), bivša Diehlova posest na Dolgem polju, Contijev marof ali Spodnji Rožni dvor (poznejši Josefshof — Jožefov dvor) prav tako na Dolgem polju, Killan-Huster-Schliesselbergerjev marof severno od cerkve sv. Duha, Gozdni dvor ali

Opekarna na Spodnji Hudinji ob zgraditvi železnice leta 1846

Dvorec ob Ložnici (»Forsthof«), z mlinom na Ložnici, nekdaj sedež grofovske, nato cesarske gozdne uprave, nekdanji Freienberški marof (poznejši Kristinin dvor), sedanja vrtnarska šola, in Angerjev ali Kapunov dvor, poznejša beneficiatna hiša, stoječa na robu planote nad sedanjim parkom. Med njimi so bili v deželni deski vpisani: oba Lanovža, Gozdni dvor in Freienberški marof, torej stara plemiška posest. Za Marije Terezije na osnovi starejše hiše nastali Contijev dvorec je prišel v deželno desko šele po letu 1800, in sicer na zahtevo tedanjega lastnika Verhovška, sicer neplemiča, ki se je lahko skliceval na to, da je dvorec združil z Lindekom.

Podobni dvorci in marofi so nastajali tudi bolj pozno, še v drugi polovici XIX. stoletja, ko so si bogatejši meščani želeli imeti posest z domom tudi zunaj mesta. Že od prej so imele isto vlogo vinogradne hiše nad sedanjim parkom, za njimi pa tudi tiste Za gradom.

Na področju mestnega sodnega okoliša je bilo tudi precej hišne in zemljiške posesti, ki ni bila podložna magistratu. To so bile predvsem kmetije v mestni okolici, ki so bile večinoma podložne celjski (novoceljski) ali opatijski gospoščini, izjemoma tudi drugim. Med njimi so bile tudi stavbe, ki so služile meščanom. Nekatere so bile prav pred Graškimi vrati: skladišče in hiša Katarine Hercog, Helene Mulej in Ivana Hornsteinerja, ki so bile podložne Novemu Celju. Pozneje se je število takih stavb celo pomnožilo. Hišna in zemljiška posest na obeh straneh starega špitala je bila podložna celo Rabensbergu, ki jo je kupil od cerkvenega beneficija.

Požari, obramba pred ognjem

Mestne hiše so bile sicer pretežno zidane, toda gospodarske stavbe v njihovem ozadju so bile često lesene in pokrite celo s skodljami. Dimniki so bili pogosto slabo narejeni, v mestu je bilo mnogo obrti z vnetljivimi predmeti, a na skednjih in shrambah poleg hlevov mnogo sena in slame.

Zato ni čudno, da je mesto večkrat obiskal požar. Prvi znani požar je bil 4. julija 1448. Tedaj sta zgoreli Dolga in Mlinska ulica. Po tem požaru je grof Friderik II. ukazal, naj obnovljeno naselje obdajo z obzidjem. Leta 1502, drugo nedeljo po Veliki noči med 9. in 10. uro, leta 1510, 21. aprila 1533, in leta 1546 je mesto znova pogorelo. Hud požar, o katerem govore celjska krstna knjiga in celjski ter laški magistratni zapisnik, je nastal 2. julija 1687 ob 4. uri popoldne. Začelo je goreti pri Spodnjih ali Graških vratih v poslopju irharja Krištofa Mosberga. Preden so začeli gasiti, se je vnel Bartholottijev hlev, odkoder se je ogenj razširil nad vse mesto. Cela je ostala samo župna cerkev. Pri minoritski cerkvi sta se podrla oba zvonika, v samostanskem hodniku je tri dni gorelo 170 sodov moke, pripravljene za vojake, ki so bili na turškem bojišču. V občinski hiši so zgorele najpomembnejše celjske listine. Morali so pozneje prositi cesarja, da so na osnovi dunajskih originalov dobili prepise. Vseh hiš je zgorelo okrog 130.

Laški zapisnik pravi, da je ostalo celih nekaj poslopij: grad, grofija, župna cerkev, hiša Ivana Zeilberja, kovačeva, Vrembova, Klanferjeva, Schrottenbachova, kamnosekova in čuvajeva hiša ter nekaj hišic v uličici (Gassl). Špital je pogorel do polovice.

Načrt Celja iz prve polovice XIX. stoletja. Med južno stranjo mestnega obzidja in Savinjo mlinska struga, mlinov pa že ni več

Leta 1692 je bil nov požar.

Dne 3. decembra 1783 je zvečer začela goreti Jurešičeva hiša v Gosposki ulici. Preko noči so zgorele v Gosposki ulici še hiše klobučarja Tadeja Maleja, Antona barona Adelsteina, usnjarja Antona Zabukošeka; razen njih še 5 hišic v »knezijski« ulici. Lahko bi bilo zgorelo vse mesto, ako ne bi bili pridno gasili vojaki Migazzijevega regimenta, ki je bil prav tedaj v mestu.

Krstna knjiga imenuje Gosposko ulico »Veliko« in pravi, da je zgorelo 10 hiš.

Dne 7. februarja 1794 se je ob pol devetih vžgalo pri vrvarju Jožefu Mežnarju v Graški ulici. Zgorelo je 13 hiš (Šroterjeva, Forstnerjeva, Fričeva, Hercogova, Mežnarjeva, Klobučarjeva, Dekrinijeva, Gorinšekova, Pirnatova, Pihlerjeva, Perkova, Kubičeva in Nikolova). Prvih deset je bilo v Graški ulici, zadnje tri so pa bile v Poštni ulici (pred minoritskim samostanom).

Najsilnejši požar je izbruhnil 5. aprila 1789 (na Veliki četrtek) ob 9. uri zjutraj, in sicer v minoritskem samostanu. V poslopju je ležalo mnogo bolnih vojakov vojske, ki se je bila vrnila iz Italije; njihove tornistre s patronami pa so bile spravljene pod streho. Samostanske dekle so baje pekle

ribe, ki so jih metale žive v gorečo mast. Glomazeče živali so razmetale na vse strani mast, ki se je vnela. Ogenj je udaril skozi dimnik na streho, ki je začela goreti. Veter je raznesel ogenj na lesene strehe po mestu. Opat je bil ravno stopil iz zakristije, da bi opravil obred umivanja nog, ko so se ljudje na klic »požar« razkropili. Zgorelo je 192 hiš, nepoškodovanih je ostalo samo tistih 13, ki so pogorele leta 1794 in so jih potem pokrili z opeko. Bila je taka vročina, da je vse bežalo iz mesta. Pogoreli sta tudi župna in minoritska cerkev, zvonovi so se jima raztopili. V Šandorjevi hiši v sedanji Prešernovi ulici je zgorelo 6 ljudi.

Zopet je zgorelo mnogo aktov, okrožnih in občinskih, le nekaj poslednjih se je rešilo, ker so bili spravljeni v kletnih prostorih. Celotno škodo na poslopjih so cenili na 231.900 goldinarjev, na živilih na 109.717 goldinarjev.

Zaradi tako čestih požarov je bila potrebna obramba. Tako je v XVIII. stoletju po naredbi mestnega sveta, ki se je opirala na naredbo višje oblasti, moral biti čeber z vodo pod vsako streho. Tudi skromne brizgalne so že uporabljali. Zvonar Sebastijan Kaiser je dobil okrog leta 1770 nalogo, da napravi novo brizgalno, in je za to poleg nagrade dobil še dve stari brizgalni. Nočni čuvaji so morali paziti tudi na ogenj.

Leta 1781 so po novem požarnem redu razdelili mesto v štiri četrti, ki so bile podrejene voljenim komisarjem. Brizgalne in druge priprave za gašenje so čuvali v gasilski shrambi, ki je stala na sedanjem Trgu svobode, nekako tam, kjer je zdaj vhod v Narodni dom.

Obnova po velikem požaru*

Po velikem požaru je bilo mesto treba obnoviti. Obnova je bila prva leta samo zasilna. Polagoma je postajala trajna. Pa tudi zdaj niso naenkrat prekinili s starim načinom gradnje in s starimi oblikami. Sčasoma so se pa od njih vendarle oddaljevali in polagati so začeli večjo važnost na estetski videz stavb in ulic, mestnih delov in celote. Ker se je zidovje v glavnem ohranilo, je bilo treba obnoviti predvsem lesene dele stavb, zlasti ostrešja in seveda tudi strehe same. Za to je bilo treba mnogo lesa. Mestni svet je naročil za vse občane les pri grajskem oskrbništvu v Gornjem gradu. Ker se je dovoz nekoliko zakasnil, a se je meščanom zelo mudilo, so les medtem kupovali pri domačih kmetih in od privatnih splavarjev. Da bi splavarji ne mogli z lesom mimo mesta na Hrvatsko, je okrožje zaprlo Savinjo z verigo. Cena lesu je močno poskočila.

Čez nekaj mesecev je začel prihajati gornjegrajski les. Bilo ga je vsega 7 transportov, 110 splavov. Ker je bila tisto jesen povodenj, je nekaj lesa, ki je bil ravno na bregu, odnesla voda.

Za odpravo lesa v Gornjem gradu je skrbel gozdar Höffer, prevzemal in razdeljeval ga je pa Janez Förstner, takrat mestni stavbenik (kot član mestnega sveta).

---

* O tem trije magistratni konvoluti v celjskem zgodovinskem arhivu: prvi govori o dobavi lesa in obnovi mesta, drugi o popravilu starega in prezidavi novega magistrata.

Ves les je bil po računu v Gornjem gradu vreden 2696 goldinarjev. Ko so v Celju odbili tisto, kar je bila odnesla voda, so dobili vsoto 2098 goldinarjev. Nekaj nad 600 goldinarjev so bili plačali najprej preko okrožnega urada z denarjem, ki ga je prinesla zbirka za pomoč, plačilo ostalega dolga je pa povzročalo velike težave. Okrožje je ponovno opozarjalo mestni svet, da je dolg treba plačati, grozilo je celo s kaznimi. Mestni svet je bil v stiski, tudi meščanom ni bilo lahko.

V prvih trinajstih letih so vplačali le majhen del, okrog 400 goldinarjev. Plačilo ostanka se je močno zavleklo, meščani so sicer opravili svojo dolžnost, toda magistrat je nekaj denarja porabil za potrebe okraja, ki so mu ga bili izročili v upravo. Zlasti težko je bilo dobiti denar za les, ki so ga bili porabili za bivšo minoritsko cerkev in samostansko poslopje, kajti leta 1808 so samostan ukinili in ga priključili deželnemu verskemu fondu, ki se za plačilo ni brigal. Zadnji ostanek dolga je magistrat oddal leta 1825.

Nekaj hiš je — po prejšnji navadi — ostalo neobnovljenih, saj časi med francoskimi vojnami in za njimi so bili tudi za kmeta in meščana težki.

Nekatere hiše so desetletja ostale, kakor so jih začasno in v naglici obnovili. Druge so pozneje, po dvajsetih, tridesetih letih čisto predelali in deloma znova postavili. Viri o tem so sicer nepopolni, toda za nekaj hiš imamo zanesljiva poročila. Iz njih tudi vidimo, kake so bile tedaj domačije nasploh. V drugi polovici stoletja so večino starejših hiš prezidali, zelo pogosto so jih dvignili za nadstropje, toda osnova, izražena zlasti v pritličjih, kamnitih podbojih in v večjih hišah tudi v odprtih hodnikih s stebrišči, je ostala do današnjega dne.

Staremu Celju te hiše dajejo svoj pečat. Ta pečat dela videz starosti posebno v tistih elementih, ki so povzeti iz starih časov: oboki, stebrišča. Tudi neuravnanost linij tako pri hišah kakor pri ulicah kaže bolj v preteklost kakor v prihodnost. Skoraj vse obnovljene hiše imajo obokan prehod z ulice na dvorišče, obokane kuhinje in shrambe. Često je obokano vse pritličje, kjer so navadno poslovni prostori za trgovino, gostilno, obrt. Pod pritličjem je globoka klet za živila in pijače, večje hiše imajo posebno vinsko klet. Po novih predelovanjih so marsikatero klet spremenili v drvarnico. Že v pritličju je včasih na dvoriščni strani odprt hodnik s stebriščem. Bolj navaden je v prvem in drugem nadstropju, s hodnika so vrata v stanovanjske prostore, ki so povezani med seboj. Na podstrešju so imele te hiše pod za sušenje žita in še kako shrambo. Trgovina še ni sproti preskrbovala živil, meščani so si jih morali preskrbovati za zimo. Bili so v tem in še v drugem pogledu na pol kmetje — skoraj vsi so imeli ali so si vsaj želeli zemljo. Na dvorišču je bil vedno vodnjak, često tudi hlev za krave in konje. Tam je bila tudi drvarnica, kolarnica, shramba za seno. Večje hiše so imele posebno dvoriščno stavbo, spodaj so bili hlevi, delavnica, kolarnica, zgoraj žitnica, shramba za seno ter še kakšna soba. V večjih hišah je bila na dvorišču ali v kleti ledenica (jama z ledom).

Značilnost dobe je bila skrb za javna poslopja, ki je sicer prav tako deloma izvirala iz požara. Vplival je pa nanjo tudi večji poudarek na pomen javnih uradov. Požar je rodil potrebo po obnovi magistrata in po nakupu ter obnovi in preureditvi novega poslopja za magistrat. Požar je poškodoval

šolsko poslopje, treba ga je bilo obnoviti, raslo je število otrok in razredov, treba je bilo novih prostorov. Morali so postaviti in povečati gimnazijo; javljala se je potreba po sodnem poslopju, a tudi po gledališču. To vprašanje so reševali na preprost način, samo gimnazijo so zgradili na novo, ne da bi se bili sicer stilno dvignili nad stara poslopja. Mestni očetje so bili sicer ponosni, toda mesto je bilo v resnici siromašno. Tudi meščani so bili večinoma siromašni. Odkod sicer toliko dražb in prisilnih prodaj. Nekaj rodov si je pač znalo pripraviti premoženje. Edini viri, ki jih je imelo mesto, so bili: hišni in obrtni davek (ki so ga po letu 1849 nadomestile občinske doklade), užitnina, mitnina, kakšne takse in obresti od posojenega denarja. Mestni kameralni urad je bil namreč v tem pogledu predhodnik Mestne hranilnice, ustanovljene šele leta 1864. Mestna zemlja, gmajna, je bila že skoraj popolonma razdana, mestni gozd je pa donašal samo priložnostne dohodke, ki nikakor niso bili veliki.

Oblast in gradbena dejavnost

O kakih posebnih regulativnih posegih mestnega sveta v gradbene pravice meščanov v sejnih zapisnikih ni nikakega sledu. Jasno je pa, da že sama zasnova mestne slike zahteva določen sporazum, ki ga je bilo mogoče doseči samo pod vodstvom kake avtoritete, izprva zemljiškega gospoda, pozneje mestnega sveta. Potrebna je bila tudi pozneje, čeprav se je le malo in težko uveljavljala. Kakor za druge panoge svoje dejavnosti je imel mestni svet tudi za gradbene zadeve v svojih vrstah enega ali dva poverjenika, ki sta se imenovala stavbna mojstra, čeprav po svoji stroki nista bila zidarja ali stavbenika.

Največ opravka sta imela s cestami, obzidjem in vodnjaki, tu in tam sta morala poseči tudi v privatno gradbeno področje, bodisi, da je šlo za medsebojne spore meščanov, bodisi, da je bil prizadet splošni interes. Sosedje so se često prepirali med seboj zaradi gradenj na dvorišču, nikomur ni bilo ljubo, da mu je sosed jemal sonce, a tudi trpeti ni mogel, da je svojo gradnjo naslonil na njegov zid; dvorišča so bila pač ozka, čeprav so bile parcele dolge. Večkrat je bilo treba zavreti privatno gradbeno dejavnost ali nastopiti proti določenim napakam, posebno je bilo treba paziti na lončarje, peke, klobučarje, ki so često imeli proti izbruhu požara nezavarovane naprave. V takih in podobnih zadevah je moral včasih posredovati ves mestni svet, ki je po potrebi klical na pomoč zidarske mojstre iz bližnjih mest.

Posebno živahno je postalo v mestu, ko je Marija Terezija ustanovila okrožni urad. Kakor druge mestne dejavnosti je okrožni urad nadziral tudi gradbeno, dajal blage ali stroge ukaze, grozil in nalagal kazni, med njimi je bila posebno neprijetna skrb za vojaka, ki ga je za tako dolgo poslal v hišo župana ali koga drugega, dokler ni bilo zahtevi ugodeno. Okrožni inženir, ki je bil na čelu majhnega stavbnega urada, pri mestnih očetih nikakor ni bil priljubljena oseba. Že tedaj se je začelo slabo razmerje, ki ga srečavamo vsa nadaljnja desetletja. Iz celjskih aktov sta za XVIII. stoletje ugotovljiva samo dva inženirja, Ignacij Kres (Krőss) in Jernejc (Jernitz).

V dvajsetih letih XIX. stoletja je bil okrožni inženir Friderik Byloff. Bil je med ljudmi na dobrem glasu. Gradil je mestne kanale in pri tem odkrival rimske, sicer se je pa zanimal za druge rimske starine ter jih iskal. Z mestnim svetom si je pa bil v laseh. Najhujši spor med njima je nastal ob opustitvi starega in izgradnji novega magistrata. Byloffu so že leta 1825 v dopisu na deželno vlado očitali, da rovari proti mestnemu svetu; rad bi bil baje zopet imel za sodnika urarja Jurija Niggla, da bi mestni svet delal, kakor on hoče; rad bi imel dimnikarskega mojstra Storna za nadzornika pri mestnih stavbah, hotel bi, da nadzira cesto proti Laškemu Wittman namesto izvoljenega Mihaela Fröhlicha. Byloffa so se pa vendarle znebili. Leta 1825 je imel nadzorstvo pri prezidavi novega poslopja za okrožni urad. Ko se je udrl nov obok in podsul zidarskega mojstra Grajna, so obtožili Byloffa, da je kot nadzornik zanemaril svojo dolžnost. Opravičil se je s tem, da je v tem času nadzoroval gradnjo zidanega mostu na Zidanem mostu, za katerega je prav on napravil načrt. Vseeno je pa moral zapustiti Celje, odšel je v Gradec — k deželni vladi. Vendar ga še pozneje srečamo pri obravnavanju celjskih zadev. Tudi njegov naslednik Pavel Posener se ni razumel z mestnim svetom. V tem lahko vidimo desetletja trajajoči latentni spor med okrožnim uradom, ki se je vtikal v vse občinske zadeve in mestnim svetom oziroma magistratom. Izgleda skoraj nenavadno, da so se občinski možje razumeli z zadnjim okrožnim inženirjem Jožefom Braunaderjem in prvim okrajnim inženirjem Karlom Platzerjem, tega so leta 1857, ko ga že ni bilo več v Celju, izvolili celo za častnega občana. Posebnih sporov niso imeli niti s Platzerjevim naslednikom inž. Červinko, niti z naslednjim vodjem okrajnega gradbenega urada Otonom Wagnerjem.

Okrožni inženir je predvsem videl mestne ulice. Glede njih je pogosto izdajal odredbe. Ko še ni bilo kanalizacije, naj bi ceste imele na sredi žleb, da bi se lahko odtekala voda. Iz hiš nesnažne vode niso več smeli spuščati na ulico, odvajati so jo morali v ponikalnico na dvorišču ali kam drugam. Tudi pri vodnjakih so morali biti jarki, da se voda ni na široko razlivala.

Mučna za meščane je bila zadeva glede cest. Za državno (komercialno) cesto je bila uvedena posebna uprava s komisarji in cestarji, ki so se zanjo brigali. Za manjše (poznejše) okrajne ceste je pa bila potrebna tlaka. Tudi meščani niso bili izvzeti. Kdor je imel konja, je vozil, ostali so pa delali z rokami, dokler ni bil gotov ali popravljen dodeljeni del. Predvsem je šlo za novo cesto proti Šmarju. Leta 1775 so jo začeli delati skozi Zavodno. Stara cesta je vodila mimo Hrvaškega (Majdičevega) mlina. Meščani so se zavzeli za novo smer. To je šlo. Toda močno so godrnjali, ko so od njih zahtevali, da delajo na laški cesti. V mestnem svetu so se pojavili glasovi, da bi laška cesta mestu samo škodovala, koristila bi predvsem laški gospoščini, ki se zanjo posebno poteguje. Nič ni pomagalo, meščani so morali prijeti za delo. Vznemirjalo je meščane tudi vprašanje državne ceste. Leta 1788 jo je kakor že večkrat poprej ogrožala Savinja. Po mestu se je raznesla vest, da hoče državna uprava premestiti cesto na črto Žalec—Šmarjeta. Meščani so šli k mestnemu svetu in dosegli, da se je na okrožni urad napotilo odposlanstvo z nalogo, naj poizve, kaj je resnica, in po potrebi posreduje. Meščani so bili prepričani, da bi bili močno oškodovani,

ako cesta ne bi potekala skozi mesto, trpeli bi gostilničarji, trgovci in obrtniki,

V zadnjih letih XVIII. stoletja so ceste mnogo trpele zaradi vojaških pohodov in prevozov. Meščani so se kar za glavo prijemali, ko so videli, da jih je stalno treba popravljati; strgati z njih blato in jih posipati. Toda okrožni inženir jih je neprestano dregal.

Mesto je tudi mnogo trpelo zaradi čestih povodnji. Že preko razvalin Celeje je morala često drveti razburkana voda Savinje in njenih pritokov. Saj so jih docela pokrili z rečnim prodom. Iz srednjega veka iz umevnih razlogov nimamo nikakih posebnih poročil. Za poznejša stoletja jih pa omenjajo dodatki k Celjski kroniki in ohranjeni spisi mestnega magistrata.

Povodnji, ki so prizadevale veliko škodo mestu in okolici, so vse potekale na isti način: poplavljale so okolni svet, vdirale v kleti in stanovanja, uničevale pridelke in ogrožale ljudi in živali. Navajajo se v naslednjih letih: 1496, 1497, 1550 (dvakrat), 1651, 1672 (ta je zaznamovana z roko na vzidanem kamnu na Vodnem stolpu), 1677 in 1687 (obakrat je šel most preko Savinje), 1770, 1778, 1798.

Že iz konca XV. stoletja imamo poročila o regulacijskih delih ob Savinji, h katerim so razen meščanov pritegovali tudi kmete. Okrog leta 1700 so delali nasipe in prekope ob Ložnici, sredi stoletja tudi ob drugih pritokih Savinje.

V začetku XIX. stoletja so pa delali obrambni nasip pod Kapucinskim mostom.

Topografija starega mestnega jedra

Ker se zaradi omejenega prostora ne morem spuščati v lastniške in gradbene podrobnosti, podajam tu samo nekatere vidnejše značilnosti.

Tomšičev trg

Zaporedoma imenovan Trg, Veliki trg, Glavni trg. Najstarejši del naselja. Zgrajen v dobi Vovbržanov in Celjanov okrog odprtega prostora, ki je od početka trga in mesta pa do konca druge svetovne vojne služil kot tržni prostor. Tu so izprva potujoči trgovci, pozneje pa tudi okoličani nudili svoje blago in pridelke tržanom oziroma meščanom. Sredi trga je bil glavni mestni vodnjak, ki so ga nehali uporabljati leta 1871. Na južni strani vodnjaka so leta 1503 postavili sramotni kamen ail pranger, h kateremu so privezovali prestopnike in zločince. Na tem mestu so leta 1776 usmrtili nekega morilca, nato pa so tu postavili Marijin spomenik. Leta 1844, ko je prišel cesar Ferdinand z ženo v Celje, so spomenik odstranili, da so dobili prostor za sprejem. Nekaj let pozneje so ga zopet postavili na isto mesto. Spomenik z Marijo na dorskem stebru in svetniki na podstavku smatrajo za dobro kiparsko delo svojega časa. Leta 1933 ga je obnovil kipar Miloš Hohnjec.

Na zahodni strani trga je hiša, v kateri je prodajalna obutve Bat'a-Borovo. Tu je bil do leta 1830 mestni magistrat. Ko je Friderik II. podelil Celju mestne pravice, je mlademu mestu poklonil to hišo, v kateri je prej imel orožarno. Na njeni južni strani je dvojna hiša. Južna polovica je trinad-

stropna, severna dvonadstropna. Starejša je južna polovica, saj ima v pritličju še gotske elemente, s poznejšimi prezidavami so jo povečali, a ji tudi dali neenakomerno obliko. Na oblogi renesančnega portala je dvojezični napis: Nec mihi — nec tibi, Weder mir — weder dir. V sredini napisa je angelska glavica s perutmi in starejšim napisom in z letnico (HFMP 1558 F), preko tega napisa je mlajša letnica: 1673. Severna polovica je imela portal z napisom in letnico 1548: letalska bomba je 14. februarja 1945 porušila uličnl del, tako da se zdaj vidita dvorišče in ozadje s stebričastimi hodniki. V večji južni polovici združene stavbe je bila po domnevi Ignacija Orožna kapelica sv. Trojice z beneficijem. Lastnica Konkordija pl. Himmelberg je po njegovem mnenju hišo in kapelico darovala deželnim stanovom, ki so tu namestili predikanta in imeli službo božjo, dokler jim nadvojvoda Karel ni tega prepovedal. Okrog 1800 je veljala dvojna hiša (poleg grofije) za najpomembnejšo posvetno stavbo v mestu. Čeprav navedbe manjkajo, je precej upravičena domneva, da je bil tu izprva sedež okrožnega urada. Ko sta bila leta 1802 v Celju cesar Franc I. in njegova žena, sta prav tu imela svoj stan.

Na vzhodni strani je na voglu, ki ga trg tvori s Prešernovo ulico, pozornost vzbujajoča hiša. V njej je danes Kompas, a stoletja je nudila streho lekarni, ki se prvič pojavi v Celju leta 1587. Hiša je med najstarejšimi v mestu, zgrajena je okrog kvadratnega dvorišča in ima v notranjosti v prvem in drugem nadstropju arkade z mrežastimi oboki. Fasada v psevdobaročnem slogu je pa iz leta 1891.

Na to hišo spominja druga, na videz nekoliko skromnejša hiša, ki je v sredini vzhodne fronte. V njenem pritličju je zdaj prodajalna mesnin. Prvi znani lastniki hiše so bili pl. Sattelbergi, bogati celjski mlinarji. Na njihove čase nas opozarjajo v plemenitem slogu izdelani stebri in loki, ki so v prvem nadstropju dvoriščnega trakta še deloma ohranjeni, v pritličju pa zazidani. Portal iz druge polovice XV. stoletja je najstarejši posvetni portal v Celju. Arkade v tej in apotekarski hiši gotovo spominjajo na arkade stare grofije. Osnove obeh hiš so pa gotovo starejše od arkad.

Pozornost zasluži tudi južna stran trga. Četudi ni najlepša, je za zgodovinarja najzanimivejša hiša na zahodnem voglu ob zoženem vhodu na Slomškov trg. Hiša je nastala iz treh beneficiatnih hiš: sv. Barbare, ki je že na Slomškovem trgu, sv. Maksimilijana prav na voglu in »Naše ljube gospe pod stolpom« na Tomšičevem trgu. Vse tri beneficiatne hiše so nastale vsaj že konec srednjega veka. O beneficiatni hiši sv. Maksimilijana govori Trubar, ko poroča o dohodkih, ki jih je imel kot kaplan pri cerkvi sv. Maksimilijana. V svojem poročilu pravi, da je hiša leta 1532 popolnoma pogorela in je moral porabiti mnogo denarja, da jo je obnovil. V notranjosti skupnega vhoda s Slomškovega trga je na Maksimilijanovi strani vzidana kamenita plošča s panterjem, dvema zvezdama v grbu in z napisom, iz katerega razberemo, da je hišo popolnoma obnovil Hren leta 1598, ko je bil še kanonik in lastnik beneficija Žalostne matere božje v kapeli župne cerkve. Navedeni hiši sta bili združeni po požaru leta 1798. Tretja hiša je bila gradbeno priključena šele sredi preteklega stoletja.

Njena visoka desna soseda je dobro očuvala svoj starinski značaj. Njeni lastniki so bili visoki gospodje. Baron Conti je bil graščak in prvi okrožni komisar, dva Dienersberga sta bila okrožna glavarja, dr. Andree je bil prvotno odvetnik nato pa bogat gospodarstvenik, Grilc je bil rudarski podjetnik in nekaj časa celjski župan, zadnji privatni lastnik Marjan Polič je bil jugoslovanski viceadmiral v p.

Temelji Tomšičevega trga so vsaj deloma srednjeveški, zunanje uličnо lice stavb pa opozarja na XIX. stoletje, deloma celo na zadnja desetletja.

Slomškov trg

Prej imenovan Cerkveni trg, ima na sredi župno cerkev sv. Danijela. Okrog nje je bilo do leta 1784 pokopališče. Okrog pokopališča je bil zid, v bližini cerkve je pa stala kostnica (karnerij). Trg obdajajo zgodovinsko pomembne stavbe: župnišče, bivši špital oziroma kapela sv. Elizabete, stara deloma od bombe porušena gimnazija, deloma istočasno porušena stara kaplanija, bivša glavna, sedanja glasbena šola in že omenjena združena beneficiatna hiša. *Glede teh stavb glej ustrezna poglavja o cerkvi, zdravstvu, in šolstvu.* Med špitalom sv. Elizabete in poznejšo gimnazijo so bila nekdaj Vodna ali Kapucinska vrata, ki so vodila na bivši kapucinski most.

Zidanškova ulica

Poprej zaporedoma imenovana Dolga, Spodnja, Velika, Grajska in Gosposka ulica. Nastala je že za Celjskih grofov kot zveza med župno cerkvijo in Trgom s spodnjim gradom. Tudi v njej je mnogo zgodovine, čeprav je v manjši meri ko Tomšičev trg ohranila starinski značaj.

Vogelna hiša na severni strani je dvojna. V prvi polovici je že vsaj sto let gostilna (zdaj Ljudska restavracija). Druga zdaj z njo združena polovica je bila pred 150 leti last trgovca Pavla Kaindelsdorferja. Ko jo je kupil okrožni tiskar Jožef Bacho, je v njej namestil tiskarno. Od Bacha jo je kupil Ivan Baptist Jeretin, ki je tu pridno tiskal slovenske knjige.

Hiša na nasprotni strani je bila nekdaj sedež večje sodarske obrti. Poznejši lastniki Zanggerji so v njej uredili veliko trgovino. Hiša je še ohranila stare značilnosti. Na pročelnem voglu ima kamnitega v gotskem slogu izdelanega leva, ki ima na prsih napis, omenjajoč Janeza Nepomuka.

Njena soseda je bivša mestna kvartirna hiša, starinsko poslopje, ki je služilo za nastanitev vojakov na pohodu. Na okrogloločnih podbojih so tri celjske zvezde. Po ohranjeni navedbi je hiša nastala leta 1571.

V sosedni hiši je znani celjski baročni kipar Ferdinand Gallo rezljal svoje znamenite lesene kipe in jih sestavljal v oltarje. Za njim je urar Okrogelnik izdeloval stolpne ure. Nadaljnja hiša je nudila izza začetka XIX. stoletja, ko so jo obnovili in povečali, krov glavni celjski pivovarni, izza leta 1871 je bil v hiši hotel, imenovan za stare Avstrije Nadvojvoda Ivan, v dobi stare Jugoslavije pa najprej Balkan in nato Hubertus (glej stran 387).

Na nasprotni (severni) strani stoji izza leta 1969 moderna, toda starejšemu slogovnemu tipu prilagojena trgovska hiša podjetja Slovenija-les. Nastala je na mestu kjer je 14. februarja 1945 letalska bomba porušila tri hiše. Najvažnejša med njimi je bila že omenjena »svobodna hiša«, ki jo je prof. Ivan Küttel opremil s prehodnimi vrati, ob katerih je namestil več antičnih kamnov. Prehod je tedaj dobil ime »vrata z antikami«.

Na nasprotni, severni strani se začenja uličica Ivanke Uranjekove (nekdaj po rimskem kanalu imenovane Kanalska ulica), ki vodi proti »grofiji«. Na levem voglu stoji skromna enonadstropna hiša, v kateri je od 1856 do 1883 stanoval dr. Štefan Kočevar, sloveč zdravnik in narodni voditelj v dobi političnega in kulturnega prebujanaj. Na drugi strani je večji dom, nekdaj Janičeva last, v katerem je v poletnih mesecih pisal zgodovinske spise dubrovniški zgodovinar Lujo Vojnović.

Kulturno pomembna je tudi predzadnja, enonadstropna in stilsko zanimiva hiša na severni strani ulice. Bila je nekdaj last učitelja Antona Kodermana. On jo je obnovil in prezidal. S tem jo je usposobil, da je lahko v njej od 1852 do 1873 gostovala dekliška šola.

Trg svobode — spodnji grad

Prvotno imenovan Nasutje ali Nasutina (po rimskih in poznejših stavbnih ostankih), nato Grajski trg, izza 1882 Jožefov trg, izza leta 1918 Dečkov trg, izza ponovne osvoboditve pa Trg svobode.

Najznačilnejše in vsekakor najstarejše ohranjeno poslopje trga je bivši spodnji grad, sedanja Šlandrova vojašnica. Ko so si Celjski grofje pridobili Celje, je stal tu ob tedanjem sotočju Savinje in Ložnice stolp, ki so ga gotovo zgradili Vovbržani. Okrog 1400 so Celjski grofje postavili spodnji grad. V njem so rajši bivali kakor v gornjem gradu. Spodnji grad je bil dobro utrjen, imel je lastno obzidje tudi na trški strani. To obzidje je ostalo še potem, ko je mesto namesto lesenega plota in jarka dobilo pravo obzidje in jarek z vodo. Grad je poslej čuval jugozahodni vogel mesta. V njem je živela žena poslednjega grofa, Katarina Brankovićeva, z otroki in dvorjankami. Ko so Habsburžani prevzeli celjsko dediščino, so namestili v spodnjem gradu vicedomski urad. Leta 1748 so spodnji grad popravljali in so za to uporabljali opeko, ki so jo jemali v gornjem gradu. Grad so preuredili v vojašnico, v bistvu je pa ostal, kakor je bil poprej, samo stransko vzhodno krilo so dvignili do višine glavnega poslopja. Večje izpremembe so izvršili, ko so leta 1803 in 1804 grad vnovič obnavljali. Ob tej priliki so porušili obzidje in zasuli jarek. Tedaj so verjetno odstranili tudi kapelico Matere božje, ki je bila v gornjem nadstropju. Ko so grad začeli uporabljati za nastanitev vojske, so ga preimenovali v Grajsko vojašnico, za stare Jugoslavije je nosil ime vojašnice kralja Petra, zdaj pa s svojim imenom spominja na narodnega heroja Slavka Šlandra.

Sosed spodnjega gradu (vojašnice) je Narodni dom, toda to je moderna stavba, ki ji je baročni okras vzel okupator. Stoji na mestu, kjer so se našli ostanki mogočne rimske stavbe in njej sledečih skromnih hišic poznejše dobe.

Na severni strani omejuje Trg svobode veliko poslopje, ki vzbuja pozornost s svojo baročno klasicistično fasado. To je nekdanji plemiški dom, ki je na mestu manjše hiše nastal v drugi polovici XVIII. stoletja. Leta 1825 se je v njem naselil okrožni urad. Upravnim in sodnim namenom je služilo poslopje do najnovejših dni. Danes vsaj deloma služi kulturno-zgodovinskim namenom.

S še ne oblikovanega Grajskega trga je že v dobi Celjskih grofov vodila proti Savinji starejša M l i n s k a u l i c a. Do reke se je prišlo skozi Mlinska vrata. Tu je bil v ozadju grofovskega upravnega poslopja in poznejše grofije mlin. Po mesarskih stojnicah, ki so jih mesarji namestili ob Mlinski ulici je dobila ta ulica novo ime: M e s a r s k a u l i c a. Tudi Mlinska vrata so pozneje preimenovali v Mala Vodna vrata.

Muzejski trg

Danes je bivša Mesarska ulica del M u z e j s k e g a t r g a, ki se je poprej postopama imenoval Grajska ulica, Šolska ulica, Pred grofijo. Glavno pozornost zasluži g r o f i j a. Preden je kot sedež pokrajinskega muzeja in študijske knjižnice postala važno kulturno središče, je že imela za seboj izredno bogato zgodovino.

Predhodnica grofije je bilo upravno in gospodarsko poslopje spodnjega gradu. Leta 1414 se to poslopje navaja kot pisarna (Schreibhaus), leta 1474 kot hiša. Leta 1487 navaja italijanski potopisec Santonino v svojem Itinerariju v mestu ob vodi ležečo, gradu podobno hišo, v kateri je stanoval cesarski namestnik in grajski glavar Andrej Hohenwart.

V XVI. stoletju je bilo to poslopje že pritiklina gradu Zbelovo pri Poljčanah, vladar ga je skupaj z njim dajal v zakup. Leta 1585 je svetnik dvornega sveta Ahacij grof in baron na Thurnu in pri Sv. Križu (Graf und Freiherr von Thurn und zum Creiz) posodil vladarju 3000 goldinarjev proti obvezi, da se mu zajamčijo z gospoščino Zbelovo. Dali so mu jo v zastavni zakup. Dne 29. maja je nižje-avstrijska komora pristala na grofovo izjavo glede prodaje gospoščine.

Kupna pogodba je bila sklenjena 13. aprila 1587*. Tedaj je bila določena tudi komisija, ki naj izvrši uvedbo v posest, in sestavljeno pismo o pokornosti. Uvedbo je izvedel Seifried pl. Dietrichstein, ki je tudi javil podložnikom izpremembo posesti in jih pozival k pokornosti. V teh spisih se Jošt Jožef Thurn označuje kot dedni deželni mojster Kranjske in Slovenske marke in dedni maršal poknežene grofije Goriške.

V pogodbi se navaja tudi grad v Marki, ki se v pripisu imenoma navaja kot Lemberg (med Šmarjem in Poljčanami). Jošt Thurn (iz veje Valesassina) je znan borec proti Turkom in zmagovalec nad kmeti pri Krškem.

Jošt Thurn se je takoj lotil zidave novega sedeža v Celju. Staro poslopje je mestoma uporabil za osnovo, večinoma ga je pa podrl. Domnevamo lahko, da je poslopje gradil ljubljanski stavbenik Francesco de Lugano, ki je tik poprej 10 let obnavljal stari grad. Jošt Thurn ga je poznal,

* Nahaja se v državnem arhivu na Dunaju.

Stara grofija

saj je bil v tistem času grajski glavar, kar izpričuje neko naročilo, ki se je tikalo obvezne vožnje celjskih podložnikov iz leta 1576. Vsaj leta 1606 je morala grofija že stati. Tedaj je nadvojvoda Ferdinand sporazumno z gozdarjem Jurijem Goldšmedicem dovolil Ivanu Ambrožu grofu Thurnu in njegovemu bratrancu, da dobita za svoj dvor v Celju iz vladarjevega gozda za drva 18 dreves, toda ne iz neposredne bližine mesta, kajti tam je bil gozd že precej izsekan, ampak iz bolj oddaljenih deželnoknežjih gozdov. Na žalost natančnejših poročil o zgraditvi grofije ni.

Zlasti pa ne vemo nič natačnega o tem, kdo je napravil na platno izdelano stropno sliko v dvorani prvega nadstropja. Slika je barvna in kompozicijska umetnina.

Prvotna grofija še ni imela dvoetažne zunanje galerije s stopniščem. Ta je po mnenju konservatorja Jožeta Curka nastala šele med leti 1620 in 1640. Približno tedaj je nastal tudi ozek podaljšek v zapadni smeri, ki je služil gospodarskim potrebam. Okrog srede XVIII. stoletja je grof Maksimilijan Sigmund Thurn notranje prostore prenovil in poslikal s slikami v rokokojskem slogu.

Poslopje je bilo v podrobnostih tako:

V južnem in vzhodnem delu podzemlja so bile kleti, severni del je bil neizkopan, a v severozahodnem kotu je bila jama za led (ledenica).

V južnem delu pritličja je bila na vsaki strani veže shramba za žito, v severnem delu je bila na zahodni strani vhoda v klet drvarnica, na vzhodni strani se je pa drug za drugim vrstilo več prostorov: pisarna, kuhinja, dvosobno stanovanje oskrbnika; v stranskem traktu je bilo stanovanje sluge.

V prvem nadstropju je bilo stanovanje za gospodo, v sredini glavnega trakta je bila na sredi velika dvorana, v stranskem traktu je bila na sredi kuhinja. V nadstropje so vodile glavne stopnice iz prizidka z grbom lastnikov, stranske stopnice so pa vodile nanj iz severnega kota pritličnega hodnika.

Na »grofijo« se je na zahodni strani naslanjalo dolgo in ožje poslopje, ki je imelo v pritličju kolarnico, shrambo za orodje in hleve, v nadstropju pa dvorano in sobe.

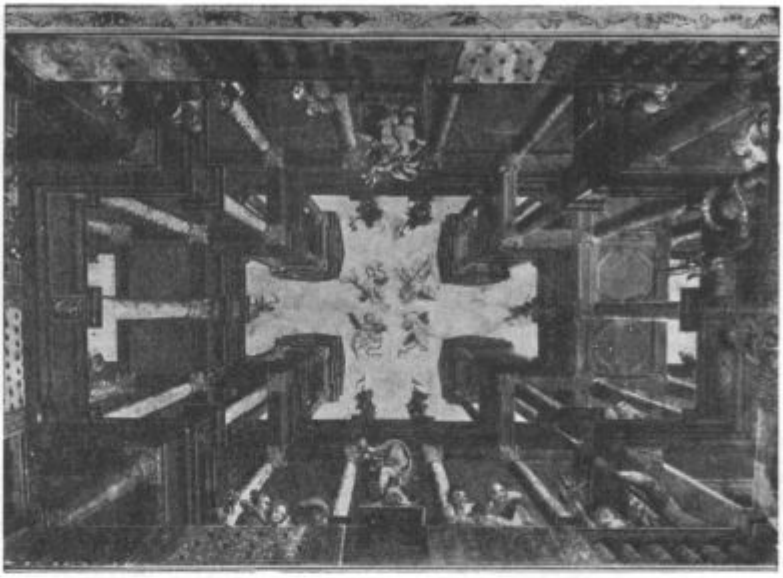

Središčni del celjskega stropa v »grofiji«

Prostor pred glavnim in stranskim poslopjem je zavzemalo dvorišče, ki ga je na severni in zahodni strani omejeval zid, na ta zid je bila nasproti hlevu naslonjena kolarnica s shrambo za seno.

Na savinjski strani grofije so bili vrtovi, tam je ob poslopju stala preša za grozdje in sadje.

Konec XVIII. stoletja so bili grofje Thurn — Valvassina že v gospodarskih težkočah, iskali so si dohodkov tudi na nekmetijski način, nasproti stranskemu poslopju so imeli sodarno.

»Grofija« je začela propadati. Leta 1831 se je zaradi slabe strehe na zahodni strani glavno poslopje celo začelo rušiti. Pozneje je pa propadlo stransko poslopje, ker ga je oplazila strela.

Spričo pomanjkanja prostorov sta se leta 1849 občina in državna oblast začeli za »grofijo« zanimati. Treba je bilo spraviti pod streho okrožno in okrajno sodišče. Grofija je bila fidejkomisna last rodu. Tedaj sta bila lastnika grof Sigmund in Anton Kamilo. Izmed njiju je eden stanoval v Celju, eden pa v Gradcu. Grofa sta zahtevala za grofijo 20.000 goldinarjev in še napojnico. To je bilo preveč. Sodišče je šlo v magistratno poslopje, magistrat pa se je namestil v privatni hiši.

Grofom ni šlo dobro niti v bodoče. Leta 1879 so prišli v konkurz. Grofijo je na dražbi kupila mestna občina. Že v predmarcu so jo uporabljali za slavnostni zaključek šol in obdarovanje najboljših odličnjakov. Izza leta 1873 je bilo v njej mestno osnovno šolstvo, ki mu je bilo pretesno v poslopju sedanje glasbene šole. Grofijo so pred vselitvijo obnovili in stransko poslopje nadzidali z drugim nadstropjem, mnogih bistvenih stvari, npr.

stropov, se pa niso dotaknili. Ko je prišel šolski inšpektor, je mestne očete pohvalil zaradi velike vneme, ki so jo pokazali pri obnovitvi. V glavnem poslopju so namestili meščansko šolo s stranskimi prostori (zbirko učil itd.), v stranskem poslopju pa deško in dekliško osnovno šolo, pritličje so uredili za telovadnico. To je uporabljala tudi gimnazija, ki je sama v svojem poslopju ni imela (izza leta 1862). Velika dvorana v nadstropju je bila risalnica meščanske šole.

Osnovno šolstvo je ostalo v »grofiji« preko stoletja. Leta 1905 se je v novo poslopje v sedanji Vodnikovi ulici izselilo dekliško šolstvo, leta 1912 se je pa preselilo v novo zgradbo na vogalu Gregorčičeve in Ulice 29. novembra deško šolstvo.

»Grofija« ni samevala. Že izza leta 1891 so delali načrte za novo poslopje — sodno palačo. Poleti 1914 so že začeli rušiti »kresijo«, kjer je bilo dotlej okrožno sodišče, toda ko je izbruhnila vojna, na gradnjo ni bilo več mogoče misliti in okrožno sodišče se je preselilo v »grofijo«, medtem ko je okrajno sodišče še nadalje gostovalo v magistratnem poslopju. »Grofijo« so tedaj za silo preuredili, v pritličju so okna deloma zazidali in deloma zamrežili, namestili so tudi trdna vrata. Tu so bili zapori.

Po svetovni vojni je vprašanje zgraditve sodne palače kmalu prišlo na dnevni red. Vendar je bilo težko. »Grofijo« so leta 1927 obnovili. Ob tej priliki so postali pozorni na stropno slikarijo v veliki dvorani. Bila je že čisto temna in platno, na katerem je bila slikana, močno raztrgano. Na pobudo tedanjega magistratnega direktorja Iva Šubica je mestni svet naročil akad. slikarju Matiji Sternenu, naj sliko obnovi. Sternen jo je snel in delo temeljito opravil. Delal je v Celjskem domu. Obnovljeno sliko so zopet pritrdili na strop, ki so ga bili medtem popravili.

Pri teh delih je kot strokovnjak sodeloval konservator dr. Fran Stele. On je tudi napisal študijo »Celjski strop«, ki jo je izdal mestni svet.

Slika je med najpomembnejšimi deli slikarske umetnosti, ki so nastala v Sloveniji v početku baročne dobe. S svojo arhitektoniko je pravzaprav nadaljevanje sten, z balkonov zre gospoda v sobo, v sredini je pa s svetlejšimi barvami prikazan pogled v nebo. Ob straneh so naslikani štirje letni časi in bojni prizori, v vogalih giganti, torej snov, vzeta iz grške mitologije, vsebinski elementi, ki sta jih uporabljala renesansa in barok.

Sredi tridesetih let se je čedalje bolj čutila potreba po novi sodni palači. Treba je bilo o tem prepričati vlado v Beogradu. Mestni svet je dal pregledati poslopje po strokovnjakih: mestnem inženirju Pristovšku in mestnima stavbenikoma Karlu Jezerniku in Alojziju Kališniku. Vsi trije so ugotovili, da so stropi v sila slabem stanju, tudi ostrešje ni bilo v redu. Strope so morali mestoma podpreti.

Vendar se je sodišče lahko izselilo šele po končani drugi vojni. S pomočjo arhitekta inž. Draga Umeka so del pritličja v glavnem traktu v tolikšni meri obnovili, da se je mogla vanje vseliti študijska knjižnica, medtem ko je v obnovljeni sosedni del stranskega trakta prišel muzejski služitelj. Za te početne preureditve se je sila zavzemal tedanji začasni

* Državni arhiv na Dunaju: fond celjskih listin.

upravnik muzeja pok. Martin Perc. Nato so se lotili prvega nadstropja, da ga pripravijo za namestitev muzeja. Kar v početku je Perc v vogalni sobi stranskega trakta pod večkratnim beležem odkril prvotno slikarijo. Za Percem je prevzel vodstvo muzeja ravnatelj Anton Stupica. Hoteč ugotoviti prvotno stanje notranjosti, je odkril stilno in vsebinsko zanimive slikarije v drugih sobah. Kipar Miloš Hohnjec je pa s stropa in tramov sklesal belež, tako da je notranjost že sama na sebi postala zanimiva. Delo je postopoma napredovalo in postopoma so v sobah urejali muzejske zbirke. Na sličen način so urejali tudi sobe v pritličju, ki jih je, razen zahodnih dveh, postopoma zavzemala študijska knjižnica.

Pri tem je bilo že kar v početku treba obnoviti del vzhodne in del zahodne zunanje stene, ki ju je porušila bomba. Stransko poslopje so pa morali pustiti v prvotnem stanju, čeprav ga je bomba tudi zrahljala, v obeh nadstropjih je služilo kot shramba za zbirni center, medtem ko so pritličje uporabili kot skladišče za sadje.

Klet je občina dajala v najem vinskim trgovcem, v avstrijski dobi jo je imel v najemu najprej Urek in nato Pallos, v jugoslovanski pa Matković.

Na prostoru zahodnega podaljška je bilo v letih 1964—1967 zgrajeno moderno poslopje študijske knjižnice, ki ima v pritličju tudi muzejske študijske in upravne prostore ter razstavno dvorano za arheološke zbirke.

Na desni strani je drugo, za naša kulturno zgodovino važno poslopje. Že v XVIII. stoletju je stala tu manjša hiša, v kateri je bila vsaj že leta 1840 gostilna »Pri Falentu«. Franc Krušič je leta 1868 poslopje povečal in razširil. Od 1895 do 1918 je bila v njem slovenska (utrakvistična) nižja gimnazija. Spominska plošča na pročelju, ki so jo leta 1969 dali napraviti hvaležni učenci, spominja na zgodovinsko pomembnost poslopja.

Ta hiša in tudi grofija sta zgrajeni preko črte bivšega obzidja. Ob grofiji pridemo v vzhodni smeri v ozko ulico, imenovano Na okopih, ki na notranji strani spremlja hišice, naslonjene na deloma še vidno mestno obzidje. Uličica sama se je najprej imenovala Mežnarijska, nato pa Šolska ulica. Končuje se tam, kjer pod obokom, ki nosi del starega šolskega poslopja, prehaja na Slomškov (prejšnji Cerkveni) trg.

Tudi Narodni dom je zgrajen preko nekdanjega obzidja. Pri njem se začenja Ljubljanska cesta. Nasproti Narodnemu domu so bile hišice, na katere se je na zahodni strani naslanjala mitnica. Na mitnici je bila plošča s celjskim grbom in letnico 1540. Ko so leta 1934 ob gradnji naslednje velike hiše hišico podrli, so ploščo namestili na novi stavbi. Omenjene hišice je deloma porušila bomba 14. februarja 1945, ostanek so porušili leta 1970.

Trg V. kongresa

V nasprotni smeri pridemo s Trga svobode na Trg V. kongresa, ki so ga prvotno še šteli k Nasutini, a je pozneje nosil imena: Poštna ulica, Prešernova ulica, Minoritski trg.

Danes je Prešernova ulica zoženo proti postaji vodeče nadaljevanje Trga V. kongresa. Del med središčem mesta in prostorom pred sedanjo postajo se je zaporedoma imenoval: v avstrijski dobi Blatna ulica,

Ulica Novih vrat in Kolodvorska ulica, v dobi stare Jugoslavije najprej Aleksandrova, nato Žerjavova ulica, v dobi nove Jugoslavije pa izprva Kidričeva ulica.

Na Trgu V. kongresa sta na severni strani nova sodna palača, ki je zavzela mesto štirih po bombi 14. februarja 1945 porušenih hiš, in Marijina cerkev kot spomin na nekdanji minoritski samostan, na južni strani pa dom Celjskega tiska s Hermesom nad pročeljem, ki nas opozarja na to, da je bila nekdaj tu pošta, in Muzej revolucije, nekdaj kot »generalska hiša« plemiški dvorec, nato pa mestni magistrat. Glej poglavje mestni posesti (str. 353).

Trg V. kongresa, danes nekako razširjena ulica, je nekdaj v večji meri učinkoval kot trg, kajti na mestu, kjer si zdaj stojita nasproti sodna palača in hiša, v kateri je stara trgovina z usnjem, je bila velika zožitev, ki je stesnjevala prehod.

Stanetova ulica

Prav iz centra mesta se kot nadaljevanje Tomšičevega trga usmerja proti severu sedanja Stanetova ulica, nekdanja Graška cesta, nato Kralja Petra cesta, ki je izprva segala samo do Spodnjih ali Graških vrat (pri sedanji lekarni), nato pa do mosta preko Koprivnice.

Tomšičev trg, Stanetova ulica do lekarne in Prešernova ulica do sedanjega prehoda v Trg V. kongresa so bili v XVIII. stoletju — in gotovo že prej — pravo mestno središče, torišče trgovine in večjih obrtnih obratov. Manjše obrti so bile odrinjene bolj na periferijo. Gosposka ulica je sicer še privlačila plemiško gospodo, v trgovini in obrti (z izjemo pekarstva in pivovarništva) je pa že stopala v ozadje. Promet v mestu in skozi mesto se je nujno vršil skozi Ljubljanska vrata, mestno središče in Graška vrata ter narobe. Bil je težak, saj sta bili vmes razen obojih vrat še dve izraziti zožitvi.

Gledališka ulica — gledališče

S Trga svobode je vodila proti severu uličica, ki je spremljala ob obzidju naslonjene hišice. To uličico so izprva imenovali Rabljevo, nato pa Gledališko. Tretja hišica v uličici je bila izza Marije Terezije do francoskih vojn vojaška bolnica. V drugi polovici XIX. stoletja jo je kupil podobar Ignacij Oblak, oče slavista dr. Vatroslava Oblaka. Ignacij Oblak je hišico dvignil v nadstropje. Leta 1970 so jo porušili.

Ob koncu ulice je nekdaj potekal jarek, preko katerega je vodila brv. Tu sta bili nekdaj dve hišici, naslonjeni na severozahodni vogelni obzidni stolp, prva je bila na južni, druga na vzhodni strani stolpa. V prvi hišici je stanoval rabelj, v stolpu so pa bile mučilne naprave. Obe hišici je v začetku XIX. stoletja kupil Tomaž Rožanc, gostilničar pri sedanji Ojstrici.

Poslej sta bili obe hiši združeni. Od Rožanca ju je kupil Ivan Eichberger. Tedaj sta bili v obupnem stanju. Prvo (severno) hišo je Eichberger podrl in leta 1824 čisto na novo zgradil. Bila je nadstropna. V pritličju je

imela tri obokane sobe, ključavničarsko delavnico, kravji in konjski hlev, v prvem nadstropju pa v vsej dolžini veliko dvorano s sobico in predsobo. Pozneje sta bili urejeni še okrogla soba v stolpu in garderoba. Gotovo je Eichberger obnovil tudi drugo (zapadno) hišo. Na mapi iz leta 1825 je celotno dvojno poslopje s stolpom označeno kot g l e d a l i š č e. Stvarno je gledališkim potrebam služila samo severna hiša (lepši trakt celote) in deloma tudi stolp.

Leta 1834 je prevzel posest Ivan Eichberger ml. Leta 1841 jo je na dražbi kupil Ivan Smrekar. Od njega jo je leta 1875 kupila mestna občina. Cena je bila 20.000 goldinarjev.

Poslopje je bilo takoj treba popraviti. Obsežnejša dela so bila leta 1881, tedaj so zapadni trakt podrli in na severnem traktu odstranili nelep hodnik, ki je gledal na ulico. Leta 1885 so podrli tudi severni trakt in zgradili novo gledališče na mestu prejšnje zahodne fronte, vendar z vključenim stolpom. S tem se je zveza Gledališke ulice z Vodnikovo ulico razširila, poprej je bila zelo ozka, leta 1825 je še celo prehajala na brv, ki je vodila preko jarka. Za zgraditev novega gledališča si je pridobil največ zaslug Jožef Rakusch. Gledališče je zgradil celjski stavbenik in arhitekt Walter.

Gledališče je imelo centralno kurjavo, najprej zračno, izza leta 1890 parno.

Mesto ga je za sezono dajalo potujočim gledališkim družinam v najem. Lože so vsako leto prodajali na licitaciji. Slovenske igre so delitanti igrali v gledališču samo v pomladi narodov, pozneje pa ne več, šovinizem mestnih gospodarjev tega ni dovoljeval. Napisna plošča v stolpu nam pove, da so tu 16. septembra 1849 slovenski igralci igrali »Županovo Micko«.

Uličice ob severni in vzhodni strani bivšega mestnega obzidja

Hiša nasproti gledališču sega še v dobo po požaru leta 1798, a je dobila novejšo obliko šele leta 1894, ko se je v njej naselila zlatarska tovarna. Ob njej se začenja proti vzhodu vodeča L i n h a r t o v a u l i c a, spremljajoča na notranji strani vrsto ob bivšem obzidju nastalih hiš. Omembo zasluži tretja nekoliko od ulice odmaknjena hiša, ki so jo nekdaj označevali kot Zvonarjevo. V ozadju nekdanjega minoritskega samostana se je ulica razširjala v nezazidani prostor. Ko so samostan ukinili, je tu nastalo nekaj koč in drugih stavb, ki so v propadlem stanju doživele staro Jugoslavijo. Kjer je zdaj jetniški trakt, tam je bil nekoč samostanski vrt. Ob prehodu Linhartove ulice v Stanetovo je bilo že v začetku XIX. stoletja na vsaki strani trgovsko poslopje. Za severnim poslopjem je bila na obzidju vrvarna. Linhartova ulica se je prvotno imenovala Nova ulica, sreča se tudi ime Pasja ulica, pozneje so jo imenovali postopoma kot Vodnjaško ulico, kot Ulico za kresijo (po okrožnem sodišču, ki je bilo nastanjeno v poslopju, nastalem na mestu po požaru uničenega vzhodnega samostanskega trakta), a tudi kot Jetniško ulico.

Onostran Stanetove ulice se Linhartova ulica nadaljuje v bivši K o v a š k i u l i c i, ki je upravičeno nosila to ime, a so jo v stari Jugoslaviji po pedagogu in zgodovinarju preimenovali v Lilekovo ulico. Ta ulica se je

končala tik pred severovzhodnim vogelnim obzidnim stolpom. Naziv Kovaške ulice je nosila izprva tudi ulica, ki je spremljala obzidne stavbe v južni smeri. Pozneje so temu delu dali ime Traunova ulica, izza stare Jugoslavije pa se imenuje Gubčeva ulica. Ob prehodu v Prešernovo ulico je bila na mestu sedanje trgovine z železnino na obzidju druga vrvarska delavnica.

Onostran Prešernove ulice se ob hotelu Evropa, ki je nastal na obeh straneh obzidne črte, začenja Kocenova ulica.

Prvi del te ulice so izza XVIII. stoletja označevali kot Mlinsko ulico. Segala je do jugovzhodnega ali Vodnega obzidnega stolpa. Onstran stolpa je bil namreč ob Savinji spodnji mlin. Včasih so ime Mlinske ulice uporabljali tudi za sosednji del sedanje Prešernove ulice.

Ob mestnem špitalu je Mlinska ulica prehajala v Špitalsko. Ta se javlja prvič šele leta 1825, vendar so njeno ime razširili tudi na kratkotrajno Mlinsko ulico. Na notranji strani Špitalske ulice je poleg propadajočega gospodarskega poslopja nastala manjša hiša. Oboje je porušila letalska bomba 14. februarja 1945. Prizadela je tudi sam vzhodni del špitalskega poslopja. V novejšem času so tu napravili majhen in miren trg, ki ima izhod proti jugu tik ob Vodnem stolpu.

Okolice in predmestja

Nekaj stavb je že zgodaj nastalo zunaj mestnega obzidja. Vendar jožefinski kataster predmestja samo omenja, okolni svet pa deli v okolice. Navaja štiri. Prva so bile Jarmenče. Tako se je nekdaj imenovala poznejša in sedanja Glazija. Okolica Jarmenč je nekako segala od Glazije vzdolž Savinje do izliva Voglajne vanjo. Izliv Voglajne je bil bliže mestu, kakor je sedaj, nekako južno od železniškega skladišča. Najvažnejši del te okolice označuje kataster kot celjski Lend. To je bilo v resnici pristanišče. Lend je segal v ozadju grofije približno od izliva Ložnice-Sušnice do izliva Voglajne. Tod je ob Savinji potekala posebna struga. Ob nastanku katastra je bila že deloma zasuta, neki del v bližini kapucinskega mostu je obstajal še okrog leta 1825, saj ga najdemo na Zorzinijevem načrtu mesta. Ob kanalu je bil tik za grofijo zgornji mlin, ki je bil tedaj že porušen. Za mlinom je sledila žebljarna kovača Antona Bertonclja, ki jo je prav tako gnala voda, bila je torej nekaka fužina. Tedaj že tudi žebljarna ni več delovala, kajti Bertoncelj je prevzel obrat v Pečovniku, kjer je bila pozneje gostilna »Pri dveh golobih«. Nato je sledilo perišče. Za njim je prišla valjarna suknjarja Heilingerja. Nekako v ozadju Vodnega stolpa je pa bil spodnji mlin. Prvi mlin je obstajal že v dobi Celjskih grofov. Zaradi bližine gradu in gospodarskega poslopja (sedanje grofije) smemo sklepati, da je bil izprva grofovski. Saj so tedaj gospoščine imele svoje mline. Vemo sicer tudi, da so imeli grofje mlin še ob Hudinji in ob Ložnici. Kdaj je nastal spodnji mlin, pa ne moremo reči. V XVII. stoletju sta bila oba mlina last pl. Sattelbergov, ki so jim sledili Neuhardti. Nadaljni mlin so imeli Sattelbergi in za njimi Neuhardti pod Kalvarijo. Mlina ob Savinji sta imela po tri mlinska kolesa in stope, mlin pod Kalvarijo je imel dve kolesi in stope. Zaradi obeh mlinov

na Savinji je bilo večno nezadovoljstvo, kajti ljudje so bili prepričani, da sta njihova jeza zadrževala vodo in pospeševala povodnji. Najprej so gotovo ustavili zgornji mlin. Spodnji mlin se včasih označuje tudi kot špitalski ali magistratni. Neuhardti so ga morda prodali špitalu ali magistratu. Okrog leta 1800 se je potegoval zanj bogati zvonar Steinmetz. Vsekakor je bil začasno lastnik kalvarijskega mlina — od njega so ga kupili Zime (Sima).

Druga okolica je nosila ime po cerkvici s v. A n d r e j a in je segala od izliva Voglajne do mosta preko Koprivnice na glavni cesti. Tu so bili večinoma vrtovi in zeljniki meščanov. Samo tam, kjer je danes poštno poslopje, je bila domačija kmeta Hrena (p. d. Firngasta). Med prejšnjo cerkvijo sv. Andreja in mostom preko Koprivnice je bilo več usnjarskih delavnic.

Med Voglajno in Sušnico je bila onostran mosta okolica, ki je nosila ime po cerkvi s v. D u h a. Razen cerkve je bila blizu mosta stara gostilna, onostran cerkve je pa bila Killau-Huster-Schliesselbergerjeva pristava.

Kot četrto okolico jožefinski kataster navaja D o l g o p o l j e. Tu je bilo nekaj pristav celjskih meščanov, ob sedanji Levstikovi ulici so se po sliki iz srede XVIII. stoletja držale druga druge, drugod so pa bile raztresene. Pristave ob Levstikovi ulici je združil Herzmann v svoji usnjarni, ki je imela glavni del ob križišču Stanetove in Levstikove ulice (sedanji Labod), razen tega je bil tu tudi Spodnji Lanovž, ki sta se mu pridružila dva dvorca, v drugi polovici XVIII. stoletja Rožni dvorec ali Žabjek, nekoliko pozneje pa Contijev dvorec ali Jožefov dvor, ki je imel gospodarska poslopja tam, kjer je zdaj I. osnovna šola.

Konec XVIII. stoletja se pa že govori bolj o p r e d m e s t j i h. Ker so v tistem času podirali mestna vrata, se je njihov pomen dvignil, kajti tesneje so se naslonila na mesto. Sicer so pa itak nastajala ob glavnih vhodih v mesto.

Ljubljansko predmestje

Najvažnejše predmestje je bilo gotovo L j u b l j a n s k o. Kot njegovo jedro moramo smatrati sedanji Šlandrov trg. Tu je bila do Marije Terezije še mestna gmajna. Sredi tega dela gmajne je nastala vojaška kazina. To je umevno, saj so se tedaj v mestu često ustavljali in zbirali vojaški oddelki. V dobi francoskih vojn so na mestu kazine zgradili vojaško bolnico, kajti majhna bolnica v Gledališki ulici ni zadoščala rastočim potrebam. Konec XIX. stoletja so vojaško bolnico spremenili v vojaško konjarno. Njene ruševine so odstranili šele v začetku stare Jugoslavije. Kjer je zdaj gostilna Ojstrica, je bila že v dobi francoskih vojn dobro idoča gostilna (Rožanci). Med poznejšimi lastniki so znani Balanti in Skoberneti (hotel pri Zamorcu). Na nasprotni strani je ob začetku XIX. stoletja nastala pivovarna (Steinmetz—Jaut—Kink—Mathes), ki se je leta 1889 spremenila v hotel »Krona«. Izza 1929 je na tem mestu poslovna in stanovanjska trinadstropna hiša. Na severni strani trga je hiša z modernejšo fasado, ki jo je leta 1785 zgradil veletrgovec Peric in je znana pod Sernečevim imenom (dr. Josip Sernec — narodni voditelj). S sedanjega Šlandrovega trga je razen Ljubljanske ceste že v XVIII. stoletju potekala tudi Šmartinska cesta. Zgradbe

ob njej so večinoma poznejše. V fevdalni dobi je bilo tu nekaj pristav. Značilnost dobe je pa bila pastirska hiša, ki je stala tam, kjer je sedaj Vrečkovo. Meščani so pač bili še vsaj delno kmetje.

Graško predmestje

Pred Graškimi vrati je že okrog leta 1700 stalo nekaj pristav, ki jim je tedaj ali pozneje drugovalo nekaj trgovskih skladišč (Mulejevo, Pihler-Liningerjevo in Gomilšekovo). Nekoliko oddaljeni sta bili dve kmetiji: Jeretinova p. d. Klančnikova, pozneje gostilna Jelen, in Padarjeva, še danes gostilna Branibor.

Vodno predmestje

To je bilo najmanjše, saj je bilo med obzidjem in Savinjo le malo prostora. Prvotno je tu stalo nekaj osamljenih gospodarskih poslopij. V začetku XIX. stoletja so jim začele drugovati hišice. Gimnazija je na tem področju, toda trakt preko bivšega obzidja so zgradili šele leta 1851.

Kmečka naselja in kmečko prebivalstvo v dobi fevdalizma

Nastanek podeželskih upravnih in samoupravnih enot

Srednjeveška podeželska naselja so bila majhna. V napol strnjeni obliki so nastajala po dolinah, na terasah in slemenih, kjer so bila tla primerna za obdelovanje in ni bila predaleč voda. V splošnem so pa v pokrajini prevladovale samotne in iz njih nastale dvojne kmetije. K naselitvi je vabil tudi obstoj kake primerno ležeče cerkve, na drugi strani so pa cerkve (in celo župnije) nastajale tam, kjer je že bilo kako naselje.

Napol strnjena naselja so že od nekdaj imela določna imena, pri samotnih naseljih pa združujočega imena navadno ni, kjer se pojavlja, temelji na prirodni posebnosti naseljenega območja. Taka imena so: Strmec, Breg, Dol, Klanec, Planina, Hrastnik, Polšnica itd. V dobi narodne samostojnosti so bila takega značaja imena žup. V fevdni knjigi Celjskih grofov često zadenemo na župe in župane, pozneje izginejo najprej župe, nato pa župani. Včasih se govori samo o področju kakega določenega župana, v novocerkovskem urbarju iz leta 1712 se sedanji frankolovski okoliš kratko označuje kot četrt župana Franka. Združujoči pomen ima po potrebi tudi navedba gospoščine ali župnije.

Splošne službene in polagoma tudi neslužbene združujoče krajevne oznake je uvedla šele odločba cesarice Marije Terezije o popisnih ali številnih občinah. Te občine so v prvi vrsti služile državi za kontrolo vojnih obveznikov. Nadaljnji korak je bila uvedba davčnih občin za cesarja Jožefa II. Davčne občine so obsegale eno ali več popisnih občin. Bile so pomožni organ na novo uvedenih napol gospoščinskih, napol državnih davčnih in nabornih okrajev pri pobiranju davkov in novačenju. Za cesarja Franca I.

so davčne občine začeli označevati tudi kot katastrske, saj so služile za izdelavo zemljiških map in franciscejskega katastra (okrog 1825). Katastrske občine se navadno teritorialno ujemajo s prejšnjimi občinami, le včasih je prišlo do združitve ali cepitve kake davčne občine. Katastrske občine so se ohranile skoraj neizpremenjene do današnjega dne, šele v sedanjem času jih v mestnih in industrijskih naseljih ob izdelavi novih katastrskih map delno izpreminjajo. Provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849 je uvedel v življenje tako imenovane politične ali upravne občine. Kot samoupravne enote, ki so deloma vršile tudi nekatere državne posle, so se te občine v bistvu ohranile do 1941.

Življenje naših kmečkih ljudi v zgodnji fevdalni dobi se bistveno ni razlikovalo od življenja njihovih sotrpinov v drugih deželah in pokrajinah. Tudi pri nas sta se izoblikovali dve vrsti kmečkih podložnikov, takih, ki so živeli na zakupnih, in takih, ki so bili na dednih kmetijah. Vendar se položaj enih in drugih ni bistveno razlikoval. Ko je po velikih kmečkih uporih vlada začela uvajati tako imenovane rektifikacijske urbarje, v katerih so bile davščine določene, so fevdalni posestniki začeli razdeljevati med ljudi graščinsko zemljo, med katero so šteli tudi gozdove in pašnike. Tako je nastalo precej novih kmetij in kmetijic, glede katerih dajatve urbarialno niso bile vezane in jih je gospoda lahko določala po svoji volji. Seveda z razdelitvijo niso šli predaleč, tako da je mnogo pašnikov in gozdov še ostalo nerazdeljenih. Stare kmetije so označevali kot urbarialne, nove so pa dobile ime gospoščinskih ali dominikalnih kmetij. Ko je Marija Terezija ukazala sestaviti tako imenovani terezijanski kataster, je nastopil čas, da se ta razlika zabriše. Vendar je po izdaji katastra gospoda na stari način ustvarjala nove dominikalne kmetije in kmetijice. Lastniki velike celjske (izza leta 1750 novoceljske) gospoščine so bili pri tem posebno pridni. Ti so nova gospodarstva označevali kot svobodne podložniške kmetije in so o njih vodili poseben urbar s številkami, ki so jih označevali kot tekoče. Novi kmetje so si na dobljenih, vendar kupljenih posestih postavljali skromne domačije. V urbarju in urbarialnih zapiskih so njihove kmetijice označevali kot naseljene svobodne podložniške kmetije (behauste Freiholdschaften). Če pa na zemljišču ni nastala domačija, so ga označevali kot nenaseljeno svobodno podložniško posest (unbehauste Freiholdschaft). S takimi zemljišči so si podložniki množili posest.

Kmetje svobodnjaki se v Celjski pokrajini niso ohranili. V spiskih za Marije Terezije so nekateri kot taki navajajo, toda imeli so posamezne podložnike, bili so posestniki imenj.*

---

* G. Gütl, der Kampf der Freisassen in Steiermark um ihre Freiheit, Zeitschrift d. hist V. f. Steiermark, 1956.

V Avstriji je zadnji razpravljal o svobodnjakih Herwig Ebner:

Das freie Eigen, ein Beitrag zur Verfassungeschichte des Mittelalters, Celovec, 1969.

Janko Polec, Svobodnjaki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1936.

— Gotovo je, da svobodnjaki niso bili istovetni s kosezi, ne po postanku ne po pravnem položaju. Še manj so bili enaki s posestniki tako imenovanih svobodnih podložniških kmetij.

Občina Celje-okolica

Splošni zgodovinski pregled

Občina Celje okolica, ki je nastala leta 1850 na osnovi provizoričnega občinskega zakona z dne 17. marca 1849, je obkrožala novo mestno občino. V teritorialnem pogledu je bila delna naslednica fevdalnega Celja, saj je prevzela njegove periferne dele, šla je pa preko njegovih meja, kajti davčne (izza leta 1825 katastrske) občine, ki jih je prevzela, so nastale na osnovi župnijskih in ne mestnih meja. Župnija je pa mestoma segala dalje od mesta.

Te katastrske občine so bile: Spodnja Hudinja, Ostrožno, Medlog, Lisce, Košnica in Zagrad.

K. o. Spodnja Hudinja je severna soseda k. o. Celje mesto. Začenja se ob Koprivnici pred Maksimilijanovo cerkvijo in je izprva vklenjena med Voglajno in Mariborsko cesto. Šele onstran sedanje vojašnice se ji teritorij razširi. Na vzhodu se njena meja sicer premočrtno nadaljuje ob Hudinji, pritoku Voglajne, na zahodu se pa najprej pomakne preko Golovca, kjer je pozneje nastalo okoliško pokopališče, do bivše struge Koprivnice, nato pa se nekoliko umakne in ustali na temenu nizkega slemena, na katerem zadene ob dobrovski svet, ki že pripada ostroženski katastrski občini. Stara struga Koprivnice je vijugavo potekala ob sedanji šoli na Dečkovi cesti in tik za Spodnjim Lanovžem. Na severu se meja ustavi tik pred Šmarjeto, označuje jo pot, ki se odcepi od glavne ceste in vodi v vzhodni smeri na brv preko Hudinje, v zahodni pa v breg.

Vidno je, da so teritorij katastralne občine določali glede na potok Hudinjo. Zajeli so vanjo tri stara naselja: Gaberje, Spodnjo in Zgornjo Hudinjo.

Severna soseda k. o. Celje mesto je tudi k. o. Ostrožno. Njen teritorij se začenja na vzhodu ob bivši strugi Koprivnice in na dobrovsko-hudinjskem temenu, na severu gre daleč v gričevje, na zahodu sega najprej do močvirne Črne mlake in se nato umakne do Sušnice, na jugu se z ozkim pasom močno približa staremu mestu. Ta katastrska občina je zajela stari naselji Dobrovo in Lokrovec, dvorec Gornji Lanovž in novo naselje Ostrožno.

K. o. Medlog je severozahodna soseda k. o. Celje mesto. V bližini mesta jo Otok, kjer so imeli meščani največ svojega sveta, odriva od Savinje, onostran izliva Ložnice pa sega do reke. Na zahodu obkroža Levec in njegov svet, na severu se povzpne na nizko sleme, na vzhodu se pa s svojo mejo stika z Ostrožnim. K. o. Medlog je zajela naselja Lavo, Spodnjo in Zgornjo Ložnico, Babno, Zgornji in Spodnji Medlog, Gozdni dvorec z mlinom na Ložnici in dvorec Freienberg (poznejši Medlog);

Katastrski občini Ostrožno in Medlog sta nastali z razcepitvijo davčne občine Medlog. Naselje Ostrožno je namreč ob ustanovitvi davčnih občin šele nastajalo, ob ustanavljanju katastrskih občin je pa bilo že tako močno, da je lahko postalo jedro eni izmed njih.

Navedene tri katastrske občine so na levi strani Savinje. Na desni strani sta pa dve: Lisce in Košnica.

K. o. L i s c e je na zgornji in spodnji strani Savinjinega ovinka in zavzema ravnico ob reki in teraso ter sleme nad njo, na zapadu sega do potočka Brnica in levškega mosta, na jugu do vznožja Miklavškega hriba, do bivše Grenadirjeve kapele in brvi. Obsega štiri naselja: Breg, Miklavški hrib, Spodnje in Zgornje Lisce.

Katastrske občine v sestavu sedanje celjske občine

K. o. K o š n i c a je južno od Miklavškega hriba in Lisc. Sestoji iz dveh podolij, krajšega severovzhodnega in daljšega jugozahodnega, ki ju loči sleme, imenovano Bučelinci.

Prvo podolje se široko odpira proti Savinji, v njem so Polule. Nekaj domačij je tudi onostran Bučelincev, na planoti pod slemenom. To so Zgornje Polule. Spodnje Polule se na južni strani vzdolž reke zožijo in segajo do bivše Devine peči, s katere je po pripovedki skočilo v reko kmečko dekle iz Košnice, da ne bi prišlo v roke grofovskim zasledovalcem. Ob Devini peči se prvo podolje stika z drugim, ki se proti zahodu počasi dviga do sedla, kjer se svet začne nagibati proti Libojam. To podolje je prava Košnica z raztresenimi kmetijami, ki jih je največ pod pobočjem Lisc in Huma.

K. o. Z a g r a d je na levem bregu Savinje in Voglajne in ima zelo razgibano površino. Osnovo njenemu površinskemu značaju tvorijo štiri slemena, katerih nadmorska višina stopnjema raste proti jugu.

Prvo sleme je Jožefov hrib, zdaj označevan kot Aljažev hrib, ki se ob teharski cesti končuje z Zavodenskim hribom. Drugo sleme je Grajski hrib, ki se nadaljuje v Grajski gorici. Grajski hrib je nekako središče katastrske občine. Tretje sleme se začenja pri apnenici in se preko Gradišča in Pečovja povzpne na Grmado, ki prehaja v sedlo, kjer se začenja severozahodno pobočje Tovsta. Četrto sleme ima svoj začetek v strmi Vipoti, ki jo polagoma se dvigajoče sleme veže z jugozahodnim pobočjem Tovsta.

Pod Jožefovim in Zavodenskim hribom je ravno podnožje, ki sega do Savinje—Voglajne ter se, gledano iz Celja, zaradi svoje lege označuje kot Zavodna.

Med Jožefovim in Grajskim hribom ter Grajsko gorico je plitko podolje, ki se z obeh strani polagoma dviga proti nizkemu prevalu. Na vzhodni strani prevala so Sevce, novo naselje.

Med Grajskim hribom in Grmado je globlje udolje, po katerem teče potok Ločnica. To ime nosi tudi nekdaj zelo redko naselje ob spodnji Ločnici. V zgornjem delu se udolje nekoliko zoži, nato pa zopet razširi. Tu je naselje Pristava. V smeri proti Staremu gradu prehaja udolje preko pobočja v močno razgibano planoto, na kateri je raztreseno naselje Zagrad. Šele nato se začne bolj strmo pobočje z vinogradi, ki segajo skoraj do gradu in v vzhodni smeri do slemena Grajske gorice.

Med Pečovjem in Grmado na severni in Vipoto ter njunim nadaljevanjem proti Tovstu je Pečovniški ali Štolakov graben, po katerem teče Pečovniški ali Štolakov potok (nekdaj imenovan Smečec). Pred početkom udolje je ob Savinji naplavljena ravninica in nad njo na vsaki strani majhna terasa. Ozadje udolja se precej razširi nato preko položne terase sorazmerno zložno prehaja v vrh Tovsta (838).

Zagradu pa pripada še nekaj sveta na južni strani Vipote: v uklenjenem pobočju kmetija Vipotnik, a še južneje tik nad Savinjo, nasproti Tremarju, kmetija Hlačerjeva.

Videz Zagrada je torej tak: osnova ob Savinji in Voglajni, vrh v Tovstu.

K. o. Spodnja Hudinja

Navedena tri naselja katastrske občine, Gaberje, Spodnja in Zgornja Hudinja, so gotovo nastala že zelo zgodaj. Prirodna je misel, da se delno tudi nanje nanaša darovnica iz leta 1025, s katero je cesar Konrad II. podelil grofu Viljemu 30 kraljevskih kmetij med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno, s pripombo, da si kmetije izbere tam, kjer so mu všeč. Tedaj se je začela kovati usoda teh krajev, ki jih je končno spravila v odvisnosti od raznih fevdalnih gospodarjev, med njimi je bilo tudi mesto Celje, toda v območje mestne sodne oblasti so prišli šele, ko je Marija Terezija prodala celjsko gospoščino grofu Gaisrucku, glede zemljiško-posestnega prava so pa bila izvzeta, kajti pri tem je bila odločilna zemljiška gosposka.

G a b e r j e sega od mosta preko Koprivnice do mesta, kjer se od glavne ceste odcepi stranska cesta, ki se preko Koštomajevega mosta usmerja proti Bežigradu in Bukovžlaku. Ob odcepku je bil nekoč mostič preko zdaj zasutega odvodnega jarka.

Mesto še vedno označuje nekaj sosednjih vrb. Na zahodni strani je gabrski svet nekdaj segal tako daleč, da je zajel dvorec Spodnji Lanovž. Leta 1784 so pa odločili, da spada to področje k davčni (poznejši katastrski) občini Celje-mesto. Pri Gaberju (oziroma pri katastrski občini Spodnja Hudinja) je ostal v južnem delu samo svet vzhodno od velike ceste, na severu je pa še nadalje segal preko južnih obronkov Golovca in ravnega sveta do stare struge Koprivnice, čeprav je bila tudi tam mestna gmajna.

Takoj za koprivniškim mostom je že v začetku preteklega stoletja stala usnjarna, ki se je posluževala vode v potoku. Usnjarni je leta 1880 sledila domobranska vojašnica in tej leta 1896 nemški dijaški dom. Za stare Jugoslavije je bila v poslopju rudarska šola z internatom, danes pa služi kot upravno poslopje podjetju Elektro Celje. Faze posameznih služb so na poslopju še danes opazne, kajti pri vsaki izpremembi službe so ga prezidavali. Drugo poslopje je v dobi Celjskih grofov nastala cerkev sv. Maksimilijana. Tik za cerkvijo je tekla Voglajna. Ob njej je imelo župnišče neposredno zemljiško posest, ki je na severu segala tudi na področje Hudinje. Pri sv. Maksimilijanu so bila opatijska gospodarska poslopja. Kozolec je bil zapadno od vhoda v cerkev tik ob cesti. Hlev s skednjem in še eno poslopje, ki je bilo deloma hiša, sta stali nekoliko južneje, približno med kapelo in cesto. Od leta 1784 do 1880 tu obstoječe pokopališče je bilo okrog cerkve in razmeroma majhno. V času od leta 1827 do 1832 je na leto umrlo v župniji okrog 120 in v bolnici okrog 30 ljudi. Leta 1832 so mnogo razpravljali o pokopališki stiski. Nekateri so predlagali, naj bi se s cerkvenega prostora odstranil kozolec, da bi bilo več prostora za grobove. Porodila se je tudi misel, da bi se pokopališče premestilo na Jožefov hrib, na mesto med Kalvarijo in cerkvijo. Vendar je tedaj vse ostalo pri starem.

Na drugi strani ceste stoječa cerkev sv. Duha je pa imela pokopališče že od nekdaj. Grobarjeva hiša in mrtvašnica sta bili na severni strani cerkve, hiša ob potoku, mrtvašnica blizu ceste. Še nekoliko severneje sta bili na mestu pred sedanjim hotelom Celejo mežnarjeva hišica in gospodarsko poslopje.

Jedro Gaberje je bilo severno od sedanjega železniškega prehoda in je obsegala šest domačij, ena domačija je bila blizu mosta pri omenjenih vrbah, nekoliko samotnih pa na obronkih Golovca in zapadno od njega.*

Glavni njivski svet je bil na vzhodni in severni strani naselja. Ob Koprivnici in preko nje so bili v glavnem travniki in pašniki, med njimi je bilo samo nekaj njiv, ki so jih napravili lastniki tam nastalih domačij.

Naselje je bilo izprva gotovo v celoti podložno celjski grajski gospoščini. Toda Celjski grofje so že v srednjem veku večino gabrskega sveta razdali. Leta 1371 je grof Herman I. podelil Pongracu, sinu Frica Gaberskega (von Hagenpuch), v fevd polovični dvor s pripadajočimi 4 in pol kmetijami v Gaberju. V naselju je torej že bil dvor, najverjetneje je iz njega nastal poznejši Spodnji Lanovž.

Leta 1436 je grof Friderik II. podelil Ivanu Pruklerju (Brodarju) v fevd tri domce v Gaberju. Nekaj let pozneje jim je že lastnik Ivan Stosperger. Temu je prav kmalu sledil Peter Obračan, ki je domce leta 1444 prodal Štefanu Stampferju.** Vse te izpremembe je grof Friderik II. potrdil.

V celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 Gaberje sploh ni omenjeno. Sredi XVIII. je glavni del Gaberja pripadal cerkveni opatijski gospoščini. Kdaj ga je dobila, ni mogoče reči. V cenitvenem zapisniku vikarja Luke Hamerstyla iz leta 1542 se pač pravi, da ji pripada 32 domcev v Celju in naokrog. Verjetno je bil del teh domcev v Gaberju. Prvo jasno sliko o Gaberju nam podaja urbar iz leta 1757, ki je gotovo služil kot osnova terezijanskemu katastru priloženega urbarja. Toda tisti del katastra, ki se je nanašal na opatijsko gospoščino, je izgubljen. Zato je navedeni urbar, ki je zdaj v celjskem zgodovinskem arhivu, tem bolj pomemben.

Celjska gospoščina si je na južnem in severnem koncu glavnega dela Gaberja ohranila nekaj posesti. Vmesni delček so njeni lastniki prepustili mestni občini. Kot gmajno so ji dali tudi obronke Golovca in ves svet okrog njega.

Opatiji podložne kmetije so bile štiri: Gaberškekovo, Ślevakovo, Dimčevo in Lipovšek-Helclov-o. Prvi dve sta imeli domačijo ob glavni cesti, drugi dve v ozadju za njima. Gaberškekovo je poznejši Sokolski dom, zdaj dom Partizana; Ślevakovo je poznejša Svetelova gostilniška posest, Dimčeva in Lipovšek-Helzlova domačija še imata kmetiški videz. Te štiri kme-

* Izhodišče za posestno zgodovino mi je bila nova zemljiška knjiga. Njena zaglavja in liste posestnikov sem uporabil za priključek na staro zemljiško knjigo (nastala deloma pri gospoščinah in deloma pri davčnih uradih). Od stare zemljiške knjige sem prehajal k terezijanskemu katastru. Dalje nazaj je bila povezava večinoma nemogoča, kajti v posameznih naseljih je bila gospoščinska pripadnost preveč razkosana. Kjer zemljiška knjiga manjka (kakor pri Teharju), tam sem se poslužil ustreznih posestnih knjig. Pri celjski opatijski gospoščini manjka terezijanski kataster, je pa zato ohranjen urbarialni spisek posestnikov iz l. 1757. Zaradi pomanjkanja prostora sem moral prvotni rokopisni pregled posestnikov skrčiti na okrog eno petino, t. j. omejil sem se na navedbo kmetij in njihove oznake s hišnim imenom. Kjer ustaljenega hišnega imena ni, sem navedel zaporedne lastniške rodbine. Včasih je hišno ime samo narečno izpremenjen priimek (npr. Pušjek — Pušnik). V takih primerih sem večinoma navedel obe imeni. V oklepajih podajam pomembnejše odcepke (pod a — do 1800, pod b — do 1850, pod c — od 1851 do 1880).

** Fevdna knjiga Celjskih grofov, št. 523.

tije so dale glavni del sveta za izgradnjo novega Gaberja, ki se je začela z ustanovitvijo cinkarne leta 1873.

Ob južnem začetku naselitvenega jedra je bila že sredi XVIII. stoletja manjša celjski gospoščini podložna domačija s skromno zemljiško posestjo, na severnem koncu je pa bila magistratu podložna Gluhačeva koča z vrtom. V začetku XIX. stoletja je že tudi stal nekoliko bolj oddaljen Kandušerjev dvorec (zdaj znan pod imenom vila Livada, ki mu ga je dal dr. Ivan Dečko). Ob odcepku Dečkove ceste od glavne sta prvi dve domačiji leta 1825 že stali, na Golovcu je Žličarjevo (poznejše grobarjevo) nastalo okrog leta 1850, Doklerjevo, ležeče na pobočju nekoliko zapadneje, je pa nastalo že pred njim. Pokopališče, urejeno leta 1880, je onemogočilo nadaljnje naseljevanje na samem Golovcu. Pač pa je v njegovem ozadju že v XVIII. stoletju stala velika Permozerjeva domačija, pri kateri je bila konjaška obrt.

V ravnini pod Golovcem je bilo nekaj starih pristav večinoma meščanskih lastnikov. Šele v početku prejšnjega stoletja so nastale tu prve domačijice. Naselje kot celota je pa iz dobe prve Jugoslavije.

Golovec in svet tja do stare struge Koprivnice je bil mestna gmajna. Domačijice, ki so tu nastale, so bile dominikalne. Samo Permozerjevo je bilo urbarialno, kar priča o njegovi večji starosti.

S p o d n j a H u d i n j a je bila severna soseda Gaberja. Na vzhodu se je začenjala pri Hudinji, na zapadu je pa ob položnem pobočju Golovca z ožjim krakom segala do nizkega slemena, kjer se začenja dobrovska Breznica s svojimi njivami.

Spodnja Hudinja je bila v svojem jedru gručasto naselje. Jedro je bilo tam, kjer se pri bivši Majdičevi kapeli cepi cesta proti Trnovljam. V bližini je na obeh straneh ceste še nekaj hiš, ki imajo kmetiški značaj, čeprav pravih kmetov v njih ni več.

Spodnja Hudinja že po svojem imenu opozarja na cesarsko podelitev iz leta 1025. Ko se je razvila celjska gospoščina, je gotovo pripadala njej. Sicer pa poteka njena fevdalna zgodovina paralelno z že navedeno gabersko. Leta 1436 je grof Friderik II. podelili Ivanu Pruklerju (Brodarju) 11 domcev na Spodnji Hudinji in še travnik. Kmalu nato si je to posest pridobil Ivan Stosperger. Okrog leta 1444 jo je že imel Peter pl. Obračan, ki jo je prodal Štefanu Stampferju.* Tudi te posestne spremembe je grof potrdil.

Pozneje so prišle skoraj vse kmetije Spodnje Hudinje v fevdalno posest opatijske gospoščine, vendar je cenilni zapisnik iz leta 1542 še ne navaja. Tudi v celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 glavnega dela Spodnje Hudinje ni. Celjski (izza leta 1750 novoceljski) gospoščini je ostal samo mlin ob Hudinji, nekaj malega so ob južni periferiji imeli celjski minoriti (po opustitvi samostana eksminoritska gospoščina) in onstran naselja je bilo ob Golovcu nekaj celjske gmajne.

Mlin ob Hudinji je imel pomembno preteklost. To je bil grofovski mlin. Ko so ga grofje začeli oddajati v fevd, so si pridržali pravico, da jim mlin melje še nadalje. Leta 1444 ga je Friderik II. podelil svojemu kuharskemu mojstru Ulriku Ayrerju, in sicer dosmrtno. V podelitveni izjavi ga

* Fevdna knjiga Celjskih grofov, št. 523.

označuje kot »dvorski mlin«. Ayrerju grof naroča, da mora mleti žito za grajske potrebe, kakor je to delal poprej njegov pokojni prednik sodnik Henrik Erlawer. Ako bi voda mlin poškodovala, tako pravi grof, ga bo s svojimi ljudmi pomagal popraviti, kakor je delal že za Erlawerja. Mlin se je dolgo imenoval hrvaški mlin. Ljubljanski državni arhiv ima dve zanimivi listini, ki nam razkrivata zagonetko. Po prvi listini je grof Friderik II. leta 1452 podelil mlin na Hudinji v fevd Štefanu Hrvatu (Chrobat), po drugi je pa isti Štefan Hrvat kupil od meščana Kramerja v celjskem ogradju (mestnem sodnem okolišu) velik travnik ob Hudinji. Leta 1626 se navaja kot mlinar Martin.* Leta 1751 je bil na mlinu Jurij Prekoršek, leta 1825 pa Anton Cerar. Sledil je Teharčan Jožè Pečnak. Leta 1871 sta kupila mlin Švicarja Lutz in Naff. Ob nakupu se izraz hrvaški mlin poslednjič navaja. Švicarja sta mlin modernizirala. Leta 1888 ga je kupil Peter Majdič, ki je napravil iz njega največje mlinsko podjetje v Vzhodnih Alpah.

Opatijski gospoščini je bilo leta 1757 podložnih 10 kmetij, večjih, srednjih in manjših. Te kmetije so bile: Erjavčevo (pozneje označevano kot Bobnarjevo), Hevčevo, Herič-Majdičevo, Plahutnikovo, Blaževo, Kovačevo, »Hudinjski dvor«, Sodinovo in Svetelovo.

Pri nekaterih izmed njih so bila tudi magistratu podložna zemljišča, ki so deloma izvirala iz mestne gmajne, saj je vaška posest segala na severno stran Golovca. Tam sta tudi nastali dve v celoti magistratu podložni kmetijici: Prezljeva in Rivova. Navedena Erjavec-Bobnarjeva kmetija je nastala iz dveh prejšnjih pol kmetij.

Posebej je treba omeniti poštarsko pristavo, ki je bila podložna eksminoritski gospoščini; njena urbarijalnost izpričuje, da je obstajala že sredi XVIII. stoletja. Poštarji so za svoje konje potrebovali mnogo krme. Pristavska poslopja so stala blizu Koštomajevega mosta, na njihovem mestu je pozneje nastala milarna, ki pripada danes tovarni Emo.

Danes ima na Spodnji Hudinji še nekaj hiš kmetiški značaj. Sicer se je tudi tu pričela preobrazba v industrijsko naselje že konec preteklega stoletja, saj je tik na gaberski meji stoječa tovarna emajlirane posode nastala leta 1894. Neki vpliv na naselje je imela tudi opekarna, ki je stala pod pobočjem na zahodni strani vsaj že v početku XVI. stoletja in jo je v začetku XIX. stoletja Jožef Senica znatno povečal. On je zgradil poleg opekarne večje poslopje, ki mu je sledilo skromno delavsko naselje Cigonce. Ob glavni cesti je Senica zgradil večjo hišo, v njeni bližini je sedaj bencinska črpalka. Seničev posestni naslednik je bil že pri Gaberju omenjeni Kandušer.

Z g o r n j a H u d i n j a, največje kmečko naselje katastrske občine, je kot naselje nastala na mestu, kjer ravnina polagoma prehaja v pobočje nizkega gričevja. Samo dve kmečki domačiji sta nastali ob glavni cesti.

Vaški svet se začenja ob Hudinji na vzhodni strani ceste. Na zapadni strani se konča ob slemenu, kjer se začenjata dobrovska njivska Rjavka in gozdnato Zagorje, na severu pa vključuje še gozd, imenovan Potoki. Na

* Knjiga rojstev.

južni, bolj vlažni strani vaškega zemljiškega področja, je nekdaj segala gmajna od glavne ceste do pobočja na zapadu.

Kakor v Gaberju in na Spodnji Hudinji je grof Friderik II. Ivanu Pruklerju podelil fevd tudi na Zgornji Hudinji, in sicer dve kmetiji. Usoda obeh kmetij je bila ista: najprej si ju je pridobil Ivan Stosperger, okrog leta 1444 ju je imel Peter pl. Obračan, ki ju je prodal Štefanu Stampferju.*

Po celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 je imela tedaj celjska gospoščina na Zgornji Hudinji dva podložnika; Andreja in Jošta (Andre und Jobst). Očividno sta to tisti dve kmetiji, ki ju je prej imel Štefan Stampfer.

Po urbarju iz leta 1751 so bili celjski na Zgornji Hudinji štirje kmečki podložniki: Valentin in Tomaž Kmecl ter Simon in Marija Resnik. Očividno so ti štiri predstavljali dve prvotni kmetiji, ki sta se morali razdeliti malo prej, saj so bile polovične kmetije še v rokah istih rodbin.

Samo malo mlajši terezijanski kataster navaja kot novoceliske iste štiri kmete, toda s spremenjenimi številkami: 148 in 149 ter 150 in 151.

Večina gornjegrajskih kmetov (7 po številu) je bila že v XV. stoletju podložna celjskemu špitalu. Ker je prvi lastnik celjski (novoceljske gospoščine) grof Anton Gaisruck leta 1759 kupil špitalsko gospoščino, se je Zgornja Hudinja vključila v prvotni gospoščinski sestav.

Po špitalskem davčnem spisku za leto 1747 (1748)** so bili na Zgornji Hudinji naslednji kmečki podložniki: Anton Dimec, naslednik Mačkov, Anton Janko, Matija Ocvirk, plačujoč za polkmetijo Matija Ostrožnika in polkmetijo Antona Ostrožnika, Matija Ribizel, na delu Ostrožnikove polkmetije, Jurij Prekoršek, Tomažev naslednik, Tomaž Kveder, Danijel Glinšek, Boštjan Povše, Martin Kovač.

Valentina Kmecla kmetija je današnje Kmecl-Falentičevo, Tomaža Kmecla kmetija je Kmecl—Planinšek—Grobelnik—Dimec—Glinšek—Lajlerjevo; Simona Resnika kmetija je Resnikovo in Marije Resnikove kmetija Gregurjevo.

Celjska gospoščina je imela na Zgornji Hudinji blizu ceste tudi nekaj gospoščinskega sveta. Tu je v prvi polovici XIX. stoletja nastalo Lovračevo. Prva dva lastnika, Gajerja, sta imela pri domačiji izdelovalnico solitra, poznejši posestniki so pa imeli gostilno.

Planinšek—Bračič—Svetel—Gobčeva kmetijica je bila opatijska.

Stare špitalske kmetije so bile: Mačkovo, Jankovo, Ocvirk—Planinškovo (c: Žoher—Gorjanc—Črepinšek—Kvasovo), Ribežl—Turnšekovo, Prekoršekovo, Kveder—Kveldrovo, Glinšekovo, Povše—Gaberšekovo in Kovačevo.

Okoli naselja je bilo veliko gozdnega in pašniškega sveta, ki ga je gospoščina smatrala za svojega. Grof Gaisruck, izza leta 1750 lastnik novoceljske gospoščine, je mnogo tega sveta prodal potrebnim ljudem, ki so na njem ustanovili majhne kmetijice. Nekaj sveta so pa kupili tudi lastniki starih kmetij. Ob začetku XIX. stoletja je bilo že 8 takih kmetijic, njihove do-

* Fevdna knjiga C. g., št. 523.

** Original v graškem deželnem arhivu, prepis v celjskem zgodovinskem arhivu.

mačije so bile na periferiji vaškega sveta. Te kmetijice so bile: Ocvirk—Ledl—Črepinškovo, Bertoncljevo, Črepinškovo, Hribarjevo, Ekšetovo ali Papeževo, Tručevo, Baloh—Flisovo in Migelček—Jezernikovo.

V naselju je torej nastala posestna razdvojenost, poleg večjih starih kmetij so se pojavile manjše nove. Ta razdvojenost je prišla do izraza pri vprašanju razdelitve gmajne.

Kljub razdelitvi dela gospoščinske zemlje med kočarje konec XVIII. stoletja je imela Zgornja Hudinja še vedno dve lastni gmajni, Zgornjo in Spodnjo. Zgornja gmajna je segala od Gavžjeka (pri opekarni) do nizkega pobočja nad vasjo. Spodnja gmajna je pa bila med glavno cesto in navedenim pobočjem. Zgornja gmajna je merila 5 oralov in je bila močno gozdnata. Spodnja gmajna je obsegala 49 uralov 40 kvadratnih sežnjev, bila je pravi pašnik, vendar so delale na njej senco skupine mogočnih hrastov, ki jih je bilo največ tik ob naselju.

Kočarji so večinoma pasli živino na Zgornji gmajni, na Melicah. Ker je tam živina delala preveliko škodo na drevju, so bili stalni prepiri med njimi in kmeti. V štiridesetih letih je novoceljska zemljiška gosposka prepovedala pašo na Melicah. Leta 1846 ali 1847 so se kočarji dogovorili s kmeti na magistratu, pri uradniku Repolustu, da lahko pasejo na Spodnji gmajni, plačati pa morajo od živinčeta 30 krajcarjev konvencionalne veljave. Po sili so pa pasli še na Melicah. To je kmete posebno dražilo, saj so les, ki so ga dobivali tam, uporabljali za javne potrebe, zlasti za zavarovanje bregov nemirne Hudinje, in niti dosti ga ni bilo, tako da so ga morali jemati tudi iz lastnih gozdov in ga celo kupovati. Po letu 1848, ko je kmetiška odveza prinesla kmetom svobodo, so se Hudinjčani odločili, da obe gmajni razdele. Toda tudi glede Spodnje gmajne ni bilo sloge med kmeti in kočarji.

Da se rešijo stalnih prepirov, so se leta 1852 oglasili pri občini (bivša mestna občina je bila tedaj že deljena v mestno in okoliško) s prošnjo, naj jim pomaga izvršiti delitev. Zastopniki kočarjev so zagovarjali svojo pravico do delov gmajne, češ da plačujejo od nje davek, nimajo pa od tega nobene koristi.

Bivšega davčnega oficiala Daniela Merlaka so naprosili, da izdela razdelitveni operat. Delo mu je šlo počasi izpod rok. Šele leta 1864 so na osnovi njegovega predloga razdelili gmajno. Toda operata samega ni bilo mogoče dobiti od njega in vsi kmetje in kočarji so se pripravljali, da ga tožijo. Tudi izvedba sama ni ugajala. Naročili so mu bili, naj razdeli zemljo tako, da jo dobe kočarji skupaj, on pa jih je pomešal s kmeti, upošteval tudi ni želje, naj bi vsak upravičenec dobil kos slabe in kos dobre zemlje. Vendar so po njegovem predlogu dodeljene kose nekateri kmetje obdelali, drugi so jih kosili kot travnike, tretji so pa pasli na stari način vse vprek.

Pri tej prvi delitvi, ki je bila po svojem značaju začasna, so se domenili, da bo vsak upravičenec moral plačati v krajevno blagajno za hraste, ki so rasli na njegovem delu. Vendar iz tega ni bilo kaj prida. Zato so leta 1866 hraste prodali na licitaciji; vrgli so 202 gld. 47 kr. Smreke na Melicah

sta pa Štefan Bračič in Matevž Glinšek ocenila in moral jih je plačati, kdor je tam dobil svoj delež.

Dokončne razdelitve še vedno ni bilo. Ker je bolj in bolj prevladovalo mnenje, da bo zanjo odločilna višina davka, so bili zlasti nezadovoljni kočarji, ki so zahtevali enake deleže s kmeti, štirje kočarji so se odrekali Spodnji gmajni, toda zahtevali so Melice. Brez oblasti ni šlo. Da bi rešitev pospešili, so upravičenci naročili notarju Miheljaku, naj izpopolni Merlakov operat. Posluževali so se tudi odvetnika dr. Sajevica.

Drezali so pri občini, okrajnem zastopu, deželnem odboru in še drugod. Leta 1869 se je vprašanje premaknilo z mrtve točke. Okrajni zastop je naročil občini, naj izvrši razdelitev po višini davka.

Opravili so ogled na licu mesta. Geometer je odmeril deleže, okrajni zastop je razdelitev potrdil. Nezadovoljstvo se je porajalo. Toda deželna finančna direkcija v Mariboru je leta 1872 rekla zadnjo besedo. Prejemnike so uvedli v posest. Največji kmet (Maček) je dobil 6 oralov, na posameznega kočarja pa ni odpadel niti celi oral.

Nekaj gmajne je ostalo nerazdeljene: travnik Zupanšek, kosil ga je rihtar, to mu je bila nagrada za delo; travnik Bikovec, kosil ga je tisti, ki je redil občinskega bika; gozdič Trebež, ki so ga pred drugo svetovno vojno prodali in za izkupiček sezidali kapelico sredi vasi; gozdiček za goščo z debelimi jelšami in hrasti, ki so ga pred vojno tudi prodali.

Na gmajno spominja vodnjak v vasi, pred njim je bilo ogromno korito, ki ga zdaj ni več. Vodnjak je bil nekoč na vago. Z gmajno je izginila tudi ograja, ki je branila živini proti Dobrovi.

K. o. Ostrožno

Jugozahodni del katastrske občine je dolinska ravnina. Severovzhodni del je polagoma se dvigajoč začetek mladega gričevja, ki ga široka kadunja na sredi deli v dve blago dvignjeni slemeni. Po kadunji teče Koprivnica, ki je, ko je pritekla iz nje, prvotno napravljala ovinek proti zahodu, z regulacijo so jo za stare Jugoslavije usmerili proti jugu, celotna regulacija severnih Savinjinih pritokov jo je leta 1969 ponovno usmerila proti zahodu, vendar so ji strugo v ravni smeri podaljšali do Ložnice. Obe slemeni prehajata v planoto, vzhodno v ožjo, zahodno preko plitkega podolja v širšo in večjo.

Z g o r n j i L a n o v ž. (Dvorec na Lavi) je v fevdalni dobi sameval severno od Celja tik ob cesti, vodeči proti Prešniku in Šmartnemu. Severno stran mu je zakrival velik hrastov gozd, od katerega je ostal samo osamljen drevored (Gl. str. 304).

D o b r o v a. Njeno naselitveno jedro je v kadunji med navedenima slemenoma. Na vzhodu segajo preko nizkega pobočja lepe selske njive do zemljišč obeh Hudinj. Na jugu je Breznica. Proti severu ji sledi Rjavka, za njo pa pride v gozd prehajajoče Zagorje. Na jugozahodni strani je bil sosed Golovca Črni les (z opuščenim bolniškim pokopališčem). Zahodno odtod so se vaški travniki spuščali proti ravnini, kjer so ob izsekanem gozdu prehajali nekoč v gmajno.

Vsa okolna pokrajina je še danes močno gozdnata, naseljeni in obdelani svet ustvarja sliko večjih in manjših jas.

Jedro naselja je Spodnja Dobrova. Na njeni severni strani se s slemena spušča v kadunjo gozd. Onostran gozda je na slemenu Zgornja Dobrova, ki je manjša in bolj raztresena. Na vzhodni strani sega do Lahovniškega potočka, na zahodni strani pa preko Koprivnice. Zgornjo Dobrovo so v polpretekli dobi označevali kot Dobje. Celjski urbar iz leta 1751 pa uporablja zanjo ime Koprivnica.

Glavni del Dobrove je bil stalno pri celjski gospoščini. Urbar iz leta 1498 navaja za Dobrovo (am Hard) štiri kmetije, med njimi je bila ena (kmetija Andreja Sluge) pusta.

Po urbarju iz leta 1751 je bilo na Dobrovi devet posestev. Na njih so bili: Gregor Črepinšek, celjski minoriti, Danijel Pintar, Jurij Kodela, Blaže Vrečer, Jožef Ocvirk, celjski minoriti, Ivan Sigel in mlinar Matija. Toda obe minoritski in mlinarjeva številka so obsegale samo po eno travniško posest. Tako je bilo pravih kmetij samo šest. To je bila temeljna posest, ki se v bistvu javlja še danes.

Urbarialne kmetije na Spodnji Dobrovi: Šribarjevo (v času od 1896 do 1914 razbito), Kandolfovo, Kodelovo, Vrečerjevo, Ocvirkovo, Jagrovo, Povhovo, Pintarjevo (c: Gradišnikovo, Hostni Ribežl, Šmerčevo, Ameršek-Cocejevo).

Urbarialne kmetije na Zgornji Dobrovi: Vrečer—Cocejevo (b: Pilih—Kranjčevo, c: Križanov mlin na Koprivnici), Dobnik—Rojc—Lajlerjevo, Črepinškovo.

Kmetije so se povečale ob delitvi graščinskega gozda in pašnika leta 1842.

Sleme, na katerem je L o k r o v e c , se od Hostne Dobrave polagoma dviga proti severu. Na vzhodu se lokrovški svet ob Koprivnici spaja z dobrovskim, na zahodu preko plitkega podolja, po katerem teče Ločnica, prehaja v planoto, kjer se lokrovški gozd sestaja z ostroženskim in lopatskim.

V zgodovinskem pogledu je Lokrovec največje naselje v katastrski občini Ostrožno. Deli se v Spodnji, manjši, in v Zgornji, večji Lokrovec. Naselje je bilo prvotno precej redko.

Vse lokrovške kmetije so bile celjske (novo-celjske).

Po celjskem urbarju iz leta 1498 je bilo v Lokrovcu (Lakriawetz) šest kmetij.

Leta 1751 jih je pa bilo dvanajst. Njihovi gospodarji so bili: Ožbalt Lednik, Luka Lednik, Jurij Dermel, Matevž Prekoršek, Gašper Lednik, Andrej Vrečer, Ožbalt Zupanc, Anton Cokan, Luka Maček, Boštjan Knez, Anton Neukus, Jurij Bračič. Spisek v terezijanskem katastru ima isto število kmetij in skoraj ista imena.

Ob koncu fevdalne dobe so bile v Lokrovcu naslednje urbarialne kmetije: Lednikovo ali Tinčevo, Jerekovo, Prekoršek—Lipovšek—Lednikovo, Pedermeljevo, Pušjek—Pušnikovo, Jezernik—Golavšekovo, Zupančevo, Toničevo, Gašperjevo (b: Bračič—Resnikovo), Veternik—Bukovnik—Stermecki (b: Ameršek—Ostrožnikovo, c: Enčuljakovo in Hojnik—Žistovo), Mlinarjevo (z mlinom na Ločnici), Habjanovo.

Kmetije so se povečale ob delitvi graščinskega gozda in pašnika leta 1842. Največji kmet Mlinar je dobil 31 in eno petino orala novih zemljišč.

O s t r o ž n o se začenja med gabrskim in dobrovskim svetom že na vzhodni strani stare Koprivnice, nato pa se širi proti severozahodu vzdolž Šmartinske ceste, preko nizkih pobočij in plitkih udolij, ter na obeh straneh Sušnice. Ob Črni mlaki meji na Babno, na severozahodu pa na Lopato.

Do dobe Celjskih grofov segajo poročila o tem, da je bil na Ostrožnem velik gospoščinski gozd, ki je segal na eni strani tik do mesta (do bivše cerkve sv. Duha in novega hotela), na drugi strani pa do Spodnje Ložnice, kjer še danes travnik Tirgut spominja na nekdanji zverinjak. Tu je bil — izven ozemlja sedanjega Ostrožnega — »gozdni dvorec« (»Forsthof«), kjer je prebival grofovski, pozneje deželnoknežji upravnik gozdov.

S temi poročili se docela strinja dejstvo, da ima Ostrožno tako malo starih kmetij, kar jih je, so večinoma nastale pozno, za zadnjih let Marije Terezije in še pozneje.

Leta 1436 je Friderik II. poleg drugih posestev dal v fevd Sigmundu Aczu tudi tri kmetije na Ostrožnem.* Urbar iz leta 1498 navaja, da so na Ostrožnem tri kmetije, toda označuje jih kot puste.

Urbar iz leta 1751 Ostrožnega ne omenja in od Medloga neposredno prehaja k Lokrovcu. Isto velja za terezijanski kataster.

Pač pa najdemo v uvodnem delu obeh zadnjih virov (urbarja iz leta 1751 in terezijanskega katastra) navedbo o pristavskih zemljiščih, iz katerih so nastale tri kmetije: Blažeta Fazarinca, Jerneja Ostrožnika in Maksa Sigla. Očitno je, da je pristava prevzela leta 1498 navedene že opuščene tri kmetije in so zdaj zopet oživele.

Kje so bile kmetije oziroma pristava? Prva in tretja kmetija sta bili na hribčku nad sedanjim spodnjim delom Ostrožnega, druga je pa bila v sosednem dolinskem kotu. V polpreteklem času so jih označevali kot Grgurjevo, Vrečerjevo in Gobovškovo. Poleg stare pristavske (urbarialne) posesti so vse tri kmetije pozneje pridobile tudi več gospoščinskih parcel, bivšega gozda, ki nosijo tekoče številke.

Že gozdni urad je tik pred letom 1750 ustanovil v Ostroženskem gozdu 16 dominikalnih (svobodnih) podložniških kmetij. Grof Gaisruck je z grajsko gospoščino kupil tudi preostale gozdove, ki jih je dotlej upravljal gozdni urad. Grof je nadalje razprodajal gozdove in pašnike. Ne samo v hribih, ampak tudi na Ostrožnem. Ubogi ljudje so kupovali kos za kosom, parcelo za parcelo. Odkupljeni deleži so bili seveda služni gospoščini. Na Ostrožnem so po vrsti nastale naslednje nove kmetije in kmetijice:

Martinovo, Pesanovo, Financarjevo in Zagodetovo (ki sta okrog leta 1842 nastali z razdelitvijo poprej enotne posesti), Matekovo, Špan—Volovšek—Gugl—Tomšič—Dernovškovo, Irbarjevo, Vrbančevo, Dolarjevo, Krenčevo (c: Jager—Šeligovo), Pajkovo, Krašovčevo, Frenčevo, Žveglarjevo, Johanovo, Piklovo, Ocvirkovo, Velenškovo, Gajšek—Ocvirkovo, Gaberšekovo, Trajberjevo, Cencljevo, Jenkovo, Kodela—Ahtikovo, Jožekovo, Vrbovšekovo, Reharjevo, Glumpačevo (b: Šorn—Ratajčevo), Ribežl—Dirn-

* Fevdna knjiga Celjskih grofov.

bergerjevo, Martinčevo, Mars—Virantovo, Trnovčevo, Bognarjevo, Ribežl—Oblišar—Mundovo, Ahtik—Tončmanovo, Zupančevo, Žoržlovo, Kukčevo in Fidlerjevo.

Nekatere kmetijice so z dodatnimi nakupi parcel postale prave kmetije. Ob konco XVIII. stoletja je bilo na Ostrožnem že 27 gospodarstev. Do konca fevdalne dobe se je njihovo število dvignilo na 40. Zadnja večja delitev graščinskega gozda in gmajne je bila leta 1842. Leta 1845 sta na tej osnovi nastali še dve gospodarstvi. Bili sta zadnji. Celotni svet je bil razdeljen. Nadaljnja selitev je bila možna samo z nakupom že razdeljenih zemljišč. Najstarejša razdelitev je v splošnem zajela svet na vzhodu, ob Koprivnici, naslednja na obeh straneh Sušnice, poznejša pa ob Šmartinski cesti in na obeh koncih naselja.

Stari pristavski kmetiji, Grgurjevo in Vrečerjevo, sta se leta 1890 združili. Danes je pripadajoča posest večinoma razbita na v splošnem že zazidane stavbne parcele. Tretja pristavska kmetija, Gobovškovo, se je še ohranila.

Ena pristava, pripadajoča gozdnemu uradu, je bila tudi tik ob Koprivnici. Iz nje sta nastali dve sedaj že razbiti kmetiji: Artnakovo in Jožnikovo, ki se je najprej razdelilo v Spodnje in Zgornje Jožnikovo.

K. o. Medlog

Ta katastrska občina je ravninska, samo na severu se naslanja na prav malo dvignjeno gozdnato sleme, ki jo loči od gališkega in šentjungertskega sveta. Naselja si slede od jugovzhoda (v celjski okolici), proti severozahodu, v tej smeri se naselitveno področje razširja. Nekdanji logi nudijo dovolj prostora ne samo za polja in travnike, ampak tudi za nastanek domačij — med njimi: med logi.

Naselje L a v a je najbliže Celja, od nje moramo ločiti bivše predmestje Lavo in Gornji Lanovž (dvorec ob Lavi), ki ju je šele katastrska meja odcepila.

Lava sama, prvotno majhno sklenjeno naselje na zahodni strani Sušnice (Lavskega potoka), je po zgraditvi savinjske železnice (1892) kot naselitveno jedro prišla v kot med njo in potok.

Selska zemljišča sicer segajo preko železnice do pešpoti, ki vodi iz mesta proti nekdanji pristavski domačiji, kjer je bila do zazidave veterinarska bolnica.

Bližina mesta se odraža v dejstvu, da so bile kmetije v zaselku podložne različnim gospoščinam; celjski grajski (novoceljski), celjski župnijski (opatijski), brumberški, novokloštrski in za njo rabensberški ter mestni. Posamezne kmetije so bile podložne na razne strani. Pozneje, zlasti leta 1842, so dobile mnogo dominikalnega pašniškega sveta. Zaradi bližine mesta so meščani močno vdirali v posestni sestav naselja.

Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije. V celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 se govori o dveh kmetijah na Lavi, toda eno je imel »Jure«, sodni sluga, in drugo graščinski oskrbnik. Po urbarju iz leta 1751 so bile na Lavi štiri novoceljske kmetije: Dimec—Špajzer—Strenčanovo, Kve-

drovo (c: Košenina—Soderžnik—Žagarjevo), Huster—Mihelak—Slemenškovo, Farčjek—Farčnikovo (c: Regula—Dobovičnikovo).

Opatijska urbarialna kmetija: Jur—Gaberšekovo.

Rabensberška urbarialna kmetija: Dolenc—Strenčanovo.

Magistratu podložna gospodarstva, nastala okrog leta 1800: dr. Andree—Bahr—dr. Schurbi—Žumer—veterinarska bolnica, Cilenšek—Brglez—Vodna skupnost porečje Savinje, Krušič—Čretnikovo (s staro gostilno).

Severozapadno od jedra Lave je sklenjeno naselje Gornja Ložnica, njen svet sega na severovzhodu do Sušnice, na jugozahodu do glavne ceste in ob mostu celo preko Ložnice. Tu se je kot raztreseno naselje pojavila mlajša Spodnja Ložnica. Krajevna cesta, prej poljska pot, vodi ob Gornji Ložnici proti Babnemu.

V naselju je prevladovala celjska (novoceljska) podložniška posest. Stare (urbarialne) kmetije so bile 4. Okrepile so se, ko se je leta 1842 razdelila gmajna ob Ložnici. Vendar so se močno cepile.

Tako je nastajala Spodnja Ložnica. Tam sta se pojavili tudi dve dominikalni kmetiji. Poleg novoceljskih je bila v naselju tudi ena župnijska (opatijska) kmetija. Sicer so si kmetije ob glavni cesti pridobile nekaj magistratu podložne zemlje, vendar je bil posestni vpliv mesta znatno manjši ko na Lavi.

Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije: Klemenovo (b: Stropnikovo, Žagarjevo in Rahletovo), Dolenčevo (b: Vrečerjevo), Črepinškovo, Lipovšekovo, Dolenčevo, Šribarjevo.

Celjski (novoceljski) dominikalni kmetiji: Ledroževo, Samčevo — že pred sto leti znana gostilna pri Kramarju, pozneje označevana kot Samčevo in Pri mostu.

Opatijska urbarialna kmetija: Škamelovo.

Magistratni dominikalni kmetijici: Toplakovo in Verbovšekovo.

Babno leži ob cesti, ki se pred ložniškim mostom odcepi od velike ceste in vodi proti Medlogu in Zalogu. Na vzhodni strani se svet in naselje stikata z Gornjo Ložnico — to se zrcali tudi v prepletanju posesti. Na jugozapadu sega Babno v bližino Ložnice, na severozapadu do poljske poti, ki ob Hrastju vodi na Ostrožno. Sicer pa je proti Ostrožnemu na severu meja Črno mlaka, na jugu Sušnica.

Kmetije so bile večinoma podložne Novemu Celju, vendar sta med njimi stari urbarialni kmetiji samo dve, ostale so dominikalne, nastale deloma v drugi polovici XVIII. stoletja, deloma pa pozneje, zlasti pri splošni delitvi leta 1842. Vidno je, da je bilo Babno skoraj v celoti del velikega Ostroženskega gozda, saj Ostroženski dvor in Ostroženski mlin (ob Ložnici) že spadata k Medlogu.

Leta 1437 se Babno prvič omenja (kot Babendorf). Tedaj je Friderik II. podelil v fevd Frideriku Wekslerju poleg dvora v Latkovi vasi, treh in pol kmetije v Arji vasi in ene kmetije v Levcu tudi kmetijo na Babnem.

Urbar iz leta 1498 Babnega sploh ne omenja, urbar iz leta 1751 in terezijanski kataster navajata dve babenski kmetiji pri Lavi. Predstavljali sta v resnici Babno, ki ga celjski magistratni zapisniki iz konca XVII. stoletja, ko govore o regulaciji Ložnice, večkrat omenjajo.

Kmetiji verjetno nista bili veliki, povečali sta se ob nastanku novih kmetij, ko so kakor te dobivale dele gospoščinskega gozda in gmajne.

Celjski urbarialni kmetiji: Korenovo in Babjekovo, v začetku XIX. stoletja že združeni. Pri Babjeku stara gostilna, tu je po pripovedovanju prenočeval Karadjordje, ko se je pred Turki preko Dunaja umikal v Rusijo.

Celjske (novoceljske) dominikalne-svobodne podložniške kmetije: Kopčevo, Trnovšekovo, Turšekovo, Hribernikovo, Šrabar—Šahovo, Lokačevo, Gajšekovo, Jakšetovo, Hermanovo, Mehačevo, Kržančevo, Mravljakovo, Jurčekovo, Tišlerjevo, Marovt—Dolenčevo, Jezernikovo.

Te kmetijice so deloma iz druge polovice XVIII. stoletja, deloma pa so nastale šele ob delitvi gmajne in gozda leta 1842. Najdalje se je držal tisti del gmajne, ki leži ob cesti, vodeči v Medlog.

M e d l o g je severozahodno in zahodno od Babnega in spodnje Ložnice. Njegovo ozemlje se začenja ob Savinji med dvorcem Medlog in Levcem ter sega na severni strani skoraj do Zaloga in nizkega slemena vzhodno odtod. Naselje je danes raztreseno preko soseskinega ozemlja. Vendar je prvotno staro naselje, ki pa je ostalo redko, na severozapadu in severu, pod Zalogom in ob rebri slemena. To je Gornji Medlog. Ta sega na jugovzhodu do Hrastja, ostanka nekdaj večjega gozda. Tu se začenja Srednji Medlog, ki sega na jugu do Ložnice, zajemajoč še mlin na Ložnici in Gozdni dvor. Od Ložnice do Savinje je Spodnji Medlog, v njem je dvorec Medlog, nekdanji mlajši Freienberg.

Po urbarju iz leta 1498 je bilo v Medlogu 5 kmetij, toda zasedena je bila samo ena, štiri so bile puste.

Novoceljski urbar iz leta 1751 navaja za Medlog 12 kmetij. Novemu Celju sta leta 1759 pripadli še dve špitalski kmetiji. Vse te kmetije so bile v Gornjem, starem Medlogu. Srednji in Spodnji Medlog je bil večinoma celjski gospoščinski, deloma pa tudi magistratni svet. Tu je nastalo nekaj manjših gospodarstev šele v 2. polovici XVIII. stoletja in pozneje. Gmajna je bila razdeljena leta 1842, tedaj so tudi stare kmetije dobile precej zemlje.

Z g o r n j i M e d l o g. Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije: Kosovo, Čeplakovo, Svedrčevo, Ozbičevo (c: Anžičevo in Dimčev mlin), Šefovo, Kramarjevo, Lipovšekovo, Zorzinijevo.

Špitalski urbarialni kmetiji: Lipovšek—Piškovo, Martinčevo.

S r e d n j i M e d l o g. Gozdni dvorec in mlin na Ložnici (Gl. str. 329).

Celjska (novoceljska) dominikalna kmetija: Florjanovo.

S p o d n j i M e d l o g. Celjske (novoceljske) dominikalne kmetijice: Majdičevo, Jazbinšekovo, Lipovšekovo.

Magistratna drobna dominikalna posest: Kopačinovo, Hočevar—Gorenjakovo, Korošec—Pečnik—Verbovšekovo, Degen—Ropasovo, Šmokar—Kovač—Orozlovo.

Dvorec Medlog — sedanja vrtnarska šola (Gl. str. 307).

L o p a t a, raztreseno naselje, severozapadno od Ostrožnega ob Šmartinski cesti in ob križiščih za Medlog in Galicijo. Do leta 1927 je spadala pod Veliko Pirešico in katastrsko občino Št. Jungert. Po priključitvi k celjski okoliški občini leta 1928 posesti pripisali h katastrski občini Medlog.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja za Lopato (Vautsch) 2 kmetiji, urbar iz leta 1751 je pa posebej ne navaja. Bila je Celju nekako od rok in je prišla pod tri mlajše gospoščine — Prešnik, Brumberg, Zalog — urad Gotovlje in celjsko minoritsko gospoščino. Možno je, da se je to zgodilo še pred koncem srednjega veka.

Naselje sestoji v glavnem iz treh ločenih skupin. Ena je ob cesti kot nadaljevanje Ostrožnega. To skupino navadno označujemo kot Spodnjo Lopato. Druga je ob križišču cest proti Šmartnemu, Galiciji in Medlogu. Tretja ob cesti proti Medlogu in naokrog. Gotovo je, da je Spodnja Lopata pripadala Ostroženskemu gozdu. Na njenem območju še danes imajo »Gmajno«. Tu so bile tudi Celju podložne kmetije.

P r e š n i k (Mayerberg), prvotno pristava Rabensberga, je imel na Lopati največ podložnih kmetij. Ne najdemo jih pa v sestavu rednega urbarja, ampak v dodatku, ki navaja dvorcu Z e l e n i d o l (Grüntalhof) služno posest. Zeleni dol se označuje tudi kot i m e n j e L o p a t a (Loppata).

Zelenodolske urbarialne kmetije: Brežnikovo, Štampejevo, Nevkusovo.

Prešniške dominikalne kmetije: Goldšmidovo, Cocejevo, Jozljevo, Bohovo, Knezovo (c: Betovo), Matija—Kosmačevo, Kepa—Spolenakovo.

Zaloške urbarialne kmetije (urad Gotovlje): Lednikovo, Grobejevo, Ravšakovo (vse tri v začetku XIX. stoletja nastale iz ene prvotne kmetije).

Brumberški urbarialni kmetiji: Koroščevo, Turnšekovo.

Minoritske urbarialne kmetije: Gregurjevo, Vohovo, Vogrinčevo, Rocejevo, Černova koča, Belejevo, Jamnišek—Grobelnikovo.

Celjske (novoceljske) dominikalne kmetije: Pečnik—Ban—Murn—Lipičnik—Knezovo, Podajačevo, Paradiževo. Te kmetije so nastale ob delitvi gozda in pašnika leta 1842 in mejijo na ostroženski svet.

K. o. Lisce

Zgodovinsko najpomembnejši kraj je B r e g , ki se kot sklenjeno naselja začenja pri kapucinskem mostu, držeč se črte, kjer naplavljena ravninica prehaja v pobočje, se razteza ob reki navzdol.

V fevdalni dobi je Breg v celoti spadal pod župnijsko (opatijsko) gospoščino in je imel samo drobno posest. Pri domačijicah je bilo zemlje po približno za četrt kmetije, ki je obstajala iz njivic, vrtičkov in zeljnikov v Savinjinem ovinku in iz travničkov in pašnikov na pobočju nad hišicami. Nekaj zemlje so imele tudi na sosednih Polulah.

Breg je staro naselje. Prvič se omenja leta 1350 (kot Rain), drugič 1441 (kot Rewn, Rawn) in tretjič leta 1480 (kot Rain).* V župnijskem cenilnem spisku iz leta 1542 Breg že najdemo. V urbarju iz leta 1757 prav tako. Posestniki navedeni kot lastniki domcev. Breg je tvoril poseben gosposki urad.

Posestniki so bili hkrati majhni obdelovalci zemlje in obrtniki, kot predmestno naselje je imel Breg tudi več gostiln.

Gospodarske enote: Žoher—Zupanc—Maher—Kambič—Zastanšek—Pavčičevo, Cene—Senica—Erbes—Radejevo, Mastnak—Gospodarič—Fried-

* Zahn, Ostsnamenbach des Herzogthums Steiermark.

richovo (a: Gospodarič—Vagner—Novak—Radejevo; priključeno: Draš—Staninger—Gospodarič—Vagner—Erbesovo), Jurešič—Senica—Erbes—Novakovo, Vladika—Kot—Brandeburger — okoliški občinski urad, Gorjup—Pišec—Levičnik—Pleterski—Božič—Esihovo, Bartholloti—Krulec—Brandenburger — okoliška občina, Pihler—Mežnar—Topolovšek—Kraljevo, Gozdnikar—Topolovšek—Mička—Kraljevo, Špes—Dimnik—Herbst—Siebenbürger—Herzmann—Toplak—Mutec—Krašovčevo — priključek: Janeček—Herzmann—Šimenčevo in Vrabič—Pečnik—Herzmannovo), Dečman—Levičnik—Mastnakovo, Seršen—Hacel—Gmajner—Mastnakovo, Strnad—Šentak—Dimovšek—Šerakovo, Bobek—Pintar—Zupančič—Jezernik—Kompanovo, Jamšek—Fervega—Šipek—Glinšek—Mornovo, Siebenbürger—Skarget—Gospodarič—dr. Schurbi—Sokol—Lebič—Ozvatičevo, Čater—Žohar—Vrečer—Frajle—Uršičevo, Zajc—Plojevo, Ostrožnik—Gajšek—Stergar — III. red sv. Frančiška—Božičevo.

Breg je imel prvotno drobno posest. Značilno zanj je združevanje drobne posesti v večje gospodarske celote.

Obrt in gostilničarstvo sta donašala lepe dohodke in vzbujali navedeno težnjo. Poleg bližine mesta je na ugodne dohodke vplivala tudi lega ob prometni cestni zvezi, ki je zlasti prihajala v veljavo pred zgraditvijo železnice. Glede na domačije moramo gostilno »Pri zelenem vencu« upoštevati pri Bregu. Njen lastnik Adam Kramer je imel že sredi XVIII. stoletja pet hiš. Na Bregu samem je imel tedaj Cene tri hiše. Njegovi nasledniki Senice so si v začetku XIX. stoletja pridobili tudi Jureševo. Gospodariči, ki so bili v začetku XIX. stoletja na Mastnak—Friedrichovem, so si v soseščini zgradili večjo gostilniško hišo (Neuner—Gospodarič), pridobili so si pa tudi nekdanje Draševo, Lederer—Mahnetovo in Siebenbürger—Skargetovo. Poleg tega so imeli na Polulah Vargelj—Rezečevo.

Razen zadnjih dveh domačij so si vso to posest pridobili Erbesi, ki so jo združili s prav tako pridobljenim Seničevim (1886), izza leta 1904 stopajo na Erbesovo mesto Radeji. Herzmanni so imeli v svojih rokah 4 domačije, Mastnaki (po 1900) dve, Vila Žovnek na skali je naslednica dveh domačij.

M i k l a v š k i h r i b, v neposredni zvezi z Bregom. Na planoti in na severnem pobočju župniji (opatiji) podložna stara urbarialna drobna posest, na južnem pobočju v glavnem župniji (opatiji), deloma pa tudi celjski (novoceljski) gospoščini podložni vinogradi. Že zgodaj silijo celjski meščani zlasti v vinograde.

Gospodarske enote: Marinc—Ermler—dr. Gabrielis—Novak—Hauswirth—Rožanc—Selakovo, Kramer—Leben—Pintar—Novak—Jazbec—Kompanovo (c: Kocjan—Gorjupovo, Korent—Požar—Levstik—dr. Strmšekovo), Šentag—Pešec—Ritter—Fervega—Tratnikovo, Polavder—Resnik—Zupanc—Sevšek—Volovškovo, Anger—Kopunov dvor, Frelih—Edtenhuber—Koren—Korošec—Knez—Oblakovo, Westernacher—Trček—Dular—dr. Kočevar—Sigmund—Bourgeois—Metz—dr. Walterjevo, Mirnik—Privšek—Korošec—Bovha—Bonačevo.

Gorska (vinogradniška) posest

Opatiji podložna: župnijski vinograd, Burja—Tomažičevo, Grenadirjevo (ustanovitelj Matevž Gmajner, župan in pravi utemeljitelj okoliške občine).

Celju (Novemu Celju) podložna: Wambrechtsamer—Janičevo, Hausmann—Wokaunovo, Kodela—Brežnikovo, Jeretin—Janičevo, Rakuschevo.

L i s c e. Spodnje Lisce na ravnici ob Savinji, Zgornje Lisce na pobočju in slemenu — najvišji točki: hrib Lisce ali Anski vrh (471 m) in Hum (576 m).

Na Liscah so bile samo štiri stare (urbarialne) kmetije, ena majhna je bila župnijska, dve sta bili magistratni, ena, izvirajoča od Freienberga (prvotni grad nad sedanjo gostilno »Na gričku«, poznejša graščina Medlog na drugi strani reke) je bila založka. Nekaj je bilo založke dominikalne posesti, prevladovala je pa gorska posest, novoceljska, le deloma freienberško — založka.

Lisce se navajajo v privilegiju, s katerimi je grof Friderik II. dal Celju mestne pravice (1451), tu moramo iskati Saurauerjev dvor Pobrežje, ki je bil na meji mestnega okoliša.

Kmetije so imele svoje njive v ravnini, travnike, vinograde in gozdove pa na pobočju.

Opatijska urbarialna kmetijica: Kokot—Cilenšek—Otovo.

Magistratna urbarialna posest: Ipavic—Rajterjevo (nad parkom — poslopij ni več), Hauswirth—Loeserjevo pod pobočjem onstran Lepega—Seidlovega—Meškovega studenca.

Freienberg — založke kmetije: a) urbarialna: Petek—Bračič—Senica—Špiljakovo; b) dominikalni: Lunovo, Rotar—Petričkovo.

G o r s k a p o s e s t: a) magistratna: gozdna hiša in bivše mestno kopališče; b) celjska (novoceljska): Črepinšek—Higersperger—mestno, Wogg—Sanderly—Verenovo, Higersperger—mestno, Rakusch—Krušič—Dopliharjevo (z bivšo gostilno na Anskem vrhu), Krušič—Pograjčevo, Ottovo, Malejevo, Šahovo (zrasla v pravo kmetijo — Karel Šah, narodni župan okoliške občine).

c) minoritska: Blanc—Lun—Poženelovo.

K. o. Košnica

K. o. Košnica je južno od Miklavškega hriba, Lisc in Huma. Od Savinje žhajajoče zaokroženo sleme Bučelincev in Kozjine jih deli v dve podolji: v krajše P o l u l e in v daljšo K o š n i c o. Obe sta nagnjeni proti Savinji. Skozi Polule teče vanjo Polulski potočič, ki prihaja z enim krakom iz kota med Miklavškim hribom in Gornjimi Liscami, z drugim pa iz ozadja Bučelincev, označevanega navadno kot Gornje Polule. Skozi Košnico pa teče Košniški potočič. Ta se izliva v Savinjo skozi ozko grlo, ki je bilo nekdaj še ožje, kajti tik nad reko je bila strma skala, ki so jo pred drugo svetovno vojno razstrelili, ko so prelagali cesto. Po pripovedki je s skale skočilo v reko dekle, da ne bi prišlo v roke grofovskim zasledovalcem. Skalo pa spravljajo tudi v zvezo s starodavnim kultom, kajti bila je

prav nasproti Vipoti, na kateri naj bi bilo staroslovansko svetišče. Proti notranjosti se košniško podolje polagoma dviga proti sedlu, kjer se svet začne nagibati proti Libojam. To podolje je prava Košnica z raztresenimi domačijami, ki jih je največ pod pobočjem Gornjih Lisc in Huma.

Na južni strani se Košnica naslanja na Slomnik, izrazit vrh v slemenu, segajočem od zapada proti vzhodu.

Kjer se sleme spušča proti Savinji, tam je naplavljena ravninica. Tik ob vznožju je naselje Tremarje. Med Tremarjem in bivšo Devino pečjo sega pobočje prav do ceste ob reki. Tu je nekaj novejših hišic, ki spadajo h Košnici.

Bučelinci imajo na zahodu nekako planoto, ki preko pobočja prehaja v Košnico. Na tej planoti so Zgornje Polule, zaselek, sestoječ iz nekoliko skoraj samotnih hiš. Sama Košnica se deli v Spodnjo in Zgornjo. Prva obsega spodnji, drugi gornji del doline s pobočjem na obeh straneh.

Polule v kratkem udolju nad Savinjo so imele manjšo posest, vendar večjo kakor Breg. Bila je v celoti podložna župnijski (opatijski) gospoščini, oziroma njenemu uradu na Bregu. Kmetijice so bile na južni strani Polulskega potočka, ena je bila na severni strani. Vinogradi na pobočju Bučelinec so bili podložni župnijski, deloma pa celjski (novoceljski) gospoščini.

Urbarialne kmetijice: Rezečevo (z nekdanjo splavarsko gostilno), Kristanovo, Klobučar—Wagner—Grenka—Križanič—Stantetovo, Žabregel—Štor—Klemen—Kranjčevo, Gologrančevo, Mlakar—Romovo.

Gorska posest. a) opatijska: Korlesovo, Stadler—Goršekovo, Hlačarjevo, Hoznerjevo, Štancerjevo (a: Kosovo), Krašovčevo, Sorčan—Šorževo. b) celjska (novoceljska): Korent—Mavričevo, Dobrajc—Zupanc—Bojec—Furlanovo.

Zgornje Polule. Opatijski urbarialni kmetiji: Žveglar—Kranjc—dr. Filipič—dr. Božičevo, Španičevo (c: Jeretinovo).

Spodnja Košnica. Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije: Pavlinovo (s te kmetije po ljudskem pripovedovanju dekle, ki je z Devine peči skočilo v Savinjo), Tratnikovo (b: kmetijica z mlinom ob potočku), Grabnarjevo, Božjekovo, Bebarjevo, Španičevo, Jakopičevo, Skamen—Pečnik—Šahovo (razbito), Žnidarjevo.

Zgornja Košnica. Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije: Deželak—Brglez—Kukovičevo, Klemenovo, Majerjevo, Pušnerjevo, Dolenčevo, Ocvirk—Šlandrovo, Kugovjekovo, Španičevo, Šebenšekovo.

Celjski (novoceljski) dominikalni kmetiji: Slokan—Škorjančevo, Žnidar—Čakševo.

Nekaj domačijic je nastalo tudi na celjski (novoceljski) gorski posesti.

Lastna minoritska gorska posest. Minoriti so že izza Celjskih grofov imeli deloma v Gornjih Liscah, večinoma pa na košniški strani Huma in Lisc velik vinograd, ki ga je cesar Friderik III. leta 1463 osvobodil desetine in gorske davščine. Okrog leta 1760 so del vinograda prodali Jakobu Siebenbürgerju. Zato pa so leta 1781 kupili dva vinograda, enega od Rebova in drugega od Markučevih dedičev. Leta 1829 je z vso gospoščino kupil minoritske vinograde Jožef Draš.

Tremarje (v k. o. Debro)

Kot naselje del k. o. Debro in bivše občine Sv. Krištof, ki je bila ob svojem nastanku med največjimi našimi občinami, saj je segala od košniške meje do hrastniške železniške postaje. Svoje ime je dobila po cerkvi sv. Krištofa, ki je na lepem gričku tik nad Laškim. Šele leta 1933 so občino nekoliko zmanjšali s tem, da so tri jugozahodne katastrske občine Marno, Sv. Štefan in Sv. Jurij priključili občini Hrastnik-Dol.

Katastrska občina Tremarje je bila na severnem koncu občine Sv. Krištof. Po osvoboditvi so leta 1945 naselje Tremarje priključili mestnemu ljudskemu odboru v Celju.

Tremarje leži tik ob v pobočje prehajajočem robu lepe kotlinice z ravnim dnom. Naselje je v glavnem obcestno.

Majhna in precej zapuščena cerkvica sv. Ahacija je nastala šele leta 1867.

Tremarje je staro naselje. V njem so se celjski gospoščini podložne kmetije mešale z laškimi.

Kmetije so se trdno držale, kar je vidno iz tega, da se do nastanka nove zemljiške knjige (okrog 1880) skoraj niso delile. Da so naselje ob nastanku občin leta 1850 priključili k Sv. Krištofu, je odločila pripadnost k laški nadžupniji.

V Savinji je »Kotel« tvoril mejo med laškim in celjskim ribolovskim področjem. K o t e l je bil velik vrtinec, nastal za apneniškim rtom, ki se spušča v Savinjo, in je bil nekdaj še večji. Toda zaradi splavarstva so ga nekoliko regulirali in zmanjšali, tako da je nastal ob reki zaokrožen dolinski kotiček. Na nasprotni, desni strani Savinje, je bilo nekdaj na skalovju znamenje, ki je kakor Kotel označevalo staro mejo med laškim in celjskim fevdalnim deželskim sodiščem.

V samem Tremarju so bile vse kmetije podložne celjski (novoceljski) gospoščini.

Urbarialne kmetije: Joškovo, Krušičevo, Kovačevo (sestavljeno iz petih prvotnih kmetijic), Logarjevo (sestavljeno iz treh kmetij; c: Štorovo in Lipovšek—Bregarjevo); Maškaradjekovo, Mežnarjevo in Drakslerjevo (te tri kmetijice so nastale leta 1878 iz prvotne Hriberšekove kmetije), Šopar—Lipovšekovo.

Dominikalne kmetije: Maleš—Perčičevo, Višnarjevo, Zdovčevo.

Gorski kmetijici: Hlačarjevo, Ravnikar—Trbovčevo.

K. o. Zagrad

To je del celjske okolice, ležeč na levi strani Savinje in Voglajne. Vidno središče mu je celjski Stari grad. V ožji celjski okolici je njena površina najbolj razgibana. Občina sestoji iz dolinskega roba ob Voglajni in Savinji in iz štirih slemen z vmesnimi podolji. Dolinski rob ob Voglajni je precej širok, ob Savinji je pa ozek, mestoma prav ozek.

Najnižje sleme je severno: tvorijo ga Jožefov (Aljažev) in Zavodenski hrib ter že Teharju pripadajoče Sevce, na katerih je od leta 1880 mestno

pokopališče. Zavodenski hrib in Sevce loči Selški dol (v njem novo naselje Selce). Drugo sleme je nekoliko višje: Grajski hrib in njegovo nadaljevanje Grajska gorica. Od Jožefovega hriba, ga loči dvigajoče se podolje, ki se ob slemenu, kjer sta oba hriba povezana, prevali v Selski dol.

Na južni strani prehaja Grajski hrib preko Dolca, ki ga je ustvarila vodna erozija, v razgibano planotico s pojavi kraškega značaja. Dolec se v smeri proti Savinji zoži v tesen, ki jo imenujemo G l o ž j e. Oznaka se nanaša tudi na obojno pobočje. Na južni strani prehaja planotica v dolino, po kateri teče potok Ločnica. Ob gornjem teku Ločnice se dolina v ozadju navedene planotice razširi, ustvarjajoč širok stranski dolinski kot pod sicer razgibanim pobočjem Grajske gorice. Ta kot na vzhodu omejujejo Zavine, hrbet, ki se na južni strani spušča proti dolini in naselitveno in zgodovinsko že spada k teharskemu področju.

Tretje sleme se začenja v kotu med Ločnico in Savinjo, kjer je apnenica, in preko nižjega Gradišča in Tičnice prehaja najprej v Gradec in preko širšega sedla v višjo Grmado. Četrto sleme se dviga iz struge Savinje kot strma Vipota, onostran sedla za Vipoto so najprej polagoma, nato pa strmo dviga v Tovst ali Tolsti vrh. S tem vrhom je preko lepega sedla povezana tudi Grmada. Tovst ni samo najvišja točka, ampak je tudi nekaka zemljepisna osnova vse katastrske občine, zlasti njenega južnega dela. Ob njegovem pobočju se začenja Pečovniški graben, po starem imenovan tudi Štolakov graben, po katerem teče Pečovniški ali Štolakov potok (nekdaj označevan tudi kot Smečec) proti Savinji.

P e č o v n i k zavzema Pečovniški graben, sleme na severni in južni strani ter pobočje Tovsta v ozadju.

Vso južno stran nad grabnom zavzema že izza srednjega veka v mestni posesti se nahajajoči gozd, severna stran je pa bila celjska (novoceljska) gospoščinska (dominikalna).

Prvotno so bile v Pečovniku samo dve kmetiji in tri kmetijice. Dve sta bili podložni celjski grajski gospoščini (gradu): Hlačerjeva je bila nasproti Tremarju, blizu Kotla, Vipotnikovo pa na južnem pobočju Vipote. Urbar iz leta 1498 jima obema daje mesto na Vipoti.

Druga stran grabna in ozadje ob Tovstu sta pa bili grajski: celjski (novoceljski). Tu je izza leta 1750 nastalo mnogo kmetijic, ki jih v graščini niso označevali kot dominikalne, ampak kot svobodne podložniške kmetijice. To so delali zato, ker so za Marije Terezije dominikalno posest, ki so jo kmetje imeli od prej, izenačili z nekdanjo rustikalno, z na novo razdeljeno posestjo so pa še hoteli svobodneje razpolagati. Zanimivo je, da sodobna literatura pravno te posesti ne navaja.

Kmetijice s tekočo številko 1—500 so nastale do okrog leta 1800 (spisek ni ohranjen), tiste s številkami do 1000 pa v naslednjih desetletjih do konca fevdalne dobe. Najvišje kmetijice so nastale tik pod vrhom Tovsta — nad sedanjim domom pod Tovstom (Celjsko kočo). Nekaj podeljenih parcel je bilo gorskih (vinogradniških). Ljudje so rabili kruh in zemljo. Vendar je posest hitro šla iz rok v roke. Že za zadnjih let Avstrije se je začel obratni proces. Ljudje so kmetijice zapuščali. Začelo se je s Kumrovim, poznejšo Celjsko kočo. Njene sosede pod Tovstom — so z leti opu-

stele. Opuščeno posest je mestna občina priključevala svojemu gozdu. Tu so te kmetijice navedene stopnjevito — po tekočih številkah, ki vsaj relativno izražajo čas nastanka. Marsikatera ima več številk, označujočih zaporedne pridobitve.

Čeprav je pečovniška naselitev zelo raztresena, je vendar mogoče določiti neke naselitvene skupine:

Naselje na Gradišču, hrbtu, ki se začenja nad Apnenikom, preide v razgibano planotico in se polagoma vzpne v oblo sedlo med Grmado in nižjim Gradcem; naselje, označevano kot »Vas«, se začenja na terasi, pod katero Pečovniški potok prihaja iz soteske v ozko ravninico ob Savinji, in se dviga proti sedlu med Tičnico, apneniškim kopcem nad Apnenikom, in nekoliko višjim in strmim Gradcem; naselje v ozki dolini Pečovniškega potoka; naselje na pobočju Grmade, začenjajoče se pri sedlu med Grmado in Gradcem; naselje pod Tovstom; naselje na Vipoti.

Celjski (novoceljski) urbarialni kmetiji: Hlačerjevo (za Savinjo, a: Jezerakovo), Vipotnikovo.

Magistratna urbarialna posest: Lečjek—Lečnikovo, Pri dveh golobih (v XVIII. stoletju žebljarna—fužina, pozneje mlin za ježice in gostilna), Slakovo.

Celjske (novoceljske) svobodne podložniške kmetije:

Gradišče: Cerovšek—Pišekovo, Štefojakovo, Rajmont—Karlinino, Kohovo, Jergač—Irgačevo, Bobračevo.

»Vas«: Zikošekovo, Višnarjevo, Koroščevo, Regulovo, Cerovškovo, Cerovšek—Guzej—dr. Cypplovo.

Dolina Pečovniškega potoka: Bakunovo, Travnik—Regul—Gajšekovo, Kranjc—Čater—Kroflovo (c: Kumrovo, Verhovšekovo in Jurekovo), in Inžičevo, Koroščevo (b: Kovačevo), Regul—Arčanovo.

Pod Grmado: Verbovšekovo, Kranjc—Stermšek—Kumrovo, Voglar—Paljanovo, Ribizljevo, Stepišnikovo, Odrijekovo.

Pod Tovstom: Likovič—občinsko 1935, Štolak—občinsko (1900, Celjska koča), Srebotje—Srebot—občina (1936), Dobrotinšek—občina (1903), Jelen—občina (1903), Suhovo.

Gorska posest (na Vipoti): Hudičkovo—občina (1883) — lovska koča.

V Zagradu sta bili v fevdalni dobi dve majhni naselji: Pristava na koncu doline in Zagrad v ožjem smislu besede na razgibani planoti na južni strani Starega gradu. Bilo je pa tam tudi mnogo gospoščinskega sveta, na katerem so v 2. polovici XVIII. stoletja začele nastajati svobodne podložniške kmetijice. A na južnem pobočju Grajskega hriba in njegovega nadaljevanje je bilo mnogo vinogradov, kmečkih in meščanskih. Vzporedno z nastajanjem svobodnih podložniških kmetij so tudi pri vinogradih nastajale hišice, namenjene za stalno naselitev, mnoge, deloma kmečke, zlasti meščanske, so pa dobile značaj pristav.

V naselje Zagrad vodita razen nekdanje vozne poti in sedanje ceste ob Ločnici neposredno od Savinje še dve pešpoti, prva skozi deber tik na južni strani Starega gradu; tu je na spodnjem koncu grajskega pobočja nastalo majhno naselje Glože, druga skozi zložnejšo deber, ki se začenja pri Srebot — Dornovi kmečki domačiji.

Urbar iz leta 1498 navaja Pristavo, v kateri je pa že bilo pet kmetov. Eden med njimi je bil župan, drugi imajo samo krstna imena. To je edini primer za celjsko pokrajino, ko se navaja župan (Zupan) na verjetno prvotnem mestu.

Urbar iz leta 1751 in terezijanski kataster navajata kmete v Pristavi v zvezi z ostroženskimi pristavskimi kmeti. Njihova imena: Helena Pečovnak (Petschounaggin), Martin Goričan, Jožef Ocvirk, Gašper Ocvirk in Gregor Vrečer. Torej zopet njih pet. Vendar je pri njih in drugih kmetih gospoščine težko najti zvezo z nekoliko mlajšo starejšo zemljiško knjigo, ker so urbarialne številke spremenili. Pristavski in tudi zagrajski kmetje so imeli gmajno na spodnjem delu pobočja Grmade, razdeljena je bila leta 1780.

Urbarialne kmetije

a) v Pristavi: Pušjek—Pušnikovo (b: Novak—Ratajevo), Martinčevo, Einsiedler—Češkovo, Ocvirkovo (c: Kramar—Grabnarjevo), Gregorinčevo.

b) Za gradom: Zaselek Zagrad je imel prvotno pet urbarialnih kmetij. Tri so bile na hrbtu, ki poteka od Grajske gorice proti Ločnici, dve sta pa bili ob Savinji:

Tonačevo (a: Purgarjevo), Barokar—Mravljakovo, Božičkovo (a: Bizjak—Vizjakovo), Belej—Dornovo, Keršnik—Lipovšek—Majer— Tratnikovo (a: Robida—Rataj—Kunejevo, c: Sorčanovo, Cafuta—Stoklasovo).

Svobodne podložniške kmetijice.

Gložje: Strajnikovo, Cenuhovo, Gorjanc—dr. Radaković—Škorjančevo, Vizjak—Mastnak—Wohlmutovo, Lipovšek—Vrečekovo, Grajšek—šolske sestre (Grajšek si je pridobil tudi grajske razvaline), Jichovo.

Na planoti južno od gradu: Pečnak—Baldasinovo, Martené—Kolenčevo, Cypplovo, Krhne—Stegujevo.

Ob Ločnici: Bürgl—Oštir—Šamalovo (prvotno sedež rudniške uprave, nato tovarnica), Silovšekovo, Francljevo (z gostilno).

Gorska posest z zidanicami, vinogradniškimi hišicami in domovi.

Aljažev (Jožefov) hrib in Zavodenjski vrh. Celotni Jožefov hrib je bil prvotno pašnik, svoje lice je znatno spremenil, ko so na vrhu hriba leta 1681 zgradili cerkev sv. Jožefa kot zaščitnika proti kugi. Pri cerkvi so leta 1772 zgradili beneficiatno hišo. Leta 1852 so jo povečali in združili s cerkvijo. Še istega leta so se v njej kot misionski hiši naselili lazaristi. Malo prej, 1847, so meščani pred cerkvijo zasadili kostanjeva drevesa.

Ob poti k cerkvi so že v prvi polovici XVIII. stoletja napravili križev pot z baročnimi kapelicami in Kalvarijo na skali ob robu hribčka.

Pasli so na Jožefovem hribu do leta 1853, naslednje leto ga je po naročilu mestnega sveta Jožef Wokaun zasadil s smrekami. Na hribu je uredil tudi razsadnik. Sicer so že leta 1770 zidarski mojster Leopold Tušinger, rokavičar Štefan Kovačič in drugi meščani zasadili na Jožefovem hribu 1200 hrastov, a se najbrž zaradi prehude zime niso prijeli. Smrekov gozd se je lepo razrasel. Med prvo svetovno vojno so mnogo in brezbrižno sekali. V smrekah se je zaredil lubadar in po vojni so morali gozd posekati.

Kongregacija se je ponovno prizadevala, da bi dobila v posest večji del pobočja na mestni strani hriba. Magistrat ji je samo pod cerkvijo prepustil s smrekami nezasajeni del pašnika.

V začetku XIX. stoletja je magistrat dovolil izdelovalcu orgel Antonu Scholzu, da si na terasici pod cerkvijo zgradi hišico.

Pod dolinskim kotom za gričkom s cerkvijo je na bivšem minoritskem marofu nastala Marovškova kmečka domačija.

Na sosednjem Zavodenjskem hribu je bila starodavna zvonarna. Okrog 1800 lastnik Kayser, sledili so mu zaporedoma trije Steinmetzi, Ivan, Jurij in Franc. Leta 1858 je kupil posest trgovec Jožef Krisper. Okrog zvonarne se je razvila precejšnja posest z vinogradom. Krisper je še dokupil nekaj že razdeljenih in nekaj še nerazdeljenih delov mestne gmajne.

Z a v o d n a. Naselje med Voglajno in Jožefovim ter Zavodenjskim slemenom. Manjše jedro pod Jožefovim hribom: strelišče in Skalna klet ter kalvarijski mlin. Glavno naselitveno jedro, zaselek štirih zavodenskih in ene čretske (teharske kmetije) nasproti cesti, ki se od teharske ceste odcepi in usmeri proti pokopališču na Sevcih.

Na te štiri kmetije moramo misliti ob poročilu, da je Jurij Zbelovski leta 1341 prodal Henriku Pöbingerju štiri kmetije v Zavodni in del vinograda, ki je spadal k hiši v Celju.* Proti koncu fevdalne dobe je bila zavodenska posest služna deloma celjski grajski (novoceljski) gospoščini, deloma magistratu in deloma župniji (opatiji), in sicer deloma urbarialno in deloma dominikalno.

Pivnica, pozneje Skalna klet raznih pivovarnarjev, znana že v XVIII. stoletju, strelišče s hišo, obstoječe že okrog 1600, Kalvarijski ali Zimov mlin, obstoječ že pred letom 1700 (b: Podgrajski dvorec, c: Zeleni travnik, gostilna, in mestna klavnica, ki ju je vzela zadnja regulacija, 1968). Starejša posest: Žuža in Kolka — prvotna hišica, nastala okrog leta 1800, Mirnikovo, prvotni dom nastal že pred letom 1800.

Opatijska urbarialna posest, obsegajoča pet bivših kmetij na severovzhodnem koncu Zavodne, in sicer Žerjavovo ter tri kmetije, ki jih je dr. Cyppl še z eno teharsko-čretsko združil v svojem veleposestvu. Te kmetije so bile: Mravljak—Jančevo (dve kmetiji) in Turk—Ostrožnik—Kresnikovo. Velik Ccpplov marof — zdaj stanovanjsko poslopje. Cyppl je priključil posesti še Zeleni dvor, stoječ nad križiščem, ki ga tvorita Teharska in Pokopališka cesta. Danes je vse zazidano, večinoma z manjšimi hišami.

Občina Teharje

Splošni zgodovinski pregled

Občina Teharje, vzhodna soseda Celja, se je od sotočja Hudinje in vzhodne Ložnice z Voglajno preko nizke terenske terase in preko višjih Vrhov proti vzhodu širila tako daleč, da je zajemala Kresnike in svet današnjih Štor.

* Franc Kos, Doneski za krajevne kronike, ČZN, 1919.

Na terasi je pod najizrazitejšo vzpetostjo Vrhov, Sv. Ano, nastalo glavno naselje občine, Teharje, zapadno od njega so nastale Slance, nato pa na teharski gubi, bregu jezera ledene dobe, dolgo naselje Bukovžlak. Med Slancami in Sv. Ano je na pobočju Vrhov nastalo naselje Vrhe.

Lapornato sleme Vrhov se na vzhodu nekoliko oddaljuje od doline Voglajne. Med sleme in dolino se vriva slabo gozdnata Reber, sestoječa iz litvanskega apnenca. Vrhi in Reber se končajo ob Straškem potočku, onostran potočka Rebri odgovarja bolj gozdnat Straški vrh, ki ima v ozadju sleme s Kresnikami. To sleme se konča ob Opoškem potočku, ki ga loči od slemena z Ogorevcem, kjer celjski svet prehaja v šentjurskega. Vse to je severno od Voglajne.

Del doline med spodnjo Voglajno in bregom na vzhodu je Čret. Ta sega iz doline tudi na nevisoko sleme Sevce, kjer je izza leta 1880 mestno pokopališče. Čret ima svoje ime po nekdaj močno močvirnatem in mokrem svetu, ki ga je deloma zavzemala gmajna. Pod pobočjem je na bolj zaščitenem svetu nastal Čret. Ko se je povzpelo nekaj domov tudi na pobočje, so začeli razlikovati Spodnji in Zgornji Čret.

Vzhodno od Čreta je teharsko razgibano sleme, ki se s tremi hrbti spušča proti Voglajni. Prvi hrbet se začenja ob potoku z rtom, ki nosi že skoraj pozabljeno ime Artiče, se stopnjevito dviga in končno združi s slemenom, ki prihaja od celjskega Starega gradu.

Ob vznožju in na pobočju je nekaj raztresenih domačijic, druge so na samem terenu. To je nekdanje Artiška gorica, za katero se sicer že v prvi polovici XIX. stoletja pojavlja ime Spodnje in Srednje Zvodno. Najvišja točka je Zvodenski vrh. Nekdaj je bila tu polno vinogradov, danes jih je manj, nekatere je celo prerasel gozd.

Po dolinici vzhodno od Artiške (Zvodenske) gorice teče Jelovški potoček. Onostran potočka je drug hrbet, ki se ob Voglajni začne z rtom Resevno in se v Jelovškem vrhu povzpne nad 400 m visoko.

Onostran vrha se hrbet zniža v planoto, na kateri je majhen zaselek Jelovo ali Zgornje Pečovje.

Osenico omejuje na jugovzhodni strani hrbet Zavine, ki se polagoma spušča z Jelovega proti dolini, po kateri teče potok Ločnica. Zavine ločijo Zagrad od Zgornjega Zvodnega, ki se kot na Zavine na severozahodu, na Pečovje na vzhodu in na višji Balič ter Srebotnik naslonjen dolinski kot razvije v ozadju gornje Ločnice. Ta potoček prihaja izpod pečovniškega slemena kot Studenški potok in sprejema z leve strani Hudičev graben, ki izvira pod Tovstom in se po globači med Baličem na zahodni in Srebotnikom na vzhodni strani spušča proti dolini. Nad spodnjim skalnatim delom Baliča je majhno naselje, ki je nosilo zdaj že pozabljeno ime Klanec. Kakor Osenica je spadalo tudi Zgornje Zvodno k Teharju, čeprav pripadata zemljepisno področju celjskega Zagrada. Neko kolebanje se pa zares pojavlja. Vinogradniške Zavine in Artiške gorice so itak bile večinoma pod celjsko gospoščino.

Vrh Tovsta, na katerega se v ozadju naslanjata Balič in Srebotnik, je bil točka, kjer so se nekdaj stikali celjski, laški in teharski svet.

Onstran Resevnega se ob Voglajni začenja širok in polagoma se dvigajoč hrbet, ki nosi L i p o , nekdaj kmetiško, zdaj tovarniško naselje. Hrbet se z gozdnatim pobočjem dviga v sleme, povezano z Jelovškim vrhom. Na južni strani slemena je jedro zaselka P e č o v j e. Vzhodno od Pečovja je na nasprotnem pobočju majhno Z a p e č j e.

Osnovo vsemu slemenu tvori pas apnenca, ki prihaja od celjskega Starega gradu. Apnenec odevajo na obeh straneh lapornate terciarne usedline, ki dajejo mnogo blata, a so tudi koristna podlaga za vinograde.

Vzhodno od hrbta z Lipo in od Pečovja je dolina Bojanskega grabna, ki se izliva v Voglajno. Razširitev doline je omogočila nastanek industrijskih Š t o r. Tik nad sedanjo tovarno sprejema Bojanski graben majhno Toplico, prihajajočo z jugovzhodne strani.

Zgodovina Teharja in sosednih naselij nas vodi v davno dobo, ko so bili slovenski rodovi po prihodu v sedanjo zgodovino še svobodni. Njihove prednike so tedaj in še dolgo pozneje označevali kot koseze (edn.: kosez iz kosęg). Ime so slovenski predniki prinesli iz pradomovine, kjer so ga prevzeli od tujcev, verjetno od neke kavkaše narodne skupine.

V staroslovenski dobi so bili kosezi kot oboroženi kneževi spremljevalci in pomočniki zametek narodnega plemstva, ki pa se ni moglo popolnoma razviti, ker je narodno samostojnost prehitro ukinila tuja oblast. Neke posebne pravice so si kot nekaki kmečki plemiči mestoma trajno ali začasno vendarle ohranili (Gl. stran 111).

Na sedanjem neponemčenem ozemlju srečavamo koseze tu in tam, npr. v Bohinju, po Dolenjskem, v okolici Moravč in Zagorja ob Savi. A največ jih je bilo na področju Teharja in tu in tam v Savinjski dolini in njeni soseščini. Kosezi okrog Šentandraža nad Polzelo so bili pod oblastjo gospodov Ortov, ki so jih izročili gornjegrajskemu samostanu, ti so bili pravi podložniki, vendar se je med njimi ohranilo ime Kaseznik, poleg katerega nastopa tudi ime Blagotinšek.

Ostali kosezi celjske pokrajine so se strnili okrog večjega jedra na Teharju in v soseščini. Ti so sicer živeli kot kmetje, vendar so se po nekaterih posebnih pravicah (svoboščinah, privilegijih) ločili od ostalih kmetov. Tudi je med njimi izginila oznaka kosez, ohranila pa se je v dveh krajevnih imenih: Kasaze in Kozel, Kasaze so pri Petrovčah, Kozel je današnje Podkoželj, naselje pod hribom z dvema vrhovoma, Velikim in Malim Koželjem (581 in 488 m), med Šentiljem in Velenjem. Gotovo sta v zvezi z imenom »kosez« tudi priimka Koželj in Kozelj.

Kdo je prvi teharskim in savinjskim kosezom potrdil posebne svoboščine,* ni znano. Neko prednost pred ostalimi kmeti so uživali neprekinjeno.

* Potrditvene listine so se na Teharju ohranile, zdaj so v celjskem zgodovinskem arhivu, vendar so močno obledele. Njihovo vsebino navaja Jožef Pečnak v slovenski in nemški izdaji knjižice o teharski plemiški občini. Višino temeljnih davščin navaja urbar celjske gospoščne iz leta 1498. Lastni teharski urbar iz leta 1576 je med zadnjo svetovno vojno izginil. Tudi v graškem deželnem arhivu ga ni. Pač pa je tam škatla spisov, ki segajo od 1564 do 1870 ter se nanašajo deloma na plemiško občino, deloma na cerkev (Gesamtinventar-70/2). Vsekakor smemo reči, da prva potrditvena listina potrjuje stanje, ki je že obstajalo.

Z gotovostjo lahko trdimo, da so jim posebne pravice podelili vsaj Celjski grofje, če ne že njihovi predniki, grofje Vovbrski. Na potrditev Celjskih grofov se sklicujejo vse poznejše potrditve. V teh potrditvah so celota teharskih in savinjskih kosezov označuje kot »plemiška občina Teharje« (das Edelthum Tüchern).

Ali je Teharčanom potrdil pravice cesar Friderik III., ko si je pridobil celjsko dediščino, ni znano. Vsekakor je za Teharčane vedel, saj jim je leta 1461 dovolil, da zgrade cerkev sv. Ane.

Za Teharčane se je zanimal tudi Maksimilijan I. Dne 9. junija 1514 je ukazal Andreju pl. Sprengsteinu, Lenartu pl. Ernau in vsem bodočim oskrbnikom celjskega glavarstva in vicedomstvu, naj po svojih močeh čuvajo pravice šefonskega (sodnijskega) urada na Teharju. Cesar torej teharske pravice omenja in svojim uslužbencem ukazuje, naj jih spoštujejo, listine o potrditvi samih pravic pa ni.

Pač pa je ohranjena potrditvena listina, ki jo je Friderikov vnuk kralj Ferdinand I. dne 25. maja 1537 izdal na Dunaju. V njej pravi vladar, da so prišli k njemu teharski kmečki plemiči in izjavili, da so jim Celjski grofje dali svobodo za njihovo kmečko plemiško občino, obsegajočo 100 domov in pogorišč, zasedenih in nezasedenih, a so jim listine zgorele.

Cesar je njihovi prošnji ustregel in je svoboščine potrdil. Za njim sta jih potrdila še nadvojvoda Karel (1567) in nadvojvoda Ferdinand (1597).

Po tej listini si teharski plemiči volijo vsako leto sodnika, imenovanega š e p e (Schöppe), in štiri senjorje kot prisednike ali svetovalce. Sodnik (šepe) se mora po izvolitvi predstaviti vicedomu v Celju, ki ga potrdi in mu izroči žezlo.

Sodnik in senjorji sodijo v lažjih primerih. Pritožbe rešuje vicedom. Osebe, ki so zakrivile kak zločin (malefic), mora sodnik po treh dneh poslati v gornji celjski grad. Sodnik potrjuje in vpisuje pogodbe ter izdane listine opremlja s pečatom plemiške občine.

Teharski plemiči imajo v območju svojega svobodnega ozemlja vso svobodo in zaščito, dolžni so pa, da po določbah urbarja vsako leto dado vicedomskemu uradu kot deželnoknežji davek 18 funtov 4 marke in 7 in pol fenigov črnega denarja, 2 mernika pšenice, 20 mernikov ovsa, 50 veder vina in 350 jajc. Razen tega mora vsak kmečki plemič, razen sodina in senjorjev, tlačaniti vicedomu 3 dni na leto, pri tem dobi po starem običaju hleb kruha in merico (pöcher) vina.

Poseben razpisani davek mora plačati vsak kmečki plemič. V vojni nevarnosti morajo plemeniti kmetje z orožjem prihiteti v zaščito gornjega celjskega gradu.

Od hiše so, izgleda, v poznem srednjem veku plačevali po 72 fenigov. Ta davek je bil v novem veku večkrat povečan. Tudi plemiči in duhovniki so morali plačevati davek. Mnogi obvezniki so dajali svoje dajatve v denarju.

Nadaljnja listina, ki dopolnjuje teharske pravice, je iz leta 1610. V njej pripoveduje nadvojvoda in poznejši cesar Ferdinand II., da so Teharčani za njegovega deda cesarja Friderika III. leta 1461 zgradili sv. Ani na čast na zračnem mestu in hribu cerkev, ki jo večkrat na leto obišče mnogo

ljudi. Cerkev razen miloščine nima nikakih dohodkov. Teharčani so ga torej prosili, da jim dovoli pri sv. Ani tri shode, na dan svete Ane, svete Neže in na praznik Oznanjenja naše ljube Gospe. Cesar je zahteval poročilo od cerkvenih in posvetnih oblasti, če ne bo nihče v okolici (revirju) trpel škode, ako prošnji ustreže. Odgovori so bili ugodni. Cesar je nato dovolil Teharčanom za vse tri dni svoboden cerkveni shod in jim priznal pravico do svobode, kakršno imajo okolni trgi (Flecken und Märkte).

Ta zaključek je pomemben, teharske pravice so bile v resnici enake pravicam trgov.

Vendar je prihajalo do motenj, kajti Habsburžani so kakor druge gospoščine in urade dajali v zakup tudi Teharje. Pri tem so ga povezovali z Žalcem. Iz neke dunajske listine, izdane 7. in 8. oktobra 1535, izvemo, da sta imela grad in gospoščino Forhtenek, urad in trg Žalec ter plemenito občino Teharje dotlej za 1550 goldinarjev v zakupu brata Krištof in Boltažar pl. Altenhaus, tedaj pa jih je za posojilo 2500 goldinarjev prevzel Ivan Leyser mlajši. Zakup je bil dolgotrajen, kajti za Ivanom so ga prevzemali potomci.

Zakupni posestniki bi bili radi od Teharčanov dobivali več, kakor je bilo določeno v svoboščinah. Tako so zahtevali od njih, da bi na Forhteneku opravljali tridnevno tlako, določeno za Gornje Celje. Teharčani na to niso pristali, priznali so pa obveznost glede Gornjega Celja (1568). Tudi glede denarnega davka je nastal nesporazum. Že dotlej so Teharčani plačevali od hiše 12 krajcarjev (72 fenigov). To jim je bilo preveč, ker se je Leyser ponovno odrekel tlaki, so Teharčani na to pristali.

Pozneje sta imela Forhtenek, Žalec in Teharje v zakupu dva cesarska brata. Leta 1618 je pa vse to posest prevzel v svobodni zakup (für frey eigen) Ivan Sigmund Wagen Wagenberški, svobodni gospod na Žovneku, Horneku in Kaiserpergu ter zastavni posestnik gospoščine v Vitanju.

Še istega leta (1618) je gospod Wagen dal sestaviti precej zgovoren in zanimiv urbar.*

Urbar pravi, da so teharske kmetije nastale iz prvotnih strelskih dvorcev. To mnenje je pozneje sprejel profesor Franc Kovačič. Takih dvorcev, ki so jih zgradili za obrambo proti Madžarom, je bilo mnogo med Muro in Dravo. Profesor Kovačič navaja, da so se Madžari, potem ko so zasedli celo Savinjsko dolino, postopoma umikali. To je bila verjetno stara tradicija, ki je ni težko spraviti v sklad s teorijo o družinikih.

Govoreč o davščinah navaja urbar, da se je posest kmečkih plemičev že močno razdrobila. Poleg večjih kmetij so manjše in tudi samo kočarije — domci.

Urbar določa davščine in odreja, naj jih kmečki plemiči dajejo individualno. Žitna davščina manjših posestnikov naj znaša samo tretjino tiste, ki jo dajejo večje kmetije: 1 ali 2 knežnika (khneschunikh). Kot posebno davščino navaja večnino (veča = soseskin zbor), ki naj bi znašala tri krajcarje in je bila verjetno določena za pokrivanje potreb sodišča.

* Shranjuje ga državni arhiv v Ljubljani.

Urbar deli celotno plemiško občino v Spodnjo in Zgornjo. Spodnja občina je obsegala Teharje in sosednje kraje, med katerimi posebej navaja: Bukovžlak, Vrhe, Lipo, Pečovje, Osenico in Jelovo.

Pečovje in Jelovo loči, očividno mu je Pečovje tisti del sedanjega naselja, ki je nad Lipo, medtem ko je Jelovo del na vrhu razgibane planote, kjer je kmet Jelovšek.

Zgornja plemiška občina je obsegala: Bistrico (= Kasaze), Sešice-Šešče), Podkoželj, Koželj, Veternik (»Naveterno«), Podgorje, Selo pri Stopniku (Heckenbergu), Čeplje, Ložje (»Under Stauden«), Podlog in Petrovče.

Vendar Teharčani z urbarjem niso bili zadovoljni, najbrž sta jim šla na živce določba o individualnih davščinah in o tlaki.

Takoj so se javili pri Wagenu in ga prosili, naj pristane na to, da lahko svoje davščine in tlako odkupijo z denarjem. Listina pravi:

»T e p l e m e n i t e o b č i n e (Edelthümber), so uživale izza davnih časov cesarske, kraljevske in deželnoknežje svoboščine (Freyheiten). Pri tem naj tudi sedaj v celoti ostane. Toda od svojih zemljišč in vinogradov morajo lastniku ali zakupniku v smislu urbarja redno dajati letne davščine v denarju, pšenici, ovsu, jajcih in gornini ter opravljati tlako, ki znaša za vsakogar tri dni. Imenovane plemenite občine so prišle k meni in so pokorno prosile, da se želijo odkupiti in osvoboditi od služnosti, ki so jih dolžne meni in mojim dedičem. Jaz sem tej njihovi pokorni želji in vztrajni prošnji ustregel. S tem pismom to naznanjam in izjavljam šepom, seniorjem in vsej občini (gmain), občanom in njihovim dedičem, naj v bodoče med seboj izterjavajo živinske jezike, medsebojno odrejajo služnosti in jih izročajo šepom, da sploh postopajo in ravnajo tako z njimi, kakor jim je najbolje, ne da bi jih jaz in moji dediči ter nasledniki ali kdorkoli pri tem oviral in jim nasprotoval, kajti imenovane plemenite občine so mi izročile in v celoti izplačale vsoto denarja. Jaz in moji dediči in nasledniki se ne bomo vmešavali v njihove zadeve, kajti vse služnosti smo jim izročili.

Obljubljam v svojem in v imenu svojih dedičev, da ne bom od njih nikdar več zahteval.

Toda letne davke in deželne doklade, ki znašajo okrog 40 funtov v denarju, morajo dajati vicedomskemu uradu. Na leto dni izvoljeni šepi morajo po izvolitvi priti na grad Žovnek in se predstaviti meni, mojim dedičem, naslednikom ali tistim, ki jih za to določimo in potrdimo, da jim proti plačilu enega dukata izroče sodno palico. To si pridržim zase, za svoje dediče in naslednike.

Pritožbe proti odločbam in kaznim, ki jih izreče šepe, se pa ne pošiljajo na Žovnek, ampak neposredno na višjo oblast, t. j. na vicedomski urad.

Ker stanujejo člani plemenitih občin daleč narazen, jim tega ne javljamo ustno, ampak izdajemo lastnoročno pismo v dvojniku, opremljeno z visečim pečatom — pod jamstvom obče štajerske deželne sodne zveze. Izvršeno na Žovneku 18. maja 1618.«

Kako dolgo je bil Wagen svobodni zakupnik teharske plemenite občine ni znano. Verjetno jo je vrnil že pred letom 1635. Tedaj so Teharčani nasprotovali tlaki na Gornjem Celju, češ, da je tam preveč stražarjenja in še za lastno varnost ne morejo poskrbeti. Poleg njih so imeli to obveznost

tudi Vojničani in drugi kmetje v okolici. Kljubovanje ni trajalo dolgo, kajti leta 1639 je cesar Ferdinad III. potrdil teharske pravice.

Pozneje so jih Habsburžani še večkrat potrdili: Leopold I. (1661), Jožef I. (1710), Karel VI. (1718), Marija Terezija (1742), Jožef II. (1782), Leopold II (1792) in Franc II. (1794). Vse te potrditve so splošne in posameznih pravic ne ponavljajo.

Teharčani so imeli na leto 12 sejmov, ni pa znano, kdaj so jih dobili.

Leta 1750 je Marija Terezija prodala celjsko gospoščino in z njo teharsko plemiško občino Antonu grofu Gaisrucku. Kmalu je nastal spor glede gospoščinskih dajatev. Dogovorili so se v tem smislu, da jih daje občina in da znašajo letno 400 goldinarjev.

Lep vpogled v javno življenje nam nudi ohranjena s o d n a k n j i g a, ki sega od leta 1715 do 1850, do konca plemenite občine.* Naslov se glasi: *Prothocol inceptum In Nomine Domini nostri ISSV Christi Anno a Partu Salutis MDCCXV.* Že naslov priča, da je knjigo začel pisati človek, vešč latinskega jezika. Latinske pravne izraze, kakršni so bili tedaj v navadi, najdemo v vsej knjigi. Pisal jo je občinski tajnik (sindik), ki je moral imeti ustrezno izobrazbo. Toda kot sodni zapisnik služi knjiga samo v prvih desetletjih. Ljudje so se tožarili za razne stvari: za žalitev časti, telesno poškodbo, za zemljo, vrnitev dolgov in obresti itd.

Pozneje se pa v zapisnikih poroča samo o sestankih, na katerih so volili šepeta (sodnika) in njegove prisednike ali senjorje, pri tem pa razpravljali in sklepali tudi o zadevah, ki so bile važne za vse, o davščinah, sodnih dokladah na davke, o potih, zlasti pa o skupni posesti, ki so jo tvorili gozdovi in pašniki gmajne.

Skrbeli so tudi za sirote. Proti koncu XVIII. stoletja je sindik Virgil Holzbauer zapravil 4446 goldinarjev 18 krajcarjev sirotinjskega denarja. Anton pl. Führenberg mu je posodil to vsoto proti petletnemu odplačliu. Za rednost odplačila so jamčili Šepe Andrej Gorišek (p. d. Majhenšek) in senjorja Ivan Zupanc ter Martin Mravljak.

Volilni sestanki so bili okrog sv. Jurija. Leta 1757 so jih prenesli na jesen, na čas okrog sv. Uršule. Po treh letih so se vrnili k pomladi. V začetku volilnega sestanka je podal šepe poročilo in obračun o delu v preteklem letu. Nato so on in senjorji odstopili. Po odstopu so zbrani občani vse občine sklepali o tem, kaj bi bilo treba storiti v prihodnjem letu. Nato so izvolili »upravnika sodišča« in dvanajst prisednikov (asesorjev). Ti so pod upravnikovim vodstvom izvolili bodočega šepa in bodoče senjorje.

Zunanji kosezi so bili združeni v županijah, ki so jim bili na čelu ž u p a n i. Župane so volili. Kasneje jih je izbiralo sodišče samo. Županije so bile: v Kasazah (pripadale so ji tudi Petrovče), Šeščah, Selu, Kaplji in Koželju. Proti koncu XVIII. stoletja so županije preimenovali v urade, župane v uradnike (Amtmänner). Tedaj so tudi spremenili način volitev; prisednikov ali asesorjev niso volili na volilnem sestanku, ampak so pri sodišču kar določili može, ki naj jih župani (uradniki) privedejo k volitvi. Za Marije Terezije je krajevni sindik začel pri volitvah zastopati okrožje kot

* V celjskem zgodovinskem arhivu.

uradni komisar. Izprememba je bila potrebna že zaradi tega, ker so iz oddaljenih krajev Savinjske doline volilci le maloštevilno prihajali na volitve.

Proti koncu XVIII. stoletja srečavamo v zapisnikih često izraz komuniteta (komuna = soseska). To so tvorili občani samega Teharja in je imela poleg občinskih tudi svoja soseskina zemljišča: »L e d i n o« sredi naselja in pašnike. Da bi bil obisk pri volitvah večji, so začeli dajati hrano udeležencem. Vendar so to navado opustili, ker je povzročala preveč stroškov. Samo šepi in senjorji so obdržali pravico, da jih trikrat na leto dobro pogoste. Leta 1760 so sklenili, da sklicuje sodnik vse senjorje na zasedanje samo tedaj, če je bila zadeva važna.

V tem sklepu se senjorji kot celota označujejo kot gremij, sicer so pa uporabljali zanje tudi ime senat.

Sestanki so se vršili na Ledini, ob slabem vremenu pri sodniku, izza leta 1700, ko je bila na Ledini zgrajena cerkev sv. Štefana, pa v njej.

Šepe, senjorji in sindik so imeli plačo. V drugi polovici XVIII. stoletja je sindik že prejemal 500 goldinarjev na leto, šepe 130 in senjorji po 20.

Za šepeta so v tem času že tudi začeli uporabljati ime sodnik.

Šepe in senjorji so bili pod nenehno kontrolo občanov in so se zaradi tega trudili, da so dobro gospodarili. Ko so leta 1799 na cesarjev poziv začeli zbirati denar za organiziranje prostovoljnih bataljonov proti Francozom, so denar vrnili, ko je bil sklenjen mir.

Eno izmed sredstev, s katerimi so občani vplivali nanje, je bila grožnja, da ne gredo več volit.

Teharčani s samimi dajatvami niso bili preobremenjeni. Najtežje breme sta vsekakor bila občasna nastanitev vojske in vprega. Ako niso izvršili svoje obveznosti, jim je grozila vojaška eksekucija; vojaka v hiši je bilo treba vzdrževati, dokler ni bila obveznost izvršena. Posebna obveznost sodnika konec XVIII. stoletja je bila skrb za cesarskega žrebca (1793).

Šepeti so prebivali doma, saj so bili kmetje sami. Če pa je bila njihova domačija tako daleč, da v njej ni bilo slišati teharskega zvona, so morali stanovali v sodnijski hiši na Teharju. Ta hiša je bila v resnici Cvibovškova kmečka domačija, sedanja graščinica v parku nasproti šoli. Saj v zadnjem stoletju je bilo tako, verjetno že tudi prej. Cvibovškovo (p. d. Kuneševo) hišo so označevali kot šepetov dvor.

Za sodne posle so bile predpisane skromne takse, da bi sodišče moglo poslovati, so uvedli na davke posebno doklado, včasih so apelirali tudi na prostovoljne prispevke, tako imenovane novice, leta 1796 so celo sklenili, da se za sodnijske potrebe licitando proda občinski pašnik v Čretu in Sivem potoku.

Za Marije Terezije je oblast tudi za teharske občinske predstavnike začela zahtevati posebno pravno izobrazbo. To se je v določeni meri dalo doseči glede sindikov. Če niso imeli doma izobraženega sindika, so morali po potrditvi okrožja poklicati na pomoč iz Celja.

Leta 1716 jim je pomagal odvetnik dr. Markhuti (Morocutti), leta 1733 pa dr. Ivan Matevž Popp, ki ga 30 let poprej srečamo kot krvnega sodnika in vicedomskega tajnika. Med sindiki, ki so že morali imeti predpisano pravno izobrazbo, se navajajo Jakob Siebenbürger, Franc Napotnik (1793)

in Gašpar Souvan (1807). V tridesetih letih XIX. stoletja je nekaj časa opravljal posle sindika celo znani celjski odvetnik dr. Jakob Avsec. Njemu je sledil Duller in temu Sajovic (za šepeta Mihaela Goriška).

Šepete in senjorje so izprva volili na leto dni, vendar so izvolitev često ponovili. Leta 1783 so uvedli triletno volilno dobo, ki se je pa niso redno držali. V tem času so izjemoma volili za senjorje celo Celjane, leta 1755 Eisenhuta, leta 1762 Jožefa Stanerja, nekoliko pozneje Senico.

Domači šepeti v tem razdobju so bili:

Martin Resnik (1715—1718), Janže Resnik (1718—1745), Martin Žoher (1745—1757), Nikolaj Gorišek (1756—1761), Martin Žoher (1761—1764), Jožef Gorišek (1764—1774), Jožef Resnik (1774—1777), Andrej Gorišek, p. d. Majhenšek, s presledki od 1777 do 1798, Janez Resnik (1798—1801), Martin Mravljak iz Čreta (1801—1817), Valentin Lončar z Lipe (1817—1840), Jožef Cvibovšek, p. d. Kuneš (1840—1847), Mihael Gorišek (1847—1850).

Iz druge polovice XVIII. stoletja imamo poročila o obhodu občinskih meja. Tak obhod je bil 31. maja 1756. Po naročilu okrožnega urada sta se ga udeležila tudi oskrbnik Prebolda Ivan Siebenbürger in gospod Robida, lastnik Zgornjega Lanovža. Drug obhod je bil leta 1772. Leta 1763 so pri sodišču sklenili, naj sodnik v enem letu skliče nekaj mož iz vrst ljudstva in župane ter naj jim prečita svoboščine.

Potrditvena listina Ferdinanda I. iz leta 1537 pravi, da je v plemiški občini 100 domov in pogorišč, deloma zasedenih, deloma nezasedenih.

Izgubljeni urbar iz leta 1578 navaja samo za Teharje in prilegla naselja 116 kmetij z 200 moškimi. Ker se je posest drobila, je bilo mnogo kmetij majhnih, bilo je tudi nekaj takih, ki so imele značaj zadrug. Če posesti niso razdelili, so namreč oženjeni moški ostajali doma. Saj tudi niso imeli kam iti.

Tudi tradicija in duh časa sta vplivala na to, da so Teharčani budno pazili na svoj rod. Največ so se ženili med seboj, tuji priženjenec ni bil polnopravni Teharčan, šele sin je dobil vse teharske pravice.

Konec XVIII. stoletja so pa že vidne spremembe v obratnem smislu. Ljudem se je polagoma odpiral svet. Majhne kmetije so se začele združevati. Združena in druga posest je prehajala celo v nekmečke roke. Nastalo je nekaj manjših dvorcev, prvi in najvidnejši med njimi je Bežigrad.

Urbar iz leta 1753, ki je zdaj v celjskem zgodovinskem arhivu, ima 192 številk, ki pa so se pozneje še pomnožile.

Spisek Göthajeve zbirke iz početka XIX. stoletja navaja za Teharje 22, za Čret 11, za Zvodno 15 in za Osenico 9, skupaj 57 hiš, manjka pa Bukovžlak.

Schmutz (1822) piše, da je na Teharjih: 33 hiš, 36 strank, 161 domačih prebivalcev, od tega 88 žensk, v Čretu je po njegovi navedbi 15 hiš, 17 strank, 79 domačih prebivalcev, od tega 45 žensk.

Docela drugačne številke ima sodobni franciscejski kataster.* Saj navaja za Teharje, s Čretom, Osenico in Zvodnim 191 hiš (z večjimi ali manjšimi kmetijami, za Bukovžlak s Slancami in Vrhi 207 hiš.

Za katastrsko občino Teharje navaja površino 1259 oralov 742 kvadratnih sežnjev, za katastrsko občino Bukovžlak pa 784 oralov 1192 kvadratnih sežnjev. V teharski katastrski občini so zavzemali gozdovi tri petine, v Bukovžlaku pa nekaj manj celotne površine. Pašniki so bili že skrčeni na okrog eno tridesetino celotne površine, kar kaže, da so zemljo že sorazmerno dobro izkoriščali.

Schmutz navaja tudi število živine: za Teharje 29 konjev in 30 krav, za Čret 16 konjev, 2 vola, 18 krav. To je vsekakor premalo. Sicer pa Schmutz tudi sploh rad navaja nizke številke.

Teharčani so imeli velik skupni gozd, ki je preko treh vrhov Srebotnika, Baliča in Ramanc (nemški avtorji so čitali Stremelec, ki ga ni nikjer) segal do vrha Tovsta. Meril je 474 oralov, Schmutz navaja: nad 580 oralov.

Na Baliču je bil poseben sodnijski gozd, ki so ga izkoriščali šepe in senjorji. Imeli so tudi veliko gmajno: 255 oralov.

V gozdu so rasli hrasti, bukve in breze.

Teharčani so bili za gozd v skrbeh. Že leta 1731 so na volilnem sestanku sklenili, da nihče ne sme brez dovoljenja sodišča sekati hrastov, bukev itd. Ako kaj takega napravi, plača za kazen 3 dukate, ako bi ga sodnik ne obsodil, utrpi sam isto kazen.

Podobne sklepe so sprejemali leto za letom.

Leta 1772 so na volilnem sestanku sklenili, da je od posekane breze treba plačati za kazen 1 dukat, ako bi sodnik storilca ne obsodil, plača prav toliko.

Za posekano bukev ali za odrezano krošnjo se plačajo za kazen 3 dukati.

Posebno so opozarjali na to, da se ne smejo sekati mlade breze in druga drevesca.

Leta 1777 so na sestanku sklenili, da se komunalni gozd razdeli med posameznike, vsak dobi en kos in ga lahko omeji. Ta navedba v sodni knjigi je privedla Jožefa Pečnaka na misel, da so ga razdelili, čim je leta 1768 izšel patent Marije Terezije o razdelitvi gmajn in gozdov.* Vendar je še na franciscejski mapi iz leta 1825 gozd kot celota. Razdelili so ga leta 1826 v 244 parcel.

V teharskem grbu so pred dvema zvezdama trije hribi: Srebotnik, Balič, Ramance.

Leta 1761 so občani sklenili, naj sodišče poskrbi za gozdno nadzorstvo. Tedaj ali nekoliko pozneje je sodišče namestilo gozdnega hlapca. Leta 1790 je občina izvolila dva gozdna hlapca — Luko Kresnika in Tomaža Žnidarja.

Po gmajnah so močno segali, še preden je izšel omenjeni patent Marije Terezije. Ponovno so sklepali, da je treba paziti nanje. Kdor si je pridobil del gmajne, ga je ogradil kot svojo last. Ker se je pridobitev vršila tudi samovoljno, so leta 1757 odstranili sploh vse ograje, ki so nastale v zadnjih treh letih. Za pravno pridobljeni del gmajne se plača davek, svoje-

* Teharski plemiči, 1894.

voljna pridobitev pa ni veljavna. Podobni ali še ostrejši sklepi so se ponavljali. Leta 1779 so sklenili, da se razdele pašniki, ki še niso bili razdeljeni.

Čeprav so bile gmajne razdeljene, po sklepu iz leta 1788 svojega dela nihče ni smel ograditi, tako da so še nadalje lahko pasli križema. V Čretu so pa gmajno delili še tudi leta 1818 in 1838. Proti zadnji delitvi se je pritožil Franc Ostrožnik, lastnik mlina Mlinarjevega Janeza, ki ga je kupil od Jurija Sidovšeka, in gospodar na glavnem delu sedanjega Pišekovega. Razen njega so se pritožili še trije drugi posestniki. Vendar so bili zavrnjeni, češ da so dobili dovolj velik delež že leta 1818. Ostrožnik s tem ni bil zadovoljen in se je obrnil na dvorsko pisarno in končno na samega cesarja.

Na gmajni je bilo tedaj precej lesa. Mnogi, zlasti Oseničani, so ga radi prodajali Celjanom. Pozneje je občinski zbor sklenil, da se na dodeljenih delih gmajne ali v gozdu z odobritvijo posekani les ne sme prodajati. Leta 1811 so za gospodarjenje z gozdovi začeli nameščati gozdarje.

Celjski meščani so si na Jožefovem hribu uredili več zemljišč. Leta 1773 so jim Teharčani prepovedali brez dovoljenja voziti po njihovem svetu.

Dve leti pozneje (1775) so magistrat pozvali, da naroči meščanom, naj zemljišče za Jožefovim hribom bolje ograde, ako nočejo, da bi vanje uhajala živina s teharskih pašnic, ki so bile v podolju za sedanjim pokopališčem.

Lov so Teharčani dajali v najem, toda ne za vedno, včasih ga je upravljalo sodišče neposredno s pomočjo gozdnega hlapca. Občani niso poznali lovskega reda. Leta 1779 so sklenili, naj se puške, ki jih je odvzel bivši sodnik Resnik, dado v shrambo njegovemu nasledniku. Kdor je napravil lovsko škodo, povrne stroške pod kaznijo dveh dukatov. Leta 1788 so sklenili, da se puške odvzamejo tistim, ki so preko poletja večkrat streljali.

Ribe so lovili v Ložnici, izprva svobodno, pozneje z dovoljenjem sodišča, toda bilo jih je malo.

Ko so za Jožefa II. uvajali davčne občine, ki so za Franca I. postale podlaga katastrskim, se pri Teharju niso dosledno ozirali na meje plemiške občine, saj tiste obmejne kmetije v Štorah, ki so pripadale novoceljski gospoščini in so jih dodelili teharski katastrski občini Kresnike, gotovo poprej niso bile teharske.

Nadrejene oblasti plemiške občine so bile zaporedoma: vicedomski urad in okrožni urad ter celjski mestni magistrat kot okrajna gosposka, uvedena za Jožefa II. z glavno nalogo, da pobira deželnoknežje davke in skrbi za novačenje.

Konec leta 1849 se je zaključila doba stare teharske plemiške občine. Okrajni glavar Schmelzer je to javil Mihaelu Gorišku, zadnjemu šepetu.

Na čelu nove občinske uprave je bil Franc Ostrožnik (1850—1858), tajnik je bil Sajovic.

Nova občina je zajela tri davčne (katastrske) občine: Teharje, Bukovžlak in Kresnike.

je zavzemala južni del občine. V njej je bilo Teharje kot glavno naselje. Pripadal mu je zaselek Srepaste, ki je bil tik ob Voglajni in se je zdaj umaknil tovarniškim gradnjam. Katastrski občini so pripadali tudi zaselki na južni strani Voglajne. Artiška gorica, Spodnje in Srednje Zvodno, ki so jih šele ob ustanovitvi katastrskih občin priključili Teharju, Osenica in Zgornje Zvodno s Klancem.

Severno od mostu preko Voglajne je na voglu terase osrednji del naselja. Njega domačije obkrožajo veliko občinsko Livado, kjer se je odigravalo javno življenje naselja; nad Livado je druga, manjša in položna terasa s cerkvijo in še nekaterimi stavbami.

Na Teharju je bila posest zelo razdrobljena. Vendar je drobljenju sledilo združevanje. Ob koncu fevdalne dobe obsega večje število kmetij po dve ali celo tri urbarialne številke (cele ali delne). Prvotno posestno stanje je zabrisano. Poleg tega je propadla stara zemljiška knjiga, iz delno ohranjenih knjig in aktov pa vezane posestne slike ni mogoče dobiti.

Nekoliko nam pomaga franciscejski kataster, ki ima seznam posestnikov približno iz leta 1825. Iz istega časa je še seznam davčnih obveznikov celjskega magistrata kot okrajne davčne in naborne oblasti.

Urbar iz leta 1618 Črета, Osenice in Zvodnega od Teharja ne loči. Imenoma navaja v dvanajstih domačijah naslednje kmete: Gregorja v Gorici, Lovrenca — Blažetovega zeta, Kaclerja, Primoža Majcena, brate Jurija, Marka in Matija Bobka, Urbana v Hosti, Tomaža Ropasa, Jerneja Pražnika, Vincenca Koludra, Avguština Žoharja, brata Lenarta in Filipa Žoharja, brate Luka, Mateja, Jurija in Mihaela Žoharja. Med navedenimi priimki se je samo priimek Žohar ohranil skoraj do današnjega dne, a Gregor v Gorici je predhodnik današnjih Goriškov, drugih navedenih priimkov pa med Teharčani že dolgo ni več.

V k. o. Teharje so bile izza leta 1753 naslednje kmetije:

a) na Teharju:

Frenčakovo, Goriškovo (na Gorici), Fajs—Zdolšekovo (dvojna), Andrejčevo, Šušteričevo (dvojna), Stojanovo, Gaber—Kačevo (dvojna) Žohar—Vizjakovo (razbito, del: Lavričevo), Klobasetovo (dvojna), Izekovo, Legvartovo, Koštomaj—Tratnikovo (dvojna), Gorišek—Pečnak—Schreiber—Engel—Ozvatičevo (dvojna), po letu 1900 razbito, v hiši izza 1928 občinski urad, Jančičevo (dvojna), Jelovšek—Pustek—Joštovo (nastalo iz petih enot), Cvibovšek—Štor—Majdičevo (zdaj sindikalni dom štorske železarne), Mars—Pečnakovo (prosvetni dom itd.), Zupanc—Vengustovo, Lukeževo (dvojna), Martinek—Cajhnovo (dvojna), Resnik—Štorovo.

Po letu 1753 nastalo Pustek—Videnšek—Joštovo.

b) v Čretu:

Turk—Pocajtovo (mlin Mlinarjevega Janeza, po zadnji regulaciji Voglajne ga ni več), Štor—Zupančevo, Jelovšek—Koštomajevo (domačija zdaj Hercegovo), Pišekovo—Pod lipo, sestoječe iz treh celih in ene delne enote, Zorman—Mihelakovo, Majhenšekovo, Jernejšekovo, Rebovovo, Štorovo,

Jezernik—Binclovo, Gajšek—Otovo, Stantetovo (prešlo v sestav Cypplovega veleposestva).

c: v Osenici:

Gajski (ena cela in dve delni enoti), Žličarjevo, Matèvžekovo, Šimonovo, Beštenečevo (dve celi, dve delni enoti), Barokarjevo, Žgankovo (dvojna), Želetovo.

č) na Zgornjem Zvodnem:

Oblakovo, Figečevo, Šipovo, Pečjakovo, Župnekovo (a: Battistig—Gorjupovo), Kačevo.

Po letu 1753 nastali kmetiji: Glesgečevo in Jelovšek—Počekajevo.

d) na Klancu.

Tako se imenuje majhno gorsko naselje ležeče med Tovstom in Ramancami ter nad Žiroviščem. V davčni knjigi iz prve polovice XIX. stoletja se navaja tu samo ena manjša posest: Žebičeva.

Gorska posest (v Zavinah in na Spodnjem Zvodnem).

Iz gorske posesti je nastalo več kmetijic, ki imajo samo deloma še vinogradniški značaj: Romanovo, Karnerjevo, Ibšekovo, Antlejevo, Resnik—Jarc—Tomičevo, Novakovo, Vrečkovo, Lazaristovsko, Pilihovo, Gorišekovo, Zalokarjevo, Zupanc—Tlakarjevo, Blažičevo, Hrašovčevo, Pilih—Vebrovo.

K. o. Bukovžlak

Ta katastrska občina ima svojo terensko osnovo v rahli terciarni terasi, ki se začenja v notranjosti sotočja Voglajne, Hudinje in vzhodne Ložnice, se približno kilometer vzhodneje nekoliko zniža, nato pa dvigne v gričevito sleme Vrhe. Ob sotočju se začenja večji Spodnji Bukovžlak. Ob navedenem znižanju je na ovinku ceste, ki vodi proti Blagovni—Šentjurju, Zgornji Bukovžlak. Med njim in Teharjem je v kotlinici z zelo položnim ozadjem nekaj kmečkih domačij, ki tvorijo zaselek Slance. Na slemenu nad njim so na posameznih kopcih kmečke domačije Vrhov. Na najvišji točki Vrhov stoji cerkvica sv. Ane. Vzhodno od cerkvice so bile na sončni strani vinske gorice. Severna stran je pa še sedaj precej gozdnata. Pod gozdovi so bili ribniki, ki jih franciscejska mapa označuje kot »virhe«. Na južni strani teče Voglajna, ki si sedaj tek regulira tako, da se čim bolj približuje naselju. Na severni strani se pa potok Ložnica od njega oddaljuje, tu so Loke, področje travnikov in njiv.

V Bukovem žlaku in v ne posebej navedenih sosednih naseljih (Slancah, Vrheh) so bili po urbarju iz leta 1618 naslednji posestniki:

Andrej in Tomaž, sinova Jerneja Vebra (Tkalca) na Planinci ali Vrhu (Gupf); Katarina Hajdinjak (Geidenikin), lončarjeva vdova, na celi kmetiji; Andrej Doboj na polovični kmetiji; Mihael Doboj na polovični kmetiji (oba Doboja sta imela mlin na Voglajni); Matevž Planinšek; Jurij Radizelj; Jurij Sreča (Stretsche); Gregor, Tomaž, Gašper in Filip, kočarji; brata Boštjan in Krištof Keber ter Andrej Dobaj na celi kmetiji; Tomaž Kokot na celi kmetiji; Anton in Boštjan Resnik na celi kmetiji; Maksimilijan Maurer na Divjakovi kmetiji; Ožbalt Kočar na treh kočah; Andrej, Jakob in Janže; Gašper

Kočar na Vrhu; Očekova vdova Uršula, kočarica; Erjavčevi dediči na celi kmetiji; Jurij, Martinov sin, na polovični kmetiji; Avguština Meniha (Monikh) dediči; Lukež Haber (?) na polovični kmetiji; Matija Regvarta dediči na celi kmetiji; Martin Štaf (Staff) na polovični kmetiji; Gregor Radovan na poldrugi kočariji; Štefan in Matija, Kravčeva dediča, na polovični kmetiji; Peter Hajdinjak (Hoidonegg) na polovični kmetiji:

Iz tega pregleda je razvidno: bilo je še precej celih in polovičnih kmetij, a še več kočarij, ki so gotovo nastale po razcepitvi; na nekaterih posestvih sta gospodarila po dva brata; brata Doboja sta pa že razdeljena, priimki še niso splošni, nekateri so še danes ohranjeni v prvotni rabi ali kot hišno ime: Resnik, Doboj, Regvart.

Dvorec Bežigrad

Bil je v sestavu teharske kmečke plemiške občine in je imel posest tudi na Teharju, v Trnovljah in na Spodnji Hudinji. Prvič se navaja leta 1666 kot dvorec v Bukovem žlaku (Hof Buchenschlag). Lastnik mu je bil sodnik deželnega plemiškega sodišča Peter Lukrecius de Apostolis. Okrog leta 1704 ga je od vdove Marije Masserin, rojene Lautern, kupil pater Gerhard za samostan Št. Pavel v Labotski dolini; dvorec, označevan kot »štok« je obsegal tedaj pet sob, dvorano, prostor za služinčad, kuhinjo, shrambo in kleti. Na posesti so redili: 5 konjev, 16 goved, 15 do 20 svinj in razno perutnino. Poznejši lastniki so bili: Donat baron Dienersberg (o. 1766), Teharčan Tomaž Gorišek (okrog 1822), Schmid (krog 1870), Knesek in Bartoš, grof Stahović, Kurt grof Spiegel, Karel Strücker (izza 1882), Andrej Pohnl in žena Ana, Enrico Jechel in žena Emilija, Jožef Sucharipa, Kurt Mayer pl. Kronau, Hrvatsko-Slavonska parcelacijska banka (1908), Antonija Belec, Matija Kump, Gjuro Rašica (1908) in Ivan Čater (1916). Okupator je posest zaplenil, po osvoboditvi je postala del splošnega ljudskega premoženja.

Schmid in Stahovič sta imela na Bežigradu pivovarno. Strücker je dokupil pet sosednih bukovžlaških kmetij in eno začretsko.

Kmetije:

Izza leta 1753 so bile v k. o. Bukovžlak naslednje kmetije:

a) v Bukovem žlaku:

Koštomajevo — nastalo iz štirih celih enot, Šter—Verdevovo, Vidmajerjevo (dvojna), Pavherjevo (dvojna), Jugovo (dvojna), Urbančevo, Bertokovo, Kopičarjevo (večinoma razprodano), Burnikovo, Lukovo, Štrenkljevo, Klobučarjevo, Milharčičevo, Tonekovo, Koželjevo, Mežnerečevo, Globočanovo, Gorišekovo, Gajšek—Rebovovo (dvojna), Kegličevo, Ančikovo, Andrejekovo, Rovcerjevo.

b) na Slancah:

Cegelšekovo, Mačkonovo, Šturmovo, Pirnatovo (b: Verhovšek—Zupančevo), Gajšekovo, Pilatuševo (dvojna), Jesenekovo, Kačevo, Lampretovo, Zupančevo.

c) na Vrheh:

Hrastnikovo, Anžičevo, Pehanovo, Kedajek—Martunovo, Zabukovškekovo, Dobajčevo.

Po letu 1753 nastalo: Grofovo.

Gorska posest

Petkovo in Kozovinčevo na Slancah. Na Vrheh drobna gorska posest, podložna celjski gospoščini. Mestoma so iz zidanic nastale domačijice.

K. o. Kresnike

Današnje jedro te katastrske občine je dolina Voglajne na mestu, kjer se razširja proti severu, odkoder priteka vanjo Straški potoček, in proti jugu, odkoder dobiva Bojanski potok. Tu so Štore, danes pomembno industrijsko središče, ob nastanku katastrske občine pa zaselek z dvema kmečkima domačijama na severni in dvema na južni strani Voglajne. Ime je katastrska občina dobila po Kresnikah, naselju, ki je na severni strani Straškega hriba na planotici med Kresniškim in Ogorevškim potokom. Zaselek je majhen.

Večja od njega je bila kmetiška Lipa. Njeno sklenjeno jedro je zdaj tovarniška Lipa porinila navzgor pod gozd, medtem ko se je njen raztreseni del očuval v kmetiški obliki. Njega posamezne domačije segajo navzgor po terasastem in gozdnatem pobočju do temena slemena, kjer prehajajo v Pečovje, v glavnem raztreseno naselje, ki ima južno sonce in se je ohranilo, čeprav ga je iz doline ogrožalo rudarsko delo. To delo je zamrlo, kajti iz večjih gor južnega ozadja (Srebotnik, Bojanski vrh, Tolski vrh, Ramance — Svetinski vrh), prihaja obilje voda, ki so rudnik zalile. V tem dolinskem ozadju se skrivajoče Zapečje še tudi spada h kresniški katastrski občini.

Stare kmetije:

a) na Kresnikah:

Gorjupovo, Adamčevo, Kandolovo (dvojna), Kresnik—Konfinjekovo, Menihovo.

b) v Štorah:

Štor—Plavc—železarna, Jerač—železarna (b: Štorovo— z usnjarno, c: Lokošekovo — z gostilno in mesarijo; na posesti nastala stara šola).

Celjska (novoceljska) urbarialna kmetija: Pečnakovo (na delu posesti nastala prvotna železarna).

Celjska opatijska urbarialna kmetija: Olšenekovo (na delu posesti nastala prvotna železarna, stara gostilna).

Teharski plemiški občini pripadajoči kmetiji, nastali po letu 1753: Koželjevo (b: Tofant—Herman—železarna), Tretenšekovo—železarna.

c) na Lipi:

Tomaževo, Francljevo (dvojna), Odrijekovo, Cerovšekovo, Bosjanovo, Grilčevo (dvojna), Dragarjevo, Kranjc—Knafeljčevo, Kramperšekovo, Di-

mečevo, Jeršičevo (dvojna), žaga, mlin, stope—tovarna pohištva, Jevšekovo.

č) na Pečovju:

Skamenovo v Zapečah—železarna (a: Štorekovo), Zapečnikovo, Pečovšekovo (Miha Vizjak — znamenit sadjar; b: Sternadovo), Doberšekovo, Žakljevo, Prevoršekovo, Zaokrožnikovo, Krajšekovo, Jelovšekovo, Kumrovo, Sitarjevo, Krulčevo, Štamperšekovo, Fišerjevo.

Občina Sv. Lovrenc

Splošni zgodovinski pregled

Obstajajoča od leta 1850 do 1933, je zavzemala porečje srednjega dela Voglajne med Teharjem in Šentjurjem. Na jugu je segala tako daleč v hrib, vključujoč Veliki in Mali Bojanski vrh, Gradišče, Babni vrh, Lome, Plešivec in Resevno. Na severu ji je potekala meja po gričevitem slemenu, ki spremlja potok. Na zahodu je zajemala desno stran Bojanskega grabna, na vzhodu se je spuščala z Resevne in sekala dolino Voglajne.

V dolini si v smeri zahod — vzhod sledita zaselka L o k e in O p o k a. Vzhodno od Opoke je na severni strani potoka večje naselje P r e ž i n s k a (Prožinska) v a s , na južni strani je najprej G a j z eno samo veliko kmetijo, nato pa večji zaselek M o s t e. Na južni strani doline je sicer nevisoko, toda izrazito gričevito sleme, ki ga Žekovski potoček, pritok Voglajne, deli v dva dela. Za slemenom je na vsaki strani potočka kotlinasta planota. Zahodna planota je središče katastrske (davčne) občine Sv. Lovrenc, vzhodno pa pripada katastrski občini Prežinska vas, katere glavni del je sicer dolina Voglajne.

V k. o. S v. L o v r e n c je na gričevnatem slemenu južno od Voglajne naselje G o r i c a , katerega ime nas opozarja na prvotni vinogradniški značaj. Na njegovem južnem vznožju nastaja novo naselje P o d g o r i c a . Hrbet Gorice, ki se spušča v dolino med železniško postajo in tovarno se je nekdaj imenoval Malek. Okrog cerkve sv. Lovrenca je naselje, ki se je prej imenovalo S v. L o v r e n c , danes ga označujemo kot K o m p o l e. To ime je že prej zajemalo deloma raztresene kmečke domačije na sami planoti. Ena izmed njih, Ocvirkova, ki je na zahodnem robu planote, še nosi staro ime: Kompolšek. Nad vzhodnim delom Kompol je pobočje razrezano v nekaj lapornatih hrbtov, kjer so še danes vinogradi, ostanek vinske gorice, imenovane na zahodni strani M e l j e , na vzhodni strani (nad Žekovskim potočkom) pa P r e z i d. Pobočje prehaja v ozko teraso, ki se na vzhodu zelo strmo spušča proti potočku. Prav na robu je cerkev sv. Janeza, naslednica nekdanjega gradu P r e ž i n. Domnevni grajski stolp še samotno stoji zahodno od cerkvice in služi kot zvonik. Tudi v škarpi in prednji steni cerkve utegnejo biti ostanki gradu. Zahodno od cerkvice se terasa v razgibani obliki nekoliko razširi. Vsa ta okolica nosi ime Š e n t j a n ž. Glede na cerkvico pobočje na njeni severni strani (Podzid, Melje) označujejo tudi kot P o d š e n t j a n ž. Zahodno mejo Šentjanža tvori potok Toplica, ki izvira tu z močnim izvirkom, teče proti severu skozi dolinico Toplico in se

nad štorsko železarno izliva v Bojanski graben. Izliv je prekrit in se ne vidi več. Zahodno od cerkvice se vrste prvotno samotne domačije, ki imajo značilna imena: Podlog, Vreča, Na vodicah, Koludrija (obe zadnji imeni sta pozabljeni). Nad Toplico in Bojanskim grabnom je hribček, katerega najvišji del so nekdaj označevali kot Kostanje, danes mu pa še vedno pravijo Montekukolijev hrib, opozarjajoč tako na grofa Montecuccolija, ustanovitelja štorske šamotne tovarne. Na severni strani hriba je raztresena Spodnja Laška vas. Njene hiše, večinoma novejšega postanka, segajo od vrha do Toplice. Na južni strani je pa Zgornja Laška vas, sklenjeno kmetiško naselje. Nad Zgornjo Laško vas je pobočje Bojanskih vrhov in Gradišča. Med obema Bojanskima vrhovoma je hribovski zaselek Žirovišče. Na Gradišču je planotica, o kateri trde, da je bil nekdaj na njej grad, najdena opeka priča o neki stavbi. Na vzhodnem pobočju Babnega vrha, nad cerkvijo sv. Janeza, je med gozdovi Zgornji Šentjanž, samotna kmetija je tudi na planoti Babnega vrha.

Na področju k. o. Prežinska vas je na dnu kotlinaste planote Straža. Nad njo si slede ob Žekovskem potočku Turn, Pristava, Žekovca, Zaklepeca in Šimone, v smeri proti Resevni pa Zagaber in Resa — majhni zaselki in samotne kmečke domačijice. Te zaselke so nekdaj označevali kot Podprežin ali tudi kot Prežin. Prištevali so jim tudi Gaj, Moste in Prežinsko vas.

V zgodnji fevdalni dobi je bilo celotno področje občine (po volilu grofice Heme) v oblasti ženskega samostana na koroški Krki in nato (po odločbi salzburškega nadškofa) koroških krških škofov. Škofje so zahodni del (v glavnem sedanjo k. o. Sv. Lovrenc) izročili kot fevdalno posest v upravo vitezom (ministerialom) Prežinskim. Ti so zgradili gradič Prežin. Imeli so v svoji oblasti precejšnje število kmetij. Vendar so si s cepitvami slabšali svoj položaj. Na podlagi svaštva so si precej njihove posesti pridobili vitezi Safnerji. Vzhodni del področja (v glavnem sedanjo k. o. Prežinska vas), so pa škofje izročili v upravo in oblast Rifniškim vitezom, ki so si kot sedež zgradili grad Rifnik nad Šentjurjem. Okrog l. 1330 si je najprej Prežin in nato Rifnik pridobil celjski grof Friderik I. Posest v Toplici je grof dal zapisati na ime svoje žene Dimute.* Sicer se pa Celjski grofje za grad Prežin niso brigali. Pustili so ga propasti, kmetije so pa priključili celjski gospoščini. Neki del posesti so pozneje izročili beneficiju Matere božje v Svetini. To se je zgodilo kmalu po zgraditvi gotske cerkve, verjetno je bil darovatelj grof Friderik II., o katerem menimo, da je cerkev zgradil. Ta beneficij so pozneje združili z dvema laškima beneficijema, izmed katerih je bil prvi pri kapeli sv. Janeza na pokopališču, drugi pa pri starem špitalu. Združeni trojni beneficij so si leta 1688 pridobili celjski minoriti. Odkar je bil samostan leta 1808 ukinjen, so njegovo gospoščino označevali kot eksminoritsko. Kot tako jo navaja tudi stara zemljiška knjiga.

Državna uprava jo je leta 1829 prodala bivšemu rudarskemu podjetniku Jožefu Drašu. Nekaj kmetij so dobili tudi gospoščini Zalog — urad

* Ob potoku je bil poznejši Vrečerjev mlin, ki ga zdaj ni več, druga posest je bila večinoma po bregovih.

Širje in Prebold, celjska župnija (poznejša opatija), ter teharska župnija in samostan Jurklošter. To se je deloma zgodilo že zgodaj. Kajti celjski urbar iz leta 1498 navaja za to področje sorazmerno malo kmetij, urbar iz leta 1751 jih ima še manj. V vzhodnem delu področja (v. k. o. Prežinska vas) je izprva prevladovala posest rifniške gospoščine, ki sta jo pozneje prevzela Anderburg in Blagovna. V vsej občini je bilo zelo mnogo vinogradov, ki so jim bili fevdalni gospodarji iste gospoščine, lastniki pa poleg kmetov deloma celjski meščani. Že proti koncu fevdalne dobe se je marsikatera zidanica spremenila v hišico, v kateri je bival siromak.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja za Št. Lovrenc 1, za Gorico (Am puhel) 2, za Stražo 1 kmetijo in 2 dvorca, za Toplico 2 kmetiji (bili sta gotovo tik ob sedanji štorski tovarni — že v teharski občini), za Laško vas (Prežin) 8 kmetij. Torej 17 posestnih enot.

Urbar iz leta 1751 jih ima samo 14 : 8 kmetij v Podprežinu (Unterpreschin), 3 v Kompolah, 2 v Št. Lovrencu in 1 v Straži.

Upoštevati pa moramo, da celjska gospoščina ni odstopila gozdov, ki so bili v vsem gorskem ozadju na jugu področja. Te gozdove je okrog leta 1750 začela prodajati. Kupovali so jih kmetje, ki so tako postali pravi gospodarji gozdnih parcel, katere so prej samo uživali. Mnogo gozdnih delcev so pa pokupili tudi siromašni ljudje, ki so jih iztrebili in so se v njih naselili. Tako so v gorskem ozadju področja nastala mnoga mala posestva, ki so jih označevali kot svobodne podložne kmetijice (Freiholdschaften), večinoma se označujejo kot naseljene (behaust). Nekatere izmed njih so se pozneje po združevanju povečale in se po sprejetju zakona o kmečki odvezi spremenile v prave kmetije.

O imenju beneficija Matere božje v Svetini nas pouči izjava njegovega kaplana v cenilnem spisku iz leta 1542. V njem imenoma navaja podložne kmete: v Laški vasi (Latschowes): Vrbana Bobnarja na Gorici (na goritza): Martina v Pristavi (najbrž v »pristavi«) in Matjaža Kovača (gotovo »kovača« po opravilu). Kočljiva je navedba Jurija Tkalca (»tkalca« — po poklicu) in Mihaela Volčanška (Valteinschak) v naselju, ki ga označuje kot »Wolitschenwerdo«. Eno Brdo je na Mrzli planini — na meji med šentlovrenško in svetinsko občino, drugo je pa na južni strani Svetine, med njo in Oleščami (ki se v starejših zapisih navajajo kot Velešče. Določilni del besede spominja na Velešče. Kaplan navaja tudi vinograde in vinogradnike: v Melju (Melchperg): Kancijana, Martina.

K. o. Sv. Lovrenc

Urbarialne kmetije:

a) *Šentjanž:*

celjske (novoceljske): Poludrija (kmetija izginila že pred Marijo Terezijo), Spodnji Pungeršek, Vrečerjevo v Vreči (razbito), Ošanšekovo;

eksminoritski: Mežnarjevo (glavni del od propadlega Novakovega), Jelenčevo;

anderburška: Kraljevo.

b) *Laška vas:*
celjske (novoceljske): Rozmanovo, Mlakar—Štefanovo, Gornji Jezovšek (a: Zupančevo, c: Flisovo), Spodnji Jezovšek (a: Košec—Kraljevo);
eksminoritsko-založko-širski: Krajšek—Florjančevo, Žoharjevo (c: Štor—Pevčevo);
opatijska: Lesenjakovo;
anderburški: Ožikovo, Šuhljevo.

c) *Kompole:* prvotno pet kmetij v okolici in na robeh, zdaj tudi naselje okrog cerkve, prejšnji Sv. Lovrenc:
celjske (novoceljske): Kompolšek— Ocvirkovo (a: Kvasekovo), Brezinšekovo, Francakovo;
celjsko (novoceljsko)-preboldska: Pevčevo;
založko-širska: Kvasek—Vrhovšekovo;
teharska župnijska: Špulcerjevo (na posesti šola), Vrhovo;
eksminoritski: Koščevo, Topolovšekovo;

č) *Gorica:*
eksminoritske: Zidarjevo, Pavličevo, Centrihovo;
preboldski: Gajšek—Frecetovo, Sisekovo.
Novoceljske svobodne podložniške kmetije in kmetijice — na goratem in gozdnatem ozadju pokrajine.

a) *Šentjanž:*
Pintarjevo (pri Francakovem) Pograbijevo, Topolovšekovo, Tomaževo, Mastnakovo, Pišekovo, Pungarski Nandek, Zgornji Pungaršek, Orožen—Vrečerjevo.

b) *Žirovišče:*
Laboharjevo, Andrejekovo, Zavrhovšekovo, Podmaveršekovo.

Stare gorske domačijice
pri deloma opuščenih vinogradih izpričane izza konca XVIII. stoletja na Gorici, Maleku, Meleh, Kostanju. Podložne istim gospoščinam.

K. o. Prežinska vas

Urbarialne kmetijice:

a) *Opoka:*
založko-širska: Povalejevo;
Eksminoritska in založko-širska: Sivkovo;
blagovenska: Opokarjevo;
jurkloštrski: Gajšekovo — v Gaju, Kozober—Stantetovo (razbita).

b) *Prežinska vas:*
celjski (novoceljski): Prosinek—Kovačevo, Staretovo;
blagovenske: Gorjup—Ferenčakovo (c: Mlinar—Kolšekovo), Dremša-

kovo (a: Vrečko—Grčarjevo), Butejevo (dvojna, b: Šusej—Drev), Žnidarjevo, Štahljevo, Jagrovo;

c) *Moste:*
teharska župnijska, Terentečevo;
anderburške: Šuhljevo, Špančevo, Kovačevo (c: Mulejevo, Arzenšek —Jagrovo in Metličarjevo).
jurkloštrska: Knafelčevo.

č) *Straža:*
celjska (novoceljska): Mastnakovo (razbita, c: Petkovo);
zaloško-širske: Tomažakovo, Požlepovo, Vrečer—Krofličevo, Starčevo—Plankovo;
opatijski: Stantetovo — na Rakovni, Kovačevo (c: Čiporej—Andrejčkovo);
preboldska: Bobekovo.

d) *Kompole:*
zaloško-širska: Kolarjevo (c: Čretnikovo);
preboldske: Pušjek—Pušnikovo: Na pušči, Majorančevo, Čerenski — na Čereji, Podbrežnikovo — Pod bregom.

e) *Pod Turnom:*
celjska (novoceljska): Cvilijevo (c: Kaplovo).
eksminoritska: Gornik—Gorjupovo.

f) *Zaklepeca:*
zaloško-širska: Ojsteršek—Kristanovo.

g) *Žikovca:*
zaloško-širska: Jug—Gajšekovo;
eksminoritska: Stante—Gajšekovo: Pri koči (c: Ojsteršekovo — opuščeno).

h) *Zagaber:*
eksminoritska: Celovšekovo.

D o m i n i k a l n i k m e t i j i (blagovenski): Oberžanovo, Gaberčevo.
Prežinska vas:
Novoceljske svobodne podložniške kmetije:

a) *Pod Turnom:*
Završekovo — na Smudnici, Romihovo, Lukanovo.

b) *Šimone:*
Planko—Mlakarjevo, Turkovo.

c) *Plešivca:*
Zajc—Glazer—Lukanovo (opuščeno).

č *Žikovca:*
Oset—Ojsteršek—Flisovo: na Žekovcu.

d) *Zagaber:*
Bergovšekovo.

e) *Resevna:*
Resevšekovo.

Gorska posest
v Prežinski gori, Zagradu. Turnu, na Lipi in Brezi. Mestoma domačijice, nastale iz zidanic. Lastništvo ugotovljeno izza srede XIX. stoletja.

Občina **Svetina** (Svetje)

Splošni zgodovinski pregled

Občina Svetina, obstajajoča od leta 1850 do 1933, je med občinami, ki so prišle v sestav sedanje celjske občine, najbolj hribovita. Na Tovstu je bilo stikališče med celjskim, laškim, teharskim in svetinskim svetom. Vzhodno pobočje Tovsta prehaja v dolgo sleme, ki se zložno dviga v Svetinski vrh, imenovan Ramance. Te se spuščajo v široko sedlo, ki ga na južni strani omejuje Veliki vrh. Med Svetinskim in Velikim vrhom je nastalo glavno naselje občine, Svetina sama, v prelepi legi, ki nudi pogled na vse strani.

Na vsaki strani sedla izvira potoček, na severu Oderšna, na jugu pa Kozjica, ki se v Mrzlem dolu, tj. v Spodnji Polšnici, izliva v Reko.

Na južni strani Ramanc je tik pod slemenom planinski dom, ki ga je uredila štorska železarna, na severni strani pa nekoliko niže partizanski Vrunčev dom.

Na severnem svetinskem pobočju, ki ga seka dolina Oderšne, je prostrano naselje Javornik, ki ga tvorijo zaselki dveh, treh kmetij (Javornik, Končni dol, imenovan tudi Glažuta ali Svetli dol, Mrzla planina in Ravnine) in posamezne domačije (Slemena, Markovci, Brdo). Na južni strani Svetine je podobna oblika naseljenosti. Tu so na zahodni strani Velikega vrha zaselka Planinica in Povšnica (Polšnica) in domačiji s pozabljenima imenoma — Zlogovno in Volhovec, na vzhodni in južni strani vrha pa so Jurkovlje, Travnik, Lešje, Slapina (Slapna ravan), Tisovci in Sela, ki nosijo skupno ime Kanjuce.

Področje Svetine je bilo po smrti grofice Heme v posesti laške gospoščine, ki je že sredi XII. stoletja postala deželnoknežja-vojvodska. Severno odtod je bila posest krških škofov. Na škofovskem svetu je nastal grad Prežin, na mestu sedanje cerkvice sv. Janeza. Na njem so gospodarili škofovski ministeriali, vitezi Prežinski. Ti so dobili od štajerskih vojvod v fevdno last »Planino«, tj. Svetino in njeno severno področje. Od zahoda je segala proti Svetini celjska gospoščina, ki ji je v smislu fevdnega prava pripadala teharska plemiška občina, katere gozdovi so verjetno že tedaj segali do Tovsta in Ramanc.

Prežinsko gospoščino si je pridobil Celjski grof Friderik I. okrog leta 1340. Krški škof je na to pristal. Z njo vred si je s pristankom vojvode pri-

dobil tudi »Planino«. Skoraj istočasno (1336) si je Celjski grof pridobil tudi laško gospoščino. Habsburški vojvode so jim jo zastavili za posojeni denar. Ker denarja niso nikdar vrnili, se je zastava spremenila v trajno posest.

Svetina je bila tedaj vsekakor že naseljena. Saj je grof Friderik II. leta 1436 Jeri, vdovi Luke Hantascherja, in njenim otrokom na Mrzli planini podelil v fevd eno in pol kmetije. Istočasno je grof opatu Linhartu za jurkloštrski samostan razen Gradca in drugih posestev okrog Laškega in Ponikve ter ribolova v Savi pri Impolci podelil tudi sedem in pol kmetije na Planini. Gotovo gre tu za svetinjsko Planino, čeprav je pozneje samostan v okolici imel samo eno staro kmetijo.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja za Svetino, ki jo označuje z izrazom »Pri vseh svetih« (zu allen Heiligen), 2 in pol kmetije, za Polšnico eno zasedeno in eno pusto kmetijo, za (Mrzlo) Planino (Alben) tri polovične kmetije z dvema posestnikoma: Zupaničem in Novakom.

Gospoščinski urbar iz leta 1751 navaja za Svetino sedem kmetij in pravi, da so nastale iz bivše pristave. Njihove domačije obkrožajo cerkev.

Valvasor pripoveduje, da so grofje imeli na pristavi mnogo ljudi in so zanje zgradili Materi božji na čast lepo gotsko cerkev. Po stari pripovedki so iz izvira potočka Kozjice vsako jutro priplavale na dan ribice s črnimi pikami, s katerimi so se graditelji cerkve hranili. Ko so nekoč delali na Marijin praznik, ribic ni bilo več. Cerkev in stolp sta zunaj črna, da bi ju Turki ne opazili. Leta 1487 so jo oskrunili med binkoštnim torkom in sredo. Leta 1714 je cerkev pogorela. Cerkev je bila nekoč priljubljana božja pot. Glavni romarski shod je bil na praznik Marije Snežne, 5. avgusta.

Za Polšnico navaja urbar iz leta 1751 sedem kmetij.

Laška gospoščina je imela svoj poseben urbar. Najstarejši je iz leta 1524.* Za Planinico navaja župana (vaškega predstojnika) Urbana ter kmeta Gregorja in Lenarta Majcena, za Lešje župana Janžeta in kmeta Gregorja ter Luko, za Volkovec Marina na dveh polovičnih kmetijah, za Jurkovlje dva župana (Zupana — Supan), Matijo in Janžeta, za Tisovce Gašperja na pusti kmetiji, za Javornik kmeta Jurija, za Markovce kmeta Jurija in Ulrika, za Ravnine župana Jurija in Janeza, Filipovega sina, za Mrzli dol Gregorjevo vdovo, Mihaela Krajnca, Luko — Šipkovega sina, Ulrika na kmetiji brata Andreja in Gregorja na dveh kmetijah.

Urbar iz leta 1582* navaja za Planinico Urbana in Jurija — Primoževa sinova, Martina — Avguštinovega sina, in Filipa Babiča na dveh kmetijah in na mlinu, imenovanem Brusnik, za Zlogovno kmeta Martina Zlogovšeka, za Lešje vdovo in dediče župana Martina (Martin Supan), Lovrenca Juga na Janžetovi kmetiji in Marka Lahomška (Lahombl) na Boštjanovi kmetiji, za Volkovec Marka — sina Pavla Juga, za Jurkovlje vdovo Simona Šoparja in Štefana Šoparja na eni obdelani in eni pusti kmetiji, za Tisovce dediče Janžeta Tisovšeka na eni obdelani in eni pusti kmetiji, za Javornik Lenarta Javoršeka, za Markovce Mihaela — sina župana Blaža (Blas Supan), in Mihaela — Boltažarjevega sina, za Ravnine dediče župana Jurija Bernika,

* Smotrno urejen prepis obeh urbarjev v celjskem zgodovinskem arhivu.

Marka — Cvirnovega sina, Andreja Rataja, Boštjana Šipka — od kmetije Krištofa Škrata, Matija Lesnika in Mihaela Lešnika, za Mrzli dol Lovrenca Šipka.

Slične so navedbe v urbarju iz leta 1621.

Pri cerkvi so Celjski grofje ustanovili beneficij Blažene Marije (Beatae Mariae), ki so ga obdarovali s podložnimi kmetijami in vinogradi. Kaplan Jakob George (Jerše) je leta 1540 poslal oblasti cenilni spisek z navedbo podložnikov in dohodkov. Podložniki so bili močno raztreseni. Na sami Svetini (na hribu Naše gospe) je bil samo Mihael Polavder, na Mrzli planini so bili Jakob Kovač, Blaže Urban na Rtiču (Nartischi) in Ahac Privšek (Preue schekh). Mrzla planina zajema tu tudi Javornik. Več podložnikov je bilo drugje: v Laški vasi pri Štorah, v Gorici, na Polju in Panečah pri Jurkloštru, v Bezovju pri Šentjurju in Višnji vasi pri Vojniku. Vendar jih v Višnji vasi proti koncu fevdalne dobe ni bilo več. Vinogradniški podložniki so bili po goricah okrog Kompol in Prežina.

Okrog leta 1641 je cesar Ferdinand III. ta beneficij podelil laškemu župniku Janezu Kriz. Cobelliju de Belmonte, ki ga je združil s tremi drugimi: beneficijem sv. Janeza v laškem karneriju (kostnici), z beneficijem laške starega špitala in celjske cerkve sv. Duha.

Po letu 1663 je imel te beneficije duhovnik Martin Spagnol. Zaradi neplačanih davkov so jih zaplenili. Odkupil jih je neki Scheffer. Ta jih je daroval celjskim minoritom. Cesar Leopold je leta 1688 daritev potrdil kot legatum Scheferianum. Minoriti so te beneficije združili s svojo ostalo posestjo. Z njo vred jih je leta 1829 kupil Jožef Draš. Zakon leta 1848 jih je ukinil.

K r a j i i n k m e t i j e

Celjske (novoceljske) pristavske kmetije — okrog cerkve: Štrikojevo, Kolšekovo (opuščena — na njenem zemljišču šola), Kovačevo (b: Dobovšekovo), Doličevo, Klinarjevo (c: Krenčevo), Veternikovo (b: Miklavževo), Hudomavčevo.

Druge celjske (novoceljske) urbarialne kmetije:

a) Polšnica:
Francljevo, Mlaketovo, Štrikovo, Ulagovo.

b) *Mrzla Planina:*
Lah—Jelenčevo (dvojna), Mlakarjevo, Plajderčekovo.
Novoceljske svobodne podložniške kmetije:

a) Ravnine:
Arharjevo, Dobošekovo, Golčevo.

b) Končno selo: (Glažuta, Svetli dol):
Dundeševo, Lipljevo (na mestu bivše steklarne), Bokunovo, Majerjevo, Progarjejo, Plahutovo, Plajderjevo, Seničarjevo, Zorkovo.

c) Javornik:
Bebarjevo, Slemenšekovo — na Slemenih, Novak—Gradišnikovo — na Resi, Špičjekovo, Petračevo, Fižekovo, Zavrhovšekovo, Šurbej—Polžekovo (b: Zajčevo).

č) Veliki vrh:
Barbovo, Zorkovo.

d) *Kanjuce:*
Slapšak—Klepetajevo.

e) Slapna ravan:
Muhečevo.

f) Polšnica:
Pesjakovo — na Požarišču.
Laške urbarialne kmetije:

a) Polšnica
Zlovšekovo — na Zlogovnem (b: Mlakarjevo).

b) Veliki vrh:
Razbita Lešek—Romihova kmetija: a: Koprivčevo, c: Jurkošekovo — v Lanišah, Verhovšekovo, Pesjakovo in Berovšekovo — v Berucah.
Zdolšekovo in Tomaževo — v Lešah, Štarklovo, Lužekovo (b: Sevšekovo — v Selah, c: Zorkovo), Romihovo — na Travnikih (a: Lukeževo, c: Buncljevo in Jurkošekovo — na Trati), Tisošekovo — v Tisovci.

c) Javornik:
Langerjevo, Pajkovo (a: Podjavorski mlin, b: Javoršek—Šančevo).
Laški dominikalni kmetiji:
Horjakovo (na zapadni strani Velikega vrha), Žipčenovo (na Javorniku).
Eksminoritski urbarialni kmetiji:
Lah—Jelenčevo na Mrzli Planini (drugi del podložen Celju—Novemu Celju deloma kot urbarialna, deloma kot svobodna podložniška posest) in Krenčevo (združeno s Klinarjevo Celju podložno pristavsko posestjo).
Jurkloštrska urbarialna kmetija:
Slapšakovo na *Slapni ravni.*

Ogorevc

je naselje, ki pripada katastrski občini Goričica. Ta je bila del občine Sv. Jurij pri Rifniku od 1850 do 1905, občine okolica Sv. Jurij ob Južni železnici od 1905 do 1937, občine Sv. Jurij pri Celju od 1937 do okupacije.

Naselje se deli v Spodnji in Zgornji Ogorevc. Medtem ko je Spodnji Ogorevc ob ustanovitvi velikih občin leta 1955 ostal pri Šentjurju, je prišel Zgornji Ogorevc po želji prebivalstva k Celju. Je namreč na gričevitem slemenu, ki je nadaljevanje Kresniškega slemena in ima v bližini Štore in šolo v Kompolah.

V Zgornjem Ogorevcu je pet starih kmetij, dve sta bili podložni Novemu Celju, tri so pa bile pod celjsko opatijsko gospoščino. Pod celjsko gospoščino je bila tudi ena svobodna podložniška kmetija. Kmetije Spodnjega Ogorevca so bili vse pod Blagovno.

Celjske (novoceljske) kmetije: a) urbarialni: Bevčevo in Gologrančevo; b) svobodna podložniška: Ledinšekovo.

Opatijske urbarialne kmetije: Artiškovo, Vernovšekovo, Tanačevo.

Občina Škofja vas

Občina Škofja vas je nastala leta 1875 s tem, da so obsežno področje izločili iz velike občine Vojnik, nastale leta 1850. Pri tem je šlo za to, da se trg z najbližjo okolico osamosvoji in osvobodi vpliva premočnega kmečkega življa.

Trgu je ostala sama katastrska občina Vojnik, ki se na severni strani naslanja na Vojniški hrib, se na vzhodu vzpenja na pobočje Tomaževega hriba, na zahodu pa sega preko Hudinje.

Katastrska občina Škofja vas

je zajela naselja ob glavni cesti: Šmarjeto in Škofjo vas ter Zadobrovo vzhodno od Škofje vasi.

Šmarjeta

je bila po smrti grofice Heme 1043) verjetno pod oblastjo krških škofov. Vsekakor je pa bila tudi pod močnim vplivom sosedne vojniške in celjske gospoščine. Iz krške fevdne knjige posnemamo, da jo je leta 1629 dobil v fevd V. pl. Mauerberg in so jo leta 1713 še imeli njegovi dediči. Ti so posest verjetno izročili cerkvi sv. Marjete, ki je bila na južnem koncu naselja. Nasproti cerkvi je bil dvorec Smrečnik (Fichtenhof), ki stoji še danes in se nekoliko loči od boljših starejših hiš. Cerkev samo so podrli v smislu reforme cesarja Jožefa II. in danes o njej ni nobenega sledu več. Toda Mauerberg je mogel imeti samo del Šmarjete. Neki del je že pripadal nunskemu samostanu v Mekinjah pri Kamniku. Kajti ko so leta 1577 za Viktorja pl. Welzerja, zakupnika vojniške gospoščine, objezdili njene meje, sta opatica samostana in oskrbnik na Rabensbergu posredovala pri objezdni komisiji, da se več samostanskih podložnikov osvobodi služnosti vojniškemu uradu, ker nimajo na vojniški posesti več pašnih in gozdnih pravic.

Leta 1755 je kot lastnica šmarjetskega imenja podpisana Marija Konstancija pl. Podobnik, rojena Kramberger. Leta 1802 so imenje prepisali h konjiški gospoščini. Imelo je tedaj 9 kmetij, ki so bile deloma združene. Ob koncu fevdalne dobe je bilo v vasi 7 konjiških kmetij, ena je pripadala Brumbergu (ki je bil tedaj novoceljski), ena pa župnijskemu imenju v Novi cerkvi.

Tedaj in še pozneje je bilo posebno na glasu Balantovo, ki je združevalo dve kmetiji. Večja domačija še sedaj stoji ob cesti sredi naselja.

Pri njej je bila imenitna prevozniška gostilna. Njen gospodar Balant je bil ugleden župan tedaj še združene leta 1850 nastale vojniške občine.

Konjiške urbarialne kmetije: Balantovo, Kotnikovo, Čatrovo, Majcen—Koželjevo (b: Kovačič—Hrastnikovo), Klajnšek—Čeplovo, Gaber—Ravnakovo, Senegačnik—Torkarjevo.

Brumberška kmetija: Permozerjevo (dvojna).

Škofja vas

je večje naselje, ki je severno od Šmarjete nastalo na mestu, kjer Hudinja ob južnem koncu precej strmega slemena napravi zavoj proti zahodu. Naselje je gručasto z domačijami na obeh straneh potoka in ceste ter na pobočju.

Bila je prvotno delno podložna krškim škofom. Leta 1235 je škof podelil žičkemu samostanu 3 kmetije v Škofji vasi. Leta 1604 sta Wolf Friderik in Gothard Tattenbeck urad Škofjo vas hkrati s svojim škofu podložnim vitanjskim imenjem prodala Štefanu Zibeničkemu. Na drugi strani pa imamo poročila, da je bila Škofja vas last deželnega kneza. Leta 1474 je Benko pl. Dolski (Lustthal) dobil v upravo Škofjo vas, hišo v Celju in gozdno pravico v Žalcu in Šentjurju, kar je imel poprej umrli Andrej Glogauer. Leta 1498 je Škofja vas, pripadajoča uradu v Šoštanju, imela 20 podložnikov. Leta 1503 je deželni knez Škofjo vas s Šoštanjem in Katzensteinom (Mačjim ali Šentflorjanskim gradom) podelil Ivanu Kacijanarju. Leta 1540 jo je imela hči Sholastika in leta 1554 Sigmund Galler.

Leta 1588 se je Škofja vas ločila od šoštanjske gospoščine. Gospoščino so tedaj s privoljenjem deželnih stanov pripisali k vicedomskemu uradu, medtem ko je vaški urad Škofja vas ostal še nadalje zapisan v knjigi imenj. Kdaj je bila Škofja vas pripisana h Konjicam, ni mogoče točno dognati. V sedmih iz XVI. stoletja izvirajočih deželnoknežjih konjiških urbarjih je še ne najdemo, v urbarju iz prve polovice XVII. stoletja je pa že odstavek o škofjevaški roboti. Leta 1754 je imela Škofja vas 33 kmečkih podložnikov. Vendar so bili med njimi tudi kmetje iz bližnje soseščine, kajti v sami Škofji vasi jih je bilo samo 18. Tu so kmalu nato sledile zelo številne cepitve in raznovrstne povezave posesti. Vse kmetije so bile kupne, tudi Hercog—Budeljčev mlin. Vsako leto je ves vaški urad od gospoščine jemal v zakup ribolov na Hudinji in je zato letno plačeval 3 goldinarje. Čudno je, da je bila 1848 odkupnina za Škofjo vas določena skupno z odkupnino za Šoštanj, Mačji kamen (Katzenstein) in Forhtenek.

Urbarialne kmetije: Stepišnikovo, Stepišnik—Legvartovo, Korže—Kotnikovo, Pajmanovo, Stepišnik—Binclovo (a: Miklavž—Lončarjevo), Habjan—Škratljevo (a: Lešnik—Kresnik—Dremljevo), Samčevo, Stepišnik—Čeplekovo, Vodopivčevo, Legvart—Jakobovo, Dremeljevo, Čeplovo, Pesanovo, Vozljevo, Kopačevo, Brence—Florjančevo, Budeljčevo (prvotna Mulejeva kmetija z dvema delnima enotama, mlin, od 1874 do 1897 Fehleisenova tovarna haloksilina).

Gorska posest v Bregeh: Bognarjevo, Stepišnik—Tomažič—Čmerovo, Korže—Vozel—Pirc—Korošec—Haler—Tanjšekovo.

Bozne — bivša gmajna

Škofjevaška gmajna, imenovana Bozne, je bila na ljubečenski strani. Tam je pasel čredo srenje vaški pastir. Na gmajni sta bili poleg skupne sušilnice za lan (frjače) kozolca in hleva, dve opekarni, kjer so izdelovali opeko za domače potrebe. Gmajna je bila deloma zarasla z grmovjem in gozdom. Razdelili so jo v začetku druge polovice prejšnjega stoletja med 31 kmetov.

Na gmajni je nastalo novejše naselje. Ime Bozna spominja na bez (eg): Bezina, Bozina, Bozna.

Zadobrova

Zadobrova se začenja na severu pod Sv. Tomažem in sega na jugu do Trnovelj. Na zahodu jo danes Dajnča in terasa ob njej ločita od Arclina in in Škofje vasi, na vzhodu se stika z ljubečenskim svetom. Tu se začenja področje poljskih opekarn, kajti pod vrhnjo plastjo je glina. V Zadobrovi so prvotne kmetije redke. Šele v osemdesetih letih so začele nastajati nove domačije ob cesti Arclin—Trnovlje, vendar je naselje še vedno bilo redko.

Kar je v Zadobrovi starejših kmetij, so bile konjiške, nekatere so se odcepile od škofjevaških. Samo ob ljubečenski meji je bilo nekaj Novemu Celju podložne posesti — stare urbarialne in novejše po letu 1751 nastale dominikalne kmetije.

Konjiške urbarialne kmetije: Petračevo, Spodnji Butelj, Višnar—Novačanovo, Belak—Čretnikovo, Ograjšekovo, Samec—Korenovo, Kovačevo (c: Pintar—Turk—Zapušek—Bratinovo), Ajnšek—Elerjevo (a: Resnik—Bezenšek—Verdevovo), Kotnik—Zidanšekovo, Pajman—Muškatevčevo, Čangarjevo, Špes—Hriberšek—Škrubej—Krušičevo, Čepel—Vozelj—Adrinek—Bračkovo, Zagoženovo.

Celjska (novoceljska) posest:

a) urbarialna: Kresnikovo, Babič—Breznikovo, Pirc—Šolinčevo, Zgornji Butelj;

b) dominikalna, nastala pred letom 1880 na bivši gmajni: Banovo, Jakeljčevo, Feldin—Špeglič—Koroščevo, Rezar—Jeklovo, Lešnik—Arčan—Prevolnik—Fidlerjevo, Korošec—Okornovo.

K. o. Trnovlje

Katastrska občina Trnovlje je vzhodna soseda k. o. Škofja vas. Njeno ozemlje je ravninsko, samo na severu se iz ravnine dviga nizko sleme, obrežna terasa usihajočega aluvialnega jezera.

V katastrski občini so štiri naselja: Trnovlje, Leskovec, Ljubečna in Začret. Vsa so razčlenjena.

Trnovlje

Trnovlje leže na dolinski planoti, ki jo terasa potoka Hudinje in potoček ločita od nižje ravnine ob Hudinji, samo na jugu, nasproti bivšemu Majdičevem mlinu, sega trnoveljski svet, prav do potoka Hudinje. Na

vzhodu se širi trnoveljsko področje preko Gajev in se ob vzhodni Ložnici stika s teharskim svetom, na severu meji na zadobrovsko in na severovzhodu na leskovško področje. Jedro Trnovelj je ob cesti Spodnja Hudinja —Ljubečna.

Trnovlje so imele štiri gmajne: Bozno, Zgornjo gmajno ali Loke, Zgornjo in Spodnjo Ovčno gmajno.

Bozna je bila na vzhodu pred Gaji. Razdelili so jo že konec XVIII. stoletja. Na njej so nastale nekatere nove kmetije že v fevdalni dobi.

Zgornja gmajna (Loke) je bila v soseščini Leskovca. Delili so jo leta 1784 in 1811. Ostalo je še nerazdeljenih 56 oralov 1096 kvadratnih sežnjev. Te so razdelili leta 1834. Samo nekaj sveta so pustili za tesarjenje in prezračenje živine. Kočarji so trdili, da so dobili premalo, češ da morajo nositi vsa vojna bremena in da plačujejo redno davek za vse tisto, kar so dobili prej. Vendar je razdelitev obveljala. Svoj delež so dobili tudi trije žički podložniki: Jakob Dobrovšek, Mihael Stepišnik in Jurij Gorjanc. To pa ni čudno, saj je bil občinski rihtar Mihael Stepišnik žički podložnik. Kočarje je v sporu zastopal Franc Žnidar.

Zgornja Ovčna gmajna je merila nad 56 oralov in je bila del velike Dobrove, pridobljene od Škofje vasi, ko so dobrovsko gmajno razdelili med vojniško trško in kmečke občine.

Trnoveljčani so svoj delež te gmajne razdelili med seboj šele leta 1902. Tudi tokrat ni šlo brez težav. Prav tedaj so razdelili tudi Spodnjo Ovčno gmajno, ki je bila nasproti Majdičevemu mlinu. Na Spodnji Ovčni gmajni so nastale Spodnje Trnovlje.

Trnoveljski svet je močno glinast. Zlasti v Bozni se zadržuje voda in povzroča nastanek močvirja. Bozna sicer leži nekoliko više od starih Trnovelj, vmes je terasa pod katero teče Ločnica, ki se izliva v Ložnico pod Bežigradom.

Trnovlje so prvotno spadale pod Vojnik. Z njim vred so prišle pod Celjske grofe. Ko so grofje izumrli, so prišle nazaj pod deželnega kneza. Ta je ustanovil poseben trnoveljski urad, ki je bil povezan z uradom gradu Rudenek pri Rečici v Gornji Savinjski dolini. Pozneje se je trnoveljski urad osamosvojil. Leta 1527 sta ga imela v fevdu Bolfenk in Jurij Dobrnski. Leta 1542 je Bolfenk izjavil, da ima v Trnovljah njegova žena 22 podložnikov. Po Bolfenkovi smrti sta Trnovlje podedovala Lenart in Konkordija Himmelberg (1561). V Trnovljah je bilo tedaj 31 kmetij, tri izmed njih so bile v sosednjem Leskovcu. Med lastniki kmetij se navajajo: Pongrac, dva Hočevarja, Posrane, dva Plevela, »Seitzdorfer«, Andrej pri vodnjaku, Pilih, Lončar, »Kuzner«, »Perner«, »Krajner« in Papež.

Leta 1693 je dobil Trnovlje z Leskovcem v fevd Ivan Jurij pl. Dienersberg, graščak na Taboru pri Vojniku. Iz akta ni razvidno, ali je bil on prvi Taborčan med fevdalnimi gospodarji Trnovelj in Leskovca. Po rektifikacijskem urbarju je imel urad 20 kmetij. Tri kmetije so pa pripadale samostanu v Žičah. Kdaj so mu bile izročene, ni znano. Po poznejši navedbi se je to zgodilo že davno z namenom, da bi se v samostanu brale maše.

Graščina sama je imela v Trnovljah njivico in travnik. Leta 1791 je oboje kot dominikalno posest užival kmet Cerar. Razen rednih davščin je

taborska graščina pobirala v Trnovljah tudi desetino. Leta 1791 je bila desetina prepuščena Antonu baronu Adelsteinu, lastniku Gorice pri Velenju.

Trnovlje so bile večji kraj z obrtniki. Leta 1602 so imele dva kovača in dve gostilni. Jurij Koštomaj je bil ročni kladivski, Blaž Kolar pa žebljarski in kosni kovač. Kolar je razen rednega davka dajal gospoščini vsako leto tudi 200 žebljev. Jernej Brence je imel mesnico in gostilno, Jurij Rezar pa mesnico. Spis navaja, da so bile te obrti v kraju že od davna. Poročilo je napisal Moric Welzer v Lembergu gotovo v vladarjevem imenu. V istem spisu Welzer potrjuje vse stare pravice Trnovelj, med njimi navaja poseben privilegij, ki izza starih časov osvobaja prebivalce vojaških služnosti: nastanjevanja vojaških oddelkov in prevažanja vojaških potrebščin.*

Kraj je imel tudi posebno ogradje z nižjim sodiščem, medtem ko je bilo višje sodišče v Arclinu (oziroma na Zalogu). Sodišče je bilo gotovo pod vodstvom gospoščine, ali in koliko so pri njem sodelovali podložniki kot sodniki-porotniki, to se nikjer ne navaja. Vsekakor je značilno, da so Trnovlje sosed Teharju, ki je imelo kmečko plemiško sodišče, in tudi Blagovni, ki že s svojim imenom opozarja na nekdanje vaško sodstvo (blagovaški sodnik).

Po terezijanskem katastru je bilo v Trnovljah 20 taborskih urbarialnih kmetij. Te so bile: Lukač—Cerarjevo (b: Jurčekovo in Kohne—Ančevo), Stožirjevo (b: Špes—Golčevo, c: Pirc—Pilihovo in Ložnarjevo), Koštomaj—Ostrožnik—Kodela—Črepinškovo. Pogrunčevo (b: Podjavnikovo, Gajšek—Vokovo, Klokočovnikovo in Kajnovo; c: Ahtik—Lesjakovo), Oblovo, Škratljevo; iz iste prvotne kmetije izvirajoče kmetije: Štefanovo, Črepinšek—Kojnikovo, Bobnarjevo, Kocmur—Korbar—Tonkovo, Križan—Čerenjakovo in Stropnikovo; Pličevo (c: Mehuljevo in Prevoršekovo), Ozebečevo, Lukačevo, Tomaževo, Lukač—Pilihovo, Jožefovo, Kerhnetovo (b: Antonovo), Rezarjevo (c: Mlinaričevo, Kramar—Leskovšekovo in Jerčekovo), Bincljevo (b: Pintarjevo, c: Tonač—Mahenovo, Rosbaher—Gaber—Ahtikovo in Žvižaj—Goleževo), Škrebljevo (c: Hrovat—Pilih—Žagarjevo), Dimec—Žgank— Planinšekovo (b: Bobnarjevo, Stepišnik—Špes—Majcenovo, Škrubejevo, Martjakovo, Gaber—Zidanšekovo in Žvižajevo), Velenšekovo.

Dominikalna posest, nastala na gmajni: Šuster—Pilih—Kukovičevo in Laznik—Merhant—Fazarinc—Ratajevo (obojno prvotno pri Žvižajevem), Videnšekovo, Tofantovo (c: Ahtik—Kvas—Koštomaj—Vranc—Dolarjevo), Štoharjevo, Stropnik—Fazarinčevo, Resler—Majerjevo (c: Kvas—Janc—Bratinovo), Dimčevo, Lubejevo.

Žičke (konjiške) urbarialne kmetije: Jurijevo (b: Pličevo), Ahtik—Pukl—Čatrovo (c: Čater— Kremžar—Ahtikovo), Stari Plic, Gorjančevo (b: Pintarjevo, Ternovljankovo, c: Gorjanc—Novačanovo, Čovan—Bobnar—Krumpakovo in Pilih—Jurše—Ferjančevo).

Novemu Celju so bila podložna zemljišča ob ljubečenski meji, magistratu in opatiji pa zemljišča ob Hudinji onstran hrvaškega (Majdičevega) mlina, ki so mu posestno pripadala.

---

* O vsem tem: graški deželni arhiv — fascikel Dürenbüchel (= Trnovlje).

Leskovec

Leskovec je severovzhodno od Trnovelj. Naselje raztreseno. Središče je okrog ljubečenske šole, ki je v resnici v Leskovcu. Glinasta tla so omogočila nastanek poljskih opekarn. Skoraj vse kmetije so bile podložne Taboru, izmed matičnih so tri urbarialne, dve sta dominikalni. Med sedmimi od 1750 do 1880 nastalimi kmetijami je ena odcepljena od Pogrunčkove, ena od Škratljeve in ena od Lukačeve v Trnovljah.

Taborske urbarialne kmetije: Škoflek—Gajšek—Teržanovo, Štumfovo, Koštomajevo (c: del Salamentovega), Zinoberjevo (b: Štekličevo), Čečkovo (b: del Salamentovega), Koželjevo, Koštomaj—Vengustovo.

Zaloško-širski urbarialni kmetiji: Koželj—Gaber—Koroščevo, Ahtik—Jazbec—Stepišnikovo.

Ljubečna

Ljubečna je soseda Leskovca. Razvila se je vzdolž ceste, ki veže Teharje z Arclinom in Vojnikom. Ob vzhodnem koncu naselja preseka to cestno zvezo cesta Sp. Hudinja—Trnovlje—Blagovna—Šentjur. Ljubečna je bila seveda že pred cesto, razvila se je na nekoliko se dvigajoči glinasti jezerski terasi, ob kateri so nastale številne opekarne, kakršno smo srečali tudi v sosednjih naseljih, vendar so na Ljubečni najštevilnejše.

Prvotno redko naselje se je nekoliko zgostilo šele v novejšem času, kar je manj v zvezi s kmetijstvom kakor z opekarništvom, ki je deloma dobilo industrijski značaj, ko so nekatere poljske peči nadomestili z krožnimi. Prve navedbe kmečkih opekarn se začenjajo okrog leta 1820.

Historično se Ljubečna loči od Trnovelj—Leskovca zlasti v tem, da so bile njene kmetije skoraj vse podložne celjski gospoščini.

Urbar iz leta 1498 Ljubečno že pozna in jo kot Lubietz navaja v zvezi z Žepino (Sepin), Leskovcem in Začretom (Tschret). V vseh treh naseljih je bilo 11 kmetov: Juri na župi (Jure Sup), Primož Špes (Speiss), Jure Krabaiz, Jerne, Jursche Loskowiz, Jurče v Leskovcu (Leskovčan), Jure Jozl, Luka, Mathe Jakob Legwart, Paul in Michel.

Urbar iz leta 1751 pa ima za Ljubečno in Začret (Ljubetsche et Tschret) 12 kmetij. Z njimi se ujema terezijanski kataster, ki z imenom Ljubečno zajema tudi Čret (Začret).

Na sami Ljubečni (brez Začreta) je bilo tedaj 8 urbarialnih kmetij. Do konca fevdalne dobe in v naslednjih desetletjih se je od njih odcepilo 6 kmetijic, vendar so se nekatere izmed njih združile v nove večje kmetije. Posest je hitro prehajala iz rok v roke. Po letu 1880 je bilo razmeroma malo sprememb, v najnovejši dobi jih je porajala večja gradbena dejavnost.

Poleg novoceljskih je bila samo ena tuja — konjiška — urbarialna kmetija.

Na Ljubečni je bilo izredno mnogo dominikalnih kmetij in kmetijic: 39, s cepitvami se je njihovo število povečalo za 10, z združitvami se je zopet nekoliko zmanjšalo. Na Ljubečni je bila torej zelo velika graščinska posest (gmajna in gozd), ki se je večinoma razdelila že za Marije Terezije in deloma pozneje.

Celjske (novoceljske) urbarialne kmetije: Vovkovo, Orožen—Mežnarjevo, Rezarjevo, Gorjupovo (c: Falentekovo), Marčun—Špesovo (c: Gobec —Vengust—Golec—Verdevovo), Fidlerjevo—Trobiševo, Rezarjevo (b: Arh —Plausteiner—Koštomajevo).

Novoceljska dominikalna posest — po redu nastanka: Kovač—Ropanovo, Jakljevo, Zepenšekovo, Svetčevo, Steklič—Šolinčevo, Šumarjevo, Orožen—Bezenšek—Pokelšekovo, Verovšek—Juteršekovo, Veterjekovo, Švigovo, Drejčevo, Kovač—Ropanovo, Mirnik—Jurčakovo, Zeriškovo, Kererjevo, Črepinšek—Vengustovo, Martinčevo, Bincl—Stante—Mastnakovo, Rakef—Breško—Vodopivčevo, Arčanovo, Seničar—Ameršek—Prekoršekovo, Planinšek—Ropanovo, Blažičevo—Pangerlovo—Janžek—Jovanšekovo, Kegličevo, Anžurjevo, Štajnbihlerjevo, Arčanovo, Kotnikovo, Špes—Ropanovo, Stagoj—Buser—Hrastenšek—Šumrovo, Špes—Grilčevo, Prevoršek—Beneševo.

Konjiška dominikalna kmetija: Kreponovo.

Taborska delna urbarialna kmetija: Tinovo.

Zaloško-arclinska delna urbarialna kmetija: Bobnarjevo.

Začret

Začret je majhno naselje ob spodnji Vzhodni Ložnici, stisnjeno med teharski in ljubečensko-leskovški in trnoveljski svet. V starejših zapiskih nastopa kot Čret, kot Začret so ga začeli označevati, da ga ločijo od Čreta ob cesti Celje—Teharje. Ime kaže na prvotno močvirnat svet. Naselje redko. Kmetije novoceljske: ob koncu fevdalne dobe je bilo urbarialnih pet, pozneje se je ena razbila, dominikalnih je bilo devet, pozneje so se štiri združile, dve sta se pa razbili.

Urbarialni kmetiji: Koželjevo (z opekarno — pozneje Sodinovo, in mlinom), Kompolšekovo (pozneje priključeno Bežigradu), Marčun—Lužar—Koželjevo.

Dominikalna posest: Grilčevo, Cigelšek—Filejevo, Kokljičevo, Golec—Levčevo, Mirnik—Reharjevo.

K. o. Arclin

Katastrska občina Arclin je med Škofjo vasjo in Vojnikom. Na zahodu sega iz dolinskega dna preko Hudinje v gričevje, na vzhodu se ob gričevju ustavi.

Ob glavni cesti in Hudinji je naselje Arclin. Onostran slemena so v razgibanem svetu tri raztresena manjša naselja: Lešje, Runtole, Lahovno. Četrto naselje, Prekorje, je nekoliko južneje, na posebnem slemenu med škofjevaškimi Bregovi in Runtolami ter Lahovno.

A r c l i n

Arclin je večje, prvotno redko naselje na obeh straneh glavne ceste, bliže Vojniku kakor Škofji vasi. Na vzhodni strani ceste je G o r n j i , na zahodni strani pa S p o d n j i A r c l i n , ki sega z nekaterimi domačijami preko Hudinje na nizko pobočje.

Prehod k pobočju tvori terasa, ki spremlja Hudinjo od Višnje vasi do Škofje vasi. Nižja, toda bolj oddaljena je terasa na levi strani potoka.

Svet ob Hudinji je nizek, ilovnat, mestoma peščen in izpostavljen poplavam. Na vzhodu sega proti Arclinu ljubečenska glina, ki pa izgublja tu svojo sivo barvo in postaja žolta.

Ko so uvajali katastrske občine, so napravili Arclinu silo. Gornji Arclin in tisti del Spodnjega, ki je južno od vaške proti Hudinji vodeče ceste, so pustili pri k. o. Arclin, medtem ko so del naselja, ki je severno od navedene ceste, prisodili k. o. Vojnik okolica.

Večina starih arclinskih kmetij je bila podložna prvotno vojniški, pozneje pa založki gospoščini, uradu v Arclinu. Arclinsko ime je nosilo tudi gospoščinsko krvno sodišče, ki je imelo, potem ko ni bilo več vojniškega gradu, svoj sedež v Arclinu, kasneje se je pa preselilo v Zalog, k središču gospoščine.

Precej kmetij je bilo podložnih vojniški trški gospoščini, kar je znak, da je bilo trgu v srednjem veku podeljenega mnogo sveta, ki ga je potem razdal.

Nekaj kmetij je bilo podložnih celjskemu špitalu (pozneje Novemu Celju) in župnijskemu imenju v Novi cerkvi (Strmcu).

Mnogo je bilo v Arclinu pozno nastalih dominikalnih kmetijic. Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Arclin (Aytzlin) 5 kmetij. Na njih so bili: Matej (ki je imel dve kmetiji), Mihael, Luka Šoštar, Jurij Kukec.

Založke kmetije:

a) urbarialne: Kerševo (a: Blazinšekovo), Samčevo, Budeljčevo (dvojna), Grelčkovo, Juteršekovo (a: Kovač—Cencelj—Kovač—Ahčan), Primoževo;

b) dominikalne: Lužar—Puklovo.

c) Posest, nastala iz bivše gmajne leta 1863: Dobrotinšek—Špes—Preboršekovo, Nečkovo, Srakovo, Podergajs—Kožuh—Kovač—Ločnikar—Antlogovo, Gajšek—Kranjc—Žužej—Špesovo.

Vojniška magistratna posest:

urbarialna: Arčetovo, Šuhljevo (b: Polončjekovo), Medved—Stojan—Kos—Kožuhovo, Boštjančkovo, Škoflekovo, Goropičjekovo, Kompan—Rose—Lesjak—Klinc—Vrečko—Kovačič—Ločnikarjevo, Štokovjekovo, Pristovšek—Kamerer—Kvas—Brancetovo, Pristovšek—Vrečer—Učakarjevo, Kovač—Verdelovo, Olčekovo, Lužarjevo;

b) dominikalna: Gmajner—Sedminekovo.

Celjska (novoceljska) urbarialna posest: Pavličevo, Šuhelj—Jeler—Podlogarjevo.

Novocerkovski urbarialni kmetiji: Pušnovo, Krjarjevo.

L e š j e

Vse kmetije podložne Zalogu (urad Arclin).

Urbarialne kmetije: Borovski Salatjek, Zidarjevo, Johanovo, Gradišnikovo, Volavčevo, Kosovinčevo.

Runtole

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Runtole (Rundorf) tri kmetije in dva kmeta: Majc(ena), čevljarja, in Tomaža Majc(ena). Drugi Majcen je imel dve kmetiji.

Okrog leta 1800 so bile v Runtolah štiri urbarialne kmetije; ena je bila podložna Zalogu—Arclinu, dve Taboru in ena Zgornjemu Lanovžu. Že tedaj so bile v naselju tudi tri taborske dominikalne kmetije, ki so nastale na svetu bivše graščinske pristave.

Zaloško—arclinska urbarialna kmetija: Berlužičevo.

Taborske kmetije: a) urbarialni: Runtolšekovo, Podjavoršekovo; b) dominikalne: Rovtarjevo — v Rovtah (b: Kovač—Karnjovšek—Krulčevo), Šmonovo.

Zgornjega Lanovža urbarialna kmetija: Otorepčevo.

Lahovna

Na Lahovni je kot zemljiška gosposka prevladoval Zgornji Lanovž, ki je imel pet kmetij. Ena delna kmetija je bila podložna Novemu Celju in ena vojniškemu magistratu.

Urbarialne kmetije Zgornjega Lanovža: Skameljevo, Pevčevo (c: Skamnovo), Piklovo, Cokanovo, Vidmajerjevo.

Celjska (novoceljska) delna urbarialna kmetija: Dokler—Skamnovo.

Vojniška magistratna urbarialna kmetija:

Prekorje

Na Prekorju je bilo pet urbarialnih kmetij podložnih novoceljski gospoščini, do leta 1759 celjskemu špitalu. Razen tega sta tam v prvi polovici XIX. stoletja nastali dve novoceljski dominikalni kmetiji. Na vinograde spominjajo tri novoceljske (špitalske) gorske kmetijice. Vse urbarialne kmetije so bile zakupne.

Urbarialne kmetije: Zupančevo (Plavškarjevo), Prekoršekovo (a: Hrastnikovo in Hriberšek—Kresnik—Kalinškovo), Okrožnikovo, Kosovinc—Jezernikovo, Kmetljevo.

Dominikalni kmetiji: Artnak—Novačan—Seničarjevo, Brandstätter—Stamol—Gajšek—Krulčevo.

Gorska posest: Oberčevo, Artnak—Dobrotinšek—Operčkalovo, Bornšek—Pilih—Vidmarjevo.

K. o. Vojnik okolica

Ta katastrska občina obdaja trg okrog in okrog, samo na vzhodu se mu je njena meja umaknila precej visoko v breg.

Najvažnejše naselje je Arclin, toda samo njega severni del, južni del, tvori (že obdelano) posebno katastrsko občino. Na zahodni strani Hudinje sledi Arclinu na nizkem slemenu v severni smeri naselje Gradišče, severno odtod je ob šmartinski cesti na vznožju pobočja naselje Gorica (ime je že kar pozabljeno), nekoliko više pa naselje Gmajna. Nekoliko

severneje je v udolju Stolnerjevo, ki se v ozadju naslanja na izrazit, toda nizek Stolnerjev hrib. S tega hribčka se spuščajo proti Hudinji pri Taboru Ježe. Na vzhodni strani Arclina sta pod pobočjem Šipek in Korenastec (Kurjastec), nekoliko više so: Robek (v dvigajočem se udolju), Pasarjev hrib nad farovškim Gajem in Petelinjek.

V ozadju so pod Tomaževim hribom Rupe, nad njimi so domačije Pod Tomaževim. Naselja so majhna in med njimi ni prave meje.

Arclin (severni del)

Prevladujejo kmetije založko—arclinske, nekdaj podložne vojniški gospoščini. Precej je tudi manjših mlajših kmetij, nekdaj služnih vojniškemu magistratu.

Založko—arclinske kmetije: a) urbarialne: Marzidovšek—Travner—Kovač — Lebanovo, Voglovo, Flegerjevo (po tradiciji rodni dom Popovičev).

Trška magistratna posest: Hrenko—Kosovo, Štancerjevo, Vrataričevo.

Novocerkovska urbarialna posest: Urševo, Salatnikovo (na tej kmetiji je bil arclinski rihtar).

Gmajna

Na Gmajni večinoma manjše kmetijice, podložne deloma Zalogu—Arclinu in deloma magistratu. Nastale so razmeroma zgodaj, že pred koncem XVIII. stoletja, kajti spisi iz tistih let, ki govore o vojniških gmajnah, Gmajne same ne omenjajo več. Gornji del Gmajne, gozd, je pa bil razdeljen za stare Jugoslavije. Posest večinoma majhna.

Zalog—arclinska podložniška posest: Gradišče (c: Šeratnikovo), Dolarjevo, Goriškovo, Peršuljekovo, Vivodovo.

Trška magistratna posest:

na gmajni, v stari zemljiški knjigi označevana kot na Gorici, kar je znak, da so na tem delu gmajne nastale vinske gorice. Domačijice: Goriškovo, Pintarjevo, Gorišek—Gmajnerjevo, Spodnji Kešprot, Zgornji Kešprot, Dremelj—Špesovo, Kvedrovo.

Štolner—Štalnerjevo, nastalo iz štirih kmetij: Grilčeve, Ožbaltove, Dragičeve, Pristovšek—Stante—Breclove.

Korenastec (Kurjastec) in soseščina

Drobna posest vzdolž ceste proti Šmiklavžu. Skoraj vsa podložna vojniškemu magistratu: a) urbarialna: Nečakovo—Jernejevo, Korošec—Lesjak Puklovo, Šipkovo (b: Pavlekovo), Verbičevo, Lešjekovo, Kompanek—Morovšekovo, Nandekovo, Hudečekovo, Krušičevo, Paserjevo (c: Spodnji Pasar), Porgerjevo, Rebevškovo, Kranjčevo, Kompanekovo, Hacerjevo, Benedek—Gorišek—Prevolnik—Smerkoljevo, Šipkovo; b) dominikalna: Zotlerjevo, Frankovičevo, Cibrovo, Zupančevo, Šubrekovo.

Založko—arclinske kmetije v: Rupah, Pod Sv. Tomažem in na Petelinjeku: Tonekovo, Lešnikovo, Ravšarjevo, Krežan—Krameršek—Vovkovo.

Gorske naseljene posesti je bilo vzhodno od Vojnika precej, deloma se je razvila v kmetijice.

K. o. Šmiklavž

ima svojo dolinsko osnovo ob srednjem teku od severa proti jugu tekoče vzhodne Ložnice, katere gornji tek se imenuje Bezovičica. Na vzhodni strani doline je nizko sleme. Naselja so majhna, večinoma redka.

Na vzhodni strani so: Žepina, Lipovec, Glinsko, Razgor, Gradišče in Bovše, na zahodni strani pa sta Šmiklavž in Pristava.

Žepina

je še v dolini ob začetku ceste, ki se v Ljubečni odcepi od ceste Arclin—Teharje in vodi skozi Blagovno proti Šentjurju. Svet je ilovnat in zato precej močvirnat. Naselje redko. Za Marije Terezije je imelo 10 urbarialnih kmetij, ki so bile podložne gospoščini v Blagovni, ena se je pozneje razdelila. Dominikalne kmetije so bile tri, pozneje so se razdelile.

Blagovenske kmetije:

a) urbarialne: Peretovo, Gorjup—Ojstriževo (trojna, na posestvu za teharsko cesto opekarna) Korantovo, Rečnikovo; b) dominikalne: Cenoberjevo, Rakitenšekovo, Prigorovo.

Dominikalna kmetija, podložna gospoščini Jelše: Avžnerjevo (b: Pokelšek—Regoršekovo).

Lipovec

na zložnem polagoma se dvigajočega slemena severno od Žepine. Od Zgornjega Ljubečnega ga loči dolinica blagih oblik, po kateri teče vzhodna Ložnica.

V naselju tri prvotne blagovniške kmetije (ena razcepljena in ena cela) ter ena delna, jelševska. Kmetije imajo tudi nekaj novoceljskih in zaloško-arclinskih parcel (v tem prihaja do izraza bližina Ljubečne in Vojnika).

Blagovenski urbarialni kmetiji: Boštjanovo (a: Avžnerjevo), Gabrovo (a: Andrejčevo), Trezekovo (a: Zadraševo, c: Stantetovo).

Urbarialne kmetije, podložne gospoščini Jelše: Samčevo, Špesovo, Krištarjevo.

Glinsko

Majhno naselje na nizkem slemenu severovzhodno od Lipovca. Dve konjiški urbarialni kmetiji in ena dominikalna, ena delna zaloško-gabrovska in ena dominikalna jelševska.

Konjiško—žički kmetiji: a) urbarialna: Vengust—Jugovo, b) dominikalna: Guzej—Koščevo.

Zalog — gabrovska urbarialna kmetija: Kugelski Košeč (delna).

Jelševska dominikalna kmetija: Runtovšekovo (delna).

P r i s t a v a

Majhno naselje severozahodno od Lipovca v plitki, razširjeni dolinici vzhodne Ložnice. Pet starih kmetij, podložnih Zalogu, prvotno Vojniku, prva pod uradom v Arclinu, ostale pod uradom v Ivnici.

R a z g o r

Kmetije: Kožuhovo, Urbanovo, Brglezovo, Jernejčevo, Joževo.

Naselje na slemenu severno od Lipovca in Glinskega. Domačije na vrhu, ob straneh na pobočjih travniki s sadnim drevjem in njivami. Niže na obeh straneh gozd, prav tako na Celini, najvišji točki na severu. Osem prvotnih kmetij, podložnih večina Gabrovcu, dve uradu v Ivnici. Dve kmetiji svobodni podložniški. Ena kmetija podložna vojniški župniji.

Zaloške kmetije: a) urbarialne: Lintekovo, Kranjčevo, Jerebovo, Tomažakovo (c: Leciknovo), Slemenškovo, Lužarjevo, Vengustovo, Fenkovo; b) dominikalni—svobodni podložniški kmetiji: Lepekovo, Jagonakovo.

Teharska župnijska urbarialna kmetija: Vogrinčevo (c: Vengust—Lužar—Slemenškovo).

B o v š e

Kjer se gričevito sleme, ki na vzhodni strani, prihajajoč od Žepine preko Lipovca, Glinskega in Razgorja, spaja s povprečnim slemenom, ki prihaja od vojniškega Tomaževega hriba preko Gradišča v smeri zahod—vzhod, tam so Bovše.

Naselje v glavnem redko. Kjer se spajata obe slemeni, so S p o d n j e B o v š e , više na vrhu in na obeh straneh povprečnega slemena so Z g o r n j e B o v š e. Nekdaj so bile Bovše v celoti podložne zaloški gospoščini — uradu v Gabrovcu.

Vojniški urbar iz leta 1524 loči Velike in Male Bovše (Wosch). V Velikih Bovšah so bili kmetje: Martin, Miha, Marina, vdova Jesenkova, Peter Vidmar in Vincenc (Cenci) Jesenko. V Malih Bovšah so bili: Jurij Zupan, njegov brat Miha, Ulrik, Filip, Andrej.

Za Marije Terezije so bile v Bovšah samo štiri urbarialne kmetije, ki pa so se cepile, in ena gorska (podložna Blagovni).

Zaloško-gabrovske urbarialne kmetije: Bovški (a: Jesenekovo), Novinšekovo (b: Trobiš—Končevo — razprodano, Kroflič—Kukovičevo), Hrenkovo (b: Pecejevo), Joštovo.

Blagovenska gorska kmetija: Randlovo.

G r a d i š č e

je dokaj strm apneniški hribček severno od Bovš. Na njem je stal gradič Miltenberg (Mlada gora). Raztresene domačije po pobočju in v dolini na obeh straneh Ložnice.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Gradišče (Miltenberg) samo dva kmeta: Mateja Lužarja in Petra Šuštarja.

Za Marije Terezije sta bili na Gradišču samo dve zaloški kmetiji (urad Gabrovec). Obe sta bili v dolini. Na hribu je pa Blagovna imela nekaj gorske podložniške posesti.

Zaloško-gabrovske kmetije: a) urbarialni: Gradiški Kožuh, Bikovšekovo — Pod Gradiščem, pri obeh kmetijah mlin; b) gorski: Turkovo, Štiglovo (deloma tudi blagovensko).

Šmiklavž

Naselje severno od Ljubečne in severozahodno od Lipovca na nekoliko dvignjenem svetu na zapadni strani Ljubečne. Sredi naselja na mestu za Jožefa II. ukinjene cerkve kapela.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Šmiklavž pet kmetij. Na njih so bili: vdova Lenartova — na dveh kmetijah, Blaž Lužar, Andrej Špes — na dveh kmetijah.

V dobi Marije Terezije je bilo pri Šmiklavžu 8 urbarialnih kmetij, podložnih Zalogu, uradu v Arclinu. Njim se je pridružilo več dominikalnih kmetijic.

Zaloško-arclinske kmetije: a) urbarialne: Friškovčevo, Špes—Jamnišekovo, Salgoršek—Kožuhovo, Martenčevo, Krušičevo, Jurekovo (sestoječe iz treh delnih enot), Špes—Košec—Mastnakovo (skoraj popolnoma razprodano), Jerebovo; b) dominikalni: Mastnak—Grajžl—Koroščevo, Dimec—Vrečer—Juteršekovo.

Teharska župnijska kmetija: Verbičevo (delno).

Žičko-konjiška dominikalna kmetija: Jernejc—Špes—Ojsteršekovo.

Celjski opatiji podložno posest (gozd) so imeli Maleji s Spodnje Hudinje. Opatijska je bila tudi Bobek—Lužarjeva kočarija.

Blagovenska gorska posest: Matek—Dimčevo.

K. o. Sv. Tomaž

zavzema gričevit svet vzhodno od Vojnika. Najznačilnejša točka, Tomažev hrib, kjer je bil nekdaj Vojniški grad. Na pobočjih hriba naselje Tomažev hrib. Južno od Tomaževega hriba kratko sleme z Dobrotinom in Koblekom. Proti severu se sleme s Tomaževim hribom dvakrat dvigne, nato se zravna vzdolž Drežnice na vzhodni in Bezovičice na zahodni strani. Na izravnanem delu slemena so Želče.

Koblek

Manjše naselje na nizkem slemenu med Vojnikom in Pristavo. Ime — prvotno Kobiljek.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja v Kobleku (Am Gobilitz) kmeta Gregorja Grilca (Grilitz), ki je imel tri kmetije.

Za Marije Terezije in pozneje so bile na Kobleku štiri Zalogu—Arclinu podložne urbarialne kmetije: Anžlakovo, Stagojevo, Koblšekovo, Feldinovo, Oštеterjevo.

Sv. Tomaž

Raztreseno naselje na Tomaževem hribu in okrog njega. Urbar iz leta 1524 ga označuje kot naselje Pod hišo (gradom) — Vunder dem Hawss

(Schloss) in navaja zanje: 9 kmetij in 8 kmetov. Kmetje: Martin Krš, sin Matejev; Janže Gerenko (Gerennkho) na grajski pristavi; Peter Šuster, Filip, Matevž Doler (na dveh kmetijah), Jurij Vengust (Wenngast), Matej Mole (kjer je bil prej vrt vojniškega gradu), Primož Ofentavšek (Auferdawtsch). Za Marije Terezije in pozneje je bila na Tomaževem hribu 7 urbarialnih kmetij, podložnih Zalogu, uradu v Arclinu:

Malejevo, Ofentavškovo, Sevšek—Joštovo, Pasar—Koželjevo, Jernejčekovo, Kerševo, Hrenkovo (c: Brezovnik—Kerševo), Vengoštovo.

Pozneje je nastala dominikalna-svobodna podložniška kmetija Tomaškega Poglavšeka.

Na gorski posesti temelji: Repin—Breznikovo, Ofentavškovo in Vivodovo.

Želče

Raztreseno naselje na slemenu, ki je znižano nadaljevanje Tomaževega hriba.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Želče (Sellitsch) dva kmeta, vsakega izmed njiju z dvema kmetijama: Jakoba Trebenška (Triwenschakh) in Mateja.

Za Marije Terezije so bile v Želčah samo tri prvotne kmetije, ki pa so se deloma kmalu delile, bile so podložne Zalogu, dve uradu v Ivnici in ena uradu v Gabrovcu. Razen urbarialnih je bilo nekaj vinogradniških zaloško-gabrovskih posestev.

Urbarialne kmetije: Jazbečevo (a: Zastanšek—Kroflič—Lebarjevo), Zelški—Trebovšek (Lenartovo), Grabenski Trebovšek.

Gorska posest: Mačkovo, Sirčevo.

Vojnik

Splošni zgodovinski razvoj

Vojnik sega gotovo v dobo prvotne slovenske naseljenosti. Kraj, kjer je nastal, je bil porasel s hvojami, ki so naselju dali ime; slovenska oblika se javlja kot Hoheneke (1165), Hohnec (1173), Hochinegge (1211), Hohenek (1265), Hohenech (1274), Hohenek in dem Saental (1351), Hohengh (1463), castrum (grad) Horyk (1259), purg Hohenegg (1311), vest Hohenekke (1320), vest Hohenek (1351), der Hausperg (1442).*

Vojniško ozemlje je bilo verjetno v skupini tistih 30 kmetij, ki jih je cesar Konrad leta 1025 med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno podelil mejnemu grofu Viljemu.

Prvotno naselje je bilo kmetiško. Prehod v trg je vsekakor v zvezi z lego. Vojnik leži pred vhodom v sotesko, ki se malo severneje razdeli v dva kraka, daljši vzhodni krak je posebno pomemben za promet sever—jug, medtem ko je zahodni krak služil prometu proti Koroški in je imel nekoliko manjšo vlogo.

* Zahn, Ortsnamensbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893.

Postanek in življenje trga sta bila v tesni zvezi z Vojniškim gradom, ki je, v XI. ali XII. stoletju, nastal na Tomaževem hribu vzhodno od naselja. Tudi kot trg se Vojnik ni znebil kmetiških potez, ostal je kmetiško-trško naselje do današnjih dni. Zveza z gradom je imela značaj fevdalne odvisnosti in je zdaj pospešujoče, zdaj ovirajoče vplivalo na življenje v trgu.*

Vojnik se nam kot trg prvič javlja leta 1524 v vojniškem gospoščinskem urbarju. Grad je bil tedaj last deželnega kneza in se Vojnik smatra kot deželnoknežji trg. Verjetno so mu Habsburžani kot deželni knezi podelili trške pravice, potem ko so leta 1456 prevzeli gospoščino po Celjskih grofih.

V gospoščinskem urbarju iz leta 1524 so navedene trške pravice. Najdemo jih tudi v urbarju trga in cerkva sv. Jerneja in sv. Florijana iz leta 1687.

Iz drugega urbarja izvemo, da sta trške pravice potrdila nadvojvoda Karel leta 1574 in nadvojvoda Ferdinand leta 1598.

Iz uvoda zvemo, da so tržani prosili nadvojvodo Karla, naj jim potrdi njihove pravice. Glavne določbe so naslednje:

T r š k i s o d n i o k o l i š (o g r a d j e — p u r k f r i d t) gre okrog in okrog trga v oddaljenosti 100 korakov.

Meja trškega sodnega okoliša se začenja pri mejniku ob njivi Martina Vidmarja, kjer mora preko potoka, kdor po deželni cesti jaha proti Celju. Nato gre meja do drugega mejnika ob isti cesti, kjer se cepita pota — eden gre preko Ponikve na Rogatec, drugi pa proti Šentjurju. Odtod se meja usmerja proti mejniku, ki stoji pri Fešelnovičevi njivi poleg gmajne Očina, ter se povzpne na sedlo ali sleme (rigl), imenovano Preseka, ki je nad kapelo sv. Florijana, nato se spusti navzdol, preseče stezo, ki vodi proti Konjicam in pride do mejnika v Mrakotini. Od Mrakotine (ob deželni cesti) gre meja preko vode do mejnika v Ježah, ki je ob deželni cesti, po kateri se jezdi in vozi proti Novi cerkvi. Ob Drežnici pride do Hudinje in gre ob njej navzdol do v začetku navedenega prehoda preko Hudinje.

S o d n i k a so si vojniški tržani iz svoje srede volili že izza starih časov. Za sodnika so si izbrali tistega, ki jim je bil všeč in po njihovi sodbi sposoben.

Izvoljeni je moral k celjskemu glavarju (vicedomu), da bi dobil od njega potrdilo in mu prisegel, pa zato ni nič plačal.

V pogledu trgovine na podeželju (= auf dem gey = gau, gaj, župa) naroča deželni knez zakupniku vojniške gospoščine, da se v svojem deželskem sodišču točno drži njegovih generalnih mandatov, s katerimi je v korist tržanov in meščanov prepovedal kupčijo in trgovino na podeželju. Na to mora graščinski zakupnik paziti tudi zato, ker so se tržani pritožili proti tej kupčiji in trgovini.

Glede obnašanja ljudi nalagajo trške pravice županu in tržanom dolžnost, da morajo paziti tako nase kakor na kmete sodnega okoliša, po potrebi morajo njihove prestopke preiskati in izrekati primerne kazni. Za-

* Deželni arhiv v Gradcu: fond Hoheneck—Vojnik (17 fasciklov).

kupnik se v te kakor v druge njihove zadeve ne sme mešati in mora po stari navadi trško svobodo spoštovati in čuvati.

Izvzeti so zločini (malefiz). Ako primejo v trgu ali v trškem sodnem okolišu kako zločinsko osebo, naj jo ima trški sodnik zaprto do tretjega dne, tedaj jo po stari navadi ali običaju izroči imetniku deželske sodnije. Ako pa zločinca zalotijo ali primejo tržani na njihovi posesti zunaj trga ali trškega sodnega okoliša, tedaj ga mora sodnik po ustaljenem običaju imetniku vojniškega urada takoj izročiti.

Glede čuvanja proščenja in praznika pri sv. Florijanu pravi urbar, da pripada tržanom v smislu dogovora, ki so ga leta dvainpetdesetega sklenili z graščinskim zakupnikom Adamom pl. Lindeškim.

Kakor drugim graščinskim podložnikom pripada tudi vojniškim tržanom po starem pravu nemoteno gmajnsko pravo na les in trganje rož proti plačilu 90 feningov, in sicer na Platu do potoka Drežnica, na Pogledu, pri Volčjih jamah, na Dolgi Dragi, Grmadi in Šmiklavškem hribu, na drugi strani Klingerjevega in Maurerjevega gaja, v Jezernikovem gaju v smeri proti Klemenu (Clomen), in sicer do pota, pri Taboru do Mateka in na gmajni Ježi.

Odvisnost od gospoščine je izražala dolžnost nakupa in prodaje tako imenovanega dvorskega vina. Tržani in drugi lastniki vinskih točilnic na območju vojniškega deželskega sodišča so morali kupovati dvorsko (graščinsko) vino in ga plačevati po ceni v deželskem sodišču. Niso jih pa smeli siliti, da bi kupovali pokvarjeno vino. Vendar se je to dotlej baje često dogajalo. Splošno se je bilo treba ravnati po predpisih gostilniškega prava (Taffernrecht).

Tržanom se tudi potrjuje pravica ribolova v Hudinji, pri čemer jih je gosposka često ovirala. Njihova ribolovska pravica je preko sodnega okoliša segala na južni strani tako daleč, kakor je nesel dober samostrel.

Določene obveznosti so imeli tržani tudi glede tlake. Po lastni izjavi za vojniški urad izza starih časov niso delali nikake robote. Pač pa so morali za Gornje Celje voziti gradivo, kadarkoli so na njem kaj popravljali ali gradili. Tudi so bili dolžni braniti Gornje Celje, če bi ga napadel sovražnik. Pri tem delu in pri obrambi so jim bili tovariši Teharčani in drugi celjski podložniki.

Več določb izvira iz dogovora, ki so ga Vojničani leta 1524 sklenili z oskrbnikom (zakupnikom) Jurijem Lindeškim in jih zato najdemo izrečno navedene že v gospoščinskem urbarju iz leta 1524. Navedeni dogovor naj bi odpravil nastale spore in pritožbe:

Gorsko vedro, s katerimi so merili dvorsko vino, je bilo preveliko. Dogovorili so se, naj bi to vedro držalo 40 miznih četrtink in pol in naj bi se v bodoče samo z njim merilo.

Dotlej so od tržanov večkrat zahtevali, da pomagajo pri deželskem sodišču, in jih silili, da so raznašali sodnijska pisma. To se po dogovoru ne sme več dogajati, razen če bi ne bilo v škodo tržanov in bi sami na to pristali.

Oskrbnik jih je silil, da zanj ribe lovijo, kadarkoli se mu je poljubilo, za sebe jih pa niso smeli loviti niti v svojem sodnem okolišu. V bodoče jih

oskrbnik k temu ne bo več smel siliti, lahko mu pa ustrežejo po svoji dobri volji in brez svoje škode. Tudi smejo ribariti zase, na južni strani celo preko sodnega okoliša, kakor daleč nese dober samostrel, ako jim oskrbnik dovoli, še dalje.

Ribe so bile tedaj za prehrano zelo važne, za grajske in za tržane ter meščane, kmetje pa po pravu zase niso smeli loviti.

V trgu je stanovalo več g r a j s k i h u s l u ž b e n c e v (hlapcev), ki so se neprimerno obnašali in niso plačevali ne davkov ne najemnine. V bodoče ne bo več tako; hlapci ne smejo tržanov zmerjati, plačevati morajo davke, pokoravati se trškim predpisom in nositi ista bremena ko tržani sami.

Tržani so rabili d n i n a r j e, toda graščinski so jih odtegovali. Poslej tega na nepravilen način ne smejo več delati in tudi drugim morajo to prepovedati.

V trgu je bilo več ruševin. Lindeški je iz njih odvažal kamenje in ga vozil na svoj Tabor (ki ga je gradil ali popravljal). V bodoče tega ne bo več delal in bodo tržani gradivo iz ruševin uporabljali za popravilo svojih hiš in domačij, da bodo bolj odporne proti požarom.

Lindeški je tudi segal po trških zemljiščih, priključeval jih je svojemu Taboru in ni plačeval nikakega davka. Poslej se v tem ne sme ločiti od drugih.

Glede d v o r s k e g a v i n a je v dogovoru še ena točka:

Dobro in slabo vino so jim dajali v nakup po četrtinjakih v velikih sodih, in sicer draže, kakor je bila običajna cena. Poslej se jim sme vino prodajati po vedru in po ceni, ki je splošna, tudi se jim ne sme vsiljevati kislica ali pokvarjeno vino, niti ne letno nad 24 veder za posamezen vinotoč.

Celo pri volitvi trških s o d n i k o v jih je zakupnik dotlej oviral. Poslej tega ne sme več delati. Samo vicedomu pripada pravica, da sodnika potrdi in mu izroči dolžnost.

Lindeški si je prilastil t r a v n i k, ki ga je dotlej vedno koristil trški sodnik. Po dogovoru so se morali tržani posebej obrniti na deželnega kneza in mu predložiti verodostojno listino.

Pokojni cesar (Maksimilijan I.) veleslavnega spomina je tržanom dovolil dva cerkvena praznika. Bila sta za tržane važna, ker so očividno tedaj mnogo izkupili. Neki mojster Ivan Renner jim je oba praznika vzel. Po dogovoru so morali deželnega kneza prositi, naj jim praznika vrne.

Tudi glede t r g o v a n j a n a p o d e ž e l j u je po dogovoru izšel ponovni ukaz, da je prepovedano.

Tržani so želeli, da bi smeli v trg sprejemati tudi druge ljudi. V tem jim dogovor ni ustregel. Oskrbniku je bilo namreč (od vlade) naročeno, naj pazi, da tržani in drugi lastniki hiš in zemljišč redno plačujejo deželnoknežji davek; če svojo posest prodajo, zastavijo ali razdajo drugim ljudem, jo morajo v enem letu dobiti nazaj za prvotno kupnino, računojoč pri tem 1 funt denarja za 20 funtov fenigov. Ako sam odtujitelj hiše ne more odkupiti, lahko to stori kak drug tržan ali pa tisti, ki je dobil trško pravico in

(od svoje gosposke) dovoljenje, da se v trgu naseli. Pred drugimi imajo pravico dediči, prijatelji in stari tržani.

V bodoče se smejo domačije in zemljišča prodajati, zastavljati, razdajati in oddajati samo z znanjem in pristankom nadrejene oblasti (tj. vicedoma); vsak drug pravni čin te vrste je brez veljave.

Trg je imel dotlej m i t n i c o. Sodnik je kot najemnik jemal mitnino od trgovskega blaga, ki je šlo od Šentjurja, Pilštanja, Kunšperka, Klanjca in drugih (sosednih) trgov proti Koroški in iz Koroške v iste kraje. Mitnico so jim vzeli. Po dogovoru jim ni bila vrnjena, češ da spada v Celje (vendar so pozneje Vojničani imeli mitnico kot podružnico celjske).

Po dogovoru so tržani priznali, da ima gospoščinski urad v trgu zidano uradno hišo. Ta je bila poprej last nekdanjega gospoščinskega oskrbnika Štefana Vidmarja (des Steffl wi d onner). — Grad na Tomaževem hribu je namreč razdejal celjski vojskovodja Jan Vitovec, da se ga ne bi polastila habsburška vojska in ga uporabila za oporišče.

Vojniški trški grb

Celo glede trškega sodišča so bile pritožbe. Tržanom je bilo krivo, da jim je oskrbnik okrnil sodni okoliš vzdolž ceste proti Šmarjeti. Po vladni odločitvi je bila v pogodbi sprejeta določba, da jim pripada sodna oblast v trgu, ako bi prestopnika obsodili na denarno kazen preko enega funta fenigov, morajo gospoščinskemu uradu izročiti tretji del. Tudi v bodoče naj si vsako leto izvolijo sodnika, ki ga potrdi glavar in vicedom po prisegi, da bo pravilno in pravično sodil, ne da bi za to novi sodnik kaj plačal.

Vse te dodatne točke je Jurij pl. Lindeški sprejel v dogovor po naročilu deželnoknežje oblasti, ki je tu kakor drugod delno že vzela v zaščito podložnike. Lindeškemu določbe gotovo niso bile všeč, saj so bile večinoma naperjene proti njegovim postopkom.

G o s p o š č i n s k i u r b a r i z l e t a 1 5 2 4 navaja tudi imena tedanjih graščini podložnih tržanov. Imena so večinoma še brez priimkov, pač pa je pri mnogih naveden poklic. Njih imena so naslednja:

Ivan mesar (Fleischhakher), Gregor Mesar, Jošt na Hudinji (Jobst an der Köding), Ulrik Lenart Glavnik (ve rich Leonh. Glaunkh), Janžič Riclin (Jaunitz Ritzlin = Arclin), Slepko (Sleppkho), Peter čevljar (Schuster), Florijan kolar (Wagner), Mihael krojač (Schneider), Matej krojač, Gašper tkalec (Weber), Bratuž (Wrattusch), Marša (Marscha), Kapus (Kappuss), Juribica (Juribitza), Martin Polak (Polach), Rapo (Rappo), Gorošlica (Goroschlitza = Goropica v Arclinu), tkalec (Weber) Janže Marenko (Mareinkho),

Martin Posrane (Schaysman) bivajoč ob potoku istega imena, Lenart (Leonhard), Gašper v Soteski (in der Enng) Markova vdova (des Marchen Witib), Matej (Mathe), kaplan pri sv. Janezu v Celju, Gregor Sevlšnik (Sevlschnikh), Matej Dolar (Doller), Jezernik v Runtolah pri trgu (in Runtel beim Markt), Martin, gospod Luka Anderhofer, župnik vojniški, Martin Karže (Karse), Jurij Lindeški.

Urbar iz leta 1687 ima še poseben dodatek, v katerem so nekatere iz starejšega gospoščinskega urbarja prevzete določbe točneje izražene in izpopolnjene.

I. Razen sodnika si izvolijo tržani po stari navadi še tri svetovalce, druge neposredne oblasti nad seboj nimajo.

II. V Hudinji imajo pravico ribolova in uporabe vode navzgor do jeza v Mrakotini, navzdol pa do njive cerkve sv. Jerneja, ki se od nekdaj imenuje Njivica (Nivica);

III. Trški okoliš je v notranjosti kroga (gezirkh) in ga določajo mejniki, stoječi na naslednjih mestih:

pred stopnicami poleg župnišča, in sicer med cestama pod travnikom na Robeku;

na gmajni Očni poleg plota iz kolov pod njivo, imenovano Višnovica;

na njivi pri stopnišču v Gornji Drežnici, in sicer na križišču kolovozov, imenovanem Pri dveh šrangah;

ob cesti na Ježe na njivi, imenovani Kot;

pri orehu pod križem v Mrakotini pod cerkvijo sv. Florijana (kjer je zdaj kapela).

Mlajši (trški) urbar ima tudi dve določbi, ki se tičeta zemljišč cerkva sv. Jerneja in sv. Florijana. Vikar Martin Prašič je leta 1664 odredil, da pripadata vikarju davščina in častno darilo. Ako bi uživalec zemljišča v treh letih kljub opominom enega in drugega ne plačal ali ako bi storil kako drugo nedopustnost, zemljišče izgubi. Nadalje je bivši vikar Adam Petek določil svoj vinograd v Podvinah (= Vinah) (pri Lembergu) kot mašno ustanovo za svoje naslednike. Ti so bili dolžni brati na leto 30 maš in plačati cerkvi sv. Jerneja 10 goldinarjev. Ker pa je vinogradska gosposka ob vsakem nastopu službe zahtevala od vikarja 10 fenigov, je vikar Matija Hadmon podaril vinograd cerkvi sv. Jerneja, ki je morala potlej dajati vikarju letno po 6 goldinarjev za 30 maš.

Mlajši urbar so podpisali Jurij Ferdinand Killau, župnik pri Novi cerkvi, Ivan Hadmon, župnik v Vojniku, Blaž Jošt, ključar cerkve sv. Jerneja, Urban Rupnik, ključar cerkve sv. Florijana, ter trški sodnik in svetovalci.

Vojniške trške pravice so nam torej znane iz dveh urbarjev: gospoščinskega (1524) in trškega (1687), listina o originalni podelitvi in listine o poznejših potrditvah se niso ohranile. Bile so gotovo bolj kratke od precej razvlečenega, čeprav poučnega besedila v obeh urbarjih. Novi sodnik pa je ob svojem nastopu prevzel od svojega predhodnika tudi originalne trške pravice in njihove potrditve.

Kdaj je Vojnik dobil trške pravice, ni znano. Gospoščinski urbar iz leta 1524 nima o tem nobene besede, trški urbar iz leta 1657 pa večkrat

dopolnjuje besedilo, govoreč o starih pravicah in navadah, značilna je tudi navedba, da pripada na južni strani Vojničanom ribolov tako daleč od trškega sodnega okoliša, kakor nese dober samostrel — ne puška. Odkod trditev, da je Vojnik dobil trške pravice leta 1306, nisem mogel ugotoviti. Vsekakor je točno, da je cesar leta 1515 zastavil Andreju Hohenwarterju kraj ne trg — Vojnik, toda isti cesar (Maksimilijan) je Vojničanom podelil dva cerkvena praznika, kar očitno spominja na trg.

Kakor drugi trgi je imel tudi Vojnik svoj grb: ščit, navzdol razpolovljen s progo, je imel v desni polovici grofovsko krono, v levi pa ožjo povprečno progo.

Tudi urbar iz leta 1687, po lastni navedbi sestavljen iz starih urbarjev, navaja imena tražanov — trških, ne graščinskih podložnikov, ki imajo že redno priimke. Ti priimki so zanimivi, jezikovno po svoji obliki, zgodovinsko pa zato, ker se mnogi izmed njih javljajo še pozneje in kažejo na kontinuitete posameznih rodbin, nekateri izmed njih so v Vojniku in okolici še danes ohranjeni. Navajam približno vsa — v sedanjem pravopisu: Andorfer, Cigan, Dolenc, Ferkl, Gajšek, Grilc, Jančič, Ključar, Kobelšek, Kocovan, Kočijaž, Korže, Kos, Koštomaj, Krajan, Kvas, Ledrer, Lipovšek, Lončar, Mateko, Mikl, Močkon, Možnar, Novak, Petelinšek, Pesan, Polenšek, Porgar, Povše, Pramberger, Prekoršek, Pristovšek, Pukmeister, Pust, Pušnik, Ramšak, Rebevšek, Rednak, Rupnik, Stergar, Strmšek, Suhotnik, Šipek, Šmid, Schneider, Scheller, Šolar, Šuštar, Trobiš, Ubi, Vider, Vodopivec, Zdevšek, Zupanc, Žumer.

V urbarju iz leta 1687 se navajajo tudi krajevna in ledinska imena: Arclin, Lože, Dobrava, Bezovo (Hollerpach), Rupe; zemljišča Kot, Tekstarjeva njiva, pri Gornji in Spodnji Brežnici, na Klempostah, v Lokah, Na Lopatah, Škorjančeva njiva, Košovc, Pošok, Robek, Žibnikar, Marovšek, Za potokom, Spodnje polje, Viskovica, Draga Ferman, gmajne Očina, Prodi, proti Petelinjeku, v Lipi, vrt Vevče, Pustota, Peršetovo, Jorčakovo, Šipkovo.

Trški urbar iz leta 1687 navaja tudi davščine, ki so bili z njimi obremenjeni tržani in so jih dajali samo v denarju. Te davščine so bile:

enojni davek (einfacher Zinsgulden) — 26 funtov 7 šilingov 22 fenigov na leto;

redni davek (ordinari steur) — 53 funtov 7 šilingov 14 fenigov na leto — to vsoto je prejemal deželno-knežji prevzemni urad (einember amt);

enako vsoto je pa bilo letno oddajati tudi vicedomu;

enojna kontribucija ali telesni davek — 40 funtov na leto.

Ako upoštevamo, da je bil trg majhen in sorazmerno reven, vidimo, da so bila davčna bremena (gospoščini — enojni davek in deželnoknežjim organom dvojni redni davek in kontribucija) sorazmerno visoka.

Vendar so se davščine gospoščini Vojničani iznebili že leta 1641 po pogodbi z grofico Elizabeto Schrottenbach. Schrottenbachi so kupili vojniško gospoščino leta 1629 in jo upravljali naprej z Ojstrice — Prebolda in nato iz Zaloga. Grofica Elizabeta je po možu Feliksu dobila vojniški urad kot vdovsko odpravnino. Mesto da vsako leto jemlje od tržanov 26 funtov 7 šilingov 22 fenigov = 26 funtov 58 krajcarjev, kot gospoščinski davek, se je zadovoljila z enkratno (sicer neznano) večjo vso-

to, s katero so se Vojničani za vedno odkupili. Hkrati jim je grofica za vedno dovolila, da kakor dotlej dobivajo iz graščinskih gozdov les in trgajo v njih cvetlice, da v dotedanjem obsegu ribarijo in koristijo gmajne, ne da bi za to morali kaj plačati.

Še vedno je bilo deželno-knežjih dajatev dovolj in še naraščale so, a tudi trška skupnost je imela lastne potrebe, ki so sčasoma postale kar znatne. Vse davščine je pobirala trška uprava, zase je pridržala, kar je ostalo, ko je zadovoljila deželnoknežjo oblast.

Trška uprava

Trška uprava po obeh urbarjih (gospoščinskem in trškem) se medsebojno nekoliko razlikuje. Prvi urbar govori samo o sodniku, ki ga volijo tržani na eno leto, drugi pa v dodatku navaja tudi tri svetovalce. Iz prvega urbarja izvemo, da je gospoščinski oskrbnik tržanom praktično osporaval pravico, voliti si sodnika, in so morali tržani deželnega kneza klicati na pomoč. Povod za to je bil požar, ki ga je povzročil turški napad in je trg popolnoma uničil. Zmedo, ki je tedaj nastala, je izkoristil oskrbnik in si prisvojil izvrševanje sodne oblasti (nižje) na trškem področju.

Navedel sem že, da sta trške svoboščine (privilegije) potrdila nadvojvoda Karel (1574) in njegov sin Ferdinand II. (1598). Pozneje sta svoboščine potrdila še Marija Terezija (leta 1742) in Jožef II. (leta 1789). Tudi ti potrdili nista ohranjeni. Iz drugih, razmeroma številnih ohranjenih aktov je razvidno, da je bilo pozneje še več svetovalcev.

Leta 1651 so ponovno izvolili za sodnika Štefana Prekoršeka. Poleg njega pa še 13 svetovalcev (assessores): Ivana Lokarja, Ivana Jošta, Ožbalta Škorjanca, Jurija Cigana, Blažeta Šmida, Blažeta Šipka, Karla Cerarja, Filipa Cigana, Janžeta Gajšeka, Jakoba Juga in Friderika Strmšeka.

Leta 1652 je bil sodnik Jurij Cigan. Imel je za pomoč 16 svetovalcev. Z županom vred so tvorili častivredni svet deželnoknežjega svobodnega trga (den ersamben Rath der landesfuerstlichen frey Markht Hohenegg).

Leta 1721 so se svetniki združevali v notranjem in zunanjem svetu. Prvi je štel 6 in drugi 5 članov. Prvemu so pripadali: Luka Andorfer, Ivan Jurij Vajt (Veith), Ivan Jurij Prekoršek, Gregor Lipovšek, Gregor Ključar in Luka Cigan; drugemu pa Andrej Rupnik, Gregor Pušnik, Simon Zablok, Andrej Porger in Jurij Šmid.

Leta 1723 je bilo v notranjem svetu 10 in v zunanjem 10 članov. Tedaj se navaja tudi četrtinski mojster. Pozneje se mu je pridružil še eden, skrbela sta za red v trgu.

Leta 1760 navaja listina, da je bilo tedaj samo 7 odbornikov, in pristavlja, da bi jih moralo biti 12, a ni vseh mest mogoče zasesti, ker je v trgu malo pismenih in malo znalcev nemščine.

V tem času v Celju že ni bilo več vicedomskega urada. Njegovo mesto je leta 1750 zavzel okrožni urad s širšimi upravnimi kompetencami. Komisar okrožnega urada se je redno udeleževal volitev župana in svetnikov.

Poedine sodnike so često volili za več let zaporedoma, ali so se po letih vračali k njim nazaj, vladi je bilo to všeč, češ da si tako sodniki pridobe več izkušenj.

Za Marije Terezije so začeli iz vrst svetovalcev voliti blagajnika (komornika) in tudi kvartirnega mojstra. Slednji je bil potreben zlasti zato, ker je bila skozi trg večkrat na pohodu vojska in jo je bilo treba nastanjevati.

V tem času so začeli trško upravo označevati kot trški magistrat.

Ugotovljeni trški sodniki: Gašper Andorfer (1641), Filip Rednak (1650), Štefan Prekoršek (1651), Ožbalt Škorjanc (1653, 1654), Martin Cigan (1656—1658), Jožef Andrej Rupnik (1672), Blaž Cigan (1673), Friderik Strmšek (1687), Blaž Cigan (1690—1691), Jurij Cigan (1694), Jakob Jug (1697), Filip Rednak (1698), Valentin Andorfer (1704—1707), Boštjan Korže (1721), Luka Andorfer (1723, 1724), Simon Saulak (1725—1727), Boštjan Merše (1728), Gregor Andorfer (1729), Tomaž Vidmajer (1730, 1731), Andrej Rozman (1732, 1733), Boštjan Merše (1734—1735), Janez Unger (1736—1738), Andrej Rozman (1739, 1740), Jurij Andorfer (1742), Tomaž Vidmajer (1743—1744), Janez Unger (1745), Matija Gajšek (1746), Andrej Rozman (1748, 1749), Matija Pramberger (1752, 1753), Maks Rozman (1754, 1755), Matija Jožef Pramberger (1757, 1759—1762), Maks Rozman (1765), Ivan Possinger (1766), Matija Jožef Pramberger (1767), Jožef Rupnik (1769), Matija Jožef Pramberger (1770), 1777—1785), Maks Hofman (1787), Maks Rozman (1788), Simon Andorfer (1794), Karel Eichinger (1785), Jurij Rednak (1798, 1800), Miha Jožef Pramberger (1801, 1802), Severin Pergdolt (1803), Miha Jožef Pramberger (1804), Jurij Rednak (1805), Jurij Travnar (1806—1808, 1812—1816, 1821), Severin Pergdolt (1822—1826, 1830, 1831), Franc Schneller (1832—1834), Filip Rupnik (1835), Vratarič (1850).

Že za Marije Terezije je vlada začela izdajati naredbe, da bi morali sodniki in svetovalci poznati zakone, po katerih naj bi sodili, in končno je izšla naredba, ki je določevala zanje posebne izpite. V Vojniku in sosednih trgih ni bilo uspeha. Tako so leta 1801 začeli govoriti, da bi bilo Vojnik, Laško in Žalec v sodnem pogledu treba priključiti Celju, kjer so bili sodniki izprašani.

Izgleda, da je med sodniki imel nekak izpit samo Jurij Rednak (1805), ki ga listina označuje kot sodnega aktuarja še naslednje leto, ko je bil že drug sodnik.

Leta 1818 je vlada izdala naredbo, da se v Vojniku za sodne posle namesti izprašan krajevni sodnik (ki ga je treba ločiti od trškega sodnika). Občani so na skupnem sestanku pristali na to in na povišanje trških davščin za 100 %. Toda magistrat se s tem ni strinjal, češ da občani dvojnih trških davščin ne bi zmogli, zlasti ne v konvencionalnem denarju, kakor je vlada želela. Ostane naj pri starem, tekoče sodne posle naj še nadalje opravlja sindik (tajnik), sodijo naj pa trški sodnik in svetovalci.

Gubernij je naročil okrožni oblasti, naj Vojničane vpraša, zakaj so spremenili prvotni sklep. Magistrat je odgovoril, da so se zmotili.

Vendar je državna oblast šla preko tega sklepa. Že naslednjega leta (1820) je novoceljskemu sodniku Francu Repolustu naročila, naj hodi sodit tudi v Vojnik. Pozneje so kot krajevni sodniki (imenovani tudi justiciarji) prihajali v Vojnik sodit: Ivan Kastelic iz Celja (1823), poštar Anton Gurnik iz Celja (1824), Franc Novak s Planine (1825), Franc Uhl iz Laškega (1840), Ferdinand Šimandl in Matevž Sajovic iz Celja (1848).

Pisarniške posle je od nekdaj vodil sindik, ki je moral poleg slovenskega znati tudi nemški jezik. Nekateri tajniki so znani: Simon Merše (1742), Matija Jožef Pramberger, ki je bil tudi ponovno sodnik (1753), Jožef Praunseis (1754), Jožef Hofrichter (1794).

Po letu 1800 so zahtevali tudi od tajnikov, da napravijo predpisan izpit. Leta 1805 je magistrat namestil Florjana Rabiča. Ker v štirih tednih ni napravil izpita, so ga naslednje leto odpustili. Mesto so razpisali, zahtevali so izpit iz sodne in politične stroke ter znanje slovenščine.

Plača je znašala 20 goldinarjev, stanovanje je bilo prosto in postrani se je s pisanjem dalo precej zaslužiti.

Mesto je dobil Jožef Košak, ki je bil usposobljen.

Leta 1820 in 1821 je bil provizorični sindik Jožef Knez, od leta 1823 do 1834 Jožef Savinjšek. Pozneje je dolga leta opravljal posle sindika Dobrnčan Franc Novak, ki smo ga leta 1825 srečali kot krajevnega sodnika (justiciarja).

Magistrat je seveda imel svojega sodnega slugo in poštnega sla. Leta 1722 se kot tak navaja Martin Kosabir, ki je bil hkrati navijalec ure na stolpu sv. Florijana. Ta ura je bila za tržane zelo pomembna, zaradi nje so si leta 1821 dovolili celo spor z župnikom. Tedaj jo je navijal mežnar. Župnik si jo je lastil. Sodnik mu je pisal, da jo lahko dobi, ako plača ustrezno odškodnino.

Že pred XVIII. stoletjem je imel Vojnik dva nočna čuvaja (leta 1816: Roka Kožuha in Gašperja Pavšerja). Ponoči sta hodila po trgu in klicala ure, razen tega so ju uporabljali, da sta razglašala razne odredbe, zlasti glede plačila davka, morala sta pa tudi paziti na vagabunde in berače. Po slednjih sta stikala vsak mesec, glavno iskanje je pa bilo po naredbi vitanjskega beraškega direktorja Martina Stienerja enkrat na leto. Tuje berače, ki so jih prijeli, so izgnali, včasih so jih pa za tri dni zaprli v hišo enega izmed nočnih čuvajev proti odškodnini 4 krajcarjev in jih nato izročili deželskemu sodišču v Arclinu.

Tudi oba četrtinska mojstra sta ponoči večkrat patruljirala, pazila sta zlasti na godbo in ples ob prepovedanem času, prestopnike, ki sta jih pri tem zalotila, so obsodili na zapor ob vodi in kruhu.

Trška uprava ni imela svoje stavbe. Akte je sodnik shranjeval v skrinji, ki jo je imel doma. Leta 1780 so Vojničani po prizadevanju sodnika Prambergerja zgradili poslopje za špital z uporabo Reiserjeve ustanove 300 goldinarjev. Ker pa poslopja niso opremili in tudi niso imeli fonda za uboge, so poslopje uporabili za šolo in stanovanje tajnika.

Še nekoliko prej so zgradili drugo poslopje kot kaplanijo za II. kaplana. Toda kaplan je stanoval tu samo nekaj časa, nato se je pa preselil v župnišče. Tedaj so poslopje obnovili, v eni sobi so namestili občinsko pisarno, v drugi pa šolo, za katero je bila soba v špitalu premajhna. V špitalski sobi se je naselila kordonska straža, ki je pazila na tihotapce tobaka.

Nekaj pozneje so po načrtu zidarskega mojstra Grajna drugo poslopje povečali, tako da so dobili v pritličju sobo za zapor, majhno stanovanje

za sodnega slugo in kordonsko sobo, v prvem nadstropju pa občinsko pisarniško in šolsko sobo.

Občina je svoja sredstva dobivala na stari način: iz prebitka deželnoknežjih davkov, vendar je bilo treba pri tem kalkulirati. Davki so se zdaj imenovali drugače: zemljiški, hišni, obrtniški davek. Za zemljišča ni bilo več tlake, kajti po odredbi iz leta 1787 se je odkupila ali reluirala.

Poseben davek je bila užitnina na meso in vino. V početku XIX. stoletja so že gostilničarji iz Vojnika in soseščine pooblaščali nekatere iz svojih vrst, da so zanje skupno na tri leta poravnavali užitnino na vino in sadjevec.

Nekaj dohodkov je donašal tudi ribolov, ki so ga v početku XIX. stoletja od Glavačevega mlina v Škofji vasi do Prodov nad trgom dajali v najem, seveda je bila najemnina nizka, ker v potoku po sodobni uradni izjavi ni bilo mnogo in večjih rib.

Čeprav je bila Vojničanom mitnica odbita, ko so prosili za potrditev trških svoboščin, so jo pozneje (1687), vendarle dobili v obliki podružnice celjske mitnice. Trški svet jo je vzel v najem od celjskega mitniškega upravnika za 16 funtov na leto in jo izročil v upravo svojemu sodniku. Ta je moral letno doseči vsoto 25 funtov (goldinarjev), kar je bilo preko tega, to je ostalo njemu. Ako pa zaradi kuge ali vojne ni dosegel predpisane vsote, se mu ni nič zgodilo.

Za živino in blago, prignano ali pripeljano na vojniški sejem, se ni plačalo nič. Prav tako niso plačali nič lastniki živine, ki so spadali pod vojniški urad, ako so gnali drugam, vsi drugi so plačali, pa naj so šli z živino ali blagom na Koroško in Kranjsko ali od tam proti vzhodu. Tarifa za par volov: 3 šilingi.

Kmalu so pa nastale težave. Za marsikatero blago, ocarinjeno v Vojniku, so zahtevali mitnino tudi v Celju. Za Marije Terezije je uprava celjske mitnice samolastno povišala tarife ne samo v Celju, ampak tudi v Žalcu in Vojniku, sklicujoč se na mitninski patent iz leta 1757. Njeni ljudje so celo prišli v Vojnik na sejem, nabili na tablo lastno tarifo in pobirali denar. V sporu sta morala posredovati okrožje in gubernij.

Vojničani so imeli dva stara sejma, ki sta jim bila priznana leta 1585. Ker več kot 200 let niso prosili za ponovno potrditev, so morali to storiti leta 1810 in plačati takso. Franc I. je leta 1813 dovolili tretji sejem — v ponedeljek pred Brezmadežnim spočetjem.

Leta 1850 so prosili Vojničani za četrti sejem, odobren jim je bil leta 1851 za prvi ponedeljek po Beli nedelji.

Tako je torej prišel trg do štirih sejmov. Bili so: prvi ponedeljek po Beli nedelji, 4. julija, 7. septembra in 18. oktobra.

Sejmi so bili važni ne samo za trške gostilne in trgovino, ampak tudi za trško blagajno, ki je od stojnic dobivala precejšnje dohodke.

Nekaj so nosile tudi sodne kazni in takse za dela, ki jih je trški magistrat izvrševal kot zemljiška gosposka. Po današnjih pojmih je pa bilo vse to zelo skromno, četudi je bila tedaj plačilna vrednost denarja prav znatna.

Iz XVIII. in početka XIX. stoletja imamo nekaj poročil o trških dohodkih, ki so preostali po oddaji predpisane davčne vsote v Gradec, in o izdatkih.

Leta 1742 so npr. znašali dohodki 789 goldinarjev 23 in eno tretjino krajcarja, izdatki pa 817 goldinarjev 23 in pol krajcarja.

Leta 1815 so bili dohodki in izdatki enaki: 927 goldinarjev 16 krajcarjev, leta 1818 so se dohodki dvignili na 1059 goldinarjev 6 in pol krajcarja, izdatki na 1123 goldinarjev 36 in pol krajcarja.

Davke so oddajali neposredno v Gradcu, tam je imel trg svojega stalnega zastopnika — odvetnika ali privatnega pisarja.

Letni obračun so imeli po stari navadi na dan sv. Katarine. Tedaj so, odkar je bil uveden, plačali običajni trški prispevek, nagrade (plače) sodniku, sindiku, blagajniku, nočnim čuvajem, sodnemu slugi in plačevali potrebščine. Sodnik je (leta 1760) prejemal na leto 15, tajnik pa 20 goldinarjev, svetovalci niso dobivali nič, nočna čuvaja sta imela na leto po 9 goldinarjev, vsako leto so jima dali še par čevljev in vsaki dve leti močno sukno iz lodna.

Drugih denarnih bremen je bilo bolj malo. Ko so v začetku XIX. stoletja obnavljali staro kaplanijo za trško pisarno in šolo, so mislili na prodajo gmajne itd.

Bremen je seveda bilo, a so jih tržani in drugi občani opravljali še bolj neposredno — z delom.

Važno breme je bila skrb proti požaru. Leta 1753 je izšel n o v p o ž a r n i r e d. Okrožje se je pozanimalo, kako je v Vojniku. Posebnega požarnega komisarja niso imeli, skrb za požarno varnost sta poleg sodnika imela oba četrtinska mojstra. Trg je imel 4 požarne lestve in kavlje, usnjenih veder za vodo pa ni bilo mogoče nabaviti zaradi siromaštva tržanov, še manj se je dalo misliti na brizgalno. Tako se niso mogli uspešno upirati požaru, ki je leta 1786 upepelil velik del trga. V začetku XIX. stoletja je bilo že bolje. Leta 1802 so pri vodnjakih namestili kadi za vodo. Leta 1830 so že imeli veliko in malo brizgalno, shranjevali so ju v shrambi, ki so jo prizidali špitalu. Vsakemu tržanu so določili posebno požarno nalogo, glavno vodstvo so poverili Severinu Pergdoltu.

Dimnikarja so imeli v Vojniku že sredi XVIII. stoletja.

Leta 1839 je trg znova zgorel, po požaru so si tržani zgradili lepše hiše.

Znatne težave so delale c e s t e. Potreba jih je silila, da so jih popravljali. Za vzdrževanje takoimenovanih deželnih cest so prispevali delovno silo domačini. Ko so leta 1727 staro deželno cesto sever—jug spremenili v državno, je postalo to delo še važnejše. Čeprav je bdela nad cesto cestna uprava z mojstri in hlapci, so morali zanjo poleg kmečkih podložnikov skrbeti tudi Vojničani. Zlasti neprijetno jim je bilo, če so jim za vzdrževanje in popravilo dodeljevali odseke izven trga. Razen velike ceste so imele v Vojniku ali v bližini izhodišče še druge: deželna cesta proti Šentjurju, proti Dramljam in Poljčanam, proti Novi cerkvi, Vitanju in Dobrni. Tudi most preko Hudinje ob poti proti Šmartnemu je delno obremenjeval Vojničane. Nenavadno breme je bila skrb za vojsko. Konec XVIII. stoletja so za nadzor nad tihotapci s tobakom (in soljo) ustanovili tako imeno-

vane kordonske postaje. Tudi Vojnik jo je dobil. Namestili so jo v tako imenovanem špitalu. Štela je prvotno 7 mož, leta 1821 so jih dodali še 10. Za prostor, ogrev in hrano je skrbel magistrat proti skromni nagradi.

A tudi redna vojska je delala težave, zlasti v dobi Napoleonovih vojn. Tržani in kmetje so morali nuditi stan, dobavljati hrano in krmo, peči kruh itd. Nagrado so dobivali zelo počasi, odplačevanje se je zavleklo še preko dvajsetih let stoletja.

Izza leta 1807 so bili Vojničani pod dvojno oblastjo. Tedaj so jih namreč podredili okraju, katerega sedež je bil v bližnjem Taboru. Ti okraji so bili mišljeni kot naborni in davčni, izročali so jim pa po potrebi še druge zadeve, npr. skrb za manjše ceste, šole. Bile so vezani na gospoščine in so nekako dopolnjevali vodstveno in nadzorstveno delo okrožij.

Trška obrt

Za trgovino in obrt v XVIII. stoletju že ni več veljala stroga prepoved glede podeželja, tudi za gostilne ne.

Sredi XVIII. stoletja poroča magistrat, da na podeželju vse trguje. Kmetje in kmečki fantje, oskrbniki in drugi svobodni ljudje kupujejo, kar dobe, žito, med, maslo, mast itd., preprodajajo ter povzročajo veliko draginjo, kajti potrošnik dobi blago šele iz druge ali tretje roke. Ako se preprodajalcu blago odvzame, gre h gosposki ali okrožju in pove, da si je dinar za davek izposodil, pa doseže, da dobi živila takoj nazaj.

Kljub temu pa je bilo v Vojniku meso pri funtu za pol feniga cenejše ko v Celju.

Glede vina in piva ne veljajo stare odredbe. V vsaki vasi ju točijo, glavno je, da plačajo užitnino (dac), ki gre v Gradec. Tudi peka kruha je bila svobodna, pekla ga je za prodajo marsikatera žena, kajti peka tedaj v Vojniku ni bilo.

V spisih je ohranjenih gotovo 200 do 300 imen vojniških obrtnikov iz druge polovice fevdalne dobe, to je znak, da je bila v Vojniku obrt močno razvita.

Navajam samo tiste izmed njih, ki nastopajo večkrat ali so se tudi sicer pojavljali v življenju trga.

Trgovci (kramarji): rod Zapotnikov (konec XVIII. in začetek XIX. stoletja), Ignacij Reš (prva polovica XIX. stoletja), Gregor Iglič (prodajalec soli).

Gostilničarji. Teh je bilo posebno veliko. Vojnik je bil ob veliki cesti in so prevozniki dali mnogo zaslužiti. Okoli leta 1840 jih je bilo nad 20. Tedaj je magistrat napravil kontrolo in je nekatere gostilne zaprl. Znani gostilničarji: Eichingerji (v začetku XIX. stoletja), Pergdolti, Schnellerji, Jelki, Kolšeki, Kaši, Kleinschroti, Kerši, Rebevšeki, Vrečerji (po prvi polovici XIX. stoletja).

Zelo znana je bila gostilna pri »Črnem konjičku« (»Beim schwarzem Rösl«), kot gostilničarja »pri konjičku« (Rösselwirt) se navajata Eichinger in Pötscher. Na južni strani je bila pred trgom znana gostilna Franca Kru-

harja, pred katero je bilo korito za napajanje konjev. Gregor Kopinšek in Jožef Gregor sta imela žganjekuho (v 1. pol. XIX. stol.).

P e k i. Šele leta 1848 se javlja pek Leopold Zangger.

M e s a r j i. Teh je bilo več: Ivan in Gregor (v urbarju 1524), Ungerji (v XVII. in XVIII. stol.), Klenovški (v drugi pol. XVIII. stol.), Repini in Vrečerji (v 1. pol. XIX. stol).

T k a l c i: Gašper (v urbarju 1524).

B a r v a r j i: Grozniki (v drugi pol. XVIII. stol.).

K r o j a č i: Miha in Matej (v urbarju 1524), Ivan Doler (1582), Novaki (v drugi pol. XVIII. in v začetku XIX. stol.).

U s n j a r j i: Potočniki (v prvi polovici XVIII. in v začetku XIX. stol.), Rupniki, Gajšeki, Possingerji, Ocvirki, Klenovšeki, Jamnikarji, Pevci (v prvi pol. XIX. stol.). V splošnem so bili usnjarji magnati med obrtniki.

Č e v l j a r j i: Dolinar, Falki, Babiči, Pavšerji (v 1. pol. XIX. stol.).

P a s a r j i: Ivan Purgler, Jožef Dobrotinšek (1. pol. XVIII. stol.).

K r z n a r j i: Pergerji (konec XVIII. in v začetku XIX. stol.).

S e d l a r j i: Kaši, Vizjaki (v 2. pol. XVIII. in začetku XIX. stol.), Tavšli (v začetku XIX. stol.).

J e r m e n a r j i: Rozecini (v začetku XIX. stol.).

L o n č a r j i: Vidmajerji (konec XVIII. in v začetku XIX. stol.), Mayerholdi v 1. pol. XIX. stol.).

S o d a r j i: Pavšerji, Tašli (konec XVIII. stol. in v začetku XIX. stol).

M i z a r j i i n t e s a r j i: Karlovšeki (konec XVIII. in v začetku XIX. stol.), Hrašani (v začetku XIX. stol.).

K o l a r j i: Andorferji (konec XVIII. stol.).

K o č i j a ž i: Jurij Grilec in Luka Pavčnik (1848).

K o v a č i: Jelki, Kleinschrodti, Travnerji, Rozmani, Vidmajerji (konec XVIII. in v 1. pol. XIX. stol.).

K l j u č a v n i č a r j i: Filip Pesan (1687), Pergdolti.

Z i d a r j i: Jurij Štih (1684), Grajni (izza 2. pol. XVIII. stol.).

O p e k a r n a r j i: Ivan Kuchly in Jakob Kvas — hkrati puškar (v 2. pol. XVIII. stol.).

Med obrtnike so šteli tudi k i r u r g e. Okrajna kirurga sta bila: Jožef Orešek in Ivan Nepomuk Pajk (1. pol. XIX. stol.). Veljavo si je v trgu in okolici pridobil kirurg Henn. Kot babica se leta 1836 navaja Agata Jug.

Š o l a. Kot čas ustanovitve vojniške šole se navaja leto 1785. Toda že leta 1760 se govori o denarju, ki ga je četrtletno treba plačati za pouk otrok v čitanju, pisanju in računanju in pristavlja se, da ni za to nobene ustanove, leta 1777 je pel učitelj na pogrebu.

G m a j n e. Vojnik je imel prvotno mnogo sveta. Magistratu podložne kmetije v okolici in Arclinu so gotovo nastale na trškem svetu. Nenaseljeni svet je ostal kot gmajna in gozd. Konec XVIII. stoletja se govori o sporu med Vojničani in Dienerspergom, lastnikom Tabora. Vojničani so pregnali taborske podložnike, ki so sekali grmovje v gozdu Preseka (nad Sv. Florijanom).

Do konca XVIII. stoletja so se še ohranili delci gmajne na Zgornjih in Spodnjih Prodeh, na Ježah, kamor je iz Arclina vodila ozka gmajna Ulica,

na Širokih njivah, na Ovčni. Gmajne je imel v skrbi poseben občinski predstojnik, pasel je pa trški pastir. Gmajno Ježe so razdelili nekako leta 1802 na 32 deležev.

Ostale navedene gmajne so bile prav majhne. Velika je pa bila gmajna Dobrava. Bila je del velike skupne gmajne naselij Trnovlje, Leskovec, Šmiklavž, Škofja vas in Arclin. Ta skupna gmajna je merila nad 312 oralov. Leta 1796 so jo razdelili, samo Šmiklavž je dobil svoj delež že prej. Pri razdelitvi je dobila Škofja vas 50 oralov (Bozna), Arclin 30 oralov in Vojnik nad 20 oralov (Dobrava). Tržani so v naslednjih desetletjih kolebali, ali naj svoj del prodajo — denar so rabili — ali naj ga razdelijo. Končno so ga leta 1834 razdelili, naslednje leto so razdelili še del Ovčne in Spodnje Prode. Nekaj skupne zemlje je pa še ostalo na Širokih njivah. Na njej so po letu 1863 nastajale arclinske nove domačijice.

Lega, rast in posest

Trško zemljiško in hišno posest ter posestnike je mogoče točno določiti šele za čas izza terezijanskega katastra (okrog 1753), ki uvaja urbarialne številke. Izza Jožefa II. je bila stara vojniška trška občina razdeljena v dve davčni občini, ki sta za Franca I. postali katastrski občini: Vojnik trg in Vojnik okolica.

Po službeni statistiki iz leta 1831 je bilo v trgu 69 hiš, v njih je živelo 84 rodbin in 326 ljudi, v okolici pa je bilo 59 hiš, 62 rodbin in 254 ljudi. Po stari zemljiški knjigi, ki sega do okrog 1880, je bilo v Vojniku magistratu podložnih 69 prvotnih in 12 poznejših posestev s hišami. Zalogu (urad Gabrovec in Ivnica) so bile podložne štiri nad trgom nastale dominikalne (svobodne podložniške) kmetije: Špes—Lešnik—Ratej—Brežnik—Čukova, Krempuševo, Gambetovo in Matezel—Jablanšekovo v Rupah; Taboru pa dve: Žgajnerjevo (s poznejšo Premšakovo žago — onostran Mrakotine) in Valenčak—Novak—Stallnerjevo.

Sklenjeno trško naselje je nastalo na levem bregu Hudinje na mestu, kjer se dolina razširi in se združuje v Spodnjo Savinjsko dolino. Ker teče Hudinja po zelo plitki strugi, naselje ob potoku nikdar ni bilo varno pred visoko vodo. Kljub temu je pa nekaj domačij starega Vojnika nastalo tudi na desni strani potoka. V boljšem položaju je bil tisti del naselja, ki se je vzpenjal na pobočju Vojniškega (Šentflorjanskega in Marije Device hriba) ter na pobočju Tomaževega hriba. Početki naselja se pa niso prilagojevali samo Hudinji, ampak tudi starodavni cesti, ki je vodila vzdolž potoka od severa proti jugu. Ko se je naselje že povečalo, so del ob cesti začeli označevati kot »Trg«. Bil je v središču naselja. V severni smeri je Trg prehajal v Mrakotino, nekako sotesko med pobočjem Vojniškega hriba in Hudinjo, dolinsko zoženino, ki se onstran soteske precej odpre in razširi — z vzhodnim krakom ob Drežnici proti Malim Dolam, s srednjim krakom ob Tesnici proti Frankolovemu, z zahodnim krakom ob Hudinji proti Strmcu (Novi Cerkvi) in Dobrni.

Stara zemljiška knjiga razen Trga navaja tudi nekatere ulice. V južni smeri prehaja Trg v Celjsko ulico. Proti cerkvici sv. Florjana vodi Flori-

janska ulica. Omenjajo se tudi: Šentflorjanska skala, Šentflorjanske stopnice in prostor pod cerkvijo sv. Florijana. Proti cerkvi Marije Device vodi često omenjena Podlasičja ulica, navaja pa se tudi ime Podlasičje. Kje je bila Rožna ulica, ne morem določiti, za oznako lege služi tudi navedba Umazanega potoka (Javornika), ki izvira v dolinskem kotu med Tomaževim hribom in med hribom Marije Device, teče skozi Rupe, seka trg in se izliva v Hudinjo. Del v trgu je danes prekrit. V zvezi z navedbo lege se včasih navaja gmajna Očna (ob potoku), včasih pa tudi gmajna Prodi.

Glavna trgovina je bila na Trgu: Zapotnik—Nell—Korošec—Rakef—Posojilnica—Nabavna in prod. zadruga. Verjetno sta v dobi pred letom 1848 nastali tudi poznejša Vrataričeva in Špesova trgovina (z gostilno) ob Umazanem potoku. Manjše trgovinice so bile tudi drugje: pod Šentflorjansko skalo (Višnar—Turk—Kaš—Brenkovič—Uratarič), ob Šentflorjanskih stopnicah (Jozelj: Kerpan—Grilec—Brenkovič—Felicijan). Na Trgu je bila tudi pekarna: Andorfer—Ledl.

Iz starejših časov sta ohranili svoje ime dve gostilni: ena je bila pri mostu preko Hudinje, druga pa na južnem koncu trga. Prva se je še vedno imenovala »Pri črnem konjičku« (Beim schwarzem Rosswirt) ali »Pri mostu« (Prukenwirt). Za Repini so jo dolgo imeli v posesti Pötscherjevi. Druga je prej ko slej nosila Kruharjevo ime (pozneje Henn—Šinigojevo — brez gostilne). Še v fevdalni dobi se je na gornjem koncu Trga pojavila Kaševa gostilna — v hiši, ki se je imenovala »Pri zotlerju«, ker je bila poprej z njo združena sedlarska pravica. V Pötscherjevi posesti je bila tudi domačija sredi Trga, ki jo je leta 1887 kupil Karel Vrečer. Verjetno je bila tu gostilna že prej. V Vrečerjevo posest so prišli tudi Kruharjevi konjski hlevi na Očni. Znani sta tudi bili gostilni:: Ribič—Urataričeva ter Špesova. Z gostilnami so bile tedaj često združene mesarije.

Usnjarstvo je bilo na Trgu: Pevec—Henn—Zotl; ob Hudinji: Possinger—Ocvirk—Dežnikar.

Ključavničarstvo je bilo ob cesti k potoku: Zabukovšek—Pergdolt—Kleinschrott; kovaštvo na Trgu: Travner, Jekl; mizarstvo na Prodih: Karlovšek—Regoršek — pozneje Pötschar in Koschutnik; sodarstvo pri kmetu Repinu nad Rupami; lončarstvo: prvo pri Umazanem potoku in s pečjo na Očni: Vidmajer—Potočnik—Stante—Špes — zdaj Felicijan; drugo na Očni: Lužar—Golob; barvarstvo onstran Hudinje: Gozdnik—Kuchly—Toplak—Borinc; zidarstvo v Podlasičji ulici: Grajn; čevljarstvo in krojaštvo tu in tam.

Občina Višnja vas

Leta 1850 nastala občina Višnja vas je obsegala dve katastrski davčni občini: Višnjo vas na zahodu in Male Dole na vzhodu.

Občina se je z glavno svojo smerjo raztezala od zapada proti vzhodu, en del je bil na zapadni strani potoka Tesnice in velike ceste in drugi del na vzhodni strani.

Južna meja občine je bila na zahodni strani razvodnica med Dobrnico in Koprivnico, na vzhodni strani je pa bila meja sama Drežnica in je tudi

severno pobočje Vojniškega hriba bilo pri vojniški občini. Severna meja je bila severna razvodnica Dobrnice, Rovskega potoka in Drežnice.

Zapadna meja je bila blizu Nove cerkve (sedanjega Strmca), vzhodna meja je pa bila nad Bezovičico, ki izvira pod Zgornjimi Slemeni že na konjiškem področju in nosi v srednjem in spodnjem teku ime (vzhodna) Ložnica.

Dolina Dobrnice je precej široka. Na severni strani je tik pod pobočjem nastala V i š n j a v a s , ob potoku in dobrnski cesti je sklenjeno naselje, posamezne domačije so naokrog, na jugu prav na vrhu gozdnatega mejnega slemena.

Tik nad naseljem je travnata in nekoliko nagnjena planota, ki prihaja na severni strani v gozd, imenovan Dobrava. Na tej planoti so pred drugo vojno izkopali mnogo zidov. Pravijo, da je bilo prvotno naselje tu, kajti svet v dolini so ogražale česte poplave. V dolini je bilo baje jezero, ki se je preko vojniških Ježi širilo do Vojniškega hriba in je odteklo, ko se je svet proti jugu odprl. To bi moglo veljati za davno geološko dobo, ne pa za čas, ko je tu že bival človek.

K Višnji vasi spadata dva zaselka, ki sta oba na jugozapadni strani, K a p l j a , ki je še v dolini, in V r h i , ki so tik pod razvodnico, za njimi je področje, kjer je še zdaj nekoliko vinogradov.

K Višnji vasi prištevamo tudi graščino T a b o r , sosedno papirnico, nekdanji mlin in žago.

Precej široka je tudi dolina spodnje Tesnice (Frankolskega potoka). V njej sta na zahodni strani dve naselji, I v n i c a (Ivenca) in G l o b o č e. Jedro Ivnice je nad sotočjem Tesnice in Drežnice, jedro Globoč je pa nekoliko severneje na zahodni strani doline.

Na vzhodni strani Tesnice je dolgo sleme, ki se proti severu polagoma dviga, na njem je gozd, imenovan B r e z o v e c.

Na južnem delu slemena je med dolino Drežnice in gozdom sklenjeno jedro naselja I l o v c a. Samotne domačije si slede v severni smeri, tako na zahodni kakor na vzhodni strani. Na severu zaključuje sleme nekaka preseka. Onostran preseke je sleme, ki ima zapadno-vzhodno smer. Na njem je Dedni vrh, vzpetost z manjšim naseljem, ki še spada k Ilovici. Ob Dednem vrhu je na vzhodni strani poprečno sleme presekano. Skozi preseko teče Rovski potok iz dolinice, ki je za poprečnim slemenom. V tej dolini je zaselek Rove. Ob prehodu skozi preseko menja potočič zahodno smer z južno. Tu je na vzhodni strani potoka vzporedno z njim potekajoče sleme, ki nosi v svojem gornjem delu iz vinogradniških hišic in zidanic nastalo naselje J a v n i k. Sleme se proti jugu znižuje, je močno razgibano in gozdnato.

Pod Javnikom se iz doline Rovskega potoka vzpenja proti udolju v slemenu zaselek D o l g o r e b r o. Nekoliko južneje sledi v podobni legi zaselek M a l e D o l e s sedmimi starimi kmetijami. Še južneje je nad izlivom Rovskega potoka v Drežnico na lepo odprtem svetu zaselek J a n k o v a.

Na severu se ob Javniku poprečno sleme nadaljuje v prvotni smeri. To so P l a t e , ki imajo na severni strani gozd, na jugu pa vinograde. Plate prehajajo proti jugu v široko sleme, ki spominja na razgibano široko in

polagoma padajočo planoto. Na njem je na severu zaselek Lačna vas. Nekoliko niže, pomaknjeno proti vzhodu je zaselek dveh kmetij, imenovan Velike Dole, še pogosteje pa Dole. Izpod Plat prihaja Drežnica. Na mestu, kjer potočič pred vojniškim Tomaževim hribom zamenja prvotno južno z zahodno smerjo, je zaselek Razgorce. Zahodno od Razgorc je v dolini Tesnice (pred Jankovo) Travnik, zaselek treh kmetij.

Plate se proti vzhodu polagoma znižujejo v sedlo med izvirom Rovskega potoka na severu (nad Brdcami) in izvirom Drežnice na jugu. Nad sedlom je gozdnata vzpetost »Gora«. Pod sedlom je na južni strani zaselek Kladje ali Kladnart, ki ima dve stari domačiji. Odtod poteka izprva manj, pozneje pa bolj izrazito sleme proti jugu. Na ugodnejšem mestu je nastal zaselek Črešnjevec.

Niže so Želče, južno od njih se sleme dvigne v pravi vrh, ki se povezuje s Tomaževim hribom. Želče že spadajo v ožje vojniško področje.

Ves svet je terciarnega postanka in močno razbrazdan. Kljub temu pa lahko opazimo v njem nekako zemljepisno enoto, ki ima za severno mejo Plate, za južno pa Vojniški hrib. Rovska brazda je posredno povezana s pokrajino po Rovskem potoku, sicer pa bolj teži proti Frankolovemu, ki je na severu. Razdelitev v dve katastrski občini geografski značaj pokrajine le deloma upošteva. Zapadni del pripada k. o. Višnja vas. V njej so naselja: Višnja vas s Kapljo in Vrhi, Ivnica (Ivenca) in Globoče na zahodni, Ilovca z Dednim vrhom in Jankovo na vzhodni strani Tesnice.

Severovzhodni del zajema k. o. Male Dole. V njej so naselja: Dolgo rebro, Javnik, Rove, Plate, Kladnart, Male in Velike Dole, Lačna vas, Črešnjevec in Razgorce.

Na področju občine si je v fevdalni dobi delilo posest več gospoščin. Največji je bil delež vojniške gospoščine, ki je po izumrtju Celjskih grofov postala deželno-knežja. Leta 1629 so gospoščino kupili Schrottenbachi in jo združili z Zalogom. Imeli so urade v Ivnici, Velikih Dolah, Arclinu in Gabrovcu. Pretežno torej v vzhodnem delu občine.

Druga gospoščina je bila Lindek. Okrog leta 1500 se je južni del posesti osamosvojil v novi gospoščini Tabor. Sredi XVIII. stoletja so Dienersbergi, takratni lastniki gospoščine, precej neposredne posesti prodali, tako je nastalo nekaj novih kmetij, ki jih urbarji in starejša zemljiška knjiga označujejo kot dominikalne. Zlasti so razdelili in razprodali velik gozd Dobravo, ležeč severno od Višnje vasi. V Dobravi so si kupili gozdne parcele tudi Trnoveljčani, ki so prav tako bili podložniki taborske gospoščine. Z dokupi so se stare prvotne in nove kmetije povečale. Toda poznejši lastnik gospoščine Ivan pl. Resingen je kupil po letu 1837 nekaj posesti nazaj.

Neznano je, kdaj je nekaj kmetij prišlo tudi v posest imenja pražupnije v Novi cerkvi.

V severnem delu občine je od Lindeka prišlo nekaj kmetij v posest prav tako nove gospoščine na Frankolovem. Nekatere so tu ostale lindeške.

Posebej je treba omeniti, da je okrog leta 1185 neki ministerial v Rovah, imenovan Vulfing iz Kapfenberga, z dovoljenjem krškega škofa svoje tamkajšnje kmetije daroval žičkemu samostanu.

Ker je vlada samostan ukinila, najdemo te kmetije okrog leta 1800 pri konjiški gospoščini, najprej državni, izza leta 1828 Windischgrätzovi.

Kot zgodovinska epizoda izgleda sicer neovrgljivo dejstvo, da je nekaj časa pripadala beneficiju Matere Božje na Svetini več kmetij v Višnji vasi pri Vojniku. V cenilnem spisku svetinskega kaplana iz leta 1542 so navedene naslednje kmetije iz Višnje vasi: Filip Vrabič (Drabitz), Gregor Marošek, Ambrož Vrabič (Strabitz), Klement Vrabič (Straubitz), Tomaž v Kaplji (Vkapli), Rupert Dokler (Dakler), Gregor v Kaplji (Vkapli), Vrabič (Vrabitsch), Marovšek mlinar (= Merustokh Mülstat), Jakopič (Jakobitz). Kdaj so te kmetije prišle k beneficiju in kdaj so se od njega odcepile, ni znano. Misliti je treba na nekak dogovor med obema cerkvenima ustanovama: nadžupnijo pri Novi cerkvi, ki je bila v Višnji vasi precej močna, in svetinskim beneficiatom.

Kakor smo videli, je bil eden izmed uradov vojniške (založke) gospoščine v Velikih Dolah. Zato ima prav verjetno zgodovinsko osnovo pripovedovanje, da je na hribu T u r n u s nad Salatjekom stal gradič V r a n j e k. Na žičke samostance spominjata z vklesanimi črkami še danes dve obokani kleti na rebri nad Dolgim rebrom, Klančnikova in Breško—Petretova, dve drugi taki kleti (na Platah) sta pa predelani.

Nekaj kmetij je bilo dobrniških (Dobrnica — ob vhodu v dolino Parovž pod Paškim Kozjakom za Dobrno). Pripadale so uradu Zreče. Verjetno je, da so bile prvotno lindeške. Od lindeške gospoščine jih je dobila zreška (Freudenberg) — gotovo že v srednjem veku, kajti ko je zreška gospoščina prišla h Konjicam, zreškega urada že ni bilo več pri njej. Nekaj kmetij zreškega urada je bilo tudi v sosednji frankolski občini.

O Višnji vasi se navaja, da je imela leta 1690 župana.

K. o. Višnja vas

V i š n j a v a s

Novocerkovski urbarialni kmetiji: Oberčevo in Štepovo.

Taborske kmetije: a) urbarialne: Beberovo, Joševo — z mlinom (a: Bohekovo), Mlačjek—Mlačekovo, Fovšnerjevo, Zgornji Dimec, Vrabičevo; b) dominikalne: Bližičevo — z mlinom in kovačnico, Klončekovo, Spodnji Dimec.

K a p l j a

Urbarialne kmetije:

a) novocerkovske: Jožefovo, Grobljekovo, Žirovnik—Zupanekovo;
b) taborska: Doklerjevo;
c) frankolski: Kranjčevo, Zupanek—Stagojevo.

V r h i

Gorska posest: a) taborska: Poklečevo, Vokaunovo, Krejonšekovo; b) založko-arclinska: Suhaložnikovo, Črepinšek—Platovšek—Pečkovo, Travner—Smendrovičevo, Koblič—Paholetovo; c) dobrnska: Kozjakovo.

Ivnica (Ivenca)

Taborske kmetije: a) urbarialna: Guček—Lampretovo (delna); b) dominikalne: Moravčevo, Kožuh—Koroščevo, Poljšekovo, Kolarjevo, Vivodovo, Grgačevo, Zupan—Lipekovo.

Dobrniške kmetije (urad Žreče): urbarialne: Skamenovo — z mlinom in žago, Vriskovo — z mlinom, Adamičevo, Brežnikovo (a: Premšakovo).

Preboldska urbarialna kmetija: Marovšekovo.

Rabensberška urbarialna kmetija: Fidlerjevo.

Statenberška urbarialna kmetija: Skamenovo.

Globoče

Urbarialne kmetije:

a) frankolske: Koroščevo, Plešekovo (b: Golob—Rečnik—Koštomajevo), Plešnikovo, Gorišekovo;

b) založka: Terjašekovo;

c) novocerkovska: Tomaževo;

č) soteška: Pepejak—Pepelnjakovo;

d) dobrniška: Rojčevo.

Taborska dominikalna kmetija: Čretjek—Čretnikovo.

Ilovica

Urbarialne kmetije:

založke — urad Ivnica: Trebešekovo — z mlinom, Jurijevo (c: Sternadovo), Kovač—Pristovšekovo, Pečnik—Smoletovo (c: Drežjakovo).

Dedni vrh

Urbarialne kmetije:

a) založka — urad Arclin: Plavčevo (delna);

b) žičko-konjiški: Jurčakovo, Hudinovo.

Jankova

Urbarialne kmetije:

a) taborske: Železnikovo, (b: Stučekovo in Tratnik—Kranjčevo), Psanovo, iz iste prvotne kmetije: Hlačerjevo in Borovšekovo, Lužarjevo — z opekarno, Smolakovo.

b) založki — urad Ivnica: Krameršek—Valenčak—Colotovo, Košakovo.

K. o. Male Dole

Rove

Urbarialne kmetije: Trebišekovo, Tonekovo, Šatlovo, Kadivnik—Žgajner—Maček—Arličevo.

Gorske kmetije: Lenhart—Fuchs—Pepelnak—Globočnikovo,Tkavc—Kladivnik—Lebičevo, Tikelšekovo, Samec—Kebličevo, Mehačevo.

Dolgo rebro

Zaloške kmetije: a) urbarialne (urad Ivnica): Brenkovo, Pristovšekovo, Tomaževo; b) gorska (urad Arclin): Mezelanekovo.

Javnik

Zaloške kmetije: Apotovo (sestavljeno iz urbarialnih odcepkov), dominikalna-svobodna-podložniška: Dobnik—Škoflek—Krofličevo; gorska: Slatinšekovo (delna).

Male Dole

Zaloške kmetije (urad Ivnica): urbarialne: Dolski Dobnik—Bogatajevo, Drežnjakovo, Kroflič—Brenkovo, Zelenšekovo.

Zaloške kmetije (urad Velike Dole): urbarialna: Okrožnikovo; gorske: Mačekovo, Valand—Altziebler—Rezar—Petretovo, Krušič—Uratarič—Rataj —Vinterjevo.

Travnik

Zaloški urbarialni kmetiji (urad Ivnica): Trebevšek—Žepekovo, Travniški Dobnik.

Razgorce

Zaloške urbarialne kmetije: urad Ivnica: Mihelovo, Rokačevo; urad Velike Dole: Brezovšekovo; urad Gabrovec in Ivnica: Ofentavšekovo (dvojna).

Črešnjevec

Zaloške urbarialne kmetije (urad Ivnica): Jernejčevo, Andrečakovo, Joštovo.

Kladnart

Zaloške urbarialne kmetije:

urad Velike Dole: Kladenšek (Preložnik) — v Kladju, Kladjek (Kožuh) v Kladju;

urad Ivnica: Petelinšekovo.

Dole ali Velike Dole

Zaloške urbarialne kmetije (urad Velike Dole): Kladjekovo v Dolah, Salatjekovo, Šalamonovo, Špesovo, Sedevšek—Podbrežjekovo.

Lačna vas

Zaloške urbarialne kmetije:

urad Ivnica: združeno Kolar—Kruharjevo in Bezenšek—Kruharjevo, Mačkovo, Poglavšek—Slemenškovo, Divjakovo (dvojno);

urad Arclin: Rataj—Vinterjevo.

nastala leta 1850, je bila severna soseda občini Višnja vas. Njeno osrčje je bila dolina Tesnice ali Frankolskega potoka. Na zahodu je zavzemala še prvo sleme gričevja, ki se vzpenja najviše v Straži (567 m), na severu je segala do slemena Stenice (1092 m) in na severovzhodu na pobočja Konjiške gore.

Na vzhodu je preko nizkega pobočja segla tako daleč, da je zajela Bezenškovo Bukovje.

Ob svojem nastanku je dobila občina štiri katastrske občine: Loko, Dol, Lipo in Verpete.

Jedro k. o. občine Loke je v dolini na desni strani Tesnice (okrog nove šole). Nekoliko južneje je zaselek Spodnja Loka in na hribčku na vzhodni strani potoka Hrib (er). Na slemenu na zahodni strani potoka je Rakova steza. Južno od nje je sredi gozda osamljena »Huba.« Severno od Loke ob sotočju Tesnice in od zapada prihajajoče Jesenice se začenja Stražica, ki zajema staro šolo in župno cerkev ter se s posameznimi kmetijami vzpenja navzgor po sončnem pobočju. Gozd loči Stražico od više ležeče Straže, katere glavni del pripada k. o. Novake, ki je bila v sestavu občine Nova cerkev. Dolinski del Loke (središče nova šola) in Stražice (središče cerkev in stara šola) sta danes združena v naselju Frankolovo.

K. o. Dol ima svojo osrednjo točko v Gojki (432 m) z leta 1848 sezidano cerkvijo sv. Trojice. V ozadju hribčka je več domačij vinogradniškega postanka. Samo naselje Dol je v dolinskem kotu Jesenice in ima posamezne domačije. Pot ob Jesenici, predhodnici sedanje ceste, so označevali kot Ulice. V ozadju je na severni strani zaselčič Operčkal.

K. o. Lipa zavzema visoko podolje v ozadju Gojke in južno pobočje Kiselce (992 m). Večinoma samotne domačije v podolju in na pobočju. Kjer se podolje prevali v smeri proti Socki je na severni strani Straže zaselek Zabukovje, njemu nasproti je na pobočju Kiselce zahodna Lipa, med njima se vzpenja hribček Lošča z vinogradniškimi domačijami. Do leta 1933 so pripadale k. o. Lipa in občini Frankolovo tudi Selce, ki so nad potokom Hudinjo in Socko. Nad Spodnjimi Selcami so više, na položni terasi pod širokim sedlom med Kiselco in nižjim Grebenom ali Zagrebenom. Gornje Selce, imenovane tudi Kozjek.

K. o. Verpete tvori severno in severovzhodno krilo občine. Na zahodni strani Tesnice je v ozadju Lindeškega hriba z razvalinami starega Lindeka v visokem dvigajočem se podolju med Kiselco in Stenico ter Malo goro naselje Lindek s posameznimi domačijami. Z Lindeka teče v Tesnico na jugozapadni strani Lindeškega hriba Beli, na severovzhodni strani pa Lindeški potok. Blizu izliva Belega potoka je nad cesto zaselek Razgor (v ljudskem govoru Razgorje), nad vhodom v sotesko Belega potoka je na vzhodnem pobočju Kiselce Kurja vas. Zaselek Beli potok je deloma ob glavni cesti, deloma pa na pobočju Lindeškega hriba in Male gore. Domačije med izlivom Jesenice in Belega potoka so stari ljudje

označevali kot T e s n i c o. V kotu med izlivom Jesenice v Tesnico je graščina Frankolovo, imenovana nekdaj »dvor v Verpetah« (»Rephenhof«). Prave V e r p e t e so zaselek na vzhodni strani Tesnice v začetku podolja, ki se dviga proti Podgorju in Črešnjicam. Nad Verpetami je vinogradniški zaselek Meje. V bližini je sličen zaselek Štamberk, ki ima ime po graščini Štatenberk pri Poljčanah, delni fevdalni gospodarici tukajšnjih vinogradov. Na skrajnem jugovzhodnem krilu k. o. Verpete je na izrazitejši vzpetini naselje B e z e n š k o v o B u k o v j e, ki ima pod Konjiško goro vinogradniški zaselek Podgoro.

V fevdalni dobi je frankolsko področje po smrti grofice Heme izprva spadala pod ženski samostan v Krki na Koroškem in nato pod krško škofijo. Na severozahodni strani Tesnice je na strmem hribu nastal g r a d L i n d e k, ki je vsekakor dobil svoje ime po naselju Lipa (Lipa = Linde). V njem je zagospodaril rod ministerialov Lindeških. Na vzhodni strani Tesnice je imel svojo posest krški fevdnik Vulfing iz Kapfenberga. Njeno središče je bilo v Rovah (prej občina Višnja vas). Z dovoljenjem krškega škofa Ditriha je leta 1187 podaril svojo tukajšnjo fevdalno posest žičkemu samostanu. Ta posest je obsegala tudi Verpete (naselje na levem bregu potoka) in Bezenškovo Bukovje. Od juga je pa proti severu segala fevdna oblast vojniških gospodov, saj se o Leopoldu Vojniškem poroča, da je imel tu 5 kmetij (vsaj nanje se nanaša izraz »Lyntenbach.«.

Okrog leta 1500 je bila posestna slika precej izpremenjena. Žička posest je bila še neokrnjena, lindeška se je pa močno zmanjšala v korist novih gospoščin: frankolske (verpetske) in taborske (graščina Tabor pri Vojniku).

Na jugozapadu in zapadu so si pa pridobili nekaj kmetij: župno imenje v Novi cerkvi, stara gospoščina Lemberg (oziroma konec XVIII. stoletja z njo združeno imenje Rus) in mlajši gospoščini Socka in Dobrnica. Med vinogradnimi fevdalnimi lastniki se pa javljata tudi gospoščini Celje (Novo Celje) in Štatenberk pri Poljčanah. To sliko nudi tudi konec fevdalne dobe, samo da je na mestu žičke kartuzije stopila po njeni ukinitvi leta 1782 državna konjiška gospoščina, ki je leta 1828 postala last knezov Windischgrätzov.

Žički urbar iz leta 1564 nam v zvezi z nekaterimi sodobnimi listinami potrjuje, da je segalo področje žičkega samostana do Tesnice, zavzemalo je vzhodno polovico frankolske občine in zgornji del bezoviške. Prvotno ozemlje samostana je pa segalo na zahodni strani samo do razvodnice med Žičnico in Tesnico. Kar je zahodno od te razvodnice, je ministerial Vulfing iz Kapfenberga okrog l. 1185 s pristankom fevdnega gospoda krškega škofa in dveh papežev poklonil samostanu. Na tem ozemlju so bili zaselki: Rove (v višnjevaški občini) Bezenškovo Bukovje, Verpete, Loka (v frankolski občini), Podgorje in Grušovec (v bezoviški občini). Črešnjice, Dol in Brdce (v bezoviški občini) so pa verjetno spadali že k prvotni samostanski posesti, saj so tudi bili v žičkem ogradju (sodnem področju*).

* Avgust Stegenšek, Konjiška dekanija.

K. o. Loka

Loka

Urbarialne kmetije:

a) žičko-konjiške: Juhartovo (delno), Ampakovo (c: Zupančičevo in Koderman—Bezenškovo), Cenobrovo, Strnadovo, Mrtvozovo, Macuhovo, Burjekovo, Nacekovo, Burčjekovo (b: Čečko—Pristovšekovo), Loški mlin, Francekovo, Pozjakovo (b: Falęntačevo), Masnjak—Bezenškovo (na posesti: sedanji hotel), Kovačevo;

b) dobrniški — urad Zreče: Videnšekovo (c: Stoparjevo, Falentačevo in Skazovo);

c) prešniški: Lavričevo, Mlakarjevo.

Frankolske dominikalne kmetije: Levovo, Fošnarjevo, Škerlinovo, Kamenikovo.

Rakova steza

Urbarialne kmetije:

a) novocerkovska: Huba, bivša graščinska pristava, večja posest, Kresnikovo;

b) dobrniška: Kresnikova klet;

c) lindeški: Plešekovo, Žurejevo.

Gorska posest, podložna raznim gospoščinam, iz nje nastalo nekaj kmetijic.

Straža in Stražica

Urbarialne kmetije:

a) frankolske: Gregorčičevo (delno), Arčanovo, Masnjak—Koderman —Bezenškovo c) stavbišče za staro šolo, Blažič—Senegačnik—Požarjevo in Vincekovo), Konačekovo (a: Verbinšekovo), Matoševo (a: cerkev in župnišče);

b) lindeška: Goršekovo — na Lipi (a: Lindek—Lepačevo);

c) lemberška — posestvo Rus: Tomaževo (delno);

č) dobrniška: Florijanovo.

K. o. Dol

Urbarialne kmetije:

a) frankolske: Jereb—Korošec—Lavrinčevo (zdaj delna z bivšim mlinom), Brišarjevo, iz dveh prvotnih kmetij nastale kmetije: a: Gorišekovo, b: Kveder—Kotnikovo, c: Šlavsovo in Mastnak—Špegličevo; Medvedovo (c: Skazovo in Jakopovo), Popirkovo (a: Skaletovo), Vodovnik—Trbovšekovo, Kvedrovo.

b) lindeški: Škoflek—Ločnikarjevo, Zabukovšek—Zontič—Medvedovo;

c) soteška: Bezenšek—Senič—Benkovo (c: Pušnikovo);

č) dobrniški: Škoflek— Gorenšekovo (delno), Zoran—Šoštarjevo (b: Pecel—Parežnik—Jerebovo);

d) štatenberška: Šuster—Šloserjevo.

Frankolska-dominikalna: Vrišer—Poznak—Sevčanovo.

K. o. Lipa

Lipa

Urbarialne kmetije:

a) frankolske: Seničevo, Cesar—Jerebovo, Skaza—Ravnjakovo;

b) lindeške: Škoflekovo, Tomažakovo, Gorenšekovo;

c) soteški: Markovo, Drenovšekovo.

č) lemberška — posestvo Rus: Švorčevo;

d) dobrniške: Čmajetovo, Ovčičevo, Pristovšekovo, Podpečanovo;

e) novocerkovska: Lipčekovo;

f) lindeško—šoteško—frankolsko—štatenberški: Petrekovo, Polenšakovo;

g) lindeško—frankolsko—dobrniško—soteška: Goršekovo.

Zabukovje

Urbarialne kmetije:

a) lemberška: Zabukovšek—Čmajetovo (a: Lopatnikovo in Pogladič—Hrastnik—Polenškovo, c: Arličevo in Volčič—Bezenšek—Hribernikovo);

b) dobrniška: Gančar—Sevčan—Delčnjakovo;

c) soteška: Otrokarjevo.

Soteška dominikalna kmetija: Jurekovo.

Gorska posest je dala več manjših kmetijic in domačijic.

Selce

Urbarialne kmetije:

a) soteške: Ovtarjevo, Kokličevo, Strnadovo, Blazinšekovo (c: Lesjak—Marzidovnik—Petretovo);

b) dobrniške: Lesjak—Arlič—Borovnik—Landekarjevo, Senegačnik—Jevšinek—Potočnikovo, Vodušek—Štempihar—Zidar—Delčnjakovo.

K. o. Verpete

Verpete

Urbarialne kmetije:

a) frankolske: Zgornji Jereb, Mesarjevo (dvojna, z žago in kovačnico), Kitekovo (s kovačnico), Alekševo (z mlinom in kovačnico, c: Verbučevo), Jurijevo, Šelhovo (z mlinom in žago), Spodnji Jereb (z žago in mlinom), Zimerlovo (s kovačnico, žago in stopami za čreslovino);

b) žičko-konjiške: Železnikovo, Dajčmanovo, Mesarjevo, Kitakovo, Alekševo (b: Škoflekovo) Podgoršekovo, Šelhovo, Pušjekovo, Kamenikovo, Poljekovo (b: Macuh—Čečko—Medved—Ovtarjevo), Rečnik—Srebotovo (z mlinom).

Bezenškovo Bukovje

Urbarialne kmetije:

a) žičko-konjiške: Dajčmanovo, Petekovo (b: Žnidarjevo), Primoževo (dvojna), Jesihovo, Gorjačevo, Kolarjevo, Matevž—Krečunovo, Pintarjevo (c: Faležev o);

b) dobrnska: Alekševo.

Razgor

Urbarialne kmetije:

a) frankolski: Seničevo, Polenšek—Šibančevo;

b) dobrniški: Mavc—Ravnakovo (c:Falenrekovo), Ravnak—Ovčarjevo (z lesno trgovino).

Žičko-konjiška dominikalna kmetija: Vajsenbah—Brezovšekovo.

Beli potok

Urbarialne kmetije:

a) lindeške: Drežekovo, Mlakarjevo (dvojna), Bizeljevo (z mlinom in žago — propadlo);

b) frankolsko-lindeška: Volčičevo (z lastjo razvalin);

c) žičko-konjiška: Pepekovo;

č) dobrniška: Stebletovo (c: Vajsenbah—Jerebovo).

Žičko-konjiška dominikalna kmetija: Korošec—Podgoršekovo.

Lindek ali Landek

Urbarialne kmetije:

lindeške: Urbanovo (a: Lepačevo), Volčičevo, Pecelovo (a: Pavlekovo), Gregačevo (s kovačnico), Kugler—Steble—Goršekovo, Migodnik—Faletovo (propadlo), Gregač—Založnikovo, Murovo (propadlo pred 1850), Lepačevo, Dražekovo (b: Arčan—Kresnikovo), Kovač—Sičan—Operčkalovo, Podgruškom—Kovač—Vovčičevo (propadlo do 1850).

Dominikalna lindeška kmetija: Landekar—Črešnjar—Operčkalovo.

Gorska posest v vsej katastrski občini zelo razsežna. Dala je mnogo kmetijic in domačijic. Podložna je bila Žičam—Konjicam, Dobrnici in Prešniku.

Občina Bezovica

Občina Bezovica, ustanovljena leta 1850, je pripadala konjiškemu vplivnemu področju; v Konjicah je imela okrajno sodišče in pozneje tudi okrajno glavarstvo.

Južni del občine je bil ob vzhodnem boku škofjevaške k. o. Sv. Tomaž in višnjevaške k. o. Male Dole. Bezoviški potok (Bezovičica) je tvoril mejo. Sleme, na katerem so Želče, pripada k. o. Sv. Tomaž, ki je bila del občine Škofja vas, gozdnato sleme Tudrež na drugi strani je pa bilo bezoviško. Ob gornji Bezovičici je pa občinsko področje prehajalo tudi na drugo stran potoka ter se je preko Kladenske gore in sedla pri Črešnjicah širilo do Konjiške gore.

Ob Bezovičici je k. o. B e z o v i c a. V njej so tri naselja: V kotu, kjer nastaja potok iz potočkov, je sama B e z o v i c a. Odtod se proti vzhodu odceplja dolinica, ki jo na jugu omejuje Tudrež, na severu pa Vedrisja. Na spodnjem delu potočja je zaselek G a b r o v e c, pod vrhom je pa zaselek H r a s t n i k.

Onostran Kladenske gore je k. o. P o d g o r j e. Glavno naselje z župnijo in šolo so Č r e š n j i c e, ležeče na razvodju med Žičnico, pritokom Dravinje, in Tesnico (Frankolskim potokom), pritokom Hudinje. Nekoliko pod Črešnjicami je ob cesti na Frankolovo naselje P o d g o r j e. Od Črešnjic se spušča v južni smeri proti Rovščici hrbet. Ob njegovem početku je na vzhodni strani zaselek dveh kmetij, D o l. Ob spodnjem koncu je pa nad sotočjem Rovščice in Avdičevega grabna zaselek G r u š o v e c. V sami dolini je v kotu, kjer se iz potočkov razvije Rovščica, zaselek S p o d n j e B r d c e. Eden teh potočkov prihaja iz Svinjskega grabna, ki je med Kladensko goro in Platami, slemenom, ki tvori južni bok Ravščicici in pripada na severni strani še Brdcam, medtem ko sta vrh in nasprotna stran v k. o. Male Dole. Na južni strani je še precej vinogradov, severna stran je pa gozdnata. Tu je pod slemenom v gozdnatih jasah nekaj skromnih domačij Gornjih Brdc.

Tudi v zgodovinskem oziru je občina deljena. Področje k. o. Bezovica je pripadalo vojniški in njeni naslednici zaloški gospoščini, ki je imela svoj urad v Gabrovcu, področje k. o. Podgorje je pa bilo podložno žičkemu samostanu; zajela ga je namreč podelitev rovskega viteza Vulfinga Kapfenberškega (1185), izvršena s pristankom višjega fevdnega gospoda, krškega škofa.

K. o. Bezovica

B e z o v i c a

Urbarialne kmetije: Bikošokovo, Lukačevo, Pušjekovo. Kresakmanovo (dvojna), Rihtarjevo.

G a b r o v e c

Urbarialne kmetije: Plančekovo, Zastonjšakovo, Gaberšekovo, Terjašekovo, Čretenski Jozelj.

H r a s t n i k

Urbarialne kmetije: Hodejevo, Ledenšekovo, Kovačevo, Lavbič—Verdič—Kramerškekovo, Vedrišekovo.

K. o. Podgorje

Črešnjice

Urbarialne kmetije: Jakopičeva (dvojna), Egerčevo—Pristovnikovo, Kruharjevo.

Dominikalni kmetiji: Cehnar—Dobnik—Šelihovo, Zarnšekovo.

Precej je bilo gorske posesti, med njimi večje Pečarekovo.

Frankolski dominikalni posesti sta pripadali: Macuhovo in Miklavc —Zangger—Kolšekovo (z vinogradom).

Podgorje

Urbarialne kmetije: Organistovo, Zupanšekovo, Oglarjevo, Klinc—Dolarjevo (c: Murekovo), Arnejčevo, Kekerjevo, Klinčevo.

Dol

Urbarialni kmetiji: Spodnji in Zgornji Dolanec.

Grušovec

Urbarialne kmetije: Spodnji Pavšer (b: Blaščakovo), Zgornji Pavšer, Kug—Tašičevo (večina posesti: Grabenšekovo).

Brdce

Urbarialne kmetije: Pušnikovo (b: Pristovnik—Stropnik—Kračunovo: z mlinom in žago), Očko—Pekošek—Korzetovo (z mlinom; c: Rihtarjevo), Štrukljevo, Kotnikovo, Gnidečevo, Pintar—Korzetovo, Canerjevo (z mlinom), Čečkovo, Blazinšekovo (b: Kovačevo), Platovšekovo.

Občina Nova cerkev

nastala leta 1850, je imela svojo zemljepisno osnovo v dolini srednje Hudinje in srednje Dobrnice. Tik nad sotočjem obeh potokov je bilo zemljepisno, gospodarsko in krajevno kulturno središče občine Nova cerkev, (zdaj Strmec pri Vojniku). Obe dolini sta ob stikališču precej široki, sicer rodovitni, toda izpostavljeni poplavam. Na južni strani spremlja Dobrnico —Hudinjo precej strmo sleme, sestoječe iz vulkanskih kamenin, ki je tvorilo mejo proti občini Šmartno v Rožni dolini. Zapadni del slemena na področju občine je Langer, vzhodni so Volčje jame. Ves večji severni del bivše občine tvorijo terciarna slemena, ki se na severu naslanjajo na Paški Kozjak (na zapadni strani Hudinje) in na del Kiselce (na vzhodni strani potoka).

Občina je bila velika in je obsegala šest katastrskih občin: Novo cerkev, Novake, Socko, Lemberg, Homec, Čreskovo.

Področje občine Nova cerkev je prvotno pripadalo v celoti krški škofiji. Leta 1404 je pa bil jugozapadni del vsaj posredno že odcepljen. Pripadal je lemberški in rabensberški gospoščini, ki sta bili sicer formalno še konec XVIII. stoletja pod fevdno oblastjo krških škofov. Ves jugo-

vzhodni in severni del občine je pa še spadal pod škofovsko vitanjsko gospoščino. To spričuje njen urbar iz leta 1404. Urbar navaja naselja Socko (Aynat), Veliko raven (in planicie an der Eben) in kmetije (zaselka) Preloge (Prelock) in Močile (Motschil), ki so v severnem delu poznejše občine. Prav tako navedeni kmetiji: Čerenjakova (Natscherent) in Komšakova (Rosperg — napačno pisano) sta pa že celo v področju poznejše k. o. Zavrh, oziroma občine Dobrna.

V posebnem odstavku navaja urbar, da ima škofija v župniji Nova cerkev (in plebe noue ecclesie):

v Gorici — 3 kmetije; Pod bregom (wunderm Rain) — 1 kmetijo, v Razdelju — 6 kmetij, na Dvoru (Byschoffhof) 1 zasedeno in eno opuščeno kmetijo, pri cerkvi — 2 kmetiji, na Hudinji — 3 kmetije, v Polžah (in Pulzach) — 4 kmetije, na Strmcu (Am Rigl) — 1 pusto kmetijo.

Navedbo si moramo vsaj v dveh točkah tolmačiti samo z veliko mero verjetnosti: Pod bregom je najbrž Hriberšekova kmetija med Gorico in Razdeljem; v Novakah ena kmetija še zdaj nosi ime Dvorski Škoflek, kar spominja na »Bischofhof.« S škofovsko fevdalno posestjo je očitno v zvezi tudi samo ime Škoflek, ki se sicer v kraju zelo pogosto ponavlja.

Svojo novocerkovsko posest je škofija pozneje kot imenje izročila krajevni pražupniji. To se je najverjetneje zgodilo tedaj, ko je bila župnija privtelovljena škofijskemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem (1468).

Župnija je imela svojo posest tudi od drugod. Tako je Friderik Lindeški leta 1378 prodal njenemu župniku mlin v Kaplji pri Višnji vasi. Okrog leta 1420 sta Adam in Simon Sigmund Lindeški izročila župniku Martinu v Krškem 9 kmetij in še druga zemljišča, da bi on in njegovi nasledniki opravljali službo božjo na lindeškem gradu. Ta posest je bila pač na področju Vojnika (Arclin) in Višnje vasi.

Proti koncu fevdalne dobe je bilo župniji priključeno tudi manjše v deželno desko vpisano imenje v P o l ž a h , ki je znano izza XVI. stoletja, ko je na njem sedel plemič. Konec XVIII. stoletja je potomec zadnje privatne lastniške rodbine kaplan Gilčvert (iz stare vitanjske steklarske rodbine) volil imenje kot beneficiatno posest župni cerkvi, a dekan Jožef pl. Jakomini ga je združil z nadžupnijskim imenjem s tem, da je prevzel s posestjo združene obredne obveznosti in skrb za vzdrževanje tretjega kaplana. Jožef Jakomini je leta 1774 kupil starodavno (zdaj Samčevo) kovačnico, na Hudinji, ki je nekoč pripadala polževskemu imenju. Leta 1809 jo je prodal in je kupca in njegove potomce obvezal, da brezplačno opravljajo za župnišče kovaška hišna, mlinska in vozna dela. Nadžupnijsko imenje je imelo tudi veliko neposredno zemljiško posest, ki pa je bila močno obremenjena s tem, da je morala vsako leto dajati velik del dohodkov krškemu škofijskemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem, ki mu je bila nadžupnija pritelovljena (inkorporirana).

Čisti dohodek nadžupnije nikakor ni bil velik, čeprav je marsikje dobivala celo ali delno desetino.

V prvi polovici XIX. stoletja je nadžupnija precej posesti prodala, tako so stari kmetje povečali svoje kmetije, a nastalo je pa tudi nekaj novih dominikalnih kmetij.

Znaten del krške posesti, zlasti na severu občinskega področja, so si pa pridobile mlajše gospoščine Socka, Dobrnica in Tabor.

Med ob koncu fevdalne dobe nastalimi šestimi katastrskimi občinami je dobila središčni položaj k. o. Nova cerkev.

V njej so naselja Nova cerkev, (zdaj Strmec), Hudinja, Polže, Strmec in Vizore. Nova cerkev je na vzpetini nad sotočjem obeh potokov. Hudinja je ob sotočju, Polže še deloma v dolini, deloma na prvem griču na zapadni strani. Strmec je pred drugim gričem v slemenu zapadno od Hudinje. Vizore se začenjajo ob Dobrnici in segajo v dolinico med griči. Iz dolinice priteka potoček, ki ga napajajo njena mokra tla. Ime je očividno v zvezi z besedo jezero — izer oziroma obliko: v jezeru v izeri.

Dve tretjini kmetij katastrske občine sta bili podložni nadžupnijskemu imenju v Novi cerkvi. Več kmetij je spadalo pod Dobrnico, Socko in Tabor, Rabensbergu in Lembergu sta bili podložni po dve, Prešniku pa ena kmetija.

Naselje Polže je imelo (zlasti na pobočju Strmca) mnogo vinogradov, podložnih Novi cerkvi, Taboru, Lembergu in Dobrnici.

K. o. Novake obsega naselja Novake, Stražo, Razdelj, Gornji Razdelj ali Hraše in Gorico. Novake so na dvigajočem se slemenu, Razdelj je ob Hudinji, Gornji Razdelj in Gorica sta vmes. V vsej katastrski občini so bile podložne Novi cerkvi samo tri stare kmetije, vse ostale kmetije so bile pod Taborom, Socko, Lembergom in Rabensbergom. Vinogradi Novakov so bili pod Taborom, Novo cerkvijo in Lembergom.

Iz Novakov izvira rod pisatelja Novačana, ki se je sicer rodil v Zadobrovi.

Sleme, na katerem so Novake, dosega najvišjo točko v Straži, glede katere je še ohranjena tradicija, da so na njej žgali kresove in s tem opozarjali ljudstvo na bližajočo se turško nevarnost.

K. o. Lemberg obsega naselja: bivši trg Lemberg, Spodnjo in Zgornjo Hrenovo, Spodnje in Zgornje Vine. Trg Lemberg ima svoje področje v dolini in na obeh pobočjih, zlasti na južnem, Spodnja Hrenova v dolini in na severnem pobočju, Zgornja Hrenova na terasi južnega pobočja, Spodnje in Zgornje Vine so na slemenu na severni strani doline (za gradom Lembergom).

Velika večina kmetij, nad 35, je bilo podložnih gospoščini Lemberg. Gospoščina je imela veliko neposredno posest, graščak Edmund Langer jo je še povečal s tem, da je v osemdesetih letih kupil v soseščini in na dobrnskih Brdcah 4 kmetije.

Tik pod grajsko skalo stoječi bivši tržič Lemberg je znan po starem usnjarstvu, ki se je ohranilo do druge svetovne vojne.

Prvotna podružnična cerkev sv. Katarine poleg trga je postala žrtev naredbe cesarja Jožefa II. Nekaj desetletij potem, ko so jo porušili, so tržani zgradili sedanjo cerkev. Severno od lemberškega gradu je na lepem in izrazitem griču, najbolj izraziti točki Gornjih Vin, graščina Vinski grič — Majpigel (Weinbüchel) ali Tutenpas, ki je bila prvotno pod

celjskimi minoriti, po opustitvi samostana jo je kupil celjski odvetnik dr. Andree, ki jo je prodal vitanjskemu fužinarju Steinauerju, nato pa je šla skozi mnoge roke. Pri graščini je bilo majhno imenje: obsegala je Tutenpasovo kmetijo, ki je morala obdelovati minoritski vinograd. Razen te sta bili minoritski še dve kmetiji. Kar je bilo vinogradov, so bili pod Lembergom in Novo cerkvijo. Značilno je, da dominikalne posesti skoraj ni: Lemberški so dobro stali in zemlje niso dajali iz rok.

K. o. Homec se razteza severno od Vizor preko treh gričevitih slemen, ki se na severu naslanjajo na sleme, ki poteka od zapada proti vzhodu in loči k. o. Homec od k. o. Čreskova. V katastrski občini so naselja Homec, Landek, Veliki in Mali Razgor in Zlateče. Tri petine kmetij je bilo podložnih Lembergu (18 kmetij), za njim je bila najmočnejša Dobrnica (5 kmetij), Socka je imela 3, Tabor 2, celjski minoriti in Rabensberg po eno kmetijo.

V katastrski občini je bilo mnogo vinogradov, podložnih istim gospoščinam ,vendar v delno spremenjenem razmerju.

Največje naselje je bil Lindek. Nad kmetom Borkom (s starim imenom Landekar), je, kolikor vedo ljudje po sporočilu, stala nekoč cerkev sv. Tomaža. Vzhodno od tega mesta je grič oble oblike. Na njem je po mnenju Ignacija Orožna stal grad Landek, nekdanji sedež rodbine Russ, ki jo sicer najdemo tudi na Vodrižu. Imenje Russ je bilo konec XVIII. stoletja združeno z Lembergom, ki pa je urad vodil kot posebno gospoščinsko enoto. Po drugem mnenju je stal grad na Gradišču, nekoliko večji nad Zlatečami ležeči vzpetosti, kjer so ugotovili stavbne ostanke. Vendar soglasje imena gradu z imenom naselja govori za Orožnovo mnenje.

K. o. Socka obsega naselja Socko, Trnovlje in Vinare in je sorazmerno majhna. Skoraj vse stare kmetije, petnajst po številu, so bile podložne gospoščini Socka, ena je spadala h gospoščini Lemberg in ena k njenemu imenju Russ.

Občina je imela nekaj dominikalnih kmetij, ki so nastale konec XVIII. stoletja.

Kar je bilo vinogradniške posesti je bila večinoma pod Socko in le deloma pod Lembergom.

K. o. Čreskova obsega naselje Čreskovo in Veliko ravan, ter zaselka Plate in Preloge. Sama Čreskova je ob Čreskovskem potočku, ki se izliva v Vrbnico, pritok Hudinje. Velika ravan je na razgibani planoti Paškega Kozjaka, Plate so na slemenu med Čreskovskim potočkom in Vrbnico, Preloge so pod Veliko ravnijo v smeri proti Hudinji. Večina starih kmetij (10) je bila podložna Taboru, pod Socko so bile tri, pod Dobrnico štiri, pod Lembergom tri.

Pač pa je bilo zelo veliko dominikalnih kmetij podložnih Socki. Nastale so na pobočju Paškega Kozjaka (Velika ravan) iz novin, poprej neobdelane zemlje, konec XVIII. in v početku XIX. stoletja. V tem času je graščak verjetno zelo potreboval denar, kajti tudi stari kmetje so se odkupovali, tj. svoje zakupne kmetije so spreminjali v prodajne.

V občini je bilo mnogo vinogradov, večinoma so bili pod Socko, Taborom, Lembergom, deloma tudi pod Dobrnico.

Urbar nadžupnijskega imenja v Novi cerkvi iz leta 1712 navaja 37 podložnih kmetov, izmed njih so bili v poznejši občini Nova cerkev (večinoma v k. o. istega imena) nekako naslednji (23):

Boštjan Verbnik, zdaj Jožef Koš; Jurij, zdaj Marko Koš; Luka Kerner; Boštjan Verbnik; Lenart Janežič; Andrej Videnšek; Urban Novačan; Luka Novačan; Matija Resec; Jurij Žirovnik; Mihael Verbnik; Tomaž Poznak; Jožef Kerznar, prej Janez Barthelloty, Matija Jekel; Gregor Kovač; Vid Novak; Filip Šentak; Simon Pepel; Vrban Horvat; Matija Lepič; Jurij Podgoršek; Matija Lepič; Mihael Vezjak; Jurij Ganser.

Na Hudinji je bila ena kmetija nezasedena in priključena župnišču. Ostali kmetje so bili: v poznejši občini Škofja vas—Arclin (2), Dobrna (3), Višnja vas (5), Šmartno v Rožni dolini (5).

Kočarji in lastniki dvorcev (posameznih hiš) so bili prav tako večinoma v Novi cerkvi in soseščini (13): Marija Plesnikova (Plessniczin), prej Magdalena Jeklova; Rozalija Streichenberger (in), prej Gregor v vasi; Marko Marinšek, zdaj gospodična Strassperger (in); Filip Žnidar; Vrban Škoflek — pri vodi; Nikolaj Step — na Hudinji; Lenart Blazinšek — pri vasi (Nova cerkev); Eva Kamnosekova (Steinhauerin), prej Nikolaj Step ali Mihael Šoberle; Simon Žirovnik, prej Gašper Zular; Boštjan Lampreht; Luka Škoflek — pri vasi Nova cerkev; Franc Gilčvert; Jakob Škoflek. Drugi taki posestniki so bili: v Šmartnem v Rožni dolini (2), na Dobrni (2).

Vinogradni podložniki so bili razen tistih v Volčjh jamah in v Razgorju deloma v poznejši občini Dobrna (Toplica), večinoma pa v poznejši občini Šmartno v Rožni dolini (Otemna, Rožni vrh, Šturmi, Konjsko).

Še več podložnikov je v poznejši občini Nova cerkev imela gosposčina Lemberg. Urbar iz leta 1687 je zanimiv zlasti zaradi tega, ker poleg imen podložnikov dosledno navaja tudi imena naselij in kmetij (oziroma gospodarstev), ki so zdaj deloma že pozabljena in pomanjkljivo določljiva.

Trg Lemberg: Primož Kramer; Tomaž Veter, zdaj Jožef Šip (Sibf), Jakob Verdel; Urban Šoberl (Schoubrl), zdaj Matija Košak; Jakob Dobnik, zdaj Jakelj v trgu; Jurij Pintar, zdaj mlinar v trgu; Luka Pristovšek, zdaj Andrej Slemenik; Andrej Kozjak, zdaj sodar v gradu: Jernej Korošec, zdaj Janez v trgu; Mihael Strager, gdč. Magdalena pl. Hochenwarth; Jurij Kramar; Valentin Prešič, zdaj Karnir; Marko Kozjak, zdaj Nikolaj Dopovšek; Caharija Prukar; Jera Večner(jeva), zdaj Martin Kolenc; Marina Matevžica, zdaj Jernej Legner; Lovre Kuk, zdaj Gašper Paher; Ahac Rihernik; Jernej Prikler, zdaj čevljar (Šuster) v trgu; Katarina Meglič(eva), Jurij Meglič.

Hrenova: Mihael Stovar; Matija Dopovšek; Primož Mešelj; Štefan Čmajne; Primož Slemenik; Ulrik Gmajner; Peter Velnar, zdaj Andrej Grušovnik.

Na vodi (an der Wasser): Janže, Tomaž Grušovnik — z Grošovnikovim mlinom, Miha.

Razdelj (na Resdeley): Marko Kerkel, zdaj Štefan Hrašan.

Hraše: Gašper, Encijev sin, Janže Marič, zdaj Hrašan.

Straža: Štefan Rebernik, Lenart.

Trnovlje: Matevž Borko (Warkho).

Čreskova (Čereškovim): Matevž Masne; Jurij Masne; Marko Grošovnik.

Velika ravan (Na Ravni): Pavel, Štefanov sin.

Lindek (V Lindegy): Jurij, Andrej Kolenc; Marko Premern (zamenjano z Erazmom Raumschüssel za kmetijo Blažeta Korenjaka.)

Mali Razgor: Urban Karnir; Jurij, sin Jakoba Pintarja, Valentin Kranjec (Kraniz) na novinah Jakoba Pintarja; Mihael Husar; Blaže Dergajner; Martin, Blažetov sin, zdaj Jernej na Razgorju.

Vine: Primož: Janže — na Vinih); Jakob Žuster; Marko Čmejne; Blaže Knez; Boštjan Kavčič; Lenart — na Vinih.

Pod Langerjem (Untern Langer): Jakob Hudovernik, Blaž Videnšek, Lenart Podjaveršek — z mlinom, Lovrenc Jamnišek — s konjederstvom (šintarijo).

Ostale kmetije so bile v poznejših občinah: Dobrna in Šmartno v Rožni dolini.

Glavni kraj, Nova cerkev, je bil podoben manjšemu trgu, četudi je imel do požara leta 1888 še mnogo lesenih hiš. Trški značaj je še poudarjal tabor okrog cerkve, ki je vsaj pred glavnim vhodom na severozahodni strani imel jarek z mostom (»pruko«).

V srednjem veku je vodila skozi Novo cerkev (in Šmartno) stara cesta, ki je vezala Slovensko Bistrico — Konjice s Savinjsko dolino. Reformacijski komisarji so leta 1524 v imenu kralja Ferdinanda I. to cesto prepovedali in odločili, da se mora zapleniti blago, ki bi se prevažalo ali prenašalo po njej. Šlo je za koristi Celja in mitnice v mestu oziroma njunih podružnic v Žalcu in Vojniku. Toda za blago, ki je šlo preko Šaleške doline proti Koroški je bila ta cesta pomembna. Posestni spisi navajajo nadžupnijsko mitnico v Novi cerkvi, drugi viri je pa ne poznajo. Morda je bila v zvezi s sejmi, ki so bili na leto štirje: na ponedeljek po Treh kraljih, na četrtek po Veliki noči, na ponedeljek po Telovem, na praznik sv. Lenarta, tj. 6. novembra. Ko je prišel Ignacij Orožen leta 1828 v Novo cerkev, je še videl, kako je sejmska straža ob 8. uri pred početkom sejma nastopila: spredaj je korakal zastavonoša, sledila sta bobnar in trompetar, za njima so korakali 4 stražniki s helebardami.

Na šmartinski strani občine je pod slemenom naselje Volčje jame. Svojega imena nima po volkovih, ampak po jamah, kjer so nekdaj kopali železno rudo, in topilnicah. Obilica najdene žlindre spominja na rudarstvo. O tem nimamo nikakih pismenih podatkov, pač pa ljudsko izročilo, ki mu moramo verjeti. Bolj dvomljivo je njegovo pričevanje o fužini, ki naj bi bila v Višnji vasi, kjer je pozneje iz mlina nastala majhna papirnica. Na kovaštvo spominjajo železni izdelki, ki jih še lahko vidimo v tej ali oni zidanici.

K. o. Nova cerkev

N o v a c e r k e v

Nadžupnijskega imenja urbarialne kmetije: Grobelnikovo, Skočirjevo (dvojno), Šilihovo, stara šola — Kozmus, Šimojakovo (b: Lončarjevo, Lakužjekovo in Samčevo), Markovo, nadarbina, Moravec—Bognarjevo, Kerznarjevo (z mlinom in stopami), Pustekovo, Gašperjevo, Lebičevo.

Beneficija Polže stare kmetije: Padarjevo, Vinežarjevo, Podprušekovo, Bork—Šipovo, Stolčevo.

Dominikalna posest: Tkalčevo, Mavtarjevo — Na Mavti, župnijski mlin v Polžah, Gajšekovo.

Urbarialno-dominikalna kmetija: Tabor—Doklerjeva.

Druge urbarialne kmetije:

a) soteške: Vrabičevo, Tevževo, Ključarjevo, Tomažakovo, Kanižarjevo;

b) dobrnska: Juvančevo;

c) rabensberška: Kranjc—Gorečan—Marzidovšekovo;

č) prešniška: Škrbinovo.

Urbarialne kmetije v Polžah:

a) taborske: Rihtarjevo, Mecenovo, Jevšenakovo, Gilčvert—Hošnik—Kuzman—Jamnik—Samec—Lešnikovo (del kmetije v deželni deski, del pa v taborskem urbarju).

Nadžupnijski dominikalni kmetiji v Polžah: Pesjakovo, Sorževo (s kovačnico in mlinom).

V i z o r e

Urbarialne kmetije:

a) lemberški: Lenartovo, Kadivnikovo;

b) rabensberška: iz prvotne Sluga—Jamnikove kmetije nastale tri: b: Makošekova, c: Topolovškova in Slugova;

c) dobrniške: Hudiček—Andrejčkovo, Legvartovo (a: Salatnikovo, Zorkovo in Hudič—Doklerjevo, b: Legnarjevo), Kamenikovo — temeljna kmetija v Vitanjski vasi.

Znatna gorska posest na pobočju Strmca, v Polžah in v Vizorah. Na njej je nastalo mnogo kmetijic in domačijic. Podložnost Lembergu, Taboru, Dobrnici, Rabensbergu.

K. o. Novake

N o v a k e

Urbarialne kmetije:

a) nadžupnijske: Spodnji Novačan, Zgornji Novačan, Lampret—Jakopovo;

b) soteški: Kolarjevo, Hrastnik—Selčan—Smodejevo.

c) taborska: Dvorski Škoflek.

Spodnji Razdelj

Urbarialne kmetije:

a) taborske: Kolar—Lavbič—Verdevovo, Iskrač—Ternovšek—Pušnikovo, Pušnik—Štokovnikovo, Možnarjevo, Podjaveršek—Klinčevo, Škoflek—Sluga—Grobelnikovo.

b) lemberške: Hriberšekovo, Smodrepovo, Iskrač—Kranjčevo, Strašekovo;

rabensberške: Kranjčevo — na Gorici, Ravnak—Hrastnikovo;

č) soteška: Pogorevčevo.

Zgornji Razdelj ali Hraše

Lemberški urbarialni kmetiji: Spodnji Hrašan, Zgornji Hrašan (a: Špegličevo).

Gorica

Taborski urbarialni kmetiji: Gorečanovo, Kranjčevo.

Straža

Urbarialne kmetije:

a) soteške: Polenšekovo, Stražanovo (c: Kresnik—Krajnik—Legvartovo), Vorčnik—Ofentavšek—Preložnikovo, Špeglič—Mastnak—Beškovnikovo (a: Trobiš—Muzljevo);

b) lemberška: Borinčevo;

c) dobrniška: Ramšakovo (b: Kresnik—Samčevo, Rečnik—Verdnik—Marovšekovo).

Gorska posest obilna. Podložna večinoma Novemu Celju, deloma pa Lembergu, Taboru, Štatenberku.

K. o. Lemberg

Zgornja in Spodnja Hrenova

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Kavčičevo, Topolšekovo (a: Muzeljevo — z žago in mlinom), Šimonovo — na Travncah (leta 1882 kupila graščina), Lovričevo—na Travniku, Travniški Gašper, Hudournikovo, Cenobarjevo, Kovačevo;

b) nadžupnijska: Poznjakovo.

Volčje jame

Nadžupnijske urbarialne kmetije: Parhutnica, Babič—Cigelšel—Koštomajevo, Gobčevo, Škorjančevo.

Dobrniški dominikalni kmetiji: Kučejevo, Knaflovo.

Trg Lemberg

Lemberški graščini podložna posest: grajska žaga in sušilnica, pozneje združeno z graščino, Kadeževo, Tonič—Muzeljevo, Pavčnikovo, Stoparjevo, Poličevo, Adamičevo (z usnjarstvom), Šanderjevo, Lipač—Seničevo, Kovačevo, Križan—Gorjakovševo (z usnjarno in gostilno), Jakopičevo, Caharijasovo, Topolšek—Jezernikovo, Šibančevo.

Travnik (pobočje južno od trga)

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Šipovo, Krošlovo, Vovšek—Mastnakovo, Vrabičevo, Topovšek—Potočnik—graščinsko, Avžnerjevo, Ahtikovo;

b) rabensberška: Mežnarjevo.

Spodnje Vine

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Lekužekovo, Vinežarjevo, Ahacljevo;

b) eksminoritska: Kuzmanovo;

c) Vinski gorici podložna kmetija: Galočnik—Ovtarjevo, označevano tudi kot Tutenpas.

Zgornje Vine

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Kresnikovo, Miklavževo, Jurijevo, Kočičevo, Pukmajstrovo (razprodano);

b) dobrniški: Andrejevo, Kumerjevo;

c) eksminoritska: Markolačevo (združeno z Galočnikovim).

Znatna gorska posest, podložna Lembergu, Novi Cerkvi, Dobrnici.

K. o. Homec

Mali Razgor

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Sentočnikovo, Mihačevo, Dergajnerjevo, Lipuževo (b: Fiželičevo);

b) soteška: Gregačevo.

Landek

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Laznikovo, Kolenčevo, Borkovo, Matevževo, Kožarjevo, Štokeca;

b) dobrniške: Bašletovo, Klinčevo, Tomaževo.

Homec

Lemberške urbarialne kmetije: Poličevo, Šanderjevo, Šmojakovo, Premerlovo, Mlakarjevo, Borko—Karnerjevo.

Veliki Razgor

Urbarialne kmetije:
a) lemberške: Zofičevo, Merzidovšekovo, Karnerjevo, Gevančevo;
b) rabensberška: Žurajevo;
c) eksminoritska: Šipovo.

Zlateče

Urbarialne kmetije:
a) soteški: Polančevo (c: Golčer—Preložnik—Rakovo), Pečnak—Rampretovo;
b) lemberški: Pušnik—Potočnik—Senegačnikovo, Platovšek—Marzidovšek—Vivodovo, Steinauer—Kamenšek—Eda Piščanec (dve delni enoti);
c) taborski: Plahutjekovo, Majcen—Klinc—Margučevo.

Gorska posest, močna v Zlatečah, manj obsežna v Landeku in Razgorju. V znatnem obsegu naseljena: podložna Taboru, Lembergu, Soteski, Dobrnici, celjskim minoritom.

K. o. Socka

Socka

Soteške kmetije: a) urbarialne: Cesarjevo, Iskračevo, Miklavževo, Uravorovo, Rezarjevo, Težlakovo, Tenč—Tenčuharjevo, Semenčnikovo; b) dominikalne: Soški (— soteški) mlinar (z mlinom in žago), Smojakovo, Bolčevo.

Vinare

Urbarialne kmetije:
a) soteške: Hodnikovo, Pirnatovo, Encikovo;
b) novocerkovska: Novakovo.

Trnovlje

Urbarialne kmetije:
a) soteške: Spodnji Blazinšek, Stebletovo, Devčnjakovo, Trnovljak—Jernejevo, Špegličevo;
b) lemberška: Škorpijonovo;
c) lemberška—posestvo Rus: Jošt—Zlodejevo (razbito in izgubljeno).

Gorska posest nekdaj zelo obsežna, zlasti v Vinarih. Mnogi lastniki z druge strani Kozjaka in Stenice. Zidanicam često sledile naseljene hišice, nekatere izmed njih že samevajo in propadajo. Gospoščinska pripadnost Socki, Lembergu, Štatenberku.

K. o. Creskova

Creskova

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Korenjakovo, Mastnetovo, Škrabejevo (a: Založnik—Podpečan—Skutnikovo);

b) taborski: Ravnak—Operčkalovo, Skokovo;

c) dobrniška: Čečekovo.

Selo

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Selški Novak, Petretovo, Spodnji Škrabej;

b) taborska: Selanovo.

Plate

Taborski urbarialni kmetiji: Spodnji in Zgornji Platovšek.

Velika ravan

Urbarialne kmetije:

a) soteške: Orličevo, Antonovo (b: Šturnaribjekovo), Mastnakovo (Stenšekovo);

b) taborske: Obat—Schmidtovo, Kuzmanovo, Čerjakovo, Štimulakovo (b: Tizekovo), Preložnjakovo, Skokovo;

c) lemberška: Urbanekovo.

Soteška dominikalna posest (v Socki in na pobočju Paškega Kozjaka): Anželakovo, Štrobletovo, Preložjek—Kerpačevo, Blažičevo, Štamulak—Blazinšekovo (bivša gostilna »Pri skali« v Socki), Pirkmajerjevo, Rozinovo, Topolovšek—Fijavž—Skutnikovo, Rošerjevo, Črepinšek—Kamenik—Plankovo (priključeno graščini), Lipačevo.

Gorska posest. Nekdaj zelo številni vinogradi so se zelo skrčili. Pri mnogih so zidanicam sledile naseljene hišice. Danes že nekatere med njimi samevajo. Med lastniki vinogradov so bili mnogi z one strani Paškega Kozjaka in Stenice — iz Vitanja in njegovega področja. Gospoščinska pripadnost Socki, Lembergu, Dobrnici, Taboru.

Občina Dobrna

Dobrna je najsevernejša izmed leta 1850 ustanovljenih občin, ki so prišle v sestav sedanje celjske občine. Oddaljenost dobrnskega središča od Celja znaša 21 km, odtod do najbolj severne točke, sv. Jošta na Paškem Kozjaku, je še 12 km, toda razdalja je zaradi razgibanega terena in znatne razlike v nadmorski višini stvarno še večja: Celje — 241 m, Dobrna — 395 m, sv. Jošt — 1063 m.

Jedro občine je dolina srednje Dobrnice, ki se deli v smeri navzgor v tri krake: južni sega proti Vinski gori in Velenju, srednji ob Topličnici proti Trojni in severni ob Dobrnici in njenem pritoku Kačniku proti Sv. Joštu na Paškem Kozjaku (1063 m) oziroma proti sedlu med Habetovim vrhom in Rudnikom (988 m), ki je nekoliko južneje in tvori prehod v Paško dolino in Velenje. Zemljepisno ogrodje bivše občine tvorijo paleozoično-mezozoična slemena, ki jih je gubanje dvignilo v višino. Pri tem so prišli mezozoični apnenci najviše. Paleozoični skriljavci so ostali pod njimi, toda zaradi razpok v gubah so prišli na dan, pozneje so jih pa še razkrivale tekoče vode. Na apnencih so se v znani meri razvili pojavi kraškega značaja. Na področju bivše občine so nastala štiri slemena. Prvo je južno od dolinskega kraka, ki vodi proti Velenju. Sleme je lepo oblikovano, čeprav je nekolikokrat prekinjeno, sestoji pa v glavnem iz paleozoičnih skriljavcev, rženega kamna. Drugo sleme, grudasto razkosano in izrazito apneniško, je zapadno od jedra občine. Manjše tretje sleme je južno od gornje Dobrnice in z njim povezano, najvišje (Paški Kozjak) severno od nje.

To osnovno ogrodje je zalilo terciarno morje. Spomin nanje je gričevit svet med starejšimi slemeni, ki so zajela poznejša gubanja in mu dala znatno razgibanost in višino. Do današnjih dni segajoča erozija je preoblikovala površino. Ob stiku terciara s paleozoično-mezozoičnim tretjim slemenom se je razvil ozek premogovni pas, ki so ga v preteklosti izkoriščali.

Stara občina Dobrna je združevala štiri katastrske občine: Dobrno, Sv. Jošt, Klanec in Zavrh.

K. o. Dobrna

zajema najvažnejši del področja: Dobrno samo, Toplico in okolna naselja: Pristavo, Gorico in Lokovino.

Lega Dobrne je jasna. Leži ob sotočju Dobrnice in Topliškega potoka tik pod skalnatim robom, na katerem je nastala cekev s cerkvenimi poslopji. Staro ime cerkve, Marija na jezeru, priča, da je bil nekoč svet pod rtom močvirnat. Toplice, oddaljene od Dobrne samo pet minut, so na mestu, kjer se dolina Topliškega potoka na zahodni strani razširi v neizrazit dolinski kot.

Pristava je tik pred Dobrno na južni strani Dobrnice in stare ceste, ki vodi iz Vojnika proti Velenju.

Pristava je zelo raztreseno naselje. Na južni strani se naslanja na prvo izmed osnovnih slemen področja, ki se deli od vzhoda proti vzhodu v Strgarjev vrh (prvotno imenovan Likastok, nato Aleksadrov vrh, 607 m), Dobnik (511 m) in Jevševec ali Geovec. Iz drobljivega rženega kamna, ki ga je tu največ, je zgrajena večina starejših hiš. V Dobniku je še danes Anžičev kamnolom.

Naselje sestoji iz manjših zaselkov s samotnimi ali dvojnimi kmetijami. Imena zaselkov, ki jih najdemo v urbarjih, a jih navaja tudi Ignacij Orožen, so danes že deloma pozabljena.

Eden izmed zaselkov so Poljane, ki so na mestu, kjer se od ceste Vojnik—Velenje odcepi cesta Dobrna—Toplice.

Nad Poljanami je na pobočju Zlatečje, še više med gozdom so Duple. Gozd je tudi zahodno od Poljan. Onostran tega gozda so ob velenjski cesti Hoste, ki že s svojim imenom izpričujejo, kje in kako so nastale.

Gorica je naselje na severni strani ceste nasproti vzhodnemu delu pristovskih Poljan. Sorazmerno široko dolinsko dno prehaja v pobočje apneniškega Stražišča (569 m) in za njim se vzpenjajočega Gradišča. Pri Stražišču se začenja sleme Vinskega vrha, ki sega do Lemberga.

Tudi Gorica je raztreseno naselje, sestoječe deloma iz starih kmetiških in deloma iz gorskih (vinogradniških) domačij.

Gorske domačije so nekako na sredi. Na njihovem zapadnem krilu je tik nad dolino prav blizu Dobrne majhen zaselek, ki se je nekdaj imenoval Kaniža. Ob boku Kaniže je Smolje.

Na vzhodnem krilu je sredi pobočja na nekoliko vzpetem hrbtu prava Gorica, sestoječa iz treh prvotnih kmetij.

Raztreseno naselje je tudi Lokovina. Začenja se ob stikališču vojniško-velenjske ceste in njenega odcepka proti Dobrni, razteza se proti zapadu in severozapadu preko razmeroma visokih in strmih točk. Razen v udoljih prevladuje povsod apnenec.

Nekako središče naselja je dobrnski stari grad ali Kačnik (Schlangenburg), ki se slikovito dviga na vrhu strmega stožca. Staremu gradu delajo druščino deloma celo višje in gozdnate, čeprav manj izrazite vzpetine.

Pod Starim gradom je na vzhodni (dobrnski) strani razmeroma široko udolje. Pred njim je na nekoliko proti jugu odmaknjenem griču naslednik Kačnika, graščina Novi grad.

Na rtu, ki je tik nad stikališčem obeh že navedenih cest, je zaselek Jelšje. Njegovo ime se že pozablja, najdemo ga v urbarju iz leta 1643 in pri Ignaciju Orožnu.

Vrsta manjših zaselkov je na policah tik pod vrhom Starega gradu. Na severni fronti je pet kmečkih domačij, ki nimajo pravega skupnega imena, Na gradu. Tičarjeva kmetija na zahodnem krilu zaselka je že na planotici na severni strani gozdnate Goričke Tičnice, ki je nekoliko višja od Starega gradu.

Severno od zaselka Na gradu sta dve zaokroženi dolinici, ki se zajedata v Sedjevškov vrh in Kurjek. Na gozdnatem severnem pobočju obeh vzpetosti so zdraviliška pota.

Ob južnem pobočju Sedjevškovega vrha je izpeljana dobra pot, pod njo, tako pravijo, so bile lesene cevi (»rori«) za vodovod na Stari grad, neke lesene ostanke so res našli.

Zapadno dolinico, ki je severno od Tičarja, označuje katastrska mapa iz leta 1825 kot Kačno (= Kačjo) dolino. Na njenem travniškem dnu so podolžne jame, skozi katere ob deževju ponika voda. Potoček, ki prihaja iz strme apneniške tesni in teče tod mimo, se v urbarju iz leta 1643 označuje kot Ponikva. Ignacij Orožen navaja zaselek Ponikvo in domačijo ob vzhodu v tesen še danes označujejo kot Ponikvanski Volk. Potok izvira vrh

tesni, kjer se svet razširi v mično udolje, izpod apneniških skal. Izvir se imenuje Potoški vrelec in ima zelo toplo vodo. Nekoliko više, v Loki, je pod Gregorjem globoka jama, skozi katero voda ponika, kadar je je, in še eno stopnjo više so pod Ramšakom slične ponikalne jame, kakršne so pri Ponikvanskem Vovku.

Navedena tesen je med Kurjekom in Temnjakom (814 m), najvišjo vzpetostjo podolgovate Vinske gore, katere sleme se vleče v smeri proti Velenju. Na Temnjaku je velik družbeni, prej graščinski gozd.

Pri Vovkovi hiši sta dva kmečka mlina, više v tesni so še trije, Sedjevškov in Petračev spadata pod Lokovino, najvišji, Gregorjev, pa že pod Loko.

Nekoliko pod Kačjo dolino se svet zoži, nato zopet razširi, tu je na zahodni strani potoka kmet Brecelj, čigar ime urbar iz leta 1643 navaja kot zaselek, del Brecljeve zemlje spada pod Dobrno in del pod Vinsko goro (Št. Janž na Peči ali Vinski gori). Ponikva teče v Pirešnico.

Na južni strani Starega gradu je zaselek Pod gradom.

Zapadno odtod je zaselek Srebotno med Goričko Tičnico na severu in Lešjem na jugu.

Pod Lešjem je nad cesto proti Velenju v lepem in širokem udolju na meji proti Št. Janžu prava Lokovina, ki je pod svojim imenom združila vse navedene zaselke.

V fevdalni dobi so imeli Celjski grofje na Dobrni mnogo kmetij, ki so jih pozneje razdali, gospoščina sama je pa bila krška in ne njihova. V pozni fevdalni dobi je bila gospoščinska posest močno razcepljena. Kmetije Dobrne same so bile podložne dobrnski gospoščini. Največja med njimi je že v meščanski dobi svojo domačijo spremenila v gostilno, povezano z zdraviliščem, kar je v avstrijski dobi ponemčevalno vplivalo na lastnike. Druga velika kmetija Groblje (Grobelniki) je postala osnova znani graščini — vili Ružička. Groblje in še ena kmetija sta bili podložni imenju župnije v Novi cerkvi. Pristava s svojimi zaselki je bila približno po polovici kmetij podložna Rabensbergu in Dobrni, zaloški sta bili dve kmetiji (v Hostah). Ena izmed prvotnih kmetij, Olenšekova, je sredi liberalne dobe propadla. V Gorici je bila velika večina kmetij podložna Rabensbergu, dve, tri so bile pod Dobrno, Lembergom in Dobrnico. Tu je bilo na spodnjem pobočju Stražišča (560 m) mnogo vinogradov, podložnih istim gospoščinam, njihove zidanice so se večinoma spremenile v domačije. Stražišče s svojim značilnim imenom spominja na Stražo nad Strmcem in na druge vzpetosti istega imena. V ozadju Stražišča je Gradišče, tu je po tradiciji stal gradič, nekaka pristava lemberškega gradu. Na široko raztreseno naselje Lokovina je bila skoraj v celoti podložna Dobrni. Prav okrog starega gradu je v drugi polovici XVIII. stoletja nastalo iz gospoščinskih zemljišč več novih, dominikalnih kmetijic. Bližnje Srebotno je pa vendarle imelo same stare urbarialne kmetije. V sami pravi Lokovini je bila ena kmetija novoceljska, tri pa so bile podložne Turnu pri Šaleku.

K. o. Dobrna

Dobrna

Po navedbi urbarja iz l. 1643 so bili tedaj dobrnski gospoščini podložni kmetje: Matevž Šuperger, Jakob Godec, Luka Kanižak, Blaž Božnik, Jakob Arl (= Arlič — Orlič), Gašper Majcen, Jakob Golob, Janže Karmenšek, Mihael Tičar, Andrej Brecl, Puter. — Nekateri med njimi so bili v širši okolici.

Dobrnske urbarialne kmetije: Orozlovo. Orozli so zbrali v svoji posesti štiri kmetije, imeli so mlin in opekarno, v svoji domačiji pod cerkvijo so uredili restavracijo in hotel. Odtujili so se narodu. Leta 1908 je kupila posest Hranilnica in posojilnica. S tem je prišla v slovenske roke. Nadaljnaj posest: Jablanšek—Timpran—zdravilišče (1886), Osetič—Krulčevo, Kranjc—Korenakovo (na posesti pokopališče in stara šola), Grušovnik—Štepiharjevo (c: vitez Heider—Tajhmajster—Špacapan, Gajšek—Društvo duhovnikov), Volavčevo, Pintar—Čečko—Grušovnik—Šloser—Pader—Feldin—Goll—Justin, na delu posesti: Družba bačkih siromašnih sestara učiteljica Naše gospe u Subotici), Višnar—graščinsko (1853).

Novocerkovski urbarialni kmetiji: Grobelnik—Heider—Ružička (v starem naselju, kmečki dom je izpodrinila vila v obliki graščine), Šentak—Braunerjevo (spremenjeno v hotel s pekarno, porušeno).

Toplica

V fevdalni dobi se je že pred koncem srednjega veka v okolju današnje Dobrne razvilo dvoje naselij, eno se v urbarju iz leta 1643 imenuje Dobrna, drugo pa Toplica. Slično je tudi v drugih listinah iz fevdalne dobe. Za naselje Toplico se navaja nemško ime Bad. Poleg pravih toplic, urejenih za uporabo že konec srednjega veka, je bilo tam tudi nekaj kmetov.

Da so bile Dobrnske toplice znane našemu ljudstvu že davno, je popolnoma gotovo, saj bi se sicer naselje v njihovi neposredni bližini ne moglo imenovati Toplica. Mesto, kjer prihaja na dan topel vrelec, je bilo po tradiciji prvotno močvirnato, s tem v zvezi bi utegnila biti oznaka Marija na jezeru, ki jo srečavamo v uporabi za dobrnsko cerkev, stoječo na vzpetini tik ob začetku zdraviliške dolinice. Izvir tople vode se zdaj pa zdaj označuje kot »divje toplice« (Wildbad), še v začetku 19. stol. se za mesto izvira navaja oznaka »pušča« (Oed).

V pisanem viru se nam ime Toplica prvič pojavlja v krškem urbarju za Vitanje iz leta 1502, in sicer v odstavku, kjer se določa meja med krvnim (deželnim) sodiščem v Vitanju in med graščinskim (patrimonialnim) nižjim sodiščem na Dobrni. Tu se navaja, da so ob Dobrnici med Toplico in Sv. Miklavžem dobrnski graščinski služabniki izročali vitanjskim tiste prestopnike, ki so zaslužili smrtno kazen. Urbar iz leta 1643 označuje to mesto kot Podvinski brod.

Kot kopališče se Toplica prvič navaja v osnovnem urbarju iz leta 1582. Ta urbar je pisec zgodovine dobrnskih fevdalcev Herman Tangl še videl na dobrnskem gradu. Ignacij Orožen ga pozneje ni več našel. Tudi v

Gradcu ga ni. Po tem urbarju sta bili pri Toplici dve kmetiji, obe sta imeli tudi planino. Na prvi je gospodaril Blaž Šloser, ki je imel v najemu toplice in poleg njih hišico, na drugi kmetiji je pa gospodaril Bolfenk Arlo-Orel, ki je imel tudi gostilno. Vsak izmed njiju je imel letno 10 goldinarjev davka.

Vrelec je bil vsekakor ograjen z leseno ograjo in pokrit, hišica poleg njega pa je služila za prenočevanje gostov. Graščaki, bili so to gospodje Dobrnski, vazali krških škofov, toplic tedaj še niso upravljali neposredno, ampak so jih dajali v najem. V bližini je bila gostilna (poznejše Topličarjevo na prostoru sedanjega upravnega poslopja). Pred Blažem Šloserjem je bil lastnik prve kmetije in najemnik toplic Rupret Rabenkropf. Šloser in Rabenkropf* sta bila očividno tujca, to nekako ustreza tedanji dobi, kajti domači ljudje tedaj še niso bili pripravni za take posle.

Toplice so bile ob koncu srednjega in ob začetku novega veka že razmeroma dobro obiskane. Ignacij Orožen navaja nekatere goste. Leta 1579 se je zdravil na Dobrni ljubljanski škof Boltažar Radlic. Prišel je sem v spremstvu svojega gornjegrajskega oskrbnika, duhovnika Andreja Landtsmanna. Leta 1607 je bil v Dobrnskih toplicah škalski župnik Martin Ebenperger. V njegovem spremstvu je bila gospa pl. Stein. Župnik se je nastanil v prvi sobi poleg toplic. Komaj dve uri za njim so se pripeljale v zdravilišče na dveh vozovih nune iz Velesovega (pri Kamniku). Vsaj zanimal se je za Dobrnske toplice tudi ljubljanski škof Tomaž Hren. Leta 1594 je kot kopališki gost umrl celovški občinski svetovalec Hanns Ehrenpacher, ki so ga na Dobrni pokopali. A 14 let poprej je (po zapisu v aktih graškega deželnega arhiva) umrl tu župan iz Brež na Koroškem.

Pod Gačniki in nasledniki (17. in 18. stoletja)

Zanimanje za dobrnske toplice je bilo tedaj že kar znatno. Bila je doba renesanse in humanizma, ko si je gospoda že iskala večjih užitkov, kakršnih ji niso mogli nuditi mračni grajski in mestni zidovi, in se je že začela intenzivneje zanimati za zdravilno vrednost toplih vrelcev. Leta 1605 je postala lastnica dobrnske gospoščine in toplic gospa Rozina Saurau, roj. Dobrnska (Neuhaus). V sporazumu z njo so gospodje celjske četrti prosili deželne stanove, naj dado lastnici 600 goldinarjev, da lahko uredi »te nebeško koristne toplice« tako, da jih bo mogoče uporabljati tudi pozimi. Tedaj, tako stoji v prošnji, je bilo v njihovi bližini samo nekaj majhnih, preprostih hišic. Stanovi, ki so tedaj v takih stvareh že često nastopali kot celota, so res dali na razpolago potreben denar. Gradnja je trajala precej dolgo, kajti zaključni račun med stanovskimi akti graškega deželnega arhiva je iz leta 1612.

Dela je bilo mnogo in račun navaja celo vrsto ljudi, ki so prodali potrebno gradivo, pripravljali apno, kamen, les itd., ki so vozili in zidali. Ta imena so: Janže Čonžak, Pongrac na Vrsnem, Urban na Kobleku, Matija Majcen, Andrej Lamot, Blaž Masne, Matevž Poganec, Andrej Zakošek,

*Morda je pa Rabenkropf prevod imena Arel = Orel.

Štefan s Kebla, Ivan Smerečnik, Tomaž Pavkun, Mihael Cvikel in Mikolič. Kot mizarja sta delala na stavbi Ivan iz Vitanja in Tobija iz Celja; steklarska dela pa je napravil mojster Jurij, celjski meščan in steklar.

Kopališče je bilo po tej ureditvi zaprto, vendar je kopalni bazen še vedno imel lesen obod. Stanovanjska stavba, ki je stala tik ob kopališču, je bila napol zidana in napol lesena, preprosta, toda precej velika. Stanovi so izročili obe stavbi v upravo Rozini, ki si je pridržala lastninsko pravico nad vrelcem in zemljiščem, dovolili so pa, da lahko tedaj, ko v toplicah ni članov deželnih stanov, stanujejo v sobah tudi »drugi pošteni ljudje.« To svojo izjavo so zastopniki stanov zapisali v zaščitnem pismu, s katerim so Rozininemu posestnemu nasledniku leta 1618 potrdili posestno pravico nad gospoščino in »v Toplici.«

Ta posestni naslednik je bil Ivan Gačnik (Kačnik). Ta je od Rozine in njenega moža (barona Rudolfa Sauraua) kupil leta 1613 gospoščino in toplice, a je celotno posestvo kmalu prodal bratu Matiji, hrabremu vojaku, ki se je boril za cesarja, a leta 1635 tudi proti kmečkim podložnikom žičkega samostana. Matija Gačnik je obnovil tako kopališče kakor stanovanjsko stavbo. Kopališki bazen je obdal s kamnitim obodom. Verjetno je že on razdelil bazen z leseno pregrado v moški in ženski oddelek. Matija je najbrž tudi zgradil bazen za uboge goste, ki je bil posebej ograjen in je dobival vodo iz gosposkega kopališča. Stanovanjska stavba je bila spodaj trdno zidana in zgoraj lesena. Imela je dve stranski krili, od katerih je bilo južno povezano s kopališčem. Ker so bila okna na zahodni, kopališki strani, je bila bolj podobna samostanu ali trdnjavi kakor navadni hiši.

Matija Gačnik je toplice obnovil leta 1624. O tem govori spominski kamen, ki je še danes vzidan v kopališču. Levo od napisa je grb Gačnikov, a desno Sibeničkih, tedaj lastnikov Tabora (graščine v Višnji vasi), ki jim je po rodu pripadala Matijeva žena Marjeta.

Matija Gačnik pravi v nekem dopisu deželnim stanovom, da je za obnovo toplic porabil 4000 goldinarjev, prosi jih, da mu dado kot podporo 1200 goldinarjev, da ga za 24 let oproste davka, obljublja pa, da za pripadnike deželnih stanov rezervira sobe.

Matija je gospoščino na Dobrni s toplicami leta 1643 izročil starejšemu sinu Ivanu Matiji, medtem ko je mlajšemu sinu Juriju Matiji izročil posestvo Schrotteneck na Koroškem (blizu Guštanja).

Oba brata je cesar leta 1666 poplemenitil z naslovom »zu Schlangenburg« (s Kačjega gradu). Jurij je utemeljitelj koroške linije, ki je dočakala 19. stoletje.

Ivan Matija je leta 1653 toplice obnovil. Bile so zopet v zelo slabem stanju. Ko prosi stanove za 1200 goldinarjev podpore, pravi, da ga bo obnova stala 3000 goldinarjev. V resnici je potrošil 3200 goldinarjev.

Okrog leta 1670 so bile toplice zopet potrebne popravil. Stanovi so bili že kar nejevoljni, ko jih je Ivan Matija ponovno nadlegoval za denarno pomoč. Odrinili so 100 goldinarjev s pripombo: semel per semper (enkrat za vselej).

Toplice niso imele sreče. Leta 1685 je bila dvakrat huda ura. Obakrat je z brega pridrl hudournik, ki je toplice močno poškodoval. Tedanji last-

nik Evzebij Gačnik, Ivana Matije sin, zanje že ni mogel mnogo storiti. Oče mu je zapustil veliko dolgov in šest bratov in sester.

Evzebiju je sledil sin Volbenk Maksimilijan, a temu zet Ivan Gašper pl. Brandenau. Leta 1769 je na dražbi kupila gospoščino in toplice Gašperjeva sestra Kleofa Terezija, por. pl. Dienersberg. Za Kleofinega nečaka Franca Ksaverja Avgustina se je leta 1772 porušil stari dobrnski grad (Schlangenburg — Kačji grad) in lastnik je v dolini zgradil lepo graščino: Novi grad — Neuhaus.

Ignacij Orožen opozarja v pripombi, da v župniji Vitanje živi priimek Gačnik, dodamo lahko, da se manjši pritok Dobrnice imenuje Kačnik.

Izza obeh hudih ur leta 1685 so imele dobrnske toplice težke čase. Lastniki gospoščine so bili večinoma v slabem denarnem stanju in zanje niso mogli kaj prida storiti, stanovi pa so tudi zadrgnili svoj mošnjiček, saj jih nihče ni nadlegoval. Zanimanje za topliško zdravljenje je tudi nekoliko popustilo. Popolnoma pa nanje le niso pozabili. O tem priča bula, ki jo je o kapeli v zdraviliškem poslopju izdal papež Inocenc XIII. leta 1721, in ponovna težnja, da se kapela obnovi.

Pod Kajetanom Dienersbergom

Nova doba za Dobrnske toplice je nastopila šele za drugega Dienersberga, Franca K. Kajetana, ki je prevzel posest leta 1814. Kajetan pl. Dienersberg je popolnoma obnovil in prezidal glavno zdraviliško poslopje, spodaj je dal napraviti gostilniške prostore, zgoraj pa sobe. Pri bazenu za gospodo je imel manj dela, kajti že prej je dal izravnati kamenita tla v bazenu Louis Bonaparte, brat cesarja Napoleona I., ki je bival kot gost na Dobrni leta 1810 in 1811, pač pa je Dienersberg odstranil stavbo kopališča za uboge in ločeno od kopališča za gospodo zgradil posebno kopališče za uboge, ki je iz prvega dobivalo vodo po novem kanalu, Dienersberg je zgradil tudi hleve in posebno kopališče za konje, prav tako ledenico, ki so zanjo dobivali led v ribnikih poleg graščine. Ni popolnoma gotovo, če je bila pri samih toplicah že prej gostilna. Kajetan pl. Dienersberg jo je dajal v najem; leta 1831 se kot gostilničar (treter) javlja Jakob Kukec (Hukitz).

Pod grofom Hoyosom

Leta 1846 je baron Kajetan pl. Dienersberg prodal toplice svojemu zetu grofu Ivanu Hoyosu, c. kr. komorniku in gubernialnemu svetniku. Pri toplicah je bilo tedaj le malo zemljiškega sveta. Grof Hoyos ga je močno razširil. Teta njegove žene Babette pl. Adelstein, por. grofica Carière de la Tour, lastnica Dobrnice, mu je dala dve od štirih kmetij, kolikor jih je bilo izza leta 1582 iz prejšnjih dveh nastalo pri Toplici. Baron Dienersberg je topliško in kmečko posest osvobodil vseh fevdalnih dajatev in dovolil, da se je vpisala v deželno desko kot samostojna enota. Takoj nato je grof Hoyos kupil še večjo Novakovo (p. d. Topličarjevo) kmetijo s starodavno

gostilno. S tem je njegova zemljiška posest narasla na okrog 74 oralov.* Novakovo mu je prišlo zelo prav.

Zemljišča je sicer dajal v najem, toda enonadstropna, čeprav bolj za gostilniške in privatne namene zgrajena hiša, mu je prišla prav za nastanitev gostov. Dobro je lahko uporabil tudi hlev, gosti so često imeli s seboj konje in kočije in je bil topliški hlev včasih celo premajhen. Tudi sam je imel konje, z njimi je kočijaž vozil goste v okolico, rabil pa jih je tudi za prevoz gostov in pošte v Celje. Novakovo je grof Hoyos prevzel z obremenitvijo, vendar mu je grofica Carière poklonila 3000 goldinarjev, ki jih je bila svojčas posodila prejšnjemu lastniku.

Hoyos se je lotil tudi velikih gradenj. Glavno topliško stavbo je preuredil in jo leta 1854 dvignil, tako da je dobila še tretje nadstropje. Prej je bilo v njej 49 sob za goste, zdaj pa 76. Razen tega je to poslopje nudilo prostore za gostilno (z dvema salonoma), zdravnika in lekarnarja, za trgovino in upravo.

Vzhodno od glavnega poslopja je Hoyos pripravil enonadstropno poslopje, ki je imelo v pritličju prostore za mlekarno in kavarno (Milchmariandel), v nadstropju pa nekaj sob. Lotil se je tudi bivšega Novakovega stanovanjskega poslopja, prezidal ga je v enonadstropno hišo za goste, iz gospodarskega poslopja je pa napravil »hišo na travniku« (Wiesenhaus), to je poslopje, v katerem je sedaj pošta. Hoyos je kupil tudi vojaško bolnico iz časa francoskih vojn.

Hoyos je toplice upravljal sam, pomagala mu je pri tem žena. Namestil pa je tudi večje število strokovnih moči. Najvažnejša oseba je bil kopališki zdravnik. Takoj po prevzemu toplic je grof Hoyos kot zdravnika namestil dr. Gustava Kotowitza, ki je ostal tu do konca Hoyosove ere. Zgradil je blizu toplic vilo Hygiaeo, ki je lahko sprejemala odlične goste. Svet zanjo je kupil od Gašperja Jablanška. Zdravnikova desna roka je bil lekarnar, ki pa ni bil samostojen, kajti zdravila je kupoval zdravnik, ki je tudi spravljal dobiček. Lekarnar je prejemal na mesec 50 goldinarjev in je imel prosto oskrbo.

Gostilno je Hoyos dajal v najem. Od leta 1848 do 1850 je bil njegov gostilniški najemnik (treter) Pavel Kramer, ki je leta 1858 zopet prevzel to mesto.

Trgovino je v poletnih mesecih izza leta 1856 oskrboval Karel Krisper iz Celja.

Proti koncu svoje dobe je Hoyos namestil posebnega upravnika, ki je vodil tudi blagajno. To je bil Jožef Brauner, dotlej gospodarski in pisarniški nameščenec v graščini, zanesljiva in dobra moč.

Ker je Hoyos uredil park in nasade, je moral namestiti tudi vrtnarja. Ostali uslužbenci so bili: kopališki mojster in mojstrica, hišnik in vratar, oskrbnica perila, ženske za čiščenje in pranje.

* Navedbe o kmetijah in njihovem prehodu v topliško posest sem prevzel po posestnih knjigah stare zemljiške knjige.

Gosti so prihajali in so bili kar zadovoljni. Kakor druge toplice tako je tudi Dobrna med svojimi obiskovalci videla največ plemiče in bogate meščane, visoke civilne, vojaške in cerkvene dostojanstvenike.

Kakorkoli je bil Hoyos podjeten, je bil vendar lahkomiseln. Človek se čudi številu in velikosti dolgov, ki jih je delal. Bilo jih je toliko, da se sam v njih ni spoznal. Upniki so se večinoma dajali vknjižiti na njegovo posest. Med njimi je bilo posebno mnogo Gradčanov, plemičev in meščanov, in tudi nekaj domačinov. Žena, grofica Kajetana, je bila toliko previdna, da se je za svojo doto dala vknjižiti na prvo mesto.

Pristava

Poljane

Urbarialne kmetije:

a) rabensberške: Olenšekovo (razpadlo), Šimonovo (razpadlo), Anžičevo (a: Miklavžekovo—Arličevo, prevozniška gostilna, večji, prvotno graščinski mlin, ki ga je uničila povodenj leta 1954), Zlatečnikovo — v Zlatečju;

b) dobrnske: Dupelnikovo — v Duplah, Spodnji in Zgornji Plačan — na Platah, Vovkovo;

c) založki: Spodnji in Zgornji Hoščan — v hosti (leta 1753 so ju prištevali k Hramšam).

Gorica

Zaselek Gorica:

Urbarialne kmetije:

a) rabensberška: Prodenikovo (z mlinom in žago);

b) dobrniška: Vojakovo;

c) lemberška: Lukeževo (na tej posesti znamenita najdba keltskih novcev).

Smolje

Rabensberška urbarialna kmetija: Smolčjek—Smolčnikovo.

Kaniža

Urbarialne kmetije:

a) rabensberški: Pušjek—Pušnikovo, Anželakovo;

b) lemberška: Ahtikovo.

Samotne kmetije

Urbarialne:

a) rabensberški: Stražiščnikovo, Točajevo;

b) dobrnski: Štaclovo, Rebernikovo;

c) lemberške: Galočnikovo, Jankar—Čmajnetovo, Padarjevo.

Rabensberška dominikalna kmetija: Šentakovo.

Vinska gorica

Leži na pobočju pod Stražiščem. Tu so bili do konca Avstrije vinogradi, ki so v vzhodni smeri segali do Lemberga. Zdaj spominjajo nanje samo še brajde. Na mestu nekaterih prejšnjih zidanic stojijo hišice z majhnimi kmetijicami: Kamšakovo, Jozljevo, Dergajnerjevo. Na Dergajnerjevem je okrog leta 1830 živel čudaški invalidski stotnik Lenz, ki ga je Ignacij Orožen označil z romantičnimi črtami.

Lokovina

Zaselek Jelšje

Dobrnski urbarialni kmetiji: Srabočanovo (c: Eggerjevo, Mlinšekovo), Potovo.

Na gradu

Dobrnske dominikalne kmetijice: Petrakovo, Marovšekovo, Žnidarjevo, Francelakovo, Krempuševo, Tičarjevo, Vovkovo.

Pod gradom

Dobrnske dominikalne kmetijice: Andrejčekovo, Korelovo, Pohajačevo, Jovanovo.

Srebotno

leži komaj četrt ure pod Starim gradom, vendar so bile vse kmetije zaselka urbarialne. Izmed vinogradov so bili nekateri podložni gospoščini Turn pri Velenju.

Kmetije: Vodušekovo, Blažičevo, Adamačevo, Suščevo (delna).

Zaselek Lokovina

Urbarialne kmetije:

a) dobrnska: Maršjakovo;
b) novoceljska: Kanižarjevo;
c) turnska: Francetovo—Dergajnerjevo.

K. o. Klanec

Os tvori gornja golina Topliškega potoka, imenovana Doli. V ozadju ima Trojnski vrh, Cesarjevo reber in Zlodejev vrh.

Zaključek Dolov je precej zožen in se imenuje Kot. spodnji del pobočja na zahodni strani doline je Pungart. Nad Pungartom je sleme z dvojno teraso. Na Spodnji so Loke, ki se med Temnjakom in Radovičem razširjajo v mikavno planinsko dolino z amfiatralično zaokroženim kotom.

Gornja stopnja je med Trojnškovim vrhom in Radovičem. Tu je velika Ramšakova domačija (ki že spada h k. o. Sv. Jošt).

Pobočje na zahodni strani Dolov ima staro ime Pungart (kmetija Pungartnik). Na vzhodni strani Dolov se dviga in raste proti severu sleme Gorice, ki jih ljudje označujejo kot »Klanški paternošter« zaradi domačij, nanizanih nad vinogradi na vrhu slemena.

Sam zaselek Klanec je vzhodno od južnega dela Goric v ozadju kopca, ki ga loči od same dobrnske doline. Sicer pa sega Klanec v vzhodni smeri do Dobrnice, potoka in graščine.

Naselje med Zlodejevim vrhom in Dobrnico se imenuje na severu Kladje, na jugu, bliže Dobrni, pa Stanetina.

Gospoščinska slika Klanca je zelo mešana. Dobrna, Dobrnica, Lemberg in Rabensberg so imeli po tri do pet kmetij. Socka, Zalog—Širje in Legen samo po eno. Velik del površine je bil pod vinogradi, fevdalni gospodje so jim bili isti, med njimi najdemo samo še Bevško Dobravo.

Večina gorskih posestev je majhna, celo prav majhna, nekatera so se pa z združitvijo spremenile v prave kmetije.

Mnogo vinogradov so imeli v lasti kmetje iz severnega, goratega dela občine; iz Parovža, Strmca.

Urbarialne kmetije:

a) dobrnski: Golobovec (c: Polutnikovo), Spodnji Dolšek;

b) rabensberški: Božičevo, Pungeršekovo;

c) lemberške: Šobirgel, Zlodejevo (b: Rošerjevo), Kotnik—Alekševo, Uršjekovo;

č) dobrniške: Zgornji Dolšek, Gorečanovo, Šaferjevo, Cesarjevo;

d) založki — urad Širje: Sedovšekovo, Razgoršekovo;

e) legenska: Križovčekovo (z bivšim mlinom).

Dominikalne kmetije:

a) rabensberška: Miklavčevo;

b) dobrniške: Kompoševo v Kladju (z mlinom), Staneški, Blažekovo.

Gorska posest je bila razmeroma zelo obsežna in je na njej nastalo toliko domačijic in manjših posestev, da številčno močno presegajo urbarialne in dominikalne kmetije:

a) dobrniška: Lipičnik—Zlatečnik—Kranjčevo, Šentakovo, Grobelnikovo, Pihlerjevo, Kolarekovo, Coklar—Martinovo, Jeračevo, Šventovo, Božnikovo;

b) rabensberški: Šventovo, Razgoršekovo;

c) dobrniške: Jevniškovo, Rajšterjevo, Vajsenbahovo, Dobovičnikovo, Dobnikovo, Kresnikovo;

č) lemberške: Perger—Dobovičnik—Rošerjevo, Pirkmajerjevo, Jurkovo, Čerenakovo, Ramšakovo, Pušnikovo, Musilovo, Avdičevo, Regoršekovo, Okrožejevo, Petanovo;

d) soteške: Skokovo, Flisovo, Jeračevo, Žebljarjevo;

e) novocerkovska: Grobelnikovo;

f) zaloška: Kresničkovo;
g) dobrovska (Bevče): Mastnakovo—občina, Rošerjevo.

Loka

Urbarialne kmetije:
a) dobrnske: Križniček—Banačanovo, Larmentovo, Kamšakovo, Gregorjevo;
b) lemberška: Čerjakovo;
c) zaloška: Rednak—Božnikovo (z mlinom).

K. o. Sv. Jošt na Kozjaku

zavzema najbolj gorati del bivše občine Dobrne in sedanje občine Celje.

Jedro je na obeh straneh Gornje Dobrnice, odtod se občina širi preko Stopniškega vrha in Smolnika do najvišjih točk Paškega Kozjaka: Špika s Sv. Joštom, Basališča (s planinama Ojstrico in Dajami).

V dolini Gornje Dobrnice, ki nastaja iz Kačnika in Šumečnika, je zaselek P a r o v ž. Na južni strani je pobočje Ložič, preko njega vodi pot na Brdo, sedlo med Zlodejevim vrhom na vzhodni in Trojnškim vrhom na zahodni strani. Brdo označujejo tudi kot Vraško reber ali Vračjek. Na prehodu iz Parovža v dolino Pake je med Habetovim vrhom in Rudnikom zaselek dveh kmetij: Habetove in Jurkove.

Naselje S t r m e c zavzema vse južno pobočje Paškega Kozjaka. Tu so na posameznih policah večinoma samotne kmetije. Plodne prsti je bolj malo. Kmetije že nimajo kozolcev. Najvišje imajo nadmorsko višino okrog 900 m. Malo je sadja, precej je lesa, prej so delali oglje in žgali apno, marsikje so težave z vodo, ljudje odhajajo na delo v velenjski rudnik in v gozd. Divje svinje so od nekdaj velika občasna nadloga. Mnoge hiše so lesene (celo v nižjih legah) in imajo črne kuhinje.

Kjer se na vzhodni strani Kozjaka sleme razcepi v dvoje, je med Stopniškim vrhom in Smolnikom na južni ter Ojstrico in Basališčem na severni strani zelo lepega podolžnega udolja raztresen zaselek L e s.

Vzhodno od Smolnika je vrh Polgora (1111 m). Njegova južna stran se stopnjevito spušča proti dolini. Posamezne terase so kot vrhovi; Krivčev vrh, Kovačev vrh. Na spodnjem koncu omejuje sleme višji Grušovec (673 m).

Na terasah in udoljih so samotne kmetije. Njih celoto označujemo kot B r d c e.

Prave Brdce na položni polici med Krivčevim in Kovačevim vrhom obsegajo štiri stare kmečke domačije.

Celotne Brdce se končujejo na zahodni strani Grušovca v dolini, kjer pri gradu Dobrnica (Guttenegg) potok Dobrnica prihaja iz ozke doline Parovža. Mnogo kmetij je imelo mline in žage v Parovžu ter vinograde z zidanicami na Klancu ali v Zavrhu. V nedeljo in preko nedelje so gospodarji radi ostajali v njih.

V Parovžu so bile vse kmetije stare in podložne Dobrnici, samo ena je bila lemberška. Na Strmcu je bila posest zelo mešana: največ kmetij je bilo lemberških (6), med njimi so bile nekatere dominikalne iz konca XVIII. stoletja, skoraj enako število je bilo dobrniških (4 stare), dve sta bili zaloško-širski, po ena podložna Rabensbergu, Dobravi v Bevčah in Vodrižu pri Podgorju.

Kmetijice v Lesu in gornjih Brdcah so bile vse lemberške dominikalne, nastale od 1780 do 1794. Kmetije v zaselku Brdce so bile stare lemberške, kmetije v Spodnjih Brdcah, sicer bolj maloštevilne, so bile podložne Lembergu, Dobrnici, Rabensbergu in Zalogu—Širju. Eno izmed njih je dr. Langer leta 1890 priključil lemberški graščini.

P a r o v ž

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Parovžnikovo, Felicijanovo, Paroški (z mlinom);

b) lemberške: Šunkovo (a: Spodnji Dobovičnik), Štravsovo (z mlinom), Kačjekovo, Dračjekovo, Trojnšekovo.

S t r m e c

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Maršnakovo, Papeževo, Zgornji Dobovičnik, Spodnji Okrožnik, Šumečjek—Šumečnikovo: ob Smolniku;

b) lemberške: Ramšakovo, Rebernikovo, Zgornji Okrožnik;

c) rabensberški: Škodovnikovo, Jurkovo;

č) zaloški (urad Širje): Zgornji Dobovičnik (a: Feldin—Golčer—Stropnikovo), Habetovo;

d) dobrovski (Bevče): Strgarjevo;

e) vodriški: Stropnikovo, Pačnik—Črep—Maršnakovo.

Lemberške dominikalne kmetije: Štrukljevo, Zgornji Marčič, Zgornji Arnejc.

L e s

Dominikalne kmetije:

a) lemberške: Zgonik—Žgankovo, Špeharjevo, Spodnji Arnejc, Ferinačevo;

b) dobrniška: Šešel—Špeglovo.

S a m o t n e k m e t i j e Z g o r n j i h B r d c

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Pečnik—Jamnišekovo (c: Kolarič—Krivčevo), Grušovnikovo, Jamnišekovo (a: Podpečan—Špeglovo);

b) dobrniška: Zgornji Urličnik—Kraguljček;

c) rabensberška: Štravsovo.

Lemberški dominikalni kmetiji: Tonačevo, Jurijevo.

Zaselek Brdce

Lemberške urbarialne kmetije: Krivčevo, Tanclovo, Narodenovo.

Kmetije Spodnjih Brdc

Urbarialne:

a) lemberške: Topolšekovo, Francuhovo (a: Spodnji Marčič, c: Grobelnik—Javornikovo), Zgornji Sentovšek, Kovačevo;

b) taborska: Kamšakovo — na Kamšakovem hribu.

Dominikalne:

a) lemberška: Žerjav—Bračičevo;

b) dobrniški: Marovšekovo, Spodnji Bentovšek.

Markovo in Šaderjevo (prvo dominikalno, drugo gorsko, združeni leta 1913).

V splošnem zaradi hribovite lege gorske posesti v k. o. Sv. Jošt ni bilo.

K. o. Zavrh

je vzhodno od spodnje Dobrnice. Na severu jo omejuje Grušovec in jugu Stražnik. Vmes je široko zaokroženo sleme. Pod Grušovcem sta dva zaselka, na zahodu Zavrh, na vzhodu Vratce. Na južnem delu slemena je pod Stražnikom cerkev sv. Miklavža. Okrog cerkve je majhen zaselek Cirkovce. Pod Cirkovcami izvira potoček Vrba, v njegovi dolinici je zaselek istega imena.

Zaselka Zavrh in Vratca sta tvorila eno števno občino, prav tako Cirkovce in Vrba. Na sončnih straneh je še danes nekaj vinogradov.

Glavni gospoščinski gospodar na slemenu in zapadnem pobočju (Zavrh, Vratce, Cirkovce) je bila bližnja Dobrnica, ki je v prvi polovici XIX. stoletja ustanovila tudi nekaj novih dominikalnih kmetijic. Rabensberg in Socka sta imela tu samo po eno kmetijo.

V Vrbi je bil prevladajoč gospoščinski gospodar Lemberg. Dobrnica je imela tu samo tri stare kmetije, Rabensberg eno. Med vinogradniškimi gospoščinskimi gospodarji srečamo tudi cerkveno imenje Marija Dobrno.

Mnogi gorski (vinogradniški) posestniki so bili gospodarji na gorskem svetu v ozadju Dobrne. Že zgodaj so vinogradi prehajali tudi v roke nekmetov — meščanov. V splošnem pa moramo reči, da so se v vinogradih izza srednjega veka naseljevali ubogi ljudje. Še danes sta Klanec in zlasti Zavrh okoliša, kjer žive družine s številnimi otroki v velikem siromaštvu.

Zavrh

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Topovšekovo, Omelakovo, Pintarjevo, Kremplovo, Šventovo;

b) rabensberška: Rotarjevo;

c) soteška: Zagrušovčanovo.

Dominikalne kmetije:

a) dobrniške: Škrlinovo, Jeračevo, Orlčnikovo, Zidovšekovo, Jakopovo, Verhovnikovo;

b) rabensberška: Završki Božič.

V r b a

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Kramar—Feldin—Slambovo, Borovnik—Burenikovo, Kramarjevo (a: Arlič—Voršnik—Matovš — v Pečovju), Kramar—Korenakovo, Dobnikovo;

b) dobrniške: Anzeljevo, Cirkovški Pintar, Mlinar—Golobičevo, Jevniškovo.

Dominikalne kmetije:

dobrniške: Marjakovo, Slemenikovo, Marovšekovo, Esterajher—Fižolekovo, Lončarjevo.

Gorska posest je bila zelo razsežna in gorskih kmetijic je nastalo največ:

a) dobrniška: Krausovo:

b) zajem dobrnske Matere božje: Cirkovnikovo, Francljevo, Kamenik—Grobelnik—Korenakovo, Cerkovnik—Kramarjevo, Klinc—Goričanovo, Vovkan—Tajnšekovo;

c) rabensberške: Kamšakovo, Črepinšekovo, Podpečanovo, graščinsko—Kavčičevo;

č) dobrniške: Dobovičnik—Arličevo, dr. Sernec—dr. Koderman—dr. Steinferserjevo, Lopan—Golčerjevo, Ramšakovo, Zagrušovčan—Mehovo, Ropas—Kristanovo, Potočnik—Podpečanovo, Jevnišek—Zagrušovčanovo, Založnik—Dražnikovo, Klajžer—Slapernikovo;

d) taborske: Brezlanovo, Kamenikovo, Topovšek—Schmidtovo, Gorečan—Gerlovo;

e) soteška: Kurnikovo.

Občina Šmartno v Rožni dolini

Občina Šmartno v Rožni dolini, nastala leta 1850, zavzema glavni del gričevitega sveta, ki je severozahodno od Celja.

Globinska osnova bivše občine je bila dolina gornje in srednje Koprivnice, glavno naselitveno jedro se je pa razvilo na slemenu, ki se med gornjo Koprivnico in Sušnico od Št. Jungerti izprva bolj strmo, nato pa zelo položno spušča proti ovinku Koprivnice.

Na severu je preko razgibanega dolinskega dna občinsko področje segalo do vulkanskega andezitnega slemena, ki ga tvorijo Likaštok, (Strgarjev vrh), Langer, Volčje jame, Vrhi. Onostran tega slemena potekajoča Dobrnsko-vojniška brazda pripada že področju bivših občin Dobrna, Nova cerkev in Višnja vas. Na vzhodu in jugu je šla meja preko nizkih gozdna-

tih terciarnih slemen in vmesnih dolin, na zahodu pa preko vzhodnega pobočja Št. Jungerti. Celotna pokrajina se odlikuje po izredni mikavnosti. Obsegala je štiri katastrske občine: Šmartno, Rožni vrh, Rupe in Brezovo.

Katastrska občina Šmartno obsega poleg centralnega naselja Šmartno v Rožni dolini še Zlako, Podturen, Orehovče in Slatino s Slačnico. Šmartno je okrog župne cerkve. Ime kaže, da je kot večje naselje nastalo pozneje ko predhodnica sedanje cerkve. Zlaka je na višjem delu slemena, Podturen na njeni južni strani ob potu proti Žalcu, Orehovče so pod glavnim naseljem na njegovi vzhodni strani ob cesti, ki prihaja iz Celja. Slatina s Slačnico je južno od Orehovč in vzhodno od navedene ceste, ki se tu začenja dvigati v Babjem klancu.

Katastrska občina Rožni vrh je severovzhodno od Šmartnega. Središčno naselje Rožni vrh je med Gradiščem, Rožnim vrhom, Langerjem in Volčjimi jamami. Naokrog so zaselki: Hraše, Kalše, Langeršek, Otemna in Jezerce.

Katastrska občina Rupe zavzema severozahodni del bivše občine, svet med Št. Jungertjo, Likaštokom in Langerjem. V njej so Rupe z Lanšperkom in Marofom ter Pepelno (Avženberk) z Brezjem.

Katastrska občina Brezova je jugovzhodni del bivše občine in zavzema naselja: Zgornjo Brezovo z Gorico, Prepenicami in Kuglo ter Spodnjo Brezovo z Jezerjem in Pristavo; Loče s Hribom in Prašencami (Na Prahah); Konjsko s Črepjem in Šturmami.

V gospoščinskem pogledu je bila občina zelo razkosana. V k. o. Šmartno je največ kmetij pripadalo celjskemu beneficiju Matere božje sedem žalosti, ob koncu fevdalne dobe so pa bile last graščine Šenek pri Polzeli, ki je imela v Šmartnem celo poseben urad. Precej kmetij je bilo podložnih Zalogu, ki je imel urad v bližnji Slatini. Rabensberška (lanšperška) je bila samo ena kmetija. Celjski (izza leta 1751 novoceljski) gospoščini so pripadale tri kmetije, ki jih je grof Gaisruck dobil z nakupom beneficiatnega imenja sv. Magdalene, pripadajočega ljubljanski stolnici. Ena teh kmetij je bila del šeneške Rudlove kmetije. Celjska župnija (opatija) je imela v šmartinski katastrski občini eno kmetijo.

V katastrski občini Rožni vrh je dobra polovica kmetij pripadala Dobrnici, ostale kmetije so bile lemberške in rabensberške; dve sta pripadali celjskim minoritom. Čestih mladih dominikalnih kmetij ni bilo ne v šmartinski ne v tej katastrski občini. Le tu in tam zadenemo na kako dominikalno parcelo.

V katastrski občini Rupe je večina starih kmetij pripadala mlajši Dobrnici, medtem ko je imel starejši Lemberg samo dve in nad samim Lanšpergom se nahajajoči Rabensberg tri kmetije. Samo eno kmetijo je imel celjski špital.

Značilno je, da je kar 12 novih rabensberških kmetij nastalo v začetku XIX. stoletja. To se dobro ujema z ljudsko tradicijo, da je poslednji Führenberg svojo neposredno posest razdelili med svoje uslužbence in kmete. Ta

posest je morala biti znatna. Eno izmed teh kmetij je dr. Langer kupil in priključil lemberški graščini.

V katastrski občini Brezova sta si nekako držala ravnotežje Prešnik s posestjo na zapadu in Zalog — urad Arclin s posestjo na vzhodu. Nekaj kmetij je bilo rabensberških, a vse so imele rabensberški dominikalni del, ki so ga očitno dobile od zadnjega Führenberga kakor one v Rupah. Dobrnica je imela tri stare kmetije. Kot fevdalni gospodarji nastopajo še celjski minoriti, celjski župnik (opat) in nadžupnik pri Novi cerkvi.

Vinogradov je bilo v občini mnogo tu in tam, sklenjena gorska posest je bila na Rožnem vrhu, v Gorici in v Šturmih pri Konjskem. Zanimivo je, da so imele v Konjskem precej (zlasti vinogradniške posesti v Šturmih) nune iz samostana Mekinje pri Kamniku. Ni znano, kako so jo dobile. Od nun jo je kupil nadžupnik pri Novi cerkvi pl. Jakomini. On jo je v oporoki leta 1829 priključil nadžupnijski nadarbini, vendar je bil že večino zemljišč prodal kmetom v Konjskem.

Čudno je, da prave celjske gospoščinske posesti v občini ni bilo. Brez dvoma je pa prvotno bila vsaj v južnem delu občine. To izpričuje že dejstvo, da je teritorij celjskega gospoščinskega sodišča zavzemal vzhodno stran Št. Jungerti, sosednega Resenika in samega Šmartnega.

K. o. Šmartno v Rožni dolini

Šmartno

Urbarialne kmetije:

a) šeneške—Polzela: Jakopinovo (a: Arnčnikovo), Šmarčanovo, Križanovo, Torinekovo (v hiši učiteljska stanovanja), cerkvena posest—župnišče, Mežnar—Lipičnikovo, Koroščevo, Lipekovo;

b) rabensberška—urad sv. Antona: Reharjevo (a: Podturnski Smodej);

c) opatijska: Jakljevo.

Zlaka

Šeneška urbarialna kmetija: Žošmetovo (a: Hriberšekovo).

Dominikalne kmetije:

a) šeneški: Rudlovo, Vovkovo;

b) novoceljski—svobodni podložniški: Jožekovo.

Orehovče

Urbarialne kmetije:

a) založke—urad Slatina: Žmoherjevo, Bebrovo, Jezernikovo, Župenjakovo (c: Šuferjevo);

b) novoceljsko—šeneška: Kvedrovo (b: Pecljevo — iz te hiše ljudski pesnik Pecelj).

Slatina

Zaloški urbarialni kmetiji: Žviževo, Borinčevo.

Gorske posesti je bilo precej. Bila je podložna Šeneku, Zalogu, Lembergu in Dobrnici. Ponekod so pri vinogradih nastale domačijice že v fevdalni dobi. Največ jih najdemo v Slatini, kjer so deloma postale jedro manjših kmetij.

K. o. Rožni vrh

Jezerce

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Petkovo, Kozjakovo, Kokovo, Ograjenšekovo, Strenčanovo;

b) rabensberška: Germadjek—Germadnikovo;

c) minoritski: Babičevo, Jezerčanovo.

Rožni vrh

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Podgoršekovo, Brežnikovo, Pungartjekovo (b: Mlakarjevo), Kušteršekovo. Tomaževo, Tončetovo, Pušjekovo (b: Konačjekovo), Falentovo, Pristovšekovo, Zgornji Hrašan;

b) lemberške: iz iste prvotne kmetije: Vrabičevo in Prizlovo, Razgoršekovo (delna), Bobnarjevo;

c) rabensberška: Spodnji Hrašan.

Otemna

Urbarialne kmetije:

a) lemberške: Štepovo, Jezernikovo, Žužekovo, Prizlovo, Vovšekovo;

b) rabensberški — urad sv. Antona: Horvatovo (a: Joštovo), Matekovo (c: Grabenšekovo).

Gorska posest nekdaj znatna in podložna Rabensbergu, Lembergu in Dobrnici.

K. o. Rupe

Rupe

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Ropanovo (b: Mrkolačevo), Štokovnikovo, Rančigajevo, Apotekarjevo, Šumejevo, Razgoršekovo (a: Skamelovo);

b) rabensberška: Rančigajevo.

Rabensberške dominikalne kmetije: Florjanovo, Žnidarjevo, Anželakovo, Jurekovo, Vrhovnikovo, Andrčakovo, Pečnikovo, Lopačevo, Kačjekovo, Brezovšekovo, Strgarjevo, Ravnjakvo, Gregečevo. Pri Anželakovem so razvaline nekdanje graščine.

Pepelno

Urbarialne kmetije:

a) dobrniške: Žumerjevo, Zgornji Krjevšek, Mehačevo;

b) lemberške: Krumplovo, Križančevo (b: Šmarčan—Jezernik—Brežnikovo), Borinčevo;

c) novoceljska—špitalska: Ašenbergerjevo.

K. o. Brezova

Zgornja in Spodnja Brezova

Urbarialne kmetije:

a) prešniške: Smodejevo, Zgornji Prepanšek (a: Falentačevo), Spodnji Prepanšek, Topolakovo, Močevo, Žerjavovo, Pahole—Rutarjevo, Gobčevo, Štiglovo;

b) rabensberške: Smodejevo (delna), Kuglič—Podjaveršekovo, Kuglerjevo, Turnšekovo, Žnidarjevo, Kovačevo, Rančigajevo, Točajevo;

c) dobrniški: Danielič—Kranjc—Šmarčanovo, Ramšakovo;

č) eksminoritske: Zgornji Boštjanc, Čebulakovo, Štefljakovo, Zlačjekovo, Brložnikovo, Spodnji Krhne;

d) opatijska: Šipovo;

e) novocerkovska: Grobljekovo;

f) založke — urad Arclin: Jezernikovo, Spodnji Boštjan, Gradišjekovo, Turnšek—Tepejevo, Stagoj—Koblič—Črepinškovo.

Rabensberška dominikalna kmetija: Zgornji Krhne.

Loče

Urbarialne kmetije:

a) prešniška: Lebičevo;

b) rabensberške: Žlavšovo (c: Kraljevo), Mastenekovo, Banovo;

c) lemberški: Cirilekovo, Blazinšekovo;

č) novocerkovska: Videnšekovo;

d) novoceljske—špitalske: Martenekovo, Hobetovo, Rebežlovo, Potoški Beber;

celjske župne cerkve sv. Danijela: Spodnji Hriberšek, Zdirjevo (b: Štamolekovo), Babičevo, Zgornji Hriberšek.

Lemberška dominikalna kmetija: Grilovo (b: Breclovo).

Konjsko

Urbarialne kmetije, služne Zalogu — urad Arclin in prvotno Mekinjam, nato Novi cerkvi: Stagojevo, Zgornji Črepinšek, Spodnji Črepinšek.

Založko—arclinske dominikalne kmetije: Trobiševo, Gorjekovo, Goltnerjevo.

Gorske posesti je bilo sorazmerno manj ko v sosednih k. o. občinah. Podložna je bila Rabensbergu, Dobrnici in Mekinjam—Novi cerkvi.

je bila sestavni del leta 1850 ustanovljene občine Velika Pirešica. To je katastrska občina, katere obseg se je med vsemi katastrskimi občinami celjskega področja najmočneje izpreminjal. Že leta 1905 so izločili iz nje nekaj parcel in jih dodelili k. o. Gorici, pripadajoči tedanji občini Petrovče. Leta 1927 so izločili iz nje naselje Lopata ter ga priključili k. o. Medlog, ki je bila sestavni del tedanje občine Celje okolica.

Po osvoboditvi so preostali del katastrske občine razdelili: medtem ko je zapadni del pripadel žalskemu področju, je vzhodni del z vrhom Gore prišel najprej h krajevnemu ljudskemu odboru Šmartno v Rožni dolini, nato k občini Šmartno v Rožni dolini (1952) in končno k veliki občini Celje (1955). Tu so naselja: P o d g o r a (na jugu ob prehodu pobočja v dolinsko ravnino), P r e š n i š k a G o r i c a (na vzhodu ob Sušnici v ozadju graščine Prešnik) in G o r a (Šentjungert) na vrhu gore in tik pod njo. Cerkev sv. Kunigunde je prišla k celjski občini.

V starejši fevdalni dobi je to področje spadalo deloma pod celjsko, deloma pod krško fevdalno oblast. V poznejši fevdalni dobi in ob njenem koncu so si tu delili fevdalno gospoščinsko oblast: graščina Prešnik (prvotno rabensberška pristava) s pridruženim Friškovim dvorom, Gornji Lanovž, Rabensberg in Soteska, celjska (novoceljska) gospoščina, celjska župnijska (opatijska) in celjska eksminoritska gospoščina. Prešniška pristava Zeleni dvor (Grüntalhof) je imela svojo posest na L o p a t i.

V zvezi s Prešniško Gorico je treba navesti, da celjski urbar iz leta 1751 pozna tri Gorice: Prohartovo, Hercogovo in Janžetovo. Ignacij Orožen navaja Mirnikovo, Cokanovo in Krušičevo Gorico s Prešnikom, vsako na svojem griču. Danes je prva Lešerjeva in druga Zdovčeva Gorica. Ob koncu fevdalne dobe sta obe pripadali novoceljski gospoščini, medtem ko je bila tretja prešniška. Da je bila tu nekdaj celjska podložniška posest mnogo večja, o tem priča dejstvo, da so gozdovi ostali pod upravo celjskega Gozdnega dvorca. Že ta jih je začela razprodajati. To je nadaljeval grof Gaisruck, ki je leta 1750 kupil celjsko gospoščino. Tako je na pobočju Šentjungerti nastalo mnogo dominikalnih kmetijic.

P r e š n i š k a (K r u š i č e v a) G o r i c a

Prešniške urbarialne kmetije: Pečnik—Klenovšekovo, Kavčičevo, Pečnikovo, Novak—Obreza—Srnovršnikovo, Cokanovo, Brežnikovo, Vogrinc—Pečnikovo, Cokan, Krivčevo, Cigelšek—Forštnerjevo.

Urbarialna kmetija Zelenodolskega dvora: Arnšekovo.

Prešniške dominikalne kmetije: Brežnik—Makovo, Pečnik—Videnšekovo, Veber—Lešnikovo, Slimšek—Koželjevo, Knezovo, Lednik—Koželjevo.

Urbarialne kmetije Gornjega Lanovža: Jernejc—Arnšekovo na Krušičevi Gorici, Žolnir—Štampetovo, Hrapot—Kresnikovo, Roblek— Repčevo, Jernejčevo, Cokan—Mirnikovo, Žolnirjevo.

Št. Jungert

Urbarialna kmetija:

prešniška: Krulec—Koštomajeva.

Novoceljske dominikalne-svobodne podložniške kmetije na Št. Jungerti: Lebičevo, Rudl—Preložnikovo, Obrezovo, Podbornik—Rožičevo, Pečnik—Lebič—Obrezovo, Kranjc—Žužekovo, Arnšek—Flis—Vebrovo, Špegličevo, Anškovo, Brežnik—Cokanovo, Arnšek—Krulec—Janežičevo, Antloga—Brežnikovo.

Naselje Zavrh

nekoč pri občini Velika Pirešica — kakor sosedna Galicija, v novi Jugoslaviji priključeno Šmartnemu v Rožni dolini in z njim vred celjski občini.

Urbarialne kmetije:

a) turnski (Turn pri Velenju): Srabočanovo, Novakovo;
b) šeneško—grmovski: Dolerjevo, Potočnikovo;
c) rabensberška: Vebrovo;
č) žalska župnijska: Kuglerjevo;
d) gotoveljska župnijska: Verdevovo.

Ostali del naselja pripada občini Žalec.

Gospodarske in družbene izpremembe

Plemiči in fevdalna posest

Celjski grofje pripadajo drugi fevdalno-posestni generaciji na naših tleh. Največjo moč so dosegli v visokem srednjem veku. Ko so zapustili zgodovinsko pozornico, so se že začeli javljati prvi znaki bodočih izpremem. Deloma prej, deloma pozneje so izumrle tudi druge pomembne plemiške rodbine, ki so s Celjani ustvarjale zgodovino na naših tleh: Ptujski gospodje leta 1438, Walseejski leta 1483, Schaumberški leta 1559.

Tudi dolga vrsta od grofov odvisnih ali z njimi povezanih nižjih plemiških rodov je ob koncu srednjega veka ali nekoliko pozneje izumrla. Nekateri so se pa ohranili in dosegli višji družbeni položaj, ta in oni je celo preživel fevdalno dobo. Samo posamezni med njimi so ostali v ožji domovini, večina je svoje delovanje prenesla v kako drugo pokrajino ali deželo habsburške monarhije: Ra(u)mschüssele in Lichtenberge, ki so bili oboji vdani sodelavci Celjskih grofov, srečavamo v Šaleški dolini; Raumschüssele od 1575 do 1664 na Šaleku, Lichtenberge od 1477 do 1500 na Forhteneku. Tudi Kacijanarji in Mindorfi so se zadrževali v Šaleški dolini: prvi na Katzensteinu in Šoštanju (1508—1540), drugi za Lichtenbergerji (1500—1524) na Forhteneku. Od bolj oddaljenih sodelavcev so se Ostrovrharji (Schärfenbergi), ki so morali zapustiti Svibno, umaknili na Zgornje Štajersko (v dolini Murice) in so najprej kot baroni, izza leta 1717 pa kot grofje imeli pomembno vlogo v upravi štajerske dežele, odkoder so dvakrat po-

segli tudi v pokrajino, iz katere so poprej kazensko odšli. Auerspergi (Turjaški), ki so imeli s Celjskimi grofi vsaj periferne stike, so se kot grofje in knezi ohranili do najnovejših dni. Isto velja za Apfaltrerne, poznejše barone, ki so bili v borbi med Celjani in Habsburžani celjski sovražniki. Koroški Ungnadi, s Celjani fevdno povezani gospodarji na južno-koroškem Žineku, so za barona Ivana Ungnada imeli pomembno vlogo pri upravi celjske grofije, v organizaciji borbe proti Turkom in pri nastanku početkov slovenske književnosti. Ohranil se je seveda habsburški vladarski rod, ki je prevzel celjsko dediščino in soustvarjal nov h krepitvi vladarske moči usmerjen državni red.

To je dosegel s tem, da je omejeval posebne pravice plemstvu, proti kateremu je rasel odpor tudi v vrstah podložnih kmečkih množic. Vendar plemstvo še dolgo ni prišlo v precep. Saj je kakor njegova na isti podlagi temeljila tudi moč deželnega kneza. Ne da bi se bilo odreklo svojim pravicam, se je začelo naslanjati nanj. Stopalo je v njegovo vojaško in upravno službo. Tako je plemiški odnos do deželnega kneza poleg fevdalnega bolj in bolj dobival uradniški značaj.

To se je pokazalo tudi v vrstah plemstva, ki je iz rok deželnega kneza v naši pokrajini prevzemalo fevdalno-gospoščinsko oblast umrlih Celjskih grofov. A tudi tisto plemstvo, ki ni prevzemalo nekdanjih celjskih posestev, se je tesneje podrejalo deželnoknežji oblasti. To vse se je dogajalo zlasti potem, ko je deželni knez strl odpor državnopravno organiziranega plemstva, deželnih stanov.

Novi fevdalni gospodarji naših krajev so v znatni meri pripadali vrstam visokega plemstva. Najpomembnejši med njimi, Schrottenbachi (Schrattenbachi), gospodarji na Preboldu, Ojstrici, Heckenbergu Lembergu in Rabensbergu, Zalogu, Soteski, Freienbergu in Vojniku, so bili večinoma visoki vojaški in civilni dostojanstveniki ter so končno dobili grofovski naslov. Baron Miglio, gospodar na Brumbergu in Lepem gričku (Schönbichlu), si je v vojaški službi razen maršalskega čina prislužil tudi baronsko dostojanstvo. Med lastniki Lemberga sta bila razen dveh Schrottenbachov dva grofa in generala Gross—Vilanova, Ludovik in Karel Anton, njun drugi naslednik Ignacij Reinisch je bil baron in kot polkovnik komandant Gradca. Oba Grossa sta bila gospodarja tudi na Prešniku, kjer je pred njima gospodaril grof Rudolf Feliks Reissig, znan tudi kot lastnik Gornjega Lanovža. Gačniki na dobrnskem Schlangenburgu, Dienersbergi in Resingen, ki jih srečavamo na Dobrni, Dobrnici in Taboru ter na Socki, so bili navadni plemiči, Adelsteini pa baroni. Nekateri izmed njih so imeli svoje prednike med našimi navadnimi ljudmi, Resingeni, so bili potomci Resnikov, kmetov na Teharju in v Bukovem žlaku. Takih, ki so iz naših kmečkih domov prešli v plemiške vrste, je bilo še več. Posebno znani so Blagotinški, lastniki mlina pri Marija Gradcu pri Laškem, ki so si pozneje prislužili plemstvo in si nadeli predikat pl. Kaiserfeld. Eden izmed njih, Moric, po poklicu odvetnik v Gradcu, je postal vodilni nemški nacionalec in štajerski deželni glavar. Redna pot takih ljudi je vodila preko graščinskega oskrbništva do lastništva. Z napredovanjem na socialni lestvici je bila redno povezana izguba narodne zavesti. V zadnjih desetletjih fevdalne dobe plemiči kot lastniki

gospoščin večinoma niso uspevali. Za to je bilo več vzrokov: prodirajoča ljubezen do razkošja, povezana z željo, da bi vsaj pozimi bivali v mestu in imeli tam svoj dom, cepitev gospoščin oziroma delitev dohodkov med več članov rodbine, obdavčitev, ki je za Marije Terezije v redni obliki prešla tudi nanje, prirodne nesreče, ki so jih poleg podložnikov čutili tudi oni. Ena izmed posledic je gotovo dejstvo, da so se proti koncu fevdalne dobe lastniki gospoščin razmeroma hitro menjavali. Nekateri graščinski gospodje so se želeli opomoči s postranskimi dejavnostmi. Tako je grof Anton Gaisruck ustanovil pod Svetino steklarno, ki je trajala blizu dvajset let in je pod Mrzlo Planino požrla toliko gozda, da je na njem nastalo večje kmečko naselje. Prav gospodarska stiska je bila vzrok, da je na vso silo prodajal gozdove ljudem, ki so se na kupljenih posestvih stalno naseljevali in si ustvarjali možnost za redno življenje. Grof je rabil denar, kajti v Novem Celju si je gradil knežji dom. Vendar njegova prizadevanja niso bila uspešna. Vnuk mu je prišel pod stečaj. Na podoben način so prodajali gozdove tudi drugi graščinski posestniki, čeprav v manjšem obsegu. Nekateri med njimi so ustanavljali tudi podjetja. Steklarne v Ojstrici (za Taborom), v Rakovcu pri Vitanju, v Logu pri Rogatcu, pod Lisco pri Jurkloštru so bile prvotno graščinske ustanove. Celo grof Franc Anton Kolovrat Liebensteinsky, tajni svetnik, bivši državni in konferenčni minister, je kot takratni lastnik Dobrne in Dobrnice tik ob zaključku fevdalne dobe ustanovil na Dobrnici pivovarno in zgradil zanjo skalno klet, čeprav mu nikakor ni bila sila. Jožef pl. Gallenfels, bivši okrožni glavar Marije Terezije, nikakor ni smatral za poniževalno dejstvo, da je sprejel mesto celjskega župana in sodnika, da je povečal mlin na Ložnici, pri katerem je uredil tkalnico in celo nekako šolo za tkalske učence, da je pri Rožnem dvoru ali Žabjeku v Gaberju pri Spodnjem Lanovžu ustanovil opekarno, na katero še danes delno spominja izkopana velika jama.

Tragična je postala usoda Franca Hausmanna. Kot skromen deček je pri Leobnu stopil v graščinsko službo. Z bogato ženitvijo in z zakupom užitnine pri raznih gospoščinah si je ustvaril tolikšno premoženje, da si je upal kupiti dve veliki gospoščini: Landskron pri Leobnu in Novo Celje. Pri Novem Celju je ustanovil tovarno špirita, na dokupljeni Plevni je zasadil velike plantaže murv, hoteč uvesti sviloprejstvo v največjem obsegu, v Zabukovici in Pečovniku se je bavil s premogovništvom. Prišel je v denarne težkoče. Ko se je hotel rešiti s prodajo obeh gospoščin, je leta 1848 nastal preobrat.

Da so proti koncu fevdalne dobe močno padale meje med stanovi, o tem priča dejstvo, da so se bogati ali časti željni meščani bolj in bolj urinjali med lastnike graščinskih posestev. Med takimi Celjani so posebno znani pivovarnarja Ivan Steinmetz in njegov zet Alojzij Jaut na Zalogu ter Novaki, izvirajoči vsaj deloma iz Topliškove rodbine na Dobrni, ki jih najdemo na Šeneku—Polzeli, Paškem gradu pri Šmartnem ob Paki, na Spodnjem Lanovžu, na Jelšah pri Šmarju. Tudi bivši cestni upravitelji in poštarji so postajali graščaki. Tak je bil Gašper Andrej Jakomini, Italijan po rodu, ki je zagospodaril na Blagovni, a je pozneje kot bogat graški trgovec kupil zunaj Železnih vrat ležeči veliki travnik ukinjenega dominikanskega sa-

mostana, ga dal na razpolago za hitro zazidavo in si s tem pridobil plemiški naslov in čast, da na travniku na novo nastali trg še danes nosi njegovo ime; njegov starejši sin Ludovik Maksimilijan je bil stolni prošt v Gradcu, mlajši sin Jožef Anton, rojen v Vipavi, je pa ostal pri nas in bil 49 let dekan in kanonik pri Novi cerkvi.

Mesta

Počasne izpremembe so nastajale tudi v meščanstvu. Značilno zanje je popuščanje omejenosti, ki so jo dajali privilegiji, večja notranja in zunanja svoboda posameznikov in rastoči regulirajoči vpliv novih državnih organov na notranje in zunanje odnose mestne družbe. Cehi so prišli pod učinkovito nadzorstvo mestnega sveta in okrožnega urada ter so izgubili pravico, podeljevati obrt, posebne tržne pravice meščanskih trgovcev so postale neučinkovite, kajti na podeželju so ljudje kar svobodno trgovali, nastajale so nove obrtne pridobitne panoge, študirajoča mladina je prodirala v uradniške in gospoščinske vrste. Skoraj redno je pri tem izgubljala narodno zavest, ki se pozneje niti pri njej niti pri njenih potomcih ni več mogla prebuditi; nekaj izjem je pa vendarle bilo. Najpomembnejše izpremembe so nastale pri kmetiškem sloju, ki je bil kot reditelj vseh ostalih najštevilnejši.

Kmetje in njih pravda

Splošni položaj

Kmetije na celjskem področju so bile večinoma zakupne, nekaj je pa bilo tudi kupnih ali prodajnih (dednih). Praktično med enimi in drugimi ni bilo posebne razlike, kajti tudi zakupne kmetije je gospoščinski posestnik ob smrti zakupnika iz gospodarskih razlogov navadno prepustil glavnemu dediču umrlega kmeta-zakupnika.

Zgodnje srednjeveško razlikovanje med večjo bavarsko in manjšo slovensko kmetijo se je že zdavnaj zabrisalo. Na celjskem področju se verjetno nikdar ni čutilo, saj tu ni bilo nikakega naseljevanja nemških kmetov — posameznih ministerialov (vitezov, nižjih plemičev) ne moremo šteti med nje. V splošnem lahko rečemo, da je cela kmetija merila okrog 40 oralov (blizu 20 ha njiv in travnikov), z dodelitvijo gozdov in pašnikov (izza II. polovice XVIII. stoletja) se je njena velikost podvojila. Vendar se je že v dobi pred Marijo Terezijo precej kmetij razdelilo, nekaj se jih je pa združilo. Ohranjeni urbarji nam to le deloma prikazujejo. Celoten pregled kmetij nam podaja terezijanski kataster. Vendar velikosti kmetij kataster ne navaja, delno razvidna je samo iz višine dajatev in tlake. Vsaka kmetija se smatra za enotno in ima svojo celotno urbarialno številko. Vendar je izjemoma dobila tako številko tudi manjša samostojna posest (celo posamezna parcela). V dobi med postankom terezijanskega katastra in nove zemljiške knjige (o. 1750 do o. 1880) je z odcepitvijo od temeljnih kmetij nastalo več novih kmetij. Njihovo poreklo navajata stara in nova zemljiška knjiga s tem, da dodajata temeljni urbarialni (in dominikalni ali tekoči) šte-

vilki imenovalec ali ustrezno črko abecede. Kmetje podložniki niso bili pravi državljani v današnjem smislu besede, z državo so bili povezani samo preko svoje fevdalne zemljiške gospode. Njihova vezanost ni bila samo politična, ampak tudi gospodarska in osebna. Gospoščinski oblasti, posvetni, deloma tudi cerkveni, so kmetje dajali določene davščine in vršili zanje določena opravila. Višina davščin in opravil je bila navedena v urbarjih. Leta 1542 je deželnoknežja oblast odredila, da se v urbarjih določene obveznosti ne smejo več večati. Za deželno-knežjo posest (neposredno in zastavljeno) je začela izdajati posebne temeljne »štokubarje«. To je storila pod vtisom kmečkih uporov. Fevdalna gospoda je seveda često določbe urbarjev obšla. To je bilo najlaže pri posestvih, ki jih je na novo ustanovila s tem, da je potrebnim ljudem izročila dele gospoščinske zemlje (gozdov in pašnikov, včasih tudi pristavska zemljišča), na katerih so se naselili. Pri teh posestvih gospoda glede svojih zahtev ni bila vezana, saj jih ni bilo v urbarjih.

Dajatve so kmetje dajali večinoma v naravi. Toda že izza srednjega veka so plačevali tudi tako imenovani urbarialni davek (činž), ki ga urbarji navajajo na prednjem mestu, takoj za deželno-knežjimi dajatvami.

Najstarejše podatke o dajatvah imamo od celjske grajske gospoščine. Navaja jih urbar iz leta 1498. Predpisuje jih tudi za mesto Celje in kmečko plemiško občino Teharje. Tako mesto kakor plemiška občina sta jih oddajala kot celota, ne posamezno. Celjski podložniki so dajali davščine deloma v denarju, deloma v naturalijah. Za oskrbnika so morali dodati letno po 2 feniga. Od kmetov v Košnici, Čretu, na Goricah in v Lokrovcu je pa prejemal po 12 fenigov, a jim je moral zato dajati jesti in piti, kadar so prišli na tlako. Mesto Celje je kot celota plačevalo letno 37 funtov 80 fenigov črnega denarja, celjska mitnica je nesla letno gospoščini 332 funtov, mitnica na Vranskem pa 154 funtov 5 šilingov 10 fenigov črnega denarja.

Teharski plemiči so dajali letno v denarju 19 funtov 8 fenigov, v naturalijah pa določeno količino pšenice in ovsa, 335 jajc in 50 veder vina.

Celotna dajatev, ki jo je gospoščina prevzemala v Celju, je znašala 91 mernikov pšenice, 22 mernikov rži, 11 mernikov ječmena in 29 mernikov ovsa. Dajatev, ki jo je gospoščina pobirala v Šentjurju, je poleg žita obsegala tudi 15 veder mošta.

K celjskemu grajskemu uradu je spadala tudi nezasedena kmetija pri gornje-celjski pristavi. Pri njej je bilo polje za šest dni oranja, travnik za šest koscev, vinograd za deset kopačev, dva dvorska travnika za sedem koscev in še vinograd za sto kopačev. Na teh zemljiščih redne tlake ni bilo. Dvorski travnik na Ostrožnem, ki ga je 32 koscev pokosilo v enem dnevu, je pripadal delno Gornjemu Celju, deloma upravi v spodnjem gradu in deloma mestu. Travnik za 30 koscev na Lipovici (ob Ložnici) je pripadal škofiji.

Navedbe za druge gospoščine imamo iz poznejših časov, najnatančnejše iz terezijanskega katastra. Ker je ta nastal še pred reformami, veljajo v resnici njegove navedbe za daleč nazaj, saj so se v takratni dobi izpremembe vršile le polagoma. V pojasnilo navajam posamezne primere:

Gregor Črepinšek, podložnik celjske grajske gospoščine, je plačeval letno 1 funt 47 šilingov (penezov), 2 feniga kot rustikalni činž (za staro zemljiško posest) in 1 funt 43 šilingov 2 feniga kot dominikalni činž (za novejšo dominikalno zemljiško posest). To je bil že kar lep denar. Razen tega je dajal v jeseni po 4 in pol zvrhana mernika rži in ovsa.

Martin Gaberšek, celjski nadžupnijski podložnik v Gaberju, je dajal rustikalnega činža 48 krajcarjev 1 fenig in dominikalnega 19 krajcarjev. To je bilo pol manj kakor pri Črepinšku. Oba sta bila večja posestnika. Toda Gaberšek je dajal več žita: po 8 zvrhanih mernikov pšenice in ovsa.

Matija Dopovšek, večji kmet, lemberški podložnik v Hrenovi, je dajal gosposki letno 16 mernikov pšenice in 8 mernikov ovsa. Lemberški tržani so dajali večinoma denar, večji nad 1 goldinar na leto, manjši znatno manj.

Navedene dajatve so bile temeljne. Poleg njih je bilo še mnogo drugih. Na prvem mestu so bile male služnosti ali koplevnik: ajda, proso, kure, jajca, jagnjeta, praseta, mast, predivo.

Z denarjem so si podložniki navadno pridobivali pravico paše, sekanja lesa v gozdu itd. Gorski kmetje lemberške gospoščine (s Kozjaka) so morali dajati letno po 500 kolov za vinograd, tisti iz Brdc tudi po 5 sežnjev drv.

Če je bilo mnogo žira, so nekateri kmetje dajali polhovino: do 50 kožic na leto. Kožice so lahko zamenjali z jagnjeti. Posamezniki so jagnjeta itak morali dajati, navadno vsako deseto, ki se je rodilo.

Posebna je bila davščina od vinogradov, ki so bili popisani v gorskem urbarju, prav tako od mlinov.

Toda to še ni bilo vse. Vsak kmet je moral dajati tudi še posebno desetino od žita (vsak deseti snop) in od vina. Ta dajatev je bila prvotno namenjena cerkvi, toda sčasoma je v veliki meri prišla v posvetne roke, navadno graščinske, včasih tudi meščanske. Večkrat je cerkev (odnosno njen predstavnik — škof, župnik, kaplan) dobil samo del te desetine (npr. eno tretjino), ostali del je pa pripadel komu drugemu.

Hujše breme od raznih dajatev je bila tlaka ali robota.

Tlaka je bila lahko določena glede na delo. Ko je bilo delo opravljeno, so bili obvezniki prosti. Navadno je bila glede na delo nedoločena, določena pa glede na število dni. Po načinu dela je bila ročna ali vozna ter lovska. Po številu dni pri raznih gospošičnah se je zelo ločila. Obvezniki so dobivali hrano ali pa tudi ne.

Pri lemberški gospoščini je imela večina kmetov ročno ali vozno tlako vsak delavnik, in sicer brez hrane. Le nekateri so jo imeli štiri, tri ali dva dni na teden, vozno ali ročno. Gorski kmetje so deloma plačevali robotni denar. Imeli so zato manj tlake. Opravljali so dela v vinogradu in pokositi so morali velik travnik na Hrenovi, ko so bili gotovi, so dobili za likof pol vedra vina. Omenjeni vinograd je bil nasproti gradu na sončnem pobočju Vinskega vrha in so ga opustili šele med obema velikima vojnama. Sicer so pa morali na delo, kadar jih je gosposka rabila. Zlasti so se morali odzvati, kadarkoli so jih klicali za lovske gonjače. Tega dela so se lahko rešili, ako so dali koštruna na leto.

Na dobrnski gospoščini je imela večina kmetov na leto 226 dni ročne in 15 dni vozne rabote. Le nekateri so imeli 40 dni ročne in 6 dni vozne robote. Najmanjši kočarji so jo opravljali samo ročno. Posamezniki so se v celoti odkupili. Odkupna vsota je bila znatna. Novak, p. d. Topličar, kmet in gostilničar poleg toplic, je plačeval za robotno odkupnino na leto 42 goldinarjev 47 krajcarjev. Nekateri kmetje so se odkupili samo delno.

Na Rabensbergu je imela večina kmetov 245 dni ročne in 50 dni vozne robote na leto. Pri nekaterih je pa bila robota določena po delu.

Na Dobrnici je po delu določena robota znašala največ 260 dni na leto, nedoločena, bodisi ročna, bodisi vozna robota, je pa smela doseči največ 300 dni na leto. Bila je brez hrane.

Na Prešniku je bilo ugodneje. Večina kmetov je delala 3 dni v tednu, ročno ali vozno, drugi tedensko po 4 dni, nekateri pa v celoti na leto največ 50 dni. Od lovske tlake so se nekateri odkupili, prav tako od vožnje v daljavo (prevoz žita ali vina do kupca). Hrane niso imeli.

Na Lindeku so delali kmetje z določeno roboto 55 dni na leto brez hrane, ostali pa 3 ali 2 dni tedensko, ročno ali vozno, prav tako brez hrane. Posebnost je bila robota pri žganju apna. Posamezni kmetje so prišli na vrsto vsako 15. leto.

Tudi na Taboru robota ni bila pretežka. Pri kočarjih je bila vseskozi določena. Dnevno vozno ali ročno roboto je opravljalo 27 podložnikov. Pri tej gospoščini so bili ljudje često zaposleni pri popravljanju plotov med parcelami, ki jih je povodenj med letom tudi po večkrat poškodovala. Iz istega vzroka je bilo mnogo dela pri stavbah. Robotajoči so prejemali kruh in vino, če so delali pri stavbah, tudi toplo jed. V Trnovljah je imela gospoščina 17 podložnikov Bili so dolžni, da prevažajo ptujsko vino. Toda odkupili so se s tem, da so davkom, ki so znašali za posameznika po 13 goldinarjev, dodali še po 3 goldinarje. Že leta 1753 so mesto robote plačevali robotni denar, pozneje (že v smislu terezijanskih idej) so pa roboto sploh odkupili (reluirali).

Zaloški podložniki z roboto niso bili preobloženi, večinoma so se bili odkupili, tako da so v gotoveljskem uradu delali samo en dan na teden, in sicer brez hrane, drugod pa celo nič. Precej robote je bilo določene glede na delo. Na vzhodu (v vojniških uradih) je bila samo lovska robota — po 3, 6, 9, 18 dni — od katere se je pa bilo mogoče odkupiti. Gospoščina je pač imela blizu 300 podložnih kmetij in nad 400 podložnih vinogradov, lastnih zemljišč pa razmeroma malo, a še ta so bila skoraj vsa na ožjem zaloškem področju.

Šeneški podložniki v Šmartnem so bili obvezani delati letno 24 ali celo samo 12 dni, toda po registru iz leta 1747 je bila vsa robota spremenjena v denar (reluirana): na dan 6 krajcarjev. Samo župan Gašper Šmarčan je delal 24 dni na leto. Šmartinski urad je bil pač poprej cerkveni beneficij.

Konjiški (bivši mekinjski samostanski) podložniki v Šmarjeti so robotali po 16 (dva po 6) dni na leto s hrano, podložniki v Škofji vasi in drugod v gospoščini (bilo jih je blizu 500) so delali ročno ali vozno, deloma s hrano, deloma brez nje, po okrog 30 dni na leto. Ročno roboto so lahko odkupili. Bile so tudi vožnje v Gradec, tudi te so se lahko odkupile z 20 krajcarji.

Blagovenski podložniki so bili večinoma obvezani delati ročno ali vozno tlako vsak delavnik. Prav tako je bilo v Anderburgu.

Podložniki žičkega samostana so delali ročno največ približno 30 dni na leto, vozno pa po 3 dni. Dobivali so kruh, če so vozili, kruh in vino, če so popravljali poslopja, kuhano hrano in kruh.

Podložniki velike laške gospoščine so v splošnem robotali samo 3 dni na leto, če so imeli stare rustikalne kmetije; če so pa bili na mladih dominikalnih kmetijah, je znašala njihova robotna obveznost 12 dni na leto. Sicer pa so imeli nekateri kmetje še posebne obveznosti: gonjaštvo na lovu, vožnjo žita in vina do kupca, prenašanje pošte, pomaganje pri sodišču. V velikih laških urbarjih iz XVI. stoletja ni navedena nikakšna druga robotna obveznost. V urbarju, ki je sestavni del terezijanskega katastra, se pa navaja, da znaša letna vsota »prastarega« robotnega denarja 913 goldinarjev 34 krajcarjev na leto. Ker je imela gospoščina okrog 1000 podložnikov, je prešel na vsakega povprečno blizu 1 goldinar. Pri tem ni vštetih nad 3000 vinogradnikov, ki so sicer bili v znatnem številu identični s kmeti podložniki.

Celjska gospoščina je do leta 1750 bila enojna (»grajska«) nato je pa kot novoceljska že v prvem desetletju postala sestavljena.

Podložniki grajske gospoščine so imeli po 2 ali 3 dni tedenske ročne ali vozne tlake. Posebni predpisi so veljali za nove dominikaliste, ki jih je do leta 1750 nastalo sredi bivših gozdov že zelo mnogo, a se je pozneje njihovo število še pomnožilo. Robotali so 3 do 10 dni na leto. Če so jih potrebovali, so jih klicali tudi na lov. Sicer pa jih je gospoda smatrala za siromake in jim zato ni nalagala malih služnosti.

Pri priključenem Brumbergu je bilo 10 kmetov obvezanih, da vozijo vsak dan, pri čemer so jim dajali hrano, ostali so pa ročno robotali, deloma s hrano, deloma brez nje, 1 do 4 dni, 2 sta delala brez hrane ročno vsak dan.

Pri priključeni špitalski gospoščini ni bilo enotnosti, oddaljeni hrastniško—trboveljski kmetje so robotali letno ročno in s hrano po 7 ali po 8 in pol dni, kmetje z bližnje Zgornje Hudinje so pa morali ročno ali vozno delati vsak dan, dobivali so pa hrano.

Pri celjski opatiji je znašala najvišja ročna ali vozna tlaka 40 dni na leto, najmanjša pa 2 dni. Robotajoči so redno dobivali hrano.

Pri celjskih minoritih je del podložnikov moral opraviti prvo kop v treh velikih vinogradnikih, eden je bil na Zvodnem, dva sta bila za Humom (eden na Lisci in drugi na nasprotni, košniški strani). Ostali podložniki so bili dolžni delati po 10 dni: v vinogradu, na dveh travnikih na Lopati, v vrtu in zeljniku, v gozdu — na Humu — pri sekanju lesa, pri pripravi in vožnji drv. Kot posebnost navajam, da je imel minoritski vinograd Vinegrad na Vinah pri Lembergu enega podložnika, imenovanega Tutenpas, ki je moral robotati 24 dni, v glavnem obdelovati vinograd.

V splošnem velja: čim manjša je bila neposredna gospoščinska posest, tem manjša je bila tlaka. Navadno je bila manjša pri cerkvenih gospoščinah (imenjih). Majhno tlako je ponekod dopolnjeval robotni denar, toda ne vedno.

Poleg obveznosti do gospoščine so imeli podložniki obveznosti tudi do deželnega kneza, države. Te so nastale šele konec srednjega veka. Poprej je deželni knez izhajal s sredstvi, ki so mu jih dajala lastna fevdalna posestva. Razen osebnih je imel le malo izdatkov, saj vojsko so mu sestavljali plemiči vazali, ki so mu sicer večkrat kljubovali in ga spravljali v stisko. Konec srednjega veka pa na stari način ni več šlo: vojne s Turki in sosednimi državami, uvajanje najemniške vojske z dražjo oborožitvijo in uradniškega načina upravljanja vsaj na najvišjih instancah.

Bilo je težko davek pravilno razdeliti. Po več poskusih so leta 1543 preračunali, da prejemajo zemljiške gosposke vse dežele od svojih podložnikov, bodisi v denarju, bodisi v naturalijah — preračunano na eno tretjino do ene desetine tržne cene po nekem starem, trdnem ključu, skupno vsoto 60.206 funtov ali goldinarjev, ki so jim dodali še 12.000 funtov ali goldinarjev mestnih in trških dohodkov. Vsota 72.206 je bilo osnovno deželsko imenje (Gült). Glede na velikost in učinkovitost posameznih gospoščin so določili koliko funtov (goldinarjev) odpade na posamezno izmed njih (oziroma na mesto ali trg). Davek so razpisali na osnovi osnovnega deželskega imenja. Znašal je npr. njeno tretjino ali polovico. Ko je pozneje vrednost denarja večkratno padla, so pa po potrebi razpisali tudi dvakratni, trikratni ali večkratni iznos deželskega imenja. To je bil osnovni davek. Plačevali so ga tlačani. V urbarjih je na prvem mestu naveden kot deželnoknežji davek. Vendar v časih stiske ni zadoščal. Zato so uvedli še druge davke, od dimnikov, oseb itd., ki so jih plačevali vsi. Nato so uvedli še davke, ki bi jih v odnosu na svoje dohodke morali plačevati samo zemljiški gospodje, imenovali so jih »ordinarium« ali »extraordinarium«. Toda zemljiški gospodje so jih redno zvračali na podložnike.

Položaj le-teh se je stalno slabšal. Dajatve so rasle tudi zato, ker so zaradi vojn, bolezni, bega z zemlje, raznih ujm itd. mnoge kmetije opustele. Gospoda, ki se je navajala sicer tudi na večje razkošje in življenje, se pa v dohodkih ni pustila prikrajšati, nasprotno. Manjše število kmetov je moralo dajati toliko in še več, kakor je poprej dajalo večje število. Iz raznih poročil vemo, da je bila gospoda tudi med seboj često zelo groba, kako ne bi bila še bolj groba do svojih podložnikov. Bile so gotovo izjeme, vendar jih je bilo malo. Samozavest kmetov se je pa začela prebujati. Tako so se prirodno rodili kmečki upori.

Kak je bil odnos Celjskih grofov do kmetov o tem nimamo nikakih poročil. Samo o grofu Frideriku II. pravi Aeneas Sylvius Piccolomini, da je kmete stiskal, toda Aeneas je Celjane rad črnil.

Kmečki upori

Prvi kmečki upor na naših tleh je izbruhnil na Koroškem leta 1478. Kmetje, slovenski in nemški, so sklenili zvezo proti izkoriščanju in za obrambo proti Turkom. Pridružili so se jim tudi kmetje v Aniški dolini na Gornjem Štajerskem in v slovenskih Halozah. Na Koroškem je bilo burno, čeprav do bojev še ni prišlo. Pojavili so se Turki in hoteli iz Soške doline vdreti na Koroško. Kmetje so jim zastavili pot. Turki so jih razbili, gospoda se je oddahnila.

Celjsko pokrajino je zajel vseslovenski kmečki upor leta 1515. Upor se je začel na Kočevskem, se hipoma razširil preko Dolenjske in preko Save. Uporni kmetje so zavzeli Brežice, najprej mesto nato še grad. Kmalu je bila v ognju tudi Savinjska dolina s celjsko okolico. Tu je bilo glavno zbirališče upornih kmetov pri Konjicah. K cesarju so poslali odposlanstvo, zahtevali so odpravo podložništva. Cesar je poslal k njim svoje komisarje. Niso se mogli zediniti. Zbrani odseki treh dežel so si izvolili za vojaškega poveljnika Jurija Herbersteina. Ta je iz Gradca prodiral proti jugu. Najprej je potolkel nemško-slovenske kmete pri Lipnici, nato slovenske pri Vuzenici. Potem je korakal proti Celju, kjer so bili kmetje najmočnejši. Po ne popolnoma zanesljivem poročilu so bili zavzeli Gornje Celje in oblegali mesto. Herberstein jih je popolnoma porazil. Borba pri Celju je bila posebno težka. Po enem poročilu je padlo v borbi 900, po drugem celo 2000 kmetov. Po zmagi pri Celju se je Herberstein napotil v Savinjsko dolino. Nato se je obrnil nazaj, prešel Kozjansko in pri Brestanici prekoračil Savo, da bi ustrahoval še dolenjske kmete.

Na poraz pri Celju spominja nemška pesem o ubogih kmetih, ki kličejo vkup »ubogo gmajno« in zahtevajo povrnitev »stare pravde«. V izvirniku se pesem glasi:

Ain newes lied von den kraynerischen bauren.*

1.

Hört wunder zu
der bauren unrue
thet sich so sehr aus praitten.
In kurtzer zeit
zu krieg und streit
kham maniger her von weitten.
Aus irer gemein
thetn sy schreien
Stara prauda,
ain yeder wolt sich rechen
seines herrn gut nun schwechen
Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina
mit gmainem rat sy khamen dar
für gschlösser marckt das ist war.

2.

Der adel guet
aus freyem muet
thet sich gar stark auff schwingen,
er macht das post,
war nicht der letzst,
mit vechten und mit ringen,
der baurn schar
was rueffen dar
Stara pravda,
die lantzknecht thetten prangen
mit spiessen und mit stangen.

* Ign. Orožen v Celjski kroniki, 1954. Ima jo tudi Mayer v spisu o kmečkih uporih, ki je izšel v Mitt. d. h. Vereines für Steiermark, 1875.

Leukhup leukhup, leukhup leukhup woga gmaina
der pauren pundt was zertrent
ir khainer west umb das endt.

3.

Der baurn list
man nit vergist
zu singen und zu schreiben,
in irem mut
das edel pluet,
erdachtn sy zuuertreiben,
sy schrayen ser,
ye lenger, ye mer,
Stara prauda,
den geistlichn nit schencken,
ir nütz und gwin zu bedencken,
Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina
ir khainer sol ab wenden,
er müst den krieg vor enden.

4.

Der bauren rat,
gar offt und drat,
gen Cili her thet schicken,
begert do vil,
ain seltzam spil,
die stat thet sich erquicken,
mit püchsen gut,
sy schrecken thut.
Stara prauda
ain yeder schwur bei seinem ayd,
es solt der stat werden layd,
Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina
wir wellens frischlich vahen an,
khainen darin leben lan.

5.

Ains tags nit weyt
nach vesper zeit
die bauren thetten herdringen,
wol zu der stat,
in iamerss not,
vermaintn die zu bezwingen,
mit irer macht
ir hertz das lacht
Stara prauda,
pald was in entgegn gan,
man gsach sy auff der walstat stan,
Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina
ir püchssen worden krachen,
das spil wil sich machen.

6.

Gar pald darnach,
ain spil da gschach,
gar maniger ward erstochen,

auff der bauren seyt,
in klainer zeit;
es het ain endt ir puchen,
etlich aus In,
hetten klain gewin.
Stara prauda.
Sy haben die schantz verlorn,
man hat in trucken geschoren.
Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmaina
durch Ir falsch sinn und arglist,
erhangen und auch gespist.

Prosti prevod:

Nova pesem o kranjskih kmetih

1.

Čujte, čudo prečudno!
Kmetje se bolj in bolj vznemirjajo,
Od daleč prihajajo,
se zbirajo in pripravljajo,
Družno vpijejo:
Stara pravda!
Vsakteri se hoče maščevati
in škodovati svojemu gospodu.
Le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!
Zarotili so se zoper gradove in trge.

2.

Plemstvo se je pogumno dvignilo
in pripravilo.
Kmetje so zaman vpili:
Stara pravda!
Najemni vojaki so se izkazali,
ubijali so in nabadali.
Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!
Razbita je bila kmečka zveza,
nobeden ni vedel, kam bi se del.

3.

Kmetje so zvijačno
peli in pisarili,
da je treba plemenito kri pregnati,
Vpili so bolj in bolj:
Stara pravda!
Bili so tudi proti duhovnikom.
Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!
Nobenemu niso pustili, da bi odšel,
tedaj bi bilo borbe konec.

4.

Sklenili so,
da bodo udarili na Celje,
Toda mesto se je pripravilo
in oborožilo s puškami
Stara pravda!
Vsakteri med njimi je
prisegel mestu gorje.

Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna.
Hitro hočemo začeti
in nikomur v mestu ne pustimo živeti.

5.
Nekega dne, ob večni luči,
so udarili
in hoteli v mesto vdreti,
da bi mu napravili gorje.
Čutili so se močne
in srce se jim je smejalo.
Stara pravda!
Iz mesta so jim šli naproti.
V borbi so se spoprijeli
Puške so pokale
in delale svoje.

6.
Igre je bilo konec.
Kaj kmalu so bili mnogi prebodeni.
Niso se več trkali na prsi
Zaman so se ježili,
ničesar niso dosegli.
Stara pravda!
Izgubili so igro,
na suho so jih ostrigli.
Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!
Zaradi svoje hinavščine in zlobe
so bili obešeni in prebodeni.

Nato so kmetom, ki so se bili pridružili uporniški zvezi (»puntu«), naložili posebno plačilo 4 goldinarjev. V urbarju naj bi vsakemu pripisali poseben davek, vendar tega niso izvedli. Laški oskrbnik je sicer iz svoje volje naložil kmetom (»ubogim možem«), poseben uporniški davek, a ga je vlada prepovedala pobirati.

Mnogo vodij in članov »punta« so odpeljali v Gradec, baje 136; izmed njih so verjetno usmrtili vodje, ostale pa kaznovali na drug način.

V zgodovini se poroča tudi o borbi pri Brežicah, kjer naj bi bil kmete premagal štajerski deželni glavar Sigmund Dietrichstein. Toda te borbe po ugotovitvi Boga Grafenauerja ni bilo. Dietrichstein je res zbiral vojsko, preden je pa mogel priti na bojišče, je Herberstein že opravil svoj posel. Slika v gradu Jelše pri Šmarju, ki je dala Aškercu pobudo za eno izmed balad v ciklu »Stara pravda«, je nastala pozneje.

Celjsko pokrajino je zajel tudi hrvatsko-slovenski kmečki upor leta 1573. Kakor je znano, so ga predvsem izzvala grozodejstva Franca Tahija, gospodarja na Podsusedu in na našem Štatenberku. Zagorski kmetje so si izbrali za kmečkega kralja Matijo Gubca in za vojaškega poveljnika Ilijo Gregoriča. Matija Gubec je ostal z glavnino v Zagorju. Ilija Gregorič je pa vodil večji oddelek proti Brežicam in Krškemu. Pri Krškem je ena skupina prešla Savo, da bi podprla dolenjske kmete, toda uskoški poveljnik Jošt Turn jo je uničil. Medtem je Gregorič vodil svojo skupino proti Sevnici in se nato obrnil proti severu, na Rudi je zvedel za nesrečo pri Krškem. Preko Lisce se je napotil proti Planini. Kmetje na

Kozjanskem so se mu pridružili. Vendar se je umikal proti Sotli, hoteč priti nazaj v Zagorje in se združiti z Gubčevimi oddelki. Toda v Gornjem Celju, kjer je bil grajski glavar Danijel baron Ungnad, je zbiral plemiško vojsko celjski četrtinski poveljnik Jurij Schrattenbach in jo povedel proti vzhodu. Z druge strani sta prispela z jezdeci Alapić in grof Zrinjski. Pri Bistrici ob Sotli je prišlo do borbe. Gregoriča so zgrabili od dveh strani. Mnogo kmetov je padlo, mnogo je bilo ujetih, sam Gregorič je pobegnil, vendar so ga pozneje pri Ivaniću ujeli. O usodi ujetih kmetov govori poročilo:

Dne 9. feb. 1573 je 15 žusemskih kmetov pripeljalo v Celje 42 zajetih upornikov, ki so jih zaprli v grajski stolp. Ranjence je obvezal celjski padar Florjan. Za ujetnike so napravili: čevljarja Luka Nojkar in Jurij Wagner 52 parov čevljev, krojača Šlišnek in Mihael Wolgemuet 25 suknjičev in 5 parov nogavic, klobučar Janez Haidman 26 klobukov. Janez Winkler je izdelal 41 obročev, ki so jih kmetom dali okrog vratu, Pavel Šmid pa 24 sežnjev dolgo, iz 900 členov sestoječo verigo, na katere so kmete prikovali, preden so jih odpeljali v Gradec, kjer so jim sodili. Pozneje ujetega Gregoriča so prav tako odpeljali v Gradec in usmrtili. Enaka usoda je zadela hrvatske kmete, ki jih je plemiška vojska pobila pri Stubici. Mnoge so na licu mesta pobili ali obesili, samega Gubca so pa pred cerkvijo sv. Marka v Zagrebu kronali z razbeljeno železno krono.

Krajevni nemiri so bili večkrat na g o r n j e g r a j s k e m škofijskem posestvu, zlasti za škofa Hrena. Že leta 1601 je škof poslal v Gradec nekega kanonika zaradi upora. Ta je v Celju zajel pisarja, ki je kmetom pisal pritožbe. Glavni upor je izbruhnil leta 1603 in je trajal do 1607. Kmetje so se uprli zaradi davkov, tlake in mere, ki so jo uporabljali pri dajatvah, a tudi zato, ker za nalezljivimi boleznimi umrlih niso smeli pokopavati pri glavni cerkvi, ampak so jih morali nositi na pokopališče pri sv. Magdaleni, o katerem so njihovi vodje trdili, da sploh ni posvečeno, češ da lahko škof veljavno posveti pokopališče samo ob asistenci dvanajstih kardinalov in enega patriarha.

Vodji upora sta bila Jakob v Tlakah in Luka Zalesnik iz Ljubnega. Upor se je zavlekel, ker je bil papeški legat na strani kmetov, medtem ko je deželni knez podpiral zemljiškega gospoda, to je škofa. Upor je zaključil šele papeški odposlanec škof Janez Bapt. Salvagus, ki je leta 1607 kot razsodnik prišel v Gornji grad.

Leta 1635 je zajel upor v s e s a v i n j s k o p o d r o č j e. Začel se je na posestvih Feliksa Schrottenbacha na Ojstrici, v Preboldu in Stopniku in se nagloma širil naokrog. Ustavil se tudi ni na cerkvenih posestvih. V Novem kloštru so se kmetje zadrževali več dni in samostanci so jim morali dati na razpolago živila in pijačo, da so se gostili. Kmetje so zažgali in oplenili mnogo gradov, graščin in samostanov. Uradni seznam poškodovanih in požganih gradov, graščin in samostanov in župnišč obsega petintrideset imen. Med njimi so vsi Schrottenbachovi gradovi. Ljubljanskemu škofu so razdejali Vrbovec in Rudenek, Gornjega grada pa ne. Zelo hudo so gospodarili v ženskem samostanu v Studenicah pri Poljčanah, kjer so proti nunam nastopali grdo, bolj blagi so bili v Žičah. Šentjurski župnik Štefan Magerle je kmetom v cerkvi govoril v smislu svetopisemskega reka:

»Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega!« S tem je kmete silno razburil; ko je prišel iz cerkve, so mu naložili na rame težak hlod, ki ga je moral nesti na bližnji hrib Botričnico. Na hribu so hlod zasadili v zemljo in župnika nanj obesili.

Že v začetku upora je Schrottenbach nastopal z vso odločnostjo in krvoločnostjo. Posrečilo se mu je, da je v Grajski vasi vrgel blizu 100 kmetov v cerkev. Schrottenbach je udaril za njimi v cerkev, kjer jih je do golega oropal, a njegovi hlapci so iz zakristije odnesli, kar je bilo kaj vrednega. S tem je pa ostale kmete samo podžgal. Upor se je najbolj razširil konec aprila in v začetku maja.

Tedaj je prišel na področje upora grof Ludovik Schwarzenberg z graničarsko vojsko, ki je kmete razkropila, a tudi naselja opustošila, ne oziraječ se na to, kdo je upornik in kdo ni. Tudi tokrat je bilo na Gornjem Celju zaprtih mnogo kmetov; enega od njih so obglavili in razčetverili, nekaj so jih odpeljali na sodbo v Gradec, mnogo so jih odpeljali v Devin na galeje, nekaj pa na prisilno delo na Ogrsko. Nekaterim so naložili denarne kazni in jih izpustili. Posamezni graščaki so se po končanem uporu znašali nad njimi, često so udarjali tudi po nedolžnih. V Vrbovec je morala priti posebna komisija, ki je preiskala maščevalno postopanje gospoščinskega najemnika Ivana Petschocherja.*

Leta 1650 je prišlo na Schrottenbachovih posestvih do novega uporniškega gibanja, ki mu je bil duša žovneški podložnik Boštjan Natek. Schrottenbach je hotel uporabiti silo, vendar so stanovi in deželnoknežja vlada poslali iz Gradca komisarje, ki so kmete nekoliko pomirili.

Leta 1674 je nastal nov upor na žovneški gospoščini, ki jo je tedaj imel v zastavi grof Wagensberg. Iz Gradca je prišla vojska, ki se je nastanila v Braslovčah in Mozirju ter po sosednih krajih. Ker se kmetje le niso dali pomiriti, so prijeli 28 njihovih voditeljev, jih odpeljali v Celje in nato v Gradec, kjer so jim sodili. Nato je samo še v Mozirju prišlo do manjšega spopada z vojsko in vihar se je polegel.

Konec stoletja je prišlo do novega manjšega kmečkega upora v celjski četrti, ki ga je pomagal zatreti laški oskrbnik Germek, toda o tem nimamo podrobnejših poročil.

Med žovneško in novoceljsko gosposko je takrat nastal spor zaradi gmajne.

Vladna prizadevanja, da se izboljša položaj kmetov

Vlada že po prvih kmečkih uporih ni bila popolnoma gluha za kmečke težave. Že Friderik III. je izdal v kmečko korist neko odredbo, ki pa ni ro-

* G. Pferschy je na osnovi gradiva v graškem deželnem arhivu prikazal, da so bili novokloštrski podložniki vznemirjeni zlasti zaradi tega, ker so menihi, pretežno Italijani, leta 1621 prejšnjo 12-dnevno letno roboto zamenjali z vsakodnevno in so vsiljevali večji škaf ter sploh zahtevali večje dajatve. — Po končanem uporu so morali privoliti na 24 dnevno letno roboto. — Pozneje so hoteli menihi povrniti prejšnje stanje, a jih je deželnoknežja oblast prisilila, da so pristali na dvodnevno tedensko roboto (ČZN, Bašev zbornik, 1969).

dila sadu. Leta 1542 je pod vtisom kmečkih uporov vlada predpisala, da se po tem letu obremenitve kmečkih posesti ne smejo povečavati, za deželno knežjo posest je pa naročila, da se izdelajo tako imenovani reformirani urbarji (štok-urbarji), ki so določali kmečke obveznosti in so se jih oskrbniki, najemniki in zastavni lastniki morali držati.

Vendar gospoda ni vedno poslušala in je davščino ter tlako kljub urbarjem povečevala. Pomagala si je na drug način. Imela je mnogo posesti, ki jo je neposredno obdelovala. Zlasti je pa kot svojo posest smatrala gozdove in pašnike. Tu je začela naseljevati zemlje potrebne ljudi. Tako so nastajale večinoma majhne gospoščinske ali dominikalne kmetijice, pri katerih gospoda ni bila vezana na nove urbarialne predpise o kmečkih obveznostih in je dajatve in tlako svojevoljno zviševala.

Na drugi strani so se pa ubožni ljudje brez posebnega dovoljenja naseljevali po gozdovih in pašnikih in spreminjali okolno zemljo v njivice. Proti temu je pa gospoda odločno nastopala, uporabljala je kazni in kočice celo rušila. Iz leta 1452 imamo tudi določbo štajerskega deželnega ročina o vinogradih. Določba pravi, da smejo imeti vinogradniki pri vinogradih samo klet in stiskalnico. Pri njih se lahko zadržujejo samo v času dela, ako bi se pa hoteli pri zidanicah stalno naseliti, jim jih sme graščinska gospoda porušiti. Ljudje so tudi odhajali na Hrvatsko, kjer je bilo zemlje dovolj, ko so začeli Turki odhajati. To oblasti ni bilo všeč, ker je s tem izgubljala delovno silo.

Marija Terezija je posegla globlje. Imela je čut za kmečke težave, čeprav se še ni otresla stare miselnosti.

Že za prvih let njenega vladanja je gozdna uprava pred svojo ukinitvijo na celjskem področju ustanovila 175 dominikalnih kmetijic, katerih lastnike neki spis tedanje dobe označuje kot siromake. Ti dominikalni kmetje so tvorili naslednje urade: Lokavec (med Gračnico in Lisco ter Velikim Kozjim), Turje (naselje Turski les), Svetino, Malič, Reško planino, Podkamnik in Šentjungert. Po prodaji so novi lastniki gospoščine, Gaisrucki, nadaljevali z razdeljevanjem gozdnih področij. Nove kmetijice so imele poseben položaj in so jih označevali kot svobodne podložniške kmetije (Freiholdschaften). Svobodne so bile samo s stališča gospoščine, ki jih je ustanovila. Nekatere druge gospoščine so novoceljski gospoščini sledile. Tako je Tabor delno razdelil gozd Dobravo. V manjši meri je delal to tudi Zalog. Tudi ti dve gospoščini sta tako nastale dominikalne kmetijice označevali kot svobodne podložniške kmetije. Vse to pa je bilo premalo. Ljudje so se izseljevali, če so le mogli.

Razdeljevanje zemlje je bilo samo eno izmed sredstev, s katerimi je cesarica želela nasititi lačne ljudi. Njena vlada je izdala več patentov, s katerimi je cesarica hotela pospešiti razdeljevanje gmajn in deloma tudi gozdov. Patenti so si sledili v letih: 1768, 1770, 1771, 1776. Šlo je počasi. Še v začetku XIX. stoletja sta morala iziti dva patenta, leta 1803 in 1817. Kljub temu je bilo celotno delo končano šele po padcu fevdalizma. Manjši kosi gmajn so v nerazdeljeni obliki dočakali celo staro Jugoslavijo.

Že kar v začetku je bil spor na dveh straneh: med kmeti in graščino, med kmeti in kočarji. Izza početka XIX. stoletja imamo o teh sporih mnogo

zapiskov. Zlasti mučni so bili spori na področju gospoščin Žovnek in Novo Celje.

Vasi med Braslovčami in Gomilskim so se zanimale za veliko gmajno Dobrovo, ki jo je deloma že preraščal gozd. Prva razdelitev je bila leta 1776. Tedaj si je gospoščina Štrovsnek pridržala okrog eno šestino razdeljene površine. Leta 1815 so zopet delili. Okrožni komisar Sauer se je pri tem ravnal po velikosti prizadetih kmetij. Štrovsneku je ponovno dodelil eno šestino. Nastalo je vznemirjenje. Okrožni inženir Münzel je moral svet na novo premeriti. Okrožje je vodji okraja Vrbovec naročilo, naj spor dokončno reši. Pri tem delu se je izkazalo, da je Žovnek svoj delež odstopil Štrovsneku. To ni bilo prav. Zato je Münzel moral znova meriti. Po tej meritvi je dobil Štrovsnek samo dva in pol orala Dobrove, t. j., kolikor je je užival od nekdaj.

Pri gmajni ob Savinji je bil prizadet tudi odnos med žovneško in novoceljsko gospoščino. Spor je izbruhnil glede gmajne, ležeče nasproti Polzeli in Podvinu na desnem bregu reke. Trajal je preko 10 let. Višja oblast je končno dala Novemu Celju prav. Ker so tedaj za gmajne od kmetov že zahtevali denar, odločba za gospoščino ni bila brez pomena. Onstran Savinje so pa imeli nekaj zemlje kmetje z braslovškega področja. Ker je Savinja svoj tek menjavala, je ta svet odrezala.

Spori so se kar vrstili. Leta 1827 je prišla na dnevni red gmajna Zgornjih in Spodnjih Grušovelj. Novoceljska graščina jo je leta 1829 razdelila. Kmetje z razdelitvijo niso bili zadovoljni in so se pritožili. O pritožbi je še leta 1832 razpravljalo deželno sodišče.

Leta 1833 so se pritožili kočarji Vrbja, češ da jim novoceljska graščina krati pravico do uporabe gmajne. Graščinska uprava se je sklicevala na kupno pogodbo iz leta 1750, ki pravi, da pripada gmajna vsej občini. V Preboldu (Št. Pavlu) je šlo bolj gladko. Gmajno, ki je bila tam, kjer je sedaj pokopališče in naokrog, si je kot neposredno posest lastila gospoščina Prebold. Leta 1804 in 1835 se je ta gmajna delila. Pri tem si je večino pridržala gospoščina sama.

Sicer se je pa na področju Novega Celja leta in leta vlekel spor, ali so gmajne kmečke ali dominikalne. Glede Levca jih je okrožje priznalo kot dominikalne. Ostrožani so glede Loga in ostanka Ostrožnega to tudi priznali. Hausmann, tedanji lastnik gospoščine, se je sploh trudil, da bi mu oblast priznala neposredno lastninsko pravico do gmajn. Leta 1840 se je v tej zadevi obrnil na gubernij in je uspel. Kljub temu so gmajne intenzivno delili, po spiskih okrožnega urada se je to zgodilo leta 1844, po zemljiški knjigi pa leta 1842. Zaradi dodelitve so kmete razdelili v štiri kategorije. Miha Svet in Janez Majhen iz Drešinje vasi sta se pritožila, češ da bi bilo treba deliti po višini davka. Odgovor je bil, da niti dva kmeta nimata enakega davka. Nekim kmetom ni bilo prav, da so pri delitvi upoštevali tudi kočarje, katerih posest je bila nastala z odcepitvijo od starih kmetij. Drugi ljudje so hoteli imeti svet za tesarjenje in prezračevanje živine. Jožef Anton Patozka, tedanji lastnik dvorca v Medlogu in predsednik celjske podružnice Kmetijske družbe, je izjavil, da razdelitev ustreza. Zasegla je res velik del novoceljskih gmajn, a ne vseh. Zlasti so kmalu opustili misel

na razdelitev pravih gozdov. Gospoda jih je pač prodajala, ker je rabila denar. Pozneje so pa izšli zakoni, ki so odtujevanje preprečevali, češ da so gozdovi dragocena dobrina.

Leta 1848 so gmajne ob Savinji in pritokih postale last srenj, ki so razdeljevanje često odlašale. Nekatere gmajne, tako tista na Gomilskem in v Grajski vasi, so dočakale staro Jugoslavijo. Velikih planinskih pašnikov v Savinjskih Alpah pa sploh niso razdelili in so zdaj družbena lastnina. Manjši med njimi so pa bili že od nekdaj v privatni kmečki posesti.

Z deli gmajne so kmetje množili svojo posest in si izboljševali svoj položaj. Ker so imeli često več otrok, jih je skrb zanje navajala k delitvi posesti. Nastala je nevarnost, da se kmetije preveč razdrobe in da drobna posestva ne bodo mogla preživljati družin. To bi bilo tudi v škodo gospoščinam in državi. Ni torej čudno, da je vlada tudi o tem vprašanju izdajala odredbe, ki so se pa često spreminjale. Končno se je ustavila pri določbi, da se posest sme deliti samo, če se s tem ne ogroža prehrana družine, toda v vsakem slučaju, tako pravi odločba, mora na delitev pristati okrožni urad.

Iz istega vzroka se je pri plemstvu pojavljala težnja po delitvi posesti. Preprečevali so jo s fideikomisnimi dogovori, ki so temeljili na načelu nedeljivosti plemiške posesti.

Vlada Marije Terezije je tudi globlje posegla v odnos med gospodo in podložniki. Poslej so se podložniki lahko zakonito pritoževali proti graščinski gosposki in njihovim ljudem pri okrožnih uradih. Bilo je res še treba. Mnogi graščaki še niso poznali pravih meril, često so bili celo zelo kruti. Tako je morala vlada na pritožbo kmetov uvesti preiskavo proti novoceljskemu graščaku grofu Antonu Gaisrucku, čeprav je imel v vojski čin generala. Grofa Petazzija s Stermola v Rogatcu je moral celjski okrožni glavar celo prijeti in poslati v Gradec, kjer so ga zaprli in uvedli proti njemu preiskavo. Opis njegovih nezakonitosti in grozodejstev je obsegal tri debele zvezke, izmed njih sta dva v Gradcu ohranjena. Obsodili so ga na zapor in mu za 10 let vzeli pravico upravljati gospoščino. Njegova žena se je s Strmola umaknila in se naselila v Celju v hiši na Slomškovem trgu, ki jo je kupila.

Na pozitivno zakonodajo Marije Terezije je zlasti vplival minister grof Kaunic, ki je bil sicer sam češki fevdalec, vendar je uvidel potrebo, da se izboljša položaj kmetov.

Cesarica je branila svoj prestol in v ta namen vodila več vojn. Potreben ji je bil denar. Kmet vsega z davki ni mogel doprinesti. Zato je dala izdelati terezijanski kataster (okrog 1750), ki je obsegal tudi popravljene (rektifikacijske) urbarje. Poslej je tudi fevdalna zemljiška gospoda morala plačevati davek: okrog 18.45 % od dohodka, pri čemer so bili všteti tudi dominikalisti in gorski (vinogradni) posestniki, ki jim v ustreznih urbarjih deželnoknežji davek ni bil posebej naveden. Glavni delež je še ostal pri kmetih, ki so jim davek še vedno odmerjali na stari podlagi, na funtih temeljnega dohodka, ne glede na to, da so se kljub počasnemu razvoju posestne razmere izza leta 1542 vendarle morale znatno izpremeniti.

Velikega pomena je bila zelo pereča ureditev tako neenakomerno razdeljene in često neznosno visoke robote. Cesarica jo je uredila po posameznih deželah. Najprej za Češko, kjer je bila potreba največja. Štajerski robotni patent je izšel leta 1778 v nemškem in slovenskem jeziku. Odpravil je predvsem »neimenovano« (neomejeno) roboto. Določil je da sme robotna obveznost znašati največ 3 dni v tednu, 156 dni v letu. Kjer je že bila nižja, se ni smela povečati. Nedelje in prazniki so bili prosti. Zimski delovni dan je znašal 7 ur ali tri milje vožnje s konji ter dve milji z voli. Poleti je trajal delovni dan 10 ur, vožnja je pa znašala štiri oziroma tri milje. Samo ob žetvi so lahko delovni čas podaljšali. Robotajoči so morali dobiti na dan vsaj dve topli jedi in kruh, za živino je morala gosposka dati krmo. Pri slu se je delo računalo kakor pri vožnji s konji. Robote so bili prosti: bolni in nad šestdeset let stari prevžitkarji, domači sinovi in otroci, odsluženi vojaki in posestniki brez doma.

Ne smemo pozabiti, da je bila že od nekdaj predpisana potrebna robota na potih in cestah, pri prevozu vojaških potrebščin in sl.

Dana je bila možnost, da se je robota odkupila. Šlo je pa težko.

Vlada je izdala še druge odredbe; prepovedala je kmete odslavljati in priporočala je, naj se zakupne kmetije spremene v prodajne (dedne). Prav v celjskem okrožju je priporočilo učinkovalo. Na gospoščinah Hekenberg, Prebold, Zalog in Soteska se je odkupilo 173 kmetov, pri Žicah 54, na Bizeljskem in Kunšperku 32, na Planini 11. Več odkupov je bilo tudi pri lemberški gospoščini.

Za Marije Terezije so uvajali nove kulture: krompir, koruzo, ki so bistveno vplivale na prehrano in vsekakor omiljevale tako često lakoto. Saj vemo, da so ljudje dostikrat ob sami travi umirali. Ob slabih letinah so bili ljudje veseli, ako so imeli ovsen kruh; ker je moke primanjkovalo, je oblast leta 1803 izdala posebno tiskano navodilo, kako se iz krompirjeve moke peče kruh. Navodilo je napisal David Pek, pisar pri Št. Lovrencu (»tega kraja pismeni samerkovavec«) v za tisto dobo kar lepem jeziku.

Vinska trta je bila še močno razširjena. Vinogradi niso bili samo okrog Ponikve in Šentilja pri Velenju ter okrog Polzele, kjer jih je nekaj še danes, ampak tudi za Braslovčami in na južnem obrobju Spodnje Savinjske doline, v Gornji Savinjski dolini so segali do Rečice in v Zadrečki do Gornjega grada. To vino ni bilo posebno cenjeno. Tako ga je gornjegrajska graščina pač zahtevala, a ga je prodajala, za svojo uporabo si je pa zadrževala vino, ki ga je dobivala iz obsoteljskih krajev.

Pozitivno je bilo tudi delo Kmetijske družbe, ki jo je za Štajersko ustanovil nadvojvoda Ivan leta 1819. Na kmečko gospodarjenje je izprva še ni vplivala, pač pa vsaj nekoliko na graščinsko in meščansko-kmečko. Ob sodelovanju z družbo je vojni erar ustanovil na celjskem področju dve žrebčarni: v Čretu pri Teharju in v Braslovčah.

Toda tudi kmetom niso odpuščali njihovih resničnih ali namišljenih prestopkov. Navedel sem že, da je mestno sodišče po naročilu sodilo: leta 1768 ojstriškim, leta 1779 planinskim in lemberškim, leta 1784 novokloštrskim podložnikom.

Mnogo dalje od Marije Terezije je šel Jožef II. Kmetom je dal popolno osebno svobodo: po možnosti so lahko sami odločali o svoji in o usodi svojih otrok. Dal je izdelati nov kataster. Niso ga popolnoma dokončali. Tako je osnova za pobiranje davkov še vedno ostal terezijanski kataster (oziroma rektifikacijski urbar). Tako je ostalo celo potem, ko so za Franca I. okrog leta 1825 zemljišča na novo izmerili in sestavili franciscejski kataster.

Sicer so pa za Jožefa II. davčno vprašanje uredili v tem smislu, naj graščinski posestnik plača od svojih nposrednih dohodkov 12 in eno devetino %, podložnik pa naj zadrži zase 70 % dohodkov (všteti so tudi pridelki), ostalih 30 % naj odda, od tega zadrži gosposka 17,66 %, država pa dobi 12,33 %. To bi bila velika olajšava, vendar se je po cesarjevi smrti niso redno držali. Deloma je manjkalo dobre volje, deloma so vojne zahtevale ogromne žrtve. Šele leta 1819 so začeli davek odmerjati po jožefinskih davčnih stopnjah.

Kmetje so pričakovali, da jih Jožef II. popolnoma osvobodi. Odtod pripovedke, da se je pojavil tu in tam in nastopil kot njihov zaščitnik (v Žičah, Olimju). Ko je umrl, kmetje ponekod tega niso verjeli in so se uprli. Tako je bilo pri Turnu v Leskovcu pri Krškem. Ta upor je vplival tudi na kmete v Loki pri Zidanem mostu, nastopili so tako odločno, da sta župnik in graščak pobegnila v Celje. Zahtevali so, da jih osvobode graščinskih dajatev in tlake. Napravili so pohod na Planino. Tam jih je graščak Prothasi s svojimi strelci razgnal. Kmetje so se zbirali tudi v Laškem in v okolici Celja, čeprav kaj hudega niso napravili. Bili so pa v resnici močno razdraženi. To njihovo stanje se je javljalo tudi na področjih, ki niso bila neposredno gospodarsko-družbenega značaja. Zlasti velja to za versko področje. Ko so leta 1803 hoteli iz Novega kloštra odpeljati v Celje k župni cerkvi tri zvonove, so se kmetje tako postavili, da je okrožni urad svojega komisarja Janeza Ritterja s šestedesetimi vojaki poslal v Novi klošter. Tam je prišlo do spopada. Pri tem je bil en kmet težko ranjen, en mladenič pa ubit. Šele nato so zvonove lahko odpeljali. Cerkve sv. Miklavža nad Dobrno pa dekan Jakomini zaradi ljudskega nasprotovanja sploh ni mogel desakrirati (ji vzeti posvetitev).

Kot primer, kako je izobražen sodobni duhovnik gledal na kmečko nastopanje, navajam izvleček iz knjige »Bukve za pomoč ino prid kmetam potrebne«, ki jo je napisal olimski župnik Janez Pavel Ješenak (1821):

... Po smrti cesarja Jožefa II. so njih naslednik cesar Leopold II. veliko reči po naših deželah po svoji modrosti spet na stari način preuredili. Nekatere preuredbe so bile kmetom všeč in so jih radi sprejeli, druge jim pa niso bile po volji in so se začeli upirati. Posebno so bili nejevoljni zaradi dajatev. Prvi uporniki so se pojavili na Dolenjskem, oblegali so več graščin, med njimi Mokronog, Turn itd. Gospodo so spravili v veliko stisko in so tudi kri prelivali. Upor se je širil kakor ogenj ob suhem vremenu. Posegel je preko Save in Kranjcem so sledili Štajerci. Četa upornikov je štela kmalu nad 7000 ljudi. Uporniki so se lotili graščinskih oskrbnikov in jih prisilili, da so morali napisati pisma, s katerimi so jim obljubili, da v prihodnje ne bo treba dajati nobenega davka ne graščini ne duhovščini ne

šolnikom. Oskrbnike, ki niso kmetom vsega dovolili, so kleli in so jim grozili, da jih bodo umorili. Kjerkoli se je pojavila kmečka črna megla, tam so začeli biti plat zvona. Duhovnim pastirjem uporniki niso verjeli nobene besede. Na Planini so ženske z rokami udarjale po prižnici in kričale, da ni res, kar so gospod kaplan v cerkvi v cesarjevem imenu oznanjevali. Gornja Sevnica je že bila premagana in domača kmečka vojska se je preko hribov valila proti Celju. Planinski gospod je hitro poslal po žolnirje v Celje in se je z njimi zaprl v visoki grad na skalovju. Po Planini je bilo vse živo puntarjev. Drli so se, kleli gospodo in drug drugega k hudemu zavajali. Eden njihovih poglavarjev je sedel na konju, se pod gradom rotil in v grad fige kazal. Neki žolnir z gradu pomeri in poglavarja ustreli. Ko uporniki vidijo njega in še druge tovariše ustreljene, se razkropijo. Planine niso premagali. Okrog Celja so že stale vislice, pripravljene za to, da bi na njih obešali uporniške glave. Upor kmetom ni nič pomagal, veliko jim je pa škodoval. Mnoge med njimi so vkovali v železje, še več so jih na stolu pretepali, veliko jih je pomrlo v ječah. Obubožali so telesno, a še bolj duševno. Kajti vsi razkačeni so hodili v cerkev, podobni niso bili kristjanom, ampak divjakom, ki nimajo Boga ne vere.«

Med kmeti je stalno tlelo, misel na osvoboditev jih je prevzela.

Še iz leta 1847 imamo poročila o burnih zahtevah na celjskem področju.*

Tako je spomladi 1847 javljal celjski okrožni urad deželnemu guvernerju, da ga je gospoščina Šoštanj prosila za oboroženo pomoč, ker kmetje nočejo na tlako. Okrožni urad ji je poslal 30 mož pod vodstvom okrožnega komisarja Schmelzerja. Gubernij je 21. aprila odgovoril, da je treba kmete poučiti o njihovih pravicah in dolžnostih; tiste izmed njih, ki bi kljub temu ostali renitetni (odporni), je treba pod vodstvom vojaške asistence kaznovati po robotnem patentu.

V okolici Pake (vsekakor Šmartnega ob Paki) kmetje niso hoteli obdelati gospoščinskega vinograda, čeprav so bili o svojih dolžnostih večkrat poučeni. Šla je tja kompanija bataljona deželnih brambovcev infanterijskega regimenta grof Kinsky (v aprilu 1847).

V mesecu maju se je pojavil odpor med podložniki Šoštanja, Gorice, Turna in Šaleka, ki so mislili, da si lahko cesarsko odločbo z dne 14. decembra 1846 razlagajo tako, da je tlaka ali odpravljena ali odkupljena. Vendar so se dali poučiti.

V kozjanska urada Zagorje in Sotla so poslali vojsko. Tja je 27. aprila odšel tudi Schmelzer.

V juliju se je pojavil odpor v Štatenberku in gradu Bistrici. V vsako gospoščino so poslali po 60 mož z okrajnim komisarjem. V Štatenberku je okrajni komisar Schmelzer pojasnjeval kmetom njihov pravni položaj v slovenskem jeziku. Poslušalo ga je 56 kmetov. Govor je bil brez učinka. Ko je okrožni urad o tem poročal guberniju, je izrazil mnenje, da je treba uporabiti silo, ako prepričevanje ne zaleže.

* Graški deželni arhiv, gubernij, fascikel 71.

V Bistrico je odšel komisar Adolf pl. Pichler. Smatrali so njegov odhod za nujen, ker sicer bi polja in vinogradi ostali neobdelani. Kmetje so se začasno sicer pomirili, vendar so v početku leta 1848 izjavili, da žele na Dunaj, da bi na najvišjem mestu povedali svoje želje. Dne 30. maja je poročalo okrožje, da so že vzeli potne liste za Dunaj. Dobili so pa vendarle vojake v hiše in nekatere kmete so tudi tepli s palico.

Leta 1848 je bilo nemirno in odločilno tudi za kmete. Dne 7. septembra 1848 je državni zbor v moravskem Kroměřížu sprejel zakon o kmečki odvezi. Kmetje so postali pravi državljani, toda plačati je bilo treba odškodnino za osvoboditev iz vezi fevdalizma. Od določene odškodnine je eno tretjino utrpel lastnik gospoščine, eno tretjino je plačala država, eno tretjino je pa doprinesel kmet. Odškodnino je plačeval 20 let.

Zaradi splošne gospodarske in denarne stiske to ni bilo lahko. Marsikje je pel boben, zemljiška knjiga nam o tem mnogo pove.

Gospoščine so izgubile tudi pravico lova, ki je prišla na občine in so ga oddajale proti zakupnini. Ohranile so pa gospoščine lov, če je ostalo dovolj lastne sklenjene posesti: 200 oralov.

Začuda so v Kroměřížu pozabili na ribolov. Ta je ostal v posesti bivših gospoščinskih lastnikov oziroma graščin. Ti so ga dajali v najem ali pa prodajali. Celjsko mesto je kupilo ribolov v Savinji in Voglajni od lastnika Novega Celja šele leta 1907. Lastniki laške gospoščine so ga pa dajali v najem celo še za stare Jugoslavije.

Na Hudinji in Dobrnici pri Strmcu sta imeli ribolov soteška in lemberška graščina. Na Gornji Dobrnici pa dobrnska in dobrniška.

O teh zadnjih dogodkih na pragu pred socialno osvoboditvijo kmetov govori Jožef Drobnič, sicer tudi duhovnik, vendar zaslužni narodni in kulturni delavec, v Drobtinicah leta 1848:

Stara pravda, černe pike v slovenskih zgodivšinah: ... Od teh treh kmetskih puntov ni nobenega sledu več v pameti sedanjih kmetov. .. Sedanji stari možje vejo samo pripovedovati, da se je blizu pred 60 letmi in pa leta 1822 na Brežkem polju, pa tudi po nekih drugih krajih Celjskega kroga, nepokorščina bila kmetov prijela. Pri poslednjim nemiru 1822 je neki D ..., kateriga Brežki poljanci dobro pomnijo, se ponujal svojim nemirnim sosedam, da bi šel do svitlega cesarja, ko bi imel s čem, pravice za svoje rojake iskat. Kmetje mu nasujejo silo denarjev na ta namen, D ... se odpravi na pot k svitlimu cesarju in gre — v Zagreb. Tukaj se je za nabrane dnarje prav dobro gostil, dokler jih je kaj gleštal. Kadar je že vse bil zapravil, se vrne v svoj kraj, kjer so ga kmetje že težko čakali in prinese od cesarja (berž ko ne od tistiga, ki je v Zagrebu v Ilici) vesel glas: da so vsi davki in vse tlake itd. proč.

Nato so kmeti še hujši, svojo so gonili in se hrustili, gosposka pa kot naravno svoje pravice na takšni glas ni mogla pustiti. Od višji oblasti ji pride pomoč, namreč nekoliko družin (kompanij) soldatov. Vsaki kmet dobi nekoliko možov na stan ino na košto, tako dolgo, dokler ni privolil pripisani davek plačevati. Terdovratniši kmeti so očitno v Brežcih na ulici s palcami tepeni bili. Katerimu tudi to ni zadosti bilo, se je moral še za

nameček nekoliko mesecev v ječi postiti in hladiti, dokler se je spet spametval.

Neke znaminja teh puntov so na vratih Brežkiga grada dobro poznajo. V Brežki komisiji še dan današnji cesto, ki na Zdole derži, »puntarsko cesto«, imenujejo, ker so jo pokorjeni puntarji morali delati.

Imena — zemljepisna in osebna

V celjski pokrajini najdemo pri imenih več posebnosti. Med vodami nosi Savinja ime, naslonjeno na ime reke Save in je po svoji osnovi predslovanskega nastanka. Mnogi potoki izražajo v svojem imenu lastne posebnosti in posebnosti sveta, po katerem teko: Hudinja (huda voda), Sušnica (potok, ki se osuši), Koprivnica (potok s koprivami v okolju), Ložnica (skozi loge tekoč potok), Tesnica (potok, tekoč skozi tesen), Drežnica (potok, tekoč skozi gozdove), Brnica (blatni potok), Ločnica (potok, ki loči). Tik pod samo Svetino izvira Oderšna, ki se pri Šentjurju pri Celju kot Kozarica izliva v Voglajno. Pol ure pod Svetino je na pobočju Germade studenec Odra. Mnoge manjše potočke ljudje kratko označujejo kot grabne ali jim pa dajejo ime po zemljiških parcelah, kmetijah itd. Le malo je vodnih imen, ki jih ne moremo razložiti. Tako je ime Voglajne lahko rimskega ali še starejšega postanka, lahko pa je tudi slovenska skrčitev.

Med imeni višin so nekatera brez vsega razložljiva: (Paški) Kozjak, Stenica, (Konjiška) Gora, Gozdnik, Malič, Hum in Kum ter Kal — prvotno splošno ime za višino, razlaga drugih nam pa dela težkoče: Vipota, Ramance, Bojanski vrh, Basališče, Kisovca ali Kiselca dopušča razlago iz Tisovca, ker na njej raste tis. Nekaj višin nosi svetniška imena: Št. Jungert, Sv. Ana, Jožefov hrib. Domnevamo lahko, da so izrinila starejša — nesvetniška.

Krajevna imena so različnega postanka. Samo Celje nosi predrimsko ime, ki se je v rimski obliki glasilo Celeia.

Mnogo imen nas spominja na posebnosti kraja: Loka in Loke, Dol, Doli in Dole, Brdce, Poljane, Pečovnik, Lisce, Košnica itd. Isti pomen imajo pridevki: Marija na jezeru (za Dobrno), Sv. Lenart na jezeru (za Novo cerkev — Strmec), Sv. Peter na jezeru (Vitanje). O nekdanjem jezeru govore tudi drugod, npr. v Višnji vasi, Konjskem. Kraj Vizore pa ima v svoji osnovi gotovo besedo: jezero — izero.

Po mneju jezikoslovca Frana Ramovša so Slovenci svojo obliko za Celje posneli iz rodilnika Celeia, ki so ga Rimljani uporabljali tako, kakor mi uporabljamo mestnik. Nekaj imen nas opozarja na starejše prebivalstvo, ki so ga našli tu novi slovanski naseljenci: Laška vas, Lahovna.

Izredno mnogo krajevnih imen spominja na drevje: Lipa in Lipovec, Bukovje in Zabukovje, Gaberje in Gabrovec, Dobje, Dobrava, Dobrna (skupna osnova — dob). Bezovica, Bozna = Bezina (skupna osnova = bez-eg); Hrastnik in Hrastovec, Črešnjevec in Čreskova (skupna osnova — črešnja); Vojnik (iz Hvojnik — hvoja). Nekateri kraji nosijo svetniška ali podobna imena: Šmartno v Rožni dolini; Nova cerkev, Svetina, glede teh lahko do-

mnevamo, da je stala cerkev prej kakor sklenjeno naselje. Nekaj imen je nerazložljivih, npr. Tremarje, Teharje, Ljubečna, Verpete.

Opozoril bi na to, da so imena na -je prvotno gotovo zbirna imena srednjega spola (kakor bukovje, hrastovje), pisati moramo torej: V Bukovju, Gaberju, Tremarju itd. Imena kot Ljubečna, Otemna so bila prvotno srednjega spola (in so iz težnje po lažji izgovorjavi prešla v srednji spol). Hišna imena in priimki tvorijo enotno skupino imen in so na našem področju nastajali šele v XVI. in XVII. stoletju, deloma celo pozneje. Razlika je nastala v tem, da se je hišno ime držalo samo hiše, medtem ko je priimek nosila oseba seboj. Toda ob preselitvi ga je včasih prenesla na drugo hišo in je tako izpodrinila prvotno hišno ime. Prineseni priimek je stopil na njegovo mesto. To se zlasti rado dogaja v novejši dobi. Tudi po volji novega gospodarja, ki mu staro hišno ime zaradi vsebine ali iz drugih vzrokov ni všeč.

Hišna imena in priimki imajo prvotno zelo pogosto značaj krajevnih imen. To so verjetno sploh njihove najstarejše oblike. Ko stopi krajevno ime v V. sklon (mestnik), dobi v zvezi s krstnim imenom pomen hišnega imena oziroma priimka. Na Frankolovem je v Stražici kmetija, ki nosi še danes Arčanovo ime. Leta 1753 se njen lastnik navaja kot »Luka na Arti«, okrog leta 1800 pa že kot Mihael Arčan. Včasih razvoj ni šel dalje in izhodiščna oblika ni rodila pravega hišnega imena oziroma priimka: Gašperju »na Travncah« pri Lembergu ni sledil naslednik z imenom »Travniček«. Pač pa izhodiščne oblike okrog Dobrne, Nove cerkve in Frankolovega izjemoma še žive: na dobrnškem Zavrhu pod Grušovcem je še rodbina, ki nosi hišno ime in priimek: Zagrušovcam (knjižno bi morali pisati Za Grušovcem), v okolici Frankolovega je rodbina s priimkom: Ulipi = v Lipi. V tem kraju je večje raztreseno naselje Lipa. Sicer so pa imena tega tipa polagoma dobila obliko, neposredno označujočo osebo: v zvezi z Lipo so nastale razne oblike priimkov: Lipež, Lipuž, Lipčjek, Lipček, Lipičnik, Lipovšek. Navadno se je prehodna oblika izgubila: Gaberšek, Gajšek, Gorišek, Tratnik, Ramšak (skrajšano iz: Ravninšek).

V tej zvezi navajam nenavaden primer. Severno od Frankolovega je zaselek Beli potok. Urbar in druge spise so v graščini pisali v nemškem jeziku, prevajali so tudi priimke, kmeta v Belem potoku so ga označevali kot Weissenbacha — Weissenbacherja. Ta priimek si je obdržal do danes.

Mnogo priimkov je nastalo iz krstnih imen: Janže — Janžič, Janežič; Jurče — Jurčak; Jernej — Jernejšek; Jošt — Jošt; Erazem — Orožen; Peter — Petre itd.

Često so hišna imena (priimki) nastala iz občnih imen, označujočih poklic: Mlinar, Kovač, Mesar, Lončar itd.

Tu in tam izražajo osebne lastnosti, poreklo (Bezjak — Vizjak, Horvat, Dečman — morda Deutschmann) itd.

Okrog Dobrne je razširjen priimek (deloma tudi kot hišno ime): Orlič, Arlič, Arlčnik, Orličnik, ki ima za osnovo ptičje ime: orel. V Brdcah nad Dobrno je hišno ime Kragu(lj)ček.

Zanimivi so primeri, ko ima priimek (hišno ime) isto osnovo z naseljem: Gaj — Gajšek, Kompole — Kompolšek (prenos priimka na naselje

v novejši dobi), Jelovo — Jelovšek, Gaberje — Gaberšek, Zabukovje — Zabukovšek, Lipa — Lipček, Selo — Selčan, Šmartno — Šmarčan itd.

Večino priimkov si lahko objasnimo, a ne vseh.

V pokrajini najbolj razširjeni priimki (hišna imena):

Vrečer, Gajšek, Kompolšek, Štor, Gorišek (Teharje in okolica), Jošt, Samec (okrog Vojnika), Bezenšek (okrog Frankolovega), Lipičnik i sl. (Šmartno v Rožni dolini in okolici, Lemberg in okolica), Orlič — Arlič in pod., Božnik (Dobrna in okolica), Koštomaj (okolica Nove cerkve in Teharja); Ulaga, Jelenc, Kolšek (Svetina in okolica); Mirnik, Krušič, Pišek (o. Medloga).

Ceste in promet

Ceste so žile v življenju družbe. Ne samo da mehanično povezujejo posamezne pokrajine in kraje, širijo tudi obzorje, dvigajo gospodarstvo in kulturo.

V rimski dobi so imeli naši kraji dobre ceste. Najvažnejša je bila tista, ki je preko Emone, Celeje in Petovije vezala Italijo s Podonavjem. Z njo so bile povezane vse ostale. Te ceste so v glavnem služile prometu tudi v srednjem veku. Ker jih niso vzdrževali, so propadale in zaraščale, sicer je bil promet predvsem tovorni in jahalni. Izza početka novega veka, ko se je začela organizirati državna oblast na deželno-knežji podlagi, so pa začeli cestam posvečati primerno pozornost. Iz XVI. in XVII. stoletja je ohranjenih več patentov, ki navajajo, kako je treba ceste vzdrževati. Kakor je zahteval značaj dobe, so se zanje brigali: gospoščine s kmečko delovno silo, mestne in trške občine. S cestami je bila povezana tudi skrb za brode in mostove.

Za celjsko področje je bila najpomembnejša cesta, ki je vezala jadransko področje (Trst) s Podonavjem (Dunaj) in je vsaj pri nas v bistvu sledila stari rimski cesti. To cesto so označevali kot poštno, kajti služila je glavni poštni zvezi, uvedeni za cesarja Maksimilijana I. Od nje so se cepile stranske ceste, označevali so jih navadno kot deželne (Landstrassen).

Najvažnejša je bila tista, ki je šla iz Celja proti Laškemu, Sevnici, Rajhenburgu (Brestanici) in Zagrebu. Ko so si Habsburžani pridobili Hrvatsko, se je njen pomen še dvignil. Obe cesti sta bili privilegirani. Listina, s katero je cesar Friderik III. leta 1487 podelil Celju skladiščino pravico, pravi, da se morata ti glavni cesti dovrševati, dve drugi listini (1498, 1512) pa izrečno navajata, da je neprava cesta prvič tista, ki ljubljansko skrajšuje preko Nove cerkve skozi Šmartno v Rožni dolini, in drugič tista, ki se začenja pri Šentjurju pri Celju in skozi Breze (Št. Rupert) poteka proti Laškemu, izogibajoč se Celju. Poudarja se tudi pomen ceste, vodeče iz Vojnika, skozi Novo cerkev, Vitanje, Velenje, Šalek in preko Graške (»Slovenjegraške«) gore do Slovenjega Gradca. Z njo je bila povezana cesta Mislinja—Vitanje—Konjice. Ti dve cesti sta bili glavni prometni poti za Koroško. Nekoliko manj prometa je imela cesta Celje—Ptuj, ki je mimo Bežigrada (po

* Graški deželni arhiv: Gutachen über das steirische Straßenwesen in Allgemeine Akten: über das Straßenwesen, 1677—1763 (Gesamtinventar, str. 137); Einzehne Straßenzüge, gegendweise geordnet, 1547—1796 (Gesamtinventar, str. 138).

trnoveljski gmajni, kjer so v »Gaju« še sledovi) skozi Teharje mimo Šmarja, Spodnjega Zbelovega in Poljčan vodila v mesto ob Dravi. Ta cesta je povezovala vzhodne slovenske in panonske kraje s kranjskimi (žito, vino).

Neki popis cest iz leta 1640 daje natančnejša navodila glede uprave in vzdrževanje cest. Material za ceste se pridobiva v bližini — po odredbi cestnega komisarja (Wegscomissariy) ali cestnega mojstra (Wegmeister); ako bi ga zemljiški gospod ne hotel dati, ga komisar ali cestni mojster naznani, oblast ga kaznuje, komisarju se stroški povrnejo, ostala vsota gre v blagajno gospoda prezidenta in odbornikov deželne cestne uprave in se iz tega letno dajejo komisarjem sredstva za popravilo potov.

V vsaki četrti sta dva komisarja in dva cestna mojstra; vsak cestni mojster ima deset delavcev (hlapcev). Komisar dobiva na leto 200, cestni mojster 30 in hlapec 20 goldinarjev plače, in to iz stanovske blagajne, v katero je polovico prispevala (deželnoknežja) dvorna komora.

Sodniki (mestni, trški, teharski) in oskrbniki (graščinski) se morajo ravnati po navodilih komisarja, cestnega mojstra in hlapcev, prav tako izvršujoči vozniki in delavci. Kdor ne uboga, se kaznuje; pol kazni dobi mojster in pol prijavitelj, vendar je mogoče zamujeni dan nadomestiti z dvodnevnim ročnim delom ali tridnevno vožnjo.

Četrtinske komisarje in potne mojstre imenuje prezident z odborniki v sporazumu z deželnim glavarjem in deželnim vicedomom, hlapce pa imenujejo komisarji sami. Pritožbe proti hlapcem in cestnim mojstrom se vlagajo v prvi instanci pri četrtinskih, v drugi pa pri deželnih komisarjih. Četrtinski komisarji obidejo dvakrat letno vse ceste in pota svojega območja in opozarjajo obveznike na njihove dolžnosti, cestni mojstri pa morajo tak pregled opraviti vsak mesec. Hlapci delajo poleg obveznikov. Navedeni seznam je podpisal tedanji deželni poslanski načelnik in komisar (deputierter Obmann und Commisär). Iz njega vidimo, katere so bile najvažnejše ceste v tedanji četrti, in pa to, kako so jih vzdrževali.

Komisarji in cestni mojstri, ki jih uredba navaja, niso bili uradniki v modernem smislu besede, ampak pooblaščeni plemiči in lastniki, najemniki ali upravniki gospoščin, skratka, fevdalne osebe, ki jih je državna oblast uporabila za to, da zanjo opravljajo funkcije.

Eden izmed najpomembnejših cestnih komisarjev je bil Andrej Jakomini (znan tudi kot poštar in lastnik Blagovne, ki je pozneje kot bogat mož odšel v Gradec, kjer je ugled še povečal).

Zlasti se je dvignil pomen cest, ko je v začetku XVIII. stoletja tudi Avstrijo dosegel merkantilizem.

Za cesarja Karla VI. je bila prvenstvena skrb posvečena glavni cesti Dunaj—Trst. Cesar je v duhu merkantilistične gospodarske politike proglasil Trst za svobodno luko, da bi mogel služiti izvozu industrijskih predmetov, ki so jih izdelovale nove tovarne v okolici Dunaja in na Češkem, ter za uvoz prekomorskega blaga. Staro glavno cesto je bilo treba obnoviti.

Leta 1703 poroča komisar vladi, da je cesta proti Trojanam tako slaba, da je nemogoče po njej vleči težke topove in spravljati municijo. Začeli so jo popravljati in razširjati. Iz leta 1721 je poročilo, da so za zemljišča, ki jih je zahtevala razširitev, dajali odškodnino.

Leta 1720 je bil na dnevnem redu odsek iz Konjic v Celje. Komisar za popravilo cest grof Maks Anton Thurn je predlagal, naj bi cesto na novo napravili skozi Loče (in Dramlje). Vendar se komisija za ceste in navigacijo s tem ni strinjala in je predlagala staro traso »deželne ceste«. Navajala je več dejstev: v Konjicah sta že mitnica in poštno poslopje, pri Ločah je teren premehak, na stari trasi je bolj trden, pri Frankolovem je že narejena nova škarpa, staro teraso bo treba razširiti samo tam, kjer se bodo vozovi umikali drug drugemu, zato odškodnina za zemljo ne bo prevelika. Komisija je šla na teren in se je odločila za staro traso. Za zemljo, ki so jo odvzemali za cesto, je šlo vseeno precej odškodnine. Spiski o tem, urejeni po gospoščinah, so iz leta 1733, nekateri so še mlajši, imamo jih celo iz leta 1767. Pri obnovi se niso posluževali tlake v popolnem smislu besede, kajti dajali so vendarle odškodnino za vožnjo in delo.

Tudi obnovljeno traso so pozneje še menjavali. Tako so leta 1769 prelagali konjiški klanec. Leta 1775 je voda odnesla mariborski most in morali so napraviti novega.

Že leta 1722 so posvečali pozornost tudi odseku Celje—Vransko—Trojane. Dvorna komora je poslala komisarja, naj jo pregleda. Komisar je bil s cesto v splošnem zadovoljen, mestoma pa je še našel napake. Od Celja do Šempetra je bila cesta izredno dobra, le deloma še ni bila utrjena, mostovi so bili varni in odtočni jarki že narejeni. Od Šempetra do Brodov je bila cesta deloma že napravljena, tudi mostovi so bili že zgrajeni, cestišče mestoma še ni bilo dovolj utrjeno in posuto. Od Brodov do upravne hiše na Vranskem še ni bilo kamnite podlage in po blatu je bilo komaj mogoče priti dalje. Komisarju so povedali, da bi bil tu moral z roboto delati grof Schrottenbach, začeti bo moral takoj. Tudi na kranjski strani še ni bilo nič napravljenega. Poskrbeti bo treba za to, da se precenijo (specificirajo) za cesto odvzeta zemljišča.

Leta 1728 je bila cesta dodelana. Tedaj so jo odprli. V spomin na otvoritev so v Zajasovniku, na meji med Kranjsko in Štajersko, postavili piramido iz črnega marmorja in ustreznim napisom. Razpadajočo piramido so leta 1845 podrli.

S šempetrskim mostom so se nekoliko zakasnili. Šele leta 1730 so imeli pripravljen les za šempetrski (grobeljski) most. Na tem mestu je bil dotlej brod ojstriškega in preboldskega graščaka grofa Schrottenbacha. Na levem bregu je bila brodnikova hišica. Za prevoz je bilo treba plačati brodnino. Načrt za most je napravil inženir Weiss, ki se je po naročilu vlade bavil tudi z vprašanjem regulacije reke. Leta 1731 je bil most izdelan. Za uporabo so pobirali mitnino po tarifi, določeni tega leta; grofu Schrottenbachu so za izgubljeni dohodek dali odškodnino.

Benečanski poslanik je leta 1725 označil cesto kot »pravo cesarsko delo«.

Za vzdrževanje te in drugih glavnih cest je vlada ustanovila poseben fond, imenovan fond za popravo in vzdrževanje glavnih cest (Haupt-Strassen-Reparations und Conservations-fond).

Slej ko prej je bila cesta izpostavljena poplavam. Tudi njeni vzdrževatelji so morali skrbeti za rečne regulacijske zadeve. Tako so leta 1749

prispevali 800 goldinarjev iz cestne blagajne za gradnjo regulacijskih nasipov pri Celju in Vrbju. Zalegli pa so malo. Leta 1788 je cesto ponovno ogrožala velika voda. Po Celju se je raznesla vest, da hočejo cesto premestiti na črto Žalec—Šmarjeta. Meščani so šli k mestnemu svetu in dosegli, da se je na okrožni urad napotilo odposlanstvo z nalogo, da poizve, kaj je resnica, in da po potrebi posreduje. Meščani so bili prepričani, da bi bili močno oškodovani, ako cesta ne bi potekala skozi mesto, trpeli bi gostilničarji, trgovci in obrtniki. To je bila torej borba za tujski promet.

V zadnjih letih XVIII. stoletja so ceste zlasti mnogo trpele zaradi vojaških pohodov in prevozov. Meščani so se kar za glavo prijemali, ko so videli, da je treba ceste stalno popravljati, strgati z njih blato in jih posipavati. Toda okrožni inženir je meščane neprestano dregal.

Za glavno cesto so že v XVIII. stoletju začeli uporabljati izraz komercialna cesta. Zares je močno služila trgovini. Kmalu so se na njej pojavili težki vozovi, ki so prevažali blago. Med njimi so bili parizarji, ki jih je vleklo tudi po sedem konj. Kovač Zotel v žalski Frengi niti ob nedeljah ni imel miru, toliko je bilo dela z vozovi. Gotovo je bil dober tudi zaslužek. Kmetje v bližini so z vprego lepo služili. Še več prevozniški (furmanski) gostilničarji, ki so nudili prevoznikom (furmanom) hlev, prenočišče, hrano in pijačo.

Na glavni cesti so bile že v XVII. stoletju pošte: v Podpeči pri Lukovici, na Vranskem, v Šempetru, Celju in Konjicah. Mitnice so bile: v Podpeči, na Vranskem, v Žalcu, Vojniku in Konjicah.

V zvezi z glavno cesto se je vlada zanimala tudi za stranske priključke, ki so jo dopolnjevali. Iz leta 1720 imamo opozorilo na slovenjgraško (koroško) in na rogaško (krapinsko) cesto.

Slovenjgraška cesta, tako pravi listina, se odcepi od »poštne ceste« pri Taboru (nad Vojnikom), vodi skozi Socko, Sv. Florijana in Slovenj Gradec v Dravograd na Koroškem in mora biti v dobrem stanju, ker je zelo važna zaradi prevoza vina in žita na Koroško. Od Tabora do Socke mora skrbeti zanjo Donat pl. Dienersberg, do Sv. Florijana Lovrenc Schrokinger, vitanjski zastopnik (oskrbnik), do Slovenjega Gradca baron Jožef Gollmayer, do Dravograda baron Jožef Saurau.

O drugi cesti pravi listina, da se odcepi od glavne ceste pri hrvaškem (Majdičevem) mlinu, gre skozi trnoveljsko gmajno do kmeta Planinška, potem pa (tega listina ne navaja) skozi Šmarje proti Sotli in dalje proti Krapini. Ta cesta služi za prevoz vina in žita ter je v tako slabem stanju, da je nevarno po njej voziti. In vendar je v Hudinji peska in kamenja dovolj. Zanjo se mora pobrigati Donat pl. Dienersperg, kot taborski graščak zemljiški gospod Trnoveljčanov, njemu naj pomaga N. Novak, oskrbnik gospoščine Celje-grad.

Ta cesta je bila važna tudi zaradi zveze z Zagrebom. Za Marije Terezije so se lotili obnove. Vendar so početek ceste od Majdičevega mlina prenesli prav v mesto. Leta 1778 so jo pričeli graditi skozi Zavodno. Meščani so se zavzeli za novo smer in so na svojem območju cesto napravili sami. Nadaljevali so jo Teharčani in za njimi drugi.

Ista listina omenja tudi stranski cesti Slovenska Bistrica—Ptuj in Maribor—Ptuj, ki sta obe usmerjali na Hrvatsko. Ob istem času so začeli graditi tudi laško cesto. Meščani so zelo godrnjali, ko so jo morali delati na svojem teritoriju. V mestnem svetu so se pojavili glasovi, da bo laška cesta mestu samo škodovala, koristila pa bo laški gospoščini, ki se zanjo poteguje. Nič ni pomagalo, meščani so morali prijeti za delo.

Glede gradnje in vzdrževanja smemo reči, da je glavno cesto v glavnem, toda ne izključno, gradila in vzdrževala država, stranske ceste pa so bile v breme meščanov, tržanov in gospoščin, to je njihovih podložnikov. Tako je bilo do konca fevdalne dobe. A še pozneje so posamezne odseke nakazovali občinam, ki so klicale občane na cestno tlako. Ta način gradnje in vzdrževanja cest se je ohranil do leta 1866, ko je bil sprejet novi cestni zakon, ki je uvedel cestne doklade.

Veliko (komercialno) cesto je vlada gradila deloma z delom podložnikov sosednih gospoščin in deloma z denarjem — na fevdalni in na kapitalistični način. Tedaj ji za sredstva ni bilo pretežko. Položaj se je spremenil, ko so si vojne sledile druga za drugo in požirale denarna sredstva. Vlada je bila prisiljena, da je marsikatero svoje breme prenesla na fevdalna, v resnici na podložniška ramena. Tako se je v celoti zgodilo tudi z vzdrževanjem komercialne ceste. Kdaj je o tem izšla prva odredba, tega ne moremo dognati. Imam pa v rokah okrožnico okrožnega urada v Celju, datirano s 16. januarjem 1799, ki se sklicuje na dekret dvorne komore z dne 12. in na intimat štajerskega gubernija z dne 29. decembra 1798. Izredno zanimiva okrožnica določa naslednje:

Kakor doslej se mora tudi še nadalje tržaška komercialna cesta od Semmeringa do kranjske in od Maribora do koroške meje vzdrževati s podložniškim delom. Podložniki, ki stanujejo tri četrt milje na vsaki strani ceste, so dolžni opraviti na leto po pet dni vozne robote. Poleg tega je treba paziti na to, da podložniki spomladi in jeseni robote ne opravljajo svojevoljno, ampak tedaj, ko to določijo cestni asistenti. Podložnik, ki bi ne prišel na delo na določeni dan, mora izpadlo robotno vožnjo reluirati (plačati) po normalni ceni. O tem je podložnike treba dobro poučiti.

Ceste so zlasti v vojni dobi mnogo trpele, trgovskim in potniškim prevozom so se pridružili tudi vojaški v povečani meri. Zato ni čudno, da je vlada mislila na to, kaj bi bilo treba storiti, da ne bi cestišča preveč trpela. Vladni strokovnjaki so se spomnili platišč. Dvorni stavbeni svet je izdelal več načrtov za široka platišča in jih opremil s primernimi popisi. Vse to je poslal gubernijem in njihove višje gradbene direkcije so izdelale navodila, ki so jih guberniji poslali okrožnim uradom s posebnimi okrožnicami.

Okrožnica štajersko-koroškega gubernija ima datum 5. decembra 1812. Okrožnica ne ukazuje, navaja samo prednosti in priporoča široka platišča. Vozniki in poslovni ljudje ne vedo, da lahko na vozove, katerih kolesa imajo 8—10 palcev (col) široka platišča, naložé tudi preko 60 centov, medtem ko morajo pričakovati stroge kazni, ako preobložé navadna tovorna vozila. Seveda, tako pravi okrožnica, obrtniki niso vezani prav na predložene načrte, držati se morajo le temeljnega načela o širini platišč, sicer pa lahko lesene in železne dele koles sestavljajo po svoji uvidevnosti.

Ker je bil promet na glavni cesti med Žalcem in celjsko postajo zaradi rudnikov in pivovarne zelo velik in je cesta močno trpela, okrajni urad (naslednik okrožnega urada) še leta 1866 opozarja celjsko okoliško občino na norme o širini platišč, o številu vpreženih konj in o količini tovora, ki jih je predpisal zakon iz leta 1840:

Na vozovih, ki imajo platišča ožja ko 6 palcev, sme biti naloženih največ 30 dunajskih centov, ako pa imajo platišča nad 6 palcev, do 60 centov, če so vozovi dvokolesni, jih smejo vleči največ štirje konji, če so štirikolesni, pa osem konj. Kdor bi se predpisov ne držal, bo strogo kaznovan. Za tovore, ki jih prevažajo na vozovih s platišči nad 6 palcev, se plača polovična mitnina.

Tudi na zavore so mislili. Že cestni patent iz leta 1776 ima določbo, da morajo imeti pri vožnji navzdol vozovi, ki so obloženi z več kot 30 centi, široke ploske zavore. Voznik, ki bi se nad tem pregrešil, plača prvič 4 goldinarje kazni, v vsakem ponovnem primeru pa dvakrat toliko. Z gubernialno odredbo z dne 4. aprila 1798 je pa bilo ukazano, da se morajo ploske zavore vozu tesno prilegati.

Dne 1. decembra 1825 je posebna odredba dvorne pisarne uporabo verig za zavore na cestah sploh prepovedala. Vsi vozovi, ne glede na težo tovora, so morali imeti ploske zavore. Vsi cariniki in mitninski uradi ter cestni uradniki so morali na to paziti ter uporabljati predpisane denarne kazni.

Posebne odredbe so se tikale postajanja vozov na cesti pred krčmami, ker se je s tem oviral promet in je lahko prišlo do nesreč. Kjer je le mogoče, naj bi se za vozove določil poseben od ceste primerno oddaljen prostor. Pri gostilnah, ki stoje v isti vrsti z drugimi hišami, se to seveda ne da izvesti, zato je pa treba pri graditvi novih ali prezidavi starih gostiln gledati na to, da se tak prostor dobi. Tako pravi gubernialna odredba z dne 26. marca 1834.

Glede oddaljenosti stavb od cestnih jarkov je za državne ceste veljal predpis dveh sežnjev. Leta 1834 so ta predpis začeli uveljavljati tudi pri okrajnih cestah. Vemo pa, da stoje ali so stale v mnogih naših krajih hiše in druge stavbe tik ob cesti. To velja npr. ne samo za Savinjsko dolino, ampak tudi za samo Celje, kjer je bila bivša Poštna ulica (sedanji trg V. kongresa in del Prešernove ulice), torej del komercialne ceste, mestoma zelo ozka, ne samo pri Ljubljanskih vratih, ampak tudi med sedanjo sodno palačo in Narodno banko. Stavbe so pač nastale pred predpisom.

Za večje izdatke, ki so bili potrebni za posebne cestne naprave v naseljenih krajih, npr. mestih in trgih, so morali prispevati diferenco njihovi prebivalci.

Ceste torej niso donašale samo dobička, ampak so nalagale tudi bremena. Kljub temu so ljudje čutili njihovo koristnost. Iz tega, ne samo iz konservativnosti, si lahko razlagamo odpor, ki so ga ljudje čutili do železnice. Da bi jo zavarovala, je država leta 1847 izdala stroge predpise:

Ako bi kdo storil kaj takega, kar bi lahko škodovalo železnici ali spravilo ljudi ali imetje v nevarnost, se zapre v težko ječo za eno do pet let; ako do nesreče pride, dobi povzročitelj pet do deset let, velika zloba

ali velika škoda lahko podaljšata ječo v dosmrtno, povzročitelj smrti se pa kaznuje s smrtjo.

Navedel bi še, da je država zdaj pa zdaj določila tarife za svoja in privatna vozila; poštni vozniki (postiljoni) so imeli pravico do napitnine, ako so pa zahtevali več, kakor je bilo predpisano, so lahko pričakovali težko kazen.

Odkar so Habsburžani postali vladarji Hrvatske, zlasti pa odkar so začeli ofenzivne vojne proti umikajočim se Turkom, je bila cestna zveza proti Hrvatski izredno važna, v vojaškem pogledu je celo močno presegala važnost zveze Podonavja z Jadranom, a tudi v gospodarskem pogledu ni bila brez pomena.

Razen pravkar navedenih zvez: Celje—Rogatec—Krapina; Slovenska Bistrica—Ptuj—Varaždin; Maribor—Ptuj—Varaždin jih je bilo še nekoliko: Radgona—Varaždin; Šmarje—Podčetrtek—Bizeljsko; Šentjur—Pilštanj—Kozje—Podsreda—Brežice; Šentjur—Jurklošter—Razbor—dolina Save; Celje—Laško—Radeče—Sevnica—Brežice; Ljubljana—Novo mesto—Karlovac.

Posrednega pomena so bile ceste: Savinjska dolina—Vrh—Trbovlje, Savinjska dolina—Gamberk—Zagorje in Trojane—Zagorje, ki so ustvarjale zvezo z ladijskim prometom na Savi. V poštev so prišle zlasti tri zveze: iz Pomurja in Podravja skozi Varaždin v Zagreb; iz Celja ob Savinji in Savi v Brežice in Zagreb; iz Ljubljane skozi Novo mesto v Zagreb.

Vojaškim krogom je bila najsimpatičnejša zveza skozi Brežice. Pot skozi Ljubljano je bila za centrum države že nekoliko od rok in predolga, kako pa je bilo z vojaško uporabnostjo poti skozi Varaždin, izvemo iz poročil vojaških funkcionarjev za vojne, ki jo je cesar Karel VI. v letih 1737—1739 vodil s Turki in ki je privedla do izgube Severne Srbije, pridobljene leta 1718 v Požarevškem miru.

Leta 1739 so trije cesarski tajniki sporočili odboru štajerskih stanov željo notranjeavstrijskega vojnega poveljstva, naj bi se zgradila cesta Celje—Brežice. To se mora napraviti, pa naj jo gradi ali deželni odbor ali višja cestna direkcija (Oberwegsdirektion). Bolj določna je izjava vojaških funkcionarjev, ki se jih je zadeva najbolj tikala, hrvatskega bana in komandanta varaždinskega generalata: skozi Varaždin je nemogoče voditi vojsko do Siska, v varaždinskem generalatu je lani mnogo živine poginilo, kar je je preostalo, komaj zadošča za prevoz prateža, poleg tega so pota mehka. Nujno potrebna je ureditev ceste preko Brežic.

Pri tem je šlo prvenstveno za izhodišče v Celju, toda ne izključno. Leta 1745 zahteva vojaška oblast, naj bi bila v dobrem stanju cesta skozi Pristavo in Št. Peter (Bistrico ob Sotli). Zavzema se tudi za boljšo zvezo iz Brežic v Karlovac. Gosposkam naj se prizna pravica do starih mitnic in naj se jim dovole nove. Posebej opozarja na Katzenstein in Kostanjevico. Zahteve o zvezi Celje—Brežice niso utihnile. Od leta 1778 so o tem mnogo razpravljali. Toda gosposke niso pristale na tlako in na denarni prispevek. Leta 1787 je inž. Holzbauer razlagal, da bi bila cesta iz Celja preko Laškega in Toplice (poznejših Rimskih Toplic), preko Radeč, Št. Janža in Mokronoga v Novo mesto velikega vojaškega pomena, saj je iz Ljubljane do

Novega mesta devet postaj, tu bi pa bile samo tri in pol. Vendar ni prišlo do izvedbe.

Iz Celja in Laškega je bilo sicer mogoče priti do Brežic, toda preko ovinkov in z velikimi težavami. Iz Celja do Laškega je bila cesta resda iz zadnjih let Marije Terezije ob Savinji, naprej pa je bilo drugače. Pri Laškem se je slaba cesta dvignila na Gramen (griček Sv. Krištofa), nato se je spustila na Verteče, tik nad sedanjo šolo v Šmarjeti se je drugič dvignila na obronek Hrastovja pod Kozjico, a tretjič se je dvignila pri Toplici (Rimskih Toplicah) na Grmado nad skalnatim rebrom, ki se spušča prav do Savinje. Tretji dvig je bil najtežji, tu ni bilo mogoče peljati voza, obloženega z desetimi starimi centi. Pri Zidanem mostu je bilo treba iti z brodom na kranjsko stran, pri Loki ali pri Sevnici je bilo zopet z brodom mogoče priti na štajersko stran. Najteže je bilo v letih 1809—1813, ko je bila Kranjska kot sestavni del ilirskih provinc francoska.

Povod za ugodnejšo rešitev teh prometnih težkoč je dal nadvojvoda Ivan leta 1811, ko si je na nekem potovanju ogledal Savo. Predlagal je, da bi se zgradila cesta od Loke do Zidanega mostu in od Zidanega mostu ob Savinji do Laškega. Celjski okrožni komisar Bolтažar pl. Ziernfeld se je za misel zavzel in njegov inženir Münzl je zbral potrebne tehnične podatke, vendar sredi vojnih let ni bilo sredstev za uresničitev načrta. Šele spomladi leta 1815 je prišla zadeva v tek. Na pobudo nadvojvode Ivana so se nekateri strokovnjaki v družbi z namestnikom celjskega okrožnega glavarja Jožefom pl. Maierhofenom peljali s čolnom od Zidanega mosta do Celja po Savinji navzgor, da bi ugotovili če bi bilo mogoče napraviti reko plovno. Toda ugotovili so, da bi stroški znašali okrog 300.000 goldinarjev, za tedanjo dobo ogromno vsoto. Maierhofen je zato predlagal, naj bi se rajši ob desnem bregu Savinje zgradila cesta. Strokovnjaki so mu pritrdili. Maierhofen je prosil deželne stanove za predujem in sklical okrajne komisarja sosednih gospoščin v Celje na sejo. Dne 14. julija so stanovi odobrili posojilo in 18. julija so že poslali 8.000 goldinarjev. V ponedeljek, 18. septembra 1815, se je začelo delo na vsej cesti. Delali so do srede, 29. novembra, ko so morali zaradi zime nehati. V ponedeljek, 20. aprila 1816, so delo nadaljevali in v soboto, 10. avgusta, zaključili. Prispeli so do Rimskih Toplic. Delali so 20 tednov ali 116 delovnih dni. Dolžina zgrajene ceste je bila 3800 sežnjev. Stroški so znašali 32.821 goldinarjev dunajske veljave.

Dne 15. avgusta 1816 je laški dekan Simon Firpas cesto slavnostno posvetil na najbolj kočljivem mestu med Zidanim mostom in Rimskimi Toplicami pod visečo skalo, imenovano Opihovec. Še istega dne so cesto izročili prometu. Na mestu posvetitve so vzidali v skalo ploščo iz črnega marmorja, za katero so Ločani dali svojemu kamnoseku Teržanu 170 goldinarjev in 30 krajcarjev dunajske veljave. Plošča je imela nemški napis z navedbo imen — cesarja Franca I., deželnega namestnika grofa Kristijana Aicholta, okrožnega upravnika Jožefa pl. Mayrhofena, in ugotovitvijo, da je bila cesta zgrajena s sodelovanjem deželnih stanov in okrajev Celje, Laško, Jurklošter, Loka, Gornja Sevnica in Rajhenburg leta 1816.

Zgrajena cesta je zajela odsek Zidani most—Rimske Toplice. Od Toplic do Laškega so pa zgradili novo cesto šele 30 let pozneje.

V ponedeljek, 12. maja 1823, je prišel nadvojvoda Ivan zopet na Zidani most, kamor je poklical komisarje okrajev Celje, Laško, Jurklošter, Loka, Sevnica, Rajhenburg z namenom, da se na Zidanem mostu zgradi most preko Savinje in napravi cesta do Loke, kamor je dotlej na levem bregu vodila samo steza. Skupščina je sprejela nadvojvodov predlog. Cesta, dolga 2620 sežnjev, je bila napravljena še leta 1823.

Spomladi 1824 so pa začeli graditi zidan most preko Savinje. Načrt zanj je napravil celjski okrožni inženir Friderik Byloff, delo pa je prevzel laški zidarski mojster Antonio Tessitori za 11.000 goldinarjev. Preden je delo dokončal, je sodišče proglasilo nad njegovim imetjem konkurz. Delo je nadaljeval njegov palir Giovanni Dellamea. V jeseni so podporniki že stali. Toda dne 16. in 24. novembra je prišla nenavadno visoka voda, ki je pokazala, da so podporniki za 6 čevljev prenizki. Spomladi 1825 so jih za toliko dvignili. Nato je okrožni inženir odredil, naj se napravijo naenkrat oboki za ves most. Dellamea se s tem ni strinjal, vendar se je moral vdati. V juliju je zopet prišla velika voda in je odnesla vse odre in ostali les. Potlej so delali po Dellamejevem predlogu. Da bi šlo delo hitreje izpod rok, je najemnik in poznejši lastnik loške gospoščine Anton Mulej (Mulle) obljubil delavcem za vsako nedeljo vedro vina, ako bodo med tednom končali en obok. Šlo je hitro, v petih tednih so bili vsi oboki pozidani in most so izročili prometu. Na desnem bregu so pred vhodom na most postavili kapelico s kupolo na štirih stebrih, v njej pa doprsje nadvojvode iz litega železa in z latinskim napisom na podstavku, ki je izražal hvaležnost prebivalcev celjskega okrožja nadvojvodi Ivanu.

Na drugi strani so pa postavili spomenik Janezu Nepomuku, ki je imel napis z navedbo okrajev, ki so zgradili cesto od Rimskih Toplic do Loke in most, ter imena za to zaslužnih mož. Na koncu napisa je bil pozdrav popotniku: Ave Viator, Vtere Felix, Et. Vale.

Manj pomembna, vendar tudi važna, je bila cestna zveza s Šaleško in Mislinjsko dolino (Velenje in Šoštanj, oziroma Slovenj Gradec, Koroško). Tu so sicer potekale starejše okrajne ceste, a v začetku XIX. stoletja so bile v slabem stanju. Teoretično se je z njimi mnogo ukvarjal inž. Friderik Byloff, tudi še potem, ko je leta 1825 odšel v Gradec h guberniju. Leta 1834 je izdelal celo pregledno cestno karto za zapadni del okrožja. Na nujnost gradnje ceste je opozarjala Kmetijska družba. Stroške so nosili fevdalci, občine (kmetje) so pa dajale delovno silo.

Od glavne ceste se je pri Taboru odcepila cesta za Koroško, ki se je pri Novi cerkvi delila v dva kraka. Eden je skozi Socko vodil v Vitanje, nato pa je preko Šmarjetskega klanca dospel v dolino Mislinje. Drugi krak je preko klanca pod dobrnskim Kačjekom in pod Št. Janžem na Peči (Vinsko goro) vodil v Velenje.

Zaradi novih okrajnih cest se je pomnožilo število cestnih komisariatov. Bili so še vedno v graščinah — v Zalogu, na Prešniku, na Blagovni, v Rogatcu in Laškem (1843). Za uporabo cest so še vedno pobirali mitnino, za uporabo mostov pa mostnino.

Pošta

Po glavni cesti je izza dobe cesarja Maksimilijana I. poslovala pošta, ki je vezala Trst z Dunajem. Posluževala se je poštnih vozov. Ali so že iz početka lahko vozili na celi poti, ni znano. Ponekod so zaradi slabe ceste vsekakor bile težave. Poročila imamo samo iz poznejših stoletij. Ko so za cesarja VI. cesto obnovili, so leta 1730 uvedli tedensko vožnjo med Dunajem in Trstom. Vožnja je trajala: iz Ljubljane do Vranskega 7 in pol, od Vranskega do Celja 3 in pol, od Celja do Slovenske Bistrice 5, od Slovenske Bistrice do Maribora 2 in pol ure. Ker so morali konji večkrat počivati, je celotna vožnja od Dunaja do Trsta oziroma obratno trajala poleti 9, pozimi pa 10 dni.

Leta 1827 so po glavni cesti vozili trojni poštni vozovi, brzi, pospešeni in navadni, in sicer z vsako vrsto vozov po enkrat na teden. Celje je bilo zelo važna postaja. Na mariborski strani je bila najbližja postaja v Konjicah, druga je bila v Slovenski Bistrici in tretja v Mariboru. V ljubljanski smeri je bila prva postaja v Šempetru, druga, in sicer važna, na Vranskem, tretja v Ožboltu pod Trojanami in četrta v Podpeči pri Lukovici.

Poštarji so bili ugledni ljudje. Poslovali so po pogodbi na svoj račun. Imenoma je znanih več celjskih poštarjev: Jakob Kirchheimer (1591), Marko Cupertin pl. Marchi, njegov sin Jožef, Ivan Bernard Pilpach (1735), Karel Pilpach (1752), Ivan Renz pl. Renzenberg, Gašpar Andrej Jakomini (1760), Ivan Kircher, Milesi, Anton Gurnik (Gurnigg), Kristina Gurnik (1827), Vincenc Gurnik (njegov ekspeditor Henrik Dubsky), A. L. Kuntara.

Celjski poštarji so si lahko pridobili znatno premoženje. Najboljši primer je vsekakor Gašpar Andrej Jakomini. Še kot poštar si je kupil gospoščini Blagovno in Anderburg pri Šentjurju. Leta 1778 se je preselil v Gradec. Tam je leta 1783 kupil velik travnik ukinjenega samostana. Travnik je ležal pred bivšimi Železnimi vrati. Jakomini ga je razparceliral in dal pobudo, da je na njem nastalo predmestje, ki se je kmalu razvilo v lep mestni del, razporejen okrog velikega Jakominijevega trga. Zaradi pridobljenih zaslug in velikega ugleda je vladar Jakominiju podelil plemstvo. — Vincenc Gurnik je pa postal lastnik dvorca v Medlogu in na Spodnji Hudinji, na Lopati si je kupil več travnikov, ki so mu bili potrebni za prehrano konjev, nekaj časa je bil tudi lastnik Rimskih Toplic in premogovnih jam v Rečici (Hudi jami). Leta 1848 se je uveljavil v politiki kot Slovenec, vendar na provincialni in ne na vseslovenski osnovi.

Pošta je bila tam, kjer je zdaj Celjski tisk. Že prvotna stavba je bila velika, na dvoriščni strani so bili hlevi za poštne konje in kolarnica. Kuntara je leta 1860 poslopje prenovil in mu dodal drugo nadstropje. Kip idealiziranega Merkurja med dvema genijema na čelu pročelja še danes spominja na prvotno službo. Leta 1873 je prevzela država pošto v lastno režijo in leta 1881 jo je preselila na železniško postajo. Po stranskih cestah redna pošta ni vozila. Kolikor toliko so za prevzem pošiljk na celjski pošti skrbele gospoščine.

Izmed poštarjev v Šentpetru lahko navedemo Hausenbichlerje (po rodu slovenske Korošce, v prvi polovici XIX. stoletja), njim so sledili Wolfi.

Na Vranskem so že v XVII. stoletju upravljali pošto Plaperti, za njimi Novaki, nato pa Omersi.

Znano je ime vranskega poštarja Luke Dollingerja, ki je leta 1635 bil posrednik med gospodo in upornimi kmeti.

Iz leta 1715 imamo opis potovanja in Ljubljane proti Mariboru, ki ga je napisal Simon Klement. Po njegovem opisovanju so potniki prešli Savo na dveh čolnih. V Podpeči so bili siromašno sprejeti, nič bolje ni bilo v Ožboltu, kjer je Klement prenočil v revni krčmi. Konj se mu je zbosil, a kovača je našel šele na Vranskem. Tam je prenočil v precej dobri krčmi. Nadaljnja pot je bila dobra, dolina lepa in primerno obdelana. Celje mu je bilo všeč. V mestu je videl tri vzidane rimske spomenike, ugotovil je tudi, da vozijo čolni po Savinji do njenega izliva v Savo.

Povodnji in regulacija Savinje ter njenih pritokov

O povodnjih v geološki in prazgodovinski dobi nam poroča samo geologija.

Iz rimske dobe nam je časovno znana vsaj ena povodenj. O njej govorijo tri dejstva. Na spomenikih rimskega groblja v Šempetru je vidno, da ga je porušila voda. To se je moralo zgoditi po letu 268, kajti dotlej segajo spomeniki. S to letnico se ujema navedba na dveh v Savinji leta 1959 najdenih miljnikih. Na njih so podatki, ki se nanašajo prav na ta čas.

Po propadu rimske oblasti so vodni nanosi polagoma zasuli razvaline rimske Celeje. Povodnji so se gotovo ponavljale ves srednji vek. Razni letopisci o njih govore, sicer bolj splošno, vendar se nekatere navedbe nanašajo tudi na Celje. Že srednjeveška Celjska kronika je te navedbe deloma povzela. Najdemo jih tudi pri dveh pomembnih poznejših zgodovinarjih, Valvasorju in Justu Aquilinu Caesarju. V splošnem gotovo veljajo. Tako poroča Valvasor o veliki povodnji, ki je leta 792 zajela skoraj vso Spodnjo Štajersko, napravila veliko škodo in požrla mnogo ljudi. Po Valvasorju sta to poročilo posnela Justus Aquilinus Caesar in Ignacij Orožen. Fuldski letopis govori o mnogih povodnjih in drugih nesrečah, ki so okrog leta 870 teple svet. Skoraj ista leta navaja tudi Valvasor. Melški letopisec pripoveduje, da je bil leta 1255 spomladi silen mraz, ki je uničil polja in travnike. Salzburška kronika navaja hudo lakoto v letu 1259, Ignacij Orožen pa na osnovi neugotovljenega vira govori o močnem deževju, ki je prizadelo vse naše dežele. Aquilinus Caesar pripoveduje po raznih letopiscih, da je bilo 1342 zelo deževno, snežno in nezdravo in da so bila enaka tudi naslednja leta. Najhuje je bilo leta 1347. To leto navaja tudi Ignacij Orožen.

Mirno lahko rečemo, da je bila redna posledica prirodnih nesreč lakota. Najhujše med nesrečami so gotovo bile povodnji, ki jih človek ni znal in ni mogel omejiti. Popolnoma neurejene reke so v srednjem veku nujno močno divjale. Marsikatero povodenj so letopisci gotovo prezrli. Izza konca srednjega veka se pa poročila o povodnji redneje pojavljajo, čeprav je gotovo, da so tudi tedaj pisci to ali ono povodenj pozabili omeniti. Srečavamo tudi službena poročila.

Prva taka poročila so iz konca XV. stoletja. Leta 1496 in 1498 je cesar Maksimilijan I. zaukazal svojim podložnikom (kmetom celjske gospoščine), štiri milje naokrog, da morajo osem dni robotati in pomagati, da se Savinja zopet spravi v pravo strugo. Organizacija in izvedba dela sta bili poverjeni vodji vicedomskega urada, glavarju Andreju Hohenwartu. On je odredil, da je treba delati z vozovi in drugim orodjem. Vicedomski urad je tudi pozneje skrbel za podobna dela.

Na ožjem mestnem področju, ki je tedaj obsegalo tudi precej veliko okolico, je imel skrb za obrambo pred vodo mestni svet. Dohodke od mestnih mitnin je z odobritvijo vlade upravljal za vzdrževanje obzidja, cest, mostov in nasipov ob reki.*

Leta 1550 je Savinja narasla v avgustu, potem pa zopet 2. septembra, ko je podrla mnogo mostov in brvi, poškodovala polja in potopila toliko živine, da je nastala velika draginja. Ta povodenj je bila nekoč zaznamovana na Vodnem stolpu, toda Ignacij Orožen, ki povodenj navaja v svoji Celjski kroniki (1754), napisa že ni več mogel čitati.

Sto let pozneje (1651) je bila zopet silna povodenj, ki so jo povzročili stalni nalivi. Povečal jo je še Viljem Sattelberger, ki je imel pri Celju na Savinji dva mlina, pri katerih je napravil dva visoka jeza, tako da voda ni mogla v dovoljni meri odtekati in se je razlila preko bregov. Najhuje je bilo v avgustu. Narasla voda je podrla nekaj sežnjev obzidja in odnesla mestni občini zemljišče, vredno 1000 goldinarjev. Zadeva je prišla pred notranjeavstrijsko vlado v Gradcu, ki je odločila, naj polovico škode poravna erar, polovico krijeta Sattelberger in mesto, cesarski podložniki pa morajo robotati.

Znova je ogrožala mesto silna povodenj 25. septembra 1672. V spomin na to povodenj so na Vodnem stolpu vzidali kamen, na katerem je upodobljena roka s prstom in naslednjim napisom:

Im 1672 Jar den 25. Septemb. war das Wasser so gros das es pisanhero langt wo der Finger weist — Dne 25. septembra 1672 je segala voda tako visoko, kakor kaže prst.

Ta povodenj je bila usodna tudi za Laščane. V izgubljenem sejnem zapisniku trškega sveta je stalo: Leto 1672 je bilo strašno. Glavna žetev je bila slaba, ajdo je nevihta popolnoma uničila, a 24. septembra je bila strašno visoka voda. Naš »pariški« most je celega odnesla. Ker ni bilo nikakih drugih sredstev, so ga morali tržani s pomočjo sosednjih kočarjev na novo zgraditi. Ubožnejši meščani so dali po en hrast, boljši po dva ali celo tri.

Videti je, da se obe poročili razlikujeta za en dan v datumu, celjsko navaja 25., a laško 24. september. Pričakovali bi obratno. Očividno je, da je povodenj trajala vsaj dva dni.

---

* Zapisniki sej mestnega sveta so o tem v prašanju zelo zgovorni.

Tudi graški deželni arhiv ima obilo gradiva: O vodnih škodah od 16. do 18. stoletja (Gesamtinventar, str. 137.) in o regulaciji vod od 1541 do 19. stoletja (Gesamtinventar, str. 138).

Iz tega gradiva dva iz ptičje perspektive izdelana projekta o regulaciji Savinje (iz leta 1720/21), objavljena v Savinjskem zborniku, II.

Pet let pozneje (1677) se je utrgal oblak in uničil celjski most preko Savinje. V sledečih letih so dali stanovi za obnovitev mosta 1500 goldinarjev, ker je služil za prevoz provianta na Hrvatsko, toda komaj je bil popravljen, ga je visoka voda leta 1687 zopet odnesla.

Tudi Laško je znova trpelo. Dne 25. februarja 1684 je zopet voda odnesla laški most. Vsi tržani so morali žrtvovati, da so zgradili novega. Vsak je moral dati par dreves, Filip Germek, oskrbnik laške gospoščine, je dal iz lastne volje lesa za en celi podpornik.

Pisani viri, ohranjeni v graškem deželnem arhivu, izpričujejo, da so morala biti zadnja leta XVII. in prva leta XVIII. stoletja zelo težka. Povodnji so pri Dobrteši vasi in Šempetru Savinjo vrgle proti jugu v gmajno Grobeljčanov in Latkovčanov. Nastali so hudi spori za odrezani del grobeljske in latkovske gmajne. Jugovzhodno odtod je prej Savinja tekla tik ob vznožju sredogorja, zdaj jo je vrglo proti severu, tako da so morali prebivalci Spodnjih Roj in Vrbja zapustiti svoja domovja in zgraditi nova severneje in na višjih točkah. Ogrožene so bile Petrovče in v nevarnosti je bila velika ali komercialna cesta. Težko so bili prizadeti podložniki preboldske, brumberške in celjske gospoščine, plemenite teharske občine (v Šeščah in Kasazah) ter celjskega magistrata. Zaradi nujnih zaščitnih del pa so prišli v hud spor njihovi gospodje, ki so ga močno občutili tudi podložniki. Le z muko je bilo mogoče izvesti nekaj zaščitnih del.

Delali so nasipe in kopali prekope. Zaradi teh del je često prihajalo do hudih sporov med gospoščinami. Preseke, ki so pospeševale tok, so prehitro odpravljale vode dalje in s tem povzročale nevarnost za bliže Celju ležeča zemljišča. Zlasti hudi so bili spori med Schrottenbachom, gospodarjem gospoščin v jugozapadnem delu doline, na eni, baronom Migliom, Celjani in cesarskimi upravitelji celjske gospoščine na drugi strani. Zaradi preseke, ki jo je Schrottenbach s kmeti kopal pri Šeščah, je prišlo do pravih bojev. Cesarska preiskovalna komisija je napisala grmado poročil in zapisnikov.

Izgleda pa, da je Schrottenbachovo prizadevanje obveljalo, kajti na velikem načrtu, ki ga je leta 1721 plastično izdelal Matija Anton Weiss, podpolkovnik in deželni inženir, je na odseku od Brumberga do Gornjih Roj južno od velikih zavojev reke vrisana dogovorjena preseka.

Hudo je bilo tudi pri Petrovčah in pri Levcu. Tu je Sattelberg kmalu občutil težave tudi na lastni koži. Od Schrottenbacha je namreč kupil spodnji Freienberg, sedanji dvorec Medlog, sedež vrtnarske šole. Ob freienberško posest so posebno hudo udarjali Savinjini valovi. Iz neznanega vzroka je Sattelberg prodal oba mlina in Freienberg Neuhardtu. Datum ni točno znan. Vendar se je moralo to zgoditi v tretji tretjini XVIII. stoletja. Vendar je Neuhardt mlina kmalu opustil in nato prodal tudi Freienberg. V jožefinskem katastru se govori že samo o mestu ob Savinji, kjer sta mlina stala.

Razen za Savinjo je bilo treba skrbeti tudi za druge potoke, zlasti za Ložnico. Glavna skrb je pripadala mestni občini. O tem imamo v zapisnikih mestnega sveta iz leta 1694 in 1695 zanimiva poročila. V marcu 1694 je mestni svet sklenil, izkopati ob Ložnici pod Babnim preseko in zgraditi nasip. Delo naj bi se vršilo na mestnem ozemlju, na tako imenovani Gornji

gmajni. Tam so posekali grmovje, ki naj bi se deloma uporabilo za utrditev nasipa, deloma pa razdelilo med meščane v razmerju vplačanega denarja in na delo poslanih delavcev. Neki del izkopa in nasipa je bilo treba napraviti na levškem svetu. Levški kmetje so soglašali. K celjskemu mestnemu sodišču so poslali svoje zastopnike, ki so izjavili, da dado potrebni svet in bodo z delom pomagali; ne dovole pa, da bi si založki, gornjeceljski ali drugi podložniki lastili grmovje; ako bi ga hoteli odpeljati, naj se jim odvzame. Levško vaško sosesko (vaško gmajno — Dorfgemin) so zastopali: Gregor Ostruh — vaški župan, sicer celjski župnijski podložnik, Danijel Rančigaj, podložnik beneficija sv. Marije Magdalene, Gregor Žužej, Štefan Mutec, Štefan Tkavc, podložniki graščaka Gabelhouerja na Soteski (Helfenberg), in Luka Trambšek, preboldski podložnik.

Nasprotoval je pa grof Schrottenbach. Ta pripadnik znane plemiške rodbine z Ostrovca je bil gospodar Zaloga in izza leta 1694 je bil tudi lastnik Freienberga v Liscah in njegovega marofa v Medlogu. Grof Schrottenbach si je zase ali za svoje podložnike (kmete na Ložnici) lastil tako celjsko kakor levško posest (gmajno).

Za svoje delo so si morali meščani dobiti dovoljenje Ferdinanda Markhüterja (Morocuttija) oskrbnika gradu. Toda raznesel se je glas, da je oskrbnik stopil na grofovo stran. Zato je mestni svet poslal k njemu prisednika Ivana Zaillerja in Matija Gajšeka s trojnim vprašanjem: ali je oskrbnik res rekel Andreju pl. Sattelbergu, da je mesto, kjer so Celjani posekali grmovje, last grofa Schrottenbacha z Zaloga; ali res ni sam dovolil, da se tam napravi nasip in ali ni obljubil pomoči svojih kmetov; ako je izpremenil svoje prejšnje mnenje, ali dovoli, da se napravi nasip na grajskem svetu nad mejnikom.

Markhüter je odgovoril ugodno in je dovolil, da napravijo nasip, če je potreben. Vendar je nasvetoval, naj si Celjani dobe dovoljenje še pri grofu Wagenspergu, glavarju in vicedomu, oziroma, naj glede naprave preseke zaprosijo za komisijo.

Stanje je bilo kaj napeto. Celjski mestni svet je v avgustu 1694 poslal v tej zadevi vlogo na notranjeavstrijsko vlado in na dvorno komoro. Vlada je imenovala dva svoja zastopnika za pregled del, ki so se vršila. Vsak navadni meščan je moral poslati na delo po eno osebo z orodjem, lahko se je pa tudi odkupil, ako je plačal za osebo po 3 groše na dan. Na delo so morali tudi špitalski kmetje. Avgusta 1694 je dobil stražmojster Karel Bolin iz mestnega špitala 1 mernik pšenice iz špitala, ker se je pri robotnem delu trudil za izboljšanje in namestitev »vodnih skrinjic«.

Mestni svet je ponovno sklenil, da se bo v slučaju grofovskega nasilja med izkopom uprl »armata manu«. Leta 1695 je odločil, da morajo v slučaju, ako bi grof prišel z orožjem, na znak takoj vsi oboroženi na sporno mesto; svetnik, ki bi se ne odzval, bi moral iz sveta, navadni meščan, ki ne bi poslušal, bi pa bil izgnan iz mesta.

Tudi cerkveni prošt je pozval podložnike na delo.

Kljub založkemu strahu je vendar bila sredi oktobra preseka izkopana. Tedaj je mestni svet vse delo ustavil, češ da je mnogo opravka v vinogradih in na polju. Sklenili so spustiti vodo v preseko. Da se ugotovi, ali

bo preseko treba razširiti, naj pri izpustu vode prisostvujejo pri komisiji: svetovalci Nimis, Leyberr in Huster ter odborniki Konrad Schneider, Šolej in Unger.

Tako so delali tedaj. S tem se sicer poročila končajo, ker manjkajo nadaljnji zapisniki do 9. julija 1709.

Leta 1720 so v mestnem svetu zopet obravnavali spor s Schrottenbachom. Sklenili so, da ga zaključijo. Levčani so bili na mestni strani.

Leta 1722 se je pa razmerje z Levčani nekoliko skalilo. Oni kakor Schrottenbachu podložni Ložničani so sekali grmovje na mestni Gornji gmajni. V mestnem svetu so sklenili, naj pazita na to gozdni hlapec in sodni sluga, ako koga zalotita pri sekanju grmovja in odvažanju, naj ga primeta ter mu vzameta sekiro in voz.

Leta 1729 se je zadeva ponovila: levški in ložniški kmetje so zopet sekali na Zgornji gmajni. Mestni svet je naročil svojim uslužbencem, naj kmetom, ki bi sekali, odvzamejo grmovje in sekiro; čeprav pripada temu ali onemu pravo paše (ius pascendi), zato še nima prava sekanja lesa (ius lignandi). Na tem odseku je bilo pač povezano troje: zavarovanje bregov, paša in sekanje grmovja. V poznejših desetletjih je bilo z Ložnico stalno mnogo opravka.

Državna cesta, zgrajena leta 1727, je bila v stalni nevarnosti, da jo voda poplavi. Zato je državna oblast pogosto pozivala mestni svet, naj gradi nasipe.

Sporno zadevo so predložili notranjeavstrijski vladi in komori. Ta je naročila vicedomskemu uradu, naj jo preišče. Po izvršeni preiskavi je vlada potrdila pravilnost stališča mestnega sveta. Vendar je bil spor končan šele v avgustu 1776, ko so Gornjo gmajno razdelili med meščane v razmerju višine davčne obremenitve. Nekateri seveda niso bili zadovoljni, tako trgovec Primic in grofica Petazzi, tedaj lastnica Zgornjega Lanovža. Razdelitev gmajne seveda ni odstranila nevarnosti poplav. Nekoliko so izboljšali stanje s tem, da so za Ložnico od mlina navzdol izkopali novo strugo prav do izliva v Savinjo. Poprej je tekla vzdolž ceste in se je izlivala v reko pri spodnjem gradu. Tik pod cesto je sprejemalo Sušnico, ki je potem samo prevzela bivšo skupno strugo pod spodnjim gradom.

Glavna skrb je pa bila še vedno posvečena Savinji. Ko je vlada ustanovila okrožni urad, je preko njega pazila tudi na vode. Želela je seveda, da se delo opravi z domačimi sredstvi. Ob neki priliki je mestni svet opozarjal, da niti on niti Sattelberg, lastnik obeh mlinov na Savinji pri Celju, nimata potrebnega denarja. Erar (država) je nekaj prispeval, šlo mu je za varnost velike (komercialne) ceste. Bilo je potrebno. Že leta 1770 je bila velika povodenj. Ko je bila leta 1788 zopet velika nevarnost, da voda cesto preplavi, je mestni svet opozarjal okrožje, da so cestni delavci sami krivi povečane nevarnosti poplav. Za nasip ob cesti so jemali prod na bregu reke in s tem odpirali valovom pot. Grožnja, ki jo je ob tej priliki izrekla državna oblast, da bodo cesto premestili na črto Žalec—Šmarjeta, je imela pač samo ta namen, da mesto prestraši in ga pridobi, da poveča svoj prispevek. Meščani so se zares silno razburili, ker so čutili, da bi s tem nastala velika škoda za njihovo gospodarstvo.

Sorazmerno mnogo poročil imamo izza početka XIX. stoletja. Tehnično vodstvo so imeli okrožni inženirji: Franc Münzel, Friderik Byloff (izprva Münzelov pomočnik), Pavel Posener, Anton Jožef Brunader. Za regulacijska dela so jim bili večinoma dodeljeni vodni asistenti. Znani so vsaj trije: pl. Platzer, pl. Formacher in Franc Czerwinka, poznejši Brunaderjev naslednik v vodstvu.

Dne 15. avgusta 1805 je bila tako visoka voda, da se je pri cerkvi sv. Maksimilijana zvrnil vojaški voz in je pri tem utonila žena godca Jelačićevega polka, medtem ko se je mož rešil iz vode. Velika povodenj je bila v jeseni leta 1820, še večja leta 1824.

Še med vojno z Napoleonom so leta 1812 začeli zaščitna dela v bližini mesta. Naslednja leta so jih nadaljevali. Vodil jih je Byloff. Les za kole in fašine so dobivali iz Migojnice, Griž, Sv. Pongraca. Na obeh straneh mosta so napravili odbojne nasipe. Nekaj je prispevala državna blagajna, tudi dominiji so morali delo podpreti — Novo Celje, Novi klošter, Laško, a tudi Blagovna. Niso se namreč ustavili samo pri mestu, ampak so šli ob reki navzgor. Leta 1821 in 1822 so delali med tedaj Gurnikovo pristavo (novim Freienbergom — dvorcem v Medlogu) in Levcem; zabijali so kole in fašine ter jih oblagali. Dolgo taka obramba ni mogla držati, poleg tega so bregove zavarovali samo tam, kjer je bila možnost prodora vode največja. Leta 1832 so delali že v Petrovčah preseko in zaporo. Naslednje leto so nadaljevali z delom. Tedaj so Petrovčani po svojem županu prosili novoceljski okraj, naj jim pomaga s sredstvi, češ, delali bodo že sami, nimajo pa gozdov in ne denarja, da bi kupili les. Okraj je prosil deželo za sredstva, sam jih lahko založi samo začasno. Vlada je res poslala na lice mesta inženirja Artunerja in je nekaj prispevala. Bila je potreba, kajti ponoči med 18. in 19. aprilom 1833 je narasla voda zasula v prejšnjem letu izkopano preseko, poleg tega je odnesla zaščitni nasip pri mostih Petrovče—Kasaze in Žalec—Griže, vdrla v zatoko pri Zgornjih Rojah ter jo zasula. Pri Levcu je vodila tedaj preko Savinje brv, ki je bila seveda ogrožena. Kakor poprej na Sattelbergova so opozarjali zdaj na Hausenbichlerjev mlin v Šempetru nasproti izlivu Boljske.

V letih 1834—1836 so delali v bližini Mozirja. Za oporo so imeli regulacijski načrt inženirja Posenerja, ki ga je pregledal Brunader. Obravnaval je strugo do Letuša.

Zaščitna dela so bila v resnici prešibka, da bi bila mogla trajno odbijati razdivjani vodni element. Zato je bilo treba biti stalno v pripravljenosti in na delu. Ne samo tehnični delavci, ampak tudi kmetje. Iz aktov, ki so bili še pred vojno v arhivu bivše okoliške občine, je bilo razvidno, da so morali delati ne samo pri Savinji, ampak tudi pri Ložnici, Godomli (ki teče skozi Žalec), Hudinji in Voglajni. Morali so čistiti struge, kopati nasipe, zasajati bregove. Delati so morali prizadeti posestniki, vsak na svojem, po potrebi tudi skupno. Občinski predstojniki (rihtarji) so morali skrbeti, da so ljudje prihajali na delo, bili so za to kazensko odgovorni. Nasproti zanikrnim je oblast uporabljala prisilna sredstva, med njimi je bila posebno neprijetna vojaška eksekucija: vojaka so poslali v hišo in stanovanje, dokler ni bilo delo opravljeno.

Okrožna tehnična služba je morala skrbeti za regulacijska dela tudi na odseku med Celjem in Zidanim mostom in dalje na Savi do Jasenice ob hrvatski meji.

V regulacijske namene je inženir Münzel leta 1818 izdelal situacijski načrt Savinje in Save od Celja do Zidanega mosta in do Brežic. Leta 1833 so odpravili več kaskad v Savinji: pri Strenskem, Vrtečah, Radoblju, Marija Gradcu. Dela je vodil graški inženirski praktikant Franc Nagler, zidal je pa Janez Pik iz Beljaka, in sicer med trgom in kopališčem. Leta 1835 so odstranili kaskado med Rdečim kamnom in Brišami, leta 1837 je stavbenik Zamolo popravljal kamniti pomol pri marijagraški kaskadi. Tudi kmetje sami so delali. R. Puff navaja v knjigi Das Römerbad Töplitz bei Tüffer, da so zavarovali breg pri Vrtečah in si s tem prislužili nagrado. V ustnem izročilu je ohranjen spomin na to, da so Italijani pri Tremarju odrezali od struge in spremenili v lavo tako imenovani »Kotel«, ki ga omenja že laški urbar iz leta 1524 kot mejo med laškim in celjskim ribolovnim področjem.

Na Savi je pa bilo največ dela med Brežicami in izlivom Sotle v Savo, nekaj tudi pri Brestanici (Rajhenburgu), Sevnici in Loki. Brežičane je bilo treba naganjati, da bi pogozdili nizek svet pod mestom in gradom.

Zanimiv je poziv okraja Sevnica okrožju, naj izda najstrožje predpise proti brodarjem, ki da so najbolj surovi ljudje, ob nizki vodi zapuščajo svoje ladje, delajo namerno škodo in mučijo vlačilce.

Vlada naj pazi na begunce in tihotapce, preprečuje naj, da bi jih lastniki ladij jemali v službo in jim preskrbovali potne liste, v navigacijskih uradih v Zalogu, Radečah in Jesenicah, kjer ladje zaradi carine itak postajajo, naj skrbno pazijo na take ljudi. To je potrebno tudi zaradi kolere, kakršna je bila leta 1831, ko so podpisali previdnostne ukrepe.

Splavarjenje

Na Savinjo in Savo je bilo treba paziti tudi zaradi splavarjenja. Kdaj se je začelo? Gornjegrajski urbar iz leta 1426 omenja samo graščinsko žago v Gorjem gradu in pri Vrbovcu. V seznamu dohodkov gornjegrajske graščine iz leta 1590 in davčnem zapisniku iz leta 1600 pa najdemo navedenih 19 žag. Bile so pri večjih krajih, največ jih je bilo na Ljubnem. Tedaj se je plačevala desetina od desk in splavov. Pojavlja se leta 1600 tudi priimek Flosar.

Iz Mozirja imamo še stalnejša poročila. Že izza dobe Celjskih grofov je pripadalo Žovneku. V urbarju iz leta 1524 se navaja že dajatev od splavov. Mozirje je v resnici v splavarstvu tekmovalo z Ljubnim. Iz leta 1796 je ohranjena celo pogodba, ki jo je mozirski tržan in splavar Gregor Praznik glede dobave raznovrstnega lesa sklenil z Zagrebčanom Aleksandrom Makovcem.

Da se je tudi vlada brigala za splavarjenje, o tem priča dejstvo, da je leta 1572 izdala neko uredbo, o splavljenju lesa do Zagreba. Same uredbe ni več, je pa še ohranjen vpis v indeks, ki je v graškem deželnem arhivu.

O splavarjenju pričajo tudi stare cerkve sv. Miklavža,, ki gledajo na Savinjo: v Lažiščah nad Rimskimi Toplicami, nad Celjem, v Žalcu in Libiji pri Mozirju.

Ko je cesarica Marija Terezija 14. aprila 1759 potrdila stare celjske mestne pravice, je posebej poudarila, da imajo meščani pravico na mostnino od živine in tovorov ter na splavarino.

Med leti 1830 in 1840 so v strugi in ob bregovih Savinje odstranili mnogo skal in omogočili mirnejši tok vode. V tej zvezi ponovno opozarjam na dela pri Marija Gradcu, Radobljah, Vertečah, Strenskem, Rimskih Toplicah, Brišah in ob izlivu reke same.

Da-li so po Savinji plule tudi ladje? Do Celja vsekakor, čeprav bolj izjemoma. Leta 1778 navaja zapisnik mestnega sveta, da stane ladijska vožnja od Celja do Radeč 10 goldinarjev, pri čemer je všteta prehrana brodarjev. Tudi poznejša poročila so indirektna. Tako je leta 1842 vitanjski fužinar Jožef Steinauer poslal okrožnemu uradu prošnjo, naj bi se Savinja zopet usposobila za vožnjo z ladjami. Njemu bi bilo to zelo potrebno, kajti cesar mu je dovolil, da lahko spravlja železo iz svoje topilnice v Tergovi v Vojni krajini za predelavo v Vitanje in Oplotnico. On si je že zgradil ladjo, ki mu vozi lito železo do Zidanega mosta, za nadaljnjo vožnjo se mora posluževati vozov. Lahko bi vozile ladje lito železo do Celja, nazaj bi pa odpravljale železne palice. Tudi bi lahko vozile v Celje premog iz Grilčevega rudnika v Rečici, od tega bi imeli korist meščani, ki zdaj drago kupujejo drva. Steinauer navaja neke dokaze: Vlačilno pot je deloma na levi, deloma na desni strani pred mnogimi leti na stroške deželnih stanov zgradil bivši najemnik laške gospoščine Franc Rath. Bivši najemnik laške gospoščine zbelovski krajevni sodnik celjskega deleža Ignacij Uhl ter posestnik in laški dekanijski sodnik Ivan Karničnik pričata o tem. Žito in vino, kupljeno ob Savi, je šlo z ladjami v Celje. Pek Wokaun je z ladjami vozil v Celje žito, ki ga je kupoval od gospoščine Gornja Sevnica. Jurij Steinmetz je leta 1815 za vojsko v Italijo pošiljal sadje z ladjami iz Celja. Na povratku je pa na isti način vozil v Celje češplje in ježice. Leta 1814 je okrožna komisija ugotovila, da bi bilo mogoče novo cesto uporabljati tudi kot vlečilno stezo. Vse to je Uhl povedal Tomažu Grilcu, ki je bil ob pisanju pisma pri Steinauerju v službi kot rudniški upravnik. Bivši laški skladiščnik Marko Kocman je pa povedal, da so morali laški podložniki urada Modrič opravljati ladijsko roboto.

Okrožni urad je naročil svojemu asistentu Czerwinku, naj ugotovi, če bi bil predlog Steinauerja izvedljiv. Czerwinka se je razgovarjal z Grilcem in se s splavom peljal do Zidanega mosta. Ugotovil je, da se ne bi izplačalo. Vlačilne steze nikdar ni bilo. Morda so privatniki kaj vlačili. Steinauer se lahko dogovori z drugimi privatnimi interesenti in prosi nato za odobritev. Iz vsega ni bilo nič. Neke vožnje so se pa v preteklosti vsekakor vršile, saj govore o tem tudi Novice leta 1855.

Ferdinand Kočevar Žalčanin poroča, da so hudega leta 1815 pripeljale slavonske ladje v Celje slive, in pravi, da se v skalo pod Vipoto vsekana cesta še dobro pozna. Tudi že navedeni Klementov potopis govori o tem, da so po Savinji med Celjem in Zidanim mostom vozili čolni.

Početki industrije

O obrti je bil govor pri Celju in Vojniku. Tam so bile navedene tudi tiste panoge proizvodnega dela, ki so iz obrti prešle v industrijo (usnjarstvo, pivovarništvo).

Konec fevdalne dobe so se pa pojavile panoge, katerih početne faze imajo sicer obrtno tehniko, vendar pa zaradi masovnosti delavcev tvorijo posebno obliko proizvodnje, ki jo označujemo kot industrijo. Najstarejši dve naši industrijski panogi sta steklarstvo in rudarstvo. Na širšem celjskem področju sega steklarstvo že v XVII. stoletje.

Prva vitanjska steklarna na severni strani Basališča je bila last rodbine Gilčvertov, ki si je morala pridobiti precej premoženja in se naselila v Celju, kupila je tudi plemiški dvorec Reinhof pri Novi cerkvi, ki ga je Franc Boltažar Gilčvert, bivši vitanjski župnik, s testamentom spremenil v cerkveni beneficij.

Druge steklarne so nastale nekoliko pozneje. Na ožjem celjskem področju je bila tista pod Mrzlo planino na Svetini, ki je obstajala okrog 20 let (1750—1770).* Ustanovil jo je grof Anton Gaisruck. Do leta 1755 je bila Svetina pod laško župnijo, tedaj je pa pripadla novo ustanovljeni župniji v Št. Rupertu. V laški mrliški knjigi je v času med 1752 in 1754 nekaj botrov, navedenih kot dominus (gospod) oziroma kot domina (gospa). Ti so bili gotovo steklarji oziroma njihove žene: Matej Wastracher in žena Eva, Jurij Wenko (Benko) in Marija Ana Warrthalottin (Bartholotti), Jožef Pischof in Marija Ana Bartholotin, Jakob Taischmon in Jera Rohmo, Jurij Wenko in žena Rozalija, Valentin Novak in žena Eva, Karol Risner in Suzana Foitin, Jurij Welse in Suzana Foitin, Bernard Pruger in žena Elizabeta.

Kot očetje oziroma matere se navajajo gospodje (gospe): Valentin Fueth in žena Elizabeta, Adam Bebar in žena Elizabeta, Martin Pak in žena Katarina, Bernard Pruger in žena Marija Ana, Gašper Seitl in žena Marija.

Med navedenimi gospodi je Valentin Novak. Po Ignaciju Orožnu kot upravnik steklarne navedeni Ignacij je bil najbrž njegov sin. Ta Ignacij in njegov sin sta bila pozneje lastnika steklarne v Rakovcu pri Vitanju (blizu izvira Hudinje). Njuna last so bile tudi nekatere graščine: Spodnji Lanovž pri Celju, Zalog, Šenek pri Polzeli, Paški grad pri Šmartnem ob Paki, poleg tega velika dvojna hiša na celjskem Glavnem trgu. Pake srečamo kot steklarje tudi drugje, npr. v Trbovljah.

Že kar v prvih letih bivanja na Svetini (Mrzli planini) so imeli steklarji stike s kmeti: Tako je bil Jožef Pischof boter Lahovemu, Jurij Venko Tisovškovemu, Matevž Waitracher pa Mlakarjevemu otroku.

Izza leta 1755 najdemo imena svetinskih steklarjev v matičnih knjigah župnije sv. Ruperta v Brezah. Značilno je, da prebivajo vsi steklarji v steklarski hiši (in domo vitriario). Prevladujejo nemška imena: Welser, Kremser, Prager, Seitl, Waith, Eisner, Plos, Kalneker, Wolf, Witon, Ehrenreich, Reitmayer. Slovenska imena so: Kauz, Majšek, Hlačer, Smodej. To velja za starše. Med botri je precej domačinov. Ime Biton se je ohranilo

* Laške in šentrupertske matične knjige, ki jih shranjujeta župnijska urada.

kot hišno ime. Novembra 1768 je bil krščen zadnji steklarski otrok. Pač pa je bil oktobra 1770 Filip Gilčvert boter nesteklarskemu otroku.

Na Tolstem vrhu tik nad dolino Žičnice je bila v novejši dobi razprodana Gilčvertova kmetija. Rodbina je gotovo prišla iz doline, kjer je bila okrog 1765 žička steklarna.

Nekateri celjski meščani so se silili v vrste steklarskih podjetnikov: dr. Maks Andree je bil lastnik steklarne na Ojstrici, upravljal pa jo je Jožef Draš, poznejši lastnik celjske minoritske gospoščine. Kasneje je bil dr. Andree lastnik steklarne pri Sv. Lovrencu na Pohorju, trgovec Pavel Kaindelsdorfer pa kmetije in steklarne pod Sv. Arehom.

Tudi početki rudarstva segajo v to dobo. V Libojah se je v zvezi s steklarstvom začelo že v začetku XIX. stoletja, v Zabukovici samo malo kasneje.

Celjani se uveljavljajo tudi pri početkih rudarjenja v Hudi jami in Govcah (poštar Gurnik, Pilc).

Franc Maurer, lastnik rudnika in steklarne v Trbovljah, se je nastanil za krajšo dobo v Celju in je postal celo celjski župan.

Štore in Pečovnik začenjata z rudarjenjem proti koncu prve polovice stoletja.

Prirodne nezgode: vreme, neurja in letine, kobilice, požari*

Sistematičnega vremenskega opazovanja v fevdalni dobi še niso poznali. Posamezniki so se pa za vremenske pojave zanimali in so jih tudi zapisovali, zlasti tedaj, če so dobili kako posebno obliko, ki je neugodno vplivala na prirodo in ljudi.

Vreme — neurja, letine:

Leta 456 je bila v naših krajih huda lakota.

Leta 820 je bilo nerodovitno in je mnogo ljudi umrlo od gladu.

Leta 1270 je toliko ljudi pomrlo od gladu, da so mrliče kupoma metali v jame.

Leta 1347 je bilo tako deževno in hladno poletje, da ni ne vino ne sadje dozorelo. Vrh tega je bilo vino tako kislo, da ga ni bilo mogoče piti.

Ko so po smrti Celjskega grofa Friderika II. leta 1454 vozili z Žovneka v Celje velik zaklad, je nastal tako silen vihar, da je strehe odnašal in drevje podiral.

Leta 1479 ni bilo ne žita ne vina, nastala je huda lakota.

---

* Ignacij Orožen Celjska kronika. Gradivo mu je nudila za starejšo dobo srednjeveška Celjska kronika, za poznejšo dobo ga je našel v matičnih knjigah. — Izgubljen je star rokopis o nezgodah, ki je bil pred vojno v celjskem muzeju. Slovenski gospodar je leta 1911 v številki 41 objavil lep sestavek »Vinska letina v preteklih stoletjih«, ki ga je gotovo napisal Matija Slekovec; sestavek sicer navaja podatke iz Podravja in Pomurja, vendar je gotovo, da mnogi izmed njih veljajo tudi za širše področje.

Leta 1570 je bila tu velika draginja. Mernik pšenice je stal 2 goldinarja.

Leta 1590 je bila v pokrajini huda lakota. Vino je pa bilo tako sladko, da takega nihče ni pomnil.

Leta 1757 je bila velika draginja in lakota. Graški četrtinjak pšenice je stal 6 goldinarjev in 45 krajcarjev, celjski mirnik ali škaf 2 goldinarja 15 krajcarjev; zato je veliko ljudi mlelo trsje, grozdje in koruzne storže, da so iz take moke pekli kruh. Otroci so zapuščali starše in so si šli po svetu živež iskat. Mnogo jih je od gladu pomrlo. Ob sobotah je prišlo v mesto do 300 ljudi, da bi dobili nekaj hrane.

Dne 14. septembra 1770 je bil tako silovit vihar, da je kozolce in skednje okrog mesta podiral in hiše odkrival.

Leta 1779 je okrog Celja, Ptuja in Radgone veliko živine popadalo od vročine.

Leta 1797 je pa priraslo prav dobro in sladko vino.

Tako je bilo tudi leta 1811. Na vino iz tega leta so se spominjali še okrog 1850.

Leta 1812 je pa bil vinski pridelek kisel, toda bilo ga je toliko, da je zmanjkalo posode.

V letih 1814 do 1816 je bila prav slaba letina. Vina je bilo malo in je bilo kislo. Zelo slabo je obrodilo žito, tudi druge poljske rastline so odrekle. Ljudje so pekli kruh iz muhičevega semena, iz tropinskih pečkov in koruznih latov. Mernik pšenice je stal 20 goldinarjev, polič vina pa 2 in pol goldinarja.

Leta 1830 je bila po novem letu prav huda zima; snega je nametalo 3 čevlje visoko. Na Svečnico je bilo mraza 24° R.

Pozimi 1833—1834 ni bilo ne snega ne dežja. Bilo je tako toplo, da so ljudje vso zimo zunaj delali in imeli živino na pašnikih. Po gorki zimi je prišla huda vročina in velika suša. Do Velike Gospojnice ni bilo dežja in zemlja je globoko razpokala. Studenci so usahnili in zlasti hribovci so morali hoditi daleč po vodo; drevje se je sušilo in hoste so se marsikje unele in so gorele. Meseca junija se je vnela na vrhu Lisc in je gorela ves popoldan in vso noč. Trate so bile kakor izgorele, živina ni imela kaj jesti. Bila je tako poceni, da je funt govedine stal le 4 krajcarje. Kljub veliki vročini je bilo žito lepo, vino pa tako sladko in močno, da je vrglo pod grudo mnogo pijancev.

Leta 1835 je priraslo slabo vino, bilo ga je pa toliko, da so ga morali shranjevati v kadeh, ker je zmanjkalo sodov. Ponekod se je dobilo celjsko vedro vina za dvajsetico.

Pozimi 1837—1838 je bilo toliko snega, da ga mestoma včasih konji niso mogli gaziti in je morala prestati vsa vožnja.

Leta 1839 je bila topla in suha letina, zato pa je priraslo prav dobro vino.

Ponoči od 4. na 5. januar 1841 je priplavalo toliko ledovja po Savinji, da je pobralo štiri mostovne nosilce.

Po novem letu 1845 je bilo tako toplo, da so konec januarja že cvetele cvetlice.

Leta 1847 je pri Celju in drugod krompir tako gnil, da ga je le malo ostalo za živež.

Dne 23. januarja 1850 je bilo zjutraj 28° R. Takega mraza ni nihče pomnil.

Leta 1850 je bila slaba letina, kajti pozimi je pozeblo trsje in drevje, tako da ni bilo ne vina ne sadja; tudi žito je zaradi pozebe slabo obrodilo in kmetom je šlo zelo trdo za živež.

Leta 1851 je bila prav huda in gorka zima. O božiču je padlo nekaj snega, ki je hitro skopnel, potem ga pa do 6. marca ni bilo. Bilo je toplo, zemlja se je posušila, ljudje so vsa dela zunaj opravljali. O Veliki noči, 20. aprila, je bilo že vse zeleno in drevje je krasno cvetelo, o Jurjevem je rž že šla v klasje. Pričakovali so dobro letino, skazilo jo je deževno in hladno poletje.

Dne 2. junija 1853 je okrog Celja toča vse pobila.

Leta 1853 je bila tako malo žita, da je vagan pšenice stal 9, vagan koruze 5 in pol srebrnih goldinarjev.

Dne 29. junija 1854 je bil na sv. Petra in Pavla dan ob tri četrt na 3. uro tako silovit vihar, da je po mestu strehe odkrival, okrog mesta plotove in drevje podiral ter kozolce in skednje razmetaval.

Kobilice

Strašna nadloga so bile potujoče kobilice.*

Leta 873 so priletele v naše kraje in objedle rastlinje do golega, tako da je nastala velika lakota.

Leta 1306 so prišle z Ogrskega. Preletele so Savinjsko dolino in soseščino do Slovenske Bistrice. Avtor Štajerske rimane kronike pripoveduje, da so imele gobec velik kakor škorec kljun in okrog vratu rožen oklep. Rudolf Ostrovrhar mu je sporočil, da je bilo njihovo krdelo pol milje široko in tako gosto, da je zasenčilo sonce. Spredaj je letelo okrog 1000 vodij. Oproda Ulrika Žovneškega se je s konjem pognal med nje. Njega in konja so oglodale do kosti. Na Štajerskem in Koroškem so se pojavile v letih 1338 do 1340.

Janez Vetrinjski daje o njih zelo nazorno sliko:

Podile so se skozi ozračje v urejenih vrstah in na zemlji so se namestile v urejenih taborih. Da bi našli primeren kraj za počitek, so bili vodje vedno dan pred krdelom. Kardelo, ki je prišlo naslednji dan za njimi, se je okrog 9. ure spustilo na zemljo, kjer je ostalo, dokler ni sonce naslednji dan osušilo rosnatih trupel. Potovale so v skupinah in so požrle vse setve do poslednje bilke; ker so imele na Štajerskem dovolj hrane — oves še ni bil požet — so prišle pozno na Koroško. Imele so štiri krila in telo se jim je svetlikalo, kakor da bi bilo obloženo z dragocenimi kamni, vtkanimi v ženska oblačila. Ko je nastopil jesenski mraz, so odletele, pustile pa so jajca na tratah in zemljiških sadežih. Jajca so ljudje razbijali ali sežigali.

Leta 1447 so napravile kobilice pri nas veliko škodo.

---

* Ign. Orožen, Celjska kronika.

Leta 1474 so bile kobilice zopet v naših krajih, sledili sta jim lakota in kuga.

Dne 20. avgusta 1480 so kobilice okrog Celja vse požrle. Kmalu nato je jela moriti kuga.

Leta 1782 so bile kobilice zadnjič na Štajerskem. Priletele so preko Rogatca, a do Celja jih je prišlo le malo.

Potresi

Potresov je bilo gotovo večje število. Znana sta nam dva, usodna. Oba sta bila v srednjem veku. Verjetno sta prizadela tudi Celje, čeprav o tem nimamo posebnega poročila.

Prvi potres je bil 4. maja 1201. Bil je tako silovit, da se je porušilo mnogo hiš in gradov. V zahodnem izmed obeh vitanjskih gradov je v stolpu zasulo ministerila Hartnida in sedem drugih oseb.

Še hujši je bil potres dne 25. januarja 1348, ki je zajel Štajersko, Koroško in Kranjsko in je uničil mnogo naselij in gradov. Na Koroškem se je udrla cela južna stran Dobrača in je zajezila Ziljo, ki je deloma uničila in deloma poškodovala 2 trga, 17 vasi in 10 gradov. Tudi drugod na Koroškem je bilo strašno. V celoti je tedaj v deželi storilo grozovito smrt nad 5000 ljudi.

Dne 5. avgusta 1838 so čutili potres v Dravski dolini in na Pohorju. Leta 1840 so ga dvakrat občutili v Celju.*

*Požari***

Po prvem požaru, ki mu je zapadlo Celje v žrtev še za Celjskih grofov (1448), jih je sledilo še mnogo, ki so mesto ponovno popolnoma ali deloma vpepelili.

Tako je pogorelo mesto leta 1502, na drugo nedeljo po Veliki noči; požar se je bil vnel dopoldne med 9. in 10. uro. Prav tako je mesto močno poškodoval požar leta 1510 in leta 1534; po Celjski kroniki je celo mesto zgorelo, dočim je leta 1546 podlegla požaru tretjina mesta. Nov požar je zabeležen v letu 1682.

Mnogo hujši je pa bil tisti leta 1687, ki je naveden tako v zapisnikih celjskega in laškega občinskega sveta kakor tudi v krstni knjigi. Požar je izbruhnil dne 2. julija ob 4. uri popoldne v hiši strojarja in jermenarja Krištofa Mosberga pri Graških vratih. Preden so začeli gasiti, je bil že ogenj v strehi Bartholottijevega hleva, odkoder se je širil na vse strani, tako da je v treh dneh skoraj vse mesto pogorelo. Ostalo je samo malo stavb: župna cerkev, grofija, grad, dvoje, troje večjih in ob severovzhodnem stolpu nekaj malih hiš. Na minoritski cerkvi sta se tedaj zrušila oba stolpa in v samostanskem hodniku je zgorelo 170 sodov moke, ki so jih bili pripravili za slučaj vojne s Turki. Od stare, tedaj uničene gotske cerkve so bila do leta 1858 ohranjena glavna vrata, sedaj pa še stoji gotski timpanon nad

* Poročilo celjskega magistrata Joanneju (Göthova zbirka).
** Ign. Orožen, Celjska kronika.

vrati v zakristijo. Deli gotskega samostanskega hodnika s portalom so v novejši stavbi še prav tako vidni. V celoti je zgorelo tedaj 130 hiš. Vseh hiš je moralo biti okrog 150. V mestni hiši so zgorele tudi mestne listine.

Sto let pozneje (3. decembra 1783) je izbruhnil požar v hiši usnjarja Jurišiča v Dolgi (Gosposki) ulici ter je uničil 11 hiš. Da se ni še bolj razširil, je zasluga vojakov polka Mingazzi, ki so zelo pridno gasili.

Nov požar je divjal v mestu 7. februarja 1794. Nastal je ob 7. uri zvečer v hiši vrvarja Jožefa Messnerja na Graški cesti. Uničil je 13 hiš: Schroterjevo, Forstnerjevo, Fričevo, Hercogovo, Mežnarjevo, Klobučarjevo, Dekrinijevo, Gorinšekovo, Pirnatovo, Pichlerjevo, Perkovo, Kubičevo in Nikolovo.

Najsilnejši požar pa je izbruhnil dne 5. aprila 1798 (na veliki četrtek), ob 9. uri zjutraj, in sicer v minoritskem samostanu. V poslopju je ležalo mnogo bolnih vojakov vojske, ki se je bila vrnila iz Italije; njihove tornistre s patronami pa so bile spravljene pod streho. Samostanska dekleta so baje pekla ribe, ki so jih metale žive v gorečo mast. Glomazeče živali so razmetale na vse strani mast, ki se je vnela. Ogenj je udaril skozi dimnik na streho, ki je začela goreti. Veter je raznesel ogenj na lesene strehe po mestu. Opat je bil ravno stopil iz zakristije, da bi opravil obred umivanja nog, ko so se ljudje na klic »požar« razkropili. Zgorelo je 192 hiš, nepoškodovane so ostale samo 4 hiše, ki so bile izza požara leta 1794 pokrite z opeko. Vse mesto je bilo treba prenoviti, tudi minoritsko in župno cerkev. Zopet je zgorelo mnogo aktov, okrožnih in občinskih, le nekaj poslednjih se je rešilo, ker so bili shranjeni v kletnih prostorih. Celotno škodo na poslopjih so cenili na 231.900 goldinarjev, na živilih pa na 109.717 goldinarjev.

Z darili, izvirajočimi deloma iz prireditev, so prihitela Celju na pomoč mnoga mesta (Gradec, Dunaj in druga); vendar pa so meščani kaj težko prenašali breme, ki ga je nalagala potrebna nova zgraditev mesta. Tedaj je morala občina prodati špitalsko žitnico in hlev, ali kako trdo ji je vseeno šlo za sredstva, o tem pričajo akti, govoreči o popravilu občinske hiše na Glavnem trgu, kjer se je še dolgo po požaru moglo uradovati samo v eni sobi. Župnija, ki je morala popravljati cerkev in župnišče, je tedaj prodala kapelico sv. Mihaela na bivšem pokopališču pred zakristijo. Les za obnovo so vozili splavi iz škofijskih gozdov na Gornjegrajskem. Imeli so težave s plačilom.

Za preprečevanje oziroma za omejitev požarov je bilo skromno preskrbljeno. Tako je v osemnajstem stoletju morala imeti vsaka hiša pod streho čeber vode in nočni čuvaji so morali paziti tudi na ogenj; leta 1776 je mestni svet odredil, da morajo paziti pozimi med 8. in 4., poleti pa med 9. in 3. uro, hkrati jim je bilo točno predpisano, kje morajo ure izklicevati. Nekaj let pozneje (1781) so po novem požarnem redu razdelili mesto v štiri četrti, ki so bile podrejene voljenim požarnim komisarjem; mesto je že imelo tedaj preprosto brizgalno.

Požari so bili gotovo tudi v mestni okolici zaradi mnogih lesenih stavb in slamnatih streh prav pogosti, vendar imamo o njih le malo poročil.

Leta 1823 je na Bregu pogorelo nekaj hiš.

Leta 1824 je na Šmiklavžu pogorel Tičji vrh.

Dne 14. junija 1851 je udarila strela v gospodarsko poslopje Janeza Grosa, p. d. Suha, v Pečovniku in ga zažgala.

O Vojniku vemo, da je pogorel leta 1786 in 1839.*

Kuga

Kuga je bila še veliko, veliko bolj strašna kot povodenj.** Kot kugo so v preteklosti označevali različne bolezni. Med njimi je bila najbolj strašna azijska kuga, ki jo je povzročal bacil in se je pojavljala, ko je dozorevala, z velikimi buboni na telesu, iz katerih je pritekel gnoj, in je bila navadno smrtna. Za njo ni mnogo zaostajal Antonov ali sveti ogenj, ki je povzročal, da so postali posamezni deli telesa gnili in črni ter so odpadali.

Da bi bilo še huje, je kuga nastopala z drugimi nezgodami: vojsko, kobilicami, potresi.

Kugo je poznal že stari vek — za njo sta umrla atenski državnik Periklej in rimski filozof na cesarskem prestolu Mark Avrelij. Na prehodu starega veka v srednji vek je kuga prišla iz Azije v Bizant in se je odtod naglo razširila po zapadni Evropi. Povzročila je silno pustoš in je znatno pripomogla k temu, da je propadla antična kultura. Ta kuga je znana pod imenom Justinijanova kuga, kajti bizantinska država je bila v središču njenega divjanja.

V zgodnjem srednjem veku so širile kugo zlasti križarske vojne.

Vse njene pojave pa presega njeno divjanje proti koncu prve polovice XIV. stoletja. Kakor da jo najavljajo, so se po vsej Evropi dogajale strašne nesreče: reke so prestopale bregove, prileteli so roji kobilic in požrli, ako je še bilo kaj zelenega, nastala je strašna lakota, tresla se je zemlja, na Koroškem se je udrla vsa južna stran Dobrača in zajezila Dravo, ki je požirala gradove in naselja (1348). Kuga je tokrat začela svojo pot v Indiji in je preko Male Azije in Rusije dospela v južno in zahodno Evropo. Divjala je več let. Rusija je še leta 1380 imela komaj četrtino prejšnjih prebivalcev. Ljudje so ubijali Žide, češ da so zastrupili vodnjake, lotevala sta se jih obup in kes, ki sta rodila bičarje ali flagelante. To je bil strašen uvod.

Poslej je bila kuga vsakoleten pojav, zdaj je morila tu, zdaj tam, nekatera razdobja so pa bila zlasti težka.

Tako razdobje je nastopilo leta 1472. Poročila pravijo, da se je v začetku leta v ozvezdju Vage prikazal rdečkast žareč komet s temnejšim rjavim repom. Nato je bila dve ali tri leta velika suša, ki ji je sledila taka lakota, da je v nekoliko tednih pomrlo na tisoče ljudi. Poleg tega so kobilice preplavile vso deželo, ker so se na Štajerskem in Ogrskem kotile, so uničevale vse, kar jim je prišlo pod čeljusti.

---

* Vojniški požar leta 1839 navaja Krajevni leksikon Slovenije. Podatek je verjetno iz Janischevega Topografskega leksikona oziroma iz župnijske kronike, ki je ni več. Potrdila zanj še nisem našel.

** Literatura navedena v dodatku.

Leta 1473 je bila taka vročina, da je zemlja kar žarela. Pridrli so Turki in divjali po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Celje, Slovenj Gradec, Vitanje in Velenje so zaradi njih najhuje trpeli.

Nato je prišla kuga. Najbrž so tedaj na Straži nad Radmirjem postavili cerkev sv. Barbare, priprošnjice proti kugi. Posebno hudo je bilo leto 1480, o katerem poroča Valvasor.

V okolici Laškega imamo zanimiv spomin na te težke čase. Danes že večinoma zazidane njivske parcele ob zdravilišču pri vhodu v Rečico nosijo še vedno ime Žale. Tamkajšnji zaselek listina Celjskih grofov iz leta 1437 označuje v nemškem prevodu kot »Gotsacker«. Tik nad poljem je ob pešpoti, ki vodi proti Šmohorju, staro kužno znamenje. Iz tega je razvidno, da je v vsem tem ohranjen spomin na kugo, ki je divjala najkasneje leta 1437. Sicer je pa v okolici Laškega še pet kužnih znamenj: eno v sredini Rečice, eno na Kalu v sedlu med Kalskim hribom in Mrzlico, dve na Vrhu pri Šmihelu, eno, gotovo zelo staro, nad Padežem.

Okrog leta 1530 je zopet divjala kuga. Tedaj so kmetje v okolici Loke in Sevnice zidali cerkev sv. Roka, ki jih je varoval. Zato jih je Primož Trubar, ki je bil tedaj župnik v Loki, hudo grajal.

Leta 1540 se je poleg drugih nezgod pojavila tudi kuga. Iz celjske četrti so plemiči bežali na Kranjsko, kmečko ljudstvo pa ni moglo nikamor.

Leta 1554 je bilo veliko umiranje v Gornjem gradu. Leta 1600 so pri celjskem sv. Duhu vsak dan pokopali 5, 6 in še več mrličev. Da se kuga ne bi zanesla preko Trojan, so napravili tam kordon.

Leta 1603 je zopet trpel Gornji grad.

Strašno je bilo leta 1644—1646, ko je kuga segala zelo na široko. Na slovenskih tleh sta največ trpeli celjska četrt (pokrajina) in ptujska okolica. Ni ga kraja, ki ga v njih kuga ne bi bila obiskala. Umrlo je na tisoče in tisoče ljudi, nekateri kraji so ostali brez prebivalcev. Zastalo je vse gospodarsko življenje in nujno se je pojavila lakota. Navedem samo nekaj primerov. V celjski okolici je pobrala kuga nad 400 ljudi. Vojniški trg je izgubil 127 prebivalcev, vsaj polovico. Šentjurčani so se skušali rešiti s tem, da so sezidali cerkev sv. Rozalije. Graščina Zbelovo pri Konjicah je v 438 podložnih hišah izgubila 1156 oseb, izmed njih samo na Poljčanah 158. V laški gospoščini je kuga pomorila 706 prebivalcev. Šmarčani so v stiski zgradili najprej kapelico in nato cerkev sv. Roka itd.

Na Kozjanskem (v pilštanjski pražupniji) je kuga leta 1646 pobrala okrog 4500 ljudi. Ljudje so se zbirali v hišah in se gostili. Duhovniki so pomrli in prišli so drugi na pomoč. Ljudje niso dajali ne desetinskega vina ne žita. Nastala je velika stiska. Da bi kugo laže zatrli, so preprečili promet preko Sotle.

Strašno je bilo tudi razdobje 1678—1683, ko je kuga zajela vso srednjo Evropo. Sodobni viri govore o tem, da so jo naznanjali mnogi neobičajni prirodni pojavi. Dne 10. avgusta 1678 sta bila Saturn in Mars v konjunkciji, kar so sodobno astrologi in zdravniki smatrali kot »mater kuge, ker zbira en planet zlobne sopare v globočinah zemlje, drugi pa jih dviga v zrak.« Vsa ta leta so bile vremenske razmere zelo nepovoljne: neznosna

vročina, obilna megla, povodnji, slabe letine. Dne 15. aprila 1679 je bil zloveščc lunin mrk in leta 1680 se je pokazal na nebu Halleyev komet.

Sredi leta 1678 je izbruhnila kuga na Erdeljskem in Slovaškem ter je preko Ogrske dospela v Prekmurje in še na Štajersko. Preko Bratislave je dosegla Dunaj in je v mestu in okolici od januarja do srede novembra pobrala 122.849 prebivalcev, večinoma siromakov, kajti bogatejši ljudje so pobegnili v razne kraje, večinoma na Gornje Štajersko. Sam cesar Leopold I. je z dvorom odšel najprej v Maria Zell, nato v Prago in končno v Linz. Mejo proti Ogrski so z vojaštvom zaprli in na Donavi, Muri in drugih rekah so ustavili promet. Poseben cesarski patent je za avstrijske dežele določal, kako se je med kugo treba zadrževati. Toda ljudje se zanj niso menili. Vse slovenske pokrajine so trpele, tudi Celje z okolico.

V Celju in sosednih krajih je kuga izbruhnila v jeseni 1679 in je v dobrih dveh mesecih samo v mestu pobrala 74 ljudi. Potem se je nadaljevalo. Tedaj je bil v Celju stanovski zdravnik dr. Jakob Heipl, ki se menda za okužene ni dosti brigal. Vlada je poslala v Celje kot posebnega kužnega komisarja Karla Žigo grofa Gaisrucka, da bi poskrbel za uspešno obrambo, toda gosposke so mu šle slabo na roko.

Celjani so se obrnili za pomoč k bogu. Dne 11. novembra 1679 so šli v procesiji bosi na grič, ki je vzhodno od mesta in je tedaj služil za pašnik meščanom in okoličanom, pa so na vrhu zasadili križ, se priporočili k sv. Jožefu in se zaobljubili, da bodo njemu na čast na tem mestu sezidali cerkev, ako jih bog reši strašne nesreče. To se je zgodilo. Po veliki noči 1680 so položili temeljni kamen. Delo je hitro napredovalo, kajti devet sosednih župnij je pomagalo vnetim Celjanom.

Dne 21. novembra (1681 ali 1682) se je vršilo v cerkvi prvo bogoslužje. Kronogram nad glavnim vhodom naznanja, da je sv. Jožef leta 1680 Celjane rešil kuge. Glasi se tako:

DIVVS JosephVs pesteM CILIens IbVs aVfert.
(Sveti Jožef je od Celjanov odvrnil kugo).

Kugo so prinesli trije študentje, ki so šli iz Gradca v Gorico in so na Bregu prenočevali pri kovaču Luki Dreniku. Z Brega se je kuga zanesla v mesto. Čim so to opazili, so dohod v mesto zaprli. Kranjci so zastražili mejo in prekinili tudi trgovske stike s štajerskimi kraji, samo s soljo je bilo mogoče trgovati, a le v omejenem obsegu. V vsej celjski okolici je kuga razsajala. Na južni strani se je zanesla do Turja nad Hrastnikom. V Savinjski dolini sta bila posebno prizadeta Žalec in Mozirje. Mozirčani so v spomin na kugo zgradili na Rožniku cerkev, poleg tega so na raznih mestih okolice postavili pet kužnih znamenj, izmed katerih tri še stoje. V Celju in bližnji soseščini je kuga prestala leta 1681, drugod po Štajerskem pa šele leta 1683.

To je bila poslednja velika kužna katastrofa, ki je zadela naše kraje. Poslej se je še večkrat pojavila, v prav hudi obliki v letih 1711 do 1717, toda Celju in celjski pokrajini je tedaj prizanesla. Njene moči so prenehale, le tu in tam je še nastopila sporadično.

Pač pa so se začeli bati kolere, kugi sorodne azijske bolezni. Do konca habsburške monarhije so oblasti opozarjale na nevarnost, čim se je kje v bližnji in daljnji soseščini pojavil kak primer. Občine so morale zlasti zaradi nje graditi majhne bolnice, tista, ki jo je uredila okoliška občina v Savinjinem ovinku, se je imenovala kolera-špital.

Sicer je bila umrljivost itak zelo velika, zlasti pri otrokih. Posamezniki so pač dočakali visoko starost. V starih mrliških knjigah se često navaja vzrok smrti: starostna onemoglost, kap, nesreča itd. Novocerkovska mrliška knjiga navaja leta 1721, da Franc Gilčvert ni mogel biti previden, ker mu je rak razjedel usta. Ko že kuge ni bilo več, so se ob izrednih dogodkih pojavila velika umiranja: leta 1814 (proti koncu vojn z Napoleonom) je pobral legar v celjski vojaški bolnici 230 vojakov, od septembra 1849 do maja 1850 pa 130. Mnogo je pomrlo tudi delavcev, ki so gradili železnico.

Zdravstvo*

V bistvu človeške narave je skrb za lastno ohranitev in napredek. Človek samega sebe stavlja v središče stvarstva. Zato je umevno, da je človek človeku glavni predmet ne samo skrbi, ampak tudi razmišljanja.

V najobsežnejši meri se ukvarja s človekom zdravstvo ali medicina, njeno prizadevanje obsega neposredno fizičnega človeka, posredno pa še psihičnega, saj sta si obe strani človeške nature v medsebojni zvezi.

Kakor vse druge miselne dejavnosti se je tudi zdravstvo že zelo zgodaj izvijalo iz verskih spon. Prehajalo je na stopnjo znanosti in napredovalo s celotnim razvojem človeštva. Zaradi svoje pomembnosti se od celotnega duhovnega razvoja niti ni moglo niti ni smelo izolirati. Ostalo je stalno v središču in se z drugimi znanostmi oplajalo.

Predvsem velja to za naravoslovne znanosti, ki jih danes označujemo s skupnim izrazom biologija. Te znanosti ne obsegajo samo poznavanja življenjskih pojavov človeka, živalstva in rastlinstva, ampak v širšem pomenu besede tudi mineralogijo, fiziko in kemijo. Z njimi v zvezi so tako imenovane duhovne vede: psihologija, logika, etika, lingvistika in sociologija. Iz vseh teh znanosti dobiva medicina svoje sokove. V določenih razdobjih je bila močno povezana celo s kraljico vseh znanosti — s filozofijo. Medicinski študij je bil torej vedno obsežen.

Zdravstveni delavci so si že v srednjem veku višjo izobrazbo pridobivali na univerzah, ki so poleg filozofije kot pripravne stopnje razen teološke in juridične obsegale tudi medicinsko fakulteto. Kakor druge znanosti je tudi medicina temeljila na dognanjih antičnih narodov (zlasti Grkov in deloma Rimljanov), ki so jih prevzeli mlajši evropski narodi nekaj po posredovanju Arabcev, nekaj neposredno po Grkih in Bizanca, ki so zapustili svojo domovino, ko so Konstantinovo mesto zavzeli Turki. V XV. stoletju je napredujoči duh, na katerega so močno vplivali prav ti grški begunci,

* V graškem deželnem arhivu fondi: Ärzte, Chirurgen, Apotheken, Pest. Tiskana literatura navedena v dodatku.

razvil humanizem, ki je vplival na razvoj medicinske znanosti, vendar se je na njej ta vpliv vidneje pojavil šele v XVII. stoletju torej nekoliko pozneje kakor na drugih področjih; nato pa je razvoj hitro napredoval in dosegel svoj vrhunec v zadnjih sto letih.

Temeljno izpremembo v zdravljenju je ustvarilo prosvetljenstvo, ki je s svojo racionalistično metodo poseglo na vse strani in zavestno iskalo globine življenja. Prav tedaj je tudi država zmagala nad ovirajočimi jo fevdalnimi silami in si ustvarjala sredstva, ki so ji omogočala, da je svoj poseg preko vojske, politike in uprave začela širiti tudi na družbena in kulturna področja. To je prišlo prav tudi medicini. Država sama je prevzela v svoje roke šolanje in organizacijo zdravstvenih delavcev.

Štajerski zdravniki — doktorji in kirurgi — so se razen na Dunaju šolali tudi v Gradcu, kjer je univerza imela posebno medicinsko fakulteto.

Prvo poročilo o zdravniku v Celju imamo iz leta 1421. Tedaj je obiskal mesto brižinsko-tridentinski škof Herman, nezakonski sin grofa Hermana II. V Celju je zbolel za zadrgnjeno kilo in umrl, ker ga zdravnik ni mogel rešiti. Lahko si mislimo, da je bil pri njem grofovski zdravnik. To je prvo in edino, sicer posredno poročilo o zdravniku na celjskem grofovskem dvoru. Gotovo ni bil edini. Leta 1467 se je dr. Markvard Stelling v oporoki spomnil celjskega špitala. Navaja se sicer kot zdravnik v Ptuju, vendar je moral biti v nekaki zvezi s Celjem. V žičkem samostanu se omenja špital že leta 1185, v Gornjem gradu se leta 1308 govori o namestitvi zdravnika, jurkloštrski menihi so imeli v Laškem sobno kopališče. Samostanski zdravniki so gotovo zdravili tudi nesamostance in jim dajali zdravila.

Redna poročila o celjskih zdravnikih imamo iz XVI. stoletja. Zdravnik — doktor je bil v mestu vsaj eden, bil je uslužbenec deželnih stanov in ga je po želji ali predlogu plemiškega odbora v celjski grofiji (četrti) namestil plemiški deželni odbor. Ne bomo se motili, če trdimo, da je reformacija medsebojno zbližala plemstvo. Da bi ubranilo luteransko vero, ki jo je večinoma sprejelo, je strnilo svoje vrste. Sicer rahlo organizacijo je uporabljalo tudi v druge namene, med njimi je bila skrb za zdravje. Ta skrb je ostala še pozneje, ko je plemstvo rado ali nerado opustilo protestantsko vero. Razen v Celju je bil na bivšem Spodnjem Štajerskem stanovski zdravnik samo še v Mariboru in Ptuju. Tesnejše zveze s Spodnjim Štajerskim sta imela stanovska zdravnika v Radgoni in v Varaždinu, ki je bil že tedaj ožje povezan s slovenskimi pokrajinami.

Že leta 1573 je bil v Celju dr. Jakob Strauss, ki je poprej služboval v Ptuju. Imel je naslov deželnega stanovskega fizika v celjski četrti. Plačo mu je dajal gospod Truebenek, lastnik gospoščine Gradič (Schwarzenstein) nad Št. Iljem pri Velenju. Bil je ugleden zdravnik. Izdal je več zvezkov zdravniškega koledarja, izmed katerih je eden ohranjen. Deželni knez mu je podaril lovski gradič pri Šmatevžu v zaledju Gomilskega. Gradič je dobil njegovo ime Štrovsnek (Strausseneck). To ime je obdržal tudi pozneje, ko je prišel v last ljubenske rodbine Tavčarjev, sorodnikov ljubljanskega škofa Tavčarja. Tako se imenuje še danes. Dr. Jakob Strauss je umrl leta 1590 in so ga pokopali v opatijski cerkvi v Celju, kjer še stoji njegov spomenik.

Za dr. Straussom je bila zdravniška skrb za celjsko grofijo poverjena dr. Ivanu Valteriju (Valterius), ki je imel naslov vojaškega medika in je stanoval v Gradcu. Njegova namestitev je bila samo začasna.

Že leta 1595 je bil na prošnjo stanovskih odposlancev (odbornikov) četrti nameščen za fizika v Celju dr. Matija Schramelius. Toda kmalu je odšel v Radgono. Plemiči so ga imeli radi, deželni knez pa ni bil z njim zadovoljen, ker je bil luteran.

Na Schramelijevo mesto v Celju je prišel dr. Jožef Liebler. Tega plemiči niso imeli radi, češ da je slab praktik. Morda tudi zato, ker je bil katolik. Vendar so se pozneje z njim pobotali. Ko je bil leta 1604 določen za Radgono, so mu dali celo podporo, da je lahko nekaj časa prakticiral v Gradcu. Bil je še mlad. V Celje se je vrnil dr. Schramelius, ki je medtem zopet postal katoličan. Leta 1610 je bil fizik v celjski četrti dr. Paulus Pasquilinus. Proti temu so se naslednje leto pritožili »gospodje in stanovi«. Pritožba je očitno imela uspeh, kajti leta 1614 je bil na njegovem mestu Justus Spatton (Spadon). Vendar se je leta 1619 Pasquilinus vrnil. Bil je v Celju še leta 1623.

Tega leta je v Celju in okolici razsajala kuga. Pomrlo je mnogo meščanov in kmečkih ljudi, v stisko je prišla tudi gospoda po plemiških domovih. Prosili so deželni stanovski odbor, naj pošlje v Celje mladega doktorja Bernarda Dipadta (Dipata). Prišel je, ni pa jasno, ali je Pasquilinu samo pomagal ali je sploh prevzel njegovo mesto. Leta 1625 je bil dr. Dipadt že v Radgoni.

Leta 1623 je bil stanovski medicus v Celju dr. Paulus de Apostolis. Njega hvali v svojem pismu škof Tomaž Hren, češ da mu je rešil življenje, medtem ko ga je bil ljubljanski zdravnik skoraj spravil v grob. Pavlu je sledil brat Ivan Jakob de Apostolis.

Leta 1637 srečamo kot fizika v Celju dr. Gvidona de Floro, za njim Tobija Reisnerja (1639), nato pa dr. Gabriela Nasibla (1640). V tem času (leta 1646) je izbruhnila kuga v Preboldu in okolici. Preboldski graščak Ivan Friderik Schrattenbach je prosil stanovski odbor, naj pošlje v pomoč posebnega zdravnika, ki bi imel tudi apoteko. Poslali so mladega dr. Ivana Mihaela Lina (Linus), ki je imel naslov doktorja sanitete (doctor sanitatis). Tak naslov so imeli zdravniki, ki so jim poverjali posebno nalogo, boj proti kugi. Linus je imel svoje redno službeno mesto v Gradcu in je bil podrejen kužni komisiji (Contagio-Commission), ki ga je pošiljala v kraje, kjer je izbruhnila kuga. Linus je vestno opravljal svoje delo, bil je doktor et magister sanitatis. Leta 1655 je napisal traktat o kugi. Leta 1651 je bil v Celju dr. Leonhard Roman.

Od leta 1661 do 1666 je bil celjski stanovski zdravnik dr. Andrej Morelli. Leta 1664 je moral kot vojaški zdravnik pred Kanižo, ki jo je oblegal Nikolaj Zrinjski, kajti v Radgoni in Ptuju ni bilo tedaj primernega zdravnika.

V letih 1679—1681 je med kugo v Celju deloval dr. Ivan Heipl; leta 1721 srečamo v celjski četrti kot fizika doktorja fil. in med. Martina Babnika, leta 1728 pa dr. Koppa, ki je prišel iz Varaždina.

Zadnji stanovski fizik v Celju je bil dr. Karel Jožef Bischof; o njem vemo, da se je leta 1735 poročil v Vitanju z Marijo Ano Jožefo Stadler. Imel je zelo številno družino. Iz pritožbe, ki jo je celjski občinski svet leta 1747 naperil proti njemu, sklepamo, da je za zdravniško pomoč zahteval visoke nagrade. Ko je Marija Terezija leta 1750 ustanovila okrožja, je bil sprejet v službo kot okrožni zdravnik.

Poleg zdravnikov so stanovi v celjski grofiji (četrti) po potrebi nameščali tudi posamezne ranocelnike — kirurge, ki so jih včasih označevali tudi kot felčerje (Feldscherer), očitno zato, ker so se zunanjih zdravniških posegov naučili v vojski, kjer so vojake strigli, jih brili in jim po potrebi tudi celili rane. Zanimiva je namestitev kirurga Hieronima de Castillia leta 1590. Ravno takrat je umrl mojster Andrej Florian, označevan kot »padar« in kot »felčer«. Laški župnik in arhidiakon Polydor da Montagnana, znan energičen in uspešen protireformacijski bojevnik, priporoča Castillia stanovskemu odboru in prosi, naj ga namesti. O njem pravi, da je po rodu Španec, da ga je pripeljal v deželo Ludovik Ungnad, da je okrog tri leta služil v Laškem pri Ivanu Lambergu, da poznata njegove sposobnosti dr. Strauss in gospod Boltežar Wagen, da zna uravnavati zlomljene kosti in zdraviti raka ter druge bolezni. De Castillia je oženjen; da bi mogel bolje opravljati svojo službo na težkem celjskem terenu, naj se mu dasta na uporabo dva konja. De Castillia je službo dobil, kako in kako dolgo jo je opravljal, ni znano.

Leta 1624 se navaja kot kirurg Konrad Wolf.

Leta 1725 nam poročajo o Ivanu Trublerju, bivšem korporalu, kot o brivcu in felčerju v celjskem okrožju. Plemiška gospoda je brivce in ranocelnike (felčerje, kirurge, padarje) očitno potrebovala, vendar jih stanovski odbor ni redno nameščal, vsaj poročil o tem ni.

Prvi znani celjski kirurg je bil Ivan Moser, ki je leta 1721 opravljal službo špitalskega zdravnika. Okrog leta 1760 so kot kirurgi delali v mestu Franc Hančič, Jurij Kristijan Wieland, Anton Christianelli in Jurij Beck. Vendar pa razlikovanje med »padarji« in kirurgi ni bilo dosledno. Sin kirurga Antona Christianellija (Ivan Christianelli starejši) se v spisku celjskih obrtnikov navaja kot padar, prav tako tudi njegov sin, Ivan Christianelli ml. Od mlajšega Ivana Christianellija je kupil obrt kirurg Rudolf Neckermann. Omenjenemu »padarju« Antonu Neuhardtu je sledil kirurg Matija Ipavic. Bil je brat prvega Ipavca v Šentjurju, njun oče je bil vojaški kirurg na Dunaju. Tega naslednik je postal kirurg Ivan Auchmann. Od njega je kupil obrt Gregor Jesenko.

Ranocelniki so bili v vseh trgih in deloma tudi v večjih krajih celjske okolice. Zdravniška mreža ni bila niti tako redka. Za Marije Terezije so za kirurga uvedli izpit na fakulteti.

Posebne težave je v tedanjih časih povzročala kuga. Z njo so se ukvarjali redni četrtinski (distriktni) zdravniki, med katerimi so bile tudi žrtve. Vendar je imel stanovski odbor za zdravniške posle, ki so bili v zvezi s kugo, tudi posebne ljudi, ki jih je pošiljal na ogrožena mesta, kadar je bilo potrebno. Ti ljudje so se imenovali magistri sanitatis. Med njimi je bilo nekaj doktorjev. Navedel sem že dr. Ivana Mihaela Lina, ki so ga leta

1646 poslali v Prebold. V podobnem položaju so bili že prej dr. Jakob Schulz (1751), dr. Viljem Upilion (1577) in dr. Curtius (1577).

Sicer so se pa zdravniki branili take službe. Tudi stanovski odbor jim je ni preveč vsiljeval, ker je bilo zdravnikov malo in so mu bili dragoceni. Zato je kot magistre sanitatis nameščal ranocelnike — kirurge. V resnici je tudi tem to delo bolje ustrezalo, saj bolj ko za zdravljenje je bilo treba skrbeti za izolacijo bolnikov, za spravljanje in pokopavanje mrličev.

O tem nas prav nazorno poučuje primer dr. Antona Marija Venusta (dr. Antonius Marius Venustus). V svoji elegantni, v latinščini pisani vlogi prosi deželni odbor, da ga ne bi uporabil za zdravljenje za kugo zbolelih in navaja naslednje razloge:

Na Koroškem in Štajerskem je z uspehom zdravil mnoge plemiče in gospe in bila bi škoda, če bi ga ne imeli več. Ima družino. Kdo bi zanjo skrbel, če njega ne bi bilo več? Ne zna nemški in težko bi našel tolmača, ki bi mu pomagal pri delu z okuženimi. Ima tako temperaturo krvi, srednje tople in vlažne, ki se je kuga zelo rada prime in ji hitro podleže (ego sum temperaturae sanguinae, mediocriter calidae et humidae, quae facillime peste infecta, morte acerta dissolueretur).

Skrb za okužene naj se torej prepusti zdravnikom, ki imajo zanesljivejšo temperaturo in se ne okužijo tako lahko (hoc igitur munus certe alteri sicurioris temperaturae esset conferendum: qui non ita facile possit infici peste).

Dr. Antonius Venustus je bil v stanovski službi od leta 1574 do 1585. Zapustil jo je zaradi nekih osebnih sporov, ki so bili tudi v zvezi z verskimi vprašanji; sam Venustus je bil vsaj na videz hud katoličan. Vidimo, da je bila v tem času kar polovica zdravnikov italijanske narodnosti. Svoje naloge pišejo v latinskem ali (redkeje) v italijanskem jeziku, ko so že daljšo dobo med Nemci, tudi v nemščini.

Zdravniki so zdravili samo gospodo, plemstvo in deloma meščane. Kmečkim ljudem niso bili namenjeni. Med epidemijami kuge je bilo zaradi splošne nevarnosti treba misliti tudi nanje. Slovenskega jezika v splošnem niso znali, deloma tudi ne nemškega. Samo v dveh primerih sem ugotovil, da se pri zdravniku poudarja znanje slovenskega jezika.

Špitali — bolnice

Celje je imelo svoj špital, ki sta ga ustanovila grof Friderik I. in žena Dimuta okrog leta 1350. To izvemo iz neke listine, ki jo je izdal njun sin, in v njej potrjuje vso posest in pravice, ki sta jih dala špitalu oče in mati. Špital je bil zunaj trga pri cerkvi sv. Duha, ki so jo podrli, ko so zgradili novi hotel Celejo. V tistem času so bili špitali često v zvezi s cerkvijo sv. Duha. Na bivšem Štajerskem je bilo šest takih primerov. Zgledovali so se po dunajskem špitalu sv. Duha. Grof Herman II. je v špitalski cerkvi ustanovil večno mašo.

Cesar Friderik III., posestni naslednik zadnjega Celjskega grofa, je meščanom leta 1459 dovolil, da prenesejo špital v mesto. Tam je bilo varneje, kajti mesto je dobivalo obzidje, ki ga je čuvalo zlasti pred turškimi

napadi. Cesarju Frideriku so malo pozneje celjski meščani sporočili, da sta njihov špitalski mojster Konrad Lempl in njegov brat Henrik pripravljena darovati za špital, v katerem bi se lahko uredila tudi kapela, svojo nasproti minoritski cerkvi ležečo hišo, hkrati so ga prosili, naj cesar dovoli prenesti v novi špital večno mašo, ustanovo grofa Hermana. Cesar je na to pristal pod pogojem, da se kapela posveti sv. Maksimilijanu. Iz XVI. stoletja imamo sporočilo, ki neko minoritskemu samostanu nasproti ležečo hišo označuje kot »hospital sv. Uršule« (ne sv. Maksimilijana). Brez dvoma je to tista hiša, v katero je v prvi polovici XIX. stoletja profesor Küttel vzidal tako imenovana »vrata z antikami«, ki jih je okrasil z rimskimi spomeniki. Toda v tej hiši je bil špital le kratko dobo.

Saj so celjski meščani že v XV. stoletju mislili na stavbo novega špitala. Leta 1484 potrjuje Tomaž Laiser, da je njegov brat Jurij, ki so ga ujeli in odpeljali Turki, špitalskemu mojstru Štefanu Strasserju prodal stavbišče za novi špital. Meščani so se dela lotili in špital dogradili. Ker pa so imeli tedaj premalo sredstev, so špitalu dodali kapelo šele v XVI. stoletju. Za priprošnjico so izbrali sv. Elizabeto, zaščitnico ubogih in bolnih. Na zunanji strani trikotno oblikovanega presbiterija so naslikali njeno podobo. Po njej je špital dobil svoje ime: špital sv. Elizabete. Poslopje je bilo trdno zidano in stoji še danes. V pritličju ima sobe z nizkim rebrastim gotskim svodom. Iz na enak način obokane veže vodijo težke kamenite stopnice v prvo nadstropje, kjer so sobe z ravnim stropom.

Špital je imel lastna zemljišča in mnogo podložnih kmetov. Iz napovedi dohodkov, podani leta 1542, vemo, da je bilo teh podložnih kmetov: v trboveljski pokrajini 47, v Arji vasi 15, na Hudinji 7, v Košnici 14, pod Kamnikom 2, na Prekorju 7 in v okolici Mozirja 20.

Največ kmečkih podložnikov je imel špital v trboveljski pokrajini. Pripadala so mu vsa naselja med sedanjo hrastniško postajo in trboveljskimi Vodami, kjer je sedaj središče rudniške uprave. Ta naselja so bila: Šibenik, Log, Prapretno, Plesko, Retje, Dobrna, Limbarje, Lakonca in Vode. Zadnjih pet naselij je popolnoma uničilo rudniško delo.

Marsikje je špital imel samo vinsko pravo, tako je dobival vino od vinogradnikov v Holečendolu, na Hribu, v Turju in Čreti v dolski pokrajini in od vinogradov na Prekorju in v Kostrivnici.

Celjskemu špitalu (ki ga latinski viri označujejo kot nosocomium Ciliense) so to posest gotovo podelili že Celjski grofje.

Na podelitev s strani Habsburžanov ni misliti. Ti so sicer hitro odtujevali posest, toda prodajali so jo in zastavljali, kajti denarja jim je bilo vedno premalo.

Zaradi svojega velikega gospodarstva je imel špital še več drugih poslopij.

Na vzhodni strani se ga je držala žitna shramba, na severni strani so pa stala glavna gospodarska poslopja. V tako imenovani »Tranči«, ozki ulici, ki je vezala sedanjo Prešernovo ulico z Zidanškovo (Gosposko), je bila špitalska žitna shramba s kletjo.

Po neki darovnici grajskega glavarja Andreja Hohenwarta iz leta 1478 je bila ustanovljena pri špitalu kaplanija. Kaplan je bral mašo izprva, ko

špital še ni imel kapele, v župni cerkvi, kasneje, ko je kapela že stala, pa v njej. Vsi stanovalci špitala so morali biti vsak dan pri maši. Kaplanija je bržkone kmalu prestala, ker dotacija 332 goldinarjev ni zadoščala za vzdrževanje lastnega duhovnika, število maš so omejili in jih izročili duhovnikom župne cerkve.

Kakor nam kažejo zapisniki občinskega sveta (izza XVII. stoletja), je špital skrbel za bolne, uboge in onemogle; če ni bilo prostora za nje, jih je pa vsaj podpiral s hrano in obleko, kajti beračenje je bilo v mestu prepovedano.

Špital je vodil špitalski mojster. Tega je volil svet iz svojih vrst za eno leto, pregledoval je njegove račune in jih zaradi odobritve predlagal nižjeavstrijski vladi. Pod špitalskim mojstrom so bili špitalski kontrolor, špitalska upravnica in beraški sodnik. V XVIII. stoletju se govori tudi o posebnem špitalskem zdravniku, ki je prejemal nagrado deloma v naturalijah, deloma v gotovini.

Toda že v XVIII. stoletju so se zamajali gospodarski temelji špitala. Gospoščino je leta 1759 kupil grof Anton Gaisruck in jo je združil z Novim Celjem. Pozneje so prodali še glavna gospodarska poslopja in žitno shrambo, ki se je držala špitala. Oboje je kupil doktor prava Maksimilijan Andree. Nobeno izmed teh odkupljenih poslopij danes ne stoji več. Porušila jih je bomba v zadnji vojni. Konec XVIII. stoletja so grofu Wildensteinu prodali tudi žitno shrambo s kletjo v Tranči, bila je tedaj že prezidana v hišo.

Tako je bil konec XVIII. stoletja špital ob vso posest. Ostalo je samo golo špitalsko poslopje z notranjo opremo. Njegovo zemljiško fevdalno podlago so morali nadomestiti z denarno. V tem smislu je Jožef II. leta 1784 špital obnovil in mu podelil premoženje, odvzeto cerkvenim bratovščinam, in sicer bratovščini Matere božje sedem žalosti, bratovščini sv. Rožnega venca, bratovščini Srečne smrti, bratovščini sv. Izidorja in Mrtvaški bratovščini, v skupni vsoti 878 goldinarjev. Ta denar je tvoril osnovo za špitalski fond, ki je kmalu narasel, kajti Celjani in Celjanke so se v svoji poslednji volji špitala radi spominjali. Fond je upravljal mestni svet, ki je tudi dodal, ako je bilo potrebno. Hkrati je mestni svet špitalsko upravo poenostavil.

Še vedno je bil špital ustanova, namenjena siromašnim ljudem, bodisi zaradi starosti oslabelim, bodisi bolnim, ki niso imeli svojcev, ki bi jih bili vzdrževali.

Kmetje v špital niso prihajali. Če jim je že bila ob obolelosti potrebna pomoč, so jo navadno iskali pri mazačih in domačih zdravnikih, ki so tu in tam dobro poznali zdravilno vrednost rastlin, znali naravnati zlomljeni ud, a so si večkrat pomagali tudi z vražami.

Nekako prelomnico v pokrajinski upravi pomeni ustanovitev okrožnih uradov, ki jih je uvedla Marija Terezija (1750). Z njimi je iztrgala iz rok plemstvu znaten del uprave, tudi zdravstvo. Mesto prejšnjih stanovskih fizikov so zavzeli okrožni zdravniki ali fiziki, ki so bili dodeljeni okrožnemu uradu in jih je nameščala deželnoknežja oblast, izprva directorium in publicis et cameralibus, nato pa njegov naslednik, deželni gubernij.

Deželnoknežja oblast je sprejela v službo prejšnje stanovske fizike, v Celju dr. Bischofa, ki mu je bil naslednik dr. Ignacij Frey pl. Freudenfeld.

Dr. Frey je umrl v Celju leta 1783. Imel je svoj dom in posestvo na Miklavškem hribu, kjer so po zadnji vojni odkrili Heraklejevo svetišče. Svojo posest je uporabil za ustanovo posebnega beneficija.

Dr. Frey je imel zadnja leta namestnika v dr. Pluskem. Leta 1781 je prišel iz Mürzzuschlaga v Celje dr. Mulej, ki se označuje zdaj kot okrožni in zdaj kot drugi mestni fizik. Pozneje najdemo na mestu celjskega okrožnega fizika grofa dr. Ludovika Grosa, dr. Avgusta Berana, dr. Jožefa Kaiserja in dr. Jožefa Šubica, slovenskega pisatelja in Janežičevega sodelavca. Leta 1851 je nastopil službo dr. Štefan Kočevar, znan Ilirec, vodja celjskih in Štajerskih Slovencev sploh, ki je po reorganizaciji politične uprave bil okrajni zdravnik za Celje in Brežice (umrl je leta 1883).

Za mesto službenega zdravnika se je potegoval Dolenjec dr. Štefan Tobija Brenčič, ki je leta 1813 opravil doktorat v Pešti in je navedel v svoji prošnji, da zna tudi latinski, italijanski in slovanski jezik. Bil je doktor medicine in izprašan ranocelnik. Okrog leta 1840 je kot privatni zdravnik deloval v Celju dr. Jožef Wasser, okrog leta 1850 pa dr. Herman Eis.

Privatno prakso so imeli tudi mnogi kirurgi, katerih imena so se iz te dobe ohranila. Vendar menjavajo oznake: padar, ranocelnik, kirurg. Nekateri kirurgi so si ustvarili celo tradicijo.

Kakor v Celju je tudi v njegovi pokrajini nastalo nekaj špitalov, ki so pa bili vsi prav majhni in so oskrbovali ne samo bolne, ampak tudi ostarele siromašne ljudi.

Laško je imelo kar tri špitale; stari špital je že v XV. stoletju ustanovil plemič Ivan Meusenreiter, Valvasorjev špital je leta 1560 obnovil Ivan Baptist Valvasor, sorodnik velikega zgodovinopisca. Kmečki špital je leta 1695 ustanovil grof Mihael Vajkard-Vetter Lilijski. Šoštanjski, braslovški, žalski in vitanjski špital so razmeroma mladi, kajti poročila o njih imamo šele iz XVIII. stoletja. Ustanovniki so posamezniki. Vojniška občina je majhen špital sicer ustanovila, ni pa bilo sredstev, da bi lahko zaživel. Pač pa je bil starejši špital v Konjicah.

Organizacijske osnove so bile torej v začetku XIX. stoletja v vsej pokrajini dane. Zdravljenje samo je gotovo sledilo splošnemu razvoju. Tako so cepljenje proti osepnicam po Jennerju avstrijske dežele prevzele že v začetku XIX stoletja. Leta 1834 so na Štajerskem cepili proti kozam 20.511 otrok, necepljenih jih je ostalo samo 6844.

Nova organizacija in napredek zdravstvene službe je bil v zvezi z osvoboditvijo družbe in posameznikov, ki jo je začela revolucija leta 1848. Šlo je postopoma, izprva bolj počasi, pozneje pa hitreje. Prinesla je izpremembe tudi v zdravstvu. Razvoj je potekal ob naslonitvi na bolnico. Že leta 1824 so napravili prvi korak; tedaj so v špitalu 26 postelj odredili za pljučne bolnike. Nato pa je nastal zastoj in je vojna uprava prehitela civilno. Zgradila je vojno bolnico na sedanjem Šlandrovem trgu, na mestu, kjer je konec XVIII. stoletja stalo poslopje, imenovano Kazina. Ta bolnica

je dočakala staro Jugoslavijo, čeprav zadnja leta že ni več mogla rabiti svojemu namenu. Znan in popularen vojaški zdravnik je bil plzenski rojak dr. Adalbert Cyppl.

Lekarne

Prve lekarne so bile pri nas v samostanih. Vodili so jih tisti menihi, ki so bili hkrati zdravniki. Kjer je bil v samostanih red, tam so se lekarne ohranile do njihovega razpusta. Najbolj znana samostanska lekarna je bila pri nas v Olimju. Nastala je razmeroma pozno, saj je bil grad spremenjen v samostan šele leta 1663. Lekarna je bila združena s špitalom. Lekarniški prostor, ki je bil v pritličju stolpa, se je ohranil do današnjega dne. Je velika lekarniško-medicinska slikarska redkost.

Lekarne so pa imeli tudi kirurgi in zdravniki. Zlasti kirurgi so se pritoževali proti samostanskim lekarnam, ki so dajale zdravila tudi zunanjim bolnikom in so jim zato delale nekako konkurenco.

Samostojne lekarne so nastajale v mestih. Celje je dobilo svojo prvo lekarno sorazmerno zgodaj. Prvi celjski lekarnar je bil verjetno Adam Schwaiger. Leta 1578 so ga deželni stanovi imenovali za deželnega lekarnarja celjske četrti. Lekarna je bila njegova last, od deželnih stanov je prejemal samo skromno nagrado. Njegov naslednik je bil neki Fadigat 1589.

Fadigat je najbrž zapustil Celje v začetku l. 1603, verjetno zato, ker je bil protestant. Deželni stanovi so imenovali za naslednika mladega Horacija Carminelija, ki je bil poprej lekarniški pomočnik v Ljubljani. Ko se je Carmineli pozneje vrnil kot lekarnar v Ljubljano, kjer je postal celo župan, je dobil službo deželnega lekarnarja v Celju Dominicus Tomassino (1620). Ta pa je kmalu umrl in njegovo mesto je dobil lekarniški pomočnik Adam Vogl (1622). Leta 1638 je Voglovo deželno lekarno prevzel Ludovik Hannenstein. Nekaj let pozneje je Hannenstein sprejel službo deželnega lekarnarja kranjskega in se preselil v Ljubljano. Celjsko lekarno pa je skušal obdržati in jo je vodil po svojem pomočniku. Toda štajerski deželni odbor se s tem ni strinjal. Hannensteinu je vzel naslov deželnega lekarnarja in mu ukinil tudi pičlo plačo, ki je bila s tem naslovom vezana. Lekarne pa Hannenstein ni hotel dati iz rok, ampak jo je prodal nekemu Pavlu Cuculetu. O tej lekarni se navaja, da je bila pod rotovžem, ki je bil tedaj na Glavnem trgu. Iz leta 1670 je poročilo, ki pravi, da je lekarna na Glavnem trgu v hiši št. 1, to je v tisti hiši, kjer je bila do nove Jugoslavije in je zdaj v njej Kompas. Cucule, ki je bil zelo dober lekarnar, je umrl leta 1683. Njegovo lekarno so začeli označevati kot mestno, po Hannensteinovi odpovedi je namreč deželni odbor ni hotel priznati kot deželno. Leta 1719 je bil lastnik mestne lekarne neki Vossneinkel. Za njim jo je podelovala vdova. Leta 1743 je vodil to lekarno zdravnik dr. Leopold Henrik Heipl, verjetno njen brat. Dr. Heipl je prodal lekarno Ignaciju Czussenu, a od tega jo je leta 1745 kupil Jožef Ferjančič za 550 goldinarjev. Medtem je nastala v Celju še druga lekarna. Po Hannensteinovi odpovedi je namreč deželni odbor imenoval za deželnega lekarnarja Gregorja Willmanna, ki je imel svojo lekarno na drugem mestu. Ko je bila v letih 1646 do 1647 v Celju kuga, se je Will-

mann zelo hrabro držal. Ostal je na mestu, medtem ko sta se drugi lekarnar in zdravnik umaknila. Willmann je umrl leta 1656 in lekarno je prevzel Andrej Philomena, ki se je poročil z Willmannovo vdovo. Leta 1682 je postal naslednik Gottfried Willmann, njegov pastorek. Leta 1715 je prešla lekarna v roke njegovega zeta Jakoba Westermacherja, ki je postal zelo vpliven mož, bil je celo celjski župan. Leta 1752 je prevzel lekarno Janez Boštjan Tušek. Bila je tedaj v Gosposki ulici. Ker Tušek ni mogel izhajati, je leta 1756 prodal lekarno že navedenemu Jožefu Ferjančiču, lastniku mestne lekarne.

Izza leta 1756 je imelo torej Celje zopet samo eno lekarno, mestno, ki je v tistem času dobila ime »Pri orlu«. Za Ferjančičem je leta 1781 prevzel lekarno Jakob Kayser, dotlej provizor samostanske lekarne v Olimju, ki se je poročil s Ferjančičevo hčerjo Frančiško. Po Kayserjevi smrti je leta 1790 prevzel lekarno Franc Ksaver Baumbach. Njemu je leta 1816 sledil Franc Baumbach jun., o katerem je znano, da se je mnogo bavil z analizo domačih zdravilnih vrelcev. V poletnih mesecih je imel v Rogaški Slatini sezonsko lekarno. Mlajši Baumbach je leta 1818 odstopil obrt svoji materi Ani, zelo ugledni ženski, sam je nadaljeval delo v Mariboru.

V Baumbachovem času se je znatno spremenil javni značaj lekarniškega poklica. Kakor kirurgom so dotlej tudi lekarnarjem pripisovali obrtni značaj. Kot predpogoj za vstop v uk so zahtevali triletni obisk latinske šole, nato je bilo treba napraviti izpit pred krajevnim gremijem (stanovskim cehom) in ga dati potrditi centralnemu gremiju v Gradcu. Za dosego samostojne obrti je bil po predpisih iz srede XVIII. stoletja potreben izpit na medicinski fakulteti. Leta 1820 je pa izšel dvorni dekret, ki predpisuje za lekarnarje (apotekarje) doktorat kemije ali izpit za magistra farmacije na univerzi. Spremenil se je tudi notranji značaj lekarniškega dela. Lekarnarjeva kuhinja ali oficina, v kateri so kuhali zeljišča in izdelovali kemikalije, je stopala bolj in bolj v ozadje, kajti pojavljali so se večji laboratoriji, ki so izdelovali zdravila in kemikalije, tako da je lekarnam v bistvu preostala sestava in prodaja zdravil. Spomin na lekarniške kuhinje, ki so imele tajinstveni značaj, se je ohranil v literaturi. Ana Baumbachova je umrla leta 1876, stara skoraj sto let. Z njo se konča starejša doba celjskega lekarništva.

Cerkev in vera

Celjska župnija

Organizacija in materialna osnova

Celjski župnik v dobi Celjskih grofov nikakor ni bil najpomembnejši med svojimi sosedi. Pred njim so bili župniki v Laškem, Konjicah in Žalcu; saj so večinoma ti izmenoma vršili službo arhidiakona, tj. namestnika patriarha oglejske cerkve. V določenem pogledu je prednjačila tudi župnija v Novi cerkvi, sa je bila leta 1467 inkorporirana krškemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem in je župnik tedaj dobil naslov kanonika. Sčasoma je

pa celjska župnija le prišla na prvo mesto. Od leta 1655 do leta 1790 so bili njeni župniki z izjemo v letih 1702 do 1715 arhidiakoni oglejske cerkve. Izza leta 1755 pa nosijo naslov infuliranih opatov, ta čast je bila v Celje prenesena iz Šmartnega pri Slovenjem Gradcu. Čeprav so tudi ostali sosedni župniki imeli podložne kmetije, je bil celjski župnik v tem pogledu najmočnejši. Najlaže je prenašal izredne obremenitve, ki so nastajale konec XV. in v začetku XVI. stoletja zaradi turških in drugih vojn. Na povečanje obremenitev je vplivalo tudi rimsko pravo, saj je že cesar Maksimilijan I. smatral, da pripada cerkvena posest državi oziroma njenemu gospodarju cesarju. Leta 1523 je vladar zahteval tretjino cerkvenih dohodkov, ob obleganju Dunaja leta 1529 pa celo četrtino vsega cerkvenega premoženja. V Laškem so morali tedaj zastaviti nadžupnijske dohodke. To se je dogajalo tudi pozneje, celo še v XVII. stoletju. Brez pomena tudi ni bilo dejstvo, da je bila laška župnija konec XV. in v prvi polovici XVI. stoletja inkorporirana tržaški škofiji, novocerkovska pa trajno strassburškemu kapitlju in žalska stiškemu samostanu.

Kdaj sta celjska župna cerkev sv. Danijela in župnija dobili svoji imenji, ni znano, vsekakor je bilo to rano in sta imenji z novimi obdaritvami rasli. Manjše od župnijskega je bilo cerkveno imenje, ki je imelo podložne kmetije v Levcu, v Ločah pri Šmartnem v Rožni dolini, v Podvinu pri Polzeli, pri Braslovčah, pri Sv. Rozaliji in v Žalcu. Neposredna zemljiška posest je bila na severni strani mestnega obzidja, ob Koprivnici in ob mestnem jarku vzdolž sedanje Vodnikove ulice, na Spodnji Hudinji pri Koštomajevem mostu in na Teharju. Gorske ali vinogradniške podložnike je imelo imenje v Prednjem hribu pri Celju in v Podvinu pri Laškem. Žitno desetino in tako imenovani koplevnik (ajdo, kure, predivo) so dajali cerkvi nekateri kmetje v Spodnjih Slemenih, Gabrovcu, Bezovici, Želčah (med Vojnikom in Dramljami).

K cerkvenemu imenju cerkve sv. Danijela je bil vključen beneficij Marijinega oznanjenja ali Naše ljube gospe pod stolpom, ki je bil namenjen za vzdrževanje organista. Med podružnicami so še nekatere imele naturalne dohodke za svoje materialne potrebe: sv. Miklavž vinograd in manjšo denarno dajatev od celjske gospoščine in kmeta Rjavca na Spodnji Hudinji, sv. Duh — dve njivici in izza leta 1774 dve kravi, dani v rejo.

Pomembno je bilo ž u p n o i m e n j e, ki ga je uporabljal opat za svoje potrebe.

Najstarejši zapis je izjava, ko jo je vikar Lukež Hamerstyl podal leta 1542. Po tej izjavi je bilo podložniško imenje vredno 32 funtov 6 šilingov 28 in pol feniga. Neposredno njivsko posest je cenil na 45 funtov, dva travnika na 50 funtov in vinograd na Miklavškem hribu na 24 funtov. V Celju in okolici je bilo služnih 32 domcev (hiš). Podložnih kmetov je bilo 25, bile so raztreseni od Šmarja do Libije in Gomilskega. Na Miklavškem hribu je bilo 21 župniji služnih vinogradov, ki so jih imeli meščani in kmetje, 6 vinogradov je bilo v Zavodni, posamezni tudi drugje.

V hlevu je imel vikar konja, vrednega 4 funte, kravo, vredno 1 in pol funta, tele, vredno pol funta, in svinjo, vredno četrt funta.

Izza XVI. stoletja se je imenje močno povečalo s tem, da so župniki prevzeli več beneficijev, ki so z volili nastali pri posameznih oltarjih in cerkvah, da bi se z njimi vzdrževali posamezni duhovniki, ki so imeli dolžnost, da za ustanovitelja čitajo mašo — navadno vsak dan ali pa vsaj določene dni. Beneficiji so redno imeli podložne kmetije in zemljišča, često tudi hišo. Zato je umevno, da so uživalcem nalagali znatne obveznosti. Manjše obveznosti so terjale ustanove, ki so temeljile samo na denarju.

Povečanje imenja (župnijske prebende) kaže že vpis v deželno desko, ki se glasi:

»Župnija Celje z beneficiji sv. Miklavža, sv. Maksimilijana in sv. Marjete, s kaplanskim imenjem sv. Barbare, rogaško ustanovo in beneficiatnima hišama sv. Barbare in sv. Maksimilijana v celjskem okrožju. Lastnik je mestni župnik.«

Župnik Janez Baptist Stermšek leta 1716 to naslovno navedbo še dopolnjuje. V svoji izjavi pravi, da ima v posesti cesarsko mestno župnijo s petimi inkorporiranimi (vtelovljenimi) in dvema neinkoporiranima beneficijema — sv. Janeza in sv. Duha v Konjicah.

Kako je bilo z navadnimi beneficiji? Beneficij sv. Nikolaja je bil ustanovljen — pri sicer neznanem oltarju župne cerkve. Beneficij sv. Maksimilijana je bil povezan s cerkvijo sv. Maksimilijana; znan je zlasti po tem, ker sta ga, dokler je bil še samostojen, med drugimi imela v posesti Primož Trubar in Tomaž Hren. Beneficij sv. Marjete je bil prvotno pri oltarju sv. Marjete. Beneficij sv. Barbare je bil ustanovljen pri Barbarinem oltarju in je bil že leta 1545 okrepljen z beneficijem sv. Križa, ki je bil pri križevem oltarju. Rogaška ustanova je verjetno nastala iz dveh beneficijev: Blažene device Marije a Latere in sv. Ane pri Aninem oltarju; ustanovniki so bili gospodje Rogaški.

Beneficiatna hiša sv. Barbare je bila na sedanjem Slomškovem trgu na severni strani stare šole. Poleg nje je stala Maksimilijanova beneficiatna hiša. Obe hiši sta leta 1798 pogoreli. Pogorišče sta kupila Jurij in Terezija Krajnc, ki sta zidovje obeh hiš uporabila za obnovljeno, toda enotno zgradbo. Danes tvori obnovljena zgradba vzhodno krilo hiše, v kateri je lekarna.

V izjavi leta 1716 omenjeni neinkorporirani beneficij sv. Janeza se je pozneje zopet osamosvojil in se je šele leta 1803 trajno združil z župnijsko prebendo. Beneficij sv. Duha je pa bil vezan na oltar sv. Duha v konjiški cerkvi. Bil je eden beneficijev velike v XIII. stoletju ustanovljene bratovščine Žalostne Matere božje, ki se je razširila po vsem savinjskem arhidiakonatu in imela na tisoče članov in mnogo posestev. V dobi reformacije je ta bratovščina mnogo trpela. Obnovil in poživil jo je ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je bil v mladih letih kaplan bratovščine pri oltarju Blažene device Marije v kapeli Treh kraljev v Celju. Tedaj so sedež bratovščine prenesli v Celje.

Tomaž Hren je stanoval — kadar je bil v Celju — v Maksimilijanovi beneficiatni hiši, ki jo je našel skoraj porušeno in jo je iz temeljev na novo pozidal. O tem še danes priča napisna plošča, ki je opremljena s Hrenovim grbom in se nahaja v severni steni veže po Kranjcu obnovljene hiše. Po

Ignaciju Orožnu je bila plošča poprej na zunanji steni še samostojne Maksimilijanove beneficiatne hiše.

Besedilo pravi, da je to hišo leta 1598 popolnoma obnovil Tomaž Hren — v čast Matere Device, naročajoč, da bi naslednik molil zanj in jo užival.

Čeprav besedilo ne omenja sv. Maksimilijana, ampak samo Marijo Devico, moramo verjeti ukoreninjeni tradiciji, da je druga hiša zares pripadala Maksimilijanovem beneficiju, župnik jo je pač dal Hrenu v trajno uporabo, ostala pa je še nadalje sestavni del župnikove prebende.

Sama bratovščina Žalostne Matere božje je bila razpuščena leta 1783 in je premoženje prevzel verski fond. Omenjeni beneficij Matere božje v Kapeli Treh kraljev, ki je prav zaradi njega in novega oltarja spremenila svoje ime v Kapelo Žalostne Matere božje, je bil imeniten, imenoval se je cesarski beneficij — *beneficiatus caesareus*, kajti kot naslednik Celjskih grofov ga je podeljeval vladar. Ko je bila bratovščina ukinjena, je kupila posest gospoščina Novo Celje, od izkupička so izročili verskemu fondu 1000 goldinarjev.

Poleg navedenih osmih beneficijev, jih je bilo po ugotovitvah Ignacija Orožna v župni cerkvi in v podružnicah še 15. V celjski župniji bi bilo torej moralo biti 23 kaplanov, toda vsi beneficiji nikdar niso bili zasedeni. Glede nekaterih nimamo pravih posestnih in drugih podatkov, posamezne so celo odtujili. Ti beneficiji so bili:

Naše Ljube gospe pod zvonikom, ta beneficij je imel beneficiatno hišo na Tomšičevem (Glavnem) trgu; leta 1786 jo je kupil trgovec del Negro, pozneje sta si jo pridobila Matija in Uršula Kranjc, ki sta jo stavbno združila z že omenjeno lekarniško vogalno hišo;

sv. Martina, ki je bil leta 1766 združen z gotoveljsko župnijsko prebendo; pozneje ga je kupil pl. Führenberg, lastnik Rabensberga.;

sv. Uršule, ki mu je verjetno pripadala hiša v Zidanškovi (Gosposki) ulici, znana pod imenom »hiša z antičnimi vrati«;

sv. Katarine, o katerem ne vemo razen imena prav nič;

sv. Trojice, ki je bil bržčas v plemiški hiši na Tomšičevem trgu — najvišjem poslopju trga — v kapelici, v kateri so se za reformacije poskušali zbirati protestanti;

sv. Andreja v Andrejevi cerkvici ob Koprivnici; leta 1789 je umrl zadnji kaplan, Simon Klinc, ki ga je užival, in beneficij so hkrati z beneficijem sv. Florijana v Vojniku uporabili za dotacijo frankolovske župnije;

sv. Duha v podružnici; ta beneficij je še s tremi drugimi: starega špitala in pokopališke kapelice sv. Janeza v Laškem ter Marijine cerkve na Svetini prišel v last duhovnika Martina Spagnola, po čigar smrti ga je leta 1688 cesar Leopold I. podelil celjskim minoritom; z minoritsko gospoščino ga je leta 1829 kupil Jožef Draš;

sv. Antona v cerkvi sv. Duha in sv. Andreja na Gornjem Celju; ta beneficij je arhidiakon Polydorus da Montagnana izročil ljubljanskim jezuitom za podporo ubogim študentom, kasneje so si ga hoteli pridobiti novoklošterski menihi;

sv. Nikolaja pri cerkvi na Miklavškem hribu, ki je v XV. stoletju še imel kaplana;

sv. Marije v spodnjem celjskem gradu, ki pa se omenja samo še leta 1460;

Najmlajša sta beneficij sv. Jožefa in Freydenfeldov kuratni beneficij. Prvi je nastal pri cerkvi sv. Jožefa. Ustanovila sta ga duhovnik Jurij Jožef Žirovtnik in opat Martin Ferdinand Bartholotti leta 1776. Dala sta toliko sredstev, da sta pri cerkvi zgradila beneficiatno hišo. Prvi beneficiat je bil sam Žirovtnik. Po njegovi zgodnji smrti mu je sledil Ambrož Perkan in temu Jožef Zore. Slednji je leta 1809 odšel drugam in beneficij so uporabili za preskrbo tretjega kaplana pri župni cerkvi.

V isti namen je Ignacij Frey pl. Freydenfeld, doktor medicine in okrožni fizik, leta 1780 ustanovil Freydenfeldov beneficij. Dal mu je hišo na Miklavškem hribu, ki so jo imenovali Angerjev ali Kopunov dvor, danes pa je znana kot Janičevo ali Sadnikovo. Leta 1809 so ga priključili župnijski prebendi proti obvezi, da bo opat sam vzdrževal tretjega kaplana.

Poleg tolikšnega števila beneficijev pa dva aktivna kaplana, ki jih je imela župnija od davna, nista imela nobene beneficiatne posesti. Pripadala jima je zbirca in štola. Prvi kaplan se je imenoval vikar, ker je za župnika (opata) vodil pisarno.

Oba kaplana sta stanovala v kaplaniji. Ta je leta 1798 pogorela. Leta 1809 so jo obnovili, leta 1820 pa povečali in gradbeno vskladili z gimnazijo. Poleg je že od nekdaj stala stara mežnarija, lesena hišica, ki je prav tako leta 1798 pogorela. Leta 1821 so v zvezi s šolskim poslopjem zgradili novo enonadstropno mežnarijo, ki so jo z obokom nad prehodom povezali s šolskim poslopjem. Pozneje je kaplan Valentin Predovnik mežnariji dodal še drugo nadstropje kot stanovanje za organista in si je za to izgovoril najemnino od 1823 do 1848.

Opatijska gospoščina

S priključenimi beneficiji se je župnijska posest močno dvignila, odkar je župnik postal opat, so jo navadno označevali kot opatijsko gospoščino. Njeno stanje nam prikazuje urbar, ki nosi datum 12. oktobra 1757.

Po tem urbarju je imela opatijska gospoščina pet uradov.

Libijski urad je imel podložnike v Libiji pri Mozirju, na Gomilskem, v Topolju pri Braslovčah, pri Št. Lovrencu pri Preboldu, v Šempetru v Savinjski dolini in v Vrbju.

Griški urad v Grižah, Gornjem in Spodnjem Grušovlju, v Gornji Ložnici, na Št. Jungerti, v Drešinji vasi, Levcu, Gaberju, na Spodnji Hudinji, v Zavodni in Gorici.

Leški urad v Lešju, v Zadržah, Na Vrhu, v Ogorelcu, Pod Prežinom in v Košnici.

Ponikevski urad na Hotunjem, v Gornji vasi pri Št. Vidu.

Breški urad na Bregu, Šmiklavškem hribu, v Polulah, Čretu, na Lavi, v Gaberju, Za gradom, na Gornji in Spodnji Hudinji, v Zavodni in Celju.

Marsikje je imela prebenda gorsko pravo, vrečno desetino (koplevnik), žitno in vinsko desetino.

Imenje sv. Maksimilijana je imelo po posestnem urbarju z istim datumom tri urade.

Gornjegrajski urad je imel podložnike v Kokarju, Juvanju, Nizki, na Poljani in Teru.

Pernovski urad v Pernovem, Pod goro, na Št. Jungerti, na Gozdniku in Pirešici.

Vrbski urad v Vrbju, Drešinji vasi, Ogorevcu, Šmartnem, Zavodni in Gornji Hudinji.

Gorsko pravo je imelo imenje v raznih goricah: Na Št. Jungerti, Pod Prežinom, na Šmiklavškem hribu.

Kakor rečeno, je opatijski gospoščini leta 1803 pripadlo tudi kaplansko imenje oltarja sv. Janeza, ki je imelo podložnike: v Golšah pri Šmartnem ob Paki, v Lokah pri Ponikvi, na Gaberniku, v Podplatu in Vodenovem pri Šmarju, v Ravnah, Topolšici, Skornem in Lokovici pri Šoštanju, v Dobrteši vasi in Zvodnem pri Šempetru v Savinjski dolini. Tu in tam je imelo imenje gorsko pravo, vrečno žitno in vinsko desetino.

Na osnovi zakona o ukinitvi podložniških razmerij je dobila opatija 44.002 gld. 25 kr. odškodnine.

Župnijska prebenda je imela tudi 46 tri četrt orala lastne zemlje. Obsežena je posest tako imenovanega Freydenfeldovega beneficija na Miklavškem hribu v velikosti 5 in ene tretjine orala, ki jo je opat Hobelnik kupil leta 1804.

V XIX. stoletju je bilo nekaj zemlje prodane: leta 1845 državni upravi za gradnjo železnice, leta 1849 pivovarnarju Tappeinerju med železniško postajo in skladiščem ter bivšim jarkom, leta 1854 Francu Jezerniku v Polulah (domačija Grenadir), leta 1874 erarju (državni upravi) kot stavbišče za cinkarno.

Pred vhodom v Maksimilijanovo cerkev so stala gospodarska poslopja, pripadajoča prvotno Maksimilijanovemu beneficiju. Velik kozolec s 4 okni je leta 1858 zgorel in ga niso obnovili, tudi ostala poslopja so polagoma podrli. Na Miklavškem kribu je imela opatija gosposko hišo.

Župnišče samo ali opatija je četverokotna sestavljena zgradba z dvoriščem v sredi. Južna in vzhodna fronta sta dvonadstropni in severna in zahodna pa nižji. Južna fronta, ki je skrajšana zaradi vhoda, služi za stanovanje, vzhodna fronta ima v južnem delu prostore za stanovanje, v severnem pa za shrambe. Severna in zapadna fronta sta gospodarski poslopji. V bistvu zgradba, ki po kvaliteti zaostaja za župnišči v soseščini, nastalimi v istem času. Gospodarski del zgradbe je že izgubil svoj pomen.

Sedanja opatija je že četrto opatijsko poslopje. Leta 1590 je dobil župnik dovoljenje, da odproda nekaj zemljišč in si s kupnino sezida novo župnišče. Sredi XVII. stoletja so to župnišče obnovili in mu nadzidali drugo nadstropje. Leta 1687 je župnišče pogorelo in so ga morali obnoviti. Isto se je zgodilo leta 1798. Tokrat so župnišče obnovili v letih 1801—1804.

Župniki: Lenart Mendech (1487), Andrej (1496), Matija (1500), Sigmund Grabschopf (Sivec, 1528), Luka Hammerstyl (1542), Martin Duelacher (1544), Primož Jurak (1550), Nikolaj Koret (Coret, 1574), Mihael Kupec (1584, 1597), Elija Gallenberger (1600), Andrej Nepokoj (1602, 1613), Caharija Menik (1618, 1625), Jakob Veseli (1626, 1639), Gregor Žolej (1640—1651). *Župniki — arhidiakoni.* Bernard Maurisič pl. Maurisberg (1655—1682), Andrej Graff (1683—1702), Ivan Strmšek (1703—1724), Jakob Jožef Jamnik (1726—1731), Jožef Maksimilijan Bartholotti (1732—1754), Martin Jožef Sumpichler (1755—1762), Martin Ferdinand Bartholotti (1762—1785), Peter Anton Segher pl. Weissenhaus (1786—1799). *Župniki — opati:* Franc Anton Hoblnik (1801—1828), Franc Ks. Filip Schneider (1829—1845), Anton Martin Slomšek (1846), Matija Vodušek (1847—1872).

Župna cerkev in podružnice

Župna cerkev sv. Danijela je v tej dobi doživela svojo tretjo fazo: barokizacijo, ki sicer ni popolnoma prikrila gotike. Glavni baročni elementi v cerkvi so: kipi na konzolah v kapeli Žalostne matere božje, ki so nadomestili prejšnje gotske, železna vrata te kapele, stranska zazidana vrata na južni strani cerkve (kamnosek Lenz), glavni vhod v cerkev, polkrožna apsida; veliki v benečanskem slogu izdelani glavni oltar, več slik, nad katerimi so najpomembnejše tri: Jantlovo Obglavljenje sv. Barbare, Metzingerjeva sv. Družina in sv. Florijan, ki zliva vodo na celjsko mesto. Zadnja izmed navedenih slik je posebno znana zaradi upodobitve mesta. Cerkvi jo je daroval pekovski ceh, to navajajo cehovska pravila. Vsi ti elementi so še ohranjeni, ni pa več baročnega stolpa s čebulasto streho, kajti po požaru leta 1798 poškodovani prejšnji stolp so po več desetletjih (1877) nadomestili z moderno-gotskim, v tem slogu so preoblikovali tudi zakristijo na južni strani cerkve.

Cerkev ni imela kripte. Vendar so v njej pokopavali odlične ljudi. Na to spominjajo nagrobniki oziroma spominske plošče: tridentinskega škofa Hermana, nezakonskega sina Hermana II. Celjskega, umrlega leta 1421; Suzane Turjaške (Auersperg), umrle leta 1486; njenega moža Andreja Hohenwart, umrlega leta 1503; Krištofa Višprijskega, zastavnega lastnika Vitanja, umrlega leta 1514, in žene Elizabete, roj. Liechtensteinske; cesarskega svetnika Sigmunda Schrotta Kinderberškega, umrlega leta 1571, doktorja Jakoba Straussa, lastnika Štrovsneka in medicinskega pisatelja, umrlega leta 1590; meščana Wolfa Pauernfeindta, umrlega leta 1592, Marjete grofice Thurn, roj. Lenković, umrle leta 1656; Ane Marjete Saverin, roj. pl. Schrott; dr. prava Janeza Vida Maurissiza, umrlega leta 1669; Jurija Karla barona Reisiga, lastnika Pilštanja, Žusma itd., umrlega leta 1667; arhidiakona in župnika dr. Bernarda Maurišiča pl. Maurisberga, umrlega leta 1682; Andreja Ludovika grofa Thurn-Valsassina, umrlega leta 1695; grofa Sigmunda Gaisrucka, padlega leta 1704 pri Radgoni v boju z ogrskimi uporniki; grofa Rudolfa Feliksa Reisiga, lastnika Gornjega Lanovža, umrlega leta 1756; dr. Martina Jožeta Sumpichlerja, arhidiakona, umrlega 1762; mestnega sodnika

Antona Schifferla, umrlega leta 1760, bratov Ludovika in Karla Antona grofov Gros in Vilanova, umrlih leta 1758 oziroma 1778, lastnikov Prešnika.

Okrog cerkve je bilo do leta 1784 pokopališče. Zid, ki ga je omejeval, so prodali leta 1794, leta 1799 so prodali tudi pokopališko kapelico sv. Mihaela, nekdanjo kostnico.

Na pokopališče spominjajo v zunanjo steno cerkve vzidani nagrobniki: sester Neže in Ane Nevburger, staršev Daniele in Mihaela Cupitiana, ki sta nagrobnik postavila leta 1584; Lenarta Freiburgerja, umrlega leta 1591; mestnega župnika Mihaela Cupitiana, ki si je nagrobnik postavil leta 1592; Štefana Sibeničkega, lastnika Tabora, umrlega leta 1617, in žene Rozine, roj. Kupič, umrle leta 1610; meščana in trgovca Antona Platzerja, umrlega leta 1641, prve žene Suzane, roj. Sibenički, in druge žene, roj. Kraljnik; Erazma in Eve pl. Winterscheimb, ki ga je postavil sin Caharija leta 1657 in se mu napis zaključuje z latinski, italijanski, nemški in slovenski izraženo željo: Bog jem daj ta vezhni myr; grofice Marije Terezije Brunian, roj. Alari.

Izmed podružnic je cerkev sv. Miklavža na Šmiklavškem najbolje očuvala gotski značaj.

Cerkvica sv. Andreja, ki je bila blizu nekdanje grofovske palače ob Koprivnici so leta 1783 opustili in so jo 15 let pozneje začeli uporabljati za skladišče smodnika. Leta 1799 jo je od magistrata dobil Jurij Skaza, ki je v ta namen na Golovcu zgradil novo skladišče za smodnik. Skaza je poslopje prodal usnjarju Valentinu Jeretinu, a ta upok. poročniku Martinu Pustu, ki je v zakristiji stanoval. Martinov nečak Janez Pust je cerkev prodal Društvu Gustava Adolfa, ki jo je leta 1857 preuredilo v protestantovsko molilnico. Ko so protestanti leta 1906 zgradili novo cerkev na Otoku, je cerkev sv. Andreja najprej služila za ledenico in nato za skladišče. Zunanji zidni venec je izdajal nekdanjo cerkev: ko so leta 1962 poslopje spremenili v stanovanjsko hišo, so tudi ta znak odstranili. Na vzhodni strani cerkve je bila mežnarija: leta 1884 so jo podrli in na njenem mestu zgradili večje protestantsko župnišče. Tik na severni strani je bilo ob Koprivnici protestantsko pokopališče.

Na drugi strani Koprivnice stoječa cerkev sv. Maksimilijana je znana po tem, da je bil Trubar pri njej beneficiat. Leta 1784 so okrog cerkve uredili pokopališče, kajti pri sv. Danijelu so ga opustili. V cerkvi je še vedno — razen rimskih — vzidanih več krščanskih nagrobnikov, med njimi je plošča župana okoliške občine Janeza Gmajnerja. Ta in pa plošče matere opata Vrečka imata slovenski napis, na drugih je napis nemški. To nas ne sme motiti, nekaj desetin bogatejših meščanov je bilo pokopanih ob cerkvenem zidu in je spomin nanje ohranjen, na tisoče domačih ljudi je pa sprejela vase zemlja, ne da bi bil o njih ostal najmanjši spomin.

Kljub pokopališču so leta 1797 po povelju okrožnega urada zaprli tudi Maksimilijanovo cerkev in jo določili za skladišče za seno. Šele leta 1831 je vlada na prošnjo župljanov dovolila, da so jo zopet obnovili in usposobili za versko službo. Za obnovo so se posebno prizadevali trije možje: Maksimilijan Žibret, p. d. Črepinšek na Dobju (Gornji Dobrovi), Janez Jezernik, p. d., Jerek v Lokrovcu, in Simon Primožič, kovač za bakrene

izdelke v Celju. Stavba je bila v celoti obnovljena, dobila je nov zvonik, novo opremo in dva zvona iz bivše minoritske cerkve, mlajši izmed njiju je bil prvotno v pokopališki kapeli (karneriju) sv. Janeza v Laškem.

Leta 1842 je dobila cerkev stare orgle župne cerkve. Leta 1847 so pokopališče okrog nje povečali. V letih 1862 in 1863 so jo znova obnovili. Tedaj jo je poslikal Tomaž Fantoni, rojak iz Gemone, ki je mnogo delal v naših krajih. Po drugi svetovni vojni je bila cerkev znova obnovljena. Zidarska dela je opravil zidarski mojster Alojzij Črepinšek, slikarska pa mojster Stojan Holobar. Tedaj so okrog cerkve napravili park. V severnem delu parka so postavili Trubarjev doprsni spomenik, delo kiparja Zdenka Kalina.

Jugozahodno od cerkve je že od nekdaj stala kapelica nad izvirkom, ki so ga označevali kot »studenec obglavljenja sv. Maksimilijana« (*fons decolations st. Maximiliani*). Studenčku so pripisovali zdravilno moč.

Sredi preteklega stoletja je bila kapelica čisto zapuščena. Opat Matija Vodušek jo je leta 1869 dal v romanskem slogu obnoviti in povečati, določil jo je za večno počivališče opatov, vendar je v njej pokopan on sam.

Na zapadni strani velike ceste je do leta 1962 stala Maksimilijanova soseda, cerkev sv. Duha. Ta je nastala za Celjskih grofov kot špitalska cerkev. Ko so špital po izumrtju grofov prenesli v mesto, je cerkev ostala kot podružnica sv. Danijela.

Cerkev je imela tri ladjice in je bila v drugi polovici XVIII. stoletja barokizirana. Stolp je bil na zapadni strani.

Okrog cerkve je bilo od nekdaj pokopališče. Ko so jo podrli, da urede prostor okrog novega hotela, so ohranjene spomenike, vzidane v cerkveno steno, prenesli v mestni muzej.

Kakor Maksimilijanovo so ljudje imeli v čislih tudi cerkev sv. Duha. Vsekakor je vredno omembe, da je leta 1774 umrli Janez Dobnik, lastnik kmetije v Dobju (v Gornji Dobrovi), volil za cerkev dve kravi proti obvezi, da vzdržuje dve značilni kameniti znamenji, izmed katerih je večje v Dobju in manjše pod Flisom v Spodnji Dobrovi. Na severni strani cerkve je še v prvi tretjini preteklega stoletja stala lesena mežnarija. Ker je bila v slabem stanju, jo je po letu 1835 Jožef Draš dal porušiti. Bliže cerkvi je pa bila mrtvašnica.

Minoritski samostan

Navedel sem že, da so ta samostan ustanovili grofje Vovbržani in da so ga Celjski grofje stalno močno podpirali, kar je umevno, saj so si prav minoritsko cerkev mnogi predstavniki njihovega rodu izbrali za večno počivališče.

Samostan je nastal zapadno od prvotnega srednjeveškega naselja na sedanjem Trgu V. kongresa in je bil nekaj stoletij prilično samotna stavba. Samostan so s patriarhovim dovoljenjem gotovo ustanovili grofje Vovbržani. Do leta 1850 je bil v Marijini, nekdaj samostanski cerkvi latinski napis, ki je izražal, da so leta 1241 cerkev ustanovili in zgradili grofje Celjski. Mišljeni so lahko samo Vovbržani.

Za Jožefa II. je tudi minoritskemu samostanu grozila nevarnost, vendar ga tedaj še niso ukinili, kajti nekateri menihi so poučevali na glavni šoli, med njimi p. Mansuetus Zangerl kot ravnatelj. Dne 24. novembra 1808 je pa cesar Franc I. izdal odlok, da se samostan ukine in premoženje izroči verskemu fondu. Že maloštevilni samostanci so odšli v ptujski in mariborski samostan, v Celju je kot katehet glavne šole ostal samo p. Anselm Kožuh. Na razpust je gotovo vplivalo dejstvo, da so cerkev in samostan po požaru leta 1798 le delno obnovili.

Minoritsko imenje izprva ni bilo posebno veliko. Po davčnem spisku iz leta 1546 je imelo samo 24 kmečkih podložnikov: v Braslovčah, Novi vasi, Pernovem, na Brezovem in Graški gori, v Jezercih, Orli vasi in Gorenjem, na Lisci nad Sevnico, v Orešju, v Debru pri Laškem. Povečala se je pa, ko je leta 1688 dobilo štiri že omenjene Spagnolove beneficije: sv. Duha, kapele sv. Janeza v Laškem, starega špitala v Laškem in Marijine cerkve na Svetini. Urbar iz leta 1757 navaja pet uradov: stari samostan, stari špital v Laškem, naše Ljube gospe (na Svetini), sv. Janezu (v laški kostnici) in sv. Duha.

Marsikje je imel samostan popolno ali delno žitno in vinsko desetino. Vsa ta imenja je kupil Jožef Draš leta 1829 za 15.050 goldinarjev. Na osnovi zakona o kmečki odvezi je dobil 22.325 gld. 35 kr. konv. den. odkupnine.

Prvotna in že leta 1310 obnovljena cerkev je bila romanska. Okrog leta 1400 so ji dali gotsko obliko. Iz gotske dobe sta še ohranjena portal zakristije, kjer nad vrati dva celjska grofa klečita pred Marijo, in zvonica enega izmed dveh prejšnjih zvonikov. Leta 1687 je cerkev pogorela in podrla sta se ji oba zvonika. Nato so jo v baročnem slogu obnovili. Leta 1745 so cerkev na novo obokali, tedaj so verjetno zgradili tudi polkrožno apsido, ne da bi bili podrli pred njo gotski presbiterij, ki je služil kot kor duhovnikom. Ignacij Orožen navaja, da so ob tej priliki uporabili za stebre in cerkvena vrata 36 marmornatih rimskih kamnov, ki so jih bili pravkar izkopali pred cerkvijo.

1798 je cerkev znova pogorela in leta 1811 so jo — po razpustu samostana izročili mestu za bogoslužje v nemškem jeziku, v ta namen je bilo treba namestiti posebnega kaplana. Tedaj so cerkev popravili. Desni stolp so popolnoma podrli, levega so pa znižali. Graški slikar Matija Schiffer je leta 1813 apsido okrasil z lepo fresko.

Leta 1858 so pričeli zidati nov zvonik, ki so ga dokončali šele leta 1880, držeč se načrta arhitekta Bucherja. Obnovili so tudi fasado, levi zvonik so zdaj popolnoma podrli in deloma na njegovem mestu zgradili duhovniško hišo (1890). S stolpom in fasado so dali zunanjosti cerkve psevdoromanski izgled. Leta 1965 so cerkveno zunanjost ponovno obnovili in spravili na dan nekaj gotskih elementov.

V cerkvi so bile tri grobnice: v presbiteriju (pod velikim oltarjem) Celjskih grofov, na levi zadaj očetov minoritov in na desni ob vhodu gospodov Soteških.

Ko so leta 1813 odprli grobnico v presbiteriju, so 19 lobanj, ki so jih smatrali za lobanje Celjskih grofov in njihovih svojcev, vzeli iz nje in jih

shranili v stekleni omari za velikim oltarjem. Profesor Ivan Anton Zupančič je opremil omaro s primernim napisom. Leta 1954 so te lobanje prenesli v muzej. Do leta 1798 je bila v cerkvi na desni strani velikega oltarja tablica s popolnoma netočnim seznanom v cerkvi pokopanih Celjskih grofov.

Med slikami je (razen freske v apsidi) najpomembnejši sv. Anton Padovanski, delo Ivana Rannacherja. Pomembno delo so tudi klopi, ki jih je leta 1695 izdelal in bogato opremil z rezbarijami Simon Epenberger.

V zakristiji Marijine cerkve je vzidanih troje rimskih spomenikov: odlomek nagrobnika in po en odlomek dveh reliefov.

Leta 1826 so na dvorišču Perkove hiše (sosede Ljudskega magazina) v Prešernovi ulici odkrili mozaik, ga po prizadevanju inž. Byloffa dvignili in prenesli h glavnemu oltarju minoritske cerkve.

Minoritski samostan je bil velik, imel je obliko kvadratne stavbe z dvoriščem v sredi, toda odprto zahodno stranjo, kjer je bil prehod na vrt. Glavni del južne strani je tvorila cerkev s križnim hodnikom na dvoriščni strani. Ko je leta 1798 samostan zgorel, so ga samo toliko obnovili, da so se samostanci vrnili vanj iz privatnih hiš. Država je leta 1817 na dražbi prodala poslopje Ivanu Juriju Steinmetzu. Ta je podrl presbiterij in začel na vzhodni strani cerkve graditi veliko hišo, ki jo je dokončal šele njegov posestni naslednik Ivan Bočinek leta 1832. V novo stavbo so vzidali samostanski portal in del hodnika. Hiša je sorazmerno velika, v pritličju sta bili kazina in Elsbacherjeva trgovina, v obeh nadstropjih so bila stanovanja. Ivanu Bočinku je sledila žena Ivana. Od nje je hišo podedovala Ivana Mihelič. Proti njej je naperila tožbo Ljubljanska hranilnica zaradi sorazmerno majhne vsote. V februarju 1864 je bila dražba. Hišo je kupila mestna občina za 64.000 goldinarjev. Občinski odbor je sprva mislil v njej nastaniti mestne urade, toda prevladalo je mnenje, naj se vanje iz magistratnega poslopja preseli okrožno sodišče. Začela so se pogajanja z justično upravo, občinski odbor je leta 1868 začel poslopje preurejati za potrebe okrožnega sodišča. Delal je graški stavbenik Follius. Po zunanjosti je prav očitno posnemal slog magistratnega poslopja. Na novo je bilo treba sezidati kaznilnico v ozadju cerkve — na bivšem travniku. Leta 1871 se je okrožno sodišče preselilo. Za nove prostore je plačevalo primerno najemnino. Leta 1890 so na severni strani poslopja razširili in dvignili za eno nadstropje. Naslednje leto so že mislili na novo gradnjo. Oklepali so se še starega mesta, ki se ga je že prijelo ime »kresija«. Narejeni so bili podrobni načrti, toda izvršitev je preprečila vojna. Leta 1902 je poslopje kupila država. Sodišče ga je zapustilo leta 1914, ko se je preselilo v grofijo.

Samostan je bil vpisan v deželni deski pod številko 9. Kresija je v novi zemljiški knjigi dobila številko 450.

Samostan Sv. Klare

Samostan klarisinj v Celju se omenja samo enkrat, v volilu Katarine, vdove Habsburžana Friderika Lepega, leta 1329. Vendar pa enkratna omemba obstoja še ne more izpričati.

Kapucinski samostan

Nastal je po odločbi nadvojvode Ferdinanda in prigovarjanju njegovega graškega namestnika škofa Tomaža Hrena. Temeljni kamen je oktobra 1609 položil papeški nuncij škof Joannes Baptist, blagoslovil pa je dograjeni samostan sam Hren 14. novembra 1615.*

Za slikanje velike oltarne slike se je Hren leta 1613 pogodil s slikarjem Matevžem Plavcem (*Mathes Plauuez*).

Samostan ni smel imeti svojega premoženja, vendar je bil že izpočetka dobro preskrbljen: graščina Celje je dajala meso, vino in hrastov les za kurjavo; žički samostan žemlje in za velike praznike polovnjak vina in tele; graščina Konjice sol; celjski špital meso in vino proti obvezi, da menihi molijo eno mašo za Andreja Hohenwarta. Veliko ustanovo (4000 gld.) je leta 1769 volil celjski lecetar Anton Schifferl. Obveza je bila maša.

Prvi menihi so prišli iz Verone, pozneje pa je bilo med njimi več domačinov, a tudi Hrvatov, ki so se izkazali kot goreči duhovniki.

Leta 1785 je že padla odločba, da se samostan ukine, vendar so z izvedbo odlašali in nevarnost je minila.

Leta 1826 je dal gvardijan p. Franc Humpl zgraditi od mostu do planote pred cerkvijo nove pokrite stopnice, ki še danes stoje. Cerkev ima baročno fasado in v celoti čuva prvotno obliko, vendar je leta 1856 in 1853 dobila tri nove kapele. Malo prej (1856) je vojniški kipar Janez Rangus napravil nov glavni oltar in obnovil dva stranska. Oltarno sliko je naslikal ljubljanski slikar Miškevič, leta 1861 je Vojničan Spilar napravil novo prižnico.

Kapucinska cerkev je izza početka privlačna ljudska božja pot.

Dom lazaristov

Leta 1679 je bila v Celju in okolici huda kuga. Meščani so ponesli na hrib poleg mesta križ, ga tam zasadili in se zaobljubili, da zgrade na tem mestu cerkev sv. Jožefa. Leta 1680 so jo začeli graditi, pomagali so sosedje, leta 1681 ali 1682 je bila cerkev gotova. Kronogram nad glavnimi vrati ima letnico 1680. Cerkev je učinkovita baročna stavba z dvema stolpoma. Nato, do leta 1737, so zgradili kapelice križevega pota od vznožja griča do cerkve. Leta 1772 so po prizadevanju opata Bartholottija zgradili beneficiatno hišo. Kapital za vzdrževanje beneficiata sta pa dala Bartholotti in prvi beneficiat Jurij Jožef Žirovtnik. Drugi beneficiat Ambrož Perkan je postal kurat in dobil samostojno dušebrižniško področje. Jožef Zore je bil zadnji samostojni beneficiat. Bil je pri sv. Jožefu samo eno leto, ko je leta 1809 odšel, beneficiata niso več zasedli.

Leta 1852 so se pri Sv. Jožefu naselili lazaristi. Pobudo za to je dal Janez Klajžer, podvodja duhovniškega seminarja v Gradcu, ki se je seznanil z redom v samostanu de St. Lazare v Parizu. Za idejo sta se zavzela mariborski grof Brandis in zlasti škof Slomšek, ki je določil za naselitev

* P. pl. Radič, Ljubljanski knezoškof Tomaž Hren na Spodnjem Štajerskem, Ilustr. narodni koledar, 1898.

beneficiatno hišo pri sv. Jožefu. Občina je l. 1852 dala svet, da so hišo povezali s cerkvijo. Tudi bivši cesar Ferdinand in cesarica Maria Ana Pia sta prispevala 4000 goldinarjev. Že leta 1852 so prišli prvi misionski duhovniki: p. Konrad Hirl, p. Janez Klajžer, Jakob Horvat in Anton Žohar. Slomšek jih je 19. septembra 1852 instaliral. Leta 1860 je kongregacija pravno prevzela v posest cerkev, hišo in nekaj sveta naokrog, ki ga je bila že prej beneficiju dala mestna občina. Leta 1868 so podrli mežnarijo in hlev ter pozidali poleg starega nov dom.

Pod pobočjem so sezidali misionsko hišo.

V zvezi z naselitvijo lazaristov so obnovili tudi cerkev. Pomembno je bilo, da so leta 1853 na oltarju sv. apostolov postavili kip sv. Cirila in Metoda, pri tem so ves oltar pozlatili in ga napravili za središče bratovščine sv. Cirila in Metoda. Sicer so pa za cerkev lepo skrbeli, zdaj so obnovili to, zdaj ono.

Teharje

Navedel sem že, da se je Teharje kot župnija odcepilo od Žalca, in sicer že pred letom 1362, kajti tedaj se že javlja prvi teharski župnik.

Prvotna teharska cerkev sv. Martina je bila romanska, pozneje je dobila gotsko, a končno baročne oblike. Ignacij Orožen pravi, da je teharska cerkev ena izmed najmanjših župnijskih cerkva. Leta 1880 se je umaknila novi cerkvi.

Župnija je imela tri starejše in eno mlajšo podružnico. Mlajša podružnica je stala sredi naselja na srenjskem svetu, imenovanem Ledina. Leta 1699 so sodnik in svetovalci sklenili, da jo zgrade. Na pročelju je bil grb z letnico 1726. Pri tej cerkvi je teharsko sodišče imelo svoje sestanke. V novejši dobi jo je poslikal Jakob Brollo. V novejši dobi je cerkev propadla, ker ni bilo skrbnika. Stoji še samo baročni zvonik.

Cerkev sv. Ane je na bližnjih Vrheh na točki s krasnim razgledom. Dva grofovska grba, eden nad glavnim vhodom in eden na koru, govorita za to, da so cerkev zgradili Celjski grofje, vendar pravi vojvoda Ferdinand II. v neki listini, da jo je dal postaviti Friderik III., prvi naslednik grofov. Cerkev je bila sezidana v gotskem slogu, ki pa so ga pozneje s prezidavami precej zabrisali.

Cerkev sv. Lovrenca pod Prežinom je v naselju, ki ga zdaj označujemo kot Kompole. Iz vizitacijskega zapisnika iz leta 1545 posnemamo, da so jo zgradili plemeniti Safnerji, ki so razen Prežinskih, svojih sorodnikov po svaštvu, imeli tu svojo fevdalno posest. Pozneje so cerkvi docela zabrisali prave oblike.

Cerkev sv. Janeza stoji na skalnatem robu nad Kompolami. Osamljen stolp je naslednik nekdanjega grajskega stolpa. Leta 1525 je papež dovolil odpustek za tiste, ki bi na velikonočni in binkoštni ponedeljek ter na praznik Janeza Evangelista (tretji božični dan) obiskali cerkev, se tam spovedali in obhajali. Na tej podlagi je cerkvica postala božja pot. Dotično prošnjo so vložili trije kmetje: Mihael iz Št. Lovrenca, Matija z Vrhov in Pavel iz Most.

Na Teharju so imeli staro župnijsko poslopje, ki so ga nadomestili z novim leta 1822, staro poslopje so deloma uporabili za kaplanijo.

Župnija je imela manjše imenje, ki so mu bili podložni Gajšek v Prežinski vasi, Gajšek v Mostah in Košec v Kompolah. Razen tega je imela precej žitne, vinske in gorske desetine. Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil župnik 15 030 goldinarjev odkupnine.

Župniki: Henrik (1362), Joannes (1405), Jurij Rosenauer (1466), Lenart Bernegker (1466), Jurij Niklas (1528), Stefan Schlintra (1544), Boštjan Aicher (1616), Maksimilijan Lambert Trojer (1624, 1626), Pavel Poravne (1651, 1652), Jakob Šavs (1664), Jernej Wohlgemuth (1684), Karel Galič (1716, 1729), Mihael Jožef Srabotnik (1730—1746), Adam Vodenak (1746—1767), Franc Ksav. Wenz (1768—1784), Karel Lubej (1784—1788), Anton Battistig (1789—1803), Matija Majerlič (1804—1827), Martin Lampe (1827—1850).

Pri Št. Lovrencu so imeli lokalnega kaplana, podrejenega teharskemu župniku od 1787—1791. Pozneje, od 1815—1860, je bil tu skoraj neprekinjeno kak upokojen župnik.

Pražupnija v Strmcu (Novi cerkvi)

Leta 1455 je papež Nikolaj V. izdal odlok, da se ta pražupnija inkorporira kolegiatnemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem. Preden je odlok obveljal, je papež umrl. Pij II. je leta 1459 odlok obnovil, toda tudi on je umrl, preden je odlok stopil v življenje. Definitiven je postal šele odlok papeža Pavla II. iz leta 1468.

Kolegiatni kapitelj je kot župnika redno nameščal kakega svojega kanonika, ki je moral oddajati del dohodkov kapitlju.

Za časa turških napadov in kmečkih uporov je župnija mnogo trpela, župnijsko gospodarstvo si je po mnogih letih le s težavo opomoglo, začasno je bilo prebendo treba celo zastaviti.

Strassburški kapitelj je nameščal tudi duhovnike župnij, ki so se izločile iz novocerkovske pražupnije. Ko je bil oglejski patriarhat ukinjen in so nastali novi škofijski teritoriji in odnosi, so oddaljene župnije prešle v redno škofijsko (lavantinsko) jurisdikcijo, glede Nove cerkve je pa še veljalo pravilo, da jo kapitelj podeljuje svojemu kanoniku, toda ob soglasju škofije.

Župnijska cerkev sv. Lenarta je bila prvotno zgrajena v romanskem slogu. O priliki turških pohodov v drugi polovici XV. stoletja je bila močno poškodovana. Ko so jo obnovili, so ji dodali lep gotski presbiterij in ob njej sezidali stolp. Okrog cerkve so sezidali utrjen tabor z jarkom. Na severovzhodnem voglu so bila utrjena vrata s pridvižnim mostom, nad vrati je bilo stanovanje kaplana, ki so ga ljudje imenovali: »Na pruki«. Stanovalci hiš nad mostom so še pred desetletji nosili ime nadprukovci, oni pod mostom pa podprukovci.

Okrog cerkve je bilo pokopališče. Na južni strani je bil gotski karnerij, ki je imel v pritličju kostnico, v nadstropju pa krstilnico. Ko so pozneje krste prenesli h krstnemu kamnu v cerkev, so v krstilnici namestili

oltar sv. Mihaela. Od leta 1784 do 1853 je bila v tem prostoru šola, ki tedaj še ni imela svojega poslopja.

Leta 1834 so opustili pokopališče pri cerkvi in karnerij ni bil več potreben, pritlični prostor so začeli uporabljati za shrambo zelenjave.

Sedanji del župnije je imel izza srednjega veka tri podružnice: sv. Tomaža, sv. Janeza in sv. Katarine. Vse tri so opustili za Jožefa II.

Cerkev sv. Tomaža je bila v Landeku na hribčku nad naseljem v bližini nekdanjega gradu. Nad kmetom Tomažem kup kamenja spominja nanjo. Po ljudskem izročilu so v časih kuge okrog cerkve pokopavali.

Cerkev sv. Janeza je bila v Vizorah. Temeljno zidovje je še opazno.

Cerkev sv. Katarine je bila ob cesti tik pod Lembergom. Na njenih temeljih so zgradili klet.

Vse tri je moral župnik Jožef pl. Jakomini eksekrirati, kar je storil s težkim srcem.

Leta 1839 so po prizadevanju usnjarja Matevža Križana v Lembergu na njegovem svetu zgradili sedanjo cerkvico sv. Katarine.

V bližnjih Polžah je imel upokojeni vitanjski župnik Franc Gilčvert posestvo, imenovano Rožni dvor (Rosenhof). V svojem testamentu je določil, naj bo to to posestvo po smrti njegove matere osnova beneficija. Mati je umrla leta 1743 in posestvo je začel uživati kaplan — beneficiat. Leta 1790 je župnik (dekan) Jakomini združil ta polžanski beneficij z župnijsko prebendo, obvezal se je pa, da bo vzdrževal tretjega kaplana. Beneficij je bil deloma vpisan v deželni deski, deloma je pa bil služen župniji, Taboru in Lembergu.

Župnija je imela večje imenje, ki je popisano v urbarju iz leta 1712. Podložniki so bili: v Arclinu, Novi cerkvi, na Hudinji pod Novo cerkvijo, na Konjskem pri Vojniku, na Dobrni, v Globočah, v Višnji vasi, v Kapli, na Vrhu, v Otemni, v Šmartnem.

Mnogo je bilo gorskega vina: vinogradi v Volčjih jamah, v Otemni, na Rožnem vrhu, pri Toplici (na Dobrni) na Šturmih, v Razgorju in na Konjskem.

Poleg tega je pripadala župniji marsikje polna ali delna žitna in vinska desetina.

Znatna je bila tudi lastna zemljiška posest. Ta se je povečala s priključitvijo polžanskega beneficija, ki je pozneje (z mlinom vred) prišel v kmečko — Kuzmanovo posest.

Jakomini je kupil tako imenovano mekinjsko imenje, v glavnem vinograde na Konjskem, ki ga je večinoma razprodal kmetom, kar je ostalo, je leta 1828 volil župnijski prebendi.

Župnišče je skoraj kot grad. Vanje so mnogo vložili župniki (dekani in kanoniki): Jakomini, Franc Ks. Križaj in dr. Leopold Gregorec.

Pri župniji sta bila dva kaplana. Župnik jima je dajal hrano, imela sta zbirco in štolo, tretji je pa živel na račun polžanskega beneficija.

V poreformacijski dobi je sam kapitelj zaradi davkov (tridesetletna vojna) znova zašel v težkoče in je župnijske dohodke celo zastavljal. Da je župnike našel, je moral župnijo oddajati dosmrtno. Šele župnik Sewarz

(Severc) se je postavil na noge, imel je sicer tudi večjo posest pri Velikovcu na Koroškem. Na potoku Vrbniku je obnovil župnijski mitninski mlin. V gori Trnovec je kupil tri vinograde.

Jasno je, da so težke gospodarske razmere rodile spore med kapitljem in duhovniki, ki so se upirali prevelikim plačilom.

Ko je leta 1751 goriška nadškofija v avstrijskih deželah prevzela dediščino oglejskega patriarhata, ji ni bilo prav, da v Novi cerkvi odločata krški škof in koroški strassburski kapitelj, vendar so se nekako sporazumeli. Med župniki je bilo nekaj uglednih mož:

Župniki: Oton (1236, 1241, 1243), Hermanus (1309), Ulrik (1328, 1329), Henricus Mordax (1329), Chunrat (1353, 1358), Berthold (1371, 1377), ki je imel protižupnika Ivana de Nova Sella, Eberhard pl. Hauenstein (1376—1402), Andrej Spiez (1402), Martin iz Krškega (1422,1436), Konrad Gallenberški (1455, 1464), Andrej (1437), Jurij Gruber (1514), Martin Omladič (1515, 1548), Jurij Omladič (1515, 1548), Jurij Omladič (1569), Mihael Kupec (1570), p. Angelus Cicada (1579), Boštjan Bokalič (1583), Janez a Barbieriis (1584, 1585), Tomaž a Barberiis (1585), Adam Smuk (1614), Simon Kumberg (1658), Janez Andrej Sewarz (1668—1674), Jurij Ferdinand Khillau pl. Ehrenstein (1684—1712), Karel Jožef Sigmund Rozman (1712—1738), Janez Jožef Merše (1739—1749), Luka Jožef Gorjup (1748—1756), Franc Ks. Valentin Gorjup (1753—1781), dr. Jožef Anton pl. Jakomini (1781—1830), Franc Jurančič, administrator (1830—1835), Franc Križaj (1835—1859).

Med župniki — kanoniki je bilo več uglednih mož: Franc Ks. Gorjup spada tudi v vrsto slovenskih verskih piscev. Tri njegova dela so bila tiskana; Zirkouniga leita ali Evangelskih Navuku za vse Nedele inu Prasnike symski tal (= zimski del), 1776; Litanie Marie Devize od dobrega sveta in Pessem Marie Divize od dobrega Sveta. V rokopisu je ostal spis: Odpustki in Postave Bratouschne Matere boshe od dobriga sveta imenovane.

Zelo znan mož je bil Jožef pl. Jakomini, sin nekdanjega celjskega poštarja, cestnega komisarja in lastnika Blagovne. Kanonik Jakomini je v gladkem latinskem jeziku napisal dva spisa, v enem opisuje slike svoje župne cerkve, v drugem pa razlaga mašo. Drugi spis je njegov prijatelj šmarski dekan Andrej pl. Reya prevedel v slovenščino in izdal v Celju pod naslovom: Raslaganje Svete Mashe od Joshefa Vitechnika od Jakomini Dehanta per novi Zirkvi na Spodnim Shtajerskim. Ko je imel zlato mašo (1829), mu je Anton Martin Slomšek, tedaj novocerkovski kaplan, napisal v počastitev pesem.

Vojnik

Franc Ks. Gorjup je napisal latinsko zgodovino komisariata (nadžupnije v Novi cerkvi). Glede župnije v Vojniku pravi, da jo je strassburški kapitelj ustanovil leta 1613. Vendar je bila tedaj samo obnovljena. Že leta 1273 se navaja neki Henricus de Grecz, ki se je tedaj pred patriarhom odrekel vojniški župniji. Leta 1464 je neki Janez vojniški vikar. V urbarju vojniške gospoščine iz leta 1524 se omenjata župnik in kaplan.

V reformacijski dobi je moral nastati neki nered, tako da je bilo treba župnijo obnoviti. Vendar pa tudi poprej ni bila prekinjena zveza z Novo cerkvijo, sicer obnove ne bi bil izvršil kapitelj.

Sedanja vojniška cerkev je že tretja. Prvotna se je v XVII. stoletju umaknila drugi, baročni. Ko je bila ta premajhna, so leta 1885 po načrtu vojniškega stavbenika Vincenca Graina zgradili temelje okrog stare cerkve. Vendar dela v prvotni obliki niso izvedli, nov načrt je napravil dunajski arhitekt V. Jordan. Renesančna cerkev je bila zgrajena leta 1896. Iz stare cerkve je prevzela oltarno sliko Kremser Schmidta, ki prikazuje mučenje sv. Jerneja, župnega patrona. V cerkev so vzidali tudi več rimskih kamnov, ki so jih pri gradnji izkopali.

Okoli stare cerkve je bilo pokopališče, ki so ga leta 1829 prenesli na sedanje mesto.

Vojniška župnija je imela izza srednjega veka štiri podružnice: sv. Florijana na hribčku nad trgom, sv. Tomaža na Tomaževem hribu — bila je stvarno grajska kapela, sv. Miklavža v kraju istega imena, nad cesto, vodečo iz Arclina v Blagovno in Šentjur, in sv. Marjete v Šmarjeti, na meji proti stari celjski mestni občini in župniji. Za cesarja Jožefa II. so prišle vse podružnice v nevarnost. Najbolje se je izteklo za cerkev sv. Florijana, ostala je nedotaknjena. Tržani so se sklicevali na to, da bi jim bila potrebna, ako bi popravljali župno cerkev. V njej je bila najdena slika sv. Florijana, predstavljajoča veliki požar leta 1730.

Cerkev sv. Tomaža je bila leta 1787 eksakrirana in se je spremenila v razvalino. Leta 1893 sta kmeta Jernej Jošt, p. d. Malej, lastnik nekdanjih grajskih vrtov, in Martin Guzej, p. d. Krš, na njenih temeljih zgradila večjo kapelo iz razvalin nekdanjega grada.

Tudi cerkev sv. Miklavža je moral leta 1787 Jakomini eksekrirati. Okoličani so zaman prosili, naj bi jo pustili in jim dali župnijo, češ da je do Vojnika daleč. Še leta 1830 so prošnjo ponovili. Po eksekraciji jo je kupil kmet Špes. Ker oblast ni privolila v ustanovitev župnije, je nehal zanjo skrbeti. Cerkev je propadla. Njeno kamenje so deloma uporabili za novo župno cerkev v Vojniku. Na mestu cerkve so postavili kapelico.

Tudi cerkev sv. Marjete je Jakomini leta 1787 eksakriral. Okoličani so želeli imeti župnijo. Celo oblast je ustanovitev priporočala, češ da bi bili tu lahko vozniki s komercialne ceste pri maši. Sosedni dvorec Smrečnik, ki je bil cerkven, bi služil za župnišče, župljani pa bi poskrbeli za mežnarijo in šolo. Posebna majhna župnija naj bi nastala v Blagovni. Vlada ni popustila. Cerkev so uporabili za skladišče, okrog 1834 so jo porušili in na mestu, kjer je stala, napravili vrt. To je bilo prav nasproti Smrečniku.

Poleg Florijanove cerkve je bila kapelica Božjega groba. Tudi to so leta 1787 eksekrirali in je propadla.

Nekoliko milejša je bila usoda cerkve Marije sedem žalosti na slemenu nad Sv. Florijanom. Cerkev so tržani zgradili okrog leta 1687. Leta 1787 je bila eksekrirana in je močno propadla. Leta 1820 so župljani prosili, da bi jo smeli obnoviti. Prošnji je bilo ustreženo. Za obnovitev se je posebno brigal tržan in usnjar Jurij Pevec. Leta 1822 jo je Jakomini posvetil. Veliki oltar za cerkev je napravil Teharčan Špilar.

Župnija je imela manjše imenje z žitno, vinsko in vrečno desetino in (po župnikovi izjavi iz leta 1716) samo enega kmeta, Vogrinca v Razgorju. Po kmečki odvezi ji je bila priznana odškodnina 11.389 goldinarjev.

Lastnih zemljišč je imela župnija okrog 15 oralov.

Posebno imenje, beneficij, je imela cerkev sv. Florijana, leta 1816 je obe imenji kupila trška občina.

Največje imenje je vsaj prvotno imela cerkev sv. Marjete, vse kmete in kočarje v naselju, 15 številk. Odkod ga je dobila, je neznano. Verjetno od vojniške gospoščine. Toda pozneje je prišlo v tuje roke, razdelilo se je celo v dve imenji. Eno imenje je bilo že v XVI. stoletju v posesti samostana v Mekinjah pri Kamniku. Drugo imenje je prišlo nazaj v posest sv. Marjete, končno je pa tudi to prevzel samostan. Pri tem imenju je bil dvorec Smrečnik (Fichtenhof). Od samostana je združeno imenje (hkrati z gorskimi podložniki na Konjskem) kupil dekan Jakomini, ki je to posest prodal konjiški gospoščini. Dvorec Smrečnik je bil upravno poslopje šmarjetnega imenja.

Vojniška župnija je imela do leta 1687 enega, potlej pa dva kaplana. Kosilo in večerjo sta imela pri župniku, sicer sta pa živela od zbirce in štole.

Kaplana sta stanovala v nezdravi stari pritlični kaplaniji. Leta 1847 so poslopje obnovili in mu nadzidali nadstropje.

Župniki: Janez, vikar (1464), Luka Anderhofer (imenovan v urbarju 1524), Janez Žigon (1613), Adam Vierzig (1619), Matija Hajdmann (1679), Janez Haidmann (1686), Gregor Haidmann (1706—1732), Janez Merše (1732—1739), Maksimilijan Anton Kvas (1739—1751), Gašper Rupnik (1751—1790), Matija Lipovšek (1790), Andrej Novak (1790—1810), Jurij Nemčič (1810—1838), Franc Perkan (1810—1820), Franc Malignani (1820—1849), Franc Križaj (1820—1835), Franc Juvančič (1835—1851).

Šmartno v Rožni dolini

Župnijo je kot vikariat leta 1760 ustanovil goriški nadškof Mihael grof Attems, ko je bil komisar in župnik pri Novi cerkvi Franc Ksaver Gorjup. Dobil je tisti del novocerkovske župnije, ki je spadal pod šmartinski zvon. Leta 1785 se je povečala s tem, da je od župnije sv. Jakoba v Galiciji dobila vzhodno stran Šentjungerti.

Prvotna cerkev sv. Martina se že javlja v krškem škofijskem vizitacijskem protokolu iz leta 1567. Novo cerkev so na pobudo in s sredstvi župljanov zgradili v letih 1856—1857, ko je bil v Šmartnem župnik Kajetan Schwarzl. Posvetil jo je škof Anton Martin Slomšek, ki je cerkvi daroval od dunajskega prof. Ivana Kleina izdelano oltarno sliko sv. Martina. Stolp izvira od stare cerkve, so ga pa leta 1884 prenovili in prekrili.

Cerkev je imela vinograd že kot podružnica, pozneje si je pridobila še nekaj zemljišč, ki so jih leta 1792 dali župniku v uživanje in nato določili za kaplana. Prvotno župnišče so sezidali leta 1872—1873. Župnija je dobila kaplana že ob ustanovitvi. Kaplan je izprva stanoval v župnišču, pozneje pa v hišici, ki jo je v ta namen volil upok. lučanski župnik Jakob Črepinšek, šmartinski rojak (1868).

Župniki: Lovrenc Gorjup, vikar (1760—1768), Anton Porger (1768—1784), Andrej Novak (1784—1790), Mihael Weiss (1790—1816), Franc Malignani, provizor (1817—1822), Kajetan Schwarzl, provizor (1822—1823), Bernard Novak (1823—1828), Anton Glojek, provizor (1828—1829), Kajetan Schwarzl (1829—1863).

Dobrna

Župnija na Dobrni je bila ustanovljena leta 1628 za ves severnozahodni del novocerkvene župnije.

Cerkev Marije v nebo vzete se omenja v vizitacijskem zapisniku iz leta 1567 kot cerkev Naše ljube gospe, v Toplici. Večkrat se označuje kot cerkev na jezeru. Stara cerkev je bila majhna, sedanjo so začeli graditi leta 1844 in jo je leta 1846 posvetil škof Anton Martin Slomšek.

Pri cerkvi je bilo več spominskih mašnih ustanov poleg dveh bratovščin. Imela je tudi majhno gorsko imenje z vinogradom pri cerkvi sv. Miklavža, a so ga leta 1791 po ukazu deželne vlade prodali Francu Antonu pl. Führenbergu, lastniku Rabensberga. Pač pa je cerkvi in župniji ostala precejšnja že ob ustanovitvi podeljena neposredna posest. Župnija je imela na slemenu nad Vrbo cerkvico sv. Miklavža, ki je stala že leta 1567. Leta 1787 je vlada odredila, da se cerkev opusti, odpor župnika Franca Perkana in župljanov jo je rešil.

Prvotno župnišče je bilo večinoma leseno, sedanje je bilo zgrajeno leta 1971.

Od leta 1790 je imela župnija kaplana, ki je stanoval v župnišču.

Župniki: Martin Prašič, vikar (o. 1628), Ivan Smuk, vikar (o. 1640), Tomaž Sivec, vikar (o. 1643), Gašper Radič — Raditius, vikar (izza 1649), Gregor Paskvalin, vikar (1674—1679), Jernej Keller, vikar (1681, 1691), Gašper Marković, vikar (1691—1705), Matevž Prekoršek, vikar (1705—1715), Simon Stepišnik, provizor (1715), Ivan Merše, vikar (1715—1732), Maksimilijan Kvas, vikar (1732—1739), Luka Jožef Gorjup, župnik (1739—1748), Gašper Rupnik (1748—1751), Ivan Mihael Jurežič (1751—1784), Franc Perkan (1784—1810), Ivan Jurežič (1810—1830), Anton Messner, provizor (1830—1831), Franc Horvat, provizor (1831), Gregor Miklavžin (1831—1847), Jožef Kotnik, provizor (1847), Albert Nagy (1847—1857).

Sv. Jošt na Kozjaku

Cerkev na Sv. Joštu zgrajena v XIII. ali XIV. stoletju, najprej je bila podružnica Nove cerkve, izza leta 1628 Dobrne. Leta 1787 je bila tu ustanovljena lokalna kaplanija. Njeno področje se je spuščalo na vse strani Paškega Kozjaka. Leta 1881—1883 so sezidali novo cerkev, ki jo je posvetil častni kanonik in dekan v Novi cerkvi Franc Juvančič. Prvi duhovniki so stanovali v starem poslopju, ki je prej služilo za streho duhovnikom, ki so zdaj pa zdaj prišli k Sv. Joštu. Sedanje župnišče zgrajeno leta 1810 in 1820.

Duhovniki: Kurat Nikolaj Maksim Delinc (1788), Sigismund Zalokar (1788—1791), Lovrenc Tomaževič (1791—1802), Martin Zabukovšek (1803—

1811), Franc Malignani, provizor (1811—1812), Jožef Šantek (1816—1817), Martin Brajdič (1817—1824), Ivan Mataloni, provizor (1824—1825), Ivan Madrijan (1825—1826), od 1826—1833 naprej pod Sv. Florijanom v Doliču, nato pod Dobrno, Andrej Ujcovnik, provizor (1833), Jožef Lukner (1833—1845), Ignacij Bolezlavski, provizor (1845—1856).

Frankolovo

Župnija ustanovljena leta 1787. Dodeljen ji je bil vzhodni del novocerkovske župnije. Dotlej je bila v kraju samo večja kapela. Na graščinskem pašniku so zgradili novo cerkev sv. Jožefa, ki jo je leta 1789 posvetil lavantinski knezoškof Vincenc Jožef grof Schrottenbach, obokali so cerkev šele leta 1826. Prve oltarje je cerkev dobila iz žičkega samostana, v času od 1850 do 1870 so nabavili nove. Istočasno s cerkvijo so zgradili tudi župnišče, nato še leseno mežnarijo, kjer je bila pozneje šola.

Podružnico sv. Trojice na Gojki so zgradili leta 1847 pod vodstvom domačega podobarja Jožefa Vrenka. Na drevesih je kmet Jakob Medved baje videl v siju sliko sv. Trojice in pred njo klečečo Marijo. Vrenko je napravil podobo s to vsebino in jo obesil na hrast. Ljudje so prihajali in leta 1841 so pod Vrenkovim vodstvom zgradili kapelo, sledila ji je cerkev, ki je bila takoj božja pot.

Župniki: P. Atanazij Šliber (1787—1788) Lovrenc Lisjak (1788—1816), Jožef Vanič, provizor (1816—1817), Ivan Horvat (1817—1848), Matija Omerzel (1848—1850).

Črešnjice

V Črešnjicah je bila že v XV. stoletju cerkev Matere božje, podružnica konjiške nadžupnije. Leta 1600 je bil tu že vikariat, nastal gotovo zaradi velike oddaljenosti kraja od Konjic. Leta 1784 je vikariat postal samostojna župnija, leta 1789 so jo izločili iz konjiške in dodelili novocerkovski dekaniji.

Prvotna cerkev je bila gotska, a so jo v XVII. stoletju barokizirali. Pokopališče, ki je imelo karnerij (kostnico), je obdajal tabor, ki so ga okrog leta 1830 porušili. Cerkev je v XVIII. stoletju imela tri vinograde. Prvotno je župnik stanoval v majhni hišici, okrog leta 1732 so zgradili župnišče, ki pa je bilo majhno, pozneje so ga povečali, od leta 1862 do 1878 pa čisto obnovili.

Duhovniki: Andrej Žniderščič, vikar (do 1663), Andrej Pavlič, vikar (1663), Ivan Jerovšek, vikar (1663), Andrej Železnik, vikar (1669—1692), Jurij Forster, vikar (1684), Mihael Adamič, vikar (1730), Primož Gajšek, vikar (1732—1742), Matija Jager, vikar (1743—1776), Lovrenc Kovačič, župnik 1776—1796), Ivan Auchmann, provizor (1796—1797), Peter Vranežič, župnik (1797—1817), Jožef Augustiner, župnik (1817—1829), Mihael Šuselj, provizor (1829—1830), Andrej Hriber, župnik (1830—1835), Jakob Jurij Paltauf, župnik (1836—1840), Luka Trafenik-Drevnik, župnik (1840—1862).

Duhovna gibanja

Fevdalna doba napravlja često vtis, kakor da je bila preko stoletij enotna, nespremenjena. Vendar ni tako. Izpremembe so se vršile večinoma polagoma, včasih pa tudi sunkovito. Izpremembe so imele globljo duhovno podlago. Cerkev je tedaj še skoraj docela obvladovala duhovni svet. Zato so bile izpremembe predvsem verske, po organizaciji in nauku, in so zaradi svoje silovitosti imele skoraj revolucionarni značaj.

Verska revolucija je bila možna, ker so se višji sloji ob notranjem dozorevanju klasične literature in umetnosti začeli klanjati ideji svobode.

Tudi vera je hotela biti svobodna. Toda ko je nova verska struja zmagovala, je sama praktično zapadla nesvobodi — popolne zrelosti še ni bilo. To revolucionarno versko gibanje označujemo kot reformacijo. V smislu družbenega razvoja se je stara cerkev postavila v bran in se v ta namen organizacijsko in versko okrepila. Tako je nastala katoliška protireformacija.

Nov pokret se je rodil že konec XVII. stoletja kot neposredni dedič humanizma in renesanse. To je bilo prosvetljenstvo, ki je začelo motriti vse z lučjo razuma, deloma celo verske dogme. Sicer se je pri njih v praksi navadno ustavljalo in se je lotevalo takih stvari, ki jih je pri veri smatralo za postranske: procesije, božja pota, stranske cerkve itd. Kolikor je nastalo kot čisto verska smer, so ga imenovali janzenizem. V Avstriji ga je Jožef II. sprejel kot načelo za svojo cerkveno politiko in je kot taka smer dobil ime jožefinizem. Tudi mnogi duhovniki so postali ne samo janzenisti, ampak tudi jožefinisti.

Reformacija

Ob pričetku naše dobe se je nahajala v Celju župnija z župnikom in dvema (ali enim kaplanom). Ali župniško mesto je bilo včasih podeljeno kakemu duhovnemu gospodu, ki ni imel tu svojega sedeža, in tedaj ga je nadomeščal kaplan, ki se navaja kot vikar. Razen tega se je nahajala kaplanija pri špitalu sv. Duha, pri sv. Maksimilijanu, na gornjem gradu, pri sv. Miklavžu, vendar tudi ta mesta niso bila stalno zasedena. V mestu je bil tudi minoritski samostan z mnogimi menihi.

Kakor vidimo iz nekoliko poznejših poročil (1496), je tudi celjska duhovščina postala površna v izvrševanju svoje službe; opravljala je mestoma trgovske ter slične posle in v samostanu je zavladal posvetni duh.

Tako se je v mestu, ki je imelo živahne obrtne in kupčijske zveze s severom, kaj kmalu pojavil Luthrov duh. To je mogla ugotoviti komisija, ki jo je leta 1528 poslal po deželi deželni knez in ki se je v Celju in sosešćini mudila junija meseca. Glasom vizitacijskega protokola je vikar Sigmund Grabschopff izjavil, da cehovni mojstri ne plačujejo cerkvi od njihovih prednikov določenih davščin. Duhovniki ga le neradi ubogajo in nosijo prepovedane barve. Duhovniki Rudbertus Furtmulnär, Johannes Zurler, cooperatores, ter gospod Ivan Wuries, missarius, s 16 beneficiati, ne vedo za luteranske knjige ne pri sebi ne pri drugih in nimajo nobene pritožbe. Rupertu Furtmulnärju pa se je vendarle prigodila nesreča. V gradu je

moral pridigovati pred gospodi komisarji. To opravilo se mu je v toliki meri ponesrečilo, da je bil radi nekih izjav za leto dni izključen od pridigovanja in prepovedali so mu v vseh dednih deželah obiskovati hiše pod pretnjo težkih kazni.

Mestni sodnik (Ivan Radmannsdorfer) je izjavil o njem, da pridiguje novo vero, da ne spoveduje, da ne moli za nobeno dušo. Tudi neki drugi meščan (Jernej Winkler) je trdil, da Rupert Furtmulnär že celo leto pridiguje tako, kakor je pridigoval pred komisarji, in mestni pisar (Štefan Gossar) je slišal, da Rupert ne drži s starimi propovedniki. Iz izjave mestnega sodnika vrhu tega sledi, da je tudi neki minorit (Andrej Schuester) javno pridigoval o Materi božji tako, da je žalil njeno čast; sploh da je pridigoval za hudiča, pustil haljo in pobegnil iz samostana. Sodniki in nekateri meščani so potrdili, da nekateri njihovi someščani (gospod Ulrik Hamerstill, Peter Gunster) pijančujejo, se gostijo in zabavajo s slaboglasnimi ženskami, jedo meso ob postnih dneh, ne hodijo v cerkev, ki jo tudi materialno oškodujejo. Duhovniki pa da kupujejo žito in vino, ki ga potem prodajajo, čeprav bi smeli prodajati in točiti samo lastno desetinsko vino. Vendar pa je župnik z župnijo kot celoto pravoveren in zato naj veljajo dosedanji predpisi; sumljiv jim je pa bil Bernard Encapellius, glavarjev kapelan, ki je imel shod, čeprav je po vladarjevem ukazu taka dejanja opustil. Pred komisijo so morali priti v Celje tudi zastopniki drugih župnij. Glede Teharčanov je v splošnem ugotovila, da so pravoverni, samo krojač Muhič ni dal po izjavi vikarja Nikolaja Correteja in župljanov nič na svetnike in prošnje nanje. Zastopstvo iz Nove cerkve je pripeljal vikar Martin Omladič. Po njihovi izjavi je bilo v župniji vse v redu, samo k Nikolaju Korarju (Chaurer) je s Forhteneka prišel o binkoštih njegov svak Jurij Veršec, duhovnik, ki je imel ženo.

Kmalu nato je dobil kapelanijo pri sv. Maksimilijanu sam Primož Trubar, ki je kot istodobni župnik v Loki pri Zidanem mostu včasih gotovo prišel tudi v Celje in tu tudi pridigoval v novem duhu. Nekoliko pozneje (1542) je Trubar cenil ta beneficij s 26 funti 4 šilingi 5 penezi in kapelanijo na Glavnem trgu (na mestu sedanje lekarne poleg cerkve) s 50 funti penezov. Kapelanija mu je (leta 1532) pogorela in jo je moral na svoje stroške popraviti.

Podrobneje nam razmah luteranstva v prvih desetletjih sicer ni znan, ali ker je bilo leta 1546 v mestu še 546 obhajancev, radi tega bi se dalo sklepati, da je bila večina prebivalstva vendarle še katoliška. Katoličane je vodil tedaj župnik Primož Jurak, ki je bil tudi vikar savinjskega arhidiakona (okr. 1550), in za njim Nikolaj Corret, prošt in morda celjski župnik, pozneje pa tržaški škof.

V sedemdesetih letih in za župnikovanja Celjana Mihaela Kupca, učenega moža in verskega gorečneža (1584—1597), je pa luteranstvo visoko pognalo svoje valove in se tudi solidneje organiziralo.

Neki Andrej Lang je bil v Celju predikant in je odtod odšel v Celovec. Za njim je prišel (1575) Jurij Maček, prej pridigar v Višnji gori, ki so ga deželni stanovi najeli za predikanta celjske četrti z letno plačo 80 goldinarjev. Vodja vicedomskega in glavarskega urada Ivan Soteški, goreč

luteran, mu je dovolil pridigovati v gornjem in dolnjem celjskem gradu. Ali po ukazu nadvojvode Karla tega ni smel delati (19. maja 1575).

Še istega leta pa so kupili stanovi od Konkordije pl. Himmelberg, roj. pl. Dobrnske, njeno hišo s kapelo sv. Trojice na Glavnem trgu. Iz Gradca pozvani predikant David Rungius je (1576) otvoril tu službo božjo in kapelo svečano izročil Juriju Mačku, ki pa so ga privatne osebe pri vršenju službe božje često motile.

Ker so se medtem (1578) na odborniškem zboru v Brucku stanovski odborniki glede Celja v tem smislu pogodili z deželnoknežjimi svetovalci, da se mora v mestu nehati evangelijska služba božja in pridiga, pač pa da lahko stanovi gradijo zunaj mesta cerkev in v njej uvedejo službo božjo, radi tega so stanovi jeli misliti na to, da bi tako napravili, temprej, ker je prišel direkten ukaz od nadvojvode, da mora Jurij Maček iz mesta. Podal se je k Erazmu Thumbergerju v Golče pri Žalcu, na dvor, ki je bil zaradi zaostalih davkov stanovom itak zapadel.

Stanovi so se ozirali po stavbišču zunaj mesta, kljub temu, da so bili meščani nasprotniki tega načrta, češ, da bi jih obteževal v izvrševanju verskih dolžnosti. Stanovi so pa vendar kupili (1580) od grofa Pongraca Schrottenbacha neki dvor v Žalcu za 1000 goldinarjev. Njihova zastopnika Boltažar Wagen in Jurij Schrottenbach sta sklenila stavbno pogodbo z v Konjicah bivajočim italijanskim stavbenikom Petrom Antonijem Pigratom, ki je napravil načrt za okroglo cerkev.

Delo se je pričelo (1580). Ali na ponovni ukaz deželnega kneza so ga morali še istega leta ustaviti. Stanovi so se zdaj odločili, da zgrade cerkev v Golčah; dotlej naj se vrši služba božja v neki kovačnici na zapadni strani trga, ki se še imenuje »lutrovska kapela«.

Z zidavo so pričeli leta 1582, in sicer po načrtu, ki ga je napravil stanovski stavbenik Franc Marbel; izvrševanje del so nadzirali Jurij Maček, Boltažar Wagen z Vrbovca, Jurij in Franc Schrottenbach z Ojstrice, Jurij Seifried Truebenegk s Schwarzensteina, Krištof Herič s Katzensteina, Krištof Prag s Prebolda in Adam Schrott. Stanovi so javili vladi, da so pričeli z gradnjo ali prišla je za odgovor prepoved, češ, da imajo stanovi pač pravo, uporabljati za službo božjo stare cerkve, ne smejo pa graditi novih. Stanovi so gradili dalje, na ponovne prepovedi odgovarjajoč s ponovnimi protesti. In ko je vojvoda leta 1586. zagrozil, da stavbo podre, tedaj so stanovi Golče od Ivana Thumbergerja, Erazmovega sina, kupili in stavbo dovršili (1589).

Nova cerkev je bila poliginalno zgrajena renesančna stavba s prižnico v sredini.* V steno so bile vložene marmornate in slične plošče. Kor je bil obokan, cerkev (vsaj prvotno) pokrita z lesenim stropom in imajoča 20 stebrov. Vhod je tvoril majhen preddvor z dvojnim križnim obokom.

Tehniško delo je vodil Pigrato, h kolavdaciji pa je dvakrat prišel sam Marbel. Stanovi so plačali na stroških nad 20.000 tolarjev.

---

* Ignacij Orožen ima v dodatku k III. zvezku svoje zgodovine škofije načrt celotne stavbe, povzet po gradivu v graškem deželnem arhivu.

Naknadno (1590) se je po Pigratovem načrtu zgradil še četverokotni pokopališki zid, utrjen s strelnimi linami in dvema obrambnima stolpoma. Za predikanta so zgradili hišo severozapadno od cerkve (1593) in za drugega so pozneje (1595) priredili stanovanje v jugovzhodnem obzidnem stolpu; da pripravijo za bivanje še drugi stolp, tako daleč niso prišli.

Jurij Maček je bil tu predikant do svoje smrti (1591); pokopan je bil menda v cerkvi. Že za Mačka je bil Ivan Weidinger nameščen kot drugi predikant. Leta 1597 so ga radi neprimernega življenja odstavili; odšel je v Celovec in nato na Württemberško. Njegov pomočnik je bil predikant Josia. Njuna naslednika pa sta bila višji pridigar Ivan Doljanski in Ivan Pistor.

Služba božja se je v Golčah vršila tudi v slovenskem jeziku na osnovi knjig, spisanih po slovenskih protestantih — književnikih. Saj so stanovi pričakovali, da bodo s tem katoliški cerkvi iztrgali celjsko grofijo in jo pridobili za lutrovstvo.

Protireformacija

Medtem se je jel vršiti na Celje protireformacijski naskok. Že Karel II. je hotel v to svrho ustanoviti v mestu škofijo (1585). Načrt se pa ni izvršil. Toda že za mladoletnosti Karlovega sina in naslednika Ferdinanda II. so nastopili za celjske luterane resnejši časi (1592).

Sodnik Viktor Kralnik z občinskim svetom je bil luteranske vere. Izobčili so ga iz cerkve, ker ni hotel postati katoličan, in ko je bil naslednjega leta (1593) znova izvoljen, je dobil občinski svet ukaz, naj si izvoli drugega župana. Občinski svet ni ubogal in se je pritožil pri deželnem odboru. Nato je deželnoknežji komisar, sekovski škof Martin Brenner, določil svoja zastopnika, arhidiakona Polidorja Montagnano in mestnega župnika Mihaela Kupiča, ki sta luteranski svet odstavila in namestila katoliškega. Meščanov Sigmunda Kürespergerja in Sigmunda Kirschnerja, ki sta pošiljala svoje otroke v luteransko šolo v Golčah, nista prej izpustila iz občinske hiše, dokler nista plačala 10 dukatov kazni. Odredila sta, naj novi sodnik pazi, kateri gospodje vodijo v mesto predikante, ki naj jih zapre. Meščana Freyberger in Steinkircher, ki sta dala svoje otroke krstiti po predikantu, sta dobila ukaz, da se izselita. Vsakega meščana so izprašali, ali je katolik ali odpadnik. Stari svet je protestiral in se skliceval na mestne pravice, že tolikokrat potrjene. Zaman. Nadvojvodov namestnik je dal celo izgnati »poštene ljudi«, ki so si tu služili svoj kruh, ker se niso hoteli pokoriti.

Meščani so ponovno protestirali pri vladi. Podpirali so jih pri tem stanovi. Ali bilo je zaman. Protireformacijski pritisk je postajal težji in težji. V celjski četrti se je izvajal po navodilih ljubljanskega in sekovskega škofa, Ivana Tavčarja in Martina Brennerja.

Ali tudi oglejski patriarh je po naročilu papeževem posegel v razvoj dogodkov. Na svojem vizitacijskem potovanju, ki ga je v ta namen izvršil, je prišel tudi v Celje. Njegovo poročilo (od 29. junija 1594) pravi o tu izvršenih opazovanjih: »Nadaljujoč svojo pot, sem prišel v Celje, Cilla, ki

s svojimi mnogimi staroveškimi spomeniki govori, da je bilo rimska kolonija, in kjer so pred kratkimi meseci na nadvojvodov ukaz očistili občinski svet in pregnali vse heretike. Ko sem prispel, me je sprejel ves občinski svet, ki mi je obljubil pokornost Sveti stolici, le to je prosil, da bi meščanom v tolažbo dovolil uporabo keliha, ki je bil že prej nekoč dovoljen, nato pa zopet prepovedan. Jaz sem jih v najlepši obliki poučil, da ta njihova zahteva ne izvira iz pravih nazorov, ker teži po nečem, kar cerkev, dobra mati, ne odobrava, in ker je dolžnost vsakega dobrega sina, da se pokori volji in odredbi matere, ki izdaja svoje odloke samo iz ljubezni in pravega spoznanja. Spustil sem se z njimi v globlji pogovor ter jim z temeljitim poukom dokazal, da za zveličanje ni potrebno obhajilo pod obema podobama, ker cerkev že izza apostolskih časov obhaja samo pod eno podobo. Mestni svet je izjavil, da bo miren, in soglasno obljubil, da bo ubogal; nato pa je tudi vsa provinca opustila to zahtevo (namreč po obhajilu pod obema podobama), h kateri se je nagibala, ker je videla, da se je senat (občinski svet) dal po duhovniški oblasti pomiriti.«

Da pa razmere v katoliški cerkvi niso bile najboljše, o tem govori nadaljnji del poročila:

»V mestu sem našel frančiškanski (minoritski) samostan, katerega člani so živeli brez meniških pravil in brez kakršnekoli oblike samostanskega življenja; celo cerkev, ki je jako plemenite (dragocene) strukture, so, izvzemši glavno kapelo, dali v najem za shranjevanje različnih živil in niso se sramovali trpeti, da je bila vsa cerkev s svetniškimi podobami, oltarji in nagrobnimi spomeniki vred prekrita s silno umazanostjo in gnusobo. Jaz sem dal vse te stvari spraviti proč in potem ko sem cerkev z velikim trudom zopet spravil v staro stanje, sem grajal brate in jim zagrozil s težko kaznijo, ako bi še enkrat kaj takega zagrešili.«

Tako v mestu samem. Ali že se je pripravljal tudi naskok na luteransko svetišče v Golčah. Že predikant Weidinger je moral mnogo pretrpeti od žalskega župnika in od stiškega opata, čigar samostanu je bila žalska župnija privtelovljena. Opat je po neki pritožbi (iz leta 1595) prišel z osmimi konji pred predikantovo hišo, v katero je nasilno vdrl; ko predikanta ni našel, je vpil, da bi ga križali, ako bi ga bili našli. V sledečih letih so delali neprilike tudi patriarhovi ljudje, ki jih neko poročilo imenuje »bandite«. Te neprilike so dale mnogo posla nadzornikom stanovskih cerkva in šol v celjski četrti. Bili so to: Jurij Leisser in Peter Putterer (do 1597); Peter Putterer in Ivan Metnitz (do 1598); Jernej Herič in Emerik Regal (do 1600); ob strani jim je pa stal navdušen luteran Ivan Soteški, vodja glavarstva in vicedomstva.

Sodni dnevi so prišli potem, ko je Ferdinand II. po samostojnem nastopu vlade (1598) jel sistematično izvajati delo protireformacije.

Še istega leta (13. septembra) je izšla odredba o izgonu protestantov. Golče je zapustil Ivan Doljanski šele sledečega leta (1599) in se podal h grofu Zrinjskemu v hrvatsko Medjimurje. Tedaj so se že pripravljale takozvane protireformacijske komisije, katerih tretja, sestoječa iz sekovskega škofa Martina Brennerja, Andreja Herbersdorfa, Albana Marhaimba, Ivana Friderika Pahra in nižjeavstrijskega vladnega komisarja Wolfa Kaltenhau-

serja ter spremljana od 1500 nemških in od 170 sekovskih podložnikov, je dospela v Celje 21. januarja 1600.

Vesti o njenem približevanju so prebivalstvo v grofiji silno razburile. Že pred njo so dospeli vojaki; 15. januarja jih je že bilo nekaj v Žalcu in v Celje sta že dan poprej (14. januarja) prišla dva puškarska mojstra, ki sta v dveh sodih pripeljala 12 ton smodnika, kateri je stal 400 goldinarjev. Še istega dne sta se proti večeru s špitalskimi hlapci na saneh peljala v Golče na ogled. Vrnila sta se v Celje s prepričanjem, da bo za razrušitev močne stavbe treba veliko ljudi. Žalski župnik in arhidiakon Šega je poskrbel za nje. Sledečo nedeljo (16. januarja) je v pridigi svoje poslušalce pozval, naj si pripravijo orožje in orodje, da bi pomagali podirati luteransko svetišče. Še istega dne opoldne je množica docela razbila predikantovo domovanje, tako da je ostalo golo zidovje. Medtem je že tudi celjski sodnik Lenart Knific v vladarjevem imenu pod grožnjo izgube časti, imetja in življenja v občinski hiši pozval svoje someščane, da se udeleže uničevalnega dela; isto je storil v cerkvi mestni župnik Elija Gallenberger. In Teharčani so bili tudi pripravljeni na udar.

Pravo uničevalno delo je trajalo štiri dni. Dne 17. januarja so prišli Žalčani, Celjani in Teharčani. Iz Celja so pripeljali smodnik in napadalne priprave, da jih je 16 ljudi komaj obvladalo. Oskrbnik je jahal v cerkev, se ustavil pri oltarju, zagledal na nekem nagrobniku razpelo pa govoril: Glejte, luterani zaničujejo podobe in vendar molijo razpelo. Nato so pustili ljudstvu, da je uničevalo in plenilo. Neki Gorjup, mladič iz Žalca, je šel na prižnico, kjer je razbijal, kakor da bi bil besen in blazen, drugi pa so uničevali stole. Nekateri so izdirali lepe nagrobne plošče ter jih z oltarno ploščo in zastavami vred na povelje oskrbnikovo peljali v Celje. Eden izmed puškarskih mojstrov je odpeljal lepo nagrobno ploščo sina Ulrika Dietrichsteinskega. Razbijali so tudi šipe itd. in kmetje so odnašali dragocene stvari. Pri tem je vladalo strašansko vpitje. Sam arhidiakon je vpil ko Turek: Le besno, le besno! Grdo glejte, grdo glejte!

Potem so razdelili ljudstvo v štiri dele: prvi del, ki je bil oborožen, je stal na straži; drugi je podiral v cerkvi stebre, tretji se je z napadalnimi pripravami spravil nad obzidje in stolp, v katerem je nekdaj prebival gospod Josias Diaconus, četrti pa je priganjal. Uničevalci so nabrali toliko železja, da se je to obema puškarskima mojstroma zdelo preveč. Rekla sta, da pripada njima, ter sta ga velik kup odpeljala v Celje in prodala. Pri tem se je baje zgodila tudi komična stvar: gospod Felicijan Wagen, vodja glavarstva, je vse početje opazoval; splašil se mu je konj in pričel strašno rjuti. In množica da je prestrašena bežala, ker je mislila, da je napadena.

Zvečer je župnik in arhidiakon v Žalcu priredil večerjo pri štirih mizah.

Tako je minil prvi dan: izropana je bila cerkev, podrti stebri v njej, prav tako obzidje in štirje stolpi.

Sledečega dne, 18. januarja, so delo nadaljevali. Množica je izpodkopavala cerkev in tako divje gospodarila, da je celo gvardijan celjskega minoritskega samostana globoko vzdihnil in rekel: »Kak greh in sramota za lepo prižnico.« Neki drug katoličan je zopet vprašal arhidiakona, čemu ni

lepe cerkve posvetil kakemu svetniku. Dobil je za odgovor, da je tako bolje, ker bi jo sicer stanovi prej ali slej zahtevali nazaj. Pod streho so našli lepo opeko in skrinje, tudi to se je moralo uničiti; samo nekoliko najlepših kamenov so prepeljali v Žalec, deloma v župnišče. Eden izmed puškarskih mojstrov je dejal, da je že mnogo poslopij razdejal, ali takega še nikoli; obljubljenih 300 goldinarjev bo dobro zaslužil.

Pomišljali so tudi, da uničijo bližnjo hišo in mlin gospoda Leisserja, ali ker je lastnik komisarjem poslal večkrat jedi in pijače, se to ni zgodilo. Pač pa so našli v hlevu pod slamo nekaj knjig, ki jih Weidinger v naglici ni mogel vzeti seboj, in so jih zažgali.

Na cerkev so nato nanosili gorljivih snovi in eno tono smodnika ter še isti večer zažgali predikantovo stanovanje, hlev in cerkovnikovo hišico; ponoči je tako gorelo, da je mnogo pobožnih kristjanov bridko jokalo, ker so mislili, da gori cerkev.«

Pri večerji sta se arhidiakon in celjski sodnik sprla radi verskih zadev; sodnik je ljut potegnil meč, ali prisotni so ju pomirili.

To je bilo drugi dan, 18. januarja.

Tretjega dne, 19. januarja, so nadaljevali z razpodkopavanjem cerkve, vložili so pod stolp in prižnico 1 tono smodnika, drugih 9 ton so zazidali. Ob sedmih zvečer so zažgali, pa ni hotelo goreti.

Četrtega dne, 20. januarja, so zjutraj z eno tono razstrelili stolp do kora, odkopali zazidane tone in jih bolje vložili. Ko so jih potem zažgali, se je porušilo pol cerkve s polovico obzidja. Delo je bilo končano. — Čas je potem glodal na preostalih razvalinah, ki le še malo štrle iz zemlje.

Sledečega dne, 21. januarja, so komisarji prispeli v Celje. Še istega dne, 22. januarja, so poklicali vse meščane v občinsko hišo, kjer je škof vsakega po imenu poklical in izprašal. Kdor je vztrajal pri luteranski veri (ali pa je bil po napovedi župnika, sodnika Textorja ali špitalskega mojstra Kircheimera vsaj osumničen), tisti je bil ozmerjan in je moral na levo stran kot smrdljiv kozel; tisti, ki so bili smatrani za katoličane, so šli na desno, dočim so nevtralni, ki se jim je bilo odločiti do sv. Jurija, ostali na sredi.

Nato so morali vsi priseči, da se odpovedujejo luteranski veri.

Med petorico, ki ni hotela priseči, se je nahajal nekdanji sodnik Viktor Kralnik. Vseh pet se je moralo izseliti.

Ob tej priliki je bil izdan ukaz, da se morajo prinesti vse luteranske knjige; pri komer bi se pozneje našle, tisti bi moral plačati za vsak izvod 10 dukatov. Na Glavnem trgu so nasproti sodnikovi hiši naložili knjige na velik kup in jih potem med rajanjem zažgali.

Po končanem delu je zahteval gospod Pahr od sodnika pet sani; ker jih ni mogel dobiti, je sodnika ozmerjal. Ko je potem tudi vicedom Martin Saurau zahteval nekaj sani, se je župan skliceval na Pahra, nakar je dobil odgovor: Čemu Pahru tolikere sani? Da bi z njimi vozil svoje vlačuge! Pahr je bil namreč zapeljal lepo gospo Weber, ki je živela s svojim možem v neslogi in mu je zdaj ušla. — Komisija se je podala v Slovenj Gradec.

Po tej zunanji zmagi nad protestantizmom je katolicizem pričel z notranjo obnovo. V vodstvu župnije in v minoritskem samostanu je bil red

že obnovljen, zdaj je sledila še ustanovitev novega samostana, kapucinskega, za katerega mesto so izbrali majhno stopnjevinasto planoto med Savinjo in Miklavškim hribom. Temeljni kamen so položili po naročilu samega nadvojvode leta 1609 in stavbo je leta 1615 posvetil sam ljubljanski škof Tomaž Hren, o čemer priča spominski kamen za velikim oltarjem. Prve menihe je pripeljal v samostan p. Fortunatus, gvardijan iz Verone. Četudi so kapucini beraški red, je bil vendar samostan precej dobro preskrbljen z raznimi naturalnimi dohodki.

Isti smoter ko ustanovitev kapucinskega samostana je imel tudi prenos bratovščine Matere božje sedem žalosti in Konjic k župni cerkvi v Celje. Ta v 14. stoletju v savinjski arhidiakonat (v Konjice) zanesena bratovščina je za reformacije propadla; protireformacija jo je pa obnovila in in leta 1613 prenesla v Celje, kjer so ji v župni cerkvi dali nekdanjo kapelo Treh kraljev (ali kapelo Celjskih grofov), ki so jo docela prenovili in leta 1623 nanovo posvetili. Pri vsem tem je imel zopet mnogo zaslug škof Tomaž Hren. Poleg te sloveče in na široko razpredene bratovščine je bilo v Celju še nekaj drugih: roženvenska, srečne smrti, Izidorjeva, presv. Kristusovega telesa umrlih. V Novi cerkvi so imeli bratovščine: Marije dobrega sveta, sv. Lenarta in sv. Valentina. Na Dobrni: bratovščino sv. Mihaela, Naše ljube Gospe in škapulirsko.

Nova cerkvena pridobitev, ki je globoko posegla v versko življenje zlasti kmetskega naroda, je bila ustanovitev božjepotne cerkve sv. Jožefa na gričku na vzhodni strani mesta. Ko je leta 1679 razsajala v mestu in okolici strašna kuga, tedaj so meščani šli s procesijo na grič, zasadili so na vrhu križ in se zaobljubili sv. Jožefu, da mu tu postavijo cerkev. Že v sledeči pomladi (1680) so položili temeljni kamen in v enem ali v dveh letih je bila cerkev, ki je lepa baročna stavba, gotova. Kronogram nad glavnim vhodom nosi letnico 1680, izraženo v napisu: DJVVs JosepjVs pesteM CILIensIbVs aVfert. Koncem 18. stoletja je bil pri sv. Jožefu ustanovljen samostojni beneficiat (1775), ki je kmalu (1787) dobil lastnega kurata. Ali radi prepičlih dohodkov je bila samostojna kuratija leta 1802 začasno in po obnovitvi leta 1809. leta 1831. za stalno ukinjena in združena s tretjim kapelanskim mestom pri župni cerkvi, ki je samo bilo ustanovljeno leta 1809.

Medtem so se v organizaciji cerkve vršile važne izpremembe — skoraj izključno v dobi prosvetljenega absolutizma.

Vmes so pa bili tudi posamezni spori.

Tako se je okrog leta 1628 arhidiakon Maurisič pritožil pri patriarhu proti minoritom. V pritožbi navaja, da so minoriti napravili v svoji cerkvi novo kripto in pokopavajo v njej meščane. Pri tem zahteva od mrliča eno petino pogrebščine. — Bržkone ni šlo za novo kripto, ampak so minoriti za pokopavanje meščanov uporabljali kripto Celjskih grofov, saj je znano, da so v njej leta 1814 našli obilje kosti, ki niso mogle izvirati od grofov.

Istočasno se je pritožil tudi proti mestnim svetnikom. O njih pravi, da se vedejo, kakor da bi bili oni patron cerkve in ne cesar. Mestni svetniki pobirajo cerkvene dohodke in ne polagajo o tem nikakega računa, zastavljajo tudi cerkveno desetino in proste beneficije (beneficia simplicia), cer-

kvi dajejo samo toliko denarja, da z njim lahko nabavlja gorivo za luč, za vse druge potrebščine pa mora skrbeti sama.

Mestni svetniki pobirajo tudi dohodke zavetišča za reveže (špitala), od njih ne dado nič ne za cerkev ne za reveže, ampak porabijo vse nabrano za druge namene.

Jožefinizem

Krajevni uvod v jožefinizem je bila preureditev cerkvene organizacije. Celjski župnik je bil izza leta 1715 redno arhidiakon savinjskega arhidiakonata in kot tak namestnik oglejskega patriarha. Leta 1761 se je pridružil župnijskemu in arhidiakonskemu dostojanstvu še opatijski naslov, prenesen k sv. Danijelu od Šmartna pri Slovenjem Gradcu. Ko so ob uvedbi jožefinske dekanijske razdelitve (1790) arhidiakonat ukinili, je arhidiakon in opat Peter Anton Segher pl. Weissenhaus protestiral. Bilo je brezuspešno. Odpovedal se je mestu in se je vrnil v Istro, kjer je bil doma. Vlada ga je dotlej smatrala za jožefinca.* Njegov naslednik Franc Anton Hobelnik, rojak iz Ruš, zmeren jožefinec, je bil samo opat, župnik in dekan.

Tudi škofijska pripadnost se je menjala. Ob ukinitvi oglejskega patriarhata (1751) je prišlo Celje pod goriško nadškofijo in ob novi regulaciji škofijskih meja (1787 in 1788) pod lavantinsko škofijo. Isto velja za Novo cerkev in iz nje nastale župnije (vikariate). Cesar Jožef II. je malo prej skušal prenesti lavantinski škofijski sedež v Celje, toda zaradi nasprotovanja tedanjega škofa tega niso izvedli.

Še pred jožefinizmom je bil ukinjen jezuitski red (1773). Na širšem celjskem področju se je to tikalo nekdanjega jurkloštrskega samostana, katerega posest je bila izza leta 1591 v rokah graškega jezuitskega kolegija.

V duhu jožefinizma so bile v Celju opuščene in zaprte tri cerkve: sv. Andreja za Koprivnico (1783), sv. Miklavža (1787) in sv. Maksimilijana (1787). Cerkev sv. Miklavža so rešili kmetje, ki so se takoj zavzeli zanjo, pri sv. Maksimilijanu so shranjevali seno, šele leta 1831 so župljani dosegli, da so jo obnovili. Cerkev sv. Andreja je nekaj let služila kot smodnišnica, pozneje je bilo v njej stanovanje, od 1856 do 1907 so jo uporabljali protestanti, potlej je zopet služila za stanovanje, danes so na njej sledovi bivše cerkve popolnoma zabrisani. Ukinjena je bila tudi griška cerkev sv. Križa poleg levškega mosta. O njej ni nobenega sledu več, pač pa nosi njeno ime katastrska občina.

Pri sv. Jožefu so leta 1781 hoteli obhajati stoletnico ustanovitve cerkve s svečanostmi, ki naj bi trajale osem dni. Okrožje je dovolilo samo navadno enodnevno spominsko versko prireditev. Ljudje niso ubogali. Mladeniči so postavili mlaje, kramarji šotore. Magistrat je dobil oster ukor, ker tega ni preprečil.

Opata Segherja so klicali na zagovor zakaj leta 1793 v župni cerkvi dve nedelji zaporedoma (7. in 14. aprila) ni imel verouka. Zaradi veliko-

* Jakob Richter, Savinjski arhidiakonat in njegov konec, ČZN, 1966.

nočne procesije pri sv. Jožefu leta 1793 je dobil kurat Ambrož Perkan oster ukor z grožnjo, da izgubi beneficij, ako se kaj takega ponovi.

Leta 1791 sta okrožni urad in gubernij grajala, da je bila velikonočna procesija pri celjskih minoritih in slavnostna služba v Petrovčah, in duhovščina je morala v opatijo zaradi procesij in križevih potov na Polzeli (pač na Gori Oljki). Državna oblast je morala nekoliko popustiti tako glede Petrovč kakor glede Polzele, ker je ugotovila, da ljudje ne opuste ukoreninjenih pobožnosti. Zaradi Petrovč so duhovniki dobili ukor, polzelski župnik Jožef Kužlin je pa moral pri okrožnem uradu plačati 12 tolarjev. Cerkev na Gori Oljki (Dobriču) je vlada leta 1788 ukazala zapreti. Začeli so že odnašati iz nje opremo. Vendar so jo ljudje rešili.

Kar ostro je bilo v novocerkovski dekaniji — dekan Jakomini je moral leta 1787 po vladnem nalogu vzeti posvečenje (desekrirati) kar osem cerkva: v vojniški župniji Matere božje nad trgom, sv. Tomaža na Tomaževem hribu, sv. Marjete v Šmarjeti ob veliki cesti, sv. Miklavža v naselju istega imena; v novocerkovski župniji — sv. Katarine v Lembergu, sv. Janeza v Vizorah in sv. Tomaža v Landeku; v dobrnski župniji sv. Miklavža.

Vojničani so pozneje obnovili cerkev Matere božje (1822), Lemberžani cerkev sv. Katarine (1843), Dobrnčani so pa pred dekanom cerkev sv. Nikolaja zaprli in župnik ter župljani so izsilili, da je ostala.

Sicer pa Jakomini ni bil zakrknjen jožefinec. Saj je dobil za svojo župno cerkev relikvije dveh svetnikov (sv. Agapita in sv. Marjete Kortonske) in leta 1801 se je moral celo zagovarjati, ker je zbral v Vojniku v gostilni več dekanov in imel z njimi nekako sinodo.

Kot nagrade za ukinjene cerkve je državna oblast ustanovila dva vikarijata: na Frankolovem in pri Sv. Joštu na Kozjaku (1787).

Da si je jožefinizem pridobil nekaj duhovnikov, o tem priča primer celjskega Franca Perka.* Bil je župnik v župniji, ki jo je oblast ustanovila v ukinjenem žičkem samostanu. Ugovarjal je proti temu, da bi mu poslali za kaplana bivšega frančiškana, češ da je kot redovnik vdan praznoverju.

Da je tudi mladina sprejemala svobodnejše jožefinske nazore, o tem priča navedba Ignacija Orožna, ki se tiče poznejšega zaslužnega vitanjskega župnika Andreja Čebula. S trinajstimi drugimi goriškimi bogoslovci je pred posvetitvijo delal konkurzni izpit v Gradcu pred škofom in njegovimi kanoniki. Gojenci so izražali nazore, ki niso popolnoma ustrezali strogemu verskemu nauku. Tako so bili mnenja, da se izvirni greh ne podeduje. Škof je bil presenečen in ni dovolil posvetitve. To je zvedel sam cesar. Škof in kanoniki so dobili nauk, naj bodo obzirni do gojencev in naj zahtevajo od njih samo tisto, kar je bistveno in ni obteženo s teologičnimi šolskimi nazori. Direktor graškega generalnega seminarja je bil prav tako na strani gojencev in je triumfiral, ko je zvedel o stališču vlade.

Kako trdno je vlada branila svoje stališče, potrjuje izjava, ki jo je dala, ko je leta 1787 potrdila prenos opatijskega dostojanstva v Celje. Tej

* Adam Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich, 1782—1790, Wien, 1871.

papeški odredbi se prizna placetum regium, v kolikor ne nasprotuje deželnoknežjim pravicam in odredbam.

Papež Pij VI. se je leta 1782 napotil na Dunaj, da bi cesarja pregovoril, naj popusti. V Celju je stanoval v hiši grofa Grosa, poznejšem magistratu, sedanjem Muzeju revolucije. Opoldne je baje skozi okno blagoslovil ljudstvo. Drugi dan, 18. marca, se je odpeljal dalje.

Šolstvo

Osnovno šolstvo pred reformo Marije Terezije in po njej

V srednjem veku je bila šola skoraj gotovo v minoritskem samostanu, toda o njej nimamo nikakega poročila. Leta 1460 je Celje že imelo šolo, kot prvi učitelj se navaja Pavel Pildhawer.* Šola je bila mestna, saj se navaja, da je mestni svet zaračunal žeblje, ki so jih rabili za popravilo šole. Kje je bila šola, je težko reči. Morda izprva pri sv. Uršuli, v poznejši svobodni hiši, kjer je bil najbrž prvi špital. V XVI. stoletju je bila gotovo že pri sv. Elizabeti, novem špitalu, ki se navaja pod imenom »domus ludi literarii«. Sicer je pa bila potrebna samo ena soba. Iz tega časa je znano ime meščana in učitelja Jakoba Rostingerja (1577). Če je bil učitelj hkrati organist, ne vemo. Okrog leta 1600 ni bil, kajti iz občinskih računov vidimo, da je mestni svet nakazoval posebno plačo i za učitelja i za organista.

Sto let pozneje sta pa bili obe službi združeni.** Mestna župnija je imela več duhovnikov, zato tudi več pomočnikov. Cerkvenik se je imenoval latinski adituus ali sacrista, često je imel pomočnika (lat. famulus ali servus). Poleg organista (lat. organista) srečamo včasih tudi vodjo pevskega zbora (lat. regens chori), ki je najbrž istoveten s kantorjem. Organist kot učitelj se je pa imenoval latinski »magister ludi literarii« (učitelj črkarske zabave). Organist je bil lahko tudi duhovnik, zanj je bil določen poseben beneficij »Matere božje pod stolpom«, ki je imel svojo hišo na sedanjem Tomšičevem trgu. Izza leta 1700 pa ne več. Najstarejši znani organist je Joh. Sibenbirger (1650).

V cerkvi sv. Danijela so bile zelo stare orgle. Leta 1785 so na kor prenesli orgle, ki so bile dotlej v kapeli Žalostne matere Božje. Te orgle so morda tiste, ki se navajajo leta 1658. Leta 1842 je za župno cerkev izdelal nove orgle Tirolec Alojz Hörbiger, ki se je naselil v Celju. Prejšnje so pa premestili k sv. Maksimilijanu. Hörbigerjeve orgle so izreden glasbeni instrument. Med prvo svetovno vojno so vojaki pokvarili orgle v župni cerkvi in prenesli so vanje orgle iz kapele sv. Elizabete. Pozneje so jih vrnili. Župna cerkev je imela več sposobnih organistov, hkrati učiteljev.

Izza početka XVII. stoletja je prvi znani učitelj Tomaž Rauch (1721),*** ki se je vedno pošteno in dostojno vedel. Bil je pač tudi organist

---

* Sodnijska knjiga v graškem deželnem arhivu.

** Matija Ljubša, Zapiski o orglah celjske župne cerkve, o njenih mežnarjih, organistih in kantorjih — v mariborskem pokrajinskem arhivu.

*** Zapiski sej mestnega sveta.

(in mežnar). Pozneje je učiteljeval organist Jožef Andree (do 1760). Ker je bil slab tako pri pouku osnovnih naukov kakor tudi pri disciplini, so se meščani često, toda zaman pritoževali. Kot posledica so nastale razne zakotne šole. Ko se je Andree hotel oženiti, mu je občinski svet v soglasju z župnikom odpovedal službo, sicer je pa sam prosil za odpust. Kljub neuspehom v šoli je bil ugleden človek. Trikrat so ga celo izvolili za mestnega sodnika. Sledil mu je tedanji organist v Konjicah Andrej Ude, ki mu je bila poverjena naloga, da mladino pridno uči in skrbi za dobro glasbo na cerkvenem koru. Ali niti Ude ni mogel dobro učiti, ker je bil preveč zaposlen v cerkvi. Zato so poklicali na njegovo mesto Jakoba Hochmutha, dotlej učitelja v Škofji Loki. Ta je obljubil, da bo otroke proti posebni nagradi poučeval tudi »in rudimentis scholasticis« tj., da jih bo pripravljal za prvo latinsko šolo (»pro parva«), vrhu tega se je obvezal, da bo vzdrževal kantorja, ki naj bi bil hkrati podučitelj. Kmalu je javil, da kantorja ne more vzdrževati in zato tudi ne poučevati »pro parva«, samo čitanje in pisanje da bo učil. Mestni svet mu je res odvzel pripravo za srednjo šolo, zahteval pa je, da drži kantorja, ki bi bil dobro vešč čitanja, pisanja in računanja. V ta namen mu je nakazal iz blagajne pri sv. Jožefu letnih 24 goldinarjev. Kantorsko mesto je dobil Ude. Toda s Hochmuthom se ni razumel. Zameril se je tudi mestnemu svetu. Njegove odposlance je grdo ozmerjal, ko so prišli ogledovat skromno mežnarijo, v kateri je stanoval. Zaprli so ga, a preden je kazen odsedel, je iz zapora ušel. Ker je bil župnik nevtralen, je mestni svet sklenil, da se pritoži pri goriškem nadškofu. Vsekakor je Ude izgubil službo v Celju. Tudi Hochmuth je odšel. Sledil mu je Mihael Grosschedl, ki je bil dotlej učitelj v Vitanju. Da bi zakotne učilnice prestale, so mu naročili, naj pridno dela v šoli; vrhu tega je moral dva dečka izučiti v glasbi. Pa tudi on je moral vzdrževati kantorja (hkrati podučitelja). Dobival je v ta namen po 24 goldinarjev na leto in prosto stanovanje v mežnariji (poročilo iz leta 1771).

Malo prej je meščan Andrej Baumgartner določil ustanovo 1000 goldinarjev za tistega učitelja, ki bi šest otrok, določenih po sodniku, brezplačno poučeval v verouku, čitanju in glasbi.

V tej dobi se je šola že nahajala v tedaj mnogo skromnejšem poslopju sedanje glasbene šole.

Velik napredek pomenja šolska reforma Marije Terezije.* Dne 11. januarja 1776 je pozval okrožni urad mestni svet, naj mu javi, ali ima na razpolago tri sobe za glavno šolo, ki naj bi se v Celju kot v okrožnem mestu ustanovila. V starem šolskem poslopju pa je bila na razpolago samo ena soba, zato je okrožni urad sledečega leta naročil, naj občina preskrbi obvezno šolsko poslopje. Občinski svet je sklenil preskrbeti potreben denar in meščan Štefan Kovačič se je obvezal, da za 650 goldinarjev uredi staro šolsko poslopje in ga opremi. Okrožnemu uradu je bilo prav, izjavil je, da se potrošeni denar pozneje vrne iz šolskega fonda. Kovačič je delal, ali prvo leto to poslopje še ni moglo priti v poštev.

* Kronika celjske glavne šole, zdaj v šolskem muzeju v Ljubljani.

Okrožni urad je takoj ukazal sestaviti seznam vseh šoloobveznih otrok (od 6. do 14. leta) in ga izročil minoritskemu patru Mansuetu Zanggerlu, ki je bil določen za prvega direktorja. Kot učiteljski zbor so mu bili prideljeni: katehet minorit p. Magnus Pechinger, učitelj minorit p. Edmund Haak in Benedikt Shluga, posvetni učitelj izboljšane učne metode, ki je že dotlej poučeval na stari celjski šoli ter se poslej javlja (poleg organista) kot »regens chori«, tj. kot dirigent.* Višji ravnatelj šole je bil okrožni glavar, ob njeni otvoritvi Jožef pl. Weingarten. Za njenega nadzornika pa je bil določen mestni župnik, ob otvoritvi je zavzemal to mesto Ferdinand Bartholotti.

Pouk na novo otvorjeni glavni šoli se je pričel z drugim semestrom leta 1777, in sicer šele 9. junija. Po službi božji, ki jo je pel sam Bartholotti, so se zbrali odličniki in učenci v za početek najeti Führenbergovi hiši (v Gosposki ulici 13), kjer je imel slavnostni otvoritveni govor sam okrožni glavar in višji ravnatelj.

Učenci in učenke so se koj izpočetka poučevali v treh oddelkih. Pouk se je prvo leto zaključil dne 26. in 27. septembra s službo božjo in z javnim izpitom; službi božji in izpitu so prisostvovali odličniki in meščani; tako v cerkvi kakor pred izpitom so donele trompete in piščali.

Novo šolsko leto se je pričelo šele 9. novembra v lastnem, že dograjenem in opremljenem poslopju. Za notranjo opremo je darovala cesarica 50 cekinov; mnogo je storila občina, prav tako se je izkazal požrtvovalnega tudi ravnatelj Zanggerl.

Glavna šola je imela tri razrede; v splošnem se je v njih poučeval verouk, pa čitanje, pisanje, računanje in nemški jezik (največ slovnica). Iz početka so se v tretjem razredu podajali tudi početki latinskega jezika, kar pa se je kmalu opustilo.

V jeseni leta 1827 se je trem razredom pridružil še četrti, in sicer za početek začasno z enim oddelkom. Po zaslugi Andreja Bablerja, učitelja risanja (1827—1831) je dobil še drugi oddelek. On je v njem poučeval brezplačno. S tem si je prislužil častno občanstvo, ki mu ga je občinski svet podelil, ko je že odšel na novo službeno mesto na Dunaju. Leta 1830 sta postala oba oddelka definitivna. Zanimivo je, kako graški gubernij, sledeč študijski dvorski komisiji, utemeljuje njega potrebo. Število učencev filozofije (današnjega sedmega in osmega razreda gimnazije) je baje tako naraslo, da ne bodo mogli vsi dobiti službe od države in cerkve. Radi tega je potrebno, da se število gimnazijcev omeji. Mladini je treba dati možnost, da se izšola na drug način in v praktične svrhe. Ta namen ima četrti razred. V njem se bodo poučevali tudi realni predmeti: risanje, geometrija in prirodoslovje.

Leta 1850 se je v smislu predpisov IV. razred spremenil v dvorazredno realko.

---

* Sluga, rojak iz Podkloštra na Koroškem, je imel toliko poguma, da je poslal vladi spomenico, v kateri je pojasnil, da je pedagoško nesmotrno, poučevati slovenske otroke samo nemško.

Do leta 1831 je bila glavna šola mešana; v jeseni tega leta so oddelili od nje dekliško šolo, ki je bila izprva nastanjena v poslopju mestnega špitala, izza leta 1836 pa v Zabukovškekovi hiši v Gosposki ulici. Imela je sicer dva razreda, pa eno samo sobo, tako da se je vršil pouk poldnevno. Da bi se deklice vežbale za življenjsko prakso, v ta namen so uvedli poseben pouk v ženskih ročnih delih.

Glavna šola je služila tudi kot katehetska in učiteljska pripravnica. Kmalu po njenem nastanku so bili poslani na njo vsi duhovniki celega celjskega okrožja, da bi se udeležili nekolikotedenskega kurza in napravili nato katehetski izpit po novi metodi. Takoj ob ustanovitvi so se uvedli tudi kurzi za učiteljske pripravnike, ki so trajali izprva samo štiri tedne, nato pa tri mesece. O novi metodi je pripravnikom navadno predaval ravnatelj, v posameznih razredih pa so prisostvovali praktičnemu pouku. Često so prihajali učitelji samo k izpitom, med njimi so bili mnogi že priletni možje. Nova metoda je bila tako privlačna, da so prihajali k izpitom tudi neduhovniki, celo plemiči. Posebnost so bili izpiti privatnih učiteljev, med njimi je bilo zlasti mnogo gimnazijcev, za katere so prirejali celo posebne kurze. Ko je bil ustanovljen IV. razred (realka) so učiteljski tečaj naslonili nanj. Zadnja leta je bil dvoleten. Prvi letnik: teorija, drugi letnik praksa.

Kako široko je bilo zamišljeno delovanje glavne šole, o tem priča dejstvo, da se je dajal pouk tudi vojakom in da se je kmalu po nastanku zavoda ustanovila nedeljska ponavljalna šola za odraslo mestno mladino — dekliška je bila opuščena konec leta 1845, — nekaj pozneje pa še tudi slovenska nedeljska šola za kmečko mladino, na kateri so večinoma poučevali mestni kaplani.

V prvem, drugem in tretjem razredu je bilo nad dvajset, v četrtem pa nad trideset učnih ur na teden. Polagoma si je šola nabavila nekoliko učil in v dvajsetih letih se je iz prostovoljnih prispekov ustanovila pedagoška knjižnica za učiteljske pripravnike. Tedaj se je z njimi začela pridno gojiti tudi glasba. Učni jezik je bl nemški, ali s početkom leta 1846 se je v prvi in deloma v drugi razred uvedlo tudi slovensko čitanje, pisanje in računanje, da bi se slovenski učenci naučili nemški in nemški slovenski; v obeh višjih razredih je ostalo po starem, vendar se je tudi tu učitelj v slučaju potrebe lahko poslužil slovenskega jezika. Šolsko vodstvo je pa imelo težave z nemškimi učitelji; tako je morala Franca Fassla nadzorstvena oblast (lavantinski ordinariat) opominjati, naj se nauči dovoljno slovenski. Seveda je bil tedaj Anton Martin Slomšek lavantinski višji šolski nadzornik. Že prej (1841) se je na njegovega Blažeta in Nežico subskribiralo v Celju 169 naročnikov, ravnateljstvo glavne šole si je samo izgovorilo 50 izvodov.

Po Slomškovem Blažetu in Nežici je učitelj na dekliški šoli Ivan Kranjc spisal knjižico: »Mali Blaže v pervi šoli«. Uporabljali so jo kot čitanko najmlajših, medtem ko so Slomškovega Blažeta in Nežico čitali v starejših razredih. Pri pouku veronauka so se redno posluževali obeh jezikov. Ravnatelji so bili razen prvega sami Slovenci. Simon Rudmaš, ki je iz Celja odšel kot šolski nadzornik na Koroško, je bil celo odličen rodoljub. Oblast slovenščini nikakor ni bila dovolj naklonjena. Tako je pustila na

šoli slovenščine nezmožnega sudetskega Nemca Franca Fassla, medtem ko je gori navedenega Ivana Kranjca premestila na nemško Štajersko, čeprav so v Celju prosili zanj. Kranjčev sin se je med Nemci kot »Hans von der Sann« začel udejstvovati kot pisatelj, zlasti pa kot nadarjen in priden zbiratelj narodnega blaga, za lasten narod se je pa izgubil.

Za drugi semester 1848 je ohranjeno poročilo ravnateljstva o stanju šole. V njem čitamo:

Stanje pouka na tej glavni šoli je še nadalje zadovoljivo. Že poprejšnje upoštevanje pretežno slovanske narodnosti brez zanemarjanja pouka v nemščini se je tudi v tem letu izkazalo kot upravičeno. Uspešno so se pripravljale pismene vaje v nižjih razredih, v višjih razredih so pa že lepi pismeni sestavki. Najboljši uspeh je bil dosežen v dekliški šoli. Brezplačno se je vršil pouk v glasbeni in v nedeljski začetni (elementarni) šoli . . .

Prvi ravnatelj zavoda je bil minoritski pater celjskega samostana Mansuet Zanggerl (1777—1810), njemu je sledil prejšnji učitelj — posvetnjak Benedikt Shluga (1810—1820); poslej so bili ravnatelji posvetni duhovniki in hkrati kateheti. Tako so si sledili: Valentin Končnik (1820—1827), Simon Rudmaš (1827—1839), Matija Vodušek (1839—1847), Ivan Kočevar (od marca do oktobra 1847), Franc Zorčič (1847—1848), dr. Ivan Vošnjak (1848—1852), Franc Lipold (1852—1859), Franc Kalin (1859—1862), Franc Janežič (1862—1865), Jožef Škerta (1865—1869). Vrsto ravnateljev zaključuje bivši učitelj Jožef Zangger (1869).

Učiteljev, ki so bili, izvzemši v početku, večinoma posvetnega stanu, je bilo toliko, kolikor je bilo razredov. Vendar je bilo število ur tako visoko, da si je moralo ravnateljstvo pomagati s pomožnimi učitelji. Celo šolskega slugo in učiteljske pripravnike so morali včasih za krajšo dobo uporabiti pri pouku. V splošnem je vladal razredni sistem, pri čemer pa je razrednik imel samo večino ur v svojih rokah; učitelj četrtega razreda je moral biti redno izprašan iz risanja in geometrije te iz realij (prirodoslovja). Tudi na dekliški šoli je poučeval učitelj (s pomočnikom), samo pouk ženskih ročnih del je bil poverjen posebni (»industrijski«) učiteljici.

Dekliška šola je bila hkrati s pripravniško, ponavljalno in nedeljsko šolo podrejena ravnatelju glavne šole. Celoten naziv šole je bil izza leta 1850: C. kr. nižja realka, glavna šola in učiteljišče. Glavna šola je združevala deško in dekliško osnovno šolo, ki sta bili bolje organizirani od trivialnih (župnijskih) šol.

U č n e m o č i (od začetka XIX. stoletja do 1869).*

Za kateheti direktorji (ki so bili — razen zadnjega — redno duhovniki) so zavzemali prvo mesto kateheti. Nekateri med njimi so bili kaplani, (drugi pa samo kateheti). Bili so naslednji:

p. Anzelm Kožuh (1812), Franc Schneider (1812—1818), Mihael Pajk (1818), Valentin Končnik (1819—1827), Ivan Kočevar (1827), Simon Rudmaš (1827—1839), Matija Vodušek (1839—1847), Anton Vrečko (1847—1852), Franc Čarman (1852—1853), Viktor Puher (1853—1856), Ivan Huter (1856—

* Popoln seznam v lavantinskem šolskem fondu graškega deželnega arhiva.

1857), Jožef Jeraj (1857), Jožef Sohler (1858—1860), Franc Janežič (1860—1865), Jožef Škerta (1865—1869), Jožef Schutz (1869).

I. (e l e m e n t a r n i) r a z r e d. Učiteljski pomočniki (proti koncu podučitelji, učitelji): Karel Kepel-Köppel (1807—1810), Franc Andlein (1817—1819), Jožef Lukman (1819), Franc Fras (1819), Vincenc Mirt (1819—1820), Ignacij Novotni (1820), Andrej Klemenčič (1820—1821), Ignacij Novotni (1821— 1822), Jožef Friedrich (1822—1823), Andrej Klemenčič (1823), Ivan Čeč (1823—1828), Franc Bauer (1824—1826), Jožef Zangger (1828— 1831), Jožef Klep (1831—1835), Franc Krauner (1835—1837), Jožef Payer (1837—1839), Ivan Puff (1839—1840), Franc Fassl (1840—1850), Anton Müller (1848), Matija Jeraj (1849), Ivan Kranjc, elementarni učitelj (1852—1854), Štefan Končan (1851—1858), Gregor Tribnik, elementarni učitelj (1854—1865), Karel Medved (1857—1860), Viljem Musi (1858—1859), Karel Medved (1860—1861), Franc Hafner, podučitelj (1860—1861), Jožef Delacorda (1861), Franc Hafner (1861—1862), Jakob Škoflek (1861—1866), Martin Jakše (1862—1865), Jakob Škoflek (1865—1867), Ivan Miklavc (1867).

II. r a z r e d.

Prov. učitelji in podučitelji: Karel Kepel-Köppel (1810—1850), Ivan Kranjc (1850), Franc Fassl (1850—1865), Gregor Tribnik (1865—1867), Jakob Škoflek (1867—1868), Franc Janžek (1868—1869), Jožef Delakorda (1869).

III. r a z r e d.

Prov. učitelji in učitelji: Jurij Eller (1810), Jernej Bader (1814—1818), Jožef Lakner (1818—1819), Franc Andlein (1819—1823), Jožef Friedrich (1823), Jožef Polanec (1823—1826), Ivan Čeč (1825—1826), Jožef Zangger (1826—1828), Ivan Čeč (1828—1865), Franc Fassl (1865—1867), Gregor Tribnik (1867).

IV. r a z r e d (poznejša nižja realka):

Učitelji: Benedikt Sluga (1820), Ignacij Novotni (1820—1821), Ožbalt Šelander (1821—1867), Ivan Čeč (1824—1825), Franc Fassl (1867).

Učitelji risanja (tehničnih predmetov):

Andrej Babler (1827—1831), Ivan Sattler (1831—1837), Jurij Schwarz (1837—1846), Gabriel pl. Kaler (1846), Anton Weisser (1846—1850), Anton Stranik (1851), Ivan Klima (1851—1853), Evlogij Dirnhirn (1853).

Predmetni učitelji: Jožef Zangger, učitelj gramatičnih predmetov (1831—1839), Ivan Krajnc iun. (1865—1866), Ivan Miklavc (1866—1867), Andrej Rottner (1867—1868), Matevž Kresnik (1868).

D e k l i š k a š o l a.

Prov. učitelji, podučitelji, učitelji: Avgust Kapun, prov. učitelj (1831—1833), Jožef Karner (1833—1836), Franc Fassl — brezplačni pomočnik (1833—1834), Jožef Kepel — brezplačni pomočnik (1834—1835), Franc Kovač — brezplačni pomočnik (1835—1836), Jožef Pajer — brezplačni pomočnik (1836—1837), Franc Fassl (1836—1840), Vencelj Fassl (1840—1843), Ivan Krajnc (1843—1849), Anton Sivka — pomočnik (1846—1847), Franc Janič

(1847), Anton Koderman (1849—1864), Ivana Rankl (1851—1862), Mikleta Fassl (1863).

Učitelji glasbe:

Petje (deloma glasbo) so poučevali splošni učitelji Karel Köppel (hkrati organist), Jožef Zangger, Jožef Klep, Jožef Leitmayer (samo učitelj glasbe, 1838), Jožef Payer, Franc Fassl, Ivan Puff (ki jih najdemo tudi na šoli od 1832—1846), obstoječega Glasbenega društva, in drugi, med njimi Franc Kranjc, Anton Zinauer (Köpplov naslednik kot organist) in Gregor Tribnik.

Ta pregledni seznam temelji na rokopisnem šolskem šematizmu lavantinskega ordinariata. Andrej Gubo navaja Franc Kalina kot vodjo deške trivialke (t. j. prvih treh razredov osnovne šole). Vsekakor velja to za prehodno leto od stare k novi šoli (1868—1869).

Na dekliški šoli je bila leta 1862 nameščena tudi Antonija Koderman, ki se v letu 1864 navaja kot voditeljico dekliške delovne šole (bila je torej industrijska učiteljica), šola je pa bila v Faningerjevi hiši na Glavnem trgu.

Plače so znašale (leta 1830) 300 goldinarjev, ravnatelj je imel kot katehet 100 goldinarjev več, pomožni učitelj pa samo polovico te vsote. Denar se je dobival iz študijskega fonda, vendar pa so se stekali vanj dohodki iz šolnine in prispevki mestne občine, cehov ter nekaterih gospoščin.

Nadzorstvo nad glavno šolo se je v prvi instanci nahajalo v rokah okrožnega glavarja kot višjega ravnatelja, v drugi instanci je pripadalo guberniju in v tretji študijski dvorni komisiji. Poleg tega je še obstojalo cerkveno nadzorstvo, predstavljano v prvi stopnji po mestnem opatu (župniku) kot šolskem nadzorniku in v drugi po lavantinskem ordinariatu, ki je imel svoj sedež v Št. Andražu na Koroškem. Po letu 1812 (ko je bila izdana »politična šolska ustava«) pa stopa okrožno glavarstvo čisto v ozadje in ravnateljstvo dobiva sedaj odloke gubernija oziroma študijske dvorske komisije preko ordinariata in distriktnega nadzorništva (t. j. opatijskega urada); isto pot gredo tudi ravnateljska poročila. Šolske agende je pri ordinariatu vodil poseben višji šolski nadzornik. V tej dobi so to mesto zaporedoma zavzemali kanoniki: Krobat, Juvančič, Slomšek in Wiera. Akte je sopodpisoval škof ali njegov namestnik, v prvi dobi znani in za šolstvo vneti Ivan Pavel Ješenak kot konzistorialni ravnatelj.

Učenci so bili večinoma Slovenci, v glavnem iz mesta in bližnje okolice, deloma, zlasti pozneje, tudi iz okrožja. Premožnejši so plačevali šolnino, revnejši pa so je bili oproščeni. Za pridne in revne učence je bilo ustanovljeno celo nekaj ustanov. Tudi knjige so revni in pridni učenci dobivali zastonj. Iz prvih let imamo poročila, da je bil šolski obisk nereden in tedaj so se izrekale zaradi tega kazni.

Septembra leta 1777. je bilo pri končnem izpitu 161 učencev (učenk) v treh razredih. V poletnem tečaju 1783 je bilo 245 učencev (učenk), in sicer v prvem razredu 72, v drugem 51, v tretjem 22: od tega 55 deklic. Konec prvega semestra 1830. je štela glavna šola že 292 dečkov in 84 deklic. Leta 1839 je bilo konec drugega tečaja 381 dečkov v glavni in 136 deklic

v dekliški šoli; ponavljalna šola je štela 89 dečkov in 12 deklic, nedeljska (slovenska) pa 30 dečkov in 95 deklic.

Glavna šola se je s svojimi tečaji vred vso dobo nahajala v svojem poslopju na Slomškovem trgu (sedanja glasbena šola). Vendar pa je poslopje postalo premajhno in so ga zato že leta 1821 podaljšali do obzidja; z vsem delom so bili gotovi šele leta 1825, ko so tudi zgradili hodnike na dvoriščni strani poslopja. Za Voduškovega ravnateljevanja je dobilo poslopje velik napis nad glavnim vhodom.

Istočasno so gradili novo mežnarijo (hkrati dom organista) in so ju medsebojno povezali. Med njima so napravili obokan prehod. Mislili so celo na to, da bi v dva razreda napravili vhod skozi mežnarijo, vendar so bili proti temu i učitelji i opat.

Dekliška šola se je pa izza leta 1836 stalno nahajala stisnjena v eni sobi v Gosposki ulici. Učitelj Koderman jo je pa premestil v svojo hišo na nasprotni strani ulice.

*Tekstilna šola**

Prof. Vlado Schmidt je opozoril na predilsko šolo, ki je bila v Celju ustanovljena leta 1767. Ker izprva niso mogli dobiti učencev, je mestni sindik pripeljal iz Istre 12 deklic, ostali učenci so bili iz raznih krajev Štajerske. Šolalo se je hkrati 30 do 35 otrok po osem tednov: vsega skupaj se jih je izučilo okrog 250. Šola je torej obstajala kako leto. Z lanom je šolo zalagal baron Jožef Gallenfels, lastnik Gozdnega dvorca v Medlogu, poznejši okrožni glavar in mestni sodnik. On je tudi na svoje stroške nabavil statve za tkanje platna in so se v šoli učili tudi tkati. Otroci so morali delati zelo dolgo, da so si zaslužili skromno mezdo, od katere so živeli. Ako so poškodovali orodje ali surovino, se jim je škoda odbila od mezde. — Gallenfels je napisal tudi knjižico o pouku v predilstvu, ki so jo razširjali po deželi.

*Gimnazija***

Prvi poizkus, da bi se ustanovila v Celju gimnazija, je bil storjen nekaj desetletij prej, še v času, ko je v srednjem šolstvu prevladoval jezuitski vpliv. Bilo je leta 1726, ko je vlada odbila prošnjo jezuitov, da bi smeli ustanoviti gimnazijo v Mariboru (kar se je pozneje — leta 1758 — zgodilo). Tedaj si je red izbral Celje za izvedbo svojega načrta; ali v to svrho započeta pogajanja niso rodila realnih posledic.

Težnja po takem zavodu je postajala močnejša in močnejša. Ob pričetku 19. stoletja sta se izjavila za gimnazijo v Celju tedanji višji pastir

* Vlado Schmidt, Zgodovina slovenske pedagogike, I. in Doneski k problemu otroškega dela v začetku kapitalističnega razvoja na Slovenskem, Zg. Č., 1956—1957.

** Janko Orožen, Zgodovina celjske gimnazije Ivan Mlinar, Zgodovina celjske gimnazije. — Na gimnaziji se za to dobo čuvajo matična knjiga in katalogi (vpisnice). Nekaj ostalih arhivalij je v državnem arhivu v Ljubljani. Leta 1928 sem jih še uporabljal, med zadnjo vojno je marsikaj propadlo.

lavantinski knezoškof grof Maksimilijan Firmian in njegov stolni prošt Pavel Ješenak. Njuna avtoriteta je podprla podjetnost tedanjega celjskega krvnega sodnika doktorja Nikolaja Lipiča, ki je sklenil, da pripravi potreben ustanovitveni fond z nabiranjem prostovoljnih denarnih prispevkov po vsem celjskem okrožju. V ta namen si je leta 1800 izposloval od gubernije (deželne vlade) potrebno dovoljenje in leta 1808 je bilo deloma podpisanih, deloma zbranih 30.000 goldinarjev tedanje veljave. To je bila dovoljna vsota za prvi početek in za zgradbo potrebnega poslopja, saj učne moči je nameščala in plačevala država.

Zdaj niso prav nič odlašali. Še pred jesenjo leta 1808 so dobili od cesarja Franca I. za otvoritev potrebno dovoljenje: začne naj se s prvim razredom, potem naj se pa leto za letom otvarjajo nadaljnji, dokler ne bo šola petrazredna; dotlej pa mora biti gotovo tudi šolsko poslopje.

Novembra 1808 so otvorili prvi razred in v jeseni leta 1812 petega.

Tedanje gimnazije so imele v provincialnih mestih po pet in deželnoglavnih po šest razredov. Prvi trije razredi petrazrednih in prvi štirje razredi šestrazrednih gimnazij so se imenovali gramatikalni, in sicer po glavnem izmed predmetov, latinščini, ki se je v njih obravnavala slovniško-praktično, dočim so se v višjih dveh razredih dijaki seznanjali na rimskih slovstvenih vzorih z elementi govorništva (retorike), spisovanja (stilistike) in pesništva (poetike). Ker se je s tem polagal temelj višji ljudski (humanitetni) izobrazbi, zato sta se ta dva razreda imenovala humanitetna.

Celjska gimnazija je ostala petrazredna do leta 1819, ko so vse petrazredne gimnazije spremenili v šestrazredne (današnji sedmi in osmi razred sta kot filozofska razreda tvorila poseben zavod, kakršen se je nahajal samo v večjih mestih, npr. v Ljubljani).

V gimnaziji so sprejemali tedaj samo dobro pripravljene dečke, saj so morali prej z dobrim uspehom dovršiti tretji razred glavne šole (t. j. višje ljudske šole, kakršne so se nahajale samo v okrožnih mestih, npr. v Celju), leta 1826 so pa uvedli celo sprejemne izpite; le prav dobrim učencem jih ni bilo treba polagati. Plačevala se je tudi šolnina, ali ubožni in pridni učenci so je bili oproščeni.

Dijaki niso bili prezaposleni. Samo osemnajst tedenskih ur so redno presedeli v šoli, v četrtek pa so bili prosti ves dan in navadno tudi v torek popolne. Seveda so imeli tudi počitnice: božične, velikonočne in velike, ki so trajale skoraj dva meseca, najprej od začetka septembra do začetka novembra, izza leta 1829 pa od početka avgusta do početka oktobra. Poleg tega je pa tudi ravnatelj lahko dal nekaj prostih dni na leto.

Največ učni ur je bilo odmerjenih latinščini; izpočetka so se je v vseh razredih učili po devet ur na teden, leta 1819 so pa v prvem in drugem razredu zvišali njihovo število na 11 ur. Zato pa so bili dijaki v latinščini tako dobro podkovani, da so najboljši izmed njih zlagali celo latinske pesmice. Manjši so bili uspehi v drugem jeziku, v grščini, ki so jo poučevali samo po dve uri na teden; do leta 1819 od tretjega do petega, poslej od tretjega do šestega razreda. V vseh razredih se je poučeval verouk po dve uri na teden. Drugi predmeti so pa uživali manjšo milost. Tako so matematiko tudi učili samo po dve uri na teden v vsakem razredu in leta 1819

so jo oskubili za geometrijo. Nekoliko srečnejša je bila geografija z zgodovino, katerima so bile posvečene po tri tedenske ure v vsakem razredu, ali leto 1819 jih je v petem in šestem razredu skrčilo na dve. Še težji udarec je zadel prirodopis in prirodoslovje, ki sta jima bili izprva odmerjeni po dve tedenski uri v vsakem razredu, leta 1819 pa so ju pregnali z gimnazije.

O drugih predmetih je malo sledu; samo od dobre volje gimnazijskih učiteljev je bilo odvisno, da-li so šolsko mladino zdaj pa zdaj seznanjali s posebnostmi nemškega ali celo slovenskega jezika. Čujemo pa o neobveznem pouku italijanščine in lepopisa (v šolskem letu 1814/15) in iz leta 1816/17 ter 1821/22 imamo poročilo, da se je neobvezno poučevala štajerska zgodovina, iz katere so najodličnejši dijaki prejeli darila: v prvem letu denar in in v drugem dve kolajni.

Vsekakor razmeroma majhna obremenitev. Pri tem še ni bilo razvitega smisla za turistiko in ostali šport. Pač pa so se pridni dijaki že tedaj sami bavili s študijem in z literaturo, dočim so slabšim gimnazijski učitelji še pri šolskih predmetih lahko pomagali s posebnimi urami, ki so jih imeli v šoli proti posebni nagradi, katero so plačevali učenci sami.

Zato pa je bilo izpitov dovolj. Koncem vsakega meseca so se vršili mesečni in koncem vsakega semestra (polletja) semestralni izpiti. Učenec, ki je hotel prestopiti v višji razred, konec drugega polletja ni smel imeti »tretjega reda« iz latinščine ali verouka ali iz dveh drugih predmetov. Za prestop na filozofijo pa je bil potreben celo prvi red iz verouka in vedenja.

Učence so konec semestrov razdelili po njihovem napredku v vrstni red, ki so mu stali na čelu odličnjaki. Najodličnejše izmed njih so konec šolskega leta obdarovali s knjigami. V Celju se je to vršilo v Marijini cerkvi po peti službi božji ter ob navzočnosti številnega ljudstva, odličnikov in staršev. Med podelitvijo je svirala godba. To je vsekakor bila vzpodbuda k pridnosti.

Za redno vzgojo srednješolskih učiteljev tedaj še ni bilo poskrbljeno. Tako so se temu poklicu posvečali ljudje z najrazličnejšimi študijami: duhovniki, redovni in posvetni, absolventi filozofije (današnjega sedmega in osmega razreda) in prav često tudi doštudirani juristi. Za vsako nezasedeno mesto je bilo treba polagati poseben izpit, ki je bil lažji za gramatikalne in težji za humanitetne razrede; tako so razlikovali med gramatikalnimi in humanitetnimi učitelji. Do leta 1819 so učitelji navadno učili svoje predmete — veljal je strokovni sistem — poslej pa je vsak učitelj moral učiti vse predmete razreda, ki mu je bil hkrati razrednik — uvedel se je razredni sistem. Izza leta 1819 so bili gimnazijski učitelji razmeroma dobro plačani, vrhu tega so zaslužili tudi s skupnimi posebnimi urami, tako da so se mnogi izmed njih lahko posvečali znanstvenemu delu. Celjska gimnazija je bila z ozirom na plačo svojih učiteljev v tretjem, t. j. v najnižjem razredu. Toda koliko idealizma je bilo v njenih prvih učiteljih. Z ustanovitvijo gimnazije je bil samo eden (Ivan Anger), nato pa so se postopoma množili hkrati s številom razredov; leta 1812/13 se jim je pridružil tudi poseben katehet.

Izmed celjskih gimnazijskih učiteljev te dobe sta si pridobila lepo ime zlasti Ivan Anton Zupančič in Ivan Gabriel Seidl. Zupančič je služboval v

Celju od leta 1809 do 1820, ko je bil premeščen v Maribor. Bil je znan kot lirik in dramatik, bavil se je tudi s slovenskim slovstvom in krajevno zgodovino. Slomšek pripoveduje, da ga je Zupančič prvi navdušil za slovenski jezik; ta dobri učitelj je zdaj pa zdaj nagovarjal svoje učence, naj pišejo svoje naloge tudi v slovenskem jeziku, da bi se ga čim bolje naučili; Slomšek je bil nekoč za dober slovenski spis v razredu javno pohvaljen in kmalu nato je ob neki slavnostni priliki deklamiral svojo lastno slovensko pesem. Ivan Gabriel Seidl, drugi izmed obeh odličnih učiteljev, je poučeval na celjski gimnaziji od leta 1829 do 1840, ko je odšel na Dunaj kot kustos »Novčnega in antičnega« kabineta (sedanjega Narodnega muzeja). Seidl, Dunajčan po rodu, slovi kot odličen nemški lirski pesnik, za Celjane pa ima še poseben pomen: on se je veliko bavil s celjsko zgodovino, zlasti z rimskodobno.

Med najodličnejšimi učitelji celjske gimnazije sta bila v tej dobi Leon Jesenko, posvetni duhovnik, ki je kot humanitetni učitelj prišel iz Trsta leta 1810 in odšel leta 1812 kot prefekt (vodja) na mariborsko gimnazijo, ter Jurij Mally, ki je služboval v Celju od leta 1820 do 1824 in nato tri desetletja deloval na mariborski gimnaziji. Vso svojo moško dobo so prebili na celjski gimnaziji kot učitelji: Tomaž Pipan (1814—1851), Ivan Küttel (1812—1836) ter katehet Ivan Grašič (1822—1857).

Učno in vzgojno vodstvo gimnazije se je nahajalo v rokah prefekta, ki je bil vedno duhovnik ter je izhajal iz vrst humanitetnega učiteljstva. Prvi dve leti po njeni ustanovitvi je vodil celjsko gimnazijo opat in mestni župnik Franc Anton Hobelnik. S šolskim letom 1810/11 pa je zasedel prefektovo mesto Franc Hirsch, ki je dotlej v isti lastnosti služboval v Trstu. Hirschu, upokojenemu 1827, je sledil novembra istega leta admontski menih in humanitetni učitelj graške gimnazije Hartnid Dorfmann.

Gimnazijsko vodstvo je bilo mnogo manj samostojno, kakor je v današnjih časih, kajti neposredno nadzorstvo nad šolsko upravo in šolskim delom je izvrševal okrožni glavar kot gimnazijski ravnatelj; njegov namestnik pa je bil navadno kak krajevni duhovnik, v Celju opat. Nadaljnje instance so bile: deželni ravnatelj, deželno oblastvo in študijska dvorska komisija.

Izprva je bilo število dijakov prav majhno, je pa kmalu hitro naraščalo. Ker je bilo tedaj v Celju kot malem mestu življenje poceni, radi tega so poleg dijakov iz celjskega okrožja gimnazijo jeli obiskovati tudi sinovi Koroške, Kranjske in Trsta, meščani pa so revnim dijakom tudi radi pomagali z brezplačno hrano in obleko. V knjigah se učenci še ne označujejo po narodnosti, ali imena kažejo, da so docela prevladovali Slovenci. Mnogo naših odličnih mož v tej dobi je študiralo na celjski gimnaziji. Med njimi so bili: Anton Martin Slomšek, knezoškof, pedagog in pisatelj; dr. Jožef Kranjc, univ. prof. in znamenit juridični pisatelj; Matija Vodušek, poznejši celjski opat in pisatelj; Valentin Orožen, duhovnik in pesnik; Jožef Drobnič, duhovnik, poznejši učitelj celjske gimnazije in pisatelj; Ignacij Orožen, poznejši kanonik in znamenit zgodovinar; Blaž Kocen, odličen geograf in kartograf; Valentin Konšek, poznejši učitelj celjske gimnazije in novinar; dr. Gustav Ipavic, zdravnik in komponist; dr. Benjamin Ipavic, zdravnik in komponist;

dr. Jožef Vošnjak, zdravnik, politik in pisatelj; dr. Franc Radej, notar in politik; Nikolaj Ripšel, župnik in komponist; dr. Simon Šubic, učen profesor, ploden prirodoslovni pisatelj in član Jugoslovanske akademije. Med Nemci pa je najznamenitejši odnarodeli Matija Wretschko, poznejši deželni šolski nadzornik in botanični pisatelj.

Število učencev od leta 1808 do 1848 (po stanju koncem šolskega leta)

Leto	Število	Leto	Število	Leto	Število	Leto	Število
1808/09	19	1819/20	242	1830/31	109	1841/42	151
1809/10	43	1820/21	273	1831/32	115	1842/43	145
1810/11	80	1821/22	273	1832/33	110	1843/44	163
1811/12	90	1822/23	275	1833/34	118	1844/45	168
1812/13	127	1823/24	267	1834/35	122	1845/46	185
1813/14	115	1824/25	304	1835/36	126	1846/47	177
1814/15	123	1825/26	235	1836/37	123	1847/48	170
1815/16	148	1826/27	175	1837/38	124		
1816/17	154	1827/28	158	1838/39	117		
1817/18	164	1828/29	139	1839/40	126		
1818/19	194	1829/30	132	1840/41	139		

Preglednica kaže, da je sredi dvajsetih let število učencev doseglo višek: naval je bil tolik, da so npr. leta 1822 mnogo učencev, ki so želeli vstopiti v gimnazijo, morali zavrniti radi pretesnih prostorov. Leta 1826 pa je število znatno padlo in se je v sledečih letih znižalo na manj ko na polovico viška. Vzrok tiči deloma v uvedbi šolnine (novembra 1826), deloma pa v dejstvu, da so 1. novembra 1827 otvorili prvi letnik četrtega razreda glavne šole, ki je tako odtegnila precej učencev, kateri bi bili sicer šli na gimnazijo.

Prva leta po svoji ustanovitvi je bila celjska gimnazija še brez lastnega poslopja. Iskati je morala gostoljubnega krova. Prvi razred so ob otvoritvi 1808/09) namestili v hiši meščana Tadeja Perka (Prešernova ulica); tam je ostal tudi v sledečem letu 1809/10, dočim se je drugi razred naselil v minoritskem samostanu. V letu 1810/11 se je prvi razred nahajal v hiši Jurija Kranjca (na Glavnem trgu 11), drugi in tretji pa sta bila v župnišču. Tudi leta 1811/12 še ni bilo šolskega poslopja; prvi in drugi razred sta bila nastanjena v župnišču, tretji v Kranjčevi in četrti v Fröhlichovi hiši (na Glavnem trgu 18).

Medtem so že spomladi leta 1811 položili poleg župne cerkve temelj lastnemu gimnazijskemu šolskemu poslopju, ki je bilo v oktobru istega leta že skoraj gotovo, tako da so lahko vzidali vanj kamen s spominskim napisom. Ali v uporabo so izročili novo poslopje šele v jeseni leta 1812, ko je zavod dobil še peti razred. To se je zgodilo s svečano otvoritvijo, ki jo je 15. novembra izvršil okrožni glavar in gimnazijski ravnatelj grof Rajmund Turjaški. Med številnimi udeleženci, ki so prišli iz vsega okrožja, so se nahajali odlični gostje: opat Franc Anton Hobelnik, dr. Nikolaj Lipič in

župan Ivan Mikl. Poslušali so govor, deklamacije, godbo in petje ter opazovali razsvetljeno poslopje.

Bilo je v poslopju prostora za vseh pet razredov; nahajalo pa se je v njem tudi prefektovo stanovanje. Ko je v jeseni leta 1819 gimnazija postala šestrazredna, je bilo poslopje zopet pretesno, tako da je moral šesti razred iskati strehe pri kapucinih, kjer so najeli sobo na državne stroške. Šele leta 1831 so gimnazijsko poslopje razširili z dvema sobama: pritlična je bila namenjena za pouk in nad njo se nahajajoča za namestitev knjižnice.

Izprva gimnazija ni imela nikakih učil. Spričo tedanjega načina pouka jih tudi niso preveč pogrešali, le knjižnica je bila potrebna. Temelj njeni ustanovitvi je tvorilo 200 goldinarjev, ki jih je gimnazija leta 1816/17 v ta namen prejela iz študijskega fonda, poslej jih je na leto prejemala po 50. Zelo pa sta jo obogatila s svojima poklonitvama lavantinski stolni prošt Pavel Ješenak in gimnazijski prefekt Tomaž Hirsch. Ješenak se je je spomnil v svoji oporoki: volil ji je popolno zbirko svojih teoloških in cerkveno-zgodovinskih knjig. Hirsch pa je knjižnici podaril mnogo del, ki so dobro služila tako učiteljem kakor učencem. Izmed ostalih zbirk sega v to dobo numizmatična; početek ji tvorijo novci, zbrani po bistrem in delavnem prefektu Hartnidu Dorfmannu.

Osnovne šole (trivialke ali župnijske šole) v okolici*

Teharje

Prva šola na Teharju naj bi bila ustanovljena leta 1668. To se danes ne da izpričati, ohranjena sodna knjiga (izza konca XVII. stoletja) je ne omenja. Še v začetku XIX. stoletja so bili občinski možje nepismeni. Novejša šola je bila ustanovljena leta 1811. Učitelj je bil hkrati organist in je razen organistovskih dohodkov prejemal od posameznih otrok še skromno šolnino. Šola je bila nastanjena v organistovski hiši na pobočju zapadno od cerkve.

Učitelji: Anton Krampholz (1811—1813), Luka Kašpret (1813—1817), Alozij Engelbert (1817), Andrej Rüpschl — Ripšl (1817—1820), Alojzij Breznik (1820), Ignacij Tippelt (1820—1823), Alojzij Pastl (1823), Alozij Lajer 1823—1837), Tomaž Knežer (1837), Ivan Jager (1837—1842), Peter Sodin (1842—1845), Anton Salmhofer (1845—1866), Martin Pezdevšek (1867), Gašper Vrečer (1868).

Glede Krampholza se navaja, da je 13 let služboval v Kočevju in tri leta v Brežicah, da zna slabo slovenski in si pomaga s češčino in kaplanovimi navodili. S Teharja je odšel v Ribnico. Lajer je na Teharju umrl. Martin Pezdevšek je prišel na Teharje iz Št. Vida pri Ponikvi, Gašper Vrečer je pa bil bližnji rojak, rojen v Prežinski vasi.

* Šolski fond lavantinske škofije v graškem deželnem arhivu. Šolsko kroniko imajo šole na Frankolovem, v Strmcu (Novi cerkvi) in na Dobrni.

Vojnik

Vojniška šola se prvič omenja leta 1760, ko se govori o denarju, ki ga je bilo četrtletno treba plačati za pouk v čitanju, pisanju in računanju, in pristavlja se, da za to ni nobene ustanove. Leta 1777 je učitelj pel na pogrebu. Navadno se navaja leto 1785 kot začetek šole. Bila je izprva nameščena v letu 1780 zgrajenem špitalu. Ker je bila ta soba premajhna, so jo pozneje premestili v malo prej zgrajeno kaplanijo. Ko so nekoliko pozneje špital povečali, so vrnili tja šolo.

Učne moči: Jožef Jury (1804—1815), Franc Pleteršnik, šolski pomočnik (1813), Jožef Praunseis (1815—1823), Anton Praunseis, Jožefov brat, šolski pomočnik (1815—1817), Jožef Fridrich, izprva šolski pomočnik, nato učitelj (1823—1825), Jakob Medved, izprva šolski provizor, nato učitelj (1825—1864), Anton Tesitori, šolski pomočnik (1849—1850), Friderik Hübler, šolski pomočnik (1850), Franc Kupnik, šolski pomočnik (1856—1857), Jurij Janiš, šolski pomočnik (1857—1859), Mihael Kokošinek, podučitelj (1859—1860), Martin Zupančič, podučitelj (1860—1861), Jožef Vidic, podučitelj (1861—1864), Viljem Musi, šolski provizor (1864—1865), Franc Kupnik, podučitelj (1864—1867), Janez Kunstič, podučitelj (1867).

Učitelj je bil hkrati mežnar in organist, dohodki so se mu povečali s skromno šolnino. Praunseis je leta 1815 prosil, da bi šolnino pobirala občina, kajti njega zaradi nje zmerjajo.

Leta 1815 so šolo obiskovali 104 otroci, iz trga jih je bilo 39, od drugod 65. Vseh všolanih otrok je bilo 153, toda iz najbolj oddaljenih krajev (Škofja vas, Sv. Tomaž, Lešje, Prekorje, Koblek, oddaljeni del Dobrave) otroci niso niti hodili v šolo. Predpisana oddaljenost od šole za obvezen obisk je bila pol ure. Soba v špitalu je bila premajhna, zadostovala je komaj za 50 otrok, manjkalo je klopi in drugih potrebščin. Tako je pisal okrožni komisar Mayrhoffer šolskemu distriktnemu nadzorstvu v Novi cerkvi (dekan Jakomini). Jurij Valand je v imenu Šmarječanov prosil, naj se ustanovi šola v Šmarjeti. V prošnji je navajal, da bi jo obiskovali tudi otroci iz Zgornje Hudinje in šola bi imela obveznih 114 otrok. Valand je bil gostilničar, zato ni čudno, če je navajal, da je zaradi ceste in vojaških pohodov potrebno znanje nemščine. Obljubljal je, da bodo vaščani dajali učitelju denar in žito, poldnevni pouk se pa lahko vrši v njegovi hiši. Okrožni glavar je prošnjo odbil (1816), češ da je do Vojnika samo pol ure, pozimi pa da lahko učitelja v šolo vozijo.

Poleg redne je bila tudi nedeljska šola.

Pač pa so že leta 1815 najeli veliko sobo pri Jožefu Novaku sredi trga. Leta 1823 se je šola preselila v hišo Jožefa Kneza. Že v tistem času so mislili na novo šolo. Z bolj oddaljenimi kraji je štel šolski okoliš 165 otrok. Okrožni inženir je leta 1825 v svojem poročilu poudaril, da je treba dati učitelju pomočnika in šoli novo poslopje. Rednega pomočnika so namestili leta 1850. S tem je postala šola dvorazredna, gradnja se je pa še bolj zavlekla.

Učitelj Jurij je bil bolehen, večkrat je tožil o bolečinah v prsih. Leta 1813 so mu dali pomočnika v osebi dvajsetletnega Franca Pleteršnika iz

Sevnice, toda ta je že leta 1813 odšel k Sv. Lovrencu v Krajini in Jurij je ostal sam. Župnik in občani z njim niso bili zadovoljni. Izjavljali so, da je sicer dober, krotek in priden ter ubogljiv, toda preslab je za tolikšno število otrok, poleg tega slabo orgla in poje. Če bo ostal, ne dobi kolekture, sicer mu občani žele vse dobro. Tako je poročal Jakomini škofijskemu ordinariatu. Jurij je moral v Loko, čeprav je kanonična vizitacija pokazala, da kot učitelj ni nerazumen.

Na njegovo mesto je prišel Jožef Praunseis, ki je bil prej v Loki. Želel si je biti bliže staršem, ki so živeli v Vitanju. Od leta 1815 do 1817 je imel celo pomočnika v bratu Antonu. Praunseis je moral biti zelo dober učitelj. Leta 1823 je prišel v zelo nerodno osebno stisko. Prišlo je na dnevni red vprašanje njegove odstranitve iz Vojnika. Vojničani so prosili konsistorij, naj ga ne premešča. Kljub temu je moral oditi v Trbovlje. Glede na dobo, v kateri se je to zgodilo, moramo priznati, da je bil postopek še kar uvideven in blag.

Na njegovo mesto je prišel Jožef Friedrich s celjske glavne šole. Tudi njega hvalijo službeni akti. Toda prišel je v istih okolnostih prav v isti položaj ko njegov predhodnik. Moral je v Šempeter v Savinjski dolini. Njegov naslednik Jakob Medved je prišel iz Gradca. Leta 1837 je postal definitiven, ko mu je bilo 34 let. Umrl je v Vojniku po 39 letni službi v tem kraju. Ko je leta 1849 v Antonu Tesitoriju dobil pomočnika, je postala šola definitivno dvorazredna. O Tesitoriju se navaja, da se je šolal v Gradcu in se nato praktično bavil s kemijo. Ko mu je pogorela stavba, v kateri je delal, je šel v šolo in bil pomočnik v raznih krajih, v Vojnik je prišel iz Črne. Naslednji pomočniki in podučitelji so imeli redno položaj drugega učitelja.

Frankolovo

Frankolovsko šolo je leta 1816 ustanovil organist Konrad pl. Bartholotti. Poučevati je začel v organistovski bajti, ki je kot predhodnica sedanje pritlične hiše stala nad pokopališčem na severni strani župnišča. Bartholotti je pripadal že v XVII. stoletju v Celju naseljeni italijanski rodbini, ki je dala mestu nekaj obrtnikov in trgovcev ter dva arhidiakona in je dobila plemstvo. Posamezne Bartholottije najdemo tudi med steklarji v stari vitanjski steklarni in na Svetini. Z vitanjskimi steklarji so bili verjetno v sorodu Bartholottiji v Novi cerkvi. Steklarski Bartholottiji niso bili plemeniti. Zato izvira frankolski učitelj najbrž iz celjske rodbine. Kočico, prvo šolo, je bil leta 1796 zgradil organist Jurij Gerčar. Bartholotti je poučeval 16 učencev in je dobil od vsakega 5 grošev na mesec. Ko je cesar Franc potoval skozi Frankolovo, ga je pozdravil Bartholotti z učenci. Kmalu nato je prišel iz Nove cerkve ukaz, naj se šola ustanovi zakonito. Župnik Ivan Horvat Bartholottija ni imel rad in leta 1818 je moral zapustiti Frankolovo. Potlej je trikrat na teden prihajal iz Nove cerkve učitelj Franc Škoflek, hkrati kot organist.

Škoflekovi nasledniki: šolski provizorji Matija Freisteiner (1721—1826), Ivan Jurij (1826—1829), Matija Freisteiner, drugič (1829—1845), Peter

Sodin (1845), Ivan Fajs (1845—1846), Jožef Kolar (1846—1850), Simon Kramberger (1850—1854), Anton Kostanjšek, šolski provizor in nato učitelj (1854 oziroma 1856—1859), Filip Koderman (izza 1859 šolski provizor, izza 1865 učitelj).

Matija Freisteiner je bil hkrati lastnik graščine, poznejše Mastnak — Vrenkove domačije v Lokah 8 in frankolovskega mlina v Verpetah 21. Zaradi gospodarskih nesreč je izgubil vse premoženje in je umrl v Celju kot drvar.

Leta 1826 so zgradili za šolo novo leseno poslopje južno od starega. Les je dal brezplačno knez Windischgrätz, delo je brezplačno opravil Jožef Križan v Verpetah, potreben denar so pa nabrali. V starem poslopju je učitelj še stanoval. Leta 1862 in 1863 so sezidali pod pokopališčem novo (zdaj staro) šolo. Svet je kupil župnik Tomaž Jeretin od Mihaela in Helene Vrisk za 200 goldinarjev. Gradnja je stala 7329 goldinarjev 98 krajcarjev. Verski fond je prispeval 639 goldinarjev 72 krajcarjev, ostalo je dala občina.

Nova cerkev (Strmec)

Novocerkovska osnovna šola je nastala še pred šolsko reformo Marije Terezije, kajti leta 1765 se Jurij Auchmann navaja kot hišni posestnik, učitelj in organist. Poučeval je v svoji hiši, ležeči sredi naselja severno od cerkve. Jurijev sin Mihael se je v zemljiški knjigi navaja samo kot organist (1798), je pa skoraj gotovo bil tudi učitelj.

Nadaljnje učne moči: Jožef Lichtenegger, učitelj (1804—1809), Andrej Centrih, izprva šolski pomočnik in šolski provizor (1804—1810), nato učitelj (1810—1855), Jurij Križan, šolski pomočnik (1820—1821), Mihael Repina, pomočnik (1825), Ivan Sturm, šolski pomočnik (1826), Tomaž Grilec, šolski pomočnik (1826), Lovrenc Škoflek, šolski pomočnik (1827—1828), Simon Janžek, šolski pomočnik (1830—1831), Franc Centrih, šolski pomočnik (1831—1834), Matevž Jalen, šolski pomočnik (1835—1836), Martin Šertelj, šolski pomočnik (1837—1838), Anton Gobec, šolski pomočnik (1838—1850), Franc Velej, šolski provizor (1850—1851), Anton Sivka, šolski provizor (1851—1854), Mihael Novak, učitelj (1854—1855), Ivan Zdovšek, šolski provizor (izza 1855), vzorni učitelj (izza 1865), Jožef Mohl, podučitelj (1863—1868).

Leta 1853 je občina kupila hišo 18 in preselila vanjo šolo iz Auchmanove hiše. Leta 1864 je dobila šola zastavo sv. Alojzija, ki jo je kupil Mirko Cehner. Leta 1869/70 je bilo za pouk obveznih 295 otrok, obiskovalo je pa šolo 216 otrok. Čeprav je učitelj že izza leta 1804 skoraj vedno imel pomočnika, je veljala šola za enorazredno. Imela je pač samo eno učno sobo in se je pouk vršil izmenoma. Dohodki učitelja in pomočnika so bili v glavnem organistovski, deloma so pa izvirali tudi iz šolnine.

Poleg redne je bila v Novi cerkvi tudi nedeljska šola.

Dobrna

Šola na Dobrni je nastala leta 1832. Bila je dolgo v kaplaniji. Poučevali so kaplani, izprva samo ob nedeljah: Jožef Andrée, Jožef Zabukošek, Andrej Jug, Jakob Vošnjak, Matija Koren, Jožef Gospodarič, Henrik Can-

dolini, Štefan Vodušek, leta 1848 je kaplan Henrik Križan začel poučevati dvakrat na teden.

Leta 1856 je dobila šola rednega učitelja, Matija Jeraja, ki je bil organist, mežnar in učitelj. Dohodki so bili organistovski in šolninski. Šola je imela tedaj že 133 učencev.

Leta 1860 so na Kranjčevem začeli graditi šolo, bila je gotova leta 1861. Razen učilnice je obsegala učiteljevo stanovanje. Bila je enorazredna. Glavne stroške so prispevali župljani — znašali so nad 5000 goldinarjev.

Šmartno v Rožni dolini

Šola v Šmartnem v Rožni dolini je starejša od dobrnske. Po prizadevanju domačega rojaka in kaplana (poznejšega župnika v Rečici ob Savinji) Jakoba Črepinška, je l. 1818 tedanji mežnar in organist Torinek začel učiti otroke v leseni mežnariji. Torinek, rojen v Šmartnem pri Šaleku, je bil prizadeven človek, na glavni šoli v Celju je napravil učiteljski izpit, leta 1821 je postal šolski provizor in leta 1838 učitelj. Služboval je do leta 1873, nad 52 let, ljudje so ga zelo cenili, dobil je zlati zaslužni križec in je umrl star 86 let.

Pojavi društvenega življenja*

Prvi pojav v celjskem društvenem življenju je Društvo strelcev, ki se javlja leta 1594, ko so stanovi za njega »modro zastavo z viteškimi zvezdami« darovali 24 goldinarjev. To društvo se v razpravah deželnih stanov javlja še leta 1606 kot »Društvo celjske modre zastave«. Poslej o tem društvu ni več govora, vendar pa se javlja (1730) strelišče, toda upravljal ga je stavbni mojster in mestni svet je prispeval za njega vzdrževanje. Strelišče je bilo od nekdaj pod gradom v kotu med Voglajno in Savinjo.

Živahno postaja v početku 19. stoletja. Tedaj se je v Celju ustanovilo Društvo za podpiranje domačih ubožcev in revnih popotnikov (1822), in sicer po prizadevanju kaplana Sigmunda Juvančiča in trgovca Pavla Kaindelsdorferja. Prvi društveni odbor so tvorili: okrožni glavar Boltažar pl. Zirnfeld, opat Franc Hobelnik, župan Andrej Zwayer in trgovca Pavel Kaindelsdorfer in Peter Lininger.

Že malo poprej (1801) se je ustanovilo v mestu Godbeno društvo, ki pa je leta 1807 zaspalo.

Leta 1832 je po prizadevanju zaslužnega šolnika in ravnatelja glavne šole Simona Rudmaša ter opata Franca Ks. Schneiderja nastalo novo Godbeno društvo. Tudi to je bilo po Rudmaševem odhodu in Schneiderjevi smrti 18. decembra 1846 razpuščeno, in sicer radi tega, ker je pojenjalo zanimanje in so jeli stroški naraščati preko dohodkov. Instrumenti so bili izročeni župni cerkvi v shrambo in uporabo. Tedanji ravnatelj glavne šole Matija Vodušek pravi, da se navajajo sledeči razlogi za njega neuspeh:

1. notranje nesoglasje v štatutih, ki so zahtevali, da bi se gojila i mestna i cerkvena glasba z istimi učiteljskimi pripravniki;

---

* Ign. Orožen, Celska kronika in Kronika glavne šole.

2. pomanjkanje muzikaličnega smisla pri celjskem prebivalstvu;
3. mali društveni uspehi, ki niso zadovoljevali nobene stranke;
4. pomanjkanje dobrega muzikaličnega mentorja, kakršnega društvo nikdar ni imelo, ampak se je vedno borilo z nevoljami;
5. neprijetne zunanje formalnosti, ki so se jim morali podrejati tako predstojniki kakor učitelji in učenci, dočim ni od zunaj bilo za notranji glasbeni pouk prav nobene pobude.

Paralelno z glasbenim društvom se javljajo tudi prvi obrisi Dramatičnega društva. Že leta 1791 so se namreč pričele diletantske gledališke predstave v dobrodelne svrhe. Leta 1815 so igrali v minoritskem samostanu Kotzebuejevo šaloigro »Oba Klingsberga«, dve leti pozneje (1817), pa je v štajerski deželi privilegirana gledališka družina pod vodstvom Jožefa Bratscha igrala Kotzebuejevo viteško igro »Grof Burgundski«. Za prvo mesto se je plačalo po volji, drugo je stalo 30 krajcarjev. Dve leti pozneje (1819) je neka druga družba igrala Schillerjevega »Viljema Tella« in »Marijo Stuart«, nadalje dve Bäuerlejevi drami. In še neka tretja družba, ki jo je vodil Karel Friderik Domuratus, je v tem času v Celju igrala. Niti domačini diletanti niso mirovali. Leta 1822 je posebno Gledališko društvo izdalo proglas, v katerem se gospodje in gospe pozivajo na sotrudništvo pri gledaliških predstavah, ki naj bi se vršile v zimski dobi vsakih štirinajst dni. Zanimanje je bilo veliko; priča o tem dejstvo, da je bil čisti dobiček posameznih predstav, ki se je stekal v ubožno blagajno, kaj znaten. V vrstah gledaliških igralcev se je kmalu jel odlikovati poznejši tiskar Janez Krstnik Jeretin. Dokler gledališkega poslopja ni bilo, so igrali večinoma v grofiji. Gledališko poslopje je leta 1824 zgradil ključavničar Ivan Eichberger. Kakor sedanje je vključevalo severozapadni vogelni stolp, vendar je glavna fronta stala vzdolž sedanje Vodnikove ulice, tedanjega jarka, preko katerega je vodila brv (glej str. 421).

Nekateri znameniti Celjani

Ignacija Orožna Celska kronika navaja dolgo vrsto duhovnikov, ki so bili v Celju rojeni. Nekateri med njimi so dosegli visoka mesta in so se v duhu svojega časa — uveljavili tudi kot pisci.

Prvi med njimi je Tomaž Prelokar, ki se je rodil še za Celjskih grofov. Na dunajski univerzi si je pridobil bakalavreat in doktorat obojega prava. Slovel je po svoji izobrazbi in govorniški zmožnosti. Cesar Friderik III. ga je določil za učitelja svojemu sinu Maksimilijanu, katerega je naučil tudi slovenščine. Nato je bil stolni prošt v Kostnici in potem pri sv. Štefanu na Dunaju, kjer je postal kmalu infulirani prelat in kancelar univerze. Leta 1491 je postal škof v Kostnici ter je kot tak umrl leta 1495.

Drug Celjan je bil Brikcij Preprost, magister prostih umetnosti, doktor teologije, kanonik pri sv. Štefanu na Dunaju, učitelj teološke fakultete na Dunaju, ki je bil osemkrat dekan, dočim je trikrat opravljal rektorsko službo. Dvanajst let je bil tudi stolni kantor pri sv. Štefanu. Bavil se je

* Ign. Orožen, Celska kronika. O slovenskih piscih v slovstvenih zgodovinah.

s humanističnimi študijami ter je napisal komentar k Ciceronovemu delu »Rhetorica«. Umrl je leta 1505.

Za Celjana se smatra tudi Matija Lubanus, magister prostih umetnosti in učitelj fizike na dunajski univerzi (primarius phisicae professor). Leta 1575 je bil celo rektor univerze.

Nadaljnji Celjan je bil Peter Muhič. Na dunajski univerzi je učil grški jezik ter je bil tri leta zaporedoma rektor (1577—1580). Pozneje je bil mestni župnik v Gradcu itd. Umrl je kot prošt v Pollauu leta 1587. Muhič je bil hud nasprotnik luteranov ter je proti njim napisal troje ostrih spisov.

V prvem spisu (1588), ki ga označuje kot Paedagogia ali šolsko vodstvo würtemberških teologov (Paedagogia der Würtemberger Gottesgelehrten) zavrača nauke würtemberških protestantskih teologov, zlasti njihove napade na Roberta Bellarminu in patrą Hansona. V drugi, ki ga označuje kot drugi del Paedagogije (1589), odgovarja na dve zmotni trditvi protispisa protestantskih teologov in pravi o njih, da so strašno brezbožni, neumni, hinavski in goljufivi. Tretji spis, »Temeljiti in resnični odgovor« (Gründliche und wahrhaftige Antwort 1590), je pa obračun s celotnim protispisom njegovih protestantskih nasprotnikov. Protestanti mu sicer niso ostali dolžni. Pridigar Viljem Holder mu je zelo žolčno in grobo odgovoril.

Celjski rojak Ferdinand Montagnana, jezuit, dober poznavalec raznih jezikov, je napisal pogrebni govor za cesarjem Ferdinandom II. (1636) in spis o kvadraturi kroga (Volumen de quadratura circuli, 1637).

Kot pisca nastopata še dva rojaka sodobnika:

Janez Fray, pridigar v dunajski stolnici, je natisnil mnogo pridig;

Anton Maurisberg je pa objavil v latinskem jeziku več zgodovinskih in poetičnih spisov, med njimi štiri drame.

Leta 1704 je bil rojen Franc Ferdinand Khillau pl. Ehrenstein, doktor teologije in župnik v Loki in v Vuzenici. On je napisal prvi spis o Celjskih grofih, »Genalogia comitum Cilliensium«. Vendar je ostalo delo v rokopisu.

V Celju se je rodil leta 1745 grof Sigmund Hohenwart, dolgoletni krški kanonik in generalni vikar, poznejši škof v Lincu. Umrl je leta 1825. Grof Hohenwart je zaslovel kot botanik in kot mineralog. Napisal je prirodopisno knjigo in si nabral lepo zbirko prirodopisnih predmetov (herbarij, zoološko zbirko, mineralije), ki jih je zapustil graškemu Joanneju.

Za Celjana se smatra Galesius Cilia, avguštinski kanonik in dekan na bavarskem dvoru, ki je izdal sredi 18. stoletja neko latinsko nabožno knjigo.

Tu se je rodil leta 1750 klobučarski sin Franc Perko, ki je napisal neko krajše teološko delo ter umrl kot župnik v Spodnji Polskavi.

Celjskemu rodu Barthollotijev pripadajoči sicer v Konjicah leta 1729 rojen Ivan Nepomuk, pavlinec, je bil profesor bogoslovja na Dunaju in je napisal več latinskih spisov, ki jih navdihujeta prosvetljenstvo in jožefinizem; v njih razpravlja o praznoverju, o svobodi vesti in vere.

Leta 1759. v Celju rojeni Aldobrand Jakob Košak je bil sloveč advokat in pisatelj pravnih del.

V eni izmed obsežnih knjig, ki je izšla v Gradcu leta 1804, obravnava avstrijsko menično pravo (Das österreichische Wechselrecht), v drugi pa govori o sodnih taksah in o drugih pristojbinah, ki so jih morali kmetje dajati gosposki, ter o davkih (1807). Umrl je v Gradcu leta 1813.

Posvetnega stanu je bil tudi leta 1771 rojeni Ivan Fröhlich, ki je postal v Gradcu doktor medicine ter je kot zdravnik služboval v Celju in Rogaški Slatini, kjer si je — pozneje kot ravnatelj — pridobil za povzdigo kopališča mnogo zaslug.

Zdravnik je bil tudi leta 1806 rojeni Jakob Anton Neuner. Postal je telesni zdravnik turškega sultana Mahmuda II., pozneje je bil avstrijski polkovni zdravnik; kot tak je umrl leta 1842 v Ljubnem na Gornjem Štajerskem.

Posebnega pomena za nas so tisti pisci, ki so se že vključili v delo za naš jezikovni in narodni preporod. Če že niso bili iz Celja, so pa vsaj živeli v okolici.

Prvi med njimi je bil Janez Sigismund Valentin Popovič (1705—1774), arheolog, botanik, geograf in filolog. Rodil se je v Arclinu pri Vojniku kot sin gospoščinskega uslužbenca grofov Schrottenbachov. Hiša z domačim imenom »Flegar« naj bi bila vsaj naslednica njegovega rojstnega doma. Ta je pa mogel biti tudi na Gradišču, na domačiji, ki je na slemenu tik nad Arclinom. Študiral je v Gradcu in si je kot domači učitelj sam služil svoj kruh. Nato je več let potoval po Italiji in Nemčiji in se potujoč vsestransko izobraževal. Leta 1753 se je stalno naselil na Dunaju, kjer je do leta 1766 predaval nemščino na visoki šoli. Pri tem se je izkazal kot globok in trezen jezikoslovec. Umrl je na vinogradniškem posestvu, ki si ga je kupil in uredil v Perchtoldsdorfu pri Dunaju. Med njegovimi številnimi spisi je posebno znana njegova knjiga Untersuchungen vom Meere (1749—1750), v kateri v zemljepisno-prirodopisna razmotrivanja vpleta tudi vzpodbudne misli o Slovanih in slovenskem jeziku. Zelo obsežno razpravlja o Popoviću Fran Kidrič v Slovenskem biografskem leksikonu, zato zadostuje tu samo opozorilo na velikega preporodnega učenjaka.

Nekateri duhovniki so pa pisali že v slovenskem jeziku. Svoje domače narečje so skušali približati centralnemu, ki se je začelo uveljavljati v Ljubljani.

Celjskega klobučarja sin Franc Gorjup, župnik pri Novi cerkvi, je leta 1781 izdal knjigo »Cerkveno leto«. Sledile so še litanije in pesem o Devici Mariji.

Slovenski pisatelj je bil tudi Jožef Hasl, ki je bil rojen 1733 kot sin celjskega pasarja, postal je jezuit, po razpustu reda je postal posvetni duhovnik in je umrl kot župnik na Dolu pri Hrastniku leta 1804. Njegovo delo je prevod Hevenesijeve knjige »Sveti post.«*

Posredno se je vključil v vrsto začetnikov slovenskega pisemstva tudi novocerkovski kanonik Jacomini. V latinskem jeziku je napisal »Molitve pobožnega kristjana« in »Razlaganje svete maše«, ki ju je v sloven-

* Rokopis »Večne resnice« je našel dr. I. Pajek v Loki pri Zidanem mostu. (Kres, VI., 1886).

ščino prevedel prijatelj Andrej pl. Reja, tedaj župnik v Zibiki, pozneje dekan v Šmarju. Spisa sta izšla v Celju leta 1820, oziroma 1823.

Mlajšemu rodu pripada teharski rojak Mihael Stojan (1804—1863), ki je že v tej dobi priredil nekaj nabožnih spisov (Voditelj po obljubljeni deželi, Ključek zlat nebeških vrat, Sveti evangeliji — navodilo za lepše življenje), pozneje je pa bil vnet sotrudnik Slomškovih Drobtinic.

Da je postajalo Celje skromno knjižno središče, o tem pričajo početki knjigarništva, knjigovezništva, tiskarstva in pojava že precej številnih domačih tiskov.

Knjigarništvo, knjigovezništvo in tiskarništvo

O knjigarništvu, knjigovezništvu in tiskarništvu imamo prva poročila iz zadnjih desetletij 18. stoletja; ker je bila potrebna še prilično majhna, izkazujejo te panoge obrti kaj skromne početke. Pravih knjigarn pravzaprav še ni bilo. V osemdesetih letih 18. stoletja so se prodajale knjige le izjemoma — pri drugih trgovcih; isto se je godilo še v prvih desetletjih sledečega stoletja. Tudi znani Franc Jožef Jenko se navaja enkrat kot meščan in knjigotržec, drugič pa kot meščanski trgovec in knjigovez (oboje leta 1785).

Leta 1826 je dobil knjigotrško dovoljenje Karel Renz pl. Renzenburg, ki ga je očividno izvajal le kratko dobo.

Poleg posameznih navadnih trgovcev so se bavili s prodajanjem knjig knjigovezi. Na tem polju so si pridobili veliko veljavo v začetku 19. stoletja iz Teple na Češkem došli Geigerji.

Prvi Geiger, Matija, se javlja leta 1816. Drugi Geiger, Jožef, bivši narednik, je bil v Celju hišni posestnik in knjigovez: kot tak je dobil leta 1826 občinsko pravico. Pozneje je opustil knjigovezništvo in postal prvi stalni celjski knjigotržec.

Za prvega celjskega tiskarja velja Korošec Franc Anton Schütz, ki nastopa leta 1788 kot faktor neke ljubljanske tiskarne, tri leta pozneje (1791) pa kot samostojen tiskar. Leta 1792 je odšel v Ptuj, odkoder se je pozneje preselil v Maribor. Leta 1788 je dobil tiskarniško pravico (že omenjeni) Franc Jožef Jenko, sicer zelo ugleden celjski meščan; trikrat (1788, 1790—1791) je bil mestni župan. Jenkov tiskarski naslednik je bil Sebastijan Kaiser, ki se je leta 1799 poročil s Terezijo Novak. Ko je leta 1804 umrl kot »meščanski okrožni tiskar«, je prevzela »okrožno tiskarno« njegova vdova sama. Ta se je leta 1810 znova poročila, in sicer s »tiskarjem« Jožefom Bacho de Deser, sinom trgovca iz Trsta in po rodbinski tradiciji izhajajočim iz Slovaške (morda iz Madžarske) in imajočim za prednike švabske naseljence. Jožef Bacho je dobil l. 1837 občinsko pravico v Celju in je bil tedaj še okrožni tiskar. Kmalu nato mu je moral slediti Janez Krstnik Jeretin, sin usnjarja Valentina Jeretina, čigar ded Mihael je bil čevljar na Babnem v celjski okolici. Janez Krstnik Jeretin je bil dotlej barvar in hišni ter zemljiški posestnik v Graškem predmestju (poznejši »Jelen«), zaradi zaslug za mestno gospodarstvo mu je mestni svet podelil častno meščanstvo (1833). Bil je sila delaven tudi kot igralec na začasnem odru. Tiskarno s hišo v Zidanškovi ulici št. 2. je kupil in je pridno tiskal. Umrl je leta 1854

in tiskarniško delo sta nadaljevala njegova dva sinova, Julij († 1855) in Edvard.

Med prvimi nemškimi tiski sta knjigi Kalchbergova drama »Grofje Celjski« (1791) in Keplerjeva »Kritična razmotrivanja« (1792).

Slovenskih celjskih tiskov je lepo število. Naj navedem nekatere:* Prennerjevo Dobro opominjanje za bolnike (1787), Zelenkovo Slov. gramatiko (1791), Pavličevo Hvale pesmi (1804), Historijo o sveti Genovefi (1818), Jakominijeve Molitve pobožnega kristjana (1820). Verdinekov Vsakdanji kruh, Liste in evangelije (1822), Ješenakove Bukve za pomoč in prid kmetom (1821), Jakominijevo Sveto mašo (1823), Juvančičevo Premišljevanje in molitev (1828), Musijev Navod za nedeljske šole, 2. izdajo (1832), Hauber — Stojanov Ključek zlat nebeških vrat (1844), Slomškovega Angela molitve (1846), in njegovo Sveto opravilo (1846), Stojanov Dušni raj (1844). Mnogo knjig je založil J. Geiger, ki se je izjemoma posluževal tudi necelj-skih tiskarn, nekaj pa tudi tiskarnar in nekaj avtorji. — Sicer pa je celjska tiskarna imela mnogo posla z natiskovanjem uradnih listin.

Likovna umetnost

Gotska umetnost je ustvarila na celjskem področju mnogo umetniških del. Prevladujejo cerkve, toda tudi posvetnih stavb ni manjkalo. V nepotvorjeni obliki se je ohranilo razmeroma malo stavb in drugih umetnin. Premnogo gotskih umetniških proizvodov je prekrila poznejša doba. Nekatere šele zdaj odkrivamo. Tako se nam v lepši luči kažejo gotski stavbni elementi celjske župne cerkve. Posebno lepo pa učinkujejo blagi in svetli toni fresk, ki jih je v kapeli Matere božje razkril akademski slikar Viktor Povše. Vešče je ostrgal iz njih poznejše nanose. Prvotno podobo je dal tudi kipu Žalostne matere božje, držeče v rokah mrtvega Kristusa. Z njegovo obnovitvijo je kapela v bistvu dobila prvotno obliko.

Še nepopolneje je ohranjena gotska oblika posvetnih stavb. Stari grad je bil gotovo najmočnejša med njimi. Danes je razvalina. Veličasten je tudi v sedanjem stanju. Spodnji grad, ki ni bil tako izrazita stavba, je ohranjen v celoti, vendar samo z manj vidnimi notranjimi izpremembami. Ohranjene slike kažejo, da so v poznejši dobi severno krilo nekoliko dvignili, okrog leta 1800 so odstranili tudi obzidje, ki je omejevalo njegovo dvorišče na mestni strani.

Tudi barok je dal mnogo temeljnih del, vendar morda nekoliko manj, kakor jih je dala gotika. Je pa bolje ohranjen. Celje ima dve izraziti baročni cerkvi, starejšo kapucinsko sv. Cecilije in mlajšo lazaristovsko sv. Jožefa. Pri meščanskih stavbah je njihova prvotna oblika večinoma močno zabrisana. K temu so mnogo pripomogli različni požari.

Doba klasicizma je bila nujno plodna, posebno izrazita je v fasadah: Protasijevega dvorca — poznejšega okrožnega urada in okrajnega glavarstva, meščanske naslednice bivšega minoritskega samostana, označevane kot kresija, ter prvotnega plemiškega dvorca, predelanega za potrebe mest-

* Simonič, Slovenska bibliografija.

nega magistrata, sedanjega Muzeja revolucije. Iz prve polovice XIX. stoletja izvira zunanja oblika večine hiš v starem mestnem središču, le da so jim okrog l. 1900 prenarejali fasade. Tudi starejše hiše sosednih trgov so v bistvu iz tistega časa. Isto velja tudi za izrazite zidane kmečke hiše. Razen stavb je ohranjenih, deloma v zvezi z njimi, precej kiparskih in slikarskih del. Ohranilo se je pa le malo imen mojstrov, zlasti domačih. Iz gotske dobe ne poznamo nobenega izmed njih. Pigrato, ki je gradil renesančno-baročno luteransko cerkev in cerkveni dom v Golčah pri Žalcu, je bil Italijan. Iste narodnosti je bil tudi Francesco de Lugano, ki je z domačim mojstrom Nastingerjem obnavljal celjski Stari grad. Mojstra sta pravkar zaključila obnovo, ko si je Jošt Jožef Thurn pridobil bivšo grofovsko upravno hišo poleg spodnjega gradu v mestu. Možno je, da je prav Francesko de Lugano dobil nalogo, da zgradi grofijo. Značaj stavbe jasno kaže, da je njen mojster moral biti Italijan. Jošt Jožef Thurn se nam v zgodovini tudi sicer javlja kot priden graditelj. Od leta 1564—1579 je bil zastavni lastnik Planine pri Sevnici. Na planinskem gradu je večkrat zidal in je v ta namen zaposloval različne mojstre: Jakoba iz Sevnice, Domenika Weissa (verjetno ime Bianco) iz Laškega, Matijo Pingerja s Pilštajna ter Popela in Lenarta Podgorca. Leta 1707 je mojster Domenico Orsolino dobil nalog, naj napravi proračun za proviantno hišo v Celju. Nimamo poročila, ali se je ta hiša res gradila.

V tem času se začno v spisih često pojavljati imena mojstrov graditeljev, toda to so bili sami obrtniki. Njihova imena, ki jih srečavamo tudi po večkrat, so naslednja: Tomaž Pavšek (konec XVII. stol.), Lienhart, Karel Pipuš in Matija Pečnik (druga polovica XVIII. stoletja), Leopold Duschinger in Gregor Teržan (na prehodu XVIII. stol. v XIX.), Franc Grajn in sinovi (iz Vojnika), Ivan Noest (v prvi polovici XIX. stol.). Izza srede XVIII. stoletja se je že gotovo občutil vpliv okrožnih inženirjev. Na višji umetniški ravni bi mogel biti arhitekt Follius, ki je gradil »kresijo«, toda bil je Gradčan.

Javljajo se tudi domači kiparji, bili pa so gotovo v prvi vrsti kamnoseki: Lenz (XVII. stol.), Peter Muhovič (XVIII. stol.). Pravi umetnik je bil Ferdinand Gallo, pri nas udomačeni Italijan, ki je iz lesa rezljal vitke in živahne kipe ter jih v oltarjih sestavljal v skupine. Kiparji so bili tudi trije njegovi sinovi, ki pa očeta niso dosegali.*

Slikarjev je po imenu znanih več, vendar ne moremo trditi, da so bili med njimi vsi umetniki. Kot prvi celjski znani slikar se nam javlja neki Nikolaj. Njegovo ime čitamo na nekem pečatniku iz konca XV. stoletja. Na njem se označuje kot »Niclas der Maler«. Gornjegrajčan Matevž Plavec je po naročilu škofa Hrena leta 1613 naslikal veliko oltarno sliko za novi kapucinski samostan. Konec XVII. stoletja je živel v Celju slikar Boštjan Neudhart. On je najbrž identičen z Boštjanom Menhartom, čigar ime čitamo v župnijskih matičnih knjigah. Njegov sodobnik je moral biti Dominik Cranich, ki ga okrog leta 1700 srečamo vsaj dvakrat. Janez Benedikt Huster in njegov sin Janez Benedikt ml. sta delovala v prvi in drugi polovici

* S. Vrišer, Življenjepisni podatki o slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slovenskih Konjic, Kronika, 1958.

XVIII. stoletja. Naslednja dva mojstra sta bila: Lenart Petrovčnik in njegov sin Jurij (konec XVIII. stol.). Franc Maidinger, ki je deloval v začetku XIX. stoletja, vsekakor ni bil samo obrtnik, kajti napravil je glavni oltar v bivši celjski podružnici sv. Duha. Njegov sodobnik Laščan Anton Ivšek je pa napravil sliko za glavni oltar v Svetini.

Prihajali so pa na pomoč mojstri tudi od drugod, z ljubljanskega in graškega področja. Celje je bilo nekako v križišču. Med prvimi je prišel Frančišek Jelovšek, ki je poslikal barokizirani prezbiterij župne cerkve v Celju, Metzinger je pa župno cerkev naslikal sv. Družino, Schiffer iz Gradca je s fresko okrasil apsido minoritske cerkve, Rannacher je pa zanjo naslikal sv. Antona Padovanskega.

Za to cerkev je Mariborčan Jožef Straub napravil dva stranska oltarja.

Pomembno zbirališče umetnikov je bilo Novo Celje, kjer jih je zaposloval grof Anton Gaisruck, da mu okrase novo graščino. Najpomembnejša med njimi sta bila: kipar Vid Königer in dekorativni slikar Nikolaj Tassin.

Nepoznan je mojster znamenitega celjskega stropa v grofiji. Niti stilna analiza niti viri ga ne povedo. Precej obsežen arhivski fond grofov Thurn-Valsasina v graškem deželnem arhivu ne omenja ne grofije ne slike in se pretežno omejuje na rodbinsko-gospodarske navedbe.

Ob zaključku bi navedel še ime znanega celjskega poštarja in politika v letu 1848 Vincenca Gurnika, ki je naslikal nekaj celjskih vedut in napravil več pokrajinskih slik, med njimi lično Logarsko dolino.

Vojne

*Turški napadi**

Ena izmed najhujših nadlog, ki so trle naše ljudi, so bili Turki.

Prvič prišli na slovenska tla leta 1408, drugič leta 1411. Leta 1415 so se tretjič pojavili pri nas, obiskali so celjsko posest na Štajerskem. Ker je bilo pričakovati, da se bodo turški napadi ponavljali, se je habsburški deželni knez dogovarjal s Celjani in drugimi plemiči o tem, kaj bi bilo storiti, da bi se mogli Turkom, ki so prihajali nenadoma, uspešno postaviti v bran. Menili so, da je predvsem potrebno organizirano obveščanje s kresovi, brzimi sli itd., in da je treba graditi utrdbe. Vendar so Turki do leta 1469 mirovali. Tedaj pa se je začelo najhujše.

Leta 1469 so hudo prizadeli Kranjsko, ki so jo oplenili do Karavank.

Prišli so tudi v celjsko pokrajino. Strašno so pustošili. Cesar je naročil nekemu Lugerju, naj nabira najemnike v okolici Celja, vicedom in grajski oskrbnik Jošt Hauser sta dobila naročilo, naj mu dasta potrebna sredstva. Hauser je moral poskrbeti tudi za Gornje Celje, od vicedoma je prejel v ta namen sto funtov. Moral je prekriti grad in stolp, popraviti pa tudi raztrgane postelje. Poleg tega mu je vlada naročila, da popravi most preko

* Franz Ilwolf, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Steirisches Eisen zu Wehr und Waffen. Ign. Orožen, Celjska kronika in Bisthum und Diözese Lavant (Celje, Kozje, Nova cerkev). Sodna knjiga (Richterbuch) v graškem deželnem arhivu.

Savinje, da bodo mogli preko njega popeljati v grad »velik top«. Dva topničarja, ki so ju namestili, sta dobila od vicedoma za celo leto po 36 funtov.

Leta 1471 so vdrli na Štajersko, pri Laškem so 6. junija taborili, nato pa so divjali po Savinjski dolini. Opustošili so samostan v Novem kloštru in Gornjem gradu, 24 župnih cerkva, 5 trgov in okrog 200 vasi, 3000 ljudi so pobili in ujeli. Dne 16. junija so bili zopet v Laškem. Celjski glavar je naslednji dan javil cesarju v Regensburg: »Karkoli je dosegel turški meč, vse je požgano in opustošeno«. Podivjani oddelki so se vračali skozi Kranjsko. Koroščí so jim hoteli na Kranjskem zastaviti pot, toda prišli so prepozno.

Leta 1472 so se zopet pojavili na slovenskih tleh. Opustošili so Dravsko polje in pridrli ob Dravi do Slovenjega Gradca. Ko so se vračali, so vodili seboj baje 2000 ujetnikov. V tem letu so bili večkrat na Kranjskem, enkrat tudi na Furlanskem.

V jeseni so po dolini Kokre in skozi Jezersko vdrli na Koroško. Vračali so se skozi Mislinjsko dolino, vodeč seboj 2000 (po drugem poročilu 8000) ujetnikov. Oskrbnik slovenjegraške gospoščine jih je napadel, toda bil je poražen. Iz Mislinjske doline je eno krdelo krenilo proti Vitanju in Konjicam, kjer se je gostilo v župnišču. Drugo je pa preko hribov prispelo v Velenje. Odtod je krenilo proti Novi cerkvi in Celju. Tudi tokrat so Koroščí hiteli za sovražnikom. Ko so prišli do Velenja, ga že ni več bilo tam.

Mimo Celja se je 2. oktobra od 8. ure zjutraj do 4. ure popoldne pomikala dolga truma, usmerjajoč se skozi Šentjur in Podsredo proti Sotli. Celjani so napadli, toda brez uspeha. Neki sodobnik poroča: Turki so lovili in ubijali staro in mlado. Otroke so natikali na plotove in utapljali v mlakah, žene porodnice so posiljevali, druge žene in dekleta so posiljevali in mučili do smrti. Cerkve so ropali in zažigali. Nekaterim ljudem so porezali prste, otrokom so sekali roke, da so dan in noč vpili. Po poteh je ležala pobita živina in širil se je strašanski smrad.

Ljudje so bežali v gozdove in delali zaseke. Začeli so graditi tabore okrog cerkva: v Novi cerkvi, Št. Andražu pri Polzeli, v Braslovčah, Št. Juriju pri Taboru, na Črešnjicah pri Frankolovem. V Laškem so preuredili za obrambo opuščeni stari grad in mu dali ime Tabor, ki se ga drži še danes. Razen tega so si gradili utrjena skrivališča v pečinah, gozdovih. Na točkah s širokim razgledom so pripravili grmade za kresove, pri njih je bila stalna straža. Na to nas še danes spominjajo imena krajev in vrhov nad njimi: Straža nad Zidanim mostom in Straški hrib nad njo, Straža pri Kompolah, Straža nad Novo cerkvijo, Stražica na Frankolovim in Stražišče pri Dobrni.

Julija leta 1474 so Turki pri Mokricah šli preko Save in oplenili Posotelje in Kozjansko.

Poleti 1475 so Turki mimo Ptuja prodrli do Maribora. Na povratku jih je pri Kunšperku ob Sotli napadel oddelek Štajercev, Koroščev in Kranjcev, a je bil na dan sv. Jerneja poražen. Mnogo plemičev je bilo ujetih, Turki so zahtevali zanje velike odkupnine. Za celjskega grajskega glavarja Andreja Hohenwarta so dobili 6000 goldinarjev. V tem letu so Turki plenili

tudi na Kranjskem in hoteli prodreti na Koroško, obmejne čete so jih zavrnile. Na povratku so šli skozi Novo cerkev.

Leta 1476 so preko Dolenjskega in Krškega udarili na Kozjansko in v Hrvatsko Zagorje, ki so ju križem kražem prehodili in temeljito oplenili. V jeseni so preko Kranjske udarili na Koroško in se vračali mimo Slovenjega Gradca in Celja, vodeči seboj mnogo v verige ukovanih ujetnikov. Med njimi je bil ugleden celjski meščan Jurij Leiser.

Julija 1477 so plenili po Kranjskem. Pri Krškem so prešli Savo, pri čemer jih je 500 utonilo. Nato so plenili do Slovenske Bistrice. Vračali so se mimo Varaždina in Zagreba.

Vlada ni ukrenila nič odločnega. Tudi plemiči so ostali brezbrižni. Koroški kmetje so nato leta 1478 sklenili, da se branijo sami. Ustanovili so zvezo, naperjeno tako proti gospodi kakor proti Turkom. Na Predilu so kmetje Turkom zastavili pot. Bili so poraženi. Turki so se razlili preko Koroške in skozi Podjuno in Mislinjsko dolino dospeli na Štajersko. V začetku avgusta je en oddelek taboril pri Petrovčah in drugi pri Konjicah. Tudi tokrat je plemiška vojska prišla prepozno.

Leta 1479 je bilo strašno. Turki so pri Krškem prekoračili Savo in se preko Kozjanskega razlili na eni strani preko Hrvatskega Zagorja, na drugi strani preko Ptujskega polja in Slovenskih goric. Sodobniki so sodili, da jih je bilo okrog 30.000.

Avgusta 1480 so Turki prešli Savo in se mimo Novega kloštra in Slovenjega Gradca napotili na Koroško. Novi klošter so oplenili in namestili v cerkvi konje. Nekega samostanskega brata, ki se jim je nad samostanom pri vinogradniški kapelici sv. Dominika postavil v bran, so ubili. Nekaj samostancev so odpeljali seboj.

Vračajoč se ob Muri mimo Gradca, so prišli do Maribora in Radgone. Za njimi sta ostali pustoš in gorje.

Vendar jih je pri Brežicah dohitel Jurij pl. Schaumberg, wolfsberški vicedom, jih potolkel in osvobodil ujetnike.

Na srečo je v maju 1481 umrl sultan Mohamed. Njegov naslednik je bil miroljuben vladar, toda paše so bili bojeviti in jih je težko krotil.

Turški napadi so oslabeli, toda popolnoma še niso prestali. Leta 1483 so videli Turke v Podjunski, Mislinjski in Savinjski dolini ter na Ptujskem polju. Leta 1485 so plenili in pustošili okrog Laškega. Oglejski generalni vikar je zato 22. aprila 1486 dovolil duhovnikom, da po potrebi mašujejo pri prenosnem oltarju v cerkvah, ki jih je onečastil sovražnik, v laškem gradu in v laški Toplici.

Župnik Gajšnik pripoveduje v svoji Laški topografiji, da so Turki leta 1487 onečastili cerkev na Svetini. Približno v istem času so Turki požgali tudi Laško, kajti ko cesar Friderik III. leta 1490 v Lincu znova potrjuje trške pravice, navaja, da je prvotna listina zgorela, ko so Turki povzročili požar.

Leta 1492 so Turki obiskali Kranjsko. O njihovem napadu leta 1492 poroča Megiser: Tretji in zadnji oddelek Turkov je prodrl v celjsko grofijo in na Štajersko s tako srditostjo, da se je vsakdo čudil, kako more biti

človek tako nečloveški in tiranski. V nekem starem zapisu čitamo, da so Turki parali telesa ujetih kristjanov, jemali iz njih črevа, se z njimi opasovali, da so telesa razsekavali, meso kuhali in jedli. Zaradi tega je med podeželskim ljudstvom nastal velik strah. To turško krdelo je napadlo tudi Celje, toda grof Jurij Herberstein je mesto ubranil in Turke izrinil iz celjske grofije. Leta 1493 so Turki preko Save in Kozjanskega prišli do Žič, kjer so ujeli priorja in dva meniha. Vračali so se preko Ptujskega polja in ob Sotli.

Leta 1529 so se Turki po neuspešnem prvem obleganju Dunaja deloma vračali skozi naše kraje. Pri tem so požgali Lipnico, Slovensko Bistrico in Konjice. Celja se niso mogli lotiti, vendar so hudo oplenili okolico, posebno mnogo so trpeli kraji med mestom in Dobrno.

Poslej turški napadi sicer niso več dosegli celjske pokrajine. Leta 1532 so se po neuspešnem napadu na Kisek turška krdela pojavila pred Mariborom in leta 1683 po neuspešnem drugem obleganju Dunaja v Pomurju. Njihove napade je prestregala na Hrvatskem in v Slavoniji organizirana Vojna krajina. Velike vojne z njimi po naših krajih niso neposredno prizadevale. Pač pa posredno. Obubožene dežele so morale dajati ljudi in sredstva.

Celja samega, kakor smo videli, Turki niso mogli nikdar osvojiti. Bilo je dobro utrjeno. Prav ob času, ko so se začeli veliki napadi, je bilo obzidje gotovo (1472). Ni pa še bilo popolnoma sposobno za obrambo. V prvih naslednjih letih so morali na notranji strani napraviti hodnike in usposobiti za obrambo strelna mesta. Kupiti je bilo treba orožje, smodnik in svinec, v letu 1476 je mestni svet najel dva puškarja, Ivana in Ulrika, redno je bilo treba imeti v službi nekaj najemnikov. Poleg tega so bili tu deželnoknežji najemniki. Tudi zanje je bilo treba skrbeti. Imeli so često posebne poveljnike, čeprav je nad varnostjo mesta in gradu bdel grajski glavar. Med prvimi najemniškimi poveljniki se javlja Benko pl. Dolski (Lustal), bil je naslednik Jana Vitovca. Cesar mu je za nagrado dal Škofjo vas, hišo v Celju in gozdni dvor pri Žalcu. Leta 1477 mu je v zakup prepustil tudi Vrbovec na sotočju Savinje in Drete.

Niti potem, ko je Vojna krajina zadrževala Turke, stiska ni prestala, ne za mesto ne za kmete. Vlada je morala zahtevati davke, ki jih je obubožено prebivalstvo težko zmagovalo. Dovoljevali so ji jih deželni stanovi (zastopniki plemstva, višje duhovščine) in mesta na stanovskih zborih, deželnih in notranje-avstrijskih. Ti zbori so se sestajali v pomembnejših mestih, zdaj v tem, zdaj v onem. Leta 1554 je bil tak zbor v Celju. Na njem je deželni glavar Ivan pl. Ungnad poročal o Hrvaški in Slavonski granici in o sredstvih, potrebnih za njeno vzdrževanje. Stanovskih zborov se je vedno udeleževal zastopnik Celja. Do leta 1600 so stanovi povezovali dovolitev sredstev z verskimi koncesijami v prilog protestantizma. Ker se je okrepil deželnoknežji absolutizem, pa to po letu 1600 ni šlo več. Celje je o priliki videlo med svojimi zidovi tudi deželnega kneza, tako leta 1585 nadvojvoda Karla II. in njegovo ženo Marijo. Brez posebnega pomena je bilo, da je cesar Friderik III. celjsko grofijo formalno podelil svojemu komaj rojenemu

sinu Maksimilijanu, otroku, v zahvalo, ker ga je leta 1457 po njegovem mnenju sv. Maksimilijan rešil, da ga ni ujel Jan Vitovec. V ambroški zbirki na Dunaju je slika 13 let starega Maksimilijana, z označbo njegovih posestev, med katerimi je navedeno tudi Celje.

Benečanska in tridesetletna vojna

Zahtevale pa so od mesta žrtev tudi druge vojne, zlasti velike evropske.

Že za Maksimilijana I. benečansko vojno je bilo treba i denarja i ljudi: tudi na Celje in celjsko četrt je odpadel primeren del.

Težje je bilo za tridesetletne vojne, tako je bilo treba leta 1636 dajati streho večjemu številu polkov, ki so bili na pohodu.

Pa tudi poslej so bili vojaški oddelki često na pohodu skozi mesto. Konec 17. stoletja je že bila v mestu sicer še ne stalna, vendar prilično redna vojaška posadka. Oficirjem je bilo treba dajati postelje itd., navadnim vojakom pa običajni kvartir z vsem potrebnim, in sicer proti skromni odškodnini. Ker mestna kvartirna hiša (zgrajena leta 1571) daleko ni zadostovala za nastanitev, je bila ta za meščana težko breme. Ko so leta 1750 spremenili dolnji grad v vojašnico, pa često ni bilo notranje opreme, in poleg tega je izbruhnila sedemletna vojna, ki je donesla nova bremena.*

Avstrijska nasledstvena in sedemletna vojna

Že za avstrijske nasledstvene vojne je bilo treba nuditi nastanitev potujočim polkom in dajati vojake, poleg tega pa so prihajali v mesto tudi vojni ujetniki (1742). Za sedemletne vojne je bilo pa še mnogo huje. Velike so bile dajatve v rekrutih in vojnih davkih. Poleg tega je bilo poslanih izza leta 1757 v Celje tudi mnogo vojnih ujetnikov, katerih število je končno preseglo 1000 mož. Nastanjeni so bili v vojašnici in privatnih hišah; tudi bolniki so bili med njimi, ti so ležali v od meščanov urejeni vojaški bolnici v Gledališki ulici. Poleg tega je bilo često treba dajati streho tudi lastni vojski. V tej dobi je vladala v mestu in četrti velika beda; mnogo ljudi je umrlo od gladu in ob nedeljah so prihajali v mesto in prosili, da bi dobili kaj kuhanega. — Zaradi vojne so naši ljudje prijahali v svet, kot vojaki, a tudi kot ujetniki. Vlada se je bala, da bi jih tujina mogla privlačiti. Okrožni glavar ji je odgovoril: Ni nevarnosti. Slovenec ne hodi rad v tuje države. V Prusiji se pa itak ne bi mogel udomačiti, ker je tam druga vera.

*Francoske vojne***

Vso težino nemirnih časov so Celjani zopet občutili za francoskih vojn. Ne samo, da so bile velike dajatve v krvi in davku, tudi razne čete so bile često na pohodu skozi mesto in so delale veliko škodo. Že 9. aprila

* Zapisniki sej mestnega sveta.

** Andreas Gubo, Cilli um 1809 und Steiermarks Leistungen in Jahre 1809. Ignac Orožen, Celska kronika.

1797 (na cvetno nedeljo) je prišel iz Ljubljane majhen francoski oddelek, ki pa se je takoj umaknil, baje pred kmeti, ki so se vračali z oljkami iz cerkve. Po premirju, sklenjenem v Ljubnem, pa so se vračale skozi Celje štiri francoske brigade. Tedaj je moral opat prepustiti cerkev sv. Maksimilijana kot skladišče za vojaško seno. Od Francozov v Celju in okolici narejena škoda se je cenila na 4144 goldinarjev in 28 krajcarjev. Leta 1799 so korakali skozi Celje v Italijo štirje večji ruski vojni oddelki. Sledil jim je še manjši oddelek opešanih vojakov, ki pa so kampirali večinoma na prostem. Sledečega leta (januarja 1800) so se vračali skozi Celje v Rusijo trije manjši oddelki.

Leta 1805 so bili zopet francoski oddelki v Celju. Že junija je prikorakal v mesto Marmont, pred katerim so se avstrijski oddelki umaknili proti Slovenski Bistrici. Nato so zopet Avstrijci korakali skozi mesto, ker se je bojišče preneslo v Italijo. Odtod je novembra nadvojvodo Karel hitel na Dunaj, ki ga je ogrožal Napoleon. Karel je imel na glavnem trgu svoj glavni stan (v hiši št. 2). Po zmagoviti bitki pri Slavkovem se je konec septembra vračal skozi mesto Marmont z veliko armado, ki ji je bilo treba dati kruha, mesa, vina, krme itd.; vrhu tega je moralo dati okrožje 200 konjev in 70.000 goldinarjev, od tega Celje 3955 goldinarjev. Tudi škode so Francozi veliko napravili, samo siloma celjski župniji vzete konje so cenili na 5560 goldinarjev. Januarja 1806 je po sklenjenem miru korakalo skozi Celje v Italijo 15.157 Francozov s 3531 konji. — Za leto 1809 je dalo celjsko okrožje dva bataljona deželnih brambovcev, ki sta morala pozneje na Gornjem Štajerskem kapitulirati.

Konec maja in začetku junija je korakala skozi Celje Macdonaldova francoska armada, ki je vrgla Avstrijce po lahnem odporu pri Trojanah. Sredi junija je sledila še Marmontova. Tedaj se je odlikoval poročnik cesarskih huzarjev Karel Luszinsky, ki je pri ljubljanskem predmestju in nato še pri bivših Graških vratih streljal na Francoze ter se potem srečno umaknil proti Teharju. V zahvalo je pozneje ustanovil v župni cerkvi mašo in dal blizu bivših Graških vrat napraviti vdolbino s križem in napisom: Qui confidit Deo, fortis est ut leo. (Kdor zaupa v Boga, je močan kot lev). Škode so tokrat Francozi mnogo napravili; mesto samo je plačalo 19.760 goldinarjev prisilnega posojila. Ko je bila vojna končana, se je skozi Celje vračala Macdonaldova armada. — S tem je celjsko ozemlje prestalo najhujše vojne čase, poslej že ni videlo več znatnejših vojnih oddelkov, le Napolitanci so se 1814 vračali tod iz Gdanskega v domovino. Okraj Tabor je ljudem delil eraričnо žito še dolgo po vojni in dajal ljudem tudi denarno podporo, zlasti za potrebe otrok.

S francoskimi vojnami so povezane še druge težkoče.* Denarni polom leta 1811 je silno prizadel naše kraje. Nič manj ni bila neugodna meja na Savi, ki je od 1809 do 1813 ločila Napoleonovo Ilirijo od naših krajev. Avstrijska vlada se je bala za preskrbo preostalih ji dežel ter vojske in je uvedla zelo visoke carinske postavke za izvoz v ilirske province. To je

* Fond spisov o francoski okupaciji — oddelek Štajerska (Razprave na konferencah združene domske pisarne, fascikel II.).

silno prizadelo kmete tostran Save, ki so poprej na Kranjskem in Tržaškem prodajali zlasti žito in vino. Škodo so imele tudi gospoščine. Zato je bilo mnogo posredovanj. Vlada je spraševala posamezna okrožna glavarstva za mnenje, kaj bi bilo treba storiti. Vendar vsa štiri leta ni prišlo do enotne odločitve. Pač pa je vlada novembra 1812 izjemoma dovolila grofu Radeckemu, da je smel izvoziti v svojo tržiško gospoščino na Gorenjskem, ki jo je bil priženil, 1000 mernikov rži, 500 mernikov ovsa in 500 mernikov ajde. Grof se je bil obrnil na samega cesarja in mu predočil, da trpe njegovi podložniki okoli Tržiča veliko pomanjkanje. Naši ljudje so utrpeli veliko škodo tudi zato, ker ni bilo več prevozništva na veliki komercialni cesti, vodeči proti Trstu in Reki. Poprej je bilo na cestah dnevno 1000 konj in nad 300 hlapcev. Razen prevoznikov so izgubili zaslužek kovači, kolarji, sedlarji in gostilničarji. Ljudem v notranjosti monarhije je bilo laže, ker so lahko svoje kmetijske proizvode prodajali na Dunaju. Rudarstvo in železarstvo sta pa le silno trpela, ker so radi izpadlega izvoza padla tako naročila kakor cene.

Bile so tudi pritožbe glede davkov, češ da so v sudetskih deželah manjši kakor v alpskih.

Po končanih vojnah se dolgo niso mogle zaceliti rane, saj so ljudje trpeli tudi zaradi slabih letin. Odškodnine, ki jo je morala država dajati za medvojne materialne žrtve in pomoč, še v dvajsetih letih niso povsem izplačali. Bila je itak zelo skromna.

KNJIŽEVNA OBRAVNAVA PRETEKLOSTI IZZA DOBE CELJSKIH GROFOV

Celjska fevdalna dediščina pod Habsburžani

Carl Schmutz, Historisch topographisches Lexicon des Herzogthums Steiermark, 1822—1823.

Josef Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon der Steiermark, 1878.

Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark, 1934.

— Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 12., 13. in 16 zv.

— Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte, 1962.

Franc Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926.

Avgust Stegenšek, Dekanija Konjiška, 1909.

Janko Orožen, Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju, Celjski zbornik, 1951.

Jože Curk, Gornje Celje, njegov opis in zgodovina, Celjski zbornik, 1957.

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, II. Das Benediktiner — Stift Oberburg, 1877.
III., Das Archidiakonat Saunien, Das Dekanat Cilli, 1880;
IV., Das Dekanat Tüffer, 1881;
VIII., Das Dekanat Neukirchen, 1893.

Gozdovi in lov

Franz Martin Mayer, Zur Geschichte der Jagd und des Forstwesens Steiermarks in der Zeit Maximilians I., Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, XXXVIII. 1888.

Bachofen — Echt in Hofer, Jagdgeschichte Steiermarks, I—IV, 1927—1931.

V. Thiel, Steirische Land und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert, 1923.

Janko Orožen, Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov, Celjski zbornik, II. 1957.

Ing. Božidar Godec, Zgodovina Laškega in lov, Lovec, 1960.

Milan Berger, Lovske razmere na Slovenskem v preteklosti, Lovec, 1961.

Dr. Anton Svetina, Razvoj lovske pravice na slovenskem Štajerskem, Lovec, 1964.

Vključitev v krščansko cerkveno organizacijo

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, II. (benediktinski samostan v Gornjem Gradu), III. Savinjski arhidiakonat in celjska dekanija), IV. (laška dekanija), VIII. (novocerkovska dekanija).

Franc Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, 1928.

Avgust Stegenšek, Konjiška dekanija, 1909.

Hans Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage der politischen und militärischen Einteilungen der Steiermark, Archiv für österr. Geschichte, zv. 102, 1912.

Staro Celje, mestna in državna uprava

Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909.
Aus den Ratsprotokollen der Stadt Cilli, 1909, Beiträge zur Kunde steierm. Geschichte, 24.—30. zv., 1892—1899.
Anton Mell und Hans Pirchegger, Steirische Landgerichtsbeschreibungen, Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte, XXXVII—XL, 1914.
Georg Goeth, Urkunden und Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580, Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, X, XI, 1861, 1862.
Arnold Luschin, Die steirischen Landhandfesten, Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, IX., 1872.
Anton Mell, Das steirische Bannrichter-amt, Steirische Zeitschrift für Geschichte II., 1904.
Metod Dolenc, Postanek in razvoj instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, Časopis za zgodovino in narodopisje, IX, 1912.

Obrt in trgovina

Janko Orožen, Propadle panoge celjske obrti, Kronika slovenskih mest, 1935.
Zgodovina celjske obrti, v Vodiču po razstavi, 1935.
Kratka gospodarska zgodovina Celje in okolica, izdal razstavni odbor, 1952.
Modest Golia, Obrtniško življenje v preteklosti, Celjski zbornik, I., 1951.

Izgradnja in zunanja slika starega mesta

Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, izdal Bilten ObLO Celje, 1958.
Jože Curk, Razvoj celjske mestne vedute, Celjski zbornik, II., 1957.
Stara grofija, Celjski zbornik, III., 1958.
Celje, Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik, IX., 1964.

Naselja in stare ter mlajše kmetije v fevdalni dobi

To poglavje je v celoti obdelano na osnovi primarnih virov.

Splošni položaj kmetov in kmečka gibanja

Franc Martin Mayer, Die ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern, Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, XXIII., 1875.
Franz Krones, Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes vom Jahre 1573. Beiträge zur Kunde steierm. Geschichte V., 1968.
Ernst Zahn, Zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes im Jahre 1573. Steiermärkische Geschichtsblätter, VI., 1885.
Anton Mell, Der steirische Bauernaufstand des Jahres 1635, Mitteilungen des hist. Vereins fü Steiermark, XLIV., 1896.
Emil Kümmel, Zur Vorgeschichte der untersteirischen Bauernrebelion, Mitteilungen des hist. Vereins für Steiermark, XLIV., 1896.
Johann Loserth, Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen, Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, XLV., 1896.
Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, 1962.

Ceste in promet

Ivan Mlinar, Zidani most v zgodovini, Kronika, časopis za krajevno zgodovino, IV., 1956.
Janko Orožen, Ceste in zidani most na Zidanem mostu, Celjski zbornik, IX., 1964.

Regulacija Savinje in njenih pritokov

Janko Orožen, Zgodovinski pregled regulacije Savinje in njenih pritokov, Kronika, časopis za krajevno zgodovino IV., 1956.

Prirodne nezgode

Ignac Orožen, Celska kronika, 1854.

Kuga

Richard Peinlich, Geschichte der Pest in Steiermark, I.—II., 1877—1878.
Jos. Wichner, Beiträge zu einer Geschite des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen bis incl. Jahr 1700, Mitteilungen des hist. Vereins für Steiermark, XXXII., 1885.
Matija Slekovec, Kuga na slovenskem Štajerskem, Slovenski gospodar, 1883—1885.
Vladimir Trainer, Kuga na Slovenskem, 1934.
Ema Umek, Kuga na Štajerskem v letih 1679—1683, Kronika, 1958.

Zdravstvo

P. J. Wichner, Beitrag zur Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis insl. Jahr 1700. Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, 1885.
Norbert Schniderschitsch, Die Geschichte des Pharmazie in Steiermark bis zum Jahre 1850, 1932.
Janko Orožen, Zgodovina celjske bolnice (od početka do 1945), v zborniku Zdravstvo v Celju in okolici, 1952.
— Pregled zgodovine zdravstva v celjski občini, v zborniku Poslanstvo slovenskega zdravnika, 1965.

Vera

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant: II. (gornjegrajski samostan), III. (savinjski arhidiakonat in celjska dekanija), IV. (laška dekanija).
Joh. Loserth, Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterr. Ländern im XVI. Jahrhundert, 1898.
— Das Kirchengut in Steiermark im 16. und 17. Jahrhundert. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, o/III., 1912.
Adam Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich, 1871.
Janko Orožen, Celjski meščani in cerkvena desetina, Kronika slovenskih mest, 1934.
Jakob Richter, Savinjski arhidiakonat in njegov konec, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1966.

Šolstvo

Josip Apih, Nastanek narodne šole na Slovenskem, Letopis Matice Slovenske.
Andreas Gubo, Zur Schulgeschichte aus dem steir. Unterlande, Beiträge zur österr. Erziehungs- und Schulgeschichte, 12. zv., 1910.
— Zur Geschichte des steirischen Volksschulwesens in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Beiträge zur österr. Erziehungs- und Schulgeschichte, 12. zv., 1910.
Joh. Selm, Ueber das Volksschulwesen um 1800. Aus der Gedenkschrift des Cillier Hauptschullehrers Vincenz Schluga. Beträge zur österr. Erziehungs- und Schulgeschichte. XII. zv., 1910.
Janko Orožen, Zgodovina celjske gimnazije, Izvestje, 1928.
Kratka zgodovina celjske gimnazije. Letno poročilo celjske gimnazije za leto 1951/52.
Ivan Mlinar, 150 let Celjske gimnazije. Letno poročilo celjske gimnazije za leto 1957/58., nadaljevanje v Celjskem zborniku, 1958.

Pojavi društvenega življenja in nekateri znameniti Celjani

Ignac Orožen, Celska kronika, 1854.
Andrej Fekonja, Celje in okolica, Dom in svet, VIII., 1895.

Vojne

Franz Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, X., XI., XV., 1761, 1862, 1867.
Steirisches Eisen zur Wehr und Waffen in der Zeit Maximilians I. und Ferdinand I., Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark, XXXIV., 1886.
Andreas Gubo, Steiermark während des siebenjährigen Krieges, Mitteilungen des hist. Vereins für Steiermark, XIX., 1902.
Cilli um 1809, Zeitschrift des hist. Vereins für Steiermark, 1909.
Steiermarks Leistungen im Jahre 1809, Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer, IV., 1913.

Vsebina

Predgovor 5

Prazgodovinska doba 9

Rimska doba 16

Osvojitev vzhodnoalpskega ozemlja (16). Uprava mesta in prebivalstva (18). Čaščenje bogov (23). Krščanstvo (25).

Izgradnja rimske Celeje 28

Vprašanje teka reke Savinje (28). Rimska kanalizacija (30). Topografija (32).

Zunanja slika mesta 75

Upravno ozemlje celjskega municipija 78

Celeja in rimske ceste 93

Propad rimske oblasti 95

Preiskavanje prazgodovinske in rimske Celeje in pisanje o njej 96

Doba starejšega in visokega fevdalizma 109

Pregled zgodovinskega razvoja 109

Naselitev Slovencev 109

Vključitev v srednjeveški fevdalni red 112

Prva faza srednjeveškega fevdalizma:

Savinjska marka, grofica Hema in nasledstvo 113

Druga faza srednjeveškega fevdalizma:

Žovneški gospodje 123

Tretja faza srednjeveškega fevdalizma:

Celjski grofje 136

Rodbinske zadeve 136

Posestni in družbeni vzpon roda 163

Celjana (zlasti Ulrik II.) v veliki politiki in borbi 227

Razmerje Celjskih grofov do cerkve in njenih ustanov 244

Odnos do Italije 254

Pregled gospodarsko-politične rasti 255

Uprava posestev. Priljubljena bivališča. Dvor 256

Odnos do ljudstva. O nacionalno političnem značaju Celjskih grofov .. 259

Borba za celjsko dedičino 261

Naselje Celje 265

Kulturne razmere v dobi Celjskih grofov 273

Potek vključitve v krščansko cerkveno organizacijo 274
Književnost o Celjskih grofih 280

Pozna fevdalna doba: Habsburžani kot prevzemniki celjske dediščine 287
Pregled zgodovinskega razvoja 287
Početna uprava celotne grofije:
Vicedomski urad, sodstvo 288
Gornje Celje 291
Starejše in novejše gospoščine v ožji soseščini Celja 303
Gozdovi in lov. Gmajne. Ribolov 322
Upravne reforme Marije Terezije 332
Mestna uprava 337
Obrt 365
Gostilničarstvo 392
Trgovina 394
Zunanja slika mesta 396
Kmečka naselja in kmečko prebivalstvo v dobi fevdalizma 425
Nastanek podeželskih upravnih in samoupravnih enot (425). Občina Celje-okolica (427). Občina Teharje (450). Občina Sv. Lovrenc (465). Občina Svetina (470). Ogorevc (473). Občina Škofja vas (474). Občina Vojnik (487). Občina Višnja vas (502). Občina Frankolovo (508). Občina Nova cerkev (514). Občina Dobrna (524). Občina Šmartno v Rožni dolini (539). K. o. Št. Jungert (544). Naselje Zavrh (545).
Gospodarske in družbene spremembe 545
Plemiči in fevdalna posest 545
Mesta 548
Kmetje in njih pravda 548
Imena — zemljepisna in osebna 567
Ceste in promet 569
Pošta 578
Povodnji in regulacija Savinje in njenih pritokov 579
Splavarjenje 585
Početki industrije 587
Prirodne nezgode: vreme, neurja in letine, kobilice, požari 588
Zdravstvo 596
Cerkev in vera 605
Duhovna gibanja: 625
Reformacija (625). Protireformacija (628). Jožefinizem (633).
Šolstvo: 635
Osnovno šolstvo pred reformo Marije Terezije in po njej (635). Gimnazija (642). Osnovne šole (trivialke ali župnijske šole) v okolici (647).
Pojavi društvenega življenja 651
Nekateri znameniti Celjani 652
Knjigarništvo, knjigovezništvo in tiskarništvo 655
Likovna umetnost 656
Vojne: 658
Turški napadi (658). Benečanska in tridesetletna vojna (662). Avstrijska nasledstvena in sedemletna vojna (662). Francoske vojne (662).

Seznam slik in skic

Vhod v Potočko zijalko na Olševi . . . 8
Antično in poznoantično naselje na Rifniku: hiša s hipokavstom 11
Mitrov napisni kamen z Ladne ravni na Maliču 24
Vodno božanstvo: bik — človek, Acheloos . 24
Ostanki temeljev dveh krščanskih rimskih cerkva, odkritih na gradbišču sedanje pošte (skica) 27
Plešoča Menada. Relief na nagrobniku Tiberiju Juliju in njegovi ženi 37
Načrt najdb na Trgu svobode 41
Nekdanja »vrata z antikami« 44
Ostanki rimske stavbe, odkriti v Cankarjevi ulici nasproti pošti (skica) 51
Prerez sudatorija rimske stavbe v Cankarjevi ulici 51
Ostanki rimskih stavb dveh gradbenih period, odkriti na gradbišču sedanje osnovne šole I. celjske čete (skica) 52
Prokuratorski kamen Kvinta Krescentija Marcela 54
Meduza 57
Titus Varius Clemens, »noriški vojak« . . . 61
Nagrobnik Avrelija Gajana, Sirca 65
Herkulovo svetišče 68
Ostanki rimske vile na Sevcih (skica) . . . 70
Bakhantska maska 73
Ženska glava 74
Nagrobna kapela Enijev v Šempetru . . . 82
Napisna plošča škofa Gavdencija v Preboldu 84
Grofica Hema z nunskim samostanom v Krki 117
Grad Pilštanj 121
Grad Žovnek okrog leta 1680 126
Razvaline Žovneka pred 100 leti 129
Herman II. 140
Grad Krapina. Rekonstrukcija 145
Kralj in cesar Sigmund 147
Barbara kot Venera 149
Kraljica Elizabeta 151
Melnik, vdovsko bivališče kraljice Barbare 154
Veliki Tabor 156
Škof Herman 160
Slika Marijinega varstva v oltarju cerkve na Ptujski gori 161
Dva Celjska grofa klečita pred Marijo. Gotski relief nad vrati v zakristijo Marijine cerkve 174
Različne oblike grba Celjskih grofov . . . 183
Pečat grofa Hermana II. z listine v državnem arhivu v Ljubljani 186
Listina grofa Hermana II. iz leta 1408 . . . 188
Grad Ortenburg 204
Ohranjena stranska stena sarkofaga v župni cerkvi v Spittalu ob Dravi na Koroškem 205
Novec grofa Ulrika II. 208
Kralj Ladislav Postumus 228
Lobanje Celjskih grofov 242
Stara cerkev v Pleterjah 248
Kapela Celjskih grofov v celjski župni cerkvi 276
Celje z Aljaževega hriba. Prva polovica XIX. stoletja 292
Novo Celje z glavnim vhodom na severni strani 298
Grad Ojstrica nad Taborom 304
Grad Lemberg 309
Dobrna — Kačji grad 318
Mestni pečat z grbom 340
Celje s starim gradom okrog leta 1680 . . 397
Vodni stolp 398
Sv. Florijan, zaščitnik pekovskega ceha in gasilstva, vliva vodo na celjsko mesto . . 400
Pogled na Celje leta 1750 403
Načrt Celja iz leta 1825. po franciscejskim katastru 404
Opekarna na Spodnji Hudinji ob zgraditvi železnice leta 1846 405
Načrt Celja iz prve polovice XIX. stoletja 407
Stara grofija 417
Središčni del celjskega stropa v grofiji . . 418
Katastrske občine v sestavu sedanje celjske občine (skica) 428

JANKO OROŽEN

ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE

I. del

Od začetka do leta 1848

CELJSKI ZBORNIK
Posebna izdaja
(Odgovorni urednik: Vlado Novak)

Izdal
Svet za kulturo in znanost Skupščine občine Celje
(Predsednik: Gustav Grobelnik)

Založila
Kulturna skupnost v Celju
(Predsednik: Franci Križaj)

Tisk
CETIS grafično podjetje
Celje 1971